00011254

THE
ASIATIC SOCIETY OF BOMBAY
Town Hall, Bombay.

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 18 July, 2018

॥ अथ श्रीवाल्मीकिरामायणे आरण्यकांडप्रारंभः ॥

891·21
Val
11254 NC
4
24-11-58

3 Aranya
4 Kishkintha
5 Sundar

00011254

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अथऋषिदर्शितवर्त्मनारामस्यदंडकारण्यप्रवेशमाह प्रविश्येति ऋषिदर्शितवर्त्मनेतिशेषः दंडकारण्यंतत्संज्ञकंमहारण्यं दंडकस्यराज्ञोदेशःशुक्रशापवशादरण्यमभूत्ततःप्रभृतिदंडकारण्यसंज्ञातस्य प्रायेणमहाराष्ट्रदेशोयं आत्मवान्स्वायत्तचित्तः दुर्धर्षोद्विषद्भिरप्रधृष्यः दुर्धर्षमितिपाठेरक्षोयुतत्वादशक्यप्रवेशमित्यर्थः मंडलंसमूहः ॥ १ ॥ आश्रममंडलंवर्णयति कुशेति परिक्षिप्तंव्याप्तं ब्राह्मीलक्ष्मीःब्रह्मविद्याभ्यासजनितस्तेजोविशेषः तत्समावृतत्वादेवगगनेप्रदीप्तं दुर्दर्शंरक्षआदिभिर्द्रष्टुमशक्यंसूर्यमंडलंयथातथाभुविस्थितं ॥ २ ॥ शरण्यंवासायार्हंसर्वत्राणार्हंच सुसंमृष्टाजिरंअलंकृतप्रांगणं ॥ ३ ॥ अप्सरसांगणैरुपनृत्तंउपसमीपेकृतनर्तनं अतिमनोरमदेशत्वात् अतएवतैःपूजितंच अग्निशरणैरग्निहोत्रगृहैः

श्रीगणेशायनमः॥ प्रविश्यतुमहारण्यंदंडकारण्यमात्मवान्॥ रामोददर्शदुर्धर्षस्तापसाश्रममंडलं॥ १॥ कुशचीरपरिक्षिप्तंब्राह्म्यालक्ष्म्यासमावृतं॥ यथाप्रदीप्तंदुर्दर्शंगगनेसूर्यमंडलं॥ २॥ शरण्यंसर्वभूतानांसुसंमृष्टाजिरंसदा॥ मृगैर्बहुभिराकीर्णंपक्षिसंघैःसमावृतं॥ ३॥ पूजितंचोपनृत्तंचनित्यमप्सरसांगणैः॥ विशालैरग्निशरणैःस्रुग्भांडैरजिनैःकुशैः॥ ४॥ समिद्भिस्तोयकलशैःफलमूलैश्चशोभितं॥ आरण्यैश्चमहावृक्षैःपुण्यैःस्वादुफलैर्वृतं॥ ५॥ बलिहोमार्चितंपुण्यंब्रह्मघोषनिनादितं॥ पुष्पैश्चान्यैःपरिक्षिप्तंपद्मिन्याचसपद्मया॥ ६॥ फलमूलाशनैर्दांतैश्चीरकृष्णाजिनांबरैः॥ सूर्यवैश्वानराभैश्चपुराणैर्मुनिभिर्युतं॥ ७॥ पुण्यैश्चनियताहारैःशोभितंपरमर्षिभिः॥ तद्ब्रह्मभवनप्रख्यंब्रह्मघोषनिनादितं॥ ८॥ ब्रह्मविद्भिर्महाभागैर्ब्राह्मणैरुपशोभितं॥ तद्दृष्ट्वाराघवःश्रीमांस्तापसाश्रममंडलं॥ ९॥ अभ्यगच्छन्महातेजाविज्यंकृत्वामहद्धनुः॥ दिव्यज्ञानोपपन्नास्तेरामंदृष्ट्वामहर्षयः॥ १०॥

स्रुगादिभिर्यज्ञोपकरणैश्चशोभितं ॥४॥ आरण्यैररण्यभवैः ॥५॥ बलिहोमार्चितंवैश्वदेवहोमबलिहरणैःसत्कृतं ब्रह्मघोषोवेदघोषस्तेननिनादितंसंजातनिनादं पद्मिनीसरः सपद्मयापद्मपुष्पयुक्तया ॥ ६ ॥ पुराणैर्वृद्धैः ॥ ७ ॥ ब्रह्मभवनंब्रह्मलोकः ब्रह्मघोषोवेदघोषः ॥ ८ ॥ ब्रह्मविद्भिःसर्वत्रब्रह्मानन्यत्वज्ञानवद्भिः ब्राह्मणैरुक्तलक्षणैरन्वर्थब्राह्मणैस्तादृशैर्युक्तत्वादेवब्रह्मभवनप्रख्यत्वमाश्रमस्य॥ ९॥ विज्यंअवरोपितगुणं आश्रमवर्तिमृगादित्रासनिवृत्त्यर्थमितिभावः दिव्यज्ञानोपपन्नाःआदिगुर्ववतारोरामोरावणादीन्हनिष्यतीत्येवंज्ञानयुक्ताःतेरामंसीतांचचाल्लक्ष्मणंचदृष्ट्वाप्रीताअभिजग्मुःआभिमुख्येनजग्मुः उद्यंतंसोममिवतद्वत्प्रियदर्शनं सोमोस्माकंब्राह्मणानांराजेतिश्रुतेःस्वकुलरक्षकसोमराजमिवस्वरक्षकंधर्मचारिणंरामंदृष्ट्वालक्ष्मणंयशस्विनींपातिव्रत्ययशोवतींरक्षःकुलसंहारजयशोवतींचसीतांदृष्ट्वा अतएवाग्रेरक्षणप्रार्थनोपपद्यते मंगलानिआशीर्वादान्प्रत्यगृह्णन्स्वरक्षकेष्टदेवताबुद्ध्याप्रतिगृहीतवंतः ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ रूपसंहननं अंगान्यभूषितान्येवप्रेक्षणीयैर्विभूषणैः येनभूषितवद्भांतितद्रूपमितिकथ्यतइतिलक्षितंरूपंतद्युक्तंसंहननंआपादकेशंसुश्लिष्टसंधिबंधः अंगप्रत्यंगकानांचस
न्निवेशेयथोचितं सुश्लिष्टसंधिबंधोयस्तत्सौंदर्यमिहोच्यते इत्युक्तलक्षणंसौंदर्यं लक्ष्मींकांतिलावण्यं मुक्ताफलेषुच्छायायास्तरलत्वमिवांतरा प्रतिभातियदंगेषुलावण्यंतन्निगद्यते सौकुमा
र्यंपरचित्तग्राहितालक्षणंमार्दवंवा विस्मितानामद्भुतवस्तुदर्शनवतांयआकारोमुखप्रसादविस्फारितेक्षणत्वादिरूपस्तथाविधाकाराविस्मितचित्ताइतियावत् वनवासिनइतिरामविशेषणं
तादृशस्यापीदृशंरूपादीत्याश्चर्यं ॥ १३ ॥ तदेवाह वैदेहीमिति अनिमेषैर्निमेषरहितैः आश्चर्यभूतान्रूपादिभिर्विस्मयप्रापकान्सर्वेतेवनवासिनःऋषयोमृगादयश्च तद्दर्शनानंदविच्छे

अभिजग्मुस्तदाप्रीतावैदेहींचयशस्विनीं ॥ तेतुसोममिवोद्यंतंदृष्ट्वावैधर्मचारिणं ॥ ११ ॥ लक्ष्मणंचैवदृष्ट्वातुवैदेहींचयशस्विनीं ॥ मंगलानिप्रयुंजा
नाःप्रत्यगृह्णन्दृढव्रताः ॥ १२ ॥ रूपसंहननंलक्ष्मींसौकुमार्यंसुवेषतां ॥ ददृशुर्विस्मिताकारारामस्यवनवासिनः ॥ १३ ॥ वैदेहींलक्ष्मणंरामंनेत्रैरनिमि
षैरिव ॥ आश्चर्यभूतान्ददृशुःसर्वेतेवनवासिनः ॥ १४ ॥ अत्रैनंहिमहाभागाःसर्वभूतहितेरताः ॥ अतिथिंपर्णशालायांराघवंसन्न्यवेशयन् ॥ १५ ॥
ततोरामस्यसत्कृत्यविधिनापावकोपमाः ॥ आजह्रुस्तेमहाभागाःसलिलंधर्मचारिणः ॥ १६ ॥ मंगलानिप्रयुंजानामुदापरमयायुताः ॥ मूलंपुष्पंफ
लंसर्वमाश्रमंचमहात्मनः ॥ १७ ॥ निवेदयित्वाधर्मज्ञास्तेतुप्रांजलयोब्रुवन् ॥ धर्मपालोजनस्यास्यशरण्यश्चमहायशाः ॥ १८ ॥ पूजनीयश्चमान्यश्च
राजादंडधरोगुरुः ॥ इंद्रस्यैवचतुर्भागःप्रजारक्षतिराघव ॥ १९ ॥

दभयेनचनिमेषराहित्यं ॥ १४ ॥ अत्राश्रममंडले अतिथिन्यायतःपूजार्हं पर्णशालायांप्रातिस्विक्यां ॥ १५ ॥ रामस्यसत्कृत्येतिकर्मणःशेषत्वविवक्षायांषष्ठी भवद्दर्शनादिभिर्वयंध
न्याइत्यादिप्रियवचनैःसत्कृत्यसलिलंसलिलादिपूजाद्रव्यंआजह्रुः रामपूजार्थमितिशेषः ॥ १६ ॥ आश्रमंचस्ववासस्थानभूतं ॥ १७ ॥ प्रांजलयः निजकुलदेवतावतारत्वात् अन्य
थाहिक्षत्रियेब्राह्मणांजलिकरणस्यानौचित्यंस्यात् ॥ १८ ॥ पूजनीयोदेवताबुद्ध्यापालकत्वेनगुरुत्वाद्वा मान्योराजबुद्ध्यासत्कारार्हः तदेवाह राजेत्यादि दंडधरोदुष्टनिग्रहकर्ता सर्वलोक
प्रसिद्धंपूजाहेतुमाह इंद्रस्येति इंद्रस्याशेषयागपूज्यस्यचतुर्भागःचतुर्थांशः यद्वेंद्रस्यपरमात्मनोविष्णोश्चतुर्थांशः एवकारेणनयस्यकस्यापिदेवतासामान्यस्येतिसूचितं ॥ १९ ॥

नमस्कृतोलोकैरितिशेषः एवंराजमात्रस्याप्येवंविधत्वेसाक्षाद्भगवतस्तवैवंविधत्वमितिकिमुवक्तव्यमितिध्वनिः तेवयंऋषयः रक्ष्यत्वेहेतुर्भवद्विषयवासिनइति विषयोदेशः सार्वभौम
त्वाद्दंडकारण्यमपितद्देशएवेतिभावः विष्ण्ववतारत्वात्सर्वोदेशस्तवैवेतिगूढोभिप्रायः ॥ २० ॥ ननुवनस्थेनबलहीनेनमयाकथंभवंतोरक्ष्यास्तत्राह नगरस्थइति नगरमयोध्या त्वंनोराजा
रक्षकः राजाजनेश्वरइत्याभ्यामिहामुत्रचत्वमेवरक्षकःसर्वशक्तिसंपन्नस्यनगरवनवासाभ्यामुपचयापचययोरभावादितिध्वनितं ननुमहाप्रभावानांकुतोरक्षकांतरापेक्षेत्यतआह न्य
स्तेति त्यक्तभूतनिग्रहाः तत्रहेतुर्जितक्रोधाः तपोनाशभयात् ॥ २१ ॥ अतोरक्षितव्याः गर्भभूताः यथामातुर्गर्भेप्राप्तोजीवोमात्रारक्ष्यतेतद्वद्रक्ष्याइत्यर्थः अन्यैर्नीवारादिभिर्विविधाहा

राजातस्माद्वरान्भोगान्रम्यान्भुंक्तेनमस्कृतः ॥ तेवयंभवतारक्ष्याभवद्विषयवासिनः ॥ २० ॥ नगरस्थोवनस्थोवात्वंनोराजाजनेश्वरः ॥ न्यस्तदंडाव
यंराजन्जितक्रोधाजितेंद्रियाः ॥ २१ ॥ रक्षणीयास्त्वयाशश्वद्गर्भभूतास्तपोधनाः ॥ एवमुक्त्वाफलैर्मूलैःपुष्पैरन्यैश्चराघवं ॥ वन्यैश्चविविधाहारैःसल
क्ष्मणमपूजयन् ॥ २२ ॥ तथान्येतापसाःसिद्धारामंवैश्वानरोपमाः ॥ न्यायवृत्तायथान्यायंतर्पयामासुरीश्वरं ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा
ल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ कृतातिथ्योथरामस्तुसूर्यस्योदयनंप्रति ॥ आमंत्र्यसमुनीन्सर्वान्वनमेवान्वगाह
त ॥ १ ॥ नानामृगगणाकीर्णमृक्षशार्दूलसेवितं ॥ ध्वस्तवृक्षलतागुल्मंदुर्दर्शसलिलाशयं ॥ २ ॥ निष्कूजमानशकुनिझिल्लिकागणनादितं ॥ लक्ष्मणानु
चरोरामोवनमध्यंददर्शह ॥ ३ ॥ सीतयासहकाकुत्स्थस्तस्मिन्घोरमृगायुते ॥ ददर्शगिरिशृंगाभंपुरुषादंमहास्वनं ॥ ४ ॥ गभीराक्षंमहावक्रंविकटंवि
कटोदरं ॥ बीभत्संविषमंदीर्घंविकृतंघोरदर्शनं ॥ ५ ॥

रैः सलक्ष्मणमित्यनेनलक्ष्मणस्याप्याहारभक्षणंस्पष्टमुक्तं ॥ २२ ॥ अन्येसिद्धाःसंकल्पसिद्धाः न्यायोधर्मस्तदनुरुद्धंवृत्तंचरित्रंयेषांते यथान्यायंईश्वरार्हपदार्थोपस्थापनेनेश्वरंतर्पयामा
सुः ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उदयनंप्रतिउदयकाले अन्वगाहतप्रा
विशत् ॥ १ ॥ ध्वस्तवृक्षलतागुल्मं विराधसंचारवशादितिशेषः दुर्दर्शसलिलाशयंउक्तहेतुवशादेव ॥ २ ॥ निष्कूजमानाःशकुनयोयत्रतत् विराधभयादेवं झिल्लिकागणमात्रशब्दयुतं
वनमध्यंददर्शेतिसंबंधः ॥ ३ ॥ घोरमृगास्तरक्ष्वादयः पुरुषादंराक्षसं ॥ ४ ॥ गभीराक्षंमहाकूपवदगाधचक्षुषं विकटंविशालं बीभत्संकुत्सितं विषमंनिम्नोन्नतसंस्थानं विकृतंवक्ष्यमाण
धर्मैर्विपरीतवेषं अतएवघोरदर्शनं ॥ ५ ॥

वसामांसांतर्गतस्नेहः व्यादितास्यंव्यात्तास्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥ पृषताबिंदुयुक्तामृगाः ॥ ७ ॥ भक्षणार्थंसिंहादीन्आयसेशूलेऽवसज्यमहास्वनंयथातथाविनदंतं ॥ ८ ॥ कालेयुगांतका लेक्रुद्धोंतकःप्रजाअभिउद्दिश्ययथाधावतितथाअभ्यधावत् ॥ ९ ॥ अंकेनकटिप्रदेशेन ॥ सभार्यौ भार्याशब्दोयोषिन्मात्रवाची एकयायोषितासहितौ यद्वा विराधस्येदंनिंदोक्तिरूपमे ववाक्यं ॥ १० ॥ तदेवाह कथमिति प्रमदयाएकयासहद्वयोर्वासःकथंचेत्यन्वयः ॥ ११ ॥ अतएवाह अधर्मचारिणौमुनिदूषकौ मुनिवेषविरुद्धशरचापासिधारणात्एकभार्यारक्तत्वा

वसानंचर्मवैयाघ्रंवसार्द्ररुधिरोक्षितं ॥ त्रासनंसर्वभूतानांव्यादितास्यमिवांतकं ॥ ६ ॥ त्रीन्सिंहांश्चतुरोव्याघ्रान्द्वौवृकौपृषतान्दश ॥ सविषाणंवसा दिग्धंगजस्यचशिरोमहत् ॥ ७ ॥ अवसज्यायसेशूलेविनदंतंमहास्वनं ॥ सरामंलक्ष्मणंचैवसीतांदृष्ट्वाचमैथिलीं ॥ ८ ॥ अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धःप्रजाः कालइवांतकः ॥ सकृत्वाभैरवंनादंचालयन्निवमेदिनीं ॥ ९ ॥ अंकेनादायवैदेहीमपक्रम्यतदाब्रवीत् ॥ युवांजटाचीरधरौसभार्यौक्षीणजीवितौ ॥ १० ॥ प्रविष्टौदंडकारण्यंशरचापासिपाणिनौ ॥ कथंतापसयोर्वांचवासःप्रमदयासह ॥ ११ ॥ अधर्मचारिणौपापौकौयुवांमुनिदूषकौ ॥ अहंवन मिदंदुर्गंविराधोनामराक्षसः ॥ १२ ॥ चरामिसायुधोनित्यमृषिमांसानिभक्षयन् ॥ इयंनारीवरारोहाममभार्याभविष्यति ॥ १३ ॥ युवयोःपापयो श्चाहंपास्यामिरुधिरंमृधे ॥ तस्यैवंब्रुवतोदुष्टंविराधस्यदुरात्मनः ॥ १४ ॥ श्रुत्वासगर्वितंवाक्यंसंभ्रांताजनकात्मजा ॥ सीताप्रवेपितोद्वेगात्प्रवातेकद लीयथा ॥ १५ ॥ तांदृष्ट्वाराघवःसीतांविराधांकगतांशुभां ॥ अब्रवील्लक्ष्मणंवाक्यंमुखेनपरिशुष्यता ॥ १६ ॥ पश्यसौम्यनरेंद्रस्यजनकस्यात्मसंभवां ॥ ममभार्यांशुभाचारांविराधांकेप्रवेशितां ॥ १७ ॥ अत्यंतसुखसंवृद्धांराजपुत्रींयशस्विनीं ॥ यदभिप्रेतमस्मासुप्रियंवरवृतंचयत् ॥ १८ ॥ कैकेय्या स्तुसुसंवृत्तंक्षिप्रमद्यैवलक्ष्मण ॥ यानतुष्यतिराज्येनपुत्रार्थेदीर्घदर्शिनी ॥ १९ ॥

च अतएवपापौ तयोर्भीत्युत्पादनायविराधःस्वयमेवस्वस्वरूपमाह अहमिति ॥ १२ ॥ १३ ॥ मृधेयुद्धे ॥ १४ ॥ सगर्वितं भावेनिष्ठा सगर्वमितियावत् उद्वेगाद्भयात् ॥ १५ ॥ परिशु ष्यताशोकसंकुचितेनमुखेनोपलक्षितइव ॥ १६ ॥ प्रवेशितांविराधेनेतिशेषः ॥ १७ ॥ अस्मासुविषयेयद्दुःखंकैकेय्यावनेसंपादनीयतयाऽभिप्रेतंयत्स्वस्यप्रियंवरवृतंचतत्क्षिप्रमद्यैवसुसं वृत्तंसिद्धं यापुत्रार्थेपुत्रप्रयोजननिमित्तं राज्येनराज्याभिषेकमात्रेणनतुष्यति दीर्घदर्शिनीअस्मन्नाशेनस्वपुत्रस्यचिरंराज्यंपश्यंती ॥ १८ ॥ १९ ॥

ययादीर्घदर्शिन्यासर्वभूतहितोहंवनमपिप्रस्थापितःपितृराज्यदार्ढ्याययामेमध्यमामाताकौसल्यातःकनिष्ठत्वात्सुमित्रातोज्येष्ठत्वात्साऽद्यदिवसेइदानीमस्मिन्कालेसकामाजाता कौसल्या पेक्षयाकनिष्ठत्वात्पूर्वंयवीयसीत्युक्तिरपिनासंगता तीर्थस्तुकौसल्यासुमित्राभ्यांकनीयसीइतरदशरथपत्नीभ्योज्येष्ठेत्याह भगवतोपीदृशोक्तिस्तुलक्ष्मणोत्साहवर्धनायेतिशेषः ॥ २० ॥ तदर्थमेवपुनरप्याह परेति पितुर्मरणात्स्वराज्यहरणादधिकदुःखजनकोवैदेहीपरस्पर्शः इतोधिकंदुःखजनकंतुनमेकिंचिदितिदुःखातिशयोव्यंग्यः ॥ २१ ॥ बाष्पशोकाभ्यांनेत्रचित्तग ताभ्यांपरिप्लुतोव्याप्तस्तथाक्रुद्धःकैकेय्यांप्रतिविराधंप्रतिच रुद्धोनागइवआहितुंडिकेनमंत्ररुद्धःपेटीरुद्धोवासर्पइवेत्यर्थः श्वसन्रामविषाददर्शनेन ॥ २२ ॥ अनाथइवनाथापेक्षःप्राणीना

ययाहंसर्वभूतानांप्रियःप्रस्थापितोवनं ॥ अद्येदानींसकामासायामातामध्यमामम ॥ २० ॥ परस्पर्शात्तुवैदेह्यानदुःखतरमस्तिमे ॥ पितुर्विनाशा त्सौमित्रेस्वराज्यहरणात्तथा ॥ २१ ॥ इतिब्रुवतिकाकुत्स्थेबाष्पशोकपरिप्लुतः ॥ अब्रवील्लक्ष्मणःक्रुद्धोरुद्धोनागइवश्वसन् ॥ २२ ॥ अनाथइवभूतानां नाथस्त्वंवासवोपमः ॥ मयाप्रेष्येणकाकुत्स्थकिमर्थंपरितप्यसे ॥ २३ ॥ शरेणनिहतस्याद्यमयाक्रुद्धेनरक्षसः ॥ विराधस्यगतासोर्हिमहीपास्यतिशो णितं ॥ २४ ॥ राज्यकामेममक्रोधोभरतेयोबभूवह ॥ तंविराधेविमोक्ष्यामिवज्रीवज्रमिवाचले ॥ २५ ॥ ममभुजबलवेगवेगितःपततुशरोस्यमहा न्महोरसि ॥ व्यपनयतुतनोश्चजीवितंपततुततश्चमहींविघूर्णितः ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा॰ आदिकाव्येअरण्यकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ अथोवाचपुनर्वाक्यंविराधःपूरयन्वनं ॥ पृच्छतोममहिब्रूतंकौयुवांक्वगमिष्यतः ॥ १ ॥ तमुवाचततोरामोराक्षसंज्वलिताननं ॥ पृच्छंतंसुमहातेजाइ क्ष्वाकुकुलमात्मनः ॥ २ ॥ क्षत्रियौवृत्तसंपन्नौविद्धिनौवनगोचरौ ॥ त्वांतुवेदितुमिच्छावःकस्त्वंचरसिदंडकान् ॥ ३ ॥

थरहितःसन्यथाशोचतितद्वत् कीदृशस्त्वं भूतानांसर्वजीवानांनाथस्त्राता तेनतस्यनाथनिरपेक्षत्वंध्वनितं तदुपपादकमेववासवोपमइत्यपि मयाप्रेष्येण युक्तइतिशेषः ॥ २३ ॥ किंत्व याशक्यंतत्राह शरेणेति ॥ २४ ॥ विराधेमोक्ष्यामि भरतेनराज्याकामनायाःप्रदर्शितत्वात्तमुपेक्ष्य ॥ २५ ॥ भुजबलवेगेनधनुष्कर्षणवेगेनवेगितःआहितवेगः महीपततुविराधइतिशेषः विघूर्णितःसंजातभ्रमणः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथेति वनंपूरयन्नित्य स्यशब्देनेतिशेषः युवयोःस्वरूपंपृच्छतेमह्यंब्रूतं लोण्मध्यमद्विवचनं प्रश्नप्रकारः काविति‌आदि ॥ १ ॥ ज्वलिताननंराक्षसत्वान्मुखनिःसृताग्निज्वालया आत्मनःइक्ष्वाकुसंबंधिकुलमुवा चेत्यर्थः ॥ २ ॥ क्षत्रियौ इक्ष्वाकुवंशजावितिशेषः वनगोचरौ बहुव्रीहिः कुतश्चिद्धेतोरितिशेषः ॥ ३ ॥

निबोधममवचनान्ममस्वरूपमितिशेषः ॥ ४ ॥ जवस्यजवनाम्नः ॥ ५ ॥ लोकेप्राणिलोके शस्त्रेणशस्त्रसामान्येन किंच अच्छेद्याभेद्यत्वंप्राणवियोजनायच्छेदभेदाशक्यगात्रत्वंचशस्त्रमित्यर्थः ॥ ६ ॥ यदेवमतउत्सृज्येत्यादि अनपेक्षौप्रमदाशयायुद्धाशयाचरहितौ वांयुवयोः ॥ ७ ॥ ८ ॥ हीनार्थंपरदारस्पर्शलक्षणहीनकर्मकरं अतएवत्वांधिक् मृत्युमन्वेषसेध्रुवं उक्तदुष्कर्मकरणादितिशेषः तंचमृत्युंरणेसम्यक्प्राप्स्यसितिष्ठक्षणमितिशेषः ॥ ९ ॥ अभिसंधाय धनुषीतिशेषः ॥ १० ॥ ज्यागुणवताज्यारूपरज्जुमताज्याशब्दवतेतिवा सुपर्णानि

तमुवाचविराधस्तुरामंसत्यपराक्रमं ॥ हंतवक्ष्यामितेराजन्निबोधममराघव ॥ ४ ॥ पुत्रःकिलजवस्याहंमातामेमशतह्रदा ॥ विराधइतिमामाहुःपृथिव्यांसर्वराक्षसाः ॥ ५ ॥ तपसाचाभिसंप्राप्ताब्रह्मणोहिप्रसादजा ॥ शस्त्रेणावध्यतालोकेऽच्छेद्याभेद्यत्वमेवच ॥ ६ ॥ उत्सृज्यप्रमदामेनामनपेक्षौयथागतं ॥ त्वरमाणौपलायेथांनवांजीवितमाददे ॥ ७ ॥ तंरामःप्रत्युवाचेदंकोपसंरक्तलोचनः ॥ राक्षसंविकृताकारंविराधंपापचेतसं ॥ ८ ॥ क्षुद्रधिक्त्वांतुहीनार्थंमृत्युमन्वेषसेध्रुवं ॥ रणेप्राप्स्यसिसंतिष्ठनमेजीवन्विमोक्ष्यसे ॥ ९ ॥ ततःसज्यंधनुःकृत्वारामःसुनिशितान्शरान् ॥ सुशीघ्रमभिसंधायराक्षसंनिजघानह ॥ १० ॥ धनुषाज्यागुणवतासप्तबाणान्मुमोचह ॥ रुक्मपुंखान्महावेगान्सुपर्णानिलतुल्यगान् ॥ ११ ॥ तेशरीरंविराधस्यभित्वाबर्हिणवाससः ॥ निपेतुःशोणितादिग्धाधरण्यांपावकोपमाः ॥ १२ ॥ सविद्धोन्यस्यवैदेहींशूलमुद्यम्यराक्षसः ॥ अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धस्तदारामंसलक्ष्मणं ॥ १३ ॥ सविनद्यमहानादंशूलंशक्रध्वजोपमं ॥ प्रगृह्याशोभततदाव्यात्ताननइवांतकः ॥ १४ ॥ अथतौभ्रातरौदीप्तंशरवर्षंववर्षतुः ॥ विराधेराक्षसेतस्मिन्कालांतकयमोपमे ॥ १५ ॥ सप्रहस्यमहारौद्रःस्थित्वाऽजृंभतराक्षसः ॥ जृंभमाणस्यतेबाणाःकायान्निष्पेतुराशुगाः ॥ १६ ॥

लाभ्यांतुल्यंगच्छंतितान् ॥ ११ ॥ बर्हिणवाससःबर्हिणोमयूरस्तत्संबंधिबर्हवाससइत्यर्थः शोणितादिग्धाःरक्तलिप्ताः ॥ १२ ॥ सविद्धोपिरामबाणताडितोपिवरदानमाहात्म्यादगतासुर्व्यथामात्रेणवैदेहींहित्वाशूलमुद्यम्याभ्यद्रवत् ॥ १३ ॥ महानादंविनद्यकृत्वा शक्रध्वजोपमंदैर्घ्येणस्थौल्येनच व्यात्ताननोविवृताननः ॥ १४ ॥ कालांतकयमाःप्राणतनुमनःसंहारप्रधानाःसंहाररुद्रस्यमूर्तयस्तत्सदृशे ॥ १५ ॥ प्रहस्यशस्त्रावध्येमयिवृथैषांबाणपातइतिहासः तेबाणाःरामलक्ष्मणविसृष्टाःजृंभणेनशरीरलग्नाअपिकायान्निर्जग्मुः आशुगाःशीघ्रगा इत्यर्थेकेवलंयौगिकं ॥ १६ ॥

स्पर्शात्तुवरदानेन वरदानसंबंधादित्यर्थः संरोध्यधृत्वा परमदुःखंप्राप्तोपीतिशेषः ॥ १७ ॥ तच्छूलंकरस्थमूलभागमेवेतिशेषः गगनेज्वलनोपमं शिखाभागावच्छेदेनेतिभावः ॥ १८ ॥ अशनिर्वज्रं ॥ १९ ॥ तदाआपतनकालएवप्रहरतामित्यर्थः ॥ २० ॥ भुजाभ्यांपरिगृह्य एकैकेनैकैकं ॥ २१ ॥ तस्याभिप्रायंकाननांतर्नयनविषयं ॥ २२ ॥ यथेच्छतितथावहतुयथा

स्पर्शात्तुवरदानेनप्राणान्संरोध्यराक्षसः ॥ विराधःशूलमुद्यम्यराघवावभ्यधावत ॥ १७ ॥ तच्छूलंवज्रसंकाशंगगनेज्वलनोपमं ॥ द्वाभ्यांशराभ्यांचिच्छेदरामःशस्त्रभृतांवरः ॥ १८ ॥ तद्रामविशिखैश्छिन्नंशूलंतस्यापतद्भुवि ॥ पपाताशनिनाच्छिन्नंमेरोरिवशिलातलं ॥ १९ ॥ तौखड्गौक्षिप्रमुद्यम्यकृष्णसर्पाविवोद्यतौ ॥ तूर्णमापेततुस्तस्यतदाप्रहरतांबलात् ॥ २० ॥ सवध्यमानःसुभृशंभुजाभ्यांपरिगृह्यतौ ॥ अप्रकंप्यौनरव्याघ्रौरौद्रःप्रस्थातुमैच्छत ॥ २१ ॥ तस्याभिप्रायमाज्ञायरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ वहत्वयमलंतावत्पथानेनतुराक्षसः ॥ २२ ॥ यथाचेच्छतिसौमित्रेतथावहतुराक्षसः ॥ अयमेवहिनःपंथायेनयातिनिशाचरः ॥ २३ ॥ सतुस्वबलवीर्येणसमुत्क्षिप्यनिशाचरः ॥ बालाविवस्कंधगतौचकारातिबलोद्धतः ॥ २४ ॥ तावारोप्यततःस्कंधंराघवौरजनीचरः ॥ विराधोविनदन्घोरंजगामाभिमुखोवनं ॥ २५ ॥ वनंमहामेघनिभंप्रविष्टोद्रुमैर्महद्भिर्विविधैरुपेतं ॥ नानाविधैःपक्षिकुलैर्विचित्रंशिवायुतंव्यालमृगैर्विकीर्णं ॥ २६ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥
ह्रियमाणौतुकाकुत्स्थौदृष्ट्वासीतारघूत्तमौ ॥ उच्चैःस्वरेणचुक्रोशप्रगृह्यसुमहाभुजौ ॥ १ ॥ एषदाशरथीरामःसत्यवाञ्छीलवाञ्शुचिः ॥ रक्षसारौद्ररूपेणह्रियतेसहलक्ष्मणः ॥ २ ॥ मांमृक्षाभक्षयिष्यंतिशार्दूलद्वीपिनस्तथा ॥ मांहरोत्सृजकाकुत्स्थौनमस्तेराक्षसोत्तम ॥ ३ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वावैदेह्यारामलक्ष्मणौ ॥ वेगंप्रचक्रतुर्वीरौवधेतस्यदुरात्मनः ॥ ४ ॥

स्येष्टंभवतितथावहतु अनेननिर्भयत्वंदर्शितं तत्रहेतुमाह अयमेवेति ॥ २३ ॥ स्कंधगतौचकारस्कंधावारोपयामास ॥ २४ ॥ २५ ॥ शिवायुतंशिवाभिर्वृतं ॥ २६ ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥छ॥ सुमहांतौस्वभुजौप्रगृह्यउद्यम्य ॥ १ ॥ क्रोशनप्रकारमाह एषइति ॥२॥ शार्दूलद्वीपिनःसंविद्वविदुव्याघ्राः मांहरतेनमइत्युक्तीरामलक्ष्मणयोःप्रेमातिशयत्वात् ॥ ३ ॥ वेगंत्वरां ॥ ४ ॥

बाहुंबभंज नैतावतापिप्राणहानिरितिनवरदानविरोधः अभेद्याच्छेद्यत्वंचप्राणनाशक्षमावयवविशेषपरंबोध्यं बभंजमुष्टिप्रहारेणेतिशेषः अभेयाच्छेयत्ववरस्तुशस्त्रकरणकतद्विषयदन्य न्ये ॥ ५ ॥ संविग्नःखिन्नः ॥ ६ ॥ सूदयंतौहिंसंतौ ॥ ७ ॥ नममारवरदानबलादितिभावः ॥ ८ ॥ भयेषुभयकालेषु अभयदःस्वगुणादिश्रवणस्मरणकीर्तनादिना ॥ ९ ॥ निखनावहे भूमौगर्तेपातयावहे ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रदरोगर्तः कंठेआक्रम्यगयमिव ॥ १२ ॥ प्रश्रितंशापांतकालप्राप्तेःप्रश्रयप्राप्तिः ॥ १३ ॥ प्रदरकरणरूपप्राणांतव्यापारात्पूर्वंरामस्त्वमितिनज्ञातः

तस्यरौद्रस्यसौमित्रिःसव्यंबाहुंबभंजह ॥ रामस्तुदक्षिणंबाहुंतरसातस्यरक्षसः ॥ ५ ॥ सभग्नबाहुःसंविग्नःपपाताशुविमूर्छितः ॥ धरण्यांमेघसंकाशोवज्रभिन्नइवाचलः ॥ ६ ॥ मुष्टिभिर्बाहुभिःपद्भिःसूदयंतौतुराक्षसं ॥ उद्यम्योद्यम्यचाप्येनंस्थंडिलेनिष्पिपेपतुः ॥ ७ ॥ सविद्धोबहुभिर्बाणैःखड्गाभ्यांचपरिक्षतः ॥ निष्पिष्टोबहुधाभूमौनममारसराक्षसः ॥ ८ ॥ तंप्रेक्ष्यरामःसुभृशमवध्यमचलोपमं ॥ भयेष्वभयदःश्रीमानिदंवचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥ तपसापुरुषव्याघ्रराक्षसोयंनशक्यते ॥ शस्त्रेणयुधिनिर्जेतुंराक्षसंनिखनावहे ॥ १० ॥ कुंजरस्येवरौद्रस्यराक्षसस्यास्यलक्ष्मण ॥ वनेस्मिन्सुमहच्छ्वभ्रंखन्यतांरौद्रवर्चसः ॥ ११ ॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणंरामःप्रदरःखन्यतामिति ॥ तस्थौविराधमाक्रम्यकंठेपादेनवीर्यवान् ॥ १२ ॥ तच्छ्रुत्वाराघवेणोक्तंराक्षसःप्रश्रितंवचः ॥ इदंप्रोवाचकाकुत्स्थंविराधःपुरुषर्षभं ॥ १३ ॥ हतोहंपुरुषव्याघ्रशक्रतुल्यबलेनवै ॥ मयातुपूर्वंत्वंमोहान्नज्ञातःपुरुषर्षभ ॥ १४ ॥ कौसल्यासुप्रजास्तातरामस्त्वंविदितोमया ॥ वैदेहीचमहाभागालक्ष्मणश्चमहायशाः ॥ १५ ॥ अभिशापादहंघोरांप्रविष्टोराक्षसींतनुं ॥ तुंबुरुर्नामगंधर्वःशप्तोवैश्रवणेनहि ॥ १६ ॥ प्रसाद्यमानश्चमयासोब्रवीन्मांमहायशाः ॥ यदादाशरथीरामस्त्वांवधिष्यतिसंयुगे ॥ १७ ॥ तदाप्रकृतिमापन्नोभवान्स्वर्गंगमिष्यति ॥ अनुपस्थीयमानोमांसक्रुद्धोव्याजहारह ॥ १८ ॥

॥ १४ ॥ इदानींकथंतेज्ञानंतत्राह कौसल्येत्यादि त्वयाकौसल्यासुप्रजाइतित्वंविदितः कौसल्यापुत्रइतिज्ञातोसीत्यर्थः एवंचकौसल्यायामीश्वरोवतीर्णोवैदेहीचलक्ष्मीर्लक्ष्मणश्चतवांशइतिसूचितं ॥ १५ ॥ एवंज्ञानेकारणमाह अभिशापादिति तुंबुरुरहंवैश्रवणेनशप्तस्तस्माच्छापाद्राक्षसींतनुंप्रविष्टोऽतोमेज्ञानशक्तिरस्तीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रकृतिंगांधर्वीं प्रकृतक्रोधकारणमाह अनुपस्थीयमानःअवसरेष्वसेव्यमानः व्याजहारेत्यस्यराक्षसींतनुंप्रविशेतीतिशेषः ॥ १८ ॥

अनुपस्थानेकारणमाह इतीति उक्तंशापंतत्प्रतीकारंचोवाचेत्यर्थः शापमुक्तिकालजानंदपारवश्यात्पुनरुक्तिर्नदोषाय रंभासक्तंपुरानघेतिपाठेपुनरुक्त्यभावएव ॥ १९ ॥ स्वभुवनंस्वंलोकं भवनमितिपाठांतरं ॥ २० ॥ अध्यर्धयोजनेसार्धयोजने ॥ २१ ॥ गतसत्वानांगतप्राणानां सनातनःपरंपराप्राप्तः अतएवकलिराक्षसेषुयवनेष्वेतद्धर्मप्रवृत्तिः ॥ २२ ॥ उक्तमेव विवृणोति अवटेइति ॥ २३ ॥ न्यस्तदेहोऽवटनिक्षिप्तदेहः स्वर्गसंप्राप्तःसंप्राप्तस्वर्गइत्यर्थः बभूवतथाभवितुमुद्यतोबभूवेत्यर्थः यद्वा बभूवेत्यर्थेनसंक्षिप्ततयोक्तस्यविस्तरमाह तच्छ्रुत्वेति

इतिवैश्रवणोराजारंभासक्तमुवाचह ॥ तवप्रसादान्मुक्तोहमभिशापात्सुदारुणात् ॥ १९ ॥ भुवनंस्वंगमिष्यामिस्वस्तिवोस्तुपरंतप ॥ इतोवसतिधर्मात्माशरभंगःप्रतापवान् ॥ २० ॥ अध्यर्धयोजनेतातमहर्षिःसूर्यसन्निभः ॥ तंक्षिप्रमभिगच्छत्वंसतेश्रेयोभिधास्यति ॥ २१ ॥ अवटेचापिमांरामनिक्षिप्यकुशलीव्रज ॥ रक्षसांगतसत्वानामेषधर्मःसनातनः ॥ २२ ॥ अवटेयेनिधीयंतेतेषांलोकाःसनातनाः ॥ एवमुक्त्वातुकाकुत्स्थंविराधःशरपीडितः ॥ २३ ॥ बभूवस्वर्गसंप्राप्तोन्यस्तदेहोमहाबलः ॥ तच्छ्रुत्वाराघवोवाक्यंलक्ष्मणंव्यादिदेशह ॥ २४ ॥ कुंजरस्येवरौद्रस्यराक्षसस्यास्यलक्ष्मण ॥ वनेस्मिन्सुमहाञ्छ्वभ्रःखन्यतांरौद्रकर्मणः ॥ २५ ॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणंरामःप्रदरःखन्यतामिति ॥ तस्थौविराधमाक्रम्यकंठेपादेनवीर्यवान् ॥ २६ ॥ ततःखनित्रमादायलक्ष्मणःश्वभ्रमुत्तमं ॥ अखनत्पार्श्वतस्तस्यविराधस्यमहात्मनः ॥ २७ ॥ तंमुक्तकंठमुत्क्षिप्यशंकुकर्णंमहास्वनं ॥ विराधंप्राक्षिपच्छ्वभ्रेनदंतंभैरवस्वनं ॥ २८ ॥ तमाहवेदारुणमाशुविक्रमौस्थिरावुभौसंयतिरामलक्ष्मणौ ॥ मुदान्वितौचिक्षिपतुर्भयावहंनदंतमुत्क्षिप्यबलेनराक्षसं ॥ २९ ॥

अवटनिक्षेपेणस्वर्गप्राप्तिंश्रुत्वा ॥ २४ ॥ कुंजरस्येव निखननार्थमिवेत्यर्थः खन्यतामिति शीघ्रमितिशेषः ममातर्कितस्यैतन्मरणोपायस्यानेनापिकथनान्निश्चितत्वेनशीघ्रताकार्येत्याशयः ॥ २५ ॥ पादेनकंठेआक्रम्यतस्थौ श्वभ्राद्दूरेपरिलुंठनव्यावृत्त्यर्थं ॥ २६ ॥ विराधस्यमहात्मनः महात्मनोमहाशरीरस्य गंधर्वत्वप्रत्यापत्त्यभिप्रायेणरामस्वरूपज्ञानाभिप्रायेणचकविनामहात्मनइतिप्रयुक्तंवा ॥ २७ ॥ मुक्तकंठंश्वभ्रेक्षेपणार्थंरामेणमुक्तकंठाक्रमणं शंकुवत्कठिनकर्णं उत्क्षिप्यचालयित्वा महास्वनत्वादेवभैरवस्वनत्वंयथातथाधन्योहमतिधन्योहमितिनदंतंश्वभ्रेप्राक्षिपत् ॥ २८ ॥ आशुविक्रमौक्षिप्रकारिणौ संयतिस्थिरौदृढचित्तौ आहवेनिर्जितंबलेनोत्क्षिप्यसंचाल्यगर्तेचिक्षिपतुः ॥ २९ ॥

अवध्यतांशस्त्रेणावध्यतांप्रेक्ष्य असह्यतामितिपाठेप्यवध्यतामित्येवार्थः प्रेक्ष्यविचार्यसमर्थ्यबिलंसंपाद्यतत्रबिलेवधंप्रचक्रतुः मृत्पूरणेनेतिशेषः ॥ ३० ॥ उक्तमेवार्थमुपसंहरति स्वयमि
ति यथार्थंस्वप्रयोजनोचितं रामेणकर्त्राप्रसह्यस्वयंस्वस्ययोमृत्युरीप्सितस्तमात्मनोमृत्युंप्रसह्यउद्दिश्य प्रपद्येतिपाठेप्ययमेवार्थः काननचारिणाविराधेनमेवधःशस्त्रकृतोनभवेदितिनिवेदि
तोभूद्रामइतिशेषः ॥ ३१ ॥ तदेवभाषितंविराधोक्तंशस्त्रेणमेनमृत्युरित्येवंरूपं ॥ ३२ ॥ प्रहृष्टरूपाविव इवशब्दएवार्थे दिविस्थितौचंद्रदिवाकराविवमहावनेविजह्नतुः नीलत्वाद्विशाल

अवध्यतांप्रेक्ष्यमहासुरस्यतौशितेनशस्त्रेणतदानरर्षभौ ॥ समर्थ्यचात्यर्थविशारदावुभौबिलेविराधस्यवधंप्रचक्रतुः ॥ ३० ॥ स्वयंविराधेनहिमृत्यु
मात्मनःप्रसह्यरामेणयथार्थमीप्सितः ॥ निवेदितःकाननचारिणास्वयंनमेवधःशस्त्रकृतोभवेदिति ॥ ३१ ॥ तदेवरामेणनिशम्यभाषितंकृतामतिस्त
स्यबिलप्रवेशने ॥ बिलंचतेनातिबलेनरक्षसाप्रवेश्यमानेनवनंविनादितं ॥ ३२ ॥ प्रहृष्टरूपाविवरामलक्ष्मणौविराधमुर्व्यांप्रदरेनिपात्यतं ॥ ननंदतु
र्वीतभयौमहावनेदिविस्थितौचंद्रदिवाकराविव ॥ ३३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥
हत्वातुतंभीमबलंविराधंराक्षसंवने ॥ ततःसीतांपरिष्वज्यसमाश्वास्यचवीर्यवान् ॥ १ ॥ अब्रवीद्भ्रातरंरामोलक्ष्मणंदीप्ततेजसं ॥ कष्टंवनमिदंदुर्गंनच
स्मोवनगोचराः ॥ २ ॥ अभिगच्छामहेशीघ्रंशरभंगंतपोधनं ॥ आश्रमंशरभंगस्यराघवोभिजगामह ॥ ३ ॥ तस्यदेवप्रभावस्यतपसाभावितात्मनः ॥
समीपेशरभंगस्यददर्शमहदद्भुतं ॥ ४ ॥ विभ्राजमानंवपुषासूर्यवैश्वानरप्रभं ॥ रथप्रवरमारूढमाकाशेविबुधानुगं ॥ ५ ॥ असंस्पृशंतंवसुधांददर्श
विबुधेश्वरं ॥ संप्रभाभरणंदेवंविरजोंबरधारिणं ॥ ६ ॥

त्वाच्चवनस्याकाशसादृश्यं उभावपिचंद्रवत्कलासंपन्नौसूर्यवत्प्रतापयुतौ ॥ ३३ ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुर्थःसर्गः
॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ समाश्वास्यसमाश्वास्येव विराधाद्भीतामिवेतिशेषः ॥ १ ॥ इदंवनंकष्टंपीडाजनकंदुर्गंविषमंक्रमणायोग्यंच वयंचेतःपूर्वंकदापिवनगोचरानस्मःकदापीदृशंवनंन
दृष्टंयस्मात् ॥ २ ॥ अतःशीघ्रंशरभंगंगच्छामहेगच्छामइत्यर्थः इत्युक्तेतिशेषः ॥ ३ ॥ भावितःशुद्धआत्मायस्यतस्य समीपेमहदद्भुतंददर्श ॥ ४ ॥ तदेवाह विभ्राजमानमिति वपुषावपुः
कांत्या विबुधानुगंदेवानुचरं बहुव्रीहिः ॥ ५ ॥ वसुधामसंस्पृशंतं रथादवरुह्यापीतिशेषः विबुधेश्वरंशक्रं अतिशयप्रभावदाभरणं विरजस्कमंबरंधर्तुंशीलंयस्यतं ॥ ६ ॥

तद्विधैस्तद्विधाभरणादिमद्भिः हरितैःश्यामवर्णैः तादृशंरथंचददर्श ॥ ७ ॥ पांडुराभ्रस्येवघनाअधिकाप्रख्याकांतिर्यस्यतत् ॥ ८ ॥ चामरव्यजनेवालव्यजने रुक्मंस्वर्णं महाधनेरत्नयु
तत्वाद्बहुमूल्ये ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ उक्तलक्षणेवासवेशरभंगेनसंभाषमाणेतुतंशतक्रतुंदृष्ट्वाज्ञात्वारामोब्रवीत् उक्तस्यैवप्रपंचोरामोथेति उद्दिश्यहस्तेननिर्दिश्य दर्शयत अदर्शयनेत्यर्थः
॥ १२ ॥ १३ ॥ पुरुबहुयथातथायज्वभिराहूयतेयागायेतिपुरुहूतः नःअस्माभिः ॥ १४ ॥ शतंशतंअष्टदिक्ष्वितिशेषः शतशब्दोनंतवाची ॥ १५ ॥ विस्तीर्णविपुलानिअतिशयेनवि

तद्विधैरेवबहुभिःपूज्यमानंमहात्मभिः ॥ हरितैर्वाजिभिर्युक्तमंतरिक्षगतंरथं ॥ ७ ॥ ददर्शादूरतस्तस्यतरुणादित्यसन्निभं ॥ पांडुराभ्रघनप्रख्यंचंद्रमंडल
सन्निभं ॥ ८ ॥ अपश्यद्विमलंछत्रंचित्रमाल्योपशोभितं ॥ चामरव्यजनेचाग्र्येरुक्मदंडेमहाधने ॥ ९ ॥ गृहीतेवरनारीभ्यांधूयमानेचमूर्धनि ॥ गंधर्वा
मरसिद्धाश्चबहवःपरमर्षयः ॥ १० ॥ अंतरिक्षगतंदेवंगीर्भिरग्र्याभिरैडयन् ॥ सहसंभाषमाणेतुशरभंगेनवासवे ॥ ११ ॥ दृष्ट्वाशतक्रतुंतत्ररामोलक्ष्म
णमब्रवीत् ॥ रामोथरथमुद्दिश्यभ्रातुर्दर्शयताद्भुतं ॥ १२ ॥ अर्चिष्मंतंश्रियाजुष्टमद्भुतंपश्यलक्ष्मण ॥ प्रतपंतमिवादित्यमंतरिक्षगतंरथं ॥ १३ ॥ येह
याःपुरुहूतस्यपुराशक्रस्यनःश्रुताः ॥ अंतरिक्षगतादिव्यास्तइमेहरयोध्रुवं ॥ १४ ॥ इमेचपुरुषव्याघ्रयेतिष्ठंत्यभितोदिशं ॥ शतंशतंकुंडलिनोयुवानः
खड्गपाणयः ॥ १५ ॥ विस्तीर्णविपुलोरस्काःपरिघायतबाहवः ॥ शोणांशुवसनाःसर्वेव्याघ्राइवदुरासदाः ॥ १६ ॥ उरोदेशेषुसर्वेषांहाराज्वलनसन्नि
भाः ॥ रूपंबिभ्रतिसौमित्रेपंचविंशतिवार्षिकं ॥ १७ ॥ एतद्धिकिलदेवानांवयोभवतिनित्यदा ॥ यथेमेपुरुषव्याघ्रादृश्यंतेप्रियदर्शनाः ॥ १८ ॥ इहैवसह
वैदेह्यामुहूर्तंतिष्ठलक्ष्मण ॥ यावज्जानाम्यहंव्यक्तंकएषद्युतिमान्रथे ॥ १९ ॥

शालानिउरांसियेषांते आयतादीर्घाः शोणांशूनिशोणप्रभानिवसनानियेषां शोणाश्मवसनाइतिपाठेपद्मरागसदृशवसनाइत्यर्थः शोणांश्वित्येवप्राचीनःपाठइतिकतकः ॥ १६ ॥ ज्वल
नसन्निभाःदीप्तिमात्रेण ॥ १७ ॥ एतद्धिपंचविंशतिवर्षप्रमाणकं नित्यदेत्यार्षं येइमेदेवाःयथायादृशशुभदर्शनवयस्कादृश्यंतेएतदेवैषांनित्यदावयइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ १८ ॥ यावज्जा
नामिज्ञास्यामितावत्तिष्ठेत्यन्वयः कएषरथेइंद्रत्वेनानुमितोपिप्रमाणांतरेणाविज्ञातव्यइत्यर्थः ॥ १९ ॥

उक्तानुवादपूर्वंव्यापारांतरोपदेशस्तमेवमित्यादि इहैवस्थीयतामित्येवमुक्त्वेत्यर्थः ॥ २० ॥ अनुज्ञाप्यगमनायकृतानुमतिकंकृत्वा ॥ २१ ॥ यावदसौमांनाभिभाषतेतावन्मांनिष्ठांस्था नांतरंस्वर्गंवानयतमयासहगच्छत ततोवनचारित्वाद्धेतोर्मांमांअद्रष्टुमर्हति द्रष्टुंनार्हतीत्यर्थः अइतिनिषेधार्थमव्ययंपृथक्पदं विपदीवस्थितेनैवंवैभवस्यदर्शनमनुचितमित्यर्थः ॥ २२ ॥ कृतार्थंनिस्तीर्णविपदं जितवंतंरावणमितिशेषः तदावैभवयुक्तमिमंद्रक्ष्यामीतिशेषः कतकस्त्वेतत्पद्यंप्रक्षिप्तमित्याह तद्वृथैव मद्रीत्याव्याख्यानेसर्वसामंजस्यात् रामोयावन्मांनाभिभाष तेतावत्कर्मणोरावणवधस्यनिष्ठांसमाप्तिंनयत ततोमांद्रष्टुमर्हति अन्यैःसुदुष्करंमहत्कर्मतेनकर्तव्यमस्तिरावणवधरूपमतस्तत्करणेनकृतार्थंकृतदेवप्रयोजनंरावणजयिनंद्रष्टास्मिइतिती

तमेवमुक्त्वासौमित्रिमिहैवस्थीयतामिति॥ अभिचक्रामकाकुत्स्थःशरभंगाश्रमंप्रति॥ २०॥ ततःसमभिगच्छंतंप्रेक्ष्यरामंशचीपतिः ॥ शरभंगम
नुज्ञाप्यविबुधानिदमब्रवीत्॥ २१ ॥ इहोपयात्यसौरामोयावन्मांनाभिभाषते॥ निष्ठांनयततावत्तुततोमाद्रष्टुमर्हति॥ २२॥ जितवंतंकृतार्थंहितदा
हमचिरादिमं॥ कर्मह्यनेनकर्तव्यंमहदन्यैःसुदुष्करं॥ २३॥ अथवज्रीतमामंत्र्यमानयित्वाचतापसं ॥ रथेनहययुक्तेनययौदिवमरिंदमः ॥ २४ ॥
प्रयातेतुसहस्राक्षेराघवःसपरिच्छदः॥ अग्निहोत्रमुपासीनंशरभंगमुपागमत्॥ २५॥ तस्यपादौचसंगृह्यरामःसीताचलक्ष्मणः॥ निषेदुस्तदनुज्ञाता
लब्धवासानिमंत्रिताः॥ २६॥ ततःशक्रोपयानंतुपर्यपृच्छतराघवः ॥ शरभंगश्चतत्सर्वंराघवायन्यवेदयत्॥२७॥मामेषवरदोरामब्रह्मलोकंनिनीष
ति॥ जितमुग्रेणतपसादुष्प्रापमकृतात्मभिः॥ २८॥ अहंज्ञात्वानरव्याघ्रवर्तमानमदूरतः॥ब्रह्मलोकंनगच्छामित्वामदृष्ट्वाप्रियातिथिम्॥ २९॥

र्थंव्याख्यानेसंप्रत्यदर्शनहेतुस्तुपूर्वोक्तएवोपरितोबोध्यः ॥ २३ ॥ अथवज्रीति देवैरालापोत्तरंततापसंशरभंगमामंत्र्यमानयित्वासंपूज्यचदिवंययौ ॥ २४ ॥ सपरिच्छदःस्त्रीभ्रातृसहितः ॥ २५ ॥ पादौसंगृह्यरामईश्वरोपिब्राह्मणाएवंपूज्याइत्यन्यान्शिक्षयितुमेवंचकार तदनुज्ञाताःआसनावस्थानायकृतानुमतिकाः अतएवलब्धवासाःलब्धवासस्थानाः निमंत्रिताःभो जनाद्यर्थं तादृशानिषेदुः ॥ २६ ॥ शक्रोपयानंइंद्रागमनप्रयोजनं ॥ २७ ॥ निवेदनप्रकारमाह मामेषइति उग्रेणतपसामयाजितंब्रह्मलोकमेषवरदइंद्रोब्रह्माज्ञयामांनिनीषति यद्वा देवेंद्रवेषधारीब्रह्मैवायं अकृतात्मभिःअननुष्ठितभगवदुपासनैः ॥ २८ ॥ तर्हिकिमितिविलंबितंतत्राह अहमिति ज्ञात्वायोगचक्षुषा नगच्छामियोगसिद्ध्यास्वेच्छयादेहत्यागात् त्वांप्रि यातिथिंअतिप्रियमतिथिं ॥ २९ ॥

त्वयासमागम्य त्वत्समागमश्चसकृदपिसंवृत्तएतावत्कालपर्यंतानुष्ठितोपासनातोधिकंफलदइतिभावः त्रिदिवमवरंपरंच परोब्रह्मलोकः ॥ ३० ॥ समागमस्ययथाधिकफलताभवतितथा करोति अक्षयाइति केतेलोकास्तत्राह ब्राह्म्याइति उभयत्रष्यञ्आर्षः ब्रह्मलोकानाकपृष्ठलोकाश्चजिताःमामकास्तान्प्रतिगृह्णीष्वस्वकृतत्वेनांगीकुरुष्व अनेनसर्वकर्मणांभगवदर्पण मकरोदितिसूचितं कामतोकामतोवापियत्करोमिशुभाशुभं तत्सर्वंत्वयिसंन्यस्तंत्वत्प्रयुक्तःकरोम्यहं नाहंकर्तासर्वमेतद्ब्रह्मैवकुरुतेतथा एतद्ब्रह्मार्पणंप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिरितिकौर्मो क्तिः भगवत्यर्पितधर्माणामनंतफलत्वंगीतादिषुस्पष्टमेव मुक्तिपर्यवसायित्वात् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अहमेवेति तपसेत्यर्थः त्वद्दत्तप्रतिग्रहेनाहमधिकारीत्यापाततोर्थः वास्तवस्तुकृपेःपरम

त्वयाहंपुरुषव्याघ्रधार्मिकेणमहात्मना॥ समागम्यगमिष्यामित्रिदिवंचावरंपरं॥ ३०॥ अक्षयानरशार्दूलजितालोकामयाशुभाः॥ब्राह्म्याश्चनाक
पृष्ठ्याश्चप्रतिगृह्णीष्वमामकान्॥ ३१ ॥ एवमुक्तोनरव्याघ्रःसर्वशास्त्रविशारदः॥ ऋषिणाशरभंगेनराघवोवाक्यमब्रवीत् ॥ ३२॥ अहमेवाहरिष्या
मिसर्वान्लोकान्महामुने॥ आवासंत्वहमिच्छामिप्रदिष्टमिहकानने॥ ३३॥राघवेणैवमुक्तस्तुशक्रतुल्यबलेनवै॥ शरभंगोमहाप्राज्ञःपुनरेवाब्रवीद्व
चः॥ ३४॥इहराममहातेजाःसुतीक्ष्णोनामधार्मिकः॥ वसत्यरण्येनियतःसतेश्रेयोविधास्यति॥ ३५॥इमांमंदाकिनींरामप्रतिस्रोतामनुव्रज ॥ न
दींपुष्पोडुपवहांततस्तत्रगमिष्यसि॥ ३६॥ एषपंथानरव्याघ्रमुहूर्तंपश्यतातमां॥ यावज्जहामिगात्राणिजीर्णांत्वचमिवोरगः॥ ३७॥

भक्तस्यानुग्रहायतदर्पितधर्मांगीकारमाहभगवान् अहमेवेति मयिन्यासत्वेनस्थापितानिमांस्त्वदर्जितान्सर्वान्लोकांस्तुभ्यमहमेवाहरिष्यामिप्रापयिष्यामीत्युक्त्वाइतरजनप्रतारणायाह आवासंत्विति प्रदिष्टंउपदिष्टं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इहारण्येवसति अदूरेइतिशेषः ॥ ३५ ॥ प्रतिस्रोतां आवंतत्वमार्षं मंदाकिनींतामिवपुण्यांतन्नामिकांवा चित्रकूटस्थेयमेव प्रतिस्रो तसंकृत्वाव्रज पूर्ववाहिन्यांपुरुषेणपश्चिमाभिमुखतयागमनेप्रतिस्रोतस्त्वंभवति पुष्पवल्लुघुउडुपवहा उडुपंप्लवः पुष्पसमूहवहामितिवा ॥ ३६ ॥ एषपंथाइतिमार्गोपदेशः अथऋषिर्भ गवत्प्रार्थितस्योत्तरंदत्वास्वाभीष्टंभगवंतंप्रार्थयते मुहूर्ततातपश्यमां अयंकृतार्थोभवत्वित्यभिध्यानपूर्वकंकटाक्षेणेतिशेषः तातेतिगूढंजमज्जनकेत्यर्थमपि गात्राणिगात्रावयवान् ॥ ३७ ॥

ततोग्निसइति वृद्धःशौचक्रियालुप्तःप्रत्याख्यातभिषक्क्रियः आत्मानंघातयेद्यस्तुभृग्वग्न्यनशनांबुभिरित्युक्तेऽग्निप्रवेशेंत्येष्टिमार्गेणाग्निसमाधायमंत्रवत्तदुक्तमंत्रैर्हुत्वाचअग्निप्रवेशोक्तमं त्रैरुपनिषदुक्तैःप्रविवेश ॥३८॥ तस्येति तस्यशरभंगस्यरोमादीनिवह्निर्ददाहेतिशेषः ॥३९॥ स्वर्गारोहणार्थंदिव्यशरीरपरिग्रहमग्निप्रवेशस्यपूर्वकृतोपासनस्यचफलभूतमाह सचेति॥४०॥ आहिताग्निलोकाःकर्मणापितृलोकइतिश्रुताश्चंद्रप्रदक्षिणाः ऋषिलोकाविद्ययादेवलोकइतिश्रुताःसूर्यप्रदक्षिणाः देवानामाजानदेवानांब्रह्मविष्णुरुद्राणांचलोकाः यान्ध्रुवःप्रदक्षिणं करोति ततोब्रह्मलोकंतुर्यंव्यरोहतारूढवान् ॥ ४१ ॥ पितामहंब्रह्मादित्रयसमष्टिरूपं ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकां

ततोग्निंससमाधायहुत्वाचाज्येनमंत्रवत् ॥ शरभंगोमहातेजाःप्रविवेशहुताशनं ॥ ३८ ॥ तस्यरोमाणिकेशांश्चतदावह्निर्महात्मनः ॥ जीर्णांत्वचंतद स्थीनियच्चमांसंचशोणितं ॥ ३९ ॥ सचपावकसंकाशःकुमारःसमपद्यत ॥ उत्थायाग्निचयात्तस्माच्छरभंगोव्यरोचत ॥ ४० ॥ सलोकानाहिताग्नी नामृषीणांचमहात्मनां ॥ देवानांचव्यतिक्रम्यब्रह्मलोकंव्यरोहत ॥ ४१ ॥ सपुण्यकर्माभुवनेद्विजर्षभःपितामहंसानुचरंददर्शह ॥ पितामहश्चापिसमी क्ष्यतंद्विजंननंदसुस्वागतमित्युवाच ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

शरभंगेदिवंप्राप्तेमुनिसंघाःसमागताः ॥ अभ्यगच्छंतकाकुत्स्थंरामंज्वलिततेजसं ॥ १ ॥ वैखानसावालखिल्याःसंप्रक्षालामरीचिपाः ॥ अश्मकुट्टा श्चबहवःपत्राहाराश्चतापसाः ॥ २ ॥ दंतोलूखलिनश्चैवतथैवोन्मज्जकाःपरे ॥ गात्रशय्याअशय्याश्चतथैवानवकाशिकाः ॥ ३ ॥ मुनयःसलिलाहारा वायुभक्षास्तथापरे ॥ आकाशनिलयाश्चैवतथास्थंडिलशायिनः ॥ ४ ॥

डेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ मुनिसंघाःदंडकारण्यवासिनःसमागतामिलिताःअभ्यगच्छंतस्वरक्षणप्रार्थनार्थमितिशेषः ॥ १ ॥ वैखानसाइति येनखास्तेवैखानसायेवालास्ते वालखिल्याइतिश्रुतेःप्रजापतेर्नखलोमजाः संप्रक्षालाःभगवतःपादप्रक्षालनजामहर्षयः अश्वस्तनिकाःसंप्रक्षालाइत्यन्ये मरीचिपाःरविचंद्रान्यतरकिरणजीवनाः अश्मकुट्टाःअपक्वकु ट्टितान्नभक्षकाः ॥ २ ॥ दंतोलूखलिनःदंतातिरिक्तावहननसाधनरहिताः उन्मज्जकाःकंठदघ्नेजलेस्थित्वातपःकुर्वंतः गात्रशय्याअनास्तरणशायिनः अशय्यानिद्राहीनाः अनवकाशि काःएकपादस्यस्थित्यवकाशदानरहिताःएकपादस्थितिमंतइतियावत् ॥ ३ ॥ आकाशनिलयाःअनावृतप्रदेशस्थायिनः स्थंडिलशायिनःउपलिप्तानास्तीर्णस्थलशयनाः ॥ ४ ॥

ऊर्ध्ववासिनःगिरिशिखराद्यूर्ध्वप्रदेशेनित्यंवासशालिनः व्रतोपवासिनइतिपाठस्तुचिंत्यः तस्यसाधारणधर्मत्वादितिकतकः आर्द्रपटवाससःनित्यमार्द्रवस्त्रवसनशीलाः सजपाःसदाजपपराः तपोनिष्ठाःसदास्वाध्यायाध्ययनशीलाःतपोहिस्वाध्यायइत्युक्तेः पंचतपोन्विताःग्रीष्मेपंचाग्निमध्यस्थाः॥५॥ब्राह्म्याश्रियाब्रह्मविद्यानुष्ठानजनितब्रह्मवर्चसेन दृढयोगसमाहिताःयोगैकाग्रचित्ताः ॥ ६ ॥ ७ ॥ किमूचुस्तत्राह त्वमिति इक्ष्वाकुकुलस्यपृथिव्याश्च चेनसकलत्रैलोक्यस्येतिगूढं प्रधानत्वेनजगद्धारणकर्तृत्वंनाथत्वेनपालकत्वंगर्भितं देवानांमघवानिव ॥८॥ यशसाविक्रमेणचश्रुतःप्रसिद्धः तेनरूपेणेतिशेषः पितृवचनपालनंव्रतंयस्यतद्भावः सत्यंसत्यवचनंच त्वयितिष्ठतीतिशेषः किंचत्वयिस्थितेधर्मश्चपुष्कलः अंगहीनोपिसकलांगपूर्णोभव

तथोर्ध्ववासिनोदांतास्तथार्द्रपटवाससः ॥ सजपाश्चतपोनिष्ठास्तथापंचतपोन्विताः ॥ ५ ॥ सर्वेब्राह्म्याश्रियायुक्तादृढयोगसमाहिताः ॥ शरभंगाश्रमे राममभिजग्मुश्चतापसाः ॥ ६ ॥ अभिगम्यचधर्मज्ञारामंधर्मभृतांवरं ॥ ऊचुःपरमधर्मज्ञमृषिसंघाःसमागताः ॥ ७ ॥ त्वमिक्ष्वाकुकुलस्यास्यपृथि व्याश्चमहारथः ॥ प्रधानश्चापिनाथश्चदेवानांमघवानिव ॥ ८ ॥ विश्रुतस्त्रिषुलोकेषुयशसाविक्रमेणच ॥ पितृव्रतत्वंसत्यंचत्वयिधर्मश्चपुष्कलः ॥ ९ ॥ त्वामासाद्यमहात्मानंधर्मज्ञंधर्मवत्सलं ॥ अर्थित्वान्नाथवक्ष्यामस्तच्चनःक्षंतुमर्हसि ॥ १० ॥ अधर्मःसुमहान्नाथभवेत्तस्यतुभूपतेः ॥ योहरेद्बलिषड्भागं नचरक्षतिपुत्रवत् ॥ ११ ॥ युंजानःस्वानिवप्राणान्प्राणैरिष्टान्सुतानिव ॥ नित्ययुक्तःसदारक्षन्सर्वान्विषयवासिनः ॥ १२ ॥

तीत्यर्थः प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुच तद्विष्णोःस्मरणादेवसंपूर्णस्यादितिश्रुतिरितिस्मृतेः ॥ ९ ॥ धर्मज्ञंशरणागतरक्षणरूपधर्मज्ञं धर्मवत्सलंधर्मानुष्ठानप्रियं त्वामासाद्यशरणंप्राप्य अर्थित्वादर्थिभावेनयत्क्रूरमपिवक्ष्यामस्तत्क्षंतुमर्हसीतियोजना यद्यपिसत्सुकार्यवतांपुंसामलमेवायतःस्थितिरितिन्यायेनत्वदग्रेऽवस्थानमेवसकलमनोरथपूरकत्वान्नःकार्यसाधनंतथा प्यार्त्यतिशयेनकिंचिद्वक्ष्यमाणंक्षंतव्यमितिभावः ॥ १० ॥ जगद्रक्षणतत्परस्यविनापिकथनंस्वरक्षणेपिप्रवृत्तिरस्त्येवतथाप्यार्त्यतिशयेनलोकरीत्याराजधर्मंबोधयंति अधर्मइति नचर क्षतिविषयवासिनइत्यपकृष्यते बलिषड्भागंकरभागरूपंषष्ठांशं यद्वाबलयेपूजायैदत्तंषड्भागंषष्ठांशंप्रजाभिः स्वानिष्टपरिहारायेत्यर्थः ॥ ११॥ अथरक्षणेभ्युदयमाहुः युंजानइति युंजा नःप्रजारक्षणेयतमानः सर्वान्देशवासिनःस्वान्प्राणानिवप्राणैरिष्टान्प्राणेभ्योप्यधिकप्रियान्सुतानिवनित्ययुक्तःसदासावधानःरक्षन् ॥ १२ ॥

इहशाश्वतीं अस्यैवविवरणं बहुवार्षिकींकीर्तिमैहिकीमामुष्मिकंचब्रह्मलोकरूपंफलंप्राप्नोति तदाहुः ब्रह्मणइति ॥ १३ ॥ ननुषष्ठांशमपहायप्रजारक्षणावश्यकत्वेपिवनवासिरक्षणंकुतस्त त्राह यदिति यदितिसामान्येनपुंसकं प्रजाःवानप्रस्थप्रजाः चतुर्भागश्चतुर्थांशः इदमुपलक्षणंषड्भागस्यापि तत्रोपवासिभिक्षाहारिधर्मात्षड्भागप्राप्तिः तेनधर्मषड्भागप्रतिपादकस्म त्यविरोधः राजपरिपालितदेशभवफलाद्यशनवतोधर्माच्चतुर्थोभागः तदन्नभोजनादिपुष्टांगधर्मात्त्वर्धंराज्ञः अन्नप्रदातुस्तस्यार्धंकर्तुश्चार्धंनसंशयइतिस्मृतेरितिबोध्यं ॥ १४ ॥ अथविव क्षितमर्थमाहुः सोयमिति ब्राह्मणभूयिष्ठइत्यनेनक्षत्रवैश्यवानप्रस्थसत्तापितत्रबोधिता त्वंनाथोरक्षकोयस्यसत्वन्नाथःसोप्यनाथवद्बध्यतेऽतस्त्वादृशस्योपेक्षानुचितेतिभावः ॥ १५ ॥

प्राप्नोतिशाश्वतींरामकीर्तिंसबहुवार्षिकीं॥ब्रह्मणःस्थानमासाद्यतत्रचापिमहीयते॥ १३ ॥ यत्करोतिपरंधर्मंमुनिर्मूलफलाशनः॥ तत्रराज्ञश्चतुर्भा गःप्रजाधर्मेणरक्षतः॥ १४ ॥ सोयंब्राह्मणभूयिष्ठोवानप्रस्थगणोमहान्॥ त्वन्नाथोनाथवद्रामराक्षसैर्हन्यतेभृशं॥ १५ ॥ एहिपश्यशरीराणिमुनी नांभावितात्मनां॥ हतानांराक्षसैर्घोरैर्बहूनांबहुधावने॥ १६ ॥ पंपानदीनिवासानामनुमंदाकिनीमपि ॥ चित्रकूटालयानांचक्रियतेकदनंमहत् ॥ १७ ॥ एवंवयंनमृष्यामोविप्रकारंतपस्विनां॥ क्रियमाणंवनेघोरंरक्षोभिर्भीमकर्मभिः॥ १८ ॥ ततस्त्वांशरणार्थंचशरण्यंसमुपस्थिताः॥ परिपा लयनोरामवध्यमानान्निशाचरैः॥ १९ ॥ परात्वत्तोगतिर्वीरपृथिव्यांनोपपद्यते॥ परिपालयनःसर्वान्राक्षसेभ्योनृपात्मज ॥ २० ॥ एतच्छ्रुत्वातुका कुत्स्थस्तापसानांतपस्विनां॥ इदंप्रोवाचधर्मात्मासर्वानेवतपस्विनः॥ २१ ॥

स्ववचसोमिथ्यात्वपरिहारायाहुः एहीति मुनयोमननशीलाः भावितात्मानोनिदिध्यासननिष्ठाः शरीराणिकेवलंहत्वात्यक्तानि बहुधाबहुप्रकारैरंगप्रत्यंगच्छेदनादिभिः ॥ १६ ॥ सक लदंडकारण्यपीडामाहुः पंपेत्यादि पंपाचनद्यश्चतत्रनिवासोयेषांतेषां पंपारूपानदीवा अनुमंदाकिनीमपीति अनुर्लक्षणेकर्मप्रवचनीयः मंदाकिन्याअत्रत्यपुण्यनद्यास्तीरवासिनां मं दाकिन्याविस्तीर्णप्रवाहत्वाद्दुरवगाहतयापृथगुक्तिःराघवाख्याने ॥ १७ ॥ विप्रकारंदुःखंनमृष्यामःसोढुमशक्ताः ॥ १८ ॥ शरण्यंरक्षणसमर्थं शरणार्थंरक्षणार्थं ॥ १९ ॥ त्वत्तःपराग तिस्त्वदन्यस्त्राता ॥ २० ॥ तपस्विनांतपोबलयुतानांतापसानामृषीणां ॥ २१ ॥ ॥८॥

तदेवाह नैवमिति एवंउक्तंप्रार्थनारूपंवचः आज्ञाप्यःशिष्यादिरिवेदंकुर्वितिशिक्षणीयः केवलेनोपाध्यंतररहितेनस्वकार्येणपितृवचनपरिपालनात्मकेनहेतुनामयाऽवश्यंवनंप्रवेष्ट व्यमेव सचमेवनप्रवेशोराक्षसैःक्रियमाणंभवतामिमंविप्रकारमपाक्रष्टुमपिभविष्यतीत्यर्थइतितीर्थकतकौ भवच्छत्रुहननंकेवलंमदीयमेवकार्यंबहुधर्मोपचयजनकत्वान्मदिष्टसाधनमेव यद्यपिस्वविप्रकारनाशेभवंतःसमर्थाएवतथापिममधर्मोपचयार्थैवैषाभवदीयाममप्रेरणेतिभावः अन्वयस्त्वत्रस्फुटएवेत्यन्ये किंचपित्राज्ञापरिपालनार्थमिदंवनंप्रविष्टएवास्मि प्रविष्टेच मयिसोर्थोवश्यंभाव्यएवेतिभवतामेवंप्रार्थनमनवसरमितिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ तदेवाह भवतामिति यदृच्छयाआगतएवाहंभवतामर्थसिद्ध्यर्थमपिभविष्याम्येवेतिशेषः पितुस्त्वित्यनेन

नैवमर्हथमांवक्तुमाज्ञाप्योहंतपस्विनां॥ केवलेनस्वकार्येणप्रवेष्टव्यंवनंमया॥ २२ ॥ विप्रकारमपाक्रष्टुंराक्षसैर्भवतामिमं॥ पितुस्तुनिर्देशकरः प्रविष्टोहमिदंवनं॥ २३ ॥ भवतामर्थसिद्ध्यर्थमागतोहंयदृच्छया॥ तस्यमेयंवनेवासोभविष्यतिमहाफलः॥ २४ ॥ तपस्विनांरणेशत्रून्हंतुमिच्छामि राक्षसान्॥ पश्यंतुवीर्यमृषयःसभ्रातुर्मेतपोधनाः॥ २५ ॥ दत्वावरंचापितपोधनानांधर्मेधृतात्मासहलक्ष्मणेन॥ तपोधनैश्चापिसहार्यदत्तःसुतीक्ष्ण मेवाभिजगामवीरः॥ २६ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰अर॰षष्ठःसर्गः॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥रामस्तुसहितोभ्रात्रासीतयाचपरंतपः॥ सुतीक्ष्ण स्याश्रमपदंजगामसहतैर्द्विजैः॥ १ ॥ सगत्वादूरमध्वानंनदीस्तीर्त्वाबहूदकाः॥ ददर्शविमलंशैलंमहामेरुमिवोन्नतं॥ २ ॥ ततस्तदिक्ष्वाकुवरौसततंवि विधैर्द्रुमैः॥ काननंतौविविशतुःसीतयासहराघवौ॥ ३ ॥ प्रविष्टस्तुवनंघोरंबहुपुष्पफलद्रुमं॥ ददर्शाश्रममेकांतेचीरमालापरिष्कृतं॥ ४ ॥

उक्तएवार्थःकविनाश्लोकांतरेणवर्ण्यते इयमपिशैलीकवेरितिकतकतीर्थौ यतःशत्रून्हंतुमिच्छामिअतस्तस्ययदृच्छयावनमागतस्यमेऽयंवनवासोमहाफलोभविष्यतीतिस्वगतोविचारः अथऋषिधैर्यायप्रकाशंप्रतिजानीते पश्यंत्विति सर्वथाहनिष्यामीतियावत् ॥ २४ ॥ २५ ॥ वरंउक्तवचनात्मना धर्मेधृतात्माधर्मेस्थितचित्तः आर्यंपूज्यंदत्तंयस्यसः तपोधनैःसहसुती क्ष्णमभिजगाम ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ द्विजैःप्रार्थनार्थमागतैर्वानप्र स्थैः ॥ १ ॥ विमलंपवित्रं महामेघमिवेतिपाठेस्थितमितिशेषः नैल्यस्थौल्याभ्यांसादृश्यं उन्नतमितिस्वरूपकथनं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

अत्रंतंतस्तदिक्ष्वाकुवरावित्यादिश्लोकत्रयंप्रक्षिप्तमितिकतकः मलपंकजधारिणंमलस्यसर्वाघस्यशांतयेपंकजेपद्मासनेस्थित्वाधारणशीलं यद्वापंकजेहृदयपंकजेधारिणमैश्वरयोगधा
रणशीलमित्यर्थइतिकतकः तीर्थस्तुमलपंकजटाधरमितिपठित्वा मलंउद्वर्तनादिसंस्काराभावाच्छरीरजं पंकोवनसंचाराच्छरीरलग्नइतिभेदइत्याह विधिवदुपगम्येतिशेषः ॥ ५ ॥ तन्मा
भिवदेति माइतिमां उक्तयोगधारणशीलत्वेनवाग्व्यवहाराभावादेवंप्रार्थना सत्यविक्रमअक्षततपःस्वभाव ॥ ६ ॥ सनिरीक्ष्येति उक्तवचनात्समाधितोव्युत्थायरामंदृष्ट्वेत्यर्थः ॥ ७ ॥
सनाथइवसस्वामिकइव अत्रायमाश्रमोब्रह्मचर्याद्याश्रमव्यवहार्योयंदेहस्त्वयाजीवरूपेणाक्रांतोपिसांप्रतमद्यबहिश्चक्षुषानुभवन्सनाथइव माययासच्चिदानंदस्यैवैवंशरीररूपेणप्रतिभा
समानस्यईदृशस्यत्वद्रूपस्यदर्शनेनचित्तशुद्ध्यापूर्वंजीवाभेदेनाहमितिप्रतीत्यागृहीतस्यतद्वैलक्षण्येनेदानींग्रहाद्भेदनिबंधनसनाथत्वव्यवहारः इवेनजडानामप्यतिरिक्तत्वाभावःसूचितइ

तत्रतापसमासीनंमलपंकजधारिणं॥ रामःसुतीक्ष्णंविधिवत्तपोधनमभाषत॥ ५॥ रामोहमस्मिभगवन्भवंतंद्रष्टुमागतः ॥तन्माभिवदधर्मज्ञमह
र्षेसत्यविक्रम॥ ६॥ सनिरीक्ष्यततोधीरोरामंधर्मभृतांवरं॥ समाश्लिष्यचबाहुभ्यामिदंवचनमब्रवीत्॥ ७॥ स्वागतंतेरघुश्रेष्ठरामसत्यभृतांवर॥ आ
श्रमोयंत्वयाक्रांतःसनाथइवसांप्रतं॥ ८॥ प्रतीक्षमाणस्त्वामेवनारोहेहंमहायशः॥ देवलोकमितोवीरदेहंत्यक्त्वामहीतले ॥ ९ ॥ चित्रकूटमुपादाय
राज्यभ्रष्टोसिमेश्रुतः॥ इहोपयातःकाकुत्स्थदेवराजःशतक्रतुः॥ १० ॥ उपागम्यचमेदेवोमहादेवःसुरेश्वरः॥ सर्वाँल्लोकान्जितानाहममपुण्येनकर्म
णा॥ ११ ॥ तेषुदेवर्षिजुष्टेषुजितेषुतपसामया॥ मत्प्रसादात्सभार्यस्त्वंविहरस्वसलक्ष्मणः॥ १२ ॥

तिध्वनिः ॥ ८ ॥ अतस्त्वांप्रतीक्षमाणइति त्वांस्वात्मभूतं महायशइतिसंबोधनं देवलोकंदेवस्यब्रह्मणोलोकं ॥ ९॥ ननुकात्रमदागमनसंभावनातत्राह चित्रेति यदाराज्यभ्रष्टश्चि
त्रकूटमुपादायप्राप्यस्थितोसितदाप्रभृतिमेमयाश्रुतोसि आश्रमोयमित्यस्यव्यंग्येर्थेतु चित्रंविचित्रफलहेतुकूटंदुरवगाहत्वात्संसारंप्राप्यराज्यभ्रष्टोविद्यासंसर्गेणस्वाराज्यान्नित्यशुद्धबुद्धमु
क्तस्वरूपाद्भ्रष्टस्तद्योगात्संसारंप्राप्तस्त्वमेवमयाश्रुतिवाक्येभ्यःश्रुतोसिअतस्त्वत्प्रतीक्षयानदेवलोकंगतइतिव्यंग्योर्थः नन्विदानींकृतेदेवलोकारोहणप्रसक्तिस्तत्राह इहेति शरभंगाह्वानानं
तरमिहाप्यागतइत्यर्थः ॥ १० ॥ पुण्येनकर्मणाजितानित्यनेनश्रवणसंपत्तावपिनिदिध्यासनसंपत्त्यभावोस्योक्तः पूजावचनेषुपौनरुक्त्यंनदोषाय देवादिपदानांप्रवृत्तिनिमित्तभेदस्यस्प
ष्टत्वान्नपौनरुक्त्यमितिकेचित् ॥ ११ ॥ अथसर्वपुण्यमनंतफलत्वायभगवत्यर्पयति तेष्विति ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ अहमेवेति तपसेत्यर्थः त्वत्तःप्रतिग्रहेनाहमधिकारीतिआपाततोर्थः वास्तवस्तुतद्दत्तपुण्यांगीकारेणानुगृह्णातिभगवान् अहमेवेति न्यासत्वेनत्वयास्थापितंतुभ्यंप्रापयिष्यामि
अहमेवेत्यनेनसर्वकर्मफलदातासर्वोपासनास्वहमेवेतिसूचितं अथलोकदृष्ट्येतरजनप्रतारणायआवासमिति प्रदिष्टंत्वयेतिशेषः ॥ १४ ॥ गौतमेनगौतमगोत्रेणशरभंगेन सर्वत्रइहपरत्र
चकुशलइत्याख्यातं एवंचानभिज्ञोहमित्युत्तरंदातुमशक्यमित्याशयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अयमेवअस्मदीयः ॥ १७ ॥ अनेनगुणमुक्त्वादोषमाह इममिति इममाश्रमंदंडकारण्याश्रमं मही
यसःअतिशयितमहत्त्ववतोपि अहत्वाहननमकृत्वा लोभयित्वारूपकांतिगतिविशेषैः चित्तक्षोभंकृत्वागच्छंतीत्यर्थः अनेनभावीमारीचवृत्तांतःसूचितः अकुतोभयाःतेइव ॥ १८ ॥ अ

तमुग्रतपसंदीप्तंमहर्षिंसत्यवादिनं॥ प्रत्युवाचात्मवान्रामोब्रह्माणमिववासवः ॥ १३ ॥ अहमेवाहरिष्यामिस्वयंलोकान्महामुने॥ आवासंत्वहमि
च्छामिप्रदिष्टमिहकानने॥ १४॥ भवान्सर्वत्रकुशलःसर्वभूतहितेरतः॥ आख्यातंशरभंगेनगौतमेनमहात्मना ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणमहर्षिर्लो
कविश्रुतः॥ अब्रवीन्मधुरंवाक्यंहर्षेणमहतायुतः॥ १६॥ अयमेवाश्रमोरामगुणवान्रम्यतामिति॥ ऋषिसंघानुचरितःसदामूलफलैर्युतः॥ १७॥ इ
ममाश्रममागम्यमृगसंघामहीयसः॥ अहत्वाप्रतिगच्छंतिलोभयित्वाकुतोभयाः॥ १८॥ नान्योदोषोभवेदत्रमृगेभ्योन्यत्रविद्धिवै॥ तच्छ्रुत्वावचनं
तस्यमहर्षेर्लक्ष्मणाग्रजः॥ १९॥ उवाचवचनंधीरोविगृह्यसशरंधनुः॥ तानहंसुमहाभागमृगसंघान्समागतान्॥ २० ॥ हन्यांनिशितधारेणशरेणा
नतपर्वणा॥ भवांस्तत्राभिषज्येतकिंस्यात्कृच्छ्रतरंततः॥ २१॥ एतस्मिन्नाश्रमेवासंचिरंतुनसमर्थये॥ तमेवमुक्त्वोपरमंरामःसंध्यामुपागमत्॥ २२॥
अन्वास्यपश्चिमांसंध्यांतत्रवासमकल्पयत्॥ सुतीक्ष्णस्याश्रमेरम्येसीतयालक्ष्मणेनच॥ २३॥

त्रदंडकारण्ये नान्योदोषोभवेदत्रेत्यस्यैवविवरणं मृगेभ्योन्यत्रविद्धिवैइति मृगेभ्योन्यत्रनभयमितिविद्धीत्यर्थः दंडकारण्याभिप्रायेणमुन्युक्तंतदाश्रममात्राभिप्रायंपरिकल्प्यरामोवादीदि
त्याह तच्छ्रुत्वामृगेभ्योभयविषयंवचनं ॥ १९ ॥ हन्यां प्राप्तकालेलिङ् प्राप्तमृगहननंकुर्यां परंत्वेवंकृत्वाऽत्रस्थातुमशक्यमित्याह भवानिति तत्रमृगसंघवधेभवान्मयाभिषज्येत अभि
षंगःपराभवः कृतपराभवोयोभवेत्ततःपरंमेकृच्छ्रतरंकिंस्यान्नकिमपि ॥ २१ ॥ यदेवमतएतस्मिन्निति चिरंचिरकालंवासंनसमर्थयेनेच्छामि मृगसंघवधंविनास्थातुमशक्यंतद्वधेनचभव
तांपीडेत्याशयः उपरमंउपरम्य क्वचिदुपरम्येत्येवपाठः संध्यामुपागमत्संध्यांवंदितुमुपागतवान् ॥ २२ ॥ २३ ॥

संध्यानिवृत्तौरजनीमभ्यवहारार्हांसमीक्ष्येतियावत् ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ५ ॥
परिणाम्यअतिवाह्य ॥ १ ॥ उपस्पृश्यस्नात्वा उत्पलगंधिनाउत्पलगंधवता ॥ २ ॥ काल्यंयथाकालप्राप्तमित्यभ्यर्चनक्रियाविशेषणं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अभ्यनुज्ञातुमिच्छामःत्व
त्कर्तृकंगमनानुज्ञानंप्रार्थयामः विशिखैर्विधूमैः ॥ ७ ॥ अविषह्यातपःसोढुमशक्यातपोयावन्नातएवातिविराजतेतावद्गंतुमिच्छामइत्यन्वयः अमार्गेणान्यायेनागतांलक्ष्मींमैश्वर्यंप्राप्या

ततःशुभंतापसयोग्यमन्नंस्वयंसुतीक्ष्णःपुरुषर्षभाभ्यां ॥ ताभ्यांसुसत्कृत्यददौमहात्मासंध्यानिवृत्तौरजनींसमीक्ष्य ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ५ ॥ रामस्तुसहसौमित्रिःसुतीक्ष्णेनाभिपूजितः ॥ परिणाम्यनिशांतत्रप्रभातेप्रत्यबुध्यत ॥ १ ॥ उत्थायचयथाकालंराघवःसहसीतया ॥ उपस्पृश्यसुशीतेनतोयेनोत्पलगंधिना ॥ २ ॥ अथतेऽग्निंसुरांश्चैववैदेहीरामलक्ष्मणौ ॥ काल्यंविधिवदभ्यर्च्यतपस्विशरणेवने ॥ ३ ॥ उदयंतंदिनकरंदृष्ट्वाविगतकल्मषाः ॥ सुतीक्ष्णमभिगम्येदंश्लक्ष्णंवचनमब्रुवन् ॥ ४ ॥ सुखोषिताःस्मभगवंस्त्वयापूज्येनपूजिताः ॥ आपृच्छामःप्रयास्यामोमुनयस्त्वरयंतिनः ॥ ५ ॥ त्वरामहेवयंद्रष्टुंकृत्स्नमाश्रममंडलं ॥ ऋषीणांपुण्यशीलानांदंडकारण्यवासिनां ॥ ६ ॥ अभ्यनुज्ञातुमिच्छामःसहैभिर्मुनिपुंगवैः ॥ धर्मनित्यैस्तपोदांतैर्विशिखैरिवपावकैः ॥ ७ ॥ अविषह्यातपोयावत्सूर्योनातिविराजते ॥ अमार्गेणागतांलक्ष्मींप्राप्येवान्वयवर्जितः ॥ ८ ॥ तावदिच्छामहेगंतुमित्युक्त्वाचरणौमुनेः ॥ ववंदेसहसौमित्रिःसीतयासहराघवः ॥ ९ ॥ तौसंस्पृशंतौचरणावुत्थाप्यमुनिपुंगवः ॥ गाढमाश्लिष्यसस्नेहमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १० ॥ अरिष्टंगच्छपंथानंरामसौमित्रिणासह ॥ सीतयाचानयासार्धंछाययेवानुवृत्तया ॥ ११ ॥ पश्याश्रमपदंरम्यंदंडकारण्यवासिनां ॥ एषांतपस्विनांवीरतपसाभावितात्मनां ॥ १२ ॥ सुप्राज्यफलमूलानिपुष्पितानिवनानिच ॥ प्रशस्तमृगयूथानिशांतपक्षिगणानिच ॥ १३ ॥

न्वयवर्जितःअन्वयःसंबंधस्तद्विवर्जितःगुरुसाधुजनसेवारहितोदुष्प्रभुरिवअकुलजइववायावदविषह्यप्रतापोननतःपूर्वंगंतुमिच्छामइत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अरिष्टंनिरुपद्रवं ॥ ११ ॥ ॥१०॥
आश्रमपदमिति जातावेकवचनं ॥ १२ ॥ उक्तविशेषणविशिष्टानिवनानिसरांसिचद्रक्ष्यसेइत्यन्वयः शांतपक्षिगणत्वंपरस्परविरोधाभावात् ॥ १३ ॥

कारंडवैर्विकीर्णानिव्याप्तानि ॥ १४ ॥ १५ ॥ तेत्वया सकलऋषीणामाश्रमान्दृष्ट्वापुनरपिममैषआश्रमःप्रत्यागंतव्यमित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ ततोधनुरादिदानानंतरंविमलौनिशितौखड्गौचददौ
॥ १८ ॥ चापे चापशब्दोद्विलिंगः ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ राक्ष
सवधप्रतिज्ञांपुनरुक्तांकारयितुंतेजोवृद्ध्यर्थंचराक्षसवधमापाततोनिषेधतीसीताअब्रवीत् सीतेतिविशेषः हृद्ययायुक्तिमत्त्वेनहृदयंगमया स्निग्धयास्नेहप्रवृत्तया ॥ १ ॥ अधर्ममिति यद्य

फुल्लपंकजखंडानिप्रसन्नसलिलानिच ॥ कारंडवविकीर्णानितटाकानिसरांसिच ॥ १४ ॥ द्रक्ष्यसेदृष्टिरम्याणिगिरिप्रस्रवणानिच ॥ रमणीयान्यरण्यानिमयूराभिरुतानिच ॥ १५ ॥ गम्यतांवत्ससौमित्रेभवानपिचगच्छतु ॥ आगंतव्यंचतेदृष्ट्वापुनरेवाश्रमंप्रति ॥ १६ ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वाकाकुत्स्थःसहलक्ष्मणः ॥ प्रदक्षिणंमुनिंकृत्वाप्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ १७ ॥ ततःशुभतरेतूणीधनुषीचायतेक्षणा ॥ ददौसीतातयोर्भ्रात्रोःखड्गौचविमलौततः ॥ १८ ॥ आबध्यचशुभेतूणीचापेचादायसस्वने ॥ निष्क्रांतावाश्रमाद्गंतुमुभौतौरामलक्ष्मणौ ॥ १९ ॥ शीघ्रंतौरूपसंपन्नावनुज्ञातौमहर्षिणा ॥ प्रस्थितौधृतचापासीसीतयासहराघवौ ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ सुतीक्ष्णेनाभ्यनुज्ञातंप्रस्थितंरघुनंदनं ॥ हृद्ययास्निग्धयावाचाभर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अधर्मंतुसुसूक्ष्मेणविधिनाप्राप्यतेमहान् ॥ निवृत्तेनचशक्योयंव्यसनात्कामजादिह ॥ २ ॥ त्रीण्येवव्यसनान्यत्रकामजानिभवंत्युत ॥ मिथ्यावाक्यंतुपरमंतस्माद्गुरुतरावुभौ ॥ ३ ॥ परदाराभिगमनंविनावैरंचरौद्रता ॥ मिथ्यावाक्यंनतेभूतंनभविष्यतिराघव ॥ ४ ॥

पिभवान्महान्महापुरुषोथापिसुसूक्ष्मेणविधिनासूक्ष्मेणमार्गेणविचारणेसतिभवान्अधर्मंतुप्राप्यतेप्राप्नोति छांदसःश्यन् अतिदुर्बलमृगवधप्रतिज्ञयावनप्रवेशेसतीत्यर्थः वर्तमानसामीप्येल
ट् अयमधर्मस्तुकामजाद्व्यसनाद्विनिवृत्तेनत्वयानिवर्तयितुंशक्यः ॥ २ ॥ किंतत्कामजंव्यसनंकश्चायमधर्मोयस्तन्निवृत्त्यानिवर्तनीयइत्याशंकायामाह त्रीण्येवेति कानित्रीणीत्यतोमि
थ्येति स्वदेहस्त्रीपुत्रादिरागवशान्मिथ्यावाक्यप्रवृत्तिःपुंसस्तत्परमकंव्यसनस्वरूपंतदनंतरंततोपिगुरुतरौअत्यंतगुरुव्यसनभूतौ ॥ ३ ॥ कौतौतत्राह परदारेति विनावैरंरौद्रतारौद्रभावावलंब
नं मृगाणामत्यंतदुर्बलत्वेनतेषुवैरप्रसक्त्यभावादितिभावः एवंव्यसनत्रयंनिरूप्यप्रकृतेऽधर्मप्राप्तिपरिहारायव्यसनंपरिशेषयितुमाह मिथ्येति ॥ ४ ॥

परदाराभिमर्शनमपित्वयिनास्तीत्याह कुतइति कुतोपिहेतोरित्यर्थकंकुतइतिपूर्वान्वयि धर्मनाशनंपरेषांस्त्रीणामभिलषणंतत्पूर्वकंतत्स्पर्शादितवनास्तिवर्तमानकालेनाभूत्पूर्वंचततःपरंन भविष्यतिच ॥ ५ ॥ किंबहुनामनस्यपिएतन्नविद्यते अनेनेच्छायाअपिनिरासः ब्रस्यैवोपपादनं स्वदारेति ॥ ६ ॥ यतस्त्वंधर्मिष्ठत्वादिगुणःअतस्त्वयिधर्मःप्रतिष्ठितः सर्वंसत्यंचत्वयिप्र तिष्ठितं ॥ ७ ॥ ननुउक्तव्यसनेमयिनभविष्यतइतिकथंतवनिर्णयोतआह तच्चेति वोढुंशक्यं अपेपितत्परिपालनंकर्तुंशक्यं यतस्तत्परिपालनकारणंजितेंद्रियत्वंत्वय्यस्तिअतोनभविष्यत इतिनिर्णयः ॥ ८ ॥ तृतीयंतुव्यसनंप्रसक्तमित्याह तृतीयमिति यत्मोहात्निर्वैरंपरप्राणाभिहिंसनंक्रियतेतदिदंरौद्राख्यंमृगयारूपंतृतीयंव्यसनंतेतच्चतत्तुनत्सदृशंतुसमुपस्थितं राक्षसैः

कुतोभिलषणंस्त्रीणांपरेषांधर्मनाशनं॥ तवनास्तिमनुष्येंद्रनचाभूत्तेकदाचन ॥ ५॥ मनस्यपितथारामनचैतद्विद्यतेक्कचित्॥ स्वदारनिरतश्चैवनित्य मेवनृपात्मज ॥ ६॥ धर्मिष्ठःसत्यसंधश्चपितुर्निर्देशकारकः॥ त्वयिधर्मश्चसत्यंचत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं॥ ७॥ तच्चसर्वंमहाबाहोसत्यंवोढुंजितेंद्रियैः॥ त ववश्येंद्रियत्वंचभूतानांशुभदर्शन॥ ८॥ तृतीयंयदिदंरौद्रंपरप्राणाभिहिंसनं॥ निर्वैरंक्रियतेमोहात्तच्चतेसमुपस्थितं ॥ ९ ॥ प्रतिज्ञातस्त्वयावीरदंड कारण्यवासिनां॥ ऋषीणांरक्षणार्थायवधःसंयतिरक्षसां ॥ १० ॥ एतन्निमित्तंचवनंदंडकाइतिविश्रुतं॥ प्रस्थितस्त्वंसहभ्रात्राधृतबाणशरासनः ॥ ११ ॥ ततस्त्वांप्रस्थितंदृष्ट्वाममचिंताकुलंमनः॥ त्वद्वृत्तंचिंतयंत्यावैभवेन्निःश्रेयसंहितं॥ १२॥ नहिमेरोचतेवीरगमनंदंडकान्प्रति ॥ कारणंतत्रव क्ष्यामिवदंत्याःश्रूयतांमम॥ १३॥ त्वंहिबाणधनुष्पाणिर्भ्रात्रासहवनंगतः॥ दृष्ट्वावनचरान्सर्वान्कच्चित्कुर्याःशरव्ययं॥ १४॥

स्वापराधाकरणान्निर्वैरत्वमस्येतिबोध्यं ॥ ९ ॥ कुतोस्याधर्मस्यममप्राप्तिरतआह प्रतिज्ञातइति ॥ १० ॥ ननुप्रतिज्ञामात्रेणकथमधर्मप्राप्तिस्तत्राह एतदिति प्रतिज्ञातरक्षोवधार्थमित्य र्थः दंडकाइतिविश्रुतंप्रसिद्धंवनमित्यर्थः प्रस्थितेनत्वयापूर्वंप्रतिज्ञातत्वात्तत्कर्तव्यमेवेतितत्प्रसक्तिरितिभावः ॥ ११ ॥ ततोहेतोस्त्वांप्रस्थितंदृष्ट्वात्वद्वृत्तंसत्यप्रतिज्ञत्वरूपंचरित्रंदृष्ट्वातववनिः श्रेयसंपारलौकिकंसुखंहितमिहलोकसुखंचिंतयंत्याममनश्चिंताकुलंभवेद्भवति रक्षसांबलवत्त्वेनतेभ्योऽनिष्टसंभावनयैहिकसुखभंगोपिसंभावितइतिभावः ॥ १२ ॥ यदेवमतोनहिमेइ ति कारणंतद्गमनारुचौ ममेति सकाशादितिशेषः ॥ १३ ॥ हियतस्त्वंवनंगतःसर्वान्वनचरान्राक्षसान्दृष्ट्वाशरव्ययंकच्चित्कुर्याःकरिष्यसि इदमेवहिंसालक्षणाधर्मप्राप्तौकारणं॥ १४ ॥

शरमोक्षमकृत्वाऽवस्थानंत्वशक्यमित्याह क्षत्रियाणामिति समीपतःस्थितंधनुर्यत्समीपस्थितंतस्यपुंसस्तेजोबलंतेजसआधिक्यंकरोति यथावह्नेस्तेजसआधिक्यमिंधनानिकुर्वंते ॥ १५॥ अत्रेतिहासमाह पुरेति रतमृगद्विजेइति उपशांतमृगपक्षिके तपस्तेपइतिशेषः ॥ १६ ॥ भटोयोधः ॥ १७ ॥ तदातस्मिन्नाश्रमेपुण्येतपसितिष्ठतस्तस्यमुनेः शेषेषष्ठी तस्मैमुनयेसखड्गःन्या सविधिनाकालांतरेआदानायरक्षणार्थंस्थापनकर्मणा ॥ १८ ॥ आत्मनःप्रत्ययंविश्वासंरक्षन्नेवविचरति ॥ १९ ॥ तदेवदर्शयति यत्रेति ॥ २० ॥ परिवहन्अरक्षणेऽधर्मकलंकंचपश्यं स्तपसिनिश्चयरूपांस्वांबुद्धित्यक्त्वारौद्रींबुद्धिंचकार ॥ २१ ॥ रौद्राभिरतःरौद्रकर्मणिप्रीतिमान् अधर्मेणकर्षितोहीनधर्मःकृतः संवासात्धारणात् ॥ २२ ॥ शस्त्रसंयोगकारणमितिबहु व्रीहिः अग्निसंयोगोयथाकाष्ठानांविकारहेतुस्तद्वच्छस्त्रसंयोगःशस्त्रिणोविकारहेतुः ॥ २३ ॥ स्नेहाद्भवद्विषयाद्बहुमानात्त्वत्कर्तृकान्मद्विषयात् किंच बहुमानोनाममदीयोयंभर्तेत्येवम

क्षत्रियाणामिहधनुर्हुताशस्येंधनानिच॥ समीपतःस्थितंतेजोबलमुच्छ्रयतेभृशं॥ १५॥ पुराकिलमहाबाहोतपस्वीसत्यवाक्छुचिः॥ कस्मिंश्चिदभ वत्पुण्येवनेरतमृगद्विजे॥ १६॥ तस्यैवतपसोविघ्नंकर्तुमिंद्रःशचीपतिः॥ खड्गपाणिरथागच्छदाश्रमंभटरूपधृक्॥ १७॥ तस्मिंस्तदाश्रमपदेनिहितः खड्गउत्तमः॥ सन्यासविधिनादत्तःपुण्येतपसितिष्ठतः॥ १८॥ सतच्छस्त्रमनुप्राप्यन्यासरक्षणतत्परः॥ वनेतुविचरत्येवरक्षन्प्रत्ययमात्मनः ॥ १९॥ यत्रगच्छत्युपादातुंमूलानिचफलानिच॥ नविनायातितंखड्गंन्यासरक्षणतत्परः॥ २०॥ नित्यंशस्त्रंपरिवहन्क्रमेणसतपोधनः॥ चकाररौद्रींस्वांबुद्धिं त्यक्त्वातपसिनिश्चयं॥ २१॥ ततःसरौद्राभिरतःप्रमत्तोधर्मकर्षितः॥ तस्यशस्त्रस्यसंवासाज्जगामनरकंमुनिः॥ २२॥ एवमेतत्पुरावृत्तंशस्त्रसंयोग कारणं॥ अग्निसंयोगवद्धेतुःशस्त्रसंयोगउच्यते॥ २३॥ स्नेहाच्चबहुमानाच्चस्मारयेत्वांतुशिक्षये॥ नकथंचनसाकार्यागृहीतधनुषात्वया॥ २४॥ बुद्धि वैरंविनाहंतुंराक्षसान्दंडकाश्रितान्॥ अपराधंविनाहंतुंलोकोवीरनमंस्यते॥ २५॥

भिमानः स्मारये पुरावृत्तमितिशेषः अत्रस्नेहोहेतुः बहुमानाच्चत्वांतुशिक्षयेइत्यर्थः तदेवशिक्षणंकरोति नकथंचनेति यत्तुतीर्थः स्मारयेत्वांनशिक्षयेइतिपठतिव्याचष्टेच तन्नुउत्तरवा क्येकरिष्यमाणशिक्षणेनव्याहतमितिकतकः ॥ २४ ॥ साकेत्यत्राह बुद्धिरिति अस्यैवप्रपंचोऽपराधंविनेति हंतुंराक्षसानितिशेषः नमंस्यतेतवयत्नमौचित्येनेतिशेषः लोकान्वीरनकाम येइतिपाठेलोकान्हंतुंनेच्छामि राक्षसवदितरप्राणिवधस्याप्येवंसतिप्रसंगादिभावः ॥ २५ ॥

नन्वस्मदपराधाकरणेऽपिआर्तमुनिजनरक्षणार्थमेवतेषांवधोस्त्वित्यतआह क्षत्रियाणामिति क्षत्रियाणांक्षत्रधर्मार्हपदप्रतिष्ठितानामतएववीराणांराज्यरक्षणशेषतयायुद्धादिप्रवृत्तिमतांए तावद्धनुषाकार्यंयद्वनेषुवसतांनियतात्मनामार्तानामभिरक्षणं ॥ २६ ॥ अस्माकंतुनात्राप्यधिकारइत्याह क्वचेति क्षात्रंदुष्टवधादि तपोजटावल्कलादिधारणपूर्वकमस्माभिरिदानीम नुतिष्ठासितमिदं व्याविद्धंपरस्परव्याहतं तस्माद्देशधर्मस्तपोवनधर्मस्तुपूज्यतांसेव्यतां ॥ २७ ॥ यतःशस्त्रसेवनात्कदर्याणांकृपणानामिवकलुषाबुद्धिर्जायतेधर्मानुष्ठानविरोधिनी अतः शस्त्रसेवनंवनेनकर्तव्यमितिध्वनिः ननुक्षत्रियस्यममयुद्धमेवधर्मोऽतआह पुनरिति सएवतस्यदेशःकालश्चेत्यर्थः ॥ २८ ॥ शस्त्रसेवननिषेधमेवद्रढयति अक्षयेति यदिराज्यंत्यक्त्वावने निरतस्त्वंमुनिवृत्तिर्भवेस्तदाममश्वश्रूश्वशुरयोरक्षयाप्रीतिर्भवेत् श्वशुरस्यवनवासोचितधर्मानुष्ठानेनस्वर्गलाभजाप्रीतिःश्वश्र्वास्तुयुद्धादिराहित्येनसुखवासजाप्रीतिरितिबोध्यं ॥२९॥ हि

क्षत्रियाणांतुवीराणांवनेषुनियतात्मनां ॥ धनुषाकार्यमेतावदार्तानामभिरक्षणं ॥ २६ ॥ क्वचशस्त्रंक्वचवनंक्वचक्षात्रंतपःक्व च ॥ व्याविद्धमिदमस्माभिर्देशधर्मस्तुपूज्यतां ॥ २७ ॥ कदर्यकलुषाबुद्धिर्जायतेशस्त्रसेवनात् ॥ पुनर्गत्वात्वयोध्यायांक्षत्रधर्मंचरिष्यसि ॥ २८ ॥ अक्षयातुभवेत्प्रीतिःश्वश्रूश्वशुरयोर्मम ॥ यदिराज्यंहिसंन्यस्यभवेस्त्वंनिरतोमुनिः ॥ २९ ॥ धर्मादर्थःप्रभवतिधर्मात्प्रभवतेसुखं ॥ धर्मेणलभतेसर्वंधर्मसारमिदंजगत् ॥ ३० ॥ आत्मानंनियमैस्तैस्तैःकर्षयित्वाप्रयत्नतः ॥ प्राप्यतेनिपुणैर्धर्मोनसुखाल्लभतेसुखं ॥ ३१ ॥ नित्यंशुचिमतिःसौम्यचरधर्मंतपोवने ॥ सर्वंतुविदितंतुभ्यंत्रैलोक्यमपितत्त्वतः ॥ ३२ ॥ स्त्रीचापलादेतदुपाहृतंमेधर्मंचवक्तुंतवकःसमर्थः ॥ विचार्यबुद्ध्यातुसहानुजेनयद्रोचतेतत्कुरुमाचिरेण ॥ ३३ ॥

इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सालक्षणस्याधर्मत्वान्मुनिधर्मानुष्ठानमेवोचितमित्याह धर्मादिति धर्मात्अहिंसाप्रधानात् ॥ ३० ॥ सर्वथाधर्मएवसंपाद्यइत्याह आत्मानमि आत्मानंस्थूलदेहद्वयमित्यर्थः निपुणैःसमर्थैः सुखंसुखसाधनोधर्मः ॥ ३१ ॥ उपसंहरति नित्यमिति त्रैलोक्यमपित्रिलोकवर्तिप्रजापुमर्थापुमर्थतत्साधनकलापइत्यर्थः तुभ्यंत्वया ॥ ३२ ॥ अथविनयेनक्षमापयति स्त्रीति माचिरेण विलंबोमास्त्वित्यर्थः अत्रेदंगूढंसीतातात्पर्यं यदिसकलरक्षःक्षयेणसकलत्रिभुवनवर्तिआर्तरक्षणमनपराधिपीडांविहायकर्तुंशक्यंतदाक्षात्रधर्मंचरनोचेच्छुद्धतपोधर्मंचरेतिधनुषाकार्यमेतावदार्तानामभिरक्षणमित्यनेनेदंध्वनितं क्षत्रियाणांतुवीराणांवनेषुनियतात्मनामितिपूर्वार्धस्यवनेष्वपिवसतांक्षत्रियाणांवीराणामुत्तरार्धोक्तमावश्यकमितिगूढतात्पर्यं ॥ ३३ ॥ ॥ इति श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्येकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

एवंयुद्धस्यापाततःसीतयाऽधर्मत्वंप्रतिपादितंतद्वाक्याविरोधेनैवधर्मत्वंप्रतिपादयतिरामः वाक्यमिति संवर्धितइतिपाठेसंवर्धिततेजाः धर्मेस्थितइतिपाठांतरं ॥ १ ॥ कुलंव्यपदिशंत्याक्षत्रियाणांतुवीराणामित्यादिनाक्षत्रियकुलधर्मंबोधयंत्या ॥ २ ॥ अत्रोत्तरमहंकिन्नुवक्ष्यामि त्वयैवोत्तरंदत्तमित्यर्थः इदंशब्दार्थःक्षत्रियैरिति रक्षकाभावकृतआर्तानांशब्दोमाभूदित्यर्थं क्षत्रियैश्चापोधार्यतइत्येषोर्थोधनुषाकार्यमेतावदार्तानामभिरक्षणमितिवाक्येनोक्तइतिशेषः ॥ ३ ॥ त्वद्वचनस्यायमेवानुष्ठानकालइत्याह तेचेति संशितव्रतास्तीक्ष्णव्रताः स्वयमागम्य शरणंगताइत्यनेननाहंगर्वादिदोषेणरक्षोवधार्थंप्रवर्तेकिंत्वस्मच्छरणागतेषुवैरेणममापिवैरमर्थादायातमितिनिर्वैरंवधप्रसक्तिर्नमेइत्युक्तं ॥ ४ ॥ कालकालेपुसर्वकालेष्वित्यर्थः राक्षसैरि

वाक्यमेतत्तुवैदेह्याव्याहृतंभर्तृभक्तया ॥ श्रुत्वाधर्मेस्थितोरामःप्रत्युवाचाथजानकीं ॥ १ ॥ हितमुक्तंत्वयादेविस्निग्धयासदृशंवचः ॥ कुलंव्यपदिशंत्याचधर्मज्ञेजनकात्मजे ॥ २ ॥ किन्नुवक्ष्याम्यहंदेवित्वयैवोक्तमिदंवचः ॥ क्षत्रियैर्धार्यतेचापोनार्तशब्दोभवेदिति ॥ ३ ॥ तेचार्तादंडकारण्येमुनयःसंशितव्रताः ॥ मांसीतेस्वयमागम्यशरण्यंशरणंगताः ॥ ४ ॥ वसंतःकालकालेषुवनेमूलफलाशनाः ॥ नलभंतेसुखंभीरुराक्षसैःक्रूरकर्मभिः ॥ ५ ॥ भक्ष्यंतेराक्षसैर्भीमैर्नरमांसोपजीविभिः ॥ तेभक्ष्यमाणामुनयोदंडकारण्यवासिनः ॥ ६ ॥ अस्मानभ्यवपद्येतिमामूचुर्द्विजसत्तमाः ॥ मयातुवचनंश्रुत्वातेषामेवंमुखाच्च्युतं ॥ ७ ॥ कृत्वावचनशुश्रूषांवाक्यमेतदुदाहृतं ॥ प्रसीदंतुभवंतोमेह्रीरेषातुममातुला ॥ ८ ॥ यदीदृशैरहंविप्रैरुपस्थेयैरुपस्थितः ॥ किंकरोमीतिचमयाव्याहृतंद्विजसन्निधौ ॥ ९ ॥ सर्वैरेवसमागम्यवागियंसमुदाहृता ॥ राक्षसैर्दंडकारण्येबहुभिःकामरूपिभिः ॥ १० ॥ अर्दिताःस्मभृशंरामभवान्नस्तत्ररक्षतु ॥ होमकालेतुसंप्राप्तेपर्वकालेषुचानघ ॥ ११ ॥

त्यस्यवध्यमानाइतिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ अभ्यवपद्यअनुगृहाणेतिमामूचुः पद्यतेरार्षंपरस्मैपदं एवंरक्षेत्येवंतेषांमुखात्च्युतंवचनंश्रुत्वा ॥ ७ ॥ वचनशुश्रूषांवचनानुपालनलक्षणशुश्रूषां कृत्वा मनसिकृत्वेत्यर्थः चरणशुश्रूषामित्यपिपाठः यदीदृशैरुपस्थितैःअस्माभीरक्षणार्थमुपास्यैरुपस्थितः रक्षणार्थमितिशेषः एषाममअह्रीरकीर्तिरतःप्रसीदंतुइत्यर्थः तीर्थस्तुएषाममह्रीरतःप्रसीदंतुइतिव्याचष्टे ॥ ८ ॥ किंकरोमिकिंकरवाणीत्यर्थः लोडर्थेलडार्षः ॥ ९ ॥ सर्वैः एवंमयोक्तैस्तैःसर्वैरित्यर्थः ॥ १० ॥ स्मस्मः तत्ररक्षःपीडाविषये रक्षत्वितिभवच्छब्दयोगात् प्रथमपुरुषः पर्वकालेषुदर्शपूर्णमासेष्टिकालेषु ॥ ११ ॥

धर्षयंतिअभिभवंति ॥ १२ ॥ गतिंत्रातारं ॥ १३ ॥ १४ ॥ तेनअतिक्लेशार्जिततपोव्ययभयेन ॥ १५ ॥ रक्षकस्त्वं भवेतिशेषः त्वन्नाथाःत्वंनाथोयेषांते कारुण्येनकृत्स्नरक्षःपीडानिव र्तनेन ॥ १६ ॥ चतुर्दशवर्षपर्यंतंपित्राज्ञयाराज्यत्यागेपिअग्रेराज्यसंबंधस्यावश्यकत्वाच्छरणागतरक्षणेऽस्येवाधिकारः किंच क्षत्रजातेरेवात्राधिकारोनतुराज्यपदस्थस्यैवेतितात्पर्यं सं श्रुतंप्रतिज्ञातं जीवमानःजीवन् प्रतिश्रवंप्रतिज्ञां ॥१७॥ नशक्ष्यामीत्यत्रहेतुः सत्यमिष्टमित्यादि ॥१८॥ यस्मैकस्मैअपिप्रतिज्ञांप्रतिज्ञायनजह्यांकिंपुनर्ब्राह्मणेभ्यइत्यर्थः ॥१९॥ अनुक्ते

धर्षयंतिस्मदुर्धर्षाराक्षसाःपिशिताशनाः ॥ राक्षसैर्धर्षितानांचतापसानांतपस्विनां ॥ १२ ॥ गतिंमृगयमाणानांभवान्नःपरमागतिः ॥ कामंतपःप्र भावेणशक्ताहंतुंनिशाचरान् ॥ १३ ॥ चिरार्जितंनचेच्छामस्तपःखंडयितुंवयं ॥ बहुविघ्नंतपोनित्यंदुश्चरंचैवराघव ॥ १४ ॥ तेनशापंनमुंचामोभक्ष्य माणाश्चराक्षसैः ॥ तदर्द्यमानान्रक्षोभिर्दंडकारण्यवासिभिः ॥ १५ ॥ रक्षकस्त्वंसहभ्रात्रात्वन्नाथाहिवयंवने ॥ मयाचैतद्वचःश्रुत्वाकारुण्येनपरिपाल नं ॥ १६ ॥ ऋषीणांदंडकारण्येसंश्रुतंजनकात्मजे ॥ संश्रुत्यचनशक्ष्यामिजीवमानःप्रतिश्रवं ॥ १७ ॥ मुनीनामन्यथाकर्तुंसत्यमिष्टंहिमेसदा ॥ अप्य हंजीवितंजह्यांत्वांवासीतेसलक्ष्मणां ॥ १८ ॥ नतुप्रतिज्ञांसंश्रुत्यब्राह्मणेभ्योविशेषतः ॥ तदवश्यंमयाकार्यमृषीणांपरिपालनं ॥ १९ ॥ अनुक्तेनापिवै देहिप्रतिज्ञायकथंपुनः ॥ ममस्नेहाच्चसौहार्दादिदमुक्तंत्वयावचः ॥ २० ॥ परितुष्टोस्म्यहंसीतेनह्यनिष्टोनुशास्यते ॥ सदृशंचानुरूपंचकुलस्यतवशोभने ॥ सधर्मचारिणीमेत्वंप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ २१ ॥ इत्येवमुक्त्वावचनंमहात्मासीतांप्रियांमैथिलराजपुत्रीं ॥ रामोधनुष्मान्सहलक्ष्मणेनजगामरम्याणि तपोवनानि ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअर० दशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ अग्रतःप्रययौरामःसीतामध्येसुशो भना ॥ पृष्ठतस्तुधनुष्पाणिर्लक्ष्मणोनुजगामह ॥ १ ॥ तौपश्यमानौविविधान्शैलप्रस्थान्वनानिच ॥ नदीश्चविविधारम्याजग्मतुःसहसीतया ॥ २ ॥

नापिऋषिभिरितिकार्यमितिचशेषः प्रतिज्ञायकथंपुनर्नकार्यमितिशेषः स्नेहःप्रीतिः सौहार्दंशोभनहृदयता प्रीतौसत्यामपितादृशहृदयत्वाभावेएवमनुशासनादर्शनादुभयमुक्तं ॥२०॥ नह्यनिष्टोऽनुशास्यते यस्मिन्यस्यप्रीतिर्नास्तिनासावनुशिष्यते हितंनोपदिश्यतइत्यर्थः सदृशंतवस्नेहस्य त्वदुक्तंवचइतिशेषः कुलस्यानुरूपं ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरा मेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ अग्रतइति ॥ १ ॥ २ ॥

जलजाःखगादात्यूहादयः ॥ ३ ॥ यूथबंधान्यूथरूपेणसंबद्धान् पृषतामितिषष्ठी विषाणिनोमहिषानित्यन्वयः ॥ ४ ॥ दिवाकरेलंबमानेसायान्हइत्यर्थः योजनायतंचतुर्दिक्षुयोजना यतं ॥ ५ ॥ पद्मपुष्करसंबाधंपद्मानिरक्तानिपुष्करंपुंडरीकंतैःसंबाधःसंमर्दोयस्मिंस्तं पद्मानांपुष्करेजलेसंबाधोनैबिड्यंयत्रतमितिकतकः गजयूथैरलंकृतं तीरेजलेचेतिशेषः हंसाराज हंसाः कादंबाःकलहंसाः जलजातिभिःजलेजातिर्जन्मयेषांतैर्मत्स्यादिभिः ॥ ६ ॥ गीतवादित्रनिर्घोषोगीतोपेतवाद्यशब्दः नतुकश्चनेति गीतादिकर्तेत्यर्थः ॥ ७ ॥ धर्मभृतंनामधर्मभृत

सारसांश्चक्रवाकांश्चनदीपुलिनचारिणः ॥ सरांसिचसपद्मानियुतानिजलजैःखगैः ॥ ३ ॥ यूथबंधांश्चपृषतांमदोन्मत्तान्विषाणिनः ॥ महिषांश्चवरा हांश्चगजांश्चद्रुमवैरिणः ॥ ४ ॥ तेगत्वादूरमध्वानंलंबमानेदिवाकरे ॥ ददृशुःसहितारम्यंतटाकंयोजनायतं ॥ ५ ॥ पद्मपुष्करसंबाधंगजयूथैरलंकृतं ॥ सारसैर्हंसकादंबैःसंकुलंजलजातिभिः ॥ ६ ॥ प्रसन्नसलिलेरम्येतस्मिन्सरसिशुश्रुवे ॥ गीतवादित्रनिर्घोषोनतुकश्चनदृश्यते ॥ ७ ॥ ततःकौतूहलाद्रा मोलक्ष्मणश्चमहारथः ॥ मुनिंधर्मभृतंनामप्रष्टुंसमुपचक्रमे ॥ ८ ॥ इदमत्यद्भुतंश्रुत्वासर्वेषांनोमहामुने ॥ कौतूहलंमहज्जातंकिमिदंसाधुकथ्यतां ॥ ९ ॥ तेनैवमुक्तोधर्मात्माराघवेणमुनिस्तदा ॥ प्रभावंसरसःक्षिप्रमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ १० ॥ इदंपंचाप्सरोनामतटाकंसार्वकालिकं ॥ निर्मितंतपसाराम मुनिनामांडकर्णिना ॥ ११ ॥ सहितेपेतपस्तीव्रंमांडकर्णिर्महामुनिः ॥ दशवर्षसहस्राणिवायुभक्षोजलाशये ॥ १२ ॥ ततःप्रव्यथिताःसर्वेदेवाःसा ग्निपुरोगमाः ॥ अब्रुवन्वचनंसर्वेपरस्परसमागताः ॥ १३ ॥ अस्माकंकस्यचित्स्थानमेषप्रार्थयतेमुनिः ॥ इतिसंविग्नमनसःसर्वेतत्रदिवौकसः ॥ १४ ॥ ततःकर्तुंतपोविघ्नंसर्वदेवैर्नियोजिताः ॥ प्रधानाप्सरसःपंचविद्युच्चलितवर्चसः ॥ १५ ॥ अप्सरोभिस्ततस्ताभिर्मुनिर्दृष्टपरावरः ॥ नीतोमदनवश्यत्वं देवानांकार्यसिद्धये ॥ १६ ॥

नामकंधर्मभृन्नामकंवाशरणागतेष्वनुयायिष्वेकं ॥८॥९॥१०॥ पंचाप्सरसांक्रीडासाधनत्वात्पंचाप्सरोनामत्वेनप्रसिद्धं सर्वकालोदकपूर्त्यादिगुणकंसार्वकालिकं ॥ ११ ॥ १२ ॥ अग्निरू पपुरोगमसहिताःसाग्निपुरोगमाःसर्वेप्रव्यथिताअभूवन् ततःसर्वेऽब्रुवन्नित्यर्थः ॥१३॥ इतिसंविग्नैःमनसोऽभूवन्नितिशेषः ॥१४॥ ततउद्विग्नसर्वदेवैस्तपोविघ्नायनियुक्ताःविद्युच्चलितवर्चसः चलितविद्युत्कांतयः प्रधानाप्सरसःपंचेत्यनेनतत्परिवारभूतान्यसत्ताध्वनिता ताआगताइतिशेषः ॥ १५ ॥ दृष्टपरावरःदृष्टैहिकपारलौकिकधर्माधर्मः ॥ १६ ॥

निर्मितंतेनैवमुनिना क्रीडार्थमितिशेषः ॥ १७ ॥ तत्रैवनिर्मितेगृहे तपोयोगोयौवनेहेतुः ॥ १८ ॥ भूषणोन्मिश्रःवलयादिभूषणध्वनिमिश्रः ॥ १९ ॥ वचनंतदर्थंआश्चर्यमितिप्रतिजग्राह ॥ २० ॥ एवंकथयमानःआश्चर्यमित्येवंकथयन्ब्राह्म्यालक्ष्म्याब्रह्मविद्यानुष्ठानजलक्ष्म्या ब्रह्मवर्चसेनेतियावत् ॥ २१ ॥ प्रविश्याश्रममंडलमित्यनुषंगः आश्रममंडले उवासेतिशेषः ॥ २२ ॥ तद्वासप्रकारमाह उषित्वेति एकस्याश्रमेइतिशेषः अथपर्यायेणसर्वेषामाश्रमान्जगाम ॥ २३ ॥ किंच येषामृषीणामाश्रमेपूर्वमुषितवान्पुनरपितेषामाश्रमान्जगाम तद्रत्य

ताश्चैवाप्सरसःपंचमुनेःपत्नीत्वमागताः ॥ तटाकेनिर्मितंतासांतस्मिन्नंतर्हितंगृहं ॥ १७ ॥ तत्रैवाप्सरसःपंचनिवसंत्योयथासुखं ॥ रमयंतितपोयोगान्मुनिंयौवनमास्थितं ॥ १८ ॥ तासांसंक्रीडमानानामेषवादित्रनिःस्वनः ॥ श्रूयतेभूषणोन्मिश्रोगीतशब्दोमनोहरः ॥ १९ ॥ आश्चर्यमितितस्यैतद्वचनंभावितात्मनः ॥ राघवःप्रतिजग्राहसहभ्रात्रामहायशाः ॥ २० ॥ एवंकथयमानःसददर्शाश्रममंडलं ॥ कुशचीरपरिक्षिप्तंब्राह्म्यालक्ष्म्यासमावृतं ॥ २१ ॥ प्रविश्यसहवैदेह्यालक्ष्मणेनचराघवः ॥ तदातस्मिन्सकाकुत्स्थःश्रीमत्याश्रममंडले ॥ २२ ॥ उषित्वासुसुखंतत्रपूज्यमानोमहर्षिभिः ॥ जगामचाश्रमांस्तेषांपर्यायेणतपस्विनां ॥ २३ ॥ येषामुषितवान्पूर्वंसकाशेसमहास्त्रवित् ॥ क्वचित्परिदशान्मासानेकसंवत्सरंक्वचित् ॥ २४ ॥ क्वचिच्चचतुरोमासान्पंचषट्चपरान्क्वचित् ॥ अपरत्राधिकान्मासानध्यर्धमधिकंक्वचित् ॥ २५ ॥ त्रीन्मासानष्टमासांश्चराघवोन्यवसत्सुखं ॥ तत्रसंवसतस्तस्यमुनीनामाश्रमेषुवै ॥ २६ ॥ रमतश्चानुकूल्येनययुःसंवत्सरादश ॥ परिसृत्यचधर्मज्ञोराघवःसहसीतया ॥ २७ ॥ सुतीक्ष्णस्याश्रमपदंपुनरेवाजगामह ॥ सतमाश्रममागम्यमुनिभिःपरिपूजितः ॥ २८ ॥ तत्रापिन्यवसद्रामःकिंचित्कालमरिंदमः ॥ अथाश्रमस्थोविनयात्कदाचित्तंमहामुनिं ॥ २९ ॥ उपासीनःसकाकुत्स्थःसुतीक्ष्णमिदमब्रवीत् ॥ अस्मिन्नरण्येभगवन्नगस्त्योमुनिसत्तमः ॥ ३० ॥

तिशयात् यथासुतीक्ष्णाश्रमेपुनरागमनं एकत्रवासाभावादेवाह क्वचिदिति परिदशान्दशत्वसंख्यांपरिगतात् दशसंख्यान्मासानित्यर्थः ॥ २४ ॥ परान्वर्षतोऽधिकान् एवमधिकानित्यापि ॥ २५ ॥ २६ ॥ रमतःरममाणस्य परिसृत्यसर्वमुन्याश्रमान्अटित्वा परिवृत्येतिपाठांतरं प्रतिश्रुत्येतिपांक्तःपाठः यतःपुनरागंतव्यमितिप्रतिज्ञायगतोऽतःपुनराजगामेत्यर्थः ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ २९ ॥ उपासीनःसमीपस्थः ॥ ३० ॥

कथाःकथयतांसकाशादितिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मनोरथाभिनयोयदहमित्यादि ॥ ३४ ॥ एतच्छब्दार्थोगस्त्यमित्यादि ॥ ३५ ॥ अस्मिन्नर्थेमदुपदिदिक्षितार्थे ॥ ३६ ॥ योजनादाश्रमादस्मादभिचत्वारिवैततइतिकतकपाठेअस्मादाश्रमाद्योजनादभिअधिकंचत्वारियोजनानीत्यर्थः दक्षिणेनगंतव्यानीति ततस्तद्भ्रातुराश्रमइत्यर्थः पाठांतरेतुचतुर्योजनांतर

वसतीतिमयानित्यंकथाःकथयतांश्रुतं ॥ नतुजानामितंदेशंवनस्यास्यमहत्तया ॥ ३१ ॥ कुत्राश्रमपदंरम्यंमहर्षेस्तस्यधीमतः ॥ प्रसादार्थंभगवतःसानुजःसहसीतया ॥ ३२ ॥ अगस्त्यमधिगच्छेयमभिवादयितुंमुनिं ॥ मनोरथोमहानेषहृदिसंपरिवर्तते ॥ ३३ ॥ यदहंतंमुनिवरंशुश्रूषेयमपिस्वयं ॥ इतिरामस्यसमुनिःश्रुत्वाधर्मात्मनोवचः ॥ ३४ ॥ सुतीक्ष्णःप्रत्युवाचेदंप्रीतोदशरथात्मजं ॥ अहमप्येतदेवत्वांवक्तुकामःसलक्ष्मणं ॥ ३५ ॥ अगस्त्यमभिगच्छेतिसीतयासहराघव ॥ दिष्ट्यात्विदानीमर्थेस्मिन्स्वयमेवब्रवीषिमां ॥ ३६ ॥ अयमाख्यामितेरामयत्रागस्त्योमहामुनिः ॥ योजनान्याश्रमात्तातयाहिचत्वारिवैततः ॥ दक्षिणेनमहाञ्छ्रीमानगस्त्यभ्रातुराश्रमः ॥ ३७ ॥ स्थलीप्रायवनोद्देशेपिप्पलीवनशोभिते ॥ बहुपुष्पफलेरम्येनानाविहगनादिते ॥ ३८ ॥ पद्मिन्योविविधास्तत्रप्रसन्नसलिलाशयाः ॥ हंसकारंडवाकीर्णाश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ ३९ ॥ तत्रैकांरजनींव्युष्यप्रभातेरामगम्यतां ॥ दक्षिणांदिशमास्थायवनखंडस्यपार्श्वतः ॥ ४० ॥ तत्रागस्त्याश्रमपदंगत्वायोजनमंतरं ॥ रमणीयेवनोद्देशेबहुपादपशोभिते ॥ ४१ ॥ रंस्यतेतत्रवैदेहीलक्ष्मणश्चत्वयासह ॥ सहिरम्योवनोद्देशोबहुपादपसंयुतः ॥ ४२ ॥ यदिबुद्धिःकृताद्रष्टुमगस्त्यंतंमहामुनिं ॥ अद्यैवगमनेबुद्धिंरोचयस्वमहामते ॥ ४३ ॥ इतिरामोमुनेःश्रुत्वासहभ्रात्राभिवाद्यच ॥ प्रतस्थेगस्त्यमुद्दिश्यसानुजःसहसीतया ॥ ४४ ॥ पश्यन्वनानिचित्राणिपर्वतांश्चाभ्रसन्निभान् ॥ सरांसिसरितश्चैवपथिमार्गवशानुगान् ॥ ४५ ॥

मितिस्पष्टएवार्थः ॥ ३७ ॥ तदाश्रमचिह्नंस्थलीप्रायवनोद्देशत्वादि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तत्रागस्त्यभ्रात्राश्रमे इध्मवाहेतिअस्यनाम अगस्त्यःप्राग्दुहितरमुपयेमेधृतव्रतां यस्यांदृढव्रतोजातइध्मवाहात्मजोमुनिरितिभागवतंतुदेवराच्चसुतोत्पत्तिरितिन्यायेनेत्येके दक्षिणांदिशमायोजनमंतरंअवकाशंगत्वातत्रागस्त्याश्रमंद्रक्ष्यसि ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ मुनेःश्रुत्वेतिवचनमितिशेषः ॥ ४४ ॥ मार्गवशानुगान्मार्गवशात्प्राप्तान् ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ नूनमेतदेवेत्यत्रहेतुमाह यथाहीति यथायादृशचिह्नवत्तयावनंश्रुतंतथैवास्यफलभारेणपुष्पभारेणचसन्नताःसहस्रशोद्रुमाःज्ञाताःज्ञायमानावर्तंते ॥ ४८ ॥ असाधारणलिंगानुभवमप्याह पिप्पलीनामिति पिप्पलीफलानामित्यर्थः कटुकोदयःकटुकरससंबंध्युदयः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ कृष्णाभ्रंनीलाभ्रंशिखरंपर्वतशिखरंचोपमायस्य ॥ ५१ ॥ विवि

सुतीक्ष्णेनोपदिष्टेनगत्वातेनपथासुखं ॥ इदंपरमसंहृष्टोवाक्यंलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ४६ ॥ एतदेवाश्रमपदंनूनंतस्यमहात्मनः ॥ अगस्त्यस्यमुनेर्भ्रातुर्दृश्यतेपुण्यकर्मणः ॥ ४७ ॥ यथाहीमेवनस्यास्यज्ञाताःपथिसहस्रशः ॥ सन्नताःफलभारेणपुष्पभारेणचद्रुमाः ॥ ४८ ॥ पिप्पलीनांचपक्वानांवनादस्मादुपागतः ॥ गंधोयंपवनोत्क्षिप्तःसहसाकटुकोदयः ॥ ४९ ॥ तत्रतत्रचदृश्यंतेसंक्षिप्ताःकाष्ठसंचयाः ॥ लूनाश्चपरिदृश्यंतेदर्भावैदूर्यवर्चसः ॥ ५० ॥ एतच्चवनमध्यस्थंकृष्णाभ्रशिखरोपमं ॥ पावकस्याश्रमस्यस्यधूमाग्रंसंप्रदृश्यते ॥ ५१ ॥ विविक्तेषुचतीर्थेषुकृतस्नानाद्विजातयः ॥ पुण्योपहारंकुर्वंतिकुसुमैःस्वयमर्जितैः ॥ ५२ ॥ ततःसुतीक्ष्णवचनंयथासौम्यमयाश्रुतं ॥ अगस्त्यस्याश्रमोभ्रातुर्नूनमेषभविष्यति ॥ ५३ ॥ निगृह्यतरसाम्रृत्युंलोकानांहितकाम्यया ॥ यस्यभ्रात्राकृतेयंदिक्शरण्यापुण्यकर्मणा ॥ ५४ ॥ इहैकदाकिलक्रूरोवातापिरपिचेल्वलः ॥ भ्रातरौसहितावास्तांब्राह्मणघ्नौमहासुरौ ॥ ५५ ॥ धारयन्ब्राह्मणंरूपमिल्वलःसंस्कृतंवदन् ॥ आमंत्रयतिविप्रान्सश्राद्धमुद्दिश्यनिर्घृणः ॥ ५६ ॥ भ्रातरंसंस्कृतंकृत्वाततस्तंमेषरूपिणं ॥ तान्द्विजान्भोजयामासश्राद्धदृष्टेनकर्मणा ॥ ५७ ॥ ततोभुक्तवतांतेषांविप्राणामिल्वलोब्रवीत् ॥ वातापेनिष्क्रमस्वेतिस्वरेणमहतावदन् ॥ ५८ ॥ ततोभ्रातुर्वचःश्रुत्वावातापिर्मेषवन्नदन् ॥ भित्वाभित्वाशरीराणिब्राह्मणानांविनिष्पतत् ॥ ५९ ॥ ब्राह्मणानांसहस्राणितैरेवंकामरूपिभिः ॥ विनाशितानिसंहत्यनित्यशःपिशिताशनैः ॥ ६० ॥

क्तेषुनिर्मलेषुएकांतेषुच स्वयमेवार्जितैः देवपूजार्थमितिशेषः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ मृत्युंतत्तुल्यंदैत्यं शरण्यावासयोग्यालोकानां ॥ ५४ ॥ कोसौमृत्युतुल्योऽसुरोयोऽगस्त्येननिगृहीतोलोकरक्षणायेत्यतस्तदाख्यायिकामाह इहेति वनेइत्यर्थः एकदाकस्मिंश्चित्पूर्वकाले ॥ ५५ ॥ ब्राह्मणरूपंब्राह्मणसदृशवेषं संस्कृतंवदन्ब्राह्मणवदितिशेषः एतदुभयंविश्वासार्थं ॥ ५६ ॥ संस्कृतंकृत्वाश्राद्धोचितपाकसंस्कारसंस्कृतंकृत्वा ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ मेषवन्नदन्मृतसंजीवनीवैभवादुदरांतरितिशेषः विनिष्पतत्विनिर्गतवान् अडभावआर्षः ॥ ५९ ॥ संहृत्यसमेत्य ॥ ६० ॥

प्रार्थितेनप्रार्थितासुरद्वयसंहारेण महर्षिणागस्त्येन श्राद्धेश्राद्धव्यापारमनुभूयभक्षितः सोऽसुरोवातापिः ॥ ६१ ॥ ततइल्वलःश्राद्धांतेसंपन्नमित्युक्त्वाहस्तोदकंदत्वाभातरंनिष्क्रमस्वेत्यभ्य

अगस्त्येनतदादेवैःप्रार्थितेनमहर्षिणा ॥ अनुभूयकिलश्राद्धेभक्षितःसमहासुरः ॥ ६१ ॥ ततःसंपन्नमित्युक्त्वादत्वाहस्तेवनेजनं ॥ भ्रातरंनिष्क्रमस्वेतिइल्वलःसमभाषत ॥ ६२ ॥ सतदाभाषमाणंतुभ्रातरंविप्रघातिनं ॥ अब्रवीत्प्रहसन्धीमानगस्त्योमुनिसत्तमः ॥ ६३ ॥ कुतोनिष्क्रमितुंशक्तिर्मयाजीर्णस्यरक्षसः ॥ भ्रातुस्तुमेषरूपस्यगतस्ययमसादनं ॥ ६४ ॥ अथतस्यवचःश्रुत्वाभ्रातुर्निधनसंश्रितं ॥ प्रधर्षयितुमारेभेमुनिंक्रोधान्निशाचरः ॥ ६५ ॥ सोभ्यद्रवद्द्विजेंद्रंतंमुनिनादीप्ततेजसा ॥ चक्षुषानलकल्पेननिर्दग्धोनिधनंगतः ॥ ६६ ॥ तस्यायमाश्रमोभ्रातुस्तटाकवनशोभितः ॥ विप्रानुकंपयायेनकर्मेदंदुष्करंकृतं ॥ ६७ ॥ एवंकथयमानस्यतस्यसौमित्रिणासह ॥ रामस्यास्तंगतःसूर्यःसंध्याकालोभ्यवर्तत ॥ ६८ ॥ उपास्यपश्चिमांसंध्यांसहभ्रात्रायथाविधि ॥ प्रविवेशाश्रमपदंतमृषिंचाभ्यवादयत् ॥ ६९ ॥ सम्यक्प्रतिगृहीतस्तुमुनिनातेनराघवः ॥ न्यवसत्तांनिशामेकांप्राश्यमूलफलानिच ॥ ७० ॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायामुदितेरविमंडले ॥ भ्रातरंतमगस्त्यस्यआमंत्रयतराघवः ॥ ७१ ॥ अभिवादयेत्वाभगवन्सुखमरम्युषितोनिशां ॥ आमंत्रयेत्वांगच्छामिगुरुंतेद्रष्टुमग्रजं ॥ ७२ ॥ गम्यतामितितेनोक्तोजगामरघुनंदनः ॥ यथोद्दिष्टेनमार्गेणवनंतच्चावलोकयन् ॥ ७३ ॥ नीवारान्पनसान्सालान्वंजुलांस्तिनिशांस्तथा ॥ चिरिबिल्वान्मधूकांश्चबिल्वानथचतिंदुकान् ॥ ७४ ॥ पुष्पितान्पुष्पिताग्राभिर्लताभिरुपशोभितान् ॥ ददर्शरामःशतशस्तत्रकांतारपादपान् ॥ ७५ ॥ हस्तिहस्तैर्विमृदितान्वानरैरुपशोभितान् ॥ मत्तैःशकुनिसंघैश्चशतशःप्रतिनादितान् ॥ ७६ ॥ ततोब्रवीत्समीपस्थंरामोराजीवलोचनः ॥ पृष्ठतोनुगतंवीरंलक्ष्मणंलक्ष्मिवर्धनं ॥ ७७ ॥

भाषत ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ मयाजीर्णस्यभुक्तस्येतिशेषः ॥ ६४ ॥ प्रधर्षयितुंहिंसितुं ॥ ६५ ॥ चक्षुषाचक्षुर्वीक्षणेन अनलकल्पेनाग्नितुल्येन ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ अभिवादयेत्वेतिपादेनवाक्षरत्वमार्षं ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ नीवाराजलकदंबाः वंजुलोऽशोकः तिनिशोधवः चिरिबिल्वोनक्तमालः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

यथाश्रुतास्तथास्निग्धपत्रावृक्षादृश्यंतेइतिशेषः अतोनिकटआश्रमः ॥ ७८ ॥ अगंविंध्यंस्तंभयतीत्यगस्त्यः पृषोदरादिः स्वेनकर्मणाविंध्यस्तंभनकर्मणा परिश्रांतश्रमापहंता ॥ ७९ ॥ प्राज्यैर्भूरिभिर्धूमैःपाकयज्ञधूमैराकुलंवनंयस्मिन् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ यस्यप्रभावाद्राक्षसैरियमगस्त्याश्रमप्रदेशावर्तिनीदक्षिणादिग्दृश्यतेकेवलं त्रासान्महर्षिभीत्यानोपभुज्यते नत्वदेश त्वेनांगीक्रियतइत्यर्थः ॥८२॥ निर्वैराःप्राणिषुवैररहिताः प्रशांताःत्यक्तक्रूरकर्माणः ॥८३॥ भगवतोऽगस्त्यस्यमहिम्नाप्रदक्षिणाएतदाश्रमावच्छेदेननिर्वैरत्वादिसंपादनसमर्था क्रूरकर्मभी

स्निग्धपत्रायथावृक्षायथाक्षांतामृगद्विजाः॥आश्रमोनातिदूरस्थोमहर्षेर्भावितात्मनः॥७८॥ अगस्त्यइतिविख्यातोलोकेस्वेनैवकर्मणा॥ आश्रमोदृ श्यतेतस्यपरिश्रांतश्रमापहः॥ ७९ ॥ प्राज्यधूमाकुलवनश्चीरमालापरिष्कृतः ॥ प्रशांतमृगयूथश्चनानाशकुनिनादितः ॥ ८० ॥ निगृह्यतरसामृत्युं लोकानांहितकाम्यया॥ दक्षिणादिक्कृतायेनशरण्यापुण्यकर्मणा ॥ ८१ ॥ तस्येदमाश्रमपदंप्रभावाद्यस्यराक्षसैः॥ दिगियंदक्षिणात्रासाद्दृश्यतेनोप भुज्यते॥ ८२ ॥ यदाप्रभृतिचाक्रांतादिगियंपुण्यकर्मणा ॥ तदाप्रभृतिनिर्वैराःप्रशांतारजनीचराः ॥ ८३ ॥ नाम्नाचेयंभगवतोदक्षिणादिक्प्रदक्षि णा॥ प्रथितात्रिषुलोकेषुदुर्धर्षाक्रूरकर्मभिः॥ ८४॥ मार्गंनिरोद्धुंसततंभास्करस्याचलोत्तमः॥ संदेशंपालयंस्तस्यविंध्यशैलोनवर्धते ॥ ८५॥ अयं दीर्घायुषस्तस्यलोकेविश्रुतकर्मणः॥ अगस्त्यस्याश्रमःश्रीमान्विनीतमृगसेवितः॥ ८६॥ एषलोकार्चितःसाधुर्हितेनित्यंरतःसतां॥ अस्मानधिगता नेषश्रेयसायोजयिष्यति॥ ८७॥ आराधयिष्याम्यत्राहमगस्त्यंतंमहामुनिं॥ शेषंचवनवासस्यसौम्यवत्स्याम्यहंप्रभो ॥ ८८ ॥ अत्रदेवाःसगंधर्वाः सिद्धाश्चपरमर्षयः॥ अगस्त्यंनियताहाराःसततंपर्युपासते॥ ८९॥ नात्रजीवेन्मृषावादीक्रूरोवायदिवाशठः॥ नृशंसःपापवृत्तोवामुनिरेपतथाविधः ॥ ९० ॥ अत्रदेवाश्चयक्षाश्चनागाश्चपतगैःसह॥ वसंतिनियताहाराधर्ममाराधयिष्णवः॥ ९१ ॥

रक्षोभिर्दुर्धर्षाऽतोनाम्नाचनाम्नापिसंपूर्णादिगेवदक्षिणेतित्रिषुलोकेषुप्रथिता ॥८४ ॥ मेरुस्पर्धयाभास्करमार्गंनिरोद्धुंवर्धितुकामोप्यचलोविंध्यस्तस्यागस्त्यस्यसंदेशंमदागमनपर्यंतंमावर्ध स्वेत्येवमाज्ञांपालयन्नवर्धतेऽद्यापीतिशेषः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अधिगतान्स्वाश्रमंप्राप्तान्श्रेयसायोजयिष्यति दिव्यशस्त्रादिदानेनेतिगूढोभिसंधिः ॥ ८७ ॥ प्रभोशुश्रूषणसमर्थेत्यर्थः॥८८॥ ॥ ८९ ॥ क्रूरःनिर्दयः शठोगूढविप्रियकारी नृशंसोघातुकः तथाविधःदुर्वृत्तासहिष्णुः ॥ ९० ॥ पतगागरुडादयः धर्मंस्वर्गादिजनकं ॥ ९१ ॥

अत्रआश्रमे सिद्धाःतपसेतिशेषः नवैर्देहैर्दिव्यदेहैः ॥ ९२ ॥ अत्राश्रमे भूतैःप्राणिभिःकर्तृभिःशुभैःसत्कर्मभिराराधितादेवादयआश्रममाहात्म्यादल्पकालेनैवराज्यादीनिप्रयच्छंतीत्य र्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ हितःशुभकारी अनु कूलस्तदिच्छावशवर्ती पूज्यविषयानुरागोभक्तिस्तद्वान्भक्तः यदीतिसंभावनायां बहुदिनंवनेवासादस्मच्छ्रवणंतवापिसंभावितमित्यर्थः ॥ ३ ॥ भगवंतंद्रष्टुमिच्छामहेतोदर्शनार्थमागता

अत्रसिद्धामहात्मानोविमानैःसूर्यसन्निभैः॥ त्यक्त्वादेहान्नवैर्देहैःस्वर्याताःपरमर्षयः ॥ ९२ ॥ यक्षत्वममरत्वंचराज्यानिविविधानिच॥ अत्रदेवाःप्र यच्छंतिभूतैराराधिताःशुभैः॥ ९३ ॥ आगताःस्माश्रमपदंसौमित्रेप्रविशाग्रतः॥ निवेदयेहमांप्राप्तमृषयेसहसीतया॥ ९४॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामा यणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ सप्रविश्याश्रमपदंलक्ष्मणोराघवानुजः ॥ अगस्त्यशिष्य मासाद्यवाक्यमेतदुवाचह॥ १ ॥ राजादशरथोनामज्येष्ठस्तस्यसुतोबली ॥ रामःप्राप्तोमुनिंद्रष्टुंभार्ययासहसीतया॥ २॥ लक्ष्मणोनामतस्याहंभ्राता त्ववरजोहितः॥ अनुकूलश्चभक्तश्चयदितेश्रोत्रमागतः॥ ३॥ तेवयंवनमत्युग्रंप्रविष्टाःपितृशासनात्॥ द्रष्टुमिच्छामहेसर्वेभगवंतंनिवेद्यतां॥ ४॥ तस्य तद्वचनंश्रुत्वालक्ष्मणस्यतपोधनः॥ तथेत्युक्त्वाग्निशरणंप्रविवेशनिवेदितुं॥ ५॥ सप्रविश्यमुनिश्रेष्ठंतपसादुष्प्रधर्षणं॥ कृतांजलिरुवाचेदंरामागमन मंजसा॥ ६॥ यथोक्तंलक्ष्मणेनैवशिष्योगस्त्यस्यसंमतः॥ पुत्रौदशरथस्येमौरामोलक्ष्मणएवच॥ ७॥ प्रविष्टावाश्रमपदंसीतयासहभार्यया ॥ द्रष्टुं भवंतमायातौशुश्रूषार्थमरिंदमौ॥ ८ ॥ यदत्रानंतरंतत्त्वमाज्ञापयितुमर्हसि॥ ततःशिष्यादुपश्रुत्यप्राप्तंरामंसलक्ष्मणं ॥ ९ ॥ वैदेहींचमहाभागामिदं वचनमब्रवीत्॥ दिष्ट्यारामश्चिरस्याद्यद्रष्टुंमांसमुपागतः॥ १० ॥

इतिनिवेद्यतामित्यर्थः ॥ ४ ॥ अग्निशरणमग्निहोत्रगृहं निवेदितुंनिवेदयितुं ॥ ५॥ अंजसाशीघ्रं ॥ ६ ॥ संमतइष्टः ॥ ७ ॥ द्रष्टुंतदनंतरंकियत्कालंशुश्रूषार्थंसेवार्थंचागतौ ॥ ८ ॥ अनंतरंतत्त्वंवक्तव्यतत्त्वंउपश्रुत्य भगवदागमनश्रवणानंदमनुभूयेत्यर्थइतितीर्थः ॥ ९ ॥ मांद्रष्टुंसमागतइतियत्तद्दिष्ट्याममभाग्येन किंचांतर्भावितण्यर्थोदृशिः मामात्मानंदर्शयितुं यद्वने वसतश्चिरस्यचिरकालस्यगमनेप्यागतस्तद्दिष्ट्यामद्भाग्येनोद्बुद्धेनेत्यर्थः ॥ १० ॥

तदेवाह मनसेति एतदागमनमुद्दिश्यकांक्षितंइच्छाकृतेतियावत् सत्कृतः आचारोपचारव्यवहारैरित्यर्थः ॥ ११ ॥ किमसौनप्रवेशितः कस्माद्धेतोर्विलंबःकृतइत्यर्थः ॥ १२ ॥ अभिवाद्यआगमननियोगप्रयुक्तंपुनरभिवादनंकृत्वा तथेतिआनयामीत्येवं ॥ १३ ॥ स्वयंप्रविशतु भगवतावगतवृत्तांतत्वान्नास्यशिष्यमुखापेक्षेतिभावः आश्रमपदंआश्रमप्रांतदेशं ॥ १४ ॥ लक्ष्मणःकाकुत्स्थंराममप्रदर्शयामासशिष्यमितिशेषः तंदृष्टरामंशिष्यःअगस्त्यवचनंउच्यतइतिवचनंअगस्त्योक्तंवाक्यंप्रश्रितंप्रीतियुक्तंब्रुवन्प्रावेशयदित्यन्वयः ॥ १५ ॥ सुसत्कृतंपाद्या

मनसाकांक्षितंह्यस्यमयाप्यागमनप्रति ॥ गम्यतांसत्कृतोरामःसभार्यःसहलक्ष्मणः ॥ ११ ॥ प्रवेश्यतांसमीपंमेकिमयंनप्रवेशितः ॥ एवमुक्तस्तु मुनिनाधर्मज्ञेनमहात्मना ॥ १२ ॥ अभिवाद्याब्रवीच्छिष्यस्तथेतिनियतांजलिः ॥ तदानिष्क्रम्यसंभ्रांतःशिष्योलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १३ ॥ कोसौरामो मुनिंद्रष्टुमेतुप्रविशतुस्वयं ॥ ततोगत्वाश्रमपदंशिष्येणसहलक्ष्मणः ॥ १४ ॥ दर्शयामासकाकुत्स्थंसीतांचजनकात्मजां ॥ तंशिष्यःप्रश्रितंवाक्यमगस्त्यवचनंब्रुवन् ॥ १५ ॥ प्रावेशयद्यथान्यायंसत्कारार्हंसुसत्कृतं ॥ प्रविवेशततोरामःसीतयासहलक्ष्मणः ॥ १६ ॥ प्रशांतहरिणाकीर्णमाश्रमंह्यवलोकयन् ॥ सतत्रब्रह्मणःस्थानमग्नेःस्थानंतथैवच ॥ १७ ॥ विष्णोःस्थानंमहेंद्रस्यस्थानंचैवविवस्वतः ॥ सोमस्थानंभगस्थानंस्थानंकौबेरमेवच ॥ १८ ॥ धातुर्विधातुःस्थानंचवायोःस्थानंतथैवच ॥ स्थानंचपाशहस्तस्यवरुणस्यमहात्मनः ॥ १९ ॥ स्थानंतथैवगायत्र्यावसूनांस्थानमेवच ॥ स्थानंचनागराजस्यगरुडस्थानमेवच ॥ २० ॥ कार्तिकेयस्यचस्थानंधर्मस्थानंचपश्यति ॥ ततःशिष्यैःपरिवृतोमुनिरप्यभिनिष्पतत् ॥ २१ ॥ तंददर्शाग्रतोरामो मुनीनांदीप्ततेजसं ॥ अब्रवीद्वचनंवीरोलक्ष्मणंलक्ष्मिवर्धनं ॥ २२ ॥

र्घ्यादिभिरथेगत्यामार्गप्रदर्शनेनचसत्कृतं ॥ १६ ॥ अगस्त्याश्रमस्थदेवतास्थानदर्शनमाह सतत्रेति तत्राश्रमे सरामः ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्यकल्पितंस्थानं अग्निरत्ररुद्रः ॥ १७ ॥ भगःस्थूलमंडलाभिमानी ॥ १८ ॥ धाताकार्यप्रजापतिः विधाताविश्वकर्मेतिकतकः ॥ १९ ॥ गायत्रीतिसरस्वतीसाविञ्योरप्युपलक्षणं ॥ २० ॥ एषांस्थानानिपश्यतीत्यन्वयः एतेनपूजास्थानेएतावतांदेवानांपूजावश्यकीतिसूचितं अभिनिष्पतत् अडभावआर्षः अभ्युत्थानंकृतवानित्यर्थः ॥ २१ ॥ मुनीनामग्रतःस्थितमितिशेषः ईदृशंतमगस्त्यंददर्शेत्यन्वयः ॥ २२ ॥

औदार्येणतेजोविशेषजनितौन्नत्येन ॥ २३ ॥ एवमगस्त्यमुक्त्वालक्ष्मणंप्रतिबोधयित्वा आपततःआश्रमादागच्छतस्तस्यऋषेःपादौजग्राह हस्ताभ्यांमूर्ध्नाचपादौस्पृष्टवानमश्चकारेत्यर्थः ॥ २४ ॥ योगरूढिभ्यांरामशब्दद्वयापौनरुक्त्यं ॥ २५ ॥ प्रतिगृह्यउत्थापनपूर्वमालिंग्येत्यर्थः ॥ २६ ॥ अर्चनस्यैवविस्तरोपदेशोग्निमिति वैश्वदेवहोमंकृत्वेत्यर्थः अतिथीन्रामादीन् ॥ २७ ॥ आसीनंपश्चादासीनमित्यर्थइतिप्राञ्चः ममतुभाति प्रथममितिभोजनंददावित्यनेनान्वेति अथोपविश्य अतिथिपूजाव्यग्रतयातावत्पर्यंतमनुपवेशनमिति ॥ २८ ॥ एवंक्षत्रियपूजानुचितेत्याशंकांसमाधित्सुःप्रकृतंधर्ममुवाचेत्याह अन्यथेति अन्यथासमुदाचरन् एवमतिथिपूजनमकुर्वन्नित्यर्थः दुःसाक्षीकूटसाक्षी एवंचप्रत्यवायपरिहारायैवमतिथिपूजावश्य

बहिर्लक्ष्मणनिष्क्रामत्यगस्त्योभगवानृषिः ॥ औदार्येणावगच्छामिनिधानंतपसामिदं ॥ २३ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुरगस्त्यंसूर्यवर्चसं ॥ जग्राहापततस्तस्यपादौचरघुनंदनः ॥ २४ ॥ अभिवाद्यतुधर्मात्मातस्थौरामःकृतांजलिः ॥ सीतयासहवैदेह्यातदारामःसलक्ष्मणः ॥ २५ ॥ प्रतिगृह्यचकाकुत्स्थमर्चयित्वासनोदकैः ॥ कुशलप्रश्नमुक्त्वाचआस्यतामितिसोब्रवीत् ॥ २६ ॥ अग्निंहुत्वाप्रदायार्घ्यमतिथीन्प्रतिपूज्यच ॥ वानप्रस्थेनधर्मेणसतेषांभोजनंददौ ॥ २७ ॥ प्रथमंचोपविश्याथधर्मज्ञोमुनिपुंगवः ॥ उवाचराममासीनंप्रांजलिंधर्मकोविदं ॥ २८ ॥ अन्यथाखलुकाकुत्स्थतपस्वीसमुदाचरन् ॥ दुःसाक्षीवपरेलोकेस्वानिमांसानिभक्षयेत् ॥ २९ ॥ राजासर्वस्यलोकस्यधर्मचारीमहारथः ॥ पूजनीयश्चमान्यश्चभवान्प्राप्तःप्रियातिथिः ॥ ३० ॥ एवमुक्त्वाफलैर्मूलैःपुष्पैश्चान्यैश्चराघवं ॥ पूजयित्वायथाकामंततोगस्त्यस्तमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ इदंदिव्यंमहच्चापंहेमवज्रविभूषितं ॥ वैष्णवंपुरुषव्याघ्रनिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ ३२ ॥ अमोघःसूर्यसंकाशोब्रह्मदत्तःशरोत्तमः ॥ दत्तोममहेंद्रेणतूणीचाक्षय्यसायकौ ॥ ३३ ॥ संपूर्णौनिशितैर्बाणैर्ज्वलद्भिरिव पावकैः ॥ महाराजतकोशोयमसिर्हेमविभूषितः ॥ ३४ ॥

कीत्याशयः ॥ २९ ॥ त्वदधिकोऽतिथिश्चनास्तीत्याह राजेति सर्वलोकराजा सर्वलोकनियंतृत्वेनेश्वरत्वंगर्भितं धर्मचारीधर्माचरणेनतत्प्रवर्तकः ईदृशस्त्वंप्रियातिथिःसन्प्राप्तोऽतःपूजनीयोमान्यश्च मान्यत्वेनेतःपरंत्वमेवास्माकमाराधनीयइतिसूचितं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ हेम्नावज्रेणचभूषितं वैष्णवमिति परशुरामाद्गृहीत्वावरुणहस्तेदत्तंयद्रामेणतदेववरुणादादायमहेंद्रोगस्त्ये निक्षिप्तवानितिकतकः योगेनमहेंद्रपदेनात्रवरुणएवेत्यन्ये ॥ ३२ ॥ ब्रह्मणादत्तोब्रह्मदत्तस्तदाख्यश्चतूणीचेति चेनधनुःशरयोरुभयोरिंद्रदत्तत्वंगम्यते ॥ ३३ ॥ महारजतंसुवर्णं हेमविभूषितोमुष्टिदेशे ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ वज्रंवज्रधरोयथेत्यनेनत्वदीयमेवत्वयास्वीक्रियतइतिध्वनितं ॥ ३६ ॥ वरायुधंवरस्यविष्णोरायुधंच ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ रामप्रीतोस्मि लक्ष्मणत्वयिचपरितुष्टोस्मि रामसेवातत्परत्वेनपरितोषः भगवद्विषयप्रीतेरेवभक्तित्वेनत्वद्भक्तोहमितिध्वनितं स्थइतिअस्तेर्लटिमध्यमपुरुषद्विवचनं ॥ १ ॥ अध्वश्रमेणअध्वगमनादिप्रयुक्तखेदादिकार्यकारीश्रमः खेदोदुःखं प्रचुरश्रमस्तज्जंदुःखंबाधने मैथिलीमितिशेषः अतएवेयंव्यक्तमु

अनेनधनुषारामहत्वासंख्येमहासुरान्॥ आजहारश्रियंदीप्तांपुराविष्णुर्दिवौकसां ॥ ३५॥ तद्धनुस्तौचतूणीचशरंखड्गंचमानद ॥ जयायप्रतिगृह्णीष्ववज्रंवज्रधरोयथा॥ ३६॥ एवमुक्त्वामहातेजाःसमस्तंतद्वरायुधं॥ दत्वारामायभगवानगस्त्यःपुनरब्रवीत्॥३७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेद्वादशःसर्गः॥ १२॥ ॥५॥ ॥रामप्रीतोस्मिभद्रंतेपरितुष्टोस्मिलक्ष्मण॥ अभिवादयितुंयन्मांप्राप्तौस्थःसहसीतया॥ १ ॥ अध्वश्रमेणवांखेदोबाधतेप्रचुरश्रमः॥ व्यक्तमुत्कंठतेवापिमैथिलीजनकात्मजा ॥ २ ॥ एषाचसुकुमारीचखेदैश्चनविमानिता॥ प्राज्यदोषंवनंप्राप्ताभर्तृस्नेहप्रचोदिता॥ ३॥ यथैषारमतेरामइहसीतातथाकुरु॥ दुष्करंकृतवत्येषावनेत्वामभिगच्छती ॥ ४ ॥ एषाहिप्रकृतिःस्त्रीणामासृष्टेरघुनंदन॥ समस्थमनुरज्यंतेविषमस्थंत्यजंतिच॥५॥शतह्रदानांलोलत्वंशस्त्राणांतीक्ष्णतांतथा॥ गरुडानिलयोःशैघ्र्यमनुगच्छंतियोषितः॥६॥ इयंतुभवतोभार्यादोषैरेतैर्विवर्जिता॥ श्लाघ्याचव्यपदेश्याचयथादेवेष्वरुंधती॥७॥ अलंकृतोयंदेशश्चयत्रसौमित्रिणासह॥ वैदेह्याचानयारामवत्स्यसित्वमरिंदम॥८॥ एवमुक्तस्तुमुनिनाराघवःसंयतांजलिः॥ उवाचप्रश्रितंवाक्यमृषिंदीप्तमिवानलं॥ ९॥

त्कंठते क्वचिद्विश्रांतयेइतिशेषः ॥ २ ॥ नविमानिताइतःप्राक्कदापिनपीडिता खेदैःखेदजनकैः दुःखैरितिपाठांतरं प्राज्यदोषंप्रभूतदोषं ॥ ३ ॥ ४ ॥ दुष्करकरणप्रतिपादनशेषतयालोकव्यवहारमाह एषेति आसृष्टेःसृष्टिमारभ्य समस्थंधनधान्यादियुक्ततयासम्यगवस्थितं विषमस्थंदरिद्ररोगादिग्रस्तं ॥ ५ ॥ एकत्रानवस्थानाद्विद्युतांचांचल्यमनुगच्छंति बहुकालागतस्नेहबंधच्छेदेनशस्त्रतैक्ष्ण्यानुगमः नियकार्यकरणेवाय्वादिशैघ्र्यानुगमः ॥ ६ ॥ श्लाघ्यादोषराहित्यपूर्वकंगुणसंपदासद्भिःप्रशंसनीया व्यपदेश्यापतिव्रतास्वग्रगण्या ॥ ७ ॥ अयंदेशो मदाश्रमरूपःआगमनमात्रेणालंकृतः हेराम यत्रदेशेइतःपरंवत्स्यसिसोलंकृतोभविष्यतीतिकिंवक्तव्यमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ किंतुकिंचिद्वक्तव्यमस्तीत्यर्थः व्यादिशबोधय आश्रमपदंवासस्थानं निरतःप्रीतः ॥ ११ ॥ ध्यात्वावासोचितंदेशमितिशेषः ततउवाचेत्यर्थेसंधिरार्षः ॥ १२ ॥ तत्रपंचवटसमूहसत्वात्पंचवटीतिनाम्नाभिविश्रुतःप्रसिद्धः ॥ १३ ॥ १४ ॥ एषवृत्तांतःपितृवचनपरिपालनायवनवासरूपः तवस्नेहात्तपसःप्रभावेणचविदितः नह्यस्निग्धवृत्तांतंतपसाज्ञातुंयतनेकश्चित् दशरथस्यचवृत्तांतःकैकेयीवशत्वप्राणत्यागादिरूपस्ततएवमेविदितः ॥ १५ ॥ यदिहवासंप्रतिज्ञाय आराधयिष्याम्यत्राहमगस्त्यंतंमहामुनिं शेषंचवनवासस्यसौम्यवत्स्याम्यहंप्रभोइ

धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मियस्यमेमुनिपुंगवः॥ गुणैःसभ्रातृभार्यस्यगुरुर्नःपरितुष्यति ॥ १० ॥ किंतुव्यादिशमेदेशंसोदकंबहुकाननं ॥ यत्राश्रमपदंकृत्वावसेयंनिरतःसुखं॥ ११॥ ततोब्रवीन्मुनिश्रेष्ठःश्रुत्वारामस्यभाषितं॥ ध्यात्वामुहूर्तंधर्मात्माततोवाचवचःशुभं॥१२॥इतोद्वियोजनेतातबहुमूलफलोदकः॥ देशोबहुमृगःश्रीमान्पंचवट्यभिविश्रुतः॥ १३॥ तत्रगत्वाश्रमपदंकृत्वासौमित्रिणासह॥ रमस्वत्वंपितुर्वाक्यंयथोक्तमनुपालयन्॥ १४॥ विदितोह्येषवृत्तांतोममसर्वस्तवानघ॥ तपसश्चप्रभावेणस्नेहाद्दशरथस्यच॥१५॥ हृदयस्थंचतेछंदोविज्ञाततपसामया॥ इहवासंप्रतिज्ञायमयासहतपोवने॥ १६॥ अतश्चत्वामहंब्रूमिगच्छपंचवटीमिति॥ सहिरम्योवनोद्देशोमैथिलीतत्ररंस्यते॥ १७॥ सदेशःश्लाघनीयश्चनातिदूरेचराघव॥ गोदावर्याःसमीपेचमैथिलीतत्ररंस्यते॥ १८॥ प्राज्यमूलफलैश्चैवनानाद्विजगणैर्युतः॥ विविक्तश्चमहाबाहोपुण्योरम्यस्तथैवच॥ १९॥ भवानपिमदाचारःशक्तश्चपरिरक्षणे॥ अपिचात्रवसन्रामतापसान्पालयिष्यसि॥ २०॥

त्यनेनममसमीपेइहमदाश्रमेवासंप्रतिज्ञायपुनर्मांप्रतिव्यादिशमेवासमित्येतद्वदसितन्मूलंतेहृदयस्थंछंदःअभिप्रायोमयाज्ञातं अत्रावस्थानेप्रतिज्ञातराक्षसवधनिर्वाहोनभवतिअत्रराक्षसागमनाभावादित्येवंरूपइतिभावः ॥ १६ ॥ अतस्त्वदभिप्रायज्ञानात्त्वांपंचवटींगच्छेतिब्रूमिब्रवीमि नतुशिष्टव्यवहारोचितमपीहतिष्ठेतिब्रवीमीत्यर्थः तद्वनार्थवादमाह सहीति ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ विविक्तःएकांतः पुण्यःपुण्यजनकोरम्योदृष्टिमनसोः ॥ १९॥ परिरक्षणेशक्तस्तापसानामितिशेषः भवानपीत्यनेनस्वस्यापितापसरक्षणेसामर्थ्यबोधनेनस्वाश्रमेरक्षसामपीडासूचिता अत्रपंचवट्याश्रमे पालयिष्यसिप्रतिज्ञातपालननिर्वाहंकरिष्यसि ॥ २० ॥

अस्यमधूकवनस्योत्तरेणेत्यर्थः न्यग्रोधंतदुपलक्षितमाश्रमंगच्छता ॥ २१ ॥ स्थलंनिर्वनंदेशंउपारुह्यप्राप्यकस्यचित्पर्वतस्याविदूरतःसमीपतःपंचवटीत्येवख्यातोदेशः ॥ २२ ॥ सत्कृत्यप्रदक्षिणनमस्कारादिभिः ॥ २३ ॥ २४ ॥ विषक्तेतूणीययोस्ते पूर्वपदेपुंवत्त्वं ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रयो

एतदालक्ष्यतेवीरमधूकानांमहावनं॥ उत्तरेणास्यगंतव्यंन्यग्रोधमपिगच्छता ॥ २१ ॥ ततःस्थलमुपारुह्यपर्वतस्याविदूरतः ॥ ख्यातःपंचवटीत्येव नित्यपुष्पितकाननः ॥ २२ ॥ अगस्त्येनैवमुक्तस्तुरामःसौमित्रिणासह ॥ सत्कृत्यामंत्रयामासतमृषिंसत्यवादिनं ॥ २३ ॥ तौतुतेनाभ्यनुज्ञातौकृत पादाभिवंदनौ॥ तमाश्रमंपंचवटींजग्मतुःसहसीतया॥२४॥ गृहीतचापौतुनराधिपात्मजौविषक्ततूणीसमरेष्वकातरौ॥ यथोपदिष्टेनपथामहर्षिणा प्रजग्मतुःपंचवटींसमाहितौ॥ २५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रयोदशःसर्गः॥ १३॥ ॥७॥ अथपंच वटींगच्छन्नंतरारघुनंदनः॥ आससादमहाकायंगृध्रंभीमपराक्रमं॥ १ ॥ तंदृष्ट्वातौमहाभागौवनस्थंरामलक्ष्मणौ॥ मेनातेराक्षसंपक्षिंब्रुवाणौकोभ वानिति॥ २॥ ततोमधुरयावाचासौम्ययाप्रीणयन्निव॥ उवाचवत्समांविद्धिवयस्यंपितुरात्मनः॥ ३॥ सतंपितृसखंमत्वापूजयामासराघवः ॥ स तस्यकुलमव्यग्रमथपप्रच्छनामच॥ ४॥ रामस्यवचनंश्रुत्वाकुलमात्मानमेवच ॥ आचचक्षेद्विजस्तस्मैसर्वभूतसमुद्भवं ॥५॥ पूर्वकालेमहाबाहो येप्रजापतयोभवन्॥ तान्मेनिगदतःसर्वानादितःशृणुराघव॥ ६॥ कर्दमःप्रथमस्तेषांविकृतस्तदनंतरं॥ शेषश्चसंश्रयश्चैवबहुपुत्रश्चवीर्यवान्॥७॥ स्थाणुर्मरीचिरत्रिश्चक्रतुश्चैवमहाबल॥ पुलस्त्यश्चांगिराश्चैवप्रचेताःपुलहस्तथा ॥८॥ दक्षोविवस्वानपरोऽरिष्टनेमिश्चराघव ॥ कश्यपश्चमहातेजा स्तेषामासीच्चपश्चिमः॥ ९॥

दशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अंतरामध्ये ॥ १ ॥ तंपक्षिंपक्षिणंराक्षसंमेनातेविज्ञातवंतौ तंराक्षसंब्रुवाणौपरस्परंकथयंतौकोभवानितिपप्रच्छतुरितिशेषः ॥ २ ॥ आत्मनःपितुः श्रीरामस्यतवपितुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ वचनंवंशनामप्रश्नविषयकंवचनमित्यर्थः स्वोत्पत्तिकथनप्रसंगात्सर्वभूतसमुद्भवमाचचक्षइत्यर्थः आत्मानमात्मनामचेत्यर्थः ॥ ५ ॥ पूर्वकालेब्रह्मणोऽहरादिकाले तान्प्रजापतीन् ॥ ६ ॥ कर्दमाद्याःसप्तदशप्रजापतयोबभूवुः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

दक्षस्यषष्टिर्दुहितरोबभूवुरित्यन्वयः महायशइतिरामसंबुद्धिः ॥ १० ॥ दक्षकन्यानांकश्यपपत्नीनांनामान्याह अदितिमित्यादि अष्टावित्युपलक्षणं कश्यपायत्रयोदशेत्यन्यत्रोक्तेः व क्ष्यमाणसंतानोपयोगिन्योष्टावितिवा ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तन्मनास्तत्संदर्शपुत्राभिलाषवती इदंदितिदनुकालकानांविशेषणं अमनसस्तथामनोरथहीनाः तत्फलंतासांकन्यासंता

प्रजापतेस्तुदक्षस्यबभूवुरितिविश्रुताः॥ षष्टिर्दुहितरोरामयशस्विन्योमहायशः॥ १०॥ कश्यपःप्रतिजग्राहतासामष्टौसुमध्यमाः॥ अदितिंचदितिं चैवदनूमपिचकालकां॥ ११॥ ताम्रांक्रोधवशांचैवमनुंचाप्यनलामपि॥ तास्तुकन्यास्ततःप्रीतःकश्यपःपुनरब्रवीत्॥ १२॥ पुत्रांस्त्रैलोक्यभर्तॄन्वैजन यिष्यथमत्समान्॥ अदितिस्तन्मनारामदितिश्चदनुरेवच॥ १३॥ कालकाचमहाबाहोशेषास्त्वमनसोभवन्॥ अदित्यांजज्ञिरेदेवास्त्रयस्त्रिंशदरिंदम ॥ १४॥ आदित्यावसवोरुद्राअश्विनौचपरंतप॥ दितिस्त्वजनयत्पुत्रान्दैत्यांस्तातयशस्विनः॥ १५॥ तेषामियंवसुमतीपुरासीत्सवनार्णवा॥ दनुस्त्व जनयत्पुत्रमश्वग्रीवमरिंदम॥ १६॥ नरकंकालकंचैवकालकापिव्यजायत॥ क्रौंचींभासींतथाश्येनींधृतराष्ट्रींतथाशुकीं॥ १७॥ ताम्रातुसुषुवेकन्याः पंचैतालोकविश्रुताः॥ उलूकाञ्जनयत्क्रौंचीभासीभासान्व्यजायत॥ १८॥ श्येनीश्येनांश्चगृध्रांश्चव्यजायतसुतेजसः॥ धृतराष्ट्रीतुहंसांश्चकलहंसां श्चसर्वशः॥ १९॥ चक्रवाकांश्चभद्रंतेविजज्ञेसापिभामिनी॥ शुकीनतांविजज्ञेतुनतायांविनतासुता॥ २०॥ दशक्रोधवशारामविजज्ञेप्यात्मसंभ वाः॥ मृगींचमृगमंदांचहरींभद्रमदामपि॥ २१॥ मातंगीमथशार्दूलींश्वेतांचसुरभींतथा ॥ सर्वलक्षणसंपन्नांसुरसांकद्रुकामपि ॥ २२ ॥ अपत्यं तुमृगाःसर्वेमृग्यानरवरोत्तम॥ ऋक्षाश्चमृगमंदायाःसृमराश्चमरास्तथा॥ २३॥ ततस्त्विरावतींनामजज्ञेभद्रमदासुतां॥ तस्यास्त्वैरावतःपुत्रोलोक नाथोमहागजः॥ २४॥

नंवक्ष्यति ॥ १४ ॥ अश्विनौचेत्यंतास्त्रयस्त्रिंशत् ॥ १५ ॥ तेषांदितिपुत्राणां वनैरर्णवैश्चसहितासवनार्णवा ॥ १६ ॥ १७ ॥ क्रौंच्यादिसंतानमाह उलूकानिति ॥ १८ ॥ १९ ॥ संबोधननाममध्येमध्येभद्रंतेइतिप्रयोगः हेरामतेभद्रमस्तुशृण्वितिशेषः ॥ २० ॥ क्रोधवशाकश्यपषष्ठपत्नी तस्यादशापत्यान्याह मृगींचेति ॥ २१ ॥ २२ ॥ सृमराःश्यामकेशपुच्छाः चमराःश्वेतकेशपुच्छाइतिभेदः ॥ २३ ॥ २४ ॥

हरयःसिंहाः गोलांगूलाइतिपूर्वान्वयि ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ गावोगाइत्यर्थः नागाबहुफणाःसर्पास्तदन्येपन्नगाइतितीर्थः निर्विषानागास्तदन्येपन्नगाइतिकतकः ॥ २८ ॥ जनयदजनयदित्यर्थः ॥ २९ ॥ उरसःबाहुमध्यात् क्वचित्तुबाहुभ्यामितिपाठः ॥ ३० ॥ अनलापिव्यजायतेत्यनेनकश्यपस्याष्टानामपिपत्नीनांसंतानान्युक्त्वास्ववंशप्रदर्शनायाह विनताचेत्यादि शुकीपौत्रीशुकीपुत्रीनतातस्याविनतापुत्रीत्यर्थः सुरसाकद्रूश्चनाम्नासुते ॥ ३१ ॥ नागसहस्रंपन्नगसहस्रमित्यर्थः अतोनोक्तेनविरोधः ॥ ३२ ॥ श्येनीपुत्रमिति ननुताम्रापुत्र्यो

हर्यांश्चहरयोपत्यंवानराश्चतपस्विनः॥ गोलांगूलाश्चशार्दूलीव्याघ्रांश्चाजनयत्सुतान् ॥ २५ ॥ मातंग्यास्त्वथमातंगाअपत्यंमनुजर्षभ॥ दिशागजंतु काकुत्स्थश्वेताव्यजनयत्सुतान्॥ २६॥ ततोदुहितरौरामसुरभिर्देव्यजायत॥ रोहिणींनामभद्रंतेगंधर्वींचयशस्विनीं ॥ २७॥ रोहिण्यजनयद्गावोगंधर्वीवाजिनःसुतान्॥ सुरसाजनयन्नागान्रामकद्रूश्चपन्नगान्॥ २८॥ मनुर्मनुष्यान्जनयत्काश्यपस्यमहात्मनः ॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्यान्शूद्रांश्चमनुजर्षभ ॥ २९ ॥ मुखतोब्राह्मणाजाताउरसःक्षत्रियास्तथा॥ ऊरुभ्यांजज्ञिरेवैश्याःपद्भ्यांशूद्राइतिश्रुतिः ॥ ३० ॥ सर्वान्पुण्यफलान्वृक्षाननलापिव्यजायत॥ विनताचशुकीपौत्रीकद्रूश्चसुरसास्वसा॥ ३१ ॥ कद्रूर्नागसहस्रंतुविजज्ञेधरणीधरान्॥ द्वौपुत्रौविनतायास्तुगरुडोऽरुणएवच॥ ३२॥ तस्माज्जातोहमरुणात्संपातिश्चममाग्रजः॥ जटायुरितिमांविद्धिश्येनीपुत्रमरिंदम॥ ३३॥ सोहंवाससहायस्तेभविष्यामियदीच्छसि॥ सीतांचतातरक्षिष्येत्वयियातेसलक्ष्मणे॥ ३४॥ जटायुषंतुप्रतिपूज्यराघवोमुदापरिष्वज्यचसन्नतोभवत्॥ पितुर्हिशुश्रावसखित्वमात्मवान्जटायुषासंकथितंपुनःपुनः ॥ ३५ ॥ सतत्रसीतांपरिदायमैथिलींसहैवतेनातिबलेनपक्षिणा ॥ जगामतांपंचवटींसलक्ष्मणोरिपून्दिधक्षन्सवनानिपालयन् ॥ ३६ ॥

इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुर्दशःसर्गः॥ १४॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

शुकीश्येन्यौ साश्येनीशुकीपौत्रीपुत्रस्यारुणस्यकथंभार्येतिचेत् तत्संतानपरंपरापतिताअन्यैवाश्येनीत्यदोषः विधिनिषेधयोर्मनुष्याधिकारत्वाद्वा ॥ ३३ ॥ वाससहायःवासस्थानेसीतारक्षणेसहायभूतः यदीच्छसिउक्तार्थमितिशेषः तदेवाह सीतामिति त्वयियातेमृगयाद्यर्थं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ परिदायरक्षणार्थं जटायुषेइतिशेषः परिधायेतिपाठेपरिवार्येत्यर्थः ॥ ३६ ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुर्दशःसर्गः॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

व्यालःश्वापदसर्पयोरितिकोशः मृगाहरिणादयः ॥ १ ॥ यंदेशंमुनिरब्रवीत्यथोद्दिष्टंतंदेशमागताःस्मेत्यन्वयः ॥ २ ॥ दृष्टिश्चार्यतां प्रेक्ष्यतामित्यर्थः निपुणआश्रमोचितदेशज्ञानइतिशेषः संमतः सीतायाइतिशेषः ॥ ३ ॥ तदेवाह रमतइति त्वंरमसेऽहंरमेइत्यर्थः ॥ ४ ॥ वनरामण्यकंवनस्यरमणीयत्वं ॥ ५ ॥ संयतांजलिःबद्धांजलिः ॥ ६ ॥ हेकाकुत्स्थत्वयिस्थिते

ततःपंचवटींगत्वानानाव्यालमृगायुतां॥ उवाचलक्ष्मणंरामोभ्रातरंदीप्ततेजसं ॥ १ ॥ आगताःस्मयथोद्दिष्टंयंदेशंमुनिरब्रवीत्॥ अयंपंचवटीदेशःसौम्यपुष्पितकाननः॥ २॥ सर्वतश्चार्यतांदृष्टिःकाननेनिपुणोह्यसि॥ आश्रमःकतरस्मिन्नोदेशेभवतिसंमतः॥ ३॥ रमतेयत्रवैदेहीत्वमहंचैवलक्ष्मण॥ तादृशोदृश्यतांदेशःसन्निकृष्टजलाशयः॥ ४॥ वनरामण्यकंयत्रजलरामण्यकंतथा॥ सन्निकृष्टंचयस्मिंस्तुसमित्पुष्पकुशोदकं ॥ ५ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणलक्ष्मणःसंयतांजलिः॥ सीतासमक्षंकाकुत्स्थमिदंवचनमब्रवीत्॥ ६॥ परवानस्मिकाकुत्स्थत्वयिवर्षशतंस्थिते ॥ स्वयंतुरुचिरेदेशेक्रियतामितिमांवद॥ ७॥ सुप्रीतस्तेनवाक्येनलक्ष्मणस्यमहाद्युतिः॥ विमृशन्रोचयामासदेशंसर्वगुणान्वितं ॥ ८ ॥ सतंरुचिरमाक्रम्यदेशमाश्रमकर्मणि॥ हस्तेगृहीत्वाहस्तेनरामःसौमित्रिमब्रवीत्॥ ९ ॥ अयंदेशःसमःश्रीमान्पुष्पितैस्तरुभिर्वृतः॥ इहाश्रमपदंरम्यंयथावत्कर्तुमर्हसि ॥ १० ॥ इयमादित्यसंकाशैःपद्मैःसुरभिगंधिभिः॥ अदूरेदृश्यतेरम्यापद्मिनीपद्मशोभिता॥ ११ ॥ यथाख्यातमगस्त्येनमुनिनाभावितात्मना ॥ इयंगोदावरीरम्यापुष्पितैस्तरुभिर्वृता॥ १२॥ हंसकारंडवाकीर्णाचक्रवाकोपशोभिता॥ नातिदूरेनचासन्नेमृगयूथनिपीडिता ॥ १३ ॥ मयूरनादितारम्याःप्रांशवोबहुकंदराः॥ दृश्यंतेगिरयःसौम्याःफुल्लैस्तरुभिरावृताः॥ १४॥

विद्यमानेवर्षशतमपिअहंपरवानेवत्वदधीनएव नकदाचिदपिमेस्वातंत्र्यमित्यर्थः स्वयंतुत्वमयंरुचिरोदेशइतिविचार्यतत्ररुचिरेदेशेक्रियतामितिवद ॥७॥ विमृशन्पर्यालोचयन् ॥ ८॥ हस्तेनस्वहस्तेन हस्तेलक्ष्मणस्यहस्ते लक्ष्मणंगृहीत्वेत्यर्थः अनेनस्नेहाधिक्यमंतरंगत्वंस्वामित्वंचदर्शितं ॥ ९ ॥ १० ॥ आदित्यसंकाशैस्तद्वदुज्ज्वलैरितिशेषः पद्मशोभितापद्मश्रियाशोभायुक्ता ॥११॥ यथाख्यातंतथेयंगोदावरीदृश्यतइत्यर्थः ॥१२॥ मृगयूथैःपानार्थमागतैर्निपीडिता निबिडेतियावत् ॥१३॥ प्रांशवउन्नताः फुल्लैर्विकसितपुष्पवद्भिः ॥१४॥

सौवर्णैःसुवर्णाभैःपरमभक्तिभिर्गवाक्षितागजाइव भक्तिभिर्गवाक्षाकारनीलपीतादिवर्णरचनारूपालंकारैरलंकृताः॥१५॥सालाद्यावृक्षविशेषाः॥१६॥१७॥१८॥ इदंस्थलं पक्षिणाजटा
युषा ॥१९॥२०॥ संघातामृत्तिकायस्यांसा दीर्घैर्मस्करैर्वेणुभिःकृतवंशांकृतवंशकार्यां ॥२१॥ आस्तीर्येति तिर्यग्वंशपरिक्षेपोपरीतिशेषः दृढपाशावपाशितांदृढबंधनबद्धां ॥२२॥ तलं

सौवर्णैराजतैस्ताम्रैर्देशेदेशेतथाशुभैः॥ गवाक्षिताइवाभांतिगजाःपरमभक्तिभिः ॥ १५॥ सालैस्तालैस्तमालैश्चखर्जूरैःपनसैर्द्रुमैः॥ नीवारैस्तिनिशै
श्चैवपुन्नागैश्चोपशोभिताः ॥ १६ ॥ चूतैरशोकैस्तिलकैःकेतकैरपिचंपकैः॥ पुष्पगुल्मलतोपेतैस्तैस्तैस्तरुभिरावृताः ॥ १७ ॥स्यंदनैश्चंदनैर्नीपैःपनसै
र्लकुचैरपि॥ धवाश्वकर्णखदिरैःशमीकिंशुकपाटलैः॥ १८ ॥इदंपुण्यमिदंरम्यमिदंबहुमृगद्विजं॥ इहवत्स्यामसौमित्रेसार्धमेतेनपक्षिणा ॥ १९ ॥
एवमुक्तस्तुरामेणलक्ष्मणःपरवीरहा॥ अचिरेणाश्रमंभ्रातुश्चकारसुमहाबलः ॥ २० ॥ पर्णशालांसुविपुलांतत्रसंघातमृत्तिकां ॥ सुस्तंभांमस्करैर्दी
र्घैःकृतवंशांसुशोभनां॥ २१ ॥ शमीशाखाभिरास्तीर्यदृढपाशावपाशितां॥ कुशकाशशरैःपर्णैःसुपरिच्छादितांतथा ॥ २२॥ समीकृततलांरम्यांच
कारसुमहाबलः॥ निवासंराघवस्यार्थेप्रेक्षणीयमनुत्तमं॥२३॥ सगत्वालक्ष्मणःश्रीमान्नदींगोदावरींतदा॥ स्नात्वापद्मानिचादायसफलःपुनरागतः
॥ २४॥ ततःपुष्पबलिंकृत्वाशांतिंचसयथाविधि॥ दर्शयामासरामायतदाश्रमपदंकृतं ॥ २५॥ सतंदृष्ट्वाकृतंसौम्यमाश्रमंसहसीतया॥ राघवःपर्ण
शालायांहर्षमाहारयत्परं॥ २६॥ सुसंहृष्टःपरिष्वज्यबाहुभ्यांलक्ष्मणंतदा॥ अतिस्निग्धंचगाढंचवचनंचेदमब्रवीत् ॥ २७ ॥ प्रीतोस्मितेमहत्कर्मत्व
याकृतमिदंप्रभो॥ प्रदेयोयन्निमित्तंतेपरिष्वंगोमयाकृतः॥२८॥भावज्ञेनकृतज्ञेनधर्मज्ञेनचलक्ष्मण॥ त्वयापुत्रेणधर्मात्मानसंवृत्तःपितामम॥२९॥
एवंलक्ष्मणमुक्त्वातुराघवोलक्ष्मिवर्धनः॥ तस्मिन्देशेबहुफलेन्यवसत्ससुखंसुखी॥ ३० ॥

भूतलं राघवस्यार्थेनिवासंएकांतभूतंचकारेतिशेषः ॥ २३ ॥ सगत्वेति एवंसंपादनानंतरमितिशेषः सफलःमार्गस्थवृक्षेभ्योगृहीतफलः ॥ २४ ॥ कृत्वा स्वयमेवेतिशेषः शांतिंवास्तु
शांतिं ॥ २५ ॥ आहारयत्प्राप्तवान् ॥ २६ ॥ २७ ॥ ईदृशेमहतिकर्मणिदातुंप्रदेयोर्थउचितः यन्निमित्तंयत्प्रदेयनिमित्तंतेमयापरिष्वंगःकृतोन्यस्यदेयस्याभावात् ॥ २८ ॥ भावोऽभि ॥२१॥
प्रायः कृतमुपकारः नसंवृत्तोनमृतःकिंतुजीवत्येव पितृवदेवत्वयापरिपालनादितिभावः ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथकविःशूर्पणखादर्शनंवक्तुंकामोद्दीपकंहे
मंतंवर्णयतिलक्ष्मणमुखेन वसतइति पंचवट्यामितिशेषः इष्टोरामस्येतिशेषः कामिनांचशरद्व्यपायेशरदृतुगमने हेमंतऋतुरितिऋत्यकइतिसंध्यभावः भिन्नपदत्वंवा ॥ १ ॥ २ ॥ प्रियवः
रामस्येतिशेषः ॥३॥ येनहेमंतेन शुभोयंसंवत्सरःसुपक्वसस्यादिसंपत्त्याअलंकृतइवाभाति॥४॥ हेमंतधर्मानाह नीहारेणपरुषःकठिनस्पर्शशरीरः वस्त्रादिस्पर्शसहशरीरइतिकश्चित् जला
नुपभोगःशैत्यातिशयात् सुभगइष्टः ॥ ५ ॥ कालेआग्रयणानुष्ठाकाले नवाग्रयणपूजाभिःनवान्नप्राशनाययदाग्रयणाख्यंकर्मतद्रूपपूजाभिःपितॄन्देवांश्चसंतर्प्यकृताग्रयणकाःसंतोवि

कंचित्कालंसधर्मात्मासीतयालक्ष्मणेनच॥ अन्वास्यमानोन्यवसत्स्वर्गलोकेयथामरः॥३१॥ ॥इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० अर० पंचदशःसर्गः॥१५॥
वसतस्तस्यतुसुखंराघवस्यमहात्मनः॥ शरद्व्यपायेहेमंतऋतुरिष्टःप्रवर्तत ॥ १ ॥ सकदाचित्प्रभातायांशर्वर्यांरघुनंदनः॥ प्रययावभिषेकार्थंरम्यांगो
दावरींनदीं॥ २॥ प्रह्वःकलशहस्तस्तुसीतयासहवीर्यवान्॥ पृष्ठतोनुव्रजन्भ्रातासौमित्रिरिदमब्रवीत्॥३॥ अयंसकालःसंप्राप्तःप्रियोयस्तेप्रियंवद॥
अलंकृतइवाभातियेनसंवत्सरःशुभः॥ ४॥ नीहारपरुषोलोकःपृथिवीसस्यमालिनी॥ जलान्यनुपभोग्यानिसुभगोहव्यवाहनः ॥५॥ नवाग्रयणपू
जाभिरभ्यर्च्यपितृदेवताः॥ कृताग्रयणकाःकालेसंतोविगतकल्मषाः ॥ ६ ॥ प्राज्यकामाजनपदाःसंपन्नतरगोरसाः ॥ विचरंतिमहीपालायात्रार्थं
विजिगीषवः॥ ७॥ सेवमानेदृढंसूर्येदिशमंतकसेवितां॥ विहीनतिलकेवस्त्रीनोत्तरादिक्प्रकाशते॥८॥ प्रकृत्याहिमकोशाढ्योदूरसूर्यश्चसांप्रतं॥ य
थार्थनामासुव्यक्तंहिमवान्हिमवान्गिरिः॥ ९॥ अत्यंतसुखसंचारामध्यान्हेस्पर्शतःसुखाः॥ दिवसाःसुभगादित्याश्छायासलिलदुर्भगाः॥ १० ॥

गतकल्मषाअभवन् ॥ ६ ॥ प्राज्यंभूरियथाभवतितथासंपन्नोऽन्नप्राप्तिविषयःकामोयेषांतेप्राज्यकामाः संपन्नतरगोरसाःबहुलतरक्षीरादयोजनपदाभवंतीतिशेषः तथाभूतेषुजनपदेषुया
त्रार्थंदर्शनार्थं ॥ ७॥ अंतकसेवितांदिशंदक्षिणां ॥ ८ ॥ प्रकृत्यास्वभावेन हिमकोशैर्घनीभूतहिमसमूहैराढ्योहिमवानितिसांप्रतं यतोदूरसूर्योऽतःसुव्यक्तंप्रकटंहिमवान्सन्हिमवानि
तियथार्थनामाभवति ॥ ९ ॥ मध्यान्हेसुखःसंचारोयेषुते यथामध्याह्नेस्पर्शतआतपस्पर्शतःसुखजनकाः अतएवसुभगादित्याःसुसेव्यादित्याः छायाःसलिलानिचदुर्भगानिअसे
व्यानियेषु ॥ १० ॥

नीहारःसूर्यावरकंहिमं मृदुसूर्याईषदुष्णसूर्याः पटुशीताःशून्यारण्याः हिमनाशितपर्णत्वात् हिमध्वस्ताःहिमध्वस्तपंकजाः ॥ ११ ॥ निवृत्ताकाशशयनाःनिवृत्तानावृतप्रदेशशयनाः पुष्यनीताःपुष्यनक्षत्रबोधितरात्रिकालपरिमाणाः हिमारुणाःहिमधूसराः कपोतवर्णेप्यरुणशब्दः शीतंवृद्धतरंयासुताः आयामादैर्घ्यवत्यस्त्रियामारात्रयः ॥ १२ ॥ रवौसंक्रांतंसौभाग्यं सुभगत्वंउपभोग्यस्वरूपंयस्यसःतुषारधूसरमंडलःनिःश्वासांधोनिःश्वासमलिनआदर्शइवनप्रकाशते ॥ १३ ॥ आतपश्यामाआतपेनवैवर्ण्यंप्रापासीतेवलक्ष्यतेसत्तामात्रेण नतुशोभ

मृदुसूर्याःसुनीहाराःपटुशीताःसमाहिताः॥शून्यारण्याहिमध्वस्तादिवसाभांतिसांप्रतं॥ ११ ॥ निवृत्ताकाशशयनाःपुष्यनीताहिमारुणाः ॥ शीतवृद्धतरायामास्त्रियामायांतिसांप्रतं॥ १२॥ रविसंक्रांतसौभाग्यस्तुषारारुणमंडलः॥ निःश्वासांधइवादर्शश्चंद्रमानप्रकाशते ॥ १३॥ ज्योत्स्नातुषारमलिनापौर्णमास्यांनराजते॥ सीतेवचातपश्यामालक्ष्यतेनचशोभते॥१४॥ प्रकृत्याशीतलस्पर्शोहिमविद्धश्चसांप्रतं॥ प्रवातिपश्चिमोवायुःकालेद्विगुणशीतलः॥ १५॥ बाष्पच्छन्नान्यरण्यानियवगोधूमवंतिच॥ शोभंतेभ्युदितेसूर्येनदद्भिःक्रौंचसारसैः ॥ १६ ॥ खर्जूरपुष्पाकृतिभिःशिरोभिःपूर्णतंडुलैः॥ शोभंतेकिंचिदालंबाःशालयःकनकप्रभाः॥ १७॥ मयूखैरुपसर्पद्भिर्हिमनीहारसंवृतैः॥ दूरमभ्युदितःसूर्यःशशांकइवलक्ष्यते॥ १८॥ अग्राह्यवीर्यःपूर्वाह्णेमध्याह्नेस्पर्शतःसुखः॥ संसक्तःकिंचिदापांडुरातपःशोभतेक्षितौ॥ १९॥ अवश्यायनिपातेनकिंचित्प्रक्लिन्नशाद्वला॥ वनानांशोभतेभूमिर्निविष्टतरुणातपा॥ २०॥

तइत्यर्थः ॥ १४ ॥ प्रकृत्याशीतलस्पर्शःपश्चिमदिग्वायुः सांप्रतंहिमविद्धत्वात्कालेप्रातःकालेद्विगुणशीतलः ॥ १५ ॥ बाष्पऊष्मातेनच्छन्नानिअरण्यानि प्रातःकालेकूपोदकादिष्विव वनादप्यूष्माप्रादुर्भवतिइत्यनुभवप्रमाणकमितितीर्थः यवगोधूमाद्यंकुरेष्ववश्यायबिंदुदर्शनाद्वृक्षेषुचतद्दर्शनाद्बाष्पच्छन्नानि बाष्पोनेत्रजलेपीत्यन्ये ॥ १६ ॥ खर्जूरपुष्पाकृतित्वंप्रलंबत्वेनपीतत्वेनच किंचिदालंबाःकिंचिन्नम्राः कनकप्रभाःपरिणतत्वात् ॥ १७ ॥ नीहारोहिमातिशयरूपःवृक्षपर्वताद्यदर्शनसंपादनक्षमः तत्संवृतैरुपसर्पद्भिर्मयूखैरुपलक्षितः शशांकसदृशइत्यर्थः ॥ १८ ॥ अग्राह्यवीर्यईषद्ग्राह्यौष्ण्यः स्पर्शतःसुखःसुखस्पर्शः ॥ १९ ॥ अवश्यायोहिमबिंदुः ॥ २० ॥

॥२२॥

प्रतिसंहरतेकरं दुस्पर्शशैत्यवशादितिभावः ॥ २१ ॥ समुपासीनाःजलसमीपदेशमितिशेषः नावगाहंतिनावगाहंते ॥ २२ ॥ अवश्यायतमोभ्यांनद्धारात्रौ नीहारतमसावृताःप्रत्यूषे ॥ २३ ॥ बाष्पोधूमःऊष्मावा ॥ २४ ॥ अगाग्रस्थंपर्वताग्रस्थं ॥ २५ ॥ जरयाकालकृतयाझर्झरितानिघूर्णनानियेषांतैः शीर्णानिकेसराणिकर्णिकानिचयेषांतैः ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ निरुदरःअतुंदिलः ह्रियापरनारीविषयेनिषेधश्चक्षुरादींद्रियनिवर्तनंयस्यसः तत्रहेतुर्जितेंद्रियत्वं ॥ ३१ ॥ सौख्यान्सौख्यसाधनात् आर्यत्वांसर्वात्मनाश्रितः

स्पृशन्सुविपुलंशीतमुदकंद्विरदःसुखं॥ अत्यंततृषितोवन्यःप्रतिसंहरतेकरं ॥ २१ ॥ एतेहिसमुपासीनाविहगाजलचारिणः ॥ नावगाहंतिसलिलमप्रगल्भाइवाहवं ॥ २२ ॥ अवश्यायतमोनद्धानीहारतमसावृताः॥ प्रसुप्ताइवलक्ष्यंतेविपुष्पावनराजयः ॥ २३ ॥ बाष्पसंछन्नसलिलारुतविज्ञेयसारसाः॥ हिमार्द्रवालुकास्तीरैःसरितोभांतिसांप्रतं॥ २४ ॥ तुषारपतनाच्चैवमृदुत्वाद्भास्करस्यच ॥ शैत्यादगाग्रस्थमपिप्रायेणरसवज्जलं ॥ २५ ॥ जराझर्झरितैःपत्रैःशीर्णकेसरकर्णिकैः॥ नालशेषाहिमध्वस्तानभांतिकमलाकराः ॥ २६॥ अस्मिंस्तुपुरुषव्याघ्रकालेदुःखसमन्वितः॥ तपश्चरतिधर्मात्मात्वद्भक्त्याभरतःपुरे ॥ २७॥ त्यक्त्वाराज्यंचमानंचभोगांश्वविविधान्बहून्॥ तपस्वीनियताहारःशेतेशीतेमहीतले॥ २८॥ सोपिवेलामिमांनूनमभिषेकार्थमुद्यतः॥ वृतःप्रकृतिभिर्नित्यंप्रयातिसरयूंनदीं॥ २९॥ अत्यंतसुखसंवृद्धःसुकुमारोहिमार्दितः॥ कथंत्वपररात्रेषुसरयूमवगाहते॥३०॥ पद्मपत्रेक्षणःश्यामःश्रीमान्निरुदरोमहान्॥ धर्मज्ञःसत्यवादीचह्रीनिषेधोजितेंद्रियः॥ ३१ ॥ प्रियाभिभाषीमधुरोदीर्घबाहुररिंदमः ॥ संत्यज्यविविधान्सौख्यानार्यंसर्वात्मनाश्रितः॥ ३२॥ जितःस्वर्गस्तवभ्रात्राभरतेनमहात्मना॥ वनस्थमपितापस्येयस्त्वामनुविधीयते॥ ३३॥ नपित्र्यमनुवर्तंतेमातृकंद्विपदाइति॥ ख्यातोलोकप्रवादोयंभरतेनान्यथाकृतः॥ ३४॥

त्वत्सदृशव्यवहारवान् सर्वात्मनाइतरव्यासंगत्यागपूर्वकंत्वद्विषयमननादिमानित्यर्थइतिकतकः ॥ ३२ ॥ स्वर्गोजितएवस्वाधीनःकृतः यतोवनस्थमपित्वांतापस्येतापसधर्मेस्थित्वाअनुविधीयतेअनुकरोतिसेवतइत्यर्थः धीङोदैवादिकस्यरूपं ॥ ३३ ॥ द्विपदामनुष्याःपित्र्यंस्वभावंनानुवर्ततेकिंतुमातृकंस्वभावमनुवर्ततइतिप्रसिद्धोलोकवादोभरतेनान्यथाकृतः पितृस्वभावएवांगीकृतोनमातुरित्यर्थः ॥ ३४ ॥

भरतंस्तुत्वाकैकेयींनिंदति भर्तेत्यादि ॥ ३५ ॥ स्नेहाद्भरतरामयोःस्नेहात् ॥ ३६ ॥ नगर्हितव्या दैवकृतत्वात्तद्बुद्धेः तामेवपूर्वोक्तामेव ॥ ३७ ॥ बालिशीक्रीयते गुणाश्रयस्यभरतस्यवि योगमसहमानाचांचल्यंप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ स्नेहमेवप्रकाशयति संस्मरामीति प्रियाण्यपिकेनचिदुच्यमानानिकर्णकठोराणिभवंतीतिमधुराणीति हृद्यानिमंत्रवत्परहृदयबंधनानि

भर्तादशरथोयस्याःसाधुश्चभरतःसुतः ॥ कथंनुसांबाकैकेयीतादृशीक्रूरदर्शिनी ॥ ३५ ॥ इत्येवंलक्ष्मणेवाक्यंस्नेहाद्वदतिधार्मिके ॥ परिवादंजनन्या स्तमसहन्राघवोऽब्रवीत् ॥ ३६ ॥ नतेऽम्बामध्यमाताततगर्हितव्याकदाचन ॥ तामेवेक्ष्वाकुनाथस्यभरतस्यकथांकुरु ॥ ३७॥ निश्चितैवहिमेबुद्धिर्वन वासेदृढव्रता ॥ भरतस्नेहसंतप्ताबालिशीक्रियतेपुनः ॥ ३८ ॥ संस्मराम्यस्यवाक्यानिप्रियाणिमधुराणिच ॥ हृद्यान्यमृतकल्पानिमनःप्रह्लादनानिच ॥ ३९ ॥ कदाह्यहंसमेष्यामिभरतेनमहात्मना ॥ शत्रुघ्नेनचवीरेणत्वयाचरघुनंदन ॥ ४० ॥ इत्येवंविलपंस्तत्रप्राप्यगोदावरींनदीं ॥ चक्रेभिषेकंकाकु त्स्थःसानुजःसहसीतया ॥ ४१ ॥ तर्पयित्वाथसलिलैस्तैःपितॄन्दैवतानपि ॥ स्तुवंतिस्मोदितंसूर्यंदेवताश्चतथानघाः ॥ ४२ ॥ कृताभिषेकःसरराजरा मःसीताद्वितीयःसहलक्ष्मणेन ॥ कृताभिषेकस्त्वगराजपुत्र्यारुद्रःसनंदिर्भगवानिवेशः ॥ ४३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये अरण्यकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कृताभिषेकोरामस्तुसीतासौमित्रिरेवच ॥ तस्माद्गोदावरीतीरात्ततोजग्मुःस्वमाश्रमं ॥ १ ॥ आश्र मंतदुपागम्यराघवःसहलक्ष्मणः ॥ कृत्वापौर्वाह्णिकंकर्मपर्णशालामुपागमत् ॥ २ ॥ उवाससुखितस्तत्रपूज्यमानोमहर्षिभिः ॥ सरामःपर्णशालाया मासीनःसहसीतया ॥ ३ ॥ विरराजमहाबाहुश्चित्रयाचंद्रमाइव ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राचकारविविधाःकथाः ॥ ४ ॥ तदासीनस्यरामस्यकथासंसक्त चेतसः ॥ तंदेशंराक्षसीकाचिदाजगामयदृच्छया ॥ ५ ॥

सामान्यतोमाधुर्यमुक्त्वाऽतिशयेनाह अमृतकल्पानीति अतएवमनःप्रह्लादनानि ॥ ३९ ॥ त्वयेत्यस्यसहितइतिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ रुद्रोपमयासंहाराविष्टचित्तत्वंदर्शयति ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःअवगाहनोत्तरं ॥ १ ॥ पौर्वाह्णिकंप्रा तःकालिकं पर्णशालांबाह्यां ॥ २ ॥ ३ ॥ चित्रयाचित्रानक्षत्रेण ॥ ४ ॥ ५ ॥

शूर्पणखा नखमुखात्संज्ञायामितिङीषोभावः ॥ ६ ॥ दीप्तास्यंकांतिमन्मुखं गजस्येवमंदतयाविक्रांतंगमनंयस्य ॥ ७ ॥ व्यंजनंलक्षणं ॥ ८ ॥ सुमुखमित्यादि विषयालंकारोत्र ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ दारुणा अदारुणमितिशेषः दक्षिणंसुभाषिणं वामभाषिणीदुष्टभाषिणी ॥ ११ ॥ शरीरजःकामः ॥ १२ ॥ तत्त्वंयथातथाआख्यातुमर्हसि ॥ १३ ॥ शूर्पणख्येतियौगिकं

सातुशूर्पणखानामदशग्रीवस्यरक्षसः ॥ भगिनीराममासाद्यददर्शत्रिदशोपमं ॥ ६ ॥ दीप्तास्यंचमहाबाहुंपद्मपत्रायतेक्षणं ॥ गजविक्रांतगमनंजटा मंडलधारिणं ॥ ७ ॥ सुकुमारंमहासत्त्वंपार्थिवव्यंजनान्वितं ॥ राममिंदीवरश्यामंकंदर्पसदृशप्रभं ॥ ८ ॥ बभूवेंद्रोपमंदृष्ट्वाराक्षसीकाममोहिता ॥ सु मुखंदुर्मुखीरामंवृत्तमध्यंमहोदरी ॥ ९ ॥ विशालाक्षंविरूपाक्षीसुकेशंताम्रमूर्धजा ॥ प्रियरूपंविरूपासासुस्वरंभैरवस्वना ॥ १० ॥ तरुणंदारुणावृद्धा दक्षिणंवामभाषिणी ॥ न्यायवृत्तंसुदुर्वृत्ताप्रियमप्रियदर्शना ॥ ११ ॥ शरीरजसमाविष्टाराक्षसीराममब्रवीत् ॥ जटीतापसवेषेणसभार्यःशरचापधृ क् ॥ १२ ॥ आगतस्त्वमिमंदेशंकथंराक्षससेवितं ॥ किमागमनकृत्यंतेतत्त्वमाख्यातुमर्हसि ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुराक्षस्याशूर्पणख्यापरंतपः ॥ ऋजुबु द्धितयासर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ १४ ॥ आसीद्दशरथोनामराजात्रिदशविक्रमः ॥ तस्याहमग्रजःपुत्रोरामोनामजनैःश्रुतः ॥ १५ ॥ भ्रातायंलक्ष्म णोनामयवीयान्मामनुव्रतः ॥ इयंभार्याचवैदेहीममसीतेतिविश्रुता ॥ १६ ॥ नियोगात्तुनरेंद्रस्यपितुर्मातुश्चयंत्रितः ॥ धर्मार्थंधर्मकांक्षीचवनंवस्तु मिहागतः ॥ १७ ॥ त्वांतुवेदितुमिच्छामिकस्यत्वंकासिकस्यवा ॥ त्वंहितावन्मनोज्ञांगीराक्षसीप्रतिभासिमे ॥ १८ ॥ इहवाकिंनिमित्तंत्वमागताब्रू हितत्त्वतः ॥ साब्रवीद्वचनंश्रुत्वाराक्षसीमदनार्दिता ॥ १९ ॥ श्रूयतांरामतत्त्वार्थंवक्ष्यामिवचनंमम ॥ अहंशूर्पणखानामराक्षसीकामरूपिणी ॥ २० ॥ अरण्यंविचरामीदमेकासर्वभयंकरा ॥ रावणोनाममेभ्रातायदितेश्रोत्रमागतः ॥ २१ ॥

ऋजुबुद्धितयातथैव ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नियोगात्आज्ञाबलाद्यंत्रितःनियतः धर्मकांक्षीपितृवाक्यनिर्वहणरूपधर्माभिलाषी धर्मार्थंतस्यैवधर्मस्यपरिपालनाय ॥ १७ ॥ कस्य त्वं कन्येतिशेषः कासिकिंनामासि कस्यवंशजेतिशेषः राक्षसी एवंमनोज्ञांगत्वस्यकामरूपत्वंविनाऽसंभवात्कामरूपत्वंचराक्षसीत्वंविनानेतिभावः ॥ १८ ॥ मदनार्दितारामदर्शनादिति शेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ यदितेश्रोत्रमागतः प्रायःश्रुतएवभविष्यतीतिभावः ॥ २१ ॥

सदाप्रवृद्धनिद्रइत्यन्वयः ॥ २२ ॥ भ्रातरौखरदूषणौ विभीषणवत्त्रिशिराअराक्षसस्वभावत्वान्नोक्तः ॥ २३ ॥ तान्रावणादीन्वीर्येणसमतिक्रांतातततोधिकाऽतस्तान्समतिक्रांता त्वदभिसरणेतन्निमित्तभयरहितेत्यावृत्त्यायोज्यं हेरामत्वात्वांपूर्वदर्शनात्प्रथमदर्शनक्षणमारभ्य यद्वाऽपूर्वदर्शनाद्देवादिष्वितःप्रागदृष्टदिव्यत्वद्रूपदर्शनाद्धेतोर्भावेनत्वांपुरुषोत्तमंभर्तारंसर्वजगतांभर्तारंसमुपेतास्मि ॥ २४ ॥ प्रभावसंपन्नाप्रकृष्टेनभावेनश्रृंगारेणसंपन्ना यद्वा प्रभावेणशक्त्यतिशयेनसंपन्ना अतएवस्वच्छंदेनस्वेच्छयाबलेनचसर्वलोकगमनशीला यदेवमतश्चिरायेति ॥ २५ ॥ आत्मनोदेवयोनिभेदत्वेनाभिमतग्रहणसामर्थ्याभिमानेनस्वस्मिन्रामप्रवृत्तयेसीतादूषणमाह विकृताचेति विकृतामायास्वरूपतयापरिणामाख्यविकारवती विरूपानानारू

प्रवृद्धनिद्रश्चसदाकुंभकर्णोमहाबलः॥विभीषणस्तुधर्मात्मानतुराक्षसचेष्टितः॥२२॥ प्रख्यातवीर्यौचरणेभ्रातरौखरदूषणौ॥ २३ ॥तानहंसमतिक्रांतारामत्वापूर्वदर्शनात्॥ समुपेतास्मिभावेनभर्तारंपुरुषोत्तमं ॥ २४ ॥ अहंप्रभावसंपन्नास्वच्छंदबलगामिनी ॥ चिरायभवभर्तामेसीतयाकिंकरिष्यसि॥ २५॥ विकृताचविरूपाचनसेयंसदृशीतव ॥ अहमेवानुरूपातेभार्यारूपेणपश्यमां ॥ २६ ॥ इमांविरूपामसतींकरालांनिर्णतोदरीं ॥ अनेनसहतेभ्रात्राभक्षयिष्यामिमानुषीं॥ २७॥ ततःपर्वतश्रृंगाणिवनानिविविधानिच॥ पश्यन्सहमयाकामीदंडकान्विचरिष्यसि ॥ २८ ॥ इत्येवमुक्तःकाकुत्स्थःप्रहस्यमदिरेक्षणां॥इदंवचनमारेभेवक्तुंवाक्यविशारदः॥ २९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसप्तदशः सर्गः॥ १७॥ ॥ ७॥ ॥तांतुशूर्पणखांरामःकामपाशावपाशितां॥ स्वेच्छयाश्लक्ष्णयावाचास्मितपूर्वमथाब्रवीत्॥ १ ॥

पोच्चावचकार्यकारिणी अतएवशुद्धमुक्तस्वभावस्यतवनसदृशीतिपरमार्थः यथाश्रुतार्थस्तुस्पष्टएव अहमेवानुरूपा उभयोरपिमायाधिष्ठातृत्वादित्यर्थः ॥ २६ ॥ वैरूप्यमेवाह निर्णतोदरींअत्यंतनिम्नोदरीं असतींस्वपुरुषस्यदुस्तरानेकसंसारदुःखदत्वात् कार्यरूपेणसतींच त्वयासहप्रौढ्यानिर्मनुष्येवनेआगमनाच्चासतीं सतीहिवृद्धानांश्वश्र्वादीनांसविधेएवपातिव्रत्यरक्षणायतिष्ठेदित्याशयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तामिति कामपाशेनावपाशितां संजातपाशबंधां स्वेच्छयेतिपाठेपरिहासविनोदेनेत्यर्थः अतएवस्मितपूर्वमितितीर्थः स्वच्छंदामितिपाठोयुक्तः स्वेच्छाचारिणीमित्यर्थः ॥ १ ॥

कृतदारःऊढभार्यः भवतीतिसंबुद्धिः इयंभार्याममदयिता सन्निहिताचेतिशेषः ससपत्नतासशत्रुता पत्युर्भार्यांतरंहिभार्यांतरस्यशत्रुभूतंभवति सपत्नीसाहित्यमितिवार्थः अगुणवचनत्वेप्यार्षःपुंवद्भावः सपत्नीशब्दश्चसपत्नप्रकृतिकोपिभर्तुर्द्वितीयभार्यायामेवरूढइतिध्येयं ॥ २ ॥ अकृतदारःअकृतपरदारपरिग्रहइति धातूनामनेकार्थत्वादसन्निहितदारइतिवान्दारिस्थोर्थः नहिरामोमिथ्याब्रूते परिहासादौमिथ्याभाषणेनदोषइत्यनेनसूच्यतेइतिवयं एवमुत्तरत्रापि ॥ ३ ॥ अपूर्वीइतःप्रागभार्यासुखानभिज्ञोऽतएवभार्ययार्थीप्रयोजनवान् आंतराश

कृतदारोस्मिभवतिभार्येयंदयितामम॥त्वद्विधानांतुनारीणांसुदुःखाससपत्नता॥ २॥ अनुजस्त्वेपमेभ्राताशीलवान्प्रियदर्शनः ॥ श्रीमानकृतदारश्चलक्ष्मणोनामवीर्यवान्॥ ३ ॥ अपूर्वीभार्ययाचार्थीतरुणःप्रियदर्शनः ॥ अनुरूपश्चतेभर्तारूपस्यास्यभविष्यति॥ ४॥ एनंभजविशालाक्षिभर्तारंभ्रातरंमम॥ असपत्नावरारोहेमेरुमर्कप्रभायथा॥ ५॥ इतिरामेणसाप्रोक्ताराक्षसीकाममोहिता॥ विसृज्यरामंसहसाततोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ६ ॥ अस्यरूपस्यतेयुक्ताभार्याहंवरवर्णिनी॥ मयासहसुखंसर्वान्दंडकान्विचरिष्यसि ॥ ७॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रीराक्षस्यावाक्यकोविदः॥ ततःशूर्पनखींस्मित्वालक्ष्मणोयुक्तमब्रवीत्॥ ८ ॥ कथंदासस्यमेदासीभार्याभवितुमिच्छसि॥ सोहमार्येणपरवान्भ्रात्राकमलवर्णिनि ॥ ९॥ समृद्धार्थस्यसिद्धार्थामुदितामलवर्णिनी॥ आर्यस्यत्वंविशालाक्षिभार्याभवयवीयसी॥ १० ॥ एतांविरूपामसतींकरालांनिर्णतोदरीं॥ भार्यावृद्धांपरित्यज्यत्वामेवैपभजिष्यति॥ ११ ॥

यस्तु इतःपूर्वंपरभार्यासुखानभिज्ञः भार्ययार्थीस्वभार्यार्थीति अस्यतेरूपस्यायमनुरूपोभविष्यति यद्यंगीकरिष्यतीतिशेषः ॥ ४ ॥ भर्तारमेनंभजेत्यन्वयः भर्तृत्वेनसेवस्वेतियावत् असपत्नासांप्रतमितिशेषः अर्कप्रभामेरुंयथाभजतितथा एवंविधोऽपिवादोरामस्यस्वंप्रतिकाममोहतःप्राप्तायाद्राक्धिक्कारेदुःखंमाभूदितित्याहुः ॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ शूर्पनखीमितिशुद्धयोगिकं ॥ ८ ॥ दासस्यमेभार्याभूत्वाकथंदासीभवितुमिच्छसीतियोजना परवान्पराधीनः कमलवर्णिनीरक्तकमलसदृशवर्णवती ॥ ९ ॥ १० ॥ एतामिति परमार्थस्तु विशिष्टरूपांविरूपांत्रैलोक्यसुंदरीं असतींनविद्यतेऽन्यासतीयस्यास्तां करालांअवयवसन्निवेशैर्युक्तैर्निम्नोन्नतां निर्णतोदरींतनुमध्यां अर्थांतरमपिप्रागुक्तरीत्याद्रष्टव्यं वृद्धांज्ञानवृद्धांअनादिंच ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ करालादारुणा परिहासाविचक्षणातत्तद्वाक्येपरिहासत्वज्ञानरहिता ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पश्यतस्तव पश्यंतंत्वामनादृत्य ॥ १६ ॥ १७ ॥ निगृह्यवाचेतिशेषः ॥ १८ ॥ अनार्यैःपरिहासोनकथमपिकार्यइत्यत्रानुभवंप्रमाणयति पश्यवैदेहींभक्षयितुमुद्युक्ताऽस्मत्कृतपरिहासदोषादितिशेषः इदंपरिहासेनाप्यनृतवचनंसत्यनिष्ठस्यरामस्यसर्वानर्थमूलं मूल

कोहिरूपमिदंश्रेष्ठंसंत्यज्यवरवर्णिनि ॥ मानुषीषुवरारोहेकुर्याद्भावंविचक्षणः ॥ १२ ॥ इतिसालक्ष्मणेनोक्ताकरालानिर्णतोदरी ॥ मन्यतेतद्वचःसत्यं परिहासाविचक्षणा ॥ १३ ॥ सारामंपर्णशालायामुपविष्टंपरंतपं ॥ सीतयासहदुर्धर्षमब्रवीत्काममोहिता ॥ १४ ॥ इमांविरूपामसतींकरालांनिर्णतोदरीं ॥ वृद्धांभार्यामवष्टभ्यनमांत्वंबहुमन्यसे ॥ १५ ॥ अद्येमांभक्षयिष्यामिपश्यतस्तवमानुषीं ॥ त्वयासहचरिष्यामिनिःसपत्नायथासुखं ॥ १६ ॥ इत्युक्त्वामृगशावाक्षीमलातसदृशेक्षणा ॥ अभ्यगच्छत्सुसंक्रुद्धामहोल्कारोहिणीमिव ॥ १७ ॥ तांमृत्युपाशप्रतिमामापतंतींमहाबलः ॥ निगृह्यरामः कुपितस्ततोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १८ ॥ क्रूरैरनार्यैःसौमित्रेपरिहासःकथंचन ॥ नकार्यःपश्यवैदेहींकथंचित्सौम्यजीवतीं ॥ १९ ॥ इमांविरूपामसतीमतिमत्तांमहोदरीं ॥ राक्षसींपुरुषव्याघ्रविरूपयितुमर्हसि ॥ २० ॥ इत्युक्तोलक्ष्मणस्तस्याःक्रुद्धोरामस्यपश्यतः ॥ उद्धृत्यखड्गंचिच्छेदकर्णनासेमहाबलः ॥ २१ ॥ निकृत्तकर्णनासातुविस्वरंसाविनद्यच ॥ यथागतंप्रदुद्रावघोराशूर्पणखावनं ॥ २२ ॥ साविरूपामहाघोराराक्षसीशोणितोक्षिता ॥ ननाद विविधान्नादान्यथाप्रावृषितोयदः ॥ २३ ॥ साविक्षरंतीरुधिरंबहुधाघोरदर्शना ॥ प्रगृह्यबाहूगर्जंतीप्रविवेशमहावनं ॥ २४ ॥ ततस्तुसाराक्षससंघसंवृतंखरंजनस्थानगतंविरूपिता ॥ उपेत्यतंभ्रातरमुग्रतेजसंपपातभूमौगगनाद्यथाशनिः ॥ २५ ॥

विद्यायांमायायांबीजावेशमूलंचेतिकतकः हेसौम्यकथंचिज्जीवतीमेवेत्युत्तरश्लोकान्वयि ॥ १९ ॥ इमांस्वतोविरूपां विरूपय पार्श्वस्थितइतिशेषः ॥ २० ॥ कर्णनासेइतिआर्षत्वादेकवत्त्वाभावः ॥ २१ ॥ २२ ॥ विविधान्नादान्नादचकारेत्यर्थः ॥ २३ ॥ प्रगृह्यउद्यम्य ॥ २४ ॥ अशनिरिवगगनाद्भूमौपपात ॥ २५ ॥

अथास्याःखरंप्रतिस्ववृत्तांतकथनंकविःसंक्षिप्याह ततइति भयजनितमोहेनविसंज्ञतयामूर्च्छिताव्याप्ता राघवंवनमागतंशशंस आत्मविरूपणंचशशंस अत्रेदंबोध्यं दशवर्षगमनोत्तरं पुनःसुतीक्ष्णाश्रमगमनंरामस्यतत्रचवर्षाकालापगमपर्यंतंस्थित्वाकिंचिच्छिष्टेएकादशेऽगस्त्याश्रमगमनंततोवर्षाकालारंभेपंचवट्यांवासः मयूरनादितारम्याइतितत्रोक्तेः एवंवसतस्तस्य शरद्यपायेहेमंतर्तुःप्रविष्टइत्युक्तेरत्रद्वादशवर्षपूर्तिः पंचमेपंचमेवर्षेद्वौद्वावधिकमासकावित्युक्तेर्मार्गशुक्लैकादश्यांत्रयोदशारंभः अतएवपाद्मेउक्तं तत्रतुद्वादशाब्दानिरामस्यअतिचक्रमुः कस्मिंश्चिदथकालेतुराक्षसीकामरूपिणी तत्रशूर्पणखाभेजेराघवंरावणानुजेतिकेचित् अन्येतुत्रयोदशेकिंचिदवशिष्टेशूर्पणखागमनंततोमाघेसीताहरणमित्याहुः भारतेयुधिष्ठिरवनवासस्यअधिकमासंगृहीत्वाऽर्वागेवसमाप्तेः पंचमेपंचमेवर्षेद्वौमासावुपजायतः एषामभ्यधिकामासाःपंचचद्वादशक्षपाः त्रयोदशानांवर्षाणामितिमेवर्ततेमतिरितिभीष्मेणोक्तत्वात्तद्रीत्या

ततःसभार्यंभयमोहमूर्छितासलक्ष्मणंराघवमागतंवनं ॥ विरूपणंचात्मनिशोणितोक्षिताशशंससर्वंभगिनीखरस्यसा ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेअष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ तांतथापतितांदृष्ट्वाविरूपांशोणितोक्षितां ॥ भगिनींक्रोधसंतप्तःखरः पप्रच्छराक्षसः ॥ १ ॥ उत्तिष्ठतावदाख्याहिप्रमोहंजहिसंभ्रमं ॥ व्यक्तमाख्याहिकेनत्वमेवंरूपाविरूपिता ॥ २ ॥ कःकृष्णसर्पमासीनमाशीविषमनागसं ॥ तुदत्यभिसमापन्नमंगुल्यग्रेणलीलया ॥ ३ ॥ कालपाशंसमासज्यकंठेमोहान्नबुध्यते ॥ यस्त्वामद्यसमासाद्यपीतवान्विषमुत्तमं ॥ ४ ॥ बलविक्रमसंपन्नाकामगाकामरूपिणी ॥ इमामवस्थांनीतात्वंकेनांतकसमागता ॥ ५ ॥

त्रापितथैवोचितमितिपूर्वव्याख्यैवयुक्तेतिममभाति यत्तुतत्रत्रयोदशाब्दानिरामस्यअतिचक्रमुरितिपाद्मेपाठःक्वचित् तत्रापिप्रवेशमात्रेणतदतिक्रमव्यवहारः यथान्येतुवादिनामर्धावस्थितौतद्व्यवहारइतिबोध्यं प्रचुरस्तुद्वादशाब्दानीत्येवपाठः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेअष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ अथपूर्वसर्गांतेसंक्षिप्ततयाकथितार्थस्यैवविस्तारः तामिति ॥ १ ॥ प्रमोहोविसंज्ञता संभ्रमश्चित्ताप्रतिष्ठानं एवंरूपाअतिप्रसिद्धसौंदर्यात्वंकेनविरूपितेत्यन्वयः ॥ २ ॥ आशिषिदंष्ट्रायांविषंयस्यतं पृषोदरादित्वात्साधुः अभिसमापन्नमभिमुखेस्थितं तुदतिव्यथयति ॥ ३ ॥ उत्तमंविषंत्वद्विरूपतालक्षणं ॥ ४ ॥ अंतकसमात्वंकस्यसमीपंगतायेनेमामवस्थांनीता अंतकसमात्वंकेनेमामवस्थांनीतासतीअत्रागतेत्यर्थोवा ॥ ५ ॥

महात्मनांमध्येइतिशेषः ॥ ६ ॥ महेंद्रमिति सहस्राक्षत्वपाकशासनत्वेविशेषणे महेंद्रमित्यस्यांतरेणेतिशेषः पश्यामीत्यत्रतमित्यध्याहारः मनुष्यादीनांतुत्वाप्रियकरणेसंभावनैवनेतिभावः क्वचित्तुअंतरेणसहस्राक्षमित्येवपाठः ॥ ७ ॥ जीवितस्यांतंगमयंतिप्रापयंतितैः तृषयानिष्पिबन्सारसोहंसोयथासलिलेआसक्तंक्षीरमादत्तेएवंप्राणानादास्येइत्यर्थः ॥ ८ ॥ शरैःसंकृत्तानिमर्माणियस्यतस्यकंठकर्त्तनकालिकं सफेनमित्युपलक्षणं दीर्घधारंसोष्णंच ॥ ९ ॥ संगतामिलिताः पत्ररथाःपक्षिणः ॥ १० ॥ ११ ॥ विक्रम्यशौर्यंकृत्वा ॥ १२ ॥ १३ ॥ श्रीरा

देवगंधर्वभूतानामृषीणांचमहात्मनां ॥ कोयमेवंमहावीर्यस्त्वांविरूपांचकारह ॥ ६ ॥ नहिपश्याम्यहंलोकेयःकुर्यान्ममविप्रियं ॥ अमरेषुसहस्राक्षंमहेंद्रंपाकशासनं ॥ ७ ॥ अद्याहंमार्गणैःप्राणानादास्येजीवितांतगैः ॥ सलिलेक्षीरमासक्तंनिष्पिबन्निवसारसः ॥ ८ ॥ निहतस्यमयासंख्येशरसंकृत्तमर्मणः ॥ सफेनंरुधिरंकस्यमेदिनीपातुमिच्छति ॥ ९ ॥ कस्यपत्ररथाःकायान्मांसमुत्कृत्यसंगताः ॥ प्रहृष्टाभक्षयिष्यंतिनिहतस्यमयारणे ॥ १० ॥ तंनदेवानगंधर्वानपिशाचानराक्षसाः ॥ मयापकृष्टंकृपणंशक्तास्त्रातुंमहाहवे ॥ ११ ॥ उपालभ्यशनैःसंज्ञांतंमेशंसितुमर्हसि ॥ येनत्वंदुर्विनीतेनवनेविक्रम्यनिर्जिता ॥ १२ ॥ इतिभ्रातुर्वचःश्रुत्वाक्रुद्धस्यचविशेषतः ॥ ततःशूर्पणखावाक्यंसबाष्पमिदमब्रवीत् ॥ १३ ॥ तरुणौरूपसंपन्नौसुकुमारौमहाबलौ ॥ पुंडरीकविशालाक्षौचीरकृष्णाजिनांबरौ ॥ १४ ॥ फलमूलाशनौदांतौतापसौब्रह्मचारिणौ ॥ पुत्रौदशरथस्यास्तांभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ १५ ॥ गंधर्वराजप्रतिमौपार्थिवव्यंजनान्वितौ ॥ देवौवादानवावेतौनतर्कयितुमुत्सहे ॥ १६ ॥ तरुणीरूपसंपन्नासर्वाभरणभूषिता ॥ दृष्टातत्रमयानारीतयोर्मध्येसुमध्यमा ॥ १७ ॥ ताभ्यामुभाभ्यांसंभूयप्रमदामधिकृत्यतां ॥ इमामवस्थांनीताहंयथाऽनाथाऽसतीतथा ॥ १८ ॥ तस्याश्चानृजुवृत्तायास्तयोश्चहतयोरहं ॥ सफेनंपातुमिच्छामिरुधिरंरणमूर्धनि ॥ १९ ॥

मचंद्रेदोषाणामभावाद्गुणोत्त्यैवतंबोधयति तरुणावित्यादि व्याख्यातप्रायं ॥ १४ ॥ १५ ॥ देवौवेति यद्यपिदशरथपुत्रावितितत्सकाशाच्छ्रुतमथापिअमानुषचारित्र्यदर्शनादनिश्चयइतिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तांप्रमदामधिकृत्यनिमित्तीकृत्यताभ्यामुभाभ्यांसंभूयैकनियोगादपरेणेमामवस्थांनीता यथाऽनाथाऽसतीकुलटातथेत्यन्वयः ॥ १८ ॥ तस्याहतायाइतिविपरिणामः रुधिरंपातुमिच्छामीत्यनेनस्वस्यास्तत्कामुकीत्वशंकांवारयति ॥ १९ ॥

उक्तमेवार्थमुत्कटेच्छाद्योतनायपुनराह एषइति ॥ २० ॥ चतुर्दशेति प्रभुतयारामेमानुषबुद्ध्याचसेनारहितानामेवचतुर्दशानांप्रेषणं यद्यपियाज्ञवल्क्यसुताराजन्नयेविलोकविश्रुताः चंद्रकांतमहामेघविजयाब्राह्मणोत्तमाः खरश्चदूषणश्चैवत्रिशिराब्रह्मवित्तमाः आसंस्तेषांचशिष्याश्चचतुर्दशसहस्रधेतिशांतिधर्मेभीष्मोक्तेरयेतेपांशिवशापेनराक्षसत्वंदाशरथेर्विष्णोर्हनशापमोक्षश्चोक्तस्तथापिशापवशादेवराक्षसयोनित्वाद्भगवद्रूपाज्ञानमादौप्राणवियोगकालेचशापांतस्मृत्वातत्स्वरूपज्ञानात्स्वस्वरूपप्राप्तिः ब्रह्मवित्तमाइत्यत्रब्रह्मवेददृत्याहुः ॥ २१ ॥

एषमेप्रथमःकामःकृतस्तत्रत्वयाभवेत् ॥ तस्यास्तयोश्चरुधिरंपिबेयमहमाहवे ॥ २० ॥ इतितस्यांब्रुवाणायांचतुर्दशमहाबलान् ॥ व्यादिदेशखरःक्रुद्धोराक्षसानंतकोपमान् ॥ २१ ॥ मानुषौशस्त्रसंपन्नौचीरकृष्णाजिनांबरौ ॥ प्रविष्टौदंडकारण्यंघोरंप्रमदयासह ॥ २२ ॥ तौहत्वातांचदुर्वृत्तामुपावर्तितुमर्हथ ॥ इयंचभगिनीतेषांरुधिरंममपास्यति ॥ २३ ॥ मनोरथोयमिष्टोस्याभगिन्याममराक्षसाः ॥ शीघ्रंसंपाद्यतांगत्वातौप्रमथ्यस्वतेजसा ॥ २४ ॥ युष्माभिर्निहतौदृष्ट्वातावुभौभ्रातरौरणे ॥ इयंप्रहृष्टामुदितारुधिरंयुधिपास्यति ॥ २५ ॥ इतिप्रतिसमादिष्टाराक्षसास्तेचतुर्दश ॥ तत्रजग्मुस्तयासार्धंघनावातेरिताइव ॥ २६ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकोनविंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ७४ ॥ ततःशूर्पणखाघोराराघवाश्रममागता ॥ राक्षसानाचचक्षेतौभ्रातरौसहसीतया ॥ १ ॥ तेरामंपर्णशालायामुपविष्टंमहाबलं ॥ ददृशुःसीतयासार्धंलक्ष्मणेनापिसेवितं ॥ २ ॥ तांदृष्ट्वाराघवःश्रीमानागतांस्तांश्चराक्षसान् ॥ अब्रवीद्भ्रातरंरामोलक्ष्मणंदीप्ततेजसं ॥ ३ ॥ मुहूर्तंभवसौमित्रेसीतायाःप्रत्यनंतरः ॥ इमानस्यावधिष्यामिपदवीमागतानिह ॥ ४ ॥ वाक्यमेतत्ततःश्रुत्वारामस्यविदितात्मनः ॥ तथेतिलक्ष्मणोवाक्यंराघवस्यप्रपूजयन् ॥ ५ ॥ राघवोपिमहच्चापंचामीकरविभूषितं ॥ चकारसज्यंधर्मात्मातानिरक्षांसिचाब्रवीत् ॥ ६ ॥

॥२२॥ ममभगिनीयंतेषांरुधिरंपास्यतीत्यन्वयः अत्ररुधिरंममपास्यतीतिविपरीतार्थासक्तियुक्तवाक्येनतेषांसन्निधानप्रयुक्तोबुद्धिमोहःसूचितःकविना ॥२३॥२४॥२५॥ वातनुन्नामेघाइवजग्मुरितिसंबंधः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकोनविंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ततइति सहसीतयावर्तमानावितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रत्यनंतरःप्रत्यासन्नःपालकइतियावत् अस्याःपदवींमार्गं अस्याःपक्षपातेनास्मद्वधार्थमागतानितियावत् ॥ ४ ॥ ५ ॥ चामीकरंस्वर्णं ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ उपहिंसथयूयमस्मानितिशेषः ॥ ८ ॥ अनपकारिणामस्माकंहिंसार्थयायुष्मत्प्रवृत्त्यायुष्मद्वधार्थमस्मदपेक्षितनिमित्तंसंपन्नमित्याह युष्मानिति विप्रकारात्भवत्कृतपीडारूपा
न्निमित्ताज्जातनियोगेनयुष्मान्हंतुंसशरासनोहंसंप्राप्तःसंप्राप्तनिमित्तः यद्वाविप्रकारानित्यर्शआद्यजंतं अस्मासुस्मदीयेषुचयथावैरवतोयुष्मानित्यर्थः ॥ ९ ॥ अतःसंतुष्टामत्तःप्राप्तयुद्ध

पुत्रौदशरथस्यावांभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ प्रविष्टौसीतयासार्धंदुश्चरंदंडकावनं ॥ ७ ॥ फलमूलाशनौदांतौतापसौब्रह्मचारिणौ ॥ वसंतौदंडकारण्ये
किमर्थमुपहिंसथ ॥ ८ ॥ युष्मान्पापात्मकान्हंतुंविप्रकारान्महाहवे ॥ ऋषीणांतुनियोगेनसंप्राप्तःसशरासनः ॥ ९ ॥ तिष्ठतैवात्रसंतुष्टानोपावर्तितुमर्ह
थ ॥ यदिप्राणैरिहार्थोवोनिवर्तध्वंनिशाचराः ॥ १० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराक्षसास्तेचतुर्दश ॥ ऊचुर्वाचंसुसंक्रुद्धाब्रह्मघ्नाःशूलपाणयः ॥ ११ ॥ संरक्त
नयनाघोरारामंसंरक्तलोचनं ॥ परुषामधुराभाषंहृष्टादृष्टपराक्रमं ॥ १२ ॥ क्रोधमुत्पाद्यनोभर्तुःखरस्यसुमहात्मनः ॥ त्वमेवहास्यसेप्राणान्सद्योस्मा
भिर्हतोयुधि ॥ १३ ॥ काहितेशक्तिरेकस्यबहूनांरणमूर्धनि ॥ अस्माकमग्रतःस्थातुंकिंपुनर्योद्धुमाहवे ॥ १४ ॥ एभिर्बाहुप्रयुक्तैश्चपरिघैःशूलपट्टिशैः॥
प्राणांस्त्यक्ष्यसिवीर्यंचधनुश्चकरपीडितं ॥ १५ ॥ इत्येवमुक्त्वासंरब्धाराक्षसास्तेचतुर्दश ॥ उद्यतायुधनिस्त्रिंशारामवाभिदुद्रुवुः ॥ १६ ॥ चिक्षिपु
स्तानिशूलानिराघवंप्रतिदुर्जयं ॥ तानिशूलानिकाकुत्स्थःसमस्तानिचतुर्दश ॥ १७ ॥ तावद्भिरेवचिच्छेदशरैःकांचनभूषितैः ॥ ततःपश्चन्महातेजा
नाराचान्सूर्यसन्निभान् ॥ १८ ॥ जग्राहपरमक्रुद्धश्चतुर्दशशिलाशितान् ॥ गृहीत्वाधनुरायम्यलक्ष्यानुद्दिश्यराक्षसान् ॥ १९ ॥ मुमोचराघवोबाणान्व
ज्रानिवशतक्रतुः ॥ तेभित्त्वारक्षसांवेगाद्वक्षांसिरुधिरप्लुताः ॥ २० ॥ विनिष्पेतुस्तदाभूमौवल्मीकादिवपन्नगाः ॥ तैर्भग्नहृदयाभूमौभिन्नमूलाइवद्रु
माः ॥ २१ ॥ निपेतुःशोणितस्नाताविकृताविगतासवः ॥ तान्भूमौपतितान्दृष्ट्वाराक्षसीक्रोधमूर्छिता ॥ २२ ॥

संतोषाद्यूयमत्रतिष्ठतैवनोपावर्तितुमर्हथ उपसर्पितुमितिपाठेप्ययमेवार्थः इहार्थःइहलोकेदेहेचेत्यर्थः ॥ १० ॥ ब्रह्मघ्नाइत्यर्थः ॥ ११ ॥ अदृष्टपराक्रममितिच्छेदः संधिरार्षः ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ स्थातुमपिकातेशक्तिरितियोजना ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तावद्भिश्चतुर्दशरक्षोविमुक्तचतुर्दशशूलसंख्याकैः ॥ १८ ॥ शिलाशितान्शाणोपलनिघृष्टान् ॥ १९॥२०॥
विनिष्पेतुःविनिष्पत्यचनिममज्जुः वल्मीकाद्वल्मीकंप्राप्यपन्नगाइव निमग्नाइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥

नासाकर्णक्षतांशेकिंचित्संशुष्कशोणितत्वात्सनिर्यासावल्लरीव ॥ २३ ॥ २४ ॥ उत्तरसर्गार्थस्यसंक्षेपतःकथनं ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये
आ०अर०विंशतितमःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ अनर्थार्थंस्वकुलस्येतिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ भक्ताअतएवमय्यनुरक्ताअतएवममहिताःपरैर्हन्यमानाअपियेनहन्यंतेनहंतुंशक्यंते ममव

उपगम्यखरंसातुकिंचित्संशुष्कशोणिता ॥ पपातपुनरेवार्तासनिर्यासेववल्लरी ॥ २३ ॥ भ्रातुःसमीपेशोकार्ताससर्जनिनदंमहत् ॥ सस्वरंमुमुचेबाष्पं
विवर्णवदनातदा ॥ २४ ॥ निपातितान्प्रेक्ष्यरणेतुराक्षसान्प्रधाविताशूर्पणखापुनस्ततः ॥ वधंचतेषांनिखिलेनरक्षसांशशंससर्वंभगिनीखरस्यसा
॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेविंशतितमःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सपुनःपतितांदृष्ट्वाक्रोधाच्छूर्प
णखांपुनः ॥ उवाचव्यक्तयावाचातामनर्थार्थमागतां ॥ १ ॥ मयात्विदानींशूरास्तेराक्षसाःपिशिताशनाः ॥ त्वत्प्रियार्थंविनिर्दिष्टाःकिमर्थंरुद्यतेपुनः
॥ २ ॥ भक्ताश्चैवानुरक्ताश्चहिताश्चममनित्यशः ॥ हन्यमानानहन्यंतेनकुर्युर्वचोमम ॥ ३ ॥ किमेतच्छ्रोतुमिच्छामिकारणंयत्कृतेपुनः ॥ हानाथेति
विनर्दंतीसर्पवच्चेष्टसेक्षितौ ॥ ४ ॥ अनाथवद्विलपसिकिंनुनाथेमयिस्थिते ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठमामैवंवैक्लव्यंत्यज्यतामिति ॥ ५ ॥ इत्येवमुक्तादुर्धर्षाखरे
णपरिसांत्विता ॥ विमृज्यनयनेसास्रेखरंभ्रातरमब्रवीत् ॥ ६ ॥ अस्मीदानीमहंप्राप्ताहतश्रवणनासिका ॥ शोणितौघपरिक्लिन्नात्वयाचपरिसांत्विता
॥ ७ ॥ प्रेषिताश्चत्वयाशूराराक्षसास्तेचतुर्दश ॥ निहंतुंराघवंघोरंमत्प्रियार्थंसलक्ष्मणं ॥ ८ ॥ तेतुरामेणसामर्षाःशूलपट्टिशपाणयः ॥ समरेनिहताःस
र्वेसायकैर्मर्मभेदिभिः ॥ ९ ॥ तान्भूमौपतितान्दृष्ट्वाक्षणेनैवमहाजवान् ॥ रामस्यचमहत्कर्ममहांस्त्रासोभवन्मम ॥ १० ॥ सास्मिभीतासमुद्विग्नाविप
ण्णाचनिशाचर ॥ शरणंत्वांपुनःप्राप्तासर्वतोभयदर्शिनी ॥ ११ ॥

चोनकुर्युरितिचन तत्किमर्थंरुद्यतइत्यर्थः ॥ ३ ॥ यत्कृतेयच्छोकनिमित्तं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अहमिदानींपूर्वंत्वत्समीपंप्राप्तास्मित्वयाचपरिसांत्वितास्मि शूराश्चमदर्थंप्रेषितास्तद्वृत्तांतंव
क्ष्यामीति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ क्षणेनैव नतुचिरकालयुद्धपूर्वमित्यर्थः रामस्यचमहत्कर्मदृष्ट्वेत्यनुषंगः ॥ १० ॥ भीताअतएवसमुद्विग्नाकंपमानाअतएवविषण्णादुःखिता सर्वतोभयदर्शि
नी सर्वतोरामप्रतिभासनात् ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ येचमेपदवींप्राप्तास्तएतेभूमौस्थितेनपदातिनारामेणहताः ॥ १३ ॥ यदितेशक्तिर्योद्धुमितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ निरपत्रपाछिन्नकर्णनासिकत्वात् खरस्यक्रोधोत्पत्त्यर्थमाह बुद्ध्येति ॥ १६ ॥ सबलोपिचतुरंगबलोपेतोपि महारणेइत्युत्तरान्वयि मिथ्यामृषैवत्वय्यस्मिन्नारोपितोविक्रमोयेन ॥ १७ ॥ अतस्त्वंसहबांधवस्त्वरितोजनस्थानादपयाहिनिर्गच्छ समरेतौ त्वंजहिहेकुलपांसनअन्यथातु ॥ १८ ॥ तदेवव्याचष्टे मानुषाविति तौहंतुंयदिनशक्नोषितदानिर्वीर्यत्वादिगुणस्यतेइहकीदृशोवासोजुगुप्सितएवेत्यर्थः ॥ १९ ॥ तामेवशक्तिंद्रढयति

विषादनक्राध्युषितेपरित्रासोर्मिमालिनि॥ किंमांनत्रायसेमग्नांविपुलेशोकसागरे॥ १२॥ एतेचनिहताभूमौरामेणनिशितैःशरैः॥ येचमेपदवींप्रा
प्ताराक्षसाःपिशिताशनाः॥ १३॥ मयितेयद्यनुक्रोशोयदिरक्षःसुतेपुच॥ रामेणयदिशक्तिस्तेतेजोवास्तिनिशाचर॥ १४॥ दंडकारण्यनिलयंजहि
राक्षसकंटकं॥ यदिरामममित्रघ्नंनत्वमद्यवधिष्यसि॥ १५॥ तवचैवाग्रतःप्राणांस्त्यक्ष्यामिनिरपत्रपा॥ बुद्ध्याहमनुपश्यामिनत्वंरामस्यसंयुगे॥ १६॥
स्थातुंप्रतिमुखेशक्तःसबलोपिमहारणे॥ शूरमानीनशूरस्त्वंमिथ्यारोपितविक्रमः॥ १७॥ अपयाहिजनस्थानात्त्वरितःसहबांधवः॥ जहित्वंसमरेमू
ढान्यथातुकुलपांसन॥ १८॥ मानुषौतौनशक्नोषिहंतुंवैरामलक्ष्मणौ॥ निःसत्वस्याल्पवीर्यस्यवासस्तेकीदृशस्त्विह॥ १९॥ रामतेजोभिभूतोहित्वंक्षि
प्रंविनशिष्यसि॥ सहितेजःसमायुक्तोरामोदशरथात्मजः॥ २०॥ भ्राताचास्यमहावीर्योयेनचास्मिविरूपिता॥ एवंविलप्यबहुशोराक्षसीप्रदरोद
री॥ २१॥ भ्रातुःसमीपेशोकार्तानष्टसंज्ञाबभूवह॥ कराभ्यामुदरंहत्वारुरोदभृशदुःखिता॥ २२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
अरण्यकांडेएकविंशःसर्गः॥ २१॥ ॥ छ॥ एवमाधर्षितःशूरःशूर्पणख्याखरस्ततः॥ उवाचरक्षसांमध्येखरःखरतरंवचः॥ १॥ तवापमानप्र
भवःक्रोधोयमतुलोमम॥ नशक्यतेधारयितुंलवणांभइवोल्बणं॥ २॥

रामतेजइति ॥ २० ॥ प्रदरोदरीनिम्नोदरी ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ आधर्षितःकोपादवमानितःखरस्तीक्ष्णगुणःखरतरंतीक्ष्णतरं ॥ १ ॥ तवापमानेत्यस्यत्वत्कृतापमानेत्यर्थः धारयितुमात्मनीतिशेषः ममेतिमयेत्यर्थेसंबंधेषष्ठी लवणांभइवोल्बणं व्रणइतिशेषः व्रणेनिक्षिप्तंलवणयुक्तमंभइवधारयितुंनशक्यतइत्यर्थइतितीर्थः लवणांभोलवणसमुद्रांभइवेत्यर्थइतिकतकः ॥ २ ॥

आत्मदुश्चरितैस्त्वद्विरूपकरणरूपैःस्वयंहतएवमद्दर्शनात्प्राणान्मोक्ष्यतेतंरामंनगणयेइत्यन्वयः वीर्यात्स्वपराक्रमात् ॥ ३ ॥ संभ्रमोभयं ॥ ४ ॥ परश्वधहतस्येति परश्वधस्तन्मुख्यमायुधमित्यनेनज्ञायते रुधिरंरक्तंरक्तवर्णमित्यर्थः ॥ ५ ॥ मौर्ख्यात्अव्यवस्थितचित्ततालक्षणात् पुनःप्रशशंसचत्वत्समोवीरोनास्तीत्येवमादि ॥ ६ ॥ तदेवाह तयेति ॥ ७ ॥ यानिलोकानां प्राणिनांहिंसैवासाधारण्येनविहारःक्रीडायेषांरक्षसांचतुर्दशसहस्राणिवर्तंतेतेषांसर्वोद्योगंसर्वप्रकारेणोद्योगंचतुरंगबलोपेततयासर्वायुधसामग्रीसमेततयाचोद्योगंकारय ॥८॥ ९ ॥ १० ॥

नरामंगणयेवीर्यान्मानुषंक्षीणजीवितं॥ आत्मदुश्चरितैःप्राणान्हतोयोद्यविमोक्ष्यते॥ ३॥ बाष्पःसंधार्यतामेषसंभ्रमश्चविमुच्यतां॥ अहंरामंसह
भ्रात्रानयामियमसादनं॥ ४॥ परश्वधहतस्याद्यमंदप्राणस्यभूतले॥ रामस्यरुधिरंरक्तमुष्णंपास्यसिराक्षसि॥ ५॥ संप्रहृष्टावचःश्रुत्वाखरस्यवदना
च्च्युतं॥ प्रशशंसपुनर्मौर्ख्याद्भ्रातरंरक्षसांवरं॥ ६॥ तयापरुषितःपूर्वंपुनरेवप्रशंसितः॥ अब्रवीद्दूषणंनामखरःसेनापतिंतदा॥ ७॥ चतुर्दशसहस्राणि
ममचित्तानुवर्तिनां॥ रक्षसांभीमवेगानांसमरेष्वनिवर्तिनां॥ ८॥ नीलजीमूतवर्णानांलोकहिंसाविहारिणां॥ सर्वोद्योगमुदीर्णानांरक्षसांसौम्यका
रय॥ ९॥ उपस्थापयमेक्षिप्रंरथंसौम्यधनूंषिच॥ शरांश्चचित्रान्खड्गांश्चशक्तीश्चविविधाःशिताः॥ १०॥ अग्रेनिर्यातुमिच्छामिपौलस्त्यानांमहा
त्मनां॥ वधार्थंदुर्विनीतस्यरामस्यरणकोविद॥ ११॥ इतितस्यब्रुवाणस्यसूर्यवर्णमहारथं॥ सदश्वैःशबलैर्युक्तमाचचक्षेथदूषणः॥ १२॥ तंमेरुशि
खराकारंतप्तकांचनभूषणं॥ हेमचक्रमसंबाधंवैदूर्यमयकूबरं॥ १३॥ मत्स्यैःपुष्पैर्द्रुमैःशैलैश्चंद्रकांतैश्चकांचनैः॥ मांगल्यैःपक्षिसंघैश्चताराभिश्चस
मावृतं॥ १४॥ ध्वजनिस्त्रिंशसंपन्नंकिंकिणीवरभूषितं॥ सदश्वयुक्तंसोमर्षादारुरोहखरस्तदा॥ १५॥ खरस्तुतन्महत्सैन्यंरथचर्मायुधध्वजं॥ निर्या
तेत्यब्रवीत्प्रेक्ष्यदूषणःसर्वराक्षसान्॥ १६॥ ततस्तद्राक्षसंसैन्यंघोरचर्मायुधध्वजं॥ निर्जगामजनस्थानान्महानादंमहाजवं॥ १७॥

पौलस्त्यानांराक्षसानामग्रेरामस्यवधार्थंनिर्यातुमिच्छामीत्यन्वयः ॥ ११ ॥ शबलैश्चित्रवर्णैः आचचक्षे उपस्थितमितिशेषः ॥ १२ ॥ वैदूर्यमयौकूबरौयुगंधरौयस्यतं असंबाधंविशालं ॥ १३ ॥ मांगल्यैर्मंगलमलंकारस्तत्प्रयोजनैः कांचनैरितिमत्स्यादिसर्वान्वयि ॥ १४ ॥ किंकिणीक्षुद्रघंटिका अमर्षात्क्रोधात् ॥ १५ ॥ तन्महत्सैन्यंप्रेक्ष्यतत्प्रतिनिर्यातेत्यब्रवीत् दूषणःदूषणश्चेत्यर्थः ॥ १६ ॥ ततउभयनियोगानंतरं राक्षसंरक्षसामिदं ॥ १७ ॥

मुद्गरादयआयुधविशेषाः वज्रैर्वज्राकारैरष्टास्रैरायुधैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ खरस्यरथोपिसेनास्थानात्किंचिदनंतरंसर्वसेनानिर्याणंकिंचित्कालंप्रतीक्ष्यजगामेत्यर्थः ॥ २१ ॥ मत
माज्ञायाभीष्टंज्ञात्वा ॥ २२ ॥ संचोदितइत्यादिश्लोकद्वयंकतकसंख्यारीत्याप्रक्षिप्तं ॥ २३ ॥२४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्य

मुद्गरैःपट्टिशैःशूलैःसुतीक्ष्णैश्चपरश्वधैः॥ खड्गैश्चक्रैरथस्थैश्चभ्राजमानैःसतोमरैः ॥ १८ ॥ शक्तिभिःपरिघैर्घोरैरतिमात्रैश्चकार्मुकैः॥ गदासिमुसलै
र्वज्रैर्गृहीतैर्भीमदर्शनैः ॥ १९ ॥ राक्षसानांसुघोराणांसहस्राणिचतुर्दश ॥ निर्यातानिजनस्थानात्खरचित्तानुवर्तिनां ॥ २० ॥ तांस्तुनिर्धावतोदृष्ट्वारा
क्षसान्भीमदर्शनान्॥ खरस्याथरथःकिंचिज्जगामतदनंतरं॥ २१ ॥ ततस्ताञ्छबलानश्वांस्तप्तकांचनभूषितान्॥ खरस्यमतमाज्ञायसारथिःपर्यचो
दयत्॥ २२ ॥ संचोदितोरथःशीघ्रंखरस्यरिपुघातिनः॥ शब्देनापूरयामासदिशःसप्रदिशस्तथा ॥ २३ ॥ प्रवृद्धमन्युस्तुखरःखरस्वरोरिपोर्वधार्थंत्वरि
तोयथांतकः॥ अचूचुदत्सारथिमुन्नदन्पुनर्महाबलोमेघइवाश्मवर्षवान्॥ २४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडे
द्वाविंशःसर्गः॥ २२ ॥ ॥ ७॥ तत्प्रयातंबलंघोरमशिवंशोणितोदकं॥ अभ्यवर्षन्महाघोरस्तुमुलोगर्दभारुणः॥ १ ॥ निपेतुस्तुरगास्तस्यरथयु
क्तामहाजवाः॥ समेपुष्पचितेदेशेराजमार्गेयदृच्छया॥२॥ श्यामंरुधिरपर्यंतंबभूवपरिवेषणं॥ अलातचक्रप्रतिमंप्रतिगृह्यदिवाकरं॥३॥ततोध्वज
मुपागम्यहेमदंडंसमुच्छ्रितं॥ समाक्रम्यमहाकायस्तस्थौगृध्रःसुदारुणः॥४॥ जनस्थानसमीपेचसमाक्रम्यखरस्वनाः॥ विस्वरान्विविधान्नादान्मांसा
दान्मृगपक्षिणः॥ ५॥ व्याजह्रुरभिदीप्तायांदिशिवैभैरवस्वनं॥ अशिवंयातुधानानांशिवाघोरमहास्वनाः॥ ६॥

कांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ अथखरप्रस्थानेउत्पातवर्णनं शोणितसहितमुदकं प्रयातंप्रस्थितं गर्दभारुणोधूसरः तुमुलस्तुमुलशब्दः अभ्यवर्षत्मेघइतिशेषः ॥१॥ रथयुक्ताः
रथेयुक्ताः पुष्पचितेपुष्पयुते अनेनपातनिमित्तराहित्यं ॥२॥ रुधिरोरक्तवर्णःपर्यंतःप्रांतभागोयस्य अलातचक्रप्रतिमंतद्वद्वर्तुलं दिवाकरंप्रतिगृह्यसूर्यमंडलेनात्यंतंसंबध्य ॥३॥४॥ खरस्व
नाःपरुषशब्दाः ॥ ५ ॥ अभिदीप्तायांरवियुक्तायां विवस्वदाप्ताभवतिप्रदीप्तेतिवसंतराजोक्तेः शिवाःयातुधानानामशिवमशुभंव्याजह्रुः ॥ ६ ॥

प्रभिन्नगजेतिपाठेमत्तगजेत्यर्थः प्रभिन्नगिरीतिपाठेगैरिकादिधातुस्राविणइत्यर्थः तोयमिवशोणितंधरंति अनाकाशमप्रकाशं ॥ ७ ॥ उद्धतंसांद्रं ॥ ८ ॥ क्षतजार्द्रसवर्णाभारुधिरार्द्रव
स्त्रादिसमानवर्णा संध्येतिविशेष्यं कालंविनाबभौ मेघेष्वितिशेषः ॥ ९ ॥ युद्धेनित्यमशिवकराःअशुभशंसिन्यःशिवाघोरनिदर्शनाभयदर्शिकाः खरबलस्यचाभिमुखंनेदुः पूर्वंदिगभि
मुखंशिवाशब्दउक्तः इदानींखरसैन्याभिमुख्येनेतिभेदः परिघाभासःपरिघआयुधविशेषस्तत्सदृशः कबंधोधूमकेतुरितितीर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ शीघ्रंप्रचंडंयथाभवतितथेत्यर्थः संमु

प्रभिन्नगजसंकाशास्तोयशोणितधारिणः॥ आकाशंतदनाकाशंचक्रुर्भीमांबुवाहकाः॥ ७॥ बभूवतिमिरंघोरमुद्धतंरोमहर्षणं ॥ दिशोवाप्रदिशो
वापिसुव्यक्तंनचकाशिरे॥ ८ ॥ क्षतजार्द्रसवर्णाभासंध्याकालंविनाबभौ॥ खरंचाभिमुखंनेदुस्तदाघोराम्मृगाःखगाः ॥ ९ ॥ कंकगोमायुगृध्राश्चचु
क्रुशुर्भयशंसिनः॥ नित्याशिवकरायुद्धेशिवाघोरनिदर्शनाः॥१०॥ नेदुर्बलस्याभिमुखंज्वालोद्गारिभिराननैः॥कबंधःपरिघाभासोदृश्यतेभास्करांति
के॥ ११ ॥ जग्राहसूर्यंस्वर्भानुरपर्वणिमहाग्रहः॥ प्रवातिमारुतःशीघ्रंनिष्प्रभोभूद्दिवाकरः॥ १२॥ उत्पेतुश्चविनारात्रिंताराःखद्योतसप्रभाः॥ संलीन
मीनविहगानलिन्यःशुष्कपंकजाः॥ १३ ॥ तस्मिन्क्षणेबभूवुश्चविनापुष्पफलैर्द्रुमाः॥ उद्धूतश्चविनावातंरेणुर्जलधरारुणः॥ १४॥ चीचीकूचीतिवा
श्यंतोबभूवुस्तत्रसारिकाः॥ उल्काश्चापिसनिर्घोषानिपेतुर्घोरदर्शनाः ॥ १५॥ प्रचचालमहीचापिसशैलवनकानना ॥ खरस्यचरथस्थस्यनर्दमान
स्यधीमतः॥ १६॥ प्राकंपतभुजःसव्यःस्वरश्चास्यावसज्जत॥ सास्रासंपद्यतेदृष्टिःपश्यमानस्यसर्वतः ॥ १७॥ ललाटेचरुजोजातानचमोहान्न्यव
र्तत॥ तान्समीक्ष्यमहोत्पातानुत्थितान्रोमहर्षणान् ॥ १८ ॥ अब्रवीद्राक्षसान्सर्वान्प्रहसन्सखरस्तदा ॥ महोत्पातानिमान्सर्वानुत्थितान्घोरदर्शनान्
॥ १९॥ नचिंतयाम्यहंवीर्याद्बलवान्दुर्बलानिव॥ ताराअपिशरैस्तीक्ष्णैःपातयेयंनभस्तलात्॥ २०॥

खइतिशेषः ॥ १२ ॥ खद्योतसप्रभत्वंनिस्तेजस्कत्वेनचांचल्येनच ॥ १३ ॥ विनापुष्पफलैः पुष्पादिरहिताःबभूवुरित्यर्थः उद्धूतउत्क्षिप्तः जलधरारुणःधूसरः ॥ १४ ॥ चीचीकूचीति
शब्दानुकरणं वाश्यंतःआर्षं नतुशिक्षितंशब्दमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ सव्योवामः स्वरश्चावसज्जत हीनोभूदित्यर्थः ॥ १७ ॥ तानुत्पातानुत्थितान्समीक्ष्यापिमोहान्नन्यवर्तत
युद्धयात्रायाइतिशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

बलोत्सिक्तंबलाधिकं ॥ २१ ॥ यन्निमित्तंशूर्पणखानिमित्तं विपर्ययःक्रूरबुद्धिरूपः ॥ २२ ॥ २३ ॥ एतन्ममपराजयाभावरूपंवस्तु ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पुण्यकर्मणःपुण्यकर्माण इत्यर्थेआर्षं ॥ २७ ॥ येलोकानांसंमतागोब्राह्मणव्यतिरिक्तास्तेभ्यश्चस्वस्तिइत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ सैन्यस्याग्राद्विनिःसृतःपूर्वंसैन्यसंबद्धएवतदग्रभागेस्थितःइदानींतुसेनांब

मृत्युंमरणधर्मेणसंक्रुद्धोयोजयाम्यहं ॥ राघवंतंबलोत्सिक्तंभ्रातरंचापिलक्ष्मणं ॥ २१ ॥ अहत्वासायकैस्तीक्ष्णैर्नोपावर्तितुमुत्सहे ॥ यन्निमित्तंतुराम स्यलक्ष्मणस्यविपर्ययः ॥ २२ ॥ सकामाभगिनीमेस्तुपीत्वातुरुधिरंतयोः ॥ नक्वचित्प्राप्तपूर्वोमेसंयुगेषुपराजयः ॥ २३ ॥ युष्माकमेतत्प्रत्यक्षंनानृतं कथयाम्यहं ॥ देवराजमपिक्रुद्धोमत्तैरावतगामिनं ॥ २४ ॥ वज्रहस्तंरणेहन्यांकिंपुनस्तौचमानवौ ॥ सातस्यगर्जितंश्रुत्वाराक्षसानांमहाचमूः ॥ २५ ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेमृत्युपाशावपाशिता ॥ समेयुश्चमहात्मानोयुद्धदर्शनकांक्षिणः ॥ २६ ॥ ऋषयोदेवगंधर्वाःसिद्धाश्चसहचारणैः ॥ समेत्यचोचुःसहि तास्तेऽन्योन्यंपुण्यकर्मणः ॥ २७ ॥ स्वस्तिगोब्राह्मणेभ्यस्तुलोकानांयेचसंमताः ॥ जयतांराघवोयुद्धेपौलस्त्यान्रजनीचरान् ॥ २८ ॥ चक्रहस्तोयथावि ष्णुःसर्वानसुरसत्तमान् ॥ एतच्चान्यच्चबहुशोब्रुवाणाःपरमर्षयः ॥ २९ ॥ जातकौतूहलास्तत्रविमानस्थाश्चदेवताः ॥ ददृशुर्वाहिनींतेषांराक्षसानांग तायुषां ॥ ३० ॥ रथेनतुखरोवेगात्सैन्यस्याग्राद्विनिःसृतः ॥ श्येनगामीपृथुग्रीवोयज्ञशत्रुर्विहंगमः ॥ ३१ ॥ दुर्जयःकरवीराक्षःपरुषःकालकार्मुकः ॥ हेममालीमहामालीसर्पास्योरुधिराशनः ॥ ३२ ॥ द्वादशैतेमहावीर्याःप्रतस्थुरभितःखरं ॥ महाकपालःस्थूलाक्षःप्रमाथस्त्रिशिरास्तथा ॥ चत्वारएतेसे नाग्रेदूषणंपृष्ठतोन्वयुः ॥ ३३ ॥ साभीमवेगासमराभिकांक्षिणीसुदारुणाराक्षसवीरसेना ॥ तौराजपुत्रौसहसाभ्युपेतामालाग्रहाणामिवचंद्रसूर्यौ ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आश्रमंप्रतियातेतुखरेखरपराक्र मे ॥ तानेवौत्पातिकान्रामःसहभ्रात्राददर्शह ॥ १ ॥

ह्रदूरेपृष्ठतस्तस्त्वकास्वयमेवाग्रेगतइत्यर्थः श्येनगाम्यादयोद्वादशखरामात्याः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सासेना तौराजपुत्रौ सहसातत्क्षणमेवाभ्युपेतेत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि रामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ औत्पातिकानुत्पातान् स्वार्थेठक् ॥ १ ॥

अत्यमर्षणोऽत्यस्वस्थचित्तः प्रजानांप्रकृतत्वाद्राक्षसाएवात्रप्रजाः ॥ २ ॥ सर्वभूतापहारिणस्तत्सूचकान्प्रकृतेसर्वराक्षसान् संहर्तुंतत्संहारंसूचयितुं ॥ ३ ॥ ४ ॥ राक्षसानांदुर्निमित्तान्यु क्त्वास्वस्यजयसूचकान्याह सधूमाइति उत्पातवशाद्धूमसंवृद्धाः ममयुद्धेऽभिनंदआनंदोयेषांसंजातस्तादृशाःअतएवविचेष्टंतेतूणीरेषुचलंति स्वगतानंदस्यशरेपूपचारः चापानिचविचेष्टं तेस्वाधिष्ठातृदेवतासान्निध्यात्स्फुरज्ज्यानिभवंति ॥ ५ ॥ अग्रतःआसन्नदेशकाले नःभयंजीवितसंशयश्चप्राप्तः अभयंप्राप्तंचादसुराणांजीवितस्यसंशयःप्राप्तइत्यर्थइतितीर्थः ॥ ६ ॥

तानुत्पातान्महाघोरान्रामोदृष्ट्वात्यमर्षणः ॥ प्रजानामहितान्दृष्ट्वावाक्यंलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ २ ॥ इमान्पश्यमहाबाहोसर्वभूतापहारिणः ॥ समुत्थितान्म होत्पातान्संहर्तुंसर्वराक्षसान् ॥ ३ ॥ अमीरुधिरधारास्तुविसृजंतेखरस्वनाः ॥ व्योम्निमेघाविवर्तंतेपरुषागर्दभारुणाः ॥ ४ ॥ सधूमाश्चशराःसर्वेममयु द्धाभिनंदिताः ॥ रुक्मपृष्ठानिचापानिविचेष्टंतेविचक्षण ॥ ५ ॥ यादृशाइहकूजंतिपक्षिणोवनचारिणः ॥ अग्रतोनोभयंप्राप्तंसंशयोजीवितस्यच ॥ ६ ॥ संप्रहारस्तुसुमहान्भविष्यतिनसंशयः ॥ अयमाख्यातिमेबाहुःस्फुरमाणोमुहुर्मुहुः ॥ ७ ॥ सन्निकर्षेतुनःशूरजयंशत्रोःपराजयं ॥ सुप्रभंचप्रसन्नंचतवव क्त्रंहिलक्ष्यते ॥ ८ ॥ उद्यतानांहियुद्धार्थंयेषांभवतिलक्ष्मण ॥ निष्प्रभंवदनंतेषांभवत्यायुःपरिक्षयः ॥ ९ ॥ रक्षसांनर्दतांघोषःश्रूयतेयंमहाध्वनिः ॥ आहतानांचभेरीणांराक्षसैःक्रूरकर्मभिः ॥ १० ॥ अनागतविधानंतुकर्तव्यंशुभमिच्छता ॥ आपदाशंकमानेनपुरुषेणविपश्चिता ॥ ११ ॥ तस्माद्गृ हीत्वावैदेहींशरपाणिर्धनुर्धरः ॥ गुहामाश्रयशैलस्यदुर्गांपादपसंकुलां ॥ १२ ॥

संप्रहारोरणः एवंभयेष्वपिस्वस्याभयसूचकंनिमित्तमाह अयमिति स्फुरमाणःस्फुरन्दक्षिणइतिशेषः तीर्थव्याख्यानेजयसूचकांतरमाहेतिव्याख्येयं ॥ ७ ॥ सन्निकर्षेआसन्नकाले ज यमित्यादेराख्यातीत्यनेनान्वयः तवाप्यंगंशुभसूचकमित्याह सुप्रभमिति ॥ ८ ॥ येषांचवदनंनिष्प्रभंभवतितेषामायुःक्षयोभवति वर्तमानसामीप्येलट् नैवमस्माकमितिशेषः येषामायुः क्षयोभवतितेषांवदनंनिष्प्रभमितिव्याख्यानेबीजंचिंत्यं ॥ ९ ॥ १० ॥ अनागतस्याजिगमिषितस्यानिष्टस्यविधानंप्रतिविधानंपरिहारः ॥ ११ ॥ आश्रमंहित्वाशैलस्यदुर्गामितरैर्गंतुम शक्यांगुहामाश्रय ॥ १२ ॥

इदंवाक्यंमयोच्यमानंत्वयाप्रतिकूलितुंविपरीतंकर्तुंनेच्छामि भिन्नकर्तृकेतुमुनार्षः उक्तंकुर्वित्यर्थः माचिरमविलंबेन ॥ १३ ॥ त्वंहीति अनेनासामर्थ्यान्मांवारयतीतिशंकानिराकृता स्व यमिति तथैवशापोद्धारस्यसत्त्वादितिभावः ॥१४॥१५॥ हंतेतिहर्षे निर्युक्तंशीघ्रमस्मदुक्तंनिर्व्यूढमित्युक्त्वाकवचमाविशत्धृतवान् ॥ १६ ॥ नानारत्नकांत्याऽग्निसादृश्यंकवचे ॥ १७ ॥ संबभूवास्थितः सम्यगास्थितोबभूवेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ लोकेब्रह्मर्षिसत्तमाः त्रैलोक्येपिब्रह्मर्षित्वेनप्रसिद्धाइत्यर्थः पुण्यकर्मणःपुण्यकर्माणः अदीर्घत्वमार्षं ॥ २० ॥ गोब्राह्मणा

प्रतिकूलितुमिच्छामिनहिवाक्यमिदंत्वया॥ शापितोममपादाभ्यांगम्यतांवत्समाचिरं॥ १३॥ त्वंहिशूरश्चबलवान्हन्याएतान्नसंशयः॥ स्वयंनिहंतुमि च्छामिसर्वानेवनिशाचरान्॥ १४॥ एवमुक्तस्तुरामेणलक्ष्मणःसहसीतया॥ शरानादायचापंचगुहांदुर्गांसमाश्रयत्॥ १५॥ तस्मिन्प्रविष्टेतुगुहांल क्ष्मणेसहसीतया॥ हंतनिर्युक्तमित्युक्त्वारामःकवचमाविशत्॥ १६॥ सतेनाग्निनिकाशेनकवचेनविभूषितः॥ बभूवरामस्तिमिरेमहानग्निरिवोत्थि तः॥ १७॥ सचापमुद्यम्यमहच्छरानादायवीर्यवान्॥ संबभूवास्थितस्तत्रज्यास्वनैःपूरयन्दिशः॥ १८॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चसहचारणैः॥ समेयुश्चमहात्मानोयुद्धदर्शनकांक्षया॥ १९॥ ऋषयश्चमहात्मानोलोकेब्रह्मर्षिसत्तमाः॥ समेत्यचोचुःसहितास्तेन्योन्यंपुण्यकर्मणः॥ २०॥ स्वस्ति गोब्राह्मणानांचलोकानांचेतिसंस्थिताः॥ जयतांराघवोयुद्धेपौलस्त्यान्रजनीचरान्॥ २१॥ चक्रहस्तोयथायुद्धेसर्वानसुरपुंगवान्॥ एवमुक्त्वापुनः प्रोचुरालोक्यचपरस्परं॥ २२॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांभीमकर्मणां॥ एकश्चरामोधर्मात्माकथंयुद्धंभविष्यति॥ २३॥ इतिराजर्षयःसिद्धाःसगणा श्चद्विजर्षभाः॥ जातकौतूहलास्तस्थुर्विमानस्थाश्चदेवताः॥ २४॥ आविष्टंतेजसारामंसंग्रामशिरसिस्थितं॥ दृष्ट्वासर्वाणिभूतानिभयाद्विव्यथिरेत दा॥ २५॥ रूपमप्रतिमंतस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः॥ बभूवरूपंक्रुद्धस्यरुद्रस्येवमहात्मनः॥ २६॥

नामितिषष्ठीचतुर्थ्यर्थेआर्षी तेभ्यइत्यर्थः लोकानांयेभिसंगताइतिपाठेलोकानांलोकपालानांसंगताः हविर्होमादिद्वारोपकारकाइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ धर्मात्मा अच्छद्मयोधीत्यर्थः ॥ २३ ॥ सगणाविद्याधरादिदशदेवयोनिगणसहिताः इतीत्यस्यवदंतइतिशेषः ॥ २४ ॥ तेजसावैष्णवेनक्षात्रेण एतेनसहजस्वभावोभगवतोब्राह्मएव क्षात्रस्तुस्वेच्छयाकार्यायभगवता स्वीक्रियतइतिसूचितं ॥ २५ ॥ रुद्रस्यरूपमिवरामस्यरूपमप्रतिमं ॥ २६ ॥

इतिवाक्येसंभाषमाणेत्वित्यर्थः ॥ २७ ॥ अन्योन्यमभिगच्छतांएवंयुद्धंकर्तव्यमितिचबोधनार्थमितिशेषः ॥ २८ ॥ जृंभतांदिहममताराहित्येनयुद्धप्रवृत्तयेमादकद्रव्यस्वीकारजंजृंभणं अभीक्ष्णशःपुनःपुनः पुनःपुनरित्येवपाठः विप्रघुष्टःअतिशयेनकृतःस्वनोयैस्तेषां ॥ २९ ॥ ३० ॥ यत्रनिःशब्दंशब्दाभावस्तंदेशंदुद्रुवुः पृष्ठतोनावलोकयन् भीतिवशादितिशेषः ॥ ३१॥

इतिसंभाष्यमाणेतुदेवगंधर्वचारणैः॥ ततोगंभीरनिर्ह्रादंघोरचर्मायुधध्वजं॥ २७॥ अनीकंयातुधानानांसमंतात्प्रत्यपद्यत ॥ वीरालापान्विसृजता मन्योन्यमभिगच्छतां॥ २८॥ चापानिविस्फारयतांजृंभतांचाप्यभीक्ष्णशः॥ विप्रघुष्टस्वनानांचदुंदुभींश्चाभिनिघ्नतां॥ २९॥ तेषांसुविपुलःशब्दः पूरयामासतद्वनं॥ तेनशब्देनवित्रस्ताश्वापदावनचारिणः॥ ३०॥ दुद्रुवुर्यत्रनिःशब्दंपृष्ठतोनावलोकयन्॥ तच्चानीकंमहावेगंरामंसमनुवर्तत॥ ३१॥ धृतनानाप्रहरणंगंभीरंसागरोपमं॥ रामोपिचारयंश्चक्षुःसर्वतोरणपंडितः॥ ३२॥ ददर्शखरसैन्यंतद्युद्धायाभिमुखोगतः॥ वितत्यचधनुर्भीमंतूण्या श्चोद्धृत्यसायकान्॥ ३३॥ क्रोधमाहारयत्तीव्रंवधार्थंसर्वरक्षसां॥ दुष्प्रेक्ष्यश्चाभवत्क्रुद्धोयुगांताग्निरिवज्वलन्॥ ३४॥ तंदृष्ट्वातेजसाविष्टंप्राव्यथन्व नदेवताः॥ तस्यरुष्टस्यरूपंतुरामस्यददृशेतदा॥ दक्षस्येवक्रतुंहंतुमुद्यतस्यपिनाकिनः॥ ३५॥ तत्कार्मुकैराभरणैरथैश्चतद्वर्मभिश्चाग्निसमानवर्णैः॥ ब भूवसैन्यंपिशिताशनानांसूर्योदयेनीलमिवाभ्रजालं॥ ३६॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुर्विंशःसर्गः॥ २४॥ अवष्टब्धधनुरामंक्रुद्धंतंरिपुघातिनं॥ ददर्शाश्रममागम्यखरःसहपुरःसरैः॥ १॥ तंदृष्ट्वासगुणंचापमुद्यम्यखरनिःस्वनं॥ रामस्याभिमुखंसूतंचोद्यता मित्यचोदयत्॥ २॥ सखरस्याज्ञयासूतस्तुरगान्समचोदयत्॥ यत्ररामोमहाबाहुरेकोधुन्वन्धनुःस्थितः॥ ३॥ तंतुनिष्पतितंदृष्ट्वासर्वतोरजनीचराः॥ मुंचमानामहानादंसचिवाःपर्यवारयन्॥ ४॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सर्वरक्षसांवधार्थं सर्वरक्षोवधद्वारत्वादस्ययुद्धस्येतिभावः क्रोधमाहारयत्प्राप्तवान् ॥ ३४ ॥ प्राव्यथन्प्राव्यथंत ॥ ३५ ॥ नीलाभ्रजालस्थानीयाराक्षसाः सूर्योदयःसू र्यकिरणस्थानीयःकार्मुकादिसंबंधः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४॥ ॥ ५ ॥ उकारांतोपिधनुः शब्दोधनुर्वाचकः अवष्टब्धमवलंबितंधनुर्येनतं ॥ १ ॥ रामस्याभिमुखंरथश्चोद्यतामितिसूतमचोदयत् ॥ २ ॥ ३ ॥ सचिवाःश्येनगाम्यादयः ॥ ४ ॥

लोहितांगोभौमःसइव क्रोधेनास्यापिरक्तांगत्वात् ॥ ५ ॥ अर्दयित्वाअर्दयित्वेव ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ बलाहकामेघाः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तिथिपुप्रदोषतिथिषु पारिषदां नुडभावआ
र्षः ॥ १२ ॥ प्रतिजग्राहतानिशस्त्राणिस्वशरीरेरवरुरोध नद्योघाःनदीप्रवाहाः ॥ १३ ॥ वज्रैरिवमहाचलइत्यनेनलेशतोपिव्यथाभावः सविद्धःअनेनद्रष्टूणांकिंचिद्दृणित्वंसूचयति आदि

सतेषांयातुधानानांमध्येरथगतःखरः ॥ बभूवमध्येताराणांलोहितांगइवोद्धतः ॥ ५ ॥ ततःशरसहस्रेणराममप्रतिमौजसं ॥ अर्दयित्वामहानादंनना
दसमरेखरः ॥ ६ ॥ ततस्तंभीमधन्वानंक्रुद्धाःसर्वेनिशाचराः ॥ रामंनानाविधैःशस्त्रैरभ्यवर्षंतदुर्जयं ॥ ७॥ मुद्गरैरायसैःशूलैःप्रासैःखड्गैःपरश्वधैः ॥ रा
क्षसाःसमरेशूरंनिजघ्नूरोषतत्पराः ॥ ८ ॥ तेबलाहकसंकाशामहाकायामहाबलाः ॥ अभ्यधावंतकाकुत्स्थंरथैर्वाजिभिरेवच ॥ ९ ॥ गजैःपर्वतकूटाभै
रामंयुद्धेजिघांसवः ॥ तेरामेशरवर्षाणिव्यसृजन्रक्षसांगणाः ॥ १० ॥ शैलेंद्रमिवधाराभिर्वर्षमाणामहाघनाः ॥ सर्वैःपरिवृतोरामोराक्षसैःक्रूरदर्श
नैः ॥ ११ ॥ तिथिष्विवमहादेवोवृतःपारिषदांगणैः ॥ तानिमुक्तानिशस्त्राणियातुधानैःसराघवः ॥ १२ ॥ प्रतिजग्राहविशिखैर्नद्योघानिवसागरः ॥
सतैःप्रहरणैर्घोरैर्भिन्नगात्रोनविव्यथे ॥ १३ ॥ रामःप्रदीप्तैर्बहुभिर्वज्रैरिवमहाचलः ॥ सविद्धःक्षतजादिग्धःसर्वगात्रेषुराघवः ॥ १४॥ बभूवरामःसं
ध्याभ्रैर्दिवाकरइवावृतः ॥ विषेदुर्देवगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ १५॥ एकंसहस्रैर्बहुभिस्तदादृष्ट्वासमावृतं ॥ ततोरामस्तुसंक्रुद्धोमंडलीकृतकार्मु
कः ॥ १६ ॥ ससर्जनिशितान्बाणाञ्छतशोथसहस्रशः ॥ दुरावारान्दुर्विषहान्कालपाशोपमान्रणे ॥ १७॥ मुमोचलीलयाकंकपत्रान्कांचनभूषणा
न् ॥ तेशराःशत्रुसैन्येषुमुक्तारामेणलीलया ॥ १८ ॥ आददूरक्षसांप्राणान्पाशाःकालकृताइव ॥ भित्वाराक्षसदेहांस्तांस्तेशरारुधिराप्लुताः ॥ १९ ॥ अं
तरिक्षगतारेजुर्दीप्ताग्निसमतेजसः ॥ असंख्येयास्तुरामस्यसायकाश्चापमंडलात् ॥ २० ॥

ग्धःआलिप्तः ॥ १४ ॥ अतएवदेवादयोविषेदुः ॥ १५ ॥ १६ ॥ दुरावारान्अशक्यनिवारणान् दुर्विषहान्अतिपीडाजनकानितियावत् ॥ १७ ॥ कंकपत्रान्तद्युतशरान् लीलयेति
युगपत्सकलप्रपंचसंहारस्वरूपस्यएतावन्मात्रंलीलैवेतिनाश्चर्यायेतिभावः ॥ १८ ॥ रुधिराप्लुतास्तत्सिक्ताः ॥ १९ ॥ अतएवदीप्ताग्निसमतेजसः चापमंडलात् संधानमोचनशैघ्र्यान्मंड
लाकारताचापस्य ॥ २० ॥ ॥३२॥

चर्माणिफलकान् ॥ २१ ॥ सहस्ताभरणान्सांगदान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ छेदभेदौद्वैधीभावविदारणरूपौ पदातीन्हत्वायमगृहमप्रापयदित्यन्वयः ॥ २४ ॥ नालीकाःमुखमात्रायःसंयुक्ताः
नाराचाःसर्वतआयसाः विकर्णिनःअग्रांकुशाउद्धारेप्राणहराः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ आवार्यवारितानिकृत्वा ॥ २८ ॥ सुपर्णवातेनगरुडपक्षवातेनामृतहरणयुद्धेविक्षिप्ताभग्नाः

विनिष्पेतुरतीवोग्रारक्षःप्राणापहारिणः ॥ तैर्धनूंषिध्वजाग्राणिचर्माणिकवचानिच ॥ २१ ॥ बाहून्सहस्ताभरणानूरून्करिकरोपमान् ॥ चिच्छेदरामः
समरेशतशोथसहस्रशः ॥ २२ ॥ हयान्कांचनसन्नाहान्रथयुक्तान्ससारथीन् ॥ गजांश्चसगजारोहान्सहयान्सादिनस्तदा ॥ २३॥ चिच्छिदुर्बिभिदु
श्चैवरामबाणागुणच्युताः ॥ पदातीन्समरेहत्वाअनयद्यमसादनं ॥ २४ ॥ ततोनालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्चविकर्णिभिः ॥ भीममार्तस्वरंचक्रुश्छिद्य
मानानिशाचराः ॥ २५ ॥ तत्सैन्यंविविधैर्बाणैरर्दितंमर्मभेदिभिः ॥ नरामेणसुखंलेभेशुष्कंवनमिवाग्निना ॥ २६ ॥ केचिद्भीमबलाःशूराःप्रासाञ्शू
लान्परश्वधान् ॥ चिक्षिपुःपरमक्रुद्धारामायरजनीचराः ॥ २७ ॥ तेषांबाणैर्महाबाहुःशस्त्राण्यावार्यवीर्यवान् ॥ जहारसमरेप्राणांश्चिच्छेदचशिरोध
रान् ॥ २८ ॥ तेछिन्नशिरसःपेतुश्छिन्नचर्मशरासनाः ॥ सुपर्णवातविक्षिप्ताजगत्यांपादपायथा ॥ २९॥ अवशिष्टाश्चयेतत्रविषण्णास्तेनिशाचराः ॥
खरमेवाभ्यधावंतशरणार्थंशराहताः ॥ ३० ॥ तान्सर्वान्धनुरादायसमाश्वास्यचदूषणः ॥ अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धःक्रुद्धंक्रुद्धइवांतकः ॥ ३१ ॥ निवृत्ता
स्तुपुनःसर्वेदूषणाश्रयनिर्भयाः ॥ राममेवाभ्यधावंतसालतालशिलायुधाः ॥ ३२ ॥ शूलमुद्गरहस्ताश्चपाशहस्तामहाबलाः ॥ सृजंतःशरवर्षाणिशस्त्र
वर्षाणिसंयुगे ॥ ३३ ॥ द्रुमवर्षाणिमुंचंतःशिलावर्षाणिराक्षसाः ॥ तद्बभूवाद्भुतंयुद्धंतुमुलंरोमहर्षणं ॥ ३४ ॥ रामस्यास्यमहाघोरंपुनस्तेषांचरक्षसां ॥
तेसमंतादभिक्रुद्धाराघवंपुनरार्दयन् ॥ ३५ ॥ ततःसर्वादिशोदृष्ट्वाप्रदिशश्चसमावृताः ॥ राक्षसैःसर्वतःप्राप्तैःशरवर्षाभिरावृतः ॥ ३६ ॥

पादपानंदनस्थाःकल्पवृक्षादयोयथातद्वत् समग्रालंकारयुतशरीरत्वाद्रक्षस्तनूनांकल्पवृक्षादिसाम्यमितिकतकः ॥ २९ ॥ अवशिष्टाहतावशिष्टाः ॥ ३० ॥ तान्सर्वान्शरणार्थिनः क्रु
द्धंरामंक्रुद्धोंतकइवाभ्यधावत् ॥ ३१ ॥ दूषणाश्रयेणदूषणाश्रयबलेननिर्भयाः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ततःसर्वादिशःप्रदिशश्चावृतादृष्ट्वासरामोभैरवंनादंकृत्वासर्वतःप्राप्तैःरा
क्षसैःशरवर्षाभिःशरवृष्टिभिरावृतःकालोचितंपरमभास्वरंगांधर्वमस्त्रंराक्षसेषुराक्षसविषयेसमयोजयत् धनुषीत्यर्थः ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ नाददानमिति अतिशैघ्र्यवशात्शरग्रहणमोचनेनपश्यंतिकिंतुविकर्षमाणमेवधनुःपश्यंति ॥ ३९ ॥ दिवाकरसहितमाकाशंकर्म शरांधकारंकर्तृ आवृणोत् अंधकारो स्त्रियां प्रक्षिपन्निव भूयोभूयःप्रक्षिपन्नेवेत्यर्थः इवशब्दएवार्थे ॥ ४० ॥ विकीर्णाकिंताच्छादना विस्तीर्णेतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ ४१ ॥ निहताःसद्योहताः पतिताःपातानंतरंमृताः क्षी

सकृत्वाभैरवंनादमस्त्रंपरमभास्वरं॥ समयोजयद्गांधर्वंराक्षसेषुमहाबलः॥ ३७॥ ततःशरसहस्राणिनिर्ययुश्चापमंडलात्॥ सर्वादशदिशोबाणैरापूर्यंतसमागतैः॥ ३८॥ नाददानंशरान्घोरान्विमुंचंतंशरोत्तमान्॥ विकर्षमाणंपश्यंतिराक्षसास्तेशरार्दिताः॥ ३९॥ शरांधकारमाकाशमावृणोत्सदिवाकरं॥ बभूवावस्थितोरामःप्रक्षिपन्निवताञ्छरान्॥ ४०॥ युगपत्पतमानैश्चयुगपच्चहतैर्भृशं॥ युगपत्पतितैश्चैवविकीर्णावसुधाभवत्॥ ४१॥ निहताःपतिताःक्षीणाश्छिन्नाभिन्नाविदारिताः॥ तत्रतत्रस्मदृश्यंतेराक्षसास्तेसहस्रशः॥ ४२॥ सोष्णीषैरुत्तमांगैश्चसांगदैर्बाहुभिस्तथा॥ ऊरुभिर्बाहुभिश्छिन्नैर्नानारूपैर्विभूषणैः॥ ४३॥ हयैश्चद्विपमुख्यैश्चरथैर्भिन्नैरनेकशः॥ चामरव्यजनैश्छत्रैर्ध्वजैर्नानाविधैरपि॥ ४४॥ रामेणबाणाभिहतैर्विच्छिन्नैःशूलपट्टिशैः॥ विच्छिन्नैःसमरेभूमिर्विस्तीर्णाभूद्भयंकरा॥ ४५॥ तान्दृष्ट्वानिहतान्सर्वेराक्षसाःपरमातुराः॥ नतत्रचलितुंशक्तारामंपरपुरंजयं॥ ४६॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचविंशःसर्गः॥ २५॥ ॥छ॥ ॥दूषणस्तुस्वकंसैन्यंहन्यमानंविलोक्यच॥ संदिदेशमहाबाहुर्भीमवेगान्दुरासदान्॥ १॥ राक्षसान्पंचसाहस्रान्समरेष्वनिवर्तिनः॥ तेशूलैःपट्टिशैःखड्गैःशिलावर्षैर्द्रुमैरपि॥ २॥ शरवर्षैरविच्छिन्नंववर्षुस्तंसमंततः॥ तद्द्रुमाणांशिलानांचवर्षंप्राणहरंमहत्॥ ३॥ प्रतिजग्राहधर्मात्माराघवस्तीक्ष्णसायकैः॥ प्रतिगृह्यचतद्वर्षंनिमीलितइवर्षभः॥ ४॥ रामःक्रोधंपरंलेभेवधार्थंसर्वरक्षसां॥ ततःक्रोधसमाविष्टःप्रदीप्तइवतेजसा॥ ५॥

णाःकंठगतप्राणाः छिन्नभिन्नौव्याख्यातौ ॥ ४२ ॥ विभूषणैरुपलक्षितैराक्षसैरितिशेषः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ विच्छिन्नैर्विशेषतश्छिन्नैश्चामरादिभिर्विशेषतश्छिन्नैःशूलपट्टिशैश्चेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ रामंचलितुंरामंप्रतिसंमुखंगंतुं ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥छ॥ ॥ दूषणस्त्विति ॥ १ ॥ पंचसाहस्रान्स्वसैन्यरूपान् ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रतिजग्राहरुरोध निमीलितःवर्षधारयानिमीलिताक्षः ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ क्षुरेणक्षुरधारेणशरेण ॥ ७ ॥ ८ ॥ तद्रक्षःकर्म व्यधनेरामःकर्ता ॥ ९ ॥ १० ॥ परेषांशत्रूणांवसयोक्षितंसिक्तं शत्रूणांगावइंद्रियाणितेषांपुरंशरीरंतस्यदारणंविदारकं यद्वातेषां

शरैरभ्यकिरत्सैन्यंसर्वतःसहदूषणं॥ ततःसेनापतिःक्रुद्धोदूषणःशत्रुदूषणः॥ ६॥ शरैरशनिकल्पैस्तंराघवंसमवारयत्॥ ततोरामःसुसंक्रुद्धःक्षुरेणास्यमहद्धनुः॥ ७॥ चिच्छेदसमरेवीरश्चतुर्भिश्चतुरोहयान्॥ हत्वाचाश्वाञ्शरैस्तीक्ष्णैरर्धचंद्रेणसारथेः॥ ८॥ शिरोजहारतद्रक्षस्त्रिभिर्विव्याधवक्षसि॥ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः॥ ९॥ जग्राहगिरिशृंगाभंपरिघंलोमहर्षणं॥ वेष्टितंकांचनैःपट्टैर्देवसैन्याभिमर्दनं॥ १०॥ आयसैःशंकुभिस्तीक्ष्णैःकीर्णंपरवसोक्षितं॥ वज्राशनिसमस्पर्शंपरगोपुरदारणं॥ ११॥ तंमहोरगसंकाशंप्रगृह्यपरिघंरणे॥ दूषणोभ्यपतद्रामंक्रूरकर्मानिशाचरः॥ १२॥ तस्याभिपतमानस्यदूषणस्यसराघवः॥ द्वाभ्यांशराभ्यांचिच्छेदसहस्ताभरणौभुजौ॥ १३॥ भ्रष्टस्तस्यमहाकायःपपातरणमूर्धनि॥ परिघश्छिन्नहस्तस्यशक्रध्वजइवाग्रतः॥ १४॥ कराभ्यांचविकीर्णाभ्यांपपातभुविदूषणः॥ विषाणाभ्यांविशीर्णाभ्यांमनस्वीवमहागजः॥ १५॥ दृष्ट्वातंपतितंभूमौदूषणंनिहतंरणे॥ साधुसाध्वितिकाकुत्स्थंसर्वभूतान्यपूजयन्॥ १६॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धास्त्रयःसेनाग्रयायिनः॥ संहत्याभ्यद्रवन्रामंमृत्युपाशावपाशिताः॥ १७॥ महाकपालःस्थूलाक्षःप्रमाथीचमहाबलः॥ महाकपालोविपुलंशूलमुद्यम्यराक्षसः॥ १८॥ स्थूलाक्षःपट्टिशंगृह्यप्रमाथीचपरश्वधं॥ दृष्ट्वैवापततस्तांस्तुराघवःसायकैःशितैः॥ १९॥ तीक्ष्णाग्रैःप्रतिजग्राहसंप्राप्तानतिथीनिव॥ महाकपालस्यशिरश्चिच्छेदरघुनंदनः॥ २०॥ असंख्येयैस्तुबाणौघैःप्रममाथप्रमाथिनं॥ स्थूलाक्षस्याक्षिणीस्थूलेपूरयामाससायकैः॥ २१॥ सपपातहतोभूमौविटपीवमहाद्रुमः॥ दूषणस्यानुगान्पंचसाहस्रान्कुपितःक्षणात्॥ २२॥

पुरद्वारविदारकं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ हस्तच्छेदानंतरंभ्रष्टःघूर्णनेनस्थानाद्भ्रष्टः तथाछिन्नहस्तस्यपरिघःपपात ॥ १४ ॥ विकीर्णाभ्यांविक्षिप्ताभ्यांभुजाभ्यामुपलक्षितोदूषणश्चपपात विगतासुरितिशेषः विषाणाभ्यांदंताभ्यां ॥ १५ ॥ १६ ॥ संहत्यमिलित्वा मृत्युपाशेनावपाशिताःबद्धाः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

पंचसाहस्रान्पंचसाहस्रैरित्यनेनभगवतोऽमोघेषुत्वंसूचितं ॥ २३ ॥ २४ ॥ हनध्वमित्यार्षं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शतंएकेनशतेनतत्संख्याकेनकर्णिनाबाणवि

॥३४॥ हत्वातुपंचसाहस्रैरनयद्यमसादनं ॥ दूषणंनिहतंश्रुत्वातस्यचैवपदानुगान् ॥ २३ ॥ व्यादिदेशखरःक्रुद्धःसेनाध्यक्षान्महाबलान् ॥ अयंविनिहतःसंख्ये ३
दूषणःसपदानुगः ॥ २४ ॥ महत्यासेनयासार्धंयुध्वारामंकुमानुषं ॥ शस्त्रैर्नानाविधाकारैर्हनध्वंसर्वराक्षसाः ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वाखरःक्रुद्धोराममेवाभि
दुद्रुवे ॥ श्येनगामीपृथुग्रीवोयज्ञशत्रुर्विहंगमः ॥ २६ ॥ दुर्जयःकरवीराक्षःपरुषःकालकार्मुकः ॥ हेममालीमहामालीसर्पास्योरुधिराशनः ॥ २७ ॥
द्वादशैतेमहावीर्याबलाध्यक्षाःससैनिकाः ॥ राममेवाभ्यधावंतविसृजंतःशरोत्तमान् ॥ २८ ॥ ततःपावकसंकाशैर्हेमवज्रविभूषितैः ॥ जघानशेषंते
जस्वीतस्यसैन्यस्यसायकैः ॥ २९ ॥ तेरुक्मपुंखाविशिखाःसधूमाइवपावकाः ॥ निजघ्नुस्तानिरक्षांसिवज्राइवमहाद्रुमान् ॥ ३० ॥ रक्षसांतुशतंरामः
शतेनैकेनकर्णिना ॥ सहस्रंतुसहस्रेणजघानरणमूर्धनि ॥ ३१ ॥ तैर्भिन्नवर्माभरणाश्छिन्नभिन्नशरासनाः ॥ निपेतुःशोणितादिग्धाधरण्यांरजनीच
राः ॥ ३२ ॥ तैर्मुक्तकेशैःसमरेपतितैःशोणितोक्षितैः ॥ विस्तीर्णावसुधाकृत्स्नामहावेदिःकुशैरिव ॥ ३३ ॥ तत्क्षणेतुमहाघोरंवनंनिहतराक्षसं ॥ बभूव
निरयप्रख्यंमांसशोणितकर्दमं ॥ ३४ ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांभीमकर्मणां ॥ हतान्येकेनरामेणमानुषेणपदातिना ॥ ३५ ॥ तस्यसैन्यस्यसर्वस्य
खरःशेषोमहारथः ॥ राक्षसस्त्रिशिराश्चैवरामश्चरिपुसूदनः ॥ ३६ ॥ शेषाहतामहावीर्याराक्षसारणमूर्धनि ॥ घोरादुर्विषहाःसर्वेलक्ष्मणस्याग्रजेनते
॥ ३७ ॥ ततस्तुतद्भीमबलंमहाहवेसमीक्ष्यधर्मेणहतंबलीयसा ॥ रथेनरामंमहताखरस्ततःसमाससादेंद्रइवोद्यताशनिः ॥ ३८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा
मायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

शेषेण एवंसहस्रंसहस्रेण ॥ ३१ ॥ शोणितादिग्धाःशोणितलिप्ताः ॥ ३२ ॥ विस्तीर्णाविशेषेणच्छन्ना महावेदिःअश्वमेधादिवेदिः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ मानुषेणमानुषवेषेणापि ॥ ३५ ॥ ॥३४॥
त्रिशिराश्चैवेति स्वस्वमूलबलेनसहेतिशेषः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ उद्यताशनिरुद्यतवज्रः ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि० श्री० रा० वा० आ० अर० षड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

खरमिति सन्निपत्यत्वरयातत्समीपमागम्य ॥१॥ विनिपातितंमयेतिशेषः ॥२॥ आलभेस्पृशामि यथावधिष्यामितथाप्रयतिष्येइतिशेषः सर्वरक्षसांवधार्ह सर्वरक्षसांवध्यमित्यर्थः ॥३॥
अहंवासमरेइतिपाठेमृत्युरित्यस्यास्येतिशेषः रणोत्साहादितिपाठेततोमनोनिवर्त्यैत्यर्थः प्राश्निकोमध्यस्थःउभययुद्धसाक्षीत्यर्थः ॥४॥ संयुगायसंयुगंकर्तुं ॥५॥ मृत्युलोभान्मृत्युकृतेयुद्ध

खरंतुरामाभिमुखंप्रयांतंवाहिनीपतिः ॥ राक्षसस्त्रिशिरानामसन्निपत्येदमब्रवीत् ॥ १ ॥ मांनियोजयविक्रांतंत्वंनिवर्तस्वसाहसात् ॥ पश्यरामंमहाबा
हुंसंयुगेविनिपातितं ॥ २ ॥ प्रतिजानामितेसत्यमायुधंचाहमालभे ॥ यथारामंवधिष्यामिवधार्हंसर्वरक्षसां ॥ ३ ॥ अहंवास्यरणेमृत्युरेपवासमरेम
म ॥ विनिवर्त्यरणोत्साहंमुहूर्तंप्राश्निकोभव ॥ ४ ॥ प्रहृष्टोवाहतेरामेजनस्थानंप्रयास्यसि ॥ मयिवानिहतेरामंसंयुगायप्रयास्यसि ॥ ५ ॥ खरस्त्रिशि
रसातेनमृत्युलोभात्प्रसादितः ॥ गच्छयुद्ध्येत्यनुज्ञातोराघवाभिमुखोययौ ॥ ६ ॥ त्रिशिरास्तुरथेनैववाजियुक्तेनभास्वता ॥ अभ्यद्रवद्रणेरामंत्रिशृंग
इवपर्वतः ॥ ७ ॥ शरधारासमूहान्समहामेघइवोत्सृजन् ॥ व्यसृजत्सदृशंनादंजलार्द्रस्येवदुंदुभेः ॥ ८ ॥ आगच्छंतंत्रिशिरसंराक्षसंप्रेक्ष्यराघवः ॥ ध
नुषाप्रतिजग्राहविधुन्वन्सायकाञ्शितान् ॥ ९ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलोरामत्रिशिरसोस्तदा ॥ संबभूवातिबलिनोःसिंहकुंजरयोरिव ॥ १० ॥ ततस्त्रिशिरसा
बाणैर्ललाटेताडितस्त्रिभिः ॥ अमर्षीकुपितोरामःसंरब्धइदमब्रवीत् ॥ ११ ॥ अहोविक्रमशूरस्यराक्षसस्येदृशंबलं ॥ पुष्पैरिवशरैर्यौहंललाटेऽस्मिपरि
क्षतः ॥ १२ ॥ ममापिप्रतिगृह्णीष्वशरांश्चापगुणाच्च्युतान् ॥ एवमुक्त्वातुसंरब्धःशरानाशीविषोपमान् ॥ १३ ॥ त्रिशिरोवक्षसिक्रुद्धोनिजघानचतुर्द
श ॥ चतुर्भिस्तुरगानस्यशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ १४ ॥ न्यपातयततेजस्वीचतुरस्तस्यवाजिनः ॥ अष्टभिःसायकैःसूतंरथोपस्थेन्यपातयत् ॥ १५ ॥ राम
श्चिच्छेदबाणेनध्वजंचास्यसमुच्छ्रितं ॥ ततोहतरथात्तस्मादुत्पतंतंनिशाचरं ॥ १६ ॥

लोभात् मृत्युसमयेरक्षःप्रकृतिविपर्ययात्तस्यभगवत्तत्त्वंज्ञात्वातद्धस्तमृत्युलोभादित्यर्थश्च युद्ध्ययुद्धंकुरुष्व अनुज्ञातःखरेणेतिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ जलार्द्रस्येति अनेननादवैपरीत्येनमृत्यु
सान्निध्यंसूचितं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अहोइत्यादिव्यंग्योक्तिः पुष्पैरिवपरिक्षतइत्यनेनत्वगपिनविद्धेत्याशयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ तुरगान्वेगवतोश्वानित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥
हतरथात्हतहयसारथिकाद्रथात् ॥ १६ ॥

जडःआयुधपरिग्रहंइतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ पूर्वंपतितैःशिरोभिरुपलक्षितःपश्चान्न्यपतत् चतुर्दशसहस्राणिममचित्तानुवर्तिनामितिसेनोद्योगेखरोक्तेश्चतुर्दशसहस्राणिहतानिखरत्रिशि
रसावेवावशिष्टावितिपूर्वसर्गांतेउक्तेर्हतशेषान्निवर्त्यैतिअत्रत्योक्तेश्चतुर्दशसहस्रंयूथपाअत्रेतिज्ञायते हतशेषाइतितुखरीयमूलबलाभिप्रायंबोध्यं ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि

चिच्छेदरामस्तंबाणैर्हृदयेसोभवज्जडः ॥ सायकैश्चाप्रमेयात्मासामर्षात्तस्यरक्षसः ॥ १७ ॥ शिरांस्यपातयत्त्रीणिवेगवद्भिस्त्रिभिःशरैः ॥ सधूमशो
णितोद्गारीरामबाणाभिपीडितः ॥ १८ ॥ न्यपतत्पतितैःपूर्वंसमरस्थोनिशाचरः ॥ हतशेषास्ततोभग्नाराक्षसाःखरसंश्रयाः ॥ १९ ॥ द्रवंतिस्मनतिष्ठं
तिव्याधत्रस्तामृगाइव ॥ तान्खरोद्रवतोदृष्ट्वानिवर्त्यरुषितस्त्वरन् ॥ राममेवाभिदुद्रावराहुश्चंद्रमसंयथा ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मी
कीयेआ० अरण्यकांडेसप्तविंशःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ निहतंदूषणंदृष्ट्वारणेत्रिशिरसासह ॥ खरस्याप्यभवत्त्रासोदृष्ट्वारामस्यविक्रमं ॥ १ ॥ स
दृष्ट्वाराक्षसंसैन्यमविषह्यंमहाबलं ॥ हतमेकेनरामेणदूषणस्त्रिशिराअपि ॥ २ ॥ तद्बलंहतभूयिष्ठंविमनाःप्रेक्ष्यराक्षसः ॥ आससादखरोरामंनमुचिर्वा
सवंयथा ॥ ३ ॥ विकृष्यबलवच्चापंनाराचान्रक्तभोजनान् ॥ खरश्चिक्षेपरामायक्रुद्धानाशीविषानिव ॥ ४ ॥ ज्यांविधुन्वन्सुबहुशःशिक्षयास्त्राणिदर्श
यन् ॥ चचारसमरेमार्गान्शरैरथगतःखरः ॥ ५ ॥ ससर्वाश्चदिशोबाणैःप्रदिशश्चमहारथः ॥ पूरयामासतंदृष्ट्वारामोपिसुमहद्धनुः ॥ ६ ॥ ससायकैर्दु
र्विषहैर्विस्फुलिंगैरिवाग्निभिः ॥ नभश्चकाराविवरंपर्जन्यइववृष्टिभिः ॥ ७ ॥ तद्बभूवशितैर्बाणैःखररामविसर्जितैः ॥ पर्याकाशमनाकाशंसर्वतःशर
संकुलं ॥ ८ ॥ शरजालावृतःसूर्योनतदास्मप्रकाशते ॥ अन्योन्यवधसंरंभादुभयोःसंप्रयुध्यतोः ॥ ९ ॥ ततोनालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्चविकर्णिभिः ॥
आजघानरणेरामंतोत्रैरिवमहाद्विपं ॥ १० ॥ तंरथस्थंधनुष्पाणिंराक्षसंपर्यवस्थितं ॥ ददृशुःसर्वभूतानिपाशहस्तमिवांतकं ॥ ११ ॥

रामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसप्तविंशःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ निहतमिति ॥ १ ॥ रक्षसामिदंराक्षसंसैन्यंहतंदृष्ट्वेत्यन्वयः ॥ २ ॥ हतभूयिष्ठं
अल्पावशेषं ॥ ३ ॥ ४ ॥ शिक्षयाधनुर्विद्याभ्यासेन मार्गान्शरसंधानक्षेपणादिप्रकारभेदान्दर्शयन्रथस्थःखरःसमरेचचारअनेकविधरथसंचरणैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ सरामः नभःआकाशम
विवरंनीरंध्रंचकार ॥ ७ ॥ पर्याकाशंपरितोविद्यमानमाकाशमनाकाशंनिरवकाशंबभूव ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

सर्वसैन्यस्यहंतारंरामंखरःपरिश्रांतंमेने अनेनायंप्रहारावसरइतिखरबोधःसूचितः अतएवानुपदंतेनरामधनुषश्छेदः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ मुष्टिदेशेधनुर्ग्रहणप्रदेशोपरिदेशे ॥ १५ ॥
सखरः मर्मणिकवचबंधसंधिषु ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रहतंकवचंपपात ॥ १८ ॥ शरैरर्पितःसंक्षतःकृतः ॥ १९ ॥ २० ॥ महर्षिणाअगस्त्येन अतिसृष्टंदत्तं वरंश्रेष्ठं ॥ २१ ॥ २२ ॥ देवतानामा

हंतारंसर्वसैन्यस्यपौरुषेपर्यवस्थितं ॥ परिश्रांतंमहासत्त्वंमेनेरामंखरस्तदा ॥ १२ ॥ तंसिंहमिवविक्रांतंसिंहविक्रांतगामिनं ॥ दृष्ट्वानोद्विजतेरामःसिं
हःक्षुद्रमृगंयथा ॥ १३ ॥ ततःसूर्यनिकाशेनरथेनमहताखरः ॥ आससादाथतंरामंपतंगइवपावकं ॥ १४ ॥ ततोस्यसशरंचापंमुष्टिदेशेमहात्मनः ॥
खरश्चिच्छेदरामस्यदर्शयन्हस्तलाघवं ॥ १५ ॥ सपुनस्त्वपरान्सप्तशरानादायमर्मणि ॥ निजघानरणेक्रुद्धःशक्राशनिसमप्रभान् ॥ १६ ॥ ततःशरस
हस्रेणराममप्रतिमौजसं ॥ अर्दयित्वामहानादंननादसमरेखरः ॥ १७ ॥ ततस्तत्प्रहतंबाणैःखरमुक्तैःसुपर्वभिः ॥ पपातकवचंभूमौरामस्यादित्यवर्चसं
॥ १८ ॥ सशरैरर्पितःक्रुद्धःसर्वगात्रेषुराघवः ॥ रराजसमरेरामोविधूमोग्निरिवज्वलन् ॥ १९ ॥ ततोगंभीरनिर्ह्रादंरामःशत्रुनिबर्हणः ॥ चकारांतायसरि
पोःसज्जमन्यन्महद्धनुः ॥ २० ॥ सुमहद्वैष्णवंयत्तदतिसृष्टंमहर्षिणा ॥ वरंतद्धनुरुद्यम्यखरंसमभिधावतः ॥ २१ ॥ ततःकनकपुंखैस्तुशरैःसन्नतपर्व
भिः ॥ चिच्छेदरामःसंक्रुद्धःखरस्यसमरेध्वजं ॥ २२ ॥ सदर्शनीयोबहुधाविच्छिन्नःकांचनोध्वजः ॥ जगामधरणींसूर्योदेवतानामिवाज्ञया ॥ २३ ॥
तंचतुर्भिःखरःक्रुद्धोरामंगात्रेषुमार्गणैः ॥ विव्याधहृदिमर्मज्ञोमातंगमिवतोयदैः ॥ २४ ॥ सरामोबहुभिर्बाणैःखरकार्मुकनिःसृतैः ॥ विद्धोरुधिरसि
क्तांगोबभूवरुषितोभृशं ॥ २५ ॥ सधनुर्धन्विनांश्रेष्ठःसंगृह्यपरमाहवे ॥ मुमोचपरमेष्वासःषट्शरानभिलक्षितान् ॥ २६ ॥ शिरस्येकेनबाणेनद्वाभ्यां
बाह्वोरथार्पयन् ॥ त्रिभिश्चंद्रार्धवक्रैश्चवक्षस्यभिजघानह ॥ २७ ॥ ततःपश्चान्महातेजानाराचान्भास्करोपमान् ॥ जघानराक्षसंक्रुद्धस्त्रयोदशशि
लाशितान् ॥ २८ ॥

ज्ञयासूर्यइवेतिकविकल्पितोपमानिकोपमेयं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अभिलक्षितानभिलक्षितविषयान् ॥ २६ ॥ तानेवविषयानाह शिरस्येकेनेत्यादि ॥ २७ ॥ भास्करोपमानित्य
स्यगृहीत्वेतिशेषः ॥ २८ ॥

उपान्त्यत्रयोदशानां विनियोगमाह रथस्येत्यादि ॥ २९ ॥ त्रिवेणुर्नामरथमुखस्थोयुगाधारदंडः ॥ ३० ॥ प्रहसन्निवलीलयैवबिभेदखरंहृदीतिशेषमाहकतकः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ महारथस्यपूज्यस्यतत्कर्मदृष्ट्वेतिशेषः अपूजयन्नमस्कारस्तुत्यादिभिस्तमतोषयन्नित्यर्थः ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडे अष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मृदुपूर्वन्यायमवलंब्यमृदूक्तिपूर्वं परुषंपरुषार्थकं ॥ १ ॥ त्वत्कृतान्यायेनायंतवनाशइत्याह गजेत्यादि बलेतिष्ठताबलविषयस्वामित्वेनति

रथस्ययुगमेकेनचतुर्भिःशबलान्हयान्॥ षष्ठेनचशिरःसंख्येचिच्छेदखरसारथेः॥ २९॥ त्रिभिस्त्रिवेणून्बलवान्द्वाभ्यामक्षंमहाबलः॥ द्वादशेनतुबाणेनखरस्यसशरंधनुः॥ ३०॥ छित्वावज्रनिकाशेनराघवःप्रहसन्निव॥ त्रयोदशेनेंद्रसमोबिभेदसमरेखरं॥ ३१॥ प्रभग्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः॥ गदापाणिरवप्लुत्यतस्थौभूमौखरस्तदा॥ ३२॥ तत्कर्मरामस्यमहारथस्यसमेत्यदेवाश्चमहर्षयश्च॥ अपूजयन्प्रांजलयःप्रहृष्टास्तदाविमानाग्रगताःसमेताः॥ ३३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेअष्टाविंशःसर्गः॥ २८॥ ॥ ७॥ ॥खरंतुविरथंरामोगदापाणिमवस्थितं॥ मृदुपूर्वंमहातेजाःपरुषंवाक्यमब्रवीत्॥ १॥ गजाश्वरथसंबाधेबलेमहतितिष्ठता॥ कृतंतेदारुणंकर्मसर्वलोकजुगुप्सितं॥ २॥ उद्वेजनीयोभूतानांनृशंसःपापकर्मकृत्॥ त्रयाणामपिलोकानामीश्वरोपिनतिष्ठति॥ ३॥ कर्मलोकविरुद्धंतुकुर्वाणंक्षणदाचर॥ तीक्ष्णंसर्वजनोहंतिसर्पंदुष्टमिवागतं॥ ४॥ लोभात्पापानिकुर्वाणःकामाद्वायोनबुध्यते॥ हृष्टःपश्यतितस्यांतंब्राह्मणीकरकादिव॥ ५॥

ष्ठताईदृशेनयद्दारुणंकर्मकृतंभवतितत्सर्वलोकनिंद्यंभवति ॥ २ ॥ एवंविधकर्मकर्तुर्नेहसुखमित्याह उद्वेजनीयइति उद्वेजकइत्यर्थः नृशंसोघातुकःक्रूरःएवंगुणकईश्वरोऽपिनतिष्ठतिनचिरंतिष्ठति ॥ ३ ॥ तदेवाह कर्मेत्यादि सर्वजनोहंति अकृतापकारोपिहंति ससर्ववध्यइतियावत् ॥४॥ अप्राप्तप्राप्तीच्छाकामः प्राप्ताधिकेच्छालोभः तस्यपापस्यांतंस्वनाशरूपंपरिपाकंपश्यति पापफलमनुभवतीत्यर्थः करकावर्षोपलास्तानत्तिकरकात्साब्राह्मणीरक्तपुच्छिकेव रक्तपुच्छिकायाःकरकाविषं तन्निगरणमात्रेणतन्मृत्युरितिप्रसिद्धिः सायथास्वानर्थमपश्यंतीतद्भुंक्ते भोजनोत्तरंतन्नाशंलोकःपश्यति एवंयःकर्मकरणकालेनाशकमिदमितिनबुध्यतेतस्यतत्कर्मप्राप्तमंतंनाशंलोकोहृष्टःसन्पश्यतीत्यर्थइतिकतकः ॥ ५ ॥

ततःकिंतत्राह वसतइति किंनुफलमग्रेप्राप्स्यसितन्नविद्मइतिशेषः ॥ ६ ॥ इदंतुप्रत्यक्षमित्याह नेति पापकर्माणःपूर्वपुण्येनैश्वर्यंप्राप्यापिनचिरंतिष्ठंति ॥७॥ कालेपापानुभवकाले घोरंदुःखरूपफलं ॥ ८ ॥ ९ ॥ घोरंकर्मणःफलंभवतीतिशेषः अतोहेतोरहंराजादुष्टनिग्रहाधिकारी हेनिशाचररक्षसांप्राणान्हंतुंआसादितोऽक्षपिभिरितिशेषः त्वयेतिवा राज्ञेतिपाठेराज्ञादश

वसतोदंडकारण्येतापसान्धर्मचारिणः॥ किंनुहत्वामहाभागान्फलंप्राप्स्यसिराक्षस॥ ६॥ नचिरंपापकर्माणःक्रूरालोकजुगुप्सिताः॥ ऐश्वर्यंप्राप्यतिष्ठंतिशीर्णमूलाइवद्रुमाः॥ ७॥ अवश्यंलभतेकर्ताफलंपापस्यकर्मणः॥ घोरंपर्यागतेकालेद्रुमःपुष्पमिवार्तवं॥ ८॥ नचिरात्प्राप्यतेलोकेपापानांकर्मणांफलं॥ सविषाणामिवान्नानांभुक्तानांक्षणदाचर॥ ९॥ पापमाचरतांघोरंलोकस्याप्रियमिच्छतां॥ अहमासादितोराजाप्राणान्हंतुंनिशाचर॥ १०॥ अद्यभित्वामयामुक्ताःशराःकांचनभूषणाः॥ विदार्यातिपतिष्यंतिवल्मीकमिवपन्नगाः॥ ११॥ येत्वयादंडकारण्येभक्षिताधर्मचारिणः॥ तानद्यनिहतःसंख्येससैन्योनुगमिष्यसि॥ १२॥ अद्यत्वांनिहतंबाणैःपश्यंतुपरमर्षयः॥ निरयस्थंविमानस्थायेत्वयानिहताःपुरा॥ १३॥ प्रहरस्वयथाकामंकुरुयत्नंकुलाधम॥ अद्यतेपातयिष्यामिशिरस्तालफलंयथा॥ १४॥ एवमुक्तस्तुरामेणक्रुद्धःसंरक्तलोचनः॥ प्रत्युवाचततोरामंप्रहसन्क्रोधमूर्छितः॥ १५॥ प्राकृतान्राक्षसान्हत्वायुद्धेदशरथात्मज॥ आत्मनाकथमात्मानमप्रशस्यंप्रशंससि॥ १६॥ विक्रांताबलवंतोवायेभवंतिनरर्षभाः॥ कथयंतिनतेकिंचित्तेजसाचातिगर्विताः॥ १७॥

रथेनासादितोनियुक्तइत्यर्थइतितीर्थः ॥ १० ॥ अद्यमयामुक्ताबाणाःत्वद्वपुर्भित्वाभूमिंविदार्यातिपतिष्यंतिभुवमतिक्रम्यपतिष्यंति पातालंगमिष्यंतीतियावत् ॥११॥ अत्रकृप्यनुगमनंप्राणनाशमात्रेण अतएवनिरयस्थमितिवक्ष्यति ॥१२॥ निरयस्थमिति ननुभगवताहतस्यमृतिसमयेभगवद्दर्शनवतःकथंनिरयस्थत्वमितिचेन्न अत्युग्रस्यब्रह्मवधकर्मणःफलस्यावश्यंभोक्तव्यत्वेनादौभगवदिच्छयैवनिरयभोगपूर्वमुत्तमपदप्राप्तेःसत्वेनादोषात् ॥१३॥ कुलाधमकुलेनाधम ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ गर्विताअतिनकथयंतीत्यन्वयः ॥ १७ ॥

अकृतात्मानःकल्मषचित्ताः ॥ १८ ॥ कुलंव्यपदिशन्कुलीनत्वंप्रकटयन्मृत्युकालेतत्तुल्ययुद्धकालेसंप्राप्ते अप्रस्तवेअप्रस्तावे यज्ञभावआर्षः स्वस्तवरूपंवचनंकोभिधास्यतिनकोपीत्यर्थः अहमासादितोराजेतिरामोक्तेरिदमुक्तवान् ॥ १९ ॥ कत्थनेनप्राकृतेनतेत्वयासर्वथैवात्मनोलघुत्वंदर्शितं यथासुवर्णप्रतिरूपेणस्वर्णतुल्यरूपेणपित्तलेनकुशाग्निनास्वर्णादिशोधनाग्निनातप्ते नयथास्वस्यकृष्णवर्णत्वरूपंलाघवंदर्शितंभवतिनद्वत्तापात्पूर्वंहितत्रस्वर्णताबुद्धिःसातापेयथानश्यतितथात्वयास्वस्मिन्स्थिताप्राक्शूरत्वबुद्धिःकत्थनेनापहृतेत्यर्थः तुषाग्निनेतिपाठांतरं ॥ २० ॥ अयमेवंतेकत्थनेहेतुरित्याह नत्विति गदाधरंमांयतोनपश्यसिसारतोनजानासिअतोविकत्थसेइत्यन्वयः धराधरमितिपर्वतविशेषणं तेनकुलाचलसादृश्यबोधनं ॥ २१ ॥ स्वकंसारंदर्श

प्राकृतास्त्वकृतात्मानोलोकेक्षत्रियपांसनाः ॥ निरर्थकंविकत्थंतेयथारामविकत्थसे ॥ १८ ॥ कुलंव्यपदिशन्वीरःसमरेकोभिधास्यति ॥ मृत्युकालेतु संप्राप्तेस्वयमप्रस्तवेस्तवं ॥ १९ ॥ सर्वथातुलघुत्वंतेकत्थनेनविदर्शितं ॥ सुवर्णप्रतिरूपेणतप्तेनेवकुशाग्निना ॥ २० ॥ नतुमामिहतिष्ठंतंपश्यसित्वंग दाधरं ॥ धराधरमिवाकंप्यंपर्वतंधातुभिश्चितं ॥ २१ ॥ पर्याप्तोहंगदापाणिर्हंतुंप्राणान्रणेतव ॥ त्रयाणामपिलोकानांपाशहस्तइवांतकः ॥ २२ ॥ का मंबह्वपिवक्तव्यंत्वयिवक्ष्यामिनत्वहं ॥ अस्तंप्राप्नोतिसवितायुद्धविघ्नस्ततोभवेत् ॥ २३ ॥ चतुर्दशसहस्राणिराक्षसानांहतानिते ॥ त्वद्विनाशात्करोम्य द्यतेषामश्रुप्रमार्जनं ॥ २४ ॥ इत्युक्त्वापरमक्रुद्धःसगदांपरमांगदां ॥ खरश्चिक्षेपरामायप्रदीप्तामशनिंयथा ॥ २५ ॥ खरबाहुप्रमुक्तासाप्रदीप्तामहती गदा ॥ भस्मवृक्षांश्चगुल्मांश्चकृत्वागात्तत्समीपतः ॥ २६ ॥ तामापतंतींमहतींमृत्युपाशोपमांगदां ॥ अंतरिक्षगतांरामश्चिच्छेदबहुधाशरैः ॥ २७ ॥ साविशीर्णाशरैर्भिन्नापपातधरणीतले ॥ गदामंत्रौषधिबलैर्व्यालीवविनिपातिता ॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० अर० एकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥

यतिपर्याप्तइति गदापाणिरितिगदाहस्तइत्यर्थः तवत्रयाणांलोकानांचेत्यर्थः ॥ २२ ॥ यद्यपित्वद्विषयेकामंबहुवक्तव्यमस्ति अथाप्यहंनवक्ष्यामि त्वद्वल्लघुत्वापत्तेः हेत्वंतरमप्याह अस्त मिति ॥ २३ ॥ यानितेत्वयाहतानितेषांतत्संबंधिस्त्रीपुत्रादीनांअश्रुमार्जनंकरिष्यामि त्वद्विनाशात्त्वन्मरणात् ॥ २४ ॥ परमाअंगदाःकनकवलयानियस्यास्तांप्रसिद्धांहस्तस्थांगदांचि क्षेप ॥ २५ ॥ भस्मकृत्वास्वज्वालयेतिशेषः तत्समीपतःरामसमीपतः ॥ २६ ॥ २७ ॥ मंत्रादिबलैर्विनिपातिताव्यालीव ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणति लकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

भित्वेति ॥ १ ॥ लब्धावसरोभगवांस्त्वयैवकत्थनंकृतमित्याह एतदिति शक्तिहीनतरःशक्त्याहीनतरः ॥ २ ॥ अभिधानेकेवलंप्रगल्भस्यतवानयाशत्रुवधोभवत्येवेत्ययंयःप्रत्ययोविश्वा सस्तस्यस्वनाशेनघातिका ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्रस्तंस्थानादतएवभूमौन्यस्तंभुजद्वयंयेनसः गांभुवं ॥ ७ ॥ प्रवृद्धनिद्रेप्रवृद्धदीर्घनिद्रे शरण्याःसुखवासभूताः शरण्यानांतपोमहिम्ना सर्वजनशरण्यानां ॥ ८ ॥ हतस्थानेहतराक्षसवासे ॥ ९ ॥ विप्रसरिष्यंति मद्भयेनजनस्थानात्पलायिष्यंतीत्यर्थः ॥ १० ॥ शोकरसज्ञाःशोकस्थायिकरसज्ञाः निरर्थिकाःनिःशेषतोन

भित्वातुतांगदांबाणैराघवोधर्मवत्सलः ॥ स्मयमानइदंवाक्यंसंरब्धमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ एतत्तेबलसर्वस्वंदर्शितंराक्षसाधम ॥ शक्तिहीनतरोमत्तोवृ थात्वमुपगर्जसि ॥ २ ॥ एषाबाणविनिर्भिन्नागदाभूमितलंगता ॥ अभिधानप्रगल्भस्यतवप्रत्ययघातिनी ॥ ३ ॥ यत्त्वयोक्तंविनष्टानामिदमश्रुप्रमार्ज नं ॥ राक्षसानांकरोमीतिमिथ्यातदपितेवचः ॥ ४ ॥ नीचस्यक्षुद्रशीलस्यमिथ्यावृत्तस्यरक्षसः ॥ प्राणानपहरिष्यामिगरुत्मानमृतंयथा ॥ ५ ॥ अद्यते भिन्नकंठस्यफेनबुद्बुदभूषितं ॥ विदारितस्यमद्बाणैर्महीपास्यतिशोणितं ॥ ६ ॥ पांसुरूपितसर्वांगःस्रस्तन्यस्तभुजद्वयः ॥ स्वप्स्यसेगांसमाश्लिष्यदुर्ल भांप्रमदामिव ॥ ७ ॥ प्रवृद्धनिद्रेशयितेत्वयिराक्षसपांसने ॥ भविष्यंतिशरण्यानांशरण्यादंडकाइमे ॥ ८ ॥ जनस्थानेहतस्थानेतवराक्षसमच्छरैः ॥ निर्भयाविचरिष्यंतिसर्वतोमुनयोवने ॥ ९ ॥ अद्यविप्रसरिष्यंतिराक्षस्योहतबांधवाः ॥ बाष्पार्द्रवदनादीनाभयादन्यभयावहाः ॥ १० ॥ अद्यशोकर सज्ञास्ताभविष्यंतिनिरर्थिकाः ॥ अनुरूपकुलाःपत्न्योयासांत्वंपतिरीदृशः ॥ ११ ॥ नृशंसशीलक्षुद्रात्मन्नित्यंब्राह्मणकंटक ॥ त्वत्कृतेशंकितैरग्नौमुनि भिःपात्यतेहविः ॥ १२ ॥ तमेवमभिसंरब्धंब्रुवाणंराघवंवने ॥ खरोनिर्भर्त्सयामासरोषात्खरतरस्वरः ॥ १३ ॥ दृढंखल्ववलिप्तोसिभयेष्वपिचनिर्भयः ॥ वाच्यावाच्यंततोहित्वंमृत्योर्वश्योनबुध्यसे ॥ १४ ॥

ष्टोर्थःकामादिपुरुषार्थोयासांताः अनुरूपकुलास्त्वत्सदृशदुर्वृत्तत्वादिगुणवत्कुलाः ईदृशःपापकर्मा ॥ ११ ॥ अस्यैवविवरणंनृशंसेत्यादि शंकितैस्त्वद्भटेभ्यः यद्यपिभगवतईदृशेपुक्षुद्रेष्वे वंवादोऽनुचितस्तथापिनिरयस्थमितिस्वोक्तिसत्यांकर्तुंमरणकालेक्रोधजनकतमोगुणोद्रेकस्यतामसगुणगतिसंपादकस्योद्भवायेतिबोध्यं ॥ १२ ॥ १३ ॥ ततोहिअवलिप्तत्वादेव मृत्यु वश्योऽपिवाच्यावाच्यंनजानीषे ॥ १४ ॥

परिक्षेपोबंधः निरस्तषडिंद्रियाःसांतःकरणचक्षुरादिपंचेंद्रियैर्निरस्ताविनाशितस्वातंत्र्याः मृत्युकालेस्फुरितभगवद्रूपःश्लेषेणस्वाविनयंक्षमापयतिच कालेति अतस्त्वयामदुक्तयःक्षंतव्या इतिव्यंग्यमित्यन्ये तेषांनिरयस्थमितिभगवदुक्तेरसंगतिःस्पष्टैव ॥ १५ ॥ भ्रुकुटिंसन्निरुध्यसन्निबध्य ॥ १६ ॥ प्रहरणमायुधंतदर्थे सर्वतःप्रसृतमितिशेषः तादृशसालमवलोकयन्नित्यर्थः दशनच्छदमधरं संदष्टदशनच्छदंयथाभवतितथा ॥ १७ ॥ समुत्क्षिप्यभ्रामयित्वा हतोमारितः ॥ १८ ॥ १९ ॥ जातस्वेदोरोषादितिशेषः नतुश्रमादिति अयंरोषोपिभगवतारोपितए

कालपाशपरिक्षिप्ताभवंतिपुरुषाहिये ॥ कार्याकार्यंनजानंतितेनिरस्तषडिंद्रियाः ॥ १५ ॥ एवमुक्कातत्तोरामंसंरुध्यभ्रुकुटिंततः ॥ सददर्शमहासालमविदूरेनिशाचरः ॥ १६ ॥ रणेप्रहरणस्यार्थेसर्वतोह्यवलोकयन् ॥ सतमुत्पाटयामाससंदष्टदशनच्छदं ॥ १७ ॥ तंसमुत्क्षिप्यबाहुभ्यांविनर्दित्वामहाबलः ॥ राममुद्दिश्यचिक्षेपहतस्त्वमितिचाब्रवीत् ॥ १८ ॥ तमापतंतंबाणौघैश्छित्वारामःप्रतापवान् ॥ रोषमाहारयत्तीव्रंनिहंतुंसमरेखरं ॥ १९ ॥ जातस्वेदस्ततोरामोरोषरक्तांतलोचनः ॥ निर्बिभेदसहस्रेणबाणानांसमरेखरं ॥ २० ॥ तस्यबाणांतराद्रक्तंबहुसुस्रावफेनिलं ॥ गिरेःप्रस्रवणस्येवधाराणांचपरिस्रवः ॥ २१ ॥ विकलःसकृतोबाणैःखरोरामेणसंयुगे ॥ मत्तोरुधिरगंधेनतमेवाभ्यद्रवद्द्रुतं ॥ २२ ॥ तमापतंतंसंक्रुद्धंकृतास्त्रोरुधिराप्लुतं ॥ अपासर्पद्द्वित्रिपदंकिंचित्त्वरितविक्रमः ॥ २३ ॥ ततःपावकसंकाशंवधायसमरेशरं ॥ खरस्यरामोजग्राहब्रह्मदंडमिवापरं ॥ २४ ॥ सतद्दत्तंमघवतासुरराजेनधीमता ॥ संदधेचसधर्मात्मामुमोचचखरंप्रति ॥ २५ ॥

वनटवन्नतुवास्तवोमानुषत्वस्थिरीकरणायेतिबोध्यं रक्तवर्णेऽतभागेऽपांगभागेलोचनेयस्यसः सहस्रेणानंतेन ॥ २० ॥ बाणांतराद्बाणक्षतविवरात्प्रस्रवणस्यप्रस्रवणाख्यस्यपरिस्रवःप्रवाहः ॥ २१ ॥ विकलःपरवशःकृतोनतुमृतइत्यर्थः तदेवाह मत्तइति ॥ २२ ॥ आपतंतंबाणक्षेपावकाशोयथानभवतितथोपर्यापतंतंखरंदृष्ट्वाऽत्यासत्तौधनुर्व्यापारोनस्यादितिस्वशरीरे तद्रुधिरपातभियाचद्वित्रीणिपदानित्वरितपदन्यासोबाणंसंदधदेवपृष्ठतोपासर्पत् अनेनमहाबलत्वंखरस्योक्तं नह्यन्यथारामधनुश्छेदोऽनंतबाणसहनंवासुशकं अतएवास्यैतद्वधायविशिष्यस्वशक्तिरूपवैष्णवबाणग्रहणं ॥ २३ ॥ ब्रह्मदंडमिवब्रह्मास्त्रमिवामोघं ॥ २४ ॥ मघवतादत्तमगस्त्यद्वारा ॥ २५ ॥ ॥३८॥

धनुरायम्यविमुक्तःसखरस्योरस्यपतदित्यन्वयः ॥ २६ ॥ श्वेतारण्येयथांधकःअंधकासुरः श्वेतारण्येरुद्रेणहतइतिपुराणप्रसिद्धं रुद्रेणेवेतिइवशब्दोवाक्यालंकारे श्वेतारण्येयथांतकइतिप्रचुरःपाठः तत्रकावेरीतीरवर्तिनिश्वेतारण्येमार्कंडेयचिरजीवित्वायांतकसंहारोरुद्रेणकृतइतितन्माहात्म्येप्रसिद्धिः कौर्मेतूत्तरखंडेश्वेतस्यराजर्षेःपरमशवस्यकालंजरेपर्वतेतपस्यभिरतस्यमारणायागतस्यांतकस्यशिवेनवामपादप्रहारेणसंहारःकृतइतिषट्त्रिंशेऽध्यायेउक्तं ॥ २७ ॥ वज्रेणवृत्रइवफेनेनतदाच्छादितवज्रेणनमुचिरिव नशुष्केणनार्द्रेणेतिब्रह्मणातस्मैवर

सविमुक्तोमहाबाणोनिर्घातसमनिःस्वनः ॥ रामेणधनुरायम्यखरस्योरसिचापतत् ॥ २६ ॥ सपपातखरोभूमौदह्यमानःशराग्निना ॥ रुद्रेणेवविनिर्दग्धःश्वेतारण्येयथांधकः ॥ २७ ॥ सवृत्रइववज्रेणफेनेननमुचिर्यथा ॥ बलोवेंद्राशनिहतोनिपपातहतःखरः ॥ २८ ॥ एतस्मिन्नंतरेदेवाश्चारणैःसहसंगताः ॥ दुंदुभींश्चाभिनिघ्नंतःपुष्पवर्षंसमंततः ॥ २९ ॥ रामस्योपरिसंहृष्टाववर्षुर्विस्मितास्तदा ॥ अर्धाधिकमुहूर्तेननरामेणनिशितैःशरैः ॥ ३० ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांकामरूपिणां ॥ खरदूषणमुख्यानांनिहतानिमहामृधे ॥ ३१ ॥ अहोवतमहत्कर्मरामस्यविदितात्मनः ॥ अहोवीर्यमहोदार्ढ्यंविष्णोरिवहिदृश्यते ॥ ३२ ॥ इत्येवमुक्कातेसर्वेययुर्देवायथागतं ॥ ततोराजर्षयःसर्वेसंगताःपरमर्षयः ॥ ३३ ॥ सभाज्यमुदितारामंसागस्त्याइदमब्रुवन् ॥ एतदर्थंमहातेजामहेंद्रःपाकशासनः ॥ ३४ ॥ शरभंगाश्रमंपुण्यमाजगामपुरंदरः ॥ आनीतस्त्वमिमंदेशमुपायेनमहर्षिभिः ॥ ३५ ॥ एषांवधार्थंशत्रूणांरक्षसांपापकर्मणां ॥ तदिदंनःकृतंकार्यंत्वयादशरथात्मज ॥ ३६ ॥ स्वधर्मंप्रचरिष्यंतिदंडकेषुमहर्षयः ॥ एतस्मिन्नंतरेवीरोलक्ष्मणःसहसीतया ॥ ३७ ॥ गिरिदुर्गाद्विनिष्क्रम्यसंविवेशाश्रमेसुखी ॥ ततोरामस्तुविजयीपूज्यमानोमहर्षिभिः ॥ ३८ ॥

दानात् अशनिहतोबलोवा वाशब्दइवार्थे बलइव एवंचअंतकादिवधस्यरुद्रेंद्रातिरिक्तासाध्यत्ववत्खरवधस्यरामातिरिक्तासाध्यत्वंप्रकाशितंकविना ॥ २८ ॥ २९ ॥ अर्धाधिकमुहूर्तेनकिंचिदूनघटिकात्रयेण ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ राजर्षयोनहुषाद्याः परमर्षयोभृग्वाद्याः ॥ ३३ ॥ सभाज्यपूजयित्वा एतदर्थेरक्षसांवधार्थेतद्देशवासनियोजनार्थं क्षणंस्थित्वारामंप्रस्थाप्यभवद्भिर्ब्रह्मलोकायप्रस्थातव्यमित्युक्त्वाशरभंगंप्रतिइंद्रोगतइत्याशयः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ एतस्मिन्नंतरेदेवानांऋषीणांचनिर्गमनसमये ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ हर्षातिशयात्पुनरालिंगनं इदंयुद्धंशायः शिशिरार्धे ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ त्वरमाणइति खरसंग्रामात्पलायितःशूर्पणखागमनात्पूर्वमेवलंकांप्रविश्येत्यर्थः संपूर्णदंडकारण्यंजनस्थानपदवाच्यमतोगोदावरीतीरादृतोपिजनस्थानादृतइ

॥ ३९ ॥ प्रविवेशाश्रमंवीरोलक्ष्मणेनाभिपूजितः ॥ तंदृष्ट्वाशत्रुहंतारंमहर्षीणांसुखावहं ॥ ३९ ॥ बभूवहृष्टावैदेहीभर्तारंपरिषस्वजे ॥ मुदापरमयायुक्तादृष्ट्वार
क्षोगणान्हतान् ॥ ४० ॥ रामंचैवाव्ययंदृष्ट्वातुतोषजनकात्मजा ॥ ४१ ॥ ततस्तुतंराक्षससंघमर्दनंसंपूज्यमानंमुदितैर्महात्मभिः ॥ पुनःपरिष्वज्यमुदा
न्वितानना बभूवहृष्टाजनकात्मजातदा ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ५ ॥
त्वरमाणस्ततोगत्वाजनस्थानादकंपनः ॥ प्रविश्यलंकांवेगेनरावणंवाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ जनस्थानस्थितराजन्राक्षसाबहवोहताः ॥ खरश्चनिहतः
संख्येकथंचिदहमागतः ॥ २ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःक्रुद्धःसंरक्तलोचनः ॥ अकंपनमुवाचेदंनिर्दहन्निवतेजसा ॥ ३ ॥ तेनभीमंजनस्थानंहतंममपरासु
ना ॥ कोहिसर्वेषुलोकेषुगतिंनाधिगमिष्यति ॥ ४ ॥ नहिमेविप्रियंकृत्वाशक्यंमघवतासुखं ॥ प्राप्तुंवैश्रवणेनापिनयमेनचविष्णुना ॥ ५ ॥ कालस्य
चाप्यहंकालोदहेयमपिपावकं ॥ मृत्युंमरणधर्मेणसंयोजयितुमुत्सहे ॥ ६ ॥ वातस्यतरसावेगंनिहंतुमपिचोत्सहे ॥ दहेहमपिसंक्रुद्धस्तेजसादित्यपाव
कौ ॥ ७ ॥ तथाक्रुद्धंदशग्रीवंकृतांजलिरकंपनः ॥ भयात्संदिग्धयावाचारावणंयाचतेऽभयं ॥ ८ ॥ दशग्रीवोऽभयंतस्मैप्रददौरक्षसांवरः ॥ सविस्रब्धो
ब्रवीद्वाक्यमसंदिग्धमकंपनः ॥ ९ ॥ पुत्रोदशरथस्यास्तेसिंहसंहननोयुवा ॥ रामोनाममहास्कंधोवृत्तायतमहाभुजः ॥ १० ॥ श्यामःपृथुयशाःश्रीमान
तुल्यबलविक्रमः ॥ हतस्तेनजनस्थानेखरश्चसहदूषणः ॥ ११ ॥

त्युक्तः ॥ १ ॥ खरश्चेति चेनदूषणत्रिशिरसोःसंग्रहः कथंचिदहमागतःकेवलंप्रेक्षकतयास्थितत्वाद्रामबाणाविषयीकृततयेत्याशयः ॥ २ ॥ ३ ॥ भीमंसर्वलोकभयदंजनस्थानं परासुने तिक्रोधान्मुमूर्षुणेत्यर्थेप्रयुक्तं गतिंस्थितिं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ निहंतुंभंक्तुं आदित्यपावकौउभावपि युगपदितिशेषः ॥ ७ ॥ संदिग्धयासंदिग्धाक्षरया अभयमितिच्छेदः ॥ ८ ॥ ९ ॥ वरां गरूपोपेतोयःसिंहसंहननोहिसइतिकोशः ॥ १० ॥ अतुल्यंकेनापितुलानर्हंबलंविक्रमश्चयस्यसः सदूषणःखरश्चहतइत्यन्वयः ॥ ११ ॥ ॥ ३९ ॥

नागेंद्रःसर्पश्रेष्ठः ॥ १२ ॥ सरामःसर्वामरसहितेंद्रेणजनस्थानंकंचिदुपागतइत्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ परंधर्मंअतिशयितंशौर्यं ॥ १५ ॥ राकाशशिनिभाननइति राकापूर्णिमा पूर्णे राकानिशाकरेइत्यमरः पूर्णनिशाकरवदनइत्यर्थः ॥ १६ ॥ राजवरःराजराजइतियावत् ॥ १७ ॥ महात्मानोदेवानैवागताइतिशेषः रामेणतु नतुलक्ष्मणेनापीत्यर्थः ॥ १८ ॥ भयात्पलायनाययेनमार्गेणगच्छंतिराक्षसास्तेनतेनमार्गेणागत्यायतःस्थितमेवरामंपश्यंति अनेनानंताकारताप्रदर्शनेनरामस्यापरिच्छिन्नशक्तित्वंचसूचितं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ बलंपरा

अकंपनवचःश्रुत्वारावणोराक्षसाधिपः ॥ नागेंद्रइवनिःश्वस्यइदंवचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ ससुरेंद्रेणसंयुक्तोरामःसर्वामरैःसह ॥ उपयातोजनस्थानं
ब्रूहिकच्चिदकंपन ॥ १३ ॥ रावणस्यपुनर्वाक्यंनिशम्यतदकंपनः ॥ आचचक्षेबलंतस्यविक्रमंचमहात्मनः ॥ १४ ॥ रामोनाममहातेजाःश्रेष्ठःसर्वध
नुष्मतां ॥ दिव्यास्त्रगुणसंपन्नःपरंधर्मंगतोयुधि ॥ १५ ॥ तस्यानुरूपोबलवान्रक्ताक्षोदुंदुभिस्वनः ॥ कनीयान्लक्ष्मणोभ्राताराकाशशिनिभाननः ॥ १६ ॥
सतेनसहसंयुक्तःपावकेनानिलोयथा ॥ श्रीमान्राजवरस्तेनजनस्थानंनिपातितं ॥ १७ ॥ नैवदेवामहात्मानोनात्रकार्याविचारणा ॥ शरारामेणतू
त्सृष्टारुक्मपुंखाःपतत्रिणः ॥ १८ ॥ सर्पाःपंचाननाभूत्वाभक्षयंतिस्मराक्षसान् ॥ येनयेनचगच्छंतिराक्षसाभयकर्षिताः ॥ १९ ॥ तेनतेनस्मपश्यंतिरा
ममेवाग्रतःस्थितं ॥ इत्थंविनाशितंतेनजनस्थानंतवानघ ॥ २० ॥ अकंपनवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ गमिष्यामिजनस्थानंरामंहंतुंसलक्ष्म
णं ॥ २१ ॥ अथैवमुक्तेवचनेप्रोवाचेदमकंपनः ॥ शृणुराजन्यथावृत्तंरामस्यबलपौरुषं ॥ २२ ॥ असाध्यःकुपितोरामोविक्रमेणमहायशाः ॥ आप
गायास्तुपूर्णायावेगंपरिहरेच्छरैः ॥ २३ ॥ सताराग्रहनक्षत्रंनभश्चाप्यवसादयेत् ॥ असौरामस्तुसीदंतींश्रीमानभ्युद्धरेन्महीं ॥ २४ ॥ भित्त्वावेलांसमु
द्रस्यलोकानाप्लावयेद्विभुः ॥ वेगंवापिसमुद्रस्यवायुंवाविधमेच्छरैः ॥ २५ ॥

भिभवसामर्थ्यं पौरुषंमहापुरुषकर्म वृत्तंचरितं यथायादृशंतत्सर्वंशृण्वित्यर्थः ॥ २२ ॥ कुपितःकुपितोंतकइवसंहारेप्रवृत्तोरामःपराक्रमेणततोनिवर्तयितुमसाध्योब्रह्मादिभिरपीतिशेषः परिहरेत्परावर्तयेत् अनेनकृष्णबलभद्रावतारस्यापिसूचनं ॥ २३ ॥ नभोप्यवसादयेत्ताराररहितंकुर्यात्त्रिविक्रमावतारइव महीमभ्युद्धरेत्यज्ञवराहइव शक्त्यर्थेएतेलिङः ॥ २४ ॥ वेलांमर्यादांआप्लावयेत् प्रलयकालइवसमुद्रस्यवेगंविधमेत् समुद्रेसेतुबंधनसामर्थ्यंदर्शितं वायुमित्युपलक्षणंभूतपंचकस्य ॥ २५ ॥

संहृत्यपुनःस्रष्टुंशक्तः अत्रपुनरपिशब्दाभ्यांसर्वसृष्टिसंहाराणांतदधीनत्वमुक्तं अनेनजगत्स्थितिसंहारकर्तृत्वमस्यव्यंग्यं अकंपनस्यापिभगवत्प्रसादादेवंज्ञानं ॥ २६ ॥ लोकेनसमूहेन सहितेनापीतिशेषः ॥ २७ ॥ अपिनात्वयापि एतेनेंद्रजिन्निर्जितेंद्रादिसहायेऽपितस्यजयोऽसुकरइतिध्वनितं ममेति मुखादितिशेषः ॥ २८ ॥ श्यामायौवनमध्यस्था ॥ २९ ॥ कुतोभवेत्तुल्येतिशेषः ॥ ३० ॥ तंरामंप्रमथ्यकेनाप्युपायेनोच्चाट्येतियावत् तस्यभार्यांअपहरबलात्कारेणहर ॥ ३१ ॥ अरोचयंतइष्टत्वेनज्ञातवान् चिंतयित्वारामस्यसीतयासहानवस्थानोपायं ॥ ३२ ॥ कल्यंप्रातः मांतमव्ययं हृष्टइति अकंपनवाक्यंश्रुत्वात्रेतामुखेश्रीरामोवतरिष्यतीतिसनत्कुमारवाक्यस्मरणाद्धृष्टः तदेतदुत्तररामायणेस्पष्टं तत्रहिसनत्कुमारंप्रति

संहृत्यवापुनर्लोकान्विक्रमेणमहायशाः ॥ शक्तःश्रेष्ठःसपुरुषःस्रष्टुंपुनरपिप्रजाः ॥ २६ ॥ नहिरामोदशग्रीवशक्योजेतुंरणेत्वया ॥ रक्षसांवापिलोकेन स्वर्गःपापजनैरिव ॥ २७ ॥ नतंवध्यमहंमन्येसर्वैर्देवासुरैरपि ॥ अयंतस्यवधोपायस्तन्ममैकमनाःशृणु ॥ २८ ॥ भार्यातस्योत्तमालोकेसीतानामसुमध्यमा ॥ श्यामासमविभक्तांगीस्त्रीरत्नंरत्नभूषिता ॥ २९ ॥ नैवदेवीनगंधर्वीनाप्सरानचपन्नगी ॥ तुल्यासीमंतिनीतस्यमानुषीतुकुतोभवेत् ॥ ३० ॥ तस्यापहरभार्यांत्वंतंप्रमथ्यमहावने ॥ सीतयारहितोरामोनचैवहिभविष्यति ॥ ३१ ॥ अरोचयततद्वाक्यंरावणोराक्षसाधिपः ॥ चिंतयित्वामहाबाहुरकंपनमुवाचह ॥ ३२ ॥ बाढंकल्यंगमिष्यामिएकःसारथिनासह ॥ आनेष्यामिचवैदेहीमिमांहृष्टोमहापुरीं ॥ ३३ ॥ तदेवमुक्त्वाप्रययौखरयुक्तेनरावणः ॥ रथेनादित्यवर्णेनदिशःसर्वाःप्रकाशयन् ॥ ३४ ॥

विष्णुहस्तमृतानांकागतिरितिरावणेनपृष्टेतेनहतानांतल्लोकप्राप्तिरितिसनत्कुमारवचःश्रुत्वा एवंश्रुत्वामहाबाहूराक्षसेंद्रःप्रतापवान् त्वयासहविरोधेप्सुश्चिंतयामासराघव एतदर्थंमहाबाहोरावणेनदुरात्मना सुताजनकराजस्यहृतारामममहावनेइत्युक्तमितितीर्थः उत्तमस्त्रीलाभोभविष्यतीतिहृष्टइत्यर्थउचितः श्रुतस्यापितस्यार्थस्यतामसत्वेनविस्मरणात् तेपद्येतुनयथाश्रुतार्थेवक्ष्यमाणविष्णुपुराणविरोधात् किंतुश्रीरामस्यस्वमृत्योरवतारंश्रुत्वात्वयासहमृत्युविघातकविरोधेच्छुस्तांहृतवान् तद्वियोगेतवमरणमित्याशयेनेतितयोरर्थइत्यन्ये वस्तुतस्तुएतेषांश्लोकानांतद्वतांसर्गाणांचप्रक्षिप्तत्वात्नतेप्रमाणभूताः अतएवतेसर्गाःकतकादिभिस्तीर्थेनचनव्याख्याताः एतेनएतदर्थंमहाबाहोरावणेनदुरात्मना विज्ञायापहृतासीतात्वत्तोमरणकांक्षयेतितत्पाठोदृश्यते तत्रचत्वदुक्तार्थासंभवइत्यपास्तं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

चंचूर्यमाणःभृशंचरन् जलदसदृशंगगनं चंद्रसदृशोरथः ॥ ३५ ॥ मारीचाश्रमं पूर्वंरामनिरस्तस्यदुःखात्तपःप्रवृत्तेरेवमुक्तिः ताटकेयंताटकापत्यं ॥ ३६ ॥ अर्थोपहितयाकिमर्थोजनमत्रागमनमितिप्रयोजनयुक्तया ॥ ३७ ॥ कच्चित्सुकुशलमितिसामान्यप्रश्नः लोकानांराक्षसलोकानां आशंकेभयमितिशेषः नाधिजानेक्षेममितिशेषः यतस्त्वमेकाकीतूर्णमागतः ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ आरक्षःसमाजस्थानंजनस्थानाख्यं आरक्षोंतपालःखरादिरित्यर्थइत्यन्ये ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सासीताकेनाख्याताहर्तव्यत्वेनकथिता येनकथितासमित्ररूपस्तेशत्रुः त्वयादानादिनानंदितःकोननंदति निंदितइतिपाठेनिंदितोवमानितः कस्त्वांननंदतिनसंतुष्यति क्रुध्यतीतियावत् त्वयातिरस्कृतस्तावकमैश्वर्यमसहमानःसंस्त्वयासहकृत्रिममित्रभावंप्राप्तःसंस्त

सरथोराक्षसेंद्रस्यनक्षत्रपथगोमहान् ॥ चंचूर्यमाणःशुशुभेजलदेचंद्रमाइव ॥ ३५ ॥ सदूरेचाश्रमंगत्वाताटकेयमुपागमत् ॥ मारीचेनार्चितोराजा भक्ष्यभोज्यैरमानुषैः ॥ ३६ ॥ तंस्वयंपूजयित्वातुआसनेनोदकेनच ॥ अर्थोपहितयावाचामारीचोवाक्यमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ कच्चित्सुकुशलंराजन्लोकानांराक्षसाधिप ॥ आशंकेनाधिजानेत्वंयतस्तूर्णमुपागतः ॥ ३८ ॥ एवमुक्तोमहातेजामारीचेनसरावणः ॥ ततःपश्चादिदंवाक्यमब्रवीद्वाक्यकोविदः ॥ ३९ ॥ आरक्षोमेहतस्तातरामेणाक्लिष्टकारिणा ॥ जनस्थानमवध्यंतत्सर्वंयुधिनिपातितं ॥ ४० ॥ तस्यमेकुरुसाचिव्यंतस्यभार्यापहारणे ॥ राक्षसेंद्रवचःश्रुत्वामारीचोवाक्यमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ आख्याताकेनवासीतामित्ररूपेणशत्रुणा ॥ त्वयाराक्षसशार्दूलकोननंदतिनंदितः ॥ ४२ ॥ सीतामिहानयस्वेतिकोब्रवीतिब्रवीहिमे ॥ रक्षोलोकस्यसर्वस्यकःशृंगंछेत्तुमिच्छति ॥ ४३ ॥ प्रोत्साहयतियश्चत्वांसचशत्रुरसंशयं ॥ आशीविषमुखाद्दंष्ट्रामुद्धर्तुंचेच्छतित्वया ॥ ४४ ॥ कर्मणानेनकेनासिकापथंप्रतिपादितः ॥ सुखसुप्तस्यतेराजन्प्रहृतंकेनमूर्धनि ॥ ४५ ॥ विशुद्धवंशाभिजनाग्रहस्तस्तेजोमदःसंस्थितदोर्विषाणः ॥ उदीक्षितुंरावणनेहयुक्तःससंयुगेराघवगंधहस्ती ॥ ४६ ॥

वेदर्शीवुद्धिमुपदिशतीतिभावः ॥ ४२ ॥ सीतामिहानयेतिकोब्रवीतितंब्रवीहि ईडार्षः शृंगमौन्नत्यं ॥ ४३ ॥ सचशत्रुरसंशयमित्यत्रहेतुमाह आशीविषेत्यादिच यस्मात्त्वयाप्रयोज्येनाशीविषमुखाद्दंष्ट्रामुद्धर्तुंउद्धारयितुमिच्छति ॥ ४४ ॥ केनशत्रुणाऽनेनकर्मणाएतत्कर्मोपदेशेनकापथंनाशमार्गमितियावत् प्रहृतं वृथैवदुःखमुत्पादितमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ राघवरूपोगंधहस्तीयस्यगंधंसमाघ्रायान्येगजाःपलायंतेसगंधहस्तीमत्तगजःउदीक्षितुमपिइहदेशेकालेनयुक्तः किंपुनर्योद्धुमित्यर्थः विशुद्धवंशेभिजनोभिजननमेवाग्रहस्तःशुंडाग्रंयस्य तेजःप्रतापएवमदोयस्यसः संस्थितौसमीचीनावस्थानौदोषौबाहूएवविषाणेदंतौयस्य ॥ ४६ ॥

रणांतःस्थितिरूपारणमध्यावस्थानरूपाःसंधयोवालाश्चयस्य विदग्धरक्षसांरणचतुराणांराक्षसमृगाणांहंता शररूपैरंगैःपूर्णः ॥ ४७ ॥ चापएवापहारःप्राणिप्राणापहारकोपाहोयस्मिन् भुजयोःशरग्रहणसंधानमोक्षविषयोवेगएवपंकोयस्मिन्दुस्तरत्वात्तत्र शराएवोर्मिमालास्तरंगायस्मिन् सुमहानाहवएवओघोजलंयस्यतस्मिन् रामएवपातालंपातालप्रविष्टमहार्णवस्त स्यमुखेवडवामुखरूपे प्रस्कंदितुंपतितुं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ ५ ॥

असौरणांतःस्थितिसंधिवालोविदग्धरक्षोमृगहानृसिंहः ॥ सुप्तस्त्वयाबोधयितुंनशक्यःशरांगपूर्णोनिशितासिदंष्ट्रः ॥ ४७ ॥ चापापहारेभुजवेगपंके शरोर्मिमालेसुमहाहवौघे ॥ नरामपातालमुखेतिघोरेप्रस्कंदितुंराक्षसराजयुक्तं ॥ ४८ ॥ प्रसीदलंकेश्वरराक्षसेंद्रलंकांप्रसन्नोभवसाधुगच्छ ॥ त्वं स्वेषुदारेषुरमस्वनित्यंरामःसभार्योरमतांवनेषु ॥ ४९ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवोमारीचेनसरावणः ॥ न्यवर्ततपुरींलंकांविवेशचगृहोत्तमं ॥ ५० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ ५ ॥ ततःशूर्पणखादृष्ट्वासहस्राणिचतुर्दश ॥ हतान्येकेनरामेणरक्षसांभीमकर्मणां ॥ १ ॥ दूषणंचखरंचैवहतंत्रिशिरसंरणे ॥ दृष्ट्वापुनर्महानादान्ननादजलदोपमा ॥ २ ॥ सादृष्ट्वाकर्मरामस्यकृतमन्यैःसुदुष्करं ॥ जगामपरमोद्विग्नालंकांरावणपालितां ॥ ३ ॥ साददर्शविमानाग्रेरावणंदीप्ततेजसं ॥ उपोपविष्टंसचिवैर्मरुद्भिरिववासवं ॥ ४ ॥ आसीनंसूर्यसंकाशेकांचनेपरमासने ॥ रुक्मवेदिगतंप्राज्यंज्वलंतमिवपावकं ॥ ५ ॥ देवगंधर्वभूतानामृषीणांचमहात्मनां ॥ अजेयंसमरेघोरंव्यात्ताननमिवांतकं ॥ ६ ॥ देवासुरविमर्देषुवज्राशनिकृतव्रणं ॥ ऐरावतविषाणाग्रैरुत्कृष्टकिणवक्षसं ॥ ७ ॥ विंशद्भुजंदशग्रीवंदर्शनीयपरिच्छदं ॥ विशालवक्षसंवीरंराजलक्षणलक्षितं ॥ ८ ॥ नद्धवैदूर्यसंकाशंतप्तकांचनभूषणं ॥ सुभुजंशुक्लदशनंमहास्यंपर्वतोपमं ॥ ९ ॥

ततइति ॥ १ ॥ महानादान्ननाद शोकादितिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ रुक्मवेदिप्राप्तं हिरण्येष्टकचितांवेदिंप्राप्तं प्राज्यंभूर्याज्यहोमवंतं अतएवज्वलंतं ॥ ५ ॥ ६ ॥ विमर्दोयुद्धंवज्राशनिकृतव्रणमित्यनेनतदवध्यत्वमुक्तं ऐरावतदंताग्रैरुत्कृष्टंविलेखनंतेनजातोयःकिणस्तदंकितवक्षसं ॥ ७ ॥ परिच्छदःछत्रचामरालंकरणादीनि ॥ ८ ॥ वैदूर्यंश्यामरक्तं श्याममित्यन्ये स्वशरीरनद्धवैदूर्यकांतिसदृशशरीरकांतिमित्यर्थः स्निग्धवैदूर्येतिपाठोबहुलं ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ क्षोभणंक्षोभकर्तारं ॥ ११ ॥ १२ ॥ परदाराभिमर्शनंविद्दणोति पुरीमिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ नलिनींचैत्ररथवनमध्यवर्तिनींसरसीं ॥ १५ ॥ उत्तिष्ठंतावुदयंतौ ॥ १६ ॥ १७ ॥ उपजहारउपहारत्वेनदत्तवान् ॥ १८ ॥ यस्यसंग्रामेमृत्युतोऽभयं मनुष्यातिरिक्तोमरणभयहीनइत्यर्थः मंत्रैःप्रातरनुवाकग्रावस्तोत्रादिभिरभिष्टुतं ॥ १९ ॥ सोमंहविर्धानेषुसोमाभि

विष्णुचक्रनिपातैश्चशतशोदेवसंयुगे ॥ अन्यैःशस्त्रैःप्रहारैश्चमहायुद्धेषुताडितं ॥ १० ॥ अहतांगैःसमस्तैस्तंदेवप्रहरणैस्तदा ॥ अक्षोभ्याणांसमुद्राणांक्षोभणंक्षिप्रकारिणं ॥ ११ ॥ क्षेप्तारंपर्वताग्राणांसुराणांचप्रमर्दनं ॥ उच्छेत्तारंचधर्माणांपरदाराभिमर्शनं ॥ १२ ॥ सर्वदिव्यास्त्रयोक्तारंयज्ञविघ्नकरंसदा ॥ पुरींभोगवतींगत्वापराजित्यचवासुकिं ॥ १३ ॥ तक्षकस्यप्रियांभार्यांपराजित्यजहारयः ॥ कैलासंपर्वतंगत्वाविजित्यनरवाहनं ॥ १४ ॥ विमानंपुष्पकंतस्यकामगंवैजहारयः ॥ वनंचैत्ररथंदिव्यंनलिनींनंदनंवनं ॥ १५ ॥ विनाशयतियःक्रोधाद्देवोद्यानानिवीर्यवान् ॥ चंद्रसूर्यौमहाभागावुत्तिष्ठंतौपरंतपौ ॥ १६ ॥ निवारयतिबाहुभ्यांयःशैलशिखरोपमः ॥ दशवर्षसहस्राणितपस्तप्त्वामहावने ॥ १७ ॥ पुरास्वयंभुवेधीरःशिरांस्युपजहारयः ॥ देवदानवगंधर्वपिशाचपतगोरगैः ॥ १८ ॥ अभयंयस्यसंग्रामेमृत्युतोमानुषादृते ॥ मंत्रैरभिष्टुतंपुण्यमध्वरेषुद्विजातिभिः ॥ १९ ॥ हविर्धानेषुयःसोममुपहंतिमहाबलः ॥ प्राप्तयज्ञहरंदुष्टंब्रह्मघ्नंक्रूरकारिणं ॥ २० ॥ कर्कशंनिरनुक्रोशंप्रजानामहितेरतं ॥ रावणंसर्वभूतानांसर्वलोकभयावहं ॥ २१ ॥ राक्षसीभ्रातरंक्रूरंसाददर्शमहाबलं ॥ तंदिव्यवस्त्राभरणंदिव्यमाल्योपशोभितं ॥ २२ ॥ आसनेसूपविष्टंतंकालेकालमिवोद्यतं ॥ राक्षसेंद्रंमहाभागंपौलस्त्यकुलनंदनं ॥ २३ ॥ उपगम्याब्रवीद्वाक्यंराक्षसीभयविह्वला ॥ रावणंशत्रुहंतारंमंत्रिभिःपरिवारितं ॥ २४ ॥

षवंशालासुउपहंतिनाशयति प्राप्तान्दक्षिणाकालंप्राप्तान्यज्ञान्हरतितं ॥ २० ॥ सर्वभूतानांरावणंआक्रोशशब्दकारिणं ॥ २१ ॥ राक्षसीशूर्पणखा ॥ २२ ॥ कालेप्रलयकाले पौलस्त्याराक्षसाः ॥ २३ ॥ २४ ॥

उपगम्याब्रवीदित्युक्तंतस्यविवरणं तमिति प्रदर्शयित्वा स्वकंवैरूप्यमितिशेषः भयंराक्षसवधेनरामजं लोभस्तत्सौंदर्यात्तद्विषयस्ताभ्यांमोहिता अभीतंयथाभवतितथासर्वलोकेषुचरति तच्छीला ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ कामभोगेषुप्रमत्तः अतिशयप्रसक्तः निरंकुशःसन्बोद्धव्यंनावबुद्ध्यसइत्यन्वयः ॥ २ ॥ हेयोपादेयराजगुणानाहरावणस्यगुणहीनत्वंवक्तुं सक्तमिति ग्राम्यभोगःस्त्र्यादिभोगः तदेवाह कामवृत्तमिति काम

तमब्रवीद्दीप्तविशाललोचनंप्रदर्शयित्वाभयलोभमोहिता ॥ सुदारुणंवाक्यमभीतचारिणीमहात्मनाशूर्पणखाविरूपिता ॥ २५ ॥ ॥इत्यार्षेश्री मद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेद्वात्रिंशःसर्गः॥ ३२॥ ॥ ७॥ ततःशूर्पणखादीनारावणंलोकरावणं ॥ अमात्यमध्येसंक्रुद्धा परुषंवाक्यमब्रवीत्॥ १ ॥ प्रमत्तःकामभोगेषुस्वैरवृत्तोनिरंकुशः ॥ समुत्पन्नंभयंघोरंबोद्धव्यंनावबुध्यसे ॥ २ ॥ सक्तंग्राम्येषुभोगेषुकामवृत्तंमहीप तिं ॥ लुब्धंनबहुमन्यंतेश्मशानाग्निमिवप्रजाः ॥ ३ ॥ स्वयंकार्याणियःकालेनानुतिष्ठतिपार्थिवः ॥ सतुवैसहराज्येनतैश्चकार्यैर्विनश्यति ॥ ४॥ अयु क्तचारंदुर्दर्शमस्वाधीनंनराधिपं ॥ वर्जयंतिनरादूरान्नदीपंकमिवद्विपाः ॥ ५॥ येनरक्षंतिविषयमस्वाधीनंनराधिपाः ॥ तेनवृद्ध्याप्रकाशंतेगिरयःसा गरेयथा ॥ ६ ॥ आत्मवद्भिर्विगृह्यत्वंदेवगंधर्वदानवैः ॥ अयुक्तचारश्चपलःकथंराजाभविष्यसि ॥ ७॥ त्वंतुबालस्वभावश्चबुद्धिहीनश्चराक्षस ॥ ज्ञा तव्यंतंनजानीषेकथंराजाभविष्यसि ॥ ८ ॥ येषांचाराश्चकोशश्चनयश्चजयतांवर ॥ अस्वाधीनानरेंद्राणांप्राकृतैस्तेजनैःसमाः ॥ ९॥ यस्मात्पश्यंति दूरस्थान्सर्वानर्थान्नराधिपाः ॥ चारेणतस्मादुच्यंतेराजानोदीर्घचक्षुषः ॥ १० ॥ अयुक्तचारंमन्येत्वांप्राकृतैःसचिवैर्युतः ॥ स्वजनंचयतःस्थानंनिहतं नावबुध्यसे ॥ ११ ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांभीमकर्मणां ॥ हतान्येकेनरामेणखरश्चसहदूषणः ॥ १२ ॥

चेष्टापरं लुब्धंभोगलोलुपं श्मशानाग्निमिव अस्पृश्यत्वेनसादृश्यं ॥ ३ ॥ तैःकार्यैरननुष्ठितैः ॥ ४ ॥ अयुक्तचारमनियोजितचारं दुर्दर्शमुचितेकालेप्रजाभ्योदर्शनदानरहितं अस्वाधीनंस्त्र्यादिपरतंत्रं ॥ ५ ॥ विषयंदेशं अस्वाधीनंस्वभिन्नाधीनं पूर्वंस्वाधीनंदेशंपश्चात्परायत्तंयेनरक्षंति स्वाधीनीकरणेनेतिशेषः तेनप्रकाशंते सागरेमग्नागिरयइव ॥ ६ ॥ आत्मवद्भिर्वशीकृतांतर्बहिरिंद्रियैः विगृह्यविरुध्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्राकृतैःराजंव्यवहारानर्हदासीदासजनैः ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वजनंस्वस्यजनायस्मिन्तत ॥ ११ ॥ १२ ॥

कृतंक्षेमंयेषुतेकृतक्षेमाः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तीक्ष्णंस्वामात्यादिविषयेतैक्ष्ण्यादिगुणविशिष्टं शठोगूढविप्रियकारीतादृशं राजानंसर्वभूतानिभृत्यामात्यादिसर्वप्रजानाभिधावंतिनद्रक्षणायन प्रवर्तंते ॥ १५ ॥ अग्राह्यंस्वीयैरनुपसर्प्यं आत्मसंभावितंआत्मनास्वेनैवसंभावितंबहुमानंप्राप्तं अक्रोधनंअस्थानेक्रोधवंतं ॥ १६ ॥ नानुतिष्ठतियस्यअमात्यादिस्वजनोऽपीत्याकर्षः स राज्याच्च्युतोभवेदित्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सर्वज्ञःस्वपरसर्ववृत्तांतज्ञः ॥ २० ॥ प्रसुप्तोवाप्रसुप्तोपि व्यक्तक्रोधप्रसादःफलदानेन ॥ २१ ॥ अविदितःयेनत्वयानज्ञातइत्यर्थः

ऋषीणामभयंदत्तंकृतक्षेमाश्चदंडकाः ॥ धर्षितंचजनस्थानंरामेणाक्लिष्टकारिणा ॥ १३ ॥ त्वंतुलुब्धःप्रमत्तश्चपराधीनश्चराक्षस ॥ विषयेस्वेसमुत्पन्नं यद्भयंनावबुध्यसे ॥ १४ ॥ तीक्ष्णमल्पप्रदातारंप्रमत्तंगर्वितंशठं ॥ व्यसनेसर्वभूतानिनाभिधावंतिपार्थिवं ॥ १५॥ अतिमानिनमग्राह्यमात्मसंभा वितंनरं ॥ क्रोधनंव्यसनेहंतिस्वजनोपिनराधिपं ॥ १६ ॥ नानुतिष्ठतिकार्याणिभयेषुनबिभेतिच ॥ क्षिप्रंराज्याच्च्युतोदीनस्तृणैस्तुल्योभवेदिह ॥ १७॥ शुष्ककाष्ठैर्भवेत्कार्यंलोष्ठैरपिचपांसुभिः ॥ नतुस्थानात्परिभ्रष्टैःकार्यंस्याद्वसुधाधिपैः ॥ १८ ॥ उपभुक्तंयथावासःस्रजोवाम्लदितायथा ॥ एवंराज्यात्प रिभ्रष्टःसमर्थोपिनिरर्थकः ॥ १९ ॥ अप्रमत्तश्चयोराजासर्वज्ञोविजितेंद्रियः ॥ कृतज्ञोधर्मशीलश्चसराजातिष्ठतेचिरं ॥ २० ॥ नयनाभ्यांप्रसुप्तोवा जागर्तिनयचक्षुषा ॥ व्यक्तक्रोधप्रसादश्चसराजापूज्यतेजनैः ॥ २१ ॥ त्वंतुरावणदुर्बुद्धिर्गुणैरेतैर्विवर्जितः ॥ यस्यतेऽविदितश्चारैरक्षसांसुमहान्वधः ॥ २२ ॥ परावमंताविषयेषुसंगवान्नदेशकालप्रविभागतत्त्ववित् ॥ अयुक्तबुद्धिर्गुणदोषनिश्चयेविपन्नराज्योनचिराद्विपत्स्यसे ॥ २३ ॥ इतिस्वदोषा न्परिकीर्तितांस्तयासमीक्ष्यबुद्ध्याक्षणदाचरेश्वरः ॥ धनेनदर्पेणबलेनचान्वितोविचिंतयामासचिरंसरावणः ॥ २४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा ल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥

॥ २२ ॥ परेषामवमंताकेवलमवमंतैवनतुतन्नाशविषयबुद्धिः नचिरात्क्षिप्रंविपत्स्यसेआपदंप्राप्स्यसीत्यर्थः ॥ २३ ॥ धनेनाक्षयकोशेन दर्पेणराजत्वाहंकारेण बलेनप्राणबलेनचतुरंगबलेनच चिंतयामास मारीचःकलहंनिवारयतिएषाकलहार्थंप्रोत्साहयतिकिमत्रकर्तव्यमितिविचारयामासेत्यर्थः ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ किंरूपइत्यस्योत्तरं दीर्घबाहुरित्यादि ॥ ५ ॥ कश्चरामइत्यस्योत्तरं दशरथात्मजः कनकांगदंकनकवलयंभूषितंचापं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ खरश्च

ततःशूर्पणखांदृष्ट्वाब्रुवतींपरुषंवचः ॥ अमात्यमध्येसंक्रुद्धःपरिपप्रच्छरावणः ॥ १ ॥ कश्चरामःकथंवीर्यःकिंरूपःकिंपराक्रमः ॥ किमर्थंदंडकारण्यं प्रविष्टश्चसुदुस्तरं ॥ २ ॥ आयुधंकिंचरामस्ययेनतेराक्षसाहताः ॥ खरश्चनिहतःसंख्येदूषणस्त्रिशिरास्तथा ॥ ३ ॥ तत्त्वंब्रूहिमनोज्ञांगिकेनत्वंचविरूपि ता ॥ इत्युक्ताराक्षसेंद्रेणराक्षसीक्रोधमूर्च्छिता ॥ ४ ॥ ततोरामंयथान्यायमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ दीर्घबाहुर्विशालाक्षश्चीरकृष्णाजिनांबरः ॥ ५ ॥ कंद र्पसमरूपश्चरामोदशरथात्मजः ॥ शक्रचापनिभंचापंविकृष्यकनकांगदं ॥ ६ ॥ दीप्तान्क्षिपतिनाराचान्सर्पानिवमहाविषान् ॥ नाददानंशरान्घोरा न्विमुंचंतंमहाबलं ॥ ७ ॥ नकार्मुकंविकर्षंतंरामंपश्यामिसंयुगे ॥ हन्यमानंतुतत्सैन्यंपश्यामिशरवृष्टिभिः ॥ ८ ॥ इंद्रेणेवोत्तमंसस्यमाहतंत्वश्मवृष्टि भिः ॥ रक्षसांभीमवीर्याणांसहस्राणिचतुर्दश ॥ ९ ॥ निहतानिशरैस्तीक्ष्णैस्तेनैकेनपदातिना ॥ अर्धाधिकमुहूर्तेनखरश्चसहदूषणः ॥ १० ॥ ऋषीणा मभयंदत्तंकृतक्षेमाश्चदंडकाः ॥ ११ ॥ एकाकथंचिन्मुक्ताहंपरिभूयमहात्मना ॥ स्त्रीवधंशंकमानेनरामेणविदितात्मना ॥ १२ ॥ भ्राताचास्यमहाते जागुणतस्तुल्यविक्रमः ॥ अनुरक्तश्चभक्तश्चलक्ष्मणोनामवीर्यवान् ॥ १३ ॥ अमर्षीदुर्जयोजेताविक्रांतोबुद्धिमान्बली ॥ रामस्यदक्षिणोबाहुर्नित्यं प्राणोबहिश्चरः ॥ १४ ॥ रामस्यतुविशालाक्षीपूर्णेंदुसदृशानना ॥ धर्मपत्नीप्रियानित्यंभर्तुःप्रियहितेरता ॥ १५ ॥ सासुकेशीसुनासोरुःसुरूपाचयश स्विनी ॥ देवतेववनस्यास्यराजतेश्रीरिवापरा ॥ १६ ॥ तप्तकांचनवर्णाभारक्ततुंगनखीशुभा ॥ सीतानामवरारोहावैदेहीतनुमध्यमा ॥ १७ ॥ नैवदे वीनगंधर्वीनयक्षीनचकिन्नरी ॥ तथारूपामयानारीदृष्टपूर्वामहीतले ॥ १८ ॥

सहदूषणोहतइत्यर्थः ॥ १० ॥ किमर्थंदंडकारण्यंप्रविष्टइत्यस्योत्तरं ऋषीणामित्यादि ॥ ११ ॥ पूर्वतनंस्ववृत्तंगोपयंतीत्याह एकेति परिभूयनासाकर्णहीनांकृत्वा ॥ १२ ॥ १३ ॥ रा मस्यदक्षिणोबाहुरित्यनेनसर्वतत्कार्यधुरंधरत्वं बहिश्चरःप्राणइत्यनेननिरतिशयप्रेमास्पदत्वंसूच्यते ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

यस्यसीताभार्यायंचत्दृष्टापरिष्वजेत्सएवसर्वेषुकालेषुलोकेषुचपुरंदरादपिअभ्यधिकंजीवेत् तस्यालक्ष्म्यवतारत्वादितिव्यंग्यं ॥ १९ ॥ २० ॥ तवानेतुमुद्यताहमितिमृषावचोरावणसंतो षार्थं ॥ २१ ॥ २२ ॥ भार्यात्वेभार्यात्वेनसंपादने ॥ २३ ॥ २४ ॥ एषांरामादीनामशक्तिं तेषांराज्याद्यभावाच्चकारात्तवशक्तिंचविज्ञायसीतातवभार्यात्वेक्रियतां भार्यात्वेतद्व्यवहारय थाविषयोभवतितथाक्रियतां यत्यतामित्यर्थः ॥ २५ ॥ अद्यकृत्यमेतत्कालोचितकृत्यंकर्तुंयोग्यंतत्प्रतिपत्तुंनिश्चित्यज्ञात्वाप्रवर्तयितुमर्हसीत्यर्थः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्री

यस्यसीताभवेद्भार्यायंचत्दृष्टापरिष्वजेत् ॥ अभिजीवेत्ससर्वेषुलोकेष्वपिपुरंदरात् ॥ १९ ॥ सासुशीलावपुःश्लाघ्यारूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ तवानुरूपा भार्यासात्वंचतस्याःपतिर्वरः ॥ २० ॥ तांतुविस्तीर्णजघनांपीनोत्तुंगपयोधरां ॥ भार्यार्थेतुतवानेतुमुद्यताहंवराननां ॥ २१ ॥ विरूपितास्मिक्रूरेणल क्ष्मणेनमहाभुज ॥ तांतुदृष्ट्वाद्यवैदेहींपूर्णचंद्रनिभाननां ॥ २२ ॥ मन्मथस्यशराणांचत्वंविधेयोभविष्यसि ॥ यदितस्यामभिप्रायोभार्यात्वेतवजाय ते ॥ शीघ्रमुद्ध्रियतांपादोजयार्थमिहदक्षिणः ॥ २३ ॥ रोचतेयदितेवाक्यंममैतद्राक्षसेश्वर ॥ क्रियतांनिर्विशंकेनवचनंममरावण ॥ २४ ॥ विज्ञाये षामशक्तिंचक्रियतांचमहाबल ॥ सीतातवानवद्यांगीभार्यात्वेराक्षसेश्वर ॥ २५ ॥ निशम्यरामेणशरैरजिह्मगैर्हतान्जनस्थानगतान्निशाचरान् ॥ खरंचदृष्ट्वानिहतंचदूषणंत्वमद्यकृत्यंप्रतिपत्तुमर्हसि ॥ २६ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ततःशूर्पणखावाक्यंतच्छ्रुत्वारोमहर्षणं ॥ सचिवानभ्यनुज्ञायकार्यंबुध्वाजगामह ॥ १ ॥

रामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति शूर्पंशोणितभाजनं नखविदूषणइतिधातुः शूर्पेणशोणितभाजनेनय ज्ञादिसत्क्रियांनखयतिविदूषयतीतिशूर्पणखेतितीर्थः शूर्पाकारनखवतीत्यर्थेसंज्ञायांशूर्पणखाअन्यत्रशूर्पनखीतिपरे रोमहर्षणं शूर्पणखावाक्यस्यकामविकारजनकतयारोमांचकरत्वं सचिवेभ्यस्तद्वाक्यस्यप्रतिपाद्यंकार्यंबुध्वातत्संमतिपूर्वकंतत्कर्तव्यत्वेननिर्धार्यतानभ्यनुज्ञायदत्ताभ्यनुज्ञान्कृत्वाजगाम मारीचाश्रममितिशेषः ॥ १ ॥

तत्कार्यंसीतापहाररूपं अंतश्चित्तेअनुगम्योद्दिश्य दोषाणांगुणानांचस्वरूपंयथावदुपलभ्यसीतापहारेएतावंतोगुणाइतिनिश्चित्य बलाबलंयथावत्संप्रधार्यइत्येवकर्तव्यमित्यात्मनःस्वस्य निश्चयंकृत्वाअकंपनशूर्पणखाभ्यामुक्तत्वात्सीताहरणमवश्यंकर्तव्यमितिनिश्चित्ययानशालांजगाम ॥ २ ॥ ३ ॥ दुष्टेकर्मणिप्रवृत्तौवृद्धादिनिरोधशंकयाप्रच्छन्नंगूढं ॥ ४ ॥ ५ ॥ देव

तत्कार्यमनुगम्यांतर्यथावदुपलभ्यच॥ दोषाणांचगुणानांचसंप्रधार्यबलाबलं ॥ २ ॥ इतिकर्तव्यमित्येवकृत्वानिश्चयमात्मनः ॥ स्थिरबुद्धिस्ततोर म्यांयानशालांजगामह॥ ३ ॥ यानशालांततोगत्वाप्रच्छन्नंराक्षसाधिपः॥ सूतंसंचोदयामासरथःसंयुज्यतामिति ॥ ४ ॥ एवमुक्तःक्षणेनैवसारथि र्लघुविक्रमः॥ रथंसंयोजयामासतस्याभिमतमुत्तमं॥ ५॥ कामगंरथमास्थायकांचनंरत्नभूषितं॥ पिशाचवदनैर्युक्तंखरैःकनकभूषणैः॥ ६॥ मेघ प्रतिमनादेनसतेनधनदानुजः॥ राक्षसाधिपतिःश्रीमान्ययौनदनदीपतिं॥ ७॥ सश्वेतवालव्यजनःश्वेतच्छत्रोदशाननः॥ स्निग्धवैदूर्यसंकाशस्तप्त कांचनभूषणः ॥ ८॥ दशग्रीवोविंशतिभुजोदर्शनीयपरिच्छदः॥ त्रिदशारिर्मुनींद्रघ्नोदशशीर्षइवाद्रिराट् ॥ ९ ॥ कामगंरथमास्थायशुशुभेराक्ष साधिपः॥ विद्युन्मंडलवान्मेघःसबलाकइवांबरे॥ १०॥ सशैलसागरानूपंवीर्यवानवलोकयन्॥ नानापुष्पफलैर्वृक्षैरनुकीर्णंसहस्रशः ॥ ११ ॥ शी तमंगलतोयाभिःपद्मिनीभिःसमंततः॥ विशालैराश्रमपदैर्वेदिमद्भिरलंकृतं॥ १२॥ कदल्यटविसंशोभंनारिकेलोपशोभितं॥ सालैस्तालैस्तमालैश्च तरुभिश्चसुपुष्पितैः॥ १३ ॥ अत्यंतनियताहारैःशोभितंपरमर्षिभिः ॥ नागैःसुपर्णैर्गंधर्वैःकिन्नरैश्चसहस्रशः॥ १४ ॥ जितकामैश्चसिद्धैश्चचारणै श्चोपशोभितं॥ आजैर्वैखानसैर्माषैर्वालखिल्यैर्मरीचिपैः॥ १५॥ दिव्याभरणमाल्याभिर्दिव्यरूपाभिरावृतं॥ क्रीडारतविधिज्ञाभिरप्सरोभिःसह स्रशः॥ १६॥ सेवितंदेवपत्नीभिःश्रीमतीभिरुपासितं॥ देवदानवसंघैश्चचरितंत्वमृताशिभिः॥ १७॥

योनिभेदाःपिशाचाःवदनभागेतत्सदृशैरित्यर्थः ॥ ६ ॥ नदनदीपतिःसमुद्रस्तंतीर्त्वाययौ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ विद्युत्स्थानेआभरणानि मेघस्थानेरावणः बलाकास्थानेछत्रं ॥ १० ॥ शैल सहितसागरानूपंतत्कूलं तस्यैववर्णनंनानापुष्पैरित्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ कदल्यटविःकदलीवनंतेनशोभावत् ॥ १३ ॥ अत्यंतंअतिशयेनपर्णवातादिरूपोनियतआहारोयेषांतैः ॥ १४ ॥ अजोब्रह्मातत्पुत्रैर्वैखानसैरयोनिजैःप्रसिद्धैः माषैर्माषसंज्ञकैः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अमृताशिभिःअमृतभोजनैः ॥ १७ ॥

प्लवामंडूकाःवैदूर्यप्रस्तरंवैदूर्यसदृशश्यामप्रस्तरं सागरतेजसासागरोर्मिवैभवेनस्निग्धंसांद्रंशीतलं ॥ १८ ॥ १९ ॥ अभिसंपतन्नगच्छन्मार्गवशाद्विमानानिगंधर्वाप्सरसश्चददर्श ॥ २० ॥ निर्यासरूपरसयुक्तमूलानांचंदनानामित्यर्थः यद्वा निर्यासरसस्यमूलानांउपादानकारणानांगुग्गुलादिवृक्षाणांचंदनानांचवनानिपश्यन् ॥ २१ ॥ जात्यानामुत्तमानां तक्कोलाःसुगंध फलावृक्षविशेषास्तेषांवनानिपश्यन् ॥ २२ ॥ २३ ॥ शैलानिशिलासमूहान् ॥ २४ ॥ प्रस्रवाणिनिर्झराः ॥ २५ ॥ समंसमभूतलंदेशं ॥ २६ ॥ तत्रसमुद्रानूपे ॥ २७ ॥ यस्यदिव्यवट

हंसक्रौंचप्लवाकीर्णंसारसैःसंप्रसादितं॥ वैदूर्यप्रस्तरंस्निग्धंसांद्रंसागरतेजसा॥ १८॥ पांडुराणिविशालानिदिव्यमाल्ययुतानिच॥ तूर्यगीताभिजुष्टा निविमानानिसमंततः॥ १९॥ तपसाजितलोकानांकामगान्यभिसंपतन्॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवददर्शधनदानुजः॥ २०॥ निर्यासरसमूलानांचंदना नांसहस्रशः॥ वनानिपश्यन्सौम्यानिघ्राणतृप्तिकराणिच॥ २१॥ अगुरूणांचमुख्यानांवनान्युपवनानिच॥ तक्कोलानांचजात्यानांफलानांचसुगंधि नां॥ २२॥ पुष्पाणिचतमालस्यगुल्मानिमरिचस्यच॥ मुक्तानांचसमूहानिशुष्यमाणानितीरतः॥ २३ ॥ शैलानिप्रवरांश्चैवप्रवालनिचयांस्तथा॥ कांचनानिचशृंगाणिराजतानितथैवच॥ २४॥ प्रस्रवाणिमनोज्ञानिप्रसन्नान्यद्भुतानिच॥ धनधान्योपपन्नानिस्त्रीरत्नैरावृतानिच ॥ २५॥ हस्त्यश्व रथगाढानिनगराणिविलोकयन्॥ तंसमंसर्वतःस्निग्धंमृदुसंस्पर्शमारुतं॥ २६॥ अनूपेसिंधुराजस्यददर्शत्रिदिवोपमं॥ तत्रापश्यत्समेघाभंन्यग्रोधं मुनिभिर्वृतं॥ २७॥ समंताद्यस्यताःशाखाःशतयोजनमायताः॥ यस्यहस्तिनमादायमहाकायंचकच्छपं॥ २८॥ भक्षार्थंगरुडःशाखामाजगाममहाबलः॥ तस्यतांसहसाशाखांभारेणपतगोत्तमः॥ २९॥

स्य प्रसंगात्तन्माहात्म्यंकविराह यस्येतिषड्भिःश्लोकैः गरुडोऽमृताहरणप्रस्तावेभक्षार्थंमहाकायंगजंकच्छपंचादायकचित्स्थित्वाभक्षणाययस्यशाखांजगाम गत्वाचयस्यशाखांभारे णबभंज तस्याभग्नशाखायाअधोवैखानसाद्याअनेकेऋषयःसमागताबभूवुस्तेषांशाखापातेननाशोमाभूदितितांशाखांतौगजकच्छपौचमहाबलत्वादादायान्यत्रजगामतदागच्छन्नेव तौशाखांचैकपादेनधृत्वांतरिक्षएवतदामिषंगजकच्छपरूपंभक्षयित्वातयाशाखयाप्रक्षिप्तयानिषादविषयंनिषाददेशंहत्वामुनींश्चवधान्मोक्षयित्वाप्रहर्षंलेभे ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सतेनैवहर्षेणामिषभक्षणनिषादनाशनमुनिरक्षणजसंतोषेण ॥ ३४ ॥ अयोजालानिअयःशृंखलनिर्मितजालानिरत्नमयगेहोपरिपक्षिप्रवेशपरिहारा यवद्धानिबलान्निर्मथ्यछित्वारमयगृहंचभित्वागुप्तममृतंमहेंद्रभवनादाजहार ॥ ३५ ॥ सुपर्णेनकृतंभग्नैकमहाशाखात्वरूपंलक्षणंयस्यतं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सर्वकामैरभिलषित

सुपर्णःपर्णबहुलांबभंजाथमहाबलः ॥ तत्रवैखानसामाषावालखिल्यामरीचिपाः ॥ ३० ॥ आजाबभूवुर्धूम्राश्चसंगताःपरमर्षयः ॥ तेषांदयार्थंगरुडस्तांशाखांशतयोजनां ॥ ३१ ॥ भग्नामादायवेगेनतौचोभौगजकच्छपौ ॥ एकपादेनधर्मात्माभक्षयित्वातदामिषं ॥ ३२ ॥ निषादविषयंहत्वाशाखयापतगोत्तमः ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेमोक्षयित्वामहामुनीन् ॥ ३३ ॥ सतुतेनप्रहर्षेणद्विगुणीकृतविक्रमः ॥ अमृतानयनार्थंवैचकारमतिमान्मतिं ॥ ३४ ॥ अयोजालानिनिर्मथ्यभित्वारत्नगृहंवरं ॥ महेंद्रभवनाद्गुप्तमाजहारामृतंततः ॥ ३५ ॥ तंमहर्षिगणैर्जुष्टंसुपर्णकृतलक्षणं ॥ नाम्नासुभद्रंन्यग्रोधंददर्शधनदानुजः ॥ ३६ ॥ तंतुगत्वापरंपारंसमुद्रस्यनदीपतेः ॥ ददर्शाश्रममेकांतेपुण्येरम्येवनांतरे ॥ ३७ ॥ तत्रकृष्णाजिनधरंजटामंडलधारिणं ॥ ददर्शनियताहारंमारीचंनामराक्षसं ॥ ३८ ॥ सरावणःसमागम्यविधिवत्तेनरक्षसा ॥ मारीचेनार्चितोराजासर्वकामैरमानुषैः ॥ ३९ ॥ तंस्वयंपूजयित्वाचभोजनेनोदकेनच ॥ अर्थोपहितयावाचामारीचोवाक्यमब्रवीत् ॥ ४० ॥ कच्चित्तेकुशलंराजन्लंकायांराक्षसेश्वर ॥ केनार्थेनपुनस्त्वंवैतूर्णमेवइहागतः ॥ ४१ ॥ एवमुक्तोमहातेजामारीचेनसरावणः ॥ ततःपश्चादिदंवाक्यमब्रवीद्वाक्यकोविदः ॥ ४२ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥

॥ ६ ॥

मारीचश्रूयतांतातवचनंममभाषतः ॥ आर्तोस्मिममचार्तस्यभवान्हिपरमागतिः ॥ १ ॥ जानीषेत्वंजनस्थानंभ्रातायत्रखरोमम ॥ दूषणश्चमहाबाहुःस्वसाशूर्पणखाचमे ॥ २ ॥

सर्वभोग्यवस्तुभिरर्चितोबभूवेतिशेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ पूजोत्तरंकुशलंपृच्छति कच्चिदिति ॥ ४१ ॥ इदंअग्रिमसर्ववक्ष्यमाणं ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ मारीचेति तातेत्युपलालनेनकार्यंवदिष्यन्पूर्वंदत्तंस्मारयति ॥ १ ॥ जानीषेइति भ्रात्रादयोमन्नियोगाज्जनस्थानंप्राप्यवसंतीतित्वंजानीषेकिलेत्यन्वयः ॥ २ ॥

लब्धलक्षाःलब्धयुद्धोत्साहाः ॥ ३ ॥ अथतत्रस्थित्वाक्रियमाणंवृत्तंचजानीषेइत्याह अधिवासंचेति मुनीन्बाधमानाबाधहेतवे हेतौशानच् अधिवासंचकुर्वंति मन्नियोगादितिशेषः अधिवासउपद्रवइतिकतकः रतिवासमितिपाठेरतिवासंरत्याप्रीत्यावासोयत्रकर्मणितथा ॥ ४ ॥ ५ ॥ चतुर्दशसहस्राणियानिसंतितेत्विदानीमित्यन्वयः वसमानाःवसंतः रामेणसंयुगेसंगताः तेनसहसमरमकार्षुरित्यर्थः परमत्यर्थमायत्ताःसन्नद्धाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ किंचिदपिपरुषमनुक्त्वाशरैःशरमोक्षणव्यापारैर्व्यापारितंसंजातव्यापारंकृतं ॥८ ॥ ९ ॥ अथभगिनीवैरूप्यं

त्रिशिराश्चमहाबाहूराक्षसःपिशिताशनः ॥ अन्येचबहवःशूरालब्धलक्षानिशाचराः ॥ ३ ॥ वसंतिमन्नियोगेनअधिवासंचराक्षसाः ॥ बाधमानामहारण्येमुनीन्येधर्मचारिणः ॥ ४ ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांभीमकर्मणां ॥ शूराणांलब्धलक्षाणांखरचित्तानुवर्तिनां ॥ ५ ॥ तेत्विदानींजनस्थानेवसमानामहाबलाः ॥ संगताःपरमायत्तारामेणसहसंयुगे ॥ ६ ॥ नानाशस्त्रप्रहरणाःखरप्रमुखराक्षसाः ॥ तेनसंजातरोषेणरामेणरणमूर्धनि ॥ ७ ॥ अनुक्त्वापरुषंकिंचिच्छरैर्व्यापारितंधनुः ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसामुग्रतेजसां ॥ ८ ॥ निहतानिशरैर्दीप्तैर्मानुषेणपदातिना ॥ खरश्चनिहतःसंख्येदूषणश्चनिपातितः ॥ ९ ॥ हत्वात्रिशिरसंचापिनिर्भयादंडकाःकृताः ॥ पित्रानिरस्तःक्रुद्धेनसभार्यःक्षीणजीवितः ॥ १० ॥ सहंतातस्यसैन्यस्यरामःक्षत्रियपांसनः ॥ अशीलःकर्कशस्तीक्ष्णोमूर्खोलुब्धोऽजितेंद्रियः ॥ ११ ॥ त्यक्तधर्मात्वधर्मात्माभूतानामहितेरतः ॥ येनवैरंविनारण्येसत्वमास्थायकेवलं ॥ १२ ॥ कर्णनासापहारेणभगिनीमेविरूपिता ॥ अस्यभार्यांजनस्थानात्सीतांसुरसुतोपमां ॥ १३ ॥ आनयिष्यामिविक्रम्यसहायस्तत्रमेभव ॥ त्वयाह्यहंसहायेनपार्श्वस्थेनमहाबल ॥ १४ ॥ भ्रातृभिश्चसुरान्सर्वान्नाहमत्राभिचिंतये ॥ तत्सहायोभवत्वंमेसमर्थोह्यसिराक्षस ॥ १५ ॥ वीर्येयुद्धेचदर्पेचनत्वस्तिसदृशस्तव ॥ उपायतोमहान्शूरोमहामायाविशारदः ॥ १६ ॥

निष्कारणंमन्यमानःक्रोधाद्दूषयतिरामं पित्रेत्यादिना क्षीणजीवितः निरपराधस्त्रीवैरूप्यकरणादेवतथात्वंमन्यते ॥ १० ॥ अतएवाशीलोऽजितेंद्रियश्च अस्थानेक्रोधात् ॥ ११ ॥ सत्वंबलमेवकेवलमाश्रित्यनतुधर्मं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ भ्रातृभिःकुंभकर्णादिभिः नाभिचिंतयेनगणयामि ॥ १५ ॥ उपायतःउपायेष्वित्यर्थः तत्रैवहेतुगर्भंविशेषणं महामायेत्यादि ॥ १६ ॥

ममसाहाय्येयत्कर्मत्वयाकार्यंतत्कर्मश्रृण्वित्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अपायेअपगमे ॥ २० ॥ ततःसुखंक्लेशरहितंयथाभवतितथाविस्रब्धंयथाभवतितथाचप्रहरिष्यामि॥ २१॥रा
मकथांरामप्रसंगंश्रुत्वामारीचस्त्रस्तोबभूव तेनत्रासेनचतस्यमुखंशुष्कमभवत् ॥ २२ ॥ चिंतावशादनिमिषैरिवनेत्रैरुपलक्षितइतिशेषः मृतभूतोमृतप्रायः ॥ २३ ॥ आत्मनोहितमित्या
र्षीषष्ठी ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामा०श्रीरा०वा०आ०अ०षट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तदिति ॥ १ ॥ प्रियवादिनःस्वामिहिताहितविचारमुपेक्ष्यराज्ञआपातप्रियतयासंतोषायत

एतदर्थमहंप्राप्तस्त्वत्समीपंनिशाचर॥ श्रृणुतत्कर्मसाहाय्येयत्कार्यंवचनान्मम ॥ १७॥ सौवर्णस्त्वंमृगोभूत्वाचित्रोरजतबिंदुभिः ॥ आश्रमेतस्यरा
मस्यसीतायाःप्रमुखेचर ॥ १८॥ त्वांतुनिःसंशयंसीतादृष्ट्वातुमृगरूपिणं॥ गृह्यतामितिभर्तारंलक्ष्मणंचाभिधास्यति ॥ १९ ॥ ततस्तयोरपायेतुशून्ये
सीतांयथासुखं॥ निराबाधोहरिष्यामिराहुश्चंद्रप्रभामिव ॥ २० ॥ ततःपश्चात्सुखंरामेभार्याहरणकर्शिते ॥ विस्रब्धंप्रहरिष्यामिकृतार्थेनांतरात्मना
॥ २१ ॥ तस्यरामकथांश्रुत्वामारीचस्यमहात्मनः॥ शुष्कंसमभवद्वक्त्रंपरित्रस्तोबभूवच ॥ २२ ॥ ओष्ठौपरिलिहन्शुष्कौनेत्रैरनिमिषैरिव ॥ मृतभूतइ
वार्तस्तुरावणंसमुदैक्षत॥ २३ ॥ सरावणंत्रस्तविषण्णचेतामहावनेरामपराक्रमज्ञः॥ कृतांजलिस्तत्त्वमुवाचवाक्यंहितंचतस्मैहितमात्मनश्च॥ २४॥
इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेषट्त्रिंशःसर्गः॥ ३६॥ ॥ ७॥ तच्छ्रुत्वाराक्षसेंद्रस्यवाक्यंवाक्यविशारदः॥ प्रत्युवा
चमहातेजामारीचोराक्षसेश्वरं॥ १ ॥ सुलभाःपुरुषाराजन्सततंप्रियवादिनः॥ अप्रियस्यचपथ्यस्यवक्ताश्रोताचदुर्लभः ॥ २ ॥ ननूनंबुध्यसेरामंम
हावीर्यंगुणोन्नतं॥ अयुक्तचारश्चपलोमहेंद्रवरुणोपमं॥ ३॥ अपिस्वस्तिभवेत्तातसर्वेषामपिरक्षसां॥ अपिरामोनसंक्रुद्धःकुर्याल्लोकानराक्षसान्॥ ४॥
॥ ४ ॥ अपितेजीवितांतायनोत्पन्नाजनकात्मजा॥ अपिसीतानिमित्तंचनभवेद्व्यसनंमहत्॥ ५॥

त्कालमधुरवाक्यवक्तारःपुरुषाःसुलभाः अपितुअप्रियस्यापितत्कालमप्रियतयाप्रतीयमानस्यापिकालांतरेपथ्यस्यवचसोवक्ताभृत्यस्तस्यचश्रोताऽहितवत्प्रतिभासमानमपिइदंपथ्यमेवे
तिगृहीताराजाविवेकीदुर्लभः अतोमयोच्यमानंआपाततोऽप्रियमिवभासमानमपिउदर्केपरमहितंश्रृण्वितिशेषः॥२॥अबोधेहेतुरयुक्तचारत्वंअनियुक्तचारत्वं ॥३॥ एतदबोधकृतश्चतवान
र्थोभावीत्याह अपीति रक्षसांस्वस्तीत्यार्षं अपिस्वस्तिभवेदपिक्षेमंसंपद्येतापिकिं तवदुर्बुद्धिनिवृत्त्येतिशेषः तथासंक्रुद्धोरामोलोकमराक्षसंनकुर्यादपिकिं एवमग्रेपिबोध्यं ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ पापमंत्रितःसहिकृतकर्तव्यार्थविचारः ॥ ७ ॥ एवंमहावीर्यत्वंरामेप्रतिपाद्यरावणोक्तदूषणानिनिराचष्टे नचपित्रेत्यादि ॥ ८ ॥ तैक्ष्ण्याभावेहेतुःसर्वभूतहितेरतत्वं ॥ ९ ॥ कैके
य्यावंचितंपितरंदृष्ट्वातंसत्यवादिनंकरिष्यामीतिवनंस्वयमेवप्रव्रजितोनतुकिंचित्पापात्पित्राप्रवासितइत्यर्थः॥१०॥कैकेय्याःप्रियस्यकामस्यमनोरथस्यपूरणार्थं ॥११॥ अनृतंनश्रुतंचैव
अनृतप्रसंगमपिनजानातितेनतत्कथनंदूरापास्तमित्यर्थः एवंवक्तुंरामंदुर्गुणंवक्तुं॥१२॥१३॥अथसीतापहारस्याशक्यत्वमाह कथंन्विति स्वेनतेजसापातिव्रत्यवैभवेन किंचतस्यरामस्यस्वे

अपित्वामीश्वरंप्राप्यकामवृत्तंनिरंकुशं॥ नविनश्येत्पुरीलंकात्वयासहसराक्षसा॥६॥ त्वद्विधःकामवृत्तोहिदुःशीलःपापमंत्रितः॥ आत्मानंस्वजनंरा
ष्ट्रंसराजाहंतिदुर्मतिः॥ ७॥ नचपित्रापरित्यक्तोनामर्यादःकथंचन॥ नलुब्धोनचदुःशीलोनचक्षत्रियपांसनः ॥ ८॥ नचधर्मगुणैर्हीनःकौसल्यानंद
वर्धनः॥ नचतीक्ष्णोहिभूतानांसर्वभूतहितेरतः॥ ९ ॥ वंचितंपितरंदृष्ट्वाकैकेय्यासत्यवादिनं॥ करिष्यामीतिधर्मात्माततःप्रव्रजितोवनं॥ १०॥ कैके
य्याःप्रियकामार्थंपितुर्दशरथस्यच॥ हित्वाराज्यंचभोगांश्चप्रविष्टोदंडकावनं॥ ११॥ नरामःकर्कशस्तातनाविद्वान्नाजितेंद्रियः॥ अनृतंनश्रुतंचैवनैव
त्वंवक्तुमर्हसि॥ १२॥ रामोविग्रहवान्धर्मःसाधुःसत्यपराक्रमः॥ राजासर्वस्यलोकस्यदेवानामिववासवः॥ १३ ॥ कथंनुतस्यवैदेहींरक्षितांस्वेनते
जसा॥ इच्छसेप्रसभंहर्तुंप्रभामिवविवस्वतः॥ १४॥ शरार्चिषमनाधृष्यंचापखड्गेंधनंरणे॥ रामाग्निंसहसादीप्तंनप्रवेष्टुंत्वमर्हसि ॥ १५॥ धनुर्व्यादि
तदीप्तास्यंशरार्चिषममर्षणं॥ चापबाणधरंतीक्ष्णंशत्रुसेनापहारिणं॥१६॥ राज्यंसुखंचसंत्यज्यजीवितंचेष्टमात्मनः ॥ नात्यासादयितुंतातरामांतक
मिहार्हसि॥ १७॥ अप्रमेयंहितत्तेजोयस्यसाजनकात्मजा॥ नत्वंसमर्थस्तांहर्तुंरामचापाश्रयांवने॥ १८॥

नतेजसासहजप्रतापेनेत्यर्थः ॥ १४ ॥ शरार्चिषंशरज्वालं खड्गचापपदेनतद्धतशस्त्रवस्तद्रूपमिंधनंयस्य ॥ १५ ॥ रामेंतकरूपकोपपादकविशेषणान्याह धनुरिति धनुरेवव्यादितंव्यात्त
मितियावत् दीप्तंज्वालादीप्तमास्यंयस्यरामरूपांतकस्य ज्वालादीप्तत्वमेवशरार्चिषमित्यनेनोक्तं ॥ १६ ॥ अत्यासादयितुमत्यंतंप्राप्तुं ॥ १७ ॥ अप्रमेयंहितत्तेजइत्यनेनावाङ्मनसगो
चरत्वंध्वनितं यस्यसेत्यनेनतस्याअपितत्त्वंसूचितं ॥ १८ ॥

नरसिंहस्येत्यनेन हिरण्यकशिपुप्रभृतिहंताऽयमेवेतिसूचितं नित्यमनुव्रतेत्यनेनतस्यास्तच्छक्तित्वंसूचितं ॥ १९ ॥ नसेति रजस्तमःप्रधानेनत्वादृशेनेत्यर्थः ॥ २० ॥ व्यर्थमिममुद्यमंकृत्वा
तेनकिमपिहितमित्यर्थः तेनचेत्त्वंरणेदृष्टस्तदातदंतंतद्दर्शनावसानंतवजीवितमित्यर्थः ॥ २१ ॥ जीवितमिति जीवितांद्युद्दिश्यसत्त्वंविभीषणपुरोगमैर्धर्मिष्ठैर्मंत्रयित्वाअनंतरंनिश्चयंकृत्वा
दोषगुणबलाबलनिर्धारणविषयंआत्मनोरामस्यचदोषगुणबलाबलंसंप्रधार्यविचार्यतदनंतरंस्वस्यरामस्यचबलंतत्त्वतोज्ञात्वानिश्चित्यतवआत्मनोहितमिदमितिनिश्चित्ययत्क्षमंतत्कर्तुमर्ह

तस्यवैनरसिंहस्यसिंहोरस्कस्यभामिनी॥ प्राणेभ्योपिप्रियतराभार्यानित्यमनुव्रता ॥ १९ ॥ नसाधर्षयितुंशक्यामैथिल्योजस्विनःप्रिया॥ दीप्तस्येव
हुताशस्यशिखासीतासुमध्यमा॥ २० ॥ किमुद्यमंव्यर्थमिमंकृत्वातेराक्षसाधिप॥ दृष्टश्चेत्त्वंरणेतेनतदंतमुपजीवितं ॥ २१ ॥ जीवितंचसुखंचैवरा
ज्यंचैवसुदुर्लभं॥ ससर्वैःसचिवैःसार्धंविभीषणपुरस्कृतैः॥ २२॥ मंत्रयित्वासधर्मिष्ठैःकृत्वानिश्चयमात्मनः॥ दोषाणांचगुणानांचसंप्रधार्यबलाब
लं॥ २३॥ आत्मनश्चबलंज्ञात्वाराघवस्यचतत्त्वतः॥ हितंहितवनिश्चित्यक्षमंत्वंकर्तुमर्हसि॥ २४॥ अहंतुमन्येतवनक्षमंरणेसमागमंकोसलराजसूनु
ना॥इदंहिभूयःश्रृणुवाक्यमुत्तमंक्षमंचयुक्तंचनिशाचराधिप॥ २५॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः॥३७॥
कदाचिदप्यहंवीर्यात्पर्यटन्पृथिवीमिमां॥ बलंनागसहस्रस्यधारयन्पर्वतोपमः ॥ १ ॥ नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकांचनकुंडलः ॥ भयंलोकस्यजनय
न्किरीटीपरिघायुधः॥ २॥ व्यचरन्दंडकारण्यमृषिमांसानिभक्षयन्॥ विश्वामित्रोथधर्मात्मामद्वित्रस्तोमहामुनिः ॥ ३॥ स्वयंगत्वादशरथंनरेंद्रमिद
मब्रवीत्॥ अयंरक्षतुमांरामःपर्वकालेसमाहितः॥ ४॥ मारीचान्मेभयंघोरंसमुत्पन्नंनरेश्वर॥ इत्येवमुक्तोधर्मात्माराजादशरथस्तदा॥ ५॥ प्रत्युवाचमहा
भागंविश्वामित्रंमहामुनिं॥ ऊनद्वादशवर्षोयमकृतास्त्रश्चराघवः॥ ६॥

सीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ सत्सचिवांतर्गतस्यममत्वेषनिश्चयइत्याह अहंत्विति इदंवक्ष्यमाणं ॥२५॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०श्रीरा०रा०वा०आ०अ०सप्तत्रिंशःसर्गः॥३७॥ ॥७॥
अथस्वानुभवसिद्धंरामबलमाह कदाचिदित्यादि अहमपीतिसंबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ मद्वित्रस्तः मत्तोवित्रस्तइत्यर्थः ॥ ३ ॥ पर्वकालेयागकाले ॥ ४ ॥ ५ ॥ पंचदशवर्षोऽपितथादशरथेना
नूदितोप्यत्यंतबाल्यद्योतनायअतिबालेनापीदृशंकृतंकिमधुनावाच्यमितिरावणस्यात्यंतभयायमारीचेनतथादशरथेनोक्तइत्यूनद्वादशवर्षइत्युक्तं ऊनषोडशवर्षोयमितिपाठांतरं ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ यद्यपिभवान्देवानामपिसहायकृत्आसीत् अन्यच्चतवत्वयाकृतंकर्मत्रिलोकविदितंत्रिषुलोकेषुविदितंतथापिरामादन्यद्बलंतस्यरक्षसोनपर्याप्तमतःकामंतवबलंयद्यस्तितद
त्रैवतिष्ठतु तदुपयोगाभावात् अतएषबालोपियतस्तन्निग्रहसमर्थोऽतोदेयएवेतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ उपस्थितोरामःतद्रक्षणार्थंसमीपंप्राप्तःसन् ॥ १३ ॥ अजातव्यंजनः
श्मश्र्वादिपुंस्त्वचिन्हप्रादुर्भावहीनइत्यर्थः एकवस्त्रधरःब्रह्मचर्येस्थितः शिखीकाकपक्षधरः कनकमालयोपलक्षितः ॥ १४ ॥ १५ ॥ आजगामेत्युत्तमपुरुषः अत्रपारोक्ष्यार्थकलिटारे

कामंतुममतत्सैन्यंमयासहगमिष्यति॥ बलेनचतुरंगेणस्वयमेत्यनिशाचरं॥ ७॥ वधिष्यामिमुनिश्रेष्ठशत्रुंतवयथेप्सितं॥ एवमुक्तःसतुमुनीराजान
मिदमब्रवीत्॥ ८॥ रामान्नान्यद्बलंलोकेपर्याप्तंतस्यरक्षसः॥ देवतानामपिभवान्समरेष्वभिपालकः॥ ९॥ आसीत्तवकृतंकर्मत्रिलोकविदितंनृप॥
काममस्तिमहत्सैन्यंतिष्ठत्विहपरंतप॥ १०॥ बालोप्येषमहातेजाःसमर्थस्तस्यनिग्रहे॥ गमिष्येराममादायस्वस्तितेस्तुपरंतप ॥ ११ ॥ इत्येवमुक्त्वास
मुनिस्तमादायनृपात्मजं॥ जगामपरमप्रीतोविश्वामित्रःस्वमाश्रमं॥ १२॥ तंतथादंडकारण्येयज्ञमुद्दिश्यदीक्षितं॥ बभूवोपस्थितोरामश्चित्रंविस्फा
रयन्धनुः॥ १३॥ अजातव्यंजनःश्रीमान्बालःश्यामःशुभेक्षणः ॥ एकवस्त्रधरोधन्वीशिखीकनकमालया॥ १४॥ शोभयन्दंडकारण्यंदीप्तेनस्वेनते
जसा॥ अदृश्यततदारामोबालचंद्रइवोदितः॥ १५॥ ततोहंमेघसंकाशस्तप्तकांचनकुंडलः॥ बलीदत्तवरोदर्पादाजगामाश्रमांतरं ॥ १६॥ तेनदृष्टः
प्रविष्टोहंसहसैवोद्यतायुधः॥ मांतुदृष्ट्वाधनुःसज्यमसंभ्रांतश्चकारह॥ १७॥ अवजानन्नहंमोहाद्बालोयमितिराघवं॥ विश्वामित्रस्यतांवेदिमभ्यधा
वंकृतत्वरः॥ १८॥ तेनमुक्तस्ततोबाणःशितःशत्रुनिबर्हणः॥ तेनाहंताडितःक्षिप्तःसमुद्रेशतयोजने ॥ १९ ॥ नेच्छतातातमांहंतुंतदावीरेणरक्षितः॥
रामस्यशरवेगेननिरस्तोभ्रांतचेतनः॥ २०॥

वपारवश्यादेवाहमागतोनतुतदागमनंममप्रत्यक्षमितिध्वनयति यद्वा बहुकालिकत्वेनविस्मृतत्वाद्वातत्त्वारोपः आर्षोवालिट् आश्रमांतरंआश्रममध्यं दत्तवरोब्रह्मदत्तदेवावध्यत्ववरः
॥ १६ ॥ प्रविष्टोहंतेनदृष्टइत्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ शतयोजनेतटात्तत्पर्यंतदेशस्थितेसमुद्रेक्षिप्तः ॥ १९ ॥ नेच्छताअनिच्छता एतच्चरक्षणंकेवलंकृपाजन्यमितिमारीचाशयः भावि
कार्यार्थमितिवस्तुतत्त्वं ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ येमेसहायाअपरेगतास्तेनिपातिताइत्यन्वयः ॥ २२ ॥ २३ ॥ अनर्थंमरणरूपंआहरिष्यसियत्नात्संपादयिष्यसि ॥ २४ ॥ २५ ॥ संगदोषाद्रक्षःकुलमात्रस्यनाशःप्रामोतीत्याह अकुर्वतोपीति परपापैःपरेषांपापात्मनांपापैर्निमित्तैः नागव्हदेसर्पयुक्तव्हदेसर्पनिग्रहायप्रविष्टेनराजप्रेरितधीवरादिनागरुडेनवायथाप्रसंगान्मत्स्यानश्यंतितद्वत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ ह

पातितोहंतदातेनगंभीरेसागरांभसि॥ प्राप्यसंज्ञांचिरात्तातलंकांप्रतिगतःपुरीं ॥ २१ ॥ एवमस्मितदामुक्तःसहायास्तेनिपातिताः ॥ अकृतास्त्रेणरामेणबालेनाक्लिष्टकर्मणा॥ २२ ॥ तन्मयावार्यमाणस्तुयदिरामेणविग्रहं॥ करिष्यस्यापदंघोरांक्षिप्रंप्राप्यनशिष्यसि॥ २३॥ क्रीडारतिविधिज्ञानांसमाजोत्सवदर्शिनां॥ रक्षसांचैवसंतापमनर्थंचाहरिष्यसि॥ २४॥ हर्म्यप्रासादसंबाधांनानारत्नविभूषितां ॥ द्रक्ष्यसित्वंपुरींलंकांविनष्टांमैथिलीकृते ॥ २५॥ अकुर्वतोपिपापानिशुचयःपापसंश्रयात्॥ परपापैर्विनश्यंतिमत्स्यानागव्हदेयथा ॥ २६ ॥ दिव्यचंदनदिग्धांगान्दिव्याभरणभूषितान्॥ द्रक्ष्यस्यभिहतान्भूमौतवदोषात्तुराक्षसान्॥ २७॥ हतदारान्सदारांश्चदशविद्रवतोदिशः॥ हतशेषानशरणान्द्रक्ष्यसित्वंनिशाचरान् ॥ २८ ॥ शरजालपरिक्षिप्तामग्निज्वालासमावृतां॥ प्रदग्धभवनांलंकांद्रक्ष्यसित्वमसंशयं॥ २९॥ परदाराभिमर्शात्तुनान्यत्पापतरंमहत् ॥ प्रमदानांसहस्राणितवराजन्परिग्रहे॥ ३० ॥ भवस्वदारनिरतःस्वकुलंरक्षराक्षसान्॥ मानंवृद्धिंचराज्यंचजीवितंचेष्टमात्मनः ॥ ३१ ॥ कलत्राणिचसौम्यानिमित्रवर्गंतथैवच॥ यदीच्छसिचिरंभोक्तुंमाकृथारामविप्रियं॥ ३२॥ निवार्यमाणःसुहृदामयाभृशंप्रसह्यसीतांयदिधर्षयिष्यसि॥ गमिष्यसिक्षीणबलःसबांधवोयमक्षयंरामशरात्तजीवितः॥ ३३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेअष्टत्रिंशःसर्गः॥ ३८॥ ॥ ७॥ एवमस्मितदामुक्तःकथंचित्तेनसंयुगे॥ इदानीमपियद्वृत्तंतच्छृणुष्वयदुत्तरं॥ १ ॥

तदारान्परिहृतदारांस्त्यक्तदारानितियावत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ तवपरिग्रहेंतःपुरेप्रमदानांसहस्राणिअतस्तास्वेवरमस्व नान्यत्रमनोधेहीत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेअष्टत्रिंशःसर्गः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पुनःस्वानुभवसिद्धंरामवृत्तमाह एवमिति तदाविश्वामित्रयज्ञरक्षणसमयेतेनकथंचिन्मुक्तोस्मि इदानींप्रौढावस्थायामपियद्वृत्तंमद्विषयंयदुत्तरंयत्सर्वलोकोत्तरंतदतिरिक्तासाध्यंतच्छृणुष्व शृण्वितियावत् ॥ १ ॥

पूर्वंतथाकृतःप्राणसंकटंप्रापितोप्यहमनिर्विण्णःअप्राप्ततद्विषयप्रवृत्तिवैराग्यः ताभ्यांमृगरूपाभ्यांसहितोहमपिमृगरूपःसन्प्रविष्टइत्यन्वयः ॥ २ ॥ तदेवाह दीप्तेति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ वनगोचरानृषीनन्यजीवांश्च ॥ ६ ॥ आसादयंप्राप्तवान् तापसंधर्मंतापससंबंधिधर्ममाश्रितं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अकृतप्रज्ञःअकृतविचारः तंप्रहारंपूर्वंरामदत्तप्रहारं ॥ १० ॥ ११ ॥ सन्न

राक्षसाभ्यामहंद्वाभ्यामनिर्विण्णस्तथाकृतः॥ सहितोमृगरूपाभ्यांप्रविष्टोदंडकावने॥ २॥ दीप्तजिह्वोमहादंष्ट्रस्तीक्ष्णशृंगोमहाबलः॥ व्यचरन्दंडकारण्यंमांसभक्षोमहामृगः॥ ३ ॥ अग्निहोत्रेषुतीर्थेषुचैत्यवृक्षेषुरावण ॥ अत्यंतघोरोव्यचरंस्तापसांस्तान्प्रधर्षयन् ॥ ४ ॥ निहत्यदंडकारण्येतापसान्धर्मचारिणः॥ रुधिराणिपिबंस्तेषांतन्मांसानिचभक्षयन्॥ ५॥ ऋषिमांसाशनःक्रूरस्त्रासयन्वनगोचरान्॥ तदारुधिरमत्तोहंव्यचरंदंडकावनं॥६॥ तदाहंदंडकारण्येविचरन्धर्मदूषकः॥ आसादयंतदारामंतापसंधर्ममाश्रितं ॥ ७॥ वैदेहींचमहाभागांलक्ष्मणंचमहारथं॥ तापसंनियताहारंसर्वभूतहितेरतं॥ ८॥ सोहंवनगतंराममंपरिभूयमहाबलं॥ तापसोयमितिज्ञात्वापूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ९ ॥ अभ्यधावंसुसंक्रुद्धस्तीक्ष्णशृंगोमृगाकृतिः॥ जिघांसुरकृतप्रज्ञस्तंप्रहारमनुस्मरन्॥ १० ॥ तेनत्यक्तास्त्रयोबाणाःशिताःशत्रुनिबर्हणाः ॥ विकृष्यसुमहच्चापंसुपर्णानिलतुल्यगाः॥ ११॥ तेबाणावज्रसंकाशाःसुघोरारक्तभोजनाः॥ आजग्मुःसहिताःसर्वेत्रयःसन्नतपर्वणः॥ १२॥ पराक्रमज्ञोरामस्यशठोदृष्टभयःपुरा॥ समुत्क्रांतस्ततोमुक्तस्तावुभौराक्षसौहतौ॥ १३॥ शरेणमुक्तोरामस्यकथंचित्प्राप्यजीवितं॥ इहप्रव्राजितोयुक्तस्तापसोहंसमाहितः ॥ १४॥ वृक्षेवृक्षेहिपश्यामिचीरकृष्णाजिनांबरं॥ गृहीतधनुषंराममंपाशहस्तमिवांतकं॥ १५॥ अपिरामसहस्राणिभीतःपश्यामिरावण ॥ रामभूतमिदंसर्वमरण्यंप्रतिभातिमे ॥ १६ ॥ राममेवहिपश्यामिरहितेराक्षसेश्वर॥ दृष्ट्वास्वप्नगतंराममुद्भ्रमामीवचेतनः॥ १७॥

तपर्वणः अदीर्घत्वमार्षं ॥ १२ ॥ शठोगूढविप्रियकारी दृष्टभयःरामादितिशेषः समुत्क्रांतःपलायितः ॥ १३ ॥ प्रव्राजितःपरिव्राजितःकृतसकलदुर्वृत्तपरित्यागः युक्तोयोगाभ्यासरतः अतएवतापसस्तपोनिष्ठः समाहितःस्थिरांतःकरणः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ रहितेरामरहितेपिवनेउद्भ्रमामिभीतोभवामिइव चेतनःसुषुप्तौनष्टचैतन्योपितद्दर्शनवशाल्लब्धचैतन्यःप्रलपामीत्यर्थः ॥ १७ ॥

रकाराद्दीनीति एवंचसाक्षाद्दर्शनेयत्त्रासःसवक्तुमशक्यइतिभावः तन्नामैकदेशसत्तावदपिनामभयजनकंकिंवक्तव्यंसंपूर्णतन्नाम्नोभयजनकत्वमिति स्थानेहृषीकेशतवप्रकीर्त्येतिगीता श्लोकार्थोत्रव्यंग्यः ॥ १८ १९ ॥ तस्माद्रामेणरणेयुध्यस्वएतदुचितंनतुतद्दारापहारउचितः सर्वकुलनाशकत्वात् युद्धेएकस्यैवनाशादितिभावः मुख्यपक्षमाह क्षमांवेति यदिमांजीवं तंद्रष्टुमिच्छसितदारामकथानकार्या तत्कथायारक्षस्तेजोपहारकत्वादुभयोरपितेजोनाशेमरणादप्यधिकादुःखावस्थेतिभावः ॥ २० ॥ साधवःअकृतपरापचाराः युक्तायोगवंतः अनु ष्ठिताइतिकर्तरिनिष्ठा ॥ २१ ॥ परापराधेन तवापराधेनेत्यर्थः विनशेयंविनशिष्यामि अतःहेराक्षसयत्तेक्षमंरणःक्षमावातत्त्वमेवकुरु अहंतुत्वांनानुयामि त्वद्बुद्धिंनानुगच्छामीत्यर्थः

रकारादीनिनामानिरामत्रस्तस्यरावण॥ रत्नानिचरथाश्चैववित्रासंजनयंतिमे॥ १८॥ अहंतस्यप्रभावज्ञोनयुद्धंतेनतेक्षमं॥ बलिंवानमुचिंवापिह न्याद्धिरघुनंदनः॥ १९॥ रणेरामेणयुध्यस्वक्षमांवाकुरुरावण॥ नतेरामकथाकार्यायदिमांद्रष्टुमिच्छसि ॥ २० ॥ बहवःसाधवोलोकेयुक्ताधर्ममनु ष्ठिताः॥ परेषामपराधेनविनष्टाःसपरिच्छदाः॥ २१ ॥ सोहंपरापराधेनविनशेयंनिशाचर॥ कुरुयत्तेक्षमंतत्त्वमहंत्वांनानुयामिवै ॥ २२॥ रामश्चहि महातेजामहासत्त्वोमहाबलः॥ अपिराक्षसलोकस्यभवेदंतकरोऽपिहि ॥ २३ ॥ यदिशूर्पणखाहेतोर्जनस्थानगतःखरः॥ अतिवृत्तोहतःपूर्वंरामेणा क्लिष्टकर्मणा॥ अत्रब्रूहियथातत्त्वंकोरामस्यव्यतिक्रमः॥ २४॥ इदंवचोबंधुहितार्थिनामयायथोच्यमानंयदिनाभिपत्स्यसे॥ सबांधवस्त्यक्ष्यसिजी वितंरणेहतोद्यरामेणशरैरजिह्मगैः॥ २५॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः॥ ३९॥ ॥ ७॥

॥ २२ ॥ तत्रहेतुमाह रामश्चहीति तेजःपराक्रमः सत्त्वंबुद्धिबलं बलंशारीरं हियतोमहातेजस्त्वादिगुणैरामःप्रसिद्धोऽतईदृशोरामःराक्षसलोकस्यांतकरःहिनिश्चयेनभवेदितिअपिसंभा व्यतेअतोनानुयामित्वद्बुद्धिं सकलराक्षसकुलनाशभियेतिभावः ॥ २३ ॥ खरादिनाशस्यतत्कृतान्यायमूलत्वात्तत्रक्षमैवयुक्तेत्याह यदीति सीताहननप्रयत्नदोषनिरूपितशूर्पणखाहे तोरतिवृत्तस्तूष्णीमवस्थितेनरामेणयदिशूर्पणखावाक्यजनितरोषात्स्वयंयोद्धुंगतोरामेणहतस्तदाकोरामस्यव्यतिक्रमोऽन्यायस्तत्त्वमेवब्रूहि ॥ २४ ॥ सिद्धांतमाह इदमिति यथोच्यमानं परमार्थतउच्यमानंयदिनाभिपत्स्यसेनांगीकरिष्यसितदारणेहतःसबांधवस्त्वंजीवितंत्यक्ष्यसिइतिमयाअद्यैवनिश्चीयते ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके वाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

मारीचस्यमारीचेनक्षमंनिवृत्तिसमर्थंयुक्तंन्याय्यंकालोचितंचवाक्यमुक्तउपदिष्टोरावणोमुमूर्षुरौषधमिवतदुक्तंनप्रतिजग्राह ॥ १ ॥ २ ॥ शत्रोर्मानुषस्यस्तावकत्वाक्राधेनाह दुष्कुलेति अयुक्तार्थंराजचित्तप्रतिकूलत्वादयुक्तार्थंनिष्फलंतमोगुणाक्रांतेममहृदयेतस्यानवकाशात् ॥ ३ ॥ संयुगेपापशीलत्वादिगुणकस्यस्त्रीताटकाहंतृत्वात्रामस्यभार्याहरणविषयेस्थितंमांत द्वाक्यैर्भेत्तुंनिवर्तयितुंनशक्यमित्यर्थः मामितिद्वितीयाछांदसत्वात् ॥ ४ ॥ तत्रमूर्खत्वमुपपादयति यइति प्राकृतमसारं स्त्रीकैकेयी एकपदेद्राक् ॥ ५ ॥ संयुगेखरहंतुरित्यन्वयः ॥ ६ ॥

मारीचस्यतुतद्वाक्यंक्षमंयुक्तंचरावणः॥ उक्तोनप्रतिजग्राहमर्तुकामइवौषधं॥ १ ॥ तंपथ्यहितवक्तारंमारीचंराक्षसाधिपः॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यमयु क्तंकालचोदितः॥ २॥ दुष्कुलैतदयुक्तार्थंमारीचमयिकथ्यते॥ वाक्यंनिष्फलमत्यर्थंबीजमुप्तमिवोखरे ॥ ३ ॥ त्वद्वाक्यैर्नतुमांशक्यंभेत्तुंरामस्यसंयु गे॥ मूर्खस्यपापशीलस्यमानुषस्यविशेषतः॥ ४॥ यस्त्यक्त्वासुहृदोराज्यंमातरंपितरंतथा ॥ स्त्रीवाक्यंप्राकृतंश्रुत्वावनमेकपदेगतः ॥ ५ ॥ अवश्यंतु मयातस्यसंयुगेखरघातिनः॥ प्राणैःप्रियतरासीताहर्तव्यातवसन्निधौ॥ ६॥ एवंमेनिश्चिताबुद्धिर्हृदिमारीचविद्यते ॥ नव्यावर्तयितुंशक्यासेंद्रैरपि सुरासुरैः॥ ७॥ दोषंगुणंवासंपृष्टस्त्वमेवंवक्तुमर्हसि॥ अपायंवाउपायंवाकार्यस्यास्यविनिश्चये ॥ ८॥ संपृष्टेनतुवक्तव्यंसचिवेनविपश्चिता ॥ उद्य तांजलिनाराज्ञोयइच्छेद्भूतिमात्मनः॥ ९॥ वाक्यमप्रतिकूलंतुमृदुपूर्वंशुभंहितं॥ उपचारेणवक्तव्योयुक्तंचवसुधाधिपः॥ १०॥ सावमर्दंतुयद्वाक्यम थवाहितमुच्यते॥ नाभिनंदेततद्राजामानार्थीमानवर्जितं॥ ११॥

॥ ७ ॥ अपिचापृष्टोत्तरप्रलापस्तवासंगतइत्याह दोषंगुणंवेति कस्यचित्संदिग्धस्यकार्यस्यनिश्चयेनिश्चयसिद्ध्यर्थंअत्रानुष्ठितेकोगुणःकोदोषःकउपायःकोऽपायइतियदिपृष्टंस्यात्तदाएवं वक्तुमर्हसि गुणदोषादिकमित्यर्थः मयातुनिश्चितेकार्येकेवलंसाहाय्येनियुज्यसेऽतोनतेजल्पःसंगतइतिभावः ॥ ८ ॥ पृष्टोत्तरमेवराजनिसचिवेनविनीतेनवाच्यमित्याह संपृष्टेनत्विति उ द्यतांजलिनेत्यनेनविनीततादर्शिता ॥ ९ ॥ उपचारेणराजनीत्युक्तमार्गेणयुक्तं ॥ १० ॥ सावमर्दंतुराजपृष्टावमर्दसहितं अथवायद्यप्यर्थे यद्यपिहितंतथापिनाभिनंदेत त्वंत्वपृष्टएवममा हितमवमर्दसहितं मानहीनंवदसीत्यनुचितमितिभावः ॥ ११ ॥

ततोवक्रुरनिष्टमपीत्याह पंचेति केपंचेत्यत्राह अग्नेरिति ॥ १२ ॥ कानिरूपाणितत्राहक्रमेण औष्ण्यमिति औष्ण्यंतैक्ष्ण्यं सौम्यंदयार्द्रचित्तत्वं दंडंदुष्टनिग्रहं एवंचतादृशेवक्ररितीक्ष्ण दंडपातइत्याशयः ॥ १३ ॥ धर्मराजधर्मं ॥ १४ ॥ अभ्यागतमतिथिमित्यनेनपूज्यत्वातिशयंसूचयति गुणदोषप्रश्नेकिममहितमितिप्रश्नेवाईदृशंवक्तुंयुक्तं नचैतदेकमपिमयापृष्टमिति

पंचरूपाणिराजानोधारयंत्यमितौजसः ॥ अग्नेरिंद्रस्यसोमस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ १२ ॥ औष्ण्यंतथाविक्रमंचसौम्यंदंडंप्रसन्नतां ॥ धारयंतिमहा
त्मानोराजानःक्षणदाचर ॥ १३ ॥ तस्मात्सर्वास्ववस्थासुमान्याःपूज्याश्चनित्यदा ॥ त्वंतुधर्ममविज्ञायकेवलंमोहमाश्रितः ॥ १४ ॥ अभ्यागतंतुदौरा
त्म्यात्परुषंवदसीदृशं ॥ गुणदोषौनपृच्छामिक्षयंचात्मनिराक्षस ॥ १५ ॥ मयोक्तमपिचैतावत्त्वांप्रत्यमितविक्रम ॥ अस्मिंस्तुसभवान्कृत्येसाहाय्यंकर्तु
मर्हसि ॥ १६ ॥ शृणुतत्कर्मसाहाय्येयत्कार्यंवचनान्मम ॥ सौवर्णस्त्वंमृगोभूत्वाचित्रोरजतबिंदुभिः ॥ १७ ॥ आश्रमेतस्यरामस्यसीतायाःप्रमुखेच
र ॥ प्रलोभयित्वावैदेहींयथेष्टंगंतुमर्हसि ॥ १८ ॥ त्वांहिमायामयंदृष्ट्वाकांचनंजातविस्मया ॥ आनयैनमितिक्षिप्रंरामंवक्ष्यतिमैथिली ॥ १९ ॥ अप
क्रांतेचकाकुत्स्थेदूरंगत्वाप्युदाहर ॥ हासीतेलक्ष्मणेत्येवंरामवाक्यानुरूपकं ॥ २० ॥ तच्छ्रुत्वारामपदवींसीतयाचप्रचोदितः ॥ अनुगच्छतिसंभ्रांतंसौ
मित्रिरपिसौहृदात् ॥ २१ ॥ अपक्रांतेचकाकुत्स्थेलक्ष्मणेचयथासुखं ॥ आहरिष्यामिवैदेहींसहस्राक्षःशचीमिव ॥ २२ ॥ एवंकृत्वात्विदंकार्यंयथेष्टं
गच्छराक्षस ॥ राज्यस्यार्धंप्रदास्यामिमारीचतवसुव्रत ॥ २३ ॥ गच्छसौम्यशिवंमार्गंकार्यस्यास्यविवृद्धये ॥ अहंत्वानुगमिष्यामिसरथोदंडकावनं
॥ २४ ॥ प्राप्यसीतामयुद्धेनवंचयित्वातुराघवं ॥ लंकांप्रतिगमिष्यामिकृतकार्यःसहत्वया ॥ २५ ॥

भावः ॥ १५ ॥ अपिचअपितुमयात्वांप्रतिएतावदेवोक्तं किंतत्राह अस्मिन्सीतापहाररूपेकृत्येसभवान्मयानियुक्तःसाहाय्यंकर्तुमर्हसीति ॥ १६ ॥ किंतन्मत्कर्तव्यंसाहाय्यंतत्राह शृण्विति साहाय्येममवचनाद्यत्कार्यंतत्कर्मशृणुइतिसंबंधः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ रामवाक्यानुरूपकंरामध्वनिसदृशध्वनियुक्तं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ शिवंमार्गंगच्छ सौम्योभूत्वाप्रस्थितोभवेत्यर्थः किंचशिवंमनोहरंमार्गंमृगरूपंगच्छप्राप्नुहि ॥ २४ ॥ २५ ॥

अथराजत्वात्स्ववाक्याकरणेदंडमाह नोचेदिति मद्वचनाननुष्ठानेमरणमेवानुष्ठानेतुजीवनंमत्तोबहुधनादिप्राप्तिश्च एवंप्रार्थनयाअकरणेबलान्मद्बलहेतुकमरणभयात्त्वंचकरिष्यस्येव ॥ २६ ॥ रामात्पर्यायद्वयेइवकदाचिज्जीवनंसंभाव्यतएव मद्वचनाकरणेतुसर्वथाऽयंमृत्युरेवेत्याह आसाद्येति तंरामं संशयोनतुनाशनिश्चयः एतन्मदुक्तवचनं ॥ २७ ॥ ॥ इति श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ राजवद्राजयोग्यंरावणेनाज्ञप्तःरामलक्ष्मणप्रतारणरूपंकार्यंप्रति

नोचेत्करोषिमारीचहन्मित्वामहमद्यवै ॥ एतत्कार्यमवश्यंमेबलादपिकरिष्यसि ॥ राज्ञोविप्रतिकूलस्योनजातुसुखमेधते ॥ २६ ॥ आसाद्यतंजीवितसं
शयस्तेमृत्युर्ध्रुवोह्यद्यमयाविरुध्यतः ॥ एतद्यथावत्परिगण्यबुद्ध्यायदत्रपथ्यंकुरुतत्तथात्वं ॥ २७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिका
व्येअरण्यकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ आज्ञप्तोरावणेनेत्थंप्रतिकूलंचराजवत् ॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंनिःशंकोराक्षसाधिपं ॥ १ ॥ केना
यमुपदिष्टस्तेविनाशःपापकर्मणा ॥ सपुत्रस्यसराज्यस्यसामात्यस्यनिशाचर ॥ २ ॥ कस्त्वयासुखिनाराजन्नाभिनंदतिपापकृत् ॥ केनेदमुपदिष्टंतेमृत्यु
द्वारमुपायतः ॥ ३ ॥ शत्रवस्तवसुव्यक्तंहीनवीर्यानिशाचर ॥ इच्छंतित्वांविनश्यंतमुपरुद्धंबलीयसा ॥ ४ ॥ केनेदमुपदिष्टंतेक्षुद्रेणाहितबुद्धिना ॥ य
स्त्वामिच्छतिनश्यंतंस्वकृतेननिशाचर ॥ ५ ॥ वध्याःखलुनवध्यंतेसचिवास्तवरावण ॥ येत्वामुत्पथमारूढंननिगृह्णंतिसर्वशः ॥ ६ ॥ अमात्यैःकामवृ
त्तोहिराजाकापथमाश्रितः ॥ निग्राह्यःसर्वथासद्भिःसनिग्राह्योनगृह्यसे ॥ ७ ॥ धर्ममर्थंचकामंचयशश्चजयतांवर ॥ स्वामिप्रसादात्सचिवाःप्राप्नुवं
तिनिशाचर ॥ ८ ॥ विपर्ययेतुतत्सर्वंव्यर्थंभवतिरावण ॥ व्यसनंस्वामिवैगुण्यात्प्राप्नुवंतीतरेजनाः ॥ ९ ॥

कूलंअन्यथावधंकरिष्यामीत्येवंप्रतिकूलवाक्यसहितंयथाज्ञप्तोमृत्योर्निःशंकोमारीचःपरुषंशब्दतोर्थतश्चवाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ विनाशःविनाशोपायः ॥ २ ॥ सुखिनात्वयासहावस्थानमितिशेषः कोनाभिनंदति केनपापकृता उपायतःउपायव्याजेन ॥ ३ ॥ तथोपदेष्टारस्त्वत्तोहीनवीर्यास्तवशत्रवः येत्वांत्वत्तोबलवत्तरेणशत्रुणोपरुद्धंविनश्यंतंद्रष्टुमिच्छंति ॥ ४ ॥ स्वकृतेनस्वनिर्मितविनाशोपायेन ॥ ५ ॥ येत्वामेवंकुपथमारूढंननिगृह्णंतिनवारयंतिअमात्यास्तेवध्यावधयोग्याः कुतस्त्वयानवध्यंतइत्यर्थः ॥ ६ ॥ तत्रनीतिशास्त्रमाह अमात्यैरिति ॥ ७ ॥ कुतस्तैरेवमनुष्ठेयंतत्राह धर्ममिति ॥ ८ ॥ विपर्ययेस्वामिवैगुण्ये तत्रनकेवलंतेषामेवव्यसनप्राप्तिःकिंतुसर्वजनानांतदाह इतरेजनाइति अपीतिशेषः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ तीक्ष्णेनक्रूरदंडेन प्रतिकूलेनस्वप्रकृतीनामितिशेषः ॥ ११ ॥ तीक्ष्णमंत्रास्तीक्ष्णोपायप्रयोक्तारस्तेनतंन्मत्रग्राहिणाराज्ञासहभुज्यंतेस्वसमतयास्थाप्यंते मंदोमंदबुद्धिःसारथिर्ये षांतेरथाययथाविषमेसारथिभिःसहनश्यंतितथातेराजानोमंत्रिभिःसहनश्यंति ॥ १२ ॥ युक्तधर्ममनुष्ठिताःयुक्तधर्मानुष्ठातारः साधवोनीतिमार्गनिष्ठाः सपरिच्छदाःसपरिजनाः ॥ १३॥ तीक्ष्णदंडेनप्रजानांप्रतिकूलेनरक्ष्यमाणाःप्रजानवर्धंते गोमायुनामृगघातकजीवेनरक्ष्यमाणामृगाइव ॥ १४ ॥ कर्कशःक्रूरबुद्धिःकठिनश्च ॥ १५ ॥ तदिदंत्वत्तोमरणरूपंघोरंकाकताली यमाकस्मिकंमयासादितंयद्यपितथापितत्प्रतिनमयाशोकःक्रियते जातस्यहिध्रुवोमृत्युरितिन्यायात् तथापित्वंससैन्योविनशिष्यसियद्यत्रार्थेत्वंमयाशोचनीयोसि ॥ १६ ॥ ननुममम

राजमूलोहिधर्मश्चयशश्चजयतांवर॥ तस्मात्सर्वास्ववस्थासुरक्षितव्यानराधिपाः॥ १०॥ राज्यंपालयितुंशक्यंनतीक्ष्णेननिशाचर॥ नचातिप्रतिकूलेननाविनीतेनराक्षस॥ ११॥ येतीक्ष्णमंत्राःसचिवाभुज्यंतेसहतेनवै॥ विषमेषुरथाःशीघ्रंमंदसारथयोयथा॥ १२॥ बहवःसाधवोलोकेयुक्तधर्ममनुष्ठिताः॥ परेषामपराधेनविनष्टाःसपरिच्छदाः॥ १३॥ स्वामिनाप्रतिकूलेनप्रजास्तीक्ष्णेनरावण॥ रक्ष्यमाणानवर्धंतेमृगागोमायुनायथा॥ १४॥ अवश्यंविनशिष्यंतिसर्वेरावणराक्षसाः॥ येषांत्वंकर्कशोराजादुर्बुद्धिरजितेंद्रियः॥ १५॥ तदिदंकाकतालीयंघोरमासादितंमया॥ अत्रत्वंशोचनीयोसिससैन्योविनशिष्यसि॥ १६॥ मांनिहत्यतुरामोसावचिरात्त्वांवधिष्यति॥ अनेनकृतकृत्योस्मिम्रियेचाप्यरिणाहतः॥ १७॥ दर्शनादेवरामस्यहतंमामवधारय॥ आत्मानंचहतंविद्धिहृत्वासीतांसबांधवं॥ १८॥ आनयिष्यसिचेत्सीतामाश्रमात्सहितोमया॥ नैवत्वमपिनाहंवैनैवलंकानराक्षसाः॥ १९॥

रणंकथंनिश्चितंतत्राह मामिति मांनिहत्यरामस्त्वांसबांधवमचिराद्वधिष्यति तस्मादुभयथापिमरणंनिश्चितंत्वत्तोवारामाद्वा तत्रानेनवधेनकृतकृत्योस्मि यत्मृधेरणेऽरिणाहतोम्रिये राजतोबलान्मरणापेक्षयारणेशत्रुतोमृत्योःस्वर्गदत्वादाद्यमृत्योरपमृत्युत्वेनदुर्मरणत्वेनशास्त्रेउक्तेःराज्ञामारितस्यशौचोदकदानाद्यभावश्रवणाद्रामतोमरणेनकृतकृत्योहमितिव्यंग्यं ईदृशंज्ञानंचास्यतपसायोगेनचशुद्धचित्तत्वादितिबोध्यं ॥ १७ ॥ आत्मानंरावणं सबांधवमात्मानमित्यन्वयः ॥ १८ ॥ कदाचिद्यदिमयाजीवतासहैवसीतामानयिष्यसितदापश्चादपिसर्ववधो निश्चितइत्यर्थः ॥ १९ ॥

नमृष्यसेप्रतिकूलबुद्ध्यानपरिगृह्णासीत्यर्थः परेतकल्पाःमृतप्रायाः ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रात्रिचरप्रभोःरावणाद्यद्भयमधुनैवानियमरणरूपंतस्माद्गच्छावेत्यब्रवीत्त्वमहंचइत्यर्थः ॥ १ ॥ तथावदन्नेवनिजदुःखमप्याह दृष्टश्चाहमिति पुनःयदायतेनदृष्टोभविष्यामितदोच्यमानविशेषणेनरामेणजीवितंनिहतंनष्टमेव चकारात्तवचजीवितंनष्टं ॥ २ ॥ यमदंडहतस्यतेऽसौरामःप्रतिरूपोयमदंडप्रतिरूपोवर्तते ॥ ३ ॥ अथाशक्यपरिहारमन

निवार्यमाणस्तुमयाहितैषिणानमृष्यसेवाक्यमिदंनिशाचर॥ परेतकल्पाहिगतायुषोनराहितंनगृह्णंतिसुहृद्भिरीरितं॥२०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ० अरण्यकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः॥ ४१॥ ॥७॥ ॥एवमुक्त्वातुपरुषंमारीचोरावणंततः॥ गच्छावेत्यब्रवीद्दीनोभयाद्रात्रिंचरप्रभोः॥ १॥ दृष्टश्चाहंपुनस्तेनशरचापासिधारिणा॥ मद्वधोद्यतशस्त्रेणनिहतंजीवितंचमे॥ २॥ नहिरामंपराक्रम्यजीवन्प्रतिनिवर्तते॥ वर्ततेप्रतिरूपोऽसौयमदंडहतस्यते॥ ३॥ किंतुकर्तुंमयाशक्यमेवंत्वयिदुरात्मनि॥ एषगच्छाम्यहंतातस्वस्तितेस्तुनिशाचर॥ ४॥ प्रहृष्टस्त्वभवत्तेनवचनेनसराक्षसः॥ परिष्वज्यसुसंश्लिष्टमिदंवचनमब्रवीत्॥ ५॥ एतच्छौटीर्ययुक्तंतेमच्छंदवशवर्तिनः॥ इदानीमसिमारीचःपूर्वमन्योहिराक्षसः॥ ६॥ आरुह्यतामयंशीघ्रंखगोरत्नविभूषितः॥ मयासहरथोयुक्तःपिशाचवदनैःखरैः॥ ७॥ प्रलोभयित्वावैदेहींयथेष्टंगंतुमर्हसि॥ तांशून्येप्रसभंसीतामानयिष्यामिमैथिलीं॥ ८॥ ततस्तथेत्युवाचैनंरावणंताटकासुतः॥ ततोरावणमारीचौविमानमिवतंरथं॥ ९॥ आरुह्याययतुःशीघ्रंतस्मादाश्रममंडलात्॥ तथैवतत्रपश्यंतौपत्तनानिवनानिच॥ १०॥ गिरींश्चसरितःसर्वाराष्ट्राणिनगराणिच॥ समेत्यदंडकारण्यंराघवस्याश्रमंततः॥ ११॥ ददर्शसहमारीचोरावणोराक्षसाधिपः॥ अवतीर्यरथात्तस्मात्ततःकांचनभूषणात्॥ १२॥

र्थंशोचति किंत्विति ॥ ४ ॥ तेनवचनेनगच्छामीतिवचनेन सुसंश्लिष्टंगाढं ॥ ५ ॥ मच्छंदवशवर्तिनःमदभिप्रायवशवर्तिनः शौटीर्यंवीर्यंतद्युक्तं एतद्वचोयोग्यमितिशेषः इदानींमारीचोसिस्वप्रकृतिप्राप्तोसि पूर्वमन्योहिराक्षसस्तदाविष्टइतिशेषः ॥ ६ ॥ खगःआकाशगामीरथः ॥ ७ ॥ शून्येरामलक्ष्मणरहितेसमये ॥ ८ ॥ ९ ॥ आश्रममंडलान्मारीचाश्रममंडलादित्यर्थः पत्तननगरयोरराजधानीराजधानीत्वेनभेदः पत्तनशब्दोऽर्धर्चादिः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ मणिप्रवरशृंगाग्रः इंद्रनीलरत्नाकारशृंगाग्रः मणिशब्दःकेवलइंद्रनीलेइतिकविसमयइतिकतकः क्वचित्सिताक्वचिदसितामुखस्याकृतिःशोभायस्यसः यदेवाह रक्तपद्मोत्पलेति उत्पलंनीलोत्पलं इंद्रनीलवदुत्पलवच्छ्रवःश्रवणंयस्यसः ॥ १६ ॥ मधूकपुष्पसदृशपार्श्वद्वयः कंजंपद्मंतत्किंजल्कसदृशवर्णः ॥ १७ ॥ सुसंहतःश्लिष्टसंधिबंधः ॥१८॥

हस्तेगृहीत्वामारीचंरावणोवाक्यमब्रवीत्॥ एतद्रामाश्रमपदंदृश्यतेकदलीवृतं ॥ १३॥ क्रियतांतत्सखेशीघ्रंयदर्थंवयमागताः॥ सरावणवचःश्रुत्वा मारीचोराक्षसस्तदा॥ १४॥ मृगोभूत्वाश्रमद्वारिरामस्यविचचारह॥ सतुरूपंसमास्थायमहदद्भुतदर्शनं ॥ १५॥ मणिप्रवरशृंगाग्रःसितासितमुखाकृतिः॥ रक्तपद्मोत्पलमुखइंद्रनीलोत्पलश्रवाः॥ १६॥ किंचिदभ्युन्नतग्रीवइंद्रनीलनिभोदरः॥ मधूकनिभपार्श्वश्चकंजकिंजल्कसन्निभः॥ १७॥ वैदूर्यसंकाशखुरस्तनुजंघःसुसंहतः॥ इंद्रायुधसवर्णेनपुच्छेनोर्ध्वंविराजितः॥ १८॥ मनोहरस्निग्धवर्णोरत्नैर्नानाविधैर्वृतः॥ क्षणेनराक्षसोजातोमृगःपरमशोभनः॥ १९॥ वनंप्रज्वलयन्रम्यंरामाश्रमपदंचतत्॥ मनोहरंदर्शनीयंरूपंकृत्वासराक्षसः॥ २०॥ प्रलोभनार्थंवैदेह्यानानाधातुविचित्रितं॥ विचरन्गच्छतेशष्पंशाद्वलानिसमंततः॥ २१॥ रौप्यैर्बिंदुशतैश्चित्रंभूत्वाचप्रियनंदनः॥ विटपीनांकिसलयान्भक्षयन्विचचारह॥ २२॥ कदलीगृहकंगत्वाकर्णिकारानितस्ततः॥ तमाश्रमंमंदगतिंसीतासंदर्शनंततः॥ २३॥ राजीवचित्रपृष्ठःसविरराजमहामृगः॥ रामाश्रमपदाभ्याशेविचचारयथासुखं॥ २४॥ पुनर्गत्वानिवृत्तश्चविचचारमृगोत्तमः॥ गत्वामुहूर्तंत्वरयापुनःप्रतिनिवर्तते॥ २५॥ विक्रीडंश्चपुनर्भूमौपुनरेवनिषीदति॥ आश्रमद्वारमागम्यमृगयूथानिगच्छति॥ २६॥ मृगयूथैरनुगतःपुनरेवनिवर्तते॥ सीतादर्शनमाकांक्षन्राक्षसोमृगतांगतः॥ २७॥ परिभ्रमतिचित्राणिमंडलानिविनिष्पतन्॥ समुद्वीक्ष्यचसर्वेतंमृगायेन्येवनेचराः॥ २८॥

॥ १९ ॥ प्रज्वलयन्प्रदीपयन् ॥ २० ॥ शाद्वलानिविचरन्भक्षयन्गच्छतेगच्छति ॥ २१ ॥ चित्रमितिक्रियाविशेषणं विटपीनामितिदीर्घआर्षश्छंदोनुरोधात् भुक्त्वादन्निति पाठेआर्षोऽनुनासिकलोपः ॥ २२ ॥ कदलीगृहकंकदलीवाटिकां कर्णिकारांस्तद्वनंचगत्वात्यक्त्वासीतासंदर्शनमपेक्ष्येतस्ततोमंदगतिसमाश्रयन्विचचारविरराजच ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ मृगयूथानिगच्छति तत्पृष्ठतोगच्छतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ विनिष्पतन्प्रागल्भ्येनकुर्वन्नित्यर्थः ॥२८ ॥

विद्रवंतिअमृगत्वनिश्चयादितिशेषः ॥२९॥ मृगवधेरतोपिभावस्यराक्षसस्यसंछादनार्थंसंस्पृशन्नपिमृगान्नभक्षयति ॥३०॥ अपचयोग्रहणं अग्राशोकचूतकुसुमानामपचयोक्त्याशिशिरांतकालोयं गंधवान्सुरभिर्मासोजातपुष्पफलद्रुमइतिसंतापयतिसौमित्रेक्रूरश्चैत्रवनानिलइतिचपंपातीरेरामोक्तेश्च. किंचामेद्वादशमासोत्तरंयद्येषामांनांगीकरोतितदैनांहन्मीतिरावणप्रतिज्ञा ततोहनुमद्दर्शनकालेचतंप्रतिसीतावाक्यंवर्ततेदशमोमासोद्वौतुशेषौप्लवंगमेतिसंगच्छते माघशुक्लाष्टम्यांहरणेहिमार्गशुक्लाष्टम्यांततोर्वागेवद्वादशमसमाप्त्यातस्यवर्तमानत्वोक्तिरसंगतैवस्यात् तच्छुक्लपक्षांतेहनूमतस्तद्दर्शनात् ॥ ३१ ॥ अनर्हावनवासस्येत्यनेननगरवासःसूचितः ॥ ३२ ॥ रूप्यंरजतंधातवोगैरिकाद्यास्तत्सदृशरोमयुक्तं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥४२॥ ॥४॥ ॥ सातमिति ॥१ ॥ मृष्टहाटकंशुद्धंहेमतत्सदृशवर्णा चक्रंद आह्वानेक्रदिः चक्रंदेतिरोदनार्थेनभाव्यशुभमितिसूचितंकविना ॥ २ ॥ ३ ॥ तावाहूतौ सीतयेतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ मृगयांचरंतस्तांकुर्वंतः उपाधिनामृगरूपच्छलेन ॥ ६ ॥

उपगम्यसमाघ्रायविद्रवंतिदिशोदश॥ राक्षसःसोपितान्वन्यान्मृगान्मृगवधेरतः॥ २९॥ प्रच्छादनार्थंभावस्यनभक्षयतिसंस्पृशन्॥ तस्मिन्नेवततःकालेवैदेहीशुभलोचना॥ ३०॥ कुसुमापचयेव्यग्रापादपानत्यवर्तत॥ कर्णिकारानशोकांश्चचूतांश्चमदिरेक्षणा॥ ३१॥ कुसुमान्यपचिन्वंतीचचाररुचिरानना॥ अनर्हावनवासस्यसातंरत्नमयंमृगं॥ ३२॥ मुक्तामणिविचित्रांगंददर्शपरमांगना॥ तंवैरुचिरदंतोष्ठंरूप्यधातुतनूरुहं॥ ३३॥ विस्मयोत्फुल्लनयनासस्नेहंसमुदैक्षत॥ सचतांरामदयितांपश्यन्मायामयोमृगः॥ ३४॥ विचचारततस्तत्रदीपयन्निवतद्वनं॥ अदृष्टपूर्वंदृष्ट्वातंनानारत्नमयंमृगं॥ विस्मयंपरमंसीताजगामजनकात्मजा॥ ३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः॥ ४२॥ सातंसंप्रेक्ष्यसुश्रोणीकुसुमानिविचिन्वती॥ हेमराजतवर्णाभ्यांपार्श्वाभ्यामुपशोभितं॥ १॥ प्रहृष्टाचानवद्यांगीमृष्टहाटकवर्णिनी॥ भर्तारमपिचक्रंदलक्ष्मणंचैवसायुधं॥ २॥ आहूयाहूयचपुनस्तंमृगंसाधुवीक्षते॥ आगच्छागच्छशीघ्रंवैआर्यपुत्रसहानुज॥ ३॥ तावाहूतौनरव्याघ्रौवैदेह्यारामलक्ष्मणौ॥ वीक्षमाणौतुतंदेशंतदाददृशतुर्मृगं॥ ४॥ शंकमानस्तुतंदृष्ट्वालक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत्॥ तमेवैनमहंमन्येमारीचंराक्षसंमृगं॥ ५॥ चरंतोमृगयांहृष्टाःपापेनोपाधिनावने॥ अनेननिहताराम राजानःपापरूपिणा॥ ६॥

अस्यमायाविदोमायायाश्रुतासाम्गरूपमिदंकृतं मायैवमृगरूपेणपरिणतेत्यर्थः भानुमत्प्रकाशयुतं गंधर्वपुरंवदापातरमणीयं ॥ ७ ॥ नास्तिएवमुपादानकम्गासंभवात् ॥ ८ ॥ काकुत्स्थंलक्ष्मणंप्रतिवार्यनायंराक्षसोऽपितुचित्रम्गोनैतद्ग्रहणविघ्नस्त्वयाकार्यइत्युक्त्येत्यर्थः छद्मनावंचनेनहृतचेतनासेव ॥ ९ ॥ नोऽस्माकं अयोध्यागमनोत्तरंतत्रसत्व्यभिप्रायेणबहुवचनं ॥ १० ॥ स्मरचमरौकृष्णशुक्लपुच्छौ ॥ ११ ॥ १२ ॥ अन्यःसदृशःएतत्सदृशोन्यइत्यर्थः तेजसाविचित्रगतिसामर्थ्येन क्षमयासौम्यभावेन दीप्त्यादेहकांत्या ॥ १३ ॥ शशिसन्निभत्वे

अस्यमायाविदोमायाम्गरूपमिदंकृतं॥ भानुमत्पुरुषव्याघ्रगंधर्वपुरसन्निभं ॥ ७ ॥ म्गोत्येवंविधोरत्नविचित्रोनास्तिराघव ॥ जगत्यांजगतीनाथ मायैषाहिनसंशयः॥ ८ ॥ एवंब्रुवाणंकाकुत्स्थंप्रतिवार्यशुचिस्मिता॥ उवाचसीतासंहृष्टाछद्मनाहृतचेतना ॥ ९ ॥ आर्यपुत्राभिरामोसौम्गोहरति मेमनः॥ आनयैनंमहाबाहोक्रीडार्थंनोभविष्यति ॥ १० ॥ इहाश्रमपदेऽस्माकंबहवःपुण्यदर्शनाः॥ म्गाश्चरंतिसहिताश्चमराःस्मरास्तथा ॥ ११ ॥ ऋक्षाःपृषतसंघाश्चवानराःकिन्नरास्तथा॥ विहरंतिमहाबाहोरूपश्रेष्ठामहाबलाः ॥ १२ ॥ नचान्यःसदृशोराजन्दृष्टःपूर्वंम्गोमया॥ तेजसाक्षमयादीप्त्यायथायंमृगसत्तमः॥ १३॥ नानावर्णविचित्रांगोरत्नभूतोममाग्रतः॥ द्योतयन्वनमव्यग्रंद्योततेशशिसन्निभः॥ १४॥ अहोरूपमहोलक्ष्मीःस्वरसंपच्चशोभना॥ मृगोद्भुतोविचित्रांगोहृदयंहरतीवमे॥ १५॥ यदिग्रहणमभ्येतिजीवन्नेवमृगस्तव॥ आश्चर्यभूतंभवतिविस्मयंजनयिष्यति ॥ १६ ॥ समाप्तवनवासानांराज्यस्थानांचनःपुनः॥ अंतःपुरेविभूषार्थोमृगएषभविष्यति॥ १७॥ भरतस्यार्यपुत्रस्यश्वश्रूणांममचप्रभो ॥ मृगरूपमिदंदिव्यंविस्मयंजनयिष्यति॥ १८॥ जीवन्नयदितेभ्येतिग्रहणंमृगसत्तमः॥ अजिनंनरशार्दूलरुचिरंतुभविष्यति ॥ १९ ॥ निहतस्यास्यसत्वस्यजांबूनदमयत्वचि॥ शष्पबृस्यांविनीतायामिच्छाम्यहमुपासितुं॥ २०॥

नाह्लादकत्वं ॥ १४ ॥ स्वरसंपत्ध्वनिसमृद्धिः ॥ १५ ॥ तवग्रहणंत्वत्कर्तृकग्रहणं जीवतोग्रहणमाश्चर्यभूतंभवतियतोऽतोविस्मयंजनयिष्यति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ हतोपियदितेग्रहणंप्राप्नोतितदापिमेप्रयोजनमित्याह अजिनमिति ॥ १९ ॥ शष्पबृस्यांबालतृणपरिकल्पिततापसासनेविनीतायांप्रसारितायामस्यजांबूनदमयत्वचिउपासितुंत्वत्समीपेस्थातुमिच्छामि यद्वा भगवदुपासनांकर्तुमित्यर्थः ॥ २० ॥

इदंकामेनस्वप्रयोजनेच्छयापतिनियोजनरूपंरौद्रंअतएवस्त्रीणामसदृशंकैकेयीवदितिममनिर्णीतंतथाप्यस्यसत्वस्यवपुषाममविस्मयोजनितइतिजातकौतुकनिवृत्त्यर्थमनुचितमपिकरोमीतिशेषः ॥ २१ ॥ कांचनरूपेणेतिपाठेरूपेणम्गेण रूपंम्गेपिविज्ञेयमितिहलायुधः नक्षत्रसदृशनानाबिंदूपलक्षितत्वात्तत्पथसदृशेन ॥ २२ ॥ राघवस्यापिसंभाविताऽसंभाविनवस्तुतत्वनिरूपणकुशलमतेरपिमनोविस्मयमागतंप्राप्तंतदिवबभूव भवितव्यतायाःप्राबल्यात् ॥ २३ ॥ तदेवाह लोभितइति ॥ २४ ॥ रूपेणअलौकिकविचित्रस्वरूपेणश्रेष्ठः सर्वश्रेष्ठरूपेण

कामवृत्तमिदंरौद्रंस्त्रीणामसदृशंमतं॥ वपुषात्वस्यसत्वस्यविस्मयोजनितोमम॥ २१ ॥ तेनकांचनरोम्णातुमणिप्रवरशृंगिणा ॥ तरुणादित्यवर्णेन नक्षत्रपथवर्चसा॥ २२॥ बभूवराघवस्यापिमनोविस्मयमागतं॥ इतिसीतावचःश्रुत्वादृष्ट्वाचम्गमद्भुतं॥ २३॥ लोभितस्तेनरूपेणसीतयाचप्रचोदितः॥ उवाचराघवोहृष्टोभ्रातरंलक्ष्मणंवचः॥ २४॥ पश्यलक्ष्मणवैदेह्याःस्पृहामुल्लसितामिमां॥ रूपश्रेष्ठतयाह्येषम्गोद्यनभविष्यति ॥ २५॥ नवनेनंदनोद्देशेनचैत्ररथसंश्रये॥ कुतःपृथिव्यांसौमित्रेयोस्यकश्चित्समोम्गः॥ २६॥ प्रतिलोमानुलोमाश्चरुचिरारोमराजयः॥ शोभंतेम्गमाश्रित्यचित्राःकनकबिंदुभिः॥ २७॥ पश्यास्यजृंभमाणस्यदीप्तामग्निशिखोपमां॥ जिह्वांमुखान्निःसरंतींमेघादिवशतह्रदां॥ २८॥ मसारगल्वर्कमुखःशंखमुक्तानिभोदरः॥ कस्यनामानिरूप्योसौनमनोलोभयेन्म्गः॥ २९॥ कस्यरूपमिदंदृष्ट्वाजांबूनदमयप्रभं ॥ नानारत्नमयंदिव्यंनमनोविस्मयंव्रजेत्॥ ३० ॥ मांसहेतोरपिम्गान्विहारार्थंचधन्विनः॥ घ्नंतिलक्ष्मणराजानोम्गयायांमहावने॥ ३१॥

हेतुना अद्यएषम्गोनभविष्यतिनजीविष्यति जीवनमस्यनसंभावितमित्यर्थः प्रायेणम्गत्वमत्रनसंभावितमित्यर्थइतिकतकः ॥ २५ ॥ नंदनइत्युद्देशःकीर्तनंयस्यतत्रवनेचैत्ररथसंश्रयेतदाख्येवनेपिनयोस्यकश्चित्समोम्गःसपृथिव्यामस्तिइतिकुतःसंभाव्यतेइत्यर्थः ॥ २६ ॥ तदेवाह प्रतिलोमेत्यादि कनकबिंदुभिःसहितारोमराजयइत्यन्वयः ॥ २७ ॥ शतह्रदाविद्युत् ॥ २८ ॥ मसारगल्वर्कमुखःशंखमुक्तानिभोदरइतिपाठेमसारइंद्रनीलस्तस्यगल्वर्कश्चषकस्तदाकारास्यसंपुटइत्यर्थइतितीर्थः अनिरूप्यःइदमित्थमितिनिरूपयितुमशक्यः पाठांतरेयस्येत्यादि ॥ २९ ॥ ३० ॥ मांसहेतोरपिविहारार्थंचघ्नंतिकिंपुनरेवंविधत्वग्लाभार्थमितिभावः ॥ ३१ ॥

महावनेराजभिरितिशेषः व्यवसायेनमृगवधोद्यमेन धनानिविचीयंतेसंगृह्यंते ननुवनेकुतोधनंतत्राह धातवइति मणिरत्नंसुवर्णंचयेषुतादृशाधातवः वज्रादिमणिसुवर्णादियुक्तास्ताम्रा दिधातवइतियावत् ॥ ३२ ॥ निचयवर्धनंकोशवर्धनंतद्वन्यंधनंनृणांसारमतिप्रशस्तंभवति शुक्रंब्रह्म सपर्यगाच्छुक्रमकायमव्रणमितिश्रुतेः एवंचशुक्रस्यब्रह्मलोकंप्राप्तस्यतद्रूपमापन्नस्य मनसाचिंतितंसर्वंसंकल्पमात्रसिद्धंसर्वंभोग्यवस्तुयथासर्वस्मात्सारतरंतद्वत् ॥३३॥ ननुतथापिविचार्यकर्तव्यंतत्राह अर्थीति अर्थीअर्थापेक्षःपुमान्येनार्थकृत्येनअर्थनिमित्तेनकर्तव्येन कर्मणातत्सौंदर्यादाक्षिप्तहृदयोऽविचारयन्नेवव्रजतितत्संपादनार्थंतमेवार्थ्याःअर्थसंपादनचतुराःअर्थशास्त्रज्ञाअर्थंअर्थपदवाच्यमाहुः ॥३४ ॥ अतोऽविचारितैवात्रप्रवृत्तिरित्याह एतस्ये

धनानिव्यवसायेनविचीयंतेमहावने ॥ धातवोविविधाश्चापिमणिरत्नसुवर्णिनः ॥ ३२ ॥ तत्सारमखिलंनृणांधनंनिचयवर्धनं ॥ मनसाचिंतितंसर्वं यथाशुक्रस्यलक्ष्मण ॥ ३३ ॥ अर्थीयेनार्थकृत्येनसंव्रजत्यविचारयन् ॥ तमर्थमर्थशास्त्रज्ञाःप्राहुरर्थ्यास्तुलक्ष्मण ॥ ३४ ॥ एतस्यमृगरत्नस्यपरार्ध्येकांचनत्वचि ॥ उपवेक्ष्यतिवैदेहीमयासहसुमध्यमा ॥ ३५ ॥ नकादलीनप्रियकीनप्रवेणीनचाविकी ॥ भवेदेतस्यसदृशीस्पर्शेनेनेतिमेमतिः ॥ ३६ ॥ एषचैवमृगःश्रीमान्यश्चदिव्योनभश्चरः ॥ उभावेतौमृगौदिव्यौतारामृगमहीमृगौ ॥ ३७ ॥ यदिवायंतथायन्मांभवेद्वदसिलक्ष्मण ॥ मायैषाराक्षसस्येति कर्तव्योस्यवधोमया ॥ ३८ ॥ एतेनहिनृशंसेनमारीचेनाकृतात्मना ॥ वनेविचरतापूर्वंहिंसितामुनिपुंगवाः ॥ ३९ ॥ उत्थायबहवोयेनमृगयायांजनाधिपाः ॥ निहताःपरमेष्वासास्तस्माद्वध्यस्त्वयंमृगः ॥ ४० ॥

ति अत्रविचारोनकर्तव्यएतन्मूलेनमहतोर्थस्यसिद्धिरितिगूढतात्पर्यं ॥ ३५ ॥ अस्यपरार्ध्यत्वमेवदर्शयति नेति कदल्याइयंत्वक्कादली मृदूच्चकर्बुरनीलाग्ररोमामृगविशेषःकदली प्रियकीमृदूच्चमसृणघनरोमयुक्तोमृगःप्रियकस्तस्येयंप्रियकी प्रवेणीअजविशेषसंबंधिनी आविकीअवित्वक् प्रत्येकंनञुक्तिःसर्वथासादृश्याभावबोधनाय अनेनएतदीयत्वचा ॥ ३६ ॥ यश्चनभश्चरोमृगःमृगशिरोनक्षत्ररूपः तदेवाह तारामृगेति॥३७॥अथलक्ष्मणमतमंगीकृत्यापिप्रवृत्तिमाह यदिवेति राक्षसमायैषानमृगइतियथामांवदसि यदिवातथैवैषभवेत्तथाप्यस्यवधोमयाकर्तव्यएव राक्षसवधस्यप्रतिज्ञातत्वात् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ उत्थायप्रादुर्भूयउत्प्लुत्यवा ॥ ४० ॥

पुरस्तात्पूर्वं इहदंडकारण्ये स्वगर्भोश्वतरीमिवेति अश्वतरीस्वगर्भेणम्रियतइतिप्रसिद्धिः अश्वतरीगर्दभादश्वायामुत्पन्नेतितीर्थः अश्वतरीकर्कटीतिपरे वृश्चिकइतिकतकः अश्वाख्याख्ये वज्यायसी तस्यागर्भस्योदरपाटनंविनाननिःसरणमितिसर्वजनप्रसिद्धेः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ समुत्थानेश्राद्धांते तद्रूपंराक्षसरूपं उत्स्मयित्वाईषद्धसित्वा ॥ ४३ ॥ अविगण्यअविचार्यपापं तस्माद्द्विजपरिभवजपापेन जरांजीर्णतां ॥ ४४ ॥ योमारीचोमद्विधमतिमन्येतातिक्रामेत्तद्रक्षोपिमारीचाख्यंवातापिरिवनभवेदेवनजीवेदेव ॥ ४५ ॥ उक्तमेवार्थंपुनराहदार्ढ्याय भवेदि

पुरस्तादिहवातापिःपरिभूयतपस्विनः ॥ उदरस्थोद्विजान्हंतिस्वगर्भोश्वतरीमिव ॥ ४१ ॥ सकदाचिच्चिराल्लोकेआससादमहामुनिं ॥ अगस्त्यंतेजसायुक्तंभक्ष्यस्तस्यबभूवह ॥ ४२ ॥ समुत्थानेचतद्रूपंकर्तुकामंसमीक्ष्यतं ॥ उत्स्मयित्वातुभगवान्वातापिमिदमब्रवीत् ॥ ४३ ॥ त्वयाऽविगण्यवातापेपरिभूताश्चतेजसा ॥ जीवलोकेद्विजश्रेष्ठास्तस्मादसिजरांगतः ॥ ४४ ॥ तद्रक्षोपिनभवेदेववातापिरिवलक्ष्मण ॥ मद्विधंयोतिमन्येतधर्मनित्यंजितेंद्रियं ॥ ४५ ॥ भवेद्धतोयंवातापिरगस्त्येनेवमागतः ॥ इहत्वंभवसन्नद्धोयंत्रितोरक्षमैथिलीं ॥ ४६ ॥ अस्यामायत्तमस्माकंयत्कृत्यंरघुनंदन ॥ अहमेनंवधिष्यामिग्रहीष्याम्यथवामृगं ॥ ४७ ॥ यावद्गच्छामिसौमित्रेमृगमानयितुंद्रुतं ॥ पश्यलक्ष्मणवैदेह्यामृगत्वचिगतांस्पृहां ॥ ४८ ॥ त्वचाप्रधानयाह्येषमृगोद्यनभविष्यति ॥ अप्रमत्तेनतेभाव्यमाश्रमस्थेनसीतया ॥ ४९ ॥ यावत्पृषतमेकेनसायकेननिहन्म्यहं ॥ हत्वैतच्चर्मआदायशीघ्रमेष्यामिलक्ष्मण ॥ ५० ॥

ति मामांगतःप्राप्तोमारीचोऽगस्त्येनवातापिरिवमयाहतोभवेत् भविष्यतीत्यर्थः सन्नद्धःधनुःकवचादियुक्तः यंत्रितःयत्नवान्व्यापारांतरहीनः ॥ ४६ ॥ अस्माकंयत्कृत्यमावश्यकंकर्तव्यं तदस्यामेतद्रक्षणविषयेआयत्तंस्थितं तन्मुख्यकृत्येत्वंसावधानस्तिष्ठ स्वकर्तव्यमाह अहमिति अत्रपूर्वश्लोकचतुर्थचरणश्लेषेणअयंत्रितोयंत्रणयाहीनोतियत्नरहितःसीतांरक्ष यदस्माकंकृत्यमवतारग्रहणप्रयोजनंतदस्यामायत्तंअनयैवसाधनीयमित्यपिसूचितं ॥ ४७ ॥ यावद्गच्छामिगमिष्यामीत्यर्थः आनयितुंआनेतुं तत्रहेतुः पश्येति ॥ ४८ ॥ प्रधानयासर्वोत्तमया नभविष्यतिनजीविष्यति अनेनजीवतोग्रहणमसुशकमितिदर्शितं तेत्वया सीतयासहेतिशेषः अनयाप्रेरितेकर्तव्येचेत्यप्यर्थः ॥ ४९ ॥ यावदिति तावदप्रमत्तेनभाव्यमित्यन्वयः ॥ ५० ॥

प्रदक्षिणेनसमर्थेन सर्वतःसर्वदिग्वर्तिरक्षोसुरेभ्यः ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ५ ॥ त्सरुःखड्गमुष्टिः ॥ १ ॥ मध्येस्थलत्रयेविनतंत्रिविनतं आत्मविभूषणं चापस्यवीरालंकारत्वात् आत्मविभूषणमित्यनेनागस्त्यदत्तंवैष्णवमितिसूचितं कलापौतूणीरौ ॥ २ ॥ वन्यराजः वन्यानांमृगाणांराजा विचित्रमृगत्वात् पुनःसंदर्शनेदृष्टिविषये ॥ ३ ॥ रूपेणस्वरूपेणायतोद्योतयंतंद्योतमानमिवस्थितं ॥ ४ ॥ अतिवृत्तंअतिक्रांतं कदाचनलोभयानंहस्तप्राप्तमिवदृश्य

प्रदक्षिणेनातिबलेनपक्षिणाजटायुषाबुद्धिमताचलक्ष्मण ॥ भवाप्रमत्तःप्रतिगृह्यमैथिलींप्रतिक्षणंसर्वतएवशंकितः॥५१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः॥ ४३॥ ॥५॥ तथातुतंसमुद्दिश्यभ्रातरंरघुनंदनः॥ दधारासिंमहातेजाजांबूनदमयत्सरुं॥१॥ ततस्त्रिविनतंचापमादायात्मविभूषणं॥ आवध्यचकलापौद्वौजगामोदग्रविक्रमः॥२॥तंवन्यराजोराजेंद्रमापतंतंनिरीक्ष्यवै ॥ वभूवांतर्हितस्त्रासात्पुनःसंदर्शनेऽभवत्॥ ३ ॥ बद्धासिर्धनुरादायप्रदुद्रावयतोमृगः॥ तंस्मपश्यतिरूपेणद्योतयंतमिवाग्रतः ॥ ४॥ अवेक्ष्यावेक्ष्यधावंतंधनुष्पाणिर्महावने॥ अतिवृत्तमिवोत्पाताल्लोभयानंकदाचन॥ ५॥ शंकितंतुसमुद्भ्रांतमुत्पतंतमिवांबरं॥ दृश्यमानमदृश्यंचवनोद्देशेषुकेषुचित्॥६॥ छिन्नाभ्रैरिवसंवीतंशारदंचंद्रमंडलं॥ मुहूर्तादेवददृशेमुहुर्दूरात्प्रकाशते॥ ७॥ दर्शनादर्शनेनैवसोऽपाकर्षतराघवं॥ सदूरमाश्रमस्यास्यमारीचोमृगतांगतः॥ ८॥ आसीत्क्रुद्धस्तुकाकुत्स्थोविवशस्तेनमोहितः॥ अथावतस्थेसुश्रांतश्छायामाश्रित्यशाद्वले॥९॥ सतमुन्मादयामासमृगरूपोनिशाचरः॥ मृगैःपरिवृतोऽथान्यैरदूरात्प्रत्यदृश्यत॥ १०॥ ग्रहीतुकामंदृष्ट्वातंपुनरेवाभ्यधावत॥ तत्क्षणादेवसंत्रासात्पुनरंतर्हितोभवत्॥ ११॥ पुनरेवततोदूराद्वृक्षखंडाद्विनिःसृतः॥ दृष्ट्वारामोमहातेजास्तंहंतुंकृतनिश्चयः॥ १२॥

मानं ॥ ५ ॥ शंकितमिषुपातादितिशेषः वनोद्देशेषुकचिद्दृश्यमानंकचिददृश्यमानं ॥ ६ ॥ छिन्नाभ्रसंवीतचंद्रसादृश्योपपादकमुत्तरार्धं ॥ ७ ॥ दर्शनादर्शनेनेतिद्वंद्वैकवद्भावः सम्रगतांगतोमारीचोऽस्याश्रमस्यदूरंगतइत्यर्थः ॥ ८ ॥ तेनदर्शनादर्शनेनविलोभ्यमोहयतामारीचेनमोहितोवंचितोविवशस्तत्त्वग्लोभपरवशइवसुतरांछायामाश्रित्यावतस्थे ॥ ९ ॥ उन्मादयामासबहुदूरधावनेनचित्तविभ्रमंचकार ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

भूयःकुपितइत्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ ब्रह्मविनिर्मितमस्त्रंब्रह्मास्त्रंब्रह्मदत्तबाणंच मृगरूपदृसशरूपस्यमायाकृतरूपेयक्षवत्प्रविश्यस्थितस्य ॥ १५ ॥ मारीचस्यैवहृदयंनतुतत्कृतमायामृगाकारमात्रस्य तालमात्रमुत्प्लुत्य शरवेगकृतवेधादितिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तद्वचनंरावणवचनं दध्यौध्यानंकृतवान्केनमत्कृतेनोपायेनसीतालक्ष्मणंप्रस्थापयेत्तांचशून्येरावणोहरेदितिदध्यौ ॥ १८ ॥ प्राप्तकालमाज्ञायरावणोक्तमुपायमेवयुक्तंमत्वा ॥ १९ ॥ मर्मणिप्राणस्थाने रक्षसइदंराक्षसंरूपमास्थितः पूर्वोक्तंशब्दंचक्रेइत्यन्वयः॥ २० ॥ सुमहाकायःमहाशरीरं

भूयस्तुशरमुद्धृत्यकुपितस्तत्रराघवः॥ सूर्यरश्मिप्रतीकाशंज्वलंतमरिमर्दनं॥१३॥ संधायसदृढंचापेविकृष्यबलवद्बली॥ तमेवमृगमुद्दिश्यज्वलंतमिवपन्नगं॥ १४॥ मुमोचज्वलितंदीप्तमस्त्रंब्रह्मविनिर्मितं॥ सभृशंमृगरूपस्यविनिर्भिद्यशरोत्तमः॥ १५॥ मारीचस्यैवहृदयंविभेदाशनिसन्निभः॥ तालमात्रमथोत्प्लुत्यन्यपतत्सभृशातुरः॥ १६॥ व्यनदद्भैरवंनादंधरण्यामल्पजीवितः॥ म्रियमाणस्तुमारीचोजहौतांकृत्रिमांतनुं॥ १७॥ स्मृत्वातद्वचनंरक्षोदध्यौकेनतुलक्ष्मणं॥ इहप्रस्थापयेत्सीतातांशून्येरावणोहरेत्॥ १८॥ सप्राप्तकालमाज्ञायचकारचततःस्वनं॥ सदृशंराघवस्यैवहासीतेलक्ष्मणेतिच॥ १९॥ तेनमर्मणिनिर्विद्धःशरेणानुपमेनहि॥ मृगरूपंतुतत्त्यक्त्वाराक्षसंरूपमास्थितः॥ २०॥ चक्रेससुमहाकायोमारीचोजीवितंत्यजन्॥ तंदृष्ट्वापतितंभूमौराक्षसंभीमदर्शनं॥ २१॥ रामोरुधिरसिक्तांगंचेष्टमानंमहीतले॥ जगाममनसासीतांलक्ष्मणस्यवचःस्मरन्॥ २२॥ मारीचस्यतुमायैषापूर्वोक्तालक्ष्मणेनतु॥ तत्तथाह्यभवच्चाद्यमारीचोयंमयाहतः॥ २३॥ हासीतेलक्ष्मणेत्येवमाकुश्यतुमहास्वनं॥ ममाररराक्षसःसोऽयंश्रुत्वासीताकथंभवेत्॥ २४॥ लक्ष्मणश्चमहाबाहुःकामवस्थांगमिष्यति॥इतिसंचिंत्यधर्मात्मारामोहृष्टतनूरुहः॥ २५॥ तत्ररामंभयंतीव्रमाविवेशविपादजं॥ राक्षसंमृगरूपंतंहत्वाश्रुत्वाचतत्स्वनं॥ २६॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ लक्ष्मणवचएवाह मारीचस्यत्विति ॥ २३ ॥ सीताकथंभवेत् किमधैर्येनाटयित्वालक्ष्मणंप्रेषयेद्रुतधीराभवेदित्यर्थः ॥ २४ ॥ कामवस्थां अधैर्यादितिशेषः हृष्टतनूरुहस्त्रासादिवरोमांचिततनुः वस्तुतएतन्मूलेनसर्वकार्यनिष्पत्तिरितिहर्षाद्रोमांचिततनुः ॥ २५ ॥ तत्रनटवद्भगवान्मनुष्यरूपत्वात्भयशोकादिमत्त्वंनाटयतीतिकविरपिसर्वलोकवेद्यंतथैवाह तत्ररामंभयमिति तात्त्विकमर्थंतुहृष्टतनूरुहइतिहृष्टपदेनप्रागेवध्वनितवान् ॥ २६ ॥

पृषतंमृगं जनस्थानमभिमुखंजनस्थानवर्तिनिजाश्रमाभिमुखं ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अथसीतारामविषयशोकनाटनेनलक्ष्मणमुद्वासयति आर्तेति भर्तुःस्वरेणसदृशंस्वरं भर्तुःस्वरइत्येवज्ञात्वेत्यर्थः ॥ १ ॥ क्रोशतःरामस्य ॥ २ ॥ ३ ॥ आज्ञायशासनंअप्रमत्तेनतेभाव्यमाश्रमस्थेनसीतयेत्युक्तमनुचिंत्येत्यर्थः ॥ ४ ॥ क्षुभिताक्षुभितेव शत्रुवच्छत्रुयोग्यवृत्तः ॥ ५ ॥ तदेवाह यस्त्वमिति नाभिपद्यसेनप्राप्तोभवसि मत्कृतेमत्परिग्रहार्थं

निहत्यपृषतंचान्यंमांसमादायराघवः॥ त्वरमाणोजनस्थानंससाराभिमुखंतदा॥ २७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः॥ ४४॥ ॥५॥ ॥आर्तस्वरंतुतंभर्तुर्विज्ञायसदृशंवने॥ उवाचलक्ष्मणंसीतागच्छजानीहिराघवं ॥ १ ॥ नहिमेजीवितंस्थानेहृदयंवावतिष्ठते॥ क्रोशतःपरमार्तस्यश्रुतःशब्दोमयाभृशं॥ २ ॥ आक्रंदमानंतुवनेभ्रातरंत्रातुमर्हसि॥ तंक्षिप्रमभिधावत्वंभ्रातरंशरणैषिणं॥ ३ ॥ रक्षसांवशमापन्नंसिंहानामिवगोवृषं॥ नजगामतथोक्तस्तुभ्रातुराज्ञायशासनं॥४॥ तमुवाचततस्तत्रक्षुभिताजनकात्मजा॥ सौमित्रेमित्ररूपेणभ्रातुस्त्वमसिशत्रुवत्॥ ५ ॥ यस्त्वमस्यामवस्थायांभ्रातरंनाभिपद्यसे॥ इच्छसित्वंविनश्यंतंरामंलक्ष्मणमत्कृते ॥ ६ ॥ लोभात्तुमत्कृतेनूनंनानुगच्छसिराघवं॥ व्यसनंतेप्रियंमन्येस्नेहोभ्रातरिनास्तिते॥ ७॥ तेनतिष्ठसिविस्रब्धंतमपश्यन्महाद्युतिं॥ किंहिसंशयमापन्नेतस्मिन्निहमयाभवेत्॥ ८ ॥ कर्तव्यमिहतिष्ठंत्यायत्प्रधानस्त्वमागतः॥ एवंब्रुवाणांवैदेहींबाष्पशोकसमन्वितां ॥ ९ ॥ अब्रवील्लक्ष्मणस्त्रस्तांसीतांमृगवधूमिव ॥ पन्नगासुरगंधर्वदेवदानवराक्षसैः॥ १० ॥ अशक्यस्तववैदेहिभर्ताजेतुंनसंशयः॥ देविदेवमनुष्येषुगंधर्वेषुपतत्रिषु॥ ११॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ विस्रब्धंविश्वस्तंयथातथा विश्रब्धइतिपाठांतरं त्वद्रक्षणंविहायकथंगच्छामीत्यत्राह किंहीति योरामःप्रधानंयस्यसयत्प्रधानस्त्वमिहागतस्तस्मिन्रामेसंशयमापन्नेसतिमयातिष्ठंत्यात्वद्रक्षणेनजीवंत्याकिंकर्तव्यंभवेत् तदभावेमरणमेवश्रेयस्तच्चेनकेनापिभवतुरक्षसावाऽन्येनजंतुनावास्वतोवह्निप्रवेशादिनावेतिभावः अत्रायंध्वनिः राक्षससंहारप्रधानकार्यकरणायागतस्यतवत्वद्भ्रातुर्वातस्मिन्कार्येइहमदवस्थित्यासंशयमापन्नेइहजीवंत्यामयाकिंकार्यंभवेत् सर्वत्रोत्पत्तिस्थितिसंहारेषुतवभ्रातुरहमेवसहकारिणी प्रकृतश्चसंहारोत्रमत्स्थित्यानर्वर्ततइति ॥ ८ ॥ ९ ॥ एवंबोधिततत्त्वोपिमानुष्यनाटनेनलोकव्यवहारानुसाराल्लक्ष्मणोऽवददित्याह अब्रवीदिति ॥ १० ॥ ११ ॥

नसविद्येत नश्येदेवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ नसविद्येतेत्युक्तंतत्रसकस्तत्राह योराममिति ॥ १३ ॥ बलवतामिंद्रादीनामपिबलैस्तस्यबलमनिवार्यमधृष्यं ॥ १४ ॥ तवत्वया ॥ १५ ॥ सस्वरोव्यक्तंस्पष्टंतस्यरामस्यनभवति दैवतःअशरीरदेवतासंबंधीकश्चित्स्वरइत्यपिनेत्यर्थः तदापिशंकायुक्तानत्वेवमपीत्यर्थः ॥ १६ ॥ किंतर्हिगंधर्वनगरप्रख्यातद्वन्मिथ्यातस्यरक्षसोमायैववंचनार्थंतत्कृतोयंस्वरइत्यर्थः त्वंन्यासरूपतयामयिनिक्षिप्तासिअतस्त्वांत्यक्तुंनोत्सहेइत्युत्तरेणान्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ खरस्यनिधनेरामेणकृतेसतिजनस्थानवधंजनस्थानवर्तिस्वपरि

राक्षसेषुपिशाचेषुकिन्नरेषुमृगेषुच॥ दानवेषुचघोरेषुनसविद्येतशोभने॥ १२॥ योरामंप्रतियुध्येतसमरेवासवोपमं॥ अवध्यःसमरेरामोनैवंत्वंवक्तुमर्हसि॥ १३ ॥ नत्वामस्मिन्वनेहातुमुत्सहेराघवंविना॥ अनिवार्यंबलंतस्यबलैर्बलवतामपि॥ १४ ॥ त्रिभिर्लोकैःसमुदितैःसेश्वरैःसामरैरपि॥ हृदयंनिर्वृतंतेस्तुसंतापस्त्यज्यतांतव॥ १५॥ आगमिष्यतितेभर्ताशीघ्रंहत्वामृगोत्तमं॥ नसतस्यस्वरोव्यक्तंनकश्चिदपिदैवतः॥ १६ ॥ गंधर्वनगरप्रख्यामायातस्यचरक्षसः॥ न्यासभूतासिवैदेहिन्यस्तामयिमहात्मना॥ १७॥ रामेणत्वंवरारोहेनत्वांत्यक्तुमिहोत्सहे॥ कृतवैराश्चकल्याणिवयमेतैर्निशाचरैः॥ १८॥ खरस्यनिधनेदेविजनस्थानवधंप्रति॥ राक्षसाविविधावाचोव्याहरंतिमहावने॥ १९॥ हिंसाविहारावैदेहिनचिंतयितुमर्हसि ॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तातुक्रुद्धासंरक्तलोचना॥ २०॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंलक्ष्मणंसत्यवादिनं॥ अनार्यकरुणारंभनृशंसकुलपांसन॥ २१ ॥ अहंतवप्रियंमन्येरामस्यव्यसनंमहत्॥ रामस्यव्यसनंदृष्ट्वातेनैतानिप्रभाषसे॥ २२॥ नैवचित्रंसपत्नेषुपापंलक्ष्मणयद्भवेत्॥ त्वद्विधेषुनृशंसेषुनित्यंप्रच्छन्नचारिषु॥ २३॥ सुदुष्टस्त्वंवनेराममेकमेकोनुगच्छसि॥ ममहेतोःप्रतिच्छन्नःप्रयुक्तोभरतेनवा॥ २४॥

कररक्षोवधंप्रतिलक्ष्यकृतवैराइत्यन्वयः व्याहरंतिअस्मद्व्यामोहनार्थमतस्त्वांत्यक्तुंनोत्सहे ॥ १९ ॥ हिंसैवसाधुजनपीडैवविहारोयेषांतेतथा इदंपूर्वान्वयि अतस्त्वंरामस्यक्लेशंनचिंतयितुमर्हसि ॥ २० ॥ अनार्यकरुणारंभअनार्ययाकुत्सितयाकरुणयारामव्यसनेपिमद्विषययाआरंभोमद्रक्षणारंभोयस्यतत्संबोधनं ॥ २१ ॥ तेनरामव्यसनप्रियत्वेन अत्ररामव्यसनंरामस्यप्रतिज्ञातार्थस्यसर्वरक्षोवधरूपस्यहानिस्तत्प्रियत्वेनेतिगूढंतात्पर्यं अतएवामद्विषयाकरुणाअनार्याकुत्सिता प्रधानकार्यविरोधित्वादितिबोध्यं ॥ २२ ॥ अयपुनर्नटवदाह नैषत्यादिसपत्नेषुज्ञातित्वात् ॥ २३ ॥ सुदुष्टःसुतरांदुष्टहृदयः ॥ २४ ॥

तन्नसिद्ध्यतिमत्परिग्रहरूपं ॥ २५ ॥ उपसंश्रित्यउपभुज्य ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अप्रतिरूपमत्यंतानुचितं ॥ २९ ॥ तीक्ष्णाःक्रूराः भेदकराः कुत्रोहेत्वितिटः सुतभ्रातृपित्रादेरितिशेषः ॥ ३० ॥ वनेचरादेवाइतिशेषः ॥ ३१ ॥ यत्परुषमुक्तस्तदुपश्रृण्वंत्वितियोजना यद्यस्मान्मामेवंवागगोचरदुर्भाववंतंविशंकसेततएवदोषादद्यविनश्यंतीमासन्नविनाशांविपरीतमतित्वात्त्वांधिगित्यर्थः अत्रनशेर्नाशेच्छार्थः तेनराक्षसकुलस्यनाशेच्छावतींत्वांधिक् यतोयदर्थंमामेवंविशंकसेवदसिइतिगूढं यद्वा विनश्यंतीशक्तितयाप्रतिक्षणंपरिणामरूपेणविनश्यंतीत्वां

तन्नसिद्ध्यतिसौमित्रेतवापिभरतस्यवा॥ कथमिंदीवरश्यामंरामंपद्मनिभेक्षणं ॥ २५ ॥ उपसंश्रित्यभर्तारंकामयेयंपृथग्जनं ॥ समक्षंतवसौमित्रेप्राणांस्त्यक्ष्याम्यसंशयं॥ २६ ॥ रामंविनाक्षणमपिनैवजीवामिभूतले ॥ इत्युक्तःपरुषंवाक्यंसीतयारोमहर्षणं ॥ २७॥ अब्रवील्लक्ष्मणःसीतांप्रांजलिःसजितेंद्रियः॥ उत्तरंनोत्सहेवक्तुंदैवतंभवतीमम ॥ २८ ॥ वाक्यमप्रतिरूपंतुनचित्रंस्त्रीषुमैथिलि॥ स्वभावस्त्वेषनारीणामेषुलोकेषुदृश्यते॥ २९॥ विमुक्तधर्माश्चपलास्तीक्ष्णाभेदकराःस्त्रियः॥ नसहेहीदृशंवाक्यंवैदेहिजनकात्मजे ॥ ३० ॥ श्रोत्रयोरुभयोर्मध्येतप्तनाराचसन्निभं॥ उपश्रृण्वंतुमेसर्वेसाक्षिणोहिवनेचराः॥ ३१ ॥ न्यायवादीयथावाक्यमुक्तोहंपरुषंत्वया॥ धिक्त्वामद्यविनश्यंतींयन्मामेवंविशंकसे ॥ ३२ ॥ स्त्रीत्वाद्दुष्टस्वभावेनगुरुवाक्येव्यवस्थितं॥ गच्छामियत्रकाकुत्स्थःस्वस्तितेस्तुवरानने॥ ३३॥ रक्षंतुत्वांविशालाक्षिसमग्रावनदेवताः॥ निमित्तानिहिघोराणियानिप्रादुर्भवंतिमे॥ अपित्वांसहरामेणपश्येयंपुनरागतः॥ ३४॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तातुरुदतीजनकात्मजा॥ प्रत्युवाचततोवाक्यंतीव्रबाष्पपरिप्लुता॥ ३५॥ गोदावरींप्रवेक्ष्यामिहीनारामेणलक्ष्मण॥ आबंधिष्येऽथवात्यक्ष्येविषमेदेहमात्मनः॥ ३६॥

धिक् यन्मांत्वदस्पृष्टंत्वदाक्रमणायोग्यमेवंविशंकसे त्वदाक्रांतेषुकिलैवंसंभावनेति ॥३२॥ पुनर्वेषानुसारेणाह स्त्रीत्वादिति स्त्रीत्वाद्दुष्टस्वभावेनक्रौर्येणयुतात्वंगुरुवाक्येज्येष्ठनियोगेस्थितंमामेवंब्रूषेइतिशेषः अतोयत्रकाकुत्स्थस्तत्रगच्छामिगमिष्येतेस्वस्त्यस्तु सर्वतइतिशेषः ॥ ३३ ॥ यानिघोराणिनिमित्तानिमेप्रादुर्भवंतितैस्त्वत्पीडांशंकमानोऽहंरामेणसहपुनरागतस्त्वांपश्येयं एतदपिसंभवेदित्यर्थः ॥ ३४ ॥ किमनेनसामान्यपुरुषप्रसंगःशंक्यइतिमन्यमानास्वदार्ढ्यंप्रकाशयति लक्ष्मणेनेति ॥ ३५ ॥ आबंधिष्ये रज्ज्वाकंठमितिशेषः विषमेभृग्वादिविषमेस्थित्वाततःप्रपातेनेतिशेषः ॥ ३६ ॥

सर्वथाकर्तव्यमर्थमाह प्रवेक्ष्यामिहुताशनं अतएवात्रवाशब्दानुक्तिः अनेनसाक्षाद्रावणगृहंनगमिष्यामिकिंत्वहंस्वरूपेणाग्नौस्थित्वामाययैवतद्गृहंगमिष्यामीतिध्वनितं तदुक्तंकूर्मपुराणे रामस्यसुभगांभार्यांरावणोराक्षसेश्वरः सीतांविशालनयनांचकमेकालनोदितः गृहीत्वामाययावेषंचरंतीविजनेवने समाहर्तुंमनश्चक्रेतापसःकिलकामिनीं विज्ञायसाचतद्भावंस्मृत्वादाशरथिपतिं तद्भावंलंकायामेवत्वदिकृतंतापसोभूत्वाहरिष्यामीतिभावमित्यर्थः जगामशरणंवह्निमावसथ्यंशुचिस्मिता प्रपद्येपावकंदेवंसाक्षिणंविश्वतोमुखं आत्मानंदीप्तवपुषंसर्वभूतहृदिस्थितमित्याद्यष्टश्लोकानुक्त्वा इतिवह्न्यष्टकंजप्त्वारामपत्नीयशस्विनी ध्यायंतीमनसातस्थौराममुन्मीलितेक्षणा अथावसथ्याद्भगवान्हव्यवाहोमहेश्वरः आविरासीत्सुदीप्तात्मातेजसानिर्दहन्निव सृष्ट्वामायामयींसीतांसरावणवधेच्छया सीतामादायरामेष्टांपावकोंतरधीयत कृत्वातुरावणवधंरामोलक्ष्मणसंयुतः समादायाभवत्सीतांशंकाकुलितमानसः साप्रत्ययायभूतानांसीतामायामयीपुनः विवेशपावकंदीप्तंददाहज्वलनोपितां दग्ध्वामायामयींसीतांभगवानुग्रदीधितिः रामायादर्शयत्सीतांपावकोसौसुरप्रियः एतत्पतिव्रतानांवैमाहात्म्यंकथितंम

पिबामिवाविषंतीक्ष्णंप्रवेक्ष्यामिहुताशनं॥ नत्वहंराघवादन्यंकदापिपुरुषंस्पृशे॥ ३७॥ इतिलक्ष्मणमाश्रुत्यसीताशोकसमन्विता॥ पाणिभ्यांरुदतीदुःखादुदरंप्रजघानह॥ ३८॥ तामार्तरूपांविमनारुदंतींसौमित्रिरालोक्यविशालनेत्रां॥ आश्वासयामासनचैवभर्तुस्तंभ्रातरंकिंचिदुवाचसीता॥ ३९॥

या स्त्रीणांसर्वाधिशमनंप्रायश्चित्तमिदंस्मृतमितिउत्तरखंडेचतुस्त्रिंशेऽध्याये अनेनस्त्रीणांजातिभ्रंशकरापदिअग्निप्रवेशोनदोषायसर्वप्रायश्चित्तंचेतिध्वनितं कदाप्यन्यंपुरुषंनस्पृशेइत्यन्वयः अत्रपत्यसान्निध्येइतिशेषः तेनविराधस्पर्शेपिनहानिः तदापतिसन्निधानात् किंच साक्षाद्भगवतीस्पर्शेरावणोविराधवत्तत्क्षणादेवम्रियेतैवंचसर्वराक्षसवधोनस्यादितिमायासीतारचना किंचास्यकार्यंहनुमत्पुच्छाग्निनालंकादाहः अन्यथारावणवशेनलोकपालाग्निनाकथंतन्नगरदाहःस्यात् एतच्छक्तिप्रवेशेनतुतत्कार्यसामर्थ्यंतस्येतिमंतव्यं किंचैवंप्रतिज्ञायरावणस्पर्शेजगन्मातुःप्रतिज्ञाभंगःस्यात् ॥ ३७ ॥ आश्रुत्यलक्ष्मणंप्रतिप्रतिज्ञायदुःखात्सकलकरणतापादिव उदरंप्रजघानेत्यनेनसर्वरक्षोमरणंविनानमेउदरपूर्तिरितिसूचितं अन्यथाशोकेवक्षआघातस्यैवस्त्रीषुप्रसिद्धासंगतिःस्यात् ॥ ३८ ॥ विमनाःसौमित्रिस्तांरुदंतीमार्तस्येवकृतरूपामालोक्यलोकानुसारतआश्वासयामास साचतंनकिंचिदुवाच आश्वासनव्याजेनगमनविलंबंकरोतीतिकोपेनेतिशेषः ॥ ३९ ॥

अभिवाद्य मनसेतिशेषः किंचिदभिप्रणम्येतिकायिकःसउक्तः अत्रकिंचिदित्यनेनकोपःसूचितः यद्यपिकोपेपियथोचितव्यवहारत्यागोलक्ष्मणस्यानुचितस्तथापिप्रतिज्ञोत्तरंतथैवसत्वच्छायांसंदर्श्यतस्याअग्निप्रवेशोयमेनच्छायाबुद्ध्याकिंचित्प्रांजलित्वंकिंचिदेवनमनमित्यनेनसूचितं कथमेनांरामेणविनात्यक्ष्यामीतिबहुशोवेक्षमाणःअग्निप्रविष्टानवेतिचवीक्षमाणः ॥४०॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नचिरादिवशीघ्रमेवेत्यर्थः विकांक्षन्विशेषेणकांक्षमाणः तत्सविधगमनमिच्छन्नित्यर्थः कांक्षिःशंकायामपि तेनरामंविरुद्धंशंकमानःशीघ्रमितोऽनपसरणेकार्यनाशाद्रामोपिविरुद्धःस्यादितिशंकमानःशीघ्रंजगामेतिव्यंग्यं अतएवव्यवहितपूर्व

ततस्तुसीतामभिवाद्यलक्ष्मणःकृतांजलिःकिंचिदभिप्रणम्य॥ अवेक्षमाणोबहुशःसमैथिलींजगामरामस्यसमीपमात्मवान्॥ ४० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः॥४५॥ ॥७॥ तयापरुषमुक्तस्तुकुपितोराघवानुजः॥ सविकांक्षन्भृशंरामंप्रतस्थेनचिरादिव ॥ १ ॥ तदासाद्यदशग्रीवःक्षिप्रमंतरमास्थितः॥ अभिचक्रामवैदेहींपरिव्राजकरूपधृक् ॥ २ ॥ श्लक्ष्णकाषायसंवीतःशिखीछत्रीउपानही॥ वामेचांसेऽवसज्याथशुभेयष्टिकमंडलू॥ ३ ॥ परिव्राजकरूपेणवैदेहीमन्ववर्तत॥ तामाससादातिबलोभ्रातृभ्यांरहितांवने॥४॥ रहितांसूर्यचंद्राभ्यांसंध्यामिवमहत्तमः॥ तामपश्यत्ततोबालांराजपुत्रींयशस्विनीं॥ ५॥ रोहिणींशशिनाहीनांग्रहवद्भृशदारुणः॥ तमुग्रंपापकर्माणंजनस्थानगताद्रुमाः॥ ६॥ संदृश्यनप्रकंपंतेनप्रवातिचमारुतः॥ शीघ्रस्रोताश्चतंदृष्ट्वावीक्षंतंरक्तलोचनं॥ ७॥ स्तिमितंगंतुमारेभेभयाद्गोदावरीनदी ॥ रामस्यत्वंतरंप्रेप्सुर्दशग्रीवस्तदंतरे॥ ८॥ उपतस्थेचवैदेहींभिक्षुरूपेणरावणः॥ अभव्योभव्यरूपेणभर्तारमनुशोचतीं॥ ९॥

सर्गांतेमारीचस्यतथाशब्दोत्तरंसीताविषयांमहतींचितामुक्त्वाततःपुनरपिमांसार्थमितरमृगवधप्रवृत्तिरुक्तासाविलंबायैव ॥ १ ॥ तदालक्ष्मणस्यापगमेअंतरंरामलक्ष्मणयोरपसरणेनावकाशमासाद्यप्राप्य ॥ २ ॥ शिखीउपानहीतिव्रीह्यादित्वादिनिः अनेनत्रिदंडिसंन्यासिविशेषःसूचितः तदुक्तंभारते रावणस्तुयतिर्भूत्वामुंडःकुंडीत्रिदंडधृगिति तत्रमुंडइत्यनेनजटित्वव्यावृत्तिः कुंडंकमंडलुः यष्टिस्त्रिदंडात्मिका भ्रातृभ्यांपरस्परभ्रातृभ्यांरामलक्ष्मणाभ्यां ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ग्रहवत्केतुवत् तंसंदृश्येत्यन्वयः ॥ ६ ॥ शीघ्रस्रोताःशीघ्रप्रवाहापिनदीतंवीक्षंतंवीक्षमाणंदृष्ट्वातद्भयास्तिमितंमंदंगंतुमारेभेइत्यन्वयः ॥ ७ ॥ अंतरंअपकारयोग्यंछिद्रं तदंतरेउभयरहितदेशकाले ॥ ८ ॥ उपतस्थेअतिसमीपंप्रापेत्यर्थः अनुशोचतींतामिव ॥ ९ ॥ ॥५८॥

चित्रांचित्राख्यनक्षत्रं भव्यरूपेणपरमशांतयतिरूपेण ॥ १० ॥ ११ ॥ बाष्पैःशोकेनचाभिपीडितां स्वयमग्नौप्रविश्यमांरक्षसेदत्तवतीतिशोकबाष्पौ रामव्यसनशंकयेत्यापाततोर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ ब्रह्मघोषंब्राह्मणत्वप्रत्यभिज्ञानायवेदघोषमुदीरयन्कुर्वन् ॥ १४ ॥ १५ ॥ रौप्यकांचनमुत्तमकांचनं ॥ १६ ॥ ह्रीर्गौरी श्रीरैश्वर्यप्रधानाभगवच्छक्तिः लक्ष्मीःसौभाग्यप्रधाना भूतिरणिमादिसिद्धिः रतिःकामपत्नी स्वैरचारिणीत्वंवनेआगमनात् ॥ १७ ॥ प्रशशंसेत्यस्यप्रपंचः समाइत्यादि समाइतिसमसंस्थानाः शिखरिणःकुंदकुड्मलवत्प्रशस्ताग्राः

अभ्यवर्ततवैदेहींचित्रामिवशनैश्चरः॥ सहसाभव्यरूपेणतृणैःकूपइवावृतः ॥ १० ॥ अतिष्ठत्प्रेक्ष्यवैदेहींरामपत्नींयशस्विनीं ॥ तिष्ठन्संप्रेक्ष्यचतदापत्नींरामस्यरावणः॥ ११ ॥शुभांरुचिरदंतोष्ठींपूर्णचंद्रनिभाननां॥ आसीनांपर्णशालायांबाष्पशोकाभिपीडितां ॥ १२ ॥ सतांपद्मपलाशाक्षींपीतकौशेयवासिनीं॥ अभ्यगच्छतवैदेहींहृष्टचेतानिशाचरः॥ १३॥ दृष्ट्वाकामशराविद्धोब्रह्मघोषमुदीरयन् ॥ अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यंरहितेराक्षसाधिपः ॥ १४॥ तामुत्तमांत्रिलोकानांपद्महीनामिवश्रियं॥ विभ्राजमानांवपुषारावणःप्रशशंसह॥ १५॥ रौप्यकांचनवर्णाभेपीतकौशेयवासिनि ॥ कमलानांशुभांमालांपद्मिनीवचबिभ्रती॥ १६॥ह्रीःश्रीःकीर्तिःशुभालक्ष्मीरप्सरावाशुभानने॥ भूतिर्वात्वंवरारोहेरतिर्वास्वैरचारिणी॥ १७॥समाःशिखरिणःस्निग्धाःपांडुरादशनास्तव॥ विशालेविमलेनेत्रेरक्तांतेकृष्णतारके॥ १८॥विशालंजघनंपीनमूरूकरिकरोपमौ॥एतावुपचितौवृत्तौसंहतौसंप्रगल्भितौ॥ १९॥ पीनोन्नतमुखौकांतौस्निग्धतालफलोपमौ ॥ मणिप्रवेकाभरणौरुचिरौतौपयोधरौ ॥ २० ॥ चारुस्मितेचारुदतिचारुनेत्रेविलासिनि॥ मनोहरसिमेरामेनदीकूलमिवांभसा॥ २१ ॥ करांतमितमध्यासिसुकेशेसंहतस्तनि॥ नैवदेवीनगंधर्वीनयक्षीनचकिन्नरी॥ २२॥ नैवंरूपामयानारीदृष्टपूर्वामहीतले॥ रूपमग्र्यंचलोकेषुसौकुमार्यंवयश्चते॥ २३॥

॥ १८ ॥ संप्रगल्भितौआलिंगनादौसंजातप्रागल्भ्यौ संप्रवल्गिताविति पाठेआलिंगनोद्यताविर्थः ॥ १९ ॥ मणिप्रवेकोमणिश्रेष्ठः ॥ २० ॥ नदीकर्त्री कूलंस्वकूलं ॥ २१ ॥ करांतेनांगुष्ठप्रदेशिनीचक्रप्रमाणेनमितंमध्यंयस्यास्तथाभूते ॥ २२ ॥ रूपंसुकुमारतावयःकांतारवासइतिचत्वारिचित्तमुन्माथयंतिविकृतंकुर्वंति प्रतिकामनिर्गच्छ रामचंद्राधिष्ठितस्थानेराक्षसपराक्रमासंभवादेवंवचनं ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ आचरितुमुपभोक्तुं त्वयुक्तंत्वत्संयुक्तमाल्यादिवरं अन्यत्तुविफलमितिभावः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ द्वीपिव्याघ्रौसर्विदुनिर्विदू ॥ २९ ॥ तरक्षुर्मृगादनः बिभ्यसेबिभे
षि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ प्रशस्ताकृतप्रशंसा ॥ ३२ ॥ द्विजातिवेषेणतमागतंरावणंदृष्ट्वाद्विजातिवेषोयंरावणइतिज्ञात्वापि अतिथिसत्कारैःअतिथियोग्यसत्कारैः ॥ ३३ ॥ पाद्येनाभिनिमं

इहवासश्चकांतारेचित्तमुन्माथयंतिमे ॥ साप्रतिक्रामभद्रंतेनत्वंवस्तुमिहार्हसि ॥ २४ ॥ राक्षसानामयंवासोघोराणांकामरूपिणां ॥ प्रासादाग्राणिर
म्याणिनगरोपवनानिच ॥ २५ ॥ संपन्नानिसुगंधीनियुक्तान्याचरितुंत्वया ॥ वरंमाल्यंवरंगंधंवरंवस्त्रंचशोभने ॥ २६ ॥ भर्तारंचवरंमन्येत्वद्युक्तमसि
तेक्षणे ॥ कात्वंभवसिरुद्राणांमरुतांवाशुचिस्मिते ॥ २७ ॥ वसूनांवावरारोहेदेवताप्रतिभासिमे ॥ नेहगच्छंतिगंधर्वानदेवानचकिन्नराः ॥ २८ ॥
राक्षसानामयंवासःकथंतुत्वमिहागता ॥ इहशाखामृगाःसिंहाद्वीपिव्याघ्रमृगाहृकाः ॥ २९ ॥ ऋक्षास्तरक्षवःकंकाःकथंतेभ्योनबिभ्यसे ॥ मदान्विता
नांघोराणांकुंजराणांतरस्विनां ॥ ३० ॥ कथमेकामहारण्येनबिभेषिवरानने ॥ कासिकस्यकुतश्चत्वंकिन्निमित्तंचदंडकान् ॥ ३१ ॥ एकाचरसिक
ल्याणिघोरान्राक्षससेवितान् ॥ इतिप्रशस्तावैदेहीरावणेनमहात्मना ॥ ३२ ॥ द्विजातिवेषेणहितंदृष्ट्वारावणमागतं ॥ सर्वैरतिथिसत्कारैःपूजयामास
मैथिली ॥ ३३ ॥ उपानीयासनंपूर्वंपाद्येनाभिनिमंत्र्यच ॥ अब्रवीत्सिद्धमित्येवतदातंसौम्यदर्शनं ॥ ३४ ॥ द्विजातिवेषेणसमीक्ष्यमैथिलीसमागतं
पात्रकुसुंभधारिणं ॥ अशक्यमुद्द्वेष्टुमुपायदर्शनान्न्यमंत्रयद्ब्राह्मणवत्तथागतं ॥ ३५ ॥ इयंबृसीब्राह्मणकाममास्यतामिदंचपाद्यंप्रतिगृह्यतामिति ॥
इदंचसिद्धंवनजातमुत्तमंत्वदर्थमव्यग्रमिहोपभुज्यतां ॥ ३६ ॥

न्त्र्यसत्कृत्य तदापाद्यदानोत्तरकालेसौम्यदर्शनंतंसिद्धंपक्वमन्नमित्यब्रवीत् ॥ ३४ ॥ पात्रंकमंडलुः कुसुंभंतद्रक्तवस्त्रं तदुभयधारिणं उपायानांब्राह्मणत्वप्रतिपत्त्यैरावणेनकृतानांकाषा
यवस्त्रब्रह्मघोषदंडादीनांदर्शनात्उद्द्वेष्टुमुपेक्षितुमशक्यमितिविचार्येतिशेषः तथागतंब्राह्मणवेषेणागतंरावणंब्राह्मणवदेवन्यमंत्रयत् पाठांतरंत्वत्राशक्तकल्पितं अयमेवरक्षःसंहारोपायइ
तिदर्शनादित्यपिगूढमत्र ॥ ३५ ॥ निमंत्रणप्रकारः इयंबृसीत्यादि वनजातंवन्यपदार्थजातंत्वदर्थमेवसिद्धंकृतंतदिहोपभुज्यतां ॥ ३६ ॥ ॥५९॥

एवंनिमंत्र्यमाणोरावणःआत्मवधायस्वनाशायतस्याःप्रसह्यहरणेमनोदृढंनिश्चितंसमर्पयामाससम्यग्वधायकृतवानित्यर्थः ॥ ३७ ॥ सुवेषंशोभनाकारं मृगयागतंमृगयायांनिर्गतं हरि
तंश्यामं ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रावणेनत्विति आत्मा
नंजिहीर्षुणापरिव्राजकरूपेणरावणेनपृष्टावैदेहीआत्मनास्वयमेवात्मानंशशंस ॥ १ ॥ ननुपूजामात्रंकर्तव्यंकिंप्रतिवचनेनेत्याह ब्राह्मणश्चेति एषअनुक्तइत्यार्षोसंधिः अनुक्तःअनुक्त

निमंत्र्यमाणःप्रतिपूर्णभाषिणींनरेंद्रपत्नींप्रसमीक्ष्यमैथिलीं ॥ प्रसह्यतस्याहरणेदृढंमनःसमर्पयामासवधायरावणः ॥ ३७ ॥ ततःसुवेषंमृगयागतं
पतिंप्रतीक्षमाणासहलक्ष्मणंतदा ॥ निरीक्षमाणाहरितंददर्शतन्महद्वनंनैवतुरामलक्ष्मणौ ॥ ३८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
अरण्यकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रावणेनतुवैदेहीतदापृष्टाजिहीर्षुणा ॥ परिव्राजकरूपेणशशंसात्मानमात्मना ॥ १ ॥ ब्राह्मण
श्चातिथिश्चैषअनुक्तोहिशपेतमां ॥ इतिध्यात्वामुहूर्तंतुसीतावचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ दुहिताजनकस्याहंमैथिलस्यमहात्मनः ॥ सीतानाम्नास्मिभद्रंतेराम
स्यमहिषीप्रिया ॥ ३ ॥ उषित्वाद्वादशसमाइक्ष्वाकूणांनिवेशने ॥ भुंजानामानुषान्भोगान्सर्वकामसमृद्धिनी ॥ ४ ॥ तत्रत्रयोदशेवर्षेराजाऽमंत्रयतप्र
भुः ॥ अभिषेचयितुंरामंसमेतोराजमंत्रिभिः ॥ ५ ॥ तस्मिन्संभ्रियमाणेतुराघवस्याभिषेचने ॥ कैकेयीनामभर्तारंममार्यायाचतेवरं ॥ ६ ॥ परिगृह्य
तुकैकेयीश्वशुरंसुकृतेनमे ॥ ममप्रव्राजनंभर्तुर्भरतस्याभिषेचनं ॥ ७ ॥ द्वावयाचतभर्तारंसत्यसंधंनृपोत्तमं ॥ नाद्यभोक्ष्येनचस्वप्स्येनपास्येनकदाच
न ॥ ८ ॥ एषमेजीवितस्यांतोरामोयदभिषिच्यते ॥ इतिब्रुवाणांकैकेयींश्वशुरोमेसपार्थिवः ॥ ९ ॥

प्रतिवचनः ॥ २ ॥ ३ ॥ सर्वकामसमृद्धिनी व्रीह्यादित्वादिनिः ॥ ४ ॥ राजमंत्रिभिःराज्ञोराज्यनिर्वाहकैर्मंत्रिभिरित्यर्थः ॥ ५ ॥ संभ्रियमाणेसंपाद्यमानसंभारेइत्यर्थः भर्तारंदशरथं म
मार्यांममपूज्याश्वश्रूः अनार्येतिक्वचित्पाठः ॥ ६ ॥ मेश्वशुरंसुकृतेनपरिगृह्यस्ववररूपेणसुकृतेनवशीकृत्य यद्वा धर्मेणशापयित्वेत्यर्थः ममभर्तुःप्रव्राजनंभरतस्याभिषेचनमिति द्वौवराव
याचत ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

अन्वर्थैरनुगतार्थैःसप्रयोजनैरुपभोगक्षमैरर्थैरयाचत सर्वाण्युत्तमवस्तूनितुभ्यंदास्यामिरामाभिषेचनेविघ्नंमाकुर्वितियाच्यमानानयाञ्चांचकारनांगीकृतवती वयसापंचविंशकः वननिर्ग
मनकालेइतिशेषः नन्विदमयुक्तं ऊनषोडशवर्षोयमितिविश्वामित्रंप्रतिदशरथोक्तेःउषित्वाद्वादशसमाइत्यत्रोक्तेश्चेतिचेन्न अल्पांतरत्वात् अतितरुणावस्थायामपिराज्यंत्यक्तवानि
त्यर्थेतात्पर्येणास्थयातथोक्तेः यद्वाऽतिक्रांतपंचविंशकइत्यर्थः ममभर्तावयसामहातेजाः अतितरुणइत्यर्थः पंचविंशकःसांख्यसिद्धंपंचविंशतत्त्वंचैतन्यंसोयमेव एतच्चैतन्येनैवजग

अयाचतार्थैरन्वर्थैर्नचयाञ्चांचकारसा॥ ममभर्तामहातेजावयसापंचविंशकः॥ १०॥ अष्टादशहिवर्षाणिममजन्मनिगण्यते ॥ रामेतिप्रथितोलो
केसत्यवान्शीलवान्शुचिः॥ ११॥ विशालाक्षोमहाबाहुःसर्वभूतहितेरतः॥ कामार्तश्चमहाराजःपितादशरथःस्वयं ॥ १२॥ कैकेय्याःप्रियकामा
र्थंतंरामंनाभ्यषेचयत्॥ अभिषेकायतुपितुःसमीपंराममागतं ॥ १३॥ कैकेयीममभर्तारमित्युवाचद्रुतंवचः॥ तवपित्रासमाज्ञप्तंममेदंशृणुराघव
॥ १४॥ भरतायप्रदातव्यमिदंराज्यमकंटकं॥ त्वयातुखलुवस्तव्यंनववर्षाणिपंचच॥ १५॥ वनेप्रव्रजकाकुत्स्थपितरंमोचयानृतात्॥ तथेत्युवाच
तांरामःकैकेयीमकुतोभयः॥ १६॥ चकारतद्वचःश्रुत्वाभर्ताममदृढव्रतः॥ दद्यान्नप्रतिगृह्णीयात्सत्यंब्रूयान्नचानृतं ॥ १७॥ एतद्ब्राह्मणरामस्यव्रतंधृत
मनुत्तमं॥ तस्यभ्रातातुवैमात्रोलक्ष्मणोनामवीर्यवान्॥ १८॥ रामस्यपुरुषव्याघ्रःसहायःसमरेऽरिहा॥ सभ्रातालक्ष्मणोनामब्रह्मचारीदृढव्रतः॥ १९॥
अन्वगच्छद्धनुष्पाणिःप्रव्रजंतंमयासह॥ जटीतापसरूपेणमयासहसहानुजः॥ २०॥ प्रविष्टोदंडकारण्यंधर्मनित्योदृढव्रतः॥ तेवयंप्रच्युताराज्यात्कै
केय्यास्तुकृतेत्रयः॥ २१॥ विचरामद्विजश्रेष्ठवनंगंभीरमोजसा॥ समाश्वसमुहूर्तंतुशक्यंवस्तुमिहत्वया॥ २२॥

द्यामंनततोधिकंकिंचिदस्तीतिसूचयितुंतथोक्तिरितितत्त्वं ॥ १० ॥ तथाममजन्मतोवनप्रवेशसमयेऽतीतानीत्यर्थः गण्यतइत्यार्षमेकत्वं ममपंचतन्मात्रपंचमहाभूतपंचेंद्रियाहंकारबुद्धि
मनोरूपाण्यष्टादशवर्षाणिपर्वाणिजन्मनिकार्येगण्यंतइतितन्मूलीभूताप्रकृतिरहमितिसूचितं ॥ ११ ॥ कामार्तःकैकेयीकामार्तः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अनृतान्मोचयतद्द
त्तवरानुपालनेनेतिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ वैमात्रः शुभ्रादिषुविमातृशब्दपाठेपिआर्षोऽण् असहोदरोभ्रातेत्यर्थः विभिन्नायामातुरपत्यंवैमात्रः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कैकेय्याःकृतेत
न्निमित्तं ॥ २१ ॥ यद्विवस्तुंशक्यंतर्हिमुहूर्तंसमाश्वसविश्रमंकुर्वित्यर्थः ॥ २२ ॥

हत्वाआदायेतिच्छेदः आदनमादस्तदर्थमित्यर्थः ॥ २३ ॥ गोत्रमार्षं कुलंप्रसिद्धवंश्यकृतं यद्वा गोत्रंपितृकुलं कुलंमातुः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ दृष्ट्वापूर्वंश्रुत्वाअथदृष्ट्वाचेत्यर्थः
॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वनेषुउपवनेषु ॥ ३० ॥ पंचेत्यादि रक्षोयोनौतमोगुणप्रधानायांजातत्वादुद्रिक्ततमसाभगवन्माययाज्ञानाच्छादनादेवमुक्तिः सर्वथातत्त्वज्ञोरावणःकथमे
वंवदेदितितुश्रद्धाजाड्यमेव तत्त्वज्ञचिन्हानुपलंभात् सीतारामौसर्वेश्वरावित्येतन्मात्रज्ञानंरावणस्यास्त्वेवेत्यपिश्रद्धाजाड्यमेव विष्णुपुराणादिविरोधात् तथाचोक्तंविष्णुपुराणे मैत्रेयउवा

आगमिष्यतिमेभर्तावन्यमादायपुष्कलं॥ रुरून्गोधान्वराहांश्चहत्वादायामिषंबहु॥ २३॥ सत्वंनामचगोत्रंचकुलमाचक्ष्वतत्त्वतः॥ एकश्चदंडकार
ण्येकिमर्थंचरसिद्विज॥ २४॥ एवंब्रुवत्यांसीतायांरामपत्न्यांमहाबलः॥ प्रत्युवाचोत्तरंतीव्रंरावणोराक्षसाधिपः॥ २५॥ येनवित्रासितालोकाःसदे
वासुरमानुषाः॥ अहंसरावणोनामसीतेरक्षोगणेश्वरः ॥ २६॥ त्वांतुकांचनवर्णाभांदृष्ट्वाकौशेयवासिनीं॥ रतिंस्वकेषुदारेषुनाधिगच्छाम्यनिंदिते
॥ २७॥ बह्वीनामुत्तमस्त्रीणामाहृतानामितस्ततः॥ सर्वासामेवभद्रंतेममाग्रमहिषीभव॥ २८॥ लंकानामसमुद्रस्यमध्येममहापुरी॥ सागरेणप
रिक्षिप्तानिविष्टागिरिमूर्धनि॥ २९॥ तत्रसीतेमयासार्धंवनेषुविचरिष्यसि॥ नचास्यवनवासस्यस्पृहयिष्यसिभामिनि॥ ३०॥ पंचदास्यःसहस्राणि
सर्वाभरणभूषिताः॥ सीतेपरिचरिष्यंतिभार्याभवसिमेयदि॥ ३१॥

च हिरण्यकशिपुत्वेचरावणत्वेचविष्णुना अवापनिहतोभोगानप्राप्यानमरैरपि नलयंतत्रतेनैवनिहतःसकथंपुनः संप्राप्तःशिशुपालत्वेसायुज्यंशाश्वतेहरौ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंसर्वधर्म
भृतांवर कौतूहलपरेणैतत्पृष्टोमेवक्तुमर्हसि पराशरउवाच दैत्येश्वरस्यतुवधायाखिललोकोत्पत्तिस्थितिविनाशकारिणाऽपूर्वंतनुंगृह्णतान्रसिंहरूपमाविष्कृतं तत्रहिरण्यकशिपोर्विष्णुर
यमित्येवंनमनस्यभूत् निरतिशयपुण्यजातसंभूतमेतत्सत्त्वमितिरजउद्रेकप्रेरितैकाग्रमतिस्तद्भावनायोगात्ततोवाप्तवधहेतुकींनिरतिशयामेवाखिलत्रैलोक्याधिक्यधारिणींदशाननत्वेभोग
संपदमवाप नातस्तस्मिन्ननादिनिधनेपरब्रह्मभूतेभगवत्यनालंबनीकृतेमनसस्तत्रलयं दशाननत्वेप्यनंगपराधीनतयाजानकीसमासक्तचेतसोदाशरथिरूपधारिणस्तद्रूपदर्शनमेवासीत्

नायमच्युतइत्यासक्तिर्विपद्यतोंतःकरणस्यमानुषबुद्धिरेवकेवलमभूत् विपद्यतइतिविपद्यतोपीत्यर्थः तस्मिन्नपिसमयेविष्णुत्वबुद्धिर्नासीदितिभावः पुनरच्युतविनिपातनमात्रफलमखिल भूमंडलश्लाघ्यचेदिराजकुलजन्माव्याहतंचैश्वर्यंशिशुपालत्वेचावाप तत्रत्वखिलान्येवभगवन्नामकारणान्यभवन् नामानिगोविंदादीनि कारणानिगवांरक्षणादीनीत्यर्थः ततश्चतत्का रणकृतानांतेषामशेषाणामेवाच्युतनाम्नामनवरतमनेकजन्मसंवर्धितविद्वेषानुबंधिचित्तोविनिंदन्संतर्जनादिपूच्चारणमकरोत् तच्चरूपमुत्फुल्लपद्मदलामलाक्षमत्युज्ज्वलपीतवस्त्रधार्यमल किरीटकेयूरकटकोपशोभितमुदारपीवरचतुर्बाहुशंखचक्रगदाधरमतिप्रौढवैरानुभावादटनभोजनस्नानासनशयनादिष्ववस्थांतरेषुनैवापययावस्यात्मचेतसः ततस्तमेवानुक्रोशेषूच्चारयं स्तमेवहृदयेधारयन्नात्मवधायभगवदस्त्रचक्रांशुमालोज्ज्वलमक्षय्यतेजःस्वरूपंपरमब्रह्मस्वरूपमपगतरागद्वेषादिदोषंभगवंतमद्राक्षीत् . तावच्चभगवच्चक्रेणाशुव्यापादितः तेननतत्स्मरणद ग्धाखिलाघसंचयोभगवतैवांतमुपनीतस्तस्मिन्नेवलयमुपययौ एतत्तवाभिहितं भगवानिहकीर्तितःसंस्मृतश्चद्वेषानुबंधेनाप्यखिलसुरासुरादिदुर्लभंफलंप्रयच्छतिकिमुतसम्यग्भक्तिमंतमि ति लोकदृष्ट्यातुसीतासादृश्यात्सीताबुद्ध्याहरणाच्चाततायित्वसंपत्त्यातद्वधेभगवतःप्रवृत्तिः एवंचईदृशोक्तीनांयद्वातद्वाप्रकारेणान्यथायोजनप्रयासस्तीर्थादीनांविफलएव विष्णुपुराणो क्तरीत्यैवभागवतेउक्तं एतेचांशकलाःपुंसःकृष्णस्तुभगवान्स्वयमिति एतेइत्यनेनपूर्वोक्ताअवताराऋष्यादयश्चपरामृश्यंते पुंसःपरमेश्वरस्य तत्रावताराअंशाःऋष्यादयःकलाः यद्यपिकृ ष्णोप्यंशएव तत्रैवदशमे तत्रांशेनावतीर्णस्यविष्णोर्वीर्याणिशंसनइत्याद्युक्तेः उज्जहारात्मनःकेशौसितकृष्णौमहामुनेइतिविष्णुपुराणाद्युक्तेः द्वितीयेभागवतेप्येवमेव भारतेप्येवमेव एतेन तत्रांशेनावतीर्णस्येत्यादिदशमस्थश्लोकव्याख्यानमपास्तं तथापितत्तत्कारणकृतनाम्नांतत्रलाभाद्बहुशोऽज्ञानकार्यनाटनाच्चशंखचक्रादीनांप्रत्यक्षतोदर्शनाच्चस्वयंभगवानित्युक्तिः नैता वतारामाद्यवताराणांततोन्यूनत्वमितिभ्रमःकार्यः श्रीधरोपिमत्स्याद्यवताराणांसर्वज्ञत्वसर्वशक्तिमत्त्वेपियावदुपयोगमेवज्ञानशक्त्याविष्कारः अज्ञानाविष्कारश्चबहुशः कृष्णेत्वंत्योऽल्पः यथाऽभिमन्युमरणेनाहंतत्रसन्निहितआसमतस्तस्यमरणमिति यथाद्रौपद्याःसभायांनयनकालेनाहंद्वारकायांसन्निहितःकिंतुसौभवधार्थंगतोऽतोभवतामयंक्लेशइति सौभवधेचमायि कंमृतवसुदेवशरीरंदृष्ट्वामोहइत्याद्यज्ञाननाट्यमल्पं रामावतारेपिज्ञानाविष्कारस्तत्रतत्रदर्शितोदर्शयिष्यतेच अवताराश्चेमेविराजएवांशाः भागवतेप्रथमेतृतीयेऽध्याये जगृहेपौरुषंरूपं भगवान्महदादिभिः संभूतंषोडशकलमादौलोकसिसृक्षयेत्यादिनावैराजंरूपमुक्त्वा एतन्नानावताराणांनिधानंबीजमव्ययं यस्यांशांशेनसृज्यंतेदेवतिर्यङ्नरादयइत्युक्तेः एतदुक्तंवैराजं निधानंकार्यावसानेप्रवेशस्थानं बीजमुद्भमकारणं अव्ययंस्वयंचिरस्थायि नकेवलमवताराणामेवबीजंकिंतुसर्वेषामित्याह यस्येति यद्यपिविराट्जीवएवतथापितदंतर्यामिणस्तथोपा सनायैवमुक्तं सितकृष्णकेशोद्धारेणचतेषांमूर्धन्यत्वेनमुख्यत्वात्तद्वन्मुख्ययोःप्रधानयोर्मदंशयोस्तत्त्वज्ञयोस्तद्वर्णयोर्वैकुंठस्थभूतलस्थयोर्विष्णुशेषयोरवतारइतिसूचितमतएवांतेकृष्णंप्रति देवदूतेनत्वांविनास्वर्गोनशोभतेऽतस्त्वमागच्छेतिनिवेदितमितिस्पष्टंपुराणेषु अत्ररामंप्रत्यपितथैवोक्तं अंशत्वंचैषामौपाधिकं मायायाःसांशत्वादित्यलं ॥ ३१ ॥

रावणेनेति कुपिताकुपितेव ॥ ३२ ॥ पर्वतसमुद्रोपमाभ्यांधैर्यगांभीर्येदर्शिते ॥ ३३ ॥ न्यग्रोधपरिमंडलंतत्सदृशपरिणाहंतद्वत्सर्वाश्रयंचराममुद्दिश्यानुसरणमेवव्रतंयस्याःसा ॥ ३४ ॥ सिंहस्यविक्रांतंपदक्षेपस्तद्वत्पदनिक्षेपेणसगर्वगमनशीलं सिंहसंकाशं पराक्रमेइतिभावः नृसिंहमित्यस्यहिरण्यकशिपुहंतृत्वंव्यंग्यं ॥ ३५ ॥ राजाचासौवत्सःश्रेष्ठराजस्तं यद्वा दशर

रावणेनैवमुक्तातुकुपिताजनकात्मजा ॥ प्रत्युवाचानवद्यांगीतमनादृत्यराक्षसं ॥ ३२ ॥ महागिरिमिवाकंप्यंमहेंद्रसदृशंपतिं ॥ महोदधिमिवाक्षोभ्य महंराममनुव्रता ॥ ३३ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नंन्यग्रोधपरिमंडलं ॥ सत्यसंधंमहाभागमहंराममनुव्रता ॥ ३४ ॥ महाबाहुंमहोरस्कंसिंहविक्रांतगामिनं ॥ नृसिंहंसिंहसंकाशमहंराममनुव्रता ॥ ३५ ॥ पूर्णचंद्राननंरामंराजवत्संजितेंद्रियं ॥ पृथुकीर्तिंमहाबाहुमहंराममनुव्रता ॥ ३६ ॥ त्वंपुनर्जंबुकःसिंहींमा मिहेच्छसिदुर्लभां ॥ नाहंशक्यात्वयास्प्रष्टुमादित्यस्यप्रभायथा ॥ ३७ ॥ पादपान्कांचनान्नूनंबहून्पश्यसिमंदभाक् ॥ राघवस्यप्रियांभार्यांयस्त्वमिच्छ सिराक्षस ॥ ३८ ॥ क्षुधितस्यचसिंहस्यमृगशत्रोस्तरस्विनः ॥ आशीविषस्यवदनाद्दंष्ट्रामादातुमिच्छसि ॥ ३९ ॥ मंदरंपर्वतश्रेष्ठंपाणिनाहर्तुमिच्छसि ॥ कालकूटंविषंपीत्वास्वस्तिमान्गंतुमिच्छसि ॥ ४० ॥ अक्षिसूच्याप्रमृजसिजिह्वयालेढिचक्षुरं ॥ राघवस्यप्रियांभार्यामधिगंतुंत्वमिच्छसि ॥ ४१ ॥ अवसज्यशिलांकंठेसमुद्रंतर्तुमिच्छसि ॥ सूर्यचंद्रमसौचोभौपाणिभ्यांहर्तुमिच्छसि ॥ ४२ ॥ योरामस्यप्रियांभार्यांप्रधर्षयितुमिच्छसि ॥ अग्निंप्रज्व लितंदृष्ट्वावस्त्रेणाहर्तुमिच्छसि ॥ ४३ ॥ कल्याणवृत्तांयोभार्यांरामस्याहर्तुमिच्छसि ॥ अयोमुखानांशूलानांमध्येचरितुमिच्छसि ॥ रामस्यसदृशींभा र्यांयोऽधिगंतुंत्वमिच्छसि ॥ ४४ ॥ यदंतरंसिंहसृगालयोर्वनेयदंतरंस्यंदनिकासमुद्रयोः ॥ सुराग्र्यसौवीरकयोर्यदंतरंतदंतरंदाशरथेस्तवैवच ॥ ४५ ॥ यदंतरंकांचनसीसलोहयोर्यदंतरंचंदनवारिपंकयोः ॥ यदंतरंहस्तिबिडालयोर्वनेतदंतरंदाशरथेस्तवैवच ॥ ४६ ॥

थपुत्रं ॥ ३६ ॥ यथाआदित्यप्रभाआदित्यात्पृथक्कृत्यकेनापिस्प्रष्टुमशक्यातथाहंशक्तिशक्तिमतोरवियोगादितिगूढं ॥ ३७ ॥ कांचनवृक्षदर्शनंमुमूर्षुलक्षणं मंदंक्षीणमायुरादिभज तिसमंदभाक् ॥ ३८ ॥ क्षुधितस्यसिंहस्यसर्पस्यवदनाद्दंष्ट्राग्रहणेच्छासदृशीमदिच्छा एषुसर्वत्रनिदर्शनालंकारः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ लेढिलेक्षि ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ स्यंदनि काक्षुद्रनदी सुराग्र्यममृतं सौवीरकमारनालंकांजिकं ॥ ४५ ॥ कांचनसीसरूपलोहयोरित्यर्थः हस्तीगजः बिडालोमार्जारः ॥ ४६ ॥

मद्गुर्जलकाकः ॥ ४७ ॥ जरांजीर्णावस्थांसुखोदर्कां मक्षिकयावगीर्णंभुक्तमाज्यंयथातांनाशयतितद्वत् ॥ ४८ ॥ इतीवइत्येवं सुदुष्टंअत्यंतदुःखजनकंतत्पूर्वोक्तंवाक्यं वातोद्धता महावातप्रकंप्यमाना ॥ ४९ ॥ भयकारणार्थंभयोत्पादनार्थं ॥ ५० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ एवमिति परुषंक्रोधावेशेनवर्णानांचर्वणेनैवोच्चारणात्श्रुतिकटु अक्षरमित्यर्थः संरब्धःक्रुद्धः ॥ १ ॥ सापत्नः शिवायण् सापत्न्येइतिपा

यदंतरंवायसवैनतेययोर्यदंतरंमद्गुमयूरयोरपि ॥ यदंतरंहंसकगृध्रयोर्वनेतदंतरंदाशरथेस्तवैवच॥४७॥तस्मिन्सहस्राक्षसमप्रभावेरामेस्थितेकार्मुकबाणपाणौ॥ हृतापितेहंनजरांगमिष्येआज्यंयथामक्षिकयाऽवगीर्णं॥४८॥इतीवतद्वाक्यमदुष्टभावासुदुष्टमुक्त्वारजनीचरंतं॥गात्रप्रकंपाद्व्यथिता बभूववातोद्धतासाकदलीवतन्वी॥४९॥तांवेपमानामुपलक्ष्यसीतांसरावणोमृत्युसमप्रभावः॥कुलंबलंनामचकर्मचात्मनःसमाचचक्षेभयकारणार्थं॥५०॥ ॥इत्यार्षे०वा०आ०अर०सप्तचत्वारिंशःसर्गः॥४७॥ ॥५॥ एवंब्रुवत्यांसीतायांसंरब्धःपरुषंवचः॥ललाटेभ्रुकुटिंकृत्वारावणःप्रत्युवाचह॥१॥भ्रातावैश्रवणस्याहंसापत्नोवरवर्णिनि॥रावणोनामभद्रंतेदशग्रीवःप्रतापवान्॥ २ ॥ यस्यदेवाःसगंधर्वाःपिशाचपतगोरगाः॥ विद्रवंतिसदाभीतामृत्योरिवसदाप्रजाः॥३॥येनवैश्रवणोभ्रातावैमात्रःकारणांतरे॥ द्वंद्वमासादितःक्रोधाद्रणेविक्रम्यनिर्जितः॥४॥ मद्भयार्तःपरित्यज्यस्वमधिष्ठानमृद्धिमत्॥ कैलासंपर्वतश्रेष्ठमध्यास्तेनरवाहनः॥५॥ यस्यतत्पुष्पकंनामविमानंकामगंशुभं॥ वीर्यादावर्जितंभद्रेयेनयामिविहायसं॥६॥ ममसंजातरोषस्यमुखंदृष्ट्वैवमैथिलि॥ विद्रवंतिपरित्रस्ताःसुराःशक्रपुरोगमाः॥ ७॥

ठेमातृसपत्नीपुत्रत्वेप्रसिद्धइत्यर्थः भ्रातेत्यत्रचसाक्षादितितदापाठः एतेनकुलप्राशस्त्यमुक्तं ॥ २ ॥ ३ ॥ वैमात्रःप्राग्वत् द्वैमात्रइतिपाठेद्वितीयामाताद्विमातातदपत्यमित्यर्थेमातुरुदित्युत्वाभावआर्षः अस्यद्विशब्दस्यद्विपूरणार्थत्वेपिसंख्यार्थत्वाभावान्नोत्वमित्यन्ये कारणांतरेनिमित्तविशेषे द्वंद्वंद्वंद्वयुद्धं आसादितःप्रापितः ॥ ४ ॥ स्वमधिष्ठानंस्वांपुरींलंकां कैलासाश्रयणंप्रबलाश्रयणबुद्ध्या ॥ ५ ॥ येनपुष्पकेण वीर्यादावर्जितंआच्छिद्यगृहीतं मयेतिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥

तीव्रांशुरपिममभयाच्छिशिरांशुःसंपद्यते ॥ ८ ॥ यत्रचरामियेनमार्गेणगच्छामीतियावत् यत्रचतिष्ठामितत्रभवंतीत्यन्वयः ॥ ९ ॥ समुद्रस्यपारेममलंकानामपुरीत्यन्वयः ॥ १० ॥ प्राकारस्यपांडुरत्वंसुधालेपाद्राजतत्वाद्वा हेम्नःकक्ष्याअवच्छेदायस्यांसा तोरणंपुरद्वारं ॥ ११ ॥ १२ ॥ मानुषीणांनारीणांनस्मरिष्यसि शेषेषष्ठी मन्नगरेदिव्यनारीसमागमादितिभावः युगपन्मानुषदिव्यभोगस्तत्रान्यत्रतूभयंयुगपद्दुर्लभमितिभावः ॥ १३ ॥ गतायुषःएकादशसहस्रसंख्ययामितायुषः खरादिवधजक्रोधेनमयावधाद्वातत्त्वं ॥ १४ ॥ योरामोमंदवीर्यइ

यत्रतिष्ठाम्यहंतत्रमारुतोवातिशंकितः॥ तीव्रांशुःशिशिरांशुश्चभयात्संपद्यतेदिवि ॥ ८ ॥ निष्कंपपत्रास्तरवोनद्यश्चस्तिमितोदकाः॥ भवंतियत्रतत्राहंतिष्ठामिचचरामिच ॥ ९ ॥ ममपारेसमुद्रस्यलंकानामपुरीशुभा ॥ संपूर्णाराक्षसैर्घोरैर्यथेंद्रस्यामरावती ॥ १० ॥ प्राकारेणपरिक्षिप्तापांडुरेणविराजिता ॥ हेमकक्ष्यापुरीरम्यावैदूर्यमयतोरणा ॥ ११ ॥ हस्त्यश्वरथसंबाधातूर्यनादविनादिता ॥ सर्वकामफलैर्वृक्षैःसंकुलोद्यानभूषिता ॥ १२ ॥ तत्रत्वंवसहेसीतेराजपुत्रिमयासह ॥ नस्मरिष्यसिनारीणांमानुषीणांमनस्विनि ॥ १३ ॥ भुंजानामानुषान्भोगान्दिव्यांश्चवरवर्णिनि ॥ नस्मरिष्यसिरामस्यमानुषस्यगतायुषः ॥ १४ ॥ स्थापयित्वाप्रियंपुत्रंराज्येदशरथोनृपः ॥ मंदवीर्यस्ततोज्येष्ठःसुतःप्रस्थापितोवनं ॥ १५ ॥ तेनकिंभ्रष्टराज्येनरामेणगतचेतसा ॥ करिष्यसिविशालाक्षितापसेनतपस्विना ॥ १६ ॥ रक्षराक्षसभर्तारंकामयस्वयमागतं ॥ नमन्मथशराविष्टंप्रत्याख्यातुंत्वमर्हसि ॥ १७ ॥ प्रत्याख्यायहिमांभीरुपश्चात्तापंगमिष्यसि ॥ चरणेनाभिहत्येवपुरूरवसमुर्वशी ॥ १८ ॥ अंगुल्यानसमोरामोममयुद्धेसमानुषः ॥ तवभाग्येनसंप्राप्तंभजस्ववरवर्णिनि ॥ १९ ॥ एवमुक्तातुवैदेहीक्रुद्धासंरक्तलोचना ॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंरहितेराक्षसाधिपं ॥ २० ॥

तिज्ञात्वाज्येष्ठोपिराज्येप्रियंभरतंस्थापयित्वावनंप्रस्थापितः ॥ १५ ॥ तेनगतचेतसाकिंकरिष्यसीत्यन्वयः भ्रष्टराज्यत्वाच्चेतोहीनत्वं तापसेनतपस्विनातापसश्रेष्ठतपस्विना यद्वातापसेनशोच्यत्वेन तपस्विनाअशूरेण ॥ १६ ॥ रक्षरक्षणे रक्षपालय ॥ १७ ॥ उर्वशीपुरूरवसंचरणेनाभिहत्ययथापश्चात्तापंगतेतिपुराणेषुप्रसिद्धं तथापश्चात्तापंगमिष्यसि ॥ १८ ॥ अंगुल्यानसमःअंगुलीबलेनापितुल्योन अनेनमयानीतांपुनारामआनयिष्यतीतिनशंक्यमितिभावः संप्राप्तं मामितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥

रहितेरामरहितेआश्रमेस्थितेतिशेषः ईदृशवंशस्येदृशंकृत्यमनुचितमितिमिथ्यैवान्यवंशंस्ववंशत्वेनकथयसीतिव्यंग्यं ॥ २१ ॥ एवंभूतस्यराज्ञःप्रजानांसर्वथानाशः ममनयनेसर्वजीवित
च्छेदएवेतिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ अप्रतिरूपरूपांअनुपमसौंदर्यां मोक्षःमृत्योरितिशेषः अतिमलिनांतःकरणत्वान्मोक्षोज्ञानैकप्राप्यस्तवनास्त्येवेतिभावः ॥ २४ ॥ अत्रसर्गेरावणोक्ती
सप्तसप्तकवेत्ताहमष्टाष्टकविभूषितः पंचपंचकतत्त्वज्ञोरावणोहंभजस्वमामितिश्लोकःक्वचित्पठ्यतेतमेवंव्याचक्षते सप्तसप्तकंषडंगसहितवेदोपवेदसहितचतुर्दशविद्यारूपंतद्वेत्ता अष्टाष्टक
विभूषितःचतुःषष्टिकलाभूषितः पंचपंचकतत्त्वज्ञःपंचविंशतितत्त्वज्ञःपंचविंशतितत्त्वस्वरूपवेत्ता नित्यानित्यवस्तुविवेकवानितियावत्इति सकतकाद्यव्याख्यातत्वात्प्रक्षिप्तमिदतिज्ञायते

कथंवैश्रवणंदेवंसर्वदेवनमस्कृतं॥ भ्रातरंव्यपदिश्यत्वमशुभंकर्तुमिच्छसि॥ २१ ॥ अवश्यंविनशिष्यंतिसर्वेरावणराक्षसाः ॥ येषांत्वंकर्कशोराजा
दुर्बुद्धिरजितेंद्रियः॥ २२ ॥ अपहृत्यशचींभार्यांशक्यमिंद्रस्यजीवितुं॥ नहिरामस्यभार्यांमामानीयस्वस्तिमान्भवेत्॥ २३॥ जीवेच्चिरंवज्रधरस्यपश्चा
च्छचींप्रधृष्याप्रतिरूपरूपां॥ नमादृशींराक्षसधर्षयित्वापीतामृतस्यापितवास्तिमोक्षः॥ २४॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअ
रण्यकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः॥ ४८॥ ॥ ९॥ सीतायावचनंश्रुत्वादशग्रीवःप्रतापवान्॥ हस्तेहस्तंसमाहन्यचकारसुमहद्वपुः॥ १ ॥ समैथिलीं
पुनर्वाक्यंबभाषेवाक्यकोविदः॥ नोन्मत्तयाश्रुतौमन्येममवीर्यपराक्रमौ ॥ २ ॥ उद्वहेयंभुजाभ्यांतुमेदिनीमंबरेस्थितः॥ आपिबेयंसमुद्रंचमृत्युंहन्यां
रणेस्थितः॥ ३ ॥ अर्कंतुद्यांशरैस्तीक्ष्णैर्विभिंद्यांहिमहीतलं॥ कामरूपेणउन्मत्तेपश्यमांकामरूपिणं॥ ४॥

आद्यपादेअर्थासंगतिरपि परपादपर्यालोचनयातृतीयपादोक्तज्ञानवतईदृशेकर्मणिप्रवृत्तिरप्यनुचितेतिभाति ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि
काव्येअरण्यकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ हस्तेहस्तंसमाहन्यसमाहत्येत्यर्थः विनिष्पीड्येतियावत् महिषादयस्त्रियैवहतास्तथाकदाचिदे
षाहरणसमयेक्रौर्यंकुर्यादितिशंकयाक्रूरस्वीयमहद्रूपांगीकारः यद्वा कपटेनापिशांतस्वभावयतिवेषधारणात्तद्वेषस्वाभाव्येनहरणेस्वस्यप्रतिबद्धतांदृष्ट्वास्वरूपग्रहणं ममरावणस्यापि
अयंवेषःक्रौर्यप्रतिबंधकइत्यतश्चहस्तेहस्ताघातइत्यतश्चबोध्यं ॥ १ ॥ नश्रुतौअग्रेवक्ष्यमाणावितिशेषः ॥ २ ॥ तानेवाह उद्वहेयमित्यादि आपिबेयमिति ॥ ३ ॥ कामेनचित्तजेनरू
पेणचउन्मत्तेइत्यर्थः ॥ ४ ॥

हरिपर्यंतेश्यामप्रांते ॥ ५ ॥ सौम्यंभिक्षुरूपं तीक्ष्णरूपंप्रशस्ततीक्ष्णंरूपंमृत्युतुल्यरूपंभेजे ॥ ६ ॥ ७ ॥ परिव्राजकच्छद्मकपटपरिव्राजकरूपं ॥ ८ ॥ ९ ॥ भास्करस्यप्रभामिव तस्या
अपिपर्यंतेश्यामरूपतायाश्छांदोग्येउक्तिः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ मानुषोभावःमनुष्यरामविषयकोभावःस्नेहबंधः ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रियवादिनीं रावणादन्यत्रेतिशेषः ॥ १५ ॥ का

एवमुक्तवतस्तस्यरावणस्यशिखिप्रभे॥ क्रुद्धस्यहरिपर्यंतेरक्तेनेत्रेबभूवतुः ॥ ५॥ सद्यःसौम्यंपरित्यज्यतीक्ष्णरूपंसरावणः ॥ स्वंरूपंकालरूपाभंभेजे
वैश्रवणानुजः॥ ६॥ संरक्तनयनःश्रीमांस्तप्तकांचनभूषणः॥ क्रोधेनमहताविष्टोनीलजीमूतसन्निभः ॥ ७ ॥ दशास्योविंशतिभुजोबभूवक्षणदाच
रः॥ सपरिव्राजकच्छद्ममहाकायोविहायतत्॥ ८॥ प्रतिपेदेस्वकंरूपंरावणोराक्षसाधिपः॥ रक्तांबरधरस्तस्थौस्त्रीरत्नंप्रेक्ष्यमैथिलीं॥ ९॥ सतामसित
केशांतांभास्करस्यप्रभामिव॥ वसनाभरणोपेतांमैथिलींरावणोब्रवीत्॥ १० ॥ त्रिषुलोकेषुविख्यातंयदिभर्तारमिच्छसि॥ मामाश्रयवरारोहेतवाहं
सदृशःपतिः॥ ११ ॥ मांभजस्वचिरायत्वमहंश्लाघ्यःपतिस्तव॥ नैवचाहंक्वचिद्भद्रेकरिष्येतवविप्रियं ॥ १२॥ त्यज्यतांमानुषोभावोमयिभावःप्रणी
यतां॥ राज्याच्च्युतमसिद्धार्थंरामंपरिमितायुषं॥ १३॥ कैर्गुणैरनुरक्तासिमूढेपंडितमानिनि ॥ यःस्त्रियोवचनाद्राज्यंविहायससुहृज्जनं ॥ १४ ॥ अ
स्मिन्व्यालानुचरितेवनेवसतिदुर्मतिः॥ इत्युक्त्वामैथिलींवाक्यंप्रियार्हांप्रियवादिनीं॥ १५॥ अभिगम्यसुदुष्टात्माराक्षसःकाममोहितः ॥ जग्राहरा
वणःसीतांबुधःखेरोहिणीमिव॥ १६॥ वामेनसीतांपद्माक्षींमूर्धजेषुकरेणसः॥ ऊर्वोस्तुदक्षिणेनैवपरिजग्राहपाणिना॥ १७॥ तंदृष्ट्वागिरिशृंगाभं
तीक्ष्णदंष्ट्रंमहाभुजं ॥ प्राद्रवन्मृत्युसंकाशंभयार्तावनदेवताः ॥ १८ ॥ सचमायामयोदिव्यःखरयुक्तःखरस्वनः॥ प्रत्यदृश्यतहेमांगोरावणस्यमहा
रथः॥ १९॥

ममोहितोजग्राहेत्यत्यंतानौचित्येदृष्टांतः बुधःखेरोहिणीमिव खेआकाशेशून्येच रौहिणेयोबुधोरोहिणींस्वमातरंयदिकामाद्गृह्णीयात्तदातत्सदृशमिदंघोरंयद्यथोक्तौचकल्पनमित्यतिशयो
क्तिरत्रव्यंग्या सीतयासद्योमरणपर्यवसायिशापादानंतुसमूलनाशनस्यवेदवत्यंशेनप्रतिज्ञातस्यनिर्वाहायऋषीणांदेवानामग्रेरामप्रतिज्ञातस्यचनिर्वाहाय ॥ १६ ॥ वामेनेति अननुरक्त
तयाशापदानभियास्ववामांगासनत्वनिवारणायैवंग्रहणमित्याहुः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

परुषैः इतः परं रामप्रत्याशात्याज्येत्येवमादिभिः अंकेनहस्तांतरैरित्यर्थः ॥ २० ॥ अतिचुक्रोशेत्यादितच्छायायाअपिमनुष्यभावनार्थं ॥ २१ ॥ अकामांविरागिणीं विचेष्टमानांततआत्मानंमोचयितुं ॥ २२ ॥ मत्तेवअतिदुःखवशादुन्मत्तेव तथा भ्रांतचित्ताआतुराशोकातुरायथाक्रोशतितथाचुक्रोश अत्रेवयथाभ्यांसर्वचेष्टानांनाट्यत्वंसूचितं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

ततस्तांपरुषैर्वाक्यैरभितर्ज्यमहास्वनः ॥ अंकेनादायवैदेहींरथमारोहयत्तदा ॥ २० ॥ साग्रहीतातिचुक्रोशरावणेनयशस्विनी ॥ रामेतिसीतादुःखार्तारामंदूरंगतंवने ॥ २१ ॥ तामकामांसकामार्तःपन्नगेंद्रवधूमिव ॥ विचेष्टमानामादायउत्पपाताथरावणः ॥ २२ ॥ ततःसाराक्षसेंद्रेणह्रियमाणाविहायसा ॥ भृशंचुक्रोशमत्तेवभ्रांतचित्तायथातुरा ॥ २३ ॥ हालक्ष्मणमहाबाहोगुरुचित्तप्रसादक ॥ ह्रियमाणांनजानीषेरक्षसाकामरूपिणा ॥ २४ ॥ जीवितंसुखमर्थंचधर्महेतोःपरित्यजन् ॥ ह्रियमाणामधर्मेणमांराघवनपश्यसि ॥ २५ ॥ ननुनामाविनीतानांविनेतासिपरंतप ॥ कथमेवंविधंपापंनत्वंशाधिहिरावणं ॥ २६ ॥ ननुसद्योऽविनीतस्यदृश्यतेकर्मणःफलं ॥ कालोप्यंगीभवत्यत्रसस्यानामिवपक्तये ॥ २७ ॥ त्वंकर्मकृतवानेतत्कालोपहतचेतनः ॥ जीवितांतकरंघोरंरामाद्व्यसनमाप्नुहि ॥ २८ ॥ हंतेदानींसकामातुकैकेयीबांधवैःसह ॥ ह्रियेयंधर्मकामस्यधर्मपत्नीयशस्विनः ॥ २९ ॥ आमंत्रयेजनस्थानंकर्णिकारांश्चपुष्पितान् ॥ क्षिप्रंरामायशंसध्वंसीतांहरतिरावणः ॥ ३० ॥ हंससारससंघुष्टांवंदेगोदावरींनदीं ॥ क्षिप्रंरामायशंसध्वंसीतांहरतिरावणः ॥ ३१ ॥ दैवतानिचयान्यस्मिन्वनेविविधपादपे ॥ नमस्करोम्यहंतेभ्योभर्तुःशंसतमांहृतां ॥ ३२ ॥ यानिकानिचिद्प्यत्रसत्वानिविविधानिच ॥ सर्वाणिशरणंयामिमृगपक्षिगणानिवै ॥ ३३ ॥ ह्रियमाणांप्रियांभर्तुःप्राणेभ्योपिगरीयसीं ॥ विवशातेहृतासीतारावणेनेतिशंसत ॥ ३४ ॥

ननुनामेतिप्रसिद्धौ विनेताशिक्षकः नशाधिप्राप्तकालंशासनंनकरोषि हिर्वाक्यालंकारे शोकातुरत्वाद्वाधिकपदंनदोषाय ॥ २६ ॥ स्वयमेवतत्रहेतुमुन्नयति नन्विति अविनीतस्यपुरुषस्याविनयरूपकर्मणःफलंसद्योनदृश्यते यतस्तत्रकालोप्यंगीभवतिसहकारिकारणंभवति पक्तिःपाकः ॥ २७ ॥ अधुनास्वेष्टंशापमाह त्वमिति व्यसनंपुत्रपौत्रादिनाशरूपं ॥ २८ ॥ सकामातुजातेतिशेषः यतइत्यादिः ॥ २९ ॥ हरतीतिशंसध्वमितिसंबंधः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तेसीतेत्यन्वयः ॥ ३४ ॥

अमुत्रापिपरलोकेपिगतांवैवस्वतहृतामपिमांविदित्वापराक्रम्यपराक्रमंकृत्वाआनेष्यत्येवअतोयूयंशंसतेत्यन्वयः ॥ ३५ ॥ गृध्रंजटायुषं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तुभ्यमितिपाठेत्वयेत्यर्थेआर्षंतत् नशक्यइत्यत्रहेतुः सत्त्ववानित्यादि ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ तंशब्दंजटायोपश्यमामितिशब्दं अवसुप्तःभोजनोत्तरंदिवैवगाढंसुप्तोपिशुश्रुवेततस्तेनशब्देनप्रबुद्धोरावणंनिरैक्षत ॥ १ ॥ २ ॥ दशग्रीवेतिसंबुद्धिः अहंसत्यसंश्रवःसत्यप्रतिज्ञः सीतारक्ष

विदित्वातुमहाबाहुरमुत्रापिमहाबलः ॥ आनेष्यतिपराक्रम्यवैवस्वतहृतामपि ॥ ३५ ॥ सातदाकरुणावाचोविलपंतीसुदुःखिता ॥ वनस्पतिगतंगृध्रंददर्शायतलोचना ॥ ३६ ॥ सातमुद्वीक्ष्यसुश्रोणीरावणस्यवशंगता ॥ समाक्रंदद्भयपरादुःखोपहितयागिरा ॥ ३७ ॥ जटायोपश्यमामार्यह्रियमाणामनाथवत् ॥ अनेनराक्षसेंद्रेणकरुणंपापकर्मणा ॥ ३८ ॥ नैषवारयितुंशक्यस्त्वयाक्रूरोनिशाचरः ॥ सत्त्ववान्जितकाशीचसायुधश्चैवदुर्मतिः ॥ ३९ ॥ रामायतुयथातत्त्वंजटायोहरणंमम ॥ लक्ष्मणायचतत्सर्वमाख्यातव्यमशेषतः ॥ ४० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडे एकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ तंशब्दमवसुप्तस्तुजटायुरथशुश्रुवे ॥ निरैक्षद्रावणंक्षिप्रंवैदेहींचददर्शसः ॥ १ ॥ ततःपर्वतशृंगाभस्तीक्ष्णतुंडःखगोत्तमः ॥ वनस्पतिगतःश्रीमान्व्याजहारशुभांगिरं ॥ २ ॥ दशग्रीवस्थितोधर्मेपुराणेसत्यसंश्रवः ॥ भ्रातस्त्वंनिंदितंकर्मकर्तुंनार्हसिसांप्रतं ॥ ३ ॥ जटायुर्नामनाम्नाहंगृध्रराजोमहाबलः ॥ राजासर्वस्यलोकस्यमहेंद्रवरुणोपमः ॥ ४ ॥ लोकानांचहितेयुक्तोरामोदशरथात्मजः ॥ तस्यैषालोकनाथस्यधर्मपत्नीयशस्विनी ॥ ५ ॥ सीतानामवरारोहायांत्वंहर्तुमिहेच्छसि ॥ कथंराजास्थितोधर्मेपरदारान्परामृशेत् ॥ ६ ॥ रक्षणीयाविशेषेणराजदारामहाबल ॥ निवर्तयगतिंनीचांपरदाराभिमर्शनात् ॥ ७ ॥

णेअहंसहायइत्युक्तत्वादितिभावः नाम्नाजटायुरितिप्रसिद्धोऽतोमत्समक्षमीदृशंकर्मकर्तुंनार्हसि भ्रातरितिसामप्रयोगः यद्येवंनत्यक्ष्यसितदासत्यप्रतिज्ञत्वान्मयासहयुद्धंभावीतिदंडप्रयोगश्चव्यंग्यः ॥ ३ ॥ राजेतिसर्वस्यलोकस्यराजत्वेनतवापिराजेतिध्वनितं ॥ ४ ॥ धर्मपत्नीत्यनेनैतद्धरणेमहापापंसूचितं ॥ ५ ॥ कथंराजेति भवानितिशेषः धर्मेप्रजापालनरूपे ॥ ६ ॥ राजदाराइति तद्धरणस्यगुरुतल्पसमत्वादितिभावः ॥ ७ ॥

अस्यपुरुषस्यपरःस्वेतरःप्राणीयत्कर्मविगर्हयेत्नतत्समाचरेत्स्वदारवत्परदाराश्चविमर्शनात्परस्पर्शाद्रक्ष्याः ॥ ८ ॥ शास्त्रेष्वनागतंशास्त्रेष्वनवगतंपरमसूक्ष्मत्वाच्छास्त्रतोनवगतमपिअर्थं वाराजानमनुसृत्यव्यवस्यंति शास्त्रेऽस्फुटमपिराज्ञआचरणंदृष्ट्वाप्रजाआचरंतितस्माद्राज्ञोऽधर्मप्रवृत्तिरनुचितेतितात्पर्यं नव्यवस्यंतिराजानदितिपाठेशास्त्रेष्वनागतंतत्राप्रतिपादितंधर्मंरा जानोनव्यवस्यंतिनेच्छंतीत्यर्थः तस्माच्छास्त्रानुसारिधर्मेएवमतिंकुर्यादित्याशयः ॥ ९ ॥ तथाराजाद्रव्याणामुत्तमवस्तूनामुत्तमोनिधिः तथाधर्मश्चकामश्चेतिपाठेप्रजानामितिगजेतिच शेषः द्रव्याणामितिप्राग्वदेव यतोधनादिकंराजमूलंअतोराजाप्रजानांधर्मादिरूपइत्यर्थः शुभंकामं ॥ १० ॥ एवंभूतराजधर्महीनेत्वयिकथमैश्वर्यागमइत्याह पापेति दुष्कृतांस्वायां

नतत्समाचरेद्धीरोयत्परोस्यविगर्हयेत्॥ यथात्मनस्तथान्येषांदारारक्ष्याविमर्शनात् ॥८॥ अर्थंवायदिवाकामंशिष्टाःशास्त्रेष्वनागतं॥ व्यवस्यंत्यनुराजानंधर्मंपौलस्त्यनंदन॥ ९॥ राजाधर्मश्चकामश्चद्रव्याणांचोत्तमोनिधिः॥ धर्मःशुभंवापापंवाराजमूलंप्रवर्तते ॥ १० ॥ पापस्वभावश्चपलःकथंत्वं रक्षसांवर ॥ ऐश्वर्यमभिसंप्राप्तोविमानमिवदुष्कृती ॥ ११ ॥ कामस्वभावोयःसोसौनशक्यस्तंप्रमार्जितुं ॥ नहिदुष्टात्मनामार्यमावसत्यालयेचिरं ॥ १२ ॥ विषयेवापुरेवातेयदारामोमहाबलः॥ नापराध्यतिधर्मात्माकथंतस्यापराध्यसि ॥ १३॥ यदिशूर्पणखाहेतोर्जनस्थानगतःखरः ॥ अतिवृत्तोहतःपूर्वंरामेणाक्लिष्टकर्मणा॥ १४॥ अत्रब्रूहियथातत्त्वंकोरामस्यव्यतिक्रमः॥ यस्यत्वंलोकनाथस्यहृत्वाभार्यांगमिष्यसि॥ १५॥ क्षिप्रंविसृज वैदेहींमात्वाघोरेणचक्षुषा॥ दहेद्दहनभूतेनवृत्रमिंद्राशनिर्यथा॥ १६॥ सर्पमाशीविषंबध्वावस्त्रांतेनावबुध्यसे॥ ग्रीवायांप्रतिमुक्तंचकालपाशंनपश्यसि॥ १७॥ सभारःसौम्यभर्तव्योयोनरंनावसादयेत्॥ तदन्नमपिभोक्तव्यंजीर्यतेयदनामयं॥ १८॥

ग्यंदेवयानमिव ॥११॥ ननुऐश्वर्येणपुण्यमपिमय्यनुमीयतांतत्राह कामेति यःपुमान्कामस्वभावोभवतिसोसौतंस्वभावंप्रमार्जितुंनशक्यः तन्मार्जनंहिधर्मेणपापमदनुदतीतिश्रुतेर्धर्मेणस्यात्तच्चसतस्मिन्नस्तीत्याह नहीति यस्माद्दुष्टात्मनामालयेआर्यंपूज्यंपुण्यंचिरंचिरकालेनापिनावसति ॥ १२ ॥ यदारामःयस्माद्रामइत्यर्थः ॥ १३ ॥ अनपराधोऽसिद्धःखरादिवधादित्याशंक्याह यदीति अनपराधेहेतुः पूर्वमतिवृत्तःअतिक्रांतोचितवृत्तः ॥ १४ ॥ गमिष्यसीत्यत्रकाकुः नजीवन्गमिष्यसीत्यर्थः ॥ १५ ॥ त्वात्वांघोरेणचक्षुषामादहेद्रामइतिशेषः इंद्राशनिरिंद्रप्रयुक्तंवज्रं ॥ १६ ॥ १७ ॥ भारःभारवद्द्रव्यं अनामयंरोगानुत्पादकं ॥ १८ ॥

यत्कुर्मकृत्वाधर्मःकीर्तिःपारलौकिकीपुण्यातिशयजाबलाद्यैश्वर्यातिशयजंयशस्तन्नभवेन्नोत्पद्येत् पूर्वार्जितंचधर्मादिनभवेन्नश्येत् किंचयेनशरीरस्यखेदस्तत्कर्मकस्त्वद्भिन्नःसमाचरेन्न कोपीत्यर्थः ॥ १९ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिगतानीत्यर्थः राज्यंपक्षिराज्यमित्यर्थः पितृपैतामहंपितृपितामहेभ्यआगतमित्यर्थः ॥ २० ॥ मेवैदेहींदशरथमित्रत्वान्ममस्नुषांवैदेहीमादायनकुशलीगमिष्यसीत्यर्थः ॥ २१ ॥ ममपश्यतःमांपश्यंतमनादृत्येत्यर्थः न्यायसंयुक्तैर्वैशेषिकाद्युक्ततर्काभासयुक्तैर्हेतुभिर्हेत्वाभासैर्ध्रुवांसनातनींधर्मब्रह्मपरांवेदश्रुतिं छांदसोदीर्घः तच्छास्त्रा

यत्कृत्वानभवेद्धर्मोनकीर्तिर्नयशोध्रुवं॥ शरीरस्यभवेत्खेदःकस्तत्कर्मसमाचरेत्॥ १९॥ षष्टिवर्षसहस्राणिजातस्यममरावण ॥ पितृपैतामहंराज्यं यथावदनुतिष्ठतः॥ २०॥ वृद्धोहंत्वंयुवाधन्वीसरथःकवचीशरी॥ नचाप्यादायकुशलीवैदेहींमेगमिष्यसि ॥ २१ ॥ नशक्तस्त्वंबलाद्धर्तुंवैदेहींममपश्यतः॥ हेतुभिर्न्यायसंयुक्तैर्ध्रुवांवेदश्रुतीमिव ॥ २२॥ युद्ध्यस्वयदिशूरोसिमुहूर्तंतिष्ठरावण॥ शयिष्यसेहतोभूमौयथापूर्वंखरस्तथा ॥ २३ ॥ असकृत्संयुगेयेननिहतादैत्यदानवाः॥ नचिराच्चीरवासास्त्वांरामोयुधिवधिष्यति॥ २४॥ किन्नुशक्यंमयाकर्तुंगतौदूरंनृपात्मजौ॥ क्षिप्रंत्वंनश्यसेनीचतयोर्भीतोनसंशयः॥ २५॥ नहिमेजीवमानस्यनयिष्यसिशुभामिमां॥ सीतांकमलपत्राक्षींरामस्यमहिषींप्रियां ॥ २६॥ अवश्यंतुमयाकार्यंप्रियंतस्यमहात्मनः॥ जीवितेनापिरामस्यतथादशरथस्यच॥ २७॥ तिष्ठतिष्ठदशग्रीवमुहूर्तंपश्यरावण॥ वृंतादिवफलंत्वांतुपातयेयंरथोत्तमात्॥ २८॥ युद्धातिथ्यंप्रदास्यामियथाप्राणंनिशाचर॥ २९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचाशःसर्गः॥ ५०॥ ॥ ॥ ॥ ॥
इत्युक्तःक्रोधताम्राक्षस्तप्तकांचनकुंडलः॥ राक्षसेंद्रोऽभिदुद्रावपतगेंद्रममर्षणः॥ १ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलस्तयोस्तस्मिन्महामृधे॥ बभूववातोद्धुतयोर्मेघयोर्गगनेयथा॥ २॥

ध्येतायर्थापूर्वापरमीमांसान्यायविदोयेहर्तुमन्यथाकर्तुंनशक्नोतितद्वदित्यर्थः ॥ २२ ॥ मुहूर्तंरामागमनपर्यंतं ॥ २३ ॥ संयुगेरामेणेतिशेषः नवधिष्यतिअपितुवधिष्यतीत्यर्थः अनेनरामस्येश्वरत्वंव्यंग्यं ॥ २४ ॥ नश्यसेपलायसि नसंशयइत्यन्वयः ॥ २५ ॥ जीवमानस्यजीवतः नयिष्यसिनेष्यसि ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ यथाप्राणंयथाबलमित्यर्थः ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ॥ ॥ इतीति ॥ १ ॥ वातोद्धुतयोर्वातप्रवर्तितयोः ॥ २ ॥

माल्यवतोःद्वौमाल्यवंतौ एकोदंडकारण्येऽपरोमेरुपार्श्वे सपक्षयोःपक्षसहितयोः यद्वा यद्यथोंक्तौकल्पनेयं यदिद्वौमाल्यवंतौसपक्षौयुध्येयातांतदातत्सदृशमिदमितितेनानुपमत्वंफलति ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रतिजग्राहसेहे रावणास्त्राणिरावणक्षिप्तानीतिशरजालविशेषणं अस्यतेरौणादिकस्त्रन् रावणास्तानीतिपाठस्तुसुगमएव ॥ ५ ॥ तस्यरावणस्यगात्रेइत्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥

तद्बभूवाद्भुतंयुद्धंगृध्रराक्षसयोस्तदा॥ सपक्षयोर्माल्यवतोर्महापर्वतयोरिव ॥ ३॥ ततोनालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्चविकर्णिभिः ॥ अभ्यवर्षन्महाघोरै गृध्रराजंमहाबलं ॥ ४॥ सतानिशरजालानिगृध्रःपत्ररथेश्वरः॥ जटायुःप्रतिजग्राहरावणास्त्राणिसंयुगे॥ ५॥ तस्यतीक्ष्णनखाभ्यांतुचरणाभ्यांमहाबलः॥ चकारबहुधागात्रेव्रणान्पतगसत्तमः ॥ ६ ॥ अथक्रोधाद्दशग्रीवोजग्राहदशमार्गणान्॥ मृत्युदंडनिभान्घोराञ्शत्रोर्निधनकांक्षया॥ ७॥ सतैर्बाणैर्महावीर्यःपूर्णमुक्तैरजिह्मगैः॥ बिभेदनिशितैस्तीक्ष्णैर्गृध्रंघोरैःशिलीमुखैः ॥ ८ ॥ सराक्षसरथेपश्यन्जानकींबाष्पलोचनां॥ अचिंतयित्वाबाणांस्तान्राक्षसंसमभिद्रवत्॥ ९॥ ततोस्यसशरंचापंमुक्तामणिविभूषितं॥ चरणाभ्यांमहातेजाबभंजपतगोत्तमः ॥ १०॥ ततोन्यद्धनुरादायरावणःक्रोधमूर्छितः॥ ववर्षशरवर्षाणिशतशोथसहस्रशः॥ ११॥ शरैरावारितस्तस्यसंयुगेपतगेश्वरः॥ कुलायमभिसंप्राप्तःपक्षिवच्चबभौतदा॥ १२॥ सतानिशरजालानिपक्षाभ्यांतुविधूयह॥ चरणाभ्यांमहातेजाबभंजास्यमहद्धनुः॥ १३॥ तच्चाग्निसदृशंदीप्तंरावणस्यशरावरं ॥ पक्षाभ्यांचमहातेजाव्यधुनोत्पतगेश्वरः॥ १४॥ कांचनोरश्छदान्दिव्यान्पिशाचवदनान्खरान्॥ तांश्चास्यजवसंपन्नान्जघानसमरेबली ॥ १५ ॥ अथत्रिवेणुसंपन्नंकामगंपावकार्चिषं॥ मणिसोपानचित्रांगंबभंजचमहारथं ॥ १६ ॥ पूर्णचंद्रप्रतीकाशंछत्रंचव्यजनैःसह॥ पातयामासवेगेनग्राहिभीराक्षसैःसह ॥ १७॥ सारथेश्चास्यवेगेनतुंडेनचमहच्छिरः॥ पुनर्व्यपहनच्छ्रीमान्पक्षिराजोमहाबलः॥ १८॥

पूर्णमुक्तैःआकर्णपूर्णाकृष्टधनुर्मुक्तैः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ आवारितःआसमंताद्व्याप्तः कुलायंवासस्थानंसंप्राप्तोयःपक्षीतद्वद्बभौ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तत्प्रसिद्धं शरावरंकवचं व्यधुनोत्पातयामास शरासनमितिपाठेशरप्रक्षेपकारणं तच्चद्वितीयंधनुश्चबभंजेत्यन्वयः व्यधुनोत्कंपयतिस्म रावणमितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ त्रिवेणुर्युगंधरः ॥ १६ ॥ ग्राहिभिश्छत्रादिधारकैः ॥ १७ ॥ १८ ॥

अंकेनकटिभागेन ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रनष्टानिस्वतएवनष्टानिहतानिगृध्रेणनाशितानिसाधनानियुद्धसाधनानियस्यतं ॥ २२ ॥ समावार्यसन्निरुध्य ॥ २३ ॥ वज्रतुल्यःस्पर्शोयेषांतादृशाबाणायस्य ॥ २४ ॥ सबलःसचतुरंगबलः परिच्छदोदासीदासादि निदर्शनाऽत्र तत्सहितोनशिष्यसीतितात्पर्यं ॥ २५ ॥ अनुबंधंफलं ॥ २६ ॥ तस्यततःकालपाशान्मोक्ष्यसेइत्यर्थः बडिशंमत्स्यवेधनं जलजोमत्स्यः ॥ २७ ॥ अस्याश्रमस्य तवधर्षणंत्वत्कृतमभिभवंनहिक्षमिष्येते ॥ २८ ॥ यथायादृशंत्वयाकृतंकर्मतत्तस्कराचरितोमार्गोनवीरसेवितः

सभग्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः॥ अंकेनादायवैदेहींपपातभुविरावणः॥ १९॥ दृष्ट्वानिपातितंभूमौरावणंभग्नवाहनं॥साधुसाध्वितिभूतानिगृध्रराजमपूजयन्॥ २०॥ परिश्रांतंतुतंदृष्ट्वाजरयापक्षियूथपं॥ उत्पपातपुनर्हृष्टोमैथिलींगृह्यरावणः ॥ २१ ॥ तंप्रहृष्टंनिधायांकेरावणंजनकात्मजां॥ गच्छंतंखड्गशेषंचप्रनष्टहतसाधनं॥ २२॥ गृध्रराजःसमुत्पत्यरावणंसमभिद्रवत्॥ समावार्यमहातेजाजटायुरिदमब्रवीत्॥ २३ ॥ वज्रसंस्पर्शबाणस्यभार्यांरामस्यरावण ॥ अल्पबुद्धेहरस्येनांवधायखलुरक्षसां॥ २४॥ समित्रबंधुःसामात्यःसबलःसपरिच्छदः॥ विषपानंपिबस्येतत्पिपासितइवोदकं॥ २५॥ अनुबंधमजानंतःकर्मणामविचक्षणाः ॥ शीघ्रमेवविनश्यंतियथात्वंविनशिष्यसि ॥ २६ ॥ बद्धस्त्वंकालपाशेनक्वगतस्तस्यमोक्ष्यसे॥ वधायबडिशंगृह्यसामिषंजलजोयथा॥ २७॥ नहिजातुदुराधर्षौकाकुत्स्थौतवरावण॥ धर्षणंचाश्रमस्यास्यक्षमिष्येतेतुराघवौ ॥ २८॥ यथात्वयाकृतंकर्मभीरुणालोकगर्हितं॥ तस्कराचरितोमार्गोनैषवीरनिषेवितः॥ २९॥ युद्ध्यस्वयदिशूरोसिमुहूर्तंतिष्ठरावण ॥ शयिष्यसिहतोभूमौयथाभ्राताखरस्तथा॥ ३०॥ परेतकालेपुरुषोयत्कर्मप्रतिपद्यते॥ विनाशायात्मनोऽधर्म्यंप्रतिपन्नोसिकर्मतत्॥ ३१॥ पापानुबंधोवैयस्यकर्मणःकोनुतत्पुमान्॥ कुर्वीतलोकाधिपतिःस्वयंभूर्भगवानपि॥ ३२॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ परेतकालेमृत्युकाले अधर्म्यंतज्जनकं प्रतिपन्नोसिप्राप्तोसि ॥ ३१ ॥ यस्यकर्मणः कर्तुःपापानुबंधःपापफलसंबंधआवश्यकःशास्त्रदृष्टःकोनुपुमान्वैनिश्चयेनतत्कर्मकुर्वीत लोकाधिपतिरपिइंद्रादिरपिसमर्थोऽपिपापफलंकर्मनकुर्यात् स्वयंभूर्भगवानपिपापपुण्यतत्फलतदधिकारिस्रष्टापिकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुंशक्तोपिनेदृशंकर्मकुर्यात् तादृशमैश्वर्यमत्तेनत्वयाक्रियमाणंकर्माचिरादेवफलदंभविष्यतीतितात्पर्यं ॥ ३२ ॥

पृष्ठेपश्चाद्भागे ॥ ३३ ॥ दुष्टवारणमधिरूढोगजारोहोहस्तिपकोगजविषयेयथास्यात्यादृशव्यापारोभवेत्गजक्षतकरणव्यापारोभवेत्तथा विररादेतिपाठेविक्षतानिचकारेत्येवार्थः ॥ ३४ ॥ अस्यविददार एनंविददारेत्यर्थः तादृशक्रियाणांबाहुल्यात्पुनरुक्तिः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ वैदेहींसंपरिष्वज्य पतनेनपलायनभिया ॥ ३७ ॥ तंनलप्रहारमतिक्रम्यसोवाह्यपाहरत्

एवमुक्त्वाशुभंवाक्यंजटायुस्तस्यरक्षसः ॥ निपपातभृशंपृष्ठेदशग्रीवस्यवीर्यवान् ॥ ३३ ॥ तंगृहीत्वानखैस्तीक्ष्णैर्विददारसमंततः ॥ अधिरूढोगजारोहोयथास्याद्दुष्टवारणं ॥ ३४ ॥ विददारनखैरस्यतुंडंपृष्ठेसमर्पयन् ॥ केशांश्चोत्पाटयामासनखपक्षमुखायुधः ॥ ३५ ॥ सतदागृध्रराजेनक्लिश्यमानोमुहुर्मुहुः ॥ अमर्षस्फुरितोष्ठःसन्प्राकंपतचराक्षसः ॥ ३६ ॥ संपरिष्वज्यवैदेहींवामेनांकेनरावणः ॥ तलेनाभिजघानार्तोजटायुंक्रोधमूर्छितः ॥ ३७ ॥ जटायुस्तमतिक्रम्यतुंडेनास्यखगाधिपः ॥ वामबाहून्दशतदाव्यपाहरदरिंदमः ॥ ३८ ॥ संछिन्नबाहोःसद्योवैबाहवःसहसाऽभवन् ॥ विषज्वालावलीमुक्तावल्मीकादिवपन्नगाः ॥ ३९ ॥ ततःक्रोधाद्दशग्रीवःसीतामुत्सृज्यवीर्यवान् ॥ मुष्टिभ्यांचरणाभ्यांचगृध्रराजमपोथयत् ॥ ४० ॥ ततोमुहूर्तंसंग्रामोबभूवातुलवीर्ययोः ॥ राक्षसानांचमुख्यस्यपक्षिणांप्रवरस्यच ॥ ४१ ॥ तस्यव्यायच्छमानस्यरामस्यार्थेसरावणः ॥ पक्षौपादौचपार्श्वौचखड्गमुद्धृत्यसोच्छिनत् ॥ ४२ ॥ सच्छिन्नपक्षःसहसारक्षसारौद्रकर्मणा ॥ निपपातमहागृध्रोधरण्यामल्पजीवितः ॥ ४३ ॥ तंदृष्ट्वापतितंभूमौक्षतजार्द्रंजटायुषं ॥ अभ्यधावतवैदेहीस्वबंधुमिवदुःखिता ॥ ४४ ॥ तंनीलजीमूतनिकाशकल्पंसपांडुरोरस्कमुदारवीर्यं ॥ ददर्शलंकाधिपतिःपृथिव्यांजटायुषंशांतमिवाग्निदावं ॥ ४५ ॥ ततस्तुतंपत्त्ररथंमहीतलेनिपातितंरावणवेगमर्दितं ॥ पुनश्चसंगृह्यशशिप्रभाननारुरोदसीताजनकात्मजा तदा ॥ ४६ ॥

इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

युगपद्दशापितुंडेनधृत्वात्रोटितवान् ॥ ३८ ॥ संछिन्नबाहोःकर्तितबाहोरपितस्यबाहवःपुनःसहसासमभवन् वल्मीकात्पन्नगाइव ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ व्यायच्छमानस्यव्यायामंपराक्रमंकुर्वाणस्य ॥ ४२ ॥ अल्पजीवितःघटीमात्रावस्थानोचितप्राणः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अग्निदावंदावाग्निं परनिपातआर्षः ॥ ४५ ॥ संगृह्यबाहुभ्यामालिंग्य ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सात्विति ॥ १ ॥ नराणांसुखदुःखेषुनिमित्तंसूचनंवामदक्षिणांगस्पंदनादिरूपंलक्षणंचिन्हं तथाजलादर्शादावात्मनोऽशिरसोदर्शनंचलक्षणं स्वप्नंस्वप्नेयःपुरुषंकृष्णंकृष्णदंतंप्रपश्यति सएनंहंतीत्यादिस्वप्नाध्यायोपदिष्टं तथाशकुनीनांवामदक्षिणगमनविशेषदर्शनं तथातेषांस्वराणांदर्शनमनुभवः एतत्सर्वंयथायोगंपरिदृश्यतेसर्वेण लक्षणज्ञानमितिपाठेअंगस्फुरणादिज्ञानमित्यर्थः शकुनिग्रहणंमृगाद्युपलक्षणं ॥ २ ॥ किंततस्तत्राह ननूनमिति मदर्थंमदपहारसूचनप्रयोजनमुद्दिश्यमृगपक्षिणोशुभसूचनमार्गेणधावंति त्वंतुतैःसूचितमपिस्वस्यमहद्व्यसनंनजानासिनूनंजानीथाश्चेन्नोपेक्षेथाइतितात्पर्यमितिलोकाभिनयेनरामोपालंभः ॥ ३ ॥ ४ ॥ यथांतिकेनिकटस्थितानांशृण्वतांश्रवणंभवेत्तथासमाक्रंदत् नतूच्चैःशीघ्रंरामागमनंमाभूदि

सातुताराधिपमुखीरावणेननिरीक्ष्यतं ॥ गृध्रराजंविनिहतंविललापसुदुःखिता ॥ १ ॥ निमित्तंलक्षणंस्वप्नंशकुनिस्वरदर्शनं ॥ अवश्यंसुखदुःखेषुनराणांपरिदृश्यते ॥ २ ॥ ननूनंरामजानासिमहद्व्यसनमात्मनः ॥ धावंतिनूनंकाकुत्स्थमदर्थंमृगपक्षिणः ॥ ३ ॥ अयंहिकृपयाराममांत्रातुमिहसंगतः ॥ शेतेविनिहतोभूमौममाभाग्याद्विहंगमः ॥ ४ ॥ त्राहिमामद्यकाकुत्स्थलक्ष्मणेतिवरांगना ॥ सुसंत्रस्तासमाक्रंदच्छृण्वतांतुयथांतिके ॥ ५ ॥ तांक्लिष्टमाल्याभरणांविलपंतीमनाथवत् ॥ अभ्यधावतवैदेहींरावणोराक्षसाधिपः ॥ ६ ॥ तांलतामिववेष्टंतीमालिंगंतींमहाद्रुमान् ॥ मुंचमुंचेतिबहुशःप्रापतांराक्षसाधिपः ॥ ७ ॥ क्रोशंतींरामरामेतिरामेणरहितांवने ॥ जीवितांतायकेशेषुजग्राहांतकसन्निभः ॥ ८ ॥ प्रधर्षितायांवैदेह्यांबभूवसचराचरं जगत्सर्वममर्यादंतमसांधेनसंवृतं ॥ ९ ॥ नवातिमारुतस्तत्रनिष्प्रभोभूद्दिवाकरः ॥ दृष्ट्वासीतांपरामृष्टांदेवोदिव्येनचक्षुषा ॥ १० ॥ कृतंकार्यमितिश्रीमान्व्याजहारपितामहः ॥ प्रहृष्टाव्यथिताश्चासन्सर्वेतेपरमर्षयः ॥ ११ ॥

तितात्पर्येण ॥ ५ ॥ क्लिष्टानिपरिमृदितानिमाल्याभरणानियस्यास्तां ॥ ६ ॥ वेष्टंतींलतामिववृक्षानालिंगंतीं मामुंचमुंचेतिबहुशोवृक्षान्वदंतीमितिशेषः मोचयमोचयेत्यर्थोवा प्रापद्गतस्ततोधावंतींसमीपगतआसीत् ॥ ७ ॥ जीवितांतायअनेनपरस्त्रीकेशस्पर्शोयस्यकस्यापिजीवितापहारीतिबोधितं ॥ ८ ॥ अमर्यादंत्यक्तस्वस्वप्रकृतिकंजलमुष्णमग्निःशीतइत्येवमादि अंधेनतमसाबाह्येनाभ्यंतरेणच ॥ ९ ॥ मर्यादात्यागमेवाह नवातीति देवोब्रह्मापिब्रह्मलोकस्थएवदिव्येनचक्षुषासीतांपरामृष्टांरक्षसाकेशेषुगृहीतांदृष्ट्वा ॥ १० ॥ श्रीमान्निस्तुलसकलैश्वर्यवान्पितामहः कृतंयदर्थमवतीर्णोदेवानांतत्कार्यंकृतंसिद्धमित्यब्रवीत् ॥ ११ ॥

प्रहर्षव्यथयोर्हेतुमाह दृष्ट्वेति तत्कालंनाटितदैन्यायाहरणंदृष्ट्वातन्मायामोहितत्वाद्व्यथिताः यदृच्छयाआयासंविनैवसपरिवारस्यरावणस्यनाशंप्राप्तंबुध्वाहृष्टाइत्यर्थः भावसंधिरत्र ॥ १२ ॥ १३ ॥ तप्ताभरणवर्णांगीतप्तकांचनाभरणसदृशवर्णयुक्तांगीसौदामनीविद्युदिति सुदाम्नोबहुरत्नादिमत्त्वात्तद्भवाविद्युदतिप्रकाशमानाभवतितद्वत्सीतेत्यर्थः ॥ १४ ॥ अग्निना दीप्तोगिरिरिवेत्यनेनासन्नभस्मतासूचिता असंगायाअपिचिच्छक्तेस्तस्यारावणविनाशसान्निध्यद्योतनायकविःरावणेनतस्याआसक्तिंवर्णयति ॥ १५ ॥ पद्मपत्राणिरावणमभ्यकीर्य

दृष्ट्वासीतांपरामृष्टांदंडकारण्यवासिनः॥ रावणस्यविनाशंचप्राप्तंबुध्वायदृच्छया॥ १२॥ सतुतांरामरामेतिरुदतींलक्ष्मणेतिच॥ जगामादायचाकाशंरावणोराक्षसेश्वरः॥ १३॥ तप्ताभरणवर्णांगीपीतकौशेयवासिनी॥ रराजराजपुत्रीतुविद्युत्सौदामनीयथा ॥ १४॥ उद्धूतेनचवस्त्रेणतस्याःपीतेन रावणः॥ अधिकंपरिबभ्राजगिरिर्दीप्तइवाग्निना॥ १५॥ तस्याःपरमकल्याण्यास्ताम्राणिसुरभीणिच॥ पद्मपत्राणिवैदेह्याअभ्यकीर्यंतरावणं॥ १६॥ तस्याःकौशेयमुद्धूतमाकाशेकनकप्रभं॥ बभौचादित्यरागेणताम्रमभ्रमिवातपे॥ १७॥ तस्यास्तद्विमलंवक्त्रमाकाशेरावणांकगं ॥ नरराजविनारामंविनालमिवपंकजं॥ १८॥ बभूवजलदंनीलंभित्वाचंद्रइवोदितः॥ सुललाटंसुकेशांतंपद्मगर्भाभमव्रणं॥ १९॥ शुक्लैःसुविमलैर्दंतैःप्रभावद्भिरलंकृतं॥ तस्याःसुनयनंवक्त्रमाकाशेरावणांकगं॥ २०॥ रुदितंव्यपमृष्टास्रंचंद्रवत्प्रियदर्शनं॥ सुनासंचारुताम्रोष्ठमाकाशेहाटकप्रभं॥ २१॥ राक्षसेंद्रसमाधूतंतस्यास्तद्वदनंशुभं॥ शुशुभेनविनारामंदिवाचंद्रइवोदितः॥ २२॥ साहेमवर्णानीलांगंमैथिलीराक्षसाधिपं॥ शुशुभेकांचनीकांचीनीलंगजमिवाश्रिता॥ २३॥ सापद्मपीताहेमाभारावणंजनकात्मजा॥ विद्युद्घनमिवाविश्यशुशुभेतप्तभूषणा॥ २४॥

त रावणांगेपतितान्यभूवन्नित्यर्थः ॥ १६ ॥ आतपेइत्यनेनईषत्तपइत्यर्थकेनसंध्याकालंलक्षयति तत्रकालेआदित्यरागेणतत्किरणेनयुक्तमभ्रमिवतत्करयुतंवासोबभौ ॥ १७ ॥ विनालमिवपंकजंशोकशुष्कत्वात् ॥ १८ ॥ नीलंजलदंभित्वातन्मध्येउदितश्चंद्रइवबभौ तत्कांतिधूसरोहिसततंउदेति वक्त्रंविशिनष्टि सुललाटमिति पद्मगर्भवदाभायस्यतत् ॥ १९ ॥ रावणांकगंनबभाविविशेषः ॥ २० ॥ रुदितंरोदनवत् अर्शआद्यच् अतएवापमृष्टास्रंअपमार्जिताश्रुकं ॥ २१ ॥ दिवोदितचंद्रवदपगतशोभं ॥ २२ ॥ शुशुभेशोभयतिस्म नीलंगजमाश्रिताकांचनीकांचीव ॥ २३ ॥ पद्मपीतापद्मकेसरवत्पीतदेहा तप्तकांचनभूषणा ॥ २४ ॥

अभूत्सचपलोनीलइतिपाठेचपलाविद्युत्तयासहितोघोषवान्मेघइवाभूदित्यर्थः ॥ २५ ॥ उत्तमांगेति भातस्त्वयासंपादितोस्मन्मनोरथइतिहर्षाद्देवैःक्रियमाणापुष्पवृष्टिस्तदुत्तमांगाच्युतातत्कालेभूमौपपातेतिकतकः वस्तुतोरावणसन्निधौदेवानांतथावीर्यासंभवात् उत्तमांगेघृतपुष्पाणांतद्वेगेनततश्च्युत्योत्तमांगच्युतेत्युक्तं अतएवाग्रेभूमौपुष्पयुतंमार्गंदृष्ट्वारामोवक्ष्यति अभिजानामिपुष्पाणितानीमानीहलक्ष्मण अपिनद्धानिवैदेह्यामयादत्तानिकाननेइति ॥ २६ ॥ रावणगमनवेगजनितवायुनासमाधूतापिपुनर्दशग्रीवमेवाभ्यवर्ततअभितोऽवर्तिष्ट अ

तस्याभूषणघोषेणवैदेह्याराक्षसेश्वरः॥ बभूवविमलोनीलःसघोषइवतोयदः ॥ २५ ॥ उत्तमांगच्युतातस्याःपुष्पवृष्टिःसमंततः ॥ सीतायाक्रियमाणायाःपपातधरणीतले॥ २६॥ सातुरावणवेगेनपुष्पवृष्टिःसमंततः ॥ समाधूतादशग्रीवंपुनरेवाभ्यवर्तत ॥ २७॥ अभ्यवर्ततपुष्पाणांधारावैश्रवणानुजं॥ नक्षत्रमालाविमलामेरुंनगमिवोत्तमं॥ २८॥ चरणान्नूपुरंभ्रष्टंवैदेह्यारत्नभूषितं॥ विद्युन्मंडलसंकाशंपपातधरणीतले ॥ २९॥ तरुप्रवालरक्तासानीलांगंराक्षसेश्वरं॥ प्रशोभयतवैदेहीगजंकक्ष्येवकांचनी॥ ३० ॥ तांमहोल्कामिवाकाशेदीप्यमानांस्वतेजसा॥ जहाराकाशमाविश्यसीतांवैश्रवणानुजः॥ ३१ ॥ तस्यास्तान्यग्निवर्णानिभूषणानिमहीतले॥ सघोषाण्यवशीर्यंतक्षीणास्ताराइवांबरात् ॥ ३२ ॥ तस्याःस्तनांतराद्भ्रष्टोहारस्ताराधिपद्युतिः॥ वैदेह्यानिपतन्भातिगंगेवगगनच्युता॥ ३३॥ उत्पातवाताभिहतानानाद्विजगणायुताः ॥ माभैरितिविधूताग्राव्याजह्रुरिवपादपाः॥ ३४॥ नलिन्योध्वस्तकमलास्त्रस्तमीनजलेचराः॥ सखीमिवगतोत्साहांशोचंतीवस्ममैथिलीं॥ ३५॥ समंतादभिसंपत्यसिंहव्याघ्रमृगद्विजाः॥ अन्वधावंस्तदारोषात्सीताच्छायानुगामिनः॥ ३६॥

नवरतंजायमानत्वात् ॥ २७॥ २८॥ २९ ॥ तरुप्रवालरक्तवर्णा रक्तकिसलयवर्णेत्यर्थः क्रोधातिशयादेवंवर्णोस्याः कक्ष्यागजाच्छादिनी ॥ ३० ॥ तांसीतामित्यन्वयः अत्रप्रकरणे वारंवारंवैश्रवणानुजत्वोक्त्याईदृशक्रियायाअत्यनौचित्यप्रदर्शनेनशीघ्रफलदत्वंसूचयति ॥ ३१ ॥ क्षीणाःक्षीणपुण्यास्तारास्तारारूपावस्थिताःपुण्यकृतइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ उत्पातवातःऊर्ध्ववातः द्विजगणैःपक्षिगणैर्युक्ताःव्याजह्रुरिव उत्प्रेक्षालंकारः ॥ ३४ ॥ त्रस्तामीनप्रभृतिजलेचरायासांताः सखीमिवमैथिलींगतोत्साहां गतोच्छ्वासाइतिपाठेरावणत्रासाच्छुष्कजलतयागतप्राणाइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ रोषाद्रावणविषयात् ॥ ३६ ॥

जलप्रपातरूपाण्यस्राणिमुखेयेषांते ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ आर्जवमजैह्म्यं अनृशंसतादया यत्रयस्मादित्यर्थः ॥ ३९ ॥ गणशःसंघशः वित्रस्तकाः स्वार्थेकः मृगपोतकाःमृगबालकाः ॥ ४० ॥ विलक्षणैर्विगतलक्षणैर्विगतशोभैरितियावत् ॥ ४१ ॥ विक्रोशंतीमित्यर्धंपूर्वान्वयि ॥४२॥ धरणीतलमवेक्षमाणांरामलक्ष्मणागमनकांक्षया वस्तुतस्तदनुगमनाकांक्षयेतितत्त्वं

जलप्रपातास्रमुखाःशृंगैरुच्छ्रितबाहुभिः ॥ सीतायांह्रियमाणायांविक्रोशंतीवपर्वताः ॥ ३७॥ ह्रियमाणांतुवैदेहींदृष्ट्वादीनोदिवाकरः ॥ प्रविध्वस्त प्रभःश्रीमानासीत्पांडुरमंडलः ॥ ३८ ॥ नास्तिधर्मःकुतःसत्यंनार्जवंनानृशंसता ॥ यत्ररामस्यवैदेहींसीतांहरतिरावणः ॥ ३९ ॥ इतिभूतानिसर्वाणि गणशःपर्यदेवयन् ॥ वित्रस्तकादीनमुखारुरुदुर्मृगपोतकाः ॥ ४० ॥ उद्वीक्ष्योद्वीक्ष्यनयनैर्भयादिवविलक्षणैः ॥ सुप्रवेपितगात्राश्चबभूवुर्वनदेवताः ॥ ४१ ॥ विक्रोशंतींदृढंसीतांदृष्ट्वादुःखंतथागतां ॥ तांतुलक्ष्मणरामेतिक्रोशंतींमधुरस्वरां ॥ ४२ ॥ अवेक्षमाणांबहुशोवैदेहींधरणीतलं ॥ सतामाकुलकेशांतांविप्रमृष्टविशेषकां ॥ जहारात्मविनाशायदशग्रीवोमनस्विनीं ॥ ४३ ॥ ततस्तुसाचारुदतीशुचिस्मिताविनाकृताबंधुजनेनमैथिली ॥ अपश्यतीराघवलक्ष्मणावुभौविवर्णवक्त्राभयभारपीडिता ॥ ४४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेद्विपंचाशःसर्गः ॥५२॥ खमुत्पतंतंतंदृष्ट्वामैथिलीजनकात्मजा ॥ दुःखितापरमोद्विग्नाभयेमहतिवर्तिनी ॥ १ ॥ रोषरोदनताम्राक्षीभीमाक्षंराक्षसाधिपं ॥ रुदतीकरुणंसीताह्रियमाणातमब्रवीत् ॥ २ ॥ नव्यपत्रपसेनीचकर्मणानेनरावण ॥ ज्ञात्वाविरहितांयोमांचोरयित्वापलायसे ॥ ३ ॥ त्वयैवनूनंदुष्टात्मन्भीरुणाहर्तुमिच्छता ॥ ममापवाहितोभर्तामृगरूपेणमायया ॥ ४ ॥ योहिमामुद्यतस्त्रातुंसोप्ययंविनिपातितः ॥ गृध्रराजःपुराणोसौश्वशुरस्यसखामम ॥ ५ ॥ परमंखलुतेवीर्यंदृश्यतेराक्षसाधम ॥ विश्राव्यनामधेयंहियुद्धेनास्मिजितात्वया ॥ ६ ॥

विप्रमृष्टोविलुलितोविशेषकस्तिलकोयस्यास्तां ॥ ४३ ॥ भयभारपीडितासेवविवर्णवक्त्रेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ॥ इतिश्रीरामा०श्रीरा०रा०वा०आ०अ०द्विपंचाशःसर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ अथसीतयाक्रियमाणपारुष्यएवतांहरतिस्मेत्याह खमिति वर्तिनीत्यसुप्यपिणिनिरार्षः ॥ १ ॥ रोषरोदनाभ्यांहेतुभ्यांताम्राक्षी ॥२ ॥ विरहितांरामलक्ष्मणाभ्यामितिशेषः अनेनकर्मणा चौर्येण ॥ ३ ॥ अपवाहितःअन्यत्रनायितः माययामृगरूपेणमारीचेनेतिशेषः ॥ ४ ॥ पुराणोवृद्धःअतएवास्यनिपातनंनतुत्वद्वीर्यहेतुकमितिभावः॥५॥परमंखल्वितिव्यंग्योक्तिः ॥ ६॥

स्त्रियाहरणमेवगर्हितं राक्षसादिविवाहानांशास्त्रेगर्हितत्वात्तत्रापिपरस्यविवाहितायास्तत्रापिरहितेपतिरहितेकालेदेशेचेत्यतिनिंद्यंतेकर्मेतिभावः ॥ ७ ॥ शौटीर्यमानिनःशूरमानिनः तादृशस्येदृशीलोकेनिंदामरणादप्यधिकेतिभावः ॥ ८ ॥ सत्त्वंशारीरंबलं तदाअपहरणपूर्वकाले कुलाक्रोशःकुलनिंदा चारित्रमाचारः ॥ ९ ॥ ह्रियतःएवंरूपेणत्वत्वाधावसिअतः किंकर्तुंशक्यं मुहूर्तमपितिष्ठत्वं यदिशूरइतिशेषः अवस्थितौकिंस्यात्तत्राह नेति ॥ १० ॥ तदेवोपपादयति नहीति ॥ ११ ॥ १२ ॥ साधुआत्मनःपथ्यंकृत्वाविचार्येत्यर्थः साधुकुर्वात्मन

ईदृशंगर्हितंकर्मकथंकृत्वानलज्जसे ॥ स्त्रियाश्चाहरणंनीचरहितेचपरस्यच ॥ ७॥ कथयिष्यंतिलोकेषुपुरुषाःकर्मकुत्सितं ॥ सुनृशंसमधर्मिष्ठंतवशौटीर्यमानिनः ॥ ८ ॥ धिक्तेशौर्यंचसत्त्वंचयत्त्वयाकथितंतदा ॥ कुलाक्रोशकरंलोकेधिक्तेचारित्रमीदृशं ॥ ९ ॥ किंशक्यंकर्तुमेवंहियज्जवेनैवधावसि ॥ मुहूर्तमपितिष्ठत्वंनजीवन्प्रतियास्यसि ॥ १० ॥ नहिचक्षुःपथंप्राप्यतयोःपार्थिवपुत्रयोः ॥ ससैन्योपिसमर्थस्त्वंमुहूर्तमपिजीवितुं ॥ ११ ॥ नत्वंतयोःशरस्पर्शंसोढुंशक्तःकथंचन ॥ वनेप्रज्वलितस्येवस्पर्शमग्नेर्विहंगमः ॥ १२ ॥ साधुकृत्वात्मनःपथ्यंसाधुमांमुंचरावण ॥ मत्प्रधर्षणसंक्रुद्धोभ्रात्रासहपतिर्मम ॥ १३ ॥ विधास्यतिविनाशायत्वंमांयदिनमुंचसि ॥ येनत्वंव्यवसायेनबलान्मांहर्तुमिच्छसि ॥ १४ ॥ व्यवसायस्तुतेनीचभविष्यतिनिरर्थकः ॥ नह्यहंतमपश्यंतीभर्तारंविबुधोपमं ॥ १५ ॥ उत्सहेशत्रुवशगाप्राणान्धारयितुंचिरं ॥ ननूनंचात्मनःश्रेयःपथ्यंवासमवेक्षसे ॥ १६ ॥ मृत्युकालेयथामर्त्योविपरीतानिसेवते ॥ मुमूर्षूणांतुसर्वेषांयत्पथ्यंतन्नरोचते ॥ १७॥ पश्यामीहहिकंठेत्वांकालपाशावपाशितं ॥ यथाचास्मिन्भयस्थानेनबिभेपिनिशाचर ॥ १८ ॥ व्यक्तंहिरण्मयांस्त्वंहिसंपश्यसिमहीरुहान् ॥ नदींवैतरणींघोरांरुधिरौघविवाहिनीं ॥ १९ ॥ खड्गपत्रवनंचैवभीमंपश्यसिरावण ॥ तप्तकांचनपुष्पांचवैदूर्यप्रवरच्छदां ॥ २० ॥ द्रक्ष्यसेशाल्मलींतीक्ष्णामायसैःकंटकैश्चितां ॥ नहित्वमीदृशंकृत्वातस्यालीकंमहात्मनः ॥ २१ ॥

इतिपाठांतरं साधुमांमुंचशीघ्रंमांमुंच यावन्मेभर्तानायातीत्यर्थः ॥ १३ ॥ विनाशायविधास्यति यत्नमितिशेषः येनव्यवसायेनस्त्रीभोगव्यवसायेन ॥ १४ ॥ तन्नैरर्थक्यमेवाह नहीति ॥ १५ ॥ श्रेयस्तत्कालसुखावहंपथ्यंवापरिणामसुखावहंवानसमवेक्षसेनविचारयसि यथामर्त्योमृत्युकालेविपरीतानिसेवतेतथात्वमपीतिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ हिरण्मयवृक्षदर्शनंमृत्युचिन्हं वैतरण्यादियातनास्थानंपश्यसीति वर्तमानसामीप्येलट् ॥ १९ ॥ २० ॥ शाल्मलीयातनावृक्षः ॥ २१ ॥

धारितुंधर्तुं जीवितमितिशेषः ॥ २२ ॥ ममभर्तुःअपराधं कृत्वेतिशेषः भ्रातरंविना एकाकिनेतियावत् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ आगतगात्रवेपथुः भारातिशयात् ॥ २६ ॥ ॥ इति श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अपश्यतीअपश्यंती ॥ १ ॥ २ ॥ यदिरामायशंसेयुरिति दैवगत्यादृष्टायरामायशंसेयुरितिप्रत्याशयेतिशेषः वस्तुतोयंयदिशब्दोवेदाःप्रमाणंयदिस्युरितिवत् वस्त्रमुत्तरीयमुत्सृज्यतन्मध्येवानरमध्येसहभूषणंभूषणसहितंकर्णोत्पलादिचनिक्षिप्तं तयेति

धारितुंशक्ष्यसिचिरंविषंपीत्वेवनिर्घृण ॥ बद्धस्त्वंकालपाशेनदुर्निवारेणरावण ॥ २२ ॥ क्वगतोलप्स्यसेशर्मममभर्तुर्महात्मनः ॥ निमेषांतरमात्रेण विनाभ्रातरमाहवे ॥ २३ ॥ राक्षसानिहतायेनसहस्राणिचतुर्दश ॥ कथंसराघवोवीरःसर्वास्त्रकुशलोवली ॥ २४ ॥ नत्वांहन्याच्छरैस्तीक्ष्णैरिष्टभार्यापहारिणं ॥ एतच्चान्यच्चपरुषंवैदेहीरावणांकगा ॥ भयशोकसमाविष्टाकरुणंविललापह ॥ २५ ॥ तदाभृशार्तांबहुचैवभाषिणींविलापपूर्वंकरुणंचभामिनीं ॥ जहारपापस्तरुणींविचेष्टतींनृपात्मजामागतगात्रवेपथुः ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रिपंचाशः सर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ह्रियमाणातुवैदेहीकंचिन्नाथमपश्यती ॥ ददर्शगिरिशृंगस्थान्पंचवानरपुंगवान् ॥ १ ॥ तेषांमध्येविशालाक्षीकौशेयंकनकप्रभं ॥ उत्तरीयंवरारोहाशुभान्याभरणानिच ॥ २ ॥ मुमोचयदिरामायशंसेयुरितिभामिनी ॥ वस्त्रमुत्सृज्यतन्मध्येनिक्षिप्तंसहभूषणं ॥ ३ ॥ संभ्रमात्तुदशग्रीवस्तत्कर्मचनवुद्धवान् ॥ पिंगाक्षास्तांविशालाक्षींनेत्रैरनिमिषैरिव ॥ ४ ॥ विक्रोशंतींतदासीतांददृशुर्वानरोत्तमाः ॥ सचपंपामतिक्रम्यलंकामभिमुखःपुरीं ॥ ५ ॥ जगाममैथिलींगृह्यरुदतींराक्षसेश्वरः ॥ तांजहारसुसंहृष्टोरावणोमृत्युमात्मनः ॥ ६ ॥ उत्संगेनैवभुजगींतीक्ष्णदंष्ट्रांमहाविषां ॥ वनानिसरितःशैलान्सरांसिचविहायसा ॥ ७ ॥

शेषः ॥ ३ ॥ तत्कर्मचतत्कर्मतुवस्त्रभूषणप्रक्षेपकर्मतु संभ्रमात्सभयहरणजनितचित्तक्षोभात् अतिभारेणशिरसामधोमुखतयाच ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुसंहृष्टःमृत्योस्तत्त्वेनाज्ञानात् केचित्तुलब्धंरामहस्तान्मृत्युद्वारमितिसंहृष्टः विनाचोत्कटंपापंपुण्यक्षयाभावेननमृत्युःसन्निहितःस्यादितितमोगुणावृतःसन्मातर्यपिविरुद्धशब्दव्यवहारंकृतवानितिवदंति तेषामेतत्सर्गांतेवक्ष्यमाणंबभूवमोहान्मुदितइत्यसंगतंस्यात् तथाआत्मानंबुद्धिवैक्लव्यात्कृतकृत्यममन्यतइत्युत्तरसर्गादिस्थंचासंगतंस्यात् ॥ ६ ॥ विहायसाआकाशमार्गेण क्षिप्रंसमतीयायेत्यन्वयः ॥ ७ ॥ ॥ ७० ॥

तिमिर्मत्स्यविशेषः ॥ ८ ॥ संभ्रमाज्जगन्मात्रपहारदर्शनजक्षोभात्परिवृत्तोर्मिःस्वभावप्राप्तोर्मिप्रवृत्तिरहितः रुद्धाःरुद्धप्रचारामीनादयोस्मिन् ॥ ९ ॥ १० ॥ एतदंतःसीताहरणकर्मावसानः सिद्धाःसिद्धाश्च ॥ ११ ॥ रूपिणीमात्मनोमृत्युमित्यन्वयः ॥ १२ ॥ संरूढकक्ष्यांबहुजनाकीर्णद्वारां बहुलांविपुलां संरूढकक्ष्याबहुलमितिपाठेतादृशबहुतरद्वारवदित्यंतःपुरविशेषणं ॥ १३ ॥ मायामिवासुरीमित्यनेनमायारूपैवैषासीतायालंकामागतेतिध्वनितं मुख्यमातात्वग्निप्रविष्टेतिपूर्वमेवध्वनितमतएवरावणस्यवहनीयैषाजाता मायात्वादेवरावणस्यतदज्ञानं पि

सक्षिप्रंसमतीयायशरश्चापादिवच्युतः ॥ तिमिनक्रनिकेतंतुवरुणालयमक्षयं ॥ ८ ॥ सरितांशरणंगत्वासमतीयायसागरं ॥ संभ्रमात्परिवृत्तोर्मीरुद्धमीनमहोरगः ॥ ९ ॥ वैदेह्यांह्रियमाणायांबभूववरुणालयः ॥ अंतरिक्षगतावाचःससृजुश्चारणास्तथा ॥ १० ॥ एतदंतोदशग्रीवइतिसिद्धास्तदाब्रुवन् ॥ सतुसीतांविचेष्टंतीमंकेनादायरावणः ॥ ११ ॥ प्रविवेशपुरींलंकांरूपिणींमृत्युमात्मनः ॥ सोभिगम्यपुरींलंकांसुविभक्तमहापथां ॥ १२ ॥ संरूढकक्ष्यांबहुलांस्वमंतःपुरमाविशत् ॥ तत्रतामसितापांगींशोकमोहसमन्वितां ॥ १३ ॥ निदधेरावणःसीतांमयोमायामिवासुरीं ॥ अब्रवीच्चदशग्रीवःपिशाचीर्घोरदर्शनाः ॥ १४ ॥ यथानैनांपुमान्स्त्रीवासीतांपश्यत्यसंमतः ॥ मुक्तामणिसुवर्णानिवस्त्राण्याभरणानिच ॥ १५ ॥ यद्यदिच्छेत्तदेवास्यादेयंमच्छंदतोयथा ॥ याचवक्ष्यतिवैदेहींवचनंकिंचिदप्रियं ॥ १६ ॥ अज्ञानाद्यदिवाज्ञानान्नतस्याजीवितंप्रियं ॥ तथोक्त्वाराक्षसीस्तास्तुराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ १७ ॥ निष्क्रम्यांतःपुरात्तस्मात्किंकृत्यमितिचिंतयन् ॥ ददर्शाष्टौमहावीर्यान्राक्षसान्पिशिताशनान् ॥ १८ ॥ सतान्दृष्ट्वामहावीर्योवरदानेनमोहितः ॥ उवाचतानिदंवाक्यंप्रशस्यबलवीर्यतः ॥ १९ ॥ नानाप्रहरणाःक्षिप्रमितोगच्छतसत्वराः ॥ जनस्थानंहतस्थानंभूतंपूर्वंखरालयं ॥ २० ॥ तत्रास्यतांजनस्थानेशून्येनिहतराक्षसे ॥ पौरुषंबलमाश्रित्यत्रासमुत्सृज्यदूरतः ॥ २१ ॥

शाचीःराक्षसीरित्यर्थइतितीर्थः ॥ १४ ॥ असंमतःअस्मदननुज्ञातःपुमांस्तथाभूतास्त्रीवानपश्यतितथारक्षतेतिशेषः ॥ १५ ॥ मच्छंदतोमदाज्ञयायद्यद्वस्तुयदाइच्छेत्तत्देवयथास्याइष्टंभवतितथैवतत्सर्वंदेयं मच्छंदतइत्यस्यमद्वशप्राप्तिसिद्ध्यर्थमित्यर्थइतिकतकः अस्याअप्रियंचनवाच्यमित्याह याचेति तस्याजीवितंनप्रियं तांमारयामीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वरदानेनपैतामहेनमोहितोरामशतादपिनमेभीरितिचिंतयानः मोहकृतैषाचिंता तान्बलवीर्यतःप्रशस्येत्यन्वयः ॥ १९ ॥ हतस्थानंरामेणेति शून्यंकृतमित्यर्थः पूर्वंखरालयत्वंभूतंप्राप्तं ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ धैर्यस्योपरिक्रोधः धैर्योपमर्दकःक्रोधइत्यर्थः ततःखरादिवधान्नतुभीत्यानापिदथाक्रोधइत्यर्थः ॥ २३ ॥ निर्यातयितुंप्रत्युपकारेणापनेतुं ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रवृत्तिर्वार्ता उप नेतव्याममप्रापणीया ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ महार्थंमहानर्थोभिधेयंयस्यतत् यतःयद्दिशिजनस्थानंतद्दिशीत्यर्थः अलक्ष्यदर्शनाःअंतर्धानविद्यया ॥ २९ ॥ उपलभ्यप्राप्यगृहीत्वाच

बहुसैन्यंमहावीर्यंजनस्थानेनिवेशितं ॥ सदूषणखरंयुद्धेनिहतंरामसायकैः ॥ २२ ॥ ततःक्रोधोममापूर्वोधैर्यस्योपरिवर्धते ॥ वैरंचसुमहज्जातंरामंप्र तिसुदारुणं ॥ २३ ॥ निर्यातयितुमिच्छामितच्चवैरंमहारिपोः ॥ नहिलप्स्याम्यहंनिद्रामहत्वासंयुगेरिपुं ॥ २४ ॥ तंत्विदानीमहंहत्वाखरदूषणघातिनं ॥ रामंशर्मोपलप्स्यामिधनंलब्ध्वेवनिर्धनः ॥ २५ ॥ जनस्थानेवसद्भिस्तुभवद्भीराममाश्रिता ॥ प्रवृत्तिरुपनेतव्याकिंकरोतीतितत्त्वतः ॥ २६ ॥ अप्रमा दाच्चगंतव्यंसर्वैरेवनिशाचरैः ॥ कर्तव्यश्चसदायत्नोराघवस्यवधंप्रति ॥ २७ ॥ युष्माकंतुबलंज्ञातंबहुशोरणमूर्धनि ॥ अतश्चास्मिन्जनस्थानेमयायू यंनिवेशिताः ॥ २८ ॥ ततःप्रियंवाक्यमुपेत्यराक्षसामहार्थमष्टावभिवाद्यरावणं ॥ विहायलंकांसहिताःप्रतस्थिरेयतोजनस्थानमलक्ष्यदर्शनाः ॥ २९ ॥ ततस्तुसीतामुपलभ्यरावणःसुसंप्रहृष्टःपरिगृह्यमैथिलीं ॥ प्रसज्ज्यरामेणचवैरमुत्तमंबभूवमोहान्मुदितःसरावणः ॥ ३० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुःपंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ संदिश्यराक्षसान्घोरान्रावणोष्टौमहाबलान् ॥ आत्मानंबुद्धिवैक्लव्यात्कृतकृत्यममन्यत ॥ १ ॥ सचिंतयानोवैदेहींकामबाणैःप्रपीडितः ॥ प्रविवेशगृहंरम्यंसीतांद्रष्टुमभित्वरन् ॥ २ ॥ सप्रविश्यतुतद्वेश्म रावणोराक्षसाधिपः ॥ अपश्यद्राक्षसीमध्येसीतांदुःखपरायणां ॥ ३ ॥ अश्रुपूर्णमुखींदीनांशोकभारावपीडितां ॥ वायुवेगैरिवाक्रांतांमज्जंतींनाव मर्णवे ॥ ४ ॥ मृगयूथपरिभ्रष्टांमृगींश्वभिरिवावृतां ॥ अधोगतमुखींसीतांतामभ्येत्यनिशाचरः ॥ ५ ॥

परिगृह्यस्वगृहेस्थापयित्वापरिग्रहत्वेनविभाव्यच प्रसज्ज्यसंपाद्य मोहान्मुदितःखरहंतुर्वधोममसुकरःस्त्रीवियोगेनातिखिन्नस्येतिहर्षितः ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीये रामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुःपंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ बुद्धिवैक्लव्याद्बुद्धिवैपरीत्यात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ शोकोवायुस्थाने अश्रुचार्णवजल स्थाने अनेनाश्रुवेगातिशयउक्तः ॥ ४ ॥ अधोगतमवनतंमुखंयस्याः ॥ ५ ॥

अनिच्छंतीमपितद्दर्शनंबलाद्दर्शयामासेत्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ दांतैर्गजदंतकृतैः तपनीयंस्वर्णं स्तंभैर्युतमितिशेषः ॥ ८ ॥ तयासीतया ॥ ९ ॥ हेममयजालकैरावृताः ॥ १० ॥ सुध यामणिभिश्चविचित्राणि भूमिभागानीत्यार्षंक्लीबत्वं ॥ ११ ॥ दीर्घिकावाप्यः ॥ १२ ॥ लोभितुंसामनिग्रहाभ्यांप्रलोभयितुं ॥ १३ ॥ दशेति द्वात्रिंशत्कोटिसंख्याः ॥ १४ ॥ तेषाम पिएकस्यैकस्यैकमेकंसहस्रंममकार्येप्रयोजनेसाधकतयापुरःसरमस्तीतिशेषः ॥ १५ ॥ मेममयदिदमुक्तरूपंराज्यतंत्रंराजपरिकरस्तत्त्वयिप्रतिष्ठितं त्वदधीनमित्यर्थः ॥ १६ ॥ बह्वीनामु

तांतुशोकवशाद्दीनामवशांराक्षसाधिपः ॥ सबलाद्दर्शयामासगृहंदेवगृहोपमं ॥ ६ ॥ हर्म्यप्रासादसंबाधंस्त्रीसहस्रनिषेवितं ॥ नानापक्षिगणैर्जुष्टंना नारत्नसमन्वितं ॥ ७ ॥ दांतैस्तापनीयैश्चस्फाटिकैराजतैस्तथा ॥ वज्रवैदूर्यचित्रैश्चस्तंभैर्दृष्टिमनोरमैः ॥ ८ ॥ दिव्यदुंदुभिनिर्घोषंतप्तकांचनभूषणं ॥ सोपानंकांचनंचित्रमारुरोहतयासह ॥ ९ ॥ दांतकाराजताश्चैवगवाक्षाःप्रियदर्शनाः ॥ हेमजालावृताश्चासंस्तत्रप्रासादपंक्तयः ॥ १० ॥ सुधामणि विचित्राणिभूमिभागानिसर्वशः ॥ दशग्रीवःस्वभवनेप्रादर्शयतमैथिलीं ॥ ११ ॥ दीर्घिकाःपुष्करिण्यश्चनानापुष्पसमावृताः ॥ रावणोदर्शयामास सीतांशोकपरायणां ॥ १२ ॥ दर्शयित्वातुवैदेहींकृत्स्नंतद्भवनोत्तमं ॥ उवाचवाक्यंपापात्मासीतांलोभितुमिच्छया ॥ १३ ॥ दशराक्षसकोट्यश्चद्वाविंश तिरथापराः ॥ वर्जयित्वाजनान्वृद्धान्बालांश्चरजनीचरान् ॥ १४ ॥ तेषांप्रभुरहंसीतेसर्वेषांभीमकर्मणां ॥ सहस्रमेकमेकस्यममकार्यपुरःसरं ॥ १५ ॥ यदिदंराज्यतंत्रंमेत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ जीवितंचविशालाक्षित्वंमेप्राणैर्गरीयसी ॥ १६ ॥ बह्वीनामुत्तमस्त्रीणांममयोसौपरिग्रहः ॥ तासांत्वमीश्वरी सीतेममभार्याभवप्रिये ॥ १७ ॥ साधुकिंतेन्यथाबुद्ध्यारोचयस्ववचोमम ॥ भजस्वमाभितप्तस्यप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ १८ ॥ परिक्षिप्तासमुद्रेणलंकेयं शतयोजना ॥ नेयंधर्षयितुंशक्यासेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ १९ ॥

त्तमस्त्रीणामंतःपुरसंचारिणीनां योममपरिग्रहःभार्या नित्यपुल्लिंगःपरिग्रहशब्दोभार्यावाची ममभार्यासतीतासांत्वमीश्वरीस्वामिनीभव ॥ १७ ॥ साधुहितंममवचोरोचयस्वेत्यन्वयः अन्यथाबुद्ध्यातेतवकिं नकिमपिफलमित्यर्थः मामांभजस्वअभितप्तस्यकामाभितप्तस्य ॥ १८ ॥ शतयोजना भूमेरितिशेषः अशक्यधर्षणत्वेपूर्वार्धहेतुः एवंचरामस्यात्रागमनमसंभावि तमितिभावः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अस्यरामस्य ॥ २३ ॥ यथावायुर्बद्धुमशक्योयथाचाग्निशिखाग्रहीतुमशक्यास्तथेहागंतुमशक्यमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ मद्विधास्त्वत्प्रेष्याभविष्यंति मांचे
दंगीकरिष्यसितदासेवकवत्त्वदाज्ञावशोभविष्यामि तथाभूतेमयिराक्षसादेवाश्चमद्वशास्त्वद्वशाःसंपन्नाएव किंविशेषणसर्वंचराचरंत्वत्प्रेष्यंभवतितदेत्यर्थः ॥ २६ ॥ अभिषेकःश्रमनिद

नदेवेषुनयक्षेषुनगंधर्वेषुनर्षिषु ॥ अहंपश्यामिलोकेषुयोमेवीर्यसमोभवेत् ॥ २० ॥ राज्यभ्रष्टेनदीनेनतापसेनपदातिना ॥ किंकरिष्यसिरामेणमानु
षेणाल्पतेजसा ॥ २१ ॥ भजस्वसीतेमामेवभर्ताहंसदृशस्तव ॥ यौवनंत्वध्रुवंभीरुरमस्वेहमयासह ॥ २२ ॥ दर्शनेमाकृथाबुद्धिंराघवस्यवरानने ॥ का
स्यशक्तिरिहागंतुमपिसीतेमनोरथैः ॥ २३ ॥ नशक्योवायुराकाशेपाशैर्बद्धुंमहाजवः ॥ दीप्यमानस्यवाप्यग्नेर्ग्रहीतुंविमलाःशिखाः ॥ २४ ॥ त्रयाणा
मपिलोकानांनतंपश्यामिशोभने ॥ विक्रमेणनयेद्यस्त्वांमद्बाहुपरिपालितां ॥ २५ ॥ लंकायाःसुमहद्राज्यमिदंत्वमनुपालय ॥ त्वत्प्रेष्यामद्विधाश्चैवदे
वाश्चापिचराचरं ॥ २६ ॥ अभिषेकजलक्लिन्नातुष्टाचरमयस्वच ॥ दुष्कृतंयत्पुराकर्मवनवासेनतद्गतं ॥ २७ ॥ यच्चतेसुकृतंकर्मतस्येहफलमाप्नुहि ॥ इ
हसर्वाणिमाल्यानिदिव्यगंधानिमैथिलि ॥ २८ ॥ भूषणानिचमुख्यानितानिसेवमयासह ॥ पुष्पकंनामसुश्रोणिभ्रातुर्वैश्रवणस्यमे ॥ २९ ॥ विमानं
सूर्यसंकाशंतरसानिर्जितंरणे ॥ विशालंरमणीयंचतद्विमानंमनोजवं ॥ ३० ॥ तत्रसीतेमयासार्धंविहरस्वयथासुखं ॥ वदनंपद्मसंकाशंविमलंचारु
दर्शनं ॥ ३१ ॥ शोकार्तंतुवरारोहेनभ्राजतिवरानने ॥ एवंवदतितस्मिन्सावस्त्रांतेनवरांगना ॥ ३२ ॥ पिधायेंदुनिभंसीतामंदमश्रूण्यवर्तयत् ॥ ध्यायं
तींतामिवास्वस्थांसीतांचिंताहतप्रभां ॥ ३३ ॥ उवाचवचनंवीरोरावणोरजनीचरः ॥ अलंव्रीडेनवैदेहिधर्मलोपकृतेनते ॥ ३४ ॥

त्तिद्वाराभोगायस्नानंतदुदकेनक्लिन्नार्द्राश्रमापनयनात्तुष्टाचमांरमयस्व यत्पूर्वंसंचितंकिंचिद्दुष्कृतमासीत्तद्वनवासेनतद्गतदुःखेनगतंक्षीणं॥२७॥इहलंकायां मदंगीकारादितिशेषः॥२८॥
॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शोकेनअस्वस्थामिवचिंतयाहतप्रभामिवध्यायंतीमिवतामुवाचेत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ तूष्णीमवस्थानाद्व्रीडयातूष्णींस्थितेतिमन्यमानआह अलमिति धर्म
लोपःस्वभर्तृत्यागपरांगीकाररूपस्तत्कृतेनव्रीडेनलज्जयाऽलं मास्त्वित्यर्थः ॥ ३४ ॥

॥७२॥

कुतस्तत्राह आर्षइति हेदेवित्वामभित्वामुद्दिश्यमयाक्रियमाणोनिष्पंदःस्नेहबंधःप्रार्थनारूपःयश्चाग्रेभविष्यतिसोयमार्षोऋषिदृष्टएवक्षत्रियाणामुचितत्वेनवेदोक्तएव बलात्कारेणराक्ष
सइतिविवाहेषुस्मृत्यागणनात् एवमुक्तिरपितमोगुणप्राधान्येनैव कन्यायाबलात्कारेणग्रहणस्यैवराक्षसविवाहपदार्थत्वादितिबोध्यं पुनःप्रसादयति एताविति ॥३५॥ इमादासोहमित्यं
ताःशुष्यमाणेनकामपीडितेनमयाभाषिताउक्तावाचःशून्यायथानभवंतितथाकुर्वितिशेषः ॥ ३६ ॥ एवंविधंप्रसादनंनकाप्यभूदित्याह नचापीति मन्यतेऽमंस्त अत्ररसाभासः ॥ ३७ ॥

आर्षोयंदेविनिष्पंदोयस्त्वामभिभविष्यति ॥ एतौपादौमयास्निग्धौशिरोभिःपरिपीडितौ ॥ ३५ ॥ प्रसादंकुरुमेक्षिप्रंवश्योदासोहमस्मिते ॥ इमाःशू
न्यमयावाचःशुष्यमाणेनभाषिताः ॥ ३६ ॥ नचापिरावणःकांचिन्मूर्ध्नास्त्रींप्रणमेतह ॥ एवमुक्त्वादशग्रीवोमैथिलींजनकात्मजां ॥ कृतांतवशमापन्नो
ममेयमितिमन्यते ॥ ३७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सातथोक्तातुवै
देहीनिर्भयाशोककर्शिता ॥ तृणमंतरतःकृत्वारावणंप्रत्यभाषत ॥ १ ॥ राजादशरथोनामधर्मसेतुरिवाचलः ॥ सत्यसंधःपरिज्ञातोयस्यपुत्रःसराघवः
॥ २ ॥ रामोनामसधर्मात्मात्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ दीर्घबाहुर्विशालाक्षोदैवतंसपतिर्मम ॥ ३ ॥ इक्ष्वाकूणांकुलेजातःसिंहस्कंधोमहाद्युतिः ॥ लक्ष्मणे
नसहभ्रात्रायस्तेप्राणान्वधिष्यति ॥ ४ ॥ प्रत्यक्षंयद्यहंतस्यत्वयावैधर्षिताबलात् ॥ शयितात्वंहतःसंख्येजनस्थानेयथाखरः ॥ ५ ॥ यएतेराक्षसाःप्रो
क्ताघोररूपामहाबलाः ॥ राघवेनिर्विषाःसर्वेसुपर्णेपन्नगायथा ॥ ६ ॥ तस्यज्याविप्रमुक्तास्तेशराःकांचनभूषणाः ॥ शरीरंविधमिष्यंतिगंगाकूलमि
वोर्मयः ॥ ७ ॥ असुरैर्वासुरैर्वात्वंयद्यवध्योसिरावण ॥ उत्पाद्यसुमहद्वैरंजीवंस्तस्यनमोक्ष्यसे ॥ ८ ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥५५॥ ॥७॥ ॥ निर्भयास्त्रियोबलादुपभोगेमूर्धातेविपतिष्यतीत्यप्सरसोराव
णंप्रतिशापंचित्तेविज्ञायनिर्भया बलात्कारेयोगवशाददृश्याऽस्पृश्याचभविष्यामीतिधियानिर्भयावा तृणमंतरतःकृत्वासाक्षात्पापालकपरपुरुषसंभाषणजदोषपरिहारायेतिशेषः ॥ १ ॥
धर्मसेतुरिवेत्यत्रधर्मेतिपृथक्पदंलुप्तषष्ठीकं धर्मस्याचलःसेतुरिवमर्यादाप्रतिष्ठापकःपरिज्ञातःप्रसिद्धः ॥ २ ॥ ३ ॥ सकस्तत्राह यइति ॥ ४ ॥ शयिताशयनकर्ता मृतोभूरितिशेषः इदा
र्षः ॥ ५ ॥ प्रोक्तास्त्वया मत्पुरइतिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तस्यरामस्यवैरंक्रोधमुत्पाद्यतत्सन्निधिंप्राप्तस्ततोजीवन्नमोक्ष्यसे तस्यमनुष्यत्वादितिभावः ॥ ८ ॥

तदेवाह अंतकरःनाशकरः ॥ ९ ॥ रक्षइतिरावणसंबोधनं निर्दग्धोभवेरितिशेषः ॥ १०॥ योरामःपातयेदित्यादि शक्यार्थेलिङ् यच्चतवशतयोजनसमुद्रमध्यगालंकाःगम्येतिबुद्धिःसाट
थैवेत्याह सागरंशोषयेद्वापि वाशब्दएवार्थे सइहस्थितांसीतांमोचयेदेवेत्यर्थः ॥११॥ त्वत्कृतेनत्वत्कृतापराधेन ॥१२॥ पतिपार्श्वाद्विनाभावंपतिपार्श्ववियोगं ॥१३॥ देवरसंयुक्तोलक्ष्म
णसंयुतः सखरादिहंता दैवतसंयुक्तइतिपाठेदैवानुकूल्यवानित्यर्थः ॥ १४ ॥ वीर्यपराक्रमः बलंशारीरं दर्पोमदः उत्सेकःअमर्यादत्वं ॥ १५ ॥ कार्येप्रमाद्यंति उचितकार्येवैपरीत्यंप्राप्नुवं

सतेजीवितशेषस्यराघवोंतकरोबली ॥ पशोर्यूपगतस्येवजीवितंतवदुर्लभं ॥ ९ ॥ यदिपश्येत्सरामस्त्वांरोषदीप्तेनचक्षुषा ॥ रक्षस्त्वमद्यनिर्दग्धोयथा
रुद्रेणमन्मथः ॥ १० ॥ यश्चंद्रंनभसोभूमौपातयेन्नाशयेतवा ॥ सागरंशोषयेद्वापिससीतांमोचयेदिह ॥ ११ ॥ गतासुस्त्वंगतश्रीकोगतसत्त्वोगतेंद्रि
यः ॥ लंकावैधव्यसंयुक्तात्वत्कृतेनभविष्यति ॥ १२ ॥ नतेपापमिदंकर्मसुखोदर्कंभविष्यति ॥ याहंनीताविनाभावंपतिपार्श्वात्त्वयाबलात् ॥ १३ ॥ स
हिदेवरसंयुक्तोममभर्तामहाद्युतिः ॥ निर्भयोवीर्यमाश्रित्यशून्येवसतिदंडके ॥ १४ ॥ सतेवीर्यंबलंदर्पमुत्सेकंचयथाविधं ॥ व्यपनेष्यतिगात्रेभ्यःशर
वर्षेणसंयुगे ॥ १५ ॥ यदाविनाशोभूतानांदृश्यतेकालचोदितः ॥ तदाकार्येप्रमाद्यंतिनराःकालवशंगताः ॥ १६ ॥ मांप्रधृष्यसतेकालःप्राप्तोयंराक्षसा
धम ॥ आत्मनोराक्षसानांचवधायांतःपुरस्यच ॥ १७ ॥ नशक्यायज्ञमध्यस्थावेदिःस्रुग्भांडमंडिता ॥ द्विजातिमंत्रसंपूताचंडालेनावमर्दितुं ॥ १८ ॥
तथाहंधर्मनित्यस्यधर्मपत्नीदृढव्रता ॥ त्वयास्प्रष्टुंनशक्याहंराक्षसाधमपापिना ॥ १९ ॥ क्रीडंतीराजहंसेनपद्मखंडेषुनित्यशः ॥ हंसीसातृणमध्यस्थं
कथंद्रक्ष्येतमद्गुकं ॥ २० ॥ इदंशरीरंनिःसंज्ञंबंधवाघातयस्ववा ॥ नेदंशरीरंरक्ष्यंमेजीवितंवापिराक्षस ॥ २१ ॥

तीत्यर्थः ॥ १६ ॥ मांप्रधृष्य स्थितस्येतिशेषः सतेकालइति नाशकालइत्यर्थः स्वमरणेनवैधव्यमेवांतःपुरवधः ॥ १७ ॥ यज्ञमध्यस्थायज्ञशालामध्यस्थास्रुगादियज्ञोपकरणमंडितावे
दिश्चंडालेनावमर्दितुंस्प्रष्टुंनशक्यातथात्वयाहमितियोजना ॥ १८ ॥ १९ ॥ पद्मखंडानिपद्मसमूहाः तृणमध्यस्थंजलनील्यादितृणमध्यस्थंद्रक्ष्येतपश्येत् मद्गुकंजलवायसं ॥ २० ॥
एवंनिर्भयोक्तौलोकानुसारेणपतिव्रतोचितंहेतुमाह इदमिति निःसंज्ञंस्वतोजडं ॥ २१ ॥

अपक्रोशंसीताअसतीजातेतिनिंदां सुपरुषंसुतरांपरुषं अनेनप्रबंधेनरजस्तमोयुतानामीश्वरालाभोदर्शितः ॥ २२ ॥ २३ ॥ भयसंदर्शनंभयोत्पादकं द्वादशप्रतीक्षेइतिशेषः यत्तुपाद्मे
दशमासात्परंसीतेयदिमांनभजिष्यति तदाहन्मीत्युक्तं तत्तुपुनःसीतासविधगमनकालिकंवचइतिनविरोधः ॥२४॥ नाभ्येषिस्वारस्येनेतिशेषः ॥ २५ ॥ शत्रूनरावयतिक्रोशयतीतिशत्रुरा

नतुशक्यमपक्रोशंपृथिव्यांदातुमात्मनः ॥ एवमुक्तातुवैदेहीक्रोधात्सुपरुषंवचः ॥ २२ ॥ रावणंजानकीतत्रपुनर्नोवाचकिंचन ॥ सीतायावचनंश्रु
त्वापरुषंरोमहर्षणं ॥ २३ ॥ प्रत्युवाचततःसीतांभयसंदर्शनंवचः ॥ शृणुमैथिलिमद्वाक्यंमासान्द्वादशभामिनि ॥ २४ ॥ कालेनानेननाभ्येषियदिमां
चारुहासिनि ॥ ततस्त्वांप्रातराशार्थंसूदाश्छेत्स्यंतिलेशशः ॥ २५ ॥ इत्युक्त्वापरुषंवाक्यंरावणःशत्रुरावणः ॥ राक्षसीश्चततःक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत्
॥ २६ ॥ शीघ्रमेवहिराक्षस्योविरूपाघोरदर्शनाः ॥ दर्पमस्यापनेष्यंतुमांसशोणितभोजनाः ॥ २७ ॥ वचनादेवतास्तस्यसुघोराघोरदर्शनाः ॥ कृतप्रांजल
योभूत्वामैथिलींपर्यवारयन् ॥ २८ ॥ सताःप्रोवाचराजासौरावणोघोरदर्शनाः ॥ प्रचल्यचरणोत्कर्षैर्दारयन्निवमेदिनीं ॥ २९ ॥ अशोकवनिकामध्ये
मैथिलीनीयतामिति ॥ तत्रेयंरक्ष्यतांगूढंयुष्माभिःपरिवारिता ॥ ३० ॥ तत्रैनांतर्जनैर्घोरैःपुनःसांत्वैश्चमैथिलीं ॥ आनयध्वंवशंसर्वावन्यांगजवधूमिव
॥ ३१ ॥ इतिप्रतिसमादिष्टाराक्षस्योरावणेनताः ॥ अशोकवनिकांजग्मुर्मैथिलींपरिगृह्यतु ॥ ३२ ॥ सर्वकामफलैर्वृक्षैर्नानापुष्पफलैर्वृतां ॥ सर्वका
लमदैश्चापिद्विजैःसमुपसेवितां ॥ ३३ ॥ सातुशोकपरीतांगीमैथिलीजनकात्मजा ॥ राक्षसीवशमापन्नाव्याघ्रीणांहरिणीयथा ॥ ३४ ॥ शोकेनमहता
त्रस्तामैथिलीजनकात्मजा ॥ नशर्मलभतेभीरुःपाशबद्धामृगीयथा ॥ ३५ ॥

वणः ॥ २६ ॥ अपनेष्यंतुअपनयंतु ॥ २७ ॥ कृतप्रांजलयोरावणंप्रतीतिशेषः ॥ २८ ॥ चरणोत्कर्षैःपदोत्क्षेपैर्मेदिनींदारयन्निव प्रचल्यद्वित्राणिपदानिचलित्वा ॥ २९ ॥ नीयतामि
तिप्रोवाचेत्यन्वयः परिवारिताक्षणमप्यवियुक्ता रक्ष्यतामित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सर्वेकामाःफलंतियेभ्यस्तादृशैर्वृक्षैःकल्पवृक्षैरित्यर्थः सर्वकालमदैःसर्वकालंमदयुतैर्द्विजैःपक्षि
भिः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ शोकेनत्रस्तासेव इतरजनप्रतारणायनटवल्लोकरीत्यनुसरणमनयोर्लोकोयथावास्तवममन्यततथैवकविरपिवर्णयतितत्प्रतारणायैवेतिमंतव्यं ॥ ३५ ॥

॥ ७३॥

॥ ३६ ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ५ ॥ "प्रवेशितायामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

नविंदतेतत्रतुशर्ममैथिलीविरूपनेत्राभिरतीवतर्जिता॥ पतिंस्मरंतीदयितंचदेवरंविचेतनाभूद्भयशोकपीडिता॥ ३६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेषट्पंचाशःसर्गः॥५६॥ ॥ ५ ॥ ॥"प्रवेशितायांसीतायांलंकांप्रतिपितामहः॥तदाप्रोवाचदेवेंद्रंपरितुष्टंशतक्रतुं॥ १ ॥ त्रैलोक्यस्यहितार्थायरक्षसामहितायच॥ लंकांप्रवेशितासीतारावणेनदुरात्मना॥ २॥ पतिव्रतामहाभागानित्यंचैवसुखैधिता॥ अपश्यंतीचभर्तारंपश्यंतीराक्षसीजनं॥ ३॥ राक्षसीभिःपरिवृताभर्तृदर्शनलालसा॥ निविष्टाहिपुरीलंकातीरेनदनदीपतेः ॥ ४ ॥ कथंज्ञास्यतितांरामस्तत्रस्थांतामनिंदितां॥ दुःखंसंचिंतयंतीसाबहुशःपरिदुर्लभा॥ ५॥ प्राणयात्रामकुर्वाणाप्राणांस्त्यक्ष्यत्यसंशयं ॥ सभूयःसंशयोजातःसीतायाःप्राणसंक्षये॥ ६॥ सत्वंशीघ्रमितोगत्वासीतांपश्यशुभाननां॥ प्रविश्यनगरींलंकांप्रयच्छहविरुत्तमं ॥ ७ ॥ एवमुक्तोथदेवेंद्रःपुरींरावणपालितां॥ आगच्छन्निद्रयासार्धंभगवान्पाकशासनः॥ ८॥ निद्रांचोवाचगच्छत्वंराक्षसान्संप्रमोहय॥ सातथोक्तामघवतादेवीपरमहर्षिता ॥ ९॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थंप्रामोहयतराक्षसान्॥ एतस्मिन्नंतरेदेवःसहस्राक्षःशचीपतिः॥ १०॥ आससादवनस्थांतांवचनंचेदमब्रवीत्॥ देवराजोस्मिभद्रंतेइहचास्मिशुचिस्मिते॥ ११॥ अहंत्वांकार्यसिद्ध्यर्थंराघवस्यमहात्मनः॥ साहाय्यंकल्पयिष्यामिमाशुचोजनकात्मजे॥ १२॥ मत्प्रसादात्समुद्रंसतरिष्यतिबलैःसह॥ मयैवेहचराक्षस्योमाययामोहिताःशुभे॥ १३॥ तस्मादन्नमिदंसीतेहविष्यान्नमहंस्वयं॥ सत्वांसंगृह्यवैदेहिआगतःसहनिद्रया॥ १४॥ एतदस्यसिमद्धस्तान्नत्वांबाधिष्यतेशुभे॥ क्षुधातृषाचरंभोरुवर्षाणामयुतैरपि॥ १५॥ एवमुक्तातुदेवेंद्रमुवाचपरिशंकिता॥ कथंजानामिदेवेंद्रंत्वामिहस्थंशचीपतिं॥ १६॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥२२॥२३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसर्गः॥" ५ ॥ अथकर्वारामवृत्तांतमाह राक्षसमिति ॥ १ ॥ यदापथिनिवृत्तस्तदातस्यमैथिलींद्रष्टुकामस्यतांद्रष्टुंसंत्वरमाणस्यतस्येवस्थितस्यपृष्ठतोगोमायुःशिवाननादेत्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ यथाभाव्यशुभंत

देवलिंगानिदृष्टानिरामलक्ष्मणसन्निधौ॥ तानिदर्शयदेवेंद्रयदित्वंदेवराट्स्वयं॥ १७॥ सीतायावचनंश्रुत्वातथाचक्रेशचीपतिः॥ पृथिवींनास्पृशत्पद्भ्यामनिमेषेक्षणानिच॥ १८॥ अरजोंबरधारीचनम्लानकुसुमस्तथा॥ तंज्ञात्वालक्षणैःसीतावासवंपरिहर्षिता ॥ १९ ॥ उवाचवाक्यंरुदतीभगवद्राघवंप्रति॥ सहभ्रात्रामहाबाहुर्दिष्ट्यामेश्रुतिमागतः ॥ २० ॥ यथामेश्वशुरोराजायथाचमिथिलाधिपः ॥ तथात्वामद्यपश्यामिसनाथोमेपतिस्त्वया॥ २१ ॥ तवाज्ञयाचदेवेंद्रपयोभूतमिदंहविः॥ अशिष्यामित्वयादत्तंरघूणांकुलवर्धनं॥ २२ ॥इंद्रहस्ताद्गृहीत्वातत्पायसंसाशुचिस्मिता ॥ न्यवेदयतभर्त्रेसालक्ष्मणायचमैथिली॥ २३॥ यदिजीवतिमेभर्तासहभ्रात्रामहाबलः॥इदमस्तुतयोर्भक्त्यातदाश्नात्पायसंस्वयं ॥ २४ ॥ इतीवतत्प्राश्यहविर्वराननाजहौक्षुधादुःखसमुद्भवंचतं॥इंद्रात्प्रवृत्तिमुपलभ्यजानकीकाकुत्स्थयोःप्रीतमनाबभूव॥ २५॥ सचापिशक्रस्त्रिदिवालयंतदाप्रीतोययौराघवकार्यसिद्धये॥ आमंत्र्यसीतांसततोमहात्माजगामनिद्रासहितःस्वमालयं॥ २६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसर्गः॥" ॥५॥ ॥५॥ ॥राक्षसंमृगरूपेणचरंतंकामरूपिणं॥ निहत्यरामोमारीचंतूर्णंपथिन्यवर्तत॥ १ ॥ तस्यसंत्वरमाणस्यद्रष्टुकामस्यमैथिलीं॥ क्रूरस्वनोथगोमायुर्विननादास्यपृष्ठतः॥ २॥ सतस्यस्वरमाज्ञायदारुणंरोमहर्षणं॥ शंकयामासगोमायोःस्वरेणपरिशंकितः॥ ३॥ अशुभंवतमन्येहंगोमायुर्वाशितेयथा॥ स्वस्तिस्यादपिवैदेह्याराक्षसैर्भक्षणंविना॥ ४ ॥ मारीचेनतुविज्ञायस्वरमालक्ष्यमामकं॥विक्रुष्टंमृगरूपेणलक्ष्मणःशृणुयाद्यदि॥ ५॥ ससौमित्रिःस्वरंश्रुत्वातांचहित्वाथमैथिलीं॥ तयैवप्रहितःक्षिप्रंमत्सकाशमिहैष्यति॥ ६॥

थावाशतइत्यर्थः वैदेह्यावैदेह्यैराक्षसैर्भक्षणंविनातत्कर्तृकभक्षणाभावरूपंस्वस्तिस्यादित्यर्थः अपिःकामप्रवेदने ॥ ४ ॥ मारीचेनमामकंस्वरंविज्ञायमामकस्वरध्वनिंज्ञात्वाआलक्ष्यमदपकारोपायमवधार्ययन्मृगरूपेणतेनाक्रुष्टंहासीतेलक्ष्मणेतिचतद्यदिलक्ष्मणःशृणुयात्तदातंस्वरंश्रुत्वामदीयस्वरत्वेनज्ञात्वामैथिल्यैवप्रहितस्तांहित्वैष्यति ॥ ५ ॥ ६ ॥

सहितैरीप्सितःकर्तुमिष्टः नूनंनिश्चयेन तत्रैवानुकूलतर्कमाह कांचनइत्यादि यतःकांचनमृगोभूत्वामांव्यपनीयाकृष्यदूरंनीत्वाराक्षसोऽभूत् नतुचर्मप्रयोजनमृगएवस्थितः इतिवाक्यंव्या जहारचयत्तस्मात्तस्यावधईप्सितइत्यन्वयः काव्यलिंगालंकारः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अथचिंतांनाटयति अपीति स्वस्यभवनेहेतुर्जनस्थानेति जनस्थानंस्थानविशेषः जनानांलोकानांराक्ष सेभ्योभयनिवृत्त्याइहस्थाननिमित्तंचेत्यर्थः ॥ ९ ॥ हेत्वंतरमपि निमित्तानीति ॥ १० ॥ मृगरूपेणात्मनोपनयनंदूरमाकर्षणंदृष्ट्वापरिशंकितोजनस्थानंखरादिवासभूतमाजगाम अ

राक्षसैःसहितैर्नूनंसीतायाईप्सितोवधः॥ कांचनश्चमृगोभूत्वाव्यपनीयाश्रमात्तुमां ॥ ७॥ दूरंनीत्वाथमारीचोराक्षसोभूच्छराहतः॥ हालक्ष्मणहतो स्मीतियद्वाक्यंव्याजहारह॥ ८॥ अपिस्वस्तिभवेद्वाभ्यांरहिताभ्यांमयावने॥ जनस्थाननिमित्तंहिकृतवैरोस्मिराक्षसैः ॥ ९ ॥ निमित्तानिचघोराणि दृश्यंतेद्यबहूनिच॥ इत्येवंचिंतयन्रामःश्रुत्वागोमायुनिःस्वनं॥ १०॥ निवर्तमानस्त्वरितोजगामाश्रममात्मवान्॥ आत्मनश्चापनयनंमृगरूपेणरक्ष सा॥ ११॥ आजगामजनस्थानंराघवःपरिशंकितः॥ तंदीनमानसंदीनमासेदुर्मृगपक्षिणः ॥ १२॥ सव्यंकृत्वामहात्मानंघोरांश्चससृजुःस्वरान्॥ तानिदृष्ट्वानिमित्तानिमहाघोराणिराघवः॥ १३॥ ततोलक्ष्मणमायांतंददर्शविगतप्रभं॥ ततोविदूरेरामेणसमीयायसलक्ष्मणः॥ १४॥ विषण्णःस न्विषण्णेनदुःखितोदुःखभागिना॥ सजगर्हेथतंभ्राताद्दृष्ट्वालक्ष्मणमागतं ॥ १५॥ विहायसीतांविजनेवनेराक्षससेविते॥ गृहीत्वाचकरंसव्यंलक्ष्म णंरघुनंदनः॥ १६॥ उवाचमधुरोदर्कमिदंपरुषमार्तवत्॥ अहोलक्ष्मणगर्ह्यंतेकृतंयत्त्वंविहायतां ॥ १७॥ सीतामिहागतःसौम्यकच्चित्स्वस्तिभवेदि ति॥ नमेस्तिसंशयोवीरसर्वथाजनकात्मजा॥ १८॥

नेनततोपिपरतोमारीचव्यसनेनगतइतिसूचितं ॥ ११ ॥ दीनमानसं दीनमानसत्वंनाटयति दीनंशरीरेणापिम्लानं आसेदुःविपरीतार्थसूचकत्वेनप्रापुः ॥ १२ ॥ तदेवाह सव्यमप्रदक्षि णं ॥ १३ ॥ अविदूरेसमीपे समीयायसंगतोभूत् ॥ १४ ॥ समगुणकःसन्मिलित्वासरामोलंक्ष्मणस्यभ्रातासीतांविहायागतंलक्ष्मणंदृष्ट्वा लक्ष्मणंषष्ठ्यर्थेद्वितीया लक्ष्मणस्यसव्यंकरं गृहीत्वाजगर्हे ॥ १५ ॥ १६ ॥ गर्हणामाह उवाचेति मधुरोदर्कंशब्दतोमाधुर्योत्तरंअर्थतःपरुषमिदंवक्ष्यमाणमार्तवदार्तार्हमुवाच यद्वामधुरोदर्कंतात्पर्यतोमधुरमापाततःपरुषं तेकृ तंत्वयाकृतं ॥ १७ ॥ कच्चित्स्वस्तिभवेत् कल्याणंनसंभाव्यतइत्यर्थः ॥ १८ ॥

विनष्टाअपहृता यथाप्रादुर्भवंतिविनष्टेत्यादिनिश्चितं ॥ १९ ॥ अथापि वाप्रश्ने सामग्र्यंक्षेमंअनपहरणरूपं ॥ २० ॥ वाशंतेनदंति प्रदीप्तासूर्याधिष्ठिता ॥ २१ ॥ मृगसन्निकाशंमृग वत्प्रतिभासमानं म्रियमाणएवनततःपूर्वमित्यर्थः ॥ २२ ॥ सव्यंवामं वास्तवमर्थमाह पथिवर्ततेवाम्रियमाणावर्ततेवेत्यर्थः इदंवस्तुतत्त्वमुक्तं ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामी येरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पुनस्तदेवविस्तरेणाह सइति शून्यंसंतोषादिहीनचित्तं वैदेहींविनागतंतांत्यक्त्वागतं ॥ १ ॥

विनष्टाभक्षितावापिराक्षसैर्वनचारिभिः॥ अशुभान्येवभूयिष्ठंयथाप्रादुर्भवंतिमे ॥ १९ ॥ अपिलक्ष्मणसीतायाःसामग्र्यंप्राप्नुयामहे॥ जीवंत्याःपु रुषव्याघ्रसुतायाजनकस्यवै॥ २०॥ यथावैमृगसंघाश्चगोमायुश्चैवभैरवं॥ वाशंतेशकुनाश्चापिप्रदीप्तामभितोदिशं॥ अपिस्वस्तिभवेत्तस्याराज पुत्र्यामहाबल॥ २१॥ इदंहिरक्षोमृगसन्निकाशंप्रलोभ्यमांदूरमनुप्रयातं॥ हतंकथंचिन्महताश्रमेणसराक्षसोभून्म्रियमाणएव ॥ २२॥ मनश्चमे दीनमिहाप्रहृष्टंचक्षुश्चसव्यंकुरुतेविकारं॥ असंशयंलक्ष्मणनास्तिसीताहृतामृतावापथिवर्ततेवा॥ २३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ दिकाव्येअरण्यकांडेसप्तपंचाशःसर्गः॥ ५७॥ ॥ ७ ॥ सदृष्ट्वालक्ष्मणंदीनंशून्यंदशरथात्मजः॥ पर्यपृच्छतधर्मात्मावैदेहीमागतंविना ॥१॥प्रस्थितंदंडकारण्यंयामामनुजगामह॥ क्वसालक्ष्मणवैदेहीयांहित्वात्वमिहागतः॥ २॥राज्यभ्रष्टस्यदीनस्यदंडकान्परिधावतः॥ क्वसादुःखसहाया मेवैदेहीतनुमध्यमा॥ ३॥ यांविनानोत्सहेवीरमुहूर्तमपिजीवितुं॥ क्वसाप्राणसहायामेसीतासुरसुतोपमा॥ ४॥ पतित्वममराणांहिपृथिव्याश्चापिल क्ष्मण॥ विनातांतपनीयाभांनेच्छेयंजनकात्मजां॥५॥ कच्चिज्जीवतिवैदेहीप्राणैःप्रियतरामम॥ कच्चित्प्रव्राजनंवीरनमेमिथ्याभविष्यति॥ ६॥ सी तानिमित्तंसौमित्रेमृतेमयिगतेत्वयि॥ कच्चित्सकामाकैकेयीसुखितासाभविष्यति॥ ७॥ सपुत्रराज्यांसिद्धार्थांमृतपुत्रातपस्विनी॥ उपस्थास्यतिकौ सल्याकच्चित्सौम्येनकैकयीं॥ ८॥

॥ २॥३ ॥ प्राणसहाया तांविनाऽसहायाःप्राणाःकथंस्थास्यंतीतिभावः ॥ ४ ॥ अमराणांपतित्वमिंद्रत्वं ॥ ५ ॥ मेप्रव्राजनंचतुर्दशसमावनप्रव्राजनव्रतधारणंतुसीताजीवनेममजीवनान्न मिथ्याभविष्यति तदभावेमध्येएवममरणेतद्धानिरितिभावः॥ ६॥सीतानिमित्तंतद्विनाशनित्तंमयिमृतेत्वयिचैकाकिन्ययोध्यांगतेइत्यर्थः सकामापूर्णमनोरथा॥ ७॥सौम्येनविनयेन ॥८॥

संवृत्तासहृतायदिवृत्तामृतेत्यर्थः ॥ ९ ॥ प्रहसिताप्रहसितमुखी ॥ १० ॥ प्रमत्तेऽनुचितकारिणि ॥ ११ ॥ १२ ॥ तवापिज्ञातमद्बलवीर्यादिमतोपि ॥ १३ ॥ ममसदृशःममस्वरेणसदृशः यस्मात्त्वमत्रागतस्तस्मात्सस्वरस्तयाश्रुतइतिशंके ॥ १४ ॥ प्रतिकर्तुंमत्कृतापकारस्यप्रत्युपकारंकर्तुं तदपेक्षाणांरक्षसामंतरमवकाशोदत्तः ॥ १५ ॥ १६ ॥ किंत्विदानींकरिष्यामीनिर्शं केईदृशंदुःखंप्राप्तव्यमवश्यमनुभवितव्यमितिशंकेइतिधैर्यावलंबनं उत्प्रेक्षा ॥ १७ ॥ जनस्थानंतद्वर्तिस्वाश्रमं ॥ १८ ॥ विगर्हमाणइत्यादिवक्ष्यमाणसर्गार्थसंग्रहः श्रमेणबहुदूरधावन

यदिजीवतिवैदेहीगमिष्याम्याश्रमंपुनः ॥ संवृत्तायदिवृत्तासाप्राणांस्त्यक्ष्यामिलक्ष्मण ॥ ९ ॥ यदिमामाश्रमगतंवैदेहीनाभिभाषते ॥ पुरःप्रहसिता सीताविनशिष्यामिलक्ष्मण ॥ १० ॥ ब्रूहिलक्ष्मणवैदेहीयदिजीवतिवानवा ॥ त्वयिप्रमत्तेरक्षोभिर्भक्षितावातपस्विनी ॥ ११ ॥ सुकुमारीचबालाचनि त्यंचादुःखभागिनी ॥ मद्वियोगेनवैदेहीव्यक्तंशोचतिदुर्मनाः ॥ १२ ॥ सर्वथारक्षसातेनजिह्मेनसुदुरात्मना ॥ वदतालक्ष्मणेत्युच्चैस्तवापिजनितंभयं ॥ १३ ॥ श्रुतश्चमन्येवैदेह्यासस्वरःसदृशोमम ॥ त्रस्तयाप्रेषितस्त्वंचद्रष्टुंमांशीघ्रमागतः ॥ १४ ॥ सर्वथातुकृतंकष्टंसीतामुत्सृजतावने ॥ प्रतिकर्तुंनृशं सानांरक्षसांदत्तमंतरं ॥ १५ ॥ दुःखिताःखरघातेनराक्षसाःपिशिताशनाः ॥ तैःसीतानिहताघोरैर्भविष्यतिनसंशयः ॥ १६ ॥ अहोस्मिव्यसनेमग्नः सर्वथारिपुनाशन ॥ किंत्विदानींकरिष्यामिशंकेप्राप्तव्यमीदृशं ॥ १७ ॥ इतिसीतांवरारोहांचिंतयन्नेवराघवः ॥ आजगामजनस्थानंत्वरयासहलक्ष्म णः ॥ १८ ॥ विगर्हमाणोनुजमार्तरूपंक्षुधाश्रमेणैवपिपासयाच ॥ विनिःश्वसन्शुष्कमुखोविषण्णःप्रतिश्रयंप्राप्यसमीक्ष्यशून्यं ॥ १९ ॥ स्वमाश्रमंसंप्र विगाह्यवीरोविहारदेशाननुसृत्यकांश्चित् ॥ एतत्तदित्येवनिवासभूमौप्रहृष्टरोमाव्यथितोबभूव ॥ २० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि काव्येअरण्यकांडेअष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

जेन श्रमाच्चैवेतिप्रायःपाठः प्रतिश्रयमाश्रमसमीपदेशं शून्यंसीतया ॥ १९ ॥ प्रतिश्रयंप्रेक्ष्यानंतरंस्वाश्रमंप्रविगाह्यतमपिशून्यंवीक्ष्यततःसीतायाःकांश्चिद्विहारदेशाननुसृत्यतेष्वपितांविचि त्यतानपिशून्यान्निरीक्ष्यएतत्क्रीडाविशेषस्थानंतत्रत्यक्रीडाविशेषंचस्मृत्वाहृष्टरोमाशोकेनव्यथितश्चबभूव ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये आदिकाव्येअरण्यकांडेअष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथविस्तरेणमार्गमध्यकृतांकथामाह अथेति उपावृत्तंसीतावचनात्स्वसमीपंप्राप्तं अंतरामध्येमार्गे ॥ १ ॥ यदायस्मात्तवविश्वासात्सावनेमयात्वेनविरहिताकृताःतस्तामपास्यकिमर्थं त्वमागतः ॥ २ ॥ महत्पापंसीताहरणादिरूपंशंकमानंयन्मेमनोव्यथितमासीन्मारीचवधकालेमच्छब्दसदृशशब्दस्यतेनकरणात्तन्मैथिलींत्यज्याभ्यागतंत्वांदृष्ट्वैवसत्यमितिजाने एकल त्वेनसर्वस्यसंभावयितुंशक्यत्वादितिभावः ॥ ३ ॥ यस्यसत्यत्वसंभावनायांशरीरनिमित्तानितत्कालानुभूयमानान्याह स्फुरतेइति स्फुरति सव्यंवामं बाहुरपिवामएव हृदयंचवामभाग

अथाश्रमादुपावृत्तमंतरारघुनंदनः ॥ परिपप्रच्छसौमित्रिंरामोदुःखादिदंवचः ॥ १ ॥ तमुवाचकिमर्थंत्वमागतोऽपास्यमैथिलीं ॥ यदासातवविश्वा साद्वनेविरहितामया ॥ २ ॥ दृष्ट्वैवाभ्यागतंत्वांमेमैथिलींत्यज्यलक्ष्मण ॥ शंकमानंमहत्पापंयत्सत्यंव्यथितंमनः ॥ ३ ॥ स्फुरतेनयनंसव्यंबाहुश्चहृदयं चमे ॥ दृष्ट्वालक्ष्मणदूरेत्वांसीताविरहितंपथि ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रिर्लक्ष्मणःशुभलक्षणः ॥ भूयोदुःखसमाविष्टोदुःखितंराममब्रवीत् ॥ ५ ॥ नस्व यंकामकारेणतांत्यक्त्वाहमिहागतः ॥ प्रचोदितस्तयैवोग्रैस्त्वत्सकाशमिहागतः ॥ ६ ॥ आर्येणेवपराक्रुष्टंलक्ष्मणेतिसुविस्वरं ॥ परित्राहीतियद्वाक्यंमै थिल्यास्तच्छ्रुतिंगतं ॥ ७ ॥ सातमार्तस्वरंश्रुत्वातवस्नेहेनमैथिली ॥ गच्छगच्छेतिमामाशुरुदतीभयविक्लवा ॥ ८ ॥ प्रचोद्यमानेनमयागच्छेतिबहुश स्तया ॥ प्रत्युक्तामैथिलीवाक्यमिदंतत्प्रत्ययान्वितं ॥ ९ ॥ नतत्पश्याम्यहंरक्षोयदस्यभयमावहेत् ॥ निर्वृताभवनास्त्येतत्केनाप्येतदुदाहृतं ॥ १० ॥ वि गर्हितंचनीचंचकथमार्योभिधास्यति ॥ त्राहीतिवचनंसीतेयस्त्रायेत्त्रिदशानपि ॥ ११ ॥

एव ॥ ४ ॥ पूर्वंसीतावचनाद्दुःखितःअकृत्यंकृतमितिरामवचनाद्भूयोदुःखितः ॥ ५ ॥ कामकारेणस्वेच्छयाप्रचोदितः उग्रैर्दुःश्रवैर्वचोभिरितिशेषः ॥ ६ ॥ लक्ष्मणेतिसुतरांविस्वरंपरि त्राहीतिचआर्येणेवत्वयेवयत्परिक्रुष्टंतन्मैथिल्याःश्रुतिंगतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ तत्प्रत्ययान्वितंतस्याअपिप्रत्ययेनविश्वसनीयत्वेनान्वितंतत्त्वेनयोग्यमिदंवक्ष्यमाणंवाक्यंप्रत्युक्ताप्रतिवचनत्वेनो क्ता ॥ ९ ॥ किंतत्तत्राह नेति एतत्कातरवचनं नास्यरामस्य केनापिरक्षसाऽन्येनवोदाहृतं ॥ १० ॥ तद्वचनत्वाभावेहेतुः विगर्हितमिति क्षत्रियस्यनिंदितमतएवनीचंकुत्सितं योदेवान पित्रायेद्देवत्राणेपियःसमर्थःसकथमीदृग्वाक्यंब्रूयात् ॥ ११ ॥

किन्निमित्तंकुत्सितंकिंचिन्निमित्तमाश्रित्यकेनापिरक्षसेरितं ॥ १२ ॥ १३ ॥ विक्लवतांगंतुमलंवैक्लव्यमालंब्यालं मास्त्वित्यर्थः पुमान्विद्यमानइतिशेषः यःपराजयेदित्यपकर्षः ॥ १४ ॥ जायमानइत्यनेनजनिष्यमाणइत्यर्थकेनभाविनोपिवारणं अतःसंयुगेइत्यस्यनपौनरुक्त्यं ॥ १५ ॥ १६ ॥ भावोमयीत्यादिव्याख्यातप्रायं विनष्टेभ्रातरिमांप्राप्तुंअन्यर्थपापरूपएव भावस्त्वत्हृदिमद्विषयेनिवेशितोदैवेनेतिशेषः नचमामवाप्स्यसेतन्नाशेममापिनाशात् ॥ १७ ॥ संकेतात्पापरूपंसंकेतंकृत्वेत्यर्थः नाभिपद्यसेनाभ्यवपद्यसे क्रोशंतंक्रोशतस्तस्यत्राणाय

किन्निमित्तंतुकेनापिभ्रातुरालंब्यमेस्वरं॥ विस्वरंव्याहृतंवाक्यंलक्ष्मणत्राहिमामिति ॥ १२ ॥ राक्षसेनेरितंवाक्यंत्रासात्त्राहीतिशोभने॥ नभवत्याव्य थाकार्याकुनारीजनसेविता॥ १३ ॥ अलंविक्लवतांगंतुंस्वस्थाभवनिरुत्सुका ॥ नचास्तित्रिषुलोकेषुपुमान्योराघवंरणे ॥ १४ ॥ जातोवाजायमानो वासंयुगेयःपराजयेत्॥ अजेयोराघवोयुद्धेदेवैःशक्रपुरोगमैः ॥ १५ ॥ एवमुक्तातुवैदेहीपरिमोहितचेतना॥ उवाचाश्रूणिमुंचंतीदारुणंमामिदंवचः ॥ १६ ॥ भावोमयितवात्यर्थंपापएवनिवेशितः ॥ विनष्टेभ्रातरिप्राप्तुंनचत्वंमामवाप्स्यसे ॥ १७ ॥ संकेताद्भरतेनत्वंरामंसमनुगच्छसि ॥ क्रोशंतंहि यथात्यर्थंनैनमभ्यवपद्यसे ॥ १८ ॥ रिपुःप्रच्छन्नचारीत्वंमदर्थमनुगच्छसि ॥ राघवस्यांतरंप्रेप्सुस्तथैनंनाभिपद्यसे ॥ १९ ॥ एवमुक्तस्तुवैदेह्यासंर ब्धोरक्तलोचनः॥ क्रोधात्प्रस्फुरमाणोष्ठआश्रमादभिनिर्गतः॥ २० ॥ एवंब्रुवाणंसौमित्रिंरामःसंतापमोहितः॥ अब्रवीद्दुष्कृतंसौम्यतांविनात्वमिहा गतः॥ २१ ॥ जानन्नपिसमर्थंमांरक्षसामपवारणे॥ अनेनक्रोधवाक्येनमैथिल्यानिर्गतोभवान्॥ २२ ॥ नहितेपरितुष्यामित्यक्त्वायदसिमैथिलीं॥ क्रुद्धायाःपरुषंश्रुत्वास्त्रियायत्त्वमिहागतः॥ २३ ॥ सर्वथात्वपनीतंतेसीतयायत्प्रचोदितः॥ क्रोधस्यवशमागम्यनाकरोःशासनंमम॥ २४ ॥

नगच्छसि ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ दुष्कृतमकृत्यंकृतमितिशेषः ॥ २१ ॥ त्वद्रक्षार्थमितिचेन्नेत्याह जानन्नपीति अनेनमैथिल्याःक्रोधवाक्येनकिंभवानाश्रमान्निर्गतः ॥ २२ ॥ यन्मै थिलींत्यक्त्वाइहागतोसितेनतेनपरितुष्यामि यच्चक्रुद्धायाःस्त्रियाःपरुषंश्रुत्वात्वमिहागतोसितेनतेनतुष्यामि क्रुद्धस्त्रीणांवाक्येमर्यादालेशस्याप्यभावादितिभावः ॥ २३ ॥ अपनीतमप नयोऽनीतिरितियावत् कृतेतिशेषः यत्तयाप्रचोदितःसन्क्रोधवशंप्राप्यममशासनंनाकरोः ॥ २४ ॥

अधुनास्ववृत्तांतमाह असाविति बुद्धिस्थित्वैवंनिर्देशः अपवाहितःदूरमाकृष्टः ॥ २५ ॥ परिधायसंधाय सलीलबाणेननातिविकृष्यमुक्तेन मार्गीमृगसंबंधिनी ॥ २६ ॥ सदूरेपिसंश्र वःसंश्रवणंयस्यतंस्वरंममत्स्वरसदृशंआलंब्यतद्वचनमुपाहृतंउक्तं ॥२७॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः

असौहिराक्षसःशेतेशरेणाभिहतोमया॥ मृगरूपेणयेनाहमाश्रमादपवाहितः ॥ २५ ॥ विकृष्यचापंपरिधायसायकंसलीलबाणेनचताडितोमया॥ मार्गीतनुंत्यज्यचविक्लवस्वरोबभूवकेयूरधरःसराक्षसः॥ २६ ॥ शराहतेनैवतदार्तयागिरास्वरंममालंब्यसुदूरसुश्रवं॥ उपाहृतंतद्वचनंसुदारुणंत्वमा गतोयेनविहायमैथिलीं॥ २७ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः॥५९॥ ॥ॐ॥ भृशमाव्र जमानस्यतस्याधोवामलोचनं॥ प्रास्फुरच्चास्खलद्रामोवेपथुश्चास्यजायते॥ १ ॥ उपालक्ष्यनिमित्तानिसोशुभानिमुहुर्मुहुः॥ अपिक्षेमंतुसीतायाइ तिवैव्याजहारह॥ २ ॥ त्वरमाणोजगामाथसीतादर्शनलालसः ॥ शून्यमावसथंदृष्ट्वाबभूवोद्विग्नमानसः ॥ ३ ॥ उद्भ्रमन्निववेगेनविक्षिपन्रघुनंद नः॥ तत्रतत्रोटजस्थानमभिवीक्ष्यसमंततः॥ ४ ॥ ददर्शपर्णशालांचसीतयारहितांतदा॥ श्रियाविरहितांध्वस्तांहेमंतेपद्मिनीमिव ॥ ५ ॥ रुदंतमिव वृक्षैश्चम्लानपुष्पमृगद्विजं॥ श्रियाविहीनंविध्वस्तंसंत्यक्तंवनदैवतैः ॥ ६ ॥ विप्रकीर्णाजिनकुशंविप्रविद्धबृसीकटं॥ दृष्ट्वाशून्योटजस्थानंविललाप पुनःपुनः॥ ७ ॥ हृतामृतावानष्टावाभक्षितावाभविष्यति॥ निलीनाप्यथवाभीरुरथवावनमाश्रिता॥ ८ ॥ गताविचेतुंपुष्पाणिफलान्यपिचवापुनः॥ अथवापद्मिनींयाताजलार्थंवानदींगता॥ ९ ॥

॥ ५९ ॥ ॥ ॐ ॥ आव्रजमानस्यआश्रममागच्छतः अधःप्रास्फुरत्स्वयमस्खलद्वेपथुःकंपश्चास्याजायत ॥ १ ॥ अपिक्षेममितितुव्याजहारेत्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ उद्भ्रम न्नितस्ततोव्रजन् विक्षिपन्हस्तादीन्क्षिपन्तत्रतत्रसीताभविष्यतीत्याशयाऽभिवीक्ष्य ॥ ४ ॥ ५ ॥ रुदंतमित्यादेराश्रमोविशेष्यः वर्णनीयमयीभावेनकवेरपिसन्निहितवैपरीत्यं ॥ ६ ॥ ७॥ नष्टाअदर्शनंगता स्वयोगशक्त्यापुनरलभ्यदर्शनाजातेतितात्पर्यं ॥ ८ ॥ ९ ॥

नदींगतेत्यादिसंतर्क्यंतत्रतत्रयत्नान्मृगयमाणोपिनाससाद उन्मत्तइवेत्ययमिवशब्दोमृगयमाणःप्रधावन्बभ्रामेत्यादौसर्वत्रसंबद्ध्यः एतत्सर्वंलोकव्यवहारनटनंभगवतश्चित्स्वरूपस्यलोके सर्वतोभार्याप्रियतमेतिबोधयितुं अतएवमातापितृवियोगेनैतावच्छोककारणं तदुक्तंभागवते समनुजोजभवार्चितांघ्रिरलंघ्यवीर्यइत्यादिनाविशिष्टंराममुपक्रम्य रक्षोधमेनवृकवद्विपिनेऽसमक्षंवैदेहराजदुहितर्यपयापितायां भ्रात्रावनेकृपणवत्प्रियया वियुक्तःस्त्रीसंगिनांगतिमितिप्रथयंश्चचारेति नेदंयशोरघुपतेःसुरयाञ्ञयात्तलीलातनोरधिकसाम्यविमुक्तधाम्नः रक्षोवधोजलधिबंधनमस्त्रपूगैर्यत्तस्यशत्रुहननेकपयःसहायाइतिच यद्यथासुग्रीवाद्याश्रयणवंदिदमपिलीलैवेतिनतत्तस्यस्तुतिरितितदर्थः लीलाप्रयोजनंचतच्छ्रवणेनलोकोद्धारः एतन्नवमे एकादशाध्यायस्थेपद्येतथापंचमेपि मर्त्यावतारस्त्विहमर्त्यशिक्षणंरक्षोवधायैवनकेवलंविभोः कुतोन्यथास्याद्रमतःस्वआत्मनूसीताकृतानिव्यसनानीश्वरस्येति ॥ १० ॥ नदीनदंनदीसंबंधिनदं जातावेकवचनं नाराइतिलोकप्रसिद्धं नदाःपश्चिमप्रवाहाइतिकतकः पश्चिमप्रवाहायाअपिनर्मदायानदत्वव्यवहाराभावाच्चिंत्यंतत् ॥ ११ ॥ उन्मत्तइवेत्युक्तंविवृणोति अस्तिकच्चिदितिप्रश्ने कदंबप्रियत्वात्सर्वथात्वयादृष्टेत्यर्थः यदीतिवेदायदिप्रमाणमितिवत् ॥ १२ ॥स्निग्धपल्लवसंकाशांतद्वत्कोमलांगीं ॥ १३ ॥ अर्जुनःकरवीरः करवीरःकरालश्चकरवीरीतथार्जुनइतिनिघंटुः ॥ १४ ॥ ककुभोमरुबकः ककुभस्यबहिस्त्वचोपिश्लक्ष्णत्वात्तद्वत्श्लक्ष्णोरूः तस्यज्ञातृत्वोपपादकंलतेत्यादि तत्संबंधंविनाकथमियतीसंपदस्येतिभावः ॥१५॥ उपसमीपेगीतः क्रियमाणझंकारइत्यर्थः तथाद्रुमवरोसिइतिस्तौति ततउत्तरमलब्ध्वान्यंप्रत्याह एषइति तत्प्रियत्वात्तज्ज्ञेयत्वसंभावना ॥ १६ ॥ त्वन्नामानंअशोकंकुर्वित्यर्थः शोकापनुदत्वादेतत्करणयोग्यता ॥ १७ ॥

यत्नान्मृगयमाणस्तुनाससादवनेप्रियां ॥ शोकरक्तेक्षणःश्रीमानुन्मत्तइवलक्ष्यते ॥ १० ॥ वृक्षाद्वृक्षंप्रधावन्सगिरींश्चापिनदीनदं ॥ बभ्रामविलपन्रामःशोकपंकार्णवप्लुतः ॥ ११ ॥ अस्तिकच्चित्त्वयादृष्टासाकदंबप्रियाप्रिया ॥ कदंबयदिजानीषेशंससीतांशुभाननां ॥ १२ ॥ स्निग्धपल्लवसंकाशांपीतकौशेयवासिनीं ॥ शंसस्वयदिसादृष्टाबिल्वबिल्वोपमस्तनी ॥ १३ ॥ अथवार्जुनशंसत्वंप्रियांतामर्जुनप्रियां ॥ जनकस्यसुतातन्वीयदिजीवतिवानवा ॥ १४ ॥ ककुभःककुभोरूंतांव्यक्तंजानातिमैथिलीं ॥ लतापल्लवपुष्पाढ्योभातिह्येषवनस्पतिः ॥ १५ ॥ भ्रमरैरुपगीतश्चयथाद्रुमवरोह्यसि ॥ एषव्यक्तंविजानातितिलकस्तिलकप्रियां ॥ १६ ॥ अशोकशोकापनुदशोकोपहतचेतनं ॥ त्वन्नामानंकुरुक्षिप्रंप्रियासंदर्शनेनमां ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ निःशंकं मरणादिकथनेपिशंकानकार्येतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ रामःपप्रच्छतिशेषः ॥ २१ ॥ उन्मत्तइवमानुषव्यवहारनटनवशात् वस्तुतोनोन्मत्तइत्यर्थः उन्मादस्यापिविरहेऔचित्याद्दशावस्थासुगणितत्वाच्च ॥ २२ ॥ मृगीभिःसहिताभवेदित्यादौसंभावनायांलिङ् संभावनाबीजंमृगविप्रेक्षणीत्वं ॥ २३ ॥ गजस्यवेत्तृत्वसंभावनाबीजंगजनासोरुत्वं यद्वोच्चत्वाद्दूरदर्शित्वं ॥ २४ ॥ नतेभयं त्वयाभक्षिताचेदपितथाकथनेपितवमत्तोनभयमित्यर्थः ॥ २५ ॥ अतिविरहवशात्सर्वतस्तद्भ्रमावस्थांनाटयति किमिति ॥ २६ ॥ नात्यर्थंहास्यशीलासिनात्यंतंपरिहासशीलासि किमर्थमिति इतःपरमदर्शनेमृतिर्मेप्रसक्तेतिभावः ॥ २७ ॥ पीतवस्त्रेणसूचितासिधावंतीदृष्टासिचतस्मात्तिष्ठ ॥ २८ ॥ पुनर्बोधावस्था नूनंसानैवयादृष्टा तर्हिसाकेत्यत्राह अथवाहिंसितारक्षोभिः तत्रहेतुः यथाएवंप्रकारेणकृच्छ्रंनूनंमांप्राप्तंसापेक्षितुमर्हति नापेक्षतेतस्मान्नैवसेत्यर्थः उपेक्षितुमितिपाठेकाकुः ॥ २९ ॥ उक्तमेवस्पष्टयति व्यक्तमिति ॥ ३० ॥ निष्प्रभतांगतं रक्षोभिर्ग्रासादितिशेषः ॥ ३१ ॥

यदितालत्वयादृष्टापक्वतालोपमस्तनी ॥ कथयस्ववरारोहांकारुण्यंयदितेमयि ॥ १८ ॥ यदिदृष्टात्वयाजंबोजांबूनदसमप्रभा ॥ प्रियांयदिविजानासिनिःशंकंकथयस्वमे ॥ १९ ॥ अहोत्वंकर्णिकाराद्यपुष्पितःशोभसेभृशं ॥ कर्णिकारप्रियांसाध्वींशंसदृष्टायदिप्रिया ॥ २० ॥ चूतनीपमहासालान्पनसान्कुररांस्तथा ॥ दाडिमानपितान्गत्वादृष्ट्वारामोमहायशाः ॥ २१ ॥ बकुलानथपुन्नागांश्चंदनान्केतकांस्तथा ॥ पृच्छन्रामोवनेभ्रांतउन्मत्तइवलक्ष्यते ॥ २२ ॥ अथवामृगशावाक्षींमृगजानासिमैथिलीं ॥ मृगविप्रेक्षणीकांतामृगीभिःसहिताभवेत् ॥ २३ ॥ गजसागजनासोरूर्यदिदृष्टात्वयाभवेत् ॥ तांमन्येविदितांतुभ्यमाख्याहिवरवारण ॥ २४ ॥ शार्दूलयदिसादृष्टाप्रियाचंद्रनिभानना ॥ मैथिलीममविस्रब्धःकथयस्वनतेभयं ॥ २५ ॥ किंधावसिप्रियेनूनंदृष्टासिकमलेक्षणे ॥ वृक्षैराच्छाद्यचात्मानंकिंमांनप्रतिभाषसे ॥ २६ ॥ तिष्ठतिष्ठवरारोहेनतेस्तिकरुणामयि ॥ नात्यर्थंहास्यशीलासिकिमर्थंमामुपेक्षसे ॥ २७ ॥ पीतकौशेयकेनासिसूचितावरवर्णिनि ॥ धावंत्यपिमयादृष्टातिष्ठयद्यस्तिसौहृदं ॥ २८ ॥ नैवसानूनमथवाहिंसिताचारुहासिनी ॥ कृच्छ्रंप्राप्तंहिमांनूनंयथापेक्षितुमर्हति ॥ २९ ॥ व्यक्तंसाभक्षिताबालाराक्षसैःपिशिताशनैः ॥ विभज्यांगानिसर्वाणिमयाविरहिताप्रिय ॥ ३० ॥ नूनंतच्छुभदंतोष्ठंसुनासंशुभकुंडलं ॥ पूर्णचंद्रनिभंग्रस्तंमुखंनिष्प्रभतांगतं ॥ ३१ ॥

सर्वत्रोत्प्रेक्षा ग्रैवेयंग्रीवाभूषणं ॥३२॥ विक्षिप्यमाणौइतस्ततःक्षिप्यमाणौ॥ ३३॥ रक्षसांभक्षणायसाबालामयात्वविरहिताकृता बहुबांधवापियासार्थेनपरित्यक्ताहीनार्थासेवभक्षिता रक्षोभिरितिशेषः ॥ ३४ ॥ पश्यसेपश्यसि हासीते इकारलोपआर्षः ॥ ३५ ॥ परिधावन्उद्भ्रमतेउत्पतति विभ्रमतेवात्यावत् ॥ ३६ ॥ अपरिसंस्थितःक्वचिदपिस्थितिमलभमानोभ्रमति ॥ ३७ ॥ अनिष्ठिताशःअनिवृत्ताशः मार्गणेअन्वेषणे पुनःपरमंपरिश्रमंचकार अर्धोवाएषआत्मनइतिश्रुतेस्तस्याःप्रियात्वं एतत्सर्वलोकव्यवहारनटनमित्युक्तमेवनत्वेतावताभग

साहिचंदनवर्णाभाग्रीवाग्रैवेयकोचिता॥ कोमलाविलपंत्यास्तुकांतायाभक्षिताशुभा॥ ३२॥ नूनंविक्षिप्यमाणौतौबाहूपल्लवकोमलौ ॥ भक्षितौ वेपमानाग्रौसहस्ताभरणांगदौ॥ ३३॥ मयाविरहिताबालारक्षसांभक्षणायवै॥ सार्थेनैवपरित्यक्ताभक्षिताबहुबांधवा ॥ ३४ ॥ हालक्ष्मणमहाबाहोपश्यसेत्वंप्रियांक्वचित्॥ हाप्रियेक्वगताभद्रेहासीतेतिपुनःपुनः॥ ३५॥ इत्येवंविलपन्रामःपरिधावन्वनाद्वनं ॥ क्वचिदुद्भ्रमतेवेगात्क्वचिद्विभ्रमतेबलात्॥ ३६॥ क्वचिन्मत्तइवाभातिकांतान्वेषणतत्परः॥ सवनानिनदीःशैलान्गिरिप्रस्रवणानिच॥ काननानिचवेगेनभ्रमत्यपरिसंस्थितः ॥ ३७॥ तदासगत्वाविपुलंमहद्वनंपरीत्यसर्वंत्वथमैथिलींप्रति॥ अनिष्ठिताशःसचकारमार्गणेपुनःप्रियायाःपरमंपरिश्रमं॥ ३८॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेषष्टितमःसर्गः॥ ६०॥ ॥ ९॥ ॥ दृष्ट्वाश्रमपदंशून्यंरामोदशरथात्मजः॥ रहितांपर्णशालांचप्रविद्धान्यासनानिच ॥ १॥ अदृष्ट्वातत्रवैदेहींसन्निरीक्ष्यचसर्वशः॥ उवाचरामःप्राक्रुश्यप्रगृह्यरुचिरौभुजौ ॥ २ ॥ क्वनुलक्ष्मणवैदेहीकंवादेशमितोगता॥ केनाहृतावासौमित्रेभक्षिताकेनवाप्रिया॥३॥ वृक्षेणावार्ययदिमांसीतेहसितुमिच्छसि॥ अलंतेहसितेनाद्यमांभजस्वसुदुःखितं॥४॥ यैःपरिक्रीडसेसीतेविश्वस्तैर्मृगपोतकैः॥ एतेहीनास्त्वयासौम्येध्यायंत्यस्राविलेक्षणाः॥५॥

वतितमोरजसोःसंभावनेतिदिक् ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ प्रविद्धानिइतस्ततःप्रक्षिप्तानि ॥ १ ॥ प्राक्रुश्यहाइतिशब्दंकृत्वाबाहूप्रगृह्यउत्क्षिप्य ॥ २ ॥ तदेववचनं क्वेति ॥ ३ ॥ वृक्षेणेत्यादिपुनःप्रलापः आवार्यआच्छाद्य ॥४॥ विश्वस्तैश्चिरकालसहवासेनविश्वासंप्राप्तैः ध्यायंतित्वामितिशेषः ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ मरणेपिपरलोकेममधिक्कारएवप्राप्नोतीत्याह कथमिति संश्रुत्यप्रतिज्ञाय अभियोजितःनियुक्तः ॥ ७ ॥ ८ ॥ पुनःसीतामुद्दिश्यप्रलपति विवशमिति ॥ ९ ॥ अनृजुंछलशीलं मामुत्सृज्यक्वगच्छसि दृष्ट्वेवाह मांमाउत्सृजत्यज ॥ १० ॥ ११ ॥ सीतामनासादयमानमप्राप्नुवानंरामंलक्ष्मणउवाचेत्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ विषादंमाकुर्वितिशेषः कुरुयत्नमन्वेषण

सीतयारहितोहंवैनहिजीवामिलक्ष्मण॥ वृतंशोकेनमहतासीताहरणजेनमां॥ ६॥ परलोकेमहाराजोनूनंद्रक्ष्यतिमेपिता॥ कथंप्रतिज्ञांसंश्रुत्यमयात्वमभियोजितः॥ ७॥ अपूरयित्वातंकालंमत्सकाशमिहागतः॥ कामवृत्तमनार्यंवामृषावादिनमेवच॥ ८॥ धिक्त्वामितिपरेलोकेव्यक्तंवक्ष्यतिमेपिता॥ विवशंशोकसंतप्तंदीनंभग्नमनोरथं॥ ९॥ मामिहोत्सृज्यकरुणंकीर्तिर्नरमिवानृजुं॥ क्वगच्छसिवरारोहेमामोत्सृजसुमध्यमे॥ १०॥ त्वयाविरहितश्चाहंत्यक्ष्येजीवितमात्मनः॥ इतीवविलपन्रामःसीतादर्शनलालसः॥ ११॥ नददर्शसुदुःखार्तोराघवोजनकात्मजां॥ अनासादयमानंतंसीतांशोकपरायणं॥ १२॥ पंकमासाद्यविपुलंसीदंतमिवकुंजरं॥ लक्ष्मणोराममत्यर्थमुवाचहितकाम्यया॥ १३॥ माविषादंमहाबुद्धेकुरुयत्नंमयासह॥ इदंगिरिवरंवीरबहुकंदरशोभितं॥ १४॥ प्रियकाननसंचारावनोन्मत्ताचमैथिली॥ सावनंवाप्रविष्टास्यान्नलिनींवासुपुष्पितां॥ १५॥ सरितंवापिसंप्राप्तामीनवंजुलसेवितां॥ वित्रासयितुकामावालीनास्यात्काननेक्वचित्॥ १६॥ जिज्ञासमानावैदेहीत्वांमांचपुरुषर्षभ॥ तस्यात्त्वन्वेषणेश्रीमन्क्षिप्रमेवयतावहे॥ १७॥ वनंसर्वंविचिनुवोयत्रसाजनकात्मजा॥ मन्यसेयदिकाकुत्स्थमास्मशोकेमनःकृथाः॥ १८॥ एवमुक्तःससौहार्दाल्लक्ष्मणेनसमाहितः॥ सहसौमित्रिणारामोविचेतुमुपचक्रमे ॥ १९ ॥ तौवनानिगिरींश्चैवसरितश्चसरांसिच ॥ निखिलेनविचिन्वंतौसीतांदशरथात्मजौ ॥ २०॥ तस्यशैलस्यसानूनिशिलाश्चशिखराणिच॥ निखिलेनविचिन्वंतौनैवतामभिजग्मतुः ॥ २१ ॥ विचित्यसर्वतःशैलंरामोलक्ष्मणमब्रवीत्॥ नेहपश्यामिसौमित्रेवैदेहींपर्वतेशुभां॥ २२॥

इतिशेषः ॥ १४ ॥ प्रियःकाननसंचारोयस्याःसा वनोन्मत्तावनस्यपुष्पितत्वदर्शनादुन्मत्ताहर्षवती ॥ १५ ॥ वंजुलोवेतसः संभावनायांलिङ् सर्वत्रवित्रासयितुकामाअस्मान् ॥१६॥ जिज्ञासमानाआवयोरन्वेषणसामर्थ्यं यतावहेयत्नंकुर्वः॥ १७ ॥ यत्रसाअस्तीतिशेषः ॥ १८ ॥ विचेतुमन्वेष्टुं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

नेहपश्यामिवैदेहीमित्युक्तेपिपुनर्विलापपरिहारायलक्ष्मणोऽवददित्याह ततइति दंडकारण्यंविचरंस्त्वंसीतांप्राप्स्यसि ॥ २३ ॥ तत्रदृष्टांतोयथाविष्णुरिति ॥ २४ ॥ २५ ॥ अस्तुलक्ष्मणे वंकृतंकरणेनकिमित्याहरामः वनमिति ॥ २६ ॥ विव्हलःपरवशः ॥ २७ ॥ गतबुद्धिर्ज्ञानशून्यइव विचेतनःचेष्टारहितइव अशीतंउष्णं आयतंदीर्घं ॥ २८ ॥ हाप्रियेइतीतिइकारलोप आर्षः ॥२९॥ प्रश्रितोविनयोपेतः प्रश्रितांजलिर्बद्धांजलिः ॥३०॥३१॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकषष्टितमःसर्गः ॥६१॥

ततोदुःखाभिसंतप्तोलक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत्॥ विचरन्दंडकारण्यंभ्रातरंदीप्ततेजसं ॥ २३॥ प्राप्स्यसेत्वंमहाप्राज्ञमैथिलींजनकात्मजां॥ यथाविष्णुर्महाबाहुर्बलिंबध्वामहीमिमां॥ २४॥ एवमुक्तस्तुवीरेणलक्ष्मणेनसराघवः॥उवाचदीनयावाचादुःखाभिहतचेतनः ॥२५॥ वनंसुविचितंसर्वंपद्मिन्यःफुल्लपंकजाः॥ गिरिश्चायंमहाप्राज्ञबहुकंदरनिर्झरः॥ नहिपश्यामिवैदेहींप्राणेभ्योपिगरीयसीं ॥ २६ ॥ एवंसविलपन्रामःसीताहरणकर्शितः॥ दीनःशोकसमाविष्टोमुहूर्तंविव्हलोभवत्॥ २७॥ सविव्हलितसर्वांगोगतबुद्धिर्विचेतनः॥ विषसादातुरोदीनोविश्वस्याशीतमायतं ॥ २८॥ बहुशःसतुनिःश्वस्यरामोराजीवलोचनः॥ हाप्रियेतिविचुक्रोशबहुशोबाष्पगद्गदः॥ २९॥ तंसांत्वयामासततोलक्ष्मणःप्रियबांधवं॥ बहुप्रकारंशोकार्तःप्रश्रितःप्रश्रितांजलिः॥ ३०॥ अनादृत्यतुतद्वाक्यंलक्ष्मणोष्ठपुटच्युतं॥ अपश्यंस्तांप्रियांसीतांप्राक्रोशत्सपुनःपुनः॥ ३१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकषष्टितमःसर्गः॥ ६१॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥ सीतामपश्यन्धर्मात्माशोकोपहतचेतनः॥ विललापमहाबाहूरामःकमललोचनः॥ १ ॥ पश्यन्निवचतांसीतामपश्यन्मन्मथार्दितः॥ उवाचराघवोवाक्यंविलापाश्रयदुर्वचं॥ २ ॥ त्वमशोकस्यशाखाभिःपुष्पप्रियतराप्रिये॥ आवृणोषिशरीरंतेममशोकविवर्धनी॥ ३॥ कदलीकांडसदृशौकदल्यासंवृतावुभौ॥ ऊरूपश्यामितेदेविनासिशक्तानिगूहितुं॥ ४ ॥ कर्णिकारवनंभद्रेहसंतीदेविसेवसे॥ अलंतेपरिहासेनममबाधावहेनवै॥ ५॥

एवंप्रियावियोगोदुःसहइतिबोधयन्पुनःशोचति सीतामिति शोकोपहतचेतनःशोकेनसीतावियोगजेनोपहतज्ञानइव ॥१॥अपश्यन्नपिभ्रमावस्थत्वात्पश्यन्निवविलापाश्रयत्वेन दुर्वचंगद्गदकंठत्वात् ॥ २ ॥ तेत्वस्यसीतायाः ॥ ३ ॥ कदलीस्कंधेतिपाठेपिस्कंधःकांडं निगूहितुंशक्तानासि आत्मानमितिशेषः ॥ ४ ॥ ततोवनांतरंगच्छतीतिभ्रमन्नाह कर्णिकारेति ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ पुनर्भ्रमनिवृत्त्याह सुव्यक्तमिति ॥ ७ ॥ उपसंप्रैतिहासरसेनोपेक्षतइत्यर्थः ॥ ८ ॥ भक्षितांशंसंतीव तत्रबीजंसाश्रुनेत्राणीति ॥ ९ ॥ विनासीतामुपागतइतिसकामाभविष्यति त्वयाभक्षितयेतिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ कातरत्वमशूरत्वं सीतापनयनेनसीतानाशेन ॥ १२ ॥ तयासीतया विरहितंहीनं ॥ १३ ॥ तातएवकृतार्थःसतत्रैववसतादितीत्यर्धमधिकंकत

विशेषेणाश्रमस्थानेहासोयंनप्रशस्यते॥ अवगच्छामितेशीलंपरिहासप्रियंप्रिये ॥ ६ ॥ आगच्छत्वंविशालाक्षिशून्योयमुटजस्तव॥ सुव्यक्तंराक्षसैःसीताभक्षितावाहृतापिवा॥ ७॥ नहिसाविलपंतंमामुपसंप्रैतिलक्ष्मण॥ एतानिमृगयूथानिसाश्रुनेत्राणिलक्ष्मण॥ ८॥ शंसंतीवहिमेदेवींभक्षितांरजनीचरैः॥ हाममार्येक्वयातासिहासाध्विवरवर्णिनि ॥ ९ ॥ हासकामाद्यकैकेयीदेविमेद्यभविष्यति ॥ सीतयासहनिर्यातोविनासीतामुपागतः ॥ १० ॥ कथंनामप्रवेक्ष्यामिशून्यमंतःपुरंमम॥ निर्वीर्यइतिलोकोमांनिर्दयश्चेतिवक्ष्यति॥ ११ ॥ कातरत्वंप्रकाशंहिसीतापनयनेनमे॥ निवृत्तवनवासश्चजनकंमिथिलाधिपं॥ १२॥ कुशलंपरिपृच्छंतंकथंशक्ष्येनिरीक्षितुं॥ विदेहराजोनूनंमांदृष्ट्वाविरहितंतया॥ १३॥सुतांविनाशसंतप्तोमोहस्यवशमेष्यति॥ "तातएवकृतार्थःसतत्रैववसतादिति॥" अथवानगमिष्यामिपुरींभरतपालितां॥ १४॥ स्वर्गोपिहितयाहीनःशून्यएवमतोमम॥ तन्मामुत्सृज्यहिवनेगच्छायोध्यापुरींशुभां॥ १५॥ नत्वहंतांविनासीतांजीवेयंहिकथंचन॥ गाढमाश्लिष्यभरतोवाच्योमद्वचनात्त्वया॥ १६॥ अनुज्ञातोसिरामेणपालयेतिवसुंधरां॥ अंबाचममकैकेयीसुमित्राचत्वयाविभो॥ १७॥ कौसल्याचयथान्यायमभिवाद्यामामाज्ञया ॥ रक्षणीयाप्रयत्नेनभवतासूक्तचारिणा॥ १८॥ सीतायाश्चविनाशोयंममचामित्रसूदन॥ विस्तरेणजनन्यामेविनिवेद्यस्त्वयाभवेत्॥ १९॥ इतिविलपतिराघवेतुदीनेवनमुपगम्यतयाविनासुकेश्या॥ भयविकलमुखस्तुलक्ष्मणोपिव्यथितमनाभृशमातुरोबभूव॥ २०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये अरण्यकांडेद्विषष्टितमःसर्गः॥ ६२॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥

कपाठे तातोदशरथएवकृतार्थः वसतादितिलोट्व्यत्ययेन यतस्तत्रैवस्वर्गेएववसति नतुजीवंतीकौसल्येत्यर्थः पक्षांतरमादत्ते अथवेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ भयविकलमुखःभयेनविवर्णमुखः ॥२०॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेद्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ छ ॥ ॥छ॥

शोकंइष्टवियोगजोद्वत्तिविशेषः तज्जन्यंचित्तवैकल्यंमोहः ॥ १ ॥ शोकवशेनाभिपन्नंपीडितं विपुलेतिरामइतिपाठेऽतिशयितेशोकेइत्यर्थः व्यसनानुरूपंलोकस्यदुःखप्रसंगेउचितं ॥२॥ शोकमनुप्रवृत्तःशोकःशोकानुशोकःसः परंपरायाः तृतीयार्थेषष्ठी परंपरयाऽविच्छेदेनहृियतोमांहृदयंतदधिष्ठानमात्मानंमनश्चभिंदन्नेतिप्राप्नोति ॥ ३ ॥ उक्तमेवविस्तरेणाह पूर्वमिति अभीप्सितानिचिकीर्षाविषयत्वंप्राप्तानि तत्रतेषांमध्येकेषांचिद्विपाकःफलपरिपाकोयमद्यापतितः प्राप्तदुःखेनदुःखं दुःखपरंपरामित्यर्थः ॥ ४ ॥ तामेवाह राज्येति एतानिप्रविचि

सराजपुत्रःप्रिययाविहीनःशोकेनमोहेनचपीड्यमानः॥ विषादयन्भ्रातरमार्तरूपोभूयोविषादंप्रविवेशतीव्रं ॥ १ ॥ सलक्ष्मणंशोकवशाभिपन्नंशो केनिमग्नोविपुलेतुरामः॥ उवाचवाक्यंव्यसनानुरूपमुष्णंविनिःश्वस्यरुदन्सशोकं ॥ २॥ नमद्विधोदुष्कृतकर्मकारीमन्येद्वितीयोस्तिवसुंधरायां॥ शोकानुशोकोहिपरंपरायामामेतिभिंदन्हृदयंमनश्च ॥ ३ ॥ पूर्वंमयानूनमभीप्सितानिपापानिकर्माण्यसकृत्कृतानि ॥ तत्रायमद्यापतितोविपाकोदुःखेनदुःखंयदहंविशामि ॥ ४ ॥ राज्यप्रणाशःस्वजनैर्वियोगःपितुर्विनाशोजननीवियोगः ॥ सर्वाणिमेलक्ष्मणशोकवेगमापूरयंतिप्रविचिंतितानि ॥ ५ ॥ सर्वंतुदुःखंममलक्ष्मणेदंशांतंशरीरेवनमेत्यक्लेशं॥ सीतावियोगात्पुनरभ्युदीर्णंकाष्ठैरिवाग्निःसहसोपदीप्तः ॥ ६ ॥ सानूनमार्याममराक्षसेनत्वभ्याहृताखंसमुपेत्यभीरुः॥ अप्यस्वरंसुस्वरविप्रलापाभयेनविक्रंदितवत्यभीक्ष्णं॥ ७॥ तौलोहितस्यप्रियदर्शनस्यसदोचितावुत्तमचंदनस्य ॥ वृत्तौस्तनौशोणितपंकदिग्धौनूनंप्रियायाममनाभिपातः ॥ ८ ॥ तच्छ्लक्ष्णसुव्यक्तमृदुप्रलापंतस्यामुखंकुंचितकेशभारं ॥ रक्षोवशंनूनमुपागतायानभ्राजतेराहुमुखेयथेंदुः॥ ९॥

तितानिशोकवेगमिदानींतनमापूरयंति ॥ ५ ॥ वनमेत्यप्राप्यशरीरेक्लेशमनुभूयापिसीतासन्निधानात्सर्वंशांतं अद्यसीतावियोगात्पुनरुदीर्णंवृद्धिंप्राप्तं प्रियावियोगएवदुःसहइतिभावः ॥ ६ ॥ साराक्षसेननूनमभ्याहृता तदाखमाकाशंसमुपेत्यप्राप्यअस्वरंविस्वरंविक्रंदितवतीअपिसंभाव्यतएवमित्यन्वयः ॥ ७ ॥ लोहितस्यचंदनस्यहरिचंदनस्य लोहितंहरिचंदनमिति कोशात् शोणितपंकदिग्धौ भक्षणायराक्षसैर्विशसनादितिभावः ममनाभिपातः एवमपिममशरीरस्याभिपातोनजायतइत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥

हारपाशोहाररूपामालातस्याउचितांतांउचितोंतःप्रांतभागोयस्यास्तांतांकंबुतुल्यां ग्रीवामित्यर्थः परिपीतवंतीतिपाठेरुधिरमितिशेषः भविष्यंतिजातानीतिवा शून्येविजने ॥१०॥११॥ उपोपविष्टासमीपावस्थिता निःशब्दंस्मितं ईषत्सशब्दोहासः ॥ १२ ॥ ममप्रियायानित्यकालंप्रियेत्यन्वयः अत्रगोदावर्यामियंचिताअसंगतेत्याह नैकाकिनीति ॥ १३ ॥ एवममेपिग

तांहारपाशस्यसदोचितांतांग्रीवांप्रियायाममसुव्रतायाः ॥ रक्षांसिनूनंपरिपीतवंतिशून्येहिभित्वारुधिराशनानि ॥ १० ॥ मयाविहीनाविजनेवने सारक्षोभिराहृत्यविकृष्यमाणा॥ नूनंविनादंकुररीवदीनासामुक्तवत्यायतकांतनेत्रा ॥ ११ ॥ अस्मिन्मयासार्धमुदारशीलाशिलातलेपूर्वमुपोपविष्टा॥ कांतस्मितालक्ष्मणजातहासात्वामाहसीताबहुवाक्यजातं॥ १२॥ गोदावरीयंसरितांवरिष्ठाप्रियाप्रियायाममनित्यकालं॥ अप्यत्रगच्छेदितिचिंतयामिनैकाकिनीयातिहिसाकदाचित् ॥ १३ ॥ पद्माननापद्मपलाशनेत्रापद्मानिवानेतुमभिप्रयाता ॥ तदप्ययुक्तंनहिसाकदाचिन्मयाविनागच्छतिपंकजानि॥ १४॥ कामंत्विदंपुष्पितवृक्षखंडंनानाविधैःपक्षिगणैरुपेतं॥ वनंप्रयातानुतदप्ययुक्तमेकाकिनीसातिबिभेतिभीरुः ॥ १५॥ आदित्यभोलोककृताकृतज्ञलोकस्यसत्यानृतकर्मसाक्षिन्॥ ममप्रियासाक्वगताहृतावाशंसस्वमेशोकहतस्यसर्वं ॥ १६ ॥ लोकेषुसर्वेषुननास्तिकिंचिद्यत्तेननित्यंविदितंभवेत्तत्॥ शंसस्ववायोकुलपालिनींतांमृताहृतावापथिवर्ततेवा॥ १७॥ इतीवतंशोकविधेयदेहंरामंविसंज्ञंविलपंतमेव ॥ उवाचसौमित्रिरदीनसत्त्वोन्याय्येस्थितःकालयुतंचवाक्यं॥ १८॥ शोकंविसृज्याद्यधृतिंभजस्वसोत्साहताचास्तुविमार्गणेस्याः॥ उत्साहवंतोहिनरानलोकेसीदंतिकर्मस्वतिदुष्करेषु॥ १९॥

च्छति पंकजानिआनेतुमितिशेषः ॥ १४ ॥ अतिबिभेतिअत्यंतंभीताभवति ॥ १५ ॥ लोककृताकृतज्ञेत्यादिनाताद्दशसूक्ष्मज्ञानवतस्तज्ज्ञानंसर्वथास्तीतिभावः ॥ १६ ॥ यत्तेनित्यंविदितंनभवेत्तद्वस्तुसर्वेषुलोकेषुनैवास्ति अतःसापितवविदितैवेतितांशंसस्वेत्यन्वयः कुलपालिनीमित्यनेनतस्यामहत्त्वात्तज्ज्ञानंममनेतिवक्तुमशक्यमितिसूचितं ॥ १७ ॥ इतीवातीवशब्दौपर्यायौ शोकविधेयदेहंतमिव कालयुतंकालोचितं ॥ १८ ॥ १९ ॥

नचिंतयामासलक्ष्मणोक्तंयुक्तमितिनविचारयामासकिंतुधैर्यंत्यक्तवानेवातएवपुनर्दुःखंप्रापत्॥२०॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः॥६३॥ ॥७॥ ॥एवंशोककरणंचारद्वाराश्रवणेनरावणस्यमनुष्यत्वबुद्धिदार्ढ्यपूर्वकंस्ववध्यत्वसंपादनायेतिबोध्यं तदुक्तंब्रह्मांडपुराणे स्त्रीपुंमलानुषंगात्मादेहोनास्यविजायते किंतुनिर्दोषचैतन्यंसुखनित्यांस्वकांतनुं प्रकाशयतिसैवेयंजनिर्विष्णोर्नचापरा तथाप्यसुरमोहार्थंपरेषांचक्वचित्क्वचित् दुःखाज्ञानश्रमादींश्चदर्शयेच्छुद्धसद्गुणः क्रव्रणादिकंचाज्ञानंस्वतंत्राचिंत्यसद्गुणे मोक्षाभावायतेषांतुदर्शयत्तानजोहरिः कृष्णोह्यत्यक्तदेहोपित्यक्तदेहस्यदेहवत् लोकानांदर्शयामासस्वरूपसदृशाकृतिमिति एतेनरावणस्येश्वरत्वबु

इतीवसौमित्रिमुदग्रपौरुषंब्रुवंतमार्तंरघुवंशसत्तमः॥ नचिंतयामासधृतिंविमुक्तवान्पुनश्चदुःखंमहदप्युपागमत्॥ २०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः॥६३॥ ॥७॥ ॥सदीनोदीनयावाचालक्ष्मणंवाक्यमब्रवीत्॥ शीघ्रंलक्ष्मणजानीहि गत्वागोदावरींनदीं॥ १॥ अपिगोदावरींसीतापद्मान्यानयितुंगता॥ एवमुक्तस्तुरामेणलक्ष्मणःपुनरेवहि॥ २॥ नदींगोदावरींरम्यांजगामलघुविक्रमः॥ तांलक्ष्मणस्तीर्थवतींविचित्वाराममब्रवीत्॥ ३॥ नैनांपश्यामितीर्थेषुक्रोशतोनशृणोतिमे॥ कंनुसादेशमापन्नावैदेहीक्लेशनाशिनी॥ ४॥ नहितंवेद्मिवैरामयत्रसातनुमध्यमा॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वादीनःसंतापमोहितः॥५॥ रामःसमभिचक्रामस्वयंगोदावरींनदीं॥ सतामुपस्थितोरामःक्वसीतेत्येवमब्रवीत्॥ ६॥ भूतानिराक्षसेंद्रेणवधार्हेणहृतामपि॥ नतांशशंसूरामायतथागोदावरीनदी॥७॥ ततःप्रचोदिताभूतैःशंसचास्मैप्रियामिति॥ नचसाह्यवदत्सीतांपृष्टारामेणशोचता॥ ८॥

द्धिप्रतिबंधेनमोक्षाभावोऽपिशोकफलमित्युक्तं एवंरावणद्वारासीताहरणमपितत्पुण्यातिशयनाशेनवध्यतासंपादनाय तथाचकेदारखंडेउक्ताख्यायिका महतातपसालब्धबलोरावणस्तदधिकतपोबलंविनाजेतुमशक्योदेवाश्चस्वयंतदधिकंतपःकर्तुमक्षमाअतस्तेषांकार्यमत्यंतानुचितसीतानुरागमोहानुवृत्तिसंपादनेनरावणस्यतपोवीर्यभ्रंशंसंपाद्यकर्तव्यमितिलक्ष्म्यासहविचार्यतदर्थंविष्णुःसीतयाब्रह्मविद्ययासहावतीर्णइति ॥ १ ॥ २ ॥ लघुविक्रमःअविलंबितपादन्यासः तीर्थवतींअवतारवतींपुण्योदकवतींच ॥ ३ ॥ नशृणोतिमे वाक्यमितिशेषः क्लेशनाशिनी सतिदर्शनइतिभावः ॥ ४ ॥ तंदेशं ॥ ५ ॥ तांगोदावरीं ॥ ६ ॥ भूतानिउक्तरूपेणपृच्छ्यमानानि राक्षसेंद्रेणहृतांज्ञात्वापिरक्षोभयाद्रामायनशशंसुः तथागोदावरीचनशशंसेत्यर्थः ॥ ७ ॥ तथाभूतैरस्मैसीतांशंसेतिप्रचोदितापिगोदावरीपृष्टापिनावदत् ॥ ८ ॥

तत्रहेतुः रावणस्येति ॥ ९ ॥ नद्यासीतामशंसंत्यारामःसीतादर्शनेनिराशःकृतः इयंगोदावरीदिव्यदेवतानब्रूतेअतस्तद्दर्शनंदुर्लभमितिनिराशोभूत् ॥ १० ॥ तदेवाह एषेति ॥ ११ ॥ १२॥ ॥ १३ ॥ मंदाकिनीकाचिन्नदी प्रस्रवणस्तदाख्योगिरिः ॥१४॥ सर्वाण्यनुचरिष्यामिअनुचरवत्सेविष्यामि ॥१५॥ एषामिंगितानितथोपलक्षयेयथावक्तुकामाइवेमेइत्यर्थः॥१६॥ निरीक्षन्मृगचेष्टाज्ञानायसूक्ष्मदृष्टिंकुर्वन् एवमुक्ताःएवंपृष्टाः ॥१७॥ नभःस्थलंदर्शयंतःउन्मुखतयाकाशावलोकनेंगितेनेत्यर्थः ह्रियमाणासीतायांदिशमभ्यपद्यत ॥१८॥ तेनमार्गेणदिङ्मार्गे

रावणस्यचतद्रूपंकर्मापिचदुरात्मनः॥ ध्यात्वाभयात्तुवैदेहींसानदीनशशंसह॥ ९॥ निराशस्तुतयानद्यासीतायादर्शनेकृतः॥ उवाचरामःसौमित्रिंसीतादर्शनकर्शितः॥ १०॥ एषागोदावरीसौम्यकिंचिन्नप्रतिभाषते॥ किंतुलक्ष्मणवक्ष्यामिसमेत्यजनकंवचः॥ ११॥ मातरंचैववैदेह्याविनातामहमप्रियं॥ यामेराज्यविहीनस्यवनेवन्येनजीवतः॥ १२॥ सर्वव्यपानयच्छोकंवैदेहीक्वनुसागता॥ ज्ञातिवर्गविहीनस्यवैदेहीमप्यपश्यतः॥ १३॥ मन्येदीर्घाभविष्यंतिरात्रयोममजाग्रतः॥ मंदाकिनींजनस्थानमिमंप्रस्रवणंगिरिं॥ १४॥ सर्वाण्यनुचरिष्यामियदिसीताहिलभ्यते॥ एतेमहामृगावीरामामीक्षंतेपुनःपुनः॥ १५॥ वक्तुकामाइवहिमेइंगितान्युपलक्षये॥ तांस्तुदृष्ट्वानरव्याघ्रोराघवःप्रत्युवाचह॥ १६॥ क्वसीतेतिनिरीक्षन्वैबाष्पसंरुद्धयागिरा॥ एवमुक्तानरेंद्रेणतेमृगाःसहसोत्थिताः॥ १७॥ दक्षिणाभिमुखाःसर्वेदर्शयंतोनभःस्थलं॥ मैथिलीह्रियमाणासादिशंयामभ्यपद्यत॥ १८॥ तेनमार्गेणगच्छंतोनिरीक्षंतेनराधिपं॥ येनमार्गंचभूमिंचनिरीक्षंतेस्मतेमृगाः॥ १९॥ पुनर्नदंतोगच्छंतिलक्ष्मणेनोपलक्षिताः॥ तेषांवचनसर्वस्वंलक्षयामासचेंगितं॥ २०॥ उवाचलक्ष्मणोधीमान्ज्येष्ठंभ्रातरमार्तवत्॥ क्वसीतेतित्वयापृष्टायदिमेसहसोत्थिताः॥ २१॥ दर्शयंतिक्षितिंचैवदक्षिणांचदिशंमृगाः॥ साधुगच्छावहेदेवदिशमेतांचनैर्ऋतीं॥ २२॥

णगच्छंतोधावंतोनराधिपंरामंनिरीक्षंते एवमिंगितंलक्ष्मणोपश्यदित्याह येनेति येनहेतुनामार्गमाकाशमार्गंपुनर्भूमौगमनायभूमिंचनिरीक्षंते ॥ १९ ॥ पुनश्चमार्गंदर्शयितुमिच्छंतोलक्ष्मणेनोपलक्षितास्तेषामिंगितंलक्ष्मणोलक्षयामासेत्यर्थः आकाशमार्गेणगत्वादक्षिणदिशिदूरेस्थापितासीतादक्षिणदिशिगच्छतेत्येवंतदिंगितं तेषांचवचनसर्वस्वभूतंस्वयंलक्षयामास ॥ २० ॥ ततोज्ञात्वाभ्रातरमप्युवाचेत्यर्थः आर्तवत्आर्तार्हं ॥ २१ ॥ २२ ॥

तस्यागमःतस्याआगमइत्यर्थः आर्षोदीर्घः ज्ञापकंवस्तुदृश्येतेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ पतितपुष्पमार्गंपतितपुष्पयुतंमार्गं ॥ २५ ॥ अभिजानामिप्रत्यभिजानामि ॥ २६ ॥ अपिनद्धा निकेशपाशेबद्धानि अम्लानत्वेनरविरपनयनेनवायुर्धारणेनवसुंधराम्मप्रियंसीताज्ञापनरूपंप्रकुर्वंतोरक्षंतीतिमन्ये ॥ २७ ॥ २८ ॥ मयाविरहिताकच्चिद्रम्येवनोद्देशेसर्वांगसुंदरी

यदितस्यागमःकश्चिदार्यावासाथलक्ष्यते॥ बाढमित्येवकाकुत्स्थःप्रस्थितोदक्षिणांदिशं॥ २३॥ लक्ष्मणानुगतःश्रीमान्वीक्षमाणोवसुंधरां ॥ एवंसं भाषमाणौतावन्योन्यंभ्रातरावुभौ॥ २४॥ वसुंधरायांपतितंपुष्पमार्गमपश्यतां॥ पुष्पवृष्टिंनिपतितांदृष्ट्वारामोमहीतले ॥ २५॥ उवाचलक्ष्मणंवीरो दुःखितोदुःखितंवचः॥ अभिजानामिपुष्पाणितानीमानीहलक्ष्मण ॥ २६ ॥ अपिनद्धानिवैदेह्यामयादत्तानिकानने ॥ मन्येसूर्यश्चवायुश्चमेदिनी चयशस्विनी॥ २७॥ अभिरक्षंतिपुष्पाणिप्रकुर्वंतोममप्रियं॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्लक्ष्मणंपुरुषर्षभं ॥ २८॥ उवाचरामोधर्मात्मागिरिंप्रस्रवणाकुलं कच्चित्क्षितिभृतांनाथदृष्टासर्वांगसुंदरी॥ २९॥ रामारम्येवनोद्देशेमयाविरहितात्वया॥ क्रुद्धोब्रवीद्गिरिंतत्रसिंहःक्षुद्रमृगंयथा ॥ ३० ॥ तांहेमवर्णांहे मांगींसीतांदर्शयपर्वत॥ यावत्सानूनिसर्वाणिनतेविध्वंसयाम्यहं॥ ३१ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणपर्वतोमैथिलींप्रति ॥ दर्शयन्निवतांसीतांनादर्शयतरा घवे॥ ३२ ॥ ततोदाशरथीरामउवाचचशिलोच्चयं॥ ममबाणाग्निनिर्दग्धोभस्मीभूतोभविष्यसि ॥ ३३॥ असेव्यःसर्वतश्चैवनिस्तृणद्रुमपल्लवः॥ इ मांवासरितंचाद्यशोषयिष्यामिलक्ष्मण॥ ३४॥ यदिनाख्यातिमेसीतामद्यचंद्रनिभाननां॥ एवंप्ररुषितोरामोदिधक्षन्निवचक्षुषा ॥ ३५ ॥ ददर्शभू मौनिष्क्रांतंराक्षसस्यपदंमहत्॥ त्रस्तायारामकांक्षिण्याःप्रधावंत्याइतस्ततः॥ ३६॥ राक्षसेनानुसृप्तायावैदेह्याश्चपदानितु ॥ ससमीक्ष्यपरिक्रांतंसी तायाराक्षसस्यच॥ ३७॥ भग्नंधनुश्चतूणीचविकीर्णंबहुधारथं॥ संभ्रांतहृदयोरामःशशंसभ्रातरंप्रियं॥ ३८॥

दृष्टा ॥ २९ ॥ क्रुद्धस्तदधिष्ठातृदेवतोद्देशेनक्रोधः ॥ ३० ॥ हेमांगीमित्यनेनलावण्यमुक्तं ॥ ३१ ॥ दर्शयन्निववक्ष्यमाणलिंगद्वारा नादर्शयद्वाग्बाहित्येनसाक्षादितिशेषः राघवेतद्विष ये ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ दिधक्षन्निवनतुवास्तवीदिधक्षेतिभावः ॥ ३५ ॥ निष्क्रांतंप्रवृत्तविक्षेपं महदत्यायतविस्तृतं ॥ ३६ ॥ अनुसृप्तायाअनुगम्यमानायाः जटायुयुद्धसमयेसी तायारावणेनभूमौविसृज्यपुनर्ग्रहणादेवमुक्तिः परिक्रांतंपरिवृत्तं एतत्सर्वंसमीक्ष्यभ्रातरंशशंसेत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

कनकबिंदवःभूषणावयवीभूतस्वर्णशकलानि ॥ ३९ ॥ भूषणानामितिपूर्वान्वयि तप्तबिंदुनिकाशैस्तपनीयबिंदुसदृशैःक्षतजबिंदुभिःरुधिरबिंदुभिः ॥ ४० ॥ मन्येइति सीतायावाइमे रुधिरबिंदवःसीतानिमित्तंसुंदोपसुंदवद्युद्ध्यमानयोरक्षसोर्वेतिविकल्पालंकारःश्लोकद्वयेनोक्तः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ वैदूर्यगुलिकाचितंवैदूर्यमण्यलंकृतं॥ ४४॥ ४५॥ कांचनोरश्छदाः कांचनमयतनुत्राणाः ॥ ४६ ॥ समरेस्वामिप्रकाशकोध्वजोयत्रससमरध्वजइतिरथविशेषणं तादृशोरथःअपविद्धःपरिवृत्यपातितोभग्नश्चेत्युत्तरेणान्वयः केचित्तुध्वजोपविद्धःध्वस्तःर

पश्यलक्ष्मणवैदेह्याकीर्णाःकनकबिंदवः॥ भूषणानांहिसौमित्रेमाल्यानिविविधानिच ॥ ३९ ॥ तप्तबिंदुनिकाशैश्चचित्रैःक्षतजबिंदुभिः॥ आवृतं पश्यसौमित्रेसर्वतोधरणीतलं॥ ४०॥ मन्येलक्ष्मणवैदेहीराक्षसैःकामरूपिभिः॥ भित्वाभित्वाविभक्तावाभक्षितावाभविष्यति॥ ४१॥ तस्यानिमित्तं सीतायाद्वयोर्विवदमानयोः॥ बभूवयुद्धंसौमित्रेघोरंराक्षसयोरिह॥ ४२॥ मुक्तामणिचितंचेदंरमणीयंविभूषितं॥ धरण्यांपतितंसौम्यकस्यभग्नंमह द्धनुः॥ ४३॥ राक्षसानामिदंवत्ससुराणामथवापिवा॥ तरुणादित्यसंकाशंवैदूर्यगुलिकाचितं॥ ४४॥ विशीर्णंपतितंभूमौकवचंकस्यकांचनं॥ छ त्रंशतशलाकंचदिव्यमाल्योपशोभितं॥ ४५॥ भग्नदंडमिदंसौम्यभूमौकस्यनिपातितं॥ कांचनोरश्छदाश्चेमेपिशाचवदनाःखराः॥ ४६॥ भीमरूपाम हाकायाःकस्यवानिहतारणे॥ दीप्तपावकसंकाशोद्युतिमान्समरध्वजः॥ ४७॥ अपविद्धश्चभग्नश्चकस्यसांग्रामिकोरथः॥ रथाक्षमात्राविशिखास्त पनीयविभूषणाः॥ ४८॥ कस्येमेनिहताबाणाःप्रकीर्णाघोरदर्शनाः॥ शरावरौशरैःपूर्णौविध्वस्तौपश्यलक्ष्मण॥ ४९॥ प्रतोदाभीषुहस्तोयंकस्यवासा रथिर्हतः॥ पदवीपुरुषस्यैषाव्यक्तंकस्यापिरक्षसः॥ ५०॥ वैरंशतगुणंपश्यममतैर्जीवितांतकं॥ सुघोरहृदयैःसौम्यराक्षसैःकामरूपिभिः॥ ५१॥ हृ तामृतावावैदेहीभक्षितावातपस्विनी॥ नधर्मस्त्रायतेसीतांह्रियमाणांमहावने॥ ५२॥

थोभग्नत्यन्वयमाहुः ॥ ४७ ॥ रथाक्षमात्राःचतुःशतांगुलदीर्घाःविशिखाःफलभागाइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ निहताःपरेणयोधेन शरावरौतूणीरौ ॥ ४९ ॥ प्रतोदःतोत्रं अभीषवःप्रग्रहाः कस्या पिराक्षसपुरुषस्यैषापदवीपदसंचारमार्गः ॥ ५० ॥ अतोममतैराक्षसैःसहएतन्निमित्तजंवैरंपूर्ववैराच्छतगुणंसत्तेषांजीवितांतकंजीवितस्यांतकंअंतरूपंसंपन्नंपश्य ॥ ५१ ॥ एवंरक्षोभिःसी ताविपत्तिनिश्चित्यधर्मंनिंदति नेति यतःसीतांधर्मोनत्रायते एवंचभक्षितायांहृतायांवावैदेह्यांकेहिलोकेममप्रियंकर्तुंशक्ताःनकेपि धर्मासाध्यतेषामकिंचित्करत्वादितिभावः ॥ ५२ ॥

॥ ५२ ॥ अथपौरुषमेवावलंबितुंतच्छेषतयाकांचिल्लोकस्थितिमाह कर्तारमिति सर्वलोकस्योत्पत्तिस्थितिसंहारकर्तारमपिश्रुत्यादिप्रसिद्धंशूरंत्रिपुरसंहारादिविषयकात्यंतशौर्यवंतंमहेश्वरमपिकरुणवेदिनंकरुणंयथातथावेदितुंशीलमस्यतं दयादृष्ट्यातूष्णींस्थितमज्ञानात्तद्वैभवाज्ञानादवमन्येरन्किमयंकुपितोपिकरिष्यतीतिनगणयंतीत्यर्थः ॥ ५४ ॥ यद्देवमतोमृदुमिति लोकहितेप्राणिसौख्यसंपादनेयुक्तंयुक्तचित्तं अतएवमृदुस्वभावं दांतंनानाप्रकारेणदुर्विषयप्रवृत्तिरहितेंद्रियवर्गं मांत्रिदशेश्वराइंद्रादयोनिर्वीर्यंमन्यंतेयतःसीतात्राणंनकृतवंतइत्यर्थः

भक्षितायांहिवैदेह्यांहतायामपिलक्ष्मण ॥ केहिलोकेप्रियंकर्तुंशक्ताःसौम्यममेश्वराः ॥ ५३ ॥ कर्तारमपिलोकानांशूरंकरुणवेदिनं ॥ अज्ञानादवमन्येरन्सर्वभूतानिलक्ष्मण ॥ ५४ ॥ मृदुंलोकहितेयुक्तंदांतंकरुणवेदिनं ॥ निर्वीर्यइतिमन्यंतेनूनंमांत्रिदशेश्वराः ॥ ५५ ॥ मांप्राप्यहिगुणोदोषःसंवृत्तः पश्यलक्ष्मण ॥ अद्यैवसर्वभूतानांरक्षसामभवायच ॥ ५६ ॥ संहृत्यैवशशिज्योत्स्नांमहान्सूर्यइवोदितः ॥ संहृत्यैवगुणान्सर्वान्ममतेजःप्रकाशते ॥ ५७ ॥ नैवयक्षानगंधर्वानपिशाचानराक्षसाः ॥ किन्नरावामनुष्यावासुखंप्राप्स्यंतिलक्ष्मण ॥ ५८ ॥ ममास्त्रबाणसंपूर्णमाकाशंपश्यलक्ष्मण ॥ असंपातं करिष्यामिह्यद्यत्रैलोक्यचारिणां ॥ ५९ ॥ सन्निरुद्धग्रहगणमावारितनिशाकरं ॥ विप्रनष्टानलमरुद्भास्करद्युतिसंवृतं ॥ ६० ॥ विनिर्मथितशैलाग्रं शुष्यमाणजलाशयं ॥ ध्वस्तद्रुमलतागुल्मंविप्रणाशितसागरं ॥ ६१ ॥ त्रैलोक्यंतुकरिष्यामिसंयुक्तंकालकर्मणा ॥ नतेकुशलिनींसीतांप्रदास्यंतिममेश्वराः ॥ ६२ ॥ अस्मिन्मुहूर्तेसौमित्रेममद्रक्ष्यंतिविक्रमं ॥ नाकाशमुत्पतिष्यंतिसर्वभूतानिलक्ष्मण ॥ ६३ ॥

॥ ५५ ॥ तस्मात्पौरुषमेवावलंबनीयमित्याह मामिति गुणोपिमार्दवादिर्मांप्राप्यदोषोऽनिष्टसाधनंवृत्तइतिहेतोरेतंत्यक्त्वापौरुषमवलंबे पश्यअद्यममतेजएवप्रकाशते सर्वभूतानामभवायनाशाय शशिज्योत्स्नांसंहृत्यैवप्रलयकालोदितोमहासूर्यइव शशिज्योत्स्नातुल्यान्मामकान्गुणान्संहृत्यैवरविवत्तेजोमदीयंप्रकाशतेपश्येत्यन्वयः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तदेवप्रपंचयति नैवेति ॥ ५८ ॥ पश्य अचिरादेवेतिशेषः त्रैलोक्यचारिणामसंपातंबाणावरणात्क्रियाराहित्यंयथाभवतितथाकरिष्यामि ॥ ५९ ॥ सन्निरुद्धप्रचारोग्रहगणोयत्रतत्त्रैलोक्यं विप्रनष्टाअनलादिद्युतयोयत्रतच्चतत्संवृतंतमसासंवृतमित्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कालकर्मणाकालसाध्यंकर्मनाशस्तेन कालधर्मणेतिपाठेपितद्रूपेणकालधर्मेणेत्यर्थः तत्पुरुषेऽनिजार्षः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

अमर्यादंत्यक्तस्वस्वप्रकृत्यवस्थानं जीवलोकेनदुरावरैःदुर्निवारैः दुरावरशब्दःखलंतः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ देवादयोनभविष्यंति प्रत्येकंसर्वेनशिष्यंतीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ तथा

समाकुलममर्यादंजगत्पश्याद्यलक्ष्मण ॥ आकर्णपूर्णैरिषुभिर्जीवलोकदुरावरैः ॥ ६४ ॥ करिष्येमैथिलीहेतोरपिशाचमराक्षसं ॥ ममरोषप्रयुक्तानांविशिखानांबलंसुराः ॥ ६५ ॥ द्रक्ष्यंत्यद्यविमुक्तानाममर्षाद्दूरगामिनां ॥ नैवदेवानदैतेयानपिशाचानराक्षसाः ॥ ६६ ॥ भविष्यंतिममक्रोधात्त्रैलोक्येविप्रणाशिते ॥ देवदानवयक्षाणांलोकायेरक्षसामपि ॥ ६७ ॥ बहुधानिपतिष्यंतिबाणौघैःशकलीकृताः ॥ निर्मर्यादानिमान्लोकान्करिष्याम्यद्यसायकैः ॥ ६८ ॥ हृतांमृतांवासौमित्रेनदास्यंतिममेश्वराः ॥ तथारूपांहिवैदेहींनदास्यंतियदिप्रियां ॥ ६९ ॥ नाशयामिजगत्सर्वंत्रैलोक्यंसचराचरं ॥ यावद्दर्शनमस्यावैतापयामिचसायकैः ॥ ७० ॥ इत्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षःस्फुरमाणोष्ठसंपुटः ॥ वल्कलाजिनमाबध्यजटाभारमबंधयत् ॥ ७१ ॥ तस्यक्रुद्धस्यरामस्यतथाभूतस्यधीमतः ॥ त्रिपुरंजघ्नुषःपूर्वंरुद्रस्येवबभौतनुः ॥ ७२ ॥ लक्ष्मणादथचादायरामोनिष्पीड्यकार्मुकं ॥ शरमादायसंदीप्तंघोरमाशीविषोपमं ॥ ७३ ॥ संदधेधनुषिश्रीमान्रामःपरपुरंजयः ॥ युगांताग्निरिवक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत् ॥ ७४ ॥ यथाजरायथामृत्युर्यथाकालोयथाविधिः ॥ नित्यंनप्रतिहन्यंतेसर्वभूतेषुलक्ष्मण ॥ तथाहंक्रोधसंयुक्तोननिवार्योस्म्यसंशयं ॥ ७५ ॥

रूपांयथापूर्वंस्वभावां अत्रनदास्यंतीतिपौनरुक्त्यंक्रोधातिशयान्नदोषाय ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ निष्पीड्यदृढमुष्टिबंधेनगृहीत्वा ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ यथाजरादयोऽनिवार्यास्तथाहमस्मात्कर्मणःकेनापिवारयितुमशक्यः विधिर्दैवं विधिर्विधानेदैवेपीइतिकोशः ॥ ७५ ॥

पुरेवेति अत्रपुरेत्यावर्तते पुरेवपूर्वरूपसदृशरूपवतींपुरानदिशंतिनदास्यंतीत्यर्थः परिवर्तयामिनाशयामि नन्वेवंविधःक्रोधःकथमस्यकिमर्थंचेतिचेच्छृणु मनुष्यदेहधारणेनतद्व्यवहारनट
नमेवैतत् किंच ईदृशदुःखकालेअस्यक्रोधाभावेरावणोमनुष्यबुद्धिंकुर्यात् तथाचतद्वधोशक्यःस्यादित्येतदर्थंचस: मृत्युंमरणधर्मेणयोजयामिइत्यादिवचोपिरावणवचोवदेव आरोपित
क्रोधमूलकत्वात् अतएवशरैर्विधमिष्यामीत्युक्तिः लक्ष्मणस्तुतत्त्वज्ञोपितद्वदेवातत्त्वज्ञइवतन्मायामोहितोवाप्रलयकालिकरौद्रशक्त्यावेशंसंभाव्यानुनयतिस्म किंचास्यक्रोधस्यारोपि
तत्वाभावेअद्यसीतायाअलाभेसर्वजगत्परिवर्तनंप्रतिज्ञायकथंलक्ष्मणप्रार्थनयापितामन्यथयेत् अन्यथाकैकेय्यग्रेकृतांवनवासप्रतिज्ञांकथंकौसल्यावचसानत्यक्तवांस्तस्मात्सायथार्था
इयंतुआरोपितेत्येवसारं अनेनव्यवहारेणक्रोधादिकालेकृतायाअयुक्तायाअपिप्रतिज्ञायाअपालनेअत्यंतदोषाभावइत्यपिसूचितं ॥ ७६ ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायण

पुरेवमेचारुदतीमनिंदितांदिशंतिसीतांयदिनाद्यमैथिलीं ॥ सदेवगंधर्वमनुष्यपन्नगंजगत्सशैलंपरिवर्तयाम्यहं ॥ ७६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ तप्यमानंतदारामंसीताहरणकर्शितं ॥ लोकानामभवेयुक्तंसां
वर्तकमिवानलं ॥ १ ॥ वीक्षमाणंधनुःसज्जंनिःश्वसंतंपुनःपुनः ॥ दग्धुकामंजगत्सर्वंयुगांतेचयथाहरं ॥ २ ॥ अदृष्टपूर्वंसंक्रुद्धंदृष्ट्वारामंसलक्ष्मणः ॥ अब्र
वीत्प्रांजलिर्वाक्यंमुखेनपरिशुष्यता ॥ ३ ॥ पुराभूत्वामृदुर्दांतःसर्वभूतहितेरतः ॥ नक्रोधवशमापन्नःप्रकृतिंहातुमर्हसि ॥ ४ ॥ चंद्रेलक्ष्मीःप्रभासूर्येग
तिर्वायौभुविक्षमा ॥ एतच्चनियतंनित्यंत्वयिचानुत्तमंयशः ॥ ५ ॥ एकस्यनापराधेनलोकान्हंतुंत्वमर्हसि ॥ ननुजानामिकस्यायंभग्नःसांग्रामिकोरथः
॥ ६ ॥ केनवाकस्यवाहेतोःसंयुगःसपरिच्छदः ॥ खुरनेमिक्षतश्चायंसिक्तोरुधिरबिंदुभिः ॥ ७ ॥

तिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अभवेनाशे युक्तमुद्युक्तं सांवर्तकंप्रलयकालिकं ॥ १ ॥ हरंकालाग्निरुद्रं ॥ २ ॥ अदृष्टपूर्वंपूर्व
मेवंकदाप्यदृष्टसंहारशक्त्यावेशंसंक्रुद्धंरामंदृष्ट्वाराममब्रवीदितिरामपदद्वयसंबंधः मुखपरिशोषोलोकविनाशभयेन ॥ ३ ॥ प्रकृतिंसर्वभूतहितत्वरूपां ॥ ४ ॥ एतच्चउक्तचतुष्टयंचअनु
त्तमंयशश्चत्वयिनियतमित्यर्थः ॥ ५ ॥ एकस्यापराधइतिकथंज्ञायतेतत्राह नन्विति ननुजानाम्येकएवापराद्धइतिकुतस्तत्राह कस्यचिदेवनकेषांचिदित्यर्थः सायुधपरिकरोभग्नइ
त्यन्वयः ॥ ६ ॥ सकेनभग्नःकेनहेतुनेत्येतत्तुनजानामीतिशेषः खुरनेमिक्षतत्वादिविशिष्टोयंदेशोनिर्वृत्तसंग्रामोदृश्यतेइतिशेषः एवंभूतैर्हेतुभिरयंविमर्दःसंग्रामएकस्यरथिकस्यकेनचित्स
हनतुद्वयोरथिकयोरितिशेषः ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ तदेवाह नहीति वृत्तंसुविकृतचिन्हं अतएकस्यकृतेलोकनाशोनयुक्तः ॥ ९ ॥ युक्तदंडायथापराधदंडाः मृदवोऽकठिनाः ॥ १० ॥ किंच यदित्वद्दारप्रणाशोलोककर्तृकोलोका
नुमतोवास्यात्तद्युक्तंतन्नाशनंनैवमस्तीत्याह कोन्विति ॥ ११ ॥ सरिदादयस्तेविप्रियंकर्तुंनालंनसमर्थाःनस्पृहावंतोवा दीक्षितस्ययजमानस्यसाधवोज्ञानसंपन्नाऋत्विगादयोयथाविप्रि
यंशापादिदातुंव्यंगंवाकर्मकर्तुमसमर्थास्तद्वत् ॥ १२ ॥ मद्द्वितीयःअहंद्वितीयःसहायोयस्यसः समुद्रादिस्थाश्रमेषुविचयनार्थंपरमर्षिभिःसहायैरित्युक्तं ॥ १३ ॥ १४ ॥ यदिअस्मद्विचयनेनाश

देशोनिर्वृत्तसंग्रामःसुघोरःपार्थिवात्मज ॥ एकस्यतुविमर्दोयंनद्वयोर्वदतांवर ॥ ८ ॥ नहिवृत्तंहिपश्यामिबलस्यमहतःपदं ॥ नैकस्यतुकृतेलोकान्विना
शयितुमर्हसि ॥ ९ ॥ युक्तदंडाहिमृदवःप्रशांतावसुधाधिपाः ॥ सदात्वंसर्वभूतानांशरण्यःपरमागतिः ॥ १० ॥ कोनुदारप्रणाशंतेसाधुमन्येतराघव ॥ सरि
तःसागराःशैलादेवगंधर्वदानवाः ॥ ११ ॥ नालंतेविप्रियंकर्तुंदीक्षितस्येवसाधवः ॥ येनराजन्हृतासीतातमन्वेषितुमर्हसि ॥ १२ ॥ मद्द्वितीयोधनुष्पा
णिःसहायैःपरमर्षिभिः ॥ समुद्रंवाविचेष्यामःपर्वतांश्चवनानिच ॥ १३ ॥ गुहाश्चविविधाघोराःपद्मिन्योविविधास्तथा ॥ देवगंधर्वलोकांश्चविचेष्यामः
समाहिताः ॥ १४ ॥ यावन्नाधिगमिष्यामस्तवभार्यापहारिणं ॥ नचेत्साम्नाप्रदास्यंतिपत्नींतेत्रिदशेश्वराः ॥ कोशलेंद्रततःपश्चात्प्राप्तकालंकरिष्यसि
॥ १५ ॥ शीलेनसाम्नाविनयेनसीतांनयेननप्राप्स्यसिचेन्नरेंद्र ॥ ततःसमुत्सादयहेमपुंखैर्महेंद्रवज्रप्रतिमैःशरौघैः ॥ १६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ तंतथाशोकसंतप्तंविलपंतमनाथवत् ॥ मोहेनमहतायुक्तंपरि
द्यूनमचेतसं ॥ १ ॥ ततःसौमित्रिराश्वास्यमुहूर्तादिवलक्ष्मणः ॥ रामंसंबोधयामासचरणौचाभिपीडयन् ॥ २ ॥

क्यातत्प्राप्तिःस्यात् ततःपरंदेवाःसर्वज्ञायदितेपत्नींपत्नीवार्तांनदास्यंति ततःपश्चात्प्राप्तकालंचतुर्थोपायंदंडंतेषुकरिष्यसि ॥ १५ ॥ शीलंसुचरित्रं सामसाधुवादः विनयः प्रश्रयःनयोनीतिः
॥ १६ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंक्रोधमुपशमय्यसहजप्रकृति
प्राप्तयेबोधयतिलक्ष्मणोरामं तमिति परिद्यूनंक्षीणं अचेतसंअस्वस्थचित्तमिव ॥ १ ॥ मुहूर्तादिवमुहूर्तादिव ॥ २ ॥

बोधनप्रकारोमहतेत्यादि तपसापुत्रकामनयाकृतेनव्रतादिना कर्मणाऋष्यशृंगानयनपूर्वकमहायागेन ॥ ३ ॥ भरतस्यमुखादितिशेषः यथायथावच्छ्रुतं ॥ ४ ॥ इतरःकइति यपदाघर तिश्रेष्ठस्तत्तद्देवेतरोजनइत्युक्तेः मर्त्यावतारस्त्विहमर्त्यशिक्षणमितिभागवतोक्तरीत्यालोकशिक्षणार्थमपित्वदवतारादितिभावः ॥ ५ ॥ आश्वसिहीति नहवैशरीरस्यसतःप्रियाप्रिययोरपह तिरस्तीतिश्रुतेः ॥ ६ ॥ तदेवविवृणोति लोकेति एषऔपाधिकदुःखसंबंधोलोकस्यशरीरिणःस्वभावएव तदेवाह ययातिरिति अनयोऽनयमूलंदुःखंतच्चस्वर्गाद्भ्रंशरूपं समस्पृशदित्यने

महतातपसाचापिमहताचापिकर्मणा॥राज्ञादशरथेनासील्लब्धोमृतमिवामरैः ॥ ३॥ तवचैवगुणैर्बद्धस्त्वद्वियोगान्महीपतिः ॥ राजादेवत्वमापन्नो
भरतस्ययथाश्रुतं ॥ ४॥ यदिदुःखमिदंप्राप्तंकाकुत्स्थनसहिष्यसे॥ प्राकृतश्चाल्पसत्त्वश्चइतरःकःसहिष्यति ॥ ५ ॥ आश्वसिहिनरश्रेष्ठप्राणिनःकस्य
नापदः॥ संस्पृशंत्यग्निवद्राजन्क्षणेनव्यपयांतिच॥ ६॥ लोकस्वभावएवैषययातिर्नहुषात्मजः॥ गतःशक्रेणसालोक्यमनयस्तंसमस्पृशत् ॥ ७॥ म
हर्षियोंवसिष्ठस्तुयःपितुर्नःपुरोहितः॥ अह्नापुत्रशतंजज्ञेतथैवास्यपुनर्हतं॥८॥ याचेयंजगतोमातासर्वलोकनमस्कृता ॥ अस्याश्चचलनंभूमेर्दृश्यते
कोशलेश्वर॥ ९॥ यौधर्मौजगतोनेत्रौयत्रसर्वंप्रतिष्ठितं॥ आदित्यचंद्रौग्रहणमभ्युपेतौमहाबलौ॥ १०॥ सुमहांत्यपिभूतानिदेवाश्चपुरुषर्षभ ॥ न
दैवस्यप्रमुंचंतिसर्वभूतानिदेहिनः॥ ११॥ शक्रादिष्वपिदेवेषुवर्तमानौनयानयौ॥ श्रूयेतेनरशार्दूलनत्वंव्यथितुमर्हसि ॥ १२॥ मृतायामपिवैदेह्यां
नष्टायामपिराघव॥ शोचितुंनार्हसेवीरयथान्यःप्राकृतस्तथा॥ १३॥

नअचिरस्थितिकस्पर्शमात्रार्थकेनपुनरविलंबेनैवदौहित्रप्रयुक्तसुखोत्तरकालिकदुःखनिवृत्तिरप्यस्यसूचिता ॥ ७ ॥ योमहर्षिःयःपुनर्नःपितुःपुरोहितस्तस्यपुत्रशतंजज्ञे अह्नाएकाह्ना चपुनर्विश्वामित्रेणहतं पूर्वंसुखोत्तरकालिकदुःखानंतरंसुखंव्यंग्यतयोक्त्वात्रसुखानंतरंदुःखमुक्तं एवंचमहतामप्यवश्यंजायमानेईदृशेसुखेदुःखेचनहर्षशोकौभवादृशस्योचितावितिभा वः ॥ ८ ॥ चलनंभूकंपजंदुःखमित्यर्थः ॥ ९ ॥ यौधर्मौपरावरधर्मप्रवर्तकौ नेत्रौजगतःसंसारचक्रस्यकालपरिच्छेदद्वाराप्रवर्तकौ अतएवयत्रसर्वंप्रतिष्ठितं तौचग्रहणंराहुग्रासदुःखंप्रा प्तौ ॥ १० ॥ दैवस्यकर्मणोवशंनप्रमुंचंतीत्यर्थः किंपुनर्वक्तव्यंदेहिनःसर्वभूतानिदेहवंतिसर्वभूतानिनमुंचंतीति पुंस्त्वमार्षं ॥ ११ ॥ नयानयौतन्मूलसुखदुःखे ॥ १२ ॥ १३ ॥

अनिर्विण्णदर्शनाविषादरहितदर्शनाःविषादराहित्येनकृत्याकृत्यतत्त्वज्ञानवंतः ॥ १४ ॥ तत्त्वतःसमनुचिंतय युक्तायुक्तंकृत्याकृत्यंचेतिशेषः शुभाशुभेकर्तव्याकर्तव्येयुक्तायुक्ते बुद्धि युक्ताःजानंति तस्मात्त्वंबुद्ध्याविचिंतयेतिशेषः ॥ १५ ॥ एवंदुःखमूलंप्राचीनंकर्मबुद्ध्वादुःखंसोढव्यमेवेत्याह अदृष्टेति शास्त्रैकसमधिगम्यतयाप्रत्यक्षेणादृष्टगुणदोषाणांधर्मत्वाधर्मत्वे गुणदोषौ आपाततोधर्मवद्भासमानानामधर्मत्वाद्वैपरीत्याच्च अध्रुवाणांफलनाश्यानां अनेनफलावश्यंभावःसूचितः तादृशानांकर्मणांनिष्पत्तिःक्रियांतत्तत्पुरुषव्यापारमंतरेणनभवति स्वव्यापारेणकृतानांतेषामिष्टंफलंसुखंचादनिष्टंचफलंवर्ततेप्रवर्ततएवनतुनप्रवर्ततइति अतःसोढव्यमेवेतिभावः॥१६॥ इयंचबुद्धिस्त्वद्दत्तैवमेऽतस्तवोपदेशेकिंसामर्थ्यमितिनवाच्यमित्याह

त्वद्विधानहिशोचंतिसततंसर्वदर्शनाः॥ सुमहत्स्वपिकृच्छ्रेषुरामानिर्विण्णदर्शनाः ॥ १४ ॥ तत्त्वतोहिनरश्रेष्ठबुद्ध्यासमनुचिंतय ॥ बुद्ध्यायुक्तामहा
प्राज्ञाविजानंतिशुभाशुभे॥ १५॥ अदृष्टगुणदोषाणामध्रुवाणांतुकर्मणां॥ नांतरेणक्रियांतेषांफलमिष्टंचवर्तते ॥ १६॥ मामेवंहिपुरावीरत्वमेवब
हुशोक्तवान्॥ अनुशिष्याद्धिकोनुत्वामपिसाक्षात्बृहस्पतिः ॥ १७॥ बुद्धिश्चतेमहाप्राज्ञदेवैरपिदुरन्वया ॥ शोकेनाभिप्रसुप्तंतेज्ञानंसंबोधयाम्यहं
॥ १८॥ दिव्यंचमानुषंचैवमात्मनश्चपराक्रमं॥ इक्ष्वाकुवृषभावेक्ष्ययतस्वद्विषतांवधे॥ १९॥ किंतेसर्वविनाशेनकृतेनपुरुषर्षभ॥ तमेवतुरिपुंपापं
विज्ञायोद्धर्तुमर्हसि॥२०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअर०षट्षष्टितमःसर्गः॥६६॥ ॥छ॥ ॥पूर्वजोऽप्युक्तवाक्यस्तुलक्ष्मणे
नसुभाषितं॥ सारग्राहीमहासारंप्रतिजग्राहराघवः॥ १॥ सनिगृह्यमहाबाहुःप्रवृद्धंरोषमात्मनः॥ अवष्टभ्यधनुश्चित्रंरामोलक्ष्मणमब्रवीत्॥ २॥

मामिति अकारणेक्रोधवशमापन्नमितिशेषः बहुशोक्तवानितिसंधिरार्षः अनुशिष्याच्छिक्षितुंशक्तःस्याद्बृहस्पतिरपि अन्यस्यकागणनेत्यर्थः ॥१७॥ देवैरपिदुरन्वयाअन्वेतुमनुगंतुमश क्या त्वज्ज्ञानपरिच्छेदोदेवानामप्यशक्यइतिभावः अनेनेश्वरतासूचिता तथापिशोकेनांतर्हितमिवतेज्ञानंसंबोधयामिबोधयामीव ॥ १८ ॥ दिव्यंदेवोचितं मानुषंमनुष्योचितं एवमुभय विधपराक्रमाश्रयत्वामात्मनोवेक्ष्य तत्राद्यःपरशुरामविषयःअंत्योरक्षोविषयः एवंचदेवोचितपराक्रमस्यायंनावसरइतिभावः ॥१९॥ कृतेनअनुष्ठितेन ॥२०॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामे श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पूर्वजोपिरामःलक्ष्मणेनसुभाषितंयथाभवतितथोक्तवाक्यस्तद्वाक्य स्यमहासारंसयुक्तिकत्वात्सारांशं ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ इहजनस्थाने गिरिगतानिदुर्गाणि गंतुमशक्यदेशाःसंतीत्यर्थः निर्दराःविदीर्णपाषाणाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्षुरंतद्वन्निशितंशरमित्यर्थः तंसंधायविचचारेत्यन्वयः ॥ ९ ॥

किंकरिष्यावहेवत्सकवागच्छावलक्ष्मण ॥ केनोपायेनपश्यावःसीतामिहविचिंतय ॥ ३ ॥ तंतथापरितापार्तंलक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत् ॥ इदमेवजनस्थानंत्वमन्वेषितुमर्हसि ॥ ४ ॥ राक्षसैर्बहुभिःकीर्णंनानाद्रुमलतायुतं ॥ संतीहगिरिदुर्गाणिनिर्दराःकंदराणिच ॥ ५ ॥ गुहाश्चविविधाघोरानानामृगगणाकुलाः ॥ आवासाःकिन्नराणांचगंधर्वभवनानिच ॥ ६ ॥ तानियुक्तोमयासार्धंसमन्वेषितुमर्हसि ॥ त्वद्विधाबुद्धिसंपन्नामहात्मानोनरर्षभाः ॥ ७ ॥ आपत्सुनप्रकंपंतेवायुवेगैरिवाचलाः ॥ इत्युक्तस्तद्वनंसर्वंविचचारसलक्ष्मणः ॥ ८ ॥ क्रुद्धोरामःशरंघोरंसंधायधनुषिक्षुरं ॥ ततःपर्वतकूटाभंमहाभागंद्विजोत्तमं ॥ ९ ॥ ददर्शपतितंभूमौक्षतजार्द्रंजटायुषं ॥ तंदृष्ट्वागिरिशृंगाभंरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १० ॥ अनेनसीतावैदेहीभक्षितानात्रसंशयः ॥ गृध्ररूपमिदंव्यक्तंरक्षोभ्रमतिकाननं ॥ ११ ॥ भक्षयित्वाविशालाक्षीमास्तेसीतांयथासुखं ॥ एनंवधिष्येदीप्ताग्रैःशरैर्घोरैरजिह्मगैः ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वाभ्यपतद्द्रष्टुंसंधायधनुषिक्षुरं ॥ क्रुद्धोरामःसमुद्रांतांचालयन्निवमेदिनीं ॥ १३ ॥ तंदीनदीनयावाचासफेनंरुधिरंवमन् ॥ अभ्यभाषतपक्षीसरामंदशरथात्मजं ॥ १४ ॥ यामोषधीमिवायुष्मन्नन्वेषसिमहावने ॥ सादेवीममचप्राणारावणेनोभयंहृतं ॥ १५ ॥ त्वयाविरहितादेवीलक्ष्मणेनचराघव ॥ ह्रियमाणामयादृष्टारावणेनबलीयसा ॥ १६ ॥ सीतामभ्यवपन्नोहंरावणश्चरणेप्रभो ॥ विध्वंसितरथच्छत्रःपतितोधरणीतले ॥ १७ ॥ एतदस्यधनुर्भग्नमेतेचास्यशरास्तथा ॥ अयमस्यरणेरामभग्नःसांग्रामिकोरथः ॥ १८ ॥ अयंतुसारथिस्तस्यमत्पक्षनिहतोभुवि ॥ परिश्रांतस्यमेपक्षौछित्वाखड्गेनरावणः ॥ १९ ॥ सीतामादायवैदेहीमुत्पपातविहायसं ॥ रक्षसानिहतंपूर्वंमांनहंतुंत्वमर्हसि ॥ २० ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सफेनंफेनसहितं दीनदीनयाअतिशयितदीनयादीनसदृशावा ॥ १४ ॥ ओषधीमिवसंजीवनौषधीमिव अन्वेषसिअन्वेषसे ॥ १५ ॥ १६ ॥ अहंसीतामभ्यवपन्नःसीतापरित्राणमुद्दिश्याभिगतः मयारावणश्चरणेविध्वंसितरथच्छत्रोधरणीतलेपतितश्चकृतः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

तस्यस्वरूपंविज्ञाय सीतासक्तांसीतासंबद्धांकथांचश्रुत्वा ॥ २१ ॥ द्विगुणीकृततापार्तः सीतावियोगजोजटायुवधजस्तापश्चेतितापस्यद्वैगुण्यंतेनार्तोबभूवेतिशेषः ॥ २२ ॥ एकमसहायं एकस्मिन्नूर्ध्वतालक्षणेअयनेश्वासमार्गेऽतएवकृच्छ्रेमुहुर्मुहुर्निःश्वसंतमितिकतकसंमतपाठेऽर्थः एकमेकायनेदुर्गेनिःश्वसंतंकथंचनेतिपाठेदुर्गेलताकंटकसंकीर्णेएकायनेएकमार्गेपतित्वाकथंचननिःश्वसंतं मृतप्रायमित्यर्थइतितीर्थः ॥ २३ ॥ ममालक्ष्मीर्मद्दुष्कर्मसंबद्धाअलक्ष्मीःपावकंसर्वदाहकमपिदहेत्किमुतमच्छ्रियमित्यर्थः ॥ २४ ॥ एतद्दुःखपरितापशांतयेसं

रामस्तस्यतुविज्ञायसीतासक्तांप्रियांकथां ॥ गृध्रराजंपरिष्वज्यपरित्यज्यमहद्धनुः ॥ २१ ॥ निपपातावशोभूमौरुरोदसहलक्ष्मणः ॥ द्विगुणीकृततापार्तोरामोधीरतरोपिसन् ॥ २२ ॥ एकमेकायनेकृच्छ्रेनिःश्वसंतंमुहुर्मुहुः ॥ समीक्ष्यदुःखितोरामःसौमित्रिमिदमब्रवीत् ॥ २३ ॥ राज्यंभ्रष्टंवनेवासःसीतानष्टामृतोद्विजः ॥ ईदृशीयंममालक्ष्मीर्दहेदपिहिपावकं ॥ २४ ॥ संपूर्णमपिचेदद्यप्रतरेयंमहोदधिं ॥ सोपिनूनंममालक्ष्म्याविशुष्येत्सरितांपतिः ॥ २५ ॥ नास्त्यभाग्यतरोलोकेमत्तोस्मिन्सचराचरे ॥ येनेयंमहतीप्राप्तामयाव्यसनवागुरा ॥ २६ ॥ अयंपितुर्वयस्योमेगृध्रराजोमहाबलः ॥ शेतेविनिहतोभूमौममभाग्यविपर्ययात् ॥ २७ ॥ इत्येवमुक्त्वाबहुशोराघवःसहलक्ष्मणः ॥ जटायुषंचपस्पर्शपितृस्नेहंनिदर्शयन् ॥ २८ ॥ निकृत्तपक्षंरुधिरावसिक्तंतंगृध्रराजंपरिगृह्यराघवः ॥ क्वमैथिलीप्राणसमागतेतिविमुच्यवाचंनिपपातभूमौ ॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ रामःप्रेक्ष्यतुतंगृध्रंभुविरौद्रेणपातितं ॥ सौमित्रिंमित्रसंपन्नमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ ममायंनूनमर्थेषुयतमानोविहंगमः ॥ राक्षसेनहतःसंख्येप्राणांस्त्यजतिमत्कृते ॥ २ ॥ अतिखिन्नःशरीरेस्मिन्प्राणोलक्ष्मणविद्यते ॥ तथास्वरविहीनोयंविक्लवंसमुदीक्षते ॥ ३ ॥ जटायोयदिशक्नोषिवाक्यंव्याहरितुंपुनः ॥ सीतामाख्याहिभद्रंतेवधमाख्याहिचात्मनः ॥ ४ ॥

पूर्णमहोदधिमपिप्रतरेयंतदासोपिसरितांपतिर्नूनंनिश्चयेनममालक्ष्म्याविशुष्येत् ॥ २५ ॥ येनाभाग्येन वागुरामृगादिबंधनजालं ॥ २६ ॥ पितुर्वयस्यःसखा ॥ २७ ॥ पितृस्नेहंपितरीवस्नेहं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ रौद्रेणरक्षसा अनेनरक्षसांतमःश्राधान्यमेवेतिसूचितं मित्रसंपन्नंमित्रत्वेनसंपन्नंसर्वजनेषुमैत्र्यायुक्तं ॥ १ ॥ २ ॥ तथाअतिखिन्नप्राणइवस्वरहीनोविह्वलेक्षणश्च ॥ ३ ॥ व्याहरितुंव्याहर्तुं वधंवधप्रकारं ॥ ४ ॥

यमपराधंदृष्ट्वातुप्रियासीताहृतासोपराधस्तस्यमयाकिंकृतःअपितुन अतःकिन्निमित्तइति किंनिमित्तंत्वद्दयितस्यसःरावणःआर्यांजहार ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ किंकर्मेत्यस्योत्तरंमा यामिति वातेनदुर्दिनेनचसंकुलां ॥ ९ ॥ १० ॥ अन्यप्रश्नोत्तरासामर्थ्यंध्वनयन्प्राणोपरोधमाह उपेति उशीरेणनलदेनकृतामूर्धजाःकेशायेषांतान्सौवर्णान्वृक्षान्पश्यामि तादृशसौव र्णवृक्षदर्शनंमरणचिन्हं ॥ ११ ॥ ज्योतिषज्ञानबलादाह येनेति ॥ १२ ॥ कोसौमुहूर्तस्तत्राह विंदइति लाभार्थाद्विदेर्निष्पन्नोसावित्याहुः सचरावणोनिजकर्माननुकूलंतंनावबुधत् बु

किंनिमित्तोजहारार्यांरावणस्तस्यकिंमया ॥ अपराधंतुयंदृष्ट्वारावणेनहृताप्रिया ॥ ५ ॥ कथंतच्चंद्रसंकाशंमुखमासीन्मनोहरं ॥ सीतयाकानिचोक्तानितस्मिन्कालेद्विजोत्तम ॥ ६ ॥ कथंवीर्यःकथंरूपःकिंकर्मासचराक्षसः ॥ क्वचास्यभवनंतातब्रूहिमेपरिपृच्छतः ॥ ७ ॥ तमुद्वीक्ष्यसधर्मात्माविलपंतमनाथवत् ॥ वाचाविक्लवयारामभिदंवचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ साहृताराक्षसेंद्रेणरावणेनदुरात्मना ॥ मायामास्थायविपुलांवातदुर्दिनसंकुलां ॥ ९ ॥ परिक्लांतस्यमेतातपक्षौछित्वानिशाचरः ॥ सीतामादायवैदेहींप्रयातोदक्षिणामुखः ॥ १० ॥ उपरुध्यंतिमेप्राणादृष्टिर्भ्रमतिराघव ॥ पश्यामिवृक्षान्सौवर्णानुशीरकृतमूर्धजान् ॥ ११ ॥ येनयातिमुहूर्तेनसीतामादायरावणः ॥ विप्रनष्टंधनंक्षिप्रंतत्स्वामीप्रतिपद्यते ॥ १२ ॥ विंदोनाममुहूर्तोसौनचकाकुत्स्थसोबुधत् ॥ झषवद्बडिशंगृह्यक्षिप्रमेवविनश्यति ॥ १३ ॥ नचत्वयाव्यथाकार्याजनकस्यसुतांप्रति ॥ वैदेह्यारंस्यसेक्षिप्रंहत्वातंरणमूर्धनि ॥ १४ ॥ असंमूढस्यगृध्रस्यरामंप्रत्यनुभाषतः ॥ आस्यात्सुस्रावरुधिरंम्रियमाणस्यसामिषं ॥ १५ ॥ पुत्रोविश्रवसःसाक्षाद्भ्रातावैश्रवणस्यच ॥ इत्युक्त्वादुर्लभान्प्राणान्मुमोचपतगेश्वरः ॥ १६ ॥ ब्रूहिब्रूहीतिरामस्यब्रुवाणस्यकृतांजलेः ॥ त्यक्त्वाशरीरंगृध्रस्यप्राणाजग्मुर्विहायसं ॥ १७ ॥ सनिक्षिप्यशिरोभूमौप्रसार्यचरणौतथा ॥ विक्षिप्यचशरीरंस्वंपपातधरणीतले ॥ १८ ॥

धिरवगमनेइत्यस्यलुङिरूपं नकेवलंमुहूर्तमहिम्नाइष्टप्राप्तिरेवापितुशत्रुनाशोपीत्याह झषेति बडिशंगृहीत्वाझषइवक्षिप्रमेवविनश्यति वर्तमाननिर्देशेनातिसान्निध्यंविनाशस्यदर्शयति ॥ १३ ॥ अतोनचेति ॥ १४ ॥ असंमूढस्यमृतिकालेप्यभ्रांतस्य रामंप्रत्यनुभाषतःउत्तरंभाषमाणस्य ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वाएतावन्मात्रमुक्त्वा तद्वीर्यतद्भवनादिकथनात्पूर्वमितिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥८८॥

॥ १९ ॥ अस्मिन्दंडकारण्येबहूनिवर्षाणिसुखंवसतानेनपक्षिणेहैवदंडकारण्येविशीर्णंदेहविशरणंप्राप्तं ॥ २० ॥ अनेकवार्षिकइत्यस्यैवविवरणंचिरकालसमुत्थितइति ॥ २१ ॥ मेउपकारीत्यन्वयः सीतामभ्यवपन्नःसीतांमोचयितुंप्रवृत्तः ॥ २२ ॥ २३ ॥ सर्वत्रसर्वजातिषु ॥ २४ ॥ तथाआगतमितिच्छेदः प्राप्तमित्यर्थः मन्निमित्तंयोगृध्रविनाशस्तज्जंदुःखंयथामांप्राप्तं सीताहरणजदुःखाद्गृध्रविनाशजंदुःखमधिकमितिभावः तस्याःपुनःप्राप्तिसंभावनासत्त्वादस्यतदभावाच्चेतितात्पर्यं ॥ २५ ॥ २६ ॥ दिधक्ष्यामिदग्धुमिच्छामिसद्गतिसिद्धये श्यना

तंगृध्रंप्रेक्ष्यताम्राक्षंगतासुमचलोपमं ॥ रामःसुबहुभिर्दुःखैर्दीनःसौमित्रिमब्रवीत् ॥ १९ ॥ बहूनिरक्षसांवासेवर्षाणिवसतासुखं ॥ अनेनदंडकारण्येविशीर्णमिहपक्षिणा ॥ २० ॥ अनेकवार्षिकोयस्तुचिरकालसमुत्थितः ॥ सोयमद्यहतःशेतेकालोहिदुरतिक्रमः ॥ २१ ॥ पश्यलक्ष्मणगृध्रोयमुपकारीहतश्चमे ॥ सीतामभ्यवपन्नोहिरावणेनबलीयसा ॥ २२ ॥ गृध्रराज्यंपरित्यज्यपितृपैतामहंमहत् ॥ ममहेतोरयंप्राणान्मुमोचपतगेश्वरः ॥ २३ ॥ सर्वत्रखलुदृश्यंतेसाधवोधर्मचारिणः ॥ शूराःशरण्याःसौमित्रेतिर्यग्योनिगतेष्वपि ॥ २४ ॥ सीताहरणजंदुःखंनमेसौम्यतथागतं ॥ यथाविनाशोगृध्रस्यमत्कृतेचपरंतप ॥ २५ ॥ राजादशरथःश्रीमान्यथाममहायशाः ॥ पूजनीयश्चमान्यश्चतथायंपतगेश्वरः ॥ २६ ॥ सौमित्रेहरकाष्ठानिनिर्मथिष्यामिपावकं ॥ गृध्रराजंदिधक्ष्यामिमत्कृतेनिधनंगतं ॥ २७ ॥ नाथंपतगलोकस्यचितिमारोपयाम्यहं ॥ इमंधक्ष्यामिसौमित्रेहतंरौद्रेणरक्षसा ॥ २८ ॥ यागतिर्यज्ञशीलानामाहिताग्नेश्चयागतिः ॥ अपरावर्तिनांयाचयाचभूमिप्रदायिनां ॥ २९ ॥ मयात्वंसमनुज्ञातोगच्छलोकाननुत्तमान् ॥ गृध्रराजमहासत्वसंस्कृतश्चमयाव्रज ॥ ३० ॥

र्षः ॥ २७ ॥ २८ ॥ अपरावर्तिनां संग्रामेइतिशेषः गम्यतइतिगतिर्लोकः यज्ञशीलानांलोकान्क्रमेणप्राप्यमदनुज्ञातःसन्ननुत्तमान्येभ्यःपरेउत्तमानसंतितान्लोकान्ब्रह्मणोलोकान्क्रममुक्तिद्वारागच्छ अनेनसंकल्पमात्रात्कर्मानधिकृततिरश्चःसाधनहीनस्यापितल्लोकदानेनभगवान्रामःस्वस्वरूपांशेमाययावृतज्ञानइतिप्रलपतांमुखंध्वस्तं शोकादितुनटनमित्युक्तमेवासकृत् तदुक्तं संस्कारमकरोत्तस्यरामोब्रह्मविधानतः स्वपदंचददौतस्मैसोपिरामप्रसादतः हरेःसामान्यरूपेणप्रययौपरमंपदमितिजटायुषंप्रक्रम्यपाद्मे एतेनतिरश्चामपिस्नेहादिनादाहादियुक्तमितिध्वनितं सारूप्यमुक्तिलाभश्चोक्तः मयामद्रूपेणसामान्यहरिरूपेण ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ संप्रसिद्धमहिमारामःमहारोहीन्महामृगान् रोहिशब्दइकारांतोपिमृगवाची तान्हत्वापिंडदानार्थंमांसमादायागत्यानुअनंतरंतंद्विजंपक्षिणमुद्दिश्यपिंडदानार्थंशाद्वलंतृणंतस्मार ॥ ३२ ॥ तत्रतन्मांसान्युत्कृत्यपेशीकृत्वापेशीकृत्यपिंडंकृत्वाशकुनायददौ ॥ ३३ ॥ यत्तन्मंत्रजातंप्रेतस्यमर्त्यस्यस्वर्गादिगमनमुद्दिश्यब्राह्मणाःकथयंतितत्स्वर्गगमनंतद्गमनसाधनंतत्तस्य क्षिप्रंस्वर्गगमनायरामोजजाप ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ उक्तस्यसर्वस्यास्यस्नानपूर्वकत्वंदर्शयितुंपुनराह शास्त्रेति तत्रपाठकमादर्थक्रमस्यबलवत्त्वात्पूर्वंस्नानंततउदकदानंततःपिंडदानमितिक्र

एवमुक्त्वाचितांदीप्तामारोप्यपतगेश्वरं॥ ददाहरामोधर्मात्मास्वबंधुमिवदुःखितः॥ ३१ ॥ रामोपिसहसौमित्रिर्वनंयात्वासवीर्यवान्॥ स्थूलान्हत्वाम हारोहीननुतस्तारतंद्विजं ॥ ३२ ॥ रोहिमांसानिचोद्धृत्यपेशीकृत्वामहायशाः॥ शकुनायददौरामोरम्येहरितशाद्वले॥ ३३॥ यत्तत्प्रेतस्यमर्त्यस्यकथयं तिद्विजातयः॥ तत्स्वर्गगमनंक्षिप्रंतस्यरामोजजापह॥ ३४॥ ततोगोदावरींगत्वानदींनरवरात्मजौ॥ उदकंचक्रतुस्तस्मैगृध्रराजायतावुभौ ॥ ३५ ॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनाजलंगृध्रायराघवौ॥ स्नात्वातौगृध्रराजायउदकंचक्रतुस्तदा॥ ३६॥ सगृध्रराजःकृतवान्यशस्करंसुदुष्करंकर्मरणेनिपातितः ॥ म हर्षिकल्पेनचसंस्कृतस्तदाजगामपुण्यांगतिमात्मनःशुभां ॥ ३७॥ कृतोदकौतावपिपक्षिसत्तमेस्थिरांचबुद्धिंप्रणिधायजग्मतुः ॥ प्रवेश्यसीताधिग मेततोमनोवनंसुरेंद्राविवविष्णुवासवौ॥ ३८॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेअष्टषष्टितमःसर्गः॥ ६८॥ ॥ ६९॥ कृत्वैवमुदकंतस्मैप्रस्थितौराघवौतदा॥ अवेक्षंतौवनेसीतांजग्मतुःपश्चिमांदिशं ॥ १ ॥ तांदिशंदक्षिणांगत्वाशरचापासिधारिणौ ॥ अविप्रहतमै क्ष्वाकौपंथानंप्रतिपेदतुः॥ २॥ गुल्मैर्वृक्षैश्चबहुभिर्लताभिश्चप्रवेष्टितं॥ आवृतंसर्वतोदुर्गंगहनंघोरदर्शनं॥ ३॥ व्यतिक्रम्यतुवेगेनगृहीत्वादक्षिणां दिशं॥ सुभीमंतन्महारण्यंव्यतियातौमहाबलौ॥ ४॥

मोबोध्यः ॥ ३६ ॥ पुण्यांपुण्यैकलभ्यां अतएवसुखांसुखैकस्वभावां ॥ ३७ ॥ पक्षिसत्तमेतद्विषये पितरीवेत्यर्थः स्थिरांबुद्धितस्मिन्पितृवद्बुद्धिंनिधायप्रसीताधिगमेसीताप्राप्तिसूचकेनि मित्तेमनःप्रवेश्यतादृशंनिमित्तंदृष्ट्वावनंजग्मतुः ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेअष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ पश्चिमामित्यत्रोक्तेरुत्तरश्लोकेदक्षिणामित्युक्तेर्नैर्ऋतींजग्मतुरितिलभ्यते ॥ १ ॥ अविप्रहतंजनाक्षुण्णं ॥ २ ॥ गुल्मादिभिःप्रवेष्टितंअतएवसर्वतआवृतंअतएवदुर्गंदुष्प्रवेशंगहनंवनरूपं पंथानंप्रतिपेदतुरित्यन्वयः ॥ ३ ॥ वेगेनातिक्रम्यचलित्वातन्महारण्यंव्यतियातौव्यतिक्रम्यगतौ ॥ ४ ॥

गम्यगत्वा गहनंदुष्प्रवेशं क्रौंचारण्यंक्रौंचारण्याख्यंगहनंवनमितिवा ॥ ५ ॥ अनेकमेघानांघनःसमूहस्तत्प्रख्यंतद्वत्श्यामं सर्वतःप्रहृष्टमिव पुष्पविकासादिनातद्गतजंतुहर्षेणवातस्यप्रहृ ष्टत्वव्यपदेशः ॥ ६ ॥ ७ ॥ क्रौंचारण्यमतिक्रम्यतद्वनात्पूर्वेणत्रिक्रोशंगत्वाअंतरेमध्येमार्गेमतंगाश्रमंददृशतुः अथघोरत्वादिविशेषणंतद्वनंमतंगाश्रमवनंदृष्ट्वाततउच्यमानविशेषणांतत्र गिरौदरींददृशाते ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तस्याविदूरइतिसंधिरार्षः तद्दरीसमीपेइत्यर्थः ॥ ११ ॥ बीभत्सांजुगुप्सितां परुषत्वचंकर्कशत्वचं करालींतुंगशरीरां करालोभीषणेतुंगे ॥ १२ ॥

ततःपरंजनस्थानात्त्रिक्रोशंगम्यराघवौ॥ क्रौंचारण्यंविविशतुर्गहनंतौमहौजसौ ॥ ५॥ नानामेघघनप्रख्यंप्रहृष्टमिवसर्वतः॥ नानावर्णैःशुभैःपुष्पै र्मृगपक्षिगणैर्युतं॥ ६॥ दिदृक्षमाणौवैदेहींतद्वनंतौविचिन्वतुः ॥ तत्रतत्रावतिष्ठंतौसीताहरणदुःखितौ ॥ ७ ॥ ततःपूर्वेणतौगत्वात्रिक्रोशंभ्रातरौत दा॥ क्रौंचारण्यमतिक्रम्यमतंगाश्रममंतरे॥ ८॥ दृष्ट्वातुतद्वनंघोरंबहुभीममृगद्विजं॥ नानावृक्षसमाकीर्णंसर्वंगहनपादपं ॥ ९ ॥ ददृशातेगिरौतत्र दरींदशरथात्मजौ॥ पातालसमगंभीरांतमसानित्यसंवृतां ॥ १०॥ आसाद्यचनरव्याघ्रौदर्यास्तस्याविदूरतः ॥ ददर्शतुर्महारूपांराक्षसींविकृताननां ॥ ११ ॥ भयदामल्पसत्वानांबीभत्सांरौद्रदर्शनां॥ लंबोदरींतीक्ष्णदंष्ट्रांकरालींपरुषत्वचं॥ १२॥ भक्षयंतीम्मृगान्भीमान्विकटांमुक्तमूर्धजां ॥ अवेक्ष तांतुतौतत्रभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ १३॥ सासमासाद्यतौवीरौव्रजंतंभ्रातुरग्रतः॥ एहिरंस्यावहेत्युक्त्वासमालंभतलक्ष्मणं ॥ १४ ॥ उवाचचैनंवचनं सौमित्रिमुपगुह्यच॥ अहंत्वयोमुखीनामलाभस्तेत्वमसिप्रियः ॥ १५ ॥ नाथपर्वतदुर्गेषुनदीनांपुलिनेषुच ॥ आयुश्चिरमिदंवीरत्वंमयासहरंस्यसे ॥ १६॥ एवमुक्तस्तुकुपितःखड्गमुद्धृत्यलक्ष्मणः॥ कर्णनासस्तनंतस्यानिचकर्तारिसूदनः॥ १७॥ कर्णनासेनिकृत्तेतुविस्वरंविननादसा॥ यथागतंप्र दुद्रावराक्षसीघोरदर्शना॥ १८॥ तस्यांगतायांगहनंव्रजंतौवनमोजसा॥ आसेदतुरमित्रघ्नौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ १९॥

विकटामतिस्थूलाकारांतत्रतत्रास्थानेपि निम्नोन्नतांवा ॥ १३ ॥ भ्रातूरामस्याग्रतोव्रजंतं एहिरंस्यावहेत्युक्त्वेत्यत्रइकारलोपआर्षः समालंभतगृहीतवती ॥ १४ ॥ उपगुह्यालिंग्य अ योमुखीत्यन्वर्थंनाम अहंतेतवलाभोनिध्यादिवल्लाभरूपास्मित्वंचमेप्रियोभर्तासि ॥ १५ ॥ आयुश्चिरंचिरमायुः ॥ १६ ॥ कर्णनासस्तनमितिसमाहारद्वंद्वः ॥ १७ ॥ कर्णनासेइतिसप्त मी ॥ १८ ॥ तस्यांगतायांपश्चाद्व्रजंतौगहनंदुष्प्रवेशंवनंआसेदतुःप्रापतुः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ बाहुर्वामः अनिष्टानितत्सूचकानि ॥ २१ ॥ सज्जीभवयत्तोभव संभ्रमंभयं ॥ २२ ॥ ततःकंचिच्छकुनमप्याह एषइति वंचुलकःकंठवालः वंजुलकइत्यपिपाठांतरं अनेन युद्धमवश्यंभाविजयश्चेत्युभयंसूचितं ॥ २३ ॥ अन्वेषतोः सीतामितिशेषः ओजसासामर्थ्येन ॥ २४ ॥ तद्गहनंवनमत्यंतंमातरिश्वनासंवेष्टितंव्याप्तमिवजातं ततस्तस्यवनस्यमध्येशब्दोभवत् ॥ २५ ॥ तंशब्दंकांक्षमाणःतदुत्पत्तिनिमित्तंकांक्षमाणः ॥ २६ ॥ आसेदतुर्ददृशतुः विवृद्धंविवृद्धाकारं अशिरोग्रीवंअदृश्यमानशिरोग्रीवं अतएवकबंधंअन्वर्थतन्नामकं उदरेमु

लक्ष्मणस्तुमहातेजाःसत्यवाञ्छीलवाञ्छुचिः॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंभ्रातरंदीप्ततेजसं ॥ २० ॥ स्पंदतेमेदृढंबाहुरुद्विग्नमिवमेमनः॥ प्रायशश्चाप्यनिष्टानिनिमित्तान्युपलक्षये॥ २१ ॥ तस्मात्सज्जीभवार्यत्वंकुरुष्ववचनंमम॥ ममैवहिनिमित्तानिसद्यःशंसंतिसंभ्रमं ॥ २२ ॥ एषवंचुलकोरामपक्षीपरमदारुणः॥ आवयोर्विजयंयुद्धेशंसन्निवविनर्दति॥ २३॥ तयोरन्वेषतोरेवंसर्वंतद्वनमोजसा॥ संजज्ञेविपुलःशब्दःप्रभंजन्निवतद्वनं॥ २४॥ संवेष्टितमिवात्यर्थंगहनंमातरिश्वना॥ वनस्यतस्यशब्दोभूद्वनमापूरयन्निव॥ २५॥ तंशब्दंकांक्षमाणस्तुरामःखड्गीसहानुजः ॥ ददर्शसुमहाकायंराक्षसंविपुलोरसं॥ २६॥ आसेदतुश्चतद्रक्षस्तावुभौप्रमुखेस्थितं॥ विवृद्धमशिरोग्रीवंकबंधमुदरेमुखं॥ २७॥ रोमभिर्निशितैस्तीक्ष्णैर्महागिरिमिवोच्छ्रितं॥ नीलमेघनिभंरौद्रंमेघस्तनितनिःस्वनं॥ २८॥ अग्निज्वालानिकाशेनललाटस्थेनदीप्यता॥ महापक्ष्मेणपिंगेनविपुलेनायतेनच ॥ २९॥ एकेनोरसिघोरेणनयनेनसुदर्शिना॥ महादंष्ट्रोपपन्नंतंलेलिहानंमहामुखं॥ ३०॥ भक्षयंतंमहाघोरानृक्षसिंहमृगद्विजान्॥ घोरौभुजौविकुर्वाणमुभौयोजनमायतौ॥ ३१॥ कराभ्यांविविधान्गृह्यऋक्षान्पक्षिगणान्मृगान्॥ आकर्षंतंविकर्षंतमनेकान्मृगयूथपान्॥ ३२॥ स्थितमावृत्यपंथानंतयोर्भ्रात्रोःप्रपन्नयोः॥ अथतंसमतिक्रम्यक्रोशमात्रंददर्शतुः॥ ३३॥

खं अमूर्धमस्तकादित्यलुक् ॥ २७ ॥ निशितैरित्यस्यविवरणंतीक्ष्णैरिति उपलक्षितमितिशेषः रोमभिर्निबिडैस्तीक्ष्णैरितिक्वचित्पाठः ॥ २८ ॥ उच्यमानविशेषणेनललाटस्थेनैकेननयनेनोरःप्रदेशांतर्गतशिरस्त्वात्उरसिउरःप्रदेशेंतरुपलभ्यमानेननयनेनोपलक्षितंमुखंलेलिहानं महापक्ष्मेणेत्यार्षं ॥ २९ ॥ ३० ॥ विकुर्वाणंविक्षिपंतं ॥ ३१ ॥ आकर्षंतंइष्टान्मृगानाभिमुख्येनकर्षंतं अनिष्टान्मृगान्मुंचंतं ॥ ३२ ॥ प्रपन्नयोः पंथानमितिशेषः आवृत्यस्थितंतंज्ञात्वातद्भुजवेष्टनंसमतिक्रम्यदूरेस्थितौतंक्रोशमात्रंददर्शतुः ॥ ३३ ॥

भुजाभ्यांजंतून्संवृणोतीतिभुजसंवृतं संस्थानाद्देहस्थित्याअशिरस्कत्वलक्षणकबंधवत्स्थितं ॥ ३४ ॥ सहितौ नैकमपिमुक्त्वेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ तिग्मतेजौतीक्ष्णतेजसौ तादृशवेषधराविल्यर्थः विवशंप्राप्तौबलात्कर्षणंप्राप्तौ ॥ ३६ ॥ तत्रतस्यामवस्थायां अनाश्रयात्धैर्यस्येतिशेषः धैर्यानालंबनादित्यर्थः तत्रहेतुर्बाल्यंबालबुद्धित्वंशुद्धसत्त्वाप्रधानत्वं अनाश्रयत्वादितिपाठेआश्रयभूतस्यरामस्यापिकबंधभुजावृतत्वादितिभावः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ निर्युक्तःनिर्योजितरक्षोबलिःसंस्त्वंकिंचित्स्ववशमात्मानंपरिमुच्यस्व पलायनेनेतिशेषः तस्यैवविवरणमुत्तरार्धं

महांतंदारुणंभीमंकबंधंभुजसंवृतं॥ कबंधमिवसंस्थानादतिघोरप्रदर्शनं॥ ३४॥ समहाबाहुरत्यर्थंप्रसार्यविपुलौभुजौ॥ जग्राहसहितावेषराघवौपीडयन्बलात्॥ ३५॥ खड्गिनौदृढधन्वानौतिग्मतेजौमहाभुजौ॥ भ्रातरौविवशंप्राप्तौकृष्यमाणौमहाबलौ॥ ३६॥ तत्रधैर्याच्चशूरस्तुराघवोनैवविव्यथे॥ बाल्यादनाश्रयाच्चैवलक्ष्मणस्त्वभिविव्यथे॥ ३७॥ उवाचचंविषण्णःसन्राघवंराघवानुजः॥ पश्यमांविवशंवीरराक्षसस्यवशंगतं॥ ३८॥ मयैकेनतुनिर्युक्तःपरिमुच्यस्वराघव॥ मांहिभूतबलिंदत्वापलायस्वयथासुखं॥ ३९॥ अधिगंतासिवैदेहीमचिरेणेतिमेमतिः॥ प्रतिलभ्यचकाकुत्स्थपितृपैतामहींमहीं॥ ४०॥ तत्रमांराममराज्यस्थःस्मर्तुमर्हसिसर्वदा॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुरामःसौमित्रिमब्रवीत्॥ ४१॥ मास्मत्रासंवृथावीरनहित्वादृग्विषीदति॥ एतस्मिन्नंतरेक्रूरोभ्रातरौराममलक्ष्मणौ॥ ४२॥ तावुवाचमहाबाहुःकबंधोदानवोत्तमः॥ कौयुवांवृषभस्कंधौमहाखड्गधनुर्धरौ॥ ४३॥ घोरंदेशमिमंप्राप्तौदैवेनममचाक्षुषौ॥ वदतंकार्यमिहवांकिमर्थंचागतौयुवां॥ ४४॥ इमंदेशमनुप्राप्तौक्षुधार्तस्येहतिष्ठतः॥ सबाणचापखड्गौचतीक्ष्णशृंगाविवर्षभौ॥ ४५॥ मांतूर्णमनुसंप्राप्तौदुर्लभंजीवितंहिवां॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकबंधस्यदुरात्मनः॥ ४६॥

मांहीति भूतबलिमहाभूताकाररक्षसेबलिमित्यर्थः ॥ ३९ ॥ अधिगंताप्राप्ता ॥ ४० ॥ ४१ ॥ एतस्मिन्नंतरेइति लक्ष्मणविषादनिवृत्तिफलकरामाश्वासनसमयेइतिशेषः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ दैवेनदैवगत्या ममचाक्षुषौचक्षुर्गोचरौ ॥ ४४ ॥ एवंकार्यादिकंपृष्ट्वातदुपेक्ष्यस्वप्रयोजनंसंपन्नमित्याह इमंदेशमिति इहतिष्ठतःक्षुधार्तस्यममभाग्यादिमंदेशमनुप्राप्तौ ॥ ४५ ॥ ततःकिंतत्राह दुर्लभमिति ॥ ४६ ॥

मुखेनपरिशुष्यतोपलक्षितंलक्ष्मणमुवाच हेसत्यविक्रमकृच्छ्रात्कष्टात्कष्टतरंराज्यभ्रंशवनवासप्रियापहारादिप्राप्यस्थितयोरावयोस्तांप्रियामप्राप्यैवजीवितांतायेदंव्यसनंप्राप्तं यदेवम
नःसर्वेष्वपिभूतेषुकालस्यवीर्यंसुमहत्अनर्गलप्रचारमस्तीतिशेषः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ कुतोयतस्त्वांचेति महाबलपराक्रमावपिव्यसनैर्दुःखैर्मोहितौकालःकरोतीतिपश्य उक्तार्थस्यैवप्रपं
चोनहीति नातीतिपाठांतरं ॥ ४९ ॥ ५० ॥ उदग्रविक्रमःउत्कटपराक्रमोरामःसौमित्रिमवेक्ष्य दीनमितिशेषः स्वांमतिमात्मनात्मवैभवेनस्थिरामकरोत् ईषदपिविषादंनप्राप्तवानित्यर्थः

उवाचलक्ष्मणंरामोमुखेनपरिशुष्यता ॥ कृच्छ्रात्कृच्छ्रतरंप्राप्यदारुणंसत्यविक्रम ॥ ४७॥ व्यसनंजीवितांतायप्राप्तमप्राप्यतांप्रियां ॥ कालस्यसुम
हद्वीर्यंसर्वभूतेषुलक्ष्मण ॥ ४८ ॥ त्वांचमांचनरव्याघ्रव्यसनैःपश्यमोहितौ ॥ नहिभारोस्तिदैवस्यसर्वभूतेषुलक्ष्मण ॥ ४९॥ शूराश्चबलंतश्चकृतास्त्राश्चर
णाजिरे ॥ कालाभिपन्नाःसीदंतियथावालुकसेतवः ॥ ५० ॥ इतिब्रुवाणोदृढसत्यविक्रमोमहायशादाशरथिःप्रतापवान् ॥ अवेक्ष्यसौमित्रिमुदग्रवि
क्रमःस्थिरांतदास्वांमतिमात्मनाकरोत् ॥ ५१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० आ० अरण्यकांडेएकोनसप्ततितमःसर्गः ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ तौतुतत्र
स्थितौदृष्ट्वाभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ बाहुपाशपरिक्षिप्तौकबंधोवाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ तिष्ठतःकिन्नुमांदृष्ट्वाक्षुधार्तंक्षत्रियर्षभौ ॥ आहारार्थंतुसंदिष्टौदे
वेनहतचेतनौ ॥ २ ॥ तच्छ्रुत्वालक्ष्मणोवाक्यंप्राप्तकालंहितंतदा ॥ उवाचार्तिंसमापन्नोविक्रमेकृतनिश्चयः ॥ ३ ॥ त्वांचमांचपुरातूर्णमादत्तेराक्षसा
धमः ॥ तस्मादसिभ्यामस्याशुबाहूछिंदावहेगुरू ॥ ४ ॥ भीषणोयंमहाकायोराक्षसोभुजविक्रमः ॥ लोकंह्यतिजितंकृत्वात्यावांहंतुमिहेच्छति ॥ ५ ॥

अत्रलक्ष्मणस्यापिलोकव्यवहारनाट्यमेवेत्यन्ये ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकोनसप्ततितमःसर्गः ॥ ६९ ॥ ॥७०॥
बाहुपाशपरिक्षिप्तौबाहुभ्यांपाशाकारेणपरितोव्याप्तौ ॥ १ ॥ क्षुधार्तंमांदृष्ट्वाभीतौनुकिंतिष्ठतं यतोमेआहारार्थंसंदिष्टावतोनजीवनसंभावनेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ पुराआदत्ते आदास्यती
त्यर्थः ॥ ४ ॥ भुजमात्रेणविक्रमोयस्य नत्वायुधेनेत्यर्थः अतिजितंसर्वथापराजितं ॥ ५ ॥

अस्यबाहुच्छेदएवयुक्तोनतुप्राणवियोजनमित्याह निश्चेष्टानामिति शस्त्रादिभिर्विक्रमहीनानां जगतीपतेःक्षत्रियस्य क्रतुमध्यंप्राप्तानांपशूनांवधइव सयथास्वर्गफलदोऽपिशास्त्रविहि
तोपिकुत्सितः सांख्यपातंजलाद्युक्तरीत्याअधर्मजनकत्वात् लोकदृष्ट्याचकुत्सितः एतेनतद्वधस्यापीषत्पापफलदतासूचिता केचित्तुक्रतुमध्यापनीतानामितिपाठंश्रद्धाजाड्येनकल्पयित्वा
क्रतुमध्यादन्यत्रनीतानांवधोयथाकुत्सितइतिव्याचक्षते ॥ ६ ॥ तयोरेतत्संजल्पितंश्रुत्वेतिसंबंधः भक्षयितुमारभत् हस्ताभ्यामाकृष्टवानित्यर्थः ॥ ७ ॥ सुसंहृष्टौकदलीकांडच्छेदेनेवतच्छे

निश्चेष्टानांवधोराजन्कुत्सितोजगतीपतेः ॥ क्रतुमध्योपनीतानांपशूनामिवराघव ॥ ६ ॥ एतत्संजल्पितंश्रुत्वातयोःक्रुद्धस्तुराक्षसः ॥ विदार्यास्यंततोरौ
द्रंतौभक्षयितुमारभत् ॥ ७ ॥ ततस्तौदेशकालज्ञौखड्गाभ्यामेवराघवौ ॥ अच्छिंदतांसुसंहृष्टौबाहूतस्यांसदेशयोः ॥ ८ ॥ दक्षिणोदक्षिणंबाहुमसक्त
मसिनाततः ॥ चिच्छेदरामोवेगेनसव्यंवीरस्तुलक्ष्मणः ॥ ९ ॥ सपपातमहाबाहुश्छिन्नबाहुर्महास्वनः ॥ खंचगांचदिशश्चैवनादयन्जलदोयथा ॥ १० ॥
सनिकृत्तौभुजौदृष्ट्वाशोणितौघपरिप्लुतः ॥ दीनःपप्रच्छतौवीरौकौयुवामितिदानवः ॥ ११ ॥ इतितस्यब्रुवाणस्यलक्ष्मणःशुभलक्षणः ॥ शशंसतस्य
काकुत्स्थंकबंधस्यमहाबलः ॥ १२ ॥ अयमिक्ष्वाकुदायादोरामोनामजनैःश्रुतः ॥ तस्यैवावरजंविद्धिभ्रातरंमांचलक्ष्मणं ॥ १३ ॥ मात्राप्रतिहतेरा
ज्येरामःप्रव्राजितोवनं ॥ मयासहचरत्येषभार्ययाचमहद्वनं ॥ १४ ॥ अस्यदेवप्रभावस्यवसतोविजनेवने ॥ रक्षसापहृताभार्यायामिच्छंताविहाग
तौ ॥ १५ ॥ त्वंतुकोवाकिमर्थंवाकबंधसदृशोवने ॥ आस्येनोरसिदीप्तेनभग्नजंघोविचेष्टसे ॥ १६ ॥ एवमुक्तःकबंधस्तुलक्ष्मणेनोत्तरंवचः ॥ उवाचव
चनंप्रीतस्तदिंद्रवचनंस्मरन् ॥ १७ ॥ स्वागतंवांनरव्याघ्रौदिष्ट्यापश्यामिवामहं ॥ दिष्ट्याचेमौनिकृत्तौमेयुवाभ्यांबाहुबंधनौ ॥ १८ ॥

देनहस्तसुखलाभात् ॥ ८ ॥ दक्षिणःसमर्थःदक्षिणपार्श्वस्थोवा ॥ ९ ॥ गांभूमिं ॥ १० ॥ कौयुवामितिपप्रच्छ पूर्वमप्राप्तोत्तरत्वात्पुनःप्रश्नः ॥ ११ ॥ १२ ॥ इक्ष्वाकुदायादःदशरथपु
त्रः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यामिच्छंतौयामन्वेषयंतौ ॥ १५ ॥ विचेष्टसेचेष्टमानस्तिष्ठसीत्यर्थः ॥ १६ ॥ प्रीतःशापमोक्षकालप्रत्यभिज्ञानात् तदिंद्रवचनंवक्ष्यमाणं ॥ १७ ॥ बाह्वोर्बंधनंययो
रंसदेशयोस्तौबाहुबंधनावंसदेशौ ॥ १८ ॥

यथाऽविनयात्यादृशाविनयात्प्राप्तंतच्छृणिवत्यन्वयः ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसप्ततितमःसर्गः ॥ ७० ॥ ॥५ ॥
अचिंत्यंअचिंत्यवैभवं ॥ १ ॥ तदेवाह यथेति इदंरूपंरक्षोरूपंवैभवेनकृत्वा ॥ २ ॥ ऋषींस्त्रासयामीत्यन्वयः ॥ ३ ॥ एवमुक्तः ॥ ४ ॥ एवंशब्दार्थएतदेवेति एतदेवरूपंनृशंसंक्रूरंविगर्हि
तंचास्त्वित्यवदत् ॥ ५ ॥ अभिशापकृतस्यमत्कर्तृकत्वद्धर्षणेनत्वयाकृतस्यास्यशापस्यांतोभवत्वितियाचितः तेनैवंयाचितेन तद्वचआह यदेति तदात्वंविपुलमुत्तमंश्रियाविराजितंरू

विरूपंयच्चमेरूपंप्राप्तंह्यविनयाद्यथा॥ तन्मेशृणुनरव्याघ्रतत्त्वतःशंसतस्तव ॥ १९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकां
डेसप्ततितमःसर्गः॥ ७० ॥ ॥ ५ ॥ पुरारामममहाबाहोमहाबलपराक्रम॥ रूपमासीन्ममाचिंत्यंत्रिपुलोकेपुविश्रुतं॥ १॥ यथासूर्यस्यसो
मस्यशक्रस्यचयथावपुः॥ सोहंरूपमिदंकृत्वालोकवित्रासनंमहत् ॥ २॥ ऋषीन्वनगतान्रामत्रासयामिततस्ततः ॥ ततःस्थूलशिरानाममहर्षिःको
पितोमया॥ ३॥ सचिन्वन्विविधंवन्यंरूपेणानेनधर्षितः॥ तेनाहमुक्तःप्रेक्ष्यैवंघोरशापाभिधायिना ॥ ४ ॥ एतदेवंनृशंसंतेरूपमस्तुविगर्हितं॥ सम
यायाचितःक्रुद्धःशापस्यांतोभवेदिति॥ ५॥ अभिशापकृतस्येतितेनेदंभाषितंवचः ॥ यदाछित्वाभुजौरामस्त्वांदहेद्विजनेवने ॥ ६ ॥ तदात्वंप्राप्स्य
सेरूपंस्वमेवविपुलंशुभं॥ श्रियाविराजितंपुत्रंदनोस्त्वंविद्धिलक्ष्मण॥ ७॥ इंद्रशापादिदंरूपंप्राप्तमेवंरणाजिरे ॥ अहंहितपसोग्रेणपितामहमतोपयं
॥ ८ ॥ दीर्घमायुःसमेप्रादात्ततोमांविभ्रमोस्पृशत्॥ दीर्घमायुर्मयाप्राप्तंकिंमांशक्रःकरिष्यति॥ ९॥ इत्येवंबुद्धिमास्थायरणेशक्रमधर्षयं ॥ तस्यवा
हुप्रमुक्तेनवज्रेणशतपर्वणा॥ १० ॥ सक्थिनीचशिरश्चैवशरीरेसंप्रवेशितं॥ समयायाच्यमानःसन्नानयद्यमसादनं॥ ११ ॥

पंप्राप्स्यसइतितेनभाषितमितिसंबंधः एवंवृत्तंमांदनोःपुत्रंविद्धीत्यन्वयः श्रियाविराजितंपुत्रंदनुंत्वंविद्धिलक्ष्मणेतिपाठांतरं तदाश्रियाःश्रीनाम्नोदानवस्यपुत्रंदनुनामानमित्यर्थः ॥ ६ ॥
॥ ७ ॥ ननुकुत्सितरूपत्वेशापेपिकथंकबंधरूपताप्राप्तिस्तत्राह इंद्रेति तच्छापबीजमाह अहमिति ऋषिशापतोघोररूपप्राप्त्यनंतरमुग्रेणतपसापितामहमतोषयं स्वकुलारातींद्रादिभयेने
तिशेषः ॥ ८ ॥ विभ्रमोगर्वः तमेवाह दीर्घमिति ॥ ९ ॥ शतपर्वणाशतधारेण ॥ १० ॥ सक्थिनीनाभ्यधोभागोपलक्षणं शरीरेशरीरमध्यस्थेउदरभागे एवंभूतेनोर्ध्वाधरव्यवहाररहिते
नमयामरणंयाच्यमानोपितन्नाकरोत् ॥ ११ ॥

किमितिनाकरोत्तत्राह पितामहेति तद्वचोदीर्घायुर्दानरूपं ॥ १२ ॥ वज्रिणात्वयाभिहतोजीवितुंकथंशक्तइत्यन्वयः एवमुक्तःअनाहारस्याक्रियस्यकथंजीवनमित्युक्तः ॥ १३ ॥ वने
चरान्वनेसंचारवतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सर्वस्यग्रहणंसाधुरोचये नकिंचिदप्यभक्ष्यबुद्ध्यात्यजामीत्यर्थः ऋषेरिंद्रस्यचवाक्यविश्वासादवश्यंरामोममहस्तेग्रहणमेष्यतीतिमन्यमन्य
मानस्तिष्ठामि ॥ १७ ॥ ममदेहन्यासेदेहत्यागेकृतश्रमःकृतयत्नोरामोममहस्तेग्रहणमेष्यतीतीमांबुद्धिपुरस्कृत्यसर्वस्यग्रहणंसाधुरोचये अयमेवरामोभवेदितिबुद्ध्याकिमपिनत्यजामीत्या

पितामहवचःसत्यंतदस्त्वितिममाब्रवीत्॥ अनाहारःकथंशक्तोभग्नसक्थिशिरोमुखः ॥ १२ ॥ वज्रिणाभिहतःकालंसुदीर्घमपिजीवितुं ॥ सएवमु
क्तःशक्रोमेबाहूयोजनमायतौ॥ १३॥ तदाचास्यंचमेकुक्षौतीक्ष्णदंष्ट्रमकल्पयत्॥ सोहंभुजाभ्यांदीर्घाभ्यांसंक्षिप्यास्मिन्वनेचरान् ॥ १४ ॥ सिंहद्वी
पिमृगव्याघ्रान्भक्षयामिसमंततः॥ सतुमामब्रवीदिंद्रोयदारामःसलक्ष्मणः ॥ १५ ॥ छेत्स्यतेसमरेबाहूतदास्वर्गंगमिष्यसि ॥ अनेनवपुपातातवने
स्मिन्राजसत्तम॥ १६॥ यद्यत्पश्यामिसर्वस्यग्रहणंसाधुरोचये॥ अवश्यंग्रहणंरामोमन्येहंसमुपैष्यति॥ १७॥ इमांबुद्धिंपुरस्कृत्यदेहन्यासकृतश्रमः॥
सत्वंरामोसिभद्रंतेनाहमन्येनराघव॥ १८॥ शक्योहंतुंयथातत्त्वमेवमुक्तंमहर्षिणा॥ अहंहिमतिसाचिव्यंकरिष्यामिनरर्षभ ॥ १९ ॥ मित्रंचैवोपदे
क्ष्यामियुवाभ्यांसंस्कृतोग्निना॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्मादनुनातेनराघवः॥ २० ॥ इदंजगादवचनंलक्ष्मणस्यचपश्यतः ॥ रावणेनहृताभार्यासीताममय
शस्विनी॥ २१ ॥ निष्क्रांतस्यजनस्थानात्सहभ्रात्रायथासुखं॥ नाममात्रंतुजानामिनरूपंतस्यरक्षसः॥ २२॥ निवासंवाप्रभावंवावयंतस्यनविद्महे॥
शोकार्तानामनाथानामेवंविपरिधावतां॥ २३॥ कारुण्यंसदृशंकर्तुमुपकारेणवर्तता॥ काष्ठान्यानीयभग्नानिकालेशुष्काणिकुंजरैः ॥ २४॥ धक्ष्या
मस्त्वांवयंवीरश्वभ्रेमहतिकल्पिते॥ सत्वंसीतांसमाचक्ष्वयेनवायत्रवाहृता॥ २५॥

शयः ॥ १८ ॥ सर्वथादाहोत्तरंतवबुद्धिमित्रंचोपदेक्ष्यामि ॥ १९ ॥ दनुनादनुनाम्ना ॥ २० ॥ वन्हिसंस्कारंकरिष्यामिममसाहाय्यंकुर्वित्याशयेनाह इदमिति ॥ २१ ॥ यथासुखंहृते
त्यन्वयः नाममात्रं आप्तस्यजटायोर्वाक्यादितिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ उपकारेणपरोपकारेणवर्ततामस्माकंसदृशमुचितंकारुण्यंसीताहर्तृदेशादिकथनरूपमुपकारंकर्तुमर्हसि दाहविषये
त्वयाचितानकार्याइत्याह काष्ठानीति ॥ २४ ॥ कल्पितेइहैवकृते येनकर्त्रा यत्रदेशे ॥ २५ ॥

कल्याणंतत्त्वाख्यानरूपं दाहएवमेदिव्यज्ञानसाधनंतत्कुरु ततःपरंसर्वंवक्ष्यामीत्याह एवमिति ॥ २६ ॥ कुशलोवक्तावक्तृताचातुर्यवान् वक्तारंप्रशस्तवक्तारं ॥ २७ ॥ यस्त्वांसंश्रयेति शेषः तत्परंदाहात्परं ॥ २८ ॥ २९ ॥ विज्ञानमतींद्रियविषयं स्वकृतेनानुचितकर्मणा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तेनयोराक्षसंज्ञास्यतितेन न्याय्यवृत्तेननीतिमच्चरित्रेण ॥ ३३ ॥ कारणां

कुरुकल्याणमत्यर्थंयदिजानासितत्त्वतः॥ एवमुक्तस्तुरामेणवाक्यंदनुरनुत्तमं॥ २६ ॥ प्रोवाचकुशलोवक्तावक्तारमपिराघवं॥ दिव्यमस्तिनमेज्ञानं
नाभिजानामिमैथिलीं॥ २७॥ यस्त्वांवक्ष्यतितंवक्ष्येदग्धःस्वंरूपमास्थितः॥ योभिजानातितद्रक्षस्तद्वक्ष्येरामतत्परं ॥ २८ ॥ अदग्धस्यहिविज्ञातुंश
क्तिरस्तिनमेप्रभो॥ राक्षसंतुमहावीर्यंसीतायेनहृतातव॥ २९ ॥ विज्ञानंहिमहद्भ्रष्टंशापदोषेणराघव॥ स्वकृतेनमयाप्राप्तंरूपंलोकविगर्हितं ॥ ३० ॥
किंतुयावन्नयात्यस्तंसविताश्रांतवाहनः॥ तावन्मामवटेक्षिप्त्वादहरामयथाविधि॥ ३१ ॥ दग्धस्त्वयाहमवटेन्यायेनरघुनंदन॥ वक्ष्यामितंमहावीर
यस्तंवेत्स्यतिराक्षसं॥ ३२ ॥ तेनसख्यंचकर्तव्यंन्याय्यवृत्तेनराघव॥ कल्पयिष्यतितेवीरसाहाय्यंलघुविक्रम ॥ ३३ ॥ नहितस्यास्त्यविज्ञातंत्रिषुलो
केषुराघव॥ सर्वान्परिसृतोलोकान्पुरावैकारणांतरे॥ ३४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकसप्ततितमःसर्गः॥७१॥
एवमुक्तौतुतौवीरौकबंधेननरेश्वरौ॥ गिरिप्रदरमासाद्यपावकंविससर्जतुः ॥ १ ॥ लक्ष्मणस्तुमहोल्काभिर्ज्वलिताभिःसमंततः॥ चितामादीपयामा
ससाप्रजज्वालसर्वतः॥ २॥ तच्छरीरंकबंधस्यघृतपिंडोपमंमहत्॥ मेदसापच्यमानस्यमंदंदहतपावकः ॥ ३॥ सविधूयचितामाशुविधूमोग्निरिवो
त्थितः॥ अरजेवाससीबिभ्रन्माल्यंदिव्यंमहाबलः॥ ४॥ ततश्चितायावेगेनभास्वरोविरजांबरः॥ उत्पपाताशुसंहृष्टःसर्वप्रत्यंगभूषणः॥ ५॥ विमाने
भास्वरेतिष्ठन्हंसयुक्तेयशस्करे॥ प्रभयाचमहातेजादिशोदशविराजयन्॥ ६॥

तरेकस्मिंश्चिन्निमित्ते जातेसतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ प्र दरंगर्तमासाद्यकबंधंप्रापय्यसर्वतःकाष्ठानिदत्वातत्राग्निंददतुः ॥ १ ॥ २ ॥ मेदसा पूर्णस्येतिशेषः मेदःपूर्णत्वान्मंददाहः दहतअदहत् ॥ ३ ॥ अरजेनिर्मले ॥ ४ ॥ चितायाउत्पपात भा स्वरःकांतिमान् सर्वेषुप्रत्यंगेषुकरचरणादिषुभूषणानियस्य ॥ ५ ॥ हंसयुक्तेरामकृतसंस्कारप्रभावेणपूर्वतपःप्रभावेणचैवंभूतंविमानप्राप्तः ॥ ६ ॥

तत्त्वेनपरमार्थतउच्यमानमितिशेषः ॥ ७ ॥ अथप्रतिज्ञातमुपायमाह रामषडिति षड्युक्तयःसंधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रयाख्यालोकेसंति याभिर्युक्तिभिःसर्ववस्तुजातंराज्ञा विमृश्यतेविमृश्यप्राप्यते तत्रदशांतेनदुर्दशापरिपाककालेनयःपरिमृष्टःसदशाभागेनदशाभागंदुर्दशापरिपाकावस्थांप्राप्तेनसेव्यतेइतिनीतिः तस्मात्त्वयांत्यउपायःसमाश्रयःकार्यइत्यर्थः परिभ्रष्टइतिपाठेदशांतेनदुर्दशापरिपाककालेनार्थाद्भ्रंशितइत्यर्थः ॥ ८ ॥ नन्वहंदशाभागंप्राप्तइतिकथंत्वयानिर्णीतंतत्राह दशाभागगतइति यतस्त्वंसलक्ष्मणएवहीनोराज्यादिनेत्यर्थः

सोंतरिक्षगतोवाक्यंकबंधोराममब्रवीत्॥ शृणुराघवतत्त्वेनयथासीतामवाप्स्यसि ॥ ७॥ रामषड्युक्तयोलोकेयाभिःसर्वंविमृश्यते ॥ परिमृष्टोदशां
तेनदशाभागेनसेव्यते॥ ८॥ दशाभागगतोहीनस्त्वंहिरामसलक्ष्मणः॥ यत्कृतेव्यसनंप्राप्तंत्वयादारप्रधर्षणं॥ ९ ॥ तदवश्यंत्वयाकार्यःससुहृत्सुहृदां
वर॥ अकृत्वानहितेसिद्धिमहंपश्यामिचिंतयन्॥ १० ॥ श्रूयतांरामवक्ष्यामिसुग्रीवोनामवानरः॥ भ्रात्रानिरस्तःक्रुद्धेनवालिनाशक्रसूनुना॥ ११ ॥
ऋष्यमूकेगिरिवरेपंपापर्यंतशोभिते॥ निवसत्यात्मवान्वीरश्चतुर्भिःसहवानरैः॥ १२ ॥ वानरेंद्रोमहावीर्यस्तेजोवानमितप्रभः॥ सत्यसंधोविनीतश्च
धृतिमान्मतिमान्महान्॥ १३ ॥ दक्षःप्रगल्भोद्युतिमान्महाबलपराक्रमः॥ भ्रात्राविवासितोवीरराज्यहेतोर्महात्मना ॥ १४ ॥ सतेसहायोमित्रंचसी
तायाःपरिमार्गणे॥ भविष्यतिहितेराममाचशोकेमनःकृथाः॥ १५॥ भवितव्यंहितच्चापिनतच्छक्यमिहान्यथा ॥ कर्तुमिक्ष्वाकुशार्दूलकालोहिदुरति
क्रमः॥ १६॥ गच्छशीघ्रमितोवीरसुग्रीवंतंमहाबलं॥ वयस्यंतंकुरुक्षिप्रमितोगत्वाद्यराघव॥ १७॥

यत्कृतेयद्दशाभागनिमित्तंत्वयादारप्रधर्षणंप्राप्तंतेनत्वंज्ञायतेदुर्दशाभोगकालंप्राप्तइति ॥ ९ ॥ यदेवमतस्त्वयाससुहृद्दशाभागंप्राप्तःसुहृत्कार्यः तत्करणावश्यकत्वेहेतुमाह अकृत्वेति ॥ १० ॥ तादृशःसुहृत्कइत्यतआह श्रूयतामिति ॥ ११ ॥ पंपापर्यंतेनपंपाप्रदेशेनशोभिते चतुर्भिःमंत्रिभिरितिशेषः ॥ १२ ॥ तेजोवान्प्रतापी अमितप्रभःअपरिच्छिन्नकांतिः ॥ १३ ॥ द्युतिमान् तद्गुणानांवास्तवत्वबोधनायोक्तस्यापिकस्यचित्पुनःकथनं ॥ १४ ॥ हेरामतेभविष्यति हिर्निश्चये ॥ १५ ॥ यद्भवितव्यंराज्यभ्रंशदारापहारादिदुःखंतदन्यथाकर्तुंकेनापिन शक्यमिति अतःशोकेमनोमाकृथाइतिशेषः तेइत्यादीनांपुनरुक्तिस्तुरामदुःखेनतस्यापिदुःखितचित्तत्वान्नदोषाय ॥ १६ ॥ तंगच्छतंवयस्यंकुर्वित्यन्वयः ॥ १७ ॥

परस्परंद्रोहपरिहारायाग्निसाक्षिकंसख्यंकार्यमित्याह अद्रोहायेति॥ १८॥तस्यतिर्यक्त्वात्तदवमतिःकुतोनकार्येत्यत्रहेतुमाह कृतज्ञइति ननुसकिमर्थंमयासहमैत्रींकुर्यादतआह सहायार्थीति नन्वावाभ्यामशक्ताभ्यांकस्तस्यसहायार्थइत्यतआह शक्तौहीति तस्यचिकीर्षितंकार्यंकर्तुंयुवांशक्तावित्यन्वयः॥ १९॥ननुतस्यतिरश्चोऽस्मत्साहाय्येकाशक्तिस्तत्राह कृतार्थइति सकृतार्थःत्वयाकृतप्रयोजनःकरिष्यमाणप्रयोजनोपितवकार्यंसीतान्वेषणादिरूपंसकरिष्यत्येव तथासामर्थ्येप्रयोजकंतस्यकुलीनत्वमाह सऋक्षेति पुत्रःक्षेत्रजइत्यर्थः॥ २०॥तदेवाह भास्क

अद्रोहायसमागम्यदीप्यमानेविभावसौ ॥ नचतेसोवमंतव्यःसुग्रीवोवानराधिपः ॥ १८ ॥ कृतज्ञःकामरूपीचसहायार्थीचवीर्यवान्॥ शक्तौह्यद्ययुवांकर्तुंकार्यंतस्यचिकीर्षितं ॥ १९ ॥ कृतार्थोवाऽकृतार्थोवातवकृत्यंकरिष्यति॥ सऋक्षरजसःपुत्रःपंपामटतिशंकितः॥ २० ॥ भास्करस्यौरसःपुत्रोवालिनाकृतकिल्बिषः॥ सन्निधायायुधंक्षिप्रमृष्यमूकालयंकपिं ॥ २१ ॥ कुरुराघवसत्येनवयस्यंवनचारिणं ॥ सहिस्थानानिकार्त्स्न्येनसर्वाणिकपिकुंजरः॥ २२ ॥ नरमांसाशिनांलोकेनैपुण्यादधिगच्छति॥ नतस्याविदितंलोकेकिंचिदस्तिहिराघव ॥ २३॥ यावत्सूर्यःप्रतपतिसहस्रांशुःपरंतप॥ सनदीर्विपुलान्शैलान्गिरिदुर्गाणिकंदरान्॥ २४॥ अन्विष्यवानरैःसार्धंपत्नींतेधिगमिष्यति॥ वानरांश्चमहाकायान्प्रेषयिष्यतिराघव ॥ २५ ॥ दिशोविचेतुंतांसीतांत्वद्वियोगेनशोचतीं॥ अन्वेष्यतिवरारोहांमैथिलींरावणालये ॥ २६ ॥ समेरुशृंगाग्रगतामनिंदितांप्रविश्यपातालतलेपिवाश्रितां॥ प्लवंगमानामृषभस्तवप्रियांनिहत्यरक्षांसिपुनःप्रदास्यति॥ २७॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः॥ ७२॥ ॥ ९॥ ॥ ९॥ दर्शयित्वातुरामायसीतायाःपरिमार्गणे॥ वाक्यमन्वर्थमर्थज्ञःकबंधःपुनरब्रवीत्॥ १ ॥

रस्यौरसइति कृतकिल्बिषःकृतवैरोऽतएववालिनःशंकितोऽटति तमग्निसन्निधावायुधंसन्निधायसंस्थाप्यतेनसत्येनचतंकपिंवयस्यंकुरुहियतःसरक्षसांस्थानानिसर्वाणिजानाति ॥ २१॥ ॥२२ ॥ २३ ॥ २४॥ अधिगमिष्यतिज्ञास्यति ॥२५॥ रावणालयेशोचंतीमितिसंबंधः अनेनज्ञायतेसर्वदिक्षुरावणालयाःसंति तत्रकिंदिक्स्थरावणालयेइतिज्ञातुंसर्वदिग्विचयनं॥२६॥ अनिंदितांनिर्मलां अनेनसीताशुद्धत्वंज्ञापितं ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ९ ॥ परिमार्गणेउपायंदर्शयित्वापुनर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥

यत्रप्रकाशंतेतत्रगंतुमेषशिवःअदुष्टःपंथाः ॥ २ ॥ एतेकेतत्राह जंबूइत्यादि ॥ ३ ॥ धन्वनाधवाः नागवृक्षोनागकेसरः ॥ ४ ॥ अग्निमुख्योऽरुष्करः रक्तारक्तचंदनाः पारिभद्रकोमंदारः बलात्तान्वृक्षान्भूमौपातयित्वाशाखांधृत्वाभूमिपर्यंतंसंनाम्य ॥५॥६॥ अन्यद्गमिष्यथेतिशेषः उत्तरकुरुवच्च ॥७॥ विटपाःशाखाः ॥८॥९॥ चंक्रमंतौचंक्रम्यमाणौ ॥१०॥ तीर्थमवता

एषरामशिवःपंथायत्रैतेपुष्पिताद्रुमाः॥ प्रतीचींदिशमाश्रित्यप्रकाशंतेमनोरमाः॥ २ ॥ जंबूप्रियालपनसान्यग्रोधप्लक्षतिंदुकाः॥ अश्वत्थाःकर्णिकाराश्चचूताश्चान्येचपादपाः॥ ३ ॥ धन्वनानागवृक्षाश्चतिलकानक्तमालकाः॥ नीलाशोकाःकदंबाश्चकरवीराश्चपुष्पिताः ॥ ४॥ अग्निमुख्याअशोकाश्चसुरक्ताःपारिभद्रकाः॥ तानारुह्याथवाभूमौपातयित्वाचतान्बलात्॥ ५॥ फलान्यमृतकल्पानिभक्षयित्वागमिष्यथ ॥ तदतिक्रम्यकाकुत्स्थवनंपुष्पितपादपं॥ ६॥ नंदनप्रतिमंत्वन्यत्कुरवस्तूत्तराइव॥ सर्वकालफलायत्रपादपामधुरस्रवाः ॥७॥ सर्वेचऋतवस्तत्रवनेचैत्ररथेयथा॥ फलभारनतास्तत्रमहाविटपधारिणः॥ ८॥ शोभंतेसर्वतस्तत्रमेघपर्वतसन्निभाः॥ तानारुह्याथवाभूमौपातयित्वाथवासुखं॥ ९॥ फलान्यमृतकल्पानिलक्ष्मणस्तेप्रदास्यति॥ चंक्रमंतौवरान्शैलान्शैलाच्छैलंवनाद्वनं॥ १०॥ ततःपुष्करिणींवीरौपंपांनामगमिष्यथ ॥ अशर्करामविभ्रंशांसमतीर्थामशैवलां ॥ ११ ॥ रामसंजातवालूकांकमलोत्पलशोभितां॥ तत्रहंसाःप्लवाःक्रौंचाःकुरराश्चैवराघव॥ १२॥ वल्गुस्वराणिकूजंतिपंपासलिलगोचराः॥ नोद्विजंतेनरान्दृष्ट्वावधस्याकोविदाःपुरा॥ १३॥ घृतपिंडोपमान्स्थूलांस्तान्द्विजान्भक्षयिष्यथ॥ रोहितांश्चक्रतुंडांश्चनलमीनांश्चराघव ॥ १४ ॥ पंपायामिषुभिर्मत्स्यांस्तत्ररामवरान्हतान्॥ निस्त्वक्पक्षानयस्तप्तानकृशानेककंटकान्॥ १५॥ तवभक्त्यासमायुक्तोलक्ष्मणःसंप्रदास्यति ॥ भृशंतान्खादतोमत्स्यान्पंपायाःपुष्पसंचये॥ १६॥

रमार्गः अविभ्रंशांशैवलासंबंधेनपादभ्रंशाहेतुं ॥११॥ संजातवालूकामितिदीर्घआर्षः प्लवामंडूकाः ॥१२॥ वधस्याकोविदाःवधमजानानाः ॥ १३ ॥ द्विजान्पक्षिणः रोहितामत्स्यविशेषाः चक्रतुंडानलमीनाश्चतएव ॥१४॥ अयस्तप्तान्शूलाग्रेपक्वान् अकृशाअनेकेचकंटकायेषांविद्यंतेतान् ॥१५॥ पुष्पसंचयेपद्मादिपुष्पसमूहेवर्तमानं ॥ १६ ॥

अतएवपद्मगंधि अक्लिष्टंमलादिकश्मलहीनं ॥ १७ ॥ पुष्करपर्णेनपद्मपर्णेनउद्धृत्यमत्स्यान्खादतस्तेजलंपाययिष्यतीतिसंबंधः गिरिगुहासुशय्यासनंयेषांतान् ॥ १८ ॥ १९ ॥ पीता नूजलपानंकृतवतः विटपीविटपिनः आर्षमेकत्वंप्रथमांतत्वं माल्यधारिणः पुष्पवतःतान्दृष्ट्वाशीतोदकंचदृष्ट्वाशोकंहास्यसि ॥ २० ॥ अन्यान्यपिशोकहंतॄणिदर्शनीयान्याह सुमनोभि रिति ॥ २१ ॥ आरोपयितागृहीत्वाधारयिता महावनत्वाम्मनुष्यसंचाराभावेनेत्यर्थः ॥ २२ ॥ अम्लानाशीर्णत्वेहेतुर्मतंगेत्यादि ॥ २३ ॥ भारेणतप्तानांगुर्वर्थेआन्ह्रियमाणवन्यभारेण

पद्मगंधिशिवंवारिसुखशीतमनामयं ॥ उद्धृत्यसतदाक्लिष्टंरूप्यस्फटिकसन्निभं ॥ १७॥ अथपुष्करपर्णेनलक्ष्मणःपाययिष्यति ॥ स्थूलान्गिरिगुहाशय्यान्वानरान्वनचारिणः ॥ १८ ॥ सायाह्नेविचरन्रामदर्शयिष्यतिलक्ष्मणः ॥ अपांलोभादुपावृत्तान्वृषभानिवनर्दतः ॥ १९ ॥ स्थूलान्पीतांश्चपंपायां द्रक्ष्यसित्वंनरोत्तम ॥ सायाह्नेविचरन्रामविटपीमाल्यधारिणः ॥ २० ॥ शिवोदकंचपंपायांदृष्ट्वाशोकंविहास्यसि ॥ सुमनोभिश्चितांस्तत्रतिलकान्नक्तमालकाः ॥ २१ ॥ उत्पलानिचफुल्लानिपंकजानिचराघव ॥ नतानिकश्चिन्माल्यानितत्रारोपयितानरः ॥ २२ ॥ नचवैम्लानतांयांतिनचशीर्यंतिराघव ॥ मतंगशिष्यास्तत्रासन्नृषयःसुसमाहिताः ॥ २३ ॥ तेषांभाराभितप्तानांवन्यमाहरतांगुरोः ॥ येप्रपेतुर्महींतूर्णंशरीरात्स्वेदबिंदवः ॥ २४ ॥ तानिमाल्यानिजातानिमुनीनांतपसातदा ॥ स्वेदबिंदुसमुत्थानिनविनश्यंतिराघव ॥ २५ ॥ तेषांगतानामद्यापिदृश्यतेपरिचारिणी ॥ श्रमणीशबरीनामकाकुत्स्थचिरजीविनी ॥ २६ ॥ त्वांतुधर्मेस्थितानित्यंसर्वभूतनमस्कृतं ॥ दृष्ट्वादेवोपमंरामस्वर्गलोकंगमिष्यति ॥ २७ ॥ ततस्तद्रामपंपायास्तीरमाश्रित्यपश्चिमं ॥ आश्रमस्थानमतुलंगुह्यंकाकुत्स्थपश्यसि ॥ २८ ॥ नतत्राक्रमितुंनागाःशक्नुवंतितदाश्रमे ॥ ऋषेस्तस्यमतंगस्यविधानात्तच्चकाननं ॥ २९ ॥

श्रांतानां ॥ २४ ॥ तानिमाल्यानीतिविधेयापेक्षंक्लीबत्वं ॥ २५ ॥ शबरीनामशबरीत्याख्या श्रमणीतापसी ॥ २६ ॥ त्वांदृष्ट्वास्वर्गलोकंगमिष्यति पूर्वार्जिततपसस्त्वद्दर्शनस्यचमाहात्म्यात्स्वर्गलोकोत्रब्रह्मलोकइतिवदंति देवलोकमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ २७ ॥ तदाश्रमस्थानंशबरीवासरूपंमतंगाश्रमस्थानं गुह्यंआश्रमेषुगुह्यं ॥ २८ ॥ नागागजास्तत्रतदाश्रमेतस्मिन्मतंगाश्रमेइत्यर्थः यद्यपितत्रविविधानागाःसंतितथापिमतंगस्यविधानात्प्रभावात्तदेकदेशमतंगाश्रमेनसंचारइत्यर्थः ॥ २९ ॥

अतस्तच्चवनंमतंगवनमित्येवविश्रुतं देवारण्यंनंदनादितत्सदृशं ॥ ३० ॥ पंपायाःपंपातीरवर्तिमतंगाश्रमादित्यर्थः ॥ ३१ ॥ सुदुःखारोहणोऽत्युच्चत्वात् हेत्वंतरमप्याह शिशुभिर्नागैःसर्पैरभिरक्षितः उदारोदाता ब्रह्मणापूर्वकालेसृष्टिकालेनिर्मितःविद्यौदार्यतपःप्राधान्येननिर्मितः ॥ ३२ ॥ औदार्यमेवदर्शयति शयानइति ॥ ३३ ॥ अन्यमप्यतिशयमाह यइति तत्रैवपर्वतमूर्ध्येव ॥ ३४ ॥ शिशुनागानांबालगजानां ॥ ३५ ॥ रुधिरधाराभिःईषद्रक्तमदधाराभिःसक्ताःसंबद्धाःसंहत्यसंभूयसंचरंतिपृथक्कीर्णाश्चरंति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ नीलमणिवत्को

मतंगवनमित्येवविश्रुतंरघुनंदन ॥ तस्मिन्नंदनसंकाशेदेवारण्योपमेवने ॥ ३० ॥ नानाविहगसंकीर्णेरंस्यसेरामनिर्वृतः ॥ ऋष्यमूकस्तुपंपायाःपुरस्तात्पुष्पितद्रुमः ॥ ३१ ॥ सुदुःखारोहणश्चैवशिशुनागाभिरक्षितः ॥ उदारोब्रह्मणाचैवपूर्वकालेभिनिर्मितः ॥ ३२ ॥ शयानःपुरुषोरामतस्यशैलस्यमूर्धनि ॥ यःस्वप्नेलभतेवित्तंतत्प्रबुद्धोधिगच्छति ॥ ३३ ॥ यस्त्वेनंविषमाचारःपापकर्माधिरोहति ॥ तत्रैवप्रहरंत्येनंसुप्तमादायराक्षसाः ॥ ३४ ॥ ततोपिशिशुनागानामाक्रंदःश्रूयतेमहान् ॥ क्रीडतांरामपंपायांमतंगाश्रमवासिनां ॥ ३५ ॥ सक्तारुधिरधाराभिःसंहत्यपरमद्विपाः ॥ प्रचरंतिपृथक्कीर्णामेघवर्णास्तरस्विनः ॥ ३६ ॥ तेतत्रपीत्वापानीयंविमलंचारुशोभनं ॥ अत्यंतसुखसंस्पर्शंसर्वगंधसमन्वितं ॥ ३७ ॥ निवृत्ताःसंविगाहंतेवनानिवनगोचराः ॥ ऋक्षांश्चद्वीपिनश्चैवनीलकोमलकप्रभान् ॥ ३८ ॥ रुरूनपेतानजयान्दृष्ट्वाशोकंप्रहास्यसि ॥ रामतस्यतुशैलस्यमहतीशोभतेगुहा ॥ ३९ ॥ शिलापिधानाकाकुत्स्थदुःखंचास्याःप्रवेशनं ॥ तस्यागुहायाःप्राग्द्वारेमहान्शीतोदकोन्हृदः ॥ ४० ॥ बहुमूलफलोरम्योनानानगसमाकुलः ॥ तस्यांवसतिधर्मात्मासुग्रीवःसहवानरैः ॥ ४१ ॥ कदाचिच्छिखरेतस्यपर्वतस्यापितिष्ठति ॥ कबंधस्त्वनुशास्यैवंतावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ ४२ ॥ स्रग्वीभास्करवर्णाभःखेव्यरोचतवीर्यवान् ॥ तंतुखस्थंमहाभागंतावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ ४३ ॥

मलकांतीन् ॥ ३८ ॥ अपेतान्मनुष्यंदृष्ट्वाऽपलायितान् अजयान्प्राणिजयहीनान् अनेनाक्रूरता अथासाधारणंचिन्हमाह रामेति ॥ ३९ ॥ शिलापिधानेतिगुहानामेतितीर्थः विशेषणमित्यन्ये ॥ ४० ॥ तस्यांगुहायां ॥ ४१ ॥ कदाचित्पर्वतस्यशिखरेऽपितिष्ठति अपिधानश्च ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

प्रस्थितौआवांसुग्रीवसमीपंप्रस्थितौ त्वंव्रजस्व पुण्यलोकमितिशेषः अंतिकेसमीपेवर्तमानंदेवभूतंतावूचतुः सताभ्यांकृतानुमतिकःकबंधः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ उक्तार्थोपसंहारः सतदिति निदर्शयन्मार्गादिकमितिशेषः किंचिद्दूरंगत्वापुनःराममवेक्ष्यसख्यंकुरुष्वेत्युवाच ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रिसप्त

॥ ९६ ॥ प्रस्थितौत्वंव्रजस्वेतिवाक्यमूचतुरंतिके ॥ गम्यतांकार्यसिद्ध्यर्थमितितावब्रवीत्सच ॥ ४४ ॥ सुप्रीतौतावनुज्ञाप्यकबंधःप्रस्थितस्तदा ॥ ४५ ॥ सतत्क ३
बंधःप्रतिपद्यरूपंव्रतःश्रियाभास्वरसर्वदेहः ॥ निदर्शयन्राममवेक्ष्यखस्थःसख्यंकुरुष्वेतितदाभ्युवाच ॥ ४६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ तौकबंधेनतंमार्गंपंपायादर्शितंवने ॥ आतस्थतुर्दिशंगृह्यप्रतीचींनृवरात्मजौ ॥ १ ॥ तौशैलेष्वाचितानेकान्क्षौद्रपुष्पफलद्रुमान् ॥ वीक्षंतौजग्मतुर्द्रष्टुंसुग्रीवंरामलक्ष्मणौ ॥ २ ॥ कृत्वातुशैलपृष्ठेतुतौवासंरघुनंदनौ ॥ पंपायाःपश्चिमंतीरंराघवावुपतस्थतुः ॥ ३ ॥ तौपुष्करिण्याःपंपायास्तीरमासाद्यपश्चिमं ॥ अपश्यतांततस्तत्रशबर्यारम्यमाश्रमं ॥ ४ ॥ तौतमाश्रममासाद्यद्रुमैर्बहुभिरावृतं ॥ सुरम्यमभिवीक्षंतौशबरीमभ्युपेयतुः ॥ ५ ॥ तौदृष्ट्वातुतदासिद्धासमुत्थायकृतांजलिः ॥ पादौजग्राहरामस्यलक्ष्मणस्यचधीमतः ॥ ६ ॥ पाद्यमाचमनीयंचसर्वंप्रादाद्यथाविधि ॥ तामुवाचततोरामःश्रमणींधर्मसंस्थितां ॥ ७ ॥ कच्चित्तेनिर्जिताविघ्नाःकच्चित्तेवर्धतेतपः ॥ कच्चित्तेनियतःकोपआहारश्चतपोधने ॥ ८ ॥ कच्चित्तेनियमाःप्राप्ताःकच्चित्तेमनसःसुखं ॥ कच्चित्तेगुरुशुश्रूषासफलाचारुभाषिणि ॥ ९ ॥ रामेणतापसीपृष्टासासिद्धासिद्धसंमता ॥ शशंसशबरीवृद्धारामायप्रत्यवस्थिता ॥ १० ॥ अद्यप्राप्तातपःसिद्धिस्तवसंदर्शनान्मया ॥ अद्यमेसफलंजन्मगुरवश्चसुपूजिताः ॥ ११ ॥ अद्यमेसफलंतप्तंस्वर्गश्चैवभविष्यति ॥ त्वयिदेववरेरामपूजितेपुरुषर्षभ ॥ १२ ॥

तितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ यःकबंधेनकथितस्तंमार्गंगृहीत्वापंपामुद्दिश्यप्रतीचींदिशमातस्थतुःप्रतस्थतुः ॥ १ ॥ आचितानेकान्विद्यमानाननेकान् माधुर्येणक्षौद्रंमधुतत्तुल्यपुष्पफलान् ॥ २ ॥ उपतस्थतुःप्रापतुः ॥ ३ ॥ ४ ॥ तंशबर्याश्रमं ॥ ५ ॥ सिद्धासिद्धयोगा ॥ ६ ॥ ७ ॥ विघ्नास्तपोविघ्नाःकामादयः कोपोनियतःनिगृहीतः आहारश्चनियतइत्यनुकर्षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रत्यवस्थिताअभिमुखंस्थिता ॥ १० ॥ अद्यप्राप्ता तपःसिद्धिरित्यादिः शबर्याउपचारवत्परमार्थदशावादः ॥ ११ ॥ स्वर्गोब्रह्मलोकः देववरेसर्वांतरात्मनि ॥ १२ ॥ ॥ ९६ ॥

अक्षयान्लोकान्अपुनरावृत्तिकान्ब्रह्मलोकान् ॥ १३ ॥ चित्रकूटमिति तदासक्तिर्वैभवमात्रादित्यर्थः इतःअस्मदाश्रमात् ॥ १४ ॥ आगमिष्यति अनुपहायेतिशेषः ॥ १५ ॥ तंत्वयानंदृष्ट्वा अस्मत्सेवाफलभूतंतद्दर्शनंप्राप्य अक्षयान्लोकान्ब्रह्मलोकं अवयवाभिप्रायेणगुणाभिप्रायेणवाबहुवचनं ॥ १६ ॥ एवमुक्ताहंयततोमयात्वदर्थंवन्यंसम्यक्परीक्ष्यमाधुर्ययुतंसंचितमित्यर्थः तदुक्तंपाद्मेशबरींप्रस्तुत्य प्रत्युद्गम्यप्रणम्याथनिवेश्यकुशविष्टरे पादप्रक्षालनंकृत्वातत्तोयंपापनाशनं शिरसाधार्यपीत्वाचवन्यैःपुष्पैरथार्चयत् फलानिचसुपक्वानिमूलानिमधुराणिचस्वयमास्वाद्यमाधुर्यंपरीक्ष्यपरिभक्ष्यच पश्चान्निवेदयामासराघवाभ्यांदृढव्रता फलान्यास्वाद्यकाकुत्स्थस्तस्यैमुक्तिपरांददाविति ॥ १७ ॥ १८ ॥ विज्ञानेआगतानागतज्ञाने अबहि

तवाहंचक्षुषासौम्यपूतासौम्येनमानद ॥ गमिष्याम्यक्षयान्लोकांस्त्वत्प्रसादादरिंदम ॥ १३ ॥ चित्रकूटंत्वयिप्राप्तेविमानैरतुलप्रभैः ॥ इतस्तेदिवमारूढायानहंपर्यचारिषं ॥ १४ ॥ तैश्चाहमुक्ताधर्मज्ञैर्महाभागैर्महर्षिभिः ॥ आगमिष्यतितेरामःसुपुण्यमिममाश्रमं ॥ १५ ॥ सतेप्रतिग्रहीतव्यःसौमित्रिसहितोऽतिथिः ॥ तंचदृष्ट्वावरांल्लोकानक्षयांस्त्वंगमिष्यसि ॥ १६ ॥ एवमुक्तामहाभागैस्तदाहंपुरुषर्षभ ॥ मयातुसंचितंवन्यंविविधंपुरुषर्षभ ॥ १७ ॥ तवार्थेपुरुषव्याघ्रपंपायास्तीरसंभवं ॥ एवमुक्तःसधर्मात्माशबर्याशबरीमिदं ॥ १८ ॥ राघवःप्राहविज्ञानेतांनित्यमबहिष्कृतां ॥ दनोःसकाशात्तत्त्वेनप्रभावंतेमहात्मनां ॥ १९ ॥ श्रुतंप्रत्यक्षमिच्छामिसंद्रष्टुंयदिमन्यसे ॥ एतत्तुवचनंश्रुत्वारामवक्त्रविनिःसृतं ॥ २० ॥ शबरीदर्शयामासतावुभौतद्वनंमहत् ॥ पश्यमेघघनप्रख्यंमृगपक्षिसमाकुलं ॥ २१ ॥ मतंगवनमित्येवविश्रुतंरघुनंदन ॥ इहतेभावितात्मानोगुरवोमेमहाद्युते ॥ जुहवांचक्रिरेनीडंमंत्रवन्मंत्रपूजितं ॥ २२ ॥

ष्कृतांतादृशज्ञानवतीमित्यर्थइतितीर्थः विज्ञानेब्रह्मविद्यायांमैत्रेय्यादिवदबहिष्कृतां तत्राप्यधिकारिणीमित्यर्थइतिकतकः विशिष्टंज्ञानंयेषांतेषांसंबंधोयस्यास्तत्संबोधनंहेविज्ञानेइति संबोध्यतांनित्यमबहिष्कृतांभोजनादिव्यवहारादितिशेषः तद्दत्तमाहारादिअंगीकृत्येतिचशेषइत्यन्ये किमाहतदाह दनोरिति तेमहात्मनांत्वदाचार्याणां दनोःसकाशाच्छ्रुतंप्रत्यक्षंकर्तुमिच्छामीतिशेषः संद्रष्टुंयदिमन्यसेसंदर्शयितुंयोग्यंयदिमन्यसेइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ मेघोवर्षुकोयोघनस्तद्वन्नीलं मिहसेचनेबाहुलकात्घत्वं ॥ २१ ॥ मतंगवनंतत्तपोमहिम्नाविश्रुतं प्रसिद्धं तेप्रसिद्धाः मंत्रपूजितंमंत्रस्यगायत्र्याजपेनपूजितमतिशुद्धं नीडंदेहपंजरं तीर्थमितिपाठेपिसएवार्थः मंत्रवत्तद्धोममंत्रवत् जुहवांचक्रिरेहुतवंतः यद्वातीर्थमध्वरंजुहवांचक्रिरेहुतवंतः यद्वातीर्थमध्वरंजुहवांचक्रिरेकृतवंतइत्यर्थः ॥ २२ ॥

प्रत्यक्स्थलीतन्नाम्नीवेदी यत्रयेस्यांसुसत्कृताअत्यंतपूज्यामेमत्संबंधिनस्तेगुरवःश्रमादुद्वेपिभिःकंपवद्भिर्वृद्धतरत्वात्करैःपुष्पोपहारंदेवताभ्यःकुर्वंति ॥ २३ ॥ तेषांमदाचार्याणांप्रभावे णेयंवेदिस्तत्पूजाकालइवाद्यापिसर्वादिशोद्योतयंतीअतुलप्रभादृश्यतेपश्य ॥ २४ ॥ आश्चर्यांतरंदर्शयति अशक्नुवद्भिरिति सागरादितीर्थंगंतुमशक्नुवद्भिरित्यर्थः तत्रहेतुरुपवासश्रमाल सैः कृच्छ्रादिशास्त्रीयोपवासैर्जनितेनश्रमेणालसैः ईदृशैस्तैश्चिंतितेनतेषांध्यानेनतदभिषेकतीर्थेआगतान्सप्तसागरान्समेतान्पश्य ॥ २५ ॥ आश्चर्यांतरमाह कृताभिषेकैरिति नविशुष्यं

इयंप्रत्यक्स्थलीवेदीयत्रतेमेसुसत्कृताः॥ पुष्पोपहारंकुर्वंतिश्रमादुद्वेपिभिःकरैः॥ २३॥ तेषांतपःप्रभावेणपश्याद्यापिरघूत्तम॥ द्योतयंतीदिशःसर्वाः श्रियावेद्यतुलप्रभा॥ २४॥ अशक्नुवद्भिस्तैर्गंतुमुपवासश्रमालसैः॥ चिंतितेनागतान्पश्यसमेतान्सप्तसागरान्॥ २५॥ कृताभिषेकैस्तैर्न्यस्तावल्क लाःपादपेष्विह॥ अद्यापिनविशुष्यंतिप्रदेशेरघुनंदन॥ २६॥ देवकार्याणिकुर्वद्भिर्यानीमानिकृतानिवै॥ पुष्पैःकुवलयैःसार्धंम्लानत्वंनतुयांतिवै ॥ २७॥ कृत्स्नंवनमिदंदृष्टंश्रोतव्यंचश्रुतंत्वया॥ तदिच्छाम्यभ्यनुज्ञातात्यक्ष्याम्येतत्कलेवरं॥ २८॥ तेषामिच्छाम्यहंगंतुंसमीपंभावितात्मनां॥ मुनी नामाश्रमोयेषामहंचपरिचारिणी॥ २९॥ धर्मिष्ठंतुवचःश्रुत्वाराघवःसहलक्ष्मणः॥ प्रहर्षमतुलंलेभेआश्चर्यमितिचाब्रवीत्॥ ३०॥ तामुवाचततो रामःशबरींसंशितव्रतां॥ अर्चितोहंत्वयाभद्रेगच्छकामंयथासुखं॥ ३१॥ इत्येवमुक्ताजटिलाचीरकृष्णाजिनांबरा॥ अनुज्ञातातुरामेणहुत्वात्मानं हुताशने॥ ३२॥ ज्वलत्पावकसंकाशास्वर्गमेवजगामह॥ दिव्याभरणसंयुक्तादिव्यमाल्यानुलेपना॥ ३३॥ दिव्यांबरधरातत्रबभूवप्रियदर्शना॥ वि राजयंतीतंदेशंविद्युत्सौदामनीयथा॥ ३४॥

तितीर्थवैभवात्तत्तपोवैभवाच्चेतिभावः ॥ २६ ॥ आश्चर्यांतरमाह देवेति कृतानिदत्तानिअतिमृदुकुवलयसहितानिपुष्पाणिनाद्यापिम्लानत्वंयांति तत्तपःप्रभावादितिशेषः ॥ २७ ॥ उपसंहरति कृत्स्नमिति दृष्टंत्वयामयादर्शितं श्रुतंत्वयामयाश्रावितं अभ्यनुज्ञातात्वयेतिशेषः तत्तस्मात्एतत्कलेवरंत्यक्ष्यामीतिइच्छामि ॥ २८ ॥ येषांमुनीनामयमाश्रमः येषांचाहंपरि चारिणी तेषांभावितात्मनांसदानुसंहितपरमात्मनांमुनीनांसमीपंगंतुमहमिच्छामिइतिचाब्रवीत् ॥ २९ ॥ श्रुतार्थमुद्दिश्येतिशेषः ॥ ३० ॥ संशितव्रतांतीक्ष्णव्रतां ॥ ३१ ॥ आत्मानंहुता शनेहुत्वा स्वाचार्योपदिष्टमार्गेणेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ स्वर्गंब्रह्मलोकमेव ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

यत्रब्रह्मलोके तत्पुण्यस्थानं शबरीआत्मसमाधिनाजगाम ब्रह्मसमाधिनेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुःस प्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ दिवंत्विति ॥ १ ॥ महात्मनांप्रभावंशबर्युक्तं ॥ २ ॥ ३ ॥ तेषांमुनीनां सप्तानांसमुद्राणांतीर्थेषुलोकोपकारायतैःस्थापितेषु उपस्पृष्टंस्नातं ॥ ४ ॥ ते

यत्रतेसुकृतात्मानोविहरंतिमहर्षयः॥ तत्पुण्यंशबरीस्थानंजगामात्मसमाधिना॥ ३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्य कांडेचतुःसप्ततितमःसर्गः॥७४॥ ॥७५॥ ॥दिवंतुतस्यांयातायांशबर्यांस्वेनतेजसा॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राचिंतयामासराघवः॥१॥ चिंतयित्वा तुधर्मात्माप्रभावंतंमहात्मनां॥ हितकारिणमेकाग्रंलक्ष्मणंराघवोब्रवीत्॥ २॥ दृष्टोमयाश्रमःसौम्यबह्वाश्चर्यःकृतात्मनां॥ विश्वस्तमृगशार्दूलोनाना विहगसेवितः॥ ३॥ सप्तानांचसमुद्राणांतेषांतीर्थेषुलक्ष्मण॥ उपस्पृष्टंचविधिवत्पितरश्चापितर्पिताः॥ ४॥ प्रनष्टमशुभंयन्नःकल्याणंसमुपस्थितं॥ तेनत्वेतत्प्रदृष्टंमेमनोलक्ष्मणसंप्रति॥५॥ हृदयेमेनरव्याघ्रशुभमाविर्भविष्यति॥ तदागच्छगमिष्यावःपंपांतांप्रियदर्शनां॥ ६॥ ऋष्यमूकोगिरिर्य त्रनातिदूरेप्रकाशते॥ यस्मिन्वसतिधर्मात्मासुग्रीवोंशुमतःसुतः॥ ७॥ नित्यंवालिभयात्त्रस्तश्चतुर्भिःसहवानरैः॥ अहंत्वरेचतंद्रष्टुंसुग्रीवंवानरर्षभं ॥८॥ तदधीनंहिमेकार्यंसीतायाःपरिमार्गणं॥ इतिब्रुवाणंतंवीरंसौमित्रिरिदमब्रवीत्॥ ९॥ गच्छावस्त्वरितंतत्रममापित्वरतेमनः॥ आश्रमात्तुतत स्तस्मान्निष्क्रम्यसविशांपतिः॥ १०॥ आजगामततःपंपांलक्ष्मणेनसहप्रभुः॥ समीक्षमाणःपुष्पाढ्यंसर्वतोविपुलद्रुमं॥ ११॥ कोयष्टिभिश्चार्जुन कैःशतपत्रैश्चकीचकैः॥ एतैश्चान्यैश्चबहुभिर्नादितंतद्वनंमहत्॥ १२॥ सरामोविविधान्वृक्षान्सरांसिविविधानिच॥ पश्यन्कामाभिसंतप्तोजगामप रमंह्रदं॥ १३॥ सतामासाद्यवैरामोदूरात्पानीयवाहिनीं॥ मतंगसरसंनामह्रदंसमवगाहत॥ १४॥

नकल्याणोपस्थानेन ॥ ५ ॥ शुभंमित्रलाभादि ॥ ६ ॥ अंशुमतःसूर्यस्य ॥ ७ ॥ त्वरेत्वरामि ॥ ८ ॥ ९ ॥ ममापित्वरतेपंपादर्शने ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पानीयवाहिनींपाना र्हातिमधुरसुशीतनिर्मलजलवाहिनीं अनेनपंपानदीतिलभ्यते वाहिनीमित्यस्यधारिणीमित्यर्थोवा मतंगसरसमित्यकारांतः तच्चपंपायामेवप्रदेशभेदोगंगायांमणिकर्णिकेव ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ श्लक्ष्णाःमृदुस्पर्शाः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कुवलयोद्घाटैःकुवलयसमूहैः कुथागजास्तरणचित्रकंबलः ॥ २० ॥ अरविंदपद्मयोरक्तश्वेतविषयत्वेनभेदः ॥ २१ ॥ विललाप सीतावियोगादितिशेषः ॥ २२ ॥ शुक्लद्रुमोलोध्रः ॥ २३ ॥ भंडीरोवटः निचुलोवंजुलः अतिमुक्तोमाधवीलता ॥ २४ ॥ पूर्वोक्तःकबंधोक्तः ॥ २५ ॥ तस्यप्रसिद्धतरस्यऋक्ष

तत्रजग्मतुरव्यग्रौराघवौहिसमाहितौ॥ सतुशोकसमाविष्टोरामोदशरथात्मजः ॥ १५ ॥ विवेशनलिनींरम्यांपंकजैश्चसमावृतां ॥ तिलकाशोकपुन्नागबकुलोद्दालकाशिनीं॥ १६॥ रम्योपवनसंबाधांरम्यसंपीडितोदकां॥ स्फटिकोपमतोयांतांश्लक्ष्णवालुकसंततां ॥ १७॥ मत्स्यकच्छपसंबाधांतीरस्थद्रुमशोभितां॥ सखीभिरिवसंयुक्तांलताभिरनुवेष्टितां॥ १८॥ किन्नरोरगगंधर्वयक्षराक्षससेवितां॥ नानाद्रुमलताकीर्णांशीतवारिनिधिंशुभां॥ १९॥ पद्मसौगंधिकैस्ताम्रांशुक्लांकुमुदमंडलैः॥ नीलांकुवलयोद्घाटैर्बहुवर्णांकुथामिव ॥ २० ॥ अरविंदोत्पलवतींपद्मसौगंधिकायुतां॥ पुष्पिताम्रवणोपेतांबर्हिणोद्घुष्टनादितां॥ २१॥ सतांदृष्ट्वाततःपंपांरामःसौमित्रिणासह॥ विललापचतेजस्वीरामोदशरथात्मजः॥ २२ ॥ तिलकैर्बीजपूरैश्चवटैःशुक्लद्रुमैस्तथा॥ पुष्पितैःकरवीरैश्चपुन्नागैश्चसुपुष्पितैः॥ २३॥ मालतीकुंदगुल्मैश्चभंडीरैर्निचुलैस्तथा॥ अशोकैःसप्तपर्णैश्चकेतकैरतिमुक्तकैः॥ २४॥ अन्यैश्चविविधैर्वृक्षैःप्रमदेवोपशोभितां॥ अस्यास्तीरेतुपूर्वोक्तःपर्वतोधातुमंडितः॥२५॥ ऋष्यमूकइतिख्यातश्चित्रपुष्पितपादपः॥ हरिर्ऋक्षरजोनाम्नःपुत्रस्तस्यमहात्मनः॥ २६॥ अध्यास्तेतुमहावीर्यःसुग्रीवइतिविश्रुतः॥ सुग्रीवमभिगच्छत्वंवानरेंद्रंनरर्षभ॥ २७॥ इत्युवाचपुनर्वाक्यंलक्ष्मणंसत्यविक्रमः॥ कथंमयाविनासीताशक्यंलक्ष्मणजीवितुं ॥ २८॥ इत्येवमुक्त्वामदनाभिपीडितःसलक्ष्मणंवाक्यमनन्यचेतनः॥ विवेशपंपांनलिनीमनोरमांतमुत्तमंशोकमुदीरयाणः॥ २९॥

रजोनामकस्यपुत्रोहरिर्वानरः ॥ २६ ॥ २७ ॥ इत्युवाचअंतरांतरासीताशोकं ॥ २८ ॥ उपसंहरति इतीति अनन्यचेतनःनास्त्यन्यत्रसीतायाःचेतनंचित्तंयस्यसःनलिनीभिर्मनोरमांपंपांमतंगसरसःप्रदेशवर्तिनींविवेश ॥ २९ ॥

शुभदर्शीशुभदर्शनंकाननंयस्यांतांपंपांददर्श सर्वतइतिशेषः विवेशच मतंगसरसावच्छेदेनेतिबोध्यं ॥ ३० ॥ विराधादिकबंधांतान्हत्वास्वपदमादिशन् विचरन्दंडकारण्येभवारण्येसमेग

क्रमेणगत्वाप्रविलोकयन्वनंददर्शपंपांशुभदर्शकाननां॥ अनेकनानाविधपक्षिसंकुलांविवेशरामःसहलक्ष्मणेन॥ ३०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचसप्ततितमःसर्गः॥ ७५॥ ॥ ७॥ ॥ अतःपरंकिष्किंधाकांडंभविष्यति तस्यायमाद्यःश्लोकः॥ सतांपुष्करिणींगत्वापद्मोत्पलझषाकुलां॥ रामःसौमित्रिसहितोविललापाकुलेंद्रियः॥ १ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

11254

तिः ॥ १ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
॥ ग्रंथसंख्या ५४५० मूल २३५० व्याख्या ॥ ३१०० ॥

॥ इति श्रीवाल्मीकिरामायणे अरण्यकांडं समाप्तं ॥

SATARA HIGH SCHOOL

॥ अथ श्रीवाल्मीकिरामायणे किष्किंधाकांडप्रारंभः ॥

SATARA HIGH SCHOOL

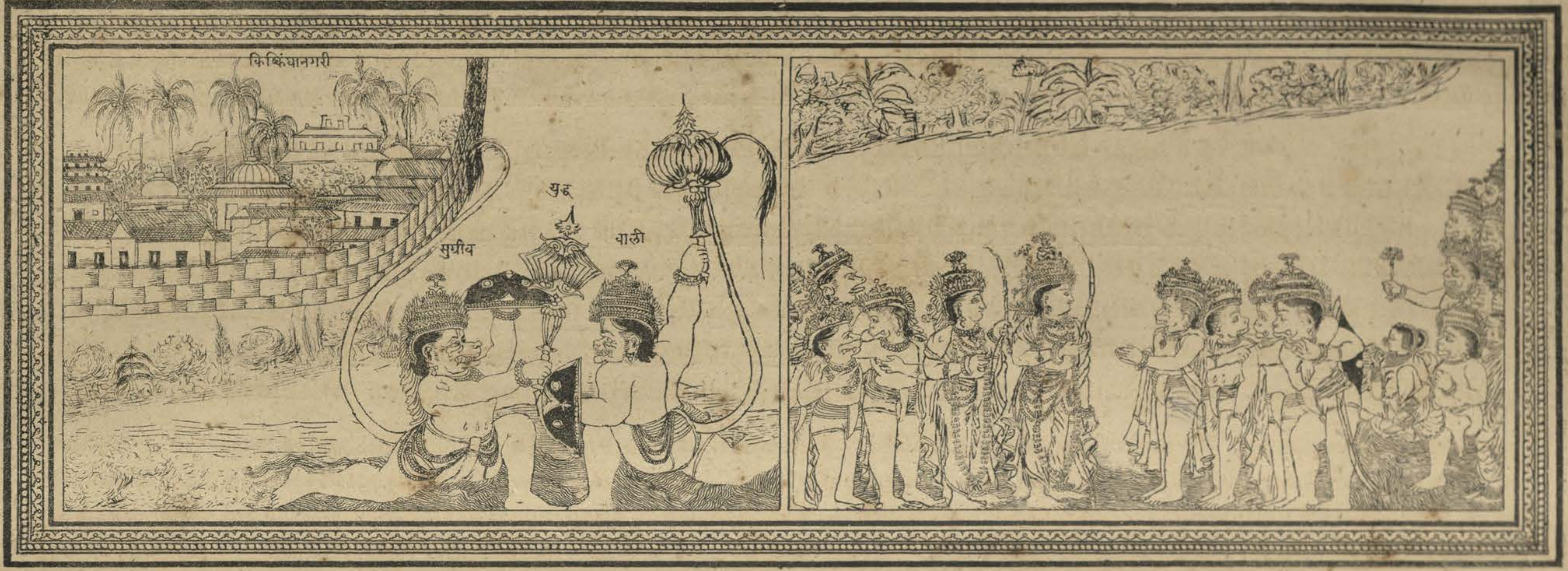

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ सुग्रीवस्यावनंतुर्येइंद्रसूनोश्चमर्दनं मारुतेर्मुद्रिकादानंकृतंयेनसमेगतिः ॥ १ ॥ सविराधादिवधेनप्रसिद्धपराक्रमःपंपादर्शनोद्दीपितकामोवातांसुग्रीवाधिष्ठित र्ष्यमूकसमीपगांपुष्करिणींपंपानद्यंतरगतंपंपाख्यंमतंगाख्यंवासरोविशेषं विललापपर्यदेवयत् ॥ १ ॥ तांपंपांदृष्ट्वातज्जन्यहर्षात्तस्येंद्रियाणिचकंपिरेउद्रिक्तविकाराणीवाभूवन् कामव शमापन्नइव ॥ २ ॥ वैदूर्यवत्तत्प्रभावन्निर्मलोदकापंपातदाख्यसरोवरावच्छिन्नापंपानदी तज्जलस्यौपाधिकश्यामत्वप्रतिभासाद्वैदूर्यप्रभासादृश्यं उपाधिमाह फुल्लेति द्रुमादिच्छायया तथाभानं ॥ ३ ॥ पंपायाःकाननंतत्परिसरवर्तिकाननं यत्रकाननेसशिखराइवउन्नतायशाखाभिःसशृंगाइवद्रुमाःशैलावाशैलाइवराजंति ॥ ४ ॥ शोकाभिसंतप्तंराज्यभ्रंशसीतावि

श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमः ॥ ॥ सतांपुष्करिणींगत्वापद्मोत्पलझषाकुलां ॥ रामःसौमित्रिसहितोविललापाकुलेंद्रियः ॥ १ ॥ तत्रदृष्ट्वैवतांहर्षादिंद्रिया णिचकंपिरे ॥ सकामवशमापन्नःसौमित्रिमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥ सौमित्रेशोभतेपंपावैदूर्यविमलोदका ॥ फुल्लपद्मोत्पलवतीशोभिताविविधैर्द्रुमैः ॥ ३ ॥ सौमित्रेपश्यपंपायाःकाननंशुभदर्शनं ॥ यत्रराजंतिशैलावाद्रुमाःसशिखराइव ॥ ४ ॥ मांतुशोकाभिसंतप्तमाधयःपीडयंतिवै ॥ भरतस्यचदुःखेनवैदे ह्याहरणेनच ॥ ५ ॥ शोकार्तस्यापिमेपंपाशोभतेचित्रकानना ॥ व्यवकीर्णाबहुविधैःपुष्पैःशीतोदकाशिवा ॥ ६ ॥ नलिनैरपिसंछन्नात्यत्यर्थशुभद र्शना ॥ सर्पव्यालानुचरितामृगद्विजसमाकुला ॥ ७ ॥ अधिकंप्रविभात्येतन्नीलपीतंतुशाद्वलं ॥ द्रुमाणांविविधैःपुष्पैःपरिस्तोमैरिवार्पितं ॥ ८ ॥ पुष्प भारसमृद्धानिशिखराणिसमंततः ॥ लताभिःपुष्पिताग्राभिरुपगूढानिसर्वतः ॥ ९ ॥ सुखानिलोयंसौमित्रेकालःप्रचुरमन्मथः ॥ गंधवान्सुरभिर्मा सोजातपुष्पफलद्रुमः ॥ १० ॥ पश्यरूपाणिसौमित्रेवनानांपुष्पशालिनां ॥ सृजतांपुष्पवर्षाणिवर्षंतोयमुचामिव ॥ ११ ॥

योगादिनाशोकतप्तं आधयःपीडयंतीत्युक्तंतानाधीनाह भरतस्येति दुःखेनजटावल्कलादिदुःखस्मरणेन ॥ ५ ॥ एवंशोकार्तस्यापिशोभतेसुखावहावर्ततेइत्यर्थः ॥ ६ ॥ व्यालाःश्वाप दाः ॥ ७ ॥ नीलानुबद्धंपीतंनीलपीतं शाद्वलंहरितप्रदेशः परिस्तोमैःकुथैरर्पितंयुक्तं परिस्तोमःकुथोद्वयोः द्रुमाणामुच्छ्रितैरितिपाठेउच्छ्रितगंधैः यद्वा परिस्तोमैःपरिस्तोमभूतैःराशीभूतैरि वस्थितैः पुष्पैरर्पितंयुक्तं ॥ ८ ॥ शिखराणिद्रुमाग्राणि उपगूढानिव्याप्तानि सर्वतःसर्वावच्छेदेन ॥ ९ ॥ अयंकालोवसंतः प्रचुरमन्मथःकामोद्दीपकः अतएवगंधवान्कामोद्दीपनेनगर्ववान् गंधोगंधकआमोदेलेशेसंबंधगर्वयोरिति सुरभिर्मासोमधुमासः जातानिपुष्पफलानियत्रतादृग्द्रुमः ॥ ११ ॥

प्रस्तरेषुसमशिलातलेषु ॥ १२ ॥ १३ ॥ कुसुमोत्कटाःबहुकुसुमाः कुसुमोत्कचाइतिपाठेकुसुमैरुद्भूतकचाःसंजातकेशाइवेत्यर्थइतिकतकः तादृशीःशाखाविक्षिपन्चालयन्मारुतश्च लितस्थानैःतत्तत्कुसुमस्थानतश्चलितैः आहिताग्न्यादिरयं षट्पदैरनुगीयते पुष्पंहरन्मारुतोनुसृत्यगीयतेइत्यर्थः ॥ १४ ॥ मत्तेति अत्रवायोर्गानकर्तृत्वेननर्त्तकाचार्यसाधर्म्यमुच्यते मत्त कोकिलकृतैःसन्नादैर्मृदंगादिध्वनिभिर्नर्तयन्निवनृत्यंशिक्षयन्निव शैलकंदरनिष्क्रांतःतन्निष्क्रमकालेध्वनियुतत्वात्प्रगीतवानिव ॥ १५ ॥ तेनमंदत्वादिगुणवताविक्षिपतावृक्षान्चालय

प्रस्तरेषुचरम्येषुविविधाःकाननद्रुमाः॥ वायुवेगप्रचलिताःपुष्पैरवकिरंतिगां॥ १२॥ पतितैःपतमानैश्चपादपस्थैश्चमारुतः॥कुसुमैःपश्यसौमित्रे क्रीडतीवसमंततः॥ १३ ॥ विक्षिपन्विविधाःशाखानगानांकुसुमोत्कटाः॥ मारुतश्चलितःस्थानैःषट्पदैरनुगीयते ॥ १४॥ मत्तकोकिलसन्नादैर्नर्तयन्निवपादपान्॥ शैलकंदरनिष्क्रांतःप्रगीतइवचानिलः ॥ १५ ॥ तेनविक्षिपतात्यर्थंपवनेनसमंततः ॥ अमीसंसक्तशाखाग्राग्रथिताइवपादपाः ॥ १६॥ सएवसुखसंस्पर्शोवातिचंदनशीतलः॥ गंधमभ्यवहन्पुण्यंश्रमापनयनोनिलः॥ १७॥ अमीपवनविक्षिप्ताविनदंतीवपादपाः॥ षट्पदैर नुकूजद्भिर्वनेषुमधुगंधिषु॥ १८॥ गिरिप्रस्थेषुरम्येषुपुष्पवद्भिर्मनोरमैः ॥ संसक्तशिखराःशैलाविराजंतिमहाद्रुमैः॥ १९ ॥पुष्पसंछन्नशिखरामारु तोत्क्षेपचंचलाः॥ अमीमधुकरोत्तंसाःप्रगीताइवपादपाः॥ २०॥ सुपुष्पितांस्तुपश्यैतान्कर्णिकारान्समंततः॥ हाटकप्रतिसंछन्नान्नरान्पीतांबरा निव॥ २१॥ अयंवसंतःसौमित्रेनानाविहगनादितः॥ सीतयाविप्रहीणस्यशोकसंदीपनोमम॥ २२ ॥ मांहिशोकसमाक्रांतंसंतापयतिमन्मथः॥ हृष्टंप्रवदमानश्चसमाह्वयतिकोकिलः॥ २३॥

ताग्रथिताःकृतग्रथनाइव ॥ १६ ॥ गंधमभ्यवहन्वातीतिसंबंधः ॥ १७ ॥ अनुकूजद्भिःषट्पदैर्विनदंतीव ॥ १८ ॥ संसक्तशिखराःसंपन्नशेखराइवेत्यर्थइतिकतकः गिरिप्रस्थेपूत्पन्नैर्द्रु मैःशैलाःसंबद्धाग्रभागाइत्यर्थइतितीर्थः॥ १९ ॥ पुष्पैःसंछन्नाःशिखराःशाखाग्रभागायेषां मारुतकृतोत्क्षेपणेनचालनेनचंचलाः मधुकररूपउत्तंसश्चूडायेषांते प्रगीताइवप्रारब्धनृत्यगी ताइवेत्यर्थः ॥ २० ॥ कर्णिकारःपीतपुष्पइत्यनेनज्ञायते॥ २१ ॥ २२ ॥ हृष्टंयथातथाप्रवदमानःकोकिलोमांसमाह्वयति स्पर्धयेवेत्यर्थः ॥ २३ ॥

दात्यूहकोजलकुक्कुटः हृष्टःकामावेशेन वननिर्झरेवनमध्यगेप्रस्रवणे ॥ २४ ॥ मामाहूयं प्रदर्शनार्थमितिशेषः परममतिशयेन ॥ २५ ॥ पतगाःकर्तारोवृक्षादीन्कर्मभूतान्संपतंतिपश्य ॥ २६ ॥ पुंभिर्विहगैर्विमिश्राःसंबद्धाः आत्मव्यूहेषुस्वस्वजातिसमूहेषु अभिनंदिताःप्राप्तानंदाः भृंगराजप्रमुदिताःप्रमुदितभृंगराजाइवमधुरस्वनाः अस्याःकूलेसंतीतिशेषः यद्वा भृंगराज संबंधेनप्रमुदितामधुरस्वराभृंग्यश्चात्रसंतीतिशेषः ॥ २७ ॥ तथाअस्याइहकूलेशकुनाश्चप्रमुदिताःसंति दात्यूहानांरतिसंबंधिनोविक्रंदादात्यूहरतिविक्रंदास्तैः ॥ २८ ॥ अशोकस्तबकरू पाअंगारायस्य अग्नेःसशब्दत्वादाह षट्पदस्वनएवनिःस्वनोयस्य पल्लवरूपाअर्चिषोयस्य ॥ २९ ॥ ३० ॥ अयंहीति अयंकालोवसंतकालस्तस्याममदयितायारुचिरइष्टः ॥ ३१ ॥

एषदात्यूहकोहृष्टोरम्येमांवननिर्झरे॥ प्रणदन्मन्मथाविष्टंशोचयिष्यतिलक्ष्मण॥ २४॥ श्रुत्वैतस्यपुराशब्दमाश्रमस्याममप्रिया॥ मामाहूयप्रमुदिता परमंप्रत्यनंदत॥ २५॥ एवंविचित्राःपतगानानारावविराविणः॥ वृक्षगुल्मलताःपश्यसंपतंतिसमंततः ॥ २६॥ विमिश्राविहगाःपुंभिरात्मव्यूहा भिनंदिताः ॥ भृंगराजप्रमुदिताःसौमित्रेमधुरस्वराः ॥ २७॥ अस्याःकूलेप्रमुदिताःसंघशःशकुनास्त्विह ॥ दात्यूहरतिविक्रंदैःपुंस्कोकिलरुतैरपि ॥ २८॥ स्वनंतिपादपाश्चेमेममानंगप्रदीपकाः॥ अशोकस्तबकांगारःषट्पदस्वननिःस्वनः॥ २९॥ मांहिपल्लवताम्रार्चिर्वसंताग्निःप्रधक्ष्यति॥ नहि तांसूक्ष्मपक्ष्माक्षींसुकेशींमृदुभाषिणीं॥ ३०॥ अपश्यतोमेसौमित्रेजीवितेस्तिप्रयोजनं॥ अयंहिरुचिरस्तस्याःकालोरुचिरकाननः॥ ३१॥ कोकि लाकुलसीमांतोदयितायाममानघ॥ मन्मथायाससंभूतोवसंतगुणवर्धितः॥ ३२॥ अयंमांधक्ष्यतिक्षिप्रंशोकाग्निर्नचिरादिव॥ अपश्यतस्तांवनि तांपश्यतोरुचिरान्द्रुमान्॥ ३३॥ ममायमात्मप्रभवोभूयस्त्वमुपयास्यति॥ अदृश्यमानावैदेहीशोकंवर्धयतीहमे॥ ३४॥ दृश्यमानोवसंतश्चस्वेदसं सर्गदूषकः॥ मांहिसामृगशावाक्षीचिंताशोकबलात्कृतं॥ ३५॥

कोकिलैराकुलःसीमांवनसीमामंतोमध्यप्रदेशोयेनसः मन्मथायासेनकामपीडयासंभूतोजनितोवसंतगुणैर्मंदानिलपुष्पितकाननत्वादिरूपैर्वर्धितःप्रज्वलितः ॥ ३२ ॥ नचिरादिवदृद्दा नीमेव अचिरादिवेतिपाठांतरं ॥ ३३ ॥ आत्मप्रभवःकामः भूयस्त्वंवैपुल्यं ॥ ३४ ॥ स्वेदसंसर्गःकामविकारजस्तेनदूषयतिमलिनीकरोतितादृशः यद्वा तंदूषयतिनाशयतिमलयानिलसं बंधात्तादृशः चिंताशोकाभ्यांबलात्कृतंबलात्कृतपीडं ॥ ३५ ॥

चैत्रसंबंधीवनानिलः ॥ ३६ ॥ शिखिनीभिर्मयूरीभिः मदमूर्च्छिताःमत्ताः ॥ ३७ ॥ अभिपरीतस्यव्याप्तस्य ॥ ३८ ॥ अनुधावतिनृत्यप्रसंगेनायेगतां ॥ ३९ ॥ रुतैरुपहसन्निव मामि तिशेषः ॥ ४० ॥ यतोनहृतातस्मान्नृत्यतीत्यर्थः विनासीतांविनाऽयंममपुष्पमासेचैत्रेवासःसुदुःसहः अतिपीडाजनकत्वात् ॥ ४१ ॥ नन्वेतावान्रागस्तवानुचितस्तत्राह पश्येति संरागो ऽतिशयितोरागः ॥ ४२ ॥ ४३॥ वन्यानिपुष्पाणिमेसीतावियोगाद्भोगसाधनत्वाभावान्निष्फलानिभवंति॥४४॥ उक्तस्यैवविवरणं पुष्पाणीत्यादि अतिश्रियारुचिराणीत्यन्वयः मधुकरो

संतापयतिसौमित्रेक्रूरश्चैत्रवनानिलः॥ अमीमयूराःशोभंतेप्रनृत्यंतस्ततस्ततः॥३६॥ स्वैःपक्षैःपवनोद्धूतैर्गवाक्षैःस्फाटिकैरिव॥ शिखिनीभिःपरिवृतास्तएतेमदमूर्च्छिताः॥ ३७॥ मन्मथाभिपरीतस्यमममन्मथवर्धनाः॥ पश्यलक्ष्मणनृत्यंतंमयूरमुपनृत्यति॥ ३८॥ शिखिनीमन्मथार्तैषाभर्तारंगिरिसानुनि॥ तामेवमनसारामांमयूरोप्यनुधावति॥ ३९॥ वितत्यरुचिरौपक्षौरुतैरुपहसन्निव॥ मयूरस्यवनेनूनंरक्षसानहृताप्रिया॥ ४०॥ तस्मान्नृत्यतिरम्येषुवनेषुसहकांतया॥ ममत्वयंविनावासःपुष्पमासेसुदुःसहः॥ ४१ ॥ पश्यलक्ष्मणसंरागस्तिर्यग्योनिगतेष्वपि॥ अधुनाशिखिनीकामाद्भर्तारमभिवर्तते॥ ४२॥ ममाप्येवंविशालाक्षीजानकीजातसंभ्रमा॥ मदनेनाभिवर्तेतयदिनापहृताभवेत्॥ ४३॥ पश्यलक्ष्मणपुष्पाणिनिष्फलानिभवंतिमे॥ पुष्पभारसमृद्धानांवनानांशिशिरात्यये॥ ४४॥ रुचिराण्यपिपुष्पाणिपादपानामतिश्रिया॥ निष्फलानिमहींयांतिसमंमधुकरोत्करैः॥ ४५॥ नदंतिकामंशकुनामुदिताःसंघशःकलं॥ आह्वयंतइवान्योन्यंकामोन्मादकराभम॥ ४६॥ वसंतोयदितत्रापियत्रमेवसतिप्रिया॥ नूनंपरवशासीतासापिशोचत्यहंयथा॥ ४७॥ नूनंनतुवसंतस्तंदेशंस्पृशतियत्रसा॥ कथंह्यसितपद्माक्षीवर्तयेत्सामयाविना॥ ४८ ॥ अथवावर्ततेतत्रवसंतोयत्रमेप्रिया॥ किंकरिष्यतिसुश्रोणीसातुनिर्भर्त्सितापरैः॥ ४९॥

त्करैर्मधुकरसमूहैः॥ ४५ ॥आह्वयंतइवनदंतीत्यन्वयः ॥ ४६ ॥ यदिसीतावासदेशेपिवसंतोस्तितदामद्वदेवसापिशोचति सामग्र्याःसमत्वात् ॥४७॥यद्यपितत्रवसंतोनभवेत्कदाचित्तथापि मयाविनासाकथंवर्तयेत्जीवेत् मद्विरहएवतन्नाशेपर्याप्तइतिभावः॥४८॥अथवावर्ततेतत्रवसंतस्तथाऽपिपरैःशत्रुभिःपीडितायतःसाऽतस्तस्यावसंतःकिंकरिष्यति परकृतपीडासत्त्वेकामपी डानवकाशादितिभावइतिप्राञ्चः परेतुतत्रवसंतोनास्त्येवतत्सत्त्वेमयाविनासाकथंतत्रतिष्ठेत् आगतैवस्यादित्यर्थः तदेवसूचयन्नाहाथवेति परनिर्भर्त्सनवशान्नायातीत्याशयइत्याहुः ॥४९॥

सर्वथातस्याःकामपीडयानाशएवप्राप्तइत्याह श्यामेति ॥ ५० ॥ तदेवविवृणोति दृढमिति साध्वीसीतामद्विरहंगतासंप्राप्तावसंतसत्त्वेऽसत्त्वेवासर्वथावर्तयितुंजीवितुंनालंनसमर्था ॥५१॥ एवंनिश्चयकारणंपरस्परानुरागसाम्यंदर्शयति मयिभावइति ॥ ५२ ॥ हिमवहोपिपावकप्रतिमोऽत्युष्णइतिविरोधाभासः ॥ ५३ ॥ यंवायुंसीतयासहस्थितिकालेसदासुखंमन्येइत्यन्वयः ॥ ५४ ॥ तदासीतासंयोगकालेअसौवायसःपक्षीविहंगःआकाशगःसन्प्रणदितस्तेनचतद्वियोगंसूचितवानित्याशयः अथतांविनातद्वियोगावस्थायांपादपगतःप्रहृष्टमभिकूजतितेनतत्संयोगंसूचयतीत्याशयः तदेवविवृणोति विहगःसन्प्रतिहारकोऽपहारकइत्यर्थः तुइदानींतुसपक्षीतस्याःसमीपंमांनेष्यतीत्यर्थः कतकस्तुपक्षीप्रणदितस्तथेतिविहगःप्रीतिकारकइतिचप्रा

श्यामापद्मपलाशाक्षीमृदुभाषाचमेप्रिया॥ नूनंवसंतमासाद्यपरित्यक्ष्यतिजीवितं॥ ५०॥ दृढंहिहृदयेबुद्धिर्ममसंपरिवर्तते॥ नालंवर्तयितुंसीतासाध्वीमद्विरहंगता॥ ५१॥ मयिभावोहिवैदेह्यास्तत्त्वतोविनिवेशितः॥ ममापिभावःसीतायांसर्वथाविनिवेशितः॥ ५२॥ एषपुष्पवहोवायुःसुखस्पर्शोहिमावहः॥ तांविचिंतयतःकांतांपावकप्रतिमोमम॥ ५३॥ सदासुखमहंमन्येयंपुरासहसीतया॥ मारुतःसविनासीतांशोकसंजननोमम॥ ५४॥ तांविनाथविहंगोसौपक्षीप्रणदितस्तदा॥ वायसःपादपगतःप्रहृष्टमभिकूजति॥ ५५॥ एषवैतत्रवैदेह्याविहगःप्रतिहारकः॥ पक्षीमांतुविशालाक्ष्याःसमीपमुपनेष्यति॥ ५६॥ पश्यलक्ष्मणसंनादंवनेमदविवर्धनं॥ पुष्पिताग्रेषुवृक्षेषुद्विजानामवकूजताम्॥ ५७॥ विक्षिप्तांपवनेनैतामसौतिलकमंजरीं॥ षट्पदःसहसाभ्येतिमदोद्धूतामिवप्रियाम्॥ ५८॥ कामिनामयमत्यंतमशोकःशोकवर्धनः॥ स्तवकैःपवनोत्क्षिप्तैस्तर्जयन्निवमांस्थितः॥ ५९॥ अमीलक्ष्मणदृश्यंतेचूताःकुसुमशालिनः॥ विभ्रमोत्सिक्तमनसःसांगरागानराइव॥ ६०॥

चीनःपाठः असौपक्षीतथातिसुखंयथाभवतितथाविहगःसन्नाकाशगःप्रणदितःनादंकृतवान् अस्यपूर्वमितिशेषः तत्संयोगकालेइत्यर्थः अथेदानींतांविनातद्वियोगकालेऽन्यथेतिशेषः दुःखनादइत्यर्थः अथकंचिच्छकुनमाह पादपगतोवायसःप्रहृष्टंयथाकूजति एषविहगएवंनादविशिष्टोविहगोवायसोयत्रसीतातिष्ठतितत्रतस्याःप्रीतिकारकःअतिपीडाभावसूचकः मांतुमांचतस्याःसमीपंतत्समीपगमनद्वारमुपनेष्यतिउपस्थापयिष्यतीत्यर्थइत्याह ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ पुनःकामपीडांनाटयति पश्येति शृण्वित्यर्थः अवकूजतांशब्दंकुर्वतां ॥ ५७ ॥ मदोद्धूतांमदेनस्खलंतीं ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ विभ्रमोत्सिक्तमनसःशृंगारोद्रिक्तचित्ताः ॥ ६० ॥

विचरंतिकिन्नरीभिःसहेतिशेषः स्वनायिकासहितनायकांतरदर्शनमुद्दीपनं ॥ ६१ ॥ नलिनान्यत्ररक्तकमलानि ॥६२॥ नीलोत्पलैरासमंतायुता ॥ ६३॥ जलेषट्पदाहतकेसरैर्जलेभ्रम रपातितपुष्पधूलिभिरभिसंवृताव्याप्ताशोभते ॥ ६४ ॥ चित्रप्रस्थानिचित्रप्रदेशानिवनांतराणियस्याःसा ॥ ६५ ॥ पवनाहतवेगाभिःपवनाघातजनितवेगाभिः अंभसिपंकजानिविरा जंतइत्यन्वयः ॥ ६६ ॥ अपश्यतोमे आत्मनेइतिशेषः यद्वा कर्तुःशेषत्वविवक्षायांमेइतिषष्ठी ॥ ६७ ॥ वामत्वंकौटिल्यं गतांवियुक्तां दुर्लभांअप्राप्यांस्मारयिष्यति स्मारयतीत्यर्थः

सौमित्रेपश्यपंपायाश्चित्रासुवनराजिषु॥ किन्नरानरशार्दूलविचरंतियतस्ततः ॥ ६१ ॥ इमानिशुभगंधीनिपश्यलक्ष्मणसर्वश ॥ नलिनानिप्रका शंतेजलेतरुणसूर्यवत्॥ ६२ ॥ एषाप्रसन्नसलिलापद्मनीलोत्पलायुता ॥ हंसकारंडवाकीर्णापंपासौगंधिकायुता ॥ ६३॥ जलेतरुणसूर्याभैःषट्प दाहतकेसरैः॥ पंकजैःशोभतेपंपासमंतादभिसंवृता॥६४॥चक्रवाकयुतानित्यंचित्रप्रस्थवनांतरा॥ मातंगमृगयूथैश्चशोभतेसलिलार्थिभिः॥६५॥ पवनाहतवेगाभिरूर्मिभिर्विमलेंभसि॥ पंकजानिविराजंतेताड्यमानानिलक्ष्मण॥ ६६॥ पद्मपत्रविशालाक्षींसततंप्रियपंकजां ॥ अपश्यतोमेवै देहींजीवितंनाभिरोचते॥ ६७॥ अहोकामस्यवामत्वंयोगतामपिदुर्लभां॥ स्मारयिष्यतिकल्याणींकल्याणतरवादिनीं ॥ ६८ ॥ शक्योधारयितुंका मोभवेदभ्यागतोमया॥ यदिभूयोवसंतोमांनहन्यात्पुष्पितद्रुमः ॥ ६९ ॥ यानिस्मरमणीयानितयासहभवंतिमे ॥ तान्येवारमणीयानिजायंतेमेत याविना॥ ७० ॥ पद्मकोशपलाशानिद्रष्टुंदृष्टिर्हिमन्यते॥ सीतायानेत्रकोशाभ्यांसदृशानीतिलक्ष्मण॥७१॥ पद्मकेसरसंसृष्टोवृक्षांतरविनिःसृतः॥ निःश्वासइवसीतायावातिवायुर्मनोहरः॥ ७२॥ सौमित्रेपश्यपंपायादक्षिणेगिरिसानुषु ॥ पुष्पितांकर्णिकारस्ययष्टिंपरमशोभितां॥ ७३॥ अधि कंशैलराजोयंधातुभिस्तुविभूषितः॥ विचित्रंसृजतेरेणुंवायुवेगविघट्टितं॥ ७४॥

चित्तवैकल्यबोधनद्वाराऽन्यथाप्रयोगोविरहपरिपोषाय ॥ ६८ ॥ कामःकामकृततापः भूयोधिकं ॥ ६९ ॥ रमणीयानिभवंतिस्म॥ ७० ॥ पद्मकोशस्यपलाशानिदलानिकामोद्दीपका न्यपितन्नेत्रकोशाभ्यांतन्नेत्रपुटाभ्यांसदृशानीतिद्रष्टुंदृष्टिर्मन्यतइत्यर्थः ॥ ७१ ॥ पद्मकेसरेत्यादिनाशैत्यसौरभ्ये वृक्षांतरेत्यादिनामांद्यं ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

किंशुकैःप्रदीप्ताइवेत्यन्वयः ॥ ७५ ॥ पंपातीररुहास्तत्तीरवृक्षाः संसिक्तास्तज्जलसेकेनवर्धिताः मालतीजातिः ॥ ७६ ॥ वासंतीहेमपुष्पिका ॥ ७७ ॥ चिरिबिल्वोनक्तमालः ॥ ७८ ॥ पद्मकाःगंधवृक्षविशेषाः सिंहकेसराःपिंजरायैस्ते ॥ ७९ ॥चूर्णकाःशाल्मलीविशेषाः पारिभद्रकोमंदारः ॥ ८० ॥ मुचुकुंदाः मुचिलिंदाइतिपाठांतरं॥ ८१ ॥ ८२ ॥ पुष्पिताःसंतीति शेषः तान्पश्येत्याह पुष्पितानिति समासोक्त्यलंकारः ॥ ८३ ॥ तानेवोपमामुखेनोपपादयति वातेति ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ नैकरसास्वादसंमोदितइवअनेकरसास्वादेनजातहर्षइव ॥ ८६॥

गिरिप्रस्थास्तुसौमित्रेसर्वतःसंप्रपुष्पितैः॥ निष्पत्रैःसर्वतोरम्यैःप्रदीप्ताइवकिंशुकैः ॥ ७५ ॥ पंपातीररुहाश्चेमेसंसिक्तामधुगंधिनः ॥ मालतीमल्लि कापद्मकरवीराश्चपुष्पिताः॥ ७६॥ केतक्यःसिंदुवाराश्चवासंत्यश्चसुपुष्पिताः॥ मातुलिंगाश्चपूर्णाश्चकुंदगुल्माश्चसर्वशः ॥ ७७॥ चिरिबिल्वामधू काश्चवंजुलाबकुलास्तथा॥ चंपकास्तिलकाश्चैवनागवृक्षाश्चपुष्पिताः॥ ७८॥ पद्मकाश्चैवशोभंतेनीलाशोकाश्चपुष्पिताः॥ लोध्राश्चगिरिपृष्ठेषुसिंह केसरपिंजराः॥ ७९॥ अंकोलाश्चकुरंटाश्चचूर्णकाःपारिभद्रकाः॥ चूताःपाटलयश्चापिकोविदाराश्चपुष्पिताः॥ ८० ॥ मुचुकुंदार्जुनाश्चैवदृश्यंतेगिरि सानुषु॥ केतकोद्दालकाश्चैवशिरीषाःशिंशपाधवाः॥ ८१ ॥ शाल्मल्यःकिंशुकाश्चैवरक्ताःकुरबकास्तथा ॥ तिनिशानक्तमालाश्चचंदनाःस्यंदनास्त था॥ ८२ ॥ हिंतालास्तिलकाश्चैवनागवृक्षाश्चपुष्पिताः ॥ पुष्पितान्पुष्पिताग्राभिर्लताभिःपरिवेष्टितान् ॥ ८३ ॥ द्रुमान्पश्येहसौमित्रेपंपायारुचिरा न्बहून्॥ वातविक्षिप्तविटपान्यथासन्नान्द्रुमानिमान्॥ ८४॥ लताःसमनुवर्तंतेमत्ताइववरस्त्रियः॥ पादपात्पादपंगच्छन्शैलाच्छैलंवनाद्वनं ॥ ८५॥ वातिनैकरसास्वादसम्मोदितइवानिलः॥ केचित्पर्याप्तकुसुमाःपादपामधुगंधिनः ॥ ८६ ॥ केचिन्मुकुलसंवीताःश्यामवर्णाइवाबभुः ॥ इदंमृष्टमि दंस्वादुप्रफुल्लमिदमित्यपि॥ ८७॥ रागरक्तोमधुकरःकुसुमेष्वेवलीयते ॥ निलीयपुनरुत्पत्यसहसान्यत्रगच्छति॥ मधुलुब्धोमधुकरःपंपातीरद्रुमेष्व सौ॥ ८८॥ इयंकुसुमसंघातैरुपस्तीर्णासुखाकृता ॥ स्वयंनिपतितैर्भूमिःशयनप्रस्तरैरिव॥ ८९॥

मधुलिप्सयापुष्पात्पुष्पांतरंगच्छन् उत्प्रेक्षते इदंमृष्टमिति मृष्टंमधुरं ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ स्वयंनिपतितैःकुसुमसमूहैरुपस्तीर्णेयंभूमिः शयनप्रस्तरैःशयनार्थतल्पप्रसरणैरिव सुखाकृतासुखक री सुखप्रियादानुलोम्यइतिडाच् ॥ ८९ ॥

विविधैस्तैःपुष्पैर्नगसानुषुविस्तीर्णाःपीतरक्ताभाः अतएवविविधाःप्रस्तराःशय्याःकृताइत्युत्प्रेक्षा ॥ ९० ॥ हिमांतेशिशिरांते पुष्पमासेचैत्रे संघर्षःस्पर्धा ॥ ९१ ॥ नगावृक्षाः विटपाःशाखाः कुसुमयुक्तशाखावंतइत्यर्थः ॥ ९२ ॥ उद्दीपयन्निव ममेतिशेषः ॥ ९३ ॥ मंदाकिन्यास्तत्सदृशपंपायाः अतिशयोक्तिरत्र यतइदंमनोरमंअतोयज्जगतितस्यागुणाविख्याताएतस्थानेयुक्तमित्यर्थः ॥ ९४ ॥ वसेमहि तयासहेतिशेषः शक्रायशक्रपदप्राप्तये ॥ ९५॥ उक्तमेवानुरागातिशयेनपुनराह नहीति अन्येपुसुखांतरेपु ॥९६ ॥ ९७ ॥ इमांपंपां पुष्करागस

विविधाविविधैःपुष्पैस्तैरेवनगसानुषु॥ विस्तीर्णाःपीतरक्ताभाःसौमित्रेप्रस्तराःकृताः॥ ९०॥ हिमांतेपश्यसौमित्रेवृक्षाणांपुष्पसंभवं॥पुष्पमासेहितरवःसंघर्षादिवपुष्पिताः॥ ९१ ॥ आह्वयंतइवान्योन्यंनगाःषट्पदनादिताः॥ कुसुमोत्तंसविटपाःशोभंतेबहुलक्ष्मण॥ ९२ ॥ एपकारंडवःपक्षीविगाह्यसलिलंशुभं॥ रमतेकांतयासार्धंकाममुद्दीपयन्निव॥ ९३॥ मंदाकिन्यास्तुयदिदंरूपमेतन्मनोहरं ॥ स्थानेजगतिविख्यातागुणास्तस्यामनोरमाः॥ ९४॥ यदिदृश्येतसासाध्वीयदिचेहवसेमहि ॥ स्पृहयेयंनशक्रायनायोध्यायैरघूत्तम ॥ ९५ ॥ नह्येवंरमणीयेषुशाद्वलेषुतयासह ॥ रमतोमेभवेच्चिंतानस्पृहान्येषुवाभवेत्॥ ९६॥ अमीहिविविधैःपुष्पैस्तरवोविविधच्छदाः ॥ काननेऽस्मिन्विनाकांतांचिंतामुत्पादयंतिमे ॥ ९७॥ पश्यशीतजलांचेमांसौमित्रेपुष्करायुतां॥ चक्रवाकानुचरितांकारंडवनिषेवितां॥ ९८॥ प्लवैःक्रौंचैश्चसंपूर्णांमहामृगनिषेवितां ॥ अधिकंशोभतेपंपाविकूजद्भिर्विहंगमैः॥ ९९॥ दीपयंतीवमेकामंविविधामुदिताद्विजाः॥ श्यामांचंद्रमुखींस्मृत्वाप्रियांपद्मनिभेक्षणां ॥ पश्यसानुषुचित्रेषुमृगीभिःसहितान्मृगान्॥ १००॥ मांपुनर्मृगशावाक्ष्यावैदेह्याविरहीकृतं॥ व्यथयंतीवमेचित्तंसंचरंतस्ततस्ततः॥ १॥ अस्मिन्सानुनिरम्येहिमत्तद्विजगणाकुले॥ पश्येयंयदितांकांतांततःस्वस्तिभवेन्मम॥ २॥ जीवेयंखलुसौमित्रेमयासहसुमध्यमा॥ सेवेतयदिवैदेहीपंपायाःपवनंशुभं ॥ ३॥ पद्मसौगंधिकवहंशिवंशोकविनाशनं॥ धन्यालक्ष्मणसेवंतेपंपायावनमारुतं॥ ४॥

मंतायुतां ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ स्मृत्वास्मारयित्वादीपयंतीवेत्यन्वयः ॥ १०० ॥ विरहीकृतंविरहितंकृतं पश्येत्यनुकर्षः संचरंतोमृगीभिःसहितामृगाइतिशेषः॥ १ ॥ २ ॥ स्वस्तिभवेदित्यस्यैवविवरणं जीवेयमिति यदिसामयासहैवंभूतंपद्मानांसौगंधिकानांचगंधवहंपवनंसेवेततदाजीवेयमित्यन्वयः ॥ ३ ॥ पंपावनवायुंयेनायिकयासहसेवंतेतेधन्याइत्यर्थः ॥ ४ ॥

विवशाशत्रुवशत्वात् ॥ ५ ॥ पृष्टासीताक्केतियेनतंकिन्नुकुशलंवक्ष्यामि ॥ ६ ॥ मंदंमंदभाग्यं ॥ ७ ॥ धारये प्राणानितिशेषः ॥ ८ ॥ अंचितेपूजितेपद्मतुल्येअक्षिणीयत्रतादृशं॥ ९ ॥स्मितेनईषद्धास्येनविनोदवचनेनांतरेमध्येएवयुतंनत्वोष्ठप्रदेशाद्बहिरितिपतिव्रतालक्षणसूचनं इदंपूर्ववर्णितमुखान्वयि कश्चित्तुप्रसन्नहास्यविशेषेणयुतमितिवाक्यविशेषणमाह गुणवत्प्रसादवत् मधुरंअपरुषाक्षरं ॥ ११० ॥ वनेदुःखंप्राप्यापिनष्टदुःखेव ॥ ११॥ क्वसास्नुषाकथंकिंप्रकारेतिचपृच्छंतींकिंनुवक्ष्यामियथाजातंवक्ष्यामिवाअन्यथावोभयमपिवक्तुंनशक्यतइ

श्यामापद्मपलाशाक्षीप्रियाविरहितामया॥ कथंधारयतिप्राणान्विवशाजनकात्मजा ॥ ५॥ किन्नुवक्ष्यामिधर्मज्ञंराजानंसत्यवादिनं ॥ जनकंपृष्टसीतंतंकुशलंजनसंसदि॥ ६॥ यामामनुगतामंदंपित्राप्रस्थापितंवनं॥ सीताधर्मसमास्थायक्वनुसावर्ततेप्रिया॥ ७॥ तयाविहीनःकृपणःकथंलक्ष्मणधारये॥ यामामनुगताराज्याद्भ्रष्टंविहतचेतसं॥ ८॥ तच्चार्वंचितपद्माक्षंसुगंधिशुभमव्रणं॥अपश्यतोमुखंतस्याःसीदतीवमतिर्मम॥ ९॥ स्मितहास्यांतरयुतंगुणवन्मधुरंहितं॥ वैदेह्यावाक्यमतुलंकदाश्रोष्यामिलक्ष्मण॥ ११०॥ प्राप्यदुःखंवनेश्यामामांमन्मथविकर्शितं॥ नष्टदुःखेवहृष्टेवसाध्वीसाध्वभ्यभाषत॥ ११ ॥ किन्नुवक्ष्याम्ययोध्यायांकौसल्यांहिनृपात्मज॥ क्वसास्नुषेतिपृच्छंतींकथंचातिमनस्विनीं॥ १२॥ गच्छलक्ष्मणपश्यत्वंभरतंभ्रातृवत्सलं ॥ नह्यहंजीवितुंशक्तस्तामृतेजनकात्मजां ॥ १३ ॥ इतिरामंमहात्मानंविलपंतमनाथवत्॥ उवाचलक्ष्मणोभ्रातावचनंयुक्तमव्ययं ॥ १४ ॥ संस्तंभरामभद्रंतेमाशुचःपुरुषोत्तम॥ नेदृशानांमतिर्मंदाभवत्यकलुषात्मनां॥ १५॥ स्मृत्वावियोगजंदुःखंत्यजस्नेहंप्रियेजने॥ अतिस्नेहपरिष्वंगाद्वर्तिरार्द्रापिदह्यते॥ १६॥ यदिगच्छतिपातालंततोभ्यधिकमेववा॥ सर्वथारावणस्तातनभविष्यतिराघव॥ १७॥ प्रवृत्तिर्लभ्यतांतावत्तस्यपापस्यरक्षसः॥ ततोहास्यतिवासीतांनिधनंवागमिष्यति॥ १८॥

त्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अव्ययमनपायार्थं ॥ १४ ॥ संस्तंभशोकंनिरुंधीत्यर्थः अकलुषात्मनामपीदृशानांशोकमनसांमतिर्मंदानेतिनअपितुमंदैव ॥ १५ ॥ अतःस्मृत्वेत्यादि संयोगाविप्रयोगांताइतिन्यायेनप्रियविषयेऽवश्यंभाविवियोगदुःखंस्मृत्वास्नेहंत्यज विपक्षेबाधकमाह अतिस्नेहेति आर्द्राजलसिक्तापि एवंशांतमपिचित्तमतिस्नेहसंबंधेनतद्वियोगजशोकदीपेनदीप्यैतैवेतिभावः ॥ १६ ॥ ततोभ्यधिकंपातालादभ्यधिकंगुप्तदेशं नभविष्यतिनजीविष्यतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ तावत्प्रथमं प्रवृत्तिर्वासवृत्तांतः ॥ १८ ॥

दितेरसुरमातुः ॥ १९ ॥ स्वास्थ्यंधैर्यंस्वस्वभावरूपं नष्टःकार्योवश्यंसेव्योऽर्थोयेषांतैःपुंभिःसोर्थोऽयत्नेयत्नाभावेसतिनाधिगम्यते ॥ १२० ॥ अतउत्साहइति बलवान्कार्यसाधनसमर्थः ॥ २१ ॥ उत्साहमात्रंशत्रुसंहारेपौरुषं ॥ २२ ॥ कामवृत्तत्वंकामपरतंत्रत्वं शोकंपृष्ठतःसंन्यस्य कामजशोकसेवनेकामस्यवृद्धेस्तत्सेवनंपृष्ठतःकृत्वेत्यर्थः महात्मानंरजस्तमोमलास्पृष्टचित्तंनिरतिशयशौर्यधैर्यादिस्वभावचित्तंच कृतात्मानंश्रुतिस्मृत्यादिषुगुरुभिःशिक्षितस्वरूपंकिनावबुद्ध्यसे यद्यपीश्वरस्यलोकवद्धर्माधर्माश्रयंचित्तंनास्तितथापिमायिकंतदाश्रयंतदस्ति तत्स्वीकारेबाधकाभावात् ॥ २३ ॥ एवंद्वित्रिवचनमात्रेणशुद्धसत्वप्रकृतिकत्वादारोपितशोकादिसंत्यज्यधैर्यमुपागमत् मोहःकामजोमोहजश्चशोकः ॥ २४ ॥ अतिक्रामत्अ

यदिंयातिदितेर्गर्भंरावणःसहसीतया ॥ तत्राप्येनंहनिष्यामिनचेद्दास्यतिमैथिलीं ॥ १९ ॥ स्वास्थ्यंभद्रभजस्वार्यत्यज्यतांकृपणामतिः ॥ अर्थोहिनष्टकार्याथैरयत्नेनाधिगम्यते ॥ १२० ॥ उत्साहोबलवानार्यनास्त्युत्साहात्परंबलं ॥ सोत्साहस्यहिलोकेषुनकिंचिदपिदुर्लभं ॥ २१ ॥ उत्साहवंतःपुरुषानावसीदंतिकर्मसु ॥ उत्साहमात्रमाश्रित्यप्रतिलप्स्यामजानकीं ॥ २२ ॥ त्यज्यतांकामवृत्तत्वंशोकंसंन्यस्यपृष्ठतः ॥ महात्मानंकृतात्मानमात्मानंनावबुद्ध्यसे ॥ २३ ॥ एवंसंबोधितस्तेनशोकोपहतचेतनः ॥ त्यज्यशोकंचमोहंचरामोधैर्यमुपागमत् ॥ २४ ॥ सोभ्यतिक्रामदव्यग्रस्तामचिंत्यपराक्रमः ॥ रामःपंपांसुरुचिरांरम्यांपारिप्लवद्रुमां ॥ २५ ॥ निरीक्षमाणःसहसामहात्मासर्वंवनंनिर्झरकंदरंच ॥ उद्विग्नचेताःसहलक्ष्मणेनविचार्यदुःखोपहतःप्रतस्थे ॥ २६ ॥ तंमत्तमातंगविलासगामीगच्छंतमव्यग्रमनामहात्मा ॥ सलक्ष्मणोराघवमिष्टचेष्टोररक्षधर्मेणबलेनचैव ॥ २७ ॥ तावृष्यमूकस्यसमीपचारीचरन्ददर्शाद्भुतदर्शनीयौ ॥ शाखामृगाणामधिपस्तरस्वीवितत्रसेनैवविचेष्टचेष्टं ॥ २८ ॥ सतौमहात्मागजमंदगामीशाखामृगस्तत्रचरंश्चरंतौ ॥ दृष्ट्वाविषादंपरमंजगामचिंतापरीतोभयभारभग्नः ॥ २९ ॥

त्यक्रामत् पारिप्लवावायुचंचलास्तीरद्रुमायस्यांतां ॥ २५ ॥ विचार्यलक्ष्मणोक्तेर्युक्तत्वमितिशेषः ॥ २६ ॥ धर्मेणसंस्तंभरामेत्यादिनीतिरूपधर्मबोधनेन बलेनगच्छतिपातालमित्यादिस्वबलकथनेनच ॥ २७ ॥ एवंवृत्तमनूद्यवर्तिष्यमाणंदर्शयति ताविति वितत्रसेवितत्रास वाल्यानीतत्वशंकयात्रासः इष्टमिष्टभोजनादिविषयचेष्टामपिनैवविचेष्टचनचकारच विभ्रांतिमत्तस्यबभूवचित्तमित्याधुनिकपाठेतस्यसुग्रीवस्यचित्तंतद्दर्शनेनविभ्रांतिमद्भयवद्बभूवेत्यर्थः ॥ २८ ॥ उक्तमेवविवृणोति सताविति भयभारभग्नःभयभारेणभग्नोत्साहः ॥ २९ ॥

तमाश्रमंमतंगशापाद्वालिनादुष्प्रवेशंअतएवशरण्यं सेवितांतंसेवितमध्यंसेवितप्रांतंवा तौदृष्ट्वात्रस्ताहरयोवालिप्रेरितबुद्ध्याभीताविजग्मुर्गताः ॥ १३० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ॥ तदेवविस्तारयति तौत्विति ॥ १ ॥ नव्यतिष्ठतनव्यवस्थितोभूत् ॥ २ ॥ व्यवससादविषण्णमभूत् ॥ ३ ॥ अवस्थितिप्रस्थानयोर्गुरुलाघवंविमृश्यसचिवैःसहविचार्य ॥ ४ ॥ ततःविचारानंतरंप्रस्थानेच्छयासचिवेभ्यःशशंस भयहेतुमितिशेषः ॥ ५ ॥ तमेवाह एताविति छद्मनाविश्वासार्थंऋषिवेषेणेत्यर्थः ध्रुवमित्युत्प्रेक्षायां अतोज्ञात्वाप्रस्थातव्यमित्याशयः ॥ ६ ॥ ततःसुग्रीवोक्त्यनंतरंसुग्रीवसचिवास्तौपरमधन्विनौअतएवशंकास्पदौदृष्ट्वातस्मात्पूर्वमधिष्ठिता

तमाश्रमंपुण्यसुखंशरण्यंसदैवशाखामृगसेवितांतं ॥ त्रस्ताश्चदृष्ट्वाहरयोविजग्मुर्महौजसौराघवलक्ष्मणौतौ ॥ १३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ॥ तौतुदृष्ट्वामहात्मानौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ वरायुधधरौवीरौसुग्रीवःशंकितोभवत् ॥ १ ॥ उद्विग्नहृदयःसर्वादिशःसमवलोकयन् ॥ नव्यतिष्ठतकस्मिंश्चिद्देशेवानरपुंगवः ॥ २ ॥ नैवचक्रेमनःस्थातुंवीक्षमाणोमहाबलौ ॥ कपेःपरमभीतस्यचित्तंव्यवससादह ॥ ३ ॥ चिंतयित्वासधर्मात्माविमृश्यगुरुलाघवं ॥ सुग्रीवःपरमोद्विग्नःसर्वैस्तैर्वानरैःसह ॥ ४ ॥ ततःससचिवेभ्यस्तुसुग्रीवःप्लवगाधिपः ॥ शशंसपरमोद्विग्नःपश्यंस्तौरामलक्ष्मणौ ॥ ५ ॥ एतौवनमिदंदुर्गंवालिप्रणिहितौध्रुवं ॥ छद्मनाचीरवसनौप्रचरंताविहागतौ ॥ ६ ॥ ततःसुग्रीवसचिवादृष्ट्वापरमधन्विनौ ॥ जग्मुर्गिरितटात्तस्मादन्यच्छिखरमुत्तमं ॥ ७ ॥ तेक्षिप्रमभिगम्याथयूथपायूथपर्षभं ॥ हरयोवानरश्रेष्ठंपरिवार्योपतस्थिरे ॥ ८ ॥ एवमेकायनगताःप्लवमानागिरेर्गिरिं ॥ प्रकंपयंतोवेगेनगिरीणांशिखराणिच ॥ ९ ॥ ततःशाखामृगाःसर्वेप्लवमानामहाबलाः ॥ बभंजुश्चनगांस्तत्रपुष्पितान्दुर्गमाश्रितान् ॥ १० ॥

द्गिरितटादन्यत्तस्यैवगिरेःशिखरंजग्मुः सुग्रीवेणसहेतिशेषः अन्यंशिखरमितिपाठेपुंस्त्वमार्षं ॥ ७ ॥ तेक्षिप्रंशिखरांतरमभिक्रम्यप्राप्ययूथपर्षभंवानरश्रेष्ठंसुग्रीवंपरिवार्योपतस्थिरेउपविष्टाः ॥ ८ ॥ उक्तमेवविवृणोति एवमिति उक्तरीत्यास्थितिगतिभयाभयसुखदुःखादावेकायनमेकमार्गसमानत्वंगताः गिरेःप्रागधिष्ठितगिरिशृंगाद्गिरिंतस्यैवशिखरांतरंमृगत्रासादिकुर्वंतोययुर्गतवंतः ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ सुग्रीवसचिवाहनुमदादयः ॥ १२ ॥ वालिकिल्बिषेणवालिप्रवर्तनयाकिल्बिषाद्वधाच्छंकितं ॥१३॥ संभ्रमश्चित्तक्षोभः वालिकृतेवालिनिमित्तं सर्ववानरैः मलयोमलयपर्या योऋष्यमूकः ॥ १४ ॥ यस्माद्वालिनः ॥ १५ ॥ तदेवाहादरायस्मात्तवेति पूर्वजाद्वालिनः इहपर्वते तस्मात्तेभयंनपश्यामीत्यन्वयः ॥ १६ ॥ शाखामृगत्वंबहुचेटचपलचित्तमर्कटत्वं तदेवाह लघुचित्ततयेति लघुचपलं ॥ १७ ॥ ननुततोभयाभावेपितत्प्रेरितोद्वयंतत्राह बुद्धीति इंगितैरंतराशयगमकैश्चेष्टाविशेषैर्बुद्ध्यानिश्चयात्मकेनविज्ञानेनपारक्याशयज्ञानेनसंपन्नः संस्तदुचितंसर्वमाचर सर्वभूतानिनिजशास्यप्रजाजातं ॥ १८ ॥ नेदंभयंचापलमूलमित्याह सुग्रीवइति ॥ १९ ॥ तदेवाह दीर्घेति ॥ २० ॥ ननुवनचारिणावानरेणवालिनाकुतोऽनयोः

आप्लुवंतोहरिवराःसर्वतस्तंमहागिरिं ॥ मृगमार्जारशार्दूलांस्त्रासयंतोययुस्तदा ॥ ११ ॥ ततःसुग्रीवसचिवाःपर्वतेंद्रेसमाहिताः ॥ संगम्यकपिमुख्येन सर्वेप्रांजलयःस्थिताः ॥ १२ ॥ ततस्तुभयसंत्रस्तंवालिकिल्बिषशंकितं ॥ उवाचहनुमान्वाक्यंसुग्रीवंवाक्यकोविदः ॥ १३ ॥ संभ्रमस्त्यज्यतामेषम वैर्वालिकृतेमहान् ॥ मलयोयंगिरिवरोभयंनेहास्तिवालिनः ॥ १४ ॥ यस्मादुद्विग्नचेतास्त्वंविद्रुतोहरिपुंगव ॥ तंक्रूरदर्शनंक्रूरंनेहपश्यामिवालिनं ॥ १५ ॥ यस्मात्तवभयंसौम्यपूर्वजात्पापकर्मणः ॥ सनेहवालीदुष्टात्मानतेपश्याम्यहंभयं ॥ १६ ॥ अहोशाखामृगत्वंतेव्यक्तमेवप्लवंगम ॥ लघुचित्त तयात्मानंनस्थापयसियोमतौ ॥ १७ ॥ बुद्धिविज्ञानसंपन्नइंगितैःसर्वमाचर ॥ नह्यबुद्धिंगतोराजासर्वभूतानिशास्तिहि ॥ १८ ॥ सुग्रीवस्तुशुभंवाक्यं श्रुत्वासर्वंहनूमतः ॥ ततःशुभतरंवाक्यंहनूमंतमुवाचह ॥ १९ ॥ दीर्घबाहूविशालाक्षौशरचापासिधारिणौ ॥ कस्यनस्याद्भयंदृष्ट्वाह्येतौसुरसुतोपमौ ॥ २० ॥ वालिप्रणिहितावेवशंकेऽहंपुरुषोत्तमौ ॥ राजानोबहुमित्राश्चविश्वासोनात्रहिक्षमः ॥ २१ ॥ अरयश्चमनुष्येणविज्ञेयाश्छद्मचारिणः ॥ वि श्वस्तानामविश्वस्ताश्छिद्रेषुप्रहरंत्यपि ॥ २२ ॥

प्रवर्तनात्तत्राह राजानइति बहुमित्राःजात्यंतरेष्वपिमित्रवंतः यथादशरथोगृध्रराजेनमित्रवान्एवंवालिनापिनरमैत्र्यंसंभावितमितिभावः ॥ २१ ॥ नन्वथापितापसाभ्यांकुतोभयंत त्राह अरयश्चेति यतस्तेछद्मचारिणोऽतोविज्ञेयाः यतश्चविश्वस्तानांवंचनयाप्राप्तविश्वासानामरीणांस्वयमविश्वस्ताश्छिद्रेषुप्रहारावकाशेषुप्रहरंतिअतोविज्ञेयाइत्यर्थः ॥ २२ ॥

उक्तमुपनयति कृत्येष्विति राजानोबहुदर्शिनःनानाविधवंचनोपायज्ञाःपरहंतारोभवंति तेएतेप्राकृतैःप्राकृतवेषैश्चारैर्ज्ञेयाःज्ञातव्यांतराशयाः ॥ २३ ॥ यतएवमतस्त्वाविति प्राकृतेनेवउ दासीनेनेव इंगितानांप्रकारैर्विशेषैः रूपेणसौम्यासौम्याकारेण व्याभाषणेनतत्तत्प्रसंगेदीयमानोत्तरेणच ॥ २४ ॥ तयोर्मनुष्ययोर्यदित्वयिसमीपस्थितेप्रहृष्टमनसौउत्तरप्रत्युत्तरादौसंतु ष्टमनसौतदातयोरभिमुखंस्थित्वाममैवप्रशंसाभिस्तद्बोधकवाक्यैरिंगितैर्मामकाभिप्रायबोधनैर्मयितौविश्वासयन्नस्यवनस्यप्रवेशस्यप्रयोजनंपृच्छ यद्वाममैवाभिमुखंयथातथास्थित्वा प्रशंसाभिस्तयोस्तुतिभिरिंगितैःस्वीयैस्तावात्मनिर्मायिचविश्वासयन्पृच्छेत्यन्वयः स्वाभिमुखस्थितिकथनमन्यादृशवचनकथनसंभावनयातन्निरासायेतिबोध्यं ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रश्नाव

कृत्येषुवालीमेधावीराजानोबहुदर्शिनः ॥ भवंतिपरहंतारस्तेज्ञेयाःप्राकृतैर्नरैः ॥ २३ ॥ तौत्वयाप्राकृतेनेवगत्वाज्ञेयौप्लवंगम ॥ इंगितानांप्रकारैश्चरू पव्याभाषणेनच ॥ २४ ॥ लक्षयस्वतयोर्भावंप्रहृष्टमनसौयदि ॥ विश्वासयन्प्रशंसाभिरिंगितैश्चपुनःपुनः ॥ २५ ॥ ममैवाभिमुखंस्थित्वापृच्छत्वंहरि पुंगव ॥ प्रयोजनंप्रवेशस्यवनस्यास्यधनुर्धरौ ॥ २६ ॥ शुद्धात्मानौयदित्वेतौजानीहित्वंप्लवंगम ॥ व्याभाषितैर्वारूपैर्वाविज्ञेयादुष्टताऽनयोः ॥ २७ ॥ इत्येवंकपिराजेनसंदिष्टोमारुतात्मजः ॥ चकारगमनेबुद्धिंयत्रतौरामलक्ष्मणौ ॥ २८ ॥ तथेतिसंपूज्यवचस्तुतस्यकपेःसुभीतस्यदुरासदस्य ॥ महानु भावोहनुमान्ययौतदासयत्ररामोऽतिबलीसलक्ष्मणः ॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वचोविज्ञायहनुमान्सुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ पर्वतादृष्यमूकात्तुपुप्लुवेयत्रराघवौ ॥ १ ॥ कपिरूपंपरित्यज्यहनुमान्मा रुतात्मजः ॥ भिक्षुरूपंततोभेजेशठबुद्धितयाकपिः ॥ २ ॥ ततःसहनुमान्वाचाश्लक्ष्णयासुमनोज्ञया ॥ विनीतवदुपागम्यराघवौप्रणिपत्यच ॥ ३ ॥ आबभाषेचतौवीरौयथावत्प्रशशंसच ॥ संपूज्यविधिवद्वीरौहनुमान्वानरोत्तमः ॥ ४ ॥

सरंदर्शयति शुद्धेति यद्येतौशुद्धात्मानावस्मासुद्वेषरहितौजानीहिज्ञास्यसितर्ह्येवतदभिमतंप्रयोजनंपृच्छ उपसंहरति व्याभाषितैरिति दुष्टताऽदुष्टताचेतितंत्रेणपदच्छेदः ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ धरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा०आ०किष्किंधाकांडेद्वितीयःसर्गः ॥२॥ ७ ॥ विज्ञायतात्पर्यतोज्ञात्वा ॥ १ ॥ भिक्षुरूपंप्राकृततापसरूपं शठबुद्धित याअविश्वस्तबुद्धितया ॥ २ ॥ विनीतवत्विनीतयोग्यं ॥ ३ ॥ यथावत्प्रशशंस नतुमिथ्यास्तुतिरित्यर्थः आबभाषेवक्तुमभिमुखीचकार संपूज्यवाचाप्रशस्य ॥ ४ ॥

कामतःसुग्रीवोपदेशाविरुद्धस्वेच्छातः राजर्षीचदेवौचतत्प्रतिमौ ॥ ५ ॥ वरवर्णिनौब्रह्मचारिश्रेष्ठौ अन्यांश्चरक्षोसुरादीन् ॥ ६ ॥ समंततोवीक्षमाणौकिंचिद्वस्त्वन्वेषमाणाविवेत्यर्थः इमां नदीमिति सरस्यपिविस्तृतत्वेननदीत्वोपचारइतिकेचित् नद्येवेत्यन्ये ॥ ७ ॥ शोभनोवर्णआभाकांतिश्चययोस्तौ निःश्वसंतौकिंचिद्दुःखवशेनेतिशेषः इमावन्याःप्रजाःपीडयंतौस्वरूपमात्रेणेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ हस्तःशुंडादंडः ॥ १० ॥ राज्यार्हौदेवतुल्यौदेशंहित्वाकथमिहागताविल्यर्थः आकारतोमहाराजत्वनिश्चयादेवमुक्तिः ॥ ११ ॥ देवलोकादिहभूतलेआगताविव ॥ १२ ॥ १३ ॥ समदौत्दृष्टौगोवृषौतरुणवृषभाविव ॥ १४ ॥ १५ ॥ चित्रमनुलेपनंस्वर्णजलरूषणंययोस्ते ॥ १६ ॥ हेमभूषितेवज्रेयथा ॥ १७ ॥ १८ ॥ निर्मुक्तौमुक्तकंचुकौ कस्माद्वैकस्माद्धेतोर्नाभिभाषथः प्रत्युत्तरमितिशेषः ॥ १९ ॥

उवाचकामतोवाक्यंमृदुसत्यपराक्रमौ ॥ राजर्षिदेवप्रतिमौतापसौसंशितव्रतौ ॥ ५ ॥ देशंकथमिमंप्राप्तौभवंतौवरवर्णिनौ ॥ त्रासयंतौमृगगणानन्यांश्चवनचारिणः ॥ ६ ॥ पंपातीररुहान्वृक्षान्वीक्षमाणौसमंततः ॥ इमांनदींशुभजलांशोभयंतौतरस्विनौ ॥ ७ ॥ धैर्यवंतौसुवर्णाभौकौयुवांचीरवाससौ ॥ निःश्वसंतौवरभुजौपीडयंताविमाःप्रजाः ॥ ८ ॥ सिंहविप्रेक्षितौवीरौमहाबलपराक्रमौ ॥ शक्रचापनिभेचापेगृहीत्वाशत्रुनाशनौ ॥ ९ ॥ श्रीमंतौरूपसंपन्नौवृषभश्रेष्ठविक्रमौ ॥ हस्तिहस्तोपमभुजौद्युतिमंतौनरर्षभौ ॥ १० ॥ प्रभयापर्वतेंद्रोऽसौयुवयोरवभासितः ॥ राज्यार्हावमरप्रख्यौ कथंदेशमिहागतौ ॥ ११ ॥ पद्मपत्रेक्षणौवीरौजटामंडलधारिणौ ॥ अन्योन्यसदृशौवीरौदेवलोकादिहागतौ ॥ १२ ॥ यदृच्छयेवसंप्राप्तौचंद्रसूर्यौवसुंधरां ॥ विशालवक्षसौवीरौमानुषौदेवरूपिणौ ॥ १३ ॥ सिंहस्कंधौमहोत्साहौसमदाविवगोवृषौ ॥ आयताश्चसुवृत्ताश्चबाहवःपरिघोपमाः ॥ १४ ॥ सर्वभूषणभूषार्हाःकिमर्थंनविभूषिताः ॥ उभौयोग्यावहंमन्येरक्षितुंपृथिवीमिमां ॥ १५ ॥ ससागरवनांकृत्स्नांविंध्यमेरुविभूषितां ॥ इमेचधनुषीचित्रेश्लक्ष्णेचित्रानुलेपने ॥ १६ ॥ प्रकाशेतेयथेंद्रस्यवज्रेहेमविभूषिते ॥ संपूर्णाश्चशितैर्बाणैस्तूणाश्चशुभदर्शनाः ॥ १७ ॥ जीवितांतकरैर्घोरैर्ज्वलद्भिरिवपन्नगैः ॥ महाप्रमाणौविपुलौतप्तहाटकभूषणौ ॥ १८ ॥ खड्गावेतौविराजेतेनिर्मुक्तभुजगाविव ॥ एवंमांपरिभाषंतंकस्माद्वैनाभिभाषथः ॥ १९ ॥

ननुकस्त्वंकस्यवायस्यास्माभिःप्रत्युत्तरंदेयंतत्राह सुग्रीवइति सुग्रीवस्याक्षुद्रत्वबोधनायतस्स्तुतिपूर्वकमुक्तिः विनिकृतोनिरस्तः ॥ २० ॥ २१ ॥ ननुत्वद्राज्ञाःस्मत्समीपेप्रेषणंकिमर्थंतत्राह युवाभ्यामिति ॥ २२ ॥ वानरराजसचिवस्यमानुषंरूपंकुतस्तत्राह भिक्षुरूपेति अनेनशुद्धंवानरत्वमेवनेत्यपिबोधितं ईदृशंवित्तमितिप्राक्तनेनान्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ तमेवमुग्रीवमेव कांक्षमाणस्येच्छतइत्यर्थः ॥ २६ ॥ तमभ्यभाषअभिभाषस्वेतियावत् वाक्येति वाक्यज्ञंवाक्यरचनाभिज्ञं मधुरैर्वाक्यैःस्नेहयुक्तमभ्यभाषेत्यन्वयः ॥ २७ ॥ विनयःप्रातिशाख्यादिज्ञानपूर्वकाभ्यासः ऋग्वेदविषयेतद्धीनोयोनभवतितेन एकैकानुवाकेऽनुवाकांतरसांकर्येणतद्धारणस्यदुष्करत्वाद्यजुर्वेदधारणाहीनभिन्नेन गायनविषयोहादेर्दुर्ज्ञेयत्वात्सामवेदज्ञानहीनभिन्नेनैवंप्रभाषितुंशक्यंनतद्धीनेनेत्यर्थः षष्ठ्यार्षीशेषेवा यद्वातद्धीनैरेवंप्रभाषितुंनशक्यं अशक्यमित्यर्थः तेनायंसर्वथातज्ज्ञइतिनोपेक्षार्हइतिव्यंग्यं ॥ २८ ॥ ननुवेदमात्राध्यायिनानकिंचिद्राजमंत्रादिज्ञातुंशक्यंतत्राह नूनमिति कृत्स्नंपदतदर्थस्वरूपनिर्णयोपयोगिन्यायसहितं व्याकरणबोध्यसाधुत्वस्यार्थघटित्वात् अनेनसर्वज्ञत्वंसूचितं तथाश्रवणेहेतुमाह बह्विति ॥ २९ ॥ इंगितैरप्यसौविश्वासयोग्यइत्याह नमुखेइति दोषःसंविदितोव्यवहारकालेइतिशेषः ॥ ३० ॥

सुग्रीवोनामधर्मात्माकश्चिद्वानरपुंगवः ॥ वीरोविनिकृतोभ्रात्राजगद्भ्रमतिदुःखितः ॥ २० ॥ प्राप्तोहंप्रेषितस्तेनसुग्रीवेणमहात्मना ॥ राज्ञावानरमुख्यानांहनुमान्नामवानरः ॥ २१ ॥ युवाभ्यांसहिधर्मात्मासुग्रीवःसख्यमिच्छति ॥ तस्यमांसचिवंवित्तंवानरंपवनात्मजं ॥ २२ ॥ भिक्षुरूपप्रतिच्छन्नंसुग्रीवप्रियकारणात् ॥ ऋष्यमूकादिहप्राप्तंकामगंकामचारिणं ॥ २३ ॥ एवमुक्त्वातुहनुमांस्तौवीरौरामलक्ष्मणौ ॥ वाक्यज्ञोवाक्यकुशलःपुनर्नोवाचकिंचन ॥ २४ ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ प्रहृष्टवदनःश्रीमान्भ्रातरंपार्श्वतःस्थितं ॥ २५ ॥ सचिवोयंकपींद्रस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ तमेवकांक्षमाणस्यममांतिकमिहागतः ॥ २६ ॥ तमभ्यभाषसौमित्रेसुग्रीवसचिवंकपिं ॥ वाक्यज्ञंमधुरैर्वाक्यैःस्नेहयुक्तमरिंदमं ॥ २७ ॥ नानृग्वेदविनीतस्यनायजुर्वेदधारिणः ॥ नासामवेदविदुषःशक्यमेवंविभाषितुं ॥ २८ ॥ नूनंव्याकरणंकृत्स्नमनेनबहुधाश्रुतं ॥ बहुव्याहरताऽनेननकिंचिदपशब्दितं ॥ २९ ॥ नमुखेनेत्रयोश्चापिललाटेचभ्रुवोस्तथा ॥ अन्येष्वपिचसर्वेषुदोषःसंविदितःक्वचित् ॥ ३० ॥

अथवचनरचनासौष्ठवमाह अविस्तरमिति नातिविस्तारमित्यर्थः असंदिग्धंअसंदिग्धार्थमसंदिग्धाक्षरंच अविलंबितं अनेनास्खलद्गतित्वं अव्यथंनविद्यतेश्रोतृश्रुतेर्व्यथायस्मात्तादृशं तेना श्रुतिकटुवर्णमित्यर्थः उरस्थंमध्यमारूपेण कंठगंवैखरीरूपेणकंठविवराच्छ्रोतृश्रोत्रंगतं अतएवमध्यमस्वरंनात्युच्चैर्नातिनीचैः॥ ३१॥ संस्कारक्रमसंपन्नांसंस्काराणांक्रमेक्रमेणजननेसंपन्नांसमर्थां विशिष्टानुपूर्वीविशेषरूपेणपदादीनांग्रहणायक्रमवत्तत्तद्वर्णाकारसंस्कारानंतःकरणेउत्पाद्यतत्क्रमेणक्रमवद्वर्णावभासपदवाक्यज्ञानमितिवाक्यप्रदीपादौस्पष्टं तेनमध्यमद्रुत्योच्चारणंसूचितं तदाहाद्रुतामविलंबितामिति अतएवहृदयहर्षिणीं ॥ ३२ ॥ त्रिस्थानव्यंजनस्थयात्रिषुस्थानेषुउरःकंठशिरःसुयद्व्यंजनमभिव्यक्तिस्तयातिष्ठतिश्रोतृपास्वरूपलंभतेता

अविस्तरमसंदिग्धमविलंबितमव्यथं॥ उरस्थंकंठगंवाक्यंवर्ततेमध्यमस्वरं॥ ३१ ॥ संस्कारक्रमसंपन्नामद्रुतामविलंबितां ॥ उच्चारयतिकल्याणीं वाचंहृदयहर्षिणीं॥ ३२॥ अनयाचित्रयावाचात्रिस्थानव्यंजनस्थया॥ कस्यनाराध्यतेचित्तमुद्यतासेररेरपि ॥ ३३॥ एवंविधोयस्यदूतोनभवेत्पार्थिवस्यतु॥ सिद्ध्यंतिहिकथंतस्यकार्याणांगतयोऽनघ ॥ ३४ ॥ एवंगुणगणैर्युक्तायस्यस्युःकार्यसाधकाः ॥ तस्यसिद्ध्यंतिसर्वेऽर्थादूतवाक्यप्रचोदिताः॥ ३५॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रिःसुग्रीवसचिवंकपिं॥ अभ्यभाषतवाक्यज्ञोवाक्यज्ञंपवनात्मजं ॥ ३६॥ विदितानौगुणाविद्वन्सुग्रीवस्यमहात्मनः॥ तमेवचावांमार्गावःसुग्रीवंप्लवगेश्वरं॥ ३७॥ यथाब्रवीषिहनुमन्सुग्रीववचनादिह ॥ तत्तथाहिकरिष्यावोवचनात्तवसत्तम॥ ३८॥ तत्तस्यवाक्यंनिपुणंनिशम्यप्रहृष्टरूपःपवनात्मजःकपिः॥ मनःसमाधायजयोपपत्तौसख्यंतदाकर्तुमियेषताभ्यां॥ ३९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेतृतीयःसर्गः॥ ३॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥

दृश्या अनेननित्यएवस्फोटरूपःशब्दइतिसूचितं नाराध्यतेनानुकूल्यते ॥ ३३ ॥ कार्याणांगतयःपरिपाकाः ॥ ३४ ॥ दूतवाक्यप्रचोदिताःतद्वाक्यबोधिताः ॥ ३५ ॥ एवमुक्तःरामेणेतिशेषः ॥ ३६ ॥ नौआवयोःतमेवसुग्रीवमेव मार्गावोमार्गयावः ॥ ३७ ॥ यथाब्रवीषिसख्यमिच्छतीतियदवादीस्तत्तथैवकरिष्यावइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ जयोपपत्तौसुग्रीवस्येतिशेषः ताभ्यांरामसुग्रीवाभ्यां ॥ ३९ ॥ धगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ५ ॥

तद्वचः सचिवोयंकपींद्रस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः तमेवकांक्षमाणस्यममांतिकमुपागतइतिरामवचोमहात्मनइतिसोपचारप्रयोगतःसुग्रीवविषयेमधुरभावंसौम्यभावंश्रुत्वानमेवकांक्षमाणइत्यनेनसुग्रीवेरामःकिंचित्कृत्यवानितिविज्ञायप्रहृष्टःसुग्रीवंसुग्रीवाभिमतसिद्धिंमनसागतोदृष्टवान् ॥ १ ॥ तदेवविवृणोति भाव्यइति अवश्यंभावीत्यर्थः यदयंमहापुरुषःकृत्यवान्प्रयोजनसापेक्षःप्राप्तएतत्कृत्यंचउपागतंसुग्रीवंप्राप्तमित्यर्थः ॥ २ ॥ एवंसुहृदयत्वमवगत्यस्वस्वाम्युक्तंपृच्छति ततइति ॥ ३ ॥ पंपाकाननेनमंडितमलंकृतं घोरमन्यदितिशेषः ॥ ४ ॥ राम

ततःप्रहृष्टोहनुमान्कृत्यवानितितद्वचः॥ श्रुत्वामधुरभावंचसुग्रीवंमनसागतः॥ १ ॥ भाव्योराज्यागमस्तस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ यदयंकृत्यवान्प्राप्तःकृत्यंचैतदुपागतं॥ २॥ ततःपरमसंहृष्टोहनूमान्प्लवगोत्तमः॥ प्रत्युवाचततोवाक्यंरामंवाक्यविशारदं॥ ३॥ किमर्थंचवनंघोरंपंपाकाननमंडितं॥ आगतःसानुजोदुर्गंनानाव्यालमृगायुतं॥ ४॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वालक्ष्मणोरामचोदितः॥ आचचक्षेमहात्मानंरामंदशरथात्मजं॥ ५॥ राजादशरथोनामद्युतिमान्धर्मवत्सलः ॥ चातुर्वर्ण्यंस्वधर्मेणनित्यमेवाभिपालयन्॥६॥ नद्वेष्टाविद्यतेतस्यसतुद्वेष्टिनकंचन॥ सतुसर्वेषुभूतेषुपितामहइवापरः॥७॥ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टवानाप्तदक्षिणैः॥ तस्यायंपूर्वजःपुत्रोरामोनामजनैःश्रुतः॥ ८॥ शरण्यःसर्वभूतानांपितुर्निर्देशपारगः ॥ ज्येष्ठोदशरथस्यायंपुत्राणांगुणवत्तरः॥ ९॥ राजलक्षणसंयुक्तःसंयुक्तोराज्यसंपदा॥ राज्याद्भ्रष्टोमयावस्तुंवनेसार्धमिहागतः॥ १०॥ भार्ययाचमहाभागसीतयाऽनुगतोवशी॥ दिनक्षयेमहातेजाःप्रभयेवदिवाकरः॥ ११॥ अहमस्यावरोभ्राता गुणैर्दास्यमुपागतः॥ कृतज्ञस्यबहुज्ञस्यलक्ष्मणोनामनामतः॥ १२॥ सुखार्हस्यमहार्हस्यसर्वभूतहितात्मनः॥ ऐश्वर्येणविहीनस्यवनवासेरतस्यच॥ १३॥ रक्षसाऽपहृताभार्यारहितेकामरूपिणा ॥ तच्चनज्ञायतेरक्षःपत्नीयेनास्यवाहृता॥ १४॥ दनुर्नामदितेःपुत्रःशापाद्राक्षसतांगतः॥ आख्यातस्तेनसुग्रीवःसमर्थोवानराधिपः ॥ १५॥

चोदितः इंगितेनेतिशेषः आचचक्षेबोधितवान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ पितामहइवपालकत्वेनेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ निर्देशोनियोगस्तत्पारगः तस्यसमाप्तकल्पत्वादेवमुक्तं ॥ ९ ॥ संयुक्तःसंयुज्यमानः भ्रष्टःकिंचिन्निमित्तवशात् ॥ १० ॥ ११ ॥ अवरःकनीयान्दास्यमुपागतोस्येतिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ रहितेआवाभ्यांरहितेकाले नज्ञायतेविशिष्येतिशेषः ॥ १४ ॥ दनुःकबंधःसज्ञास्यतीत्याख्यातः ॥ १५ ॥

स्वर्गंगंतुंदिवमाकाशंगतःउत्पतितः ॥ १६ ॥ १७ ॥ नाथंरक्षकंइच्छतिदेवगत्येतिशेषः ॥ १८ ॥ यःशरण्योधर्मवत्सलश्चासीदित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सर्वगुणोपेताःमूर्धाभिषि
क्ताइतियावत् सदाप्रतिदिनं सततमनुक्षणं ॥ २२ ॥ २३ ॥शोकाभिभूतेशोकाविष्टे शोकार्तैशोकपीडिते ॥ २४ ॥ साश्रुपातनंअस्माकमप्यन्यशरणापेक्षेत्यश्रुपातनसहितं ॥ २५ ॥ द्र

सज्ञास्यतिमहावीर्यस्तवभार्यापहारिणं ॥ एवमुक्त्वादनुःस्वर्गंभ्राजमानोदिवंगतः ॥ १६ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयाथातथ्येनपृच्छतः ॥ अहंचैवचरा
मश्चसुग्रीवंशरणंगतौ ॥ १७ ॥ एषदत्वाचवित्तानिप्राप्यचानुत्तमंयशः ॥ लोकनाथःपुराभूत्वासुग्रीवंनाथमिच्छति ॥ १८ ॥ सीतायस्यस्नुषाचा
सीच्छरण्योधर्मवत्सलः ॥ तस्यपुत्रःशरण्यस्यसुग्रीवंशरणंगतः ॥ १९ ॥ सर्वलोकस्यधर्मात्माशरण्यःशरणंपुरा ॥ गुरुर्मेराघवःसोऽयंसुग्रीवंशरणं
गतः ॥ २० ॥ यस्यप्रसादेसततंप्रसीदेयुरिमाःप्रजाः ॥ सरामोवानरेंद्रस्यप्रसादमभिकांक्षते ॥ २१ ॥ येनसर्वगुणोपेताःपृथिव्यांसर्वपार्थिवाः ॥ मा
निताःसततंराज्ञासदादशरथेनवै ॥ २२ ॥ तस्यायंपूर्वजःपुत्रस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ सुग्रीवंवानरेंद्रंतुरामःशरणमागतः ॥ २३ ॥ शोकाभिभूतेरामेतुशोका
र्तेशरणंगते ॥ कर्तुमर्हतिसुग्रीवःप्रसादंसहयूथपैः ॥ २४ ॥ एवंब्रुवाणंसौमित्रिंकरुणंसाश्रुपातनं ॥ हनूमान्प्रत्युवाचेदंवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ २५ ॥
ईदृशाबुद्धिसंपन्नाजितक्रोधाजितेंद्रियाः ॥ द्रष्टव्यावानरेंद्रेणदिष्ट्यादर्शनमागताः ॥ २६ ॥ सहिराज्याच्चविभ्रष्टःकृतवैरश्चवालिना ॥ हृतदारोवनेत्र
स्तोभ्रात्राविनिकृतोभृशं ॥ २७ ॥ करिष्यतिससाहाय्यंयुवयोर्भास्करात्मजः ॥ सुग्रीवःसहचास्माभिःसीतायाःपरिमार्गणे ॥ २८ ॥ इत्येवमुक्त्वाहनु
मान्श्लक्ष्णंमधुरयागिरा ॥ बभाषेसाधुगच्छामःसुग्रीवमितिराघवं ॥ २९ ॥ एवंब्रुवंतंधर्मात्माहनूमंतंसलक्ष्मणः ॥ प्रतिपूज्ययथान्यायमिदंप्रोवा
चराघवं ॥ ३० ॥ कपिःकथयतेहृष्टोयथायंमारुतात्मजः ॥ कृत्यवान्सोपिसंप्राप्तःकृतकृत्योसिराघव ॥ ३१ ॥ प्रसन्नमुखवर्णश्चव्यक्तंहृष्टश्चभाषते ॥
नानृतंवक्ष्यतेवीरोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ ३२ ॥

ष्टव्याःद्रष्टुंयोग्याः ॥ २६ ॥ सहीति अनेनतस्यापिसहायापेक्षत्वंदर्शितं ॥ २७ ॥ यदेवमतःपरिमार्गणेसाहाय्यंकरिष्यतीत्यन्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ सोपित्वयाकृत्यवानितियथा
कथयतेतथाजानेएनंदेशंसंप्राप्तस्त्वंकृतकृत्योसीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ उक्तंसमर्थयते प्रसन्नेति मुखवर्णोमुखशोभा ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ वानरंवानरस्येदं आर्षोऽण् ॥ ३४ ॥ उक्तंसंगृह्णाति सत्विति कृतकृत्यवत्तदर्हेगिरिवरंऋष्यमूकं ॥ ३५ ॥ मगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये
आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ऋष्यमूकादिति ऋष्यमूकेसुग्रीववासस्थानेराघवौस्थापयित्वाततःसुग्रीवानयनार्थंऋष्यमूकैकदेशंमलयाख्यंगिरिंगत्वेत्य
न्वयः ॥ १ ॥ अयंरामः मलयस्थसुग्रीवदृष्टिपथवर्तित्वादेवंनिर्देशः पुनराहादराद्रामोयमिति सत्यविक्रमत्वदृढत्वाभ्यांत्वच्छत्रुनिरसनक्षमताव्यज्यते ॥ २ ॥ इक्ष्वाकूणामित्यनेनस्वरूपकथनं
धर्मैस्वसत्यपरिपालनरूपधर्मनिमित्तं निगदितःप्रेरितः पित्रेतिशेषः अतएवतस्यपितुर्निर्देशकारकः ॥ ३ ॥ ४ ॥ स्त्रीहेतोःपित्रास्त्रियैदत्तस्यवरस्यपालनहेतोः ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रगृह्यदर्शना

ततःससुमहाप्राज्ञोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ जगामादायतौवीरौहरिराजायराघवौ ॥ ३३ ॥ भिक्षुरूपंपरित्यज्यवानरंरूपमास्थितः ॥ पृष्ठमारोप्यतौवी
रौजगामकपिकुंजरः ॥ ३४ ॥ सतुविपुलयशाःकपिप्रवीरःपवनसुतःकृत्यकृत्यवत्प्रहृष्टः ॥ गिरिवरमुरुविक्रमःप्रयातःसशुभमतिःसहरामलक्ष्मणा
भ्यां ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ७ ॥ ऋष्यमूकात्तुहनुमान्गत्वातंमलयंगिरिं ॥
आचचक्षेतदावीरौकपिराजायराघवौ ॥ १ ॥ अयंरामोमहाप्राज्ञसंप्राप्तोदृढविक्रमः ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रारामोयंसत्यविक्रमः ॥ २ ॥ इक्ष्वाकूणां
कुलेजातोरामोदशरथात्मजः ॥ धर्मेनिगदितश्चैवपितुर्निर्देशकारकः ॥ ३ ॥ राजसूयाश्वमेधैश्चवह्निर्येनाभितर्पितः ॥ दक्षिणाश्चतथोत्सृष्टागावःश
तसहस्रशः ॥ ४ ॥ तपसासत्यवाक्येनवसुधातेनपालिता ॥ स्त्रीहेतोस्तस्यपुत्रोयंरामोऽरण्यंसमागतः ॥ ५ ॥ तस्यास्यवसतोरण्येनियतस्यमहात्मनः ॥
रावणेनहृताभार्यासत्वांशरणमागतः ॥ ६ ॥ भवतासख्यकामौतौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ प्रगृह्यचार्चयस्वैतौपूजनीयतमावुभौ ॥ ७ ॥ श्रुत्वाहनूम
तोवाक्यंसुग्रीवोवानराधिपः ॥ दर्शनीयतमोभूत्वाप्रीत्योवाचचराघवं ॥ ८ ॥ भवान्धर्मविनीतश्चसुतपाःसर्ववत्सलः ॥ आख्यातावायुपुत्रेणतत्त्व
तोमेभवद्गुणाः ॥ ९ ॥ तन्ममैवैषसत्कारोलाभश्चैवोत्तमःप्रभो ॥ यत्त्वमिच्छसिसौहार्दंवानरेणमयासह ॥ १० ॥ रोचतेयदिमेसख्यंबाहुरेषप्रसारितः ॥
गृह्यतांपाणिनापाणिर्मर्यादाबध्यतांध्रुवा ॥ ११ ॥

कांक्षिणोर्दर्शनंदत्वा ॥ ७ ॥ दर्शनीयतमोभूत्वा इच्छावशादितिशेषः ॥ ८ ॥ धर्मविनीतःधर्मेशिक्षितः ॥ ९ ॥ एषःमन्मैत्रीच्छारूपः तदेवाह यत्त्वमिति वानरेणतिर्यग्योनिनापि ॥ १० ॥
रोचतेयदीति कार्यवशादितिशेषः ध्रुवामर्यादाअनुल्लंघनीयोऽन्योन्यकार्यसंपादनविषयोनिश्चयःबध्यतांबुद्ध्याविचार्यप्रतिज्ञायतां ॥ ११ ॥

हस्तंपीडयामासदक्षिणहस्तेनदक्षिणहस्तंगृहीतवान् ॥ १२ ॥ पीडितंपर्यष्वजतगाढमालिंगितवान् कृतसौहार्दस्थैर्यायदनूपदिष्टाग्निसाक्षिकत्वसिद्धयेचरामप्रेरितहनूमतःप्रवृत्तिस्ततइति भिक्षुरूपंपरित्यज्यतौत्वयाप्राकृतेनेवगंतव्याज्ञेयौप्लवंगमेतिसुग्रीवाज्ञाकरणप्रतीतयेरामागमननिवेदनसमयेपुनःकृतंभिक्षुरूपंपरित्यज्य ॥ १३ ॥ स्वेनरूपेणवानररूपेण काष्ठयोररण्योरग्निं जनयामास ततोदीप्यमानमग्नितयोर्मध्येनिदधौ निहितंचतंपुष्पैरभ्यर्च्यसत्कृतंपरिस्तरणादिसत्कृतंचाकरोत् ॥१४॥ प्रदक्षिणंचक्रतुः मैत्रीदार्ढ्यायेतिशेषः ॥१५॥१६॥ हृद्यःहृदयप्रियः

एतत्तुवचनंश्रुत्वासुग्रीवस्यसुभाषितं॥ संप्रहृष्टमनाहस्तंपीडयामासपाणिना ॥ १२॥ हृद्यःसौहृदमालंब्यपर्यष्वजतपीडितं ॥ ततोहनूमान्संत्यज्य भिक्षुरूपमरिंदमः॥ १३॥ काष्ठयोःस्वेनरूपेणजनयामासपावकं॥ दीप्यमानंततोवन्हिंपुष्पैरभ्यर्च्यसत्कृतं ॥ १४ ॥ तयोर्मध्येतुसुप्रीतोनिदधौसुस माहितः॥ ततोग्निंदीप्यमानंतौचक्रतुश्चप्रदक्षिणं॥ १५॥ सुग्रीवोराघवश्चैववयस्यत्वमुपागतौ ॥ ततःसुप्रीतमनसौतावुभौहरिराघवौ॥ १६ ॥ अन्योन्यमभिवीक्षंतौनतृप्तिमभिजग्मतुः॥ त्वंवयस्योसिहृद्योमेएकंदुःखंसुखंचनौ॥ १७॥ सुग्रीवोराघवंवाक्यमित्युवाचप्रहृष्टवत्॥ ततःसुपर्ण बहुलांभंक्त्वाशाखांसुपुष्पितां॥ १८॥ सालस्यास्तीर्यसुग्रीवोनिषसादसराघवः॥ लक्ष्मणायाथसंहृष्टोहनुमान्मारुतात्मजः ॥ १९॥ शाखांचंदनवृ क्षस्यददौपरमपुष्पितां॥ ततःप्रहृष्टःसुग्रीवःश्लक्ष्णंमधुरयागिरा॥ २० ॥ प्रत्युवाचतदारामंहर्षव्याकुललोचनः॥ अहंविनिकृतोरामचरामीहभया र्दितः॥ २१ ॥ हृतभार्योवनेत्रस्तोदुर्गमेतदुपाश्रितः॥ सोहंत्रस्तोवनेभीतोवसाम्युद्भ्रांतचेतनः॥ २२॥ वालिनानिकृतोभ्रात्राकृतवैरश्चराघव॥ वा लिनोमेमहाभागभयार्तस्याभयंकुरु॥ २३॥ कर्तुमर्हसिकाकुत्स्थभयंमेनभवेद्यथा॥ एवमुक्तस्तुतेजस्वीधर्मज्ञोधर्मवत्सलः॥ २४॥ प्रत्यभाषतका कुत्स्थःसुग्रीवंप्रहसन्निव॥ उपकारफलंमित्रंविदितंमेमहाकपे॥ २५॥

एकंसमानमित्यर्थः ॥१७॥ प्रहृष्टवत्प्रहृष्टःसन्नेतावत्पर्यंतंसम्यग्विश्वासाभावात्सुग्रीवःपृथगासनस्थएवासीदितिज्ञायते तदाह ततःसुपर्णेति॥१८ ॥ आस्तीर्य राघवायेतिशेषः सराघवो निषसादस्वयंतत्रस्थितइत्यर्थः ॥ १९ ॥ लक्ष्मणायविषादपरिहारार्थंचंदनशाखास्तरणदानं अथकार्यमर्यादाबंधनायप्रवृत्तिः ततइति॥ २०॥ इहवनेइत्यन्वयः ॥ २१ ॥२२ ॥ अभयं कुरुअभयप्रतिज्ञांकुरु ॥ २३ ॥ तदेवदार्ढ्यायपुनराह कर्तुमिति ॥ २४ ॥लीलाविसृष्टैकेषुमात्रसाध्यत्वात्प्रहसन्निवेति उपकारःफलंयस्यतं ॥ २५॥ ॥१०॥

॥ २६ ॥ वेगिताःसंजातवेगाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ममवैरिणमग्रजंतथाकुरुयथापुनःसममनहिंस्यात् ॥ ३० ॥ सीतादीनांराजीवादिभिःक्रमणान्वयः कपींद्रोत्रवाली पुंसांवामने त्रस्पंदोऽशुभशंसीस्त्रीणांसशुभशंसी ॥ ३१ ॥ कडमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥७॥ आख्या तिआख्यातवान् तन्निमित्तमितिशेषः ॥ १ ॥ तत्किंतत्राह यन्निमित्तमिति ॥ २ ॥ त्वयालक्ष्मणेनचवियुक्तातवभार्यासीताअंतरंप्रेप्सुनाछिद्रंदिदृक्षुणाहृतातेनलोकरावणेनरक्षसात्वं

वालिनंतंवधिष्यामितवभार्यापहारिणं॥ अमोघाःसूर्यसंकाशाममेमेनिशिताःशराः ॥ २६ ॥ तस्मिन्वालिनिदुर्वृत्तेनिपतिष्यंतिवेगिताः ॥ कंकप त्रप्रतिच्छन्नामहेंद्राशनिसन्निभाः॥ २७॥ तीक्ष्णाग्राऋजुपर्वाणःसरोषाभुजगाइव॥ तमद्यवालिनंपश्यतीक्ष्णैराशीविषोपमैः ॥ २८॥ शरैर्विनि हतंभूमौप्रकीर्णमिवपर्वतं॥ सतुतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यात्मनोहितं॥ सुग्रीवःपरमप्रीतःपरमंवाक्यमब्रवीत् ॥ २९ ॥ तवप्रसादेननृसिंहवीरप्रियांच राज्यंचसमाप्नुयामहं॥ तथाकुरुत्वंनरदेववैरिणंयथानहिंस्यात्सपुनर्ममाग्रजं ॥ ३० ॥ सीताकपींद्रक्षणदाचराणांराजीवहेमज्वलनोपमानि ॥ सु ग्रीवरामप्रणयप्रसंगेवामानिनेत्राणिसमंस्फुरंति॥ ३१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेपंचमःसर्गः॥५॥ ॥ पुनरेवाब्रवीत्प्रीतोराघवंरघुनंदनं॥ अयमाख्यातितेरामसेवकोमंत्रिसत्तमः ॥ १ ॥ हनूमान्यन्निमित्तंत्वंनिर्जनंवनमागतः॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राव संतश्चवनेतव॥ २॥ रक्षसापहृताभार्यामैथिलीजनकात्मजा॥ त्वयावियुक्तारुदतीलक्ष्मणेनचधीमता॥ ३॥ अंतरंप्रेप्सुनातेनहत्वागृध्रंजटायुषं॥ भार्यावियोगजंदुःखंप्रापितस्तेनरक्षसा॥ ४॥ भार्यावियोगजंदुःखंनचिरात्त्वंविमोक्ष्यसे॥ अहंतामानयिष्यामिनष्टांवेदश्रुतीमिव॥ ५ ॥ रसातले वावर्तंतींवर्तंतींवानभस्तले ॥ अहमानीयदास्यामितवभार्यामरिंदम ॥ ६॥ इदंतथ्यंममवचस्त्वमवेहिचराघव ॥ नशक्यासाजरयितुमपिसेंद्रैःसु रासुरैः॥ ७॥ तवभार्यामहाबाहोभक्ष्यंविषकृतंयथा॥ त्यजशोकंमहाबाहोतांकांतामानयामिते॥ ८॥

भार्यावियोगजंदुःखंप्रापितइतिचाख्यातवान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ रामेणस्वकार्यसाधनेप्रतिज्ञातेसतिस्वयमपितत्कार्यसाधनंप्रतिजानीते भार्येत्यादि नचिरान्नष्टांमधुकैटभहृतां देवस्यधर्मस्य ब्रह्मणश्चज्ञानसाधनभूताश्रुतिस्त्रयीतामिव दीर्घआर्षः ॥ ५ ॥ वर्तंतींवर्तमानां ॥ ६ ॥ तथ्यंतथ्यमेवावेहीत्यन्वयः ॥ ७ ॥ विषकृतंविषमिश्रितं ॥ ८ ॥

यादृष्टासामैथिलीत्यनुमानात्त्वद्भार्यात्वानुमापकाद्रामेत्याक्रोशाल्लिंगाज्जानामीत्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ आत्मनापंचमंमंत्रिचतुष्टयसहितंमामित्यर्थः ॥ ११ ॥ आनयिष्यामिआने ष्यामि दृष्टेत्यत्रप्रमाणप्रदर्शनमिदं ॥ १२ ॥ १३ ॥ गहनांदुष्प्रवेशां ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ हाप्रियेइतीत्यत्रसंधिरार्षः ॥ १७ ॥ हृदीति प्रियासंबंधेनप्रीत्यतिशयात् ॥ १८ ॥ १९ ॥

अनुमानात्तुजानामिमैथिलीसानसंशयः ॥ ह्रियमाणामयादृष्टारक्षसारौद्रकर्मणा ॥ ९ ॥ क्रोशंतीरामरामेतिलक्ष्मणेतिचविस्वरं ॥ स्फुरंतीरावण स्यांकेपन्नगेंद्रवधूर्यथा ॥ १० ॥ आत्मनापंचमंमांहिदृष्ट्वाशैलतलेस्थितं ॥ उत्तरीयंतयात्यक्तंशुभान्याभरणानिच ॥ ११ ॥ तान्यस्माभिर्गृहीतानिनि हितानिचराघव ॥ आनयिष्याम्यहंतानिप्रत्यभिज्ञातुमर्हसि ॥ १२ ॥ तमब्रवीत्ततोरामःसुग्रीवंप्रियवादिनं ॥ आनयस्वसखेशीघ्रंकिमर्थंप्रविलंबसे ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवःशैलस्यगहनांगुहां ॥ प्रविवेशततःशीघ्रंराघवप्रियकाम्यया ॥ १४ ॥ उत्तरीयंगृहीत्वातुसतान्याभरणानिच ॥ इदंपश्येति रामायदर्शयामासवानरः ॥ १५ ॥ ततोगृहीत्वावासस्तुशुभान्याभरणानिच ॥ अभवद्बाष्पसंरुद्धोनीहारेणेवचंद्रमाः ॥ १६ ॥ सीतास्नेहप्रवृत्तेनमनु बाष्पेणदूषितः ॥ हाप्रियेतिरुदन्धैर्यमुत्सृज्यन्यपतत्क्षितौ ॥ १७ ॥ हृदिकृत्वासबहुशस्तमलंकारमुत्तमं ॥ निशश्वासभृशंसर्पोबिलस्थइवरोपितः ॥ १८ ॥ अविच्छिन्नाश्रुवेगस्तुसौमित्रिंप्रेक्ष्यपार्श्वतः ॥ परिदेवयितुंदीनंरामःसमुपचक्रमे ॥ १९ ॥ पश्यलक्ष्मणवैदेह्यासंत्यक्तंह्रियमाणया ॥ उत्त रीयमिदंभूमौशरीराद्भूषणानिच ॥ २० ॥ शाद्वलिन्यांध्रुवंभूम्यांसीतयाह्रियमाणया ॥ उत्सृष्टंभूषणमिदंतथारूपंहिदृश्यते ॥ २१ ॥ एवमुक्तस्तुरामेण लक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत् ॥ नाहंजानामिकेयूरेनाहंजानामिकुंडले ॥ २२ ॥ नूपुरेत्वभिजानामिनित्यंपादाभिवंदनात् ॥ ततस्तुराघवोवाक्यंसुग्रीवमिद मब्रवीत् ॥ २३ ॥ ब्रूहिसुग्रीवकंदेशंह्रियंतीलक्षितात्वया ॥ रक्षसारौद्ररूपेणममप्राणप्रियाहृता ॥ २४ ॥ क्ववावसतितद्रक्षोमहद्व्यसनदंमम ॥ यन्नि मित्तमहंसर्वान्नाशयिष्यामिराक्षसान् ॥ २५ ॥

॥ २० ॥ शाद्वलभूम्युत्सर्गेलिंगमाह तथारूपमिति अभग्नतयायथापूर्वरूपमित्यर्थः ॥ २१ ॥ नाहमिति ऊर्ध्वदृष्ट्यापरस्त्रीत्वेनकेदाप्यदर्शनादितिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ कंदेशमुद्दिश्ये तिशेषः प्राणप्रियाप्राणेभ्योपीष्टा प्राणसंबंधस्यतदधीनत्वादितिभावः ॥ २४ ॥ यन्निमित्तंप्रियापहारितन्निमित्तं ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ विमथ्यवंचयित्वा ॥ २७ ॥ सखमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥तस्य पापरक्षसःपापंकृतवतोरक्षसोनिलयंनिलयस्थानंगुप्तवासस्थानंसर्वथानजाने नहीदृशंपापंकर्मकृत्वाराजधान्यांवस्तुमर्हतीतिभावः सामर्थ्यंशौर्यादि विक्रमंविशेषेणक्रामतिपादविक्षेपं करोतियत्रतद्वासनगरं दौष्कुलेयस्येत्यनेनरक्षःकुलजत्वंध्वनितं तज्जानेएवेतिशेषः वाशब्दोत्वर्थे अतएवलंकाद्वीपंनिर्दिश्य सहिदेशस्तुवध्यस्यरावणस्यदुरात्मनः राक्षसाधिपतेर्वासः

हरतामैथिलींयेनमांचरोषयताध्रुवं ॥ आत्मनोजीवितांतायमृत्युद्वारमपावृतं ॥ २६ ॥ ममदयिततमाहृतावनाद्रजनिचरेणविमथ्ययेनसा ॥ कथय ममरिपुंतमद्यवैप्लवगपतेयमसन्निधिंनयामि ॥ २७ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेषष्ठःसर्गः ॥६॥ ॥७॥ ॥

एवमुक्तस्तुसुग्रीवोरामेणार्तेनवानरः ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंसबाष्पंबाष्पगद्गदः ॥ १ ॥ नजानेनिलयंतस्यसर्वथापापरक्षसः ॥ सामर्थ्यंविक्रमंवा पिदौष्कुलेयस्यवाकुलं ॥ २ ॥ सत्यंतुप्रतिजानामित्यजशोकमरिंदम ॥ करिष्यामितथायत्नंयथाप्राप्स्यसिमैथिलीं ॥ ३ ॥ रावणंसगणंहत्वापरितोष्या त्मपौरुषं ॥ तथास्मिकर्तानचिराद्यथाप्रीतोभविष्यसि ॥ ४ ॥ अलंवैक्लव्यमालंब्यधैर्यमात्मगतंस्मर ॥ त्वद्विधानांनसदृशमीदृशंबुद्धिलाघवं ॥ ५ ॥ म यापिव्यसनंप्राप्तंभार्याविरहजंमहत् ॥ नाहमेवंहिशोचामिधैर्यंनचपरित्यजे ॥ ६ ॥ नाहंतामनुशोचामिप्राकृतोवानरोपिसन् ॥ महात्माचविनीतश्च किंपुनर्धृतिमान्महान् ॥ ७ ॥ बाष्पमापतितंधैर्यान्निग्रहीतुंत्वमर्हसि ॥ मर्यादांसत्वयुक्तानांधृतिंनोत्स्रष्टुमर्हसि ॥ ८ ॥ व्यसनेवार्थकृच्छ्रेवाभयेवाजीवि तांतगे ॥ विमृशंश्चस्वयाबुद्ध्याधृतिमान्नावसीदति ॥ ९ ॥ बालिशस्तुनरोनित्यंवैक्लव्यंयोनुवर्तते ॥ समज्जत्यवशःशोकेभाराक्रांतेवनौर्जले ॥ १० ॥

सहस्राक्षसमद्युतेरितिहनूमदादिप्रेषणकालिकसुग्रीववचसानविरोधः ॥ २ ॥ यद्यप्येतावज्जानामितथापितदुपवर्णनंनिष्फलं तावन्मात्रज्ञानेपितद्वधासंभवात् क्वचिद्द्रुमेस्थितिसंभवात् ए तावत्त्ववगम्यतामित्याह सत्यंत्विति ॥ ३ ॥ परितोष्यंभवतःपरितोषार्हंआत्मनःसपरिवारस्यममपौरुषमवलंब्येतिशेषः ॥ ४ ॥ नसदृशमयुक्तं ॥ ५ ॥ ६ ॥ तांप्रियां ॥ ७ ॥ सत्वयुक्तानां सत्वगुणवतां ॥ ८ ॥ व्यसनेइष्टवियोगजे अर्थकृच्छ्रेधननाशे भयेचौरव्याघ्रादिजे जीवितांतगेजीवितनाशप्रापके विमृशन्प्रारब्धवेगमितिशेषः ॥ ९ ॥ योबालिशःयश्चनित्यंवैक्लव्य मनुवर्ततेसमज्जति तुश्चार्थे भाराक्रांताअतिभारवती ॥ १० ॥

अंतरंअवसरं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ब्रूमिब्रवीमि ॥ १४ ॥ प्रमार्जयत्प्रामार्जयत् ॥ १५ ॥ १६ ॥ कर्तव्यंयच्छोकनाशार्थमितिशेषः ॥ १७ ॥ प्रकृतिस्थःस्वभावस्थोदुःखहीनइत्य
र्थः अस्मिन्कालेव्यसनकाले ॥ १८ ॥ रावणस्य संहारेचेतिशेषः ॥ १९ ॥ मयाचयदनुष्ठेयंतवेतिशेषः वर्षास्विवसुक्षेत्रेउप्तंबीजमितिशेषः संपद्यतेसफलंभविष्यतीत्यर्थः शैघ्र्यप्रत्याय

एषोंऽजलिर्मयाबद्धःप्रणयात्त्वांप्रसादये ॥ पौरुषंश्रयशोकस्यनांतरंदातुमर्हसि ॥ ११ ॥ येशोकमनुवर्ततेनतेषांविद्यतेसुखं ॥ तेजश्चक्षयतेतेषांनत्वं
शोचितुमर्हसि ॥ १२ ॥ शोकेनाभिप्रपन्नस्यजीवितेचापिसंशयः ॥ सशोकंत्यजराजेंद्रधैर्यमाश्रयकेवलं ॥ १३ ॥ हितंवयस्यभावेनब्रूमिनोपदिशा
मिते ॥ वयस्यतांपूजयन्मेनत्वंशोचितुमर्हसि ॥ १४ ॥ मधुरंसांत्वितस्तेनसुग्रीवेणसराघवः ॥ मुखमश्रुपरिक्लिन्नंवस्त्रांतेनप्रमार्जयत् ॥ १५ ॥ प्रकृति
स्थस्तुकाकुत्स्थःसुग्रीववचनात्प्रभुः ॥ संपरिष्वज्यसुग्रीवमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ कर्तव्यंयद्वयस्येनस्निग्धेनचहितेनच ॥ अनुरूपंचयुक्तंचकृतंसु
ग्रीवतत्त्वया ॥ १७ ॥ एषचप्रकृतिस्थोहमनुनीतस्त्वयासखे ॥ दुर्लभोहीदृशोबंधुरस्मिन्कालेविशेषतः ॥ १८ ॥ किंतुयत्नस्त्वयाकार्योमैथिल्याःपरि
मार्गणे ॥ राक्षसस्यचरौद्रस्यरावणस्यदुरात्मनः ॥ १९ ॥ मयाचयदनुष्ठेयंविस्रब्धेनतदुच्यतां ॥ वर्षास्विवचसुक्षेत्रेसर्वंसंपद्यतेतव ॥ २० ॥ मयाच
यदिदंवाक्यमभिमानात्समीरितं ॥ तत्त्वयाहरिशार्दूलतत्त्वमित्युपधार्यतां ॥ २१ ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेनचवक्ष्येकदाचन ॥ एतत्तेप्रतिजानामिसत्येनै
वशपाम्यहं ॥ २२ ॥ ततःप्रहृष्टःसुग्रीवोवानरैःसचिवैःसह ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाप्रतिज्ञातंविशेषतः ॥ २३ ॥ एवमेकांतसंपृक्तौततस्तौनरवानरौ ॥
उभावन्योन्यसदृशंसुखंदुःखमभाषतां ॥ २४ ॥ महानुभावस्यवचोनिशम्यहरिर्नृपाणामधिपस्यतस्य ॥ कृतंसमेनेहरिवीरमुख्यस्तदाचकार्यंहृदये
नविद्वान् ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥

नायवर्तमानप्रयोगः ॥ २० ॥ इदंवाक्यंवालिनंवधिष्यामीतिवाक्यं अभिमानात्ततइव ॥ २१ ॥ एतदनृतवचनाभावंसत्येनतत्साक्षितयेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ संपृक्तौकृतसख्यसंपन्नौ
अभाषतांअभाषेतां ॥ २४ ॥ २५ ॥ णखमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

तेनवाक्येनअनृतंनोक्तपूर्वंमेइत्यादिवाक्येन ॥ १ ॥ उपपन्नःसंपन्नः ॥ २ ॥ ३ ॥ सभाज्यःपूज्यः यस्ययेन राघववंशजंमित्रंलब्धं ॥ ४ ॥ अनुरूपःयाग्यः ज्ञास्यसे आनुरूप्यमितिशे
षः नतुवक्तुंसमर्थः आत्मप्रशंसामरणंममेतिन्यायात् ॥ ५ ॥ भूयिष्ठमधिकंप्रीतिर्निश्चलाभवति वयस्यानामितिशेषः आत्मवतांस्वाधीनानां ॥ ६ ॥ साधूनांवयस्यानां साधवोवय
स्याः रजतमित्याद्युपलक्षणं ॥ ७ ॥ वयस्यःपरमागतिः वयस्यस्येतिशेषः ॥ ८ ॥ तथाविधंस्वरसतोधनादित्यागप्रवर्तकमित्यर्थः ॥ ९ ॥ तत्तथेति यदुक्तंवयस्ययोर्धनविभागादिकंतन्ममा

परितुष्टस्यसुग्रीवस्तेनवाक्येनहर्षितः ॥ लक्ष्मणस्याग्रजंशूरमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ सर्वथाहमनुग्राह्योदेवतानांनसंशयः ॥ उपपन्नोगुणोपेतःस
खायस्यभवान्मम ॥ २ ॥ शक्यंखलुभवेद्रामसहायेनत्वयानघ ॥ सुरराज्यमभिप्राप्तुंस्वराज्यंकिमुतप्रभो ॥ ३ ॥ सोहंसभाज्योबंधूनांसुहृदांचैवराघ
व ॥ यस्याग्निसाक्षिकंमित्रंलब्धंराघववंशजं ॥ ४ ॥ अहमप्यनुरूपस्तेवयस्योज्ञास्यसेशनैः ॥ नतुवक्तुंसमर्थोहंत्वयिआत्मगतान्गुणान् ॥ ५ ॥ महा
त्मनांतुभूयिष्ठंत्वद्विधानांकृतात्मनां ॥ निश्चलाभवतिप्रीतिर्धैर्यमात्मवतांवर ॥ ६ ॥ रजतंवासुवर्णंवाशुभान्याभरणानिच ॥ अविभक्तानिसाधूना
मवगच्छंतिसाधवः ॥ ७ ॥ आढ्योवापिदरिद्रोवादुःखितःसुखितोपिवा ॥ निर्दोषश्चसदोषश्चवयस्यःपरमागतिः ॥ ८ ॥ धनत्यागःसुखत्यागोदेशत्या
गोपिवाऽनघ ॥ वयस्यार्थेप्रवर्ततेस्नेहंदृष्ट्वातथाविधं ॥ ९ ॥ तत्तथेत्यब्रवीद्रामःसुग्रीवंप्रियदर्शनं ॥ लक्ष्मणस्याग्रतोलक्ष्म्यावासवस्येवधीमतः ॥ १० ॥
ततोरामंस्थितंदृष्ट्वालक्ष्मणंचमहाबलं ॥ सुग्रीवःसर्वतश्चक्षुर्वनेलोलमपातयत् ॥ ११ ॥ सददर्शततःसालमविदूरेहरीश्वरः ॥ सुपुष्पमीषत्पत्राढ्यंभ्र
मरैरुपशोभितं ॥ १२ ॥ तस्यैकांपर्णबहुलांशाखांभंक्त्वासुशोभितां ॥ रामस्यास्तीर्यसुग्रीवोनिषसादसराघवः ॥ १३ ॥ तावासीनौततोदृष्ट्वाहनूमा
नपिलक्ष्मणं ॥ शालशाखांसमुत्पाट्यविनीतमुपवेशयत् ॥ १४ ॥ सुखोपविष्टंरामंतुप्रसन्नमुदधिंयथा ॥ सालपुष्पावसंकीर्णेतस्मिन्गिरिवरोत्तमे
॥ १५ ॥ ततःप्रहृष्टःसुग्रीवःश्लक्ष्णयाशुभयागिरा ॥ उवाचप्रणयाद्रामंहर्षव्याकुलिताक्षरं ॥ १६ ॥

पिसंमतमित्यब्रवीदित्यर्थः लक्ष्म्याकांत्यायुतोरामःवासवस्येववासवसदृशस्यलक्ष्मणस्येत्यन्वयः लक्ष्मणस्याग्रतइत्यनेनयथाममलक्ष्मणस्यमैत्रीतथैवतवापीत्यपिसूचितं ॥ १० ॥ ततःतद्दि
नापगमोत्तरं द्वितीयदिनेइत्यर्थः स्थितंदृष्ट्वा भूमावितिशेषः ॥ ११ ॥ ईषत्सुपुष्पंपत्राढ्यंपत्रबहुलं ॥ १२ ॥ सराघवःसुग्रीवोनिषसाद ॥ १३ ॥ १४ ॥ सुखोपविष्टंरामंतुदृष्ट्वेतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥

अहंविनिकृतइतिपूर्वदिवसोक्तार्थस्मारणंतदर्थस्यावश्यानुष्ठेयत्वाभिप्रायेण ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ननुभ्रातृत्वमरित्वेनविरुद्धमितिजनाशंकायांस्वयमेवोत्तरयति उपकारेत्यादि उपकाररूपफलमेवमित्रत्वेप्रयोजकंनत्वेकोदरेजन्मेत्याशयः ॥ २१ ॥ कार्तिकेयस्यस्कंदस्योत्पत्तिक्षेत्रभूतंवनंशरवणंतत्रोत्पन्नकांडाः ॥ २२ ॥ शोभनानिपर्वाणियेषांते ॥ २३ ॥ भ्रातरंअमित्रमपिएकोदरजन्ममात्रेणतथाव्यवहृतंपश्य द्वित्रैर्दिवसैरितिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ दुःखाशयात्पुनराह रामेत्यादि शोकार्तगतित्वाद्वयस्यत्वाच्चत्वयिदेवनं ॥ २६ ॥ वयस्य

अहंविनिकृतोभ्रात्राचराम्येषभयार्दितः ॥ ऋष्यमूकंगिरिवरंहृतभार्यःसुदुःखितः ॥ १७ ॥ सोहंत्रस्तोभयेमग्नोवनेसंभ्रांतचेतनः ॥ वालिनानिकृतोभ्रात्राकृतवैरश्चराघव ॥ १८ ॥ वालिनोमेभयार्तस्यसर्वलोकाभयंकर ॥ ममापित्वमनाथस्यप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ एवमुक्तस्तुतेजस्वीधर्मज्ञोधर्मवत्सलः ॥ प्रत्युवाचसकाकुत्स्थःसुग्रीवंप्रहसन्निव ॥ २० ॥ उपकारफलंमित्रमपकारोरिलक्षणं ॥ अद्यैवतंवधिष्यामितवभार्यापहारिणं ॥ २१ ॥ इमेहिमेमहाभागपत्रिणस्तिग्मतेजसः ॥ कार्तिकेयवनोद्भूताःशराहेमविभूषिताः ॥ २२ ॥ कंकपत्रपरिच्छन्नामहेंद्राशनिसन्निभाः ॥ सुपर्वाणःसुतीक्ष्णग्राःसरोषाभुजगाइव ॥ २३ ॥ वालिसंज्ञममित्रंतेभ्रातरंकृतकिल्बिषं ॥ शरैर्विनिहतंपश्यविकीर्णमिवपर्वतं ॥ २४ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वासुग्रीवोवाहिनीपतिः ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेसाधुसाध्विितिचाब्रवीत् ॥ २५ ॥ रामशोकाभिभूतोहंशोकार्तानांभवान्गतिः ॥ वयस्यइतिकृत्वाहित्वय्यहंपरिदेवये ॥ २६ ॥ त्वंहिपाणिप्रदानेनवयस्योमेग्निसाक्षिकं ॥ कृतःप्राणैर्बहुमतःसत्येनचशपाम्यहं ॥ २७ ॥ वयस्यइतिकृत्वाचविस्रब्धःप्रवदाम्यहं ॥ दुःखमंतर्गतंतन्मेमनोहरतिनित्यशः ॥ २८ ॥ एतावदुक्त्वावचनंबाष्पदूषितलोचनः ॥ बाष्पदूषितयावाचानोच्चैःशक्नोतिभाषितुं ॥ २९ ॥ बाष्पवेगंतुसहसानदीवेगमिवागतं ॥ धारयामासधैर्येणसुग्रीवोरामसन्निधौ ॥ ३० ॥ सनिगृह्यतुतंबाष्पंप्रमृज्यनयनेशुभे ॥ विनिःश्वस्यचतेजस्वीराघवंपुनरूचिवान् ॥ ३१ ॥

त्वमुपपादयन्करुणामुत्पादयति त्वंहीति अग्निसाक्षिकंपाणिप्रदानेनवयस्यइत्यन्वयः ॥ २७ ॥ अवक्तव्यमपिवयस्यइतिकृत्वाविस्रब्धोविश्वस्तोवदामि हरतिक्षीणंकरोति ॥ २८ ॥ नशक्नोतिनाशक्नोत् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

वालिविनिकारंसंक्षेपेणाह पुराहमिति स्वाद्राज्यात्विद्यमानज्येष्ठोचिताद्वानरराज्यात् अवरोपितोऽपहृताधिकारः निर्धूतोभर्त्सितः ॥ ३२ ॥ बंधनेषुबंधनागारेषु संयताबद्धाः ॥ ३३ ॥ तत्प्रयुक्तामद्वधायतत्प्रेरिताः ॥ ३४ ॥ एतयाशंकयामद्वधायवालिप्रेरितत्वशंकयानोपसर्पामिनोपासर्पं भयेयत्किंचिद्भयप्राप्तौ बिभ्यतिसर्वतएवेतिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ संक्षेपस्त्वेषइत्येतच्छब्दार्थः समेज्येष्ठइति ॥ ३८ ॥ तद्विनाशेपीति यद्यपिभ्रातृनाशोदुःखायतथापिअनंतरंसंप्रतिविद्यमानंमेदुःखंतद्विनाशेएवप्रमृष्टंस्यात् अपिरेवार्थे तदेवाह सुखमिति

पुराहंवालिनारामराज्यात्स्वादवरोपितः ॥ परुषाणिचसंश्राव्यनिर्धूतोस्मिबलीयसा ॥ ३२ ॥ हृताभार्याचमेतेनप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ सुहृदश्चमदीयायेसंयताबंधनेषुते ॥ ३३ ॥ यत्नवांश्चसदुष्टात्मामद्विनाशायराघव ॥ बहुशस्तत्प्रयुक्ताश्चवानरानिहतामया ॥ ३४ ॥ शंकयात्वेतयाहंचदृष्ट्वात्वामपिराघव ॥ नोपसर्पाम्यहंभीतोभयेसर्वेहिबिभ्यति ॥ ३५ ॥ केवलंहिसहायामेहनुमत्प्रमुखास्त्विमे ॥ अतोहंधारयाम्यद्यप्राणान्कृच्छ्रगतोपिसन् ॥ ३६ ॥ एतेहिकपयःस्निग्धामांरक्षंतिसमंततः ॥ सहगच्छंतिगंतव्येनित्यंतिष्ठंतिचास्थिते ॥ ३७ ॥ संक्षेपस्त्वेषमेरामकिमुक्त्वाविस्तरंहितं ॥ समेज्येष्ठोरिपुर्भ्रातावालीविश्रुतपौरुषः ॥ ३८ ॥ तद्विनाशेपिमेदुःखंप्रमृष्टंस्यादनंतरं ॥ सुखंमेजीवितंचैवतद्विनाशनिबंधनं ॥ ३९ ॥ एषमेरामशोकांतःशोकार्तेननिवेदितः ॥ दुःखितःसुखितोवापिसख्युर्नित्यंसखागतिः ॥ ४० ॥ श्रुत्वैतच्चवचोरामःसुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ किन्निमित्तमभूद्वैरंश्रोतुमिच्छामितत्वतः ॥ ४१ ॥ सुखंहिकारणंश्रुत्वावैरस्यतववानर ॥ आनंतर्याद्विधास्यामिसंप्रधार्यबलाबलं ॥ ४२ ॥ बलवान्हिममामर्षःश्रुत्वात्वामवमानितं ॥ वर्धतेहृदयोत्कंपीप्रावृड्वेगइवांभसः ॥ ४३ ॥ हृष्टःकथयविस्रब्धोयावदारोप्यतेधनुः ॥ सृष्टश्चहिमयाबाणोनिरस्तश्चरिपुस्तव ॥ ४४ ॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवःकाकुत्स्थेनमहात्मना ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेचतुर्भिःसहवानरैः ॥ ४५ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ तन्निमित्तंतत्त्वतःश्रोतुमिच्छामीत्यन्वयः ॥ ४१ ॥ तववतेनवैरस्यकारणंश्रुत्वायुवयोर्बलाबलंचश्रुत्वानंतर्यात्तदनंतरोत्पन्नविमर्शात्संप्रधार्यनिश्चित्यहिनिश्चयेनतवसुखंत्वत्सुखसाधनंवालिवधंविधास्यामि ॥ ४२ ॥ अंभःसंबंधीप्रावृट्कालिकोवेगइवमेअमर्षोवर्धते ॥ ४३ ॥ यावदारोप्यतेआरोपयिष्यामि सृष्टोविसृष्टः रिपुर्निरस्तश्च समुच्चयालंकारः व्यंग्यातिशयोक्तिश्च ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

तत्त्वंतात्त्विकंवैरस्यकारणमित्यन्वयः ॥ ४६ ॥ चघमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ५ ॥
उपक्रांतमेवाह वालीति पितुःक्षेत्रिणः मात्रैक्याच्चभ्रातृत्वंभीमार्जुनादिवत् ॥ १ ॥ कपीनांराज्येइत्यन्वयः ॥ २ ॥ पितृपैतामहं आर्षत्वादुत्तरपदवृद्धिः ॥ ३ ॥ मायावीत्यन्वर्थनाम ॥

ततःप्रहृष्टवदनःसुग्रीवोलक्ष्मणाग्रजे॥ वैरस्यकारणंतत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे॥४६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेऽष्टमःसर्गः॥८॥ ॥५॥ ॥ वालीनाममममभ्राताज्येष्ठःशत्रुनिषूदनः॥ पितुर्बहुमतोनित्यंममचापितथापुरा ॥ १ ॥ पितर्युपरतेतस्मिन्ज्येष्ठोयमितिमंत्रिभिः॥ कपीनामीश्वरोराज्येकृतःपरमसंमतः ॥ २ ॥ राज्यंप्रशासतस्तस्यपितृपैतामहंमहत्॥ अहंसर्वेषुकालेपुप्रणतःप्रेष्यवत्स्थितः॥ ३॥ मायावीनामतेजस्वीपूर्वजोदुंदुभेःसुतः॥ तेनतस्यमहद्वैरंवालिनःस्त्रीकृतंपुरा ॥ ४ ॥ सतुसुप्तेजनेरात्रौकिष्किंधाद्वारमागतः॥ नर्दतिस्मसुसंरब्धोवालिनंचाह्वयद्रणे॥ ५॥ प्रसुप्तस्तुममभ्रातानर्दतोभैरवस्वनं॥ श्रुत्वानमम्र्पेवालीनिष्पपातजवात्तदा ॥ ६ ॥ सतुवैनिःसृतःक्रोधात्तंहंतुमसुरोत्तमं॥ वार्यमाणस्ततःस्त्रीभिर्मयाचप्रणतात्मना॥ ७॥ सतुनिर्धूयताःसर्वानिर्जगाममहाबलः॥ ततोहमपिसौहार्दान्निःसृतोवालिनासह॥ ८॥ सतुमेभ्रातरंदृष्ट्वामांचदूरादवस्थितं॥ असुरोजातसंत्रासःप्रदुद्रावतदाभृशं ॥ ९॥ तस्मिन्द्रवतिसंत्रस्तेह्यावांद्रुततरंगतौ॥ प्रकाशोपिकृतोमार्गश्चंद्रेणोद्गच्छतातदा॥१०॥ सतृणैरावृतंदुर्गंधरण्याविवरंमहत्॥ प्रविवेशासुरोवेगादावामासाद्यविष्ठितौ॥११॥ तंप्रविष्टंरिपुंदृष्ट्वाबिलंरोपवशंगतः॥ मामुवाचततोवालीवचनंक्षुभितेंद्रियः॥ १२ ॥ इहतिष्ठाद्यसुग्रीवबिलद्वारिसमाहितः ॥ यावदत्रप्रविश्याहंनिहन्मिसमरेरिपुं ॥ १३ ॥ मयात्वेतद्वचःश्रुत्वायाचितःसपरंतपः॥ शापयित्वासमांपद्भ्यांप्रविवेशबिलंततः॥ १४॥

र्वजोज्येष्ठः स्त्रीकृतंस्त्रीनिमित्तं अयमितिहासःक्वचित्पुराणेशोधनीयोबहुदर्शिभिः ॥ ४ ॥ सुप्तेजनेरात्रौसुप्तजनेभागेअर्धरात्रे रणनिमित्तं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तृणैरावृतंछन्नंविवरंबिलंआसाद्यप्राप्यविष्ठितौस्थितौ ॥ ११ ॥ बिलंप्रविष्टंदृष्ट्वा ॥ १२ ॥ १३ ॥ एतद्वचोरिपुवधायबिलप्रवेशवचनं याचितः सहप्रवेशमितिशेषः स्वपादाभ्यांशापयित्वास्वपादशपथपूर्वंसहप्रवेशान्निवार्ययावन्मदागमनंतावद्बिलद्वारितिष्ठेतिचोक्त्वेत्यर्थः ॥ १४ ॥

सायःसंवत्सरःकिंचिदधिकःसंवत्सरः द्वारिस्थितस्यचममसकालःसायःसंवत्सरोव्यत्यवर्ततअतिक्रांतः तावत्पर्यंतंमयातत्रैवस्थितमित्याशयः ॥ १५ ॥ ततोयदाहंतंभ्रातरंनपश्यामितदाहंभ्रातरंनष्टंदर्शनाविषयंजातं स्नेहादागतसंभ्रमआगतक्षोभोजातः पापशंकिमरणशंकिमेमनोजातंच ॥ १६ ॥ १७ ॥ संग्रामेरतस्यनिरतस्यक्रोशतोपिगुरोःस्वनोनश्रोत्रमागतइत्यनुकर्षः ॥ १८ ॥ चिन्हैर्बिलद्वारिरुधिरनिःसरणासुरीयसंग्रामक्रोशनादिभिर्भ्रातरंहतमवगतःज्ञातवान् पिधायराक्षसनिर्गमशंकया ॥ १९ ॥ यत्नतोगूहमानस्यापिमेतत्त्वंवालिवृत्तांतविषयं

तस्यप्रविष्टस्यबिलंसाग्रःसंवत्सरोगतः ॥ स्थितस्यचबिलद्वारिसकालोव्यत्यवर्तत ॥ १५॥ अहंतुनष्टंतंज्ञात्वास्नेहादागतसंभ्रमः ॥ भ्रातरंनप्रपश्यामिपापशंकिचमेमनः॥ १६॥ अथदीर्घस्यकालस्यबिलात्तस्माद्विनिःसृतं॥ सफेनंरुधिरंदृष्ट्वाततोहंभृशदुःखितः ॥ १७॥ नर्दतामसुराणांचध्वनिर्मेश्रोत्रमागतः ॥ नरतस्यचसंग्रामेक्रोशतोपिस्वनोगुरोः ॥ १८ ॥ अहंत्ववगतोबुद्ध्याचिह्नैस्तैर्भ्रातरंहतं ॥ पिधायचबिलद्वारंशिलयागिरिमात्रया ॥ १९॥ शोकार्तश्चोदकंकृत्वाकिष्किंधामागतःसखे॥ गूहमानस्यमेतत्त्वंयत्नतोमंत्रिभिःश्रुतं ॥ २० ॥ ततोहंतैःसमागम्यसमेतैरभिषेचितः॥ राज्यंप्रशासतस्तस्यन्यायतोममराघव॥ २१ ॥ आजगामरिपुंहत्वादानवंसतुवानरः॥ अभिषिक्तंतुमांदृष्ट्वाक्रोधात्संरक्तलोचनः ॥ २२ ॥ मदीयान्मंत्रिणोबद्ध्वापरुषंवाक्यमब्रवीत्॥ निग्रहेचसमर्थस्यतंपापंप्रतिराघव ॥ २३॥ नप्रावर्ततमेबुद्धिर्भ्रातृगौरवयंत्रिता ॥ हत्वाशत्रुंसमेभ्राताप्रविवेशपुरंतदा॥ २४॥ मानयंस्तंमहात्मानंयथावच्चाभिवादयं॥ उक्ताश्चनाशिषस्तेनप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ २५ ॥ नत्वापादावहंतस्यमुकुटेनास्पृशंप्रभो॥ अपिवालीममक्रोधान्नप्रसादंचकारसः॥ २६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेनवमःसर्गः॥ ९॥ ॥५॥ ततःक्रोधसमाविष्टंसंरब्धंतमुपागतं॥ अहंप्रसादयांचक्रेभ्रातरंहितकाम्यया॥ १ ॥

मंत्रिभिर्वालिमंत्रिभिःश्रुतं ॥ २० ॥ समेतैर्मिलितैः तस्यराज्यमितिबुध्यैवन्यायतःप्रशासतोममसमीपमाजगामसवानरइत्यन्वयः॥ २१ ॥ २२ ॥ मदीयान्मदभिषेककर्तॄन् निग्रहेसमर्थस्यापिमेबुद्धिर्भ्रातृगौरवेणयंत्रितासंकुचितासतीतंपापंप्रतिनिग्रहायनप्रावर्तत ॥२३॥ उक्तानुवादपूर्वमवशिष्टव्यापारकथनं हत्वेत्यादि ॥२४॥ २५ ॥ अपितथापीत्यर्थः ॥ २६ ॥चखमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेनवमःसर्गः॥ ९ ॥ ५॥ संरब्धंक्रोधावेशादेवक्षुभितचित्तं हितकाम्ययाआत्महितेच्छया॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विषादाद्वाविशमित्यन्वयः ॥ ६ ॥ अभिषिक्तोबलात्नकामेननमदीयराज्येच्छया तत्तस्मान्मेदैवागतापराधंक्षंतुमर्हसि यथापुरातवसेवकस्तथैवसहाइदानीम प्रीत्यर्थः ॥ ७ ॥ राजभावेराज्येऽयंममनियोगोमंत्रिभिस्त्वद्विरहात्कृतोऽमात्यपौरसहितंनगरंनिहतकंटकंअराजत्वप्रयुक्तदोषरहितंकर्तुमितिशेषः तच्चेदंत्वदीयराज्यंमयिन्यासभूतंस्थितं अहंतवनिर्यातयामिमारोषंकृथाइत्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शून्यदेशस्यराजहीनदेशस्ययापरेषांजिगीषातयातन्निवृत्तिहेतुना मशकार्थोधूमइतिवदयंप्रयोगः ॥ ११ ॥ तत्तदुवा

दिष्ट्यासिकुशलीप्राप्तोनिहतश्चत्वयारिपुः॥ अनाथस्यहिमेनाथस्त्वमेकोनाथनंदन ॥ २ ॥ इदंबहुशलाकंतेपूर्णचंद्रमिवोदितं ॥ छत्रंसवालव्यजनं प्रतीच्छस्वमयाधृतं ॥ ३ ॥ आर्तस्तस्यबिलद्वारिस्थितःसंवत्सरंनृप ॥ दृष्ट्वाचशोणितंद्वारिबिलाच्चापिसमुत्थितं ॥ ४ ॥ शोकसंविग्नहृदयोभृशंव्याकुलितेंद्रियः ॥ अपिधायबिलद्वारंशैलशृंगेणतत्तदा ॥ ५ ॥ तस्माद्देशादपाक्रम्यकिष्किंधांप्राविशंपुनः ॥ विषादात्त्विहमांदृष्ट्वापौरैर्मंत्रिभिरेवच ॥ ६ ॥ अभिषिक्तोनकामेनतन्मेक्षंतुंत्वमर्हसि ॥ त्वमेवराजामानार्हःसदाचाहंयथापुरा ॥ ७ ॥ राजभावेनियोगोयंममत्वद्विरहात्कृतः ॥ सामात्यपौरनगरंस्थितंनिहतकंटकं ॥ ८ ॥ न्यासभूतमिदंराज्यंतवनिर्यातयाम्यहं ॥ माचरोषंकृथाःसौम्यममशत्रुनिषूदन ॥ ९ ॥ याचेत्वांशिरसाराजन्मयाबद्धोयमंजलिः ॥ बलादस्मिन्समागम्यमंत्रिभिःपुरवासिभिः ॥ १० ॥ राज्यभावेनियुक्तोहंशून्यदेशजिगीषया ॥ स्निग्धमेवंब्रुवाणंमांसविनिर्भर्त्स्यवानरः ॥ ११ ॥ धिक्त्वामितिचमामुक्त्वाबहुतत्तदुवाचह ॥ प्रकृतीश्चसमानीयमंत्रिणश्चैवसंमतान् ॥ १२ ॥ मामाहसुहृदांमध्येवाक्यंपरमगर्हितं ॥ विदितंवोमयारात्रौमायावीसमहासुरः ॥ १३ ॥ मांसमाह्वयतक्रुद्धोयुद्धाकांक्षीतदापुरा ॥ तस्यतद्भाषितंश्रुत्वानिःसृतोहंनृपालयात् ॥ १४ ॥ अनुयातश्चमांतूर्णमयंभ्रातासुदारुणः ॥ सतुदृष्ट्वैवमांरात्रौसद्वितीयंमहाबलः ॥ १५ ॥ प्राद्रवद्भयसंत्रस्तोवीक्ष्यावांसमुपागतौ ॥ अभिद्रुतस्तुवेगेनविवेशसमहाबिलं ॥ १६ ॥ तंप्रविष्टंविदित्वातुसुघोरंसुमहद्बिलं ॥ अयमुक्तोथमेभ्रातामयातुक्रूरदर्शनः ॥ १७ ॥

च अवाच्यवचनजातमित्यर्थः प्रकृतीःस्वीयप्रजाः ॥ १२ ॥ मांप्रतिपरमंगर्हितंवाक्यंसुहृदांमध्येआह ममविगर्हणाहेतुंचसभासदानभ्येत्याह विदितंवइति युष्माकंविदितंप्रत्यक्षसिद्धं ॥ १३ ॥ १४ ॥ सद्वितीयंभ्रात्रासहायं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

शक्तिरिच्छाशक्तिः प्रतीक्षप्रतीक्षस्व ॥ १८ ॥ स्थितोऽयं बिलद्वारीतिशेषः ॥ १९ ॥ अनिर्वेदात्संवत्सरान्वेषणेपिदर्शनाभावाद्भयावहः सतुकथंचिद्दृष्टोनिहतश्च समुच्चयाऽलंकारः ॥ २० ॥ भुवस्तलेऽधस्तलेपातालेस्तनतःशब्दंकुर्वतस्तस्यास्याप्रवृत्तेनरुधिरौघेणपूर्णंतद्बिलंदुराक्रममासीत् ॥ २१ ॥ विक्रांतंशूरंतंप्रसिद्धंमायाविनंसुखंसूदयित्वातुइहागंतुंनिष्क्रामंनिर्गममार्गंनप

अहत्वानास्तिमेशक्तिःप्रतिगंतुमितःपुरीं ॥ बिलद्वारिप्रतीक्षत्वंयावदेनंनिहन्म्यहं ॥ १८ ॥ स्थितोयमितिमत्वाहंप्रविष्टस्तुदुरासदं ॥ तंमेमार्गयतस्तत्रगतःसंवत्सरस्तदा ॥ १९ ॥ सतुदृष्टोमयाशत्रुरनिर्वेदाद्भयावहः ॥ निहतश्चमयासद्यःससर्वैःसहबंधुभिः ॥ २० ॥ तस्यैवचप्रवृत्तेनरुधिरौघेणतद्बिलं ॥ पूर्णमासीद्दुराक्रामंस्तनतस्तस्यभूतले ॥ २१ ॥ सूदयित्वातुतंशत्रुंविक्रांतंतमहंसुखं ॥ निष्क्रामंनेहपश्यामिबिलस्यपिहितंमुखं ॥ २२ ॥ विक्रोशमानस्यतुमेसुग्रीवेतिपुनःपुनः ॥ यतःप्रतिवचोनास्तिततोहंभृशदुःखितः ॥ २३ ॥ पादप्रहारैस्तुमयाबहुभिःपरिपातितं ॥ ततोहंतेननिष्क्रम्यपथापुरमुपागतः ॥ २४ ॥ तत्रानेनास्मिसंरुद्धोराज्यंमृगयतात्मनः ॥ सुग्रीवेणनृशंसेनविस्मृत्यभ्रातृसौहृदं ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वातुमांतत्रवस्त्रेणैकेनवानरः ॥ तदानिर्वासयामासवालीविगतसाध्वसः ॥ २६ ॥ तेनाहमपविद्धश्चहृतदारश्चराघव ॥ तद्भयाच्चमहींसर्वांक्रांतवान्सवनार्णवां ॥ २७ ॥ ऋष्यमूकंगिरिवरंभार्याहरणदुःखितः ॥ प्रविष्टोस्मिदुराधर्षंवालिनःकारणांतरे ॥ २८ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंवैरानुकथनंमहत् ॥ अनागसामयाप्राप्तंव्यसनंपश्यराघव ॥ २९ ॥ वालिनश्चभयातस्यसर्वलोकभयापह ॥ कर्तुमर्हसिमेवीरप्रसादंतस्यनिग्रहात् ॥ ३० ॥ एवमुक्तःसतेजस्वीधर्मज्ञोधर्मसंहितं ॥ वचनंवक्तुमारेभेसुग्रीवंप्रहसन्निव ॥ ३१ ॥ अमोघाःसूर्यसंकाशानिशितामेशराइमे ॥ तस्मिन्वालिनिदुर्वृत्तेपतिष्यंतिरुषान्विताः ॥ ३२ ॥

श्यामि यतोबिलस्यमुखंपिहितं ॥ २२ ॥ २३ ॥ तेनपथाबिलद्वारमार्गेण ॥ २४ ॥ आत्मनोराज्यंमृगयतामार्गयताऽनेनतत्रबिलद्वारेसंरुद्धःनिरुद्धगतिकःकृतः ॥ २५ ॥ एकेनवस्त्रेणेति अन्यत्सर्वंममहृत्वेत्यर्थः ॥ २६ ॥ अपविद्धोनिरस्तः ॥ २७ ॥ ऋष्यमूकंप्रविष्टोस्मि अन्यत्रनिर्भयस्थितिमलभमानःअत्रनिर्भयस्थितिःकथंतत्राह दुराधर्षमिति मतंगशापलक्षणेकारणविशेषेसतिवालिनादुराधर्षंदुष्प्रवेशं ॥ २८ ॥ वैरानुकथनंवैरकारणं ॥ २९ ॥ वालिनइतिपंचमी ॥ ३० ॥ ३१ ॥ रुषान्विताःरुष्टेनमयापातिताः ॥ ३२ ॥

चारित्रदूषकः निषिद्धानिषिद्धज्ञानवत्त्वसतिजीवतोभ्रातुर्भार्यापहारात् ॥ ३३ ॥ आत्मानुमानात् अयंशोकाब्धिमग्नोरिपुहृतदारत्वात्मद्वदित्यनुमानं बाढंप्राप्स्यसिभार्यां पुष्कलंराज्यं
च ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ मडमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥ इदानींवालिनोबलमाह राम

यावत्तंनहिपश्येयंतवभार्यापहारिणं ॥ तावत्सजीवेत्पापात्मावालीचारित्रदूषकः ॥ ३३ ॥ आत्मानुमानात्पश्यामिमग्नस्त्वंशोकसागरे ॥ त्वामहंतारयि
ष्यामिबाढंप्राप्स्यसिपुष्कलं ॥ ३४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाहर्षपौरुषवर्धनं ॥ सुग्रीवःपरमप्रीतःसुमहद्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामाय
णेवा० आदिकाव्येकि० दशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वाहर्षपौरुषवर्धनं ॥ सुग्रीवःपूजयांचक्रेराघवंप्रशशंसच ॥ १ ॥
असंशयंप्रज्वलितैस्तीक्ष्णैर्मर्मातिगैःशरैः ॥ त्वंदहेःकुपितोलोकान्युगांतइवभास्करः ॥ २ ॥ वालिनःपौरुषंयत्तद्यच्चवीर्यंधृतिश्चया ॥ तन्ममैकमनाः
श्रुत्वाविधत्स्वयदनंतरं ॥ ३ ॥ समुद्रात्पश्चिमात्पूर्वंदक्षिणादपिचोत्तरं ॥ क्रामत्यनुदितेसूर्येवालीव्यपगतक्लमः ॥ ४ ॥ अग्राण्यारुह्यशैलानांशिख
राणिमहांत्यपि ॥ ऊर्ध्वमुत्पात्यतरसाप्रतिगृह्णातिवीर्यवान् ॥ ५ ॥ बहवःसारवंतश्चवनेषुविविधाद्रुमाः ॥ वालिनातरसाभग्नाबलंप्रथयतात्मनः ॥ ६ ॥
महिषोदुंदुभिर्नामकैलासशिखरप्रभः ॥ बलंनागसहस्रस्यधारयामासवीर्यवान् ॥ ७ ॥ सवीर्योत्सेकदुष्टात्मावरदानेनमोहितः ॥ जगामसमहाका
यःसमुद्रंसरितांपतिं ॥ ८ ॥ ऊर्मिमंतमतिक्रम्यसागरंरत्नसंचयं ॥ ममयुद्धंप्रयच्छेतितमुवाचमहार्णवं ॥ ९ ॥ ततःसमुद्रोधर्मात्मासमुत्थायमहाब
लः ॥ अब्रवीद्वचनंराजन्नसुरंकालचोदितं ॥ १० ॥ समर्थोनास्मितेदातुंयुद्धंयुद्धविशारद ॥ श्रूयतांत्वभिधास्यामियस्तेयुद्धंप्रदास्यति ॥ ११ ॥ शैल
राजोमहारण्येतपस्विशरणंपरं ॥ शंकरश्वशुरोनाम्नाहिमवानितिविश्रुतः ॥ १२ ॥

स्येति वचनंवालिवधविषयं ॥ १ ॥ राघवंप्रशशंसेत्युक्तांप्रशंसामाह असंशयमिति ॥ २ ॥ पौरुषंबलवैभवं वीर्यंपरसंहारशक्तिः धृतिःरणेधैर्यं ॥ ३ ॥ अनुदितेसूर्येक्रामति ब्राह्मेमुहूर्ते
उत्थायेतिशेषः ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वमुत्पात्यकंदुकवदितिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ महिषस्तद्रूपधरः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ऊर्मिमंतंऊर्मिमत्त्वाद्याकारवंतंसमुद्रमतिक्रम्याविगणय्यतंतदधिष्ठातृदेवतामु
वाच ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ गजेंद्रऐरावतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ युद्धेअसमर्थइतिच्छेदः ॥ १९ ॥ अनुक्तपूर्वंइतःपूर्वंनउक्तोयुद्धदाताऽस्यतमसुरं ॥ २० ॥ २१ ॥ एकःसशब्दःप्रसिद्धप

महाप्रस्रवणोपेतोबहुकंदरनिर्झरः ॥ ससमर्थस्तवप्रीतिमतुलांकर्तुमर्हति ॥ १३ ॥ तंभीतमितिविज्ञायसमुद्रमसुरोत्तमः ॥ हिमवद्वनमागम्यशरश्चापा
दिवच्युतः ॥ १४ ॥ ततस्तस्यगिरेःश्वेतागजेंद्रप्रतिमाःशिलाः ॥ चिक्षेपबहुधाभूमौदुंदुभिर्विननादच ॥ १५ ॥ ततःश्वेतांबुदाकारःसौम्यःप्रीतिकराकृ
तिः ॥ हिमवानब्रवीद्वाक्यंस्वएवशिखरेस्थितः ॥ १६ ॥ क्लेष्टुमर्हसिमांनत्वंदुंदुभेधर्मवत्सल ॥ रणकर्मस्वकुशलस्तपस्विशरणोत्यहं ॥ १७ ॥ तस्यतद्व
चनंश्रुत्वागिरिराजस्यधीमतः ॥ उवाचदुंदुभिर्वाक्यंक्रोधात्संरक्तलोचनः ॥ १८ ॥ यदियुद्धेऽसमर्थस्त्वंमद्भयाद्वानिरुद्यमः ॥ तमाचक्ष्वप्रदद्यान्मेयो
हियुद्धंयुयुत्सतः ॥ १९ ॥ हिमवानब्रवीद्वाक्यंश्रुत्वावाक्यविशारदः ॥ अनुक्तपूर्वंधर्मात्माक्रोधात्तमसुरोत्तमं ॥ २० ॥ वालीनाममहाप्राज्ञशक्रपुत्रः
प्रतापवान् ॥ अध्यास्तेवानरःश्रीमान्किष्किंधामतुलप्रभां ॥ २१ ॥ ससमर्थोमहाप्राज्ञस्तवयुद्धविशारदः ॥ द्वंद्वयुद्धंसदातुंतेनमुचेरिववासवः ॥ २२ ॥
तंशीघ्रमभिगच्छत्वंयदियुद्धमिहेच्छसि ॥ सहिदुर्मर्षणोनित्यंशूरःसमरकर्मणि ॥ २३ ॥ श्रुत्वाहिमवतोवाक्यंकोपाविष्टःसदुंदुभिः ॥ जगामतांपुरीं
तस्यकिष्किंधांवालिनस्तदा ॥ २४ ॥ धारयन्माहिषंवेषंतीक्ष्णशृंगोभयावहः ॥ प्रावृषीवमहामेघस्तोयपूर्णोनभस्तले ॥ २५ ॥ ततस्तुद्वारमागम्यकिष्किं
धायामहाबलः ॥ ननर्दकंपयन्भूमिंदुंदुभिर्दुंदुभिर्यथा ॥ २६ ॥ समीपजान्द्रुमान्भंजन्वसुधांदारयन्खुरैः ॥ विषाणेनोल्लिखन्दर्पात्तद्द्वारंद्विरदोयथा ॥ २७ ॥
अंतःपुरगतोवालीश्रुत्वाशब्दममर्षणः ॥ निष्पपातसहस्त्रीभिस्ताराभिरिवचंद्रमाः ॥ २८ ॥ मितंव्यक्ताक्षरपदंतमुवाचसदुंदुभिं ॥ हरीणामीश्वरोवा
लीसर्वेषांवनचारिणां ॥ २९ ॥ किमर्थंनगरद्वारमिदंरुध्वाविनर्दसे ॥ दुंदुभेविदितोमेसिरक्षप्राणान्महाबल ॥ ३० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वावानरेंद्रस्यधी
मतः ॥ उवाचदुंदुभिर्वाक्यंक्रोधात्संरक्तलोचनः ॥ ३१ ॥ नत्वंस्त्रीसन्निधौवीरवचनंवक्तुमर्हसि ॥ ममयुद्धंप्रयच्छाद्यततोज्ञास्यामितेबलं ॥ ३२ ॥

राक्रमार्थकः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ हरीणामीश्वरोहमस्मीतिशेषः ॥ २९ ॥ नगरद्वारंमामकमितिशेषः मेविदितोसिमयाज्ञातबलोसि अतःप्राणान्रक्ष ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

स्त्रीसमूहगतोयुद्धायनाव्हातव्यइतिस्मृत्वापक्षांतरमाह अथवेति स्वैरंकामभोगेषुउदयस्तावत्पर्यंतंकालोमद्योक्तोऽवधिर्गृह्यतां उदयपर्यंतंत्वांप्रतीक्षइत्यर्थः ॥३३॥वानरान्परिष्वज्यतेभ्यःसंप्रदानंप्रीतिदानंदीयतां संसाधयआमंत्रयस्व पाठांतरेपिउक्तार्थएव ॥ ३४ ॥ सुदृष्टांपुनर्दर्शनासंभवात् आत्मसमंपुत्रादिकंराज्यरक्षायैराजानंकुरुष्व क्रीडस्वआउदयं ॥ ३५ ॥ मत्तंपानादिना प्रमत्तमनवहितं रहितमायुधादिभिः त्वद्विधंत्वामिवस्त्रीमध्यगं मदमोहितंस्त्रीभोगार्थंकृतमधुपानादितिकर्तव्यतामूढं ॥ ३६ ॥ ३७॥ मदोयंस्त्रीगोष्ठीजनितोपिवीरपानंवीरेण

अथवाधारयिष्यामिक्रोधमद्यनिशामिमां॥ गृह्यतामुदयःस्वैरंकामभोगेषुवानर॥ ३३॥ दीयतांसंप्रदानंचपरिष्वज्यचवानरान्॥ सर्वशाखामृगेंद्रस्त्वंसंसाधयसुहृज्जनं॥ ३४॥ सुदृष्टांकुरुकिष्किंधांकुरुष्वात्मसमंपुरे॥ क्रीडस्वचसमंस्त्रीभिरहंतेदर्पशासनः ॥ ३५ ॥ योहिमत्तंप्रमत्तंवाभग्नंवारहितंकृशं॥ हन्यात्सभ्रूणहालोकेत्वद्विधंमदमोहितं॥ ३६॥ सप्रहस्याब्रवीन्मंदंक्रोधात्तमसुरेश्वरं॥ विसृज्यताःस्त्रियःसर्वास्ताराप्रभृतिकास्तदा॥३७॥ मत्तोयमितिमामंस्थायद्यभीतोसिसंयुगे॥ मदोयंसंप्रहारेस्मिन्वीरपानंसमर्थ्यतां ॥ ३८॥ तमेवमुक्त्वासंक्रुद्धोमालामुत्क्षिप्यकांचनीं॥ पित्रादत्तांमहेंद्रेणयुद्धायव्यवतिष्ठत॥ ३९॥ विषाणयोर्गृहीत्वातंदुंदुभिंगिरिसन्निभं॥ अविध्यततदावालीविनदन्कपिकुंजरः॥ ४०॥ वालीव्यापादयांचक्रेननर्दचमहास्वनं॥श्रोत्राभ्यामथरक्तंतुतस्यसुस्रावपात्यतः॥४१॥तयोस्तुक्रोधसंरंभात्परस्परजयैषिणोः॥युद्धंसमभवद्घोरंदुंदुभेर्वालिनस्तथा॥ ४२॥ अयुध्यततदावालीशक्रतुल्यपराक्रमः॥ मुष्टिभिर्जानुभिःपद्भिःशिलाभिःपादपैस्तथा ॥ ४३ ॥ परस्परंघ्नतोस्तत्रवानरासुरयोस्तदा ॥ आसीद्धीनोऽसुरोयुद्धेशक्रसूनुर्व्यवर्धत॥ ४४॥ तंतुदुंदुभिमुद्यम्यधरण्यामभ्यपातयत्॥ युद्धेप्राणहरेतस्मिन्निष्पिष्टोदुंदुभिस्तदा॥ ४५॥ स्रोतोभ्योबहुरक्तंतुतस्यसुस्रावपात्यतः॥ पपातचमहाबाहुःक्षितौपंचत्वमागतः॥ ४६॥

मनउत्साहार्थंक्रियमाणःपानविशेषः समर्थ्यतांज्ञायतां ॥ ३८ ॥ उत्क्षिप्यकंठेप्रतिमुच्य एषाहिमालासंग्रामजयदा ॥ ३९ ॥ अविध्यतक्षिप्तवान्॥ ४० ॥ व्यापादयांचक्रेपातितवान् पात्यतःपात्यमानस्य ॥ ४१ ॥ अस्यैवप्रपंचस्तयोरित्यादि ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ हीनःहीनबलः ॥ ४४ ॥ उद्यम्यहस्ताभ्यामूर्ध्वीकृत्य उत्साद्येतिपाठेउत्पाटितविषाणंकृत्वेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ स्रोतोभ्योनासादिद्वारेभ्यः ॥ ४६ ॥

तोलयित्वाहस्तग्रहणेनभारंज्ञात्वा योजनंतावद्दूरं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ तस्यविप्रुषःकर्तारंकोन्वयमितिचिंतयामास ॥ ४९ ॥ चिंतायाएवाभिनयोयेनेत्यादि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अप्रवेष्टव्यं नप्रवेष्टव्यमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ आसुरींतनुंक्षिपतायेनेमेपादपाःसंभग्नाइत्यन्वयः सयदिमामकंआश्रमंतदागमनमुद्दिश्यसमंतात्परिसरवर्तिपूर्णयोजनंतत्पर्यंतं ॥ ५४ ॥ आक्रमिष्य

तंतोलयित्वाबाहुभ्यांगतसत्त्वमचेतनं॥ चिक्षेपवेगवान्वालीवेगेनैकेनयोजनं॥४७॥ तस्यवेगप्रविद्धस्यवक्त्रात्क्षतजबिंदवः॥प्रपेतुर्मारुतोत्क्षिप्तामतंगस्याश्रमंप्रति॥ ४८॥ तान्दृष्ट्वापतितांस्तत्रमुनिःशोणितविप्रुषः॥ क्रुद्धस्तस्यमहाभागचिंतयामासकोन्वयं॥ ४९॥ येनाहंसहसास्पृष्टःशोणितेनदुरात्मना॥ कोयंदुरात्मादुर्बुद्धिरकृतात्माचबालिशः॥ ५०॥ इत्युक्त्वासविनिष्क्रम्यददर्शमुनिसत्तमः॥ महिषंपर्वताकारंगतासुंपतितंभुवि॥५१॥ सतुविज्ञायतपसावानरेणकृतंहितत्॥ उत्ससर्जमहाशापंक्षेप्तारंवानरंप्रति॥ ५२ ॥ इहतेनाप्रवेष्टव्यंप्रविष्टस्यवधोभवेत्॥ वनंमत्संश्रयंयेनदूषितंरुधिरस्रवैः ॥ ५३ ॥ क्षिपतापादपाश्चेमेसंभग्नाश्चासुरींतनुं ॥ समंतादाश्रमंपूर्णयोजनंमामकंयदि ॥ ५४ ॥ आक्रमिष्यतिदुर्बुद्धिर्व्यक्तंसनभविष्यति॥ येचास्यसचिवाःकेचित्संश्रितामामकंवनं॥ ५५॥ नचतैरिहवस्तव्यंश्रुत्वायांतुयथासुखं॥ तेपिवायदितिष्ठंतिशपिष्येतानपिध्रुवं ॥ ५६॥ वनेस्मिन्मामकेनित्यंपुत्रवत्परिरक्षिते॥ पत्रांकुरविनाशायफलमूलाभवायच॥ ५७॥ दिवसश्चाद्यमर्यादायंद्रष्टाश्वोस्मिवानरं ॥ बहुवर्षसहस्राणिसवैशैलोभविष्यति॥ ५८॥ ततस्तेवानराःश्रुत्वागिरंमुनिसमीरितां॥ निश्चक्रमुर्वनात्तस्मात्तान्दृष्ट्वावालिरब्रवीत्॥ ५९॥ किंभवंतःसमस्ताश्चमतंगवनवासिनः॥ मत्समीपमनुप्राप्ताअपिस्वस्तिवनौकसां॥ ६०॥ ततस्तेकारणंसर्वंतथाशापंचवालिनः॥ शशंसुर्वानराःसर्वेवालिनेहेममालिने॥६१॥ एतच्छ्रुत्वातदावालीवचनंवानरेरितं॥ समहर्षिंसमासाद्ययाचतेस्मकृतांजलिः॥ ६२॥

तिपद्भ्यांस्प्रक्ष्यतितर्हिनभविष्यति नजीविष्यतीत्यर्थः ॥ ५५ ॥ तैर्वालिसचिवैः श्रुत्वामदुत्सृष्टंशापं ॥ ५६ ॥ शापमेवहेतूपन्यासपूर्वमाह वनेइति फलाद्यभावायनाशायजायंतेयतोऽतःशपिष्यामि ॥ ५७ ॥ अद्यदिवसःअयंदिवसः मर्यादादास्यमानशापस्य तदेवाह यमिति अस्मिअहंयंवानरंवालिसंबंधिनंश्वोद्रष्टासशैलोभविष्यति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ याचतेस्मअयाचत शापमोक्षमितिशेषः ॥ ६२ ॥

शापधारणेनशापविषयदोषज्ञानेन ॥ ६३ ॥ ६४ ॥६५॥ अस्थिनिचयःशुष्ककायः ॥६६॥ इमेविपुलाःविशालमूलस्कंधाःशाखावलंबिनःप्रशस्तबहुशाखावंतः यत्रयेषु एकंएकका लमेव वालीओजसाओजोयुक्तकंपनेनसर्वान्निष्पत्रयितुंपत्रहीनान्कर्तुंघटतेचेष्टते तेइमेसप्तसालाइत्यर्थः अनेनवायोरप्यधिकंवलंसूचितं नहिवायोर्युगपत्कंपनेनसकलार्द्रपत्रपातनं क्वचिद्दृष्टचरंकश्चित्तु निष्पत्रयितुंनिष्पत्रीकर्तुमित्यर्थः एकंसालंशरेणभित्वाशरोनिष्पत्रंयथागच्छतितथाकर्तुमतिव्यथयितुमितियावत् संपत्रंनिष्पत्रादतिव्यथनइतिशास्त्रात् अप्राकृतक

महर्षिस्तमनादृत्यप्रविवेशाश्रमंप्रति ॥ शापधारणभीतस्तुवालीविह्वलतांगतः ॥ ६३ ॥ ततःशापभयाद्भीतोऋष्यमूकंमहागिरिं ॥ प्रवेष्टुंनेच्छतिहरिर्द्रष्टुंवापिनरेश्वर ॥ ६४ ॥ तस्याप्रवेशंज्ञात्वाहमिदंराममहावनं ॥ विचरामिसहामात्योविषादेनविवर्जितः ॥ ६५ ॥ एषोस्थिनिचयस्तस्यदुंदुभेः संप्रकाशते ॥ वीर्योत्सेकान्निरस्तस्यगिरिकूटनिभोमहान् ॥ ६६ ॥ इमेचविपुलाःसालाःसप्तशाखावलंबिनः ॥ यत्रैकंघटतेवालीनिष्पत्रयितमोजसा ॥ ६७ ॥ एतदस्यासमंवीर्यंमयारामप्रकाशितं ॥ कथंतंवालिनंहंतुंसमरेशक्ष्यसेनृप ॥ ६८ ॥ तथाब्रुवाणंसुग्रीवंप्रहसन्लक्ष्मणोब्रवीत् ॥ कस्मिन्कर्मणिनिर्वृत्तेश्रद्दध्यावालिनोवधं ॥ ६९ ॥ तमुवाचाथसुग्रीवःसप्तसालानिमान्पुरा ॥ एवमेकैकशोवालीविव्याधाथसचासकृत् ॥ ७० ॥ रामोनिर्दारयेदेषांबाणेनैकेनचद्रुमं ॥ वालिनंनिहतंमन्येदृष्ट्वारामस्यविक्रमं ॥ ७१ ॥ हतस्यमहिषस्यास्थिपादेनैकेनलक्ष्मण ॥ उद्यम्यप्रक्षिपेच्चापितरसाद्वेधनुःशते ॥ ७२ ॥ एवमुक्त्वातुसुग्रीवोरामंरक्तांतलोचनः ॥ ध्यात्वामुहूर्तंकाकुत्स्थंपुनरेववचोब्रवीत् ॥ ७३ ॥ शूरश्चशूरमानीचप्रख्यातबलपौरुषः ॥ बलवान्वानरोवालीसंयुगेष्वपराजितः ॥ ७४ ॥

पित्वाच्चबाणव्यापारस्यापिसंभवइतिव्याचख्यौ ॥ ६७ ॥ उक्तंवालिवीर्यमुपसंहरति एतदिति ॥६८॥ प्रहसन् भगवद्वीर्याज्ञानादेवंवादइतिहासः ॥ ६९ ॥ एवमुक्तप्रकारेणएकैकशः एकैकस्मिन्कालेसप्तापिसवालीअसकृद्विव्याधपीडितवान् आर्षपरस्मैपदं सकृत्कृतेःकाकतालीयत्वव्युदासायासकृदिति विव्याधेतिपाठांतरं तुल्योर्थः ॥७०॥ एकेनबाणेनैषामेकंद्रुममपिचेन्निर्दारयेत् तदापिवालिनंहतंमन्ये तद्वधयोग्यतासंभावनयेतिभावः पादेनास्थ्नोहस्तेनस्पर्शायोग्यत्वात् तरसाबलेनप्रक्षिपेदपिचेत्तदापिरामस्यविक्रमंदृष्ट्वावालिनंहतंमन्यइति संबंधः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ध्यात्वारामवीर्यस्याप्रत्यक्षत्वाद्रामेणवालिवधःशक्योनवेतिसंचिंत्य ॥ ७३ ॥ पुनर्मित्रभावेनाह शूरश्चेति ॥ ७४ ॥

यानिवालिकर्माणिसंचिंत्यभीतस्तेनसहरणायभीतः ॥ ७५ ॥उक्तमेवभीत्यापुनराह तमजय्यमिति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ त्वांमित्रभूतं ॥ ७८ ॥ यदिमामाश्रितस्तर्हित्यजवालिभयंतत्राह किंत्विति तद्बलंज्ञातंत्वद्बलंचाज्ञातमतोभयमित्यर्थः ॥ ७९ ॥ तुलयेत्वद्बलपरीक्षांनकुर्वेइतिभावः नावमन्येनभीषयेच किंतुस्वकातर्यादेवपुनर्ब्रवीमीतिभावः ॥ ८० ॥ वाणीवालिवधविषया प्रमाणंविश्वसनीया यतोधैर्यमकातर्येणतृणीकृत्यवादः आकृतिरनुभवसिद्धोदिव्यविग्रहएतेद्वे परंतेजःसकलजगत्संहारकंतेजःकाममतिशयेनसूचयंतिसूचयतः भस्मच्छन्नान

दृश्यंतेचास्यकर्माणिदुष्कराणिसुरैरपि ॥ यानिसंचिंत्यभीतोहमृष्यमूकमुपाश्रितः ॥ ७५ ॥ तमजय्यमधृष्यंचवानरेंद्रममर्षणं ॥ विचिंतयन्नमुंचापिऋष्यमूकममुंत्वहं ॥ ७६ ॥ उद्विग्नःशंकितश्चाहंविचरामिमहावने ॥ अनुरक्तैःसहामात्यैर्हनुमत्प्रमुखैर्वरैः ॥ ७७ ॥ उपालब्धंचमेश्लाघ्यंसन्मित्रंमित्रवत्सल ॥ त्वामहंपुरुषव्याघ्रहिमवंतमिवाश्रितः ॥ ७८ ॥ किंतुतस्यबलज्ञोहंदुर्भ्रातुर्बलशालिनः ॥ अप्रत्यक्षंतुमेवीर्यंसमरेतवराघव ॥ ७९ ॥ नखल्वहंवांतुलयेनावमन्येनभीषये ॥ कर्मभिस्तस्यभीमैश्चकातर्यंजनितंमम ॥ ८० ॥ कामंराघवतेवाणीप्रमाणंधैर्यमाकृतिः ॥ सूचयंतिपरंतेजोभस्मच्छन्नमिवानलं ॥ ८१ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ स्मितपूर्वमतोरामःप्रत्युवाचहरिंप्रति ॥ ८२ ॥ यदिनप्रत्ययोस्मासुविक्रमेतववानर ॥ प्रत्ययंसमरेश्लाघ्यमहमुत्पादयामिते ॥ ८३ ॥ एवमुक्त्वातुसुग्रीवंसांत्वयन्लक्ष्मणाग्रजः ॥ राघवोदुंदुभेःकायंपादांगुष्ठेनलीलया ॥ ८४ ॥ तोलयित्वामहाबाहुश्चिक्षेपदशयोजनं ॥ असुरस्यतनुंशुष्कांपादांगुष्ठेनवीर्यवान् ॥ ८५ ॥ क्षिप्तंदृष्ट्वाततःकायंसुग्रीवःपुनरब्रवीत् ॥ लक्ष्मणस्याग्रतोरामंतपंतमिवभास्करं ॥ हरीणामग्रतोवीरमिदंवचनमर्थवत् ॥ ८६ ॥ आर्द्रःसमांसःप्रत्यग्रःक्षिप्तःकायःपुरासखे ॥ परिश्रांतेनमत्तेनभ्रात्रामेवालिनातदा ॥ ८७ ॥ लघुःसंप्रतिनिर्मांसस्तृणभूतश्चराघव ॥ क्षिप्तएवंप्रहर्षेणभवतारघुनंदन ॥ ८८ ॥ नात्रशक्यंबलंज्ञातुंतववातस्यवाधिकं ॥ आर्द्रशुष्कमितिह्येतत्सुमहद्राघवांतरं ॥ ८९ ॥

लोपमयागुप्तावस्थितिमहाशक्तिमत्त्वंसूचितं ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ अस्मासुविक्रमेअस्मन्निष्ठविक्रमे प्रत्ययोविश्वासः ॥८३॥८४॥८५॥अर्थवदुपपत्तियुक्तमिदंवचनमब्रवीत् अनुत्पन्नप्रत्ययइतिशेषः ॥ ८६ ॥ तदेवाह आर्द्रइति प्रत्यग्रोनूतनः मत्तेनभोगार्थंपीतमदेन ॥ ८७ ॥ ८८ ॥बलाधिक्यनिर्णयेहेतुमाह आर्द्रमिति ॥ ८९ ॥

यद्बलंतत्रेतिशेषः यद्बलेइतिपाठेयदितिअव्ययं यःसंशयोस्थिप्रक्षेपात्वांकूबलविषयेआसीत्सोद्याप्यस्त्येवेत्यर्थः तर्हिकितेप्रत्ययकारकंतत्राह सालमेकमिति एकंसालंउक्तेपुविनिर्भिद्य बलाबलविषयेव्यक्तिःप्रकटताभवेत् ॥ १० ॥ ११ ॥ त्वयाप्रहितःक्षिप्तःशरःइमंसालंविदारयिष्यति अत्रनसंदेहस्तस्मात्त्वयाविमर्शोविचारोनकर्तव्यः मयासख्यासंप्रतिशापितःशपथपूर्वंनियुक्तोऽतोममप्रियंध्रुवंकुरुष्वेत्यर्थः ॥ १२ ॥ तेजःसुतेजस्विषु विक्रमेवरःश्रेष्ठत्वेनाभिमतोसिभवसीत्यर्थः सालभेदनेसतीतिशेषः ॥ १३ ॥ गधमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ४ ॥ १ ॥ २ ॥ सएकसालोद्देशेनैवक्षिप्तोपिबाणःसप्तसालान्भित्वातदाश्रमगिरिप्रस्थमपि

सएवसंशयस्तातनवतस्यचयद्बलं ॥ सालमेकंविनिर्भिद्यभवेद्व्यक्तिर्बलाबले ॥ १० ॥ कृत्वैतत्कार्मुकंसज्यंहस्तिहस्तमिवापरं ॥ आकर्णपूर्णमायम्य विसृजस्वमहाशरं ॥ ११ ॥ इमंहिसालंप्रहितस्त्वयाशरोनसंशयोत्रास्तिविदारयिष्यति ॥ अलंविमर्शेनममप्रियंध्रुवंकुरुष्वराजन्प्रतिशापितोमया ॥ १२ ॥ यथाहितेजःसुवरःसदारविर्यथाहिशैलोहिमवान्महाद्रिषु ॥ यथाचतुष्पत्सुचकेसरीवरस्तथानराणामसिविक्रमेवरः ॥ १३ ॥ ॥इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवा० आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ एतच्चवचनंश्रुत्वासुग्रीवस्यसुभाषितं ॥ प्रत्ययार्थंमहातेजारामोजग्राहकार्मुकं ॥ १ ॥ सगृहीत्वाधनुर्घोरंशरमेकंचमानदः ॥ सालमुद्दिश्यचिक्षेपपूरयन्सरवैर्दिशः ॥ २ ॥ सविसृष्टोबलवताबाणःस्वर्णपरिष्कृतः ॥ भित्वातालान्गिरिप्रस्थंसप्तभूमिंविवेशह ॥ ३ ॥ सायकस्तुमुहूर्तेनतालान्भित्वामहाजवः ॥ निष्पत्यचपुनस्तूर्णंतमेवप्रविवेशह ॥ ४ ॥ तान्दृष्ट्वासप्तनिर्भिन्नान्सालान्वानरपुंगवः ॥ रामस्यशरवेगेनविस्मयंपरमंगतः ॥ ५ ॥ समूर्ध्नान्यपतद्भूमौप्रलंबीकृतभूषणः ॥ सुग्रीवःपरमप्रीतोराघवायकृतांजलिः ॥ ६ ॥ इदंचोवाचधर्मज्ञंकर्मणातेनहर्षितः ॥ रामंसर्वास्त्रविदुषांश्रेष्ठंशूरमवस्थितं ॥ ७ ॥

भित्वातदाधारभूमिमपिभित्वासप्तभूमिरसातलंविवेशेत्यर्थः ॥ ३ ॥ निष्पत्यरसातलपर्यंतंगत्वातत्रत्यासुरान्हत्वातमेवतूर्णंपूर्वाधारंतूणं अनेनरामबाणानांचेतनपरशक्तिमद्देवताधिष्ठितत्वंसूचयति तदुक्तं युगपत्सप्ततालांश्चरघुनाथोबिभेदह पातालदानवान्हत्वापुनस्तूणंविवेशचेति ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रलंबीकृतभूषणःसाष्टांगप्रणामवशाल्लंबमानावस्थापन्नोरःकंठादिवर्तिसकलभूषणःकृतांजलिरुत्थानानंतरमितिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ भूमिश्च चात्सप्तपातालास्तद्वर्तिनोऽसुराश्च ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ लक्ष्मणानुगतं तत्समंमित्यर्थः यद्वा लक्ष्मणवत्प्रियत्वेनानुगतंस्वीकृतं सुग्रीवमित्यर्थः ॥ १२ ॥ अस्मादृष्यमूकात् भ्रातृगंधिनंअनर्थकभ्रातृव्यपदेशं ॥ १३ ॥ आत्मानंस्वदेहान् ॥ १४ ॥ ह्वानकारणादाह्वाननिमित्तंगाढंपरिहितंवस्त्रंयेनेत्यर्थः वाससादृढंकटिबध्वेत्यर्थः वेगात्नादकारणप्राणवेगाद्

सेंद्रानपिसुरान्सर्वांस्त्वंबाणैःपुरुषर्षभ ॥ समर्थःसमरेहंतुंकिंपुनर्वालिनंप्रभो ॥ ८ ॥ येनसप्तमहातालागिरिर्भूमिश्चदारिता ॥ बाणेनैकेनकाकुत्स्थस्थातातेकोरणाग्रतः ॥ ९ ॥ अद्यमेविगतःशोकःप्रीतिरद्यपराम्मम ॥ सुहृदंत्वांसमासाद्यमहेंद्रवरुणोपमं ॥ १० ॥ तमद्यैवप्रियार्थंमेवैरिणंभ्रातृरूपिणं ॥ वालिनंजहिकाकुत्स्थमयाबद्धोयमंजलिः ॥ ११ ॥ ततोरामःपरिष्वज्यसुग्रीवंप्रियदर्शनं ॥ प्रत्युवाचमहाप्राज्ञोलक्ष्मणानुगतंवचः ॥ १२ ॥ अस्माद्गच्छामकिष्किंधांक्षिप्रंगच्छत्वमग्रतः ॥ गत्वाचाह्वयसुग्रीववालिनंभ्रातृगंधिनं ॥ १३ ॥ सर्वेतेत्वरितंगत्वाकिष्किंधांवालिनःपुरीं ॥ वृक्षैरात्मानमावृत्यव्यतिष्ठन्गहनेवने ॥ १४ ॥ सुग्रीवोप्यनदद्घोरंवालिनोह्वानकारणात् ॥ गाढंपरिहितोवेगान्नादैर्भिंदन्निवांबरं ॥ १५ ॥ तंश्रुत्वानिनदंभ्रातुःक्रुद्धोवालीमहाबलः ॥ निष्पपातसुसंरब्धोभास्करोस्ततटादिव ॥ १६ ॥ ततःसुतुमुलंयुद्धंवालिसुग्रीवयोरभूत् ॥ गगनेग्रहयोर्घोरंबुधांगारकयोरिव ॥ १७ ॥ तलैरशनिकल्पैश्चवज्रकल्पैश्चमुष्टिभिः ॥ जघ्नतुःसमरेन्योन्यंभ्रातरौक्रोधमूर्छितौ ॥ १८ ॥ ततोरामोधनुष्पाणिस्तावुभौसमुदैक्षत ॥ अन्योन्यसदृशौवीरावुभौदेवाविवाश्विनौ ॥ १९ ॥ यन्नावगच्छत्सुग्रीवंवालिनंवापिराघवः ॥ ततोनकृतवान्बुद्धिंमोक्तुमंतकरंशरं ॥ २० ॥ एतस्मिन्नंतरेभग्नःसुग्रीवस्तेनवालिना ॥ अपश्यन्राघवंनाथमृष्यमूकंप्रदुद्रुवे ॥ २१ ॥

त्पन्नैरितिशेषः ॥ १५ ॥ भास्करोस्ततटादतिदूरमप्युदयपर्वतंअत्यल्पेनकालेनयाति एवमदृश्यस्थानतयातत्तुल्यगुहातःक्षणेनबहिरागतइत्यर्थः यत्त्वस्तपदेनोदयगिरिलक्षणं यदपिमेरूत्तरवासिनोधिकृत्येयमुक्तिरितिव्याख्यानंतत्क्लिष्टमसंगतंचेतिस्पष्टंसुधियां ॥ १६ ॥ बुधांगारकयोरिव वज्रगोकर्णयोर्यथेतिपाठांतरं वज्रगोकर्णौतदाख्यपर्वतौयथातथेतिशेषः ॥ १७ ॥ अशनिर्दंभोलिःवज्रंवज्रायुधं ॥ १८ ॥ १९ ॥ नावगच्छद्विविच्येतिशेषः ॥ २० ॥ राघवंनाथंरक्षकमित्यपश्यन्अजानन् ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ वनंप्रविष्टंऋष्यमूकस्येतिशेषः सन्निवृत्तःपरावृत्तः ॥ २३ ॥ २४ ॥ व्हीमान्पराभूतत्वात् ॥ २५ ॥ विक्रमंसालभेदनेन घातयित्वायुद्धप्रेरणद्वारा किंकृतमनुचितमेवकृतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ तामेववेलां सप्तम्यर्थेद्वितीया वालिनायुद्धप्रेरणवेलायां ततस्तदेत्यर्थः इतःऋष्यमूकवनादित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ सबाणोवालिसंहारकोबाणः ॥ २९॥ तदेवकारणमाह अलंकारेणेति ॥ ३० ॥ वर्चःशरीरकांतिः वांयुवयोः ॥ ३१ ॥ मोहितइति नन्विदमनुचितंयद्भगवतोमोहः अमोहेमोहइत्यनृतकथनंच किंचपलायनसमयेऋष्यमूकाभिमुखधावनेन

क्कांतोरुधिरसिक्तांगःप्रहारैर्जर्जरीकृतः॥ वालिनाभिद्रुतःक्रोधात्प्रविवेशमहावनं॥ २२॥ तंप्रविष्टंवनंदृष्ट्वावालीशापभयात्ततः॥ मुक्तोह्यसित्वमित्युक्त्वासनिवृत्तोमहाबलः॥ २३॥ राघवोपिसहभ्रात्रासहचैवहनूमता॥ तदेववनमागच्छत्सुग्रीवोयत्रवानरः॥ २४॥ तंसमीक्ष्यागतंरामंसुग्रीवःसहलक्ष्मणं॥ व्हीमान्दीनमुवाचेदंवसुधामवलोकयन्॥ २५॥ आव्हयस्वेतिमामुक्त्वादर्शयित्वाचविक्रमं॥ वैरिणाघातयित्वाचकिमिदानींत्वयाकृतं॥ २६॥ तामेववेलांवक्तव्यंत्वयाराघवतत्त्वतः॥ वालिनंननिहन्मीतिततोनाहमितोव्रजे॥ २७॥ तस्यचैवंब्रुवाणस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः॥ करुणंदीनयावाचाराघवःपुनरब्रवीत्॥ २८॥ सुग्रीवश्रूयतांतातक्रोधश्चव्यपनीयतां॥ कारणंयेनबाणोयंसमयानविसर्जितः॥ २९॥ अलंकारेणवेषेणप्रमाणेनगतेनच॥ त्वंचसुग्रीववालीचसदृशौस्थःपरस्परं॥ ३०॥ स्वरेणवर्चसाचैवप्रेक्षितेनचवानर॥ विक्रमेणचवाक्यैश्चव्यक्तिंवांनोपलक्षये॥ ३१॥ ततोहंरूपसादृश्यान्मोहितोवानरोत्तम॥ नोत्सृजामिमहावेगंशरंशत्रुनिबर्हणं॥ ३२॥ जीवितांतकरंघोरंसादृश्यात्तुविशंकितः॥ मूलघातोननौस्याद्धिद्वयोरितिकृतोमया॥ ३३॥ त्वयिवीरविपन्नेहिअज्ञानाल्लाघवान्मया॥ मौढ्यंचममबाल्यंचख्यापितंस्यात्कपीश्वर॥ ३४॥

व्यक्तिरस्त्येवेतिचेन्न वालिनआयुर्दायासमाप्त्यातथाकारणेपिसुग्रीवसंतोषायस्वस्मिन्मानुष्यबुध्यनुत्पादायचात्मनिमोहोत्प्रेक्षयासमाधानादक्षतेःमोहितइत्यस्येवेतिशेषः ईदृशेविषयेएवंविधानृतवचनंनदोषायेत्यप्यनेनध्वनितं नोत्सृजामिनोदसृजं ॥ ३२ ॥ विशंकितःशंकावान् हिनिश्चयेन नौआवयोर्द्वयोरपित्वन्नाशेनमूलघातोनस्यात्माभूदितिएतदर्थंमयाकृतःशरानुत्सर्गइतिशेषः ॥ ३३ ॥ मूलघातमेवदर्शयति त्वयीति मयाविपन्नेमद्व्यापारतोनाशिते अज्ञानमनिश्चयप्रवृत्तिः लाघवाच्चापल्यात् ॥ ३४ ॥

बाधकांतरमाह दत्तमभयमस्मैसदत्ताभयस्तस्यवधोमहत्पातकमितिनामप्रसिद्धं स्वमूलघातमप्याह अहमिति ॥ ३५ ॥ मामाशंकीरित्याबाधायांद्वित्वं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ गजपुष्पीनागपुष्पीलता शुभंसम्यक्कुलक्षयतीतिशुभलक्षणातां ॥ ३९ ॥ व्यसर्जयन्निसृष्टवान्समर्पितवानित्यर्थः ॥ ४० ॥ लतयाशुक्लपुष्पनागपुष्पीलतया संध्यारागसहिततोयदइवस्वयंबलाकानांमालयेवतयालतयाशुशुभे ॥ ४१ ॥ रामवाक्येतत्करणेसमाहितउद्युक्तः ॥ ४२ ॥ स्वभमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधा

दत्ताभयवधोनामपातकंमहदद्भुतं॥ अहंचलक्ष्मणश्चैवसीताचवरवर्णिनी॥ ३५॥ त्वदधीनावयंसर्वेवनेस्मिन्शरणंभवान्॥ तस्माद्युध्यस्वभूयस्त्वंमामाशंकीश्चवानर॥ ३६॥ एतन्मुहूर्तेतुमयापश्यवालिनमाहवे॥ निरस्तमिषुणैकेनचेष्टमानंमहीतले॥ ३७॥ अभिज्ञानंकुरुष्वत्वमात्मनोवानरेश्वर॥ येनत्वामभिजानीयांद्वंद्वयुद्धमुपागतं॥ ३८॥ गजपुष्पीमिमांफुल्लामुत्पाट्यशुभलक्षणां॥ कुरुलक्ष्मणकंठेस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः॥ ३९॥ ततोगिरितटेजातामुत्पाट्यकुसुमायुतां॥ लक्ष्मणोगजपुष्पींतांतस्यकंठेव्यसर्जयत्॥ ४०॥ सतयाशुशुभेश्रीमान्लतयाकंठसक्तया॥ मालयेवबलाकानांससंध्यइवतोयदः॥ ४१॥ विभ्राजमानोवपुषारामवाक्यसमाहितः॥ जगामसहरामेणकिष्किंधांपुनरापसः॥ ४२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेद्वादशःसर्गः॥ १२॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ऋष्यमूकात्सधर्मात्माकिष्किंधांलक्ष्मणाग्रजः॥ जगामसहसुग्रीवोवालिविक्रमपालितां॥ १॥ समुद्यम्यमहच्चापंरामःकांचनभूषितं॥ शरांश्चादित्यसंकाशान्गृहीत्वारणसाधकान्॥ २॥ अग्रतस्तुययौतस्यराघवस्यमहात्मनः॥ सुग्रीवःसंहतग्रीवोलक्ष्मणस्यमहाबलः॥ ३॥ पृष्ठतोहनुमान्वीरोनलोनीलश्चवीर्यवान्॥ तारश्चैवमहातेजाहरियूथपयूथपः॥ ४॥ तेवीक्षमाणावृक्षांश्चपुष्पभारावलंबिनः॥ प्रसन्नांबुवहाश्चैवसरितःसागरंगमाः॥ ५॥ कंदराणिचशैलांश्चनिर्दराणिगुहास्तथा॥ शिखराणिचमुख्यानिदरीश्चप्रियदर्शनाः॥ ६॥

कांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ऋष्यमूकादिति ॥ १ ॥ २ ॥ संहतग्रीवःदृढबंधबद्धग्रीवः हरियूथपानामपियूथंपातितादृशः ॥ ४ ॥ ५ ॥ कंदराणिमंदिराकारपर्वतविवराणि निर्दराणिशिलाविवराणि गुहाःदेवखातगिरिबिलानि दर्योगह्वराणि॥ ६ ॥

आकोशमग्रभागपर्यंतंकुड्मलैर्मुकुलरूपैः तैनेषद्विकसितैःपद्मैःशोभितान्अवलोकयन् ॥ ७ ॥ कारंडैःकारंडवैः ॥ ८ ॥ शष्पंतृणं ॥ ९ ॥ कूलघातित्वादेवतटाकवैरित्वं एकचरान्असहायचरान् ॥ १० ॥ द्विरदप्रख्यान्गजतुल्यान् ॥ ११ ॥ १२ ॥ द्रुमाणांखंडःसमूहोयस्मिंस्तादृशंवनं ॥ १३ ॥ वृक्षखंडोवृक्षसमूहः मेघेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ १४ ॥ त्वयाकर्त्रा कौतूहलस्यौत्सुक्यस्यापनयनंनिवर्तनंकर्तुंकारयितुमिच्छामि ॥ १५ ॥ १६ ॥ उद्यानैरुपवनैश्चसंपन्नंयुक्तं ॥ १७ ॥ सप्तजनानामसप्तजनाइतिप्रसिद्धाअधःशीर्षाःभूप्रतिष्ठापितशिरसः ॥१८॥

वैदूर्यविमलैस्तोयैःपद्मैश्चाकोशकुड्मलैः ॥ शोभितान्सजलान्मार्गेतटाकांश्चावलोकयन् ॥ ७ ॥ कारंडैःसारसैर्हंसैर्वंजुलैर्जलकुक्कुटैः ॥ चक्रवाकैस्तथाचान्यैःशकुनैःप्रतिनादितान् ॥ ८ ॥ मृदुशष्पांकुराहारान्निर्भयान्वनचारिणां ॥ चरतांसर्वतःपश्यन्स्थलीपृहरिणान्स्थितान् ॥ ९ ॥ तटाकवैरिणश्चापिशुक्लदंतविभूषितान् ॥ घोरानेकचरान्वन्यान्द्विरदान्कूलघातिनः ॥ १० ॥ मत्तान्गिरितटोद्घुष्टान्पर्वतानिवजंगमान् ॥ वानरान्द्विरदप्रख्यान्महीरेणुसमुक्षितान् ॥ ११ ॥ वनेवनचरांश्चान्यान्खेचरांश्चविहंगमान् ॥ पश्यंतस्त्वरिताजग्मुःसुग्रीववशवर्तिनः ॥ १२ ॥ तेषांतुगच्छतांतत्रत्वरितंरघुनंदनः ॥ द्रुमखंडवनंदृष्ट्वारामःसुग्रीवमब्रवीत् ॥ १३ ॥ एषमेघइवाकाशेवृक्षखंडःप्रकाशते ॥ मेघसंघातविपुलंपर्यंतकदलीवृतं ॥ १४ ॥ किमेतज्ज्ञातुमिच्छामिसखेकौतूहलंमम ॥ कौतूहलापनयनंकर्तुमिच्छाम्यहंत्वया ॥ १५ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः ॥ गच्छन्नेवाचचक्षेथसुग्रीवस्तन्महद्वनं ॥ १६ ॥ एतद्राघवविस्तीर्णमाश्रमंश्रमनाशनं ॥ उद्यानवनसंपन्नंस्वादुमूलफलोदकं ॥ १७ ॥ अत्रसप्तजनानाममुनयःशंसितव्रताः ॥ सप्तैवासन्नधःशीर्षानियतंजलशायिनः ॥ १८ ॥ सप्तरात्रेकृताहारावायुनाचलवासिनः ॥ दिवंवर्षशतैर्याताःसप्तभिःसकलेवराः ॥ १९ ॥ तेषामेतत्प्रभावेणद्रुमप्राकारसंवृतं ॥ आश्रमंसुदुराधर्षमपिसेंद्रैःसुरासुरैः ॥ २० ॥ पक्षिणोवर्जयंत्येतत्तथान्येवनचारिणः ॥ विशंतिमोहाद्येप्यत्रननिवर्तंतितेपुनः ॥ २१ ॥ विभूषणरवाश्चात्रश्रूयंतेसकलाक्षराः ॥ तूर्यगीतस्वनश्चापिगंधोदिव्यश्चराघव ॥ २२ ॥

केवलवायुनैवसप्तरात्रेगतेकृताहाराः सप्तभिर्वर्षशतैःसकलेवरादिवंयाताः ॥ १९ ॥ एतदाश्रमं अर्धर्चादिराश्रमशब्दः ॥ २० ॥ वर्जयंतिनप्रविशंति पुनर्ननिवर्तंति अत्रैवम्रियंतइत्यर्थः ॥ २१ ॥ सकलाक्षराःकलाक्षराभिर्मधुराक्षराभिर्वाग्भिःसहिताभूषणरवाअप्सरसामितिशेषः दिव्योगंधश्चतासामेवानुभूयतइतिशेषः ॥ २२ ॥

नकेवलंभोगभूमिःकर्मभूमिरपीत्याह त्रेतेत्यादि कपोतांगवदरुणोधूसरोघनइवधूमोवृक्षाग्रान्वेष्टयन्व्याप्नुवन्दृश्यते ॥२३॥२४॥२५ ॥ तेषामुद्दिश्यतानुद्दिश्येतियावत् तेषांप्रणमंतिताञ्प्रणमंति ॥२६॥ महात्मानः महात्मनस्तानृषीनुद्दिश्याभ्यवादयत्नमस्कृतवान् ॥ २७ ॥ वानराहनुमदादयः एतत्कथाप्रश्नादिकंवाल्यायुःसमाप्तिकाललाभाय ॥ २८ ॥ २९ ॥ शस्त्राणि

त्रेताग्नयोऽपिदीप्यंतेधूमोह्येषप्रदृश्यते ॥ वेष्टयन्निववृक्षाग्रान्कपोतांगारुणोघनः ॥ २३ ॥ एतेवृक्षाःप्रकाशंतेधूमसंसक्तमस्तकाः ॥ मेघजालप्रतिच्छन्नावैदूर्यगिरयोयथा ॥ २४ ॥ कुरुप्रणामंधर्मात्मंस्तेषामुद्दिश्यराघव ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राप्रयतःसंहतांजलिः ॥ २५ ॥ प्रणमंतिहियेतेषामृषीणांभावितात्मनां ॥ नतेषामशुभंकिंचिच्छरीरेरामविद्यते ॥ २६ ॥ ततोरामःसहभ्रात्रालक्ष्मणेनकृतांजलिः ॥ समुद्दिश्यमहात्मानस्तानृषीनभ्यवादयत् ॥ २७ ॥ अभिवाद्यचधर्मात्मारामोभ्राताचलक्ष्मणः ॥ सुग्रीवोवानराश्चैवजग्मुःसंहृष्टमानसाः ॥ २८ ॥ तेगत्वादूरमध्वानंतस्मात्सप्तजनाश्रमात् ॥ ददृशुस्तांदुराधर्षांकिष्किंधांवालिपालितां ॥ २९ ॥ ततस्तुरामानुजरामवानराःप्रगृह्यशस्त्राण्युदितोग्रतेजसः ॥ पुरींसुरेशात्मजवीर्यपालितांवधायशत्रोःपुनरागतास्त्विह ॥ ३० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आदिकाव्येकि०त्रयोदशःसर्गः॥ १३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥सर्वेतेत्वरितंगत्वाकिष्किंधांवालिनःपुरीं ॥ वृक्षैरात्मानमावृत्यव्यतिष्ठन्गहनेवने ॥ १ ॥ विसार्यसर्वतोदृष्टिंकाननेकाननप्रियः ॥ सुग्रीवोविपुलग्रीवःक्रोधमाहारयद्भृशं ॥ २ ॥ ततस्तुनिनदंघोरंकृत्वायुद्धायचाह्वयत् ॥ परिवारैःपरिवृतोनादैर्भिंदन्निवांबरं ॥ ३ ॥ गर्जन्निवमहामेघोवायुवेगपुरःसरः ॥ अथबालार्कसदृशोदृप्तसिंहगतिस्ततः ॥ ४ ॥ दृष्ट्वारामंक्रियादक्षंसुग्रीवोवाक्यमब्रवीत् ॥ हरिवागुरयाव्याप्तांतप्तकांचनभूषणां ॥ ५ ॥ प्राप्ताःस्मध्वजयंत्राढ्यांकिष्किंधांवालिनःपुरीं ॥ प्रतिज्ञायाकृतावीरत्वयावालिवधेपुरा ॥ ६ ॥ सफलांकुरुतांक्षिप्रंलतांकालइवागतः ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्मासुग्रीवेणसराघवः ॥ ७ ॥

वानराणांशस्त्रंशिलादि ॥ ३० ॥ नगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेत्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ९ ॥ गहनेनिबिडेदुष्प्रवेशे ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वायोर्वेगःपुरःसरोयस्यसमहामेघइव बालार्कसदृशोवर्णेनप्रतापेनच ॥ ४ ॥ हरिरूपवागुरयाव्याप्तांवागुराकारतयास्थितहरिकां ॥ ५ ॥ ध्वजैर्यंत्रैःप्राकारयुद्धापेक्षितैराढ्यां ॥ ६ ॥ यथाआगतःकालोऋतुविशेषरूपःलतांप्राक्सपुष्पांततःसफलांकरोतितथात्वकृतप्रतिज्ञांत्वमपिसफलांकुर्वित्यर्थः ॥ ७ ॥

गजसाह्वयागजेनसमानाआह्वानामयस्यास्तया ॥ ८ ॥ ९ ॥ नक्षत्रमालयाआकाशेविपरीतोविशेषेणपरीतोवेष्टितःसूर्यइव कविविकल्पितोपमालीकोपमा तेनतादृशःसूर्योयदिभवेत्त दातरुणार्कवर्णस्यकंठसक्तशुक्लपुष्पमालस्योपमास्यादित्यतिशयोक्तिरत्रव्यंग्या केचित्तुविपरीतेइतिसप्तम्यंतं परीतंतुदिवाप्रोक्तंविपरीतंतुशर्वरी पौर्णमासीगतश्चंद्रःसूर्यइत्यभिधीयतइति व्याचक्षते ॥ १० ॥ प्रमोक्ष्यामिप्रमोचयिष्यामि ॥ ११ ॥ चेष्टतेलुठिष्यति मद्दर्शनानंतरमेवेतिशेषः ॥ १२ ॥ यदिमद्दृष्टिपथंगतोजीवन्सविनिवर्ततेततस्तदामामांदोषेणोपलक्षितंगच्छे

तमेवोवाचवचनंसुग्रीवंशत्रुसूदनः ॥ कृताभिज्ञानचिन्हस्त्वमनयागजसाह्वया ॥ ८ ॥ लक्ष्मणेनसमुत्पाट्यएषाकंठेकृतातव ॥ शोभसेप्यधिकंवीर लतयाकंठसक्तया ॥ ९ ॥ विपरीतइवाकाशेसूर्योनक्षत्रमालया ॥ अद्यवालिसमुत्थंतेभयंवैरंचवानर ॥ १० ॥ एकेनाहंप्रमोक्ष्यामिवाणमोक्षेणसं युगे ॥ ममदर्शयसुग्रीववैरिणंभ्रातृरूपिणं ॥ ११ ॥ वालीविनिहतोयावद्वनेपांसुषुचेष्टते ॥ यदिदृष्टिपथंप्राप्तोजीवन्सविनिवर्तते ॥ १२ ॥ ततोदोषेण मागच्छेत्सद्योगर्हेच्चमांभवान् ॥ प्रत्यक्षंसप्ततेतालामयावाणेनदारिताः ॥ १३ ॥ ततोवेत्सिवलेनाद्यवालिनंनिहतंरणे ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेचिरंकृ च्छ्रेपितिष्ठता ॥ १४ ॥ धर्मलोभपरीतेननचवक्ष्येकथंचन ॥ सफलांचकरिष्यामिप्रतिज्ञांजहिसंभ्रमं ॥ १५ ॥ प्रसूतंकलमक्षेत्रंवर्षेणेवशतक्रतुः ॥ तदाह्वाननिमित्तंचवालिनोहेममालिनः ॥ १६ ॥ सुग्रीवकुरुतंशब्दंनिष्पतेद्येनवानरः ॥ जितकाशीजयश्लाघीत्वयाचाधर्षितःपुरात् ॥ १७ ॥ निष्प तिष्यत्यसंगेनवालीसप्रियसंयुगः ॥ रिपूणांधर्षितंश्रुत्वामर्षयंतिनसंयुगे ॥ १८ ॥ जानंतस्तुस्वकंवीर्यंस्त्रीसमक्षंविशेषतः ॥ सतुरामवचःश्रुत्वासुग्री वोहेमपिंगलः ॥ १९ ॥

दवगच्छेत्मांगर्हेच्च किंचमद्वलस्यदृष्टत्वाद्वालिनंनिहतमेवावेहीत्याह प्रत्यक्षमिति ॥ १३ ॥ वेत्सिविद्धि कृच्छ्रेपिप्राणसंकटेपि मेमया ॥ १४ ॥ धर्मलोभेनधर्मलिप्सयापरीतेनव्याप्तचित्तेने तिपूर्वान्वयि ॥ १५ ॥ सफलांकरिष्यामीत्यत्रदृष्टांतः प्रसूतमिति अंकुरितमित्यर्थः कलमक्षेत्रमिति व्रीहिक्षेत्रमित्यर्थः ॥ १६ ॥ जितकाशीजितश्वासोजितभयोवा त्वयाआधर्षितःस नूपुराद्येननिष्पतेत्तंशब्दंकुर्वित्यर्थः ॥ १७ ॥ ननुकृतेपिआव्हानेस्त्र्यादिसक्तोननिष्पतिष्यतितत्राह निपतिष्यतीति असंगेनस्त्र्यादिसंगपरित्यागेनेत्यर्थः यतःप्रियसंयुगः नमर्षयंतीत्यस्यशूरा इतिशेषः ॥ १८ ॥ विशेषतोनमर्षयंतीत्यनुषंगः ॥ १९ ॥

गावोमहांतोवृषभाः हतप्रभाःहतशक्तयः ॥ २० ॥ राजदोषेणप्रजारक्षणाभावरूपेणराजदोषेण परैरन्यैरामृष्टाअतएवाकुलाव्याकुलाःकुलस्त्रियइवगावोयांति ॥ २१ ॥ ग्रहाः देवाः ॥ २२ ॥ जीमूतवत्कृतप्रणादः प्रतीतःरामेइतिशेषः शौर्येपराक्रमकरणेविवृद्धंतेजोयस्य सरित्पतिर्वासमुद्रइव ॥ २३ ॥ गरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मी कीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ एकपदेतत्क्षणे आपादितःसंपादितः ॥ २ ॥ कनकप्रभस्य क्रोधादतिरक्तत्वेसहजप्रभाना

ननर्दक्रूरनादेनविनिर्भिंदन्निवांबरं ॥ तत्रशब्देनवित्रस्तागावोयांतिहतप्रभाः ॥ २० ॥ राजदोषपरामृष्टाःकुलस्त्रियइवाकुलाः ॥ द्रवंतिचमृगाःशीघ्रं भग्नाइवरणेहयाः ॥ २१ ॥ पतंतिचखगाभूमौक्षीणपुण्याइवग्रहाः ॥ २२ ॥ ततःसजीमूतकृतप्रणादोनादंव्यमुंचत्त्वरयाप्रतीतः ॥ सूर्यात्मजःशौर्य विवृद्धतेजाःसरित्पतिर्वानिलचंचलोर्मिः ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री०वा० आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ अथतस्य निनादंतंसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ शुश्रावांतःपुरगतोवालीभ्रातुरमर्षणः ॥ १ ॥ श्रुत्वातुतस्यनिनदंसर्वभूतप्रकंपनं ॥ मदश्चैकपदेनष्टःक्रोधश्चापादितो महान् ॥ २ ॥ ततोरोषपरीतांगोवालीसकनकप्रभः ॥ उपरक्तइवादित्यःसद्योनिष्प्रभतांगतः ॥ ३ ॥ वालीदंष्ट्राकरालस्तुक्रोधाद्दीप्ताग्निलोचनः ॥ भात्यु त्पतितपद्माभःसमृणालइवह्रदः ॥ ४ ॥ शब्दंदुर्मर्षणंश्रुत्वानिष्पपाततततोहरिः ॥ वेगेनचपदन्यासैर्दारयन्निवमेदिनीं ॥ ५ ॥ तंतुतारापरिष्वज्यस्नेहाद् र्शितसौहृदा ॥ उवाचत्रस्तसंभ्रांताहितोदर्कमिदंवचः ॥ ६ ॥ साधुक्रोधमिमंवीरनदीवेगमिवागतं ॥ शयनादुत्थितःकाल्यंत्यजभुक्तामिवस्रजं ॥ ७ ॥ काल्यमेतेनसंग्रामंकरिष्यसिचवानर ॥ वीरतेशत्रुवाहुल्यंफल्गुतावानविद्यते ॥ ८ ॥

शेनोपरक्तादित्योपमेयता एतदादीनिआसन्नमृत्युलक्षणानि ॥ ३ ॥ उत्पतितपद्मेत्येकदेशेतंत्रं उत्पतितैरुद्धतैःपद्मैरुत्पतितानष्टापद्मकृतशोभायस्यतादृशोमृणालसहितोह्रदइव दंष्ट्रामृणाल स्थानीया ॥ ४ ॥ दुर्मर्षणंदुःसहं वेगेनयुक्तैःपदन्यासैः ॥ ५ ॥ त्रस्तसंभ्रांता कर्मधारयेपुंवत्त्वं त्रस्ताभीता संभ्रांताक्षुभितचित्ता हितोदर्केहितरूपोत्तरकालफलं ॥ ६ ॥ काल्यंप्रातःका ले शयनादुत्थितःभुक्तांस्रजमिवत्यजक्रोधं ॥ ७ ॥ काल्यंप्रातःकालेसंग्रामंकुरु हेवीरयद्यपिसंग्रामेशत्रोर्बाहुल्यंत्वत्तआधिक्यंनविद्यतेनापितवफल्गुतालघुताविद्यतेःथापिसहसाहठा त्तवाद्यनिष्क्रामोनिष्क्रमणंममनरोचते कुतस्तत्राह श्रूयतामिति ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ पूर्वंक्रोधादापतितःसुग्रीवोयुद्धायत्वामाह्वयतेआह्वयततदातेत्वयानिष्पत्यनिरस्तोहन्यमानश्चदिशोगतः ॥ १० ॥ तस्यतथानिरस्तस्यपुनरेत्याह्वानंशंकांजनयत्येव ॥ ११ ॥ कुत स्तत्राह दर्पश्चेति दर्पोगर्वः व्यवसायोयुद्धविषयः यादृशश्चनर्दतोनिनादस्यसंरंभोवृद्धिरेतदेतस्यकारणंनाल्पं अयंदर्पादिः कारणविशेषपूर्वकः कार्यविशेषत्वात् इत्यनुमितं ॥ १२ ॥ कारणविशेषंदर्शयति नेति अवष्टब्धसहायःपरिगृहीतसहायः सर्वथासहायसंबंधमूलोयंसंरंभइतिभावः ॥ १३ ॥ नन्वितितस्यबुद्धिःकुतस्तत्राह प्रकृत्येति निपुणःउचितकृत्यनिष्पा

सहसातवनिष्क्रामोममतावन्नरोचते॥ श्रूयतामभिधास्यामियन्निमित्तंनिवार्यते॥ ९॥ पूर्वमापतितःक्रोधात्सत्वामाह्वयतेयुधि॥ निष्पत्यचनिरस्त
स्तेहन्यमानोदिशोगतः॥ १०॥ त्वयातस्यनिरस्तस्यपीडितस्यविशेषतः॥ इहैत्यपुनराव्हानंशंकांजनयतीवमे ॥ ११ ॥ दर्पश्चव्यवसायश्चयादृशस्त
स्यनर्दतः॥ निनादस्यचसंरंभोनैतदल्पंहिकारणं॥ १२॥ नासहायमहंमन्येसुग्रीवंतमिहागतं॥ अवष्टब्धसहायश्चयमाश्रित्यैपगर्जति ॥ १३॥ प्रकृ
त्यानिपुणश्चैवबुद्धिमांश्चैववानरः॥ नापरीक्षितवीर्येणसुग्रीवःसख्यमेष्यति॥ १४॥ पूर्वमेवमयावीरश्रुतंकथयतोवचः॥ अंगदस्यकुमारस्यवक्ष्या
म्यद्यहितंवचः॥ १५॥ अंगदस्तुकुमारोयंवनांतमुपनिर्गतः॥ प्रवृत्तिस्तेनकथिताचारैरासीन्निवेदिता ॥ १६ ॥ अयोध्याधिपतेःपुत्रौशूरौसमरदुर्ज
यौ॥ इक्ष्वाकूणांकुलेजातौप्रस्थितौरामलक्ष्मणौ॥ १७॥ सुग्रीवप्रियकामार्थंप्राप्तौतत्रदुरासदौ॥ सतेभ्रातुर्हिविख्यातःसहायोरणकर्मणि ॥ १८॥
रामःपरबलामर्दीयुगांताग्निरिवोत्थितः॥ निवासवृक्षःसाधूनामापन्नानांपरागतिः॥ १९॥

दनेसमर्थः तत्क्षमबुद्धिमांश्च ननुसहायवंतंवधिष्यामीतिचेत्तत्राह अपरीक्षितशत्रुनाशकवीर्येणपुंसासुग्रीवःसख्यंनेष्यति अतस्तत्सहायभूतःशंकनीयएव ॥ १४ ॥ नकेवलंमदनुमित एवायमर्थःकिंतुशब्दप्रमाणादप्यवगतइत्याह पूर्वमेवेति यन्मयापूर्वमंगदस्यकुमारस्यवचःश्रुतंतत्तवहितमद्यत्वांवक्ष्यामि ॥ १५ ॥ तदेवाह अंगदस्त्विति वनांतंवनमध्यंयातस्तैचारैर्निवे दिताप्रवृत्तिरासीत् प्रवृत्तिःसुग्रीववृत्तांतः सातेनममकथिता ॥ १६ ॥ १७ ॥ तत्रतयोर्मध्येयस्तवभ्रातुःसहायोविख्यातः हियतःसपरबलामर्दीसाधूनांनिवासवृक्षःआश्रयः आपन्नानां शरणागतनांगतिःशरणं ॥ १८ ॥ १९ ॥

आर्तानांशत्रुपीडितानां तन्नाशायसंश्रयःसंश्रयार्हः ज्ञानंब्रह्मज्ञानं धर्मविषयंविज्ञानंशिल्पनैपुणंवा निर्देशेनिरतइत्यनेनस्वराज्यमरक्षितवतःकुतःपररक्षणसामर्थ्यमित्यपास्तं ॥ २० ॥ तत्तस्मात्तेनोच्यमानगुणकेनरामेणतवविरोधोनक्षमःनयुक्तः ॥ २१ ॥ दुर्जयेनेत्याद्यर्धंपूर्वान्वयि किंचिद्वक्ष्यमाणं त्वयाभ्यसूयितुंनेच्छामि कथमियंमांप्रतिवदतीतिमदसूयानकर्तव्ये त्यर्थः आर्षत्वादसमानकर्तृत्वेपितुमुन् ॥ २२ ॥ २३ ॥ तेनबलीयसारामेण ॥ २४ ॥ २५ ॥ तत्रतस्मिन्दूरदेशेवा सन्विद्यमानः इहस्थस्त्वत्समीपस्थोवा भुविनपश्यामि तवेतिशेषः

आर्तानांसंश्रयश्चैवयशसश्चैकभाजनं॥ ज्ञानविज्ञानसंपन्नोनिदेशेनिरतःपितुः ॥ २०॥ धातूनामिवशैलेंद्रोगुणानामाकरोमहान्॥ तत्क्षमोनवि
रोधस्तेसहतेनमहात्मना॥ २१॥ दुर्जयेनाप्रमेयेणरामेणरणकर्मसु॥ शूरवक्ष्यामितेकिंचिन्नचेच्छाम्यभ्यसूयितुं॥ २२॥ श्रूयतांक्रियतांचैवतवव
क्ष्यामियद्धितं॥ यौवराज्येनसुग्रीवंतूर्णंसाध्वभिषेचय॥ २३॥ विग्रहंमाकृथावीरभ्रात्राराजन्यवीयसा॥ अहंहितेक्षमंमन्येतनरामेणसौहृदं॥ २४॥
सुग्रीवेणचसंप्रीतिंवैरमुत्सृज्यदूरतः॥ लालनीयोहितेभ्रातायवीयानेषवानरः॥ २५॥ तत्रवासन्निहस्थोवासर्वथाबंधुरेवते॥ नहितेनसमंबंधुंभुवि
पश्यामिकंचन॥ २६॥ दानमानादिसत्कारैःकुरुष्वप्रत्यनंतरं॥ वैरमेतत्समुत्सृज्यतवपार्श्वेसतिष्ठतु ॥ २७॥ सुग्रीवोविपुलग्रीवोमहाबंधुर्मतस्तव॥
भ्रातृसौहृदमालंब्यनान्यागतिरिहास्तिते॥ २८॥ यदितेमत्प्रियंकार्यंयदिचावैपिमांहितां॥ याच्यमानःप्रियत्वेनसाधुवाक्यंकुरुष्वमे ॥ २९ ॥ प्रसी
दपथ्यंश्टणुजल्पितंहिमेनरोषमेवानुविधातुमर्हसि॥ क्षमोहितेकोसलराजसूनुनानविग्रहःशक्रसमानतेजसा ॥ ३० ॥ तदाहितारहितमेववाक्यंनं
वालिनंपथ्यमिदंबभाषे॥ नरोचतेतद्वचनंहितस्यकालाभिपन्नस्यविनाशकाले॥ ३१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आदिकाव्येकिष्किंधाकांडे
पंचदशःसर्गः॥ १५॥ ॥ ७१॥ ॥ तामेवंब्रुवतींतारांताराधिपनिभाननां॥ वालीनिर्भर्त्सयामासवचनंचेदमब्रवीत्॥ १ ॥ गर्जतोस्यसु
संरब्धंभ्रातुःशत्रोर्विशेषतः॥ मर्षयिष्यामिकेनापिकारणेनवरानने॥ २॥

॥२६॥ प्रत्यनंतरंस्वाधीनं ॥२७॥ भ्रातृसौहृदमालंब्यैवतवगतिर्नान्यागतिरस्तीत्यर्थः ॥२८॥ यदिते यदित्वयेत्यर्थः॥२९॥३०॥तदाहीत्यादिकविवाक्यं॥३१॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामी येरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिंष्किधाकांडेपंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ७१ ॥ तामिति ॥ १॥ सुसंरब्धं भावेनिष्ठा सुसंरंभमित्यर्थः केनापि नकेनापित्वदुक्तकारणेनेत्यर्थः॥२॥

धर्षणामर्षणंसहनं ॥ ३ ॥ संयुगेसंरंभं संयुगनिमित्तंसंरंभमित्यर्थः ॥ ४ ॥ राघवंप्रतिराघवनिमित्तभयमालक्ष्य मत्कृतेत्वयाविषादोनकार्यः यतोधर्मज्ञत्वादिगुणःसः पापंमद्वधरूपं ॥ ५ ॥ कथंभूयोनुगच्छसि निवर्तस्वेत्युच्यमानापीतिभावः भक्तिरनुरागः ॥ ६ ॥ दर्पंचदर्पमेव वियोक्ष्यतेवियोजयिष्यते सोदरत्वात् ॥ ७ ॥ उक्तमेवविवृणोति ईप्सितंत्वदीप्सितं दर्पमोचनेनेत्यर्थः वृक्षैर्वृक्षप्रहारैः ॥ ८ ॥ गर्वितंदर्पं आयस्तंतत्प्रवृत्तंदृढयत्नं भावेनिष्ठा सहायत्वंबुद्धिसाचिव्यं ॥ ९ ॥ जनेनस्वपरिवारजनेन अलंजित्वाजयमात्रंकृत्वा निवर्तिष्ये न

अधर्षितानांशूराणांसमरेष्वनिवर्तिनां ॥ धर्षणामर्षणंभीरुमरणादतिरिच्यते ॥ ३ ॥ सोढुंनचसमर्थोहंयुद्धकामस्यसंयुगे ॥ सुग्रीवस्यचसंरंभंहीन
ग्रीवस्यगर्जितं ॥ ४ ॥ नचकार्योविषादस्तेराघवंप्रतिमत्कृते ॥ धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चकथंपापंकरिष्यति ॥ ५ ॥ निवर्तस्वसहस्त्रीभिःकथंभूयोनुगच्छसि ॥
सौहृदंदर्शितंतावन्मयिभक्तिस्त्वयाकृता ॥ ६ ॥ प्रतियोत्स्याम्यहंगत्वासुग्रीवंजहिसंभ्रमं ॥ दर्पंचास्यविनेष्यामिनचप्राणैर्वियोक्ष्यते ॥ ७ ॥ अहंत्वा
जिस्थितस्यास्यकरिष्यामियदीप्सितं ॥ वृक्षैर्मुष्टिप्रहारैश्चपीडितःप्रतियास्यति ॥ ८ ॥ नमेगर्वितमायस्तंसहिष्यतिदुरात्मवान् ॥ कृतंतारेसहायत्वंद
र्शितंसौहृदंमयि ॥ ९ ॥ शापितासिममप्राणैर्निवर्तस्वजनेनच ॥ अलंजित्वानिवर्तिष्येतमहंभ्रातरंरणे ॥ १० ॥ तंतुतारापरिष्वज्यवालिनंप्रियवादि
नी ॥ चकाररुदतीमंदंदक्षिणासाप्रदक्षिणं ॥ ११ ॥ ततःस्वस्त्ययनंकृत्वामंत्रविद्विजयैषिणी ॥ अंतःपुरंसहस्त्रीभिःप्रविष्टाशोकमोहिता ॥ १२ ॥ प्रवि
ष्टायांतुतारायांसहस्त्रीभिःस्वमालयं ॥ नगर्यानिर्ययौक्रुद्धोमहासर्पइवश्वसन् ॥ १३ ॥ सनिःश्वस्यमहारोषोवालीपरमवेगवान् ॥ सर्वतश्चारयन्दृष्टिं
शत्रुदर्शनकांक्षया ॥ १४ ॥ सददर्शततःश्रीमान्सुग्रीवंहेमपिंगलं ॥ सुसंवीतमवष्टब्धंदीप्यमानमिवानलं ॥ १५ ॥ तंसदृष्ट्वामहाबाहुःसुग्रीवंपर्यव
स्थितं ॥ गाढंपरिदधेवासोवालीपरमकोपनः ॥ १६ ॥ सवालीगाढसंवीतोमुष्टिमुद्यम्यवीर्यवान् ॥ सुग्रीवमेवाभिमुखोययौयोद्धुंकृतक्षणः ॥ १७ ॥
श्लिष्टंमुष्टिंसमुद्यम्यसंरब्धतरमागतः ॥ सुग्रीवोपिसमुद्दिश्यवालिनंहेममालिनं ॥ १८ ॥

तुवधमित्यर्थः अहंजित्वेतिपाठस्त्वसांप्रदायिकः ॥ १० ॥ ११ ॥ मंत्रवित्स्वस्त्ययनमंत्रवेत्रीदेवांशत्वात्तद्वेदनं ॥ १२ ॥ १३ ॥ सर्वतोदृष्टिंचारयन् स्थितइतिशेषः ॥ १४ ॥ सुसंवीतंबद्धकच्छं अवष्टब्धंयुयुत्सयादृढंभूमिमाक्रम्यस्थितं ॥ १५ ॥ १६ ॥ गाढसंवीतःदृढंबद्धकच्छः ॥ १७ ॥ सुग्रीवोपिवालिनंसमुद्दिश्यश्लिष्टंदृढबद्धंमुष्टिमुद्यम्यकिंचित्संमुखमागतः ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ वेगविमुक्तस्त्वदुपरीतिशेषः ॥ २० ॥ एवमुक्तोवालिना तवप्राणान्हरन्नेषमुष्टिर्मामकस्तवमूर्ध्निपततुइत्यब्रवीत् ॥ २१ ॥ सुग्रीवमभिक्रम्याक्रम्यस्थितेनवालिनावेगतस्ताडितःसुग्रीवःसापीडःसनिर्झरःपर्वतइवाभवत् ॥ २२ ॥ निःशंकंशोणितोद्गारजदुःखसंबंधरहितंयथातथाऽभिहतोवालीसागरेनौरिवविह्वलोऽभवत् ॥ २३ ॥ २४ ॥ सुपर्णेनसमंवेगितंवेगोययो

तंवालीक्रोधताम्राक्षंसुग्रीवंरणकोविदं ॥ आपतंतंमहावेगमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ एषमुष्टिर्महान्बद्धोगाढःसुनियतांगुलिः ॥ मयावेगविमुक्त
स्तेप्राणानादाययास्यति ॥ २० ॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवःक्रुद्धोवालिनमब्रवीत् ॥ तवचैषहरन्प्राणान्मुष्टिःपततुमूर्धनि ॥ २१ ॥ ताडितस्तेनसंक्रुद्धःसमभि
क्रम्यवेगतः ॥ अभवच्छोणितोद्गारीसापीडइवपर्वतः ॥ २२ ॥ सुग्रीवेणतुनिःशंकंसालमुत्पाट्यतेजसा ॥ गात्रेष्वभिहतोवालीवज्रेणेवमहागिरिः
॥ २३ ॥ सतुवृक्षेणनिर्भग्नःसालताडनविह्वलः ॥ गुरुभारभराक्रांतानौःससार्थेवसागरे ॥ २४ ॥ तौभीमबलविक्रांतौसुपर्णसमवेगितौ ॥ प्रयुद्धौ
घोरवपुषौचंद्रसूर्याविवांबरे ॥ २५ ॥ परस्परममित्रघ्नौछिद्रान्वेषणतत्परौ ॥ ततोऽवर्धतवालीतुबलवीर्यसमन्वितः ॥ २६ ॥ सूर्यपुत्रोमहावीर्यःसुग्री
वःपरिहीयत ॥ वालिनाभग्नदर्पस्तुसुग्रीवोमंदविक्रमः ॥ २७ ॥ वालिनंप्रतिसामर्षोदर्शयामासराघवं ॥ वृक्षैःसशाखैःशिखरैर्वज्रकोटिनिभैर्नखैः
॥ २८ ॥ मुष्टिभिर्जानुभिःपद्भिर्बाहुभिश्चपुनःपुनः ॥ तयोर्युद्धमभूद्घोरंवृत्रवासवयोरिव ॥ २९ ॥ तौशोणिताक्तौयुध्येतांवानरौवनचारिणौ ॥ मेघा
विवमहाशब्दैस्तर्जमानौपरस्परं ॥ ३० ॥ हीयमानमथापश्यत्सुग्रीवंवानरेश्वरं ॥ प्रेक्षमाणंदिशश्चैवराघवःसमुहुर्मुहुः ॥ ३१ ॥ ततोरामोमहातेजा
आर्तंदृष्ट्वाहरीश्वरं ॥ सशरंवीक्षतेवीरोवालिनोवधकांक्षया ॥ ३२ ॥ ततोधनुषिसंधायशरमाशीविषोपमं ॥ पूरयामासतच्चापंकालचक्रमिवांतकः
॥ ३३ ॥ तस्यज्यातलघोषेणत्रस्ताःपत्ररथेश्वराः ॥ प्रदुद्रुवुर्मृगाश्चैवयुगांतइवमोहिताः ॥ ३४ ॥ मुक्तस्तुवज्रनिर्घोषःप्रदीप्ताशनिसन्निभः ॥ राघवे
णमहाबाणोवालिवक्षसिपातितः ॥ ३५ ॥

तौ प्रकृष्टंयुद्धंययोस्तौ चंद्रसूर्याविवेतियद्यर्थातिशयोक्तिरेषा ॥ २५ ॥ २६ ॥ परिहीयत अडभावआर्षः ॥ २७ ॥ राघवंदर्शयामासस्वहानिमितिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ युध्येतांअयुध्येतां ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सरामः शरंवीक्षतेस्म ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पत्ररथाःपक्षिणः ॥ ३४ ॥ मुक्तोबाणःपातितइत्यर्थः ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ आश्वयुक्समयेआश्वयुक्आश्वयुजीपौर्णमासीयत्रमासेतस्मिन्नाश्विनेमासिपौर्णमास्यामिंद्रध्वजोत्सवांतेउद्धूतउत्क्षिप्तइंद्रध्वजोयथाभूमौपपाततद्वद्वालीपीष्मांतेपतितइत्यर्थः अतएवसुग्रीवाभिषेकसमयेश्रावणोमासोधुनावर्ततइतिवचनेननविरोधः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ उक्तमुपसंहरति नरोत्तमइति मुखतःमुखस्थलललाटनेत्रेणेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ शोणिततोयस्यविस्रवैःस्रुतिभिःप्रभ्रंशितउत्सवांतेपातितः ॥ ४० ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ५ ॥

ततस्तेनमहातेजावीर्ययुक्तःकपीश्वरः॥वेगेनाभिहतोवालीनिपपातमहीतले॥ ३६॥ इंद्रध्वजइवोद्धूतःपौर्णमास्यांमहीतले ॥ आश्वयुक्समयेमासिगतसत्त्वोविचेतनः॥ ३७॥ बाष्पसंरुद्धकंठस्तुवालीचार्तस्वरःशनैः ॥ ३८ ॥ नरोत्तमःकालइवांतकोपमंशरोत्तमंकांचनरूपभासितं ॥ ससर्जदीप्तंतममित्रमर्दनंसधूममग्निंमुखतोयथाहरः॥ ३९ ॥ अथोक्षितःशोणिततोयविस्रवैःप्रपुष्पिताशोकइवाचलोद्गतः ॥ विचेतनोवासवसूनुराहवेप्रभ्रंशितेंद्रध्वजवत्क्षितिंगतः॥ ४०॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेषोडशःसर्गः॥ १६॥ ॥ ५॥ ॥ ॥

ततःशरेणाभिहतोरामेणरणकर्कशः॥पपातसहसावालीनिकृत्तइवपादपः ॥ १ ॥ सभूमौन्यस्तसर्वांगस्तप्तकांचनभूषणः॥ अपतद्देवराजस्यमुक्तरश्मिरिवध्वजः॥ २ ॥ अस्मिन्निपतितेभूमौहर्यृक्षाणांगणेश्वरे॥ नष्टचंद्रमिवव्योमनव्यराजतमेदिनी॥ ३॥ भूमौनिपतितस्यापितस्यदेहंमहात्मनः॥ नश्रीर्जहातिनप्राणानतेजोनपराक्रमः॥ ४॥ शक्रदत्तावरामालाकांचनीरत्नभूषिता॥ दधारहरिमुख्यस्यप्राणांस्तेजःश्रियंचसा ॥ ५ ॥ सतयामालयावीरोहैमयाहरियूथपः॥ संध्यानुगतपर्यंतःपयोधरइवाभवत्॥ ६ ॥ तस्यमालाचदेहश्चमर्मघातीचयःशरः ॥ त्रिधेवरचितालक्ष्मीःपतितस्यापिशोभते॥ ७॥ तदस्त्रंतस्यवीरस्यस्वर्गमार्गप्रभावनं॥ रामबाणासनक्षिप्तमावहत्परमांगतिं॥ ८॥

ततइति ॥ १ ॥ मुक्तरश्मिःमुक्तरथरज्जुबंधनः ॥ २ ॥ मेदिनीतद्राज्यभूमिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्राणाद्यहानेकारणमाह शक्रेति ॥ ५ ॥ हैमयाहैम्या संध्ययासंध्यारागेणानुगतःपर्यंतोयस्यपयोधरसाम्यंतुवालिदेहस्य ॥ ६ ॥ त्रिधारचितेवत्रिधाविभक्तेवमालादेहशररूपालक्ष्मीरितियावत्॥ ७ ॥ स्वर्गमार्गप्रभावनंतत्प्रकाशकंसत्परमांगतिंब्रह्मलोकमावहत्प्रापयतिस्म बाणाअस्यंतेऽनेनेतिबाणासनंधनुः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ महेंद्रंउपेंद्रस्यैवदत्रवधोत्तरमिदंनामेत्येके महेंद्रआजानदेवः उपेंद्रःकर्मदेवइत्यन्ये ॥ १० ॥ हरिलोचनंपीतनेत्रंहरित्शब्दःपीतपर्यायः हरिद्राभः पालाशोहरितोहरिदितिकोशः आर्षस्तल्लोपः ॥ ११ ॥ १२ ॥ बहुमान्यसन्मान्य शनैरेवउपयातौसमीपंगतौ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अल्पतेजोऽल्पवश्वयस्यसः नष्टचेतनःनष्टचेष्टः गर्वितंगर्वोपेतंयथाभवतितथारणगर्वितं

तंतथापतितंसंख्येगतार्चिषमिवानलं॥ ययातिमिवपुण्यांतेदेवलोकादिहच्युतं॥ ९॥ आदित्यमिवकालेनयुगांतेभुविपातितं॥ महेंद्रमिवदुर्धर्षमुपेंद्रमिवदुःसहं॥ १०॥ महेंद्रपुत्रंपतितंवालिनंहेममालिनं॥ व्यूढोरस्कंमहाबाहुंदीप्तास्यंहरिलोचनं ॥ ११ ॥ लक्ष्मणानुचरोरामोददर्शोपससर्पच॥ तंतथापतितंवीरंगतार्चिषमिवानलं॥ १२॥ बहुमान्यचतंवीरंवीक्षमाणंशनैरिव॥ उपयातौमहावीर्यौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ १३ ॥ तंदृष्ट्वाराघवंवालीलक्ष्मणंचमहाबलं॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंप्रश्रितंधर्मसंहितं॥ १४॥ सभूमावल्पतेजोसुर्निहतोनष्टचेतनः ॥ अर्थसंहितयावाचागर्वितंरणगर्वितं॥ १५॥ पराङ्मुखवधंकृत्वाकोत्रप्राप्तस्त्वयागुणः॥ यदहंयुद्धसंरब्धस्त्वत्कृतेनिधनंगतः॥ १६॥ कुलीनःसत्त्वसंपन्नस्तेजस्वीचरितव्रतः॥ रामःकरुणवेदीचप्रजानांचहितेरतः॥ १७॥ सानुक्रोशोमहोत्साहःसमयज्ञोदृढव्रतः॥ इत्येतत्सर्वभूतानिकथयंतियशोभुवि॥ १८॥ दमःशमःक्षमाधर्मोधृतिःसत्त्वंपराक्रमः॥ पार्थिवानांगुणाराजन्दंडश्चाप्यपकारिषु॥ १९॥ तान्गुणान्संप्रधार्याहमग्र्यंचाभिजनंतव ॥ तारयाप्रतिषिद्धःसन्सुग्रीवेणसमागतः॥ २०॥ नमामन्येनसंरब्धंप्रमत्तंवेद्धुमर्हसि॥ इतितेबुद्धिरुत्पन्नाबभूवादर्शनेतव॥ २१॥ सत्वांविनिहतात्मानंधर्मध्वजमधार्मिकं॥ जानेपापसमाचारंतृणैःकूपमिवावृतं॥ २२॥

राममर्थयुक्तयावाचापरुषमब्रवीदित्यन्वयः॥ १५ ॥ पराङ्मुखवधंयुयुत्सयात्वदनभिमुखं तदेवाह युद्धसंरब्धःयुद्धार्थमन्यस्मैकृतक्रोधः ॥ १६ ॥ १७ ॥ समयज्ञःउचितानुचितकालज्ञः ॥ १८ ॥ दमशमावंतर्बाह्येंद्रियनिग्रहः क्षमाशक्यप्रतिक्रियाऽपकारसहिष्णुता ॥ १९ ॥ तान्राजयोग्यान् अभिजनंमहाकुलप्रसूतत्वं ॥ २० ॥ अन्येनसंयुक्तमतएवतेत्वयिप्रमत्तमसावधानंमांनवेद्धुमर्हसीतिबुद्धिःतवादर्शनेतवदर्शनात्प्रागुत्पन्ना ॥ २१ ॥ विनिहतात्मानंअधर्माचरणान्नष्टात्मानं ॥ २२ ॥

प्रच्छन्नंभस्मनेतिशेषः छद्मव्याजः ॥ २३ ॥ विषयेदेशेयदायस्मात्पापंनकरोमि नेत्यस्यानुकर्षः त्वांनावजानेतवावज्ञांचनकरोमि ॥ २४ ॥ २५ ॥ लिंगंजटावल्कलधरत्वंअस्ति मद हिंसासाधनमितिशेषः तच्चप्रत्यक्षदृश्यमेवेत्याह दृश्यतइति ॥ २६ ॥ २७ ॥ अभव्योऽविनीतः ॥ २८॥ २९ ॥ एषावनचरत्वादिरूपाप्रकृतिःस्वभावः पुरुषस्त्वं तेनग्रामवासित्वादन्याशि त्वंव्यंग्यं ॥ ३०॥ रूपंरूप्यं कारणानिचेत्याहुरितिशेषः वनेविद्यमानेषुमदीयेषुमूलेषुफलेषुवाकस्तेलोभःअपेक्षा नकापीत्यर्थः एवंचवनचरत्वपुरचरत्वमृगत्वमनुष्यत्वमूलाशनत्वान्नाश

सतांविषधरंपापंप्रच्छन्नमिवपावकं॥ नाहंत्वामभिजानामिधर्मच्छद्माभिसंवृतं॥ २३॥ विषयेवापुरेवातेयदापापंकरोम्यहं ॥ नचत्वामवजानेहंक स्मात्त्वंहंस्यकिल्बिषं॥ २४॥ फलमूलाशनंनित्यंवानरंवनगोचरं॥ मामिहाप्रतियुध्यंतमन्येनचसमागतं॥ २५॥ त्वंनराधिपतेःपुत्रःप्रतीतःप्रियदर्श नः॥ लिंगमप्यस्तितेराजन्दृश्यतेधर्मसंहितं॥ २६॥ कःक्षत्रियकुलेजातःश्रुतवान्नष्टसंशयः॥ धर्मलिंगप्रतिच्छन्नःक्रूरंकर्मसमाचरेत्॥ २७॥ त्वंरा घवकुलेजातोधर्मवानितिविश्रुतः॥ अभव्योभव्यरूपेणकिमर्थंपरिधावसे॥ २८ ॥सामदानंक्षमाधर्मःसत्यंधृतिपराक्रमौ ॥ पार्थिवानांगुणाराज न्दंडश्चाप्यपकारिषु॥ २९॥ वयंवनचरारामम्रृगामूलफलाशिनः ॥ एषाप्रकृतिरस्माकंपुरुषस्त्वंनरेश्वर ॥ ३० ॥ भूमिर्हिरण्यंरूपंचनिग्रहेकारणानि च॥ तत्रकस्तेवनेलोभोमदीयेषुफलेषुवा॥ ३१॥नयश्चविनयश्चोभौनिग्रहानुग्रहावपि॥राजवृत्तिरसंकीर्णानृपाःकामवृत्तयः॥ ३२॥त्वंतुकामप्रधा नश्चकोपनश्चानवस्थितः॥ राजवृत्तेषुसंकीर्णःशरासनपरायणः॥ ३३॥ नतेस्त्यपचितिर्धर्मेनार्थेबुद्धिरवस्थिता ॥ इंद्रियैःकामवृत्तःसन्कृष्यसेमनु जेश्वर॥ ३४॥ हत्वाबाणेनकाकुत्स्थमामिहानपराधिनं॥ किंवक्ष्यसिसतांमध्येकर्मकृत्वाजुगुप्सितं॥ ३५॥ राजहाब्रह्महागोघ्नश्चोरःप्राणिवधेरतः॥ नास्तिकःपरिवेत्ताचसर्वेनिरयगामिनः॥ ३६॥

नत्वनरेश्वरत्ववानरेश्वरत्वरूपवैधर्म्यान्नावयोर्विरोधप्रसक्तिरितिभावः ॥ ३१ ॥ नयोनीतिर्विनयःप्रश्रयः असंकीर्णानिग्रहानुग्रहादिविषयेविपरीता ॥ ३२ ॥ शरासनपरायणः यत्रका पिशराणामासनंत्यागस्तत्परायणः ॥३३॥ अपचितिःपूजा कामवृत्तःसन्निंद्रियैःकृष्यसेइतिसंबंधः॥३४॥३५॥ परिवेत्ताज्येष्ठेऽकृतदारेऽकृताग्निहोत्रेचकृतदारःकृताग्निहोत्रोनुजः॥३६॥

गच्छंतेगच्छंति तेषुप्रकृतेराजहत्वंदोषेबोध्यः ॥ ३७ ॥ यद्यपिक्षत्रियस्यमृगहननमप्यस्तितथापिमद्विषयमिदमप्रयोजनमित्याह अधार्यमिति वर्जितंअस्पृश्यत्वेनस्मृतिपूक्तमित्यर्थः ॥ ३८ ॥ अभक्ष्याणीत्यत्रप्रमाणमाह पंचपंचेत्यादि ब्रह्मक्षत्रेणेतिसमाहारद्वंद्वः शल्यकःखड्गी शुक्तिकाकारशल्यावृतसर्वांगोजंतुविशेषइत्यन्ये श्वाविधःकंटकाकारदीर्घरोमभिःशुनां वेधकोजंतुः ॥ ३९ ॥ सोहंपंचनखोहतः अभक्ष्यःपंचनखोहतइत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ त्वंतुनराज्यार्हइत्याह त्वयेति ॥ ४२ ॥ शठोगूढविप्रियकृत् निकृतिपरापकारंचरतीतिनैकृति

सूचकश्चकदर्यश्चमित्रघ्नोगुरुतल्पगः॥ लोकंपापात्मनामेतेगच्छंतेनात्रसंशयः॥ ३७॥ अधार्यंचर्ममेसद्भीरोमाण्यस्थिचवर्जितं॥ अभक्ष्याणिच मांसानित्वद्विधैर्धर्मचारिभिः ॥ ३८॥ पंचपंचनखाभक्ष्याब्रह्मक्षत्रेणराघव ॥शल्यकःश्वाविधोगोधाशशःकूर्मश्चपंचमः ॥ ३९॥ चर्मचास्थिचमे रामनस्पृशंतिमनिषिणः॥ अभक्ष्याणिचमांसानिसोहंपंचनखोहतः॥ ४० ॥ तारयावाक्यमुक्तोहंसत्यंसर्वज्ञयाहितं॥ तदतिक्रम्यमोहेनकालस्यवश मागतः॥ ४१॥ त्वयानाथेनकाकुत्स्थनसनाथावसुंधरा॥ प्रमदाशीलसंपूर्णापत्येवचविधर्मणा॥ ४२॥ शठोनैकृतिकःक्षुद्रोमिथ्याप्रश्रितमानसः॥ कथंदशरथेनत्वंजातःपापोमहात्मना ॥ ४३ ॥ छिन्नचारित्र्यकक्ष्येणसतांधर्मातिवर्तिना॥ त्यक्तधर्मांकुशेनाहंनिहतोरामहस्तिना ॥ ४४॥ अशुभं चाप्ययुक्तंचसतांचैवविगर्हितं ॥ वक्ष्यसेचेदृशंकृत्वासद्भिःसहसमागतः ॥ ४५ ॥उदासीनेषुयोस्मासुविक्रमोयंप्रकाशितः॥ अपकारिषुतेरामनै वंपश्यामिविक्रमं ॥ ४६ ॥ दृश्यमानस्तुयुध्येथामयायुधिनृपात्मज ॥ अद्यवैवस्वतंदेवंपश्येस्त्वंनिहतोमया ॥ ४७॥ त्वयाऽदृश्येनतुरणेनिहतोहंदु रासदः॥ प्रसुप्तःपन्नगेनेवनरःपापवशंगतः ॥ ४८ ॥ सुग्रीवप्रियकामेनयदहंनिहतस्त्वया ॥ मामेवयदिपूर्वंत्वमेतदर्थमचोदयः ॥ मैथिलीमहम काह्नातवचानीतवान्भवेः॥ ४९ ॥

कः मिथ्यैवप्रश्रितंमानसंयस्यसः अजितांतःकरणइतियावत् ॥ ४३ ॥ छिन्नाचारित्र्यस्यकक्ष्यामर्यादायेनसतथा सतांधर्ममतिक्रांतेन ॥ ४४ ॥ वक्ष्यसेकिंवक्ष्यसीत्यर्थः किमित्यध्या हारः ॥ ४५ ॥ अपकारिषुदारापहारिषु ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अदृश्येनअप्राप्तदर्शनेनत्वयापन्नगवन्निहतः अतस्त्वंपापवशंगतइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ एतदर्थंसीतायाआहरणमुद्दिश्यमामेवपूर्वं प्राप्ययद्यचोदयस्तदातवमैथिलीमहमेकाह्नानीतवान् भवेःभवेयमितियावत्॥ ४९ ॥

अनिहतंअनिहतमेवेत्यर्थः ॥ ५० ॥ सागरतोयेतन्मध्यवर्तिद्वीपे श्वेतामश्वतरीमिवश्वेताश्वतरीरूपिणींश्रुतिमधुकैटभाभ्यांपातालेनिगृहीतांयथाहयग्रीवोभुवमानयतिस्मतद्वत् ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ लोकःसर्वोपिकालेनकालधर्मेणमृत्युनाविनियुज्यते एवंविधःस्वभावःकाममस्तुतस्मान्मेमरणकृतोनविषादःअपितुभवताराज्यंप्राप्तंचेत्तदामद्वधकारणस्यत्वद्वाउयस्यलोकःप्र श्रेक्षमंयुक्तमुत्तरंसाधुसम्यग्विचिंत्यतां ॥ ५३ ॥ उपसंहरति इत्येवमिति अस्यसर्गस्यतीर्थेनरामस्तुतिपरतयायद्योजनंतन्नकविनिबद्धस्यवक्तुर्वालिनस्तात्पर्यविषयभूतं यदयुक्तंमयाप् वैप्रमादाद्वाक्यमप्रियंतत्रापिखलुमेदोषंकर्तुंनार्हसिराघवेत्यग्रेवाल्युक्तेः नापिवाल्मीकेः तस्यदुरुक्त्यनुवादकत्वात् अतात्पर्यविषयमपिबुद्धिवैभवादक्षरार्थत्वेनवर्ण्यतइतिचेत्काव्यांत

राक्षसंचदुरात्मानंतवभार्यापहारिणं॥ कंठेबध्वाप्रदद्यांतेऽनिहतंरावणंरणे॥ ५० ॥ न्यस्तांसागरतोयेवापातालेवापिमैथिलीं ॥ आनयेयंतवादेशा च्छ्वेतामश्वतरीमिव॥ ५१ ॥ युक्तंयत्प्राप्नुयाद्राज्यंसुग्रीवःस्वर्गतेमयि॥ अयुक्तंयदधर्मेणत्वयाहंनिहतोरणे ॥ ५२ ॥ काममेवंविधोलोकःकालेनवि नियुज्यते ॥ क्षमंचेद्भवताप्राप्तमुत्तरंसाधुचिंत्यतां ॥ ५३॥ इत्येवमुक्त्वापरिशुष्कवक्त्रःशराभिघाताद्व्यथितोमहात्मा॥ समीक्ष्यरामंरविसन्निकाशंतू ष्णींबभौवानरराजसूनुः॥ ५४॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तदशःसर्गः॥ १७॥ ॥ ७॥ ॥ इत्युक्तःप्रश्रितं वाक्यंधर्मार्थसहितंहितं॥ परुषंवालिनारामोनिहतेनविचेतसा॥ १ ॥ तंनिष्प्रभमिवादित्यंमुक्ततोयमिवांबुदं॥ उक्तवाक्यंहरिश्रेष्ठमुपशांतमिवान लं॥ २ ॥ धर्मार्थगुणसंपन्नंहरीश्वरमनुत्तमं॥ अधिक्षिप्तस्तदारामःपश्चाद्वालिनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ धर्ममर्थंचकामंचसमयंचापिलौकिकं ॥ अविज्ञाय कथंबाल्यान्मामिहाद्यविगर्हसे॥ ४॥ अपृष्ट्वाबुद्धिसंपन्नान्वृद्धानाचार्यसंमतान्॥ सौम्यंवानरचापल्यात्त्वंमांवक्तुमिहेच्छसि॥ ५॥

रमेवभगवतःस्तावकंक्रियतांकिमनेनप्रयासेनेतिदिक् ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तदशःसर्गः॥ १७॥ ॥ ७ ॥ प्रश्रितंप्रश्रयाभासोपेतं एवंधर्मार्थसहितत्वंचाभासरूपमेव तत्रमामेवयदिपूर्वमित्यादिहिताभासः अर्थाभासश्चधर्माभासोराजहेत्यादि परुषत्वंतुमुख्यमेव निहतेनविरुद्धेन ॥ १ ॥ २ ॥ धर्मार्थगुणसंपन्नमित्यब्रवीदितिक्रियाविशेषणं अधिक्षिप्तःपरुषमुक्तः ॥ ३ ॥ लौकिकंसमयंलोकाचारं ॥ ४ ॥ अविज्ञानेहेतुमाह अपृष्ट्वेति आचार्यसंमतान्स्वस्वकुलाचारशिक्षकान् वानरत्वादेवैतदभावः वानरत्वप्रयुक्तचापल्यादेवंवादस्तवेत्यर्थःइच्छसिऐषीः ॥ ५ ॥

इयंभूमिरिक्ष्वाकूणांमनुनास्मत्कुलकूटस्थेनदत्तेत्यर्थः तथाम्गादिपर्यंतंनिग्रहानुग्रहेष्वधिकारोपिदत्तइतिशेषः ॥ ६ ॥ तांपितृपितामहादिक्रमागतांभुवं निग्रहानुग्रहेदुष्टशिष्टयोरि तिशेषः ॥ ७ ॥ यथादृष्टःअपरोक्षानुभवसिद्धः सराजा अस्मिन्काले सर्वभूमेरितिशेषः ॥ ८ ॥ ततःकितत्राह तस्येति धर्मायकृतआदेशोनियोगोयेषांते धर्मसंतानंधर्मवृद्धि धर्मपद मधर्मनिवृत्तेरप्युपलक्षणं ॥ ९ ॥ धर्मविप्रियंधर्मनाशंकश्चरेत्आचरितुंशक्नुयात् ॥ १० ॥ तेवयमिदानींतनमूलप्रभुभरताज्ञयामार्गविभ्रष्टंचिंतयामःविचारयामः निगृह्णीमइतिपाठांतरं ॥ ११ ॥ ततःकितत्राह त्वंतुकर्मणाचारित्रेणगर्हितःलोकेनिंदितः अतएवसंक्लिष्टःपीडितोधर्मोयेनतादृशः कामतंत्रंकामरूपःपुरुषार्थःसएवप्रधानोमुख्योयस्यसः ॥ १२ ॥ तदुपपाद

इक्ष्वाकूणामियंभूमिःसशैलवनकानना॥ मृगपक्षिमनुष्याणांनिग्रहानुग्रहेष्वपि ॥ ६ ॥ तांपालयतिधर्मात्माभरतःसत्यवानृजुः॥ धर्मकामार्थतत्त्व ज्ञोनिग्रहानुग्रहेरतः॥ ७॥ नयश्चविनयश्चोभौयस्मिन्सत्यंचसुस्थितं॥ विक्रमश्चयथादृष्टःसराजादेशकालवित् ॥ ८ ॥ तस्यधर्मकृतादेशावयमन्ये चपार्थिवाः॥ चरामोवसुधांकृत्स्नांधर्मसंतानमिच्छवः॥ ९ ॥ यस्मिन्नृपतिशार्दूलेभरतेधर्मवत्सले॥ पालयत्यखिलांपृथ्वींकश्चरेद्धर्मविप्रियं॥ १०॥ तेवयंमार्गविभ्रष्टंस्वधर्मेपरमेस्थिताः॥ भरताज्ञांपुरस्कृत्यचिंतयामोयथाविधि॥ ११ ॥ त्वंतुसंक्लिष्टधर्मश्चकर्मणाचविगर्हितः॥ कामतंत्रप्रधानश्च नस्थितोराजवर्त्मनि॥ १२ ॥ ज्येष्ठोभ्रातापितावापियश्चविद्यांप्रयच्छति॥ त्रयस्तेपितरोज्ञेयाधर्मेचपथिवर्तिनः॥ १३ ॥ यवीयानात्मनःपुत्रःशिष्य श्चापिगुणोदितः॥ पुत्रवत्तेत्रयश्चिंत्याधर्मश्चैवात्रकारणं ॥ १४ ॥ सूक्ष्मःपरमविज्ञेयःसतांधर्मःप्लवंगम ॥ हृदिस्थःसर्वभूतानामात्मावेदशुभाशुभं ॥ १५॥ चपलश्चपलैःसार्धंवानरैरकृतात्मभिः॥ जात्यंधइवजात्यंधैर्मंत्रयन्प्रेक्षसेनुकिं॥ १६॥

यति ज्येष्ठइति विद्यांत्रय्यादिविद्यां धर्मेचपथिवर्तिनः धर्ममार्गेवर्तोवर्तनंयस्यतस्य ॥ १३ ॥ अत्रचिंतने तथाधर्मोधर्मज्ञानमेवकारणं ॥ १४ ॥ तच्चनसर्वेषांसुलभमित्याह सूक्ष्मइति सतांसूक्ष्मोयोधर्मःसपरासद्गुरूपदेशादिजामाशोभायेषांतैरेवविज्ञेयोऽन्यैःपरमत्यर्थमविज्ञेयएव किंचेश्वरएवतज्ज्ञइत्याह हृदिस्थइति सर्वभूतानामात्मातत्त्वभूतोव्यापकश्चातएवसर्व प्राणिहृदिस्थःससर्वभूतानांसर्वप्राणिनांशुभाशुभंवेद एवंचांतर्यामित्वात्तवपापमहंजानेइतिव्यंग्यमत्र ॥ १५ ॥ त्वंतुधर्मज्ञानप्रसक्तिहीनएवेत्याह चपलइति जात्यंधोजात्यंधैरिवच पलैरकृतात्मभिराचार्याशिक्षितैर्वानरैःसहमंत्रयन्निश्चिन्वन्किंनुकथंनुप्रेक्षसेज्ञास्यसिधर्ममितिशेषः रक्षसेनुकिमितिपाठेरक्षणीयप्रजाजातंकिंनुरक्षसिनकिमपि अतोधर्मभ्रष्टोराजदं डयस्त्वमितिभावः ॥ १६ ॥

अथधर्मभ्रष्टत्वंव्यक्तमेववक्तुमाह अहंत्विति अस्यवचनस्यचपलश्चपलैरितिवचनस्यव्यक्ततां व्यक्तोर्थोयस्येतिअर्शआद्यजंतंव्यक्तपदं तद्भावोव्यक्ततातदर्थस्तंब्रवीमि ॥ १७ ॥ पश्य युक्तमयुक्तंवेतिचिंतय वर्तसिवर्तसे ॥ १८॥ ननुभ्रातुर्ज्येष्ठस्ययोभार्यांजीवतोमहिषींप्रियां धर्मेणमातरंयस्तुस्वीकरोतिजुगुप्सितइतिअधेप्रायोपवेशसमयेअंगदोक्तेःसुग्रीवस्यापिज्येष्ठभ्रातुःपितृसमस्यभार्यामवर्शनंतुल्यमित्यतआह अस्यत्वमिति धरमाणस्यप्राणान्धारयतएवजीवतस्त्वयानिश्चीयमानजीवनस्यैवपत्न्यांतवस्नुषाभूतायांरुमायांयतोवर्तसेऽतस्त्वंस्पष्टंपापकर्मकृत् सुग्रीवस्तुतवजीवननिश्चयाभावात्त्वत्पत्न्यांताराायांप्रागवर्तिष्टअतःपरंवत्स्यतिच किंचत्रैवर्णिकेष्वपिदेवरस्यमृतभ्रातृस्त्रियामपुत्रायांवृत्तिदर्शनात्तिर्यग्योनिपुतस्यांवृत्तिर्नदोषः तथावृत्तौचमरणज्ञानमेवप्रयोजकंतिर्यक्ष्वितिभगवदाशयः अनेनत्रैवर्णिकेतरस्त्रीणांमृतभर्तृकाणांतरुणीनांस्वजातीयपुरुषांगीकारोनाधर्मइतिसूचितं दृश्यतेचतथाव्यवहारःशूद्रादिजातौ नचमनुष्याधिकारस्यनिषेधादिशास्त्रस्यकथंतिर्यक्षुप्रवृत्तिरितिवाच्यं तिर्यग्योनेरपिमनुष्यवद्राजादिव्यवहारदर्शनेनमनुष्यतुल्यज्ञानवत्त्वादस्त्येवायंदोषइत्याशयात् किंचधर्मेऽन

अहंतुव्यक्ततामस्यवचनस्यब्रवीमिते ॥ नहिमांकेवलंरोषात्त्वंविगर्हितुमर्हसि ॥ १७॥ तदेतत्कारणंपश्ययदर्थंत्वंमयाहतः ॥ भ्रातुर्वर्तसिभार्यायांत्यक्त्वाधर्मंसनातनं ॥ १८ ॥ अस्यत्वंधरमाणस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ रुमायांवर्तसेकामात्स्नुषायांपापकर्मकृत् ॥ १९ ॥

धिकारिणामपींद्रादीनांवृत्रवधादौब्रह्महत्यादिदोषस्मरणेननिषेधेषुतदतिक्रमप्रायश्चित्तादौचदेवानामधिकारवदेषामप्यधिकारेबाधकाभावः किंचदेवादीनांस्वयजनीयेंद्रांतराभावादनधिकारइतिपूर्वमीमांसायांनिर्णीतं एवंचतदनपेक्षदानादिधर्मेषुब्रह्मविद्यायांचाधिकारोस्त्येवेत्युत्तरमीमांसायांस्पष्टं तद्वदीदृशानांज्ञानवतांतिरश्चामप्यधिकारेबाधकाभावः किंच सर्वदेवतावाचकपदानामंतर्यामीश्वरवाचकत्वेनसर्वत्रदेवानामधिकारोस्त्येव नचब्राह्मणत्वाद्यभावात्तेषामनधिकारः तेषामपिक्षत्रियत्वाद्वैवस्वतमन्वादेरिवातएवचंद्रवरुणादीनांयज्ञःस्मर्यतेपुराणेषु तत्रतत्रकर्मण्यर्थवादतःफलकल्पनवत्पुराणस्थार्थवादैस्तदधिकारस्यापिकल्पयितुंयुक्तत्वात् किंच त्रैवर्णिकस्याधिकारइत्यत्रत्रैवर्णिकपदंवेदतदर्थज्ञानवत्परमतोदेवादीनांतदधिकारःसिद्धइतिभगवतोव्यासवाल्मीकिप्रभृतीनांचाशयः जैमिनेस्त्वेतदंशेऽज्ञानमेव अतएवतद्दूरीकरणार्थंमार्कंडेयेनात्मानंप्रतिधर्मान्पृछतोजैमिनेर्विंध्यारण्यवासितत्त्वज्ञपक्षिमुखेनधर्मबोधनंकृतं तेनहिपक्षिणांज्ञानानधिकारइतिस्वोक्तेस्तस्याविश्वासेजातेन्यत्रापिव्यासादिविरुद्धेस्वोक्तेर्थेतस्याप्रामाण्यग्रहोभविष्यतीतितदाशयइत्यन्यत्रविस्तरः अतएवगृध्रराजस्यभगवतादाहादिकृतं अग्रेचसंपातिनातद्भ्रात्राकरिष्यमाणमुदकदानादिनासंगतमितिदिक् ॥ १९ ॥

उपसंहरति तदिति तत्तस्माद्धर्माद्व्यतीतस्यचधर्मभ्रष्टस्य एवंचेदृशेव्यवहारेप्राणांतोदंडइतिसूचितं ॥ २० ॥ लोकवृत्तात्लोकव्यवहारमर्यादातः अपेयुषोऽपगतवतः दंडादन्यत्रततोन्यमित्यर्थः केचित्तु अनेनतिर्यग्योनिव्यवहारमर्यादाप्येषैवेतिध्वनितं दृश्यतेचगृहेपाल्यमानेषुपारावतादिषुअन्यंस्वभार्यासहितंदृष्ट्वत्सुपरस्परंयुद्धंभार्यायाबहुप्रकारताडनादिदंडइत्याहुः ॥ २१ ॥ क्षत्रियोहं दंडाधिकारीत्यर्थः दंडादन्यत्रनिग्रहंनपश्यामीत्युक्तेर्थेस्मृतिप्रमाणयति औरसीमिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ गुरुर्महान्योधर्मस्तंव्यतिक्रांतंतस्माच्च्युतं निघ्नन्निविशेषः प्राज्ञोविद्वान् धर्मेणपालयन् धर्मयुक्तमितिशेषः ॥ २४ ॥ भरतादेशावधिकृत्वा भरतादेशंतदाज्ञामवधिप्रमाणंकृत्वा ननुभरतेनरामंप्रत्याज्ञायाअकृतत्वान्मृषोक्तिरेषेतिचेन्न अस्मादेवभगवद्वाक्यात्तथाभरतोक्तेरनुमानेनाक्षतेः यद्वा राज्यमूलप्रभौपर्यवस्थितेसर्वेषांतदीयानांदंडयदंडनादावनुक्तापितदाज्ञासिद्धैवेतिनदोषः अपिचस्वराज्येभगवताभरतस्यपालनाज्ञायां

तद्व्यतीतस्यतेधर्मात्कामवृत्तस्यवानर ॥ भ्रातृभार्याभिमर्शेस्मिन्दंडोयंप्रतिपादितः ॥ २० ॥ नहिलोकविरुद्धस्यलोकवृत्तादपेयुषः ॥ दंडादन्यत्रपश्यामिनिग्रहंहरियूथप ॥ २१ ॥ नचतेमर्षयेपापंक्षत्रियोहंकुलोद्गतः ॥ औरसींभगिनींवापिभार्यांवाप्यनुजस्ययः ॥ २२ ॥ प्रचरेतनरःकामात्तस्यदंडोवधःस्मृतः ॥ भरतस्तुमहीपालोवयंत्वादेशवर्तिनः ॥ २३ ॥ त्वंचधर्मादतिक्रांतःकथंशक्यमुपेक्षितुं ॥ गुरुधर्मव्यतिक्रांतंप्राज्ञोधर्मेणपालयन् ॥ २४ ॥ भरतःकामयुक्तानांनिग्रहेपर्यवस्थितः ॥ वयंतुभरतादेशावधिंकृत्वाहरीश्वर ॥ त्वद्विधान्भिन्नमर्यादान्निग्रहीतुंव्यवस्थिताः ॥ २५ ॥ सुग्रीवेणचमेसख्यंलक्ष्मणेनयथातथा ॥ दारराज्यनिमित्तंचनिःश्रेयसकरःसमे ॥ २६ ॥ प्रतिज्ञाचमयादत्तातदावानरसन्निधौ ॥ प्रतिज्ञाचकथंशक्यामद्विधेनानवेक्षितुं ॥ २७ ॥ तदेभिःकारणैःसर्वैर्महद्भिर्धर्मसंश्रितैः ॥ शासनंतवयद्युक्तंतद्भवाननुमन्यताम् ॥ २८ ॥

दत्तायामर्थात्स्वस्मिन्प्रधानराजपुरुषत्वसिद्धौतदाज्ञाऽर्थसिद्धैवेतिनदोषः ॥ २५ ॥ अथकारणांतरमपिवालिवधेदर्शयति सुग्रीवेणेति लक्ष्मणेनयथातथासुग्रीवेणापिममसख्यमस्तियस्मात्ततःससुग्रीवःदारराज्यनिमित्तंस्वदारप्राप्त्यर्थंराज्यप्राप्त्यर्थंचमेममनिःश्रेयसकरःमन्निःश्रेयसविषयेकृतप्रतिज्ञः ॥ २६ ॥ तत्प्रतिज्ञोत्तरंमयापितदभिमतविषयाप्रतिज्ञादत्ताकृताच साप्रतिज्ञामद्विधेनकथमनवेक्षितुमसमापयितुंशक्या ॥ २७ ॥ एभिःउक्तैःकारणैः एकैकमेवतववधेपर्याप्तंकिंपुनर्मिलितानि तस्माद्यत्तवमयाशासनमिदंकृतंतद्युक्तंशास्त्रसंमतमितिभवानप्यनुमन्यतांचिंतयतु तवभ्रातृभार्यापहारकत्वेनदंड्यत्वात्सखिकार्यस्यस्वकार्यत्वात्क्षत्रियस्यप्रतिज्ञाहानौचमहतोऽधर्मस्यश्रवणात्त्वधोमेआवश्यकोधर्मश्चेत्याशयः ॥ २८ ॥

सर्वथामयायःकृतस्तवनिग्रहःसधर्मएवेतित्वयाद्रष्टव्यः दुष्टनिग्रहफलकत्वादवतारग्रहणस्येत्याशयोगूढः किंच धर्ममेवानुपश्यताजानतामित्रस्योपकर्तव्यं मित्रोपकारकरणमपिधम एवेतिसुग्रीवोपकाररूपत्वाद्वधस्यधर्मत्वमितिभावः ॥ २९ ॥ किंचानुतापादिनाधर्ममनुवर्तता एतद्दुष्कर्मप्रायश्चित्तरूपधर्मानुवृत्तिंकुर्वतात्वयापितत्कार्यमत्कृतनिग्रहरूपंकार्यंशक्यंरा जप्रार्थनापूर्वंकारयितुंशक्यं सत्यनुतापेत्वयाप्रार्थनापूर्वमयंदंडःस्वस्यकारणीयएवेतित्वत्करणीयस्यैवमयाकृतत्वान्नात्रक्षोभःकार्यइतिभावः पापिनामेवंस्वदंडप्रार्थनास्मृतिसिद्धेत्याह श्रूयतेइति चारित्रवत्सलौचरित्रप्रतिपादनतत्परौ धर्मकुशलैर्गृहीतौचभवतस्तत्तदर्थतत्त्वमेवतथाशास्त्रोक्तप्रकारेणैवमयाचरितंकृतं ॥ ३० ॥ तौश्लोकावाह राजभिरिति अनेनस्वकृतदं डस्यशास्त्रसंमतत्वंदंड्यहितत्वंचोक्तं ॥ ३१ ॥ त्वयापिप्रार्थनापूर्वमयमर्थःकारणीयःस्यादित्यर्थप्रतिपादकंश्लोकमाह शासनाद्वेति पापोहंमेदंडंकुर्विति प्रार्थनयास्वसमीपमागतस्यपापि

सर्वथाधर्मइत्येवद्रष्टव्यस्तवनिग्रहः॥ वयस्यस्योपकर्तव्यंधर्ममेवानुपश्यता ॥२९॥ शक्यंत्वयापितत्कार्यंधर्ममेवानुवर्तता॥ श्रूयतेमनुनागीतौश्लो कौचारित्रवत्सलौ॥ गृहीतौधर्मकुशलैस्तथातच्चरितंमया ॥ ३० ॥ राजभिर्धृतदंडाश्चकृत्वापापानिमानवाः ॥ निर्मलाःस्वर्गमायांतिसंतःसुकृतिनो यथा॥ ३१ ॥ शासनाद्वापिमोक्षाद्वास्तेनःपापात्प्रमुच्यते ॥ राजात्वशासन्पापस्यतदवाप्नोतिकिल्बिषं ॥ ३२ ॥ आर्येणममममांधात्राव्यसनंघोरमी प्सितं॥ श्रमणेनकृतेपापेयथापापंकृतंत्वया॥ ३३॥ अन्यैरपिकृतंपापंप्रमत्तैर्वसुधाधिपैः॥ प्रायश्चित्तंचकुर्वंतितेनतच्छाम्यतेरजः॥ ३४॥

नःशासनाद्दंडकरणाद्वामोक्षाद्दययाविसर्जनाद्वा स्तेनइतिपापोपलक्षणं तत्रद्वितीयःपक्षोराज्ञोदोषायेत्याह राजात्विति राजातुपापस्याशासन्पापनिग्रहमकुर्वन् अनेनत्वद्दंडकरणमस्मा दृशामावश्यकमितिध्वनितं ॥ ३२॥ अथात्रार्थेशिष्टाचारमपिप्रमाणयति आर्येणेति ममकूटस्थेनमांधात्रात्वयायत्प्रकारंपापंकृतंतत्प्रकारेपापेकेनचिच्छ्रमणेनार्हतेनकृतेसतिकर्तुमीप्सितं घोरंव्यसनंदंडरूपंमांधात्राकृतं ॥ ३३॥ अन्यैरपिवसुधाधिपैःप्रमत्तपुरुषैःकृतंपापंप्रतिशुद्ध्येदंडनंकृतमित्यध्याहारः नकेवलंराजदंडएवपापप्रायश्चित्तमन्यदपिमन्वाद्युक्तमित्याह प्राय श्चित्तंचकुर्वंति कृतपापाइतिशेषः तेनकर्त्रनुष्ठितप्रायश्चित्तेन ॥ ३४ ॥

धर्मतःशास्त्रतः नवयंस्ववशेस्थिताःकिंतुशास्त्राधीनाइतिशेषः एतेनादर्शनपूर्वकंवधोऽधर्मइतियदुक्तंतदपिसमाहितं दंडार्थवधेदर्शनानपेक्षणात् एवंवालिनःसंध्योपासनाद्यनुष्ठानेनशा स्त्रज्ञत्वमवलंब्यसमाहितं ॥ ३५ ॥ अथकेवलशाखामृगत्वमवलंब्यापिसमाधत्ते शृणुचापीति छन्नेनानभिमुखस्यनिःशंकवधेकारणंशृण्वित्यर्थः तन्महत्कारणंश्रुत्वामन्युंनकर्तुमर्हसि ॥३६॥तत्रप्रच्छन्नवधे मनस्तापःकथमेवंकृतमितिपश्चात्तापोन नापिवधस्यकारणंमन्युर्ममक्रोधः यद्वा मन्युःशोकः मृगाणांतादृशवधस्यराज्ञांस्वभावतयानदोषइत्याह वागुराभिरिति विविधैःकूटैस्तृणच्छन्नश्वभ्रादिसंपादनरूपैः ॥ ३७ ॥ पर्णाद्याच्छादितत्वादिरूपैःप्रतिच्छन्नाइत्यन्वयः विस्रब्धान्विश्वस्तान् अतिविष्ठितान्स्वपालितमृगैःविष्ठितान्विरोधेनस्थितान्युध्य

तदलंपरितापेनधर्मतःपरिकल्पितः॥ वधोवानरशार्दूलनवयंस्ववशेस्थिताः॥ ३५ ॥ शृणुचाप्यपरंभूयःकारणंहरिपुंगव॥ तच्छ्रुत्वाहिमहद्वीरनमन्युं कर्तुमर्हसि॥ ३६॥ नमेतत्रमनस्तापोनमन्युर्हरिपुंगव॥ वागुराभिश्चपाशैश्चकूटैश्चविविधैर्नराः ॥ ३७ ॥ प्रतिच्छन्नाश्चदृश्याश्चगृह्णंतिसुबहून्मृगा न् ॥ प्रधावितान्वावित्रस्तान्विस्रब्धानतिविष्ठितान्॥ ३८ ॥ प्रमत्तानप्रमत्तान्वानरामांसाशिनोभृशं ॥ विध्यंतिविमुखांश्चापिनचदोषोत्रविद्यते ॥३९॥ यांतिराजर्षयश्चात्रमृगयांधर्मकोविदाः॥ तस्मात्त्वंनिहतोयुद्धेमयाबाणेनवानर॥४०॥ अयुध्यन्प्रतियुध्यन्वायस्माच्छाखामृगोह्यसि॥४१॥ दुर्लभस्यचधर्मस्यजीवितस्यशुभस्यच॥ राजानोवानरश्रेष्ठप्रदातारोनसंशयः॥ ४२॥ तान्नहिंस्यान्नचाक्रोशेन्नाक्षिपेन्नाप्रियंवदेत् ॥ देवामानुष रूपेणचरंत्येतेमहीतले॥ ४३॥ त्वंतुधर्ममविज्ञायकेवलंरोषमास्थितः ॥ विदूषयसिमांधर्मेपितृपैतामहेस्थितं॥ ४४॥

मानानितियावत् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ नदोषइत्यत्रशिष्टाचारंप्रमाणयति यांतीति मृगयांनानाप्रकारमृगवधयुक्तांकर्तुंराजर्षयोधर्मकोविदायांति ॥४०॥ प्रतियुध्यन्अन्येनयुद्धंकुर्वन् मां सादिलोभाभावेपिक्षत्रियस्वाभाव्यात्तववधोमयाकृतइतरव्याघ्रादितिर्यक्जंतुवत्तत्रमेनकश्चिन्महान्दोषः अल्पस्तुप्राणायाममात्रापनेयइतिभावः ॥ ४१ ॥ शुभस्यैहिकाभ्युदयस्य राजानःक्षत्रियाः ॥ ४२ ॥ नहिंस्याद्रणव्यतिरेकेणेत्यर्थः आक्रोशोनिंदा आक्षेपोवमाननं अप्रियवादःप्रतिकूलवचनं त्वंतुनतादृशोराजेतिभावः एतेनराज्ञोवधादौब्रह्मवधादिदोष इतिसूचितं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

प्रव्यथितोभगवतिमिथ्यादोषोत्त्याप्रव्यथितः नदोषंराघवेदध्यौ तथाध्यानस्यापिपापावहत्वादितिभावः यद्वा ध्यानेनापिनाविंदच्छुद्धबुद्धमुक्तस्वभावत्वादितिभावः धर्मेधिगतनिश्च यःभगवद्वचनादेवधर्मविषयेजातनिश्चयः॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रकृष्टेप्रकृष्टज्ञानैश्वर्ये अपकृष्टोमादृशइतिशेषः यत्प्रमादाद्वाक्यमुक्तंतदयुक्तमेव ॥४७॥ तत्रापिअज्ञानजाप्रियोक्तावपिदोषं कर्तुंदोषंभावयितुं तत्रहेतुस्त्वंहीति दृष्टेनापरोक्षानुभवेनार्थतत्त्वस्यधर्मादितत्त्वस्यज्ञाता ॥४८॥ कार्यंदंडःकारणंतद्धेतुभूतंपापंतयोःसिद्धौनिश्चयेतवबुद्धिरंतःकरणंप्रसन्नानिर्मला वैषम्यर हितेत्यर्थः ॥ ४९ ॥ धर्मादेवव्यतिक्रांतानांपुरस्कृतमग्रेसरंअवगतंतदग्रेसरत्वेनप्रसिद्धंमामपिपापिष्ठतरंधर्मसंहितयावाचापरिपालय उत्तमलोकान्प्रापयेतिवाचानुगृहाणेत्यर्थः ॥५० ॥

एवमुक्तस्तुरामेणवालीप्रव्यथितोभृशं ॥ नदोषंराघवेदध्यौधर्मेधिगतनिश्चयः ॥ ४५ ॥ प्रत्युवाचततोरामंप्रांजलिर्वानरेश्वरः ॥ यत्त्वमात्थनरश्रेष्ठत त्तथैवनसंशयः ॥ ४६ ॥ प्रतिवक्तुंप्रकृष्टेहिनापकृष्टस्तुशक्नुयात् ॥ यदयुक्तंमयापूर्वंप्रमादाद्वाक्यमप्रियं ॥ ४७ ॥ तत्रापिखलुमांदोषंकर्तुंनार्हसिराघव ॥ त्वंहिदृष्टार्थतत्त्वज्ञःप्रजानांचहितेरतः ॥ ४८ ॥ कार्यकारणसिद्धौचप्रसन्नाबुद्धिरव्यया ॥ ४९ ॥ मामप्यवगतंधर्माद्व्यतिक्रांतपुरस्कृतं ॥ धर्मसंहित यावाचाधर्मज्ञपरिपालय ॥ ५० ॥ बाष्पसंरुद्धकंठस्तुवालीसार्तरवःशनैः ॥ उवाचरामंसंप्रेक्ष्यपंकलग्नइवद्विपः ॥ ५१ ॥ नचात्मानमहंशोचेनतारांना पिबांधवान् ॥ यथापुत्रंगुणज्येष्ठमंगदंकनकांगदं ॥ ५२ ॥ सममादर्शनाद्दीनोबाल्यात्प्रभृतिलालितः ॥ तटाकइवपीतांबुरुपशोषंगमिष्यति ॥ ५३ ॥ बालश्चाकृतबुद्धिश्चएकपुत्रश्चमेप्रियः ॥ तारेयोरामभवतारक्षणीयोमहाबलः ॥ ५४ ॥ सुग्रीवेचांगदेचैवविधत्स्वमतिमुत्तमां ॥ त्वंहिगोप्ताचशास्ता चकार्याकार्यविधौस्थितः ॥ ५५ ॥ यातेनरपतेवृत्तिर्भरतेलक्ष्मणेचया ॥ सुग्रीवेचांगदेराजंस्तांचिंतयितुमर्हसि ॥ ५६ ॥

उवाचपुत्रादिमायाकृष्टःसन्नुवाचेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ नत्वात्मानं भगवतात्वयाहतत्वाद्भुक्तभोगत्वात् नतारां सुग्रीवस्यापितस्यामनुरागात् नबांधवान् सुग्रीवतोपिसेवयाजीवनलाभात् पु त्रंशोचामिबालत्वात् ॥ ५२ ॥ मयालालितःसममादर्शनाच्छोषंगमिष्यति पीतांबुःसस्याद्युपयोजितांबुः ॥ ५३ ॥ तारेयस्तारापत्यं एकपुत्रत्वेनातिललितत्वं ॥ ५४ ॥ मतिमुत्तमांमर णांतानिवैराणीतिन्यायेनेतिभावः सुग्रीवेच तथैवेत्यर्थः भ्रातृस्नेहोद्बोधेनवातत्राप्यनुग्रहप्रार्थनं कार्यविधौगोप्ता अकार्यविधौशास्ता ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

मद्दोषकृतदोषांमत्कृतसुग्रीवापकारदोषानुसरणमात्रेणकृतदोषांनतुस्वतःकृततदपकारां तपस्विनींशोच्यां अवस्थातुमवस्थापयितुं ॥ ५७ ॥ राज्यंवानरराज्यं ॥५८॥ शक्यमिति स्वाग ज्यमपित्वत्प्रसादलभ्यमितिभावः अहंत्वदुपदेशतस्त्वद्दर्शनतश्चेदानींक्षीणपापस्त्वत्तोवधमुत्तमलोकराज्यफलकमाकांक्षन्नपेक्षमाणइदानीमस्मि अतस्तारयावार्यमाणोपियत्भ्रात्रायु द्धमुपागतःप्राप्तस्तत्पूर्वकृतपुण्यपरिपाकेनेतिशेषः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ व्यक्तदर्शनंउद्बुद्धबोधं ॥ ६१ ॥ नवयंगुप्तवधरूपाकृत्यकारित्वेनचिंत्याः नाप्यात्माभ्रातृभार्यापहरणरूपाकृत्यका रित्वेन तत्रहेतुर्वयमित्यादि भवद्विशेषेणत्वदपेक्षयाविशेषेणविशेषज्ञत्वेनधर्मतोधर्मशास्त्रमार्गेण कृतेत्वत्कृतपापेस्वकृतवधद्योतकत्वरूपेव्यापारेचनिश्चयोऽत्रपापेऽयमेवदंडइतिनिश्चयो

मद्दोषकृतदोषांतांयथातारांतपस्विनीं ॥ सुग्रीवोनावमन्येततथावस्थातुमर्हसि ॥ ५७ ॥ त्वयाह्यनुगृहीतेनशक्यंराज्यमुपासितुं ॥ त्वद्वशेवर्तमानेनत वचित्तानुवर्तिना ॥ ५८ ॥ शक्यंदिवंचार्जयितुंवसुधांचापिशासितुं ॥ त्वत्तोहंवधमाकांक्षन्वार्यमाणोपितारया ॥ ५९ ॥ सुग्रीवेणसहभ्रात्राद्वंद्वयुद्ध मुपागतः ॥ इत्युक्त्वावानरोरामंविरराममहरीश्वरः ॥ ६० ॥ सतमाश्वासयद्रामोवालिनंव्यक्तदर्शनं ॥ साधुसंमतयावाचाधर्मतत्त्वार्थयुक्तया ॥ ६१ ॥ नवयंभवताचिंत्यानाप्यात्माहरिसत्तम ॥ वयंभवद्विशेषेणधर्मतःकृतनिश्चयाः ॥ ६२ ॥ दंड्येयःपातयेद्दंडंदंड्योयश्चापिदंड्यते ॥ कार्यकारणसिद्धार्था वुभौतौनावसीदतः ॥ ६३ ॥ तद्भवान्दंडसंयोगादस्माद्विगतकल्मषः ॥ गतःस्वांप्रकृतिंधर्म्यांदंडदिष्टेनवर्त्मना ॥ ६४ ॥ त्यजशोकंचमोहंचभयंचत्वद येस्थितं ॥ त्वयाविधानंहर्यग्र्यनशक्यमतिवर्तितुं ॥ ६५ ॥

येषांतादृशाः ॥ ६२ ॥ अत्रार्थेस्मृतिमुपन्यस्यति दंड्येयइति कार्यकारणेतिभावप्रधानोनिर्देशः कार्यत्वंदंड्यत्वंकारणत्वंदंडयितृत्वंताभ्यांसिद्धार्थौनिष्पन्नपरलोकप्रयोजनौ अतए वनावसीदतः एवंन्याय्यदंडकर्तृत्वान्नाहमकृत्यकारीजातदंडत्वाच्चत्वमपिनतथेतिभावः ॥ ६३ ॥ तदेवाह स्वांप्रकृतिंस्वकीयंशुद्धस्वभावत्वं दंडदिष्टेनदंडबोधकशास्त्रोक्तेनमार्गेण ॥ ६४ ॥ भयंभ्रातृभार्याहरणकर्मजनितनरकभयंमद्दूषणनिमित्तपरलोकभयंच दंडेनकर्मणोनाशात् मद्दूषणस्यमयाक्षांतत्वाच्च शोकमोहौतारातारेयविषयौ विधानंप्राग्भवीयंकर्म अत्रानिदं डस्यैवसंहारात्तिरश्चामपिज्ञानवतांशास्त्रार्थेधिकारोदृढःकृतइतिबोध्यं ॥ ६५ ॥

तथावर्तेतं पितृवद्देवतं पालयिष्यावइतिभावः अस्मत्तस्तथावृत्तिंप्राप्नुयादित्यक्षरार्थः ॥ ६६ ॥ तस्यवाक्यंआत्मनःसुगतेःपुत्रपालनस्यचप्रतिपादकं ॥ ६७ ॥ इदंप्रभाषणं ॥ ६८ ॥ हचमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेअष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७॥ ॥ हेतुमद्वाक्यैर्हेतूपन्यासयुतैर्वाक्यैःप्रत्युक्त उक्तप्रत्युत्तरः ॥ १ ॥ जीवितांतितत्समये मुमोहविसंज्ञोभूत् ॥ २ ॥ ३ ॥ अप्रियमितिच्छेदः सपुत्रा पुत्रोंगदः गिरिगह्वरंकिष्किंधाख्यं ॥ ४ ॥ ५॥ सातारा आपततःपलायमानान् ॥६॥

यथात्वय्यंगदोनित्यंवर्ततेवानरेश्वर॥ तथावर्तेतसुग्रीवेमयिचापिनसंशयः ॥ ६६ ॥ सतस्यवाक्यंमधुरंमहात्मनःसमाहितंधर्मपथानुवर्तितं ॥ नि शम्यरामस्यरणावमर्दिनोवचःसुयुक्तंनिजगादवानरः ॥ ६७॥ शराभितप्तेनविचेतसामयाप्रभाषितस्त्वंयदजानताविभो ॥ इदंमहेंद्रोपमभीमवि क्रमप्रसादितस्त्वंक्षममेहरीश्वर॥ ६८॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेअष्टादशःसर्गः ॥ १८॥ ॥७॥ ॥ सवानरमहाराजःशयानःशरपीडितः॥ प्रत्युक्तोहेतुमद्वाक्यैर्नोत्तरंप्रतिपद्यत ॥ १ ॥ अस्माभिःपरिभिन्नांगःपादपैराहतोभृशं ॥ रामबाणेनचाक्रांतो जीवितांतेमुमोहसः॥ २ ॥ तंभार्याबाणमोक्षेणरामदत्तेनसंयुगे॥ हतंप्लवगशार्दूलंताराशुश्राववालिनं॥ ३॥ सासपुत्राऽप्रियंश्रुत्वावधंभर्तुःसुदारु णं॥ निष्पपातभृशंतस्मादुद्विग्नागिरिकंदरात्॥ ४॥ येत्वंगदपरीवारावानराहिमहाबलाः॥ तेसकार्मुकमालोक्यरामंत्रस्ताःप्रदुद्रुवुः ॥ ५ ॥ साददर्श ततस्त्रस्तान्हरीनापततोद्रुतं॥ यूथादिवपरिभ्रष्टान्मृगान्निहतयूथपान्॥ ६॥ तानुवाचसमासाद्यदुःखितान्दुःखितासती॥ रामवित्रासितान्सर्वाननुब द्धानिवेषुभिः॥ ७॥ वानराराजसिंहस्ययस्ययूयंपुरःसराः॥ तंविहायसुवित्रस्ताःकस्माद्द्रवतदुर्गताः॥८॥ राज्यहेतोःसचेद्भ्राताभ्रात्राक्रूरेणपातितः॥ रामेणप्रसृतैर्दूरान्मार्गणैर्दूरपातिभिः॥ ९॥ कपिपत्न्यावचःश्रुत्वाकपयःकामरूपिणः॥ प्राप्तकालमविश्लिष्टमूचुर्वचनमंगनां॥ १०॥

इषुभिरनुबद्धानिवानुसृतानिव रामवित्रासितान्रामाद्विस्त्रस्तान् ॥ ७ ॥ वचनमाह वानराइति यस्यवालिनः दुर्गतावस्थादिकमपश्यंतः ॥ ८ ॥ भ्राताप्रयोजककर्ता रामःप्रयोज्यकर्ता बाणाःकरणं दूराद्दूरेस्थित्वातैःसपातितश्चेत्किंयुष्माभिःपलायितमितिशेषः तत्सेवयैवभवज्जीवनसंभवादितिभावः ॥ ९॥ प्राप्तकालंकालोचितं अविश्लिष्टंसर्वसंमतिपूर्वमेकरूपं अविक्लि ष्टमितिपाठेव्यक्तमित्यर्थः अंगनांवालिनइतिशेषः ॥ १० ॥

पुत्रंरक्षस्वरामादितिशेषः कुतःपुत्रस्यभयंतत्राह अंतकइत्यादि नयतियमपुरमितिशेषः ॥ ११ ॥ वृक्षान्वालिप्रतिहतान् अयंसर्वोपिसंभाव्यवादः एवंबहुबाणत्यागवादोपि ॥ १२ ॥अ भिभूतमिवद्रुतं वानरंवानराणामिदं ॥ १३ ॥ पदस्थंवानरराज्यपदस्थंपुत्रमंगदंभजिष्यंति अन्यथाऽराजकेत्रास्माभिरवस्थातुमशक्यमितिभावः ॥ १४ ॥ अथवेति सरामेसुग्रीवंकिष्किं धामागच्छतिअभिषिक्तेनाप्यंगदेनास्मत्पालनमशक्यमेवेतिनेहस्थातुंयोग्यमितिशेषः हेरुचिराननेयद्यपीदंस्थानंतेतुभ्यंरुचितमभीष्टंतथापीहकिष्किंधायांविद्यमानानिदुर्गाणिअद्यैव वानराःसुग्रीवहनुमदादयःआविशंति वर्तमानसामीप्येलट् तेषुप्रविष्टेषुयेऽभार्याःसभार्याश्चवानराःसुग्रीवावलंबिनःप्रागस्माभिःकृतवैरास्तेचप्रवेक्ष्यंति ततश्चलुब्धेभ्योराज्यादिविषये

जीवपुत्रेनिवर्तस्वपुत्रंरक्षस्वचांगदं॥ अंतकोरामरूपेणहत्वानयतिवालिनं ॥ ११ ॥ क्षिप्तान्वृक्षान्समाविध्यविपुलाश्चतथाशिलाः ॥ वालीवज्रस मैर्बाणैर्वज्रेणेवनिपातितः॥ १२॥ अभिभूतमिदंसर्वंविद्रुतंवानरंबलं ॥ अस्मिन्प्लवगशार्दूलेहतेशक्रसमप्रभे ॥ १३ ॥ रक्ष्यतांनगरीशूरैरंगदश्चा भिषिच्यतां ॥ पदस्थंवालिनःपुत्रंभजिष्यंतिप्लवंगमाः ॥ १४॥ अथवारुचितंस्थानमिहतेरुचिरानने ॥ आविशंतिचदुर्गाणिक्षिप्रमद्यैववानराः ॥ १५॥ अभार्याःसहभार्याश्चसंत्यत्रवनचारिणः॥ लुब्धेभ्योविप्रलब्धेभ्यस्तेभ्योनःसुमहद्भयं॥ १६॥ अल्पांतरगतानांतुश्रुत्वावचनमंगना ॥ आ त्मनःप्रतिरूपंसाबभाषेचारुहासिनी॥ १७॥ पुत्रेणममकिंकार्यंराज्येनापिकिमात्मना॥ कपिसिंहेमहाभागेतस्मिन्भर्तरिनश्यति ॥ १८ ॥ पादमूलं गमिष्यामितस्यैवाहंमहात्मनः॥ योसौरामप्रयुक्तेनशरेणविनिपातितः॥ १९॥ एवमुक्त्वाप्रदुद्रावरुदतीशोकमूर्छिता ॥ शिरश्चोरश्चबाहुभ्यांदुःखे नसमभिघ्नती॥ २०॥ साव्रजंतीददर्शाथपतिंनिपतितंभुवि॥ हंतारंवानरेंद्राणांसमरेष्वनिवर्तिनां॥ २१॥

विप्रलब्धेभ्यःपूर्वमस्माभिर्वंचितेभ्योस्माकंतुमुलंमहद्भयमस्ति यतइतिशेषः केचित्तु इहतेस्थानमस्माकमरुचितंअनभिमतं इतरत्पूर्ववदित्याहुः ॥ १५ ॥ १६॥ अल्पांतरगतानांनातिदू रवर्तिनां अवांतरगतानामितिपाठेमध्येमार्गमागतानामित्यर्थः तेषांवानराणांवचनंश्रुत्वाआत्मनःप्रतिरूपंकालोचितंबभाषे ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

पर्वतेंद्राणांक्षेप्तारंरणेष्वितिशेषः रणभेदमपेक्ष्यवज्राणामितिबहुवचनप्रयोगः महतावातेनसमंतुल्यंआविष्टमावेशोयस्यरणेषुतं ॥२२॥ शक्रतुल्यंपराक्रांतंपराक्रमोयस्यतं दृष्ट्वेवजलमुत्सृज्याविरतं नर्दतांमध्येभीमंनर्दंतं ॥ २३ ॥ मृगराजंप्रभूतमांसादिमत्त्वेनमृगश्रेष्ठं शार्दूलोव्याघ्रः ॥ २४ ॥ सर्वलोकस्यसर्वलोकेनार्चितं चैत्यंचतुष्पथवर्तिवल्मीकं नागहेतोरंतर्विद्यमाननागभक्षणार्थंसुपर्णेनगरुडेनयथोन्मथितंतथासुग्रीवस्यराज्यभोगहेतोरामेणोन्मथितमित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ तानतीत्यमार्गस्थान्रामादीनतीत्य ॥२७॥ संवीतंबद्धं ॥२८॥२९॥ धर

क्षेप्तारंपर्वतेंद्राणांवज्राणामिववासवं ॥ महावातसमाविष्टंमहामेघौघनिःस्वनं ॥ २२ ॥ शक्रतुल्यपराक्रांतंवृष्ट्वेवोपरतंघनं ॥ नर्दतंनर्दतांभीमंशूरंशूरेणपातितं ॥ २३ ॥ शार्दूलेनामिषस्यार्थेमृगराजमिवाहतं ॥ २४ ॥ अर्चितंसर्वलोकस्यसपताकंसवेदिकं ॥ नागहेतोःसुपर्णेनचैत्यमुन्मथितंयथा ॥ २५ ॥ अवष्टभ्यावतिष्ठंतंददर्शधनुरूर्जितं ॥ रामंरामानुजंचैवभर्तुश्चैवतथानुजं ॥ २६ ॥ तानतीत्यसमासाद्यभर्तारंनिहतंरणे ॥ समीक्ष्यव्यथिताभूमौसंभ्रांतानिपपातह ॥ २७ ॥ सुप्तेवपुनरुत्थायआर्यपुत्रेतिवादिनी ॥ रुरोदसापतिंदृष्ट्वासंवीतंमृत्युदामभिः ॥ २८ ॥ तामवेक्ष्यतुसुग्रीवःक्रोशंतींकुररीमिव ॥ विषादमगमत्कष्टंदृष्ट्वाचांगदमागतं ॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा॰आ॰किष्किंधाकांडएकोनविंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ रामचापविसृष्टेनशरेणांतकरेणतं ॥ दृष्ट्वाविनिहतंभूमौताराताराधिपानना ॥ १ ॥ सासमासाद्यभर्तारंपर्यष्वजतभामिनी ॥ इषुणाभिहतंदृष्ट्वावालिनंकुंजरोपमं ॥ २ ॥ वानरंपर्वतेंद्राभंशोकसंतप्तमानसा ॥ तारातरुमिवोन्मूलंपर्यदेवयतातुरा ॥ ३ ॥ रणेदारुणविक्रांतप्रवीरप्लवतांवर ॥ किमिदानींपुरोभागामद्यत्वंनाभिभाषसे ॥ ४ ॥ उत्तिष्ठहरिशार्दूलभजस्वशयनोत्तमं ॥ नैवंविधाःशेरतेहिभूमौनृपतिसत्तमाः ॥ ५ ॥ अतीवखलुतेकांतावसुधावसुधाधिप ॥ गतासुरपितांगात्रैर्मांविहायनिषेवसे ॥ ६ ॥

मानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेएकोनविंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अंतकरेणमृत्युकारिणा ॥ १ ॥ २ ॥ उन्मूलमुत्पाटितमूलं पतितमितिशेषः ॥ ३ ॥ प्लवतांवानराणांश्रेष्ठ इदानींपुरोभागांएतस्मिन्कालेकृतापराधांमत्वाऽद्यनाभिभाषसेकिमित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

हेवीरधर्मतःसंप्रवर्तताधर्मेणयुद्धमाचरतात्वयाद्यस्वर्गमार्गैस्वर्गसाधनरणभूमौकिष्किंधेवान्यारम्यापुरीनिर्मिता नोचेत्कथंकिष्किधांविहायात्रशेषेइत्यर्थः कतकस्तु धर्मतःप्रवर्तितारक्षिताकिष्किंधेवान्यापिस्वर्गमार्गेस्वर्गरूपदेशेनिर्मितेत्यर्थमाह ॥ ७ ॥ यानित्वयासार्धंविहृतानितेषामत्रकालेत्वयोपरमःसमाप्तिःकृता ॥ ८ ॥ ९ ॥ मत्स्वंममहृदयंसुस्थितमतिदृढंयत्त्वांपतितंदृष्ट्वानस्फुटेत् ॥ १० ॥ सविवासितइतियत्तत्प्रसिद्धंकर्मतस्यकर्मणइयंव्युष्टिःपरिपाकःप्राप्तइत्यर्थः ॥ ११ ॥ यैषाहंहितंवाक्यमब्रुवंसात्वयामोहाद्विगर्हिताअस्वीकृतवचनाकृतेतियावत् ॥ १२ ॥ दक्षिणानांविदग्धानांसमर्थानांवाचित्तानिप्रमथिष्यसिप्राप्तदिव्यदेहानामप्सरसांकाममोहजननेनेतिशेषः ॥ १३ ॥ कालःप्राप्तइतिशेषः अवपन्नःप्रापितोसि काल

व्यक्तमद्यत्वयावीरधर्मतःसंप्रवर्तता ॥ किष्किंधेवपुरीरम्यास्वर्गमार्गेविनिर्मिता ॥ ७ ॥ यान्यस्माभिस्त्वयासार्धंवनेपुमधुगंधिपु ॥ विहृतानित्वयाकालेतेपामुपरमःकृतः ॥ ८ ॥ निरानंदानिराशाहंनिमग्नाशोकसागरे ॥ त्वयिपंचत्वमापन्नेमहायूथपयूथपे ॥ ९ ॥ हृदयंसुस्थितंमह्यंदृष्ट्वानिपतितंभुवि ॥ यन्नशोकाभिसंतप्तंस्फुटतेद्यसहस्रधा ॥ १० ॥ सुग्रीवस्यत्वयाभार्याहृतासचविवासितः ॥ यत्तत्तस्यत्वयाव्युष्टिःप्राप्तेयंप्लवगाधिप ॥ ११ ॥ निःश्रेयसपरामोहात्त्वयाचाहंविगर्हिता ॥ यैषाब्रुवंहितंवाक्यंवानरेंद्रहितैपिणी ॥ १२ ॥ रूपयौवनदृप्तानांदक्षिणानांचमानद ॥ नूनमप्सरसामार्यचित्तानिप्रमथिष्यसि ॥ १३ ॥ कालोनिःसंशयोनूनंजीवितांतकरस्तव ॥ बलाद्येनावपन्नोसिसुग्रीवस्यावशोवशी ॥ १४ ॥ अस्थानेवालिनंहत्वायुध्यमानंपरेणच ॥ नसंतप्यतिकाकुत्स्थःकृत्वाकर्मसुगर्हितं ॥ १५ ॥ वैधव्यंशोकसंतापंकृपणाकृपणासती ॥ अदुःखोपचितापूर्वंवर्तयिष्याम्यनाथवत् ॥ १६ ॥ लालितश्चांगदोवीरःसुकुमारःसुखोचितः ॥ वत्स्यतेकामवस्थांमेपितृव्येक्रोधमूर्च्छिते ॥ १७ ॥ कुरुष्वपितरंपुत्रसुदृष्टंधर्मवत्सलं ॥ दुर्लभंदर्शनंत्वस्यतववत्सभविष्यति ॥ १८ ॥ समाश्वासयपुत्रंत्वंसंदेशंसंदिशस्वमे ॥ मूर्ध्निचैनंसमाघ्रायप्रवासंप्रस्थितोह्यसि ॥ १९ ॥

विशेषणंनिःसंशयइति तत्तदायुर्विषयसंदेहरहितइत्यर्थः ॥ १४ ॥ नसंतप्यतितदस्थानेऽयुक्तं ॥ १५ ॥ कृपणाकृपणाअतिशयेनकृपणा आबाधायांवाद्वित्वं पूर्वमदुःखोपचिताअदुःखंदुःखरहितंयथाभवतितथोपचितावर्धिता ॥ १६ ॥ मेमयालालितःकामवस्थांप्राप्यवत्स्यतइत्यर्थः ॥ १७ ॥ पितरंसुदृष्टंकुरुष्व ॥ १८ ॥ मूर्ध्येनमुपाघ्रायसंदेशंकर्तव्योपदेशंसंदिशस्वेत्यन्वयः प्रस्थितःप्रस्थातुकामः ॥ १९ ॥

प्रतिश्रवेप्रतिज्ञाविषये अनेनरामस्यवालिवधविषयदोषाभावोध्वनितः ॥ २० ॥ शस्तोहिंसितः ॥ २१ ॥ २२ ॥ तस्याविलपितंतारायाविलापं ॥ २३ ॥ किमंगदंसांगदवीरबाहोसांग दोवीरहंताबाहुर्यस्यतादृश गुणसन्निकृष्टंगुणैस्तवप्रत्यासन्नं प्रियश्चारुर्वेषोयस्यतंपुत्रंविहायचिरंप्रवासंगंतुंनयुक्तमित्यन्वयः ॥ २४ ॥ असंप्रधार्यअविचार्य हरिवंशानांवानरसमूहानां नाथ व्रजामिस्पृशामीत्यर्थः ॥ २५ ॥ यत्रवालीतत्रोपभुवितद्भूसमीपभुविप्रायमुपवेष्टुंप्रायोपवेशंकर्तुंव्यवस्यतनिश्चितवती ॥२६॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा ल्मीकीयेआदिकाव्येकिंष्किधाकांडेविंशःसर्गः ॥ २०॥ ॥७॥ ततइति ॥ १ ॥ जंतुःफलहेतुकंस्वर्गनरकादिफलसाधनं स्वार्थेकः गुणैःशमादिभिः दोषेणरागादिनावाकृतंयत्स्व

रामेणहिमहत्कर्मकृतंत्वामभिनिघ्नता॥ आनृण्यंतुगतंतस्यसुग्रीवस्यप्रतिश्रवे ॥ २० ॥ सकामोभवसुग्रीवरुमांत्वंप्रतिपत्स्यसे ॥ भुंक्ष्वराज्यमनुद्वि
ग्नःशस्तोभ्रातारिपुस्तव॥ २१ ॥ किंमामेवंप्रलपतींप्रियांत्वंनाभिभाषसे॥इमाःपश्यवराबह्व्योभार्यास्तेवानरेश्वर ॥ २२ ॥ तस्याविलपितंश्रुत्वावा
नर्याःसर्वतश्चताः॥ परिगृह्यांगदंदीनादुःखार्ताःप्रतिचुक्रुशुः ॥ २३ ॥ किमंगदंसांगदवीरबाहोविहाययातोसिचिरंप्रवासं ॥ नयुक्तमेवंगुणसन्नि
कृष्टंविहायपुत्रंप्रियचारुवेषं॥२४॥ यद्यप्रियंकिंचिदसंप्रधार्यकृतंमयास्यात्तवदीर्घबाहो॥क्षमस्वमेतद्धरिवंशनाथव्रजामिमूर्ध्नातववीरपादौ॥२५॥
तथातुताराकरुणंरुदंतीभर्तुःसमीपेसहवानरीभिः॥ व्यवस्यतप्रायमनिंद्यवर्णाउपोपवेष्टुंभुवियत्रवाली॥ २६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेविंशःसर्गः॥ २०॥ ॥७॥ ॥७॥ ततोनिपतितांतारांच्युतांतारामिवांबरात्॥ शनैराश्वासयामासह
नूमान्हरियूथपः॥ १ ॥ गुणदोषकृतंजंतुःस्वकर्मफलहेतुकं॥ अव्यग्रस्तदवाप्नोतिसर्वंप्रेत्यशुभाशुभं ॥ २॥ शोच्याशोचसिकंशोच्यंदीनंदीनानुकंप
से॥ कश्चकस्यानुशोच्योस्तिदेहेस्मिन्बुद्बुदोपमे॥ ३॥

कर्मास्तितत्तस्यशुभाशुभरूपंफलंप्रेत्याव्यग्रोऽनाकुलोवाप्नोति गुणदोषकृतंज्ञानाज्ञानकृतमित्यर्थइतिकश्चित् ॥ २ ॥ शोच्यापापपुण्यकर्मपाशवशगत्वेनशोचनीयात्वंकमन्यंशोच्यंशो चसि कर्मवशगंभर्त्रादिकं कर्मफलवशतोदीनात्वंकमन्यंपुत्रादिकमनुकंपसे बुद्बुदोपमेदेहेऽतीतेकःकस्यानुशोच्योस्ति उपलक्षणं कस्यकोनुशोचकोस्तीत्यपिबोध्यं विदुषोनोचितःशो कइतिभावः ॥ ३ ॥

द्रष्टव्योवालिशोकनिवृत्त्यर्थमितिशेषः अस्यवालिनोमरिष्यमाणस्यायत्यांमरणोत्तरकालेयानिविधेयानिकार्याणिसमर्थानिश्रेष्ठानितानित्वंचिंतयविचारय ॥ ४ ॥ अनियतामव्यव स्थितां तस्माच्छुभंपरलोकसुखावहंयत्तत्कर्तव्यं हेपंडितेइहपतिपित्रादिवियोगकालेनलौकिकंबहुरोदनादिकर्तव्यं प्रीतिमात्रबोधकतयामृतेष्टासाधनत्वेनचतस्यलौकिकत्वं ॥ ५ ॥ य स्मिन्जीवतीतिशेषः कृताशानिकृतभोग्याशानि वर्तयंतिजीवंति दिष्टांतंआयुर्दायरूपकल्पितकालांतं ॥ ६ ॥ न्यायेननीतिशास्त्रेणदृष्टोर्थोराजकार्यंयेन सामादिपरोवानरेषु धर्मजितां धर्मेणभूमिजितवतांराज्ञांभूमिस्थानंगतः गंतेत्यर्थः अतोनैतच्छोकउचितः ॥ ७ ॥ त्वमपिनशोककरणार्हेत्याह सर्वेचेति त्वत्सनाथंत्वयैवैकयासनाथं ॥ ८ ॥ ताविमौसुग्रीवांगदौशनैः प्रेरयउत्तरकार्यकरणायेतिशेषः ॥ ९ ॥ संततिःअंगदः यथादृष्टायप्रयोजनकतयाशास्त्रेदृष्टा यच्चराज्ञःसांप्रतंपरलोकहितंकृत्यंतत्क्रियतां एषकालस्यइदानींतनकालस्योचितोनिश्चयः

अंगदस्तुकुमारोयंद्रष्टव्योजीवपुत्रया॥ आयत्यांचविधेयानिसमर्थान्यस्यचिंतय॥ ४॥ जानास्यनियतामेवंभूतानामागतिंगतिं ॥ तस्माच्छुभंहि
कर्तव्यंपंडितेनेहलौकिकं॥ ५॥ यस्मिन्हरिसहस्राणिशतानिनियुतानिच॥ वर्तयंतिकृताशानिसोयंदिष्टांतमागतः॥ ६॥ यदयंन्यायदृष्टार्थःसामदा
नक्षमापरः॥ गतोधर्मजितांभूमिंनैनंशोचितुमर्हसि॥ ७॥ सर्वेचहरिशार्दूलाःपुत्रश्चायंतवांगदः॥ हर्यृक्षपतिराज्यंचत्वत्सनाथमनिंदिते ॥ ८ ॥ ता
विमौशोकसंतप्तौशनैःप्रेरयभामिनि॥ त्वयापरिगृहीतोयमंगदःशास्तुमेदिनीं॥ ९ ॥ संततिश्चयथादृष्टाकृत्यंयच्चापिसांप्रतं ॥ राज्ञस्तत्क्रियतांसर्वमे
पकालस्यनिश्चयः॥ १० ॥ संस्कार्योहरिराजस्तुअंगदश्चाभिषिच्यतां॥ सिंहासनगतंपुत्रंपश्यंतीशांतिमेष्यसि ॥ ११ ॥ सातस्यवचनंश्रुत्वाभर्तृव्य
सनपीडिता॥ अब्रवीदुत्तरंताराहनूमंतमवस्थितं॥ १२॥ अंगदप्रतिरूपाणांपुत्राणामेकतःशतं॥ हतस्याप्यस्यवीरस्यगात्रसंश्लेषणंवरं ॥ १३ ॥
नचाहंहरिराज्यस्यप्रभवाम्यंगदस्यवा॥ पितृव्यस्तस्यसुग्रीवःसर्वकार्येष्वनंतरः॥ १४॥

अनुष्ठाननिश्चयः ॥ १० ॥ तदेवाह संस्कार्यइति रामबाणस्यामोघत्वान्मरणनिश्चयेनैवमुक्तिः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यदुक्तंपुत्रेणसुखिनीभवेतितत्प्रत्याख्यातितारा अंगदेति अंगदतुल्यानां पुत्राणांशतमेकतःसुखसाधनैककोटौ हतस्यापिपत्युर्गात्रसंश्लेषोपरकोटौ तयोर्मध्येद्वितीयोवरमतिशयितसुखसाधनंपरलोकेपरमानंदहेतुत्वात् तस्मात्सहगमनंकरिष्यइतिभावः॥१३॥ राज्यंत्वदधीनमितियदुक्तंतन्निराचष्टे नचेति नराज्यस्यप्रभवामिनयोग्या स्त्रीत्वात् अंगदस्यवाराज्यदानेनप्रभवामि अनंतरःसमर्थःमत्तःप्रत्यासन्नश्च ॥ १४ ॥

एषाबुद्धिर्मत्कर्तृकाभिषेकबुद्धिः पितातत्तुल्यःसुग्रीवःबंधुःसुखदानाधिकारीनमातेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ षकमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ सर्वतोवीक्षमाणःसःआत्मजस्याग्रतःस्थितंसुग्रीवमेवादौददर्श ॥ १॥ आभाष्यसुग्रीवेतिसंबोध्य ॥२॥ हेसुग्रीवमांकिल्बिषात्प्राग्भवीयदुष्कृतवशाद्भविष्येणभविष्यतावश्यंभाविनाबुद्धिमोहेनत्वयिशत्रुबुद्धिरूपेणबलात्कृष्यमाणंमांज्ञात्वात्वंदोषेणस्वापकारदोषवत्त्वेनमांगंतुमवगंतुंनार्हसि ॥३॥ कार्यानुमितंकर्मप्राबल्यंदर्शयति युगपदिति भ्रातृयुक्तंभ्रात्रोर्युक्तमुचितंसौहार्दंसुखंचराज्यसुखंचावयोःकर्मणायुगपन्नविहितमितिमन्ये यतस्तदिदमुचितमपिसौहार्दंसुखंचान्यथाजातं विघटितमित्यर्थः ॥ ४ ॥ अथरामशरक्षीणपापत्वात्प्राप्तदिव्यप्रकृतिःस्वयमेवसुग्रीवायस्वानंतरंप्राप्तंराज्यंददाति प्रतिपद्येति प्रतिपद्यस्वेत्यर्थः वैवस्वतक्षयंयमगृहं ननुराजनिमृतेतत्पुत्रएवराज्या

नह्येषाबुद्धिरास्थेयाहनूमन्नंगदंप्रति ॥ पिताहिबंधुःपुत्रस्यनमाताहरिसत्तम ॥ १५ ॥ नहिममहरिराजसंश्रयात्क्षमतरमस्तिपरत्रचेहवा ॥ अभिमुखहतवीरसेवितंशयनमिदंममसेवितुंक्षमं ॥ १६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा॰आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ वीक्षमाणस्तुमंदासुःसर्वतोमंदमुच्छ्वसन् ॥ आदावेवतुसुग्रीवंददर्शानुजमग्रतः ॥ १ ॥ तंप्राप्तविजयंवालीसुग्रीवंप्लवगेश्वरं ॥ आभाष्यव्यक्तयावाचासस्नेहमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥ सुग्रीवदोषेणनमांगंतुमर्हसिकिल्बिषात् ॥ कृष्यमाणंभविष्येणबुद्धिमोहेनमांबलात् ॥ ३ ॥ युगपद्विहितंतातनमन्येसुखमावयोः ॥ सौहार्दंभ्रातृयुक्तंहितदिदंजातमन्यथा ॥ ४ ॥ प्रतिपद्यत्वमद्यैवराज्यमेषांवनौकसां ॥ मामप्यद्यैवगच्छंतंविद्धिवैवस्वतक्षयं ॥ ५ ॥ जीवितंचहिराज्यंचश्रियंचविपुलांतथा ॥ प्रजहाम्येषवैतूर्णमहंचागर्हितंयशः ॥ ६ ॥

धिकारीनतुतत्कनीयान्भ्रातेतिचेन्न पुत्रस्यबालत्वेनराज्यरक्षणासामर्थ्यात् बलवदाश्रितत्वाच्चपुत्रनाशोमाभूदितितथोक्तेः भगवतारामेणापिराज्यरक्षणासामर्थ्येनांगदस्यसुग्रीवोभिषिक्तोराज्ये यौवराज्येचांगदःसुग्रीवानंतरंत्वंगदस्यैवराज्याधिकारोनतुसुग्रीवपुत्राणांज्येष्ठपुत्रत्वादित्याहुः ॥ ५ ॥ अगर्हितंयशःप्रशस्तंयशःवालीकेनाप्यवध्यइत्येवं तच्चप्रजहामि एकेनैवशरेणरामहतत्वादितिप्राञ्चः अन्येतु चस्त्वर्थेयशइत्युत्तरंबोध्यः अगर्हितंयशस्तुप्राप्नोमीतिशेषः वालीभगवतारामेणच्छन्नेनहतइत्येवंरूपंचयशइत्याहुः ॥ ६ ॥

अस्यामवस्थायांचरमदशायांयद्यप्यसुकरं मयात्यंतमपकृतत्वात् तथापिकर्तुमर्हस्येवेतियोजना सात्विकत्वात्सात्विकसमाश्रयणाच्चेत्याशयः स्वयंराज्यस्यदत्तत्वाद्राजन्निितिसंबोधनं ॥ ७ ॥ तदेवाह सुखार्हमिति अबालिशंसमर्थं ॥ ८ ॥ प्राणैःप्राणेभ्यः ममपुत्रंस्वमौरसंपुत्रमिवाहीनार्थमक्षीणैहिकसकलप्रयोजनंयथातथासर्वतःसर्वत्रदेशेकालेचपालय स्वानंतरमस्यैवराज्यंदेहीतिव्यंग्यं ॥ ९ ॥ पालनप्रकारमेवदर्शयति त्वमपीति सर्वत्रभवेतिशेषः ॥ १० ॥ उक्तंस्वपुत्रस्याबालिशत्वंदर्शयति एषइति रक्षसांवधेरामप्रत्युपकारप्रसंगप्राप्ते ॥ ११ ॥ अनुरूपाणिमदनुरूपाणि ॥ १२ ॥ तारारक्षणंततउपकारमादर्श्यसूचयति सुषेणेति तद्दुहितातारा अर्थानांमध्येसूक्ष्मःपरमदुर्ज्ञेयोयोर्थस्तस्यनिश्चये औत्पातिकेविविधेनानाप्रकारोत्पातसूचितापत्कालिकानुष्ठेयनिश्चयेसर्वतःऐहिकामुष्मिकनिश्चयेचपरिनिष्ठिताऽतिसमर्था ॥ १३ ॥ ततःकिंतत्राह यदिति तत्कार्यंत्यक्तसंशयंकार्यमनुष्ठेयं तदेवद्रढयति नहीति मदनुभव

अस्यांत्वहमवस्थायांवीरवक्ष्यामियद्वचः ॥ यद्यप्यसुकरंराजन्कर्तुमेवत्वमर्हसि ॥ ७ ॥ सुखार्हंसुखसंवृद्धंबालमेनमबालिशं ॥ बाष्पपूर्णमुखंपश्यभूमौपतितमंगदं ॥ ८ ॥ ममप्राणैःप्रियतरंपुत्रंपुत्रमिवौरसं ॥ मयाहीनमहीनार्थंसर्वतःपरिपालय ॥ ९ ॥ त्वमप्यस्यपितादातापरित्राताचसर्वशः ॥ भयेष्वभयदश्चैवयथाहंप्लवगेश्वर ॥ १० ॥ एषताराात्मजःश्रीमांस्त्वयातुल्यपराक्रमः ॥ रक्षसांचवधेतेषामग्रतस्तेभविष्यति ॥ ११ ॥ अनुरूपाणिकर्माणिविक्रम्यबलवान्रणे ॥ करिष्यत्येषताारेयस्तेजस्वीतरुणोंगदः ॥ १२ ॥ सुषेणदुहिताचेयमर्थसूक्ष्मविनिश्चये ॥ औत्पातिकेचविविधेसर्वतःपरिनिष्ठिता ॥ १३ ॥ यदेषासाध्वितिब्रूयात्कार्यंतन्मुक्तसंशयं ॥ नहितारामतंकिंचिदन्यथापरिवर्तते ॥ १४ ॥ राघवस्यचतेकार्यंकर्तव्यमविशंकया ॥ स्यादधर्मोह्यकरणेत्वांचहिंस्याद्विमानितः ॥ १५ ॥ इमांचमालामाधत्स्वदिव्यांसुग्रीवकांचनीं ॥ उदाराश्रीःस्थिताह्यस्यांसंप्रजह्यान्मृतेमयि ॥ १६ ॥

सिद्धमेतदितिभावः अनेनत्रैवर्णिकेतरत्वेनतरुणत्वेनावश्यंकर्तव्यपुरुषांतरस्वीकारायास्तारायाःदेवरत्वात्सुग्रीवस्यस्वीकारोप्यनुमतइतिगम्यते ॥ १४ ॥ अथभ्रात्रेवक्तव्यमुपदेशमाह राघवस्येति अकरणेऽधर्मःस्यान्मिथ्याप्रतिज्ञत्वापत्तेरितिभावः एवंपारलौकिकमनिष्टंप्रदर्श्यैहिकमपितदाह त्वांचेति मामिवधर्मभ्रष्टत्वादितिभावः ॥ १५ ॥ अथराज्यानुमतिक्रिययापिदर्शयति इमांचेति उदाराप्रशस्ताश्रीर्जयलक्ष्मीरस्यांस्थिता महेंद्रानुग्रहात् ह्रियतोमृतेमयिशवस्पर्शात्एनांसाश्रीर्जह्यात्अतइदानीमेवेमांगृहाणेतिभावः ॥ १६ ॥

एवंवालिवचःश्रुत्वापूर्वंवालीदुष्टइतिबुध्यातद्वधेजातंहर्षमिदानीमेवंसौमनस्यदर्शनेनत्यक्त्वादीनोविषण्णोभूदित्यर्थः ग्रहग्रस्तःराहुग्रस्तः ॥ १७ ॥ तद्वालिवचनात्तादृशवालिवचनेन शांतःशांतवैरःयुक्तंभ्रातृस्नेहोचितदर्शनादिव्यवहारमतंद्रितःकुर्वन्मालाग्रहणेवालिनाभ्यनुज्ञातोमालांजग्राह ॥ १८ ॥ प्रेत्यभावायसंसिद्धोनिश्चितमरणः ॥ १९ ॥ देशकालौतत्तत्कर्मोचितौभजस्वजानीहि प्रियाप्रियेइष्टानिष्टयोगजेकालेसेवाकालेसुग्रीववशगस्तत्सेवापरोभव ॥ २० ॥ विपक्षेबाधकमाह यथाहीति बालतयाकेवलंलालितोयथासेवोचितकालेपिसेवारहितोऽवर्तिष्टतथासेवाराहित्येनवर्तमानंत्वांसुग्रीवोनबहुमन्येतातःसेवांकुर्वित्युपदेशः ॥ २१ ॥ किंचास्यसुग्रीवस्यामित्रैरनुपकारकैस्तथाशत्रुभिरपकारकैश्चगतंसंगतंसख्यंमागच्छेः

इत्येवमुक्तःसुग्रीवोवालिनाभ्रातृसौहृदात् ॥ हर्षंत्यक्त्वापुनर्दीनोग्रहग्रस्तइवोडुराट् ॥ १७ ॥ तद्वालिवचनाच्छांतःकुर्वन्युक्तमतंद्रितः ॥ जग्राहसोभ्यनुज्ञातोमालांतांचैवकांचनीं ॥ १८ ॥ तांमालांकांचनींदत्वादृष्ट्वाचैवात्मजंस्थितं ॥ संसिद्धःप्रेत्यभावायस्नेहादंगदमब्रवीत् ॥ १९ ॥ देशकालौभजस्वाद्यक्षममाणःप्रियाप्रिये ॥ सुखदुःखसहःकालेसुग्रीववशगोभव ॥ २० ॥ यथाहित्वंमहाबाहोलालितःसततंमया ॥ नतथावर्तमानंत्वांसुग्रीवोबहुमन्यते ॥ २१ ॥ नास्यामित्रैर्गतंगच्छेर्माशत्रुभिररिंदम ॥ भर्तुरर्थपरोदांतःसुग्रीववशगोभव ॥ २२ ॥ नचातिप्रणयःकार्यःकर्तव्योऽप्रणयश्चते ॥ उभयंहिमहादोषंतस्मादंतरदृग्भव ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वाथविवृत्ताक्षःशरसंपीडितोभृशं ॥ विवृतैर्दशनैर्भीमैर्बभूवोत्क्रांतजीवितः ॥ २४ ॥ ततोविचुक्रुशुस्तत्रवानराहतयूथपाः ॥ परिदेवयमानास्तेसर्वेप्लवगसत्तमाः ॥ २५ ॥ किष्किंधाह्यद्यशून्याचस्वर्गतेवानरेश्वरे ॥ उद्यानानिचशून्यानिपर्वताःकाननानिच ॥ २६ ॥ हतेप्लवगशार्दूलेनिष्प्रभावानराःकृताः ॥ येनदत्तंमहद्युद्धंगंधर्वस्यमहात्मनः ॥ २७ ॥ गोलभस्यमहाबाहोर्दशवर्षाणिपंचच ॥ नैवरात्रौनदिवसेतद्युद्धमुपशाम्यति ॥ २८ ॥

मागच्छ भर्तुःसुग्रीवस्यार्थपरःप्रयोजनसाधनपरः ॥ २२ ॥ नातिप्रणयःपुत्रत्वात् अप्रणयश्चनकार्यः अस्मद्वधादिना अंतरदृक् अत्यासत्तिर्विनाशायत्वतिदूरंतुनिष्फलं सेवामध्यमभावेनराजवन्हिगुरुस्त्रियामितिन्यायेनमध्यममार्गमवलंबस्वेत्याशयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ हतोयूथपोयेषांतादृशाः परिदेवयमानाविचुक्रुशुरित्यन्वयः ॥ २५ ॥ अस्यैवप्रपंचः किष्किंधेत्यादि ॥ २६ ॥ २७ ॥ गोलभस्यतदाख्यस्य महद्युद्धंपंचदशवर्षावधिअहोरात्रमविश्रमंयुद्धं तदेवाह नैवेति ॥ २८ ॥

दंष्ट्राकरालवान् आर्षःस्वार्थेमतुप् दंष्ट्राकरालइत्यर्थः ॥ २९ ॥ अस्माकंसर्वाभयंकरःसर्वेभ्योऽभयंकरःसएषवीरःकथंनिपातितः ॥ ३० ॥ वनेचराःप्लवंगमानशर्मलेभिरेइत्यन्वयः अपरंवनेचराइतिगवांविशेषणं ॥ ३१ ॥ समीक्ष्येतिपाठः ॥ ३२ ॥ खगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ अथताराम्रतंदृष्ट्वापुनःप्रलपति ततइति लोकश्रुतालोकप्रसिद्धा ॥ १ ॥ उपलैःपाषाणैरुपचितेव्याप्ते सुदुःखेसुतरांदुःखकरे ॥ २ ॥ ३ ॥ एषविधिःरामरूपःसुग्रीवस्यवशंप्राप्तोऽधीनो

ततःषोडशमेवर्षेगोलभोविनिपातितः ॥ तंहत्वादुर्विनीतंतुवालीदंष्ट्राकरालवान् ॥ २९ ॥ सर्वाभयंकरोस्माकंकथमेषनिपातितः ॥ ३० ॥ हतेतुवीरेप्लवगाधिपेतदावनेचरास्तत्रनशर्मलेभिरे ॥ वनेचराःसिंहयुतेमहावनेयथाहिगावोनिहतेगवांपतौ ॥ ३१ ॥ ततस्तुताराव्यसनार्णवप्लुताम्रतस्यभर्तुर्वदनंसमीक्ष्यसा ॥ जगामभूमिंपरिरभ्यवालिनंमहाद्रुमंछिन्नमिवाश्रितालता ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकि०द्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ॥ ५ ॥ ततःसमुपजिघ्रंतीकपिराजस्यतन्मुखं ॥ पतिंलोकश्रुतातारामृतंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ शेषेत्वंविषमेदुःखमकृत्वावचनंमम ॥ उपलोपचितेवीरसुदुःखेवसुधातले ॥ २ ॥ मत्तःप्रियपरानूनंवानरेंद्रमहीतव ॥ शेषेहितांपरिष्वज्यमांचनप्रतिभाषसे ॥ ३ ॥ सुग्रीवस्यवशंप्राप्तोविधिरेषभवत्यहो ॥ सुग्रीवएवविक्रांतोवीरसाहसिकप्रिय ॥ ४ ॥ ऋक्षवानरमुख्यास्त्वांबलिनंपर्युपासते ॥ तेषांविलपितंकृच्छ्रमंगदस्यचशोचतः ॥ ५ ॥ ममचेमागिरःश्रुत्वाकिंत्वंनप्रतिबुध्यसे ॥ इदंतद्वीरशयनंतत्रशेषेहतोयुधि ॥ ६ ॥ शायितानिहतायत्रत्वयैवरिपवःपुरा ॥ विशुद्धसत्वाभिजनप्रिययुद्धममप्रिय ॥ ७ ॥ मामनाथांविहायैकांगतस्त्वमसिमानद ॥ शूरायनप्रदातव्याकन्याखलुविपश्चिता ॥ ८ ॥ शूरभार्यांहतांपश्यसद्योमांविधवांकृतां ॥ अवभग्नश्चमेमानोभग्नामेशाश्वतीगतिः ॥ ९ ॥

भवति अहोइत्याश्चर्ये नतुत्वद्वशंप्राप्तोयेनाथैवभार्यययायोजितःस्यादितिभावः अतःसुग्रीवएवविक्रांतोत्रराज्येभवितेशेषः साहसिकंसाहसकर्म ॥ ४ ॥ पर्युपासतेपर्युपासंत ॥ ५ ॥ यत्रत्वयानिहतारिपवःशायितास्तदिदंवीरशयनंतत्रत्वमपिशेषे ॥ ६ ॥ विशुद्धसत्वाभिजनविशुद्धसत्ववंशभव प्रिययुद्ध प्रिययुद्धत्वाद्युद्धेनैवमरणंजातमितिभावः ॥ ७ ॥ ८ ॥ शूरायकन्यायाअदानेहेतुः शूरस्यतवभार्यांमांविधवांकृतांपश्य मानःराजपत्नीत्वाभिमानः शाश्वतीस्थिरागतिःसुखप्राप्तिः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ कृतंशोकेनेतिशेषः प्रकृत्याऽनुपाधितः ॥ ११ ॥ प्रहारेरणेपराक्रांतःपरेणाक्रांतःअभिभूतःपंचत्वमागतः एतद्दृष्ट्वापियद्धृदयंनभिन्नमतोदृढमितिपूर्वेणान्वयः ननुसपुत्रायाःक स्तेशोकोऽतआह पतिहीनेत्यादि ॥ १२ ॥ १३ ॥ कृमेरिंद्रगोपादेरागइवरागोयस्यतादृशःपरिस्तोमआस्तरणंयस्मिन् कृमिरागोलाक्षारागः कृमिरागंवदंत्यार्यालाक्षिकंप्रियदर्शनमित्यु त्पलमालाकोशादित्यन्ये ॥ १४ ॥ परिरब्धुंआलिंगितुंनशक्नोमि रेणुशोणितसंवीतत्वात् शोकेनभुजयोर्बलाभावाच्च गात्रसंलग्नशरत्वाच्च अस्मिन्वैरेवालिविषयेवैरे कृतकृत्यःकृतानुष्ठे

अगाधेचनिमग्नास्मिविपुलेशोकसागरे ॥ अश्मसारमयंनूनमिदंमेहृदयंदृढं ॥ १० ॥ भर्तारंनिहतंदृष्ट्वायन्नाद्यशतधाकृतं ॥ सुहृच्चैवचभर्ताचप्रकृत्याचममप्रियः ॥ ११ ॥ प्रहारेचपराक्रांतःशूरःपंचत्वमागतः ॥ पतिहीनातुयानारीकामंभवतुपुत्रिणी ॥ १२ ॥ धनधान्यसमृद्धापिविधवेत्युच्यतेबुधैः ॥ स्वगात्रप्रभवेवीरशेषेरुधिरमंडले ॥ १३ ॥ कृमिरागपरिस्तोमेस्वकीयेशयनेयथा ॥ रेणुशोणितसंवीतंगात्रंतवसमंततः ॥ १४ ॥ परिरब्धुंनशक्नोमिभुजाभ्यांप्लवगर्षभ ॥ कृतकृत्योद्यसुग्रीवोवैरेस्मिन्नतिदारुणे ॥ १५ ॥ यस्यरामविमुक्तेनहृतमेकेषुणाभयं ॥ शरेणहृदिलग्नेनगात्रसंस्पर्शनेतव ॥ १६ ॥ वार्यामित्वांनिरीक्षंतीत्वयिपंचत्वमागते ॥ उद्बबर्हशरंनीलस्तस्यगात्रगतंतदा ॥ १७ ॥ गिरिगह्वरसंलीनंदीप्तमाशीविषंयथा ॥ तस्यनिष्कृष्यमाणस्यबाणस्यापिबभौद्युतिः ॥ १८ ॥ अस्तमस्तकसंरुद्धरश्मेर्दिनकरादिव ॥ पेतुःक्षतजधारास्तुव्रणेभ्यस्तस्यसर्वशः ॥ १९ ॥ ताम्रगैरिकसंपृक्ताधाराइवधराधरात् ॥ अवकीर्णंविमार्जंतीभर्तारंरणरेणुना ॥ २० ॥ अस्रैर्नयनजैःशूरंसिषेचास्त्रसमाहतं ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगंदृष्ट्वाविनिहतंपतिं ॥ २१ ॥ उवाचतारापिंगाक्षंपुत्रमंगदमंगना ॥ अवस्थांपश्चिमांपश्यपितुःपुत्रसुदारुणां ॥ २२ ॥ संप्रसक्तस्यवैरस्यगतोंतःपापकर्मणा ॥ बालसूर्योज्ज्वलतनुंप्रयातंयमसादनं ॥ २३ ॥

यानुष्ठानः ॥ १५ ॥ शरेणतवगात्रसंस्पर्शनेवार्यामिनिवारिताभवामीत्यन्वयः ॥ १६ ॥ एवंतद्वचःश्रुत्वानीलःशरंउद्बबर्हउद्धृतवान् अस्यबाणस्यातितेजस्विशत्रुवधेनतेजःक्षयान्नपुनस्तूणगमनमितिबोध्यं ॥ १७ ॥ १८ ॥ दिनकरादितिपंचमीषष्ठ्यर्थे रुधिररक्तत्वादितिभावः व्रणेभ्यःशरशिलापादपजनितेभ्यः ॥ १९ ॥ रणरेणुनावकीर्णंव्याप्तं ॥ २० ॥ २१ ॥ पश्चिमावस्थामरणं ॥ २२ ॥ पापकर्मणाप्राचीनपापवशात्संप्रसक्तस्यप्राप्तस्यवैरस्यांतोवसानंगतःप्राप्तवान् ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ त्वामभिवादयमानं इदंतारावाक्यं ॥ २५ ॥ उपासेसमीपेतिष्ठामि ॥ २६ ॥ रामस्यप्रहरणंबाणस्तद्रूपेणांभसा मयाविनाकथमवभृथेस्नातः ॥ २७ ॥ मालामिहनपश्यामि किंनु सुग्रीवायमालादानस्यादर्शनंशोकवशाद्दृष्टस्यापिविस्मरणंचेत्येवमुक्तिः ॥ २८ ॥ आवर्तमानस्यअस्तंगच्छतः शैलराजंतमेवास्ताचलं ॥ २९ ॥ पथ्यमिदंवचइतिस्मृतिसन्निहितस्यप्रागुपदिष्टस्यपरामर्शः ॥ ३० ॥ नगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ॥ ७ ॥

अभिवादयराजानंपितरंपुत्रमानदं ॥ एवमुक्तःसमुत्थायजग्राहचरणौपितुः ॥ २४ ॥ भुजाभ्यांपीनवृत्ताभ्यामंगदोहमितिब्रुवन् ॥ अभिवादयमानंत्वामंगदंत्वंयथापुरा ॥ २५ ॥ दीर्घायुर्भवपुत्रेतिकिमर्थंनाभिभाषसे ॥ अहंपुत्रसहायात्वामुपासेगतचेतनं ॥ सिंहेनपातितंसद्योगौःसवत्सेवगोवृषं ॥ २६ ॥ इष्ट्वासंग्राममयज्ञेनरामप्रहरणांभसा ॥ तस्मिन्नवभृथेस्नातःकथंपत्न्यामयाविना ॥ २७ ॥ यादत्तादेवराजेनतवतुष्टेनसंयुगे ॥ शातकौंभींप्रियांमालांतांतेपश्यामिनेहकिं ॥ २८ ॥ राज्यश्रीर्नजहातित्वांगतासुमपिमानद ॥ सूर्यस्यावर्तमानस्यशैलराजमिवप्रभा ॥ २९ ॥ नमेवचःपथ्यमिदंत्वयाकृतंनचास्मिशक्ताहिनिवारणेतव ॥ हतासपुत्रास्मिहतेनसंयुगेसहत्वयाश्रीर्विजहातिमामपि ॥ ३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तामाशुवेगेनदुरासदेनत्वभिप्लुतांशोकमहार्णवेन ॥ पश्यंस्तदावाल्यनुजस्तरस्वीभ्रातुर्वधेनाप्रतिमेनतेपे ॥ १ ॥ सबाष्पपूर्णेनमुखेनपश्यन्क्षणेननिर्विण्णमनामनस्वी ॥ जगामरामस्यशनैःसमीपंभृत्यैर्वृतःसंपरिदूयमानः ॥ २ ॥ सतंसमासाद्यगृहीतचापमुदात्तमाशीविषतुल्यबाणं ॥ यशस्विनंलक्षणलक्षितांगमवस्थितंराघवमित्युवाच ॥ ३ ॥ यथाप्रतिज्ञातमिदंनरेंद्रकृतंत्वयादृष्टफलंचकर्म ॥ ममाद्यभोगेषुनरेंद्रसूनोमनोनिवृत्तंहतजीवितेन ॥ ४ ॥

तांतारां आशुवेगेनशोकमहार्णवेनाभिप्लुतांखिन्नां अप्रतिमेनअसदृशेन आत्मनइतिशेषः ॥ १ ॥ बाष्पपूर्णेनमुखेनोपलक्षितांतारांपश्यन्निर्विण्णमनाःखिन्नःसंपरिदूयमानःसम्यगनुतप्यमानः ॥ २ ॥ उदात्तंधीरोदात्तस्वभावं लक्षणैःसामुद्रिकशास्त्रोक्तराजलक्षणैर्लक्षितमंगंयस्यतं ॥ ३ ॥ दृष्टफलंराज्यभोगफलंकर्मवालिवधरूपं हतजीवितेनकुत्सितजीवितेन साध्येषुभोगेष्वित्यन्वयः ॥ ४ ॥

अस्यांतारायां पुरेतस्थे जने अतिविक्रोशति अत्यंतंरुदति अंगदेसंशयितेपितृवियोगात्संशयितजीविते ॥ ५ ॥ अतिविप्रधर्षाद्भ्रातृकृताधिकपराभवाद्धेतोर्मम्मोत्पन्नात्क्रोधादमर्षादसहिष्णुतयाचसुतीक्ष्णमतिशयेनप्रतप्स्येतपामि ॥ ६ ॥ यथातथायेनकेनापिप्रकारेण स्ववृत्त्यास्वजात्युचितवृत्त्यावर्तयतःजीवतःऋष्यमूकवासएवश्रेयोमन्येनतुत्रिदिवस्यलाभइत्यन्वयः ॥ ७ ॥ तद्वचस्तस्यैवानुरूपं ईषत्करघातेपिमयितदकृत्वांतरभ्रातृस्नेहवद्धतयात्वांनजिघांसामिकदापि चरगच्छेतियत्तद्वचइत्यर्थः इदंकर्मभ्रातृवधरूपं वचस्तदर्थमाकारणरूपं ॥ ८ ॥ कामःपुरस्कृतोयेनतादृशोपिभ्राताराज्यस्यतत्सुखस्यदुःखस्यभ्रातृवधेभाविदुःखस्यसारंतारतम्यंविचिंतयन्विचारयन्कथंभ्रातुर्वधंरोचयेत एवंचाहंतत्तारतम्यानभिज्ञइतिभावः ॥ ९ ॥ उक्तमेवविवृणोति वधोहीति मांहंतुंतस्यमतिर्नासीदित्यर्थः तत्रहेतुः स्वमाहात्म्यव्यतिक्रमात्अनुचितकर्मकारीवालीत्ययशःप्रसंगभयात् प्राणहारीभ्रातुरितिशेषः व्यतिक्रमोऽन्यायः

अस्यांमहिष्यांतुभृशंरुदत्यांपुरोऽतिविक्रोशतिदुःखतप्ते ॥ हतेनृपेसंशयितेंगदेचनरामराज्येरमतेमनोमे ॥ ५ ॥ क्रोधादमर्षादतिविप्रधर्षाद्भ्रातुर्वधोमेनुमतःपुरस्तात् ॥ हतेत्विदानींहरियूथपेस्मिन्सुतीक्ष्णमिक्ष्वाकुवरप्रतप्स्ये ॥ ६ ॥ श्रेयोद्यमन्येममशैलमुख्येतस्मिन्हिवासश्चिरमृष्यमूके ॥ यथातथावर्तयतःस्ववृत्त्यानेमंनिहत्यत्रिदिवस्यलाभः ॥ ७ ॥ नत्वाजिघांसामिचरेतियन्मामयंमहात्मामतिमानुवाच ॥ तस्यैवतद्रामवचोनुरूपमिदंवचःकर्मचमेनुरूपं ॥ ८ ॥ भ्राताकथंनाममहागुणस्यभ्रातुर्वधंरामविरोचयेत ॥ राज्यस्यदुःखस्यचवीरसारंविचिंतयन्कामपुरस्कृतोपि ॥ ९ ॥ वधोहिमेमतोनासीत्स्वमाहात्म्यव्यतिक्रमात् ॥ ममासीद्बुद्धिदौरात्म्यात्प्राणहारीव्यतिक्रमः ॥ १० ॥ द्रुमशाखावभग्नोहंमुहूर्तंपरिनिष्टनन् ॥ सांत्वयित्वात्वनेनोक्तोनपुनःकर्तुमर्हसि ॥ ११ ॥ भ्रातृत्वमार्यभावश्चधर्मश्चानेनरक्षितः ॥ मयाक्रोधश्चकामश्चकपित्वंचप्रदर्शितं ॥ १२ ॥ अचिंतनीयंपरिवर्जनीयमनीप्सनीयंस्वनवेक्षणीयं ॥ प्राप्तोस्मिपाप्मानमिदंवयस्यभ्रातुर्वधात्त्वाष्ट्रवधादिवेंद्रः ॥ १३ ॥

॥ १० ॥ द्रुमशाखयावभग्नःपलायितः अतएवमुहूर्तंपरिनिष्टनन्त्वामाक्रोशन्यदाऽभवंतदातेनभ्रात्रासांत्वयित्वापुनरेवंदुश्चेष्टांकर्तुंनार्हसिइत्युक्तः नपुनर्मांहतवानित्यर्थः ॥ ११ ॥ अतएव भ्रातृत्वमित्यादि ॥ १२ ॥ अचिंतनीयंचिंतयितुमप्ययोग्यं अतएवार्यैर्नित्यंपरिहरणीयंयत्किंचिदुपाधिनाप्यनीप्सनीयं आत्मकर्तृकमपिसर्वथाऽनवेक्षणीयंदर्शनानर्हं इदंप्राप्तोस्मि इदंपदार्थमाह पाप्मानमिति हेवयस्यभ्रातुर्ज्येष्ठस्यभ्रातुर्वधात्पाप्मानंतद्रूपंवस्त्वित्यर्थः त्वाष्ट्रोविश्वरूपः ॥ १३ ॥

प्रतिपत्तुंप्राप्तुंकइच्छेत्कोवासहेत ग्रहीतुंशक्नुयादित्यर्थः ॥ १४ ॥ प्रजानांसंमाननंताभिःक्रियमाणंस्वसंमाननमपिनार्हामि पापयुक्तत्वात् नयौवराज्यं ज्येष्ठस्यपुत्रमंगदंराज्येकृत्वायथाप्राप्तंयौवराज्यमित्यर्थः एवंविधंकर्मकृत्वाराज्यंसर्वथानार्हामीत्यन्वयः ॥ १५ ॥ क्षुद्रस्यक्षुद्रयोग्यस्य लोकेइहलोकेविगर्हितस्यनिंदितस्य लोकापकृतस्यपरलोकेपरमार्थसाधनस्य पापस्यकर्तास्मि अतोमहान्शोकोमांइवतथाभिवर्तते यथावृष्टेरंबुवेगोनिम्नमिव इवशब्दस्तथाशब्दार्थे ॥ १६ ॥ सोदर्यघातएवापरगात्रभागोबालश्चयस्य तज्जसंतापएवहस्ताक्षिशिरोविषाणंयस्यसः दृप्तोमत्तः प्रवृद्धोमहान् ॥ १७ ॥ हेनृवरइदमंहःपापं बतखेदे अविषह्यंसोढुमशक्यंप्राप्यमेहृदिस्थितंसाधुवृत्तंजन्मांतरार्जितपुण्यंनिवर्तते विवर्णमतएवाग्नौपरितप्य

पाप्मानमिंद्रस्यमहीजलंचवृक्षाश्चकामंजगृहुःस्त्रियश्च ॥ कोनामपाप्मानमिमंसहेतशाखामृगस्यप्रतिपत्तुमिच्छेत् ॥ १४ ॥ नार्हामिसंमानमिमंप्रजानांनयौवराज्यंकुतएवराज्यं ॥ अधर्मयुक्तंकुलनाशयुक्तमेवंविधंराघवकर्मकृत्वा ॥ १५ ॥ पापस्यकर्तास्मिविगर्हितस्यक्षुद्रस्यलोकापकृतस्यलोके ॥ शोकोमहान्मामभिवर्ततेऽयंवृष्टेर्यथानिम्नमिवांबुवेगः ॥ १६ ॥ सोदर्यघातापरगात्रबालःसंतापहस्ताक्षिशिरोविषाणः ॥ एनोमयोमामभिहंतिहस्तीदृप्तोनदीकूलमिवप्रवृद्धः ॥ १७ ॥ अंहोबतेदंनृवराविषह्यंनिवर्ततेमेहृदिसाधुवृत्तं ॥ अग्नौविवर्णंपरितप्यमानंकिट्टंयथाराघवजातरूपं ॥ १८ ॥ महाबलानांहरियूथपानामिदंकुलंराघवमन्निमित्तं ॥ अस्यांगदस्यापिचशोकतापादर्धस्थितप्राणमितीवमन्ये ॥ १९ ॥ सुतःसुलभ्यःसुजनःसुवश्यःकुतस्तुपुत्रःसदृशोंगदेन ॥ नचापिविद्येतसवीरदेशोयस्मिन्भवेत्सोदरसन्निकर्षः ॥ २० ॥ अद्यांगदोवीरवरोनजीवेज्जीवेतमातापरिपालनार्थं ॥ विनातुपुत्रंपरितापदीनासानैवजीवेदितिनिश्चितंमे ॥ २१ ॥

मानंजातरूपंअविषह्यमशक्यसहावस्थानंप्राप्य किट्टंमलंयथानिवर्ततेतथेत्यर्थः यथाबलवतोत्तमेनाधमःस्थातुंनशक्नोतितथाबलवताधमेनसहोत्तमोपीत्याशयः एवंचानेनपापेनसर्वपुण्यक्षयोजातइतितात्पर्यं केचित्तु अग्नौपरितप्यमानंजातरूपंस्वर्णंयथाविवर्णं विवर्णताकारकंकिट्टंदाहकक्षारद्रव्यंप्राप्यनिवर्ततेभस्मभवतितथेत्यर्थइत्याहुः ॥ १८ ॥ मन्निमित्तं मयैतत्स्वामिवधादितिभावः अपिचास्यांगदस्यशोकतापाच्च इतीवमन्यइत्युत्प्रेक्षाबोधकं ॥ १९ ॥ सुलभ्यःसुलभइत्यर्थः ॥ २० ॥ अंगदोनजीवेत् यदिजीवेत्तदामातातारापुत्रपालनायजीवेत् तदभावेतुसासर्वथानजीवेदित्यर्थः ॥ २१ ॥

सख्यंसमानत्वं निदेशेत्वदाज्ञायां ॥ २२ ॥ अनुजानीहि अग्निप्रवेशायेतिशेषः ॥ २३ ॥ संजातबाष्पःदुःखिप्राणिदर्शनेन महतामयंस्वभावः ॥ २४ ॥ तस्मिन्क्षणेतस्मिन्नवसरे तारांरु दंतीमभीक्ष्णंवारंवारमवेक्षमाणःजीवंतीमिच्छन् क्षितिरिवक्षमावान् समुत्सुकःशोकापनयनायेतिशेषः ॥ २५ ॥ कपिसिंहनाथांकपिसिंहानांस्वामिनीं ॥ २६ ॥ २७ ॥ पुरुषप्रधानंपु

सोहंप्रवेक्ष्याम्यतिदीप्तमग्निंभ्रात्राचपुत्रेणचसख्यमिच्छन् ॥ इमेविचेष्यंतिहरिप्रवीराःसीतांनिदेशेपरिवर्तमानाः ॥ २२ ॥ कृत्स्नंतुतेसेत्स्यतिकार्यमेतन्मय्यप्यतीतेमनुजेंद्रपुत्र ॥ कुलस्यहंतारमजीवनार्हंरामानुजानीहिकृतागसंमां ॥ २३ ॥ इत्येवमार्तस्यरघुप्रवीरःश्रुत्वावचोवालिजघन्यजस्य ॥ संजातबाष्पःपरवीरहंतारामोमुहूर्तंविमनाबभूव ॥ २४ ॥ तस्मिन्क्षणेऽभीक्ष्णमवेक्षमाणःक्षितिक्षमावान्भुवनस्यगोप्ता ॥ रामोरुदंतींव्यसनेनिमग्नांसमुत्सुकःसोथददर्शतारां ॥ २५ ॥ तांचारुनेत्रांकपिसिंहनाथांपतिंसमाश्लिष्यतदाशयानां ॥ उत्थापयामासुरदीनसत्त्वांमंत्रिप्रधानाःकपिराजपत्नीं ॥ २६ ॥ साविस्फुरंतीपरिरभ्यमाणाभर्तुःसमीपादपनीयमाना ॥ ददर्शरामंशरचापपाणिंस्वतेजसासूर्यमिवज्वलंतं ॥ २७ ॥ सुसंवृतंपार्थिवलक्षणैश्चतंचारुनेत्रंमृगशावनेत्रा ॥ अदृष्टपूर्वंपुरुषप्रधानमयंसकाकुत्स्थइतिप्रजज्ञे ॥ २८ ॥ तस्येंद्रकल्पस्यदुरासदस्यमहानुभावस्यसमीपमार्या ॥ आर्तातितूर्णंव्यसनंप्रपन्नाजगामतारापरिविह्वलंती ॥ २९ ॥ तंसासमासाद्यविशुद्धसत्त्वंशोकेनसंभ्रांतशरीरभावा ॥ मनस्विनीवाक्यमुवाचतारारामंरणोत्कर्षणलब्धलक्ष्यं ॥ ३० ॥ त्वमप्रमेयश्चदुरासदश्चजितेंद्रियश्चोत्तमधर्मकश्च ॥ अक्षीणकीर्तिश्चविचक्षणश्चक्षितिक्षमावान्क्षतजोपमाक्षः ॥ ३१ ॥

रुषश्रेष्ठं सअंगदोक्तःकाकुत्स्थोयमितिप्रजज्ञेइतिसंबंधः ॥ २८ ॥ परिविह्वलंतीकष्टेनस्खलनपूर्वंगच्छंती ॥ २९ ॥ संभ्रांतोविस्मृतःशरीरभावोराजस्त्रीत्वादिर्ययासा रणेयुयुद्धेयूत्कर्षणेन सर्वाधिकोत्कर्षेणलक्ष्यंवेध्यंयेन सर्वतोधिकवेध्यवेधकइत्यर्थः ॥ ३० ॥ अप्रमेयःदेशतःकालतश्चापरिच्छेद्यःगुणैयत्तयादुर्ज्ञेयश्च दुरासदःयोगिभिरपिप्राप्तुमशक्यः उत्तमर्धकःपुरुषोत्तमधर्मा अक्षीणकीर्तिःपापवदाभासमानेनापिकर्मणेतिशेषः अतएवपुरुषोत्तमधर्मा क्षतजोपमाक्षःरक्ताक्षः ॥ ३१ ॥

आत्तबाणासनश्चासौबाणपाणिश्चेतिकर्मधारयः संहननंदृढगात्रता तादृशेनत्वयाहतोवाली मनुष्यदेहाभ्युदयंमनुष्यलोकवर्तिदेहप्राप्यमभ्युदयसुखंविहायदिव्यदेहनप्राप्योयोभ्युदयस्तेनयुक्तः समासआर्षः ॥ ३२ ॥ अतःयेनैवेति रमेतरंस्यते ॥ ३३ ॥ पद्मस्यामलंयत्पत्रंतद्वन्नेत्र समेत्याप्सरोभिस्ताःसंप्रेक्ष्यचमामपश्यन्नरमेतेत्यन्वयः उच्चावचैर्नानाप्रकारैस्ताम्रैरक्तपुष्पैःकृतःशेखरोयाभिस्ताअप्सरसोनाभजिष्यन्नभजिष्यति रक्तपुष्पधारणंवालिवशीकरणाय ॥ ३४ ॥ तटावकाशेतटदेशे ॥ ३५ ॥ यद्वनिताहीनोदुःखंप्राप्नोतितित्त्वंवेत्थ अतस्तज्जानंस्त्वंमांजहि कुमारःसुंदरःपुरुषः यद्वा दुःखहेतुमाह कुमारइति कुत्सितोमारोयस्य मारकत्वेनमदनस्यप्रसिद्धेः अथवाकुत्सितोमारोमरणंयस्य मरणादपिदुःखजनकत्वादेवमुक्तिः भावेघञ् ॥ ३६ ॥ ॥ मद्वधंस्त्रीघातदोषोभवेदितिभवान्महात्मामन्येततदपिन इयंताराऽस्यवालिनआत्मेतिज्ञात्वाजहि एवंचतदभिन्नत्वान्ममनतेस्त्रीवधदोषइतिभावः महात्मेत्यनेनता

त्वमात्तबाणासनबाणपाणिर्महाबलःसंहननोपपन्नः ॥ मनुष्यदेहाभ्युदयंविहायदिव्येनदेहाभ्युदयेनयुक्तः ॥ ३२ ॥ येनैवबाणेनहतःप्रियोमेतेनैवबाणेनहिमांजहीहि ॥ हतागमिष्यामिसमीपमस्यनमांविनावीररमेतवाली ॥ ३३ ॥ स्वर्गेपिपद्मामलपत्रनेत्रसमेत्यसंप्रेक्ष्यचमामपश्यन् ॥ नह्येषउच्चावचताम्रचूडाविचित्रवेषाप्सरसोभजिष्यत् ॥ ३४ ॥ स्वर्गेपिशोकंचविवर्णतांचमयाविनाप्राप्स्यतिवीरवाली ॥ रम्येनगेंद्रस्यतटावकाशेविदेहकन्यारहितोयथात्वं ॥ ३५ ॥ त्वंवेत्थतावद्वनिताविहीनःप्राप्नोतिदुःखंपुरुषःकुमारः ॥ तत्त्वंप्रजानन्जहिमांनवालीदुःखंममादर्शनजंभजेत ॥ ३६ ॥ यच्चापिमन्येतभवान्महात्मास्त्रीघातदोषस्तुभवेन्नमह्यं ॥ आत्मेयमस्येतिहिमांजहित्वंनस्त्रीवधःस्यान्मनुजेंद्रपुत्र ॥ ३७ ॥ शास्त्रप्रयोगाद्विविधाच्चवेदादनन्यरूपाःपुरुषस्यदाराः ॥ दारप्रदानाद्धिनदानमन्यत्प्रदृश्यतेज्ञानवतांहिलोके ॥ ३८ ॥ त्वंचापिमांतस्यममप्रियस्यप्रदास्यसेधर्ममवेक्ष्यवीर ॥ अनेनदानेननलप्स्यसेत्वमधर्मयोगंममवीरघातात् ॥ ३९ ॥

टकावधादिकृतवतःस्त्रीवधोऽकिंचित्करइत्यपिसूचितं ॥ ३७ ॥ स्त्रीणांपुरुषात्मत्वमेवसाधयति शास्त्रेति शास्त्रेशास्त्रीययागाद्यनुष्ठानेप्रकर्षेणसहैवयोगात्अधिकारात् विविधाच्चवेदात्अर्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेः अनन्यरूपाःअभिन्नरूपाः नकेवलंदोषाभावमात्रमपितुस्त्रीदानफलमपीत्याह दारेति अन्यदधिकंदानंनेतिभावः ॥ ३८ ॥ त्वंचापीति एवंचधर्मेणपापमपनुदतीतिन्यायेनापिहेवीरेतेनमद्वधदोषइतिभावः यद्वाममवीरस्यपत्युश्छलेनघातात्प्राप्तमधर्मसंबंधंनलप्स्यसे किंच ततएवमच्छापतःप्राप्तधर्मयोगमधर्मफलयोगंस्त्रीवियोगरूपंनलप्स्यसेममावधेतुलप्स्यसेएवातएवकचित्पठ्यते अचिरेणैवकालेनत्वयावीर्यबलाद्धृता सासीताममशापेननचिरात्त्वयिवत्स्यतीति ॥ ३९ ॥

अपनीयमानांप्रियसकाशादन्यतइतिशेषः अहंतुंनार्हसि अपितुहंतुमेवेत्यर्थः तत्रहेतुरहंहीति ॥ ४० ॥ वराहोत्तमहेममालिनाश्रेष्ठयोग्योत्तमस्वर्णमालावता ॥ ४१ ॥ विमतिमरणवि षयांविरुद्धमतिं सर्वोलोकोविधात्राविहितःअहरादौस्रष्टस्तंलोकंसुखदुःखाभ्यामवर्ज्याभ्यांयोगोऽस्यतंतेनैवविधात्राकृतंलोक्यतेऽनेनेतिलोकोवेदोब्रवीत् नहवैसशरीरस्यसतःप्रियाप्रि ययोरपहतिरस्तीतिश्रुतेः ॥ ४२ ॥ त्रयोपिलोकालोकत्रयवासिनोपिजनाविधातृविहितंविधानंनातिक्रामंतेहियतस्तस्यवशगाःब्रह्मादिस्थावरांताः वालीपरांप्रीतिंत्वत्संबंधजांप्राप्स्यति मत्संकल्पात् किंच भवत्यपिवालिसंबंधजांप्रीतिंसुग्रीवसंबंधात्प्राप्स्यसि तेपुत्रोयौवराज्यंप्राप्स्यतिच चेनाहमपिशापंप्राप्स्याम्येवेति ॥ ४३ ॥ धात्रेदंविधानंतथैवविहितं यथामयो

आर्तामनाथामपनीयमानामेवंगतांनार्हसिमामहंतुं ॥ अहंहिमातंगविलासगामिनाप्लवंगमानामृषभेणधीमता ॥ ४० ॥ विनावराहोत्तमहेममा लिनाचिरंनशक्ष्यामिनरेंद्रजीवितुं ॥ इत्येवमुक्तस्तुविभुर्महात्मातारांसमाश्वास्यहितंबभाषे ॥ ४१ ॥ मावीरभार्येविमतिंकुरुष्वलोकोहिसर्वोविहि तोविधात्रा ॥ तंचैवसर्वंसुखदुःखयोगंलोकोब्रवीत्तेनकृतंविधात्रा ॥ ४२ ॥ त्रयोपिलोकाविहितंविधानंनातिक्रमंतेवशगाहितस्य ॥ प्रीतिंपरांप्रा प्स्यसितांतथैवपुत्रश्चतेप्राप्स्यतियौवराज्यं ॥ ४३ ॥ धात्राविधानंविहितंतथैवनशूरपत्न्यःपरिदेवयंति ॥ आश्वासितातेनमहात्मनातुप्रभावयुक्तेनप रंतपेन ॥ सावीरपत्नीध्वनतामुखेनसुवेषरूपाविररामतारा ॥ ४४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुर्विंशः सर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ससुग्रीवंचतारांचसांगदांसहलक्ष्मणः ॥ समानशोकःकाकुत्स्थःसांत्वयन्निदमब्रवीत् ॥ १ ॥ नशोकपरितापे नश्रेयसायुज्यतेमृतः ॥ यदत्रानंतरंकार्यंतत्समाधातुमर्हथ ॥ २ ॥

क्तंकृतंच अनेनसर्वज्ञत्वशक्तिराविष्कृता एवमीश्वरकृतंसर्वंज्ञात्वाशूरपत्न्योनशोचंति ध्वनतामुखेनोपलक्षितार्विररामत्यक्तपरिदेवनाभूत् ॥ ४४ ॥ ढंघमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामी येरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ समानशोकः सुग्रीवादिभिरितिशेषः ॥ १ ॥ शोकयुक्तःपरितापस्तेन शोकश्चित्तध र्मः तावन्मात्रेणैवनमृतस्यश्रेयःसमाधातुमनुष्ठातुं ॥ २ ॥

लोकवृत्तंलोकाचारोप्यनुष्ठेयएव तच्चबाष्पमोक्षणरूपंकृतं युष्माभिरितिशेषः यद्वा कृतंपर्याप्तंबाष्पमोक्षणमितिद्वितीयातृतीयार्थे यतःकालात्तत्तत्कर्मणिविहितात्कालादुत्तरंपरंतस्मि न्नतिक्रांतइतियावत् किंचिदपिपरंकर्मविहितंकर्मउपासितुंकर्तुमशक्यंकालस्योपादेयकारणत्वात् अकालेकृतस्याकृतप्रायत्वादितिभावः ॥ ३ ॥ कालस्यमुख्यत्वंदर्शयति नियतिरिति नियतिःनियम्यतेऽनयेतिनियतिःकालःकालकृताव्यवस्थानिमेषादिपरार्धांता कालस्त्वीश्वरएव लोकेलोकस्रष्ट्यादिव्यवहारे कर्मणोलौकिकालौकिककर्मप्रवृत्तेर्दिनादिरूपेणकारणं कालएव सर्वभूतानांनियोगाधिकृतप्राणिमात्रस्यनियोगेषुज्योतिष्टोमादिषुनियतिर्वसंतादिःकारणं॥४॥ कालातिरिक्तंनसाक्षात्प्रवर्तकमित्याह नकर्तेत्यादि कस्यचित्कृष्यादेःकश्चित्क र्ताननियतिनिरपेक्षःकर्तान तथा नियोगेनियोगानुष्ठानेपिनियतिनिरपेक्षःकश्चिदीश्वरोननियतिनैरपेक्ष्येणसमर्थोनयतोलोकोलोकव्यवहारःस्वभावेईश्वरसहितेप्राक्कृतस्वकर्मणिव

लोकवृत्तमनुष्ठेयंकृतंवोबाष्पमोक्षणं ॥ नकालादुत्तरंकिंचित्परंकर्मउपासितुं ॥ ३ ॥ नियतिःकारणंलोकेनियतिःकर्मसाधनं ॥ नियतिःसर्वभूतानां नियोगेष्विहकारणम् ॥ ४ ॥ नकर्ताकस्यचित्कश्चिन्नियोगेनापिचेश्वरः ॥ स्वभावेवर्ततेलोकस्तस्यकालःपरायणम् ॥ ५ ॥ नकालःकालमत्येतिनका लःपरिहीयते ॥ स्वभावंचसमासाद्यनकिंचिदतिवर्तते ॥ ६ ॥

र्ततेतदधीनोवर्तते तस्यचस्वभावस्यकालःपरायणं सहकारीत्यर्थः तदुक्तंसूतसंहितायांशिववाक्येन स्वभावादेवसंभूतंसमस्तमितिकेचन तन्नसिध्यतिविप्रेंद्रादेशकालाद्यपेक्षणात् मत्तः कर्मानुरूपेणजगज्जन्मादिजायते एषस्वभावोविप्रेंद्राइतिवेदार्थनिर्णयः नमयाकेवलेनापिनचकेवलकर्मणा प्राणिनांकर्मपाकेनमयाचमुनिसत्तमाः जगतःसंभवोनाशःस्थितिश्चभवति द्विजाइति ॥ ५ ॥ कालात्माभगवानेवसर्वकर्मप्रवर्तकइत्याह नकालइति कालोभगवानीश्वरःकालंस्वकृतांकालव्यवस्थांजन्ममरणादिरूपांनात्येतिनातिक्रामति सभगवान्कालोनप रिहीयते अनुक्षणंजगद्धानिकरस्यहानिकारणाभावात् स्वभावमुक्तलक्षणंसमासाद्यकिंचिदप्युत्कृष्टमपिजीवजातंनातिवर्तते उत्पत्तियोग्यमुत्पद्यतेनश्वरंनश्यत्येवेत्यर्थः ॥ ६ ॥

सचभगवान्नपक्षपातस्वभावइत्याह नकालस्येति नकालस्यबंधुत्वमस्ति प्राप्तकालंवस्तुसर्वथासंहरत्येव नतुपक्षपातेनकिमपित्यजतीत्यर्थः नहेतुःस्वसज्येस्वनाश्येवास्वकृतव्यवस्था तिरिक्तकारणनिरपेक्षइत्यर्थः यद्वाप्राप्तकालस्यसंहारनिवर्तनेनकश्चिदपिहेतुर्मंत्रतंत्रौषधादिःप्रभवतीत्यर्थः तस्यैवप्रपंचः नपराक्रमः महापराक्रमवतामपिकालेप्राप्तेसंहारोभवत्येव न मित्रज्ञातिसंबंधोनबहुमित्रतानबहुज्ञातिताप्तकालसंहारनिवर्तनेहेतुः सोपिभगवानात्मनःप्रत्यग्वर्गस्यजीवजातस्यनवशस्तदिच्छाधीनोनकिंतुपरमस्वतंत्रएव तेनचभगवताकालेनक्रिय माणोनियत्यधीनःस्वस्वकर्मपरिणामएवसर्वसुखदुःखादिलाभइत्येवसाधुपश्यतासुमतिनाविवेकवताद्रष्टव्योज्ञातव्यः नतुविषादहर्षौकर्तव्यौनापिस्वसामर्थ्यनिंदेतिभावः एवंधर्मादयो

नकालस्यास्तिबंधुत्वंनहेतुर्नपराक्रमः॥ नमित्रज्ञातिसंबंधःकारणंनात्मनोवशः॥ ७॥ किंतुकालपरीणामोद्रष्टव्यःसाधुपश्यता ॥ धर्मश्चार्थश्चकाम श्चकालक्रमसमाहिताः॥ ८॥ इतःस्वांप्रकृतिंवालीगतःप्राप्तःक्रियाफलं॥ सामदानार्थसंयोगैःपवित्रंप्लवगेश्वरः ॥ ९॥ स्वधर्मस्यचसंयोगाज्जितस्ते नमहात्मना॥ स्वर्गःपरिगृहीतश्चप्राणानपरिरक्षता॥ १०॥ एषावैनियतिःश्रेष्ठायांगतोहरियूथपः॥ तदलंपरितापेनप्राप्तकालमुपास्यतां॥ ११॥ व चनांतेतुरामस्यलक्ष्मणःपरवीरहा॥ अवदत्प्रश्रितंवाक्यंसुग्रीवंगतचेतसं॥ १२॥ कुरुत्वमस्यसुग्रीवप्रेतकार्यमनंतरं ॥ तारांगदाभ्यांसहितोवालि नोदहनंप्रति॥ १३॥ समाज्ञापयकाष्ठानिशुष्काणिचबहूनिच॥ चंदनानिचदिव्यानिवालिसंस्कारकारणात्॥ १४॥ समाश्वासयदीनंत्वमंगदंदीन चेतसं॥ माभूर्बालिशबुद्धिस्त्वंत्वदधीनमिदंपुरं॥ १५॥ अंगदस्त्वानयेन्माल्यंवस्त्राणिविविधानिच॥ घृतंतैलमथोगंधान्यच्चात्रसमनंतरं॥ १६॥

पिचादधर्मादयोपिकालक्रमेणैवसमाहिताःसंपादिताभवंति॥ ७॥ ८॥ प्रकृतमाह इतइति सामदानाभ्यामर्जितैरर्थसंयोगैरैश्वर्यैःपवित्रंशुभंक्रियाफलंभोगमिहलोकेप्राप्तवान्वालीइतोलो काद्देहाच्चगतोऽपगतःस्वांप्रकृतिंगतःप्राप्तः कार्याणांकारणेलयात् एवंचेंद्रलोकंगतोवालीतिसूचितं ॥ ९ ॥ स्वधर्मस्यसंयोगात्तेनमहात्मनावालिनापूर्वस्वर्गोजितोऽर्जितः युद्धेप्राणानप रिरक्षतेदानींपरिगृहीतश्चप्राप्तश्च ॥ १० ॥ एषानियतिःकालकृतव्यवस्थाप्राप्तिः प्राप्तकालंकर्मेतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ अस्यप्रेतकार्यंकुर्वित्यन्वयः दहनंप्रतिदहननिमित्तं यतस्वेतिशे षः ॥ १३ ॥ वालिसंस्कारनिमित्तंकाष्ठानिआनेतुंसमाज्ञापयेतिसंबंधः ॥ १४ ॥ त्वंसुग्रीवअंगदंसमाश्वासय ॥ १५ ॥ कःकुत्राज्ञापनीयस्तत्राह अंगदस्त्विति समनंतरमपेक्षितं ॥ १६॥

तारःसचिवः संभ्रमाद्वेगात् ह्रियतोऽस्मिन्कालेविशेषतस्त्वरायुक्तासैवचेदृशेऽवसरेगुणवतीतिसंबंधः ॥ १७ ॥ समर्थाबलिनःशिबिकावाहनोचिताःयेनिर्हरिष्यंतितेसज्जीभवंत्वित्यन्वयः निर्हारोदहनदेशनयनं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ भद्रासनयुतांमध्यराजोचितमहार्हासनवतीं पक्षिकर्मभिःपक्षिप्रतिकृतिभिःआसमंताच्चित्रांचित्रवतीं द्रुमकर्मभिर्द्रुमप्रतिकृति भिर्भूषितां ॥ २२ ॥ चित्रपत्तीभिश्चित्रपदातिभिः दीर्घआर्षः सुनिविष्टांसुसन्निवेशां जालवातायनयुतांजालवन्निर्मितवातमार्गयुतां ॥ २३ ॥ सुनियुक्तांसुश्लिष्टां शिल्पिभिर्विशालां

त्वंतारशिबिकांशीघ्रमादायागच्छसंभ्रमात्॥ त्वरागुणवतीयुक्ताह्यस्मिन्कालेविशेषतः॥ १७॥ सज्जीभवंतुप्लवगाःशिबिकावाहनोचिताः॥ समर्था बलिनश्चैवनिर्हरिष्यंतिवालिनं॥ १८ ॥ एवमुक्त्वातुसुग्रीवंसुमित्रानंदवर्धनः॥ तस्थौभ्रातृसमीपस्थोलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ १९ ॥ लक्ष्मणस्यवचः श्रुत्वातारःसंभ्रांतमानसः॥ प्रविवेशगुहांशीघ्रंशिबिकासक्तमानसः॥ २० ॥ आदायशिबिकांतारःसतुपर्यापतत्पुनः ॥ वानरैरूह्यमानांतांशूरैरुद्व हनोचितैः॥ २१ ॥ दिव्यांभद्रासनयुतांशिबिकांस्यंदनोपमां॥ पक्षिकर्मभिराचित्रांद्रुमकर्मविभूषितां॥ २२॥ आचितांचित्रपत्तीभिःसुनिविष्टांस मंततः॥ विमानमिवसिद्धानांजालवातायनायुतां ॥ २३ ॥ सुनियुक्तांविशालांचसुकृतांशिल्पिभिःकृतां ॥ दारुपर्वतकोपेतांचारुकर्मपरिष्कृतां ॥ २४॥ वराभरणहारैश्चचित्रमाल्योपशोभितां॥ गुहागहनसंछन्नांरक्तचंदनभूषितां॥ २५॥ पुष्पौघैःसमभिच्छन्नांपद्ममालाभिरेवच॥ तरुणादि त्यवर्णाभिर्भ्राजमानाभिरावृतां॥ २६॥ ईदृशींशिबिकांदृष्ट्वारामोलक्ष्मणमब्रवीत्॥ क्षिप्रंविनीयतांवालीप्रेतकार्यंविधीयतां॥ २७॥ ततोवालिनमु द्यम्यसुग्रीवःशिबिकांतदा॥ आरोपयतविक्रोशन्नंगदेनसहैवतु॥ २८॥ आरोप्यशिबिकांचैववालिनंगतजीवितं॥ अलंकारैश्चविविधैर्माल्यैर्वस्त्रै श्चभूषितं॥ २९॥ आज्ञापयत्तदाराजासुग्रीवःप्लवगेश्वरः॥ और्ध्वदेहिकमार्यस्यक्रियतामनुकूलतः॥ ३०॥

कृतां एवमुक्तरीत्यासुकृतां दारुनिर्मितक्रीडापर्वतयुक्तां चारुकर्मभिःपरिष्क्रियाकर्मभिःपरिष्कृतां ॥ २४ ॥ तदेवाह वराभरणहारैरिति युक्तामितिशेषः गुहागहनशब्देनशिबिकोपरि प्रसार्यमाणंपंजरमुच्यते ॥ २५ ॥ २६ ॥ विनीयतां दहनदेशमितिशेषः ॥ २७ ॥ उद्यम्यहस्ताभ्यांभूमेरूर्ध्वंकृत्वा ॥ २८ ॥ शिबिकामारोप्यशिबिकायांस्थापयित्वा ॥ २९ ॥ आज्ञा पनप्रकारऔर्ध्वदेहिकमित्यादि और्ध्वदेहिकंतत्क्रियायोग्यंस्थानं अनुकूलतःनदीतीरसमीपतःक्रियतामित्युत्तरमितिद्रष्टव्यं ॥ ३० ॥

विश्राणयंतःक्षिपंतः इत्याज्ञापयदित्यन्वयः ॥ ३१ ॥ तादृशैःऋद्धिविशेषैःसत्क्रियांकुर्वंतु ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रणिहिताःसमेताः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विक्रोशंतीवप्रतिध्वनिनेतिशेषः जलसंवृतेसमंताज्जलोवृतभूदेशे ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ महार्हउत्तमभोगार्ह ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ रणेसुग्रीवेणसहयुद्धे ॥ ४३ ॥ अप्लवगाःप्लुतगतिमजानंत्यः विकृष्टंदूरं ॥ ४४ ॥

विश्राणयंतोरत्नानिविविधानिबहूनिच ॥ अग्रतःप्लवगायांतुशिबिकातदनंतरं ॥ ३१ ॥ राज्ञामृद्धिविशेषाहिदृश्यंतेभुवियादृशाः ॥ तादृशैरिहकुर्वंतु
वानराभर्तृसत्क्रियां ॥ ३२ ॥ तादृशंवालिनःक्षिप्रंप्राकुर्वन्नौर्ध्वदेहिकं ॥ अंगदंपरिरभ्याशुतारप्रभृतयस्तथा ॥ ३३ ॥ क्रोशंतःप्रययुःसर्वेवानराहत
बांधवाः ॥ ततःप्रणिहिताःसर्वावानर्योस्यवशानुगाः ॥ ३४ ॥ चुक्रुशुर्वीरवीरेतिभूयःक्रोशंतिताःप्रियं ॥ ताराप्रभृतयःसर्वावानर्योहतबांधवाः ॥ ३५ ॥
अनुजग्मुश्चभर्तारंक्रोशंत्यःकरुणस्वनाः ॥ तासांरुदितशब्देनवानरीणांवनांतरे ॥ ३६ ॥ वनानिगिरयश्चैवविक्रोशंतीवसर्वतः ॥ पुलिनेगिरिनद्यास्तु
विविक्तेजलसंवृते ॥ ३७ ॥ चितांचक्रुःसुबहवोवानरावनचारिणः ॥ अवरोप्यततःस्कंधाच्छिबिकांवानरोत्तमाः ॥ ३८ ॥ तस्थुरेकांतमाश्रित्यसर्वे
शोकपरायणाः ॥ ततस्तारापतिंदृष्ट्वाशिबिकातलशायिनं ॥ ३९ ॥ आरोप्यांकेशिरस्तस्यविललापसुदुःखिता ॥ हावानरमहाराजहानाथममवत्स
ल ॥ ४० ॥ हामहार्हमहाबाहोहाममप्रियपश्यमां ॥ जनंनपश्यसीमंत्वंकस्माच्छोकाभिपीडितं ॥ ४१ ॥ प्रहृष्टमिहतेवक्त्रंगतासोरपिमानद ॥ अस्तार्क
समवर्णंचदृश्यतेजीवतोयथा ॥ ४२ ॥ एषत्वांरामरूपेणकालःकर्षतिवानर ॥ येनस्मविधवाःसर्वाःकृताएकेषुणारणे ॥ ४३ ॥ इमास्तास्तवराजेंद्रवा
नर्योऽप्लुवगास्तव ॥ पादैर्विकृष्टमध्वानमागताःकिंनबुध्यसे ॥ ४४ ॥ तवेष्टाननुचैवेमाभार्याश्चंद्रनिभाननाः ॥ इदानींनेक्षसेकस्मात्सुग्रीवंप्लवगेश्वर
॥ ४५ ॥ एतेहिसचिवाराजंस्तारप्रभृतयस्तव ॥ पुरवासिजनश्चायंपरिवार्यविषीदति ॥ ४६ ॥ विसर्जयैनान्सचिवान्यथापुरमरिंदम ॥ ततःक्रीडाम
हेसर्वावनेषुमदनोत्कटाः ॥ ४७ ॥ एवंविलपतींतारांपतिशोकपरीवृतां ॥ उत्थापयंतिस्मतदावानर्यःशोककर्शिताः ॥ ४८ ॥ सुग्रीवेणततःसार्धंसोंग
गदःपितरंरुदन् ॥ चितामारोपयामासशोकेनाभिप्लुतेंद्रियः ॥ ४९ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ यथापुरंयथापूर्वंक्रीडामहे त्वयासहेतिविललापेतिशेषः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

अपसव्यंअपसव्यप्रदक्षिणं ॥ ५० ॥ विधिवद्वेदांशत्वेनस्वयंज्ञातवेदत्वाज्ज्ञानवत्तिर्यग्देहोचितविधिवदित्यर्थः विधिवदग्निहोत्रविधिनेत्यर्थइत्यन्ये ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ प्रेतकार्याणिजलदा नादिरूपाणिअकारयत् तदितिकर्तव्यतामुपदिष्टवानित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥

ततोग्निंविधिवद्दत्वासोपसव्यंचकारह ॥ पितरंदीर्घमध्वानंप्रस्थितंव्याकुलेंद्रियः ॥ ५० ॥ संस्कृत्यवालिनंतंतुविधिवत्प्लवगर्षभाः ॥ आजग्मुरुदकं
कर्तुंनदींशुभजलांशिवां ॥ ५१ ॥ ततस्तेसहितास्तत्रअंगदंस्थाप्यचाग्रतः ॥ सुग्रीवतारासहिताःसिषिचुर्वानराजलं ॥ ५२ ॥ सुग्रीवेणवदीनेन
दीनोभूत्वामहाबलः ॥ समानशोकःकाकुत्स्थःप्रेतकार्याण्यकारयत् ॥ ५३ ॥ ततोथतंवालिनमग्र्यपौरुषंप्रकाशमिक्ष्वाकुवरेषुणाहतं ॥ प्रदीप्यदी
प्ताग्निसमौजसंतदासलक्ष्मणंराममुपेयिवान्हरिः ॥ ५४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ० किष्किंधाकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ ७४ ॥
ततःशोकाभिसंतप्तंसुग्रीवंक्लिन्नवाससं ॥ शाखामृगमहामात्राःपरिवार्योपतस्थिरे ॥ १ ॥ अभिगम्यमहाबाहुंराममक्लिष्टकारिणं ॥ स्थिताःप्रांजलयः
सर्वेपितामहमिवर्षयः ॥ २ ॥ ततःकांचनशैलाभस्तरुणार्कनिभाननः ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंहनूमान्मारुतात्मजः ॥ ३ ॥ भवत्प्रसादात्काकुत्स्थपितृ
पैतामहंमहत् ॥ वानराणांसुदंष्ट्राणांसंपन्नबलशालिनां ॥ ४ ॥ महात्मनांसुदुष्प्रापंप्राप्तंराज्यमिदंप्रभो ॥ भवतासमनुज्ञातःप्रविश्यनगरंशुभं ॥ ५ ॥ संवि
धास्यतिकार्याणिसर्वाणिससुहृद्गणः ॥ स्नातोयंविविधैर्गंधैरौषधैश्चयथाविधि ॥ ६ ॥ अर्चयिष्यतिमाल्यैश्चरत्नैश्चत्वांविशेषतः ॥ इमांगिरिगुहांरम्याम
भिगंतुंत्वमर्हसि ॥ ७ ॥ कुरुष्वस्वामिसंबंधंवानरान्संप्रहर्षय ॥ एवमुक्तोहनुमताराघवःपरवीरहा ॥ ८ ॥ प्रत्युवाचहनूमंतंबुद्धिमान्वाक्यकोविदः ॥ च
तुर्दशसमाःसौम्यग्रामंवायदिवापुरं ॥ ९ ॥ नप्रवेक्ष्यामिहनुमन्पितुर्निर्देशपारगः ॥ सुसमृद्धांगुहांदिव्यांसुग्रीवोवानरर्षभः ॥ १० ॥ प्रविष्टोविधिव
द्वीरःक्षिप्रंराज्येभिषिच्यतां ॥ एवमुक्त्वाहनूमंतंरामःसुग्रीवमब्रवीत् ॥ ११ ॥

क्लिन्नवाससमार्द्रवाससं शाखामृगमहामात्राःवानरबलप्रधानाः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कार्याणिराजकार्याणि यथाविधिस्नातःराज्याभिषेकाभिषिक्तः ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्वामिसंबंधं वानरस्वामित्वसंबंधंसुग्रीवस्यराज्याभिषेकेणेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अभिषिच्यतांमदाज्ञयात्वयेतिशेषः ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ यतोज्येष्ठस्यज्येष्ठःसुतोविक्रमणज्येष्ठस्यसदृशश्चतस्माद्यौवराज्येयोग्यः ॥ १३ ॥ सीतान्वेषणोद्योगंसुग्रीवस्यालक्ष्याह पूर्वोयमिति येचत्वारोवार्षिकसंज्ञकाःप्रवृत्तास्तेषामयं पूर्वइतियोजना ॥ १४ ॥ १५ ॥ युक्तमारुतामारुतेनयुक्तेत्यर्थः अस्यांस्थास्यामीतिशेषः ॥ १६ ॥ यतयतस्व एषनःसमयइति आश्विनेऽतीतयत्नारंभरूपःसंकेतइत्यर्थः ॥ १७ ॥

वृत्तज्ञोवृत्तसंपन्नमुदारबलविक्रमं ॥ इममप्यंगदंवीरंयौवराज्येभिषेचय ॥ १२ ॥ ज्येष्ठस्यहिसुतोज्येष्ठःसदृशोविक्रमेणच ॥ अंगदोयमदीनात्मायौ वराज्यस्यभाजनं ॥ १३ ॥ पूर्वोयंवार्षिकोमासःश्रावणःसलिलागमः ॥ प्रवृत्ताःसौम्यचत्वारोमासावार्षिकसंज्ञिताः ॥ १४ ॥ नायमुद्योगसमयःप्रवि शत्वंपुरींशुभां ॥ अस्मिन्वत्स्याम्यहंसौम्यपर्वतेसहलक्ष्मणः ॥ १५ ॥ इयंगिरिगुहारम्याविशालायुक्तमारुता ॥ प्रभूतसलिलासौम्यप्रभूतकमलोत्पला ॥ १६ ॥ कार्तिकेसमनुप्राप्तेत्वंरावणवधेयत ॥ एषनःसमयःसौम्यप्रविशत्वंस्वमालयं ॥ १७ ॥ अभिषिंचस्वराज्येचसुहृदःसंप्रहर्षय ॥ इतिरामाभ्य नुज्ञातःसुग्रीवोवानरर्षभः ॥ १८ ॥ प्रविवेशपुरींरम्यांकिष्किंधांवालिपालितां ॥ तंवानरसहस्राणिप्रविष्टंवानरेश्वरं ॥ १९ ॥ अभिवार्यप्रविष्टानिस र्वतःप्लवगेश्वरं ॥ ततःप्रकृतयःसर्वादृष्ट्वाहरिगणेश्वरं ॥ २० ॥ प्रणम्यमूर्ध्नापतितावसुधायांसमाहिताः ॥ सुग्रीवःप्रकृतीःसर्वाःसंभाष्योत्थाप्यवीर्य वान् ॥ २१ ॥ भ्रातुरंतःपुरंसौम्यंप्रविवेशमहाबलः ॥ प्रविष्टंभीमविक्रांतंसुग्रीवंवानरर्षभं ॥ २२ ॥ अभ्यषिंचंतसुहृदःसहस्राक्षमिवामराः ॥ तस्य पांडुरमाजह्रुश्छत्रंहेमपरिष्कृतं ॥ २३ ॥ शुक्लेचवालव्यजनेहेमदंडेयशस्करे ॥ तथारत्नानिसर्वाणिसर्वबीजौषधानिच ॥ २४ ॥ सक्षीराणांचवृक्षा णांप्ररोहान्कुसुमानिच ॥ शुक्लानिचैववस्त्राणिश्वेतंचैवानुलेपनं ॥ २५ ॥ सुगंधीनिचमाल्यानिस्थलजान्यंबुजानिच ॥ चंदनानिचदिव्यानिगंधांश्च विविधान्बहून् ॥ २६ ॥ अक्षतंजातरूपंचप्रियंगुमधुसर्पिषी ॥ दधिचर्मचवैय्याघ्रंपराध्र्यौचाप्युपानहौ ॥ २७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ मूर्ध्नाप्रणम्यनम्रीभूयवसुधायांदंडवत्पतिताःउत्थाप्यवसुधायांपतिताइतिशेषः ॥ २१ ॥ प्रविष्टंभीमविक्रांतमिति प्रविश्यत्वाभिनिष्क्रांतमितिपाठेप्रविश्यांतःपुरग तशोकादिकंदृष्ट्वाऽभिषेकायतुपुनःप्रतिनिवृत्तं सभामागतमित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ क्षीरवृक्षप्ररोहाअधोजटाः ॥ २५ ॥ गंधान्गंधद्रव्याणि ॥ २६ ॥ २७ ॥

समालंभनंअनुलेपनद्रव्यं तदेवाह गोरोचनमित्यादि ॥ २८ ॥ २९ ॥ ततःकुशेति अनेनाग्निसाध्यकर्माधिकारंतेषांदर्शयति मनुष्यसदृशसर्वव्यवहाराद्वेदज्ञत्वाच्च ॥ ३० ॥ ३१ ॥ मं त्रैःस्थापयित्वा वसवस्त्वागायत्रेणच्छंदसेत्यादिमंत्रैरासनेस्थापयित्वेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अपआहृत्यमिलिताःकृत्वाविमलंजलंकुंभेषुनिधायेतिसंबंधः ॥ ३३ ॥ महर्षिविहितेनबौधायनादिवि

समालंभनमादायगोरोचनमनःशिलां ॥ आजग्मुस्तत्रमुदिताववराःकन्याश्चषोडश ॥ २८ ॥ ततस्तेवानरश्रेष्ठमभिषेकुंयथाविधि ॥ रत्नैर्वस्त्रैश्चभक्ष्यै श्चतोषयित्वाद्विजर्षभान् ॥ २९ ॥ ततःकुशपरिस्तीर्णसमिद्धंजातवेदसं ॥ मंत्रपूतेनहविषाहुत्वामंत्रविदोजनाः ॥ ३० ॥ ततोहेमप्रतिष्ठानेवरास्तरण संवृते ॥ प्रासादशिखरेरम्येचित्रमाल्योपशोभिते ॥ ३१ ॥ प्राङ्मुखंविधिवन्मंत्रैःस्थापयित्वावरासने ॥ नदीनदेभ्यःसंहृत्यतीर्थेभ्यश्चसमंततः ॥ ३२ ॥ आहृत्यचसमुद्रेभ्यःसर्वेभ्योवानरर्षभाः ॥ अपःकनककुंभेषुनिधायविमलंजलं ॥ ३३ ॥ शुभैर्ऋषभशृंगैश्चकलशैश्चैवकांचनैः ॥ शास्त्रदृष्टेनविधि नामहर्षिविहितेनच ॥ ३४ ॥ गजोगवाक्षोगवयःशरभोगंधमादनः ॥ मैंदश्चद्विविदश्चैवहनूमान्जांबवांस्तथा ॥ ३५ ॥ अभ्यषिंचंतसुग्रीवंप्रसन्नेन सुगंधिना ॥ सलिलेनसहस्राक्षंवसवोवासवंयथा ॥ ३६ ॥ अभिषिक्तेतुसुग्रीवेसर्वेवानरपुंगवाः ॥ प्रचुक्रुशुर्महात्मानोहृष्टाःशतसहस्रशः ॥ ३७ ॥ रामस्यतुवचःकुर्वन्सुग्रीवोवानरेश्वरः ॥ अंगदंसंपरिष्वज्ययौवराज्येभ्यषेचयत् ॥ ३८ ॥ अंगदेचाभिषिक्तेतुसानुक्रोशाःप्लवंगमाः ॥ साधुसाध्विति सुग्रीवंमहात्मानोह्यपूजयन् ॥ ३९ ॥ रामंचैवमहात्मानंलक्ष्मणंचपुनःपुनः ॥ प्रीताश्चतुष्टुवुःसर्वेतादृशेतत्रवर्तिनि ॥ ४० ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णापता काध्वजशोभिता ॥ बभूवनगरीरम्याकिष्किंधागिरिगह्वरे ॥ ४१ ॥ निवेद्यरामायतदामहात्मनेमहाभिषेकंकपिवाहिनीपतिः ॥ रुमांचभार्यामुपलभ्य वीर्यवानवापराज्यंत्रिदशाधिपोयथा ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अभिषिक्तेतुसुग्रीवेप्रविष्टेवानरेगुहां ॥ आजगामसहभ्रात्रारामःप्रस्रवणंगिरिं ॥ १ ॥

हितेन ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ हृष्टाःप्रचुक्रुशुःकिलकिलाशब्दंकृतवंतः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तादृशेतत्रवर्तिनि अभिषिक्तेसुग्रीवेंगदेचतत्रकिष्किधायांवर्तिनिवर्तमानेसतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ रवमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ७ ॥ गुहांकिष्किंधाख्यां प्रस्रवणंतदाख्यं ॥ १ ॥

गिरिवर्णनंशार्दूलेति ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रत्यगृह्णतप्रत्यग्रहीत् ॥ ४ ॥ समयंपूर्वोक्तं कालयुक्तंतत्कालोचितं ॥ ५ ॥ युक्तमारुताउचितवाता ॥ ६ ॥ वर्षरात्रं जातावेकवचनं वार्षिकामासाइ त्यर्थः ॥ ७ ॥ नदीसंबंधिदर्दुरैःसंयुतं ॥ ८ ॥ वृक्षखंडैश्चारुसुंदरं ॥ ९ ॥ १० ॥ गुहायानातिदूरेभविष्यति भाविवारिपूरस्तध्यागुहासमीपवर्तिनीभविष्यतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ प्रागुदक्प्रव णेईशानदिङ्नवतिदेशेवर्तमानागुहासाधुसम्यग्भविष्यति सुखसाधनमितिशेषः पौरस्त्यवर्षवातप्रवेशाभावाच्चसाधुत्वंबोध्यं तेननिर्ऋतिद्वारत्वंसूचितं पश्चाद्भागेचैषोन्नता अतएवपुरो

शार्दूलमृगसंघुष्टंसिंहैर्भीमरवैर्वृतं॥ नानागुल्मलतागूढंबहुपादपसंकुलं॥ २॥ ऋक्षवानरगोपुच्छैर्मार्जारैश्चनिषेवितं॥ मेघराशिनिभंशैलंनित्यंशु चिकरंशिवं॥ ३॥ तस्यशैलस्यशिखरेमहतीमायतांगुहां॥ प्रत्यगृह्णतवासार्थंरामःसौमित्रिणासह ॥ ४ ॥ कृत्वाचसमयंरामःसुग्रीवेणसहानघः॥ कालयुक्तंमहद्वाक्यमुवाचरघुनंदनः॥ ५॥ विनीतंभ्रातरंभ्रातालक्ष्मणंलक्ष्मिवर्धनं॥ इयंगिरिगुहारम्याविशालायुक्तमारुता॥ ६ ॥ अस्यांवत्स्याम सौमित्रेवर्षरात्रमरिंदम॥ गिरिशृंगमिदंरम्यमुत्तमंपार्थिवात्मज॥ ७॥ श्वेताभिःकृष्णताम्राभिःशिलाभिरुपशोभितं॥ नानाधातुसमाकीर्णंनदीदर्दु रसंयुतं॥ ८ ॥ विविधैर्वृक्षखंडैश्चचारुचित्रलतायुतं॥ नानाविहगसंघुष्टंमयूरवरनादितं॥ ९ ॥ मालतीकुंदगुल्मैश्चसिंदुवारैःशिरीषकैः॥ कदंबार्जु नसर्जैश्चपुष्पितैरुपशोभितं॥ १०॥ इयंचनलिनीरम्याफुल्लपंकजमंडिता॥ नातिदूरेगुहायानोभविष्यतिनृपात्मज॥ ११॥ प्रागुदक्प्रवणेदेशेगुहासा धुभविष्यति॥ पश्चाच्चैवोन्नतासौम्यनिवातेयंभविष्यति ॥ १२ ॥ गुहाद्वारेचसौमित्रेशिलासमतलाशिवा ॥ कृष्णाचैवायताचैवभिन्नांजनचयोप मा॥ १३॥ गिरिशृंगमिदंतातपश्यचोत्तरतःशुभं॥ भिन्नांजनचयाकारमंभोधरमिवोदितं॥ १४॥ दक्षिणस्यामपिदिशिस्थितंश्वेतमिवांबरं॥ कैला सशिखरप्रख्यंनानाधातुविराजितं॥ १५॥ प्राचीनवाहिनींचैवनदींभृशमकर्दमां॥ गुहायाःपरतःपश्यत्रिकूटेजाह्नवीमिव॥ १६॥

वातनिरोधकत्वान्निवाताच ॥ १२ ॥ गुहाद्वारेइति तेनबहिरुपवेशनसौकर्यं ॥ १३ ॥ उत्तरतः उत्तरभागे ॥ १४ ॥ श्वेतमिवांबरंश्वेतवस्त्रमिवस्थितं श्वेतमिवापरमितिपाठेऽपरशृंगंश्वेत मिवरूप्यमिवस्थितमित्यर्थः ॥ १५ ॥ त्रिकूटेपूर्वोषितत्रिकूटाचले जाह्नवीपदनेतत्रत्याजाह्नवीसदृशीमंदाकिन्याख्यानदी ॥ १६ ॥

अतिमुक्तःपुंड्रकः पद्मकश्चंदनभेदः सरलःपीतद्रुमः ॥१७॥१८ ॥१९॥एकैकमनुरक्तैःपरस्परानुरागयुक्तैः॥२०॥२१॥२२॥ पारिप्लवाःजलपक्षिणः॥२३॥ सुरुचिराइव इवोप्यर्थे शोभमा नाश्चंदनवृक्षपंक्तीरपिपश्य मनसासंकल्पेनसममेवोदिताः ककुभानांवृक्षविशेषाणांपंक्तयइतिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ नातिदूरत्वगमकं गीतेत्यादि मृदंगाडंबरैःमृदंगशब्दैः ॥ २७॥

चंदनैस्तिलकैःसालैस्तमालैरतिमुक्तकैः॥ पद्मकैःसरलैश्चैवअशोकैश्चैवशोभितां ॥ १७॥ वानीरैस्तिमिदैश्चैवबकुलैःकेतकैरपि ॥ हिंतालैस्तिनिशै र्नीपैर्वेतसैःकृतमालकैः॥ १८॥ तीरजैःशोभिताभातिनानारूपैस्ततस्ततः॥ वसनाभरणोपेताप्रमदेवाभ्यलंकृता॥ १९॥ शतशःपक्षिसंघैश्चनाना नादविनादिता॥ एकैकमनुरक्तैश्चचक्रवाकैरलंकृता॥ २०॥ पुलिनैरतिरम्यैश्चहंससारससेविता॥ प्रहसंत्येवभात्येषानानारत्नसमन्विता ॥ २१॥ क्वचिन्नीलोत्पलैश्छन्नाभातिरक्तोत्पलैःक्वचित्॥ क्वचिदाभातिशुक्लैश्चदिव्यैःकुमुदकुड्मलैः॥ २२॥ पारिप्लवशतैर्जुष्टाबर्हिक्रौंचविनादिता॥ रमणीयान दीसौम्यामुनिसंघनिषेविता॥ २३॥ पश्यचंदनवृक्षाणांपंक्तीःसुरुचिराइव॥ ककुभानांचदृश्यंतेमनसैवोदिताःसमं ॥ २४॥ अहोसुरमणीयोयंदे शःशत्रुनिषूदन॥ दृढंरंस्यावसौमित्रेसाध्वत्रनिवसावहे॥ २५॥ इतश्चनातिदूरेसाकिष्किंधाचित्रकानना ॥ सुग्रीवस्यपुरीरम्याभविष्यतिनृपात्मज ॥ २६॥ गीतवादित्रनिर्घोषःश्रूयतेजयतांवर ॥ नदतांवानराणांचमृदंगाडंबरैःसह ॥ २७॥ लब्ध्वाभार्यांकपिवरःप्राप्यराज्यंसुहृद्वृतः॥ ध्रुवंनंदति सुग्रीवःसंप्राप्यमहतींश्रियं॥ २८॥ इत्युक्त्वान्यवसत्तत्रराघवःसहलक्ष्मणः॥ बहुदृश्यदरीकुंजेतस्मिन्प्रस्रवणेगिरौ ॥ २९ ॥ सुसुखेहिबहुद्रव्येतस्मि न्धिधरणीधरे॥ वसतस्तस्यरामस्यरतिरल्पापिनाभवत्॥ ३० ॥ हृतांहिभार्यांस्मरतःप्राणेभ्योपिगरीयसीं॥ उदयाभ्युदितंदृष्ट्वाशशांकंसविशेषतः ॥ ३१॥ आविवेशनतंनिद्रानिशासुशयनंगतं॥ तत्समुत्थेनशोकेनबाष्पोपहतचेतनं॥ ३२ ॥ तंशोचमानंकाकुत्स्थंनित्यंशोकपरायणं ॥ तुल्यदुः खोब्रवीद्भ्रातालक्ष्मणोनुनयंवचः॥ ३३॥

॥ २८ ॥ बहूनिदृश्यानिउत्तमवस्तूनियत्रताःदर्यःकुंजाश्चयस्मिन्निितिगिरिविशेषणं ॥ २९ ॥ बहुद्रव्येसुखसाधनबहुद्रव्यवति रतिःसुखं ॥ ३० ॥ उदयेउदयपर्वतेअभ्युदितंउदयंप्राप्तं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अनुनयंअनुनयवत् ॥ ३३ ॥

व्यथांगत्वाअलं व्यथामास्त्वित्यर्थः ॥ ३४ ॥ क्रियापरोनित्यकर्मानुष्ठाता देवपरायणोदेवपूजकः व्यवसायीउद्यमी ॥ ३५ ॥ अव्यवसितःशोकेनोद्यमहीनस्त्वंहंतुंनसमर्थः विक्रमेविक्रमस्थानेरणे जिह्मकारिणंकुटिलं ॥ ३६ ॥ अतःशोकंसमुन्मूलय व्यवसायमुद्योगं ॥ ३७ ॥ परिवर्तनमधरोत्तरीकरणं॥ ३८ ॥ ३९ ॥ दीप्तैर्दीपकैर्वाक्यैरितिशेषः कालेहोमकाले॥४०॥ ॥ ४१ ॥ अनुरक्तेनानुरागयुतेन स्निग्धेनतत्कालोचितप्रियपरेण हितेनोदर्कहितैषिणा सत्यविक्रमयुक्तेनअमोघविक्रमयुक्तेन ॥ ४२ ॥ विक्रमकालेषुतेजः सहजमितिशेषः प्रोत्साह

अलंवीरव्यथांगत्वानत्वंशोचितुमर्हसि॥ शोचंतोह्यवसीदंतिसर्वार्थाविदितंहिते॥ ३४॥ भवान्क्रियापरोलोकेभवान्देवपरायणः ॥ आस्तिकोधर्मशीलश्चव्यवसायीचराघव॥ ३५॥ नह्यव्यवसितःशत्रुंराक्षसंतंविशेषतः॥समर्थस्त्वंरणेहंतुंविक्रमेजिह्मकारिणं ॥ ३६ ॥ समुन्मूलयशोकंत्वंव्यवसायंस्थिरीकुरु॥ ततःसपरिवारंतंराक्षसंहंतुमर्हसि॥ ३७॥ पृथिवीमपिकाकुत्स्थससागरवनाचलां ॥ परिवर्तयितुंशक्तःकिंपुनस्तंहिरावणं॥३८॥ शरत्कालंप्रतीक्षस्वप्रावृट्कालोयमागतः ॥ ततःसराष्ट्रंसगणंरावणंतंवधिष्यसि॥ ३९॥ अहंतुखलुतेवीर्यंप्रसुप्तंप्रतिबोधये ॥ दीप्तैराहुतिभिःकालेभस्मच्छन्नमिवानलं॥ ४० ॥ लक्ष्मणस्यहितद्वाक्यंप्रतिपूज्यहितंशुभं॥ राघवःसुहृदंस्निग्धमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ वाच्यंयदनुरक्तेनस्निग्धेनचहितेनच॥ सत्यविक्रमयुक्तेनतदुक्तंलक्ष्मणत्वया॥ ४२ ॥ एषशोकःपरित्यक्तःसर्वकार्यावसादकः ॥ विक्रमेष्वप्रतिहतंतेजःप्रोत्साहयाम्यहं ॥ ४३ ॥ शरत्कालंप्रतीक्षिष्येस्थितोस्मिवचनेतव॥ सुग्रीवस्यनदीनांचप्रसादमनुपालयन् ॥ ४४ ॥ उपकारेणवीरस्तुप्रतिकारेणयुज्यते ॥ अकृतज्ञोप्रतिकृतोहंतिसत्त्ववतांमनः॥ ४५॥

यामिवर्धयामि अधुनात्वाच्छन्नमिवतदितिभावः ॥ ४३ ॥ शरत्कालंतत्प्रांतं सुग्रीवस्यप्रसादंचित्तसौमनस्यं नदीनांचामलोदकत्वरूपं ॥ ४४ ॥ उपकारेणयुक्तोवीरोऽवश्यंप्रतिकारेणप्रत्युपकारेणयुज्यते केनचित्कृतोपकारोवीरपुरुषोऽवश्यंप्रत्युपकरोत्येवेतिभावः कुतएवंनिश्चयस्तत्राह अकृतज्ञोभूत्वायद्यप्रतिकृतोऽकृतप्रत्युपक्रियोभवतितदासत्त्ववतामस्मादृशांमनोहंतिमैत्रींनाशयत्येवातोमित्रत्वादवश्यंसप्रत्युपकर्तेतिभावः ॥ ४५ ॥

तदेवरामवाक्यमेवयुक्तंप्रणिधायनिश्चित्यआत्मनःशुभंदर्शनंशुभांबुद्धिंप्रदर्शयन्नुवाच ॥४६॥जलप्रपातंवर्षाकालं धृतःस्थिरनिश्चयः ॥४७॥ किंतुसुग्रीवेणार्थेवरावणंहनिष्यामीत्युक्त्वा कुतोविलंब्यतइत्येवंक्रुद्धंराममालक्ष्याह नियम्येति शरत्नदंतः संवर्तयन्नुक्तकालंक्षपयन् ॥ ४८ ॥ हृष्यमानः इतिश्रीरामाभि०रा०ति०वा०आ०किष्किंधाकांडेसप्तविंशः सर्गः ॥२७॥ ॥७॥ सतदेति ॥१॥ सविरहिप्रमाथकः सकस्तत्राह अयजलागमःसमयःसंप्रवृत्तस्तंसंपश्य नभआकाशं ॥ २ ॥ समुद्राणांरसंजलंभास्करस्यगभस्तिभिर्द्यौःपीत्वाकार्तिकादिनवमासधृतंगर्भंजलरूपंरसायनंलोकजीवातुभूतंप्रसूतेत्यजति गर्भमाहात्म्यात्सामुद्रस्यक्षारस्यापिस्वादुता ॥३॥ दिवाकरोऽलंकर्तुंशक्यंसुकरइत्यर्थः ॥४॥ संध्यारागोत्थितैःउद्भिन्नसंध्या

तदेवयुक्तंप्रणिधायलक्ष्मणःकृतांजलिस्तत्प्रतिपूज्यभाषितं॥ उवाचरामंस्वभिरामदर्शनंप्रदर्शयन्दर्शनमात्मनःशुभं॥ ४६॥ यथोक्तमेतत्तवसर्वमीप्सितंनरेंद्रकर्तानचिरात्तुवानरः॥ शरत्प्रतीक्षःक्षमतामिमंभवान्जलप्रपातंरिपुनिग्रहेधृतः ॥ ४७॥ नियम्यकोपंपरिपाल्यतांशरत्क्षमस्वमासांश्चतुरोमयासह॥ वसाचलेस्मिन्मृगराजसेवितेसंवर्तयन्शत्रुवधेसमर्थः॥ ४८॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०किष्किंधाकांडेसप्तविंशः सर्गः॥ २७॥ ॥७॥ ॥सतदावालिनंहत्वासुग्रीवमभिषिच्यच॥ वसन्माल्यवतःपृष्ठेरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १ ॥ अयंसकालःसंप्राप्तःसमयोऽद्यजलागमः॥ संपश्यत्वंनभोमेघैःसंवृतंगिरिसन्निभैः॥ २॥ नवमासधृतंगर्भंभास्करस्यगभस्तिभिः॥पीत्वारसंसमुद्राणांद्यौःप्रसूतेरसायनं॥३॥ शक्यमंबरमारुह्यमेघसोपानपंक्तिभिः॥ कुटजार्जुनमालाभिरलंकर्तुंदिवाकरः॥ ४॥ संध्यारागोत्थितैस्ताम्रैरंतेष्वपिचपांडुभिः ॥ स्निग्धैरभ्रपटच्छेदैर्बद्धव्रणमिवांबरं॥ ५॥ मंदमारुतनिःश्वासंसंध्याचंदनरंजितं ॥ आपांडुजलदंभातिकामातुरमिवांबरं ॥ ६ ॥ एषाघर्मपरिक्लिष्टानववारिपरिप्लुता॥ सीतेवशोकसंतप्तामहीबाष्पंविमुंचति॥ ७॥ मेघोदरविनिर्मुक्ताःकर्पूरदलशीतलाः॥ शक्यमंजलिभिःपातुंवाताःकेतकगंधिनः॥८॥ एषफुल्लार्जुनःशैलःकेतकैरभिवासितः॥ सुग्रीवइवशांतारिर्धाराभिरभिषिच्यते॥ ९॥

रागैरतएवताम्रैरंतेपुपर्यंतभागेपुश्वेतैः स्निग्धैःकिंचिज्जलसंबंधात् अभ्रपटच्छेदैःअभ्ररूपैःछिन्नपटैःबद्धव्रणमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥५॥ मंदमारुतएवनिःश्वासोयस्यतं संध्यारूपेणचंदनेनहरिचंदनेनरंजितं आपांडुजलदं प्रांतपांडुजलदं जलदस्थानेकामातुरस्यकपोलादि ॥६॥ घर्मेणरवितेजसापरिक्लिष्टासंतप्ता बाष्पमूष्माणंबाष्पंनेत्रजलंच॥७॥ मेघैःस्वोदराद्विनिर्मुक्ताइतिमंदता कर्पूरलिप्तदलवच्छीतलाः केतकगंधिनोवाताअंजलिभिःपातुमित्यादरातिशयादुक्तिः जलवच्छ्रांतिहरत्वाच्च॥८॥ फुल्लाःपुष्पिताअर्जुनायस्मिन् धाराःजलधाराः अत्रशैलस्यारिर्वनदाहकत्वाद्दावाग्निः ॥ ९ ॥

धाराःवर्षधारास्तद्रूपयज्ञोपवीतधराः मारुतापूरितत्वेनशब्दवत्ता प्राधीताःउपक्रांताध्ययनाबटवइवेत्यर्थः ॥ १०॥ अंतर्गतस्तनितरूपोनिर्घोषःकशाप्रहारैक्रियमाणःशब्दोयस्यतत् सवेदनमित्यस्योत्तमाश्वमितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ घनैरनुलिप्ताइवातएवनष्टाअदृश्याग्रहादयोयासुताः प्रतिहताःप्रतिहतप्राचीत्वादिज्ञानाः इमादिशोमन्मथवतांमन्मथोत्सवसावधानप्रियासहितानांहिताःसुखजनिकाः ॥ १३ ॥ बाष्पाभिसंरुद्धान्नववारिसेकजमहीसमुद्गतोष्मणाव्रतान्वर्षायाआगमेनसमुत्सुकान्सहर्षान्सानुपुस्थितानित्यन्वयः ॥१४ ॥ सहिमःसशीतः निदाघस्यग्रीष्मस्यदोषप्रसरास्तापादयः स्थितास्तब्धा निवृत्तेतियावत् स्वदेशान्यांति प्रियावियुक्तैःस्थातुमशक्यत्वात् ॥ १५ ॥ मानसंसरः अभीक्ष्णमतिशयितंयद्वर्षोदकंतेनविक्षतेपु

मेघकृष्णाजिनधराधारायज्ञोपवीतिनः॥ मारुतापूरितगुहाःप्राधीताइवपर्वताः ॥ १० ॥ कशाभिरिवहैमीभिर्विद्युद्भिरभिताडितं ॥ अंतस्तनितनिर्घोषंसवेदनमिवांबरं॥ ११ ॥ नीलमेघाश्रिताविद्युत्स्फुरंतीप्रतिभातिमे॥ स्फुरंतीरावणस्यांकेवैदेहीवतपस्विनी ॥ १२ ॥ इमास्तामन्मथवतांहिताःप्रतिहतादिशः॥ अनुलिप्ताइवघनैर्नष्टग्रहनिशाकराः ॥ १३ ॥ क्वचिद्बाष्पाभिसंरुद्धान्वर्षागमसमुत्सुकान् ॥ कुटजान्पश्यसौमित्रेपुष्पितान्गिरिसानुषु॥ ममशोकाभिभूतस्यकामसंदीपनान्स्थितान्॥ १४॥ रजःप्रशांतंसहिमोद्यवायुर्निदाघदोषप्रसराःप्रशांताः ॥ स्थिताहियात्रावसुधाधिपानांप्रवासिनोयांतिनराःस्वदेशान्॥ १५ ॥ संप्रस्थितामानसवासलुब्धाःप्रियान्विताःसंप्रतिचक्रवाकाः ॥ अभीक्ष्णवर्षोदकविक्षतेपुयानानिमार्गेपुनसंपतंति ॥ १६॥ क्वचित्प्रकाशंक्वचिदप्रकाशंनभःप्रकीर्णांबुधरंविभाति॥ क्वचित्क्वचित्पर्वतसन्निरुद्धंरूपंयथाशांतमहार्णवस्य॥ १७॥ व्यामिश्रितंसर्जकदंबपुष्पैर्नवंजलंपर्वतधातुताम्रं॥ मयूरकेकाभिरनुप्रयातंशैलापगाःशीघ्रतरंवहंति ॥ १८॥ रसाकुलंषट्पदसन्निकाशंप्रभुज्यतेजंबुफलंप्रकामं॥ अनेकवर्णपवनावधूतंभूमौपतत्याम्रफलंविपक्वं॥ १९॥

क्लिष्टगमनेषु मार्गेष्वितिशेषः यानानिरथादीनिनसंपतंतिनगच्छंति ॥ १६ ॥ शांतमहार्णवस्यनिस्तरंगसमुद्रस्य ॥ १७॥ सर्जादिपुष्पैर्मिश्रंपर्वतसंबंधिधातुभिस्ताम्रंताम्रवर्णमयूरशब्दैरनुप्रयातमनुसृतंजलंनद्यःशीघ्रंवहंतिसमुद्वहंते ॥ १८ ॥ रसाकुलंरसवत् षट्पदसन्निकाशंभ्रमरसदृशवर्णं प्रकामंयथेच्छंयथाभवतितथाप्रभुज्यते जनैरितिशेषः आम्रफलस्यातिपक्वत्वात्स्वतएवभूमौपातः ॥ १९ ॥

बलाकमालयातत्पंक्त्यासहिताः कूटःशिखरंतदाकारसदृशाकाराः॥ २० ॥ प्रवृत्तेत्यादि नृत्तोत्सवप्रवृत्तमयूराणि नितरांदृष्टाबलाहकायेपुतानि ॥ २१ ॥ सलिलातिभारंसलिलरूपभारं भारवत्त्वाच्चविश्रम्यविश्रम्यगमनं ॥ २२ ॥ गर्भार्थंमेघेष्वभिकामोयस्याःसा परिसंपतंतीनभसिगच्छंती अतएवसंमोदिताहर्षवती बलाकपंक्तिरित्यार्षोह्रस्वः तदुत्प्रेक्षावातेत्यादिवराश्रेष्ठापौंडरीकीश्वेतपद्मसंबंधिनीलंबारुचिरांबरस्यमालेव॥२३॥ बालैरिंद्रगोपैरंतरेमध्येमध्येचित्रितेनशाद्वलेनयुताभूमिः स्वतःशुकवर्णेनमध्येमध्येलाक्षाबिंदुयुतेनकंबलेनगात्रानुपृ

विद्युत्पताकाःसबलाकमालाःशैलेंद्रकूटाकृतिसन्निकाशाः॥ गर्जंतिमेघाःसमुदीर्णनादामत्तागजेंद्राइवसंयुगस्थाः ॥ २० ॥ वर्षोदकाप्यायितशाद्वलानिप्रवृत्तनृत्तोत्सवबर्हिणानि॥ वनानिनिर्वृष्टबलाहकानिपश्यापराह्णेष्वधिकंविभांति ॥ २१ ॥ समुद्वहंतःसलिलातिभारंबलाकिनोवारिधरानदंतः॥ महत्सुशृंगेषुमहीधराणांविश्रम्यविश्रम्यपुनःप्रयांति॥२२॥ मेघाभिकामापरिसंपतंतीसंमोदिताभातिबलाकपंक्तिः॥वातावधूतावरपौंडरीकीलंबेवमालारुचिरांबरस्य॥ २३॥ बालेंद्रगोपांतरचित्रितेनविभातिभूमिर्नवशाद्वलेन॥ गात्रानुपृक्तेनशुकप्रभेणनारीवलाक्षोक्षितकंबलेन॥ २४॥ निद्राशनैःकेशवमभ्युपैतिद्रुतंनदीसागरमभ्युपैति॥ हृष्टाबलाकाघनमभ्युपैतिकांतासकामाप्रियमभ्युपैति ॥ २५ ॥ जातावनांताःशिखिसुप्रनृत्ताजाताःकदंबाःसकदंबशाखाः ॥ जातावृषागोषुसमानकामाजातामहीसस्यवनाभिरामा॥ २६ ॥ वहंतिवर्षंतिनदंतिभांतिध्यायंतिनृत्यंतिसमाश्वसंति॥ नद्योघनामत्तगजावनांताःप्रियाविहीनाःशिखिनःप्लवंगमाः॥ २७॥ प्रहर्षिताःकेतकिपुष्पगंधमाघ्रायमत्तावननिर्झरेपु ॥ प्रपातशब्दाकुलितागजेंद्राःसार्धंमयूरैःसमदानदंति॥ २८॥ धारानिपातैरभिहन्यमानाःकदंबशाखासुविलंबमानाः ॥ क्षणार्जितंपुष्परसावगाढंशनैर्मदंपट्चरणास्त्यजंति॥ २९॥

क्तेनगात्रसंपृक्तेनव्रतानारीव ॥ २४ ॥ निद्रेति आषाढ्यांस्वापोत्सवात्धृष्टागर्भधारणार्थं ॥ २५ ॥ शिखिनांसुष्ठुप्रनृत्तंयेषुते सकदंबाःसकदंबपुष्पाःशाखायेषां समानकामाउभयेपिकामवंतइत्यर्थः सस्यैर्वनैश्चाभिरामा ॥ २६ ॥ वहनादिक्रियाणांनद्यादीनांचक्रमेणान्वयाद्यथासंख्यमत्रालंकारः प्लवंगमाःसमाश्वसंति सुग्रीवराज्यलाभात् ॥ २७॥ वननिर्झरेक्रीडयाकेतकगंधमाघ्रायप्रहर्षिताः प्रपातशब्दःप्रपतन्निर्झरशब्दः ॥ २८ ॥ पुष्परसैस्तदास्वादैरवगाढंदृढंमदं क्षणेनोत्सवेनार्जितं ॥ २९ ॥

अंगारःशांताग्निःतच्चूर्णस्ययउत्करस्तत्समैः अनेनफलानामतिमहत्त्वंसूचितं अत्युक्तिरत्रालंकारः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पृष्ठतोमेघरवंनिशम्यश्रुत्वाप्रतिनादशंकीशत्रुभूतगजांतरनादशंकीप्र तिनिवृत्तः ॥ ३२ ॥ अनेकाश्रयिणःअनेकभावाश्रयिणः ॥ ३३ ॥ कंदलंस्थलोत्पलं मधुवारिमधुसदृशवारि आपानभूमिर्मद्यपानभूमिस्तस्यामपिकदंबादिपुष्पाणि मद्यपूर्णतामत्तज नशब्दस्तन्नृत्यंच ॥ ३४ ॥ विवर्णच्छदनाःजलसेकतोविवर्णपक्षाः ॥ ३५ ॥ षट्पदोभ्रमरस्तत्ध्वनिरूपंतंत्रीणांमधुरमभिधानंगीतंयस्मिन् प्लवंगमानांभेकानामुदीरितमेवकंठतालंसू

अंगारचूर्णोत्करसन्निकाशैःफलैःसुपर्याप्तरसैःसमृद्धैः ॥ जंबूद्रुमाणांप्रविभांतिशाखानिपीयमानाइवषट्पदौघैः ॥ ३० ॥ तडित्पताकाभिरलंकृ तानामुदीर्णगंभीरमहारवाणां ॥ विभांतिरूपाणिबलाहकानांरणोत्सुकानामिववानराणां ॥ ३१ ॥ मार्गानुगःशैलवनानुसारीसंप्रस्थितोमेघरवंनि शम्य ॥ युद्धाभिकामःप्रतिनादशंकीमत्तोगजेंद्रःप्रतिसन्निवृत्तः ॥ ३२ ॥ क्वचित्प्रगीताइवषट्पदौघैःक्वचित्प्रनृत्ताइवनीलकंठैः॥क्वचित्प्रमत्ताइववार णेंद्रैर्विभांत्यनेकाश्रयिणोवनांताः ॥ ३३ ॥ कदंबसर्जार्जुनकंदलाढ्यावनांतभूमिर्मधुवारिपूर्णा ॥ मयूरमत्ताभिरुतप्रनृत्तैरापानभूमिप्रतिमाविभा ति ॥ ३४ ॥ मुक्तासमाभंसलिलंपतद्वैसुनिर्मलंपत्रपुटेषुलग्नं ॥ हृष्टाविवर्णच्छदनाविहंगाःसुरेंद्रदत्तंतृषिताःपिबंति ॥ ३५ ॥ षट्पादतंत्रीमधुराभि धानंप्लवंगमोदीरितकंठतालं ॥ आविष्कृतंमेघमृदंगनादैर्वनेषुसंगीतमिवप्रवृत्तं ॥ ३६ ॥ क्वचित्प्रनृत्तैःक्वचिदुन्नदद्भिःक्वचिच्चवृक्षाग्रनिषण्णका यैः ॥ व्यालंबबर्हाभरणैर्मयूरैर्वनेषुसंगीतमिवप्रवृत्तं ॥ ३७ ॥ स्वनैर्घनानांप्लवगाःप्रबुद्धाविहायनिद्रांचिरसंनिरुद्धाम् ॥ अनेकरूपाकृतिवर्णनादान वांबुधाराभिहतानदंति ॥ ३८ ॥

त्रधारमुखशब्दतालोयस्मिन् मेघशब्दाएवमृदंगनादास्तैराविष्कृतंप्रकटितंसंगीतंवनेषुप्रवृत्तमिव ॥ ३६ ॥ प्रनृत्तैरारब्धनृत्तैः उन्नदंतोगायकास्तैः वृक्षाग्रनिषण्णकायास्तेसंगीतोपल क्षितनृत्यद्रष्टारः ॥ ३७ ॥ चिरसन्निरुद्धांचिरसंपादितां शुष्कमृत्तिकास्थितिशेषः प्लवगाभेकाः अनेकरूपाआकृतिःसंस्थानंवर्णोनीलपीतादिर्नादश्चयेषां ॥ ३८ ॥

कामातुरयुवतिवृत्तांतंनदीष्वारोपयति नद्यइति वारिपूरेणसमुद्वाहित।उन्नमिताश्चक्रवाकरूपस्तनायाभिः शीर्णानितटानिनिरोधकजरतीस्थानीयान्यपवाह्यित्वानिरस्य नवप्रावृत पूर्णभोगादृतंनवंप्रावृतंपुष्पाद्युपहारात्पूर्णभोगायादृतंस्वीकृतं उपोपयंति प्रसमुपोदःपादपूरणेइतिद्वित्वं ॥ ३९ ॥ नीलेषुमेघेषुसक्तानीलमेघाःप्रतिभांति दवाग्निदग्धेषुशैलेषुतादृशाःशै लायदिशक्ताभवंतितदातेइव बद्धमूलाइत्युभयान्वयि ॥ ४० ॥ प्रमत्तशब्दवन्मयूरवंति शक्रगोपइंद्रगोपः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ गवेंद्राःवृषभाः निभृतास्सक्तोद्योगाः सर्वत्रजाताइतिशेषः

नद्यःसमुद्वाहितचक्रवाकास्तटानिशीर्णान्यपवाहयित्वा ॥ दृप्तानवप्रावृतपूर्णभोगादृतंस्वभर्तारमुपोपयंति ॥ ३९ ॥ नीलेषुनीलानववारिपूर्णामेघेषु मेघाःप्रतिभांतिसक्ताः ॥ दवाग्निदग्धेषुदवाग्निदग्धाःशैलेषुशैलाइवबद्धमूलाः ॥ ४० ॥ प्रमत्तसन्नादितबर्हिणानिसशक्रगोपाकुलशाद्वलानि ॥ चरं तिनीपार्जुनवासितानिगजाःसुरम्याणिवनांतराणि ॥ ४१ ॥ नवांबुधाराहतकेसराणिध्रुवंपरिष्वज्यसरोरुहाणि ॥ कदंबपुष्पाणिसकेसराणिनवानि हृष्टाभ्रमराःपिबंति ॥ ४२ ॥ मत्तागजेंद्रामुदितागवेंद्रावनेषुविक्रांततरामृगेंद्राः ॥ रम्यानगेंद्रानिभृतानरेंद्राःप्रक्रीडितोवारिधरैःसुरेंद्रः ॥ ४३ ॥ मेघाःसमुद्भूतसमुद्रनादामहाजलौघैर्गगनावलंबाः ॥ नदीस्तटाकानिसरांसिवापीर्महींचकृत्स्नामपवाहयंति ॥ ४४ ॥ वर्षप्रवेगाविपुलाःपतंतिप्रवां तिवाताःसमुदीर्णवेगाः ॥ प्रनष्टकूलाःप्रवहंतिशीघ्रंनद्योजलंविप्रतिपन्नमार्गाः ॥ ४५ ॥ नरैर्नरेंद्राइवपर्वतेंद्राःसुरेंद्रनीतैःपवनोपनीतैः॥घनांबुकुंभैर भिषिच्यमानारूपंश्रियंस्वामिवदर्शयंति ॥ ४६ ॥ घनोपगूढंगगनंनतारानभास्करोदर्शनमभ्युपैति ॥ नवैर्जलौघैर्धरणीवितृप्तातमोविलिप्तानदिशः प्रकाशाः ॥ ४७ ॥ महांतिकूटानिमहीधराणांधाराविधौतान्यधिकंविभांति ॥ महाप्रमाणैर्विपुलैःप्रपातैर्मुक्ताकलापैरिवलंबमानैः ॥ ४८ ॥ शैलोप लप्रस्खलमानवेगाःशैलोत्तमानांविपुलाःप्रपाताः ॥ गुहासुसन्नादितबर्हिणासुहाराविकीर्यंतइवावभांति ॥ ४९ ॥

सुरेंद्रोदेवेंद्रः प्रक्रीडितः कर्तरिनिष्ठा ॥ ४३ ॥ समुद्भूतस्तिरस्कृतःसमुद्रनादोयैः अपवाहयंतिप्रवहज्जलानिकुर्वंति ॥ ४४ ॥ वर्षप्रवेगावृष्टयः विप्रतिपन्नःप्रतिबद्धोमार्गोनृणांयाभिस्ताः ॥ ४५ ॥ रूपंनिर्मलमाकारं श्रियंविविधधातुयुक्तत्वरूपांदर्शयंतीव ॥ ४६ ॥ घनोपगूढत्वाद्गगनस्यताराअरविदर्शनाभावः वितृप्ताजामितांप्राप्ता ॥ ४७ ॥ प्रपातैर्निर्झरैः ॥ ४८ ॥ प्रपतंती

निर्धौतंक्षालितंशृंगाणामुपतलंयैस्ते ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ज्ञायतेऽनुमीयते अनुमानालंकारः ॥ ५२ ॥ वृत्तानिवृत्ता पृक्केतिपाठेप्ययमेवार्थः प्रस्थितापिसेनापथ्येववर्तते समीकृताः निरुद्ध त्वंसाधारणधर्मः ॥ ५३ ॥ प्रौष्ठपदोभाद्रपदः ब्रह्मवेदंविवक्षतामध्येतुमिच्छतां अध्यायसमयउपाकरणकालः ॥ ५४ ॥ निवृत्तंकर्मछादनादिकर्मयस्यतादृशमायतनंयस्य संचिताः संचयाःजीवनसाधनानियेनसभरतआषाढींप्राप्याभ्युपगतःकृतयत्किंचिद्व्रतसंकल्पः ॥ ५५ ॥ मामायांतंसमीक्ष्यवनतःप्रतिनिवृत्तमितिशेषः ॥ ५६ ॥ वर्षाः प्राप्येतिशेषः ॥ ५७ ॥ नं

शीघ्रंप्रवेगाविपुलाःप्रपातानिर्धौतशृंगोपतलागिरीणां॥ मुक्ताकलापप्रतिमाःपतंतोमहागुहोत्संगतलैर्ध्रियंते ॥ ५० ॥ सुरतामर्दविच्छिन्नाःस्वर्गस्त्री हारमौक्तिकाः॥ पतंतिचातुलादिक्षुतोयधाराःसमंततः॥ ५१ ॥ विलीयमानैर्विहगैर्निमीलद्भिश्चपंकजैः ॥ विकसंत्याचमालत्यागतोस्तंज्ञायतेरविः ॥ ५२॥ वृत्तायात्रानरेंद्राणांसेनापथ्येववर्तते॥ वैराणिचैवमार्गाश्चसलिलेनसमीकृताः॥ ५३॥ मासिप्रौष्ठपदेब्रह्मब्राह्मणानांविवक्षतां॥ अयमध्यायसमयःसामगानामुपस्थितः॥ ५४॥ निवृत्तकर्मायतनोनूनंसंचितसंचयः॥ आषाढीमभ्युपगतोभरतःकोसलाधिपः ॥ ५५ ॥ नूनमापूर्यमाणायाःसरय्वावर्धतेरयः॥ मांसमीक्ष्यसमायांतमयोध्यायाइवस्वनः॥ ५६॥ इमाःस्फीतगुणावर्षाःसुग्रीवःसुखमश्नुते ॥ विजितारिःसदारश्चराज्ये महतिचस्थितः ॥ ५७॥ अहंतुहृतदारश्चराज्याच्चमहतश्च्युतः॥ नदीकूलमिवक्लिन्नमवसीदामिलक्ष्मण॥ ५८ ॥ शोकश्चममविस्तीर्णोवर्षाश्चभृशदुर्गमाः॥ रावणश्चमहाञ्छत्रुरपारःप्रतिभातिमे ॥ ५९ ॥ अयात्रांचैवदृष्ट्वेमांमार्गांश्चभृशदुर्गमान्॥ प्रणतेचैवसुग्रीवेनमयाकिंचिदीरितं॥ ६०॥ अपिचापिपरिक्लिष्टंचिराद्दारैःसमागतं॥ आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्वक्तुंनेच्छामिवानरं ॥ ६१ ॥ स्वयमेवहिविश्रम्यज्ञात्वाकालमुपागतं ॥ उपकारंचसुग्रीवोवत्स्यतेनात्रसंशयः॥ ६२॥ तस्मात्कालप्रतीक्षोहंस्थितोस्मिशुभलक्षण॥ सुग्रीवस्यनदीनांचप्रसादमभिकांक्षयन्॥ ६३ ॥ उपकारेणवीरोहिप्रतीकारेणयुज्यते॥ अकृतज्ञोप्रतिकृतोहंतिसत्त्ववतांमनः॥ ६४॥

दीकूलंकर्तृ ॥ ५८ ॥ वर्षाश्चविस्तीर्णाइत्यनुकर्षः अपारःदुष्प्रापवैरनिर्यातनपारः ॥ ५९ ॥ अयात्रांवर्षवशाद्यात्राभावं कार्योन्मुखतयासुग्रीवेप्रणतेपिमयासीतान्वेषणाद्युद्दिश्यकिंचिदपिनोक्तं ॥ ६० ॥ अपिचतंदानींगरीयसेआत्मकार्यायवक्तुमनुचितमित्याह अपिचेति अपिपरिक्लिष्टंअतिपरिक्लिष्टं गरीयस्त्वादल्पकालाल्पयत्नासाध्यत्वात् नेच्छामिनैषिषं ॥ ६१ ॥ शेषंव्याख्यातं ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ चषमानः इतिश्रीरामाभि०श्रीरा०ति०वा०आ०किं०अष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ईदृशंव्योमसमीक्ष्यहरीश्वरमुपागम्यहनूमानब्रवीदित्युत्तरेणनवमश्लोकस्थेनान्वयः ॥ १ ॥ मंदोधर्मार्थयोःसंग्रहोयस्यतं असतांमार्गंकामप्रवृत्तिलक्षणमत्यर्थमाश्रयंतमितिशेषः एकांतगतमानसंकामभोगार्हैकांतदेशगतचित्तं ॥ २ ॥ निवृत्तकार्यंनिष्पन्नवालिवधरूपस्वकार्यं सिद्धार्थंप्राप्तराज्यं अभिप्रेतानीप्सितानर्थान्प्राप्तवंतं ॥ ३ ॥ स्वांपत्नींरुमां ॥ ४ ॥ ५ ॥ उच्छिन्नराज्यसंदेहंमंत्रिसौष्ठवेननष्टराज्यपालनसंदेहं निश्चि

अथैवमुक्तःप्रणिधायलक्ष्मणःकृतांजलिस्तत्प्रतिपूज्यभाषितं॥ उवाचरामंस्वभिरामदर्शनंप्रदर्शयन्दर्शनमात्मनःशुभं ॥ ६५ ॥ यदुक्तमेतत्तवसर्वमीप्सितंनरेंद्रकर्तानचिराद्धरीश्वरः॥ शरत्प्रतीक्षःक्षमतामिदंभवान्जलप्रपातंरिपुनिग्रहेधृतः ॥ ६६ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेअष्टाविंशःसर्गः॥ २८॥ ॥॥ ॥ समीक्ष्यविमलंव्योमगतविद्युद्बलाहकं ॥ सारसाकुलसंघुष्टंरम्यज्योत्स्नानुलेपनं॥ १ ॥ समृद्धार्थंचसुग्रीवंमंदधर्मार्थसंग्रहं॥ अत्यर्थंचासतांमार्गमेकांतगतमानसं ॥ २ ॥ निवृत्तकार्यंसिद्धार्थंप्रमदाभिरतंसदा ॥ प्राप्तवंतमभिप्रेतान्सर्वानेवमनोरथान्॥ ३॥ स्वांचपत्नीमभिप्रेतांतारांचापिसमीप्सितां ॥ विहरंतमहोरात्रंकृतार्थंविगतज्वरं ॥ ४ ॥ क्रीडंतमिवदेवेशंगंधर्वाप्सरसांगणैः॥ मंत्रिषुन्यस्तकार्यंचमंत्रिणामनवेक्षकं ॥ ५ ॥ उच्छिन्नराज्यसंदेहंकामवृत्तमिवस्थितं ॥ निश्चितार्थोऽर्थतत्त्वज्ञःकालधर्मविशेषवित् ॥ ६ ॥ प्रसाद्यवाक्यैर्विविधैर्हेतुमद्भिर्मनोरमैः॥ वाक्यविद्वाक्यतत्त्वज्ञंहरीशंमारुतात्मजः॥ ७॥ हितंतथ्यंचपथ्यंचसामधर्मार्थनीतिमत्॥ प्रणयप्रीतिसंयुक्तंविश्वासकृतनिश्चयं॥ ८॥ हरीश्वरमुपागम्यहनूमान्वाक्यमब्रवीत्॥ राज्यंप्राप्तंयशश्चैवकौलीश्रीरभिवर्धिता॥ ९॥ मित्राणांसंग्रहःशेषस्तद्भवान्कर्तुमर्हति॥ योहिमित्रेषुकालज्ञःसततंसाधुवर्तते॥ १०॥

तार्थःनिश्चितसर्वशास्त्रार्थः अतएवार्थतत्त्वज्ञःकर्तव्याकर्तव्यसकलार्थतत्त्वज्ञः कालेति कालोचितंधर्मविशेषमनुष्ठेयंवेत्तितादृशः ॥ ६ ॥ वाक्यैःप्रसादप्रयोजनैः ॥ ७ ॥ हितंतत्कालहितं पथ्यंकालांतरहितं तथ्यंसत्यं सामादिचतुष्कवदेतच्चतुष्टयंवाक्यविशेषणं प्रणयत्वंप्राप्तयाप्रीत्यासंयुक्तं विश्वासेस्ववचनप्रामाण्येकृतनिश्चयमीदृशंहरीश्वरमित्यन्वयः ॥ ८ ॥ तत्रप्रसादप्रयोजनवाक्यान्याह राज्यंप्राप्तमित्यादि कौलीकुलक्रमागता ॥ ९ ॥ शेषःकर्तव्यशेषः कालज्ञःप्रत्युपकारकालज्ञः साधुवर्ततेसाध्वनुष्ठानवान्वर्तते ॥ १० ॥

दंड्यतेऽनेनदंडःसैन्यं आत्मासकरणग्रामः समानिस्वस्वशक्त्वेनसमत्वं समवेतानीतिपाठेमिलितानीत्यर्थः नत्वेकमपिपृथग्भूतमितिभावः ॥ ११ ॥ निरत्ययेनिरपाये अभिनीतार्थंप्रतिज्ञातार्थं ॥ १२ ॥ संभ्रमात्त्वरया विशेषेणकृतोत्साहोऽन्यत्रकर्मणीतिशेषः ॥ १३ ॥ कालव्यतीतेषुकरणोचितकालमतिक्रांतेषुपश्चात्तेषुवर्ततेतत्सिध्यर्थंयततेसमित्रस्यमहतोर्थान्कृत्वापिमित्रार्थेनमित्रत्वप्रयोजनकार्येणनयुज्यते उचितकालकृतंकृतमप्यकृतप्रायमितिभावः ॥ १४ ॥ तत्कालातीतंभविष्यतीतिशेषः तस्मात्क्रियतामित्यादि ॥ १५ ॥ ननुतत्कार्यकालात्य

तस्यराज्यंचकीर्तिश्चप्रतापश्चापिवर्धते॥ यस्यकोशश्चदंडश्चमित्राण्यात्माचभूमिप॥ समान्येतानिसर्वाणिसराज्यंमहदश्नुते ॥ ११ ॥ तद्भवान्वृत्तसंपन्नःस्थितःपथिनिरत्यये॥ मित्रार्थमभिनीतार्थंयथावत्कर्तुमर्हति ॥ १२॥ संत्यज्यसर्वकर्माणिमित्रार्थेयोनवर्तते ॥ संभ्रमाद्विकृतोत्साहःसोऽनर्थेनावरुध्यते॥ १३॥ योहिकालव्यतीतेषुमित्रकार्येषुवर्तते॥ सकृत्वामहतोप्यर्थान्नमित्रार्थेनयुज्यते ॥ १४ ॥ तदिदंमित्रकार्यंनःकालातीतमरिंदम॥ क्रियतांराघवस्यैतद्वैदेह्याःपरिमार्गणं ॥ १५॥ नचकालमतीतंतेनिवेदयतिकालवित्॥ त्वरमाणोपिसप्राज्ञस्तवराजन्वशानुगः ॥ १६ ॥ कुलस्यहेतुःस्फीतस्यदीर्घबंधुश्चराघवः॥ अप्रमेयप्रभावश्चस्वयंचाप्रतिमोगुणैः ॥ १७ ॥ तस्यत्वंकुरुवैकार्यंपूर्वंतेनकृतंतव॥ हरीश्वरकपिश्रेष्ठानाज्ञापयितुमर्हसि॥ १८॥ नहितावद्भवेत्कालोव्यतीतश्चोदनादृते॥ चोदितस्यहिकार्यस्यभवेत्कालव्यतिक्रमः ॥ १९ ॥ अकर्तुरपिकार्यस्यभवान्कर्ताहरीश्वर॥ किंपुनःप्रतिकर्तुस्तेराज्येनचवधेनच॥ २०॥ शक्तिमानतिविक्रांतोवानरर्क्षगणेश्वर॥ कर्तुंदाशरथेःप्रीतिमाज्ञायांकिन्नुसज्जसे॥ २१॥

यश्चेत्सतंज्ञापयिष्यत्येवेत्याह नचेति कालवित्कालज्ञोपिसप्राज्ञत्वात्त्वदभिप्रायमेवकेवलमनुगच्छेत्तूष्णींतिष्ठतीतिभावः ॥ १६ ॥त्वदीयस्यस्फीतस्यमहतःकुलस्यहेतुर्वृद्धिहेतुः दीर्घबंधुः इदानींकालांतरेचबंधुः स्वयंचचाल्लक्ष्मणः ॥ १७ ॥ कृतंतवकार्यमितिशेषः आज्ञापयितुमर्हसि रामनियोगात्पूर्वमितिशेषः ॥ १८ ॥ नन्वेवमपिकालव्यतिक्रमस्तुल्योऽतआह नहीति चोदनादृतेरामप्रेरणांविनाजातोपिकालातिक्रमोनदोषायेतिभावः तत्प्रेरणयायदिकार्यकरणंतदाकालव्यतिक्रमोभवेदेवेत्यर्थः ॥ १९ ॥ अकर्तुरपिअनुपकर्तुरपिकार्यस्यकर्ता अर्हेतृच् प्रतिकर्तुरुपकर्तुः ॥ २० ॥ आज्ञायांकिन्नुसज्जसेकिमर्थंतदाज्ञाप्रतीक्षयाविलंबसे ॥ २१ ॥

यद्यपिरामस्यनसहायापेक्षातथापिसपरिवारोहंसीतामन्वेषयिष्यामीतित्वत्प्रतिज्ञामवेक्षते सत्याऽसत्यावेतिपरीक्षतेइत्यर्थः ॥ २२ ॥ प्राणत्यागाविशंकेनअनपकारिवालिप्राणत्याजनेतदनौचित्यशंकारहितेन मित्रकृत्यंस्वकृत्यमेवेतिबुध्यातवप्रियंकृतं मार्गामअन्वेषयाम॥२३॥ भयमिति रणेइतिशेषः॥२४॥ प्रतिकृतःकृतोपकारस्य पिंगेशकपिराज॥२५॥इदानींसुग्रीवस्याज्ञावैभवंदर्शयति नाधस्तादिति तवाज्ञयाज्ञानेसतिअस्माकंहरीणांमध्येयःकश्चिदपिसज्जतेविलंबतेतस्यकस्यचित्कस्यापिबलिनोदुर्बलस्यवाऽधस्तात्पातालेऽन्यत्रवागतिर्जीवनंनास्ति॥२६॥ यदेवंतदाज्ञापय आज्ञाप्रकारंपृच्छति कःकपिःतेकिंकंनियोगंकुतोवापि सार्वविभक्तिकस्तसिः कुत्रापिस्थितोव्यवस्यतुअनुतिष्ठतु आज्ञापनीयासेनाकियत्यस्तितत्राह हरय

कामंखलुशरैःशक्तःसुरासुरमहोरगान्॥ वशेदाशरथिःकर्तुंत्वत्प्रतिज्ञामवेक्षते॥ २२॥ प्राणत्यागाविशंकेनकृतंतेनमहत्प्रियं ॥ तस्यमार्गामवैदेहींपृथिव्यामपिचांबरे॥ २३॥ देवदानवगंधर्वाअसुराःसमरुद्गणाः॥ नचयक्षाभयंतस्यकुर्युःकिमिवराक्षसाः ॥ २४ ॥ तदेवंशक्तियुक्तस्यपूर्वंप्रतिकृतस्तथा॥ रामस्यार्हसिपिंगेशकर्तुंसर्वात्मनाप्रियं॥ २५॥ नाधस्तादवनौनाप्सुगतिर्नोपरिचांबरे॥ कस्यचित्सज्जतेऽस्माकंकपीश्वरतवाज्ञया ॥ २६॥ तदाज्ञापयकःकिंतेकुतोवापिव्यवस्यतु॥ हरयोह्यप्रधृष्यास्तेसंतिकोट्यग्रशोनघ ॥ २७॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकालेसाधुनिरूपितं ॥ सुग्रीवःसत्त्वसंपन्नश्चकारमतिमुत्तमां॥ २८॥ संदिदेशातिमतिमान्नीलंनित्यकृतोद्यमं॥ दिक्षुसर्वासुसर्वेषांसैन्यानामुपसंग्रहे ॥ २९ ॥ यथासेनासमग्रामेयूथपालाश्चसर्वशः॥ समागच्छंत्यसंगेनसेनाग्र्येणतथाकुरु ॥ ३० ॥ येत्वंतपालाःप्लवगाःशीघ्रगाव्यवसायिनः ॥ समानयंतुतेशीघ्रंत्वरिताःशासनान्मम ॥ ३१ ॥ स्वयंचानंतरंकार्यंभवानेवानुपश्यतु॥ ३२॥

इति कोट्यग्रतःकोटिघटितसंख्यायाम्यर्बुदस्याग्रेउपरियासंख्यासमुद्राख्यातयासंख्ययाइत्यर्थः ॥ २७ ॥ मतिंतदनुष्ठानविषयां ॥ २८ ॥ २९ ॥ असंगेनअविलंबेन सेनाग्र्येणसेनानाथेनसहेतिशेषः ॥ ३० ॥ अंतपालादिगंतवर्तिसेनापतयः समानयंतुसमागच्छंतु ॥ ३१ ॥ अनंतरंआनयनानंतरंकार्यंसेनादर्शनगणनादि अनुपश्यतुसंपादयत्वितियावत् ॥ ३२ ॥

त्रिपंचरात्रात्पंचदशदिनादूर्ध्वंयआगच्छेत्तस्यदंडः तेनपक्षमध्येसर्वैरागंतव्यमितिभावः कार्तिकशुक्लादावियमाज्ञेतिबोध्यं ॥ ३३ ॥ वृद्धान्हरीन्सांगदोभवानुपयातु संमाननार्थमितिशेषः ॥ ३४ ॥ ढगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ १ ॥ २ ॥ कालंसेनोद्योगकालं मुमोहव्याकुलचित्तोबभूव ॥ ३ ॥ संज्ञांचित्तस्वास्थ्यं मनस्थांमनःसन्निहितामपिचिंतयामास जीवतिनवाकथमेनांप्रत्यानेष्यामीतिचिंता ॥ ४ ॥ सारसशब्दैःसंघुष्टंशब्दवद्व्योमदृष्ट्वे

त्रिपंचरात्रादूर्ध्वंयःप्राप्नुयादिहवानरः ॥ तस्यप्राणांतिकोदंडोनात्रकार्याविचारणा ॥ ३३ ॥ हरींश्चवृद्धानुपयातुसांगदोभवान्ममाज्ञामधिकृत्यनिश्चितं ॥ इतिव्यवस्थांहरिपुंगवेश्वरोविधायवेश्मप्रविवेशवीर्यवान् ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ० किष्किंधाकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गृहंप्रविष्टेसुग्रीवेविमुक्तेगगनेघनैः ॥ वर्षरात्रेस्थितोरामःकामशोकाभिपीडितः ॥ १ ॥ पांडुरंगगनंदृष्ट्वाविमलंचंद्रमंडलं ॥ शारदींरजनींचैवदृष्ट्वाज्योत्स्नानुलेपनां ॥ २ ॥ कामवृत्तंचसुग्रीवंनष्टांचजनकात्मजां ॥ दृष्ट्वाकालमतीतंचमुमोहपरमातुरः ॥ ३ ॥ सतुसंज्ञामुपागम्यमुहूर्तान्मतिमान्नृपः ॥ मनस्थामपिवैदेहींचिंतयामासराघवः ॥ ४ ॥ दृष्ट्वाचविमलंव्योमगतविद्युद्बलाहकं ॥ सारसारवसंघुष्टंविललापार्तयागिरा ॥ ५ ॥ आसीनःपर्वतस्याग्रेहेमधातुविभूषिते ॥ शारदंगगनंदृष्ट्वाजगाममनसाप्रियां ॥ ६ ॥ सारसारावसंनादैःसारसारावनादिनी ॥ याश्रमेरमतेबालासाद्यमेरमतेकथं ॥ ७ ॥ पुष्पितांश्चासनान्दृष्ट्वाकांचनानिवनिर्मलान् ॥ कथंसारमतेबालापश्यंतीमामपश्यती ॥ ८ ॥ यापुराकलहंसानांकलेनकलभाषिणी ॥ बुध्यतेचारुसर्वांगीसाद्यमेरमतेकथं ॥ ९ ॥ निस्वनंचक्रवाकानांनिशम्यसहचारिणां ॥ पुंडरीकविशालाक्षीकथमेपाभविष्यति ॥ १० ॥ सरांसिसरितोवापीःकाननानिवनानिच ॥ तांविनामृगशावाक्षींचरन्नाद्यसुखंलभे ॥ ११ ॥

तिसंबंधः ॥ ५ ॥ हेमवर्णाधातवोहेमधातवः ॥ ६ ॥ सारसनादसदृशनादवतीया सारसानामारावायपरस्परसमाह्वानायकृतैर्नादैर्यारमतेआश्रमे ॥ ७ ॥ कांचनानिवकांचनपुष्पानिवनिर्मलानासनवृक्षान्दृष्ट्वासौंदर्यातिशयात्पुनःपुनस्तान्पश्यंतीतदाचमामपश्यंतीकथंवर्तते ॥ ८ ॥ कलेनशब्देनबुध्यतेइत्यन्वयः कलभाषिणीकोमलशब्दवती ॥ ९ ॥ निशम्यश्रुत्वा ॥ १० ॥ काननवनयोःकांतारोपवनात्मनाभेदः ॥ ११ ॥

अपितामित्यादि शरद्गुणनिरंतरःशरद्गुणैर्निरंतरप्रवृत्तःकामःमद्वियोगसौकुमार्यातिशयाभ्यांहेतुभ्यांसुदूरंअतिशयेनपीडयेदेव ॥ १२ ॥ सारंगाख्यचातकविहंगस्तृषितोयथात्रिदशेश्वराज्जलंकांक्षमाणोविलपतिस्मएवंसीताप्राप्तिंकांक्षमाणोविललाप ॥ १३ ॥ ततस्तत्रकालेरम्येषुगिरिसानुषु चंचूर्यभ्रातुर्दुःखेनगर्हितंचरित्वा यद्वाकुलुंगतादार्षोऽसमासेल्यप् पर्युपावृत्तोलक्ष्मणोऽग्रजंरामंददर्श ॥ १४ ॥ विषादाद्विषाददर्शनात् ॥ १५ ॥ अथलक्ष्मणःकर्मयोगज्ञानयोगावेवपौरुषवृद्धयेदुःखशांतयेचानुतिष्ठेतिस्मारयति किमार्येत्यादि हेआर्यकामस्यवशंगतेनत्वयाकिंकर्मकृतंस्यात् अपिचैवंकामवशत्वेनात्मपौरुषस्यस्वपौरुषस्याभिभवेनकिंप्रयोजनंसाधितंस्यात्तस्मात्कामवशत्वंत्यक्त्वाकर्मयोगंकुरु किंच स्नानादिकर्मयोगोत्तरकाल

अपितांमद्वियोगाच्चसौकुमार्याच्चभामिनीं ॥ सुदूरंपीडयेत्कामःशरद्गुणनिरंतरः ॥ १२ ॥ एवमादिनरश्रेष्ठोविललापनृपात्मजः ॥ विहंगइवसारंगःसलिलंत्रिदशेश्वरात् ॥ १३ ॥ ततश्चंचूर्यरम्येषुफलार्थीगिरिसानुषु ॥ ददर्शपर्युपावृत्तोलक्ष्मीवान्लक्ष्मणोग्रजं ॥ १४ ॥ सचिंतयादुःसहयापरीतंविसंज्ञमेकंविजनेमनस्वी ॥ भ्रातुर्विषादात्त्वरितोतिदीनःसमीक्ष्यसौमित्रिरुवाचदीनं ॥ १५ ॥ किमार्यकामस्यवशंगतेनकिमात्मपौरुष्यपराभवेन ॥ अयंह्रियासंह्रियतेसमाधिःकिमत्रयोगेननिवर्ततेन ॥ १६ ॥ क्रियाभियोगंमनसःप्रसादंसमाधियोगानुगतंचकालं ॥ सहायसामर्थ्यमदीनसत्त्वःस्वकर्महेतुंचकुरुष्वतात ॥ १७ ॥ नजानकीमानववंशनाथत्वयासनाथासुलभापरेण ॥ नचाग्निचूडांज्वलितामुपेत्यनदह्यतेवीरवरार्हकश्चित् ॥ १८ ॥

मवसरप्राप्तोयंसमाधिर्ब्रह्मानुसंधानं ह्रियाहरतीतिह्रीःशोकस्तेनकिमर्थंसंह्रियते अत्रास्यामवस्थायांयोगेनसमाधिनासर्वंदुःखमितिशेषः किंननिवर्ततेअपितुनिवर्ततएवेत्यर्थः एवमेवपांक्तःपाठइतिकतककृत् पाठांतरंत्वस्ययोजनाशक्त्याकल्पितमितिचसः ॥ १६ ॥ उक्तमेवविवृणोति क्रियाभियोगमिति क्रियाणांशौचस्नानादीनामभितःकार्त्स्न्येनयोगमनुष्ठानंमनसःप्रसादंचास्थाय कालंसर्वकालंसमाधियोगानुगतंतेनसंबद्धमेवकुरुष्व तथाऽदीनसत्वःअक्षीणसत्वःसन्स्वकर्महेतुंपौरुषवृद्धेःकारणंसहायसामर्थ्यंतद्घटनरूपंस्वकर्मदेवार्चनादिरूपकर्मयोगंचकुरुष्व अनेनयावत्फलंनिदिध्यासनजातकर्मसमुच्चयउक्तः ॥ १७ ॥ त्वयासनाथानाथवतीजानकीपरेणनसुलभानसुग्रहा ज्वलितामग्निचूडामग्निशिखामुपेत्यस्पृष्ट्वाकश्चिदपिनदह्यतेइतिनापितुवन्हिव्यतिरिक्तःसर्वोपिदह्यतएव अतोयानीतासातत्प्रतिकृतिरेवसातुत्वदुपासितान्नाविति व्यंग्यं ॥ १८ ॥

रामःअप्रधृष्यंन्यायोपेतत्वादविचाल्यंस्वभावजंतत्त्वार्थकंवाक्यमुक्तवंतंलक्षणसहितंलक्ष्मणमुवाच किमुवाच यत्त्वयाप्रयुक्तंवाक्यंतद्धितंतत्कालसुखं पथ्यंकालांतरेपिसुखं नयप्रसक्तंराजनीत्युपेतं सामसहितधर्मार्थाभ्यांसमाहितंसंगतं॥ १९ ॥तस्मात्त्वदुक्तंनिःसंशयंकार्यंत्वद्वाक्यार्थोऽनुष्ठेयएव अनुष्ठेयमाह अवेक्षितव्यं समाधियोगेनभगवत्तत्त्वंद्रष्टव्यं क्रियाविशेषःकर्मयोगः सोपिअनुवर्तितव्योनुष्ठेयः हेकुमार नतुकर्मज्ञानयोगौहित्वा प्रकर्षेणवृद्धिप्राप्तस्यातएवदुरासदस्यवीर्यस्यवीर्यवतःकर्मणःफलंचफलमेवाचिंत्यमपेक्षणीयं अनेनयावत्फलंनिदिध्यासनकर्मसमुच्चयउक्तः ॥ २० ॥ लक्ष्मणवचसातत्कालंस्वस्थस्यापिपुनर्मैथिलींस्मृत्वाखिद्यमानस्यशरदनुभववर्णनं अथेत्यादि ॥ २१ ॥ निर्वर्तयित्वासंपाद्य अर्हत्वकृतकर्मे

सलक्षणंलक्ष्मणमप्रधृष्यंस्वभावजंवाक्यमुवाचरामः॥ हितंचपथ्यंचनयप्रसक्तंससामधर्मार्थसमाहितंच ॥ १९ ॥ निःसंशयंकार्यमवेक्षितव्यंक्रियाविशेषोप्यनुवर्तितव्यः॥ नतुप्रवृद्धस्यदुरासदस्यकुमारवीर्यस्यफलंचचिंत्यं॥ २० ॥ अथपद्मपलाशाक्षींमैथिलीमनुचिंतयन्॥ उवाचलक्ष्मणंरामोमुखेनपरिशुष्यता॥ २१ ॥ तर्पयित्वासहस्राक्षःसलिलेनवसुंधरां॥ निर्वर्तयित्वासस्यानिकृतकर्माव्यवस्थितः ॥ २२ ॥ दीर्घगंभीरनिर्घोषाःशैलद्रुमपुरोगमाः॥ विसृज्यसलिलंमेघाःपरिशांतानृपात्मज॥ २३॥ नीलोत्पलदलश्यामाःश्यामीकृत्वादिशोदश ॥ विमदाइवमातंगाःशांतवेगाःपयोधराः॥ २४॥ जलगर्भामहामेघाःकुटजार्जुनगंधिनः ॥ चरित्वाविरताःसौम्यवृष्टिवाताःसमुद्यताः ॥ २५ ॥ घनानांवारणानांचमयूराणांचलक्ष्मण॥ नादःप्रस्रवणानांचप्रशांतःसहसानघ॥ २६॥ अभिवृष्टामहामेघैर्निर्मलाश्चित्रसानवः॥ अनुलिप्ताइवाभांतिगिरयश्चंद्ररश्मिभिः॥ २७॥ शाखासुसप्तच्छदपादपानांप्रभासुतारार्कनिशाकराणां॥ लीलासुचैवोत्तमवारणानांश्रियंविभज्याद्यशरत्प्रवृत्ता॥ २८॥

तिव्यंग्यं ॥ २२ ॥ गच्छंतीतिगमाः पचाद्यच् शैलद्रुमपुरइतिद्वितीयाबहुवचनांतं तान्गच्छतितथाभूत्वासलिलंविसृज्यपरिशांताः ॥ २३ ॥ नीलोत्पलदलश्यामाइतिपयोधरविशेषणं अर्हत्वशांतकामवेगइतिव्यंग्यं एवमग्रेप्यूह्यं ॥ २४ ॥ वृष्टिसहितवाताःसमुद्यताअपिविरताः ॥ २५ ॥ २६ ॥ महामेघैरभिवृष्टाअतएवनिर्मलाः ॥ २७ ॥ श्रियंविभज्येति शाखाप्रभालीलासुत्रिधाविभागंकृत्वेत्यर्थः ॥ २८ ॥

अनेकपदार्थाश्रयाश्चित्राःशोभायस्याःसा अग्रहस्ताःप्रथमविसृतकिरणाः ॥ २९ ॥ पवनमनुसरतितच्छीलः विनेष्यन्जलंशोषयन् शरत्कालइतिशेषः मत्तद्विपानांदर्पमधिकंकुर्वन्विभाति ॥ ३० ॥ मानससरस्तःस्वेनसहाभ्यागतैश्चक्रवाकैःसहक्रीडंति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विमुक्तंत्यक्तंबर्हरूपमाभरणंयैः अरक्ताःरागरहिताः ॥ ३३ ॥ प्रियकैरसनवृक्षैः ॥ ३४ ॥ कुसुमोद्गतानांसप्तच्छदकुसुमाघ्राणप्रवृत्तानां उद्गतानामित्येवपांक्तःपाठः उद्धतानामितिकल्पितइतिकतककृतः मदोत्कटाअधिकमदाअतएवमदलालसाःमदशब्देनतज्जन्यःकामभोगस्तत्रेच्छा

संप्रत्यनेकाश्रयचित्रशोभालक्ष्मीशरत्कालगुणोपपन्ना॥ सूर्याग्रहस्तप्रतिबोधितेषुपद्माकरेष्वभ्यधिकंविभाति ॥ २९॥ सप्तच्छदानांकुसुमोपगंधीषट्पादवृंदैरनुगीयमानः॥ मत्तद्विपानांपवनानुसारीदर्पंविनेष्यन्नधिकंविभाति॥ ३०॥ अभ्यागतैश्चारुविशालपक्षैःस्मरप्रियैःपद्मरजोवकीर्णैः॥ महानदीनांपुलिनोपयातैःक्रीडंतिहंसाःसहचक्रवाकैः॥ ३१ ॥ मदप्रगल्भेषुचवारणेषुगवांसमूहेषुचदर्पितेषु ॥ प्रसन्नतोयासुचनिम्नगासुविभातिलक्ष्मीर्बहुधाविभक्ता॥ ३२॥ नभःसमीक्ष्यांबुधरैर्विमुक्तंविमुक्तबर्हाभरणावनेषु॥ प्रियास्वरक्ताविनिवृत्तशोभागतोत्सवाध्यानपरामयूराः॥ ३३॥ मनोज्ञगंधैःप्रियकैरनल्पैःपुष्पाग्रभारावनताग्रशाखैः॥ सुवर्णगौरैर्नयनाभिरामैरुद्योतितानीववनांतराणि ॥ ३४ ॥ प्रियान्वितानांनलिनीप्रियाणांवनप्रियाणांकुसुमोद्गतानां॥ मदोत्कटानांमदलालसानांगजोत्तमानांगतयोद्यमंदाः ॥ ३५ ॥ व्यक्तंनभःशस्त्रविधौतवर्णंकृशप्रवाहानिनदीजलानि॥ कल्हारशीताःपवनाःप्रवांतितमोविमुक्ताश्चदिशःप्रकाशाः॥ ३६॥ सूर्यातपक्रामणनष्टपंकाभूमिश्चिरोद्घाटितसांद्ररेणुः॥ अन्योन्यवैरेणसमायुतानामुद्योगकालोद्यनराधिपानां ॥ ३७॥ शरद्गुणाप्यायितरूपशोभाःप्रहर्षिताःपांसुसमुत्थितांगाः ॥ मदोत्कटाःसंप्रतियुद्धलुब्धावृषागवांमध्यगतानदंति॥ ३८॥ समन्मथातीव्रतरानुरागाकुलान्वितामंदगतिःकरेणूः॥ मदान्वितंसंपरिवार्ययांतंवनेषुभर्तारमनुप्रयाति॥ ३९॥

वंतः ॥ ३५ ॥ शस्त्रवदुत्तेजितासिवद्विधौतोविमलोवर्णोनैर्मल्यंयस्यतत् कल्हारशीताःकल्हाराश्चशीताश्चेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ सूर्यातपस्यक्रामणंसंबंधः चिरेणोद्घाटितःप्रकाशितःसांद्रोरेणुर्यया अनेनशरदुत्तरार्धकालोयमितिज्ञायते ॥ ३७ ॥ आप्यायितेवर्धितेरूपशोभेयेषां पांसुसमुत्थितांगाःपांसुयुक्तांगाः ॥ ३८ ॥ समन्मथत्वादिविशेषणचतुष्टयंकरेण्वाः करेणूरितिदीर्घत्वमार्षं ॥ ३९ ॥

विभूषितंविभूषणं विमनाःमयूराः मनःपर्यायोमनशब्दःअकरांतोपिद्विरूपकोशात् ॥ ४० ॥ बुद्धांबुजानिविकसितकमलानि ॥ ४१ ॥ संसारसाश्वतास्तदाराववित्रादिताश्चतासु॥४२॥ अतिप्रवृद्धानिलोमहावायुः बर्हिणामयूराः प्लवंगमाभेकाः ॥ ४३ ॥ अनेकेवर्णायेषांते नवोदितेष्वंबुधरेषुसुविनष्टकायाःसुतरांनष्टदेहयात्राः अतएवनष्टाम्रुतप्रायाः ॥ ४४ ॥ चंचतां शोभमानानांचंद्रकिरणानांस्पर्शेनयोहर्षस्तेनोन्मीलिताईषत्प्रकाशितास्तारकानक्षत्राणिनेत्रकनीनिकाचययासा रागवतीरक्तवर्णाअनुरक्ताच अंबरमाकाशंवस्त्रंच समासोक्तिरलंका

त्यक्तावराण्यात्मविभूषितानिबर्हाणितीरोपगतानदीनां॥ निर्भर्त्स्यमानाइवसारसौघैःप्रयांतिदीनाविमनामयूराः ॥ ४० ॥ वित्रास्यकारंडवचक्रवाकान्महारवैर्भिन्नकटागजेंद्राः॥ सरस्सुबुद्धांबुजभूषणेषुविक्षोभ्यविक्षोभ्यजलंपिबंति॥ ४१ ॥ व्यपेतपंकासुसवालुकासुप्रसन्नतोयासुसगोकुलासु॥ ससारसाराववित्रादितासुनदीषुहंसानिपतंतिहृष्टाः॥ ४२ ॥ नदीघनप्रस्रवणोदकानामतिप्रवृद्धानिलबर्हिणानां ॥ प्लवंगमानांचगतोत्सवानांध्रुवंरवाःसंप्रतिसंप्रनष्टाः॥४३॥अनेकवर्णाःसुविनष्टकायानवोदितेष्वंबुधरेषुनष्टाः॥क्षुधार्दिताघोरविषाबिलेभ्यश्चिरोषिताविप्रसरंतिसर्पाः ॥४४ चंचच्चंद्रकरस्पर्शहर्षोन्मीलिततारका ॥ अहोरागवतीसंध्याजहातुस्वयमंबरं॥ ४५ ॥ रात्रिःशशांकोदितसौम्यवक्त्रातारागणोन्मीलितचारुनेत्रा॥ ज्योत्स्नांशुकप्रावरणाविभातिनारीवशुक्लांशुकसंवृतांगी॥ ४६ ॥विपक्वशालिप्रसवानिभुक्त्वाप्रहर्षितासारसचारुपंक्तिः॥ नभःसमाक्रामतिशीघ्रवेगावातावधूताग्रथितेवमाला॥ ४७ ॥सुप्तैकहंसंकुमुदैरुपेतंमहाह्रदस्थंसलिलंविभाति ॥ घनैर्विमुक्तंनिशिपूर्णचंद्रंतारागणाकीर्णमिवांतरिक्षं ॥४८॥ प्रकीर्णहंसाकुलमेखलानांप्रबुद्धपद्मोत्पलमालिनीनां॥ वाप्युत्तमानामधिकाद्यलक्ष्मीर्वरांगनानामिवभूषितानां ॥ ४९ ॥

रः कांतकरस्पर्शसुखादर्धोन्मीलितनयनायास्तदनुरागवशात्स्वतोविगलितवसनायाःकामुक्याद्वृत्तांतस्यसंध्यायामारोपादितिबोध्यं ॥ ४५ ॥ शशांकोदितेति उदितशशांकेत्यर्थः तारागणाएवोन्मीलितानिचारूणिनेत्राणियस्याःसा ॥ ४६ ॥ शालिप्रसवाव्रीहयः मालेवनभःसमाक्रामति ॥ ४७ ॥ सुप्तैकहंसमितिचंद्रप्रतिबिंबवत् ॥ ४८ ॥ प्रकीर्णाहंसाएवाकुलामेखलायासां वाप्युत्तमानांउत्तमवापीनां ॥ ४९ ॥ ॥५१॥

वेणुस्वररूपेणव्यंजितेनव्यक्तेनतूर्येणवाद्यघोषेणमिश्रःप्रत्यूषकालेप्रातःकालेअनिलेनसंप्रवृत्तस्तत्संबंधेनजातःसंमूर्च्छितोव्याप्तोगह्वराणांगिरिगह्वराणांवृषाणांचवनवर्तिनांशब्दोन्योन्यमापूरयतीववर्धयतीव गह्वरगोवृषशब्दाःसाजात्यात्परस्परवर्धकाइत्यर्थः गह्वरगोवृषाणामितिपाठः ॥ ५० ॥ नदीनांकूलानिमृदुमारुतेनव्याधूयमानैःकंपितैःकुसुमप्रहासैःकुसुमविकासैर्युतैःकाशैरुपशोभितानि ॥ ५१ ॥ प्रचंडाःप्रगल्भाः शौंडाःमत्ताः पद्मानामसनपुष्पाणांचरेणुभिर्गौराःपीताः पवनानुयात्रांकुर्वंति गंधलोभादितिभावः ॥ ५२ ॥ कुसुमरूपःप्रहा

वेणुस्वरव्यंजिततूर्यमिश्रःप्रत्यूषकालेनिलसंप्रवृत्तः॥ संमूर्च्छितोगह्वरगोवृषाणामन्योन्यमापूरयतीवशब्दः॥ ५० ॥ नवैर्नदीनांकुसुमप्रहासैर्व्याधूयमानैर्मृदुमारुतेन॥ धौतामलक्षौमपटप्रकाशैःकूलानिकाशैरुपशोभितानि ॥ ५१ ॥ वनप्रचंडामधुपानशौंडाःप्रियान्विताःषट्चरणाःप्रहृष्टाः॥ वनेषुमत्ताःपवनानुयात्रांकुर्वंतिपद्मासनरेणुगौराः॥ ५२ ॥ जलंप्रसन्नंकुसुमप्रहासंक्रौंचस्वनंशालिवनंविपक्वं ॥ मृदुश्चवायुर्विमलश्चचंद्रःशंसंतिवर्षव्यपनीतकालं॥ ५३॥ मीनोपसंदर्शितमेखलानांनदीवधूनांगतयोद्यमंदाः॥कांतोपभुक्तालसगामिनीनांप्रभातकालेष्विवकामिनीनां॥५४॥ सचक्रवाकानिसशैवलानिकाशैर्दुकूलैरिवसंवृतानि॥ सपत्ररेखाणिसरोचनानिवधूमुखानीवनदीमुखानि॥ ५५॥ प्रफुल्लवाणासनचित्रितेषुप्रहृष्टषट्पादनिकूजितेषु॥ गृहीतचापोद्यतदंडचंडःप्रचंडचापोऽद्यवनेषुकामः ॥ ५६ ॥ लोकंसुवृष्ट्यापरितोषयित्वानदीस्तटाकानिचपूरयित्वा॥ निष्पन्नसस्यांवसुधांचकृत्वात्यक्त्वानभस्तोयधराःप्रनष्टाः ॥ ५७॥ दर्शयंतिशरन्नद्यःपुलिनानिशनैःशनैः ॥ नवसंगमसव्रीडाजघनानीवयोषितः॥५८॥ प्रसन्नसलिलाःसौम्यकुररात्रिविनादिताः॥ चक्रवाकगणाकीर्णाविभांतिसलिलाशयाः॥५९॥अन्योन्यबद्धवैराणांजिगिषूणांनृपात्मज॥ उद्योगसमयःसौम्यपार्थिवानामुपस्थितः॥६०॥

सोयस्यतं शालिवनंशालिसमूहः वर्षस्यव्यपनीतंव्यपनयोयस्मिंस्तंकालं ॥ ५३ ॥ मीनाएवोपसंदर्शितामेखलायासां ॥ ५४ ॥ चक्रवाकशैवलकाशाःरोचनापत्ररेखादुकूलस्थानीयाः ॥ ५५ ॥ सप्तम्यंतेवनविशेषणे वनेष्विितिशेषः गृहीतेनचापेनोद्यतेआरब्धेविरहिविषयकेदंडेचंडःप्रचंडः प्रचंडश्चापोयस्यसइदंहेतुगर्भं ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ दर्शयंतीतिपद्येसमासोक्तिःस्पष्टैवव्यंग्या ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

यात्रायात्राकालइत्यर्थः तथाविधंयात्रोपयोगिनमुद्योगंचतस्यनपश्यामीत्यनुकर्षः ॥ ६१ ॥ श्यामास्तमालाः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ चत्वारइति यद्यपिचतुर्थोमासोविद्यतएवतथापितत्रो
द्योगाभावेनतस्यापिगतप्रायत्वाद्गताइत्युक्तिः ॥६४॥ कासासीतातत्राह चक्रेति याविषमंदंडकारण्याख्यंवनमुद्यानमिवज्ञात्वाचक्रवाकीभर्तारमिवमांपृष्ठतोनुगता ॥६५॥ ६६॥कृपाया
अकरणेहेतुमुन्नयति अनाथइति दूरग्रहइतिपाठेदूरवर्तिस्त्रीविषयोग्रहोरावणोभिनिवेशोवायस्येत्यर्थः ॥ ६७ ॥ वानरराजस्यवानरराजेन शेषेषष्ठी ॥ ६८ ॥ परिसंख्यायगणयित्वा

इयंसाप्रथमायात्रापार्थिवानांनृपात्मज ॥ नचपश्यामिसुग्रीवमुद्योगंचतथाविधं ॥ ६१ ॥ असनाःसप्तपर्णाश्चकोविदाराश्चपुष्पिताः ॥ दृश्यंतेबंधु
जीवाश्चश्यामाश्चगिरिसानुषु ॥ ६२ ॥ हंससारसचक्राह्वैःकुररैश्चसमंततः ॥ पुलिनान्यवकीर्णानिनदीनांपश्यलक्ष्मण ॥ ६३ ॥ चत्वारोवार्षिकामा
सागतावर्षशतोपमाः ॥ ममशोकाभितप्तस्यतथासीतामपश्यतः ॥ ६४ ॥ चक्रवाकीवभर्तारंपृष्ठतोनुगतावनं ॥ विषमंदंडकारण्यमुद्यानमिवचांग
ना ॥ ६५ ॥ प्रियाविहीनेदुःखार्तेहृतराज्येविवासिते ॥ कृपांनकुरुतेराजासुग्रीवोमयिलक्ष्मण ॥६६॥ अनाथोहृतराज्योयंरावणेनचधर्षितः॥ दीनो
दूरगृहःकामीमांचैवशरणंगतः ॥ ६७ ॥ इत्येतैःकारणैःसौम्यसुग्रीवस्यदुरात्मनः ॥ अहंवानरराजस्यपरिभूतःपरंतप ॥ ६८ ॥ सकालंपरिसंख्या
यसीतायाःपरिमार्गणे ॥ कृतार्थःसमयंकृत्वादुर्मतिर्नावबुध्यते ॥ ६९ ॥ सकिष्किंधांप्रविश्यत्वंब्रूहिवानरपुंगवं ॥ मूर्खंग्राम्यसुखेसक्तंसुग्रीवंवचना
न्मम ॥ ७० ॥ अर्थिनामुपपन्नानांपूर्वंचाप्युपकारिणां ॥ आशांसंश्रुत्ययोहंतिसलोकेपुरुषाधमः ॥ ७१ ॥ शुभंवायदिवापापंयोहिवाक्यमुदीरितं ॥
सत्येनपरिगृह्णातिसवीरःपुरुषोत्तमः ॥ ७२ ॥ कृतार्थाह्यकृतार्थानांमित्राणांनभवंतिये ॥ तान्मृतानपिक्रव्यादाःकृतघ्नान्नोपभुंजते ॥ ७३ ॥ नूनंकां
चनपृष्ठस्यविकृष्टस्यमयारणे ॥ द्रष्टुमिच्छसिचापस्यरूपंविद्युद्गणोपमं ॥ ७४ ॥ घोरंज्यातलनिर्घोषंक्रुद्धस्यममसंयुगे ॥ निर्घोषमिववज्रस्यपुनःसं
श्रोतुमिच्छसि ॥ ७५ ॥

नबुध्यतेसमयमितिशेषः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ उपपन्नानांबलवीर्यादियुक्तानां आशांअभिमतार्थविषयां संश्रुत्यप्रतिज्ञाय ॥ ७१ ॥ सत्येनामोघतया ॥ ७२ ॥ नभवंतिकार्यायेतिशेषः
क्रव्यादाःश्वादयः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ संश्रोतुमिच्छसीत्युत्तरंइतिसुग्रीवंब्रूहीतिसंबंधः ॥ ७५ ॥

एवंगतेइत्यस्यविवरणंपराक्रमेपरिज्ञातेइति त्वत्सहायस्यमेपराक्रमेज्ञातेप्यस्यसुग्रीवस्यचिंतावालिवन्मामपिमारयिष्यतीतिचिंताकामंनस्यादित्याश्चर्यमितिभावः ॥ ७६ ॥ यदर्थंसीता
न्वेषणार्थंअयमारंभःएतत्सख्यरूपःकृतःतद्विषयंसमयंकृतार्थोनिष्पन्नस्वप्रयोजनोनाभिजानातिनस्मरति ॥ ७७ ॥ वर्षाःवर्षोत्तरकालंसमयकालंसंकेतविषयंकालंप्रतिज्ञाय व्यतीता
न्व्यतीतप्रायान् ॥ ७८ ॥ पानंमद्यपानं ॥ ७९ ॥ उच्यतामित्युक्तंकिंवक्तव्यमित्यतआह यद्रूपमिति ममरोषस्ययद्रूपमुचितमितिशेषः तद्ब्रूयाइदंवचश्चब्रूयाः॥ ८० ॥ तद्वचआह नेति स

कामवेगंगतेप्यस्यपरिज्ञातेपराक्रमे ॥ त्वत्सहायस्यमेवीरनचिंतास्यान्नृपात्मज ॥७६॥ यदर्थमयमारंभःकृतःपरपुरंजय ॥ समयंनाभिजानातिकृता
र्थःप्लवगेश्वरः ॥ ७७ ॥ वर्षाःसमयकालंतुप्रतिज्ञायहरीश्वरः ॥ व्यतीतांश्चतुरोमासान्विहरन्नावबुध्यते ॥ ७८ ॥ सामात्यपरिषत्क्रीडन्पानमेवोपसेव
ते ॥ शोकदीनेषुनास्मासुसुग्रीवःकुरुतेदयां ॥ ७९ ॥ उच्यतांगच्छसुग्रीवस्त्वयावीरमहाबल ॥ ममरोषस्ययद्रूपंब्रूयाश्चैनमिदंवचः ॥ ८० ॥ नससंकु
चितःपंथायेनवालीहतोगतः ॥ समयेतिष्ठसुग्रीवमावालिपथमन्वगाः ॥ ८१ ॥ एकएवरणेवालीशरेणनिहतोमया ॥ त्वांतुसत्यादतिक्रांतंहनिष्या
मिसबांधवं ॥ ८२ ॥ यदेवंविहितेकार्येयद्धितंपुरुषर्षभ ॥ तत्तद्ब्रूहिनरश्रेष्ठत्वराकालव्यतिक्रमः ॥ ८३ ॥ कुरुष्वसत्यंममवानरेश्वरप्रतिश्रुतंधर्ममवे
क्ष्यशाश्वतं ॥ मावालिनंप्रेतगतोयमक्षयेत्वमद्यपश्येर्ममचोदितःशरैः ॥ ८४ ॥ सपूर्वजंतीव्रविवृद्धकोपंलालप्यमानंप्रसमीक्ष्यदीनं ॥ चकारतीव्रांम
तिमुग्रतेजाहरीश्वरेमानववंशवर्धनः ॥ ८५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ५ ॥ ॥
सकामिनंदीनमदीनसत्वंशोकाभिपन्नंसमुदीर्णकामं ॥ नरेंद्रसूनुर्नरदेवपुत्रंरामानुजःपूर्वजमित्युवाच ॥ १ ॥

मयेतिष्ठसमयंमाहासीरित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ एवंतेनविहितेकार्येयद्धितमस्माकंतस्यचतत्तद्ब्रूहि त्वराहेतुः कालव्यतिक्रमःजायतेइतिशेषः ॥ ८३ ॥ उपदेशसंक्षेपःकुरुष्वेति प्रेतगतः
प्रेतत्वंप्राप्तः यमक्षयेयमगृहे मावालिनंपश्येः ममशरैश्चोदितःप्रेरितः प्रेतत्वायेतिशेषः इतिब्रूहीत्यन्वयः ॥ ८४ ॥ मानववंशवर्धनोलक्ष्मणः ॥ ८५ ॥ भजमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्री
रामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ सलक्ष्मणः ॥ १ ॥ ॥ ५ ॥

साधुवृत्तेसाधूनांवृत्तेस्थिरस्नेहतालक्षणे कर्मणाजनितान्फलानुषंगान्अकंटकराज्यभोगसंबंधान्नमन्यते सख्यमूलानितिशेषः अतएववानरराज्यलक्ष्मींनभोक्ष्यते हियस्मात्तस्मात्तथा तत्प्रकाराऽस्यबुद्धिःप्रेमपरिपालनेअतिअत्यंतंनक्रमते तथाहिनातिक्रमतइतिपाठःपांक्तः ॥ २ ॥ तत्रहेतुमाह मतिक्षयादिति मतिक्षयेहेतुस्तवप्रसादः अतस्तस्यप्रतिकारबुद्धिःप्रत्युपकारबुद्धिर्नवर्ततइतिशेषः नदेयंदत्तंनानुपालनीयमित्यर्थः ॥ ३ ॥ नधारयेधारयितुंनशक्नोमि वालिपुत्रोंगदः विचयमन्वेषणं सुग्रीवंहत्वातस्मैराज्यसमर्पणादितिभावः ॥ ४ ॥ निवेदितार्थं विज्ञापितसुग्रीववधप्रवृत्तिं स्ववीक्षितंसुष्ठुअवीक्षितंसमयोचितं ॥५॥ त्वद्विधःधर्मज्ञः पापंमित्रवधाध्यवसायरूपं आर्येणसम्यग्विवेकेन ॥६॥ इदंमित्रघातरूपंवस्तुनग्राह्यंननिश्चेयं साधु

नवानरःस्थास्यतिसाधुवृत्तेनमन्यतेकर्मफलानुषंगान्॥ नभोक्ष्यतेवानरराज्यलक्ष्मींतथाहिनातिक्रमतेस्यबुद्धिः ॥ २ ॥ मतिक्षयाद्ग्राम्यसुखेषुसक्त
स्तवप्रसादात्प्रतिकारबुद्धिः॥ हतोग्रजंपश्यतुवीरवालिनंनराज्यमेवंविगुणस्यदेयं॥ ३ ॥ नधारयेकोपमुदीर्णवेगंनिहन्मिसुग्रीवमसत्यमद्य ॥ हरिप्र
वीरैःसहवालिपुत्रोनरेंद्रपुत्र्याविचयंकरोतु॥ ४ ॥ तमात्तबाणासनमुत्पतंतंनिवेदितार्थंरणचंडकोपं ॥ उवाचरामःपरवीरहंतास्ववीक्षितंसानुनयंच
वाक्यं॥ ५ ॥ नहिवैत्वद्विधोलोकेपापमेवंसमाचरेत्॥ कोपमार्येणयोहंतिसवीरःपुरुषोत्तमः॥ ६॥ नेदमत्रत्वयाग्राह्यंसाधुवृत्तेनलक्ष्मण ॥ तांप्रीति
मनुवर्तस्वपूर्ववृत्तंचसंगतं ॥ ७ ॥ सामोपहितयावाचारूक्षाणिपरिवर्जयन्॥ वक्तुमर्हसिसुग्रीवंव्यतीतंकालपर्यये॥ ८ ॥सोग्रजेनानुशिष्टार्थोयथा
वत्पुरुषर्षभः॥ प्रविवेशपुरींवीरोलक्ष्मणःपरवीरहा॥ ९ ॥ ततःशुभमतिःप्राज्ञोभ्रातुःप्रियहितेरतः॥लक्ष्मणःप्रतिसंरब्धोजगामभवनंकपेः॥ १०॥
शक्रबाणासनप्रख्यंधनुःकालांतकोपमं॥ प्रगृह्यगिरिशृंगाभंमंदरःसानुमानिव॥ ११॥

वृत्तंसाधुत्वंतेनतांपूर्वकृतांप्रीतिंअनुवर्तस्व सुग्रीवेइतिशेषः पूर्ववृत्तंसंगतंचसख्यंचस्मरेतिशेषः ॥७॥ कालपर्ययेकालातिक्रमेव्यतीतंअतिक्रममेव कालोतिक्रांतइत्येववक्तुमर्हसिनापरंकिंचिदित्यर्थः ॥ ८ ॥ अग्रजेनरामेण ॥ ९ ॥ भवनंप्रतिजगाम संरब्धःनाटितकालातिक्रमजकोपः ॥ १० ॥ कालांतकोपमंकालादिवद्भयंकरं सानुमान्मंदरइवजगामेत्यन्वयः ॥ ११ ॥

यथोक्तकारी रामस्येतिशेषः वचनंसुग्रीवंप्रतिस्वेनवक्तव्यं उत्तरंतदुपरिसुग्रीवेणवक्तव्यं सोत्तरंतदुपरिस्ववक्तव्योत्तरसहितं मत्वाआलोच्य ॥ १२ ॥ भ्रातूरामस्ययःकामोमनोरथस्तज्जन्योयःक्रोधस्तद्विघातजन्यःक्रोधस्तत्समुत्थेनतज्जन्येनक्रोधाग्निनावृतः अतएवाप्रीतःप्रभंजनोवायुरिववेगेनप्रययौ॥ १३ ॥तरसाउरुवेगेनपर्यस्यन्क्षिपन् वेगितःसंजातवेगः ॥ १४ ॥ एकपदंएकैकपदं दूरंयथाभवतितथात्यक्त्वाकार्यवशात्द्रुतंययौ ॥ १५ ॥ बलाकीर्णांवानरसेनाव्याप्तां गिरिसंकटेभूधरमध्येवर्तमानां ॥ १६ ॥ १७ ॥ क्रुद्धलक्ष्मणदर्शनेनभीत्याशैलशृं

यथोक्तकारीवचनमुत्तरंचैवसोत्तरं॥ बृहस्पतिसमोबुध्यामत्वारामानुजस्तदा॥ १२॥ कामक्रोधसमुत्थेनभ्रातुःक्रोधाग्निनावृतः ॥ प्रभंजनइवाप्री
तःप्रययौलक्ष्मणस्ततः॥ १३॥ सालतालाश्वकर्णांश्चतरसापातयन्बलात्॥ पर्यस्यन्गिरिकूटानिद्रुमानन्यांश्चवेगितः ॥ १४ ॥ शिलाश्चशकलीकुर्व
न्पद्भ्यांगजइवाशुगः॥ दूरमेकपदंत्यक्त्वाययौकार्यवशाद्द्रुतं॥ १५ ॥ तामपश्यद्बलाकीर्णांहरिराजमहापुरीं ॥ दुर्गामिक्ष्वाकुशार्दूलःकिष्किंधांगिरिसं
कटे॥ १६॥ रोषात्प्रस्फुरमाणोष्ठःसुग्रीवंप्रतिलक्ष्मणः॥ ददर्शवानरान्भीमान्किष्किंधायांबहिश्चरान् ॥ १७॥ तंदृष्ट्वावानराःसर्वेलक्ष्मणंपुरुषर्षभं॥
शैलशृंगाणिशतशःप्रवृद्धांश्चमहीरुहान्॥ जगृहुःकुंजरप्रख्यावानराःपर्वतांतरे॥ १८॥ तान्गृहीतप्रहरणान्सर्वान्दृष्ट्वातुलक्ष्मणः॥ बभूवद्विगुणंक्रुद्धो
बह्विंधनइवानलः॥ १९॥ तंतेभयपरीतांगाःक्षुब्धंदृष्ट्वाप्लवंगमाः॥ कालमृत्युयुगांताभंशतशोविद्रुतादिशः॥ २०॥ ततःसुग्रीवभवनंप्रविश्यहरिपुं
गवाः॥ क्रोधमागमनंचैवलक्ष्मणस्यन्यवेदयन्॥ २१ ॥ तारयासहितःकामीसक्तःकपिवृषस्तदा ॥ नतेषांकपिसिंहानांशुश्राववचनंनदा ॥ २२ ॥
ततःसचिवसंदिष्टाहरयोरोमहर्षणाः॥ गिरिकुंजरमेघाभानगरान्निर्ययुस्तदा ॥ २३ ॥ नखदंष्ट्रायुधाःसर्वेवीराविकृतदर्शनाः॥ सर्वेशार्दूलदंष्ट्राश्चस
र्वेविवृतदर्शनाः॥ २४॥ दशनागबलाःकेचित्केचिद्दशगुणोत्तराः॥ केचिन्नागसहस्रस्यबभूवुस्तस्यवर्चसः॥ २५॥

गादिग्रहोवानराणां ॥ १८ ॥ द्विगुणंक्रुद्धःमांदृष्ट्वेमेप्रणामंत्यक्त्वाप्रहरणंगृह्णंतीतिकोपद्वैगुण्यं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ततःसचिवसंदिष्टाःसुग्रीवंबोधयित्वातदनुमत्यालक्ष्मणोऽस्माभिर्यावत्प्रवेश्यतेतावद्भटाल्लक्ष्मणप्रवेशंनिरुंधानास्तिष्ठतइत्येवंसचिवैर्हनूमदादिभिःसंदिष्टाःहरयोनगरान्निर्ययुः ॥ २३ ॥ विकृतदर्शनाभीमदर्शनाः विवृतदर्शनाःप्रकटदर्शनाः॥ २४॥ दशगुणोत्तराःशतनागबलाइत्यर्थः नागसहस्रस्यवर्चसःनागसहस्रतेजस्तुल्यतेजसः ॥ २५ ॥

दुरासदामपश्यदित्यन्वयः ॥ २६ ॥ प्राकाराद्बहिर्वर्तिनीपरिखातदंतरात्तदवधेरपिबहिर्निष्क्रम्यआविष्कृतंप्रकटितंयथातथातस्थुः ॥ २७ ॥ प्रमादंचचाद्वानरप्रतिरोधंच पूर्वजस्यरामस्या
र्थंचदृष्ट्वाविचार्य ॥ २८ ॥ दीर्घउष्णोमहानुच्छ्वासोयस्य ॥ २९ ॥ बाणस्यशल्यमेवस्फुरंतीजिह्वायस्यसः सायकासनंधनुरेवभोगोयस्य स्वतेजोरूपविशेषेणसंभूतोव्याप्तः ॥ ३० ॥ वि
षादमगमत्एतावत्पर्यंतंरामकार्यंनचिंतितमितिविषादः ॥ ३१ ॥ इत्युतएवंप्रकारेणेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ तंप्रकारंदर्शयति एषइति ॥ ३३ ॥ इदमुक्तंममवाक्यंतस्मैइतिउक्तप्रकारेणउक्तास

ततस्तैःकपिभिर्व्याप्तांद्रुमहस्तैर्महाबलैः॥ अपश्यल्लक्ष्मणःक्रुद्धःकिष्किंधांतांदुरासदां ॥ २६ ॥ ततस्तेहरयःसर्वेप्राकारपरिखांतरात्॥ निष्क्रम्योदग्र
सत्त्वास्तुतस्थुराविष्कृतंतदा॥ २७॥ सुग्रीवस्यप्रमादंचपूर्वजस्यार्थमात्मवान्॥ दृष्ट्वाक्रोधवशंवीरःपुनरेवजगामसः॥२८॥सदीर्घोष्णमहोच्छ्वासः
कोपसंरक्तलोचनः॥ बभूवनरशार्दूलःसधूमइवपावकः॥२९॥बाणशल्यस्फुरज्जिह्वःसायकासनभोगवान्॥स्वतेजोविषसंभूतःपंचास्यइवपन्नगः
॥ ३० ॥ तंदीप्तमिवकालाग्निंनागेंद्रमिवकोपितं॥ समासाद्यांगदस्त्रासाद्विषादमगमत्परं॥ ३१ ॥ सोंगदंरोषताम्राक्षःसंदिदेशमहायशाः॥ सुग्रीवः
कथ्यतांवत्सममागमनमित्युत॥ ३२॥ एषरामानुजःप्राप्तस्त्वत्सकाशमरिंदम ॥ भ्रातुर्व्यसनसंतप्तोद्वारितिष्ठतिलक्ष्मणः ॥ ३३॥ तस्यवाक्यंयदिरु
चिःक्रियतांसाधुवानरः॥ इत्युक्त्वाशीघ्रमागच्छवत्सवाक्यमरिंदम ॥ ३४ ॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वाशोकाविष्टोंगदोब्रवीत्॥ पितुःसमीपमागम्यसौ
मित्रिरयमागतः॥ ३५॥ अथांगदस्तस्यसुतीव्रवाचासंभ्रांतभावःपरदीनवक्त्रः॥ निर्गत्यपूर्वंनृपतेस्तरस्वीततोरुमायाश्चरणौववंदे॥ ३६॥ संगृह्य
पादौपितुरुग्रतेजाजग्राहमातुःपुनरेवपादौ॥ पादौरुमायाश्चनिपीडयित्वानिवेदयामासततस्तदर्थं॥ ३७॥

वानरःसुग्रीवःसाधुसाधुकारीयथाभवतितथाक्रियतां अनंतरंतस्यास्मासुयदिरुचिर्भवतितदातस्यवाक्यंश्रुत्वाशीघ्रमागच्छ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ लक्ष्मणस्येतिश्लोकेनसंक्षिप्योक्तस्यार्थस्य
विस्तरोऽथेति संभ्रांतभावःसंभ्रांतचित्तः परदीनवक्त्रःपरमतिशयेनदीनंवक्त्रंयस्यसः परिदीनेतिपाठांतरं निर्गत्यलक्ष्मणसन्निहितदेशात्पराद्वृत्येत्यर्थः पूर्वंनृपतेस्ततोरुमायाःइदमुपलक्षणं
ताराायाश्चरणावित्यन्वयः ॥ ३६ ॥ तदेवविस्तारयति संगृह्येति मातुस्तारायाः॥ ३७ ॥

निद्रयाक्रांतःसंवीतोव्याप्तश्चेत्यर्थः नविबुद्धवान् तन्नतितद्वचनंचेत्यर्थः यतोमदनेनमोहितोमदमत्तश्चबभूवासीत् ॥३८॥ ततःअंगदस्यसुग्रीवसमीपगमानंतरं वानराणांभयक्रोधादिजः
शब्दसमूहःकिलकिला तंलक्ष्मणं ॥ ३९ ॥ तेलक्ष्मणंदृष्ट्वामहौघनिभंतच्छब्दसदृशशब्दंवज्रादिसदृशशब्दंचसमंसहसिंहनादंचक्रुः सुग्रीवोद्बोधनायेतिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अथेति
वानरशब्देनप्रबुद्धस्यवानरेंद्रस्यसुग्रीवस्यसमीपमंगदवचःश्रुत्वातेनांगदेनैवसहमंत्रिणौवानरेंद्रस्यसमीपमागतौ संमतौचतावुदारदर्शनौचसंमतोदारदर्शनौ ॥ ४२ ॥ कौतौतत्राह यक्ष

सनिद्राक्रांतसंवीतोवानरोनविबुद्धवान्॥ बभूवमदमत्तश्चमदनेनचमोहितः ॥ ३८ ॥ ततःकिलकिलांचक्रुर्लक्ष्मणंप्रेक्ष्यवानराः॥ प्रसादयंतस्तंक्रु
द्धंभयमोहितचेतसः॥ ३९॥ तेमहौघनिभंदृष्ट्वावज्राशनिसमस्वनं॥ सिंहनादंसमंचक्रुर्लक्ष्मणस्यसमीपतः॥ ४०॥ तेनशब्देनमहताप्रत्यबुध्यतवा
नरः॥ मदविह्वलताम्राक्षोव्याकुलःस्रग्विभूषणः॥ ४१ ॥ अथांगदवचःश्रुत्वातेनैवचसमागतौ॥मंत्रिणौवानरेंद्रस्यसंमतोदारदर्शनौ॥ ४२ ॥ यक्ष
श्चैवप्रभावश्चमंत्रिणावर्थधर्मयोः॥ वक्तुमुच्चावचंप्राप्तंलक्ष्मणंतौशशंसतुः ॥ ४३॥ प्रसादयित्वासुग्रीवंवचनैःसार्थनिश्चितैः॥ आसीनंपर्युपासी
नौयथाशक्रंमरुत्पतिं॥ ४४॥ सत्यसंधौमहाभागौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ मनुष्यभावंसंप्राप्तौराज्यार्हौराज्यदायिनौ॥ ४५॥ तयोरेकोधनुष्पाणिर्द्वारि
तिष्ठतिलक्ष्मणः॥ यस्यभीताःप्रवेपंतोनादान्मुंचंतिवानराः ॥ ४६॥ सएषराघवभ्रातालक्ष्मणोवाक्यसारथिः ॥ व्यवसायरथःप्राप्तस्तस्यरामस्यशा
सनात्॥ ४७॥ अयंचतनयोराजंस्तारायादयितोंगदः॥ लक्ष्मणेनसकाशंतेप्रेषितस्त्वरयानघ॥ ४८॥ सोयंरोषपरीताक्षोद्वारितिष्ठतिवीर्यवान्॥ वा
नरान्वानरपतेचक्षुषानिर्दहन्निव॥ ४९॥ तस्यमूर्ध्नाप्रणामंत्वंसपुत्रःसहबांधवः॥ गच्छशीघ्रंमहाराजरोषोह्यद्योपशाम्यतां॥ ५०॥

इत्यादि अर्थधर्मयोर्विषयेउच्चावचंस्वराज्ञेवक्तुंप्राप्तंलक्ष्मणंशशंसतुः ॥ ४३ ॥ सार्थनिश्चितैःअर्थनिश्चयसहितैर्वचनैःप्रसादयित्वाशशंसतुरित्यन्वयः ॥ ४४ ॥ राज्यार्हौत्रिलोकीराज्या
र्हौ राज्यदायिनौ तवेतिशेषः मनुष्यभावंप्राप्तावित्यनेनवस्तुतोनमनुष्याविति सूचितं ॥ ४५ ॥ यस्यभीताःयस्माद्भीताः ॥ ४६ ॥ वाक्यंरामवाक्यंसारथिर्यस्य व्यवसायःकर्तव्यार्थनि
श्चयःसरथोयस्य ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९॥ ५० ॥

धर्मात्मावदतीतिशेषः सत्यप्रतिश्रवःसत्यप्रतिज्ञः ॥ ५१ ॥ कणमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥३१ ॥ अंगदस्येति ॥ १ ॥ गुरुलाघवंगुरुत्वलघुत्वेइत्यर्थः ॥ २ ॥ दुर्व्याहृतंअनुचितवचनमुक्तं दुरनुष्ठितंअनुचितंकृत्यं कृतमितिशेषः ॥ ३ ॥ कोपकारणमुन्नयति असुहृद्भिरिति असुहृदःशत्रवः अमित्राःअपकारिणः अंतरंछिद्रं असंभूतान्अनुत्पन्नान् श्रावितोनूनमितिशेषः ॥ ४ ॥ अत्रलक्ष्मणकोपविषये तावत्प्रथमतः यथातत्त्वात्मिकाबुद्धिर्ज्ञानंयस्मिन्निश्चयेसभावस्य कोपस्यनिश्चयस्तात्त्विककोपनिमित्तस्यनिश्चयोविज्ञेयःकर्त्तव्यः ॥ ५ ॥ त्रासोमदपराधमूलइतिशेषः कुतस्तर्हित्रासोऽतआह मित्रमिति अस्थानेऽकांडेवास्तवापराधाभावेपिरिपुकृत

यथाहिरामोधर्मात्मातत्कुरुष्वसमाहितः ॥ राजंस्तिष्ठस्वसमयेभवसत्यप्रतिश्रवः ॥ ५१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ अंगदस्यवचःश्रुत्वासुग्रीवःसचिवैःसह ॥ लक्ष्मणंकुपितंश्रुत्वामुमोचासनमात्मवान् ॥ १ ॥ सचतानब्रवीद्वाक्यंनिश्चित्यगुरुलाघवं ॥ मंत्रज्ञान्मंत्रकुशलोमंत्रेषुपरिनिष्ठितः ॥ २ ॥ नमेदुर्व्याहृतंकिंचिन्नापिमेदुरनुष्ठितं ॥ लक्ष्मणोराघवभ्राताक्रुद्धःकिमितिचिंतये ॥ ३ ॥ असुहृद्भिर्ममामित्रैर्नित्यमंतरदर्शिभिः ॥ ममदोषानसंभूतान्श्रावितोराघवानुजः ॥ ४ ॥ अत्रतावद्यथाबुद्धिःसर्वैरेवयथाविधि ॥ भावस्यनिश्चयस्तावद्विज्ञेयोनिपुणंशनैः ॥ ५ ॥ नखल्वस्तिममत्रासोलक्ष्मणान्नापिराघवात् ॥ मित्रंत्वस्थानकुपितंजनयत्येवसंभ्रमं ॥ ६ ॥ सर्वथासुकरंमित्रंदुष्करंप्रतिपालनं ॥ अनित्यत्वात्तुचित्तानांप्रीतिरल्पेपिभिद्यते ॥ ७ ॥ अतोनिमित्तंत्रस्तोहंरामेणतुमहात्मना ॥ यन्ममोपकृतंशक्यंप्रतिकर्तुंनतन्मया ॥ ८ ॥ सुग्रीवेणैवमुक्तेतुहनूमान्हरिपुंगवः ॥ उवाचस्वेनतर्केणमध्येवानरमंत्रिणां ॥ ९ ॥ सर्वथानैतदाश्चर्यंयत्त्वंहरिगणेश्वर ॥ नविस्मरस्यविस्रब्धमुपकारंकृतंशुभं ॥ १० ॥

मिथ्योपजापेनकुपितंसंजातकोपंमित्रंसंभ्रमंभयंजनयत्येव ॥ ६ ॥ रिपुजोपजापपरिहारेणसख्यपालनंदुष्करमित्याह सर्वथेति अल्पेपिउपजापेइतिशेषः ॥ ७ ॥ अतोनिमित्तंअस्मान्निमित्तात् अथस्वदोषशंकानिवृत्तयेकृतज्ञतांमंत्रिभ्योदर्शयति रामेणत्विति ॥ ८ ॥ अथमुख्यमंत्रीहनूमान्कोपनिमित्तंनिश्चित्याह सुग्रीवेणेति तर्कोयुक्तिः ॥ ९ ॥ अथनिश्चयंविवक्षुःस्वस्यगुणग्राहित्वरूपंमंत्रिलक्षणंप्रकटयति सर्वथेति ॥ १० ॥ ॥५५॥

उपकारमेवाह राघवेणेति भयंवालिपराक्रमजंवालिनश्छलेनवधकृतंलोकापवादजंवा ॥ ११ ॥ प्रणयात्क्रुद्धःनतुत्वद्रिपूपजापतइत्यर्थः ॥ १२ ॥ प्रणयकोपस्यापिनिमित्ताभासंदर्शयति त्वमिति कालंप्रतिज्ञातंसीतान्वेषणकालं प्रवृत्ताप्रकर्षेणवृत्तागतप्रायेतियावत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ व्यक्तंज्ञात्वेतिशेषः ॥ १५ ॥ पुरुषांतरात्लक्ष्मणात्श्रुतंपरुषंवचनंतत्वयामर्षणीयं तत्संभावनमालक्ष्यायमुपदेशः ॥ १६ ॥ १७ ॥ नियुक्तैर्हितोपदेशेइतिशेषः भयंत्यक्त्वाब्रवीमिराजानमपि कार्यवशात्परस्मैअंजलिकुर्वितिवचोऽवधृतंनिश्चितंवदामि ॥ १८ ॥ १९ ॥

राघवेणतुवीरेणभयमुत्सृज्यदूरतः ॥ त्वत्प्रियार्थंहतोवालीशक्रतुल्यपराक्रमः ॥ ११ ॥ सर्वथाप्रणयात्क्रुद्धोराघवोनात्रसंशयः ॥ भ्रातरंसंप्रहितवान्लक्ष्मणंलक्ष्मिवर्धनं ॥ १२ ॥ त्वंप्रमत्तोनजनानीषेकालंकालविदांवर ॥ फुल्लसप्तच्छदश्यामाप्रवृत्तातुशरच्छुभा ॥ १३ ॥ निर्मलग्रहनक्षत्राद्यौःप्रनष्टबलाहका ॥ प्रसन्नाश्चदिशःसर्वाःसरितश्चसरांसिच ॥ १४ ॥ प्राप्तमुद्योगकालंतुनावैषिहरिपुंगव ॥ त्वंप्रमत्तइतिव्यक्तंलक्ष्मणोयमिहागतः ॥ १५ ॥ आर्तस्यहृतदारस्यपरुषंपुरुषांतरात् ॥ वचनंमर्षणीयंतेराघवस्यमहात्मनः ॥ १६ ॥ कृतापराधस्यहितेनान्यत्पश्याम्यहंक्षमं ॥ अंतरेणांजलिंबध्वालक्ष्मणस्यप्रसादनात् ॥ १७ ॥ नियुक्तैर्मंत्रिभिर्वाच्योत्यवश्यंपार्थिवोहितं ॥ इतएवभयंत्यक्त्वाब्रवीम्यवधृतंवचः ॥ १८ ॥ अभिक्रुद्धःसमर्थोहिचापमुद्यम्यराघवः ॥ सदेवासुरगंधर्वंवशेस्थापयितुंजगत् ॥ १९ ॥ नसक्षमःकोपयितुंयःप्रसाद्यःपुनर्भवेत् ॥ पूर्वोपकारंस्मरताकृतज्ञेनविशेषतः ॥ २० ॥ तस्यमूर्ध्नाप्रणम्यत्वंसपुत्रःससुहृज्जनः ॥ राजंस्तिष्ठस्वसमयेभर्तुर्भार्येववत्वशे ॥ २१ ॥ नरामरामानुजशासनंत्वयाकपींद्रयुक्तंमनसाप्यपोहितुं ॥ मनोहितेज्ञास्यतिमानुषंबलंसराघवस्यास्यसुरेंद्रवर्चसः ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ अथप्रतिसमादिष्टोलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ प्रविवेशगुहांरम्यांकिष्किंधांरामशासनात् ॥ १ ॥

यःपुनःप्रसाद्योभवेत्सकोपयितुंनक्षमोनयुक्तः ॥ २० ॥ २१ ॥ अपोहितुंउपेक्षितुं सराघवस्यसलक्ष्मणस्यास्यरामस्यमानुषंमनुष्यमतिक्रांतंबलंतेमनोज्ञास्यतिजानात्येव वालिवधादिनेतिभावः ॥ २२ ॥ खरमानः ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ अथएवंहनुमद्वचनानंतरं प्रतिसमादिष्टःअंगदाद्यतिसंदेशंप्राप्तः ॥ १ ॥

स्थिताहरयःप्रांजलयोबभूवुरित्यन्वयः ॥ २ ॥ पर्यवारयन्भयेनलक्ष्मणंपरिवार्यगंतुंनाशक्नुवन्नित्यर्थः ॥ ३ ॥ पुष्पितानिकाननानियस्यांसातां रत्नसमाकीर्णाअनेकोत्तमवस्त्वाक्रांतां ॥ ४ ॥ तस्यैवप्रपंचः हर्म्येति सर्वकामफलैःसर्वदापेक्षितफलयुक्तैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ पद्मंपद्मकाख्यंगंधद्रव्यं सुरभिगंधितांसुगंधितां मधूनांचसंघैरितिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

द्वारस्थाहरयस्तत्रमहाकायामहाबलाः ॥ बभूवुर्लक्ष्मणंदृष्ट्वासर्वेप्रांजलयःस्थिताः ॥ २ ॥ निःश्वसंतंतुतंदृष्ट्वाक्रुद्धंदशरथात्मजं ॥ बभूवुर्हरयस्त्रस्तानचैनंपर्यवारयन् ॥ ३ ॥ सतांरत्नमयींदिव्यांश्रीमान्पुष्पितकाननां ॥ रम्यांरत्नसमाकीर्णांददर्शमहतींगुहां ॥ ४ ॥ हर्म्यप्रासादसंबाधांनानारत्नोपशोभितां ॥ सर्वकामफलैर्वृक्षैःपुष्पितैरुपशोभितां ॥ ५ ॥ देवगंधर्वपुत्रैश्चवानरैःकामरूपिभिः ॥ दिव्यमाल्यांबरधरैःशोभितांप्रियदर्शनैः ॥ ६ ॥ चंदनागुरुपद्मानांगंधैःसुरभिगंधितां ॥ मैरेयाणांमधूनांचसंमोदितमहापथां ॥ ७ ॥ विंध्यमेरुगिरिप्रख्यैःप्रासादैर्नैकभूमिभिः ॥ ददर्शगिरिनद्यश्चविमलास्तत्रराघवः ॥ ८ ॥ अंगदस्यगृहंरम्यंमैंदस्यद्विविदस्यच ॥ गवयस्यगवाक्षस्यगजस्यशरभस्यच ॥ ९ ॥ विद्युन्मालेश्चसंपातेःसूर्याक्षस्यहनूमतः ॥ वीरबाहोःसुबाहोश्चनलस्यचमहात्मनः ॥ १० ॥ कुमुदस्यसुषेणस्यतारजांबवतोस्तथा ॥ दधिवक्त्रस्यनीलस्यसुपाटलसुनेत्रयोः ॥ ११ ॥ एतेषांकपिमुख्यानांराजमार्गेमहात्मनां ॥ ददर्शगृहमुख्यानिमहासाराणिलक्ष्मणः ॥ १२ ॥ पांडुराभ्रप्रकाशानिगंधमाल्ययुतानिच ॥ प्रभूतधनधान्यानिस्त्रीरत्नैःशोभितानिच ॥ १३ ॥ पांडुरेणतुशैलेनपरिक्षिप्तंदुरासदं ॥ वानरेंद्रगृहंरम्यंमहेंद्रसदनोपमं ॥ १४ ॥ शुक्लैःप्रासादशिखरैःकैलासशिखरोपमैः ॥ सर्वकामफलैर्वृक्षैःपुष्पितैरुपशोभितं ॥ १५ ॥ महेंद्रदत्तैःश्रीमद्भिर्नीलजीमूतसन्निभैः ॥ दिव्यपुष्पफलैर्वृक्षैःशीतच्छायैर्मनोरमैः ॥ १६ ॥ हरिभिःसंवृतद्वारंबलिभिःशस्त्रपाणिभिः ॥ दिव्यमाल्यावृतंशुभ्रंतप्तकांचनतोरणं ॥ १७ ॥ सुग्रीवस्यगृहंरम्यंप्रविवेशमहाबलः ॥ अवार्यमाणःसौमित्रिर्महाभ्रमिवभास्करः ॥ १८ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ पांडुरेणशैलेनपरिक्षिप्तंस्फटिकशिलामयवप्रेणवेष्टितं ॥ १४ ॥ १५ ॥ महेंद्रदत्तैर्वृक्षैःकल्पवृक्षैः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥५६॥

सप्तकक्ष्याइत्यस्यातिक्रम्येतिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ तंत्रीगीतेनवीणावाद्यघोषेणसहितंमधुरस्वनंमुरजादेःशुश्राव ॥ २१ ॥ २२ ॥ अभिजनसंपन्नाआभिजात्ययुक्ताः वरमाल्यकृतव्यग्राःवरमाल्यानामुत्तमस्रजांकृतंकरणंतत्रव्यग्राः ॥ २३ ॥ अव्यग्रान्परिचर्यात्वरारहितान् अनुदात्तपरिच्छदान्प्रशस्तालंकाररहितान् ॥ २४ ॥ लज्जितोभवत्अयोध्यातोप्यधिकसौभाग्यदर्शनाल्लज्जा परस्त्रीदर्शनकृतालज्जेत्यन्ये ॥ २५ ॥ रोषवेगेनप्रकुपितः नेदानीमपिकामभोगंत्यजतीतिकोपवृद्धिः रोषवेगप्रचलितइतिपाठांतरं अर्थस्तुल्यः आभरणस्वनंश्रुत्वास्त्री

ससप्तकक्ष्याधर्मात्मायानासनसमावृताः ॥ ददर्शसुमहद्गुप्तंददर्शांतःपुरंमहत् ॥ १९ ॥ हैमराजतपर्यंकैर्बहुभिश्चवरासनैः ॥ महार्हास्तरणोपेतैस्तत्रतत्रसमावृतं ॥ २० ॥ प्रविशन्नेवसततंशुश्रावमधुरस्वनं ॥ तंत्रीगीतसमाकीर्णसमतालपदाक्षरं ॥ २१ ॥ बह्वीश्चविविधाकारारूपयौवनगर्विताः ॥ स्त्रियःसुग्रीवभवनेददर्शसमहाबलः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वाभिजनसंपन्नास्तत्रमाल्यकृतस्रजः ॥ वरमाल्यकृतव्यग्राभूषणोत्तमभूषिताः ॥ २३ ॥ नातृप्तान्नातिचव्यग्रान्नानुदात्तपरिच्छदान् ॥ सुग्रीवानुचरांश्चापिलक्षयामासलक्ष्मणः ॥ २४ ॥ कूजितंनूपुराणांचकांचीनांनिःस्वनंतथा ॥ सनिशम्यततःश्रीमान्सौमित्रिर्लज्जितोभवत् ॥ २५ ॥ रोषवेगप्रकुपितःश्रुत्वाचाभरणस्वनं ॥ चकारज्यास्वनंवीरोदिशःशब्देनपूरयन् ॥ २६ ॥ चारित्रेणमहाबाहुरपकृष्टःसलक्ष्मणः ॥ तस्थावेकांतमाश्रित्यरामकोपसमन्वितः ॥ २७ ॥ तेनचापस्वनेनाथसुग्रीवःप्लवगाधिपः ॥ विज्ञायागमनंत्रस्तःसचचालवरासनात् ॥ २८ ॥ अंगदेनयथामत्यंपुरस्तात्प्रतिवेदितं ॥ सुव्यक्तमेषसंप्राप्तःसौमित्रिर्भ्रातृवत्सलः ॥ २९ ॥ अंगदेनसमाख्यातोज्यास्वनेनचवानरः ॥ बुबुधेलक्ष्मणंप्राप्तंमुखंचास्योपशुष्यत ॥ ३० ॥ ततस्तारांहरिश्रेष्ठःसुग्रीवःप्रियदर्शनां ॥ उवाचहितमव्यग्रस्त्राससंभ्रांतमानसः ॥ ३१ ॥ किन्नुरुट्कारणंसुभ्रुप्रकृत्यामृदुमानसः ॥ सरोषइवसंप्राप्तोयेनायंराघवानुजः ॥ ३२ ॥

णांततोनिवृत्तयेज्यास्वनंचकार ॥ २६ ॥ तदेवाह चारित्रेणेति चारित्रेणस्त्रीगोष्ठ्यांप्रवेष्टुंनोचितमित्याचारपर्यालोचनयाअपकृष्टःनिवर्तितांतःपुरप्रवेशःसन्एकांतमाश्रित्यरामकोपसमन्वितःरामकार्याप्रवृत्तिदर्शनजकोपेनसमन्वितस्तस्थौ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ समाख्यातःबोधितलक्ष्मणागमनः उपशुष्यतउपाशुष्यत ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सरोषइवसरोषएव ॥ ३२ ॥

रोषस्थानंरोषकारणं ममापराधमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ अस्माभिःकृतंयत्किंचिदित्यन्वयः ॥३४ ॥ निर्निमित्तकोपासंभवान्निमित्तंचानिर्णीयस्वस्यसमीपगमनमनुचितमितिपक्षांतरंगृह्णाति अथवेति स्वयमेवमांविहायेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ विशुद्धात्मागतक्रोधचित्तः ॥ ३६ ॥ उपक्रांतंउपक्रांतक्षमापनं ॥ ३७ ॥ प्रस्खलंतीमदालसतयापदेपदेस्खलंती मदविह्वलाक्षीभोगार्थंकृत मधुपानमदेनालसचकितनेत्रा प्रलंबेकांचीगुणहेमसूत्रेयस्याः कांचीगुणोरशना नमितांगयष्टिः स्तनभारेणेतिशेषः ॥ ३८ ॥ हरीशपत्नींसुग्रीवपत्नींतारां ॥ ३९ ॥ प्रणयप्रगल्भंमैत्रीस

किंपश्यसिकुमारस्यरोषस्थानमनिंदिते ॥ नखल्वकारणेकोपमाहरेन्नरपुंगवः ॥ ३३ ॥ यद्यस्यकृतमस्माभिर्बुध्यसेकिंचिदप्रियं ॥ तद्बुद्ध्यासंप्रधार्याशुक्षिप्रमेवाभिधीयतां ॥ ३४ ॥ अथवास्वयमेवैनंद्रष्टुमर्हसिभामिनि ॥ वचनैःसांत्वयुक्तैश्चप्रसादयितुमर्हसि ॥ ३५ ॥ त्वद्दर्शनेविशुद्धात्मानस्मकोपंकरिष्यति ॥ नहिस्त्रीषुमहात्मानःक्वचित्कुर्वंतिदारुणं ॥ ३६ ॥ त्वयासांत्वैरुपक्रांतंप्रसन्नेंद्रियमानसं ॥ ततःकमलपत्राक्षंद्रक्ष्याम्यहमरिंदमं ॥ ३७ ॥ साप्रस्खलंतीमदविह्वलाक्षीप्रलंबकांचीगुणहेमसूत्रा ॥ सलक्षणालक्ष्मणसन्निधानंजगामतारानमितांगयष्टिः ॥ ३८ ॥ सतांसमीक्ष्यैवहरीशपत्नीं तस्थावुदासीनतयामहात्मा ॥ अवाङ्मुखोभून्मनुजेंद्रपुत्रःस्त्रीसन्निकर्षाद्विनिवृत्तकोपः ॥ ३९ ॥ सापानयोगाच्चनिवृत्तलज्जादृष्टिप्रसादाच्चनरेंद्रसूनोः ॥ उवाचताराप्रणयप्रगल्भंवाक्यंमहार्थंपरिसांत्वरूपं ॥ ४० ॥ किंकोपमूलंमनुजेंद्रपुत्रकस्तेनसंतिष्ठतिवाङ्निदेशे ॥ कःशुष्कवृक्षंवनमापतंतंदवाग्निमासीदतिनिर्विशंकः ॥ ४१ ॥ सतस्यावचनंश्रुत्वासांत्वपूर्वमशंकितः ॥ भूयःप्रणयदृष्टार्थंलक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ किमयंकामवृत्तस्तेलुप्तधर्मार्थसंग्रहः ॥ भर्ताभर्तृहितेयुक्तेनचैवमवबुध्यसे ॥ ४३ ॥ नचिंतयतिराज्यार्थंसोस्मान्शोकपरायणान् ॥ सामान्यपरिपत्तारेकाममेवोपसेवते ॥ ४४ ॥ समासांश्चतुरःकृत्वाप्रमाणंप्लवगेश्वरः ॥ व्यतीतांस्तान्मदोदग्रोविहरन्नावबुध्यते ॥ ४५ ॥

मर्थनसमर्थं परिसांत्वरूपंपरितःसांत्वरूपं पतिसांत्वेतिपाठःसुगमः ॥ ४० ॥ वाङ्निदेशेअनुशिष्टकार्यानुष्ठाने आपतंतंदग्ध्वातिष्ठंतं ॥ ४१ ॥ भूयोधिकंप्रणयप्रकाशपूर्वंदृष्टोर्थोयस्मिंस्तत् ॥ ४२ ॥ अयंतेभर्तालुप्तधर्मार्थसंग्रहोवर्तते अर्थोत्रमित्ररूपः एनंकिनबुध्यसे ॥ ४३ ॥ लुप्तधर्मादित्वमेवाह नेति राज्यार्थंराज्यस्थैर्यार्थंसामान्यापरिषद्यस्यतादृशोभूत्वेतिशेषः ॥ ४४ ॥ विहरंस्त्वयाक्रीडन् ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ पानादर्थादिनाशमुपपादयति धर्मेति महान्धर्मलोपःप्रतिज्ञाहानिरूपः कृतेउपकारेऽप्रतिकुर्वतःप्रत्युपकारमकुर्वतः तावत्प्रथमं ततोगुणवतोमित्रस्यमैत्रीनाशेमहानर्थलोपोभवति ॥ ४७ ॥ अर्थगुणश्रेष्ठंमित्रार्थसाधनलक्षणश्रेष्ठगुणवत्सत्यधर्मपरायणंएतद्गुणद्वयवन्मित्रंहिप्रसिद्धंतद्द्वयंगुणद्वयमपितवभर्त्रापरित्यक्तंनतुधर्मेमैत्रीपालनरूपेधर्मेव्यवस्थितं ॥ ४८ ॥ तत्तस्मादेवंसतिप्रस्तुतेकार्येप्रस्तुतकार्यसिद्धिनिमित्तंइतउत्तरंयदस्माभिःकार्यंतत्कार्यंउदाहर्तुमर्हसि ॥ ४९ ॥ धर्मार्थसमाधियुक्तंतत्संबंधयुक्तंअगतार्थेभ्रष्टप्रयोजनेमनुजेंद्रकार्येतद्विषयेविश्वासयुक्तंयथातथाभूयःपुनरुवाच ॥ ५० ॥ नकोपकालः अर्थस्यानीतत्वादितिभावः प्रमादंअज्ञातभूतमपराधं ॥ ५१ ॥ तस्यसोढव्यतांसमर्थयति कोपंकथंनामेति

नहिधर्मार्थसिद्ध्यर्थंपानमेवप्रशस्यते ॥ पानादर्थश्चकामश्चधर्मश्चपरिहीयते ॥ ४६ ॥ धर्मलोपोमहांस्तावत्कृतेह्यप्रतिकुर्वतः ॥ अर्थलोपश्चमित्रस्यनाशेगुणवतोमहान् ॥ ४७ ॥ मित्रंह्यर्थगुणश्रेष्ठंसत्यधर्मपरायणं ॥ तद्द्वयंतुपरित्यक्तंनतुधर्मेव्यवस्थितं ॥ ४८ ॥ तदेवंप्रस्तुतेकार्येकार्यमस्माभिरुत्तरं ॥ तत्कार्यंकार्यतत्त्वज्ञेत्वमुदाहर्तुमर्हसि ॥ ४९ ॥ सातस्यधर्मार्थसमाधियुक्तंनिशम्यवाक्यंमधुरस्वभावं ॥ तारागतार्थेमनुजेंद्रकार्येविश्वासयुक्तंतमुवाचभूयः ॥ ५० ॥ नकोपकालःक्षितिपालपुत्रनचापिकोपःस्वजनेविधेयः ॥ त्वदर्थकामस्यजनस्यतस्यप्रमादमप्यर्हसिवीरसोढुं ॥ ५१ ॥ कोपंकथंनामगुणप्रकृष्टःकुमारकुर्यादपकृष्टसत्त्वे ॥ कस्त्वद्विधःकोपवशंहिगच्छेत्सत्त्वावरुद्धस्तपसःप्रसूतिः ॥ ५२ ॥ जानामिकोपंहरिवीरबंधोर्जानामिकार्यस्यचकालसंगं ॥ जानामिकार्यंत्वयियत्कृतंनस्तच्चापिजानामियदत्रकार्यं ॥ ५३ ॥ तच्चापिजानामितथाविपह्यंबलंनरश्रेष्ठशरीरजस्य ॥ जानामियस्मिंश्चजनेऽवबद्धंकामेनसुग्रीवमसक्तमद्य ॥ ५४ ॥

अपकृष्टसत्वेहीनेसत्वावरुद्धःसहजसत्वगुणावरुद्धविपरीतव्यापारः सत्वाविरुद्धइतिपाठेसहजगुणाविरुद्धव्यापारः अतएवतपसःप्रसूतिः ॥ ५२ ॥ जानामिकोपमिति हरिवीरबंधोरामस्यकोपंकोपनिमित्तंकार्यस्यकालसंगंविलंबंचजानामि त्वयियदायत्तंनःकार्यंराज्यदानलक्षणंत्वयाकृतंतदपिजानामि यदत्रविषयेकार्यंप्रतिकर्तव्यरूपंतदपिजानामि ॥ ५३ ॥ तवकोपस्यायुक्तत्वेहेतुमपिजानामीत्याह तच्चापीति शरीरजस्यकामस्यतथाऽविषह्यंबलंतच्चापिजानामि एवंसुग्रीवंयस्मिन्जनेस्त्रीजनेकामेनावबद्धंसंभावयसितंचजानामि तथाद्यान्यत्रकृत्येऽसक्तंअव्यापारंचजानामि ॥ ५४ ॥

नन्वेवंसतिममकोपस्यायुक्तताकथमतआह नेति यथात्वंवै निश्चयेनमन्युवशंप्रपन्नोदृश्यसेतथाजानामि कामतंत्रेकामस्वभावपरिज्ञानेतवबुद्धिर्नास्ति चिरकालंस्त्रीसंगाभावादिति भावः तमेवकामस्वभावमाह नेति हिप्रसिद्धंयथादेशकालौभोगायोग्यौनजानातितथार्थधर्मावपिनावेक्षते मनुष्यइति मनुष्योपिनजानातिकिमुततिर्यग्जंतुरितिभावः ॥ ५५ ॥ ममसन्निकृष्टंस्वभार्यायाममसमीपेकामवशाद्वर्तमानं कामाभियोगःकामावेशः क्षमस्वेति परवशप्रवृत्तापराधत्वात्स्वभ्रातृत्वाच्चक्षमैवात्रयोग्यानतुकोपइत्याशयः ॥ ५६ ॥ कामवशत्वंनास्त्यैवेत्याह महर्षयइति कामेकामभोगेअनुकामोभिलाषोयेषांते अतएवस्त्रीषुप्रतिबद्धमोहाः कपिस्तत्रापिराजा ॥ ५७ ॥ भर्तुर्हितमुद्दिश्येतिशेषः ॥ ५८ ॥ चिराज्ञप्तःत्वदागमनात्पू

नकामतंत्रेतवबुद्धिरस्तित्वंवैयथामन्युवशंप्रपन्नः ॥ नदेशकालौहियथार्थधर्मावतेक्षतेकामरतिर्मनुष्यः ॥५५॥ तंकामवृत्तंममसन्निकृष्टंकामाभियोगाच्चविमुक्तलज्जं ॥ क्षमस्वतावत्परवीरहंतस्त्वद्भ्रातरंवानरवंशनाथं ॥ ५६ ॥ महर्षयोधर्मतपोभिरामाःकामानुकामाःप्रतिबद्धमोहाः ॥ अयंप्रकृत्याचपलःकपिस्तुकथंनसज्जेतसुखेषुराजा ॥ ५७ ॥ इत्येवमुक्त्वावचनंमहार्थंसावानरीलक्ष्मणमप्रमेयं ॥ पुनःसखेदंमदविह्वलाक्षीभर्तुर्हितंवाक्यमिदंबभाषे ॥ ५८ ॥ उद्योगस्तुचिराज्ञप्तःसुग्रीवेणनरोत्तम ॥ कामस्यापिविधेयेनतवार्थप्रतिसाधने ॥ ५९ ॥ आगताहिमहावीर्याहरयःकामरूपिणः ॥ कोटीःशतसहस्राणिनानानगनिवासिनः ॥ ६० ॥ तदागच्छमहाबाहोचारित्रंरक्षितंत्वया ॥ अच्छलंमित्रभावेनसतांदारावलोकनं ॥ ६१ ॥ तारयाचाप्यनुज्ञातस्त्वरयावापिचोदितः ॥ प्रविवेशमहाबाहुरभ्यंतरमरिंदमः ॥ ६२ ॥ ततःसुग्रीवमासीनंकांचनेपरमासने ॥ महार्हास्तरणोपेतेददर्शादित्यसन्निभं ॥ ६३ ॥ दिव्याभरणचित्रांगंदिव्यरूपंयशस्विनं ॥ दिव्यमाल्यांबरधरंमहेंद्रमिवदुर्जयं ॥ ६४ ॥ दिव्याभरणमालाभिःप्रमदाभिःसमंततः ॥ संरब्धतररक्ताक्षोबभूवांतकसन्निभः ॥ ६५ ॥

र्वमेवेतिशेषः ॥ ५९ ॥ कामविधेयस्योद्योगाज्ञापिनविश्वसनीयेत्यतआह आगताइति कोटीःशतेत्यस्यबहुत्वेतात्पर्यं ॥ ६० ॥ चारित्रंरक्षितंझटित्यंतःपुरागमनेन अच्छलंछलमधर्मःसनेत्यर्थः मित्रभावेननतुविकारेण ॥ ६१ ॥ त्वरयारामाज्ञाकरणत्वरया ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ प्रमदाभिःसमंददर्शेत्यन्वयः ततःसंरब्धतररक्ताक्षोबभूवेत्यन्वयः ॥ ६५ ॥

परिरभ्यावस्थितएवसन्ददर्शेत्यन्वयः ॥ ६६ ॥ चषमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ तमितिअप्रतिहतंकेनाप्यप्रतिबद्धं ॥ १ ॥ २ ॥ महान्महेंद्रध्वजोयथालंकृतः ॥३॥ अनूत्पेतुःपश्चादुत्थितवत्यः ॥ ४ ॥ संचचारसंमुखमाजगाम अवस्थितोबभूवेत्यस्यलक्ष्मणइतिशेषः कल्पवृक्षोपमयासर्वहितत्वंव्यंग्यं ॥ ५ ॥ सतारंशशिनमिवस्थितं ॥ ६ ॥ सत्वाभिजनाभ्यांसंपन्नः तल्लक्षणानिसानुक्रोशत्वादीनि ॥ ७ ॥ अधर्मेस्थितइत्यन्वयः अधर्ममार्गस्थः नृशंसतरःक्रूर

रुमांतुवीरःपरिरभ्यगाढंवरासनस्थोवरहेमवर्णः ॥ ददर्शसौमित्रिमदीनसत्त्वंविशालनेत्रःसविशालनेत्रं ॥ ६६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तमप्रतिहतंक्रुद्धंप्रविष्टंपुरुषर्षभं ॥ सुग्रीवोलक्ष्मणंदृष्ट्वाबभूवव्यथितेंद्रियः ॥ १ ॥ क्रुद्धंनिःश्वसमानंतंप्रदीप्तमिवतेजसा ॥ भ्रातुर्व्यसनसंतप्तंदृष्ट्वादशरथात्मजं ॥ २ ॥ उत्पपातहरिश्रेष्ठोहित्वासौवर्णमासनं ॥ महान्महेंद्रस्ययथास्वलंकृतइवध्वजः ॥ ३ ॥ उत्पतंतमनूत्पेतूरुमाप्रभृतयःस्त्रियः ॥ सुग्रीवंगगनेपूर्णचंद्रंतारागणाइव ॥ ४ ॥ संरक्तनयनःश्रीमान्संचचारकृतांजलिः ॥ बभूवावस्थितस्तत्रकल्पवृक्षोमहानिव ॥ ५ ॥ रुमाद्वितीयंसुग्रीवंनारीमध्यगतंस्थितं ॥ अब्रवील्लक्ष्मणःक्रुद्धःसतारंशशिनंयथा ॥ ६ ॥ सत्वाभिजनसंपन्नःसानुक्रोशोजितेंद्रियः ॥ कृतज्ञःसत्यवादीचराजालोकेमहीयते ॥ ७ ॥ यस्तुराजास्थितोऽधर्मेमित्राणामुपकारिणां ॥ मिथ्याप्रतिज्ञांकुरुतेकोनृशंसतरस्ततः ॥ ८ ॥ शतमश्वानृतेहंतिसहस्रंतुगवानृते ॥ आत्मानंस्वजनंहंतिपुरुषःपुरुषानृते ॥ ९ ॥ पूर्वंकृतार्थोमित्राणांनतत्प्रतिकरोतियः ॥ कृतघ्नःसर्वभूतानांसवध्यःप्लवगेश्वर ॥ १० ॥

तरः ॥ ८ ॥ प्रकृतोपयुक्तमसत्यदोषमाह शतमिति एकाश्वनिमित्तकेऽनृतेदानादिप्रतिज्ञाविघातेसतिसोऽनृतवाक्शतंहंतिशताश्वहननदोषभाक् गोविषयानृतेगोसहस्रहननभाक् एवंपुरुषानृतेपुरुषविषयकिंचित्प्रतिज्ञाहानौसपुरुषःप्रथममात्मानंहंति आत्मघातदोषभाक् निजंपुण्यलोकंनाशयतिवा तथास्वजनस्यपित्रादेःपुण्यलोकंचनाशयति ॥ ९ ॥ अथकृतघ्नदोषमाह पूर्वमिति कृतार्थोमित्रैरितिशेषः सर्वभूतानांसर्वलोकानांवध्यः सर्वलोकबहिष्कार्यइत्यर्थः ॥ १० ॥

नायमर्थःस्वकल्पनामात्रकल्पितइत्याह गीतइति ब्रह्मणाहिरण्यगर्भेण अयंश्लोकःपूर्वोक्तः सर्वलोकनमस्कृतःब्रह्मवद्देवसर्वस्मर्तृसंमतइत्यर्थः अथरामवचनमाह त्वांकृतघ्नंइक्ष्वाकुद्धेन रामेणयदुक्तंतच्छृणु ॥ ११ ॥ किंतत्तत्राह गोघ्नेइति ॥१२॥ कुतोहंकृतघ्नस्तत्राह पूर्वमिति ॥१३॥मिथ्यावादित्वंदर्शयति नन्विति यत्नःप्राक्प्रतिज्ञातः कृतमिच्छताकृतस्यप्रतिकृतंकर्तुमिच्छता ॥ १४ ॥ मंडूकराविणंस्वगृहीतमुखस्थमंडूकशब्देनशब्दवंतंसर्पंयथाजनोऽनवलोकनान्मंडूकमेवजानीतेनतुसर्पंतथातवस्वरूपंरामोनाज्ञासीदितिभावः कश्चित्तुमंडूकग्रहणार्थंस

गीतोयंब्रह्मणाश्लोकःसर्वलोकनमस्कृतः॥ इक्ष्वाकुतघ्नंकुद्धेनतन्निबोधप्लवंगम॥ ११ ॥ गोघ्नेचैवसुरापेचचौरेभग्नव्रतेतथा॥ निष्कृतिर्विहितासद्भिः कृतघ्नेनास्तिनिष्कृतिः॥ १२॥ अनार्यस्त्वंकृतघ्नश्चमिथ्यावादीचवानर॥ पूर्वंकृतार्थोरामस्यनतत्प्रतिकरोषियत्॥ १३ ॥ ननुनामकृतार्थेनत्वयारामस्यवानर॥ सीतायामार्गणेयत्नःकर्तव्यःकृतमिच्छता ॥ १४ ॥ सत्वंग्राम्येषुभोगेषुसक्तोमिथ्याप्रतिश्रवः ॥ नत्वांरामोविजानीतेसर्पंमंडूकराविणं ॥ १५॥ महाभागेनरामेणपापःकरुणवेदिना॥ हरीणांप्रापितोराज्यंत्वंदुरात्मामहात्मना॥ १६॥ कृतंचेन्नातिजानीषेराघवस्यमहात्मनः॥ सद्यस्त्वंनिशितैर्बाणैर्हतोद्रक्ष्यसिवालिनं॥ १७॥ नससंकुचितःपंथायेनवालीहतोगतः॥ समयेतिष्ठसुग्रीवमावालिपथमन्वगाः॥ १८॥ ननूनमिक्ष्वाकुवरस्यकार्मुकाच्छरांश्चतान्पश्यसिवज्रसन्निभान्॥ ततःसुखंनामनिषेवसेसुखीनरामकार्यंमनसाप्यवेक्षसे॥ १९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः॥ ३४॥ ॥ ॥ ७॥ तथाब्रुवाणंसौमित्रिंप्रदीप्तमिवतेजसा॥अब्रवील्लक्ष्मणंताराताराधिपनिभानना॥ १ ॥नैवंलक्ष्मणवक्तव्योनायंपरुषमर्हति ॥हरीणामीश्वरःश्रोतुंतववक्त्राद्विशेषतः ॥ २ ॥ नैवाकृतज्ञःसुग्रीवोनशठोनापिदारुणः॥ नैवानृतकथोवीरनजिह्मश्चकपीश्वरः॥ ३॥

र्पोमंडूकवद्रौतितेनस्वरेणस्वगणइतिविस्रब्धःस्वसमीपमागतोमंडूकस्तेनग्रस्यते एवंवंचकंत्वांनाज्ञासीदित्यर्थइत्याह तत्तुतथालोकाप्रसिद्ध्योपेक्ष्यं ॥ १५ ॥ पापस्त्वमित्यन्वयः ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शरान्नूनंनपश्यसि यतोग्राम्यसुखंनिषेवसेतेनचसुखीसन्रामकार्यंमनसापिनावेक्षसे ॥ १९ ॥ धकमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ १ ॥ तवेति तवसुहृदोवक्त्रान्मुखादित्यर्थः ॥ २ ॥ नार्हतीत्यत्रहेतुर्नैवेत्यादि अनृतकथोऽनृतवाक् ॥ ३ ॥

॥५९॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ यदिनकृतघ्नःकथंतर्हिकालात्ययानभिज्ञस्तत्राह सुदुःखेति सुतरामनुभूतदुःखंः प्राप्तंकालंअवश्यंकर्तव्यं ॥ ६ ॥ घृताच्यामिति अहःदिनं यद्यपिपूर्वंबालकांडेमेनकासंबंधउक्तस्तथाप्येतद्वचनाद्घृताचीसंबंधोपितस्यज्ञेयइत्याहुः ॥ ७ ॥ ८ ॥ देहधर्मःआहारनिद्रामैथुनानि पशुधर्मेतिपाठेपिअयमेवार्थः ॥ ९ ॥ निश्चयार्थंकर्तव्यार्थनिश्चयं ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ रोषेणसमुत्पन्नःसंरंभःक्षोभः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कथमयंरावणंहनिष्यतीत्यत्रतत्साहायकसाध्यत्वात्तद्वधस्येत्याह शतेति एषासंख्याविवक्षितैव दशकोटिःसमुद्रःशतकोटिर्मध्यंमध्यानांसहस्रंतथाषष्टिसहस्राधिकत्रिलक्षाणितदुपरिषट्त्रिंशत्सहस्राणितदुपरितावंतिशतानीत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ तावतांवधेपरमशूरस्यापिसहायापेक्षास्तीत्याह तेइति य

उपकारंकृतंवीरोनाप्ययंविस्मृतःकपिः॥ रामेणवीरसुग्रीवोयदन्यैर्दुष्करंरणे॥ ४॥ रामप्रसादात्कीर्तिंचकपिराज्यंचशाश्वतं ॥ प्राप्तवानिहसुग्रीवोरुमांमांचपरंतप॥ ५॥ सुदुःखशयितःपूर्वंप्राप्येदंसुखमुत्तमं ॥ प्राप्तकालंनजानीतेविश्वामित्रोयथामुनिः ॥ ६॥ घृताच्यांकिलसंसक्तोदशवर्षाणिलक्ष्मण ॥ अहोमन्यतधर्मात्माविश्वामित्रोमहामुनिः॥ ७ ॥ सहिप्राप्तंनजानीतेकालंकालविदांवरः ॥ विश्वामित्रोमहातेजाःकिंपुनर्यःपृथग्जनः ॥८॥ देहधर्मंगतस्यास्यपरिश्रांतस्यलक्ष्मण॥ अवितृप्तस्यकामेषुरामःक्षंतुमिहार्हति॥ ९॥ नचरोषवशंतातगंतुमर्हसिलक्ष्मण॥ निश्चयार्थमविज्ञायसहसाप्राकृतोयथा॥ १०॥ सत्त्वयुक्ताहिपुरुषास्त्वद्विधाःपुरुषर्षभ ॥ अविमृश्यनरोषस्यसहसायांतिवश्यतां ॥ ११ ॥ प्रसादयेत्वांधर्मज्ञसुग्रीवार्थंसमाहिता ॥ महान्रोषसमुत्पन्नःसंरंभस्त्यज्यतामयं ॥ १२ ॥ रुमांमांचांगदंराज्यंधनधान्यपशूनिच ॥ रामप्रियार्थंसुग्रीवस्त्यजेदितिमतिर्मम ॥ १३॥ समानेष्यतिसुग्रीवःसीतयासहराघवं॥ शशांकमिवरोहिण्याहत्वातंराक्षसाधमं ॥ १४॥ शतकोटिसहस्राणिलंकायांकिलरक्षसां ॥ अयुतानिचषट्त्रिंशत्सहस्राणिशतानिच॥ १५॥ अहत्वातांश्चदुर्धर्षान्राक्षसान्कामरूपिणः॥ अशक्यंरावणंहंतुंयेनसामैथिलीहृता॥ १६॥ तेनशक्यारणेहंतुमसहायेनलक्ष्मण॥ रावणःक्रूरकर्माचसुग्रीवेणविशेषतः १७॥

स्मात्असहायेनरामेणतेहंतुमशक्यायस्माद्रावणश्चक्रूरकर्माक्रूरपराक्रमस्तस्माद्विशेषतःसुग्रीवेणसहायेनप्रयोजनमस्ति तत्समप्रतिसेनाघटनस्यसुग्रीवाधीनत्वात्सर्वेषांमनुष्यावध्यत्वाच्चेतिभावः यत्तुतीर्थः सुग्रीवेणसहायेनतेराक्षसाहंतुमशक्यारावणश्चहंतुमशक्यइत्यन्वयंकृत्वावालीकिलोक्तवान्रावणवधायसुग्रीवंटथाप्रार्थयतेरामस्तस्यासावशक्यइतिकथांचकल्पयति तदपार्थकं रामस्यसहायापेक्षासमर्थनस्यैवप्रस्तुतत्वात् ॥ १७ ॥

नन्वेषारक्षःसंख्यात्वयाकथंज्ञातातत्राह एवमिति आगमस्तुनमेव्यक्तःरावणस्यैवंबलप्राप्तिप्रकारस्तुनमयाज्ञातःसंख्यामात्रंप्रसंगात्पूर्वंश्रुतं तस्यश्रवात्तन्मुखतोवाक्यश्रवणात् ॥ १८ ॥ ननुसहायसंपत्तिप्रवृत्तेरस्मिन्नदर्शनात्कोपोनस्तत्राह त्वदिति ॥ १९ ॥ राघवार्थंतान्प्रतीक्षमाणस्तिष्ठतिअतएवेदानींननिर्याति ॥ २० ॥ तेतर्हिकदाआगमिष्यंतितत्राह कृतेति सुसंस्थाशोभनाआगमनकालमर्यादापुरापूर्वंदूतप्रेषणसमयेयथाकृतातथातैःसर्वैरद्यागंतव्यं॥२१॥रक्षःसेनापेक्षयास्वसेनाधिक्यमाह ऋक्षेति शतकोटिर्मध्यंतद्दशगुणात्मिकासहस्रंकोटिस्त

एवमाख्यातवान्वालीसत्यभिज्ञोहरीश्वरः॥ आगमस्तुनमेव्यक्तःश्रवात्तस्यब्रवीम्यहं॥ १८॥ त्वत्सहायनिमित्तंहिप्रेपिताहरिपुंगवाः ॥ आनेतुंवानरान्युद्धेसुबहून्हरिपुंगवान्॥ १९॥ तांश्चप्रतीक्षमाणोयंविक्रांतान्सुमहाबलान्॥ राघवस्यार्थसिद्ध्यर्थंननिर्यातिहरीश्वरः ॥ २० ॥ कृतासुसंस्थासौमित्रेसुग्रीवेणपुरायथा॥ अद्यतैर्वानरैःसर्वैरागंतव्यंमहाबलैः ॥ २१ ॥ ऋक्षकोटिसहस्राणिगोलांगूलशतानिच ॥ अद्यत्वामुपयास्यंतिजहिकोपमरिंदम॥ कोट्योनेकास्तुकाकुत्स्थकपीनांदीप्ततेजसां॥ २२॥ तवहिमुखमिदंनिरीक्ष्यकोपात्क्षतजसमेनयनेनिरीक्षमाणाः॥ हरिवरवनितानयांतिशांतिंप्रथमभयस्यहिशंकिताःस्मसर्वाः॥ २३॥ ॥इतिश्रीमद्रामायणेवा० आदिकाव्येकि० पंचत्रिंशःसर्गः॥३५॥ ॥७॥ ॥इत्युक्तस्तारयावाक्यंप्रश्रितंधर्मसंहितं ॥ मृदुस्वभावःसौमित्रिःप्रतिजग्राहतद्वचः ॥ १ ॥ तस्मिन्प्रतिगृहीतेतुवाक्येहरिगणेश्वरः ॥ लक्ष्मणात्सुमहत्त्रासंवस्त्रंक्लिन्नमिवात्यजत्॥ २॥ ततःकंठगतंमाल्यंचित्रंबहुगुणंमहत् ॥ चिच्छेदविमदश्चासीत्सुग्रीवोवानरेश्वरः॥ ३ ॥ सलक्ष्मणंभीमबलंसर्ववानरसत्तमः ॥ अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यंसुग्रीवःसंप्रहर्षयन्॥ ४॥ प्रनष्टाश्रीश्चकीर्तिश्चकपिराज्यंचशाश्वतं॥ रामप्रसादात्सौमित्रेपुनश्चाप्तमिदंमया॥ ५॥

त्संख्याऋक्षाःगोलांगूलानांशतानिचशतकोटिः अन्येकपयोऽनेकाःकोट्यः असंख्याइत्यर्थः ॥ २२ ॥ प्रथमभयस्यतत्सदृशभयस्यवालिवधवत्सुग्रीववधभयस्य षष्ठ्यार्थी ॥२३॥ गरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ इतीति ॥ १ ॥ तस्मिंस्तारानुनयवाक्ये ॥ २ ॥ माल्यंमालां बहुगुणंबहुविधकाममदकरं अतएवतच्छेदफलंविमदश्चासीदिति ॥ ३ ॥ लक्ष्मणंसंप्रहर्षयन्नित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥

शक्तःसमर्थः तस्यदेवावतारस्य स्वेनकर्मणाधनुर्भंगवालिवधादिनाख्यातस्य तादृशंतज्जनितोपकारसदृशं ॥ ६ ॥ सहायमात्रेणउपलक्षितं स्वयमेवार्थनिर्वाहकोहंतुपरिकरमात्रमित्यर्थः ॥ ७ ॥ सहायकृत्यंसहायसाध्यंकृत्यं चेनपातालानितत्स्थदैत्याश्च ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनुयात्रांपश्चाद्गमनं सपुरःसरंयुद्धाग्रेपुरःसरैःसहितंरावणं ॥ १० ॥ विश्वासादयंनक्रूरोऽमित्रइतिविश्वासात्प्रणयेनवायदिकिंचिदतिक्रांतंअपराधंतदुक्तहेतुभ्यांप्रेष्यस्यदासस्यक्षमितव्यंक्षंतव्यं यस्माद्योदासोनापराध्यतितादृशदासासंभवः स्वामिचित्तानुवर्तनस्यसर्वथाऽसंभवात्

कःशक्तस्तस्यदेवस्यख्यातस्यस्वेनकर्मणा॥ तादृशंप्रतिकुर्वीतअंशेनापिनृपात्मज॥ ६॥ सीतांप्राप्स्यतिधर्मात्मावधिष्यतिचरावणं॥ सहायमात्रेणमयाराघवःस्वेनतेजसा॥ ७॥ सहायकृत्यंकिंतस्ययेनसप्तमहाद्रुमाः ॥ गिरिश्चवसुधाचैववाणेनैकेनदारिताः॥ ८ ॥ धनुर्विस्फारयाणस्ययस्यशब्देनलक्ष्मण॥ सशैलाकंपिताभूमिःसहायैःकिंनुतस्यवै ॥ ९॥ अनुयात्रांनरेंद्रस्यकरिष्येहंनरर्षभ ॥ गच्छतोरावणंहंतुंवैरिणंसपुरःसरं ॥ १० ॥ यदिकिंचिदतिक्रांतंविश्वासात्प्रणयेनवा ॥ प्रेष्यस्यक्षमितव्यंमेनकश्चिन्नापराध्यति ॥ ११ ॥ इतितस्यब्रुवाणस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ अभवल्लक्ष्मणःप्रीतःप्रेम्णाचेदमुवाचह॥ १२॥ सर्वथाहिममभ्रातासनाथोवानरेश्वर॥ त्वयानाथेनसुग्रीवप्रश्रितेनविशेषतः ॥ १३॥ यस्तेप्रभावःसुग्रीवयच्चतेशौचमीदृशं॥ अर्हस्त्वंकपिराज्यस्यश्रियंभोक्तुमनुत्तमां॥ १४॥ सहायेनतुसुग्रीवत्वयारामःप्रतापवान्॥ वधिष्यतिरणेशत्रूनचिरान्नात्रसंशयः॥ १५ धर्मज्ञस्यकृतज्ञस्यसंग्रामेष्वनिवर्तिनः॥ उपपन्नंचयुक्तंचसुग्रीवतवभाषितं॥ १६॥ दोषज्ञःप्रतिसामर्थ्येकोन्योभाषितुमर्हति ॥ वर्जयित्वाममज्येष्ठंत्वांचवानरसत्तम॥ १७॥ सदृशश्चासिरामेणविक्रमेणबलेनच॥ सहायोदैवतैर्दत्तश्चिरायहरिपुंगव ॥ १८ ॥ किंतुशीघ्रमितोवीरनिष्क्रमत्वंमयासह॥ सांत्वयस्ववयस्यंचभार्याहरणदुःखितं॥ १९॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ शौचमिंद्रियनिग्रहः ॥ १४ ॥ १५ ॥ उपपन्नंयोग्यं युक्तंयुक्तियुक्तं ॥ १६ ॥ दोषज्ञोविद्वान्कोरामसुग्रीवाभ्यामन्योभवद्वाक्यसदृशंवाक्यंवक्तुमर्हति ॥ १७॥ ॥ १८ ॥ वयस्यंरामं ॥ १९ ॥

स्वोक्तवाक्यानांरामोक्तत्वशंकाव्यावृत्तयेस्वोक्तित्वमेवबोधयन्स्वापराधंक्षमापयति यच्चेति रामभाषितंसीतावियोगजविलापरूपं ॥ २० ॥ नरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरा मायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेषट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ अथसुग्रीवेणापरिमितदूतप्रेषणमनेककोटिनिजसेनासंमेलनं एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ पर्व तेषुउक्तातिरिक्तेषु तथापश्चिमस्यांतुयेदिशि पश्चिमस्यामित्यार्षं॥ ३ ॥ आदित्यभवनेगिरौयेस्थिताः उदयाचलास्ताचलयोरित्यर्थः पद्माचलोगिरिविशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ महाशैलस्तदा

यच्चशोकाभिभूतस्यदृष्ट्वारामस्यभाषितं॥ मयात्वंपरुषाण्युक्तस्तत्क्षमस्वसखेमम॥ २०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकि ष्किंधाकांडेषट्त्रिंशःसर्गः॥३६॥ ॥७॥ ॥एवमुक्तस्तुसुग्रीवोलक्ष्मणेनमहात्मना॥ हनूमंतंस्थितंपार्श्वेवचनंचेदमब्रवीत्॥ १ ॥ महेंद्रहिमव द्विंध्यकैलासशिखरेषुच॥ मंदरेपांडुशिखरेपंचशैलेषुयेस्थिताः॥ २ ॥ तरुणादित्यवर्णेषुभ्राजमानेषुनित्यशः॥ पर्वतेषुसमुद्रांतेपश्चिमस्यांतुयेदिशि ॥ ३॥ आदित्यभवनेचैवगिरौसंध्याभ्रसन्निभे॥ पद्माचलवनंभीमाःसंश्रिताहरिपुंगवाः॥ ४॥ अंजनांबुदसंकाशाःकुंजरेंद्रमहौजसः॥ अंजनेपर्व तेचैवयेवसंतिप्लवंगमाः॥ ५॥ महाशैलगुहावासावानराःकनकप्रभाः॥ मेरुपार्श्वगताश्चैवयेचधूम्रगिरिंश्रिताः॥ ६॥ तरुणादित्यवर्णाश्चपर्वतेये महारुणे॥ पिबंतोमधुमैरेयंभीमवेगाःप्लवंगमाः॥ ७॥ वनेषुचसुरम्येषुसुगंधिषुमहत्सुच॥ तापसाश्रमरम्येषुवनांतेषुसमंततः ॥ ८ ॥ तांस्तांस्त्वमा नयक्षिप्रंपृथिव्यांसर्ववानरान्॥ सामदानादिभिःकल्यैर्वानरैर्वेगवत्तरैः॥९॥ प्रेषिताःप्रथमंयेचमयाज्ञातामहाजवाः॥ त्वरणार्थंतुभूयस्त्वंसंप्रेषयह रीश्वरान्॥ १० ॥ येप्रसक्ताश्चकामेषुदीर्घसूत्राश्चवानराः॥ इहानयस्वतान्शीघ्रंसर्वानेवकपीश्वरान्॥ ११ ॥ अहोभिर्दशभिर्येचनागच्छंतिममाज्ञ या॥ हंतव्यास्तेदुरात्मानोराजशासनदूषकाः॥ १२॥

स्त्व्यपर्वतः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तापसाश्रमरम्येषुरम्यतापसाश्रमेषु यद्वा तैरम्येष्वितिवनविशेषणं ॥ ८ ॥ क्षिप्रमानयेत्युक्तेमयैवगंतव्यमित्याशंक्याह सामदानादिभिःकल्यैर्वानरैर्वेगवत्तरैरित्या दिनादुष्टेदंडः कल्यैरुपायैः आनयेत्यस्यचानाययेत्यर्थइतिकतकः ॥ ९ ॥ ननुप्रेषिताएवपूर्वंदूताइत्यत्राह प्रेषिताइति प्रथमंपूर्वंयेमहाजवादूताःप्रेषितास्तेमयाज्ञाताएवतथापितेषांत्व रणार्थमपरान्हरीश्वरान्प्रेषय ॥ १० ॥ कामेषुतद्भोगेषुप्रसक्तायेचदीर्घसूत्राविलंबितव्यापाराः आनयस्वआनायय ॥ ११ ॥ येदूताः ॥ १२॥

प्रेषणीयदूतसंख्यामाह शतानीति एतेनदूतानंत्यमुक्तं ॥ १३ ॥ तदेवस्पष्टयति छादयंतइवांबरमिति ॥ १४ ॥ गतिंगत्वावेगवत्तरांगतिंगत्वा ॥ १५ ॥ १६ ॥ विष्णुविक्रांतंपदमाकाशं पतत्रिज्योतिरध्वगाःपक्षिणांनक्षत्राणांचमार्गगाः ॥ १७॥ १८॥ मृत्युकालोपमस्य निग्रहविषयेइतिशेषः ॥ १९ ॥ तस्माद्गिरेरंजनगिरेः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ असं

शतान्यथसहस्राणिकोट्यश्चममशासनात् ॥ प्रयांतुकपिसिंहानांनिदेशेममयेस्थिताः ॥ १३ ॥ मेघपर्वतसंकाशाश्छादयंतइवांबरं॥ घोररूपाः कपिश्रेष्ठायांतुमच्छासनादितः॥ १४ ॥ तेगतिज्ञागतिंगत्वापृथिव्यांसर्ववानराः ॥ आनयंतुहरीन्सर्वांस्त्वरिताःशासनान्मम॥ १५ ॥ तस्यवानररा जस्यश्रुत्वावायुसुतोवचः॥ दिक्षुसर्वासुविक्रांतान्प्रेषयामासवानरान्॥ १६ ॥ तेपदंविष्णुविक्रांतंपतत्रिज्योतिरध्वगाः ॥ प्रयाताःप्रहिताराज्ञाह रयस्तुक्षणेनवै ॥ १७ ॥ तेसमुद्रेषुगिरिषुवनेषुचसरस्सुच ॥ वानरावानरान्सर्वान्रामहेतोरचोदयन्॥ १८ ॥ मृत्युकालोपमस्याज्ञांराजराजस्यवा नराः ॥ सुग्रीवस्याययुःश्रुत्वासुग्रीवभयशंकिताः ॥ १९ ॥ ततस्तेंजनसंकाशागिरेस्तस्मान्महाबलाः ॥ तिस्रःकोट्यःप्लवंगानांनिर्ययुर्यत्रराघवः ॥ २० ॥ अस्तंगच्छतियत्रार्कस्तस्मिन्गिरिवरेरताः॥ संतप्तहेमवर्णाभास्तस्मात्कोट्योदशच्युताः॥ २१ ॥ कैलासशिखरेभ्यश्चसिंहकेसरवर्चसां ॥ त तःकोटिसहस्राणिवानराणांसमागमन्॥ २२॥ फलमूलेनजीवंतोहिमवंतमुपाश्रिताः॥ तेषांकोटिसहस्राणांसहस्रंसमवर्तत ॥ २३ ॥ अंगारकस मानानांभीमानांभीमकर्मणां॥ विंध्याद्वानरकोटीनांसहस्राण्यपतन्द्रुतं ॥ २४॥ क्षीरोदवेलानिलयास्तमालवनवासिनः॥ नारिकेलाशनाश्चैवतेषां संख्यानविद्यते॥ २५ ॥ वनेभ्योगह्वरेभ्यश्चसरिद्भ्यश्चमहाबलाः॥ आगच्छद्वानरीसेनापिबंतीवदिवाकरं ॥२६॥ येतुत्वरयितुंयातावानराःसर्ववान रान्॥ तेवीराहिमवच्छैलेददृशुस्तंमहाद्रुमं॥ २७॥

ख्यबलमित्याह तेषांसंख्यानविद्यतइति ॥ २५ ॥ २६ ॥ येचत्वरयितुंयाताःहनुमत्प्रेषिताः महाद्रुमंअतिप्रसिद्धभगवद्धामभूतंमाहेश्वरयज्ञवाटस्थंददृशुः पूर्वंनीलप्रेपिताग्दूतांश्चददृशुरि तिशेषः अतस्तेषांततएवपरावृत्तिः ॥ २७ ॥

माहेश्वरोयज्ञःमहेश्वरदेवत्योदिव्योश्वमेधइतिकतकः सर्वदेवानांमनस्तोषोयत्रसः ॥२८॥ अन्ननिस्यंदाद्धोमद्रव्याज्यादिस्रवणाज्जातानि ॥२९॥३०॥औषधानिसंजीवन्यादीनि॥३१॥
॥ ३२ ॥ तेतुसर्वेदूतरूपाःयूथानामग्रतःस्वप्रेरितबलानामागमनात्पूर्वमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तेहनुमत्प्रेष्यसहितानीलप्रेषितादूताः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ थलमानः इतिश्रीरामा

तस्मिन्गिरिवरेपुण्येयज्ञोमाहेश्वरःपुरा॥ सर्वदेवमनस्तोषोबभूवसुमनोरमः॥ २८॥ अन्ननिस्यंदजातानिमूलानिचफलानिच ॥ अमृतस्वादुकल्पा
निददृशुस्तत्रवानराः॥ २९॥ तदन्नसंभवंदिव्यंफलमूलंमनोहरं॥ यःकश्चित्सकृदश्नातिमासंभवतितर्पितः॥ ३०॥ तानिमूलानिदिव्यानिफलानिच
फलाशनाः॥ औषधानिचदिव्यानिजगृहुर्हरिपुंगवाः॥ ३१॥ तस्माच्चयज्ञायतनात्पुष्पाणिसुरभीणिच ॥ आनिन्युर्वानरागत्वासुग्रीवप्रियकारणा
त्॥ ३२॥ तेतुसर्वेहरिवराःपृथिव्यांसर्ववानरान्॥ संचोदयित्वात्वरितंयूथानांजग्मुरग्रतः॥ ३३॥ तेतुतेनमुहूर्तेनकपयःशीघ्रचारिणः॥ किष्किंधां
त्वरयाप्राप्ताःसुग्रीवोयत्रवानरः॥ ३४॥ तेगृहीत्वौषधीःसर्वाःफलमूलंचवानराः॥ तंप्रतिग्राहयामासुर्वचनंचेदमब्रुवन्॥३५॥सर्वेपरिसृताःशैलाः
सरितश्चवनानिच॥ पृथिव्यांवानराःसर्वेशासनादुपयांतिते॥ ३६॥ एवंश्रुत्वाततोहृष्टःसुग्रीवःप्लवगाधिपः॥ प्रतिजग्राहचप्रीतस्तेषांसर्वमुपायनं
॥३७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः॥३७॥ ॥९९॥ ॥प्रतिगृह्यचतत्सर्वमुपायनमुपा
हृतं॥ वानरान्सांत्वयित्वाचसर्वानेवव्यसर्जयत्॥ १॥ विसर्जयित्वासहरीन्सहस्रान्कृतकर्मणः॥ मेनेकृतार्थमात्मानंराघवंचमहाबलं॥ २॥ सलक्ष्म
णोभीमबलंसर्ववानरसत्तमं॥ अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यंसुग्रीवंसंप्रहर्षयन्॥ ३॥ किष्किंधायाविनिष्क्रामयदितेसौम्यरोचते॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वालक्ष्म
णस्यसुभाषितं॥४॥ सुग्रीवःपरमप्रीतोवाक्यमेतदुवाचह॥ एवंभवतुगच्छामस्थेयंत्वच्छासनेमया॥ ५ ॥ तमेवमुक्त्वासुग्रीवोलक्ष्मणंशुभलक्षणं
विसर्जयामासतदाताराद्याश्चैवयोषितः॥ ६॥ एहीत्युच्चैर्हरिवरान्सुग्रीवःसमुदाहरत्॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाहरयःशीघ्रमाययुः॥ ७॥

भिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः॥ ३७ ॥ ॥ ९९ ॥ प्रतिगृह्येति ॥ १ ॥ राघवंचकृतार्थमित्यनुषंगः ॥ २ ॥ ३ ॥ विनि
ष्क्रामइतिप्रार्थनेलोट्॥ ४ ॥ स्थेयं तच्छासनेस्थातव्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ एहिएतेत्यर्थः ॥ ७ ॥

स्त्रीदर्शनक्षमाःस्त्रीसमूहेपिराजदर्शनक्षमाअत्याप्ताइतियावत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ हरिभिर्वाहकैः सलक्ष्मणइत्यनेनैकवाहनारोहणात्सख्यातिशयःसूचितः॥ १२ ॥ १३ ॥१४॥
॥ १५ ॥ १६ ॥ वानराश्चतथाअभवन्कृतांजलिपुटाअभवन्नित्यर्थः आह्लादकत्वात्तटाकोपमा तदुपमेयंवानराणांमहत्सैन्यं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ वृक्षाग्रेसुप्तःपतितः

बद्धांजलिपुटाःसर्वेयेस्युःस्त्रीदर्शनक्षमाः॥तानुवाचततःप्राप्तान्राजार्कसदृशप्रभः॥ ८॥ उपस्थापयतक्षिप्रंशिबिकांममवानराः॥ श्रुत्वातुवचनंत
स्यहरयःशीघ्रविक्रमाः॥ ९॥ समुपस्थापयामासुःशिबिकांप्रियदर्शनां॥तामुपस्थापितांदृष्ट्वाशिबिकांवानराधिपः॥१०॥ लक्ष्मणारुह्यतांशीघ्रमि
तिसौमित्रिमब्रवीत्॥ इत्युक्त्वाकांचनंयानंसुग्रीवःसूर्यसन्निभं ॥११॥ बहुभिर्हरिभिर्युक्तमारुरोहसलक्ष्मणः॥ पांडुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेनमूर्धनि
॥ १२ ॥ शुक्लैश्चवालव्यजनैर्धूयमानैःसमंततः॥ शंखभेरीनिनादैश्चबंदिभिश्चाभिनंदितः॥ १३ ॥ निर्ययौप्राप्यसुग्रीवोराज्यश्रियमनुत्तमां॥ सवा
नरशतैस्तीक्ष्णैर्बहुभिःशस्त्रपाणिभिः ॥ १४॥ परिकीर्णोययौतत्रयत्ररामोव्यवस्थितः॥ सतंदेशमनुप्राप्यश्रेष्ठंरामनिषेवितं॥ १५ ॥ अवातरन्महा
तेजाःशिबिकायाःसलक्ष्मणः ॥ आसाद्यचततोरामंकृतांजलिपुटोभवत्॥ १६॥ कृतांजलौस्थितेतस्मिन्वानराश्चाभवंस्तथा ॥ तटाकमिवतंदृष्ट्वारा
मःकुड्मलपंकजं॥ १७॥ वानराणांमहत्सैन्यंसुग्रीवेप्रीतिमानभूत्॥ पादयोःपतितंमूर्ध्नातमुत्थाप्यहरीश्वरं॥ १८ ॥ प्रेम्णाचबहुमानाच्चराघवःपरि
षस्वजे॥ परिष्वज्यचधर्मात्मानिषीदेतिततोब्रवीत्॥ १९॥ निषण्णंतंततोदृष्ट्वाक्षितौरामोब्रवीत्ततः॥ धर्ममर्थंचकामंचकालेयस्तुनिषेवते॥ २० ॥
विभज्यसततंवीरसराजाहरिसत्तम॥ हित्वाधर्मंतथार्थंचकामंयस्तुनिषेवते ॥ २१॥ सवृक्षाग्रेयथासुप्तःपतितःप्रतिबुध्यते॥ अमित्राणांवधेयुक्तो
मित्राणांसंग्रहेरतः ॥ २२॥ त्रिवर्गफलभोक्ताचराजाधर्मेणयुज्यते॥ उद्योगसमयस्त्वेषप्राप्तःशत्रुनिषूदन॥२३॥ संचिंत्यतांहिपिंगेशहरिभिःसहमं
त्रिभिः॥एवमुक्तस्तुसुग्रीवोरामंवचनमब्रवीत्॥ २४॥

सन्यथाप्रतिबुध्यतेतथाकामपरोराज्यभ्रष्टःसन्प्रतिबुध्यतइत्यर्थः ॥ २२ ॥ त्रिवर्गोधर्मार्थकामलक्षणस्तस्यतत्फलस्यचयथाकालंभोक्ता ॥ २३ ॥ संचिंत्यतांसीतान्वेषणादिप्रतिज्ञापरि
पूर्त्युपायश्चिंत्यतामित्यर्थः ॥ २४॥

॥ २५ ॥ हेदेवतवप्रसादात्तवभ्रातुःप्रसादाच्चेत्यर्थः पुरुषाणांमध्येसएवदूषकोधर्मनाशकइत्यर्थः ॥ २६ ॥ आदायआहूय ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ शतैरित्यादौकेचिदित्यध्याहारः प
रिवृताइत्यर्थकमावृताइतिचसर्वत्रयोज्यं शतसहस्रंलक्षं लक्षशतंकोटिः दशसहस्रमयुतं कोटिलक्षंशंकुः ॥ ३० ॥ शंकुसहस्रमर्बुदं अर्बुदाद्दशगुणंमध्यं तस्माद्दशगुणोंत्यः ततोविंशतिगु
णःसमुद्रः ततस्त्रिंशद्गुणःपरार्धस्तेनासंख्यत्वमुक्तं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ येआनयिष्यंतितेत्वामभिगमिष्यंतीत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ प्रबुद्धनीलोत्पलतुल्यदर्शनःविकसितनीलोत्पलसदृशनेत्रः॥३४॥

प्रनष्टाश्रीश्चकीर्तिश्चकपिराज्यंचशाश्वतं ॥ त्वत्प्रसादान्महाबाहोपुनःप्राप्तमिदंमया ॥ २५ ॥ तवदेवप्रसादाच्चभ्रातुश्चजयतांवर ॥ कृतंनप्रतिकुर्याद्यः
पुरुषाणांहिदूषकः ॥ २६ ॥ एतेवानरमुख्याश्चशतशःशत्रुसूदन ॥ प्राप्ताश्चादायबलिनःपृथिव्यांसर्ववानरान् ॥ २७ ॥ ऋक्षाश्चवानराःशूरागोलांगू
लाश्चराघव ॥ कांतारवनदुर्गाणामभिज्ञाघोरदर्शनाः ॥ २८ ॥ देवगंधर्वपुत्राश्चवानराःकामरूपिणः ॥ स्वैःस्वैःपरिवृताःसैन्यैर्वर्ततेपथिराघव ॥ २९ ॥
शतैःशतसहस्रैश्चवर्ततेकोटिभिस्तथा ॥ अयुतैश्चावृतावीरशंकुभिश्चपरंतप ॥ ३० ॥ अर्बुदैरर्बुदशतैर्मध्यैश्चांत्यैश्चवानराः ॥ समुद्राश्चपरार्धाश्चहर
योहरियूथपाः ॥ ३१ ॥ आगमिष्यंतितेराजन्महेंद्रसमविक्रमाः ॥ मेघपर्वतसंकाशामेरुविंध्यकृतालयाः ॥ ३२ ॥ तेत्वामभिगमिष्यंतिराक्षसंयो
द्धुमाहवे ॥ निहत्यरावणंयुद्धेह्यानयिष्यंतिमैथिलीं ॥ ३३ ॥ ततःसमुद्योगमवेक्ष्यवीर्यवान्हरिप्रवीरस्यनिदेशवर्तिनः ॥ बभूवहर्षाद्वसुधाधिपात्मजः
प्रबुद्धनीलोत्पलतुल्यदर्शनः ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेअष्टत्रिंशःसर्गः ॥ ३८ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥
इतिब्रुवाणंसुग्रीवंरामोधर्मभृतांवरः ॥ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यप्रत्युवाचकृतांजलिं ॥ १ ॥ यदिंद्रोवर्षतेवर्षंनतच्चित्रंभविष्यति ॥ आदित्योसौसहस्रांशुः
कुर्याद्वितिमिरंनभः ॥ २ ॥ चंद्रमारजनींकुर्यात्प्रभयासौम्यनिर्मलां ॥ त्वद्विधोवापिमित्राणांप्रीतिंकुर्यात्परंतप ॥ ३ ॥

भगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेअष्टत्रिंशःसर्गः ॥ ३८ ॥ ॥ ५४ ॥ इतीति ॥ १ ॥ उपकर्तृत्वंतवसहज
धर्मएवेतिभगवान्सुग्रीवंस्तौति यदिति वर्षतइतियत्तन्नचित्रं स्वाभाविकत्वादितिशेषः ॥ २ ॥ निर्मलांरविकिरणजतापरहितां त्वद्विधःसात्विकोमित्राणांप्रत्युपकारेणप्रीतिंकुर्यादि
तियत्तदपिनचित्रं ॥ ३ ॥

एवंत्वयिमित्रप्रत्युपकारार्थंसेनामेलनंयत्तन्नचित्रं हेसौम्यशोभनंभद्रंजातं ॥ ४ ॥ संख्येयुद्धे ॥ ५ ॥ यथापौलोमीपितरंवंचयित्वाकृतानुमतिकंकृत्वाशचींयोनुह्लादोजहारात्मविना
शाय इंद्रस्तत्पितरमनुमंतारंहर्तारंचानुह्लादंहत्वाशचींप्रत्यानीतवानितिपुराणगाथा एवंयआत्मविनाशायमैथिलींजहारमारीचेनमांवंचयित्वातंनचिराच्छीघ्रमरिहाइंद्रइववधिष्यामि

एवंत्वयिनतच्चित्रंभवेद्यत्सौम्यशोभनं ॥ जानाम्यहंत्वांसुग्रीवसततंप्रियवादिनं ॥ ४ ॥ त्वत्सनाथःसखेसंख्येजेतास्मिसकलानरीन् ॥ त्वमेवमेसुहृ
न्मित्रंसाहाय्यंकर्तुमर्हसि ॥ ५ ॥ जहारात्मविनाशायमैथिलींराक्षसाधमः ॥ वंचयित्वातुपौलोमीमनुह्लादोयथाशचीं ॥ ६ ॥ ॥ नचिरात्तंवधिष्यामिरा
वणंनिशितैःशरैः ॥ पौलोम्याःपितरंदृप्तंशतक्रतुरिवारिहा ॥ ७ ॥ एतस्मिन्नंतरेचैवरजःसमभिवर्तत ॥ उष्णतीव्रांसहस्रांशोश्छादयद्गगनेप्रभां ॥ ८ ॥
दिशःपर्याकुलाश्चासंस्तमसातेनदूषिताः ॥ चचालचमहीसर्वासशैलवनकानना ॥ ९ ॥ ततोनरेंद्रसंकाशैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाबलैः ॥ कृत्स्नासंछादिताभू
मिरसंख्येयैःप्लवंगमैः ॥ १० ॥ निमेषांतरमात्रेणततस्तैर्हरियूथपैः ॥ कोटीशतपरीवारैर्वानरैर्हरियूथपैः ॥ ११ ॥ नादेयैःपार्वतेयैश्चसामुद्रैश्चमहाबलैः ॥
हरिभिर्मेघनिर्ह्रादैरन्यैश्चवनवासिभिः ॥ १२ ॥ तरुणादित्यवर्णैश्चशशिगौरैश्चवानरैः ॥ पद्मकेसरवर्णैश्चश्वेतैर्हेमकृतालयैः ॥ १३ ॥ कोटीसहस्रैर्दश
भिःश्रीमान्परिवृतस्तदा ॥ वीरःशतबलिर्नामवानरःप्रत्यदृश्यत ॥ १४ ॥ ततःकांचनशैलाभस्तारायावीर्यवान्पिता ॥ अनेकैर्बहुसाहस्रैःकोटिभिःप्र
त्यदृश्यत ॥ १५ ॥ तथापरेणकोटीनांसहस्रेणसमन्वितः ॥ पितारुमायाःसंप्राप्तःसुग्रीवश्वशुरोविभुः ॥ १६ ॥ पद्मकेसरसंकाशस्तरुणार्कनिभान
नः ॥ बुद्धिमान्वानरश्रेष्ठःसर्ववानरसत्तमः ॥ १७ ॥ अनेकैर्बहुसाहस्रैर्वानराणांसमन्वितः ॥ पिताहनुमतःश्रीमान्केसरीप्रत्यदृश्यत ॥ १८ ॥ गो
लांगूलमहाराजोगवाक्षोभीमविक्रमः ॥ वृतःकोटिसहस्रेणवानराणामदृश्यत ॥ १९ ॥ ऋक्षाणांभीमवेगानांधूम्रःशत्रुनिबर्हणः ॥ वृतःकोटिसहस्राभ्यां
द्वाभ्यांसमभिवर्तत ॥ २० ॥

पौलोम्याःपितरमिवेत्यनेनरावणकृतोजानक्यतिक्रमाभावःसूचितः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अभिवर्ततअभ्यवर्तत ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ उक्तमेवप्रपंचयति निमेषेति ॥ ११ ॥ वनवासिभिःउक्तता
लादिवनवासिभिः ॥ १२ ॥ हेमाहेमाचलः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तारापितासुषेणः ॥ १५ ॥ रुमापितातारः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ गोलांगूलोवानरावांतरजातिः ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ तारायुतिर्नक्षत्रप्रभः अयंरुमापितुरन्यस्तारः॥ ३०॥ ३१॥ ३२ ॥३३ ॥३४ ॥३५॥३६ ॥३७॥३८॥३९॥४०॥

महाबलनिभैर्घोरैःपनसोनामयूथपः॥ आजगाममहावीर्यस्तिस्तृभिःकोटिभिर्वृतः॥ २१ ॥ नीलांजनचयाकारोनीलोनामैपयूथपः ॥ अदृश्यतमहा
कायःकोटिभिर्दशभिर्वृतः॥ २२॥ ततःकांचनशैलाभोगवयोनामयूथपः॥ आजगाममहावीर्यःकोटिभिःपंचभिर्वृतः ॥ २३॥ दरीमुखश्चबलवा
न्यूथपोभ्याययौतदा॥ वृतःकोटिसहस्रेणसुग्रीवंसमवस्थितः ॥ २४ ॥ मैंदश्चद्विविदश्चोभावश्विपुत्रौमहाबलौ ॥ कोटिकोटिसहस्रेणवानराणामदृ
श्यतां॥ २५॥ गजश्चबलवान्वीरस्तिस्तृभिःकोटिभिर्वृतः॥ ऋक्षराजोमहातेजाजांबवान्नामनामतः ॥ २६ ॥ कोटिभिर्दशभिर्व्याप्तःसुग्रीवस्यवशे
स्थितः॥ रुमणोनामतेजस्वीविक्रांतैर्वानरैर्वृतः॥ २७॥ आगतोबलवांस्तूर्णंकोटीशतसमावृतः॥ततःकोटिसहस्राणांसहस्रेणशतेनच॥ २८॥पृष्ठतोनु
गतःप्राप्तोहरिभिर्गंधमादनः॥ ततःपद्मसहस्रेणवृतःशंखशतेनच ॥ २९ ॥ युवराजोंगदःप्राप्तःपितुस्तुल्यपराक्रमः॥ ततस्ताराद्युतिस्तारोहरिभिर्भीम
विक्रमैः॥ ३० ॥ पंचभिर्हरिकोटीभिर्दूरतःपर्यदृश्यत॥ इंद्रजानुःकपिर्वीरोयूथपःप्रत्यदृश्यत ॥ ३१ ॥ एकादशानांकोटीनामीश्वरस्तैश्चसंवृतः॥ ततो
रंभस्त्वनुप्राप्तस्तरुणादित्यसन्निभः॥ ३२॥ अयुतेनवृतश्चैवसहस्रेणशतेनच॥ ततोयूथपतिर्वीरोदुर्मुखोनामवानरः॥ ३३॥ प्रत्यदृश्यतकोटीभ्यां
द्वाभ्यांपरिवृतोबली॥ कैलासशिखराकारैर्वानरैर्भीमविक्रमैः॥ ३४ ॥ वृतःकोटिसहस्रेणहनुमान्प्रत्यदृश्यत ॥ नलश्चापिमहावीर्यःसंवृतोद्रुमवासि
भिः॥ ३५॥ कोटीशतेनसंप्राप्तःसहस्रेणशतेनच॥ ततोदरीमुखःश्रीमान्कोटिभिर्दशभिर्वृतः॥ ३६॥ संप्राप्तोभिनदंस्तस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः॥ शर
भःकुमुदोवह्निर्वानरोरंभएवच॥ ३७॥ एतेचान्येचबहवोवानराःकामरूपिणः॥ आवृत्यपृथिवींसर्वांपर्वतांश्चवनानिच ॥ ३८ ॥ यूथपाःसमनुप्रा
प्तायेषांसंख्यानविद्यते ॥ आगताश्चनिविष्टाश्चपृथिव्यांसर्ववानराः॥ ३९ ॥ आप्लुवंतःप्लवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः ॥ अभ्यवर्तंतसुग्रीवंसूर्यमभ्र
गणाइव॥ ४०॥

शिरोभिर्न्यवेदयन्बहुसंमर्दात् दूरेस्थित्वानमस्कारेणैवात्मानंन्यवेदयन्नित्यर्थः ॥ ४१ ॥ अपरेसंगम्यसमीपदेशंप्राप्ययथोचितंनिवेद्यजग्मुः अपरेहनूमदंगदादयःसमागम्यनिकटमागत्य स्थिताः ॥ ४२ ॥ धर्मज्ञोराजधर्मज्ञः रामाभिमुखंप्रांजलिःस्थितोभूत्वासर्वान्यूथपतीन्निवेदयित्वायूथपानब्रवीत् ॥ ४३ ॥ भोवानरेंद्राःपर्वतादिषुयथासुखंस्वानिबलानिनिवेशयित्वा तेषुयोबलज्ञःबलतत्त्वज्ञःप्रतिपत्तुंकआगतःकोनागतइतिज्ञातुमीष्टेईशोभवेत् लिङर्थेलट् ॥ ४४ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडे

कुर्वाणाबहुशद्बांश्चप्रकृष्टाबाहुशालिनः॥ शिरोभिर्वानरेंद्रायसुग्रीवायन्यवेदयन्॥ ४१ ॥ अपरेवानरश्रेष्ठाःसंगम्यचयथोचितं ॥ सुग्रीवेणसमाग
म्यस्थिताःप्रांजलयस्तदा ॥ ४२ ॥ सुग्रीवस्त्वरितोरामेसर्वांस्तांस्त्वरितांस्तदा॥ निवेदयित्वाधर्मज्ञःस्थितःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ ४३॥ यथासुखंपर्वत
निर्झरेषुवनेषुसर्वेषुचवानरेंद्राः॥ निवेशयित्वाविधिवद्बलानिबलंबलज्ञःप्रतिपत्तुमीष्टे ॥ ४४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
किष्किंधाकांडएकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथराजासमृद्धार्थःसुग्रीवःप्लवगेश्वरः ॥ उवाचनरशार्दूलंरामंपरब
लार्दनं॥ १ ॥ आगताविनिविष्टाश्चबलिनःकामचारिणः॥ वानरेंद्रामहेंद्राभायेमद्विषयवासिनः॥ २॥ तइमेबहुविक्रांतैर्बलिभिर्भीमविक्रमैः॥ आ
गतावानराघोरादैत्यदानवसन्निभाः ॥ ३॥ ख्यातकर्मापदानाश्चबलवंतोजितक्लमाः ॥ पराक्रमेषुविख्याताव्यवसायेषुचोत्तमाः ॥ ४॥ पृथिव्यंबुच
रारामनानानगनिवासिनः॥ कोट्योघाश्चइमेप्राप्तावानरास्तवकिंकराः॥ ५॥ निदेशवर्तिनःसर्वेसर्वेगुरुहितेस्थिताः ॥ अभिप्रेतमनुष्ठातुंतवशक्ष्यं
त्यरिंदम॥ ६॥ तइमेबहुसाहस्रैरनेकैर्बहुविक्रमैः॥ आगतावानराघोरादैत्यदानवसन्निभाः॥ ७ ॥

एकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ विनिविष्टाश्चेतिस्वस्वसेनानिवेशइतिशेषः निवेशिताइत्यर्थः मद्विषयवासिनःममविषयेवानरराज्येवासिनः ॥ २ ॥ बहुविक्रांतैर्बहुषुस्थलेषुकृतपराक्रमैः अतएवभीमविक्रमैः स्वयूथैःसहेतिशेषः ॥ ३ ॥ ख्यातंकर्मणियुद्धेअपदानंशौर्यंयेषां ॥ ४ ॥ अंबुचराःसमुद्रमध्यद्वीपचराः कोट्योघाइति असंख्यत्वोपलक्षणं ॥ ५ ॥ गुरुहितेस्वामिहिते तवाभिप्रेतमनुष्ठातुंशक्ष्यंति समर्थाइत्यर्थः ॥ ६ ॥ अनेकैःसहेतिशेषः ॥ ७॥

प्राप्तकालंकालोचितं तदुच्यतांमन्नियोगःकार्यइत्यर्थः नन्विदंतत्सैन्यंनमन्नियोज्यतामर्हतितत्राह त्वत्सैन्यमिति ॥ ८ ॥ इदंकार्यंसीतान्वेषणरूपं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्मिन्कालेद्व त्तांतावगत्यनंतरकाले ॥ १२ ॥ अस्मिन्कार्येवानरप्रेषणरूपे अस्यकार्यस्येति सिद्धेरितिशेषः ॥ १३ ॥ ममकार्यविनिश्चयंज्ञात्वेतिशेषः हेवीरत्वंममसुहृदित्यन्वयः ॥ १४ ॥ द्वितीयः

यन्मन्यसेनरव्याघ्रप्राप्तकालंतदुच्यतां ॥ त्वत्सैन्यंत्वद्वशेयुक्तमाज्ञापयितुमर्हसि ॥ ८ ॥ काममेवमिदंकार्यंविदितंममतत्त्वतः ॥ तथापितुयथायुक्तमाज्ञापयितुमर्हसि ॥ ९ ॥ तथाब्रुवाणंसुग्रीवंरामोदशरथात्मजः ॥ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यइदंवचनमब्रवीत् ॥ १० ॥ ज्ञायतांसौम्यवैदेहीयदिजीवतिवानवा ॥ सचदेशोमहाप्राज्ञयस्मिन्वसतिरावणः ॥ ११ ॥ अभिगम्यतुवैदेहींनिलयंरावणस्यच ॥ प्राप्तकालंविधास्यामितस्मिन्कालेसहत्वया ॥ १२ ॥ नाहमस्मिन्प्रभुःकार्येवानरेंद्रनलक्ष्मणः ॥ त्वमस्यहेतुःकार्यस्यप्रभुश्चप्लवगेश्वर ॥ १३ ॥ त्वमेवाज्ञापयविभोममकार्यविनिश्चयं ॥ त्वंहिजानासिमेकार्यंममवीरनसंशयः ॥ १४ ॥ सुहृद्द्वितीयोविक्रांतःप्राज्ञःकालविशेषवित् ॥ भवानस्मद्धितेयुक्तःसुहृदाप्तोर्थवित्तमः ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवोविनतंनामयूथपं ॥ अब्रवीद्रामसान्निध्येलक्ष्मणस्यचधीमतः ॥ १६ ॥ शैलाभंमेघनिर्घोषमूर्जितंप्लवगेश्वरं ॥ सोमसूर्यनिभैःसार्धंवानरैर्वानरोत्तम ॥ १७ ॥ देशकालनयैर्युक्तोविज्ञःकार्यविनिश्चये ॥ वृतःशतसहस्रेणवानराणांतरस्विनां ॥ १८ ॥ अधिगच्छदिशंपूर्वांसशैलवनकाननां ॥ तत्रसीतांचवैदेहींनिलयंरावणस्यच ॥ १९ ॥ मार्गध्वंगिरिदुर्गेषुवनेषुचनदीषुच ॥ नदींभागीरथींरम्यांसरयूंकौशिकींतथा ॥ २० ॥ कालिंदींयमुनांरम्यांयामुनंचमहागिरिं ॥ सरस्वतींचसिंधुंचशोणंमणिनिभोदकं ॥ २१ ॥ महींकालमहींचापिशैलकाननशोभितां ॥ ब्रह्ममालान्विदेहांश्चमालवान्काशिकोसलान् ॥ २२ ॥

सुहृल्लक्ष्मणापेक्षया ॥ १५ ॥ १६ ॥ सोमसूर्यनिभैस्तत्सदृशकांतिभिः ॥ १७ ॥ नयोनीतिः विज्ञःतज्ज्ञस्त्वमितिशेषः ॥ १८ ॥ निलयंरावणस्यनिलयस्थानं यद्वा चतुर्दिक्षुरावणवासस्थानमनेनसूचितं ॥ १९ ॥ मार्गध्वमितिसामान्यतोनियोगः विशेषेणाह नदीमित्यादि द्वितीयांतानांप्राप्येतिशेषः ॥ २० ॥ कालिंदींयमुनां यामुनोगिरिःयमुनोत्पत्तिस्थानभूतःकलिंदगिरिः ॥ २१ ॥ महीकालमह्यौनद्यौ अथप्राच्यदेशानाह ब्रह्ममालानिति हिमवद्विंध्यमध्यवर्तिआर्यावर्तापेक्षयाप्राच्यादिविभागोत्रविवक्षितइत्याहुः ॥ २२ ॥

कोशकाराणांभूमिंकौशेयकर्तृतूत्पादकजंतूत्पत्तिस्थानभूतांभूमिं रजताकरांरजतखनिं ॥ २३ ॥ एतानिप्राप्यएतत्पूर्वोक्तंसर्वंसर्वावयवंविचेतव्यं तत्रकिंविचेतव्यंतत्राह रामस्यदयितामिति ॥ २४ ॥ समुद्रमवगाढान्समुद्रांतर्गतान् पत्तनानिसमुद्रद्वीपवर्तीनि आलयाग्रामाः ॥ २५ ॥कर्णप्रावरणाःप्रावरणंवस्त्रंतद्वद्विशालश्रवणपुटाः ओष्ठकर्णकाःओष्ठपर्यंतकर्णाः लोहमुखाःलोहवत्कठिनकृष्णमुखाः एकपादकाःएकपादकाःसंतोजवनाःवेगगतयः॥ २६ ॥ अक्षयाःअक्षयसंतानाः एतेउक्ताःपुरुषाः तथैवपुरुषादकारक्षोभेदाः तीक्ष्णसूच्यग्रसदृशतैक्ष्ण्यवतीचूडाकेशपाशोयेषां ॥ २७ ॥ आममीनाशनाःअपक्वमत्स्यभुजः नरव्याघ्राःअधःप्रदेशेनराकाराएवसंतउपरिभागेव्याघ्राकाराअतएवघोराः ॥ २८ ॥ काननौकसइतिसंबोधनं गि

मागधांश्चमहाग्रामान्पुंड्रांस्त्वंगांस्तथैवच ॥ भूमिंचकोशकाराणांभूमिंचरजताकरां ॥ २३ ॥ सर्वंचतद्विचेतव्यंमृगयद्भिस्ततस्ततः ॥ रामस्यदयितांभार्यांसीतांदशरथस्नुषां ॥ २४ ॥ समुद्रमवगाढांश्चपर्वतान्पत्तनानिच ॥ मंदरस्यचयेकोटिंसंश्रिताःकेचिदालयाः ॥ २५ ॥ कर्णप्रावरणाश्चैवतथाचाप्योष्ठकर्णकाः ॥ घोरलोहमुखाश्चैवजवनाश्चैकपादकाः ॥ २६ ॥ अक्षयाबलवंतश्चतथैवपुरुषादकाः ॥ किरातास्तीक्ष्णचूडाश्चहेमाभाःप्रियदर्शनाः ॥ २७ ॥ आममीनाशनाश्चापिकिराताद्वीपवासिनः ॥ अंतर्जलचराघोरानरव्याघ्राइतिस्मृताः ॥ २८ ॥ एतेषामाश्रयाःसर्वेविचेयाःकाननौकसः ॥ गिरिभिर्येचगम्यंतेप्लवनेनप्लवेनच ॥ २९ ॥ यत्नवंतोयवद्वीपंसप्तराज्योपशोभितं ॥ सुवर्णरूप्यकद्वीपंसुवर्णकरमंडितं ॥ ३० ॥ यवद्वीपमतिक्रम्यशिशिरोनामपर्वतः ॥ दिवंस्पृशतिशृंगेणदेवदानवसेवितः ॥ ३१ ॥ एतेषांगिरिदुर्गेषुप्रपातेषुवनेषुच ॥ मार्गध्वंसहिताःसर्वेरामपत्नींयशस्विनीं ॥ ३२ ॥ ततोरक्तजलंप्राप्यशोणाख्यंशीघ्रवाहिनं ॥ गत्वापारंसमुद्रस्यसिद्धचारणसेवितं ॥ ३३ ॥ तस्यतीर्थेषुरम्येषुविचित्रेषुवनेषुच ॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ ३४ ॥

रिभिर्येचगम्यंतेगिरीनाक्रम्ययेदेशाद्वीपाश्चगम्यंतेयेचप्लवनेनकूर्दनेनगम्यंतेयेचप्लवेनोडुपेनगम्यंतेतेचविचेयाइत्यन्वयः ॥ २९ ॥ ततःपरंयत्नवंतोभूत्वासप्तराज्योपशोभितंयवद्वीपं तथा सुवर्णद्वीपंरूप्यकद्वीपंविचेतव्यमितिशेषः सुवर्णकरमंडितमिति सुवर्णकुर्वंतियेतैःशोभितं ॥ ३० ॥ ततःपरंयवाख्यद्वीपमतिक्रम्यशिशिरनामापर्वतोस्ति ॥ ३१ ॥ एतेषांउक्तद्वीपानां ॥ ३२ ॥ ततःसमुद्रस्यपारंगत्वारक्तवर्णजलंअतएवशोणाख्यंनदंप्राप्य ॥ ३३ ॥ तस्यतीर्थेष्ववतारभेदेषु ॥ ३४ ॥

बहुनिष्कुटाःबहूपवनप्रदेशाः दरीमंतःदरीयुक्ताः ॥ ३५ ॥ समुद्रद्वीपानुक्तदेशात्परिवर्तीक्षुसमुद्रद्वीपान् ऊर्मिमंतमतएवक्रोशंतंमहाघोषं ॥ ३६ ॥ तत्रइक्षुसमुद्रे समनुज्ञाताःसमनुज्ञात
च्छायाद्वारकग्रहणसामर्थ्यादिमंतःछायागृहीतप्राणिभक्षणानुमतिकाश्च ॥ ३७ ॥ इक्षुरसस्यापिश्यामत्वात्तदुदधेःकालमेघप्रतिमत्वं तीर्थेनउपायेनाभिगम्यप्राप्य ॥ ३८ ॥ ततइक्षुसा
गरात्परतः रक्तजलंरक्तवर्णजलं अतएवलोहिताख्यंकूटशाल्मलींशाल्मलीद्वीपत्वप्रयोजकंवृक्षं जंबूद्वीपेजंबुवत् ॥ ३९ ॥ तत्रकूटशाल्मीसमीपे ॥ ४० ॥ शैलशृंगेषुसुरासमुद्रांतर्वर्तिशै
लशृंगेषु लंबंतेअधोमुखाइतिशेषः ॥ ४१ ॥ सूर्यस्योदयनंप्रति सूर्योदयंप्राप्योर्ध्वमुखाःसूर्येणयुध्यमानाःसूर्येणाभितप्तास्तन्मंडलब्रह्मतेजोभितप्ताः ब्रह्मतेजोभिरहन्यहनित्रैवर्णिकप्रय

पर्वतप्रभवानद्यःसुभीमबहुनिष्कुटाः॥ मार्गितव्यादरीमंतःपर्वताश्चवनानिच ॥ ३५ ॥ ततःसमुद्रद्वीपांश्चसुभीमान्द्रष्टुमर्हथ ॥ ऊर्मिमंतंमहारौद्रं
क्रोशंतमनिलोद्धतम् ॥ ३६ ॥ तत्रासुरामहाकायाश्छायांगृह्णंतिनित्यशः॥ ब्रह्मणासमनुज्ञातादीर्घकालंबुभुक्षिताः ॥ ३७॥ तंकालमेघप्रतिमंमहो
रगनिषेवितं ॥ अभिगम्यमहानादंतीर्थेनैवमहोदधिं॥३८॥ततोरक्तजलंभीमंलोहितंनामसागरम्॥गत्वाप्रेक्ष्यथतांचैवबृहतींकूटशाल्मलीम्॥३९॥
गृहंचवैनतेयस्यनानारत्नविभूषितं ॥ तत्रकैलाससंकाशंविहितंविश्वकर्मणा ॥ ४० ॥ तत्रशैलनिभाभीमामंदेहानामराक्षसाः॥ शैलशृंगेषुलंबंतेना
नारूपाभयावहाः॥ ४१ ॥ तेपतंतिजलेनित्यंसूर्यस्योदयनंप्रति ॥ अभितप्ताःस्मसूर्येणलंबंतेस्मपुनःपुनः ॥ ४२ ॥ निहताब्रह्मतेजोभिरहन्यहनिराक्ष
साः॥ ततःपांडुरमेघाभंक्षीरोदंनामसागरं ॥ ४३ ॥ गत्वाद्रक्ष्यथदुर्धर्षामुक्ताहारमिवोर्मिभिः ॥ तस्यमध्येमहान्श्वेतोऋषभोनामपर्वतः ॥ ४४ ॥ दि
व्यगंधैःकुसुमितैराचितैश्चनगैर्वृतः ॥ सरश्चराजतैःपद्मैर्ज्वलितैर्हेमकेसरैः ॥ ४५ ॥

तैः ब्रह्मविद्यातेजोभिर्निहताःसंतःसुरोदजलेपतंति ततःपुनरुज्जीवितालंबंतेस्म शैलशृंगेष्वितिशेषः अत्रकतककृतः शैलशृंगेषुलंबंतइत्यादिश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तं तानिरक्षांसिमंदेहारुणेद्वीपे
प्रक्षिपंतीतिश्रुतौअरुणद्वीपेतत्प्रक्षेपोक्तेरत्रारुणद्वीपप्रसंगाभावात्प्राचीनपुस्तकेष्वदर्शनाच्चेत्याहुः ततःपांडुरेति अत्रसुराक्षीरोदयोर्मध्येसर्पिर्दधिसमुद्रयोर्विवेचनानुक्तिस्तत्रविचेतव्यदुर्ग
स्थलाभावादितिकतकः अनुक्तमपितदुभयविवेचनमर्थतोवगंतव्यमितितीर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ मुक्ताहारमिवऊर्मिभिस्तद्वंतमिवेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ सरश्चनाम्नासुदर्शनमित्यन्वयः ॥ ४५ ॥

नामशब्दःप्रसिद्ध्यर्थः ॥ ४६ ॥ नलिनीमुक्तंसुदर्शनंसरइत्यर्थः ॥ ४७ ॥ जलोदंशुद्धजलरूपोदकं तत्रजलसमुद्रेतत्कोपजंऔर्वब्रह्मर्षिकोपजंहयमुखंवडवामुखंतेजोब्रह्मणाकृतमस्ति
॥ ४८ ॥ अस्याद्भुतंमहावेगंसचराचरंसर्वंजगद्युगांतेओदनंवदंति अनेनतस्यब्रह्मरूपतासूचिता तद्वडवामुखंदृष्ट्वातत्रपतनभीत्याविक्रोशतामसमर्थानांचात्समर्थानामपिसागरौकसांभूतानां
योनादोभूत्सश्रूयते ॥ ४९ ॥ स्वादूदस्यशुद्धोदकस्यसमुद्रस्य उत्तरेतीरेइतिपांक्तःपाठः ॥ ५० ॥ चंद्रप्रतीकाशंश्वेतवर्णं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ त्रिशिराःशिरःप्रदेशवर्तित्रिस्कंधवान् सवेदिकः

नाम्नासुदर्शनंनामराजहंसैःसमाकुलं॥ विबुधाश्चारणायक्षाःकिन्नराश्चाप्सरोगणाः॥ ४६ ॥ हृष्टाःसमधिगच्छंतिनलिनींतांरिरंसवः ॥ क्षीरोदंसम
तिक्रम्यतदाद्रक्ष्यथवानराः॥ ४७॥ जलोदंसागरंशीघ्रंसर्वभूतभयापहं॥ तत्रतत्कोपजंतेजःकृतंहयमुखंमहत् ॥ ४८ ॥ अस्याहुस्तंमहावेगमोदनंस
चराचरं॥ तत्रविक्रोशतांनादोभूतानांसागरौकसां ॥ श्रूयतेचासमर्थानांदृष्ट्वाभूद्वडवामुखं॥ ४९ ॥ स्वादूदस्योत्तरेतीरेयोजनानित्रयोदश॥ जातरू
पशिलोनामसुमहान्कनकप्रभः॥ ५० ॥ तत्रचंद्रप्रतीकाशंपन्नगंधरणीधरं॥ पद्मपत्रविशालाक्षंततोद्रक्ष्यथवानराः ॥ ५१ ॥ आसीनंपर्वतस्याग्रे
सर्वदेवनमस्कृतं॥ सहस्रशिरसंदेवमनंतंनीलवाससं ॥ ५२ ॥ त्रिशिराःकांचनःकेतुस्तालस्तस्यमहात्मनः ॥ स्थापितःपर्वतस्याग्रेविराजतिसवेदि
कः॥ ५३ ॥ पूर्वस्यांदिशिनिर्माणंकृतंतत्रिदशेश्वरैः॥ ततःपरंहेममयःश्रीमानुदयपर्वतः॥५४॥ तस्यकोटिर्दिवंस्पृष्ट्वाशतयोजनमायता॥जातरूपम
यीदिव्याविराजतिसवेदिका॥५५॥ सालैस्तालैस्तमालैश्चकर्णिकारैश्चपुष्पितैः॥ जातरूपमयैर्दिव्यैःशोभतेसूर्यसन्निभैः॥५६॥ तत्रयोजनविस्तारमु
च्छ्रितंदशयोजनं॥ शृंगंसौमनसंनामजातरूपमयंध्रुवम्॥५७॥तत्रपूर्वंपदंकृत्वापुराविष्णुस्त्रिविक्रमे॥ द्वितीयंशिखरेमेरोश्चकारपुरुषोत्तमः॥५८॥

आधारवेदिबंधसहितः ॥ ५३ ॥ अयमेवतालःपूर्वस्यांदिशिपूर्वदिग्व्यवस्थायानिर्माणंकृतं अभिज्ञाशंकुवत्प्रमाणनिर्माणंकृतमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ कोटिःशिखरं सवेदिकासाधारपर्वता
॥ ५५ ॥ ५६ ॥ तत्रशतयोजनदीर्घेउदयगिरिशिखरे ॥ ५७ ॥ तत्रसौमनसेशृंगे त्रिविक्रमेत्रिभिःपदैस्त्रिलोक्याआक्रमणप्रस्तावेप्रथमंपदंतत्रकृत्वाद्वितीयंपदंमेरोःशिखरेचकार ॥ ५८ ॥

अस्तानंतरमुत्तरेणजंबूद्वीपंपरिक्रम्यतन्महोच्छ्रयंशिखरंसौमनसाख्यंप्राप्यस्थितोदिवाकरोजंबूद्वीपवर्तिनांभूयिष्ठंदृश्योभवति सौमनसेशिखरेइत्यर्थः इदंसत्ययुगाभिप्रायं त्रेतायांक्षीर सागरमध्यगस्यद्वापरेसुरोदमध्यगस्यकलौलंकामध्यगस्यजंबूद्वीपस्थमनुष्यदृश्यतायाअन्यत्रोक्तत्वात् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ यस्यपुरःपुरस्तात्समीपेएव अयंप्रागुक्तसुदर्शनसरश्चिह्नोद्वीपःप्र काशते तस्मिन्सौमनसशिखरेभगवत्युदितेसर्वप्राणभृतांप्राणिनांतेजःसंबंधोभवतिचक्षुश्चप्रकाशते ॥ ६१ ॥६२॥ कांचनशैलस्यसूर्यस्यचतेजसाविष्टासमाक्रांतापूर्वासंध्याउदयावच्छि

उत्तरेणपरिक्रम्यजंबूद्वीपंदिवाकरः ॥ दृश्योभवतिभूयिष्ठंशिखरंतन्महोच्छ्रयं ॥ ५९ ॥ तत्रवैखानसानामवालखिल्यामहर्षयः ॥ प्रकाशमानादृश्यंते सूर्यवर्णास्तपस्विनः ॥ ६० ॥ अयंसुदर्शनोद्वीपःपुरोयस्यप्रकाशते ॥ तस्मिंस्तेजश्चचक्षुश्चसर्वप्राणभृतामपि ॥ ६१ ॥ शैलस्यतस्यपृष्ठेपुकंदरेपुवने षुच ॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ ६२ ॥ कांचनस्यचशैलस्यसूर्यस्यचमहात्मनः ॥ आविष्टातेजसासंध्यापूर्वारक्ताप्रकाशते ॥ ६३ ॥ पूर्वमेतत्कृतंद्वारंपृथिव्याभुवनस्यच ॥ सूर्यस्योदयनंचैवपूर्वाह्येषादिगुच्यते ॥ ६४॥ तस्यशैलस्यपृष्ठेषुनिर्झरेषुगुहासुच ॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्य स्ततस्ततः ॥ ६५ ॥ ततःपरमगम्यास्याद्दिक्पूर्वात्रिदशावृता ॥ रहिताचंद्रसूर्याभ्यामदृश्यातमसावृता ॥ ६६ ॥ शैलेषुतेषुसर्वेषुकंदरेपुनदीपुच ॥ येच नोक्तामयोद्देशाविचेयातेषुजानकी ॥ ६७ ॥ एतावद्वानरैःशक्यंगंतुंवानरपुंगवाः ॥ अभास्करममर्यादंनजानीमस्ततःपरं ॥ ६८ ॥ अभिगम्यतुवैदेहींनिलयंरावणस्यच ॥ मासेपूर्णेनिवर्तध्वमुदयंप्राप्यपर्वतं ॥ ६९ ॥

न्नापूर्वादिक्रक्तासतीप्रकाशते ॥ ६३ ॥ तदेवाह पूर्वमिति चोहेतौ यतोभुवनस्यप्रकाशनहेतोःसूर्यस्योदयनमवेक्ष्यपूर्वंप्रथमंपृथिव्याएतद्वारंऊर्ध्वस्थानांपृथिवीप्रवेशस्यद्वारंपृथ्वीस्था नांभुवनस्यब्रह्मभुवनस्यप्रवेशद्वारमेतदुदयगिरिरूपंकृतमतएषापूर्वादिगुच्यते अन्येतुएतद्वारमेतद्दिग्वर्तिमहद्भूविवरंस्रष्टंब्रह्मणातस्मादेषापूर्वादिगुच्यते ॥ ६४ ॥ तस्यशैलस्यउदयशैलस्य ॥६५॥ततःपरंउदयाद्रेःपुरस्तात्रिदशावृतातद्दिगधिष्ठात्रिद्रादित्रिदशाधिष्ठिता उदयाचलात्परमगम्यत्वेहेतुमाह रहितेति ॥ ६६ ॥उक्तार्थोपसंहारः शैलेष्वित्यादि ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

सिद्धार्थाःकृतान्वेषणकृत्याः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ यसमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ५ ॥ ततइति अभिलक्षितान्कार्यसमर्थत्वेननिर्णीतान् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अयंसुषेणस्तारापितुरन्यः हुताशनसुताविति अग्नित्वव्याप्त्यंहुताशनत्वमित्यग्निहुताशनयोर्भेदः ॥ ४ ॥ विशेषवित् अन्वेष्टव्यदेशविशेषवित् ॥ ५ ॥ अग्रेसरंमुख्यं असंग्रहमितिपाठेऽसंकोचप्रभुमित्यर्थः दक्षिणांदिशमादिशत्अन्वेष्टव्यत्वेनेतिशेषः ॥ ६ ॥ तस्यांदिशियेदुर्गमास्तान्समुदाहरदुवाच ॥७॥

ऊर्ध्वंमासान्नवस्तव्यंवसन्वध्योभवेन्मम ॥ सिद्धार्थाःसन्निवर्तध्वमधिगम्यचमैथिलीं ॥ ७० ॥ महेंद्रकांतांवनखंडमंडितांदिशंचरित्वानिपुणेनवानराः ॥ अवाप्यसीतांरघुवंशजप्रियांततोनिवृत्ताःसुखिनोभविष्यथ ॥ ७१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥४०॥ ॥ ५ ॥ ॥ ततःप्रस्थाप्यसुग्रीवस्तन्महद्वानरंबलं ॥ दक्षिणांप्रेषयामासवानरानभिलक्षितान् ॥ १ ॥ नीलमग्निसुतंचैवहनूमंतंचवानरं ॥ पितामहसुतंचैवजांबवंतंमहौजसं ॥ २ ॥ सुहोत्रंचशरारिंचशरगुल्मंतथैवच ॥ गजंगवाक्षंगवयंसुषेणंवृषभंतथा ॥ ३ ॥ मैंदंचद्विविदंचैवसुषेणंगंधमादनं ॥ उल्कामुखमनंगंचहुताशनसुतावुभौ ॥ ४ ॥ अंगदप्रमुखान्वीरान्वीरःकपिगणेश्वरः ॥ वेगविक्रमसंपन्नान्संदिदेशविशेषवित् ॥ ५ ॥ तेषामग्रेसरंचैवबृहद्बलमथांगदं ॥ विधायहरिवीराणामादिशद्दक्षिणांदिशं ॥ ६ ॥ येकेचनसमुद्देशास्तस्यांदिशिसुदुर्गमाः ॥ कपीशःकपिमुख्यानांसतेषांसमुदाहरत् ॥ ७ ॥ सहस्रशिरसंविंध्यंनानाद्रुमलतायुतं ॥ नर्मदांचनदींरम्यांमहोरगनिषेवितां ॥ ८ ॥ ततोगोदावरींरम्यांकृष्णवेणींमहानदीं ॥ मेखलानुत्कलांश्चैवदशार्णनगराण्यपि ॥ ९ ॥ आब्रवंतीमवंतींचसर्वमेवानुपश्यत ॥ विदर्भानृष्टिकांश्चैवरम्यान्माहिषकानपि ॥ १० ॥ तथामत्स्यकलिंगांश्चकौशिकांश्चसमंततः ॥ अन्वीक्ष्यदंडकारण्यंसपर्वतनदीगुहं ॥ ११ ॥ नदींगोदावरींचैवसर्वमेवानुपश्यत ॥ तथैवांध्रांश्चपुंड्रांश्चचोलान्पांड्यांश्चकेरलान् ॥ १२ ॥ अयोमुखश्चगंतव्यःपर्वतोधातुमंडितः ॥ विचित्रशिखरःश्रीमांश्चित्रपुष्पितकाननः ॥ १३ ॥

अत्राप्यार्यावर्तापेक्षयादक्षिणत्वंतदाह सहस्रशिरसंसहस्रशिखरं ॥ ८ ॥ गोदावरींविंध्यपूर्वप्रदेशवर्तिगोदावरींनदीं मेखलादयोदेशभेदाः ॥ ९ ॥ ऋष्टिकानितिपाठः ॥ १० ॥ मत्स्यांश्च कलिंगांश्चतान् ॥ ११ ॥ नदींगोदावरींदंडकारण्यवर्तिगोदावरीप्रदेशं ॥ १२ ॥ अयोमुखइतिमलयस्यनामांतरं सुचंदनवनत्वलिंगात् ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ तस्यायोमुखपर्यायस्य ॥ १५ ॥ अगस्त्यमिति यद्यपिपंचवटीतउदग्भागेऽगस्त्याश्रमः पूर्वमुक्तस्तथाप्यत्रापिबोध्यः वाल्मीकेरनेकदेशेष्वाश्रमवत् समाननामान्यएवायमित्यन्ये ॥ १६ ॥ याहजुष्टामित्यादिताम्रपर्णीविशेषणं चंदनैःप्रच्छन्नानिद्वीपानिवारिचयस्याःसाप्रच्छन्नद्वीपवारिणी प्रच्छन्नशरीरेतियावत् ॥ १७ ॥ अतएवयुवतीकांतेव ॥ १८ ॥ युक्तंपुरप्राकारघटितं अर्थेसमुद्रतरणरूपेनिश्चयंशक्ताशक्तनिश्चयंसंप्रधार्यकृत्वा ॥ १९॥ तत्रप्लवनसाधनभूतःपर्वतउपदिश्यते अगस्त्येनेति सागरेंतरेसागरखातसंबंधिन्यंतरेअवकाशेअगस्त्येनविनिवेशितःप्रतिष्ठापितोमहेंद्रःपर्वतोत्तमोस्ति श्रीमान्सुंदरः ॥ २०॥ अवगाढःप्रविष्टैकपार्श्वः ॥ २१ ॥ २२ ॥ तंउक्तविशेषणविशिष्टंसहस्राक्षउपैतीत्यनेनमहेंद्राधिष्ठितत्वादन्वर्थ

सुचंदनवनोद्देशोमार्गितव्योमहागिरिः॥ ततस्तामापगांदिव्यांप्रसन्नसलिलाशयां॥ १४॥ तत्रद्रक्ष्यथकावेरींविहृतामप्सरोगणैः॥ तस्यासीनंनगस्याग्रेमलयस्यमहौजसः॥ १५॥ द्रक्ष्यथादित्यसंकाशमगस्त्यमृषिसत्तमं॥ ततस्तेनाभ्यनुज्ञाताःप्रसन्नेनमहात्मना॥ १६ ॥ ताम्रपर्णींग्राहजुष्टांतरिष्यथमहानदीं॥ साचंदनवनैश्चित्रैःप्रच्छन्नद्वीपवारिणी॥ १७॥ कांतेवयुवतीकांतंसमुद्रमवगाहते॥ ततोहेममयंदिव्यंमुक्तामणिविभूषितं॥ १८॥ युक्तंकवाटंपांड्यानांगताद्रक्ष्यथवानराः॥ ततःसमुद्रमासाद्यसंप्रधार्यार्थनिश्चयं॥ १९ ॥ अगस्त्येनांतरेतत्रसागरेविनिवेशितः॥ चित्रसानुनगःश्रीमान्महेंद्रःपर्वतोत्तमः॥ २० ॥ जातरूपमयःश्रीमानवगाढोमहार्णवं॥ नानाविधैर्नगैःफुल्लैर्लताभिश्चोपशोभितं ॥ २१ ॥ देवर्षियक्षप्रवरैरप्सरोभिश्चशोभितं॥ सिद्धचारणसंघैश्चप्रकीर्णंसुमनोरमं॥ २२ ॥ तमुपैतिसहस्राक्षःसदापर्वसुपर्वसु॥ द्वीपस्तस्यापरेपारेशतयोजनविस्तृतः ॥ २३ ॥ अगम्योमानुषैर्दीप्तस्तंमार्गध्वंसमंततः॥ तत्रसर्वात्मनासीतामार्गितव्याविशेषतः॥ २४॥ सहिदेशस्तुवध्यस्यरावणस्यदुरात्मनः॥ राक्षसाधिपतेर्वासःसहस्राक्षसमद्युतेः॥ २५॥ दक्षिणस्यसमुद्रस्यमध्येतस्यतुराक्षसी॥ अंगारकेतिविख्याताछायामाक्षिप्यभोजनी॥ २६॥

नामकत्वंमहेंद्रस्यसूचितं अपरेपारेअपरेपरतीरे अपरशब्दोविशेषवाचीपरतीरविशेषे प्रतिष्ठितइतिशेषः द्वीपइति उत्तरभागेदक्षिणेलवणसमुद्रइतितस्यद्वीपत्वं सगरखातोप्येकदेशेनोदग्भागेचसमुद्रसंबद्धः ॥ २३ ॥ दीप्तःस्वर्णभूयिष्ठत्वात् तत्रद्वीपे सर्वात्मनासर्वप्रकारेणविशेषतःएकदेशमप्यनुपेक्ष्य ॥ २४॥२५॥ समुद्रसंबद्धत्वात्सागरोपिसमुद्रत्वेनसमुद्रश्चसागरत्वेनव्यवह्रियतइत्यविरोधः तस्यतुरावणस्यतु भोजनीभोक्तुंशीला ॥२६ ॥

संशयान्संशयविषयान्देशान्निःसंशयान्सम्यगन्वेषणेनकृत्वाततोनष्टसंशयाःआप्तसत्त्वासत्त्वनिश्चयास्तत्रासत्वेसतितंलंकाद्वीपमतिक्रम्यमृगयध्वं ॥ २७ ॥ क्रमार्गणीयातत्राह लक्ष्मीवानिति ॥ २८ ॥ २९ ॥ तस्यकांचनंशृंगमस्ति यंभगवान्सूर्यःसेवतेनित्यंसन्निहितोभवति शृंगशब्दोर्धर्चादिः अतश्चंद्रसूर्याधिष्ठितत्वात्तंकृतघ्नानपश्यंति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ चतुर्दशेतितैरुपलक्षितइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तत्रकुंजरपर्वते अगस्त्यभुवनवर्णनं योजनेत्यादि इदंतृतीयमगस्त्यस्थानं ॥ ३५ ॥ शरणंगृहमगस्त्यस्येतिशेषः तत्रकुंजरपर्वतेएव आलयश

एवंनिःसंशयान्कृत्वासंशयान्नष्टसंशयाः॥ मृगयध्वंनरेंद्रस्यपत्नीममिततेजसः॥ २७॥ तमतिक्रम्यलक्ष्मीवान्समुद्रेशतयोजने॥गिरिःपुष्पितकोनामसिद्धचारणसेवितः॥ २८॥ चंद्रसूर्यांशुसंकाशःसागरांबुसमाश्रयः॥ भ्राजतेविपुलैःशृंगैरंबरंविलिखन्निव॥ २९ ॥ तस्यैकंकांचनंशृंगंसेवतेयंदिवाकरः॥ नतंकृतघ्नाःपश्यंतिननृशंसाननास्तिकाः॥ ३० ॥ प्रणम्यशिरसाशैलंतंविमार्गथवानराः॥ तमतिक्रम्यदुर्धर्षःसूर्यवान्नामपर्वतः॥ ३१ ॥ अध्वनादुर्विगाहेनयोजनानिचतुर्दश॥ ततस्तमप्यतिक्रम्यवैद्युतोनामपर्वतः॥ ३२॥ सर्वकामफलैर्वृक्षैःसर्वकालमनोहरैः॥ तत्रभुक्त्वावरार्हाणिमूलानिचफलानिच॥ ३३॥ मधूनिपीत्वाजुष्टानिपरंगच्छतवानराः॥ तत्रनेत्रमनःकांतःकुंजरोनामपर्वतः॥ ३४ ॥ अगस्त्यभवनंयत्रनिर्मितंविश्वकर्मणा॥ तत्रयोजनविस्तारमुच्छ्रितंदशयोजनं॥ ३५॥ शरणंकांचनंदिव्यंनानारत्नविभूषितं॥ तत्रभोगवतीनामसर्पाणामालयःपुरी॥ ३६ ॥ विशालरथ्यादुर्धर्षासर्वतःपरिरक्षिता॥ रक्षितापन्नगैर्घोरैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाविषैः॥ ३७ ॥ सर्पराजोमहाघोरोयस्यांवसतिवासुकिः॥ निर्यायमार्गितव्याचसाचभोगवतीपुरी॥ ३८॥ तत्रचानंतरोद्देशायेकेचनसमावृताः॥ तंचदेशमतिक्रम्यमहानृषभसंस्थितिः॥ ३९॥

ब्दोनित्यंपुल्लिंगः यद्यपिभोगवतीरसातलेप्रसिद्धातथापिरावणस्यजनस्थानवत्सर्पाणामपिभोगवत्याख्यपुरंभूमावप्यस्तीतिवासुकेर्भुवउपर्यपियोगवैभवात्स्थितिरितिचेतएवावगंतव्यं यथागस्त्यस्यकुंजरपर्वतावच्छिन्नेविश्वकर्मनिर्मितभवनेनक्षत्रपदेमलयेपंचवटीदक्षिणभागेचवासस्तथेतिध्येयं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ निर्यायविशेषतोगत्वा ॥ ३८ ॥ समावृताःगुप्तास्तेचमार्गितव्याः ऋषभसंस्थितिःऋषभाकारसंस्थानवान् ॥ ३९ ॥

गोशीर्षकादयश्चंदनभेदाः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ तच्चंदनास्पष्टत्वेहेतुः रोहिताइति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ततऋषभात्परतःपृथिव्याअंतेपुण्यकर्मणांनिवासःसत्रस्वर्गजितएव स्थिताभवंति अतोहे
तोस्ततःपरंपितृलोकोनसेव्यःअगम्यः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ बहुशःकृतापराधोपीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ लभध्वंलप्स्यध्वं तथातत्कार्यमुद्दिश्याधिगुणमधिकगुणोपेतंपुरुषार्थंपुरुष

सर्वरत्नमयःश्रीमानृषभोनामपर्वतः ॥ गोशीर्षकंपद्मकंचहरिश्यामंचचंदनं ॥ ४० ॥ दिव्यमुत्पद्यतेयत्रतच्चैवाग्निसमप्रभं ॥ नतुतच्चंदनंदृष्ट्वास्प्रष्टव्यंतु
कदाचन ॥ ४१ ॥ रोहितानामगंधर्वाघोरंरक्षंतितद्वनं ॥ तत्रगंधर्वपतयःपंचसूर्यसमप्रभाः ॥ ४२ ॥ शैलूषोग्रामणीःशिक्षःशुकोबभ्रुस्तथैवच ॥ र
विसोमाग्निवपुषांनिवासःपुण्यकर्मणां ॥४३॥ अंतेपृथिव्यादुर्धर्षास्ततःस्वर्गजितःस्थिताः ॥ ततःपरंनवःसेव्यःपितृलोकःसुदारुणः ॥ ४४ ॥ राजधा
नीयमस्यैषाकष्टेनतमसावृता ॥ एतावदेवयुष्माभिर्वीरवानरपुंगवाः ॥ शक्यंविचेतुंगंतुंवानातोगतिमतांगतिः ॥ ४५ ॥ सर्वमेतत्समालोक्ययच्चान्य
दपिदृश्यते ॥ गतिंविदित्वावैदेह्याःसन्निवर्तितुमर्हथ ॥४६॥ यश्चमासान्निवृत्तोग्रेदृष्टासीतेतिवक्ष्यति ॥ मत्तुल्यविभवोभोगैःसुखंसविहरिष्यति ॥४७॥
ततःप्रियतरोनास्तिममप्राणाद्विशेषतः ॥ कृतापराधोबहुशोममबंधुर्भविष्यति ॥ ४८ ॥ अमितबलपराक्रमाभवंतोविपुलगुणेषुकुलेषुचप्रसूताः ॥
मनुजपतिसुतांयथालभध्वंतदधिगुणंपुरुषार्थमारभध्वं ॥ ४९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०किष्किंधाकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥
॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथप्रस्थाप्यसहरीन्सुग्रीवोदक्षिणांदिशं ॥ अब्रवीन्मेघसंकाशंसुषेणंनामवानरं ॥ १ ॥ तारायाःपितरंराजाश्वशु
रंभीमविक्रमं ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यमभिगम्यप्रणम्यच ॥ २ ॥ महर्षिपुत्रंमारीचमर्चिष्मंतंमहाकपिं ॥ वृतंकपिवरैःशूरैर्महेंद्रसदृशद्युतिं ॥ ३ ॥

यत्नमारभध्वं ॥४९॥ धभमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ श्वशुरत्वात्प्रांज
लिःप्रणम्याब्रवीत् एतद्विशेषकथनायैवपुनरब्रवीदित्युक्तिः ॥ २ ॥ महर्षिपुत्रंमारीचंमहर्षेर्मरीचेःपुत्रंअर्चिष्मंतंअर्चिष्मदाख्यं अयंतेषुप्रधानः अर्चिर्माल्याख्याअन्येपिमरीचिपुत्राः ॥३॥

मारीचशब्दस्यउत्पत्त्यंतरसंभवान्मरीचिपुत्रानित्युक्तं ॥४॥ ५॥ परिमार्गथमार्गध्वं चंद्रचित्रानिति शूरान्भीमानितिपाठांतरं देशविशेषाइमे ॥ ६ ॥ विपुलानिविशालानि कुक्षिर्देशविशेषः
॥७॥ प्रत्यक्स्रोतोवहाःपश्चिमाभिमुखप्रवाहाः ॥८॥ कांतारगिरयःकांतारयुक्तागिरयःस्थलीअकृत्रिमाभूः शिशिराःशीतलाः ॥ ९ ॥ तत्रादर्शनेततःकिंचित्पश्चिमंगत्वासमुद्रंद्रष्टुमर्हथ तत्रसमु

बुद्धिविक्रमसंपन्नंवैनतेयसमद्युतिं ॥ मरीचिपुत्रान्मारीचानर्चिर्माल्यान्महाबलान् ॥ ४ ॥ ऋषिपुत्रांश्चतान्सर्वान्प्रतीचीमादिशद्दिशं ॥ द्वाभ्यांशतसह
स्राभ्यांकपीनांकपिसत्तमाः ॥ ५ ॥ सुषेणप्रमुखायूयंवैदेहींपरिमार्गथ ॥ सौराष्ट्रान्सहबाह्लीकांश्चंद्रचित्रांस्तथैवच ॥ ६ ॥ स्फीतान्जनपदान्रम्यान्वि
पुलानिपुराणिच ॥ पुन्नागगहनंकुक्षिंबकुलोद्दालकाकुलं ॥ ७ ॥ तथाकेतकखंडांश्चमार्गध्वंहरिपुंगवाः ॥ प्रत्यक्स्रोतोवहाश्चैवनद्यःशीतजलाःशिवाः
॥ ८ ॥ तापसानामरण्यानिकांतारगिरयश्चये ॥ तत्रस्थलीर्मरुप्रायाअत्युच्चशिशिराःशिलाः ॥ ९ ॥ गिरिजालावृतांदुर्गांमार्गित्वापश्चिमांदिशं ॥ ततः
पश्चिममागम्यसमुद्रंद्रष्टुमर्हथ ॥ १० ॥ तिमिनक्राकुलजलंगत्वाद्रक्ष्यथवानराः ॥ ततःकेतकखंडेषुतमालगहनेषुच ॥ ११ ॥ कपयोविहरिष्यंतिना
रिकेलवनेषुच ॥ तत्रसीतांचमार्गध्वंनिलयंरावणस्यच ॥ १२ ॥ वेलातलनिविष्टेषुपर्वतेषुवनेषुच ॥ मुरचीपत्तनंचैवरम्यंचैवजटापुरं ॥ १३ ॥ अवंती
मंगलेपांचतथाचालक्षितंवनं ॥ राष्ट्राणिचविशालानिपत्तनानिततस्ततः ॥ १४ ॥ सिंधुसागरयोश्चैवसंगमेतत्रपर्वतः ॥ महान्सोमगिरिर्नामशतशृं
गोमहाद्रुमः ॥ १५ ॥ तत्रप्रस्थेपुरम्येषुसिंहाःपक्षगमाःस्थिताः ॥ तिमिमत्स्यगजांश्चैवनीडान्यारोपयंतिते ॥ १६ ॥ तानिनीडानिसिंहानांगिरिशृंग
गताश्चये ॥ दृप्तास्तृप्ताश्चमातंगास्तोयदस्वननिःस्वनाः ॥ १७ ॥ विचरंतिविशालेस्मिंस्तोयपूर्णेसमंततः ॥ तस्यशृंगंदिवस्पर्शंकांचनंचित्रपादपं ॥ १८ ॥
सर्वमाशुविचेतव्यंकपिभिःकामरूपिभिः ॥ कोटिंतत्रसमुद्रस्यकांचनींशतयोजनां ॥ १९ ॥

द्रंद्रक्ष्यथेतिनिश्चयएव ॥ १० ॥ ११ ॥ कपयोभवत्सैनिकाः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अवंत्यंगलेयेपुर्यौ आलक्षिताख्यंवनं ॥ १४ ॥ महाद्रुमःमहांतोद्रुमायस्मिन्सः ॥ १५ ॥ सिंहास्तदाख्याःपक्षगमाः
पक्षिणःस्थिताःतेपक्षिणःतिमिमत्स्यगजान्नीडानिस्ववासस्थनान्यारोपयंतिप्रापयंति ॥ १६ ॥ १७ ॥ तोयपूर्णेप्रस्थे ॥ १८ ॥ कोटिंशृंगं समुद्रस्यमध्येइतिशेषः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥घोराणामतएवपापकर्मणांसंहर्तॄणां पावकार्चिःप्रतिकाशाःकोट्यःसमवेताइत्यन्वयः ॥ २१ ॥ नात्यासादयितव्याःनद्रष्टव्यानापराद्धव्यावा नादेयंनग्राह्यं ॥ २२ ॥ २३ ॥ यत्नःकर्तव्योमार्गणइतिशेषः ननुपापकारित्वात्तदनासादनेकथंतत्रमार्गणसंभवोतआह नहितेभ्यइति तद्देशेमृगपक्ष्यादिवत्प्राकृतमृगस्वभावेतिष्ठतामित्यर्थः अतएवनापराद्धव्याइति

दुर्दर्शीपारियात्रस्यगत्वाद्रक्ष्यथवानराः॥ कोट्यस्तत्रचतुर्विंशद्गंधर्वाणांतपस्विनां॥ २०॥ वसंत्यग्निनिकाशानांघोराणांपापकर्मणां॥पावकार्चिःप्रतीकाशाःसमवेताःसमंततः॥ २१॥ नात्यासादयितव्यास्तेवानरैर्भीमविक्रमैः॥ नादेयंचफलंतस्माद्देशात्किंचित्प्लवंगमैः॥ २२॥ दुरासदाहितेवीराःसत्त्ववंतोमहाबलाः॥ फलमूलानितेतत्ररक्षंतेभीमविक्रमाः॥ २३॥ तत्रयत्नश्चकर्तव्योमार्गितव्याचजानकी॥ नहितेभ्योभयंकिंचित्कपित्वमनुवर्ततां॥ २४॥ तत्रवैदूर्यवर्णाभोवज्रसंस्थानसंस्थितः॥ नानाद्रुमलताकीर्णोवज्रोनाममहागिरिः॥ २५॥ श्रीमान्समुदितस्तत्रयोजनानांशतंसमं॥ गुहास्तत्रविचेतव्याःप्रयत्नेनप्लवंगमाः॥ २६॥ चतुर्भागेसमुद्रस्यचक्रवान्नामपर्वतः॥ तत्रचक्रंसहस्रारंनिर्मितंविश्वकर्मणा॥ २७॥ तत्रपंचजनंहत्वाहयग्रीवंचदानवं॥ आजहारततश्चक्रंशंखंचपुरुषोत्तमः॥ २८॥ तत्रसानुषुरम्येषुविशालासुगुहासुच॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः॥ २९॥ योजनानिचतुःषष्टिर्वराहोनामपर्वतः॥ सुवर्णशृंगःसुमहानगाधेवरुणालये॥ ३०॥ तत्रप्राग्ज्योतिषंनामजातरूपमयंपुरं॥ तस्मिन्वसतिदुष्टात्मानरकोनामदानवः॥ ३१॥ तत्रसानुषुरम्येषुविशालासुगुहासुच॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः॥ ३२॥ तमतिक्रम्यशैलेंद्रंकांचनांतरदर्शनं॥ पर्वतःसर्वसौवर्णोधाराप्रस्रवणायुतः॥ ३३॥ तंगजाश्चवराहाश्चसिंहाव्याघ्राश्चसर्वतः॥ अभिगर्जंतिसततंतेनशब्देनदर्पिताः॥ ३४॥

पूर्वव्याख्यातं ॥ २४ ॥ वैदूर्यवर्णआभाचयस्यसः वज्रवत्कठिनसंस्थानेनसंस्थितः ॥ २५ ॥ समुदितःप्रतिष्ठितः समंआयामतोविस्तारतश्चशतयोजनइत्यर्थः ॥ २६ ॥ चतुर्भागेचतुर्थभागे गतइतिशेषः ॥ २७ ॥ तत्रचक्रवत्पर्वते पंचजनंतदाख्यं हयस्येवग्रीवायस्यतंच ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ तत्रवराहपर्वते जातरूपंस्वर्णं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ कांचनांतरदर्शनंकांचनगर्भाअंतरानिर्दरायस्मिंस्तस्यदर्शनंभविष्यतीतिशेषः ॥ ३३ ॥ तंप्राप्यस्थितागजादयस्तेनशब्देनस्वध्वनिजप्रतिध्वनितशब्देनदर्पिताःसर्वतोऽभिगर्जंति ॥ ३४ ॥

सःसौवर्णइतिउक्तः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तेषांषष्टिसहस्रपर्वतानांमध्येराजेवमेरुवत्कांचनःपर्वतोस्ति एनंसावर्णिमेरुरितिवदंति ॥ ३८ ॥ कीदृशोवरस्तत्राह तेनैवमिति आदित्येनएवमुक्तइत्येवंशब्दार्थःसर्वएवेति ॥ ३९ ॥तेभक्तामयीतिशेषः कांचनप्रभाश्चभविष्यंति ॥ ४० ॥ विश्वेदेवादयस्तमुत्तमपर्वतंमेरुंसावर्णिमेरुमागत्यतत्रस्थित्वापश्चिमांसंध्यांप्राप्यआदित्यमुपतिष्ठंतिइत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ४१ ॥ इतःपूर्वभागस्थाअनुक्ताअपिद्वीपाविचेतव्याइत्यर्थतःसिद्धं ॥ ४२ ॥ ततःपरंदशयोजनसहस्रेऽस्ताचलइत्याह योजनानामिति तान्युक्तसं

यस्मिन्हरिहयःश्रिमान्महेंद्रःपाकशासनः॥ अभिषिक्तःसुरैराजामेघोनामसपर्वतः॥ ३५॥ तमतिक्रम्यशैलेंद्रंमहेंद्रपरिपालितं॥ षष्टिंगिरिसहस्राणिकांचनानिगमिष्यथ॥ ३६॥ तरुणादित्यवर्णानिभ्राजमानानिसर्वशः॥ जातरूपमयैर्वृक्षैःशोभितानिसुपुष्पितैः॥ ३७॥ तेषांमध्येस्थितोराजामेरुरुत्तमपर्वतः॥ आदित्येनप्रसन्नेनशैलोदत्तवरःपुरा॥ ३८॥ तेनैवमुक्तः शैलेंद्रःसर्वएवत्वदाश्रयाः॥ मत्प्रसादाद्भविष्यंतिदिवारात्रौचकांचनाः॥ ३९॥ त्वयियेचापिवत्स्यंतिदेवगंधर्वदानवाः॥ तेभविष्यंतिभक्ताश्चप्रभयाकांचनप्रभाः॥ ४०॥ विश्वेदेवाश्चवसवोमरुतश्चदिवौकसः॥ आगत्यपश्चिमांसंध्यांमेरुमुत्तमपर्वतं॥ ४१॥ आदित्यमुपतिष्ठंतितैश्चसूर्योभिपूजितः॥ अदृश्यःसर्वभूतानामस्तंगच्छतिपर्वतं॥ ४२॥ योजनानांसहस्राणिदशतानिदिवाकरः॥ मुहूर्तार्धेनतंशीघ्रमभियातिशिलोच्चयं॥ ४३॥ शृंगेतस्यमहद्दिव्यंभवनंसूर्यसन्निभं॥ प्रासादगणसंबाधंविहितंविश्वकर्मणा॥ ४४॥ शोभितंतरुभिश्चित्रैर्नानापक्षिसमाकुलैः॥ निकेतंपाशहस्तस्यवरुणस्यमहात्मनः॥ ४५॥ अंतरामेरुमस्तंचतालोदशशिरामहान्॥ जातरूपमयःश्रीमान्भ्राजतेचित्रवेदिकः॥ ४६॥ तेषुसर्वेषुदुर्गेषुसरस्सुचसरित्सुच॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः॥ ४७॥ यत्रतिष्ठतिधर्मज्ञस्तपसास्वेनभावितः॥ मेरुसावर्णिरित्येषख्यातोवैब्रह्मणासमः॥ ४८॥ प्रष्टव्योमेरुसावर्णिर्महर्षिःसूर्यसन्निभः॥ प्रणम्यशिरसाभूमौप्रवृत्तिंमैथिलींप्रति॥ ४९॥ एतावज्जीवलोकस्यभास्करोरजनीक्षये॥ कृत्वावितिमिरंसर्वमस्तंगच्छतिपर्वतं॥ ५०॥

ख्यायोजनानि अतीत्येतिशेषः मुहूर्तार्धमेकाघटीतयातंशिलोच्चयमस्तमभियाति ॥ ४३ ॥ अथवरुणपुरवर्णनं शृंगेइति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ दशशिराःदशस्कंधः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ यत्रमेरौ ब्रह्मणासमःमहामेरुवर्तिप्रजापतिसमः ॥ ४८ ॥ मैथिलींप्रतिप्रवृत्तिंमैथिलीसंबंधिप्रवृत्तिंप्रष्टव्यइत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ एतावत्उदयाचलमारभ्यमेरुसावर्णिपर्यंतं ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ निवर्ततनिवर्तध्वं ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ दिष्टसंदिष्टं ॥ ५४ ॥ प्रमाणंकर्तव्याकर्तव्यनिश्चायकाः अथापिएनंसुषेणंविशिष्यप्रमाणंसंस्थाप्य ॥ ५५ ॥ कृतस्यप्रतिकर्मणाउपकारप्रत्युपकारेण अस्यकार्यस्येति रावणवधांतरामकार्यस्येत्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ थममानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ सर्वज्ञःदेशवृत्ताभिज्ञः ॥ २ ॥ वैवस्वतसुतैर्यमसुतैः ॥ ३ ॥ विक्रांतेतिशतबलस्यसंबुद्धिः सर्वतइतिसामान्यतोनियोगः ॥ ४ ॥

एतावद्वानरैःशक्यंगंतुंवानरपुंगवाः॥ अभास्करममर्यादंनजानीमस्ततःपरं॥ ५१ ॥ अवगम्यतुवैदेहींनिलयंरावणस्यच ॥ अस्तंपर्वतमासाद्यपूर्णेमासेनिवर्तत॥ ५२॥ ऊर्ध्वंमासान्नवस्तव्यंवसन्वध्योभवेन्मम॥ सहैवशूरोयुष्माभिःश्वशुरोमेगमिष्यति ॥ ५३ ॥ श्रोतव्यंसर्वमेतस्यभवद्भिर्दिष्टकारिभिः॥ गुरुरेषमहाबाहुःश्वशुरोमेमहाबलः॥ ५४॥ भवंतश्चापिविक्रांताःप्रमाणंसर्वएवहि॥ प्रमाणमेनंसंस्थाप्यपश्यध्वंपश्चिमांदिशं॥ ५५॥ कृतकृत्याभविष्यामःकृतस्यप्रतिकर्मणा॥ अतोन्यदपियत्कार्यंकार्यस्यास्यप्रियंभवेत्॥ संप्रधार्यभवद्भिश्चदेशकालार्थसंहितं॥५६॥ततःसुषेणप्रमुखाःप्लवंगमाःसुग्रीववाक्यंनिपुणंनिशम्य॥ आमंत्र्यसर्वेप्लवगाधिपास्तेजग्मुर्दिशंतांवरुणाभिगुप्तां॥ ५७॥ ॥ इतिश्रीमद्रामायणेवा० आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः॥ ४२॥ ॥ ७॥ ॥ततःसंदिश्यसुग्रीवःश्वशुरंपश्चिमांदिशं॥वीरंशतबलंनामवानरंवानरेश्वरः॥ १ ॥ उवाचराजासर्वज्ञःसर्ववानरसत्तमः॥ वाक्यमात्महितंचैवरामस्यचहितंतदा॥ २॥ वृतःशतसहस्रेणत्वद्विधानांवनौकसां॥ वैवस्वतसुतैःसार्धंप्रविष्टःसर्वमंत्रिभिः॥ ३॥ दिशंह्युदीचींविक्रांतहिमशैलावतंसिकां ॥ सर्वतःपरिमार्गध्वंरामपत्नींयशस्विनीं॥ ४ ॥ अस्मिन्कार्येविनिर्वृत्तेकृतेदाशरथेःप्रिये॥ ऋणान्मुक्ताभविष्यामःकृतार्थार्थविदांवर ॥ ५॥ कृतंहिप्रियमस्माकंराघवेणमहात्मना ॥ तस्यचेत्प्रतिकारोस्तिसफलंजीवितंभवेत्॥ ६॥ अर्थिनःकार्यनिर्वृत्तिमकर्तुरपियश्चरेत्॥ तस्यस्यात्सफलंजन्मकिंपुनःपूर्वकारिणः॥ ७॥

विनिर्वृत्तेविशेषेणानुष्ठिते कृतार्थाःकृतकृत्याः अर्थविदांलब्धाभीष्टानां संधिरार्षः ॥ ५ ॥ अस्तिक्रियेत ॥ ६ ॥ अर्थिनःस्वस्मात्प्रयोजनार्थिनः कार्यनिर्वृत्तिंतत्प्रयोजनानुष्ठानं अकर्तुःपूर्वमुपकाराकर्तुरपियश्चरेत्कुर्यात् ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ इमानिवक्ष्यमाणानि ॥ १० ॥ प्रस्थलाभरताश्चदेशविशेषाः कुरूनुदक्षिणकुरून् ॥ ११ ॥ १२ ॥ लोध्रपद्मकखंडेषुहैमवतेष्वितिशेषः ॥ १३ ॥ तंकालाख्यंपर्वतं ॥ १४ ॥ तस्यशैलेषुगंडपर्वतेषु पर्वतेषुततोमहत्सुतेषु ॥ १५ ॥ तंकालपर्वतं ॥१६॥ ततःसुदर्शनात्परतः पतगाःपक्षिणः॥ १७ ॥१८॥ तंदेवसखपर्वतमतिक्रम्य आकाशंशून्यदेशं शून्यत्वोपपादक

एतांबुद्धिंसमास्थायदृश्यतेजानकीयथा॥ तथाभवद्भिःकर्तव्यमस्मत्प्रियहितैषिभिः॥ ८ ॥ अयंहिसर्वभूतानांमान्यस्तुनरसत्तमः ॥ अस्मासुचगतःप्रीतिरामःपरपुरंजयः॥ ९॥ इमानिबहुदुर्गाणिनद्यःशैलांतराणिच॥ भवंतःपरिमार्गंतुबुद्धिविक्रमसंपदा ॥ १० ॥ तत्रम्लेच्छान्पुलिंदांश्चशूरसेनांस्तथैवच॥ प्रस्थलान्भरतांश्चैवकुरूंश्चसहमद्रकैः॥ ११ ॥ कांबोजयवनांश्चैवशकानांपत्तनानिच॥ अन्वीक्ष्यवरदांश्चैवहिमवंतंविचिन्वथ॥ १२॥ लोध्रपद्मकखंडेषुदेवदारुवनेषुच॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः॥ १३॥ततःसोमाश्रमंगत्वादेवगंधर्वसेवितं॥ कालंनाममहासानुंपर्वतंतंगमिष्यथ॥ १४॥ महत्सुतस्यशैलेषुपर्वतेषुगुहासुच॥ विचिन्वतमहाभागांरामपत्नीमनिंदितां॥ १५॥ तमतिक्रम्यशैलेंद्रंहेमगर्भंमहागिरिं ॥ ततःसुदर्शनंनामपर्वतंगंतुमर्हथ॥ १६॥ ततोदेवसखानामपर्वतःपतगालयः॥ नानापक्षिसमाकीर्णोविविधद्रुमभूषितः ॥१७॥ तस्यकांचनखंडेषुनिर्दरेषुगुहासुच॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः॥ १८॥तमतिक्रम्यचाकाशंसर्वतःशतयोजनं॥ अपर्वतनदीवृक्षंसर्वसत्त्वविवर्जितं॥ १९॥ तत्तुशीघ्रमतिक्रम्यकांताररोमहर्षणं॥ कैलासंपांडुरंप्राप्यहृष्टायूयंभविष्यथ ॥ २० ॥ तत्रपांडुरमेघाभंजांबूनदपरिष्कृतं ॥ कुबेरभवनंरम्यंनिर्मितंविश्वकर्मणा॥ २१ ॥ विशालानलिनीयत्रप्रभूतकमलोत्पला॥ हंसकारंडवाकीर्णाअप्सरोगणसेविता ॥ २२॥ तत्रवैश्रवणोराजासर्वलोकनमस्कृतः॥ धनदोरमतेश्रीमान्गुह्यकैःसहयक्षराट्॥ २३ ॥ तस्यचंद्रनिकाशेषुपर्वतेषुगुहासुच॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ २४ ॥ क्रौंचंतुगिरिमासाद्यबिलंतस्यसुदुर्गमं॥ अप्रमत्तैःप्रवेष्टव्यंदुष्प्रवेशंहितत्स्मृतं॥ २५॥

मपर्वतेत्यादि ॥ १९ ॥ कांतारंअपर्वतवनत्वादिना रोमहर्षणंभयंकरत्वात् ॥ २० ॥ २१ ॥ नलिनीसरसी ॥ २२ ॥ २३ ॥ तस्यकैलासस्य पर्वतेषुगंडपर्वतेषु ॥ २४ ॥ तस्यक्रौंचस्यबिलंस्कंदशक्तिकृतंविवरं ॥ २५॥

तत्रक्रौंचगुहायां ॥ २६ ॥ २७ ॥ कामशैलंकामतपस्थानशैलं तद्विशेषणमवृक्षं मानसंतदाख्यं तत्रमानसपर्वते ॥ २८ ॥ सचेति क्रौंचपर्वतइत्यर्थः सानूनिप्रस्थाश्वभूधराःपर्यंतपर्वतास्तैःसहितः मैनाकइति मैनाकोयंसमुद्रमग्नादन्यः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ वैखानसंवैखानसानामिदं ॥ ३३ ॥ विचरितंसेवितं औपवाह्यःवाहनं ॥ ३४ ॥ तत्सरोऽतिक्रम्य वर्तमानंव्योमकियानवकाशःचंद्रादिसर्वज्योतिर्गणप्रकाशरहितः ॥ ३५ ॥ नापिसांधकारइत्याह गभस्तिभिरिवेति चंद्रादिज्योतींष्यभिभूयअर्कगभस्तिसदृशैःस्वीयैर्गभस्तिभिःप्रकाश्य

वसंतिहिमहात्मानस्तत्रसूर्यसमप्रभाः ॥ देवैरभ्यर्थिताःसम्यग्देवरूपामहर्षयः ॥ २६ ॥ क्रौंचस्यतुगुहाश्चान्याःसानूनिशिखराणिच ॥ दर्दराश्चनितंबाश्वविचेतव्यास्ततस्ततः ॥ २७ ॥ अवृक्षंकामशैलंचमानसंविहगालयं ॥ नगतिस्तत्रभूतानांदेवानांनचरक्षसां ॥ २८ ॥ सचसर्वैर्विचेतव्यःससानुप्रस्थभूधरः ॥ क्रौंचंगिरिमतिक्रम्यमैनाकोनामपर्वतः ॥ २९ ॥ मयस्यभवनंतत्रदानवस्यस्वयंकृतं ॥ मैनाकस्तुविचेतव्यःससानुप्रस्थकंदरः ॥ ३० ॥ स्त्रीणामश्वमुखीनांतुनिकेतस्तत्रतत्रतु ॥ तंदेशंसमतिक्रम्यआश्रमंसिद्धसेवितं ॥ ३१ ॥ सिद्धावैखानसायत्रवालखिल्याश्वतापसाः ॥ वंदितव्यास्ततःसिद्धास्तपसावीतकल्मषाः ॥ ३२ ॥ प्रष्टव्याचापिसीतायाःप्रवृत्तिर्विनयान्वितैः ॥ हिमपुष्करसंछन्नंतत्रवैखानसंसरः ॥ ३३ ॥ तरुणादित्यसंकाशैर्हंसैर्विचरितंशुभैः ॥ औपवाह्यःकुबेरस्यसार्वभौमइतिस्मृतः ॥ ३४ ॥ गजःपर्येतितंदेशंसदासहकरेणुभिः ॥ तत्सरःसमतिक्रम्यनष्टचंद्रदिवाकरं ॥ अनक्षत्रगणंव्योमनिष्पयोदमनादितं ॥ ३५ ॥ गभस्तिभिरिवार्कस्यसतुदेशःप्रकाश्यते ॥ विश्राम्यद्भिस्तपःसिद्धैर्देवकल्पैःस्वयंप्रभैः ॥ ३६ ॥ तंतुदेशमतिक्रम्यशैलोदानामनिम्नगा ॥ उभयोस्तीरयोस्तस्याःकीचकानामवेणवः ॥ ३७ ॥ तेनयंतिपरंतीरंसिद्धान्प्रत्यानयंतिच ॥ उत्तराःकुरवस्तत्रकृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ ३८ ॥ ततःकांचनपद्माभिःपद्मिनीभिःकृतोदकाः ॥ ३९ ॥

ते केते यैःस्वगभस्तिभिःप्रकाश्यतेतत्राह विश्राम्यद्भिरिति सुखोपविष्टैः स्वतपःसिद्धैरतएवदेवकल्पैःसूर्यादिदेवतुल्यैःस्वयंप्रभैश्वसूर्यादिवत्सदेशःप्रकाश्यते यत्तुतत्रचंद्रादीनांसंचाराभाव एवेतितन्न अग्रेसुप्रसिद्धचंद्रादिसंचारवदुत्तरकुरूणांतदूर्ध्वमुपदेशानुपपत्तेः ॥ ३६ ॥ निम्नगा अस्तीतिशेषः अंतःसुषिरोवेणुःकीचकः ॥ ३७ ॥ परंतीरंशैलोदायाइतिशेषः कृतपुण्यानां प्रतिश्रयाःनिवासभूताः ॥ ३८ ॥ पद्मिनीभिःसरसीभिः कृतोदकाःकृतोदककार्याः ॥ ३९ ॥

इतआरभ्योत्तरकुरुदेशस्यभोगभूमित्वकथनं दिव्यनद्योपितत्रसंतीत्याह नीलेत्यादि ॥ ४० ॥ जलाशयास्तटाकादयः ॥ ४१ ॥ निस्तुलाभिर्वर्तुलाभिः निस्तुलंवृत्तमित्यमरः ॥ ४२ ॥ जातरूपैःस्वर्णैरुद्धूतपुलिनायुक्तपुलिनाः नगोत्तमैःपर्वतैःअवगाढाव्याप्ताः ॥ ४३ ॥ नगाःवृक्षाःपत्ररथैःपक्षिभिराकुलाव्याप्ताः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतउत्तरंकेचित्श्लोकारमंतेसततंतत्र नारीभिर्भास्वरप्रभाइत्यंताःप्रक्षिप्ताः प्राचीनपुस्तकेष्वनुपलंभादितिकतकः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ असदविद्यमानंप्रियंयस्यतादृशः ॥ ५३ ॥ अत्रसुमेर्व

नीलवैदूर्यपत्राढ्यानद्यस्तत्रसहस्रशः ॥ रक्तोत्पलवनैश्चात्रमंडिताश्वहिरण्मयैः ॥ ४० ॥ तरुणादित्यसंकाशाभांतितत्रजलाशयाः ॥ महार्हमणिरत्नैश्वकांचनप्रभकेसरैः ॥ ४१ ॥ नीलोत्पलवनैश्चित्रैःसदेशःसर्वतोवृतः ॥ निस्तुलाभिश्वमुक्ताभिर्मणिभिश्वमहाधनैः ॥ ४२ ॥ उद्धूतपुलिनास्तत्रजातरूपैश्वनिम्नगाः ॥ सर्वरत्नमयैश्चित्रैरवगाढानगोत्तमैः ॥ ४३ ॥ जातरूपमयैश्चापिहुताशनसमप्रभैः ॥ नित्यपुष्पफलास्तत्रनगाःपत्ररथाकुलाः ॥ ४४ ॥ दिव्यगंधरसस्पर्शाःसर्वकामान्स्रवंतिच ॥ नानाकाराणिवासांसिफलंत्यन्येनगोत्तमाः ॥ ४५ ॥ मुक्तावैदूर्यचित्राणिभूषणानितथैवच ॥ स्त्रीणांयान्यनुरूपाणिपुरुषाणांतथैवच ॥ ४६ ॥ सर्वर्तुसुखसेव्यानिफलंत्यन्येनगोत्तमाः ॥ महार्हमणिचित्राणिफलंत्यन्येनगोत्तमाः ॥ ४७ ॥ शयनानिप्रसूयंतेचित्रास्तरणवंतिच ॥ मनःकांतानिमाल्यानिफलंत्यत्रापरेद्रुमाः ॥ ४८ ॥ पानानिचमहार्हाणिभक्ष्याणिविविधानिच ॥ स्त्रियश्वगुणसंपन्नारूपयौवनलक्षिताः ॥ ४९ ॥ गंधर्वाःकिन्नराःसिद्धानागाविद्याधरास्तथा ॥ रमंतेसततंतत्रनारीभिर्भास्वरप्रभाः ॥ ५० ॥ सर्वेसुकृतकर्माणःसर्वेरतिपरायणाः ॥ सर्वेकामार्थसहितावसंतिसहयोषितः ॥ ५१ ॥ गीतवादित्रनिर्घोषःसोत्कृष्टहसितस्वरैः ॥ श्रूयतेसततंतत्रसर्वभूतमनोरमः ॥ ५२ ॥ तत्रनामुदितःकश्चिन्नात्रकश्चिदसत्प्रियः ॥ अहन्यहनिवर्धंतेगुणास्तत्रमनोरमाः ॥ ५३ ॥ तमतिक्रम्यशैलेंद्रमुत्तरःपयसांनिधिः ॥ तत्रसोमगिरिर्नाममध्येहेममयोमहान् ॥ ५४ ॥ सतुदेशोविसूर्योपितस्यभासाप्रकाशते ॥ सूर्यलक्ष्म्याभिविज्ञेयस्तपतेवविवस्वता ॥ ५५ ॥

न्वेषणंनोक्तं तत्ररक्षसांवासासंभवादित्याहुः मध्येउत्तरसमुद्रमध्ये ॥ ५४ ॥ सतुदेशःविसूर्योपिसूर्यसंचाररहितोपितस्यभासासोमगिरिप्रभया तपताविवस्वतायुक्तदेशइवसूर्यलक्ष्म्या सूर्योपितदेशश्रियायुक्तःप्रकाशते ॥ ५५ ॥

विश्वमततिव्याप्नोतीतिविश्वात्माव्यापकः तेनविष्णुरूपः विष्लृव्याप्ताविव्यनुसारात् सएवशंभुःशंभवत्यस्मात्सएवैकादशात्मकःएकादशानुवाकार्थैकादशरुद्रात्मकः सएवब्रह्माबृंहणत्वा ज्जगत्स्रष्टृत्वात् एवंरूपत्रयात्माभगवान् तत्रसोमगिरौ कार्यब्रह्मलोकत्वाद्वसतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ नानुक्रामतिवैगतिः तस्यकार्यब्रह्मलोकत्वेनब्रह्मर्षिव्यतिरिक्तस्यतत्रागतेः ब्रह्मर्षिपदेनद हरादिमार्गेणब्रह्मोपासकाकृषयउच्यंते ॥ ५७ ॥ तदाह देवानामपिदुर्गमइति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तत्रापिमतिःक्रियतामिति अन्वेषणायेतिभावः ॥ ६० ॥ प्रियमित्यस्यस्वस्येत्यादिः विदे हजादर्शनजेनकर्मणाविदेहजादर्शनमुद्दिश्यजातेनकर्मणा अन्वेषणकर्मणेतियावत् ॥ ६१ ॥ भूतधराःभूतैःप्राणिभिर्ध्रियंतेतेभूतधराः प्राणिभिरुपजीव्याइत्यर्थः ॥ ६२ ॥ स्वतमानः

भगवांस्तत्रविश्वात्माशंभुरेकादशात्मकः॥ ब्रह्मावसतिदेवेशोब्रह्मर्षिपरिवारितः ॥ ५६ ॥ नकथंचनगंतव्यंकुरूणामुत्तरेणवः ॥ अन्येषामपिभूता नांनानुक्रामतिवैगतिः ॥५७॥ सहिसोमगिरिर्नामदेवानामपिदुर्गमः ॥ तमालोक्यततःक्षिप्रमुपावर्तितुमर्हथ ॥ ५८॥ एतावद्वानरैःशक्यंगंतुंवा नरपुंगवाः॥ अभास्करममर्यादंनजानीमस्ततःपरं॥ ५९॥ सर्वमेतद्विचेतव्यंयन्मयापरिकीर्तितं॥ यदन्यदपिनोक्तंचतत्रापिक्रियतांमतिः॥ ६०॥ ततःकृतंदाशरथेर्महत्प्रियंमहत्प्रियंचापिततोममप्रियं॥ कृतंभविष्यत्यनिलानलोपमाविदेहजादर्शनजेनकर्मणा॥ ६१॥ ततःकृतार्थाःसहिताःसबां धवामयार्चिताःसर्वगुणैर्मनोरमैः॥ चरिष्यथोर्वींप्रतिशांतशात्रवाःसहप्रियाभूतधराःप्लवंगमाः॥ ६२॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिका व्येकिष्किंधाकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः॥ ४३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ विशेषेणतुसुग्रीवोहनूमत्यर्थमुक्तवान्॥ सहितस्मिन्हरि श्रेष्ठेनिश्चितार्थोऽर्थसाधने॥ १ ॥ अब्रवीच्चहनूमंतंविक्रांतमनिलात्मजं॥ सुग्रीवःपरमप्रीतःप्रभुःसर्ववनौकसां ॥ २॥ नभूमौनांतरिक्षेवानांबरेना मरालये॥ नाप्सुवागतिसंगंतेपश्यामिहरिपुंगव॥ ३॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ हनूमत्यर्थस्यसविशेषमुक्तौहेतुः सहीति अर्थसाधने तद्विषये निश्चितार्थःतादृशार्थतद्विषयकनिश्चयवान् ॥ १ ॥ उक्तिप्रकारंदर्शयति अब्रवीच्चेति सर्ववनौकसां मध्येइतिशेषः ॥ २ ॥ अंतरिक्षंपृथिव्यासन्नपक्षिमार्गः अंबरंमेघमार्गः अमरालयःस्वर्गः गतिसंगंगतिप्रतिबंधं ॥ ३ ॥

सर्वलोकविशेषणंसासुराइत्यादि ॥ ४ ॥ लाघवंक्षिप्रकारित्वं ॥ ५ ॥ भूतंप्राणी तत्तस्माद्यथासीतालभ्यतेतत्अर्थजातंत्वमेवानुचिंतय ॥ ६ ॥ बलंशारीरं पराक्रमउत्साहः देशकालानु वृत्तिस्तदुचितकर्मानुष्ठानं नयेनीतिशास्त्रे पंडितेतिसंबुद्धिः ॥ ७ ॥ ततएवंसुग्रीववचनात्कार्यसमासंगंकार्यसिद्धिसंबंधंअवगम्यस्वयंचतत्सामर्थ्याद्यनुभवेनतस्मिन्कार्यसाधकत्वंविदि त्वाचात्तद्गम्यदेशएवसीतांविदित्वाचिंतयामास अस्मिन्स्वकर्तव्यसमर्पणंयुक्तमितिविचारयामास ॥ ८ ॥ चिंताप्रकारमाह सर्वथेति निश्चितार्थःएतदर्थविषयकनिश्चयवान् स्वतोप्यय

सासुराःसहगंधर्वाःसनागनरदेवताः॥विदिताःसर्वलोकास्तेससागरधराधराः ॥ ४॥ गतिर्वेगश्चतेजश्चलाघवंचमहाकपे॥ पितुस्तेसदृशंवीरमारुत स्यमहौजसः॥ ५॥ तेजसावापितेभूतंनसमंभुविविद्यते॥ तद्यथालभ्यतेसीतातत्त्वमेवानुचिंतय ॥ ६ ॥ त्वय्येवहनुमन्नस्तिबलंबुद्धिःपराक्रमः॥ दे शकालानुवृत्तिश्चनयश्चनयपंडित॥ ७॥ ततःकार्यसमासंगमवगम्यहनूमति॥ विदित्वाहनुमंतंचचिंतयामासराघवः ॥८॥ सर्वथानिश्चितार्थोयं हनूमतिहरीश्वरः॥ निश्चितार्थतरश्चापिहनूमान्कार्यसाधने॥ ९ ॥ तदेवप्रस्थितस्यास्यपरिज्ञातस्यकर्मभिः ॥भर्त्रापरिगृहीतस्यध्रुवःकार्यफलोदयः ॥ १० ॥ तंसमीक्ष्यमहातेजाव्यवसायोत्तरंहरिं॥ कृतार्थइवसंहृष्टःप्रहृष्टेंद्रियमानसः॥ ११॥ ददौतस्यततःप्रीतःस्वनामांकोपशोभितं ॥ अंगुलीय मभिज्ञानंराजपुत्र्याःपरंतपः॥ १२ ॥ अनेनत्वांहरिश्रेष्ठचिन्हेनजनकात्मजा॥ मत्सकाशादनुप्राप्तमनुद्विग्नाऽनुपश्यति ॥ १३॥ व्यवसायश्चतेवीरस त्त्वयुक्तश्चविक्रमः॥ सुग्रीवस्यचसंदेशःसिद्धिंकथयतीवमे ॥ १४॥ सतद्गृह्यहरिश्रेष्ठःकृत्वामूर्ध्निकृतांजलिः॥ वंदित्वाचरणौचैवप्रस्थितःप्लवगर्षभः ॥ १५॥ सतत्प्रकर्षन्हरिणांमहद्बलंबभूववीरःपवनात्मजःकपिः॥ गतांबुदव्योम्निविशुद्धमंडलःशशीवनक्षत्रगणोपशोभितः॥ १६॥

मतिशयेनकार्यसाधनेनिश्चितार्थः ॥ ९ ॥ प्रस्थितस्यभर्त्राप्रस्थापितस्य परिज्ञातस्यपरीक्षितस्य परिगृहीतस्यश्रेष्ठतयेतिशेषः कार्यस्यफलोदयःसीतादर्शनप्राप्तिरूपः सध्रुवोनिश्चिता र्थः ॥ १० ॥ व्यवसायोत्तरंकार्यसाधनेश्रेष्ठंतंहरिंहनूमंतंसमीक्ष्यप्रहृष्टेंद्रियमानसोबभूव ॥ ११ ॥ ततोनिश्चितकार्यसाधकत्वादेवहेतोः राजपुत्र्याःअभिज्ञानंप्रत्यभिज्ञासाधनंददौ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तावत्पर्यंतंमद्गमननिश्चयःकथमतआह व्यवसायश्चेति ॥ १४ ॥ तदभिज्ञानपदार्थं ॥ १५ ॥ सतत् हरिणां दीर्घाभावआर्षः महद्बलंप्रकर्षन् ॥ १६ ॥

हरिवरविक्रमश्रेष्ठसिंहविक्रम अतिबलपवनसुतहनूमन् तवैवबलमाश्रितोहमस्मि अतोऽनल्पैर्विक्रमैर्जनकसुतायथाऽधिगम्यतेतथाकुरुष्व इत्यब्रवीदितिशेषः रामसुग्रीवयोःसाधारणमिदंवचः ॥ १७ ॥ कतकेनतुचतुस्त्रिंशत्संख्यश्लोकःसर्गोयमुक्तः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआ०किष्किंधाकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ७ ॥

अतिबलबलमाश्रितस्तवाहंहरिवरविक्रमविक्रमैरनल्पैः॥ पवनसुतयथाऽधिगम्यतेसाजनकसुताहनुमंस्तथाकुरुष्व॥ १७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०किष्किंधाकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः॥ ४४ ॥ ॥७॥ सर्वांश्चाहूयसुग्रीवःप्लवगान्प्लवगर्षभः॥ समस्तांश्चाब्रवीद्राजारामकार्यार्थसिद्धये॥१॥ एवमेतद्विचेतव्यंभवद्भिर्वानरोत्तमैः॥ तदुग्रशासनंभर्तुर्विज्ञायहरिपुंगवाः॥ २॥ शलभाइवसंछाद्यमेदिनींसंप्रतस्थिरे॥रामःप्रस्रवणेतस्मिन्न्यवसत्सहलक्ष्मणः॥३॥ प्रतीक्षमाणस्तंमासंसीताधिगमनेकृतः॥उत्तरांतुदिशंरम्यांगिरिराजसमावृतां ॥ ४॥ प्रतस्थेसहसावीरोहरिःशतबलिस्तदा॥ पूर्वांदिशंप्रतिययौविनतोहरियूथपः॥५॥तारांगदादिसहितःप्लवगःपवनात्मजः॥ अगस्त्याचरितामाशांदक्षिणांहरियूथपः॥ ६॥ पश्चिमांचदिशंघोरांसुषेणःप्लवगेश्वरः॥ प्रतस्थेहरिशार्दूलोदिशंवरुणपालितां॥ ७॥ ततःसर्वादिशोराजाचोदयित्वायथातथं॥ कपिसेनापतिर्वीरोमुमोदसुखितःसुखं॥ ८॥ एवंसंचोदिताःसर्वेराज्ञावानरयूथपाः॥ स्वांस्वांदिशमभिप्रेत्यत्वरिताःसंप्रतस्थिरे ॥ ९॥ नदंतश्चोन्नदंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः॥क्ष्वेडंतोधावमानाश्चविनदंतोमहाबलाः॥ १०॥ एवंसंचोदिताःसर्वेराज्ञावानरयूथपाः॥ आनयिष्यामहेसीतांहनिष्यामश्चरावणं॥ ११॥ अहमेकोवधिष्यामिप्राप्तंरावणमाहवे॥ ततश्चोन्मथ्यसहसाहरिष्येजनकात्मजां॥ १२॥ वेपमानांश्रमेणाद्यभवद्भिःस्थीयतामिति ॥ एकएवाहरिष्यामिपातालादपिजानकीं॥ १३॥ विधमिष्याम्यहंवृक्षान्दारयिष्याम्यहंगिरीन्॥ धरणींदारयिष्यामिक्षोभयिष्यामिसागरान्॥ १४॥

सर्वानिति ॥ १ ॥ उक्तिप्रकारएवमिति ॥ २ ॥ प्राप्तनियोगानामुद्योगः शलभाइवेति ॥ ३ ॥ यःसीताभ्यधिगमेतद्वृत्तांतज्ञानेऽवधिभूतःकृतस्तंमासमित्यन्वयः गिरिराजोहिमालयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ यथातथंयथायोग्यमित्यर्थः मुमोदचिक्रीड ॥ ८ ॥ अभिप्रेत्यउद्दिश्य ॥ ९ ॥ नादादयःशब्दावांतरभेदाः ॥ १० ॥ आनयिष्यामहेइत्यादेरूचुरित्यनेनान्वयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ श्रमेणवेपमानामितिजनकजाविशेषणं ॥ १३ ॥ १४ ॥

अहंयोजनेत्येकस्यवाक्यं शतयोजनेत्यन्यस्य ॥ १५ ॥ १६ ॥ एकैकःएकशइत्यर्थः ॥ १७॥ थकमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ७ ॥ गतेष्विति॥ १ ॥ प्रणतआत्मादेहोयस्यास्तीति ॥२॥ दुंदुभिनामेति अत्रदुंदुभिशब्देनमहिषशब्देनचतत्पुत्रोमायाविनामादानवउच्यते तद्वृत्तांतस्यैवाग्रेवक्ष्यमाणत्वात्_ मायावीनामतेजस्वीदुंदुभेःपूर्वजःसुतइतिप्रागुक्तेस्तस्यतत्पुत्रत्वंपितुर्माहिषाकारत्वात्तत्पुत्रस्यचतदाकारत्वमितिचबोध्यं ॥ ३ ॥ मलयंमलयगुहां ॥ ४ ॥ ५ ॥

अहंयोजनसंख्यायाःप्लवेयंनात्रसंशयः॥ शतयोजनसंख्यायाःशतंसमधिकंत्वहं ॥ १५ ॥ भूतलेसागरेवापिशैलेषुचवनेषुच॥ पातालस्यापिवामध्येनममाच्छिद्यतेगतिः॥ १६॥ इत्येकैकस्तदातत्रवानराबलदर्पिताः॥ ऊचुश्चवचनंतस्यहरिराजस्यसन्निधौ॥ १७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः॥ ४५॥ ॥७॥ ॥गतेषुवानरेंद्रेषुरामःसुग्रीवमब्रवीत्॥ कथंभवान्विजानीतेसर्वंवैमंडलंभुवः॥ १॥ सुग्रीवश्चततोराममुवाचप्रणतात्मवान्॥ श्रूयतांसर्वमाख्यास्येविस्तरेणवचोमम ॥ २॥ यदातुदुंदुभिंनामदानवंमहिषाकृतिं॥ प्रतिकालयतेवालीमलयंप्रतिपर्वतं॥ ३ ॥ तदाविवेशमहिषोमलयस्यगुहांप्रति ॥ विवेशवालीतत्रापिमलयंतज्जिघांसया ॥ ४॥ ततोहंतत्रनिक्षिप्तोगुहाद्वारिविनीतवत्॥ नचनिष्क्रामतेवालीतदासंवत्सरेगते॥ ५॥ ततःक्षतजवेगेनआपुपूरेतदाबिलं॥ तदहंविस्मितोदृष्ट्वाभ्रातुःशोकविषार्दितः॥ ६॥ अथाहंगतबुद्धिस्तुसुव्यक्तंनिहतोगुरुः॥ शिलापर्वतसंकाशाबिलद्वारिमयाकृता॥ ७॥ अशक्नुवन्निष्क्रमितुंमहिषोविनशिष्यति॥ ततोहमागांकिष्किंधांनिराशस्तस्यजीविते॥ ८॥ राज्यंचसुमहत्प्राप्यतारांचरुमयासह॥ मित्रैश्चसहितस्तस्यवसामिविगतज्वरः॥ ९॥ आजगामततोवालीहत्वातंवानरर्षभः॥ ततोहमददांराज्यंगौरवाद्भययंत्रितः॥ १०॥ समांजिघांसुर्दुष्टात्मावालीप्रव्यथितेंद्रियः ॥ परिकालयतेवालीधावंतंसचिवैःसह॥ ११॥ ततोहंवालिनातेनसोनुबद्धःप्रधावितः॥ नदीश्चविविधाःपश्यन्वनानिनगराणिच॥ १२॥

आपुपूरेपूर्णं ॥ ६ ॥ निहतइतिगतबुद्धिःप्राप्तबुद्धिः जातइतिशेषः ततोमयेत्यादि ॥ ७ ॥ विनशिष्यतीत्यस्येतिबुद्ध्येतिशेषः तस्यवालिनः ॥ ८ ॥ तारांचप्राप्येतिसंबंधः वसामिअवसं ॥ ९ ॥ १० ॥ परिकालयतेसचिवैःसहधावंतमनुधावतिस्म॥ ११ ॥ ततस्तेनवालिनासोहमनुबद्धोनुद्रुतःप्रधावितः ॥ १२ ॥

ततोवैतदनुधावनहेतोर्मयागोष्पदवत्परिभ्राम्यमाणेयंपृथिवीअलातचक्रप्रतिमाआदर्शतलसंकाशाचदृष्टा गोष्पदवदित्यनेनलंघनेऽप्रयासउक्तः अलातचक्रेत्यनेनस्वीयोभ्रमणवेगः आदर्शतलेत्यनेनभूचक्रवर्तिपदार्थस्यस्पष्टमनुभवउक्तः ॥ १३ ॥ उक्तमेवविवृणोति पूर्वांदिशमिति ॥ १४ ॥ अप्सरसशब्दोऽकारांतोप्यार्षः ॥ १५ ॥परिकाल्यमानःपरिकालयमानःपलायमानइत्यर्थः अकारलोपआर्षः पुनरावृत्यउदयगिरिभुवः ॥ १६ ॥ तस्यादिशःतांदिशंत्यक्त्वा ॥ १७ ॥ द्रुमांतरेशैलांतरेचतद्व्यवहितंवालिनंपश्यन्अपरांपश्चिमांदिशंसमभिद्रुतइतिशेषः ॥ १८ ॥ गिरिसत्तमंअभिधावितइतिशेषः ॥ १९ ॥ मेरुंमहामेरुं नविंदेनलभे ॥ २० ॥ किमब्रवीत्तदाह इदानीमिति मेमयास्मृतं किंस्मृतंतदाह यथेति ॥ २१ ॥ तदापूर्वकाले अ

आदर्शतलसंकाशाततोवैपृथिवीमया ॥ अलातचक्रप्रतिमादृष्टागोष्पदवत्कृता ॥ १३ ॥ पूर्वांदिशंततोगत्वापश्यामिविविधान्द्रुमान् ॥ पर्वतान्सदरीन्रम्यान्सरांसिविविधानिच ॥ १४ ॥ उदयंतत्रपश्यामिपर्वतंधातुमंडितं ॥ क्षीरोदंसागरंचैवनित्यमप्सरसालयं ॥ १५ ॥ परिकाल्यमानस्तुतदावालिनाभिद्रुतोह्यहं ॥ पुनरावृत्यसहसाप्रस्थितोहंतदाविभो ॥ १६ ॥ दिशस्तस्यास्ततोभूयःप्रस्थितोदक्षिणांदिशं ॥ विंध्यपादपसंकीर्णांचंदनद्रुमशोभितां ॥ १७ ॥ द्रुमशैलांतरेपश्यन्भूयोदक्षिणतोपरां ॥ अपरांचदिशंप्राप्तोवालिनासमभिद्रुतः ॥ १८ ॥ सपश्यन्विविधान्देशानस्तंचगिरिसत्तमं ॥ प्राप्यचास्तंगिरिश्रेष्ठमुत्तरंसंप्रधावितः ॥ १९ ॥ हिमवंतंचमेरुंचसमुद्रंचतथोत्तरं ॥ यदानविंदेशरणंवालिनासमभिद्रुतः ॥ २० ॥ ततोमांबुद्धिसंपन्नोहनुमान्वाक्यमब्रवीत् ॥ इदानींमेस्मृतंराजन्यथावालीहरीश्वरः ॥ २१ ॥ मतंगेनतदाशप्तोह्यस्मिन्नाश्रममंडले ॥ प्रविशेद्यदिवावालीमूर्धास्यशतधाभवेत् ॥ २२ ॥ तत्रवासःसुखोऽस्माकंनिरुद्विग्नोभविष्यति ॥ तत्रपर्वतमासाद्यऋष्यमूकंनृपात्मज ॥ २३ ॥ नविवेशतदावालीमतंगस्यभयात्तदा ॥ एवंमयातदाराजन्प्रत्यक्षमुपलक्षितं ॥ पृथिवीमंडलंसर्वंगुहामस्यागतस्ततः ॥ २४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ॥ ॥

स्मिन्नाश्रममंडलेवालीयदाप्रविशेत्तदास्यमूर्धाशतधाभवेदितिहरीश्वरोमतंगेनशप्तः ॥ २२ ॥ तत्रमतंगाश्रमे निरुद्विग्नःनिर्भयः आसाद्यस्थितस्यममसमीपमितिशेषः नविवेशेत्यन्वयः ॥ २३ ॥ तदाजातशापकृतादितिशेषः गुहांऋष्यमूकस्येतिशेषः ॥ २४ ॥ वरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकि०षट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥

यथोक्तंस्वस्वान्वेषणीयतयोक्तंदेशमनतिक्रम्येत्यर्थः ॥ १ ॥ आकाशंवनगिर्यनाद्वतप्रदेशमित्यर्थः नदीदुर्गानिति नदीप्रवाहैर्गंतुमशक्यादेशानदीदुर्गास्तान् ॥ २ ॥ ३ ॥ दिवसमित्यत्यंतसंयोगेद्वितीया धृताःउद्युक्ताः मेदिन्यांसर्वाधारभूतायांनिद्रासौकर्यार्थमितिभावः ॥ ४ ॥ तेषुदेशेषुसर्वर्तुकान्नित्यसन्निहितसर्वर्तुयुक्तानतएवसदासफलद्रुमान् सर्वेष्वहस्सुविचयनसमयेसमासाद्यकामंप्राप्यरजनींरजन्यांशय्यांचक्रुः ताद्दशवृक्षवत्त्वंचदेशस्यरामप्रसादात् ॥ ५ ॥ तदहःप्रस्थानदिवसंप्रथमंकृत्वागताः पुनर्मासेगतेनिराशाःसीताऽलाभेप्रस्रवणंगताः

दर्शनार्थंतुवैदेह्याःसर्वतःकपिकुंजराः ॥ व्यादिष्टाःकपिराजेनयथोक्तंजग्मुरंजसा ॥ १ ॥ तेसरांसिसरित्कक्षानाकाशंनगराणिच ॥ नदीदुर्गांस्तथादेशान्विचिन्वंतिसमंततः ॥ २ ॥ सुग्रीवेणसमाख्याताःसर्वेवानरयूथपाः ॥ तत्रदेशान्विचिन्वंतिसशैलवनकाननान् ॥ ३ ॥ विचित्यदिवसंसर्वेसीताधिगमनेधृताः ॥ समायांतिस्ममेदिन्यांनिशाकालेषुवानराः ॥ ४ ॥ सर्वर्तुकांश्चदेशेषुवानराःसफलद्रुमान् ॥ आसाद्यरजनींशय्यांचक्रुःसर्वेष्वहस्सुते ॥ ५ ॥ तदहःप्रथमंकृत्वामासेप्रस्रवणंगताः ॥ कपिराजेनसंगम्यनिराशाःकपिकुंजराः ॥ ६ ॥ विचित्यतुदिशंपूर्वांयथोक्तांसचिवैःसह ॥ अदृष्ट्वाविनतःसीतामाजगाममहाबलः ॥ ७ ॥ दिशमप्युत्तरांसर्वांविविच्यसमहाकपिः ॥ आगतःसहसैन्येनभीतःशतबलिस्तदा ॥ ८ ॥ सुषेणःपश्चिमामाशांविविच्यसहवानरैः ॥ समेत्यमासेपूर्णेतुसुग्रीवमुपचक्रमे ॥ ९ ॥ तंप्रस्रवणपृष्ठस्थंसमासाद्याभिवाद्यच ॥ आसीनंसहरामेणसुग्रीवमिदमब्रुवन् ॥ १० ॥ विचिताःपर्वताःसर्वेवनानिगहनानिच ॥ निम्नगाःसागरांताश्चसर्वेजनपदाश्चये ॥ ११ ॥ गुहाश्चविचिताःसर्वायाश्चतेपरिकीर्तिताः ॥ विचिताश्चमहागुल्मलतावितत्संतताः ॥ १२ ॥ गहनेषुचदेशेषुदुर्गेषुविषमेषुच ॥ सत्वान्यतिप्रमाणानिविचितानिहतानिच ॥ येचैवगहनादेशाविचितास्तेपुनःपुनः ॥ १३ ॥ उदारसत्वाभिजनोहनूमान्समैथिलींज्ञास्यतिवानरेंद्र ॥ दिशंतुयामेवगतातुसीतातामास्थितोवायुसुतोहनूमान् ॥ १४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥

आगताःकपिराजेनसंगम्यस्थिताइत्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ उपचक्रमेप्राप्तः ॥ ९ ॥ १० ॥ सागरांताःसागरमध्यवर्तिद्वीपाः ॥ ११ ॥ लतावितनैर्लताप्रतानैःसंतताःसमंताद्व्याप्तास्तादृशामहागुल्मलतागृहविशेषाः ॥ १२ ॥ १३ ॥ दिक्त्रयासत्त्वसिद्धंनिश्चयमर्थमनुवदति उदारेति ॥ १४ ॥ अभटमानः ॥ इतिश्री०रा०वा०आ०कि०सप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥

प्रचक्रमे अन्वेष्टुमितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अन्वेषमाणास्तेविविधानिफलान्यपिभक्षयंतःसीतांनददृशुः ॥ ४ ॥ ५ ॥ यत्रनिर्जलत्वादिवद्गहनंतादृशान्यपिदुरन्वेष्याणिविचिन्वंतीत्यन्वयः भृशपीडिताःनिर्जलारण्यान्वेषणेनक्षुत्पिपासाभ्यांपीडिताः सदेशोनिर्जलादिदेशोयद्यपिदुरन्वेष्योऽथापितंविचित्यततस्तंदेशंत्यक्त्वाऽन्यदेशंविविशुरित्यग्रिमेणान्वयः॥ ६ ॥ ७ ॥ वंध्यफलाःअनुत्पन्नफलाः ॥ ८ ॥ ९ ॥ वल्ल्योवृक्षाद्याश्रिताः वीरुधोभूम्याधाराः स्थलेयत्र स्थलेनेत्यनुकर्षः ॥ १० ॥ भ्रमरैर्विवर्जिताःविगतंवर्जितंयासुताः संयुक्ताइत्यर्थः तादृशाःफुल्लपंक

सहतारांगदाभ्यांतुसहसाहनुमान्कपिः ॥ सुग्रीवेणयथोद्दिष्टंगंतुंदेशंप्रचक्रमे॥ १ ॥ सतुदूरमुपागम्यसर्वैस्तैःकपिसत्तमैः॥ ततोविचित्यविंध्यस्यगुहाश्चगहनानिच ॥ २ ॥ पर्वताग्रनदीदुर्गान्सरांसिविपुलद्रुमान्॥ वृक्षखंडांश्चविविधान्पर्वतान्वनपादपान् ॥ ३ ॥ अन्वेषमाणास्तेसर्वेवानराःसर्वतोदिशं ॥ नसीतांददृशुर्वीरामैथिलींजनकात्मजां ॥ ४ ॥ तेभक्षयंतोमूलानिफलानिविविधान्यपि ॥ निर्जलंनिर्जनंशून्यंगहनंघोरदर्शनं॥५॥ तादृशान्यप्यरण्यानिविचित्यभृशपीडिताः॥ सदेशश्चदुरन्वेष्योगुहागहनवान्महान्॥ ६ ॥ त्यक्त्वातुतंततोदेशंसर्वेवैहरियूथपाः ॥ देशमन्यंदुराधर्षंविविशुश्चाकुतोभयाः ॥ ७ ॥ यत्रवंध्यफलावृक्षाविपुष्पाःपर्णवर्जिताः॥ निस्तोयाःसरितोयत्रमूलंयत्रसुदुर्लभं ॥ ८ ॥ नसंतिमहिषायत्रनमृगानचहस्तिनः॥ शार्दूलाःपक्षिणोवापियेचान्येवनगोचराः ॥ ९ ॥ नचात्रवृक्षानौषध्योनवल्ल्योनापिवीरुधः॥ स्निग्धपत्राःस्थलेयत्रपद्मिन्यःफुल्लपंकजाः ॥ १० ॥ प्रेक्षणीयाःसुगंधाश्चभ्रमरैश्चविवर्जिताः॥ कंडुर्नाममहाभागःसत्यवादीतपोधनः ॥ ११ ॥ महर्षिःपरमामर्षीनियमैर्दुष्प्रधर्षणः॥ तस्यतस्मिन्वनेपुत्रोबालकोदशवार्षिकः॥ १२ ॥ प्रनष्टोजीवितांतायक्रुद्धस्तेनमहामुनिः॥ तेनधर्मात्मनाशप्तंकृत्स्नंतत्रमहद्वनं ॥ १३ ॥ अशरण्यंदुराधर्षंमृगपक्षिविवर्जितं ॥ तस्यतेकाननांतांस्तुगिरीणांकंदराणिच ॥ १४ ॥

जाश्चयत्रनसंति यत्रवनेकंडुर्नाममहर्षिरासीत् ॥ ११ ॥ वनेपूर्वमितिशेषः इदानीमुक्तलक्षणः ॥ १२ ॥ जीवितांतायजीवितांतंगत्वाप्रनष्टस्तेनबालदुर्मरणेनक्रुद्धोमुनिरभूत् ततस्तेनधर्मात्मनाशापानुग्रहसमर्थप्रबलधर्मवतातत्रकालेशप्तमभूत् ॥ १३ ॥ शापस्वरूपमाह अशरण्यंअनावासं तेवानरास्तस्यकाननांतान्विचिन्वंतीत्यन्वयः ॥ १४ ॥

नदीनांप्रभवानिउत्पत्तिस्थानानि ॥ १५ ॥ तेप्रविश्यवनांतरमितिशेषः तमसुरंददृशुरित्यन्वयः ॥ १६ ॥ सुरेभ्योनिर्भयःसुरनिर्भयः तथावरदानादितिभावः ॥ १७ ॥ गाढंपरिहिताःदृढंपरिबद्धवस्त्राःसन्नद्धाइतियावत् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सर्वंविचितंज्ञात्वेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ लठमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिका

प्रभवानिनदीनांचविचिन्वंतिसमाहिताः॥ तत्रचापिमहात्मानोनापश्यन्जनकात्मजां ॥ १५ ॥ हर्तारंरावणंवापिसुग्रीवप्रियकारिणः ॥ तेप्रविश्यतुतंभीमंलतागुल्मसमावृतं ॥ १६ ॥ ददृशुर्भीमकर्माणमसुरंसुरनिर्भयं ॥ तंदृष्ट्वावानराघोरंस्थितंशैलमिवासुरं॥ १७ ॥ गाढंपरिहिताःसर्वेदृष्ट्वातंपर्वतोपमं ॥ सोपितान्वानरान्सर्वान्नष्टाःस्थेत्यब्रवीद्बली॥ १८ ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धोमुष्टिमुद्यम्यसंगतं ॥ तमापतंतंसहसावालिपुत्रोंगदस्तदा ॥ १९ ॥ रावणोयमितिज्ञात्वातलेनाभिजघानह॥ सवालिपुत्राभिहतोवक्त्राच्छोणितमुद्वमन्॥ २० ॥ असुरोन्यपतद्भूमौपर्यस्तइवपर्वतः ॥ तेतुतस्मिन्निरुच्छ्वासेवानराजितकाशिनः॥ २१ ॥ विचिन्वन्प्रायशस्तत्रसर्वंतेगिरिगह्वरं॥ विचितंतुततःसर्वंसर्वेतेकाननौकसः ॥ २२ ॥ अन्यदेवापरंघोरंविविशुर्गिरिगह्वरं॥ तेविचित्यपुनःखिन्नाविनिष्पत्यसमागताः ॥ एकांतेवृक्षमूलेतुनिषेदुर्दीनमानसाः ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथांगदस्तदासर्वान्वानरानिदमब्रवीत्॥ परिश्रांतोमहाप्राज्ञःसमाश्वास्यशनैर्वचः॥ १ ॥ वनानिगिरयोनद्योदुर्गाणिगहनानिच ॥ दरीगिरिगुहाश्चैवविचिताःसर्वमंततः॥ २ ॥ तत्रतत्रसहास्माभिर्जानकीनचदृश्यते॥ तथारक्षोपहर्ताचसीतायाश्चैवदुष्कृती॥ ३ ॥ कालश्चनोमहान्यातःसुग्रीवश्चोग्रशासनः ॥ तस्माद्भवंतःसहिताविचिन्वंतुसमंततः॥ ४ ॥ विहायतंद्रींशोकंचनिद्रांचैवसमुत्थितां॥ विचिनुध्वंतथासीतांपश्यामोजनकात्मजां ॥ ५ ॥

व्येकिष्किंधाकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ समाश्वास्यवानरानितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ रक्षःतद्रूपोपहर्तेत्याद्यर्थः ॥ ३ ॥ नोमहान्यातः मासमध्येइतिशेषः तन्मध्येऽल्पोऽवशिष्टइतिभावः परावृत्यगमनेमहदनिष्टमित्याह सुग्रीवश्चेति ॥ ४ ॥ तथाविचिनुध्वंयथासीतांपश्यामइत्यन्वयः ॥ ५ ॥

अनिर्वेदमखेदं दाक्ष्यंसामर्थ्यं अपराजयंकार्यापराङ्मुखत्वं एतत्वक्ष्यमाणं ॥ ६ ॥ हेवनौकसःइदंदुर्गंवनमयापिविचिन्वंतुभवंतः आदरात्पुनराह खेदंत्यक्त्वापुनर्विचिन्वतां ॥ ७ ॥ निर्वेदंखेदं नोन्मीलनमनुन्मीलनमनुद्योगइतियावत् नक्षमंनयुक्तं ॥ ८ ॥ तत्रहेतुः सुग्रीवइति ॥ ९ ॥ यदिमदुक्तमेतन्नरोचतेतर्हियदन्यत्क्षमंतदुच्यतां ॥ १० ॥ ११ ॥ वोयुष्माकं यदंगद

अनिर्वेदंचदाक्ष्यंचमनसश्चापराजयं ॥ कार्यसिद्धिकराण्याहुस्तस्मादेतद्ब्रवीम्यहं ॥ ६ ॥ अद्यापीदंवनंदुर्गंविचिन्वंतुवनौकसः ॥ खेदंत्यक्त्वापुनःसर्वं वनमेवविचिन्वतां ॥ ७॥ अवश्यंकुर्वतांतस्यदृश्यतेकर्मणःफलं ॥ परंनिर्वेदमागम्यनहिनोन्मीलनंक्षमं ॥ ८ ॥ सुग्रीवःक्रोधनोराजातीक्ष्णदंडश्च वानराः ॥ भेतव्यंतस्यसततंरामस्यचमहात्मनः ॥ ९ ॥ हितार्थमेतदुक्तंवःक्रियतांयदिरोचते ॥ उच्यतांहिक्षमंयत्तत्सर्वेषामेववानराः ॥ १० ॥ अंगदस्यवचःश्रुत्वावचनंगंधमादनः ॥ उवाचव्यक्तयावाचापिपासाश्रमखिन्नया ॥ ११ ॥ सदृशंखलुवोवाक्यमंगदोयदुवाचह ॥ हितंचैवानुकूलंचक्रियतामस्यभाषितं ॥ १२ ॥ पुनर्मार्गामहेशैलान्कंदरांश्चशिलास्तथा ॥ काननानिचशून्यानिगिरिप्रस्रवणानिच ॥ १३ ॥ यथोद्दिष्टानिसर्वाणिसुग्रीवेण महात्मना ॥ विचिन्वंतुवनंसर्वेगिरिदुर्गाणिसंगताः ॥ १४ ॥ ततःसमुत्थायपुनर्वानरास्तेमहाबलाः ॥ विंध्यकाननसंकीर्णांविचेरुर्दक्षिणांदिशं ॥ १५ तेशारदाभ्रप्रतिमंश्रीमद्रजतपर्वतं ॥ शृंगवंतंदरीवंतमधिरुह्यचवानराः ॥ १६ ॥ तत्रलोध्रवनंरम्यंसप्तपर्णवनानिच ॥ विचिन्वंतोहरिवराःसीतादर्शनकांक्षिणः ॥ १७ ॥ तस्याग्रमधिरूढास्तेश्रांताविपुलविक्रमाः ॥ नपश्यंतिस्मवैदेहींरामस्यमहिषींप्रियां ॥ १८ ॥ तेतुदृष्टिगतंदृष्ट्वातंशैलंबहुकंदरं ॥ अध्यारोहंतहरयोवीक्षमाणाःसमंततः ॥ १९ ॥ अवरुह्यततोभूमिंश्रांताविगतचेतसः ॥ स्थितामुहूर्तंतत्राथवृक्षमूलमुपाश्रिताः ॥ २० ॥ तेमुहूर्तंसमाश्वस्ताःकिंचिद्भग्नपरिश्रमाः ॥ पुनरेवोद्यताःकृत्स्नांमार्गितुंदक्षिणांदिशं ॥ २१ ॥ हनुमत्प्रमुखास्तावत्प्रस्थिताःप्लवगर्षभाः ॥ विंध्यमेवादितःकृत्वा विचेरुश्चसमंततः ॥ २२ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकोनपंचाशःसर्गः ॥४९॥ ॥ ॥७९॥

उवाचतत्सदृशंतस्यैवेतिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तस्यरजतपर्वतस्य ॥ १८ ॥ दृष्टिगतंदृष्टिगोचरं अध्यारोहंत अवारोहंतेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ आदितस्तावद्विंध्यंविचेरुरन्वेषणायेतिशेषः तावच्छब्दोवाक्यालंकारे ॥ २२ ॥रफमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआ०कि०एकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥

सहेति ॥ १ ॥ विषमेषुक्लेशजनकेषु ॥ २ ॥ दक्षिणपश्चिमांकोटिंनैर्ऋत्यभागीयशृंगं सकालःसुग्रीवकल्पितःकालः व्यत्यवर्ततव्यतिक्रांतः ॥ ३ ॥ सदेशःनैर्ऋत्यविंध्यकोटिप्रदेशः ॥ ४ ॥ परस्परेणरहिताःप्रत्येकमन्योन्यस्याविदूरतोभूत्वाहनूमान्गजादयश्चविचिन्वंतिस्म ॥ ५ ॥ ६ ॥ विवृतमनावृतद्वारं ॥ ७ ॥ दुर्गंदुर्गमं दानवेनमयेन ॥ ८ ॥ तत्रततः निष्क्रमन्निराक्रमन्

सहतारांगदाभ्यांतुसंगम्यहनुमान्कपिः ॥ विचिनोतिचविंध्यस्यगुहाश्चगहनानिच ॥ १ ॥ सिंहशार्दूलजुष्टाश्चगुहाश्चपरितस्तदा ॥ विषमेषुनगेंद्रस्यमहाप्रस्रवणेषुच ॥ २ ॥ आसेदुस्तस्यशैलस्यकोटिंदक्षिणपश्चिमां ॥ तेषांतत्रैववसतांसकालोव्यत्यवर्तत ॥ ३ ॥ सहिदेशोदुरन्वेष्योगुहागहनवान्महान् ॥ तत्रवायुसुतःसर्वंविचिनोतिस्मपर्वतं ॥ ४ ॥ परस्परेणरहिताअन्योन्यस्याविदूरतः ॥ गजोगवाक्षोगवयःशरभोगंधमादनः ॥ ५ ॥ मैंदश्चद्विविदश्चैवहनूमान्जांबवानपि ॥ अंगदोयुवराजश्चतारश्चवनगोचरः ॥ ६ ॥ गिरिजालावृतान्देशान्मार्गित्वादक्षिणांदिशं ॥ विचिन्वंतस्ततस्तत्रददृशुर्विवृतंबिलं ॥ ७ ॥ दुर्गमृक्षबिलंनामदानवेनाभिरक्षितं ॥ क्षुत्पिपासापरीतास्तुश्रांतास्तुसलिलार्थिनः ॥ ८ ॥ अवकीर्णंलतावृक्षैर्ददृशुस्तेमहाबिलं ॥ तत्रक्रौंचाश्चहंसाश्चसारसाश्चापिनिष्क्रमन् ॥ ९ ॥ जलार्द्राश्चक्रवाकाश्चरक्तांगाःपद्मरेणुभिः ॥ ततस्तद्बिलमासाद्यसुगंधिदुरतिक्रमं ॥ १० ॥ विस्मयव्यग्रमनसोबभूवुर्वानरर्षभाः ॥ संजातपरिशंकास्तेतद्बिलंप्लवगोत्तमाः ॥ ११ ॥ अभ्यपद्यंतसंहृष्टास्तेजोवंतोमहाबलाः ॥ नानासत्वसमाकीर्णंदैत्येंद्रनिलयोपमं ॥ १२ ॥ दुर्दर्शमिवघोरंचदुर्विगाह्यंचसर्वशः ॥ ततःपर्वतकूटाभोहनुमान्मारुतात्मजः ॥ १३ ॥ अब्रवीद्वानरान्घोरान्कांतारवनकोविदः ॥ गिरिजालावृतान्देशान्मार्गित्वादक्षिणांदिशं ॥ १४ ॥ वयंसर्वेपरिश्रांतानचपश्याममैथिलीं ॥ अस्माच्चापिबिलाद्धंसाःक्रौंचाश्चसहसारसैः ॥ १५ ॥ जलार्द्राश्चक्रवाकाश्चनिष्पतंतिस्मसर्वशः ॥ नूनंसलिलवानत्रकूपोवायदिवाह्रदः ॥ १६ ॥ तथाचेमेबिलद्वारेस्निग्धास्तिष्ठंतिपादपाः ॥ इत्युक्तास्तद्बिलंसर्वेविविशुस्तिमिरावृतं ॥ १७ ॥

॥ ९ ॥ सुगंधि बिलांतर्वक्ष्यमाणदिव्यगंधपुष्पसंबद्धवातसंगात् ॥ १० ॥ संजातपरिशंकाःसंजातजलसंभावनाः ॥ ११ ॥ दैत्येंद्रनिलयःपातालं ॥ १२ ॥ १३ ॥ कांतारवनकोविदःतत्प्रवेशादौसमर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ इत्युक्ताः हनूमतेतिशेषः ॥ १७ ॥

निशाम्यअवलोक्य ॥ १८ ॥ नसज्जतेनप्रतिबध्यते तेजःप्रभावः अन्येतुतेषांदृष्टिर्नसज्जते तत्रत्यपदार्थेष्वितिशेषः तिमिरावृतत्वात् अतएवतेजःपराक्रमयोरपिकुंठितगमनं यद्यपिवा योरिवगतिस्तथापियतोदृष्टिस्तमसिप्रतिबद्धावर्ततेऽतोवेगेनपरस्परहस्तग्रहणपूर्वकंप्रविष्टाइत्यर्थः अतएवगृह्यहस्तैःपरस्परमित्यग्रेहनुमदुक्तिरित्याहुः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अन्योन्यं संपरिष्वज्यतिमिरदेशविनिर्गमजसंतोषवशादितिशेषः यद्वान्योन्यंहस्तावलंबनंकृत्वाहस्तेनपरस्परस्योरआदिसम्यग्धृत्वेतियावत् पूर्वोक्तस्यैवविस्तरः नष्टसंज्ञास्तृषावशात्तदाह तृषिता

अचंद्रसूर्यंहरयोददृशूरोमहर्षणं ॥ निशाम्यतस्मात्सिंहांश्चतांस्तांश्चमृगपक्षिणः ॥ १८ ॥ प्रविष्टाहरिशार्दूलाबिलंतिमिरसंवृतं॥ ननेपांसज्जतेदृष्टिर्नते जोनपराक्रमः ॥ १९ ॥ वायोरिवगतिस्तेषांदृष्टिस्तमसिवर्तते ॥ तेप्रविष्टास्तुवेगेनतद्बिलंकपिकुंजराः ॥ २० ॥ प्रकाशंचाभिरामंचददृशुर्देशमुत्तमं ॥ ततस्तस्मिन्बिलेभीमेनानापादपसंकुले ॥ २१ ॥ अन्योन्यंसंपरिष्वज्यजग्मुर्योजनमंतरं ॥ तेनष्टसंज्ञास्तृषिताःसंभ्रांताःसलिलार्थिनः ॥ २२ ॥ परिपे तुर्बिलेतस्मिन्कंचित्कालमतंद्रिताः ॥ तेकृशादीनवदनाःपरिश्रांताःप्लवंगमाः ॥ २३ ॥ आलोकंददृशुर्वीरानिराशाजीवितेयदा ॥ ततस्तंदेशमागम्य सौम्यावितिमिरंवनं ॥ २४ ॥ ददृशुःकांचनान्वृक्षान्दीप्तवैश्वानरप्रभान् ॥ सालांस्तालांस्तमालांश्चपुन्नागान्वंजुलान्धवान् ॥ २५ ॥ चंपकान्नागवृ क्षांश्चकर्णिकारांश्चपुष्पितान् ॥ स्तबकैःकांचनैश्चित्रैरक्तैःकिसलयैस्तथा ॥ २६ ॥ आपीडैश्चलताभिश्चहेमाभरणभूषितान् ॥ तरुणादित्यसंकाशान्वै दूर्यमयवेदिकान् ॥ २७ ॥ विभ्राजमानान्वपुषापादपांश्चहिरण्मयान् ॥ नीलवैदूर्यवर्णाश्चपद्मिनीःपतगैर्वृताः ॥ २८ ॥ महद्भिःकांचनैर्वृक्षैर्वृतंबालार्कस न्निभैः ॥ जातरूपमयैर्मत्स्यैर्महद्भिश्चाथपंकजैः ॥ २९ ॥ नलिनीस्तत्रददृशुःप्रसन्नसलिलायुताः ॥ कांचनानिविमानानिराजतानितथैवच ॥ ३० ॥

इति ॥ २२ ॥ परिपेतुरिति अधोमार्गावलंबनांधकारेगताः ॥ २३ ॥ आलोकमेवददृशुःनतुजलं जीवितेनिराशायदाबभूवुस्तदोच्यमानलक्षणंदेशमागम्यकांचनान्वृक्षांश्चददृशुः यद्वा जीवितेनिराशाबभूवुस्तदाभगवत्कृपयाआलोकंददृशुरुच्यमानविशेषणेदेशेकांचनान्वृक्षान्ददृशुः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आपीडैःस्तबकशेखरैर्लताभिश्चसंयुक्तान्पादपान्ददृशुः ॥ २७ ॥ पद्मिनीःपद्मलताः ॥ २८ ॥ २९ ॥ पद्मादियुतानलिनीःसरांसिचददृशुः ॥ ३० ॥

मुक्ताजालैर्मुक्ताखचितजालैरावृतानि हैमेत्यादिगृहमुख्यानीत्यस्यविशेषणं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ यानानिशिबिकादीनि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ व्यवतिष्ठंततूष्णी मवस्थिताबभूवुः ॥ ३९ ॥ पप्रच्छहनूमानित्यर्थस्यैवसविशेषप्रतिपादनं ततोहनूमानिति ॥ ४० ॥ अनढमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये

तपनीयगवाक्षाणिमुक्ताजालावृतानिच ॥ हैमराजतभौमानिवैदूर्यमणिमंतिच ॥ ३१ ॥ ददृशुस्तत्रहरयोगृहमुख्यानिसर्वशः ॥ पुष्पितान्फलिनोवृ क्षान्प्रवालमणिसन्निभान् ॥ ३२ ॥ कांचनभ्रमरांश्चैवमधूनिचसमंततः ॥ मणिकांचनचित्राणिशयनान्यासनानिच ॥ ३३ ॥ विविधानिविशाला निददृशुस्तेसमंततः ॥ हैमराजतकांस्यानांभाजनानांचराशयः ॥ ३४ ॥ अगुरूणांचदिव्यानांचंदनानांचसंचयान् ॥ शुचीन्यभ्यवहाराणिमूलानिच फलानिच ॥ ३५ ॥ महार्हाणिचयानानिमधूनिरसवंतिच ॥ दिव्यानामंबराणांचमहार्हाणांचसंचयान् ॥ ३६ ॥ कंबलानांचचित्राणामजिनानांचसं चयान् ॥ तत्रतत्रविचिन्वंतोबिलेतत्रमहाप्रभाः ॥ ३७ ॥ ददृशुर्वानराःशूराःस्त्रियंकांचिददूरतः ॥ तांचतेददृशुस्तत्रचीरकृष्णाजिनांबरां ॥ ३८ ॥ ता पसींनियताहारांज्वलंतीमिवतेजसा ॥ विस्मिताहरयस्तत्रव्यवतिष्ठंतसर्वशः ॥ पप्रच्छहनुमांस्तत्रकासित्वंकस्यवाबिलं ॥ ३९ ॥ ततोहनूमान्गिरि सन्निकाशःकृतांजलिस्तामभिवाद्यवृद्धां ॥ पप्रच्छकात्वंभवनंबिलंचरत्नानिचेमानिवदस्वकस्य ॥ ४० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेपंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इत्युक्त्वाहनुमांस्तत्रचीरकृष्णाजिनांबरां ॥ अब्रवीत्तांमहाभागांतापसींधर्मचारि णीं ॥ १ ॥ इदंप्रविष्टाःसहसाबिलंतिमिरसंवृतं ॥ क्षुत्पिपासापरिश्रांताःपरिखिन्नाश्चसर्वशः ॥ २ ॥ महद्धरण्याविवरंप्रविष्टाःस्मपिपासिताः ॥ इमां स्त्वेवंविधान्भावान्विविधानद्भुतोपमान् ॥ ३ ॥ दृष्ट्वावयंप्रव्यथिताःसंभ्रांतानष्टचेतसः ॥ कस्यैतेकांचनावृक्षास्तरुणादित्यसन्निभाः ॥ ४ ॥ शुचीन्य भ्यवहाराणिमूलानिचफलानिच ॥ कांचनानिविमानानिराजतानिगृहाणिच ॥ ५ ॥

कि०पंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वाकात्वंभवनमित्यादिपृष्ट्वा ॥ १ ॥ किमब्रवीत्तदाह इदमिति सहसाहठात् ॥ २ ॥ उक्तमेवार्थंप्रपंचयति महदिति भा वान्पदार्थान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ कस्येतेजसा संभूताइतिशेषः ॥ ७ ॥ आत्मनस्तवेत्यर्थः कस्यवान्यस्यवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ अजानतांएतत्स्वरूपमजानतां ॥ ९ ॥ १० ॥ माययाविचित्रनिर्माणशक्त्या कोमयइ त्याशंक्यतत्प्रसिद्धिमाह पुरेति विश्वकर्माशिल्पी हप्रसिद्धं ॥ ११ ॥ येनेदंनिर्मितंसदानवानांविश्वकर्मेत्यन्वयः निर्माणशक्तिबीजमाह सत्विति ॥ १२ ॥ वरंविचित्रसृष्टिसामर्थ्यरूपं अपिचसर्वमौशनसंधनंनिर्माणसाधनपदार्थजातंनिर्माणसाधनशिल्पंशास्त्रज्ञानंचलेभे शिल्पशास्त्रस्योशनःप्रणीतत्वात्तद्धनत्वव्यपदेशः बलवान्उक्तरूपबलवान् सर्वकामेश्वरःस्वसृष्टि भोग्यविशेषाणामीश्वरोभोक्ता ॥ १३ ॥ सुखितोऽत्रोवास हेमायांतदाख्याप्सरसिसक्तं ॥ १४ ॥ दानवपुंगवमशनिंगृह्यगृहीत्वाविक्रम्यैवयुद्धंकृत्वैवपुरंदरोजघान यद्यप्यसुरशिल्पीम

तपनीयगवाक्षाणिमणिजालावृतानिच ॥ पुष्पिताःफलवंतश्चपुण्याःसुरभिगंधयः ॥ ६ ॥ इमेजांबूनदमयाःपादपाःकस्यतेजसा ॥ कांचनानिचप द्मानिजातानिविमलेजले ॥ ७ ॥ कथंमत्स्याश्चसौवर्णादृश्यंतेसहकच्छपैः ॥ आत्मनस्त्वनुभावाद्वाकस्यवैतत्तपोबलं ॥ ८ ॥ अजानतांनःसर्वेषांम र्वमाख्यातुमर्हसि ॥ एवमुक्ताहनुमतातापसीधर्मचारिणी ॥ ९ ॥ प्रत्युवाचहनूमंतंसर्वभूतहितेरता ॥ मयोनाममहातेजामायावीवानरर्षभ ॥ १० ॥ तेनेदंनिर्मितंसर्वंमाययाकांचनंवनं ॥ पुरादानवमुख्यानांविश्वकर्माबभूवह ॥ ११ ॥ येनेदंकांचनंदिव्यंनिर्मितंभवनोत्तमं ॥ सतुवर्षसहस्राणितप स्तप्त्वामहद्वने ॥ १२ ॥ पितामहाद्वरंलेभेसर्वमौशनसंधनं ॥ विधायसर्वंबलवान्सर्वकामेश्वरस्तदा ॥ १३ ॥ उवाससुखितःकालंकंचिदस्मिन्महाव ने ॥ तमप्सरसिहेमायांसक्तंदानवपुंगवम् ॥ १४ ॥ विक्रम्यैवाशनिंगृह्यजघानेशःपुरंदरः ॥ इदंचब्रह्मणादत्तंहेमायैवनमुत्तमं ॥ १५ ॥ शाश्वतः कामभोगश्चगृहंचेदंहिरण्मयं ॥ दुहितामेरुसावर्णेरहंतस्याःस्वयंप्रभा ॥ १६ ॥ इदंरक्षामिभवनंहेमायावानरोत्तम ॥ ममप्रियसखीहेमानृत्तगी तविशारदा ॥ १७ ॥

योनित्यइतिकथंहननंतस्यतथापियएवासुरशिल्पिपदस्थःसर्वोपिमयाख्यइतिप्रवाहनित्यतैवतस्येंद्रवदितिनदोषः तस्मिंश्चहतेइदंवनंशाश्वतःकामभोगइदंगृहंचमयभुक्तायैहेमायैन्या यप्राप्तत्वात्भगवताब्रह्मणादत्तमित्यर्थः एतेनविचित्रनिर्माणसामर्थ्यगुणयोगादत्रब्रह्मशब्दोमयदानवपरइत्यपास्तं हतेनदानासंभवात् ॥ १५ ॥ स्वयंप्रभेत्यन्वर्थंनामतस्याः तेनसूर्या वलोकाभावेपिप्रकाशवत्त्वमुपपादितं तस्याहेमायाःभवनमित्यन्वयः ॥ १६ ॥ ननुत्वंकिमर्थंरक्षसितत्राह ममप्रियसखीति ॥ १७ ॥

दत्तवरारक्षणसामर्थ्यवत्त्वात्सखित्वेनप्रार्थितरक्षणाच एवंस्ववृत्तांतमुक्त्वाहनूमदादिवृत्तांतंपृच्छति किमिति ॥ १८ ॥ अभ्यवहाराणिअभ्यवहार्याणि ॥ १९ ॥ अथपमानः ॥ इति श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इदंवचनंवक्ष्यमाणं ॥ १ ॥ यदिचैतत्किकार्यमित्यादि प्राक्पृष्टार्थतत्त्वं ॥ २ ॥ ३ ॥ सर्वलोकराजत्वेनतस्येश्वरत्वंसूचितं ॥ ४ ॥ बलाद्बलात्कारेण ॥ ५ ॥ ६ ॥ अंगदप्रमुखैर्वानरैःसहवयंप्रस्थापिताः ॥ ७ ॥ सहितामिलिताःसंतोरावणंसी

तयादत्तवराचास्मिरक्षामिभवनंमहत् ॥ किंकार्यंकस्यवाहेतोःकांताराणिप्रपद्यथ ॥ १८ ॥ कथंचेदंवनंदुर्गंयुष्माभिरुपलक्षितं ॥ शुचीन्यभ्यवहा राणिमूलानिचफलानिच ॥ भुक्त्वापीत्वाचपानीयंसर्वमेवक्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येएकपंचाशःसर्गः ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथतानब्रवीत्सर्वान्विश्रांतान्हरियूथपान् ॥ इदंवचनमेकाग्रातापसीधर्मचारिणी ॥ १ ॥ वानरायदिवःखेदःप्रनष्टःफलभक्ष णात् ॥ यदिचैतन्मयाश्राव्यंश्रोतुमिच्छामितांकथां ॥ २ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ आर्जवेनयथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ३ ॥ राजासर्वस्यलोकस्यमहेंद्रवरुणोपमः ॥ रामोदाशरथिःश्रीमान्प्रविष्टोदंडकावनं ॥ ४ ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रावैदेह्यासहभार्यया ॥ तस्यभार्याजनस्था नाद्रावणेनहृताबलात् ॥ ५ ॥ वीरस्तस्यसखाराज्ञःसुग्रीवोनामवानरः ॥ राजावानरमुख्यानांयेनप्रस्थापितावयं ॥ ६ ॥ अगस्त्यचरितामाशांदक्षिणां यमरक्षितां ॥ सहैभिर्वानरैर्मुख्यैरंगदप्रमुखैर्वयं ॥ ७ ॥ रावणंसहिताःसर्वेराक्षसंकामरूपिणं ॥ सीतयासहवैदेह्यामार्गध्वमितिचोदिताः ॥ ८ ॥ विचि त्यतुवनंसर्वंसमुद्रंदक्षिणांदिशं ॥ वयंबुभुक्षिताःसर्वेवृक्षमूलमुपाश्रिताः ॥ ९ ॥ विवर्णवदनाःसर्वेसर्वेध्यानपरायणाः ॥ नाधिगच्छामहेपारंमग्ना श्चिंतामहार्णवे ॥ १० ॥ चारयंतस्ततश्चक्षुर्दृष्टवंतोमहद्बिलं ॥ लतापादपसंपन्नंतिमिरेणसमावृत्तं ॥ ११ ॥ अस्माद्धंसाजलक्लिन्नाःपक्षैःसलिलरेणु भिः ॥ कुरराःसारसाश्चैवनिष्पतंतिपतत्रिणः ॥ १२ ॥

तयासहमार्गध्वमितिवयंचोदिताश्वस्मः ॥ ८ ॥ तदाह विचित्यत्विति समुद्रंविचेतुकामाइतिशेषः ॥ ९ ॥ नाधिगच्छाम हेइतिस्वयंप्रभासंबोधनं नाध्यगच्छाम पारंचिंतामहार्णवस्येति शेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ सलिलरेणुभिःसलिलपद्मरेणुयुक्तपक्षैरुपलक्षिताइत्यर्थः निष्पतंतिनिष्पतिताः ॥ १२ ॥

अनुमानंजलानुमापकोहेतुरागतंमनःप्राप्तं ॥ १३ ॥ अस्मिन्देशेततोगच्छामइत्युक्त्वानिबिडांधकारत्वात्परस्परंहस्तैर्गाढंगृहीत्वानिपतिताः गुहामितिशेषः हस्तेइतिपाठेपिहस्तैरित्येवार्थः परिष्वज्येतिपूर्वोक्तस्वरसात् ॥ १४ ॥ एतत्सीतान्वेषणरूपं ॥ १५ ॥ यतोबुभुक्षिताःअतःपरिद्यूनाःक्षीणाः ॥ १६ ॥ १७ ॥ किंतेकुर्वंतु प्रियमितिशेषः ॥ १८ ॥ परितुष्टास्मि प्रत्युपचिकीर्षावचनेनैवेतिभावः धर्मेणचरंत्याःधर्मानुष्ठानेनवर्तमानायाः ॥ १९ ॥ अत्रकतकस्तुद्विपंचाशत्सर्गसमाप्तिमाह ॥ ५२ ॥ ॥ ॥ ॥ एवमुक्तइति ॥ २० ॥२१॥

साध्वत्रप्रविशामेतिमयातूक्ताःप्लवंगमाः॥ तेषामपिहिसर्वेषामनुमानमुपागतं॥ १३ ॥ अस्मिन्निपतिताःसर्वेप्यथकार्यत्वरान्विताः ॥ ततोगाढंनिपतितागृह्यहस्तैःपरस्परं॥ १४ ॥इदंप्रविष्टाःसहसाबिलंतिमिरसंवृतं॥ एतन्नःकार्यमेतेनकृत्येनवयमागताः ॥ १५ ॥ त्वांचैवोपगताःसर्वेपरिद्यूनाबुभुक्षिताः॥ आतिथ्यधर्मदत्तानिमूलानिचफलानिच ॥ १६ ॥ अस्माभिरुपयुक्तानिबुभुक्षापरिपीडितैः ॥ यत्त्वयारक्षिताःसर्वेम्रियमाणाबुभुक्षया॥ १७॥ ब्रूहिप्रत्युपकारार्थंकिंतेकुर्वंतुवानराः॥ एवमुक्तातुसर्वज्ञावानरैस्तैःस्वयंप्रभा ॥ १८ ॥ प्रत्युवाचततःसर्वानिदंवानरयूथपान्॥ सर्वेषांपरितुष्टास्मिवानराणांतरस्विनां॥ १९॥ चरंत्याममधर्मेणनकार्यमिहकेनचित्॥ ॥इत्यार्षेश्री०वा०आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेद्विपंचाशःसर्गः ॥५२॥ ॥ ॥ ॥एवमुक्तःशुभंवाक्यंतापस्याधर्मसंहितं॥ २०॥ उवाचहनुमान्वाक्यंतामनिंदितलोचनां ॥ शरणंत्वांप्रपन्नाःस्मःसर्वेवैधर्मचारिणीं॥ २१ ॥ यःकृतःसमयोस्मासुसुग्रीवेणमहात्मना॥ सतुकालोव्यतिक्रांतोबिलेचपरिवर्ततां ॥ २२ ॥ सात्वमस्माद्बिलादस्मानुत्तारयितुमर्हसि॥ तस्मात्सुग्रीववचनादतिक्रांतान्गतायुषः॥ २३ ॥ त्रातुमर्हसिनःसर्वान्सुग्रीवभयशंकितान्॥ महच्चकार्यमस्माभिःकर्तव्यंधर्मचारिणि॥ २४॥ तच्चापिनकृतंकार्यमस्माभिरिहवासिभिः॥ एवमुक्ताहनुमतातापसीवाक्यमब्रवीत्॥ २५॥ जीवताडुष्करंमन्येप्रविष्टेननिवर्तितुं ॥ तपसःसुप्रभावेणनियमोपार्जितेनच॥ २६॥ सर्वानेवबिलादस्मात्तारयिष्यामिवानरान्॥ निमीलयतचक्षूंषिसर्वेवानरपुंगवाः॥ २७॥

समयःकालावधिर्मासरूपः बिलेचबिलेएव ॥ २२ ॥ तस्माद्धेतोरस्माद्बिलादस्मानित्यन्वयः गतायुषोनष्टजीवितान् तत्रहेतुः सुग्रीववचनादतिक्रांतानिति सुग्रीवाज्ञप्तकालादतिक्रांतकालानित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रविष्टेनइदंबिलंप्रविष्टेनप्राणिनाजीवताअस्मान्निवर्तितुंदुष्करंमन्ये तर्हिवर्यांकिकुर्मस्तत्राह तपसइति ॥ २६ ॥ २७॥

निमीलिताःसंतोऽकस्मादुन्मीलनभियासुकुमारांगुलैःकरैः ॥ २८ ॥ सहसादृष्टिंपिदधुः ॥ २९ ॥ ३० ॥ इदमब्रवीद्विज्ञोहर्षात्यर्थमितिभावः ॥ ३१ ॥ प्रस्रवणःकिष्किंधासमीपप्रस्रवणादन्योयमित्याहुः अत्युच्चत्वात्ततोपितस्यदर्शनमित्यन्ये यत्रेच्छातत्रगंतव्यमितितात्पर्यं ॥ ३२ ॥ अखगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेद्विपंचाशःसर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ॥ ॥ कतकरीत्यात्रिपंचाशःसर्गः ॥५३॥ ॥ ततइति ॥१॥ गिरिदुर्गंऋक्षबिलाख्यं समयःकालावधिः ॥ २ ॥ तदाशिशिरारंभसम

नहिनिष्क्रमितुंशक्यमनिमीलितलोचनैः॥ ततोनिमीलिताःसर्वेसुकुमारांगुलैःकरैः॥ २८॥ सहसापिदधुर्दृष्टिंहृष्टागमनकांक्षया॥ वानरास्तुमहात्मानोहस्तरुद्धमुखास्तदा॥ २९॥ निमेषांतरमात्रेणबिलादुत्तारितास्तया॥ उवाचसर्वांस्तांस्तत्रतापसीधर्मचारिणी ॥ ३०॥ निःसृतान्विषमात्तस्मात्समाश्वास्येदमब्रवीत्॥ एषविंध्योगिरिःश्रीमान्नानाद्रुमलतायुतः॥ ३१ ॥ एषप्रस्रवणःशैलःसागरोयंमहोदधिः ॥ स्वस्तिवोस्तुगमिष्यामिभवनंवानरर्षभाः॥ इत्युक्त्वातद्बिलंश्रीमत्प्रविवेशस्वयंप्रभा॥ ३२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेद्विपंचाशःसर्गः॥ ५२॥ ततस्तेददृशुर्घोरंसागरंवरुणालयं॥ अपारमभिगर्जंतंघोरैरूर्मिभिराकुलं॥ १ ॥ मयस्यमायाविहितंगिरिदुर्गंविचिन्वतां ॥ तेषांमासोव्यतिक्रांतोयोराज्ञासमयःकृतः॥ २ ॥ विंध्यस्यतुगिरेःपादेसंप्रपुष्पितपादपे॥ उपविश्यमहात्मानश्चिंतामापेदिरेतदा॥ ३ ॥ ततःपुष्पातिभाराग्रान्लताशतसमावृतान्॥ द्रुमान्वासंतिकान्दृष्ट्वावभूवुर्भयशंकिताः॥ ४॥ तेवसंतमनुप्राप्तंप्रतिवेद्यपरस्परं॥ नष्टसंदेशकालार्थानिपेतुर्धरणीतले ॥ ५ ॥ ततस्तान्कपिवृद्धांश्चशिष्टांश्चैववनौकसः॥ वाचामधुरयाभाष्ययथावदनुमान्यच॥ ६॥ सतुसिंहवृषस्कंधःपीनायतभुजःकपिः ॥ युवराजोमहाप्राज्ञअंगदोवाक्यमब्रवीत्॥ ७॥ शासनात्कपिराजस्यवयंसर्वेविनिर्गताः॥ मासःपूर्णोबिलस्थानांहरयःकिंनबुध्यत॥ ८ ॥

ये ॥ ३ ॥ पुष्पातिभारयुक्तान्यग्राणियेषां वासंतिकान्वसंतकालेफलवतआम्रादीन् ॥ ४ ॥ भयकृतशंकांविवृणोति तेइति वसंतमनुप्राप्तंप्रकृतशिशिरकालस्योत्तरकालमासन्नतयाप्राप्तप्रायं नष्टःसंदेशकालेराजसंदिष्टमासरूपेकालेऽनुष्ठेयोर्थोयेषांते ॥ ५ ॥ तान्भयेनभूतलेपतितान् शिष्टान्वृद्धेभ्योऽन्यान् अनुमान्यसंपूज्य ॥ ६ ॥ प्राज्ञअंगदइत्यार्षं ॥ ७ ॥ शासनव्यतिक्रमंदर्शयति मासइति अन्वेषणावधित्वेनदत्तइत्यर्थः किंनबुध्यतनाबुध्यत कालात्ययमितिशेषः ॥ ८ ॥

कालात्ययमेवाह वयमिति आश्वयुजेऽतीतप्रायेइतिशेषः कार्तिकेसमनुप्राप्तेत्वंरावणवधेयतेत्युक्तेः ततःपंचदशरात्रकालसंख्ययाप्रवर्तितदूतैर्व्यवस्थिताःमिलिताः एवंचामांतमानेनाश्विनस्योत्तरेदीपोत्सवामायुतेपक्षेसर्वसेनागमनंकिष्किंधायां रामस्यक्रोधस्तुतत्रैवपक्षेकार्तिकसन्निधावपितदुद्यमाभावकृतः ततःकार्तिकेऽवधिरन्वेषणस्यततोमार्गशुक्लद्वंद्वंपक्षं प्रायस्त्वद्वैपौषःक्षयमासः कार्तिकादित्रयेनान्यतइत्युक्तेः अतोमार्गशुक्लएवआम्रादीनांपुष्पोद्गमः उत्पाततोवा तादृशरीत्यापुष्पोद्गमंदृष्ट्वाविवसंतासन्नतानुमानेनभयोपपत्तिः कतकादयस्तु अन्वेषणेऽवधित्वेनदत्तःपौषोमासः आश्वयुजेइत्यस्यतत्प्रत्यासन्नकार्तिकांतेइत्यर्थः कालसंख्येति कार्तिकोत्तरंपंचदशरात्रसंख्याकालेनावधिनावानरानयनायदूतप्रेषणं ततःपूर्णिमांतमानेनमार्गशुक्लेनसर्ववानरागमनं ततःपौषाद्यदिनेदिक्ष्वन्वेषणायवानरप्रस्थानं तत्रपौषेमाघकृष्णीयकिंचिद्दिनसहितेऽतीतेइदंवाक्यमित्याहुः तेषांसीतानयनोत्तरंसीतांप्रतिद्वादशमासा

वयमाश्वयुजेमासिकालसंख्याव्यवस्थिताः ॥ प्रस्थिताःसोपिचातीतःकिमतःकार्यमुत्तरं ॥ ९॥ भवंतःप्रत्ययंप्राप्तानीतिमार्गविशारदाः॥ हितेष्वभिरताभर्तुर्निसृष्टाःसर्वकर्मसु ॥ १० ॥ कर्मस्वप्रतिमाःसर्वेदिक्षुविश्रुतपौरुषाः ॥ मांपुरस्कृत्यनिर्याताःपिंगाक्षप्रतिचोदिताः॥ ११ ॥ इदानीमकृतार्थानांमर्तव्यंनात्रसंशयः॥ हरिराजस्यसंदेशमकृत्वाकःसुखीभवेत्॥ १२ ॥ अस्मिन्नतीतेकालेतुसुग्रीवेणकृतेस्वयं ॥ प्रायोपवेशनंयुक्तंसर्वेपांचवनौकसां ॥ १३ ॥ तीक्ष्णःप्रकृत्यासुग्रीवःस्वामिभावेव्यवस्थितः ॥ नक्षमिष्यतिनःसर्वानपराधकृतोगतान् ॥ १४ ॥ अप्रवृत्तौचसीतायाःपापमेवकरिष्यति ॥ तस्मात्क्षममिहाद्यैवगंतुंप्रायोपवेशनं ॥ १५॥

रावणावधिरितिस्पष्टमेव पंपायांचैत्रेआगमनमित्यस्योक्तत्वात्ततःपूर्वंफाल्गुनेसीतापहारइतिचस्पष्टमेव एवंचमाघकृष्णेतच्छुक्लादौवाहनूमतःसीतासमीपगमनेहनूमंतंप्रतिवर्ततेदशमोमासोद्वौतुशेषौप्लवंगमेतिसीतोक्तिविरोधः किंच हनूमतोलंकाप्रवेशदिनेप्रदोषसमयेएवपूर्णकल्पचंद्रोदयवर्णनंचविरोधइत्याहुः उक्तमेवविस्तरेणाह भवंतइति प्रत्ययंअन्वेषणार्थराजनियोगंप्राप्ताज्ञातवंतोभवंतो मांपुरस्कृत्यनिर्याताइत्यन्वयः ॥१०॥११॥ तस्यकालस्यचबिलेगतत्वात्इदानीमकृतार्थानामस्माकंमर्तव्यंमरणमेवानुष्ठेयं कुतस्तत्राह हरिराजस्येति ॥१२॥ प्रायोपवेशनंयुक्तं प्राणत्यागायेतिशेषः ॥ १३ ॥ स्वामिभावेनिग्रहानुग्रहकृद्राजभावेव्यवस्थितः अपराधःकालातिक्रमरूपः गतान्स्वसमीपंप्राप्तान् ॥ १४ ॥ अप्रवृत्तौप्रवृत्तिप्रतिपादनाभावे पापंवधरूपं ॥ १५ ॥

पुत्रादित्यक्त्वाप्रायोपवेशनंगंतुंकर्तुंक्षमंयुक्तमित्यन्वयः तत्रहेतुः ध्रुवमिति ॥ १६ ॥ अप्रतिरूपेणअपराधमूलत्वेनास्यवधस्याप्रतिरूपत्वं ननुयुवराजत्वेनाभिषिच्यकथमसौत्वांहनिष्यतीत्यतआह नचाहमिति ॥ १७ ॥ पूर्वंमांप्रतिबद्धवैरःसराजासुग्रीवोव्यतिक्रममाज्ञालंघनंदृष्ट्वाघातयिष्यत्येव ॥ १८ ॥ जीवितांतरेराजाज्ञयाजीवितनाशावधौकालेप्राप्तेममव्यसनंपश्यद्भिरपिसुहृद्भिःकिंकार्यमितिकिंसाध्यमित्यर्थकंशेषः यदेवमतइहैवेति ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रियायांरक्तोऽनुरक्तः तस्मिन्समयेऽन्वेषणावधिकाले ॥ २१ ॥ २२॥ अपराद्धानांकृतापराधा

त्यक्त्वापुत्रांश्चदारांश्चधनानिचगृहाणिच ॥ ध्रुवंनोहिंसतेराजासर्वान्प्रतिगतानितः ॥१६॥ वधेनाप्रतिरूपेणश्रेयान्मृत्युरिहैवनः॥ नचाहंयौवराज्येनसुग्रीवेणाभिषेचितः ॥ १७॥ नरेंद्रेणाभिषिक्तोस्मिरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ सपूर्वंबद्धवैरोमांराजादृष्ट्वाव्यतिक्रमं ॥ १८ ॥ घातयिष्यतिदंडेनतीक्ष्णेनकृतनिश्चयः ॥ किंमेसुहृद्भिर्व्यसनंपश्यद्भिर्जीवितांतरे ॥ इहैवप्रायमासिष्येपुण्येसागररोधसि ॥ १९॥ एतच्छ्रुत्वाकुमारेणयुवराजेनभाषितं ॥ सर्वेतेवानरश्रेष्ठाःकरुणंवाक्यमब्रुवन्॥ २० ॥ तीक्ष्णःप्रकृत्यासुग्रीवःप्रियारक्तश्चराघवः ॥ समीक्ष्याकृतकार्यांस्तुतस्मिंश्चसमयेगते॥ २१ ॥ अदृष्टायांचवैदेह्यांदृष्ट्वाचैवसमागतान्॥ राघवप्रियकामायघातयिष्यत्यसंशयं॥ २२ ॥ नक्षमंचापराद्धानांगमनंस्वामिपार्श्वतः ॥ प्रधानभूताश्चवयंसुग्रीवस्यसमागताः॥ २३ ॥ इहैवसीतामन्वीक्ष्यप्रवृत्तिमुपलभ्यवा ॥ नोचेद्गच्छामतंवीरंगमिष्यामोयमक्षयं ॥ २४ ॥ प्लवंगमानांतुभयार्दितानांश्रुत्वावचस्तारइदंबभाषे ॥ अलंविषादेनबिलंप्रविश्यवसामसर्वेयदिरोचतेवः॥ २५ ॥ इदंहिमायाविहितंसुदुर्गमंप्रभूतपुष्पोदकभोज्यपेयं ॥ इहास्तिनोनैवभयंपुरंदरान्नराघवाद्वानरराजतोपिवा॥ २६ ॥ श्रुत्वांगदस्यापिवचोनुकूलमूचुश्चसर्वेहरयःप्रतीताः ॥ यथानहन्येमतथाविधानमसक्तमद्यैवविधीयतांनः॥ २७॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥

नां स्वामिपार्श्वतःस्वामिपार्श्वे सुग्रीवस्यप्रधानभूताःसेवकावयमिहसमागताः ॥ २३ ॥ उपलभ्यवागच्छाम नोचेदिहैवस्थित्वायमगृहंगमिष्यामः॥२४॥ बिलंस्वयंप्रभायाबिलं॥२५॥ कथमत्रप्राणत्राणमतआह इदंहीति नोइतिलोकोक्तौ ॥२६॥ अंगदस्यापि अपिनातारस्य असक्तमविलंबं ॥ २७ ॥ कतकरीत्याचतुःपंचाशत् ॥५४॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ताराधिपतिवर्चसितारेतथाब्रुवति तुशब्दादंगदेप्रतिषेधाकरणात्तदनुमन्यमानेसति अथानंतरमंगदेनराज्यंसुग्रीवीयंकपिराज्यंह्रतमितिमेने तद्राज्यंस्वयंप्रभाबिलराज्यमित्यर्थइत्यन्ये ॥ १ ॥ ननुअंगदेकथंराज्यापहारचिंताऽतआह बुध्द्येति अष्टांगयाअष्टगुणया तेऽत्रगुणाः शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ऊहापोहार्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानंचधीगुणाइतिप्रसिद्धाः चतुर्बलं सामदानभेदनिग्रहरूपोपायचतुष्टयजं चतुर्दशगुणं देशकालज्ञतादार्ढ्यंसर्वक्लेशसहिष्णुता सर्वविज्ञानतादाक्ष्यमूर्जःसंवृतमंत्रता अविसंवादिताशौर्यंभक्तिज्ञत्वंकृतज्ञता शरणागतवात्सल्यममर्षित्वमचापलं इत्युक्तचतुर्दशगुणयुक्तं ॥ २ ॥ ३ ॥ तारस्यवचःशुश्रूषमाणंयतोपश्यत्ततोराज्यंह्रतंमेने शुक्रस्येवपुरंदरं विपरीतोपदेशग्रहेउपमेयं शुक्रशब्दोऽत्रबृहस्पतिपरइति कश्चित् ॥ ४ ॥ भर्तुःसुग्रीवस्यार्थेऽर्थकरणेपरिश्रांतंविमुखं सर्वशास्त्रविशारदइतिहनुमद्विशेषणं अभिसंधातुंतारादिभ्योभेदयितुं ॥ ५ ॥ सइति अभिसंधित्सुर्हनुमानित्यर्थः द्वितीयउ

तथाब्रुवतितारेतुताराधिपतिवर्चसि ॥ अथमेनेह्रतंराज्यंहनूमानंगदेनतत् ॥ १ ॥ बुद्ध्याह्यष्टांगयायुक्तंचतुर्बलसमन्वितं ॥ चतुर्दशगुणंमेनेहनूमान्वालिनःसुतं ॥ २ ॥ आपूर्यमाणंशश्वच्चतेजोबलपराक्रमैः ॥ शशिनंशुक्लपक्षादौवर्धमानमिवश्रिया ॥ ३ ॥ बृहस्पतिसमंबुद्ध्याविक्रमेसदृशंपितुः ॥ शुश्रूषमाणंतारस्यशुक्रस्येवपुरंदरं ॥ ४ ॥ भर्तुरर्थेपरिश्रांतंसर्वशास्त्रविशारदः ॥ अभिसंधातुमारेभेहनूमानंगदंततः ॥ ५ ॥ सचतुर्णामुपायानांद्वितीयमुपवर्णयन् ॥ भेदयामासतान्सर्वान्वानरान्वाक्यसंपदा ॥ ६ ॥ तेषुसर्वेषुभिन्नेषुततोऽभीषयदंगदं ॥ भीषणैर्विविधैर्वाक्यैःकोपोपायसमन्वितैः ॥ ७ ॥ त्वंसमर्थतरःपित्रायुद्धेतारेयवैध्रुवं ॥ दृढंधारयितुंशक्तःकपिराज्यंयथापिता ॥ ८ ॥

पायोभेदस्तमुपवर्णयन् हेतौशतृ तदुपायावलंबनहेतुना तान्सर्वानंगदानुवर्तिनः वाक्यसंपदाभेदजननक्षमन्यायोपेतेन हीनाश्रयोनकर्तव्यःकर्तव्योमहदाश्रयइत्यादिवाक्यसमूहेन ॥ ६ ॥ कोपोपायोदंडस्तत्समन्वितैः कोपापायसमन्वितैरितिपांक्तःपाठः कोपापनयनसामर्थ्ययुक्तैः अभीषयत्न्यायप्रदर्शनपूर्वंभयमुत्पादयामास ॥ ७ ॥ भीषणमेवस्तुतिपूर्वंकरोति त्वमिति त्वंपित्रासुग्रीवेणयुद्धेसमर्थतरः यद्वा त्वंपित्रासदृशइतिशेषः अतएवयुद्धेसमर्थतरइत्यर्थः दृढंधारयितुंशक्तः अस्ययदिसर्वेकपयस्त्वामनुवर्त्स्यंतीतिशेषः कपिराज्यंकिष्किंधायांवाऋक्षबिलेवा ॥ ८ ॥

नचतदस्तीत्याह नित्यमिति स्वभावादितिभावः अस्थैर्यैककारणांतरमप्याह पुत्रदारंविनेति पुत्रदाराणांकिष्किंधावर्तिनांसुग्रीवायत्तत्वात्त्वयासहबिलेवस्थानेतद्वियोगस्यस्पष्टत्वात् निग्रहस्थापनमप्यशक्यमित्याह त्वयाज्ञाप्यंत्वत्कर्तृकमाज्ञापनंनसहिष्यंति त्वत्तोप्यधिकबलत्वादितिभावः ॥ ९ ॥ पुत्रदारंहित्वाएतेत्वांनानुरंजेयुःत्वयिनानुरक्ताभवेयुः उक्तमर्थंस्पष्टयथाभवतितथाप्रवदामिप्रदर्शयामि तदेवदर्शयति अयंजांबवानिति ॥ १० ॥ अहमितिस्वनिर्देशः तेइमेसर्वेसामदानादिभिर्गुणैरुपायैस्त्वयासुग्रीवादपकर्षितुंशक्यानहि नापिदंडेन ॥ ११ ॥ ननुगच्छतयूयमपिएकेनैवमयास्थेयमतआह विगृह्येति दुर्बलेनसहविगृह्यबलीयसाआसनंस्थितिःशक्येत्याहुः नतुदुर्बलस्यबलीयसाविगृह्यासनंशक्यं तस्मादात्मरक्षाकरःआत्मरक्षाकरणेच्छुःपुरुषोदुर्बलःसन्बलीयसानविगृह्णीत ॥ १२ ॥ नन्वेषागुहानबलवतःसाध्येत्याशंक्याह यामिति यामिमांगुहांधात्रींरक्षिकांमन्यसे नेयंरक्षिकेतिशेषः कुतस्तत्राह यदेतद्बिलंऋ

नित्यमस्थिरचित्ताहिकपयोहरिपुंगव ॥ नाज्ञाप्यंविषहिष्यंतिपुत्रदारंविनात्वया ॥ ९ ॥ त्वांनैतेह्यनुरंजेयुःप्रत्यक्षंप्रवदामिते ॥ यथायंजांबवान्नीलःसुहोत्रश्चमहाकपिः ॥ १० ॥ नह्यहंतेइमेसर्वेसामदानादिभिर्गुणैः ॥ दंडेननत्वयाशक्याःसुग्रीवादपकर्षितुं ॥ ११ ॥ विगृह्यासनमप्याहुर्दुर्बलेनबलीयसा ॥ आत्मरक्षाकरस्तस्मान्नविगृह्णीतदुर्बलः ॥ १२ ॥ यांचेमांमन्यसेधात्रीमेतद्बिलमितिश्रुतं ॥ एतल्लक्ष्मणबाणानामीषत्कार्यंविदारणं ॥ १३ ॥ स्वल्पंहिकृतमिंद्रेणक्षिपताह्यशनिंपुरा ॥ लक्ष्मणोनिशितैर्बाणैर्भिद्यात्पत्रपुटंयथा ॥ १४ ॥ लक्ष्मणस्यचनाराचाबहवःसंतितद्विधाः ॥ वज्राशनिसमस्पर्शागिरीणामपिदारकाः ॥ १५ ॥ अवस्थानंयदैवत्वमासिष्यसिपरंतप ॥ तदैवहरयःसर्वेत्यक्ष्यंतिकृतनिश्चयाः ॥ १६ ॥ स्मरंतःपुत्रदाराणांनित्योद्विग्नाबुभुक्षिताः ॥ खेदितादुःखशय्याभिस्त्वांकरिष्यंतिपृष्ठतः ॥ १७ ॥

क्षबिलंनिर्भयमितिताराच्छ्रुतं एतत्एतद्विषयविदारणंलक्ष्मणबाणानामीषत्कार्यंईषत्करं खलभावआर्षः ॥ १३ ॥ पुरापूर्वंमाययाभूतलांतर्निर्मितैतत्पुरवर्तिमयवधार्थंअशनितत्प्रदेशभुविक्षिपताइंद्रेणस्वल्पमेवकृतंमयवधमात्रंकृतंनतुपुरंभग्नं लक्ष्मणस्तुनिशितैर्बाणैरेतत्पुरमपिपत्रपुटमिवभिद्यात् ॥ १४ ॥ कुतस्तत्राह लक्ष्मणस्येति तद्विधाइत्यस्यविवरणंवज्राशनीत्यादि वज्रमिंद्रकरस्थं अशनिर्मेघस्थः यद्वा तद्विधाःवालिहंतृबाणसदृशाः ॥ १५ ॥ यदैवात्रबिलेत्वमवस्थानमासिष्यसिप्राप्स्यसितदैवसर्वेहरयःकृतनिश्चयास्त्वांत्यक्ष्यंति ॥ १६ ॥ नित्योद्विग्नाःरामलक्ष्मणसुग्रीवेभ्यः बुभुक्षिताःपुत्रदारादिजसुखभोगेच्छवः त्वयादुःखशय्याभिर्दुःखस्थित्यादिभिःखेदिताःसंतस्त्वांपृष्ठतःकरिष्यंति सर्वथात्यक्ष्यंत्येवेत्यर्थः ॥ १७ ॥

स्पंदमानात्तृणादपिलघुरितिशेषः अतएवभृशोद्विग्नोभविष्यसि यद्वातादृशतृणात्त्वंदृष्वाभृशोद्विग्नोरामाद्यागमनशंकयेतिभावः ॥ १८ ॥ अतोऽत्युग्रवेगानिशिताघोरालक्ष्मणसायकाः अपावृत्तंव्युत्थितंत्वांजिघांसंतोभवेयुः सर्वत्रात्रलक्ष्मणनामग्रहणंतस्यक्रूरस्वभावत्वात् ईदृशानांरामालक्ष्यत्वाच्च ॥ १९ ॥ एवंवास्तवंभयंप्रदर्श्यसुग्रीवसमाश्रयणमेवहितमित्याह अस्माभिरिति आनुपूर्व्याज्ज्येष्ठपुत्रत्वप्रयुक्तानुक्रमात्॥२०॥राज्येऽवस्थानेहेतुमाह धर्मेति धर्मराजः धर्ममार्गवर्तीराजातथाप्रीतिकामएवत्वयिनतुत्वद्वधकामः॥२१॥इतश्चसर्वथैवमेवेत्याह प्रियकामइति अस्यजीवितं तदर्थंत्वन्मातुःप्रीतिसंपादनप्रयोजनं गम्यतांअस्माभिःसार्धमितिशेषः॥ २२ ॥ खरमानः कतकरीत्यापंचपंचाशःसर्गः॥५५॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामाये

सत्वंहीनःसुहृद्भिश्चहितकामैश्चबंधुभिः॥तृणादपिभृशोद्विग्नःस्पंदमानाद्भविष्यसि॥१८॥ अत्युग्रवेगानिशिताघोरालक्ष्मणसायकाः॥ अपावृत्तं जिघांसंतोमहावेगादुरासदाः॥१९॥ अस्माभिस्तुगतंसार्धंविनीतवदुपस्थितं॥ आनुपूर्व्यात्तुसुग्रीवोराज्येत्वांस्थापयिष्यति ॥२०॥ धर्मराजःपितृव्यस्तेप्रीतिकामोदृढव्रतः॥ शुचिःसत्यप्रतिज्ञश्चसत्वांजातुननाशयेत्॥ २१ ॥ प्रियकामश्चतेमातुस्तदर्थंचास्यजीवितं॥ तस्यापत्यंचनास्त्यन्यत्तस्मादंगदगम्यतां॥ २२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुःपंचाशःसर्गः॥ ५४॥॥ ॥५॥ ॥५॥ श्रुत्वाहनुमतोवाक्यंप्रश्रितंधर्मसंहितं॥ स्वामिसत्कारसंयुक्तमंगदोवाक्यमब्रवीत्॥ १ ॥स्थैर्यमात्ममनःशौचमानृशंस्यमथार्जवं॥विक्रमश्चैवधैर्यंचसुग्रीवेनोपपद्यते॥ २॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्ययोभार्यांजीवतोमहिषींप्रियां॥ धर्मेणमातरंयस्तुस्वीकरोतिजुगुप्सितः॥ ३॥

रामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुःपंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ प्रश्रितंविनीतं स्वामिसत्कारसंयुक्तंसुग्रीवसन्मानयुक्तमितिहनुमद्वाक्यविशेषणं ॥ १ ॥ आत्ममनसोःशौचंकामादिदोषराहित्यं ॥ २ ॥ तदनुपपत्तिमेवदर्शयति भ्रातुरिति ज्येष्ठस्यभ्रातुर्भार्यांधर्मेणमातरंधर्ममार्गेणवर्तमानांज्येष्ठभ्रातृपत्नींतांमातृतुल्यांजीवतोमम समक्षं अनेनदेवराच्चसुतोत्पत्तिमित्यतोपिधर्मत्वंवारितं यद्वा जीवतोमहिषीमितिमहिषयुद्धकालिकस्वीकारपरं यःस्वीकरोतिकथंसधर्मंजानीतेइत्यन्वयः एतेनहनूमदुक्तंधर्मराजत्वंप्रत्याख्यातं एतद्वचोंगदस्यकेवलरोषमूलंत्रैवर्णिकातिरिक्तधर्मास्मरणमूलकं ॥ ३ ॥

सउक्तजुगुप्सितकर्मकारी धर्माज्ञानेउपपत्त्यंतरमप्याह युद्धाययुद्धार्थंगच्छताभ्रात्राभिनियुक्तेनबिलरक्षणनियुक्तेनेत्यर्थः ॥ ४ ॥ सत्यादग्निसाक्षिकतयापाणिगृहीतोमित्रंकृतोराघवोपियेनविस्मृतःसकस्यसुकृतमुपकारंस्मरेत्नकस्यापीत्यतःकथंकृतज्ञइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ननुतत्कार्येप्रवृत्तत्वात्कथंनकृतज्ञोतआह लक्ष्मणस्येति भयौपाधिक्येषाप्रवृत्तिर्नधर्ममूलेतिभावः धर्ममस्मिन्निति पाठेधर्मंधर्मधीमूलंप्रवर्तनमित्यर्थः ॥६ ॥ स्मृतिभिन्नेस्मृतिर्मन्वादीनांभिन्नात्यक्तायेन चलात्मनिचंचलांतःकरणे तत्कुलीनःतज्ज्ञातिकोटिप्रविष्टः ॥ ७ ॥ तदेवविवृणोति राज्येइति सुग्रीवःसगुणोनिर्गुणोवास्तुनमेतद्विचारेणकिंचित्अपितुशत्रुकुलीनंमांपुत्रंराज्येप्रतिष्ठाप्यकथंसुग्रीवोजीवयिष्यति नकथमपीत्यर्थः ॥ ८ ॥ इतोपिनजीविष्यतीत्याह भिन्ने

कथंसधर्मंजानीतेयेनभ्रात्रादुरात्मना॥ युद्धायाभिनियुक्तेनबिलस्यपिहितंमुखं ॥ ४ ॥ सत्यात्पाणिगृहीतश्चकृतकर्मामहायशाः ॥ विस्मृतोराघवोयेनसकस्यसुकृतंस्मरेत्॥ ५॥ लक्ष्मणस्यभयेनेहनाधर्मभयभीरुणा॥ आदिष्टामार्गितुंसीताधर्मस्तस्मिन्कथंभवेत् ॥ ६ ॥ तस्मिन्पापेकृतघ्नेतुस्मृतिभिन्नेचलात्मनि॥ आर्यःकोविश्वसेज्जातुतत्कुलीनोविशेषतः॥ ७ ॥राज्येपुत्रंप्रतिष्ठाप्यसगुणोविगुणोपिवा ॥ कथंशत्रुकुलीनंमांसुग्रीवोजीवयिष्यति॥ ८॥ भिन्नमंत्रोपराद्धश्चभिन्नशक्तिःकथंत्वहं॥ किष्किंधांप्राप्यजीवेयमनाथइवदुर्बलः ॥ ९ ॥ उपांशुदंडेनहिमांबंधनेनोपपादयेत्॥शठःक्रूरोनृशंसश्चसुग्रीवोराज्यकारणात्॥ १० ॥ बंधनाच्चावसादान्मेश्रेयःप्रायोपवेशनं॥ अनुजानंतुमांसर्वेगृहंगच्छंतुवानराः॥ ११ ॥अहंवःप्रतिजानामिनगमिष्याम्यहंपुरीं ॥ इहैवप्रायमासिष्येश्रेयोमरणमेवमे॥ १२॥ अभिवादनपूर्वंतुराजाकुशलमेवच॥ अभिवादनपूर्वंतुराघवौबलशालिनौ॥ १३॥ वाच्यस्तातोयवीयान्मेसुग्रीवोवानरेश्वरः॥ आरोग्यपूर्वंकुशलंवाच्यामातारुमाचमे॥ १४॥

ति भिन्नोबिलप्रवेशरूपोमंत्रोयस्यसः एवंमंत्रस्ययस्यकस्यापिमुखात्श्रवणेऽवश्यंभाविनिस्पष्टमपराद्धश्चभवामि हीनशक्तिःसुग्रीवापेक्षयाहीनबलः हनुमदुक्तरीत्यासहायबलहीनश्च ॥ ९ ॥ उपांशुदंडस्यैवरूपंबंधनेनेति पुत्रइतिकृत्वावधाभावः अपराद्धइतिचबंधननिश्चयः ॥ १० ॥ तदेवद्रढयन्नाह बंधनादिति अवसादोबंधनजंदुःखं ॥ ११ ॥ १२ ॥ राजासुग्रीवःकुशलमेववाच्यइत्यनुकर्षः नत्विदानींदुःखवशादुक्तमित्यर्थः राघवौकुशलंवाच्यौ ॥ १३ ॥ अथमातुःकुशलविज्ञापनाशेषतयाआरोग्यपूर्वकत्वविशेषाभिधित्सयाचपुनःसुग्रीवेकुशलविज्ञापनमाह वाच्यस्तातइति ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ वृद्धान्जांबवदादीन् ॥ १६ ॥ १७ ॥ सुग्रीवंनिंदंतः अंगदपक्ष्याइतिशेषः ॥ १८ ॥ व्यवसन्व्यवास्यन्नित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ हरिश्रेष्ठाअपिएतत्प्रायोपवेशनमस्माकमप क्षमंयुक्तमितिमन्यंतेस्मेतिशेषः स्वामिनिम्रियमाणेनंपरित्यज्यास्माकंगमनमयुक्तमितितत्क्षमत्वव्यवसायः रामस्यवनवासमित्यादिनाऽपिमसर्गार्थसंक्षेपः ॥ २१ ॥ भयमागतंसंपातिजं वक्ष्यमाणंभयमित्यर्थः ॥ २२ ॥ भृशंनदद्भिःसंपातिजभयादितिशेषः ॥ २३ ॥ कतकरीत्याषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि

मातरंचैवमेतारामाश्वासयितुमर्हथ ॥ प्रकृत्याप्रियपुत्रासासानुक्रोशातपस्विनी ॥ १५ ॥ विनष्टमिहमांश्रुत्वाव्यक्तंहास्यतिजीवितं ॥ एतावदुक्त्वा वचनंवृद्धांस्तानभिवाद्यच ॥ १६ ॥ विवेशचांगदोभूमौरुदन्दर्भेषुदुर्मुखः ॥ तस्यसंविशतस्तत्ररुदंतोवानरर्षभाः ॥ १७ ॥ नयनेभ्यःप्रमुमुचुरुष्णंवै वारिदुःखिताः ॥ सुग्रीवंचैवनिंदंतःप्रशशंसंतवालिनं ॥ १८ ॥ परिवार्यांगदंसर्वेव्यवसन्प्रायमासितुं ॥ तद्वाक्यंवालिपुत्रस्यविज्ञायप्लवगर्षभाः ॥ १९ ॥ उपस्पृश्योदकंसर्वेप्राङ्मुखाःसमुपाविशन् ॥ दक्षिणाग्रेषुदर्भेषुउदक्तीरंसमाश्रिताः ॥ २० ॥ मुमूर्षवोहरिश्रेष्ठाएतत्क्षममितिस्मह ॥ रामस्यवनवासं चक्षयंदशरथस्यच ॥ २१ ॥ जनस्थानवधंचैववधंचैवजटायुषः ॥ हरणंचैववैदेह्यावालिनश्चवधंतथा ॥ रामकोपंचवदतांहरीणांभयमागतं ॥ २२ ॥ ससंविशद्भिर्बहुभिर्महीधरोमहाद्रिकूटप्रतिमैःप्लवंगमैः ॥ बभूवसन्नादितनिर्झरांतरोभृशंनदद्भिर्जलदैरिवांबरं ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उपविष्टास्तुतेसर्वेयस्मिन्प्रायंगिरिस्थले ॥ हरयोगृध्रराजश्च तंदेशमुपचक्रमे ॥ १ ॥ संपातिर्नामनाम्नातुचिरजीवीविहंगमः ॥ भ्राताजटायुषःश्रीमान्विख्यातबलपौरुषः ॥ २ ॥ कंदरादभिनिष्क्रम्यसविंध्यस्य महागिरेः ॥ उपविष्टान्हरीन्दृष्ट्वाहृष्टात्मागिरमब्रवीत् ॥ ३ ॥ विधिःकिलनरंलोकेविधानेनानुवर्तते ॥ यथायंविहितोभक्ष्यश्चिरान्मह्यमुपागतः ॥ ४ ॥ परंपराणांभक्षिष्येवानराणांमृतंमृतं ॥ उवाचैतद्वचःपक्षीतान्निरीक्ष्यप्लवंगमान् ॥ ५ ॥

काव्येकिष्किंधाकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ गिरिस्थलेगिरिप्रदेशे ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ विधिःक्रियाफलं नरंप्राणिनं विधानेनप्राचीनकर्मानुसारेण यथा तद्यथानथो च्यतइत्यर्थः अयमामिषरूपोस्माकंभक्ष्यःचिरात्मह्यंस्वतएवोपागतः ॥ ४ ॥ यतःपरंपराणांपंक्तितउपविष्टानांवानराणांमध्येमृतंमृतंक्रमात्भक्षिष्येतस्मादितिपूर्वेणसंबंधः ॥ ५ ॥

परमायस्तःपरमखिन्नः ॥ ६ ॥ सीतापदेशेनेति सीताव्याजेनप्राप्तप्रायोपवेशानामित्यर्थः गृध्रापदेशेनेतिपाठःसुगमः ॥ ७ ॥ अज्ञाताअचिंतिता ॥ ८ ॥ तिर्यग्योनिभूतानामस्माकमिव तिर्यग्योन्यंतरस्यापिसीतानिमित्तंविपत्तिर्जातेत्याह वैदेह्याइति प्रत्यक्षंम्रियमाणायाइतिशेषः ॥ ९ ॥ रामस्यप्रियंकुर्वंतीत्यनेनतस्मिन्सर्वप्रेमास्पदत्वंसूचयतासर्वात्मत्वंसूचितं ॥ १० ॥ सार्वात्म्यमेवद्रढयति अन्योन्यमिति स्नेहकारुण्ययंत्रिताः रामेइतिशेषः सर्वस्यरामत्वात्तदीयस्नेहेनैवपरस्परोपकारकरणमित्यर्थः स्नेहविषयतारामातिरिक्तेनेत्यनेनसूचितं ततःउ क्तस्नेहादियंत्रणतः तस्यरामस्यउपकारार्थमित्यस्यप्रवृत्ताइतिशेषः ॥ ११ ॥ ननुप्राणत्यागेनकथंरामस्यसंतोषोऽतआह प्रियमिति ह्यतोजटायुषाप्राणांस्त्यजताप्रियंकृतमितिरामस्यमत

तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभक्ष्यलुब्धस्यपक्षिणः ॥ अंगदःपरमायस्तोहनूमंतमथाब्रवीत् ॥ ६ ॥ पश्यसीतापदेशेनसाक्षाद्वैवस्वतोयमः ॥ इमंदेशमनुप्राप्तोवा नराणांविपत्तये ॥ ७ ॥ रामस्यनकृतंकार्यंनकृतंराजशासनं ॥ हरीणामियमज्ञाताविपत्तिःसहसागता ॥ ८ ॥ वैदेह्याःप्रियकामेनकृतंकर्मजटायुषा ॥ गृध्रराजेनयत्तत्रश्रुतंवस्तदशेषतः ॥ ९ ॥ तथासर्वाणिभूतानितिर्यग्योनिगतान्यपि ॥ प्रियंकुर्वंतिरामस्यत्यक्त्वाप्राणान्यथावयं ॥ १० ॥ अन्योन्य मुपकुर्वंतिस्नेहकारुण्ययंत्रिताः ॥ ततस्तस्योपकारार्थंत्यजतात्मानमात्मना ॥ ११ ॥ प्रियंकृतंहिरामस्यधर्मज्ञेनजटायुषा ॥ राघवार्थेपरिश्रांतावयंसं त्यक्तजीविताः ॥ १२ ॥ कांताराणिप्रपन्नाःस्मनचपश्याममैथिलीं ॥ ससुखीगृध्रराजस्तुरावणेनहतोरणे ॥ मुक्तश्चसुग्रीवभयाद्गतश्चपरमांगतिं ॥ १३ ॥ जटायुषोविनाशेनराज्ञोदशरथस्यच ॥ हरणेनचवैदेह्याःसंशयंहरयोगताः ॥ १४ ॥ रामलक्ष्मणयोर्वासमरण्येसहसीतया ॥ राघवस्यचबाणे नवालिनश्चतथावधं ॥ १५ ॥ रामकोपादशेषाणांरक्षसांचतथावधं ॥ कैकेय्यावरदानेनइदंचविकृतंकृतं ॥ १६ ॥

मितिशेषः तथास्मन्मरणेनापिरामस्तथामंस्यतीतिभावः ॥ १२ ॥ सुखीति सुखित्वमेवपरमगतिप्राप्त्यादर्शयति रावणेनेत्यादि मुक्तश्चेति अनेनसर्वतिर्यग्योनिराजत्वंकपींद्रस्यसूचितं गतश्चपर मांगतिं रामानुग्रहादितिशेषः ॥ १३ ॥ जटायुषोविनाशेन प्रागितिशेषः यदिपुनर्मुहूर्तमपियुद्धेरावणंनिरुंध्यात्तदारामदृग्गोचरोरावणःसीतांनहरेदितिभावः राज्ञोदशरथस्यचद्राग्विना शेन यदिपक्षमात्रमपिराजजीवनंस्यात्तदारामंप्रत्यानयेदेवेतिभावः वैदेहीहरणंतुस्पष्टमेववानराणांप्राणसंशयकारणं ॥ १४ ॥ १५ ॥ विकृतंअरण्यवासवालिवधरक्षोवधरूपं इदंचअ स्मन्मरणरूपंच कैकेय्यावरदानेनैवकृतमित्यर्थः ॥ १६ ॥

भृंशचकितमतिःक्षुभितचित्तः कृपणंदीनं ॥ १७ ॥ अस्यैवप्रपंचस्त्वित्ति ॥ १८ ॥ कोघोषयतिसमयाप्रष्टव्यइतिशेषः ॥ १९ ॥ प्रश्नमेवाह कथमिति ॥ २० ॥ गिरिदुर्गाद्भवद्भिरवतारितुमिच्छेयं आत्मानमितिशेषः अवतारणफलमाह यवीयसइति कनिष्ठस्येत्यर्थः ॥ २१ ॥ श्रोतुमिच्छेयं युष्मत्समीपमागत्येतिशेषः अन्वयस्तुयस्यरामःप्रियःपुत्रःसदशरथोममभ्रातुःतस्यैवजटायुषःसखाऽतस्तत्स्नेहात्प्रयतमानस्यतस्यजनस्थानवासिनस्तस्यप्रसिद्धविक्रमस्यजटायुषोविनाशःकथमभवदितितस्यविनाशंश्रोतुमिच्छेयमिति कथंसखेत्यन्वयस्तुनोचितः तदुत्तरस्याग्रेऽभावात् स्वस्यावतारणसापेक्षत्वेहेतुमाह सूर्येति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अवतर्तुमवतारयितुं ॥ २५ ॥ शरमानः कतकरीत्यासप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ इतिश्रीरामा

तदसुखमनुकिर्तितंवचोभुविपतितांश्चनिरीक्ष्यवानरान्॥ भृशचकितमतिर्महामतिःकृपणमुदाहृतवान्सगृध्रराजः ॥ १७ ॥ तत्तुश्रुत्वानथावाक्यमंगदस्यमुखोद्गतं॥ अब्रवीद्वचनंगृध्रस्तीक्ष्णतुंडोमहास्वनः ॥ १८ ॥ कोयंगिराघोषयतिप्राणैःप्रियतरस्यमे ॥ जटायुषोवधंभ्रातुःकंपयन्निवमेमनः ॥ १९ ॥ कथमासीज्जनस्थानेयुद्धंराक्षसगृध्रयोः॥ नामधेयमिदंभ्रातुश्चिरस्याद्यमयाश्रुतं॥ २० ॥ इच्छेयंगिरिदुर्गाच्चभवद्भिरवतारितुं॥ यवीयसो गुणज्ञस्यश्लाघनीयस्यविक्रमैः॥ २१ ॥ अतिदीर्घस्यकालस्यपरितुष्टोस्मिकीर्तनात् ॥ तदिच्छेयमहंश्रोतुंविनाशंवानरर्षभाः ॥ २२ ॥ भ्रातुर्जटायुषस्तस्यजनस्थाननिवासिनः॥ तस्यैवचममभ्रातुःसखादशरथःकथं॥ २३॥ यस्यरामःप्रियःपुत्रोज्येष्ठोगुरुजनप्रियः॥सूर्यांशुदग्धपक्षत्वान्नशक्नोमिविसर्पितुं॥ २४ ॥इच्छेयंपर्वतादस्मादवतर्तुमरिंदमाः॥ २५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०कि०कांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥

शोकाद्भ्रष्टस्वरमपिश्रुत्वावानरयूथपाः॥ श्रद्दधुर्नैवतद्वाक्यंकर्मणातस्यशंकिताः ॥ १ ॥ तेप्रायमुपविष्टास्तुदृष्ट्वागृध्रंप्लवंगमाः ॥ चक्रुर्बुद्धिंतदारौद्रांसर्वान्नोभक्षयिष्यति ॥ २ ॥ सर्वथाप्रायमासीनान्यदिनोभक्षयिष्यति॥ कृतकृत्याभविष्यामःक्षिप्रंसिद्धिमितोगताः॥ ३॥

भिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ भ्रष्टस्वरमपिभक्षणवचनस्वरापेक्षयाभ्रष्टस्वरमित्यर्थः तेनस्वरेणयद्यपिसनिश्चितशोकःपरितुष्टोस्मीतिश्रद्धेयवचनोभवतितथापिनश्रद्दधुः यतस्तस्यकर्मणाशंकिताः भक्षणार्थंवंचनमेवकरोतीतिबुद्ध्येतिभावः ॥ १ ॥ तदेवाह चक्रुरित्यादि अस्यार्धस्येतीतिशेषः ॥ २ ॥ सिद्धिंमरणरूपां ॥ ३ ॥

एतांबुद्धिंभक्षणाभीष्टत्वबुद्धिं ॥ ४ ॥ कोयंघोषयतीतिप्रथमप्रश्नोत्तरमाह बभूवेति आर्यःपितामहः पार्थिवोवानराणामितिशेषः ॥५॥ घनबलौबहुबलौ ओघबलावितिपाठांतरं ॥६॥ ॥ ७ ॥ ८ ॥ रावणेनविहायसीतिपाठेह्रियमाणामितिशेषः ॥ ९ ॥ स्थापयित्वाभूमावितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ स्वपितृवधेकारणमाह ममेति निरुद्धोनिरुद्धराज्यः ॥ १३ ॥

एतांबुद्धिंततश्चक्रुःसर्वेतेहरियूथपाः॥ अवतार्यगिरेःशृंगाद्गृध्रमाहांगदस्तदा॥ ४॥ बभूवर्क्षरजोनामवानरेंद्रःप्रतापवान्॥ ममार्यःपार्थिवःपक्षिन्धार्मिकौतस्यचात्मजौ॥ ५॥ सुग्रीवश्चैववालीचपुत्रौघनबलावुभौ ॥ लोकेविश्रुतकर्माभूद्राजावालीपितामम॥ ६॥ राजाकृत्स्नस्यजगतइक्ष्वाकूणांमहारथः॥ रामोदाशरथिःश्रीमान्प्रविष्टोदंडकावनं॥ ७॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रावैदेह्यासहभार्यया॥ पितुर्निदेशनिरतोधर्मंपंथानमाश्रितः ॥८॥ तस्यभार्याजनस्थानाद्रावणेनहृताबलात्॥रामस्यतुपितुर्मित्रंजटायुर्नामगृध्रराट्॥ ९॥ ददर्शसीतांवैदेहींह्रियमाणांविहायसा॥रावणंविरथंकृत्वास्थापयित्वाचमैथिलीं॥ परिश्रांतश्चवृद्धश्चरावणेनहतोरणे॥ १०॥ एवंगृध्रोहतस्तेनरावणेनबलीयसा॥ संस्कृतश्चापिरामेणजगामगतिमुत्तमां॥ ११॥ ततोममपितृव्येणसुग्रीवेणमहात्मना॥ चकारराघवःसख्यंसोऽवधीत्पितरंमम॥ १२॥ ममपित्रानिरुद्धोहिसुग्रीवःसचिवैःसह॥ निहत्यवालिनंरामस्ततस्तमभिषेचयत्॥ १३॥ सराज्येस्थापितस्तेनसुग्रीवोवानरेश्वरः॥ राजावानरमुख्यानांतेनप्रस्थापितावयं॥ १४॥ एवंरामप्रयुक्तास्तुमार्गमाणास्ततस्ततः॥ वैदेहींनाधिगच्छामोरात्रौसूर्यप्रभामिव॥ १५॥ तेवयंदंडकारण्यंविचित्यसुसमाहिताः॥ अज्ञानात्तुप्रविष्टाःस्मधरण्याविवृतंबिलं ॥ १६॥ मयस्यमायाविहितंतद्बिलंचविचिन्वतां॥ व्यतीतस्तत्रनोमासोयोराज्ञासमयःकृतः॥ १७॥ तेवयंकपिराजस्यसर्वेवचनकारिणः॥ कृतांसंस्थामतिक्रांताभयात्प्रायमुपासिताः॥ १८॥ क्रुद्धेतस्मिंस्तुकाकुत्स्थेसुग्रीवेचसलक्ष्मणे॥ गतानामपिसर्वेषांतत्रनोनास्तिजीवितं ॥ १९॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तपंचाशःसर्गः॥ ५७॥

॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ धयमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकि०सप्तपंचाशःसर्गः ॥५७॥ कतकरीत्याष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥

* ह्रियमाणामित्यत्र

त्यक्तजीवितैःत्यक्तजीवनाशभयैः सबाष्पोऽश्रुपूर्णनयनः सबाष्पानितिपाठांतरं॥१॥ आख्यातआख्यानवंतः ॥२॥ तदपिभ्रातृवधमपि ॥३॥ अद्यशक्तिर्नास्तीत्यनेनपूर्वंमहतीशक्तिरासी दितिसूचितं तदेवाह पुरेति पुरापूर्ववृत्रवधेवृत्तेसतिसजटायुरहंचजयैषिणौवृत्रवधेनेंद्रस्यातिप्रबलत्वंनिर्णीयतज्जयैषिणौभूत्वाप्रथममाकाशमार्गेणस्वर्गंगतौततोगरुडवद्भृशंजवेनतंविजि त्यआवृत्त्याप्रत्यावृत्त्यादित्यंदर्पादुपयातौस्वः अथतमुपयातयोरावयोर्मध्येजटायुःसवितरिमध्यंप्राप्तेऽवसीदतिस्मेतिकतकः अन्येतुजयैषिणौपरस्परंयेनोत्पत्त्यादित्यःप्रथमंप्राप्यतेस आवयोःप्रबलइतिप्रतिज्ञापूर्वमितिशेषइत्याहुः तेषामावृत्त्येतिपदस्यैंद्रप्रसंगस्यचासंगतिः ॥४॥५॥ छादयामास अपरोक्षेपिलिडुत्तमआर्षः ॥६॥निर्दग्धपक्षःसूर्यकिरणैरितिशेषःभ्रातुर्ज

इत्युक्तःकरुणंवाक्यंवानरैस्त्यक्तजीवितैः॥ सबाष्पोवानरान्गृध्रःप्रत्युवाचमहास्वनः॥१॥यवीयान्सममभ्रताजटायुर्नामवानराः॥यमाख्यातहतंयुद्धे रावणेनबलीयसा ॥ २॥ वृद्धभावादपक्षत्वाच्छृण्वंस्तदपिमर्षये ॥ नहिमेशक्तिरस्त्यद्यभ्रातुर्वैरविमोक्षणे ॥ ३ ॥ पुरावृत्रवधेवृत्तेसचाहंचजयैषिणौ॥ आदित्यमुपयातौस्वोज्वलंतंरश्मिमालिनं॥ ४॥ आवृत्त्याकाशमार्गेणजवेनस्वर्गतौभृशं॥ मध्यंप्राप्तेतुसूर्येतुजटायुरवसीदति॥५॥तमहंभ्रातरंदृष्ट्वासूर्यरश्मिभिरर्दितं॥पक्षाभ्यांछादयामासस्नेहात्परमविह्वलं॥ ६ ॥ निर्दग्धपत्रःपतितोविंध्येऽहंवानरर्षभाः ॥ [illegible]मस्मिन्वसन्भ्रातुःप्रवृत्तिं नोपलक्षये॥ ७॥ जटायुषस्त्वेवमुक्तोभ्रात्रासंपातिनातदा ॥ युवराजोमहाप्राज्ञःप्रत्युवाचांगदस्तदा॥८॥ जटायुषोयदिभ्राताश्रुतंतेगदितंमया॥ आख्याहियदिजानासिनिलयंतस्यरक्षसः॥ ९ ॥ अदीर्घदर्शिनंतंवैरावणंराक्षसाधमं॥ अंतिकेयदिवादूरेयदिजानासिशंसनः ॥ १० ॥ ततोब्रवीन्महातेजाभ्राताज्येष्ठोजटायुषः॥ आत्मानुरूपंवचनंवानरान्संप्रहर्षयन्॥ ११ ॥ निर्दग्धपक्षोगृध्रोऽहंगतवीर्यःप्लवंगमाः॥ वाङ्मात्रेणापिरामस्यकरिष्येसाह्यमुत्तमं॥१२॥

टायुषःप्रवृत्तिमित्यन्वयः॥७॥जटायुषोभ्रात्रेत्यन्वयः॥८॥यदिजटायुषोरामभक्तस्यभ्रातायदिचमत्कथितंरामवृत्तांतरूपंवस्तुतेत्वयाश्रुतंयदिचतस्यरक्षसोनिलयंजानासितर्ह्याख्याहीति प्रार्थनेलोट्॥ ९॥अदीर्घदर्शिनंभाव्यनर्थविचारासमर्थंरावणमंतिकेदूरेवातिष्ठंतंयदिजानासितदानःशंस॥ १० ॥ ११॥ रामस्यसाह्यंरामकार्यप्रवृत्तानांयुष्माकंसहायत्वमित्यर्थः॥ १२॥

वारुणान्लोकान्जलप्रधानान्लोकान् त्रैविक्रमान्त्रिविक्रमावतारेआक्रांतान्भूरादिलोकान् देवासुरविमर्दांस्तद्युद्धानि हिश्चार्थे अमृतस्यमंथनंच अनेनचन्द्रस्याहरादिक्षणमारभ्यैतत्क्ष णपर्यंतंसर्ववृत्तांतज्ञत्वंस्वस्यनिवेदितं ॥ १३ ॥ रामस्येदंकार्यंप्रथममवश्यंमयाकर्तव्यं परंतुजरादिमत्त्वादशक्यमितिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तांतुरावणह्रियमाणत्वेनदृष्टां सीतात्वेनज्ञानहेतुः रामस्यपरिकीर्तनं ॥ १८ ॥ १९ ॥ साचलंकेतःशतयोजनेशतयोजनात्परतःस्थितेसमुद्रस्यद्वीपेतिष्ठतीतिशेषः तस्मिन्द्वीपेसालंकापुरीविश्वकर्मणानिर्मिता ॥ २० ॥

जानामिवारुणाँल्लोकान्विष्णोस्त्रैविक्रमानपि॥ देवासुरविमर्दांश्चह्यमृतस्यविमंथनं ॥ १३॥ रामस्ययदिदंकार्यंकर्तव्यंप्रथमंमया ॥ जरयाचहृतंतेजःप्राणाश्चशिथिलाममम॥ १४ ॥ तरुणीरूपसंपन्नासर्वाभरणभूषिता॥ ह्रियमाणामयादृष्टारावणेनदुरात्मना ॥ १५॥ क्रोशंतीरामरामेतिलक्ष्मणेतिचभामिनी॥ भूषणान्यपविध्यंतीगात्राणिचविधुन्वती॥ १६ ॥ सूर्यप्रभेवशैलाग्रेतस्याःकौशेयमुत्तमं॥ असितेराक्षसेभातियथाविद्युदिवांबरे॥ ७॥ तांतुसीतामहंमन्येरामस्यपरिकीर्तनात्॥ श्रूयतांमेकथयतोनिलयंतस्यरक्षसः॥ १८ ॥ पुत्रोविश्रवसःसाक्षाद्भ्रातावैश्रवणस्यच॥ अध्यास्तेनगरींलंकांरावणोनामराक्षसः॥ १९ ॥ इतोद्वीपेसमुद्रस्यसंपूर्णेशतयोजने॥ तस्मिन्लंकापुरीरम्यानिर्मिताविश्वकर्मणा ॥ २० ॥ जांबूनदमयैर्द्वारैश्चित्रैःकांचनवेदिकैः॥ प्रासादैर्हेमवर्णैश्चमहद्भिःसुसमाकृता ॥ २१ ॥ प्राकारेणार्कवर्णेनमहताचसमन्विता ॥ तस्यांवसतिवैदेहीदीनाकौशेयवासिनी॥ २२ ॥ रावणांतःपुरेरुद्धाराक्षसीभिःसुरक्षिता॥ जनकस्यात्मजांराज्ञस्तस्यांद्रक्ष्यथमैथिलीं॥२३॥'लंकायामभिगुप्तायांसागरेणसमंततः॥ संप्राप्यसागरस्यांतेसंपूर्णेशतयोजने॥आसाद्यदक्षिणंकूलंततोद्रक्ष्यथरावणं॥तत्रैवत्वरिताःक्षिप्रंविक्रमध्वंप्लवंगमाः॥'ज्ञानेनखलुपश्यामिदृष्ट्वाप्रत्यागमिष्यथ॥ आद्यःपंथाःकुलिंगानांयेचान्येधान्यजीविनः॥ २४॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ तस्यांमैथिलींद्रक्ष्यथ ॥ २३ ॥ एतदग्रेलंकायामित्यादिश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः देवयोनित्वेनदिव्यज्ञानेनयूयंतांदृष्ट्वाप्रत्यागमिष्यथेत्यपिपश्यामि अतोनिःसंशयंगच्छतेतिशेषः अथस्वस्यदेवयोनित्वप्रदर्शनशेषतयापक्षिमार्गानाह आद्यइति पंथाआकाशमार्गः अन्येधान्यजीविनःपारावतादयः ॥ २४ ॥

बलिभोजाःकाकाः वृक्षफलाशनाःशुकादयः भासाःपक्षिविशेषाः ॥२५॥ बलवीर्येत्यादिहंसविशेषणं ॥२६॥ वैनतेयाद्विनतापुत्रादरुणात् तस्माज्जातोहमरुणात्संपातिस्तमम पजटर्न अरण्येजटायुवाक्यात् एवंदिव्यज्ञानेनयुष्मद्वृत्तज्ञानं॥२७॥युष्मत्सहायकरणंचवैरशुध्यांस्वप्रयोजनमपीत्याहः गर्हितमिति येनरावणेनपरदारहरणरूपंगर्हितंकर्मकृतंतस्यपिशिताशिनो भ्रातृकृतंवैरमुद्दिश्यप्रतिकार्यंतच्चमेकृतंभवेत् युष्मत्प्रवर्तनेनेतिशेषः ॥ २८॥ ननुकथंलंकास्थासीतेतित्वयाज्ञातंतत्राह इहस्थइति सौपर्णंसुपर्णलिंगकचक्षुष्मतीविद्यासिद्धिं मं साच विद्याबह्वृचब्राह्मणेतृतीयपंचिकायामुक्ता ॥ २९ ॥ तस्मादुक्तविद्यासिद्धेः निसर्गेणाहारवीर्येणचमांसविशेषाहारबलेनच आङभिविधौ सायात्किंचिदधिकायोजनशतात् ॥ ३० ॥

द्वितीयोबलिभोजानांयेचवृक्षफलाशनाः॥भासास्तृतीयंगच्छंतिक्रौंचाश्चकुररैःसह ॥ २५ ॥ श्येनाश्चतुर्थंगच्छंतिगृध्रागच्छंतिपंचमं॥बलवीर्योपपन्नानांरूपयौवनशालिनां॥ २६॥ षष्ठस्तुपंथाहंसानांवैनतेयगतिःपरा॥ वैनतेयाच्चनोजन्मसर्वेषांवानरर्षभाः ॥ २७॥ गर्हितंतुकृतंकर्मयेनस्मपिशिताशिनः ॥ प्रतिकार्यंचमेतस्यवैरंभ्रातृकृतंभवेत् ॥ २८ ॥ इहस्थोहंप्रपश्यामिरावणंजानकींतथा॥ अस्माकमपिसौपर्णंदिव्यंचक्षुर्बलंतथा ॥ २९ ॥ तस्मादाहारवीर्येणनिसर्गेणचवानराः॥ आयोजनशतात्साग्राद्वयंपश्यामनित्यशः॥ ३०॥ अस्माकंविहितावृत्तिर्निसर्गेणचदूरतः॥ विहितावृक्षमूलेतुवृत्तिश्चरणयोधिनां॥ ३१ ॥ उपायोदृश्यतांकश्चिल्लंघनेलवणांभसः॥ अभिगम्यतुवैदेहींसमृद्धार्थागमिष्यथ॥ ३२ ॥ समुद्रंनेतुमिच्छामिभवद्भिर्वरुणालयं॥ प्रदास्याम्युदकंभ्रातुःस्वर्गतस्यमहात्मनः॥ ३३॥ ततोनीत्वातुतंदेशंतीरेनदनदीपतेः ॥ निर्दग्धपक्षंसंपातिंवानराःसुमहौजसः॥ ३४॥ तंपुनःप्रापयित्वाचतंदेशंपतगेश्वरं॥ बभूवुर्वानराहृष्टाःप्रवृत्तिमुपलप्स्यते॥ ३५॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेअष्टपंचाशःसर्गः॥५८॥ ॥श्री॥ ॥ततस्तदमृतास्वादंगृध्रराजेनभाषितं॥ निशम्यवदतोहृष्टास्तेवचःप्लवगर्षभाः॥१॥

अस्माकंतुनिसर्गेणजातिस्वभावेनदूरतःदूरवर्तिदर्शनबलसंपादकेनभक्ष्यविशेषेणवृत्तिर्विहिता धात्रेतिशेषः कुक्कुटादीनांतुस्वावासवृक्षमूलेएवतावद्दूरदृष्टिमात्रसंपादिकाचवृत्तिर्विहिता ॥ ३१ ॥ गमिष्यथकिष्किंधामितिशेषः ॥ ३२ ॥ नेतुंनाययितुं ॥ ३३ ॥३४ ॥३५ ॥प्लगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकि० अष्टपंचाशःसर्गः॥५८॥श्री॥कतकरीत्याएकोनषष्टितमः॥५९॥ततइति तेप्लवगर्षभाःअमृतास्वादंगृध्रराजाभिभाषितंनिशम्यहर्षादेवतद्वदतःअनुवदंतोहृष्टाबभूवुरित्यर्थः वदतइत्यत्रनुमभावआर्षः॥१॥

अब्रवील्लंकायांसीतादर्शनंत्वदेकसाक्षिकमन्यसाक्षिकमपिवेतिदार्ढ्यायापृच्छदित्यर्थः भूतलादुत्थायप्रायोपवेशंत्यक्त्वेत्यर्थः ॥ २ ॥ प्रश्नमेवाह केति सीतांकोहरतिस्मह्रियमाणाचकेनदृष्टात्वयान्येनापिवाहृताचक्ववावर्ततेइतिसर्वंभवानाख्यातु सामान्यतःश्रुत्वाप्रायोपवेशादुत्थितानांविशिष्यवदत्वित्यर्थः ॥ ३ ॥ कोजानकीहर्तास्वयंरामबाणानांविक्रमंनचिंतयतीत्यन्वयः ॥ ४ ॥ प्रतिसंमुक्तान्त्यक्तप्रायोपवेशान् सीताश्रुतिसमाहितान्सीताविषयवृत्तांतश्रवणेसावधानान्पुनराश्वासयन्नन्यसाक्षिकताप्रदर्शनेनभूयःस्वोक्तार्थंप्रत्यापयन् ॥ ५ ॥ वैदेह्याहरणंयथामेमयाश्रुतंयेनचममाख्यातंयत्रसाआयतलोचनावर्ततेइतिश्रुतंतदपीहेदानींश्रूयतां ॥ ६ ॥ तदेवाह अहमिति दुर्गेदुर्गमे क्षीणःप्राणोबलंपराक्रमश्चयस्यसः ॥ ७ ॥ ८ ॥

जांबवान्वानरश्रेष्ठःसहसर्वैःप्लवंगमैः॥ भूतलात्सहसोत्थायगृध्रराजानमब्रवीत्॥ २॥ क्वसीताकेनवादृष्टाकोवाहरतिमैथिलीं ॥ तदाख्यातुभवान्सर्वंगतिर्भववनौकसां ॥ ३ ॥ कोदाशरथिबाणानांवज्रवेगनिपातिनां॥ स्वयंलक्ष्मणमुक्तानांनचिंतयतिविक्रमं ॥ ४ ॥ सहरीन्प्रतिसंमुक्तान्सीताश्रुतिसमाहितान्॥ पुनराश्वासयन्प्रीतइदंवचनमब्रवीत्॥ ५॥ श्रूयतामिहवैदेह्यायथामेहरणंश्रुतं॥ येनचापिममाख्यातंयत्रचायतलोचना ॥ ६॥ अहमस्मिन्गिरौदुर्गेबहुयोजनमायते॥ चिरान्निपतितोवृद्धःक्षीणप्राणपराक्रमः॥ ७॥ तंमामेवंगतःपुत्रःसुपार्श्वोनामनामतः॥ आहारेणयथाकालंबिभर्तिपततांवरः॥ ८ ॥ तीक्ष्णकामास्तुगंधर्वास्तीक्ष्णकोपाभुजंगमाः॥ मृगाणांतुभयंतीक्ष्णंततस्तीक्ष्णक्षुधावयं ॥ ९ ॥ सकदाचित्क्षुधार्तस्यममाहाराभिकांक्षिणः॥ गतःसूर्येहनिप्राप्तोममपुत्रोह्यनामिषः॥ १०॥ समयाहारसंरोधात्पीडितःप्रीतिवर्धनः॥ अनुमान्ययथातत्त्वमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥ अहंतातयथाकालमामिषार्थीखमाप्लुतः॥ महेंद्रस्यगिरेर्द्वारमावृत्यसुसमाश्रितः॥ १२ ॥ तत्रसत्त्वसहस्राणांसागरांतरचारिणां ॥ पंथानमेकोध्यवसंसन्निरोद्धुमवाङ्मुखः॥ १३॥

तीक्ष्णकामाः स्त्रीकामावैगंधर्वाइतिश्रुतेः यथाकामादिविषयेगंधर्वादिस्तैक्ष्ण्यंस्वभावात्ततएवस्वभावादेववयंपतगास्तीक्ष्णक्षुधाइत्यर्थः ॥९॥ यस्मादेवमतःक्षुधार्तस्यातएवाहारकांक्षिणोममाहारार्थंसूर्येहनिअह्निसूर्येसूर्योदयकालेगतोममपुत्रःसायमनामिषःप्राप्तआगतः ॥ १० ॥ यतएवमतःसममप्रीतिवर्धनःमयाहारसंरोधात्पीडितोदुर्वचनेनखेदंप्रापितःसन्मामनुमान्यक्षमापयित्वायथातत्त्वमिदंवक्ष्यमाणंवचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥ सुसमाश्रितःस्थितः॥ १२ ॥ पंथानंसन्निरोद्धुमवसमित्यन्वयः ॥ १३॥

सूर्योदयसमप्रभांउदयकालिकसूर्यसमप्रभां ॥१४॥ तौस्त्रीपुरुषौ कृतनिश्चयःइमावेवहत्वापितुरभ्यवहारार्थंनेष्यामीतिकृतनिश्चयइत्यर्थः ततस्तेनविनीतेनसतासाम्नैवपंथानमभियाचितोस्मि अतएवासौत्यक्तइतिशेषः ॥ १५ ॥ तत्रहेतुर्नहिसामेति ॥ १६ ॥ अथसस्त्रीकस्यतस्यगमनानंतरंखेचरैर्भूतैःसिद्धचारणादिभिःसभाजितःपूजितोस्मि ॥ १७ ॥ दिष्ट्याजीवतिसीतेतिपाठः दिष्ट्यासीतात्वद्दृष्टिपथंप्राप्ताजीवतिस्म त्वयातद्धननस्येषत्करत्वात् एवंपूजयित्वामांमहर्षयोब्रुवन् असौत्वयादृष्टःपुरुषःसकलत्रःकथंचित्कुशलीगतोतोऽसंशयंतेस्वस्त्यस्त्विति कतकः अन्येतुदिष्ट्याजीवसितातेतीतिपाठः हेतातत्वंदिष्ट्यारावणंप्राप्यापिजीवसीत्यब्रुवन् यतोसौसकलत्रोऽतोसंशयंत्वांसंशयमप्राप्यगतोऽतस्तेस्वस्तिजातमित्यर्थमाहुः ॥१८॥ अथसहर्तारावणइतिसारामभार्येतिचाहंप्रतिवेदितः ॥१९॥ अतोहंभ्रष्टाभरणत्वादिगुणांरामभार्यांपश्यन्स्थितइत्येषतावन्मेकालात्ययःकलातिपातहेतुरितिसमग्रमेतदर्थंवाक्यविदांवरःसुपा

तत्रकश्चिन्मयादृष्टःसूर्योदयसमप्रभां ॥ स्त्रियमादायगच्छन्वैभिन्नांजनचयोपमः ॥ १४ ॥ सोहमभ्यवहारार्थंतौदृष्ट्वाकृतनिश्चयः ॥ तेनसाम्नाविनीतेनपंथानमनुयाचितः ॥ १५ ॥ नहिसामोपपन्नानांप्रहर्ताविद्यतेभुवि ॥ नीचेष्वपिजनःकश्चित्किमंगबतमद्विधः ॥ १६ ॥ सयातस्तेजसाव्योमसंक्षिपन्निववेगितः ॥ अथाहंखेचरैर्भूतैरभिगम्यसभाजितः ॥ १७ ॥ दिष्ट्याजीवतिसीतेतिअब्रुवन्मांमहर्षयः ॥ कथंचित्सकलत्रोसौगतस्तेस्वस्त्यसंशयं ॥ १८ ॥ एवमुक्तस्ततोहंतैःसिद्धैःपरमशोभनैः ॥ सचमेरावणोराजारक्षसांप्रतिवेदितः ॥ १९ ॥ पश्यन्दाशरथेर्भार्यांरामस्यजनकात्मजां ॥ भ्रष्टाभरणकौशेयांशोकवेगपराजितां ॥ २० ॥ रामलक्ष्मणयोर्नामक्रोशंतींमुक्तमूर्धजां ॥ एषकालात्ययस्तातइतिवाक्यविदांवरः ॥ २१ ॥ एतदर्थंसमग्रंमेसुपार्श्वःप्रत्यवेदयत् ॥ तच्छ्रुत्वापिहिमेबुद्धिर्नासीत्काचित्पराक्रमे ॥ २२ ॥ अपक्षोहिकथंपक्षीकर्मकिंचित्समारभेत् ॥ यत्तुशक्यंमयाकर्तुंवाग्बुद्धिगुणवर्तिना ॥ २३ ॥ श्रूयतांतत्रवक्ष्यामिभवतांपौरुषाश्रयं ॥ वाङ्मतिभ्यांहिसर्वेषांकरिष्यामिप्रियंहिवः ॥ २४ ॥

र्श्वोमेप्रत्यवेदयत् तत्श्रुत्वापीति सामान्यतःपूर्वंमयादृष्टमपिपुत्राद्धर्तारावणोहृतारामपत्नीतिनिश्चित्यश्रुत्वापि ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ वाग्बुद्धिभ्यांसाध्योयोगुणउपकारलक्षणस्तन्मात्रवर्तनशीलेन ॥ २३ ॥ पौरुषाश्रयंपराक्रमप्रतिष्ठाभूतं किंचैषउपकारोनकेवलंभवत्प्रयोजनएवापितुस्वप्रयोजनफलोपीत्याह वाङ्मतिभ्यामिति दाशरथेःकार्यमुद्दिश्यवःसर्वेषांवाङ्मतिभ्यांयत्प्रियंकरिष्यामितन्ममैवकार्यं अत्रसंशयोन ॥ २४ ॥

तत्तस्मान्मयाभवतांकार्यसिद्धेरसंशयंदृष्टत्वात्भवंतोवश्यंकार्यैयतंतामितिशेषः ॥ २५ ॥ विहिताः विधात्रेतिशेषः ॥ २६ ॥ त्राणनिग्रहेत्राणेनिग्रहेचपर्याप्ताः समाहारद्वंद्वः यद्यपिदशग्रीवोलोकदृष्ट्याप्रबलस्तथापिभवतांरामलक्ष्मणसहायत्वेनैवसमर्थानांसुकरएवेतिभावः ॥ २७ ॥ कालसंगःकालविलंबः सज्जंतेअलसाभवंति ॥ २८ ॥ हरमानः इतिश्री०श्रीरा०रा०वा०आ०कि०एकोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९ ॥ कत० ॥६०॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ जनितप्रत्ययःएष्यंत्यन्वेषकाइतिनिशाकरमुन्युक्तरीत्यारामदूतागमनदर्शनान्निशाकरोक्तपक्षप्र

यद्धिदाशरथेःकार्यंममतन्नात्रसंशयः ॥ तद्भवंतोमतिश्रेष्ठाबलवंतोमनस्विनः ॥ २५ ॥ प्रहिताःकपिराजेनदेवैरपिदुरासदाः ॥ रामलक्ष्मणबाणाश्चविहिताःकंकपत्रिणः ॥ २६ ॥ त्रयाणामपिलोकानांपर्याप्तास्त्राणनिग्रहे ॥ कामंखलुदशग्रीवस्तेजोबलसमन्वितः ॥ भवतांतुसमर्थानांनकिंचिदपिदुष्करं ॥ २७ ॥ तदलंकालसंगेनक्रियतांबुद्धिनिश्चयः ॥ नहिकर्मसुसज्जंतेबुद्धिमंतोभवद्विधाः ॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः ॥५९॥ ॥७॥ ॥ ततःकृतोदकंस्नातंतंगृध्रंहरियूथपाः ॥ उपविष्टागिरौरम्येपरिवार्यसमंततः ॥ १ ॥ तमंगदमुपासीनंतैःसर्वैर्हरिभिर्वृतं ॥ जनितप्रत्ययोहर्षात्संपातिःपुनरब्रवीत् ॥ २ ॥ कृत्वानिःशब्दमेकाग्राःशृण्वंतुहरयोमम ॥ तथ्यंसंकीर्तयिष्यामियथाजानामिमैथिलीं ॥ ३ ॥ अस्यविंध्यस्यशिखरेपतितोस्मिपुरानघ ॥ सूर्यतापपरीतांगोनिर्दग्धःसूर्यरश्मिभिः ॥ ४ ॥ लब्धसंज्ञस्तुषड्रात्राद्विवशोविह्वलन्निव ॥ वीक्षमाणोदिशःसर्वानाभिजानामिकिंचन ॥ ५ ॥ ततस्तुसागरान्शैलान्नदीःसर्वाःसरांसिच ॥ वनानिचप्रदेशांश्चनिरीक्ष्यमतिरागता ॥ ६ ॥ हृष्टपक्षिगणाकीर्णःकंदरोदरकूटवान् ॥ दक्षिणस्योदधेस्तीरेविंध्योयमितिनिश्चितः ॥ ७ ॥ आसीच्चात्राश्रमंपुण्यंसुरैरपिसुपूजितं ॥ ऋषिर्निशाकरोनामयस्मिन्नुग्रतपाभवत् ॥ ८ ॥ अष्टौवर्षसहस्राणितेनास्मिन्नृषिणागिरौ ॥ वसतोममधर्मज्ञेस्वर्गतेतुनिशाकरे ॥ ९ ॥

रोहादिदर्शनाच्चनिशाकरवचसिविश्वस्तः हर्षात्पक्षलाभजनितहर्षात्आत्मानमुपासीनमंगदंप्रतिपुनरब्रवीत् ॥ २ ॥ तथ्यंमैथिलींजानामीतिमद्वाक्यंसत्यंयथाभवद्भिःप्रतिपत्तव्यंतथासंकीर्तयिष्यामि ॥ ३ ॥ सूर्यरश्मिभिर्निर्दग्धोऽतएवविवशः षड्रात्रात्परंलब्धसंज्ञःविह्वलन्निवपरमार्तएवसन् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कंदराण्युदरेयस्यसचासौकूटवान्शृंगवानित्यर्थः ॥ ७ ॥ यस्मिन्नाश्रमेउग्रतपाभवदितिसंधिरार्षः ॥ ८ ॥ निशाकरेऋषौस्वर्गतेतेनविनात्रगिरौवसतोममाष्टौवर्षसहस्राणिगतानीतिशेषः ॥ ९ ॥

अथतत्स्थितिकालिकींतद्दर्शनप्रवृत्तिमाह अवतीर्येति तीक्ष्णदर्भांतीक्ष्णायादर्भायस्यां ॥ १० ॥ तमृषिंद्रष्टुकामोस्मि द्रष्टुकामोभूवमित्यर्थः अतएवदुःखेनतदभ्याशमभ्यागतः ननुतद्वा
सोत्रेतित्वयाकथंज्ञातमतआह जटायुषेति अधिगतःप्राप्तःसेवितइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ उदङ्मुखमुपावृत्तंसमुद्रेस्नात्वोदङ्मुखतयाप्रत्यावृत्तं ॥ १४ ॥ तस्यतत्सेवायोग्यत्वप्रद
र्शनायतिर्यग्योनिसेव्यत्वंतपोमहिमजंदर्शयति तमृक्षाइति ॥ १५ ॥ प्राप्तमाश्रममागतं ॥ १६ ॥ १७ ॥ तेरोम्णांवैकल्यंदग्धत्वानावगम्यतेनप्रत्यभिज्ञायतेभवानित्यर्थः वैकल्यमेवाह अ

अवतीर्यचविंध्याग्रात्कृच्छ्रेणविषमाच्छनैः ॥ तीक्ष्णदर्भांवसुमतींदुःखेनपुनरागतः ॥ १० ॥ तमृषिंद्रष्टुकामोस्मिदुःखेनाभ्यागतोभृशं ॥ जटायुषाम
याचैवबहुशोधिगतोहिसः ॥ ११ ॥ तस्याश्रमपदाभ्याशेववुर्वाताःसुगंधिनः ॥ वृक्षोनापुष्पितःकश्चिदफलोवानदृश्यते ॥ १२ ॥ उपेत्यचाश्रमंपुण्यंवृ
क्षमूलमुपाश्रितः ॥ द्रष्टुकामःप्रतीक्षेचभगवंतंनिशाकरं ॥ १३ ॥ अथपश्यामिदूरस्थमृषिंज्वलिततेजसं ॥ कृताभिषेकंदुर्धर्षमुपावृत्तमुदङ्मुखं ॥ १४ ॥
तमृक्षाःसृमरव्याघ्राःसिंहानानासरीसृपाः ॥ परिवार्योपगच्छंतिदातारंप्राणिनोयथा ॥ १५ ॥ ततःप्राप्तमृषिंज्ञात्वातानिसत्वानिवैययुः ॥ प्रविष्टेरा
जनियथासर्वंसामात्यकंबलं ॥ १६ ॥ ऋषिस्तुदृष्ट्वामांतुष्टःप्रविष्टश्चाश्रमंपुनः ॥ मुहूर्तमात्रान्निर्गम्यततःकार्यमपृच्छत ॥ १७ ॥ सौम्यवैकल्यतांदृ
ष्ट्वारोम्णांतेनावगम्यते ॥ अग्निदग्धाविमौपक्षौप्राणाश्चापिशरीरके ॥ १८ ॥ गृध्रौद्वौदृष्टपूर्वौमेमातरिश्वसमौजवे ॥ गृध्राणांचैवराजानौभ्रातरौकाम
रूपिणौ ॥ १९ ॥ ज्येष्ठोऽवितस्त्वंसंपातेजटायुरनुजस्तव ॥ मानुषंरूपमास्थायगृह्णीतांचरणौमम ॥ २० ॥ किंतेव्याधिसमुत्थानंपक्षयोःपतनंकथं ॥
दंडोवाऽयंधृतःकेनसर्वमाख्याहिपृच्छतः ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥
ततस्तद्दारुणंकर्मदुष्करंसहसाकृतं ॥ आचचक्षेमुनेःसर्वंसूर्यानुगमनंतथा ॥ १ ॥

ग्निदग्धौताविव अतएवशरीरकेअल्पेशरीरे प्राणाश्चाद्विक्रमबलेअपितेदग्धकल्पाः ॥ १८ ॥ अथप्रत्यभिज्ञामूलामभिज्ञामाह गृध्राविति ॥ १९ ॥ अवितोज्ञातःगृह्णीतामगृह्णीतां ॥ २० ॥
किंकीदृशं व्याधिसमुत्थानमितिषष्ठीतत्पुरुषः अयंदंडःव्रणकरःप्रहारःकेनधृतःकेनकृतः ॥ २१ ॥ पुरमानः इतिश्री०रा०वा०आ०कि०षष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ कतकरी
त्याएकषष्टितमः ॥ ६१ ॥ तद्दारुणंकर्मइंद्रेणयुद्धरूपंअनेनदुष्करंसहसादर्पात्कृतंप्रथममाचचक्षे तथातदनंतरकृतंसूर्यानुगमनंसर्वप्रकृतविंध्यपतनप्रयोजनत्वेनाचचक्षे ॥ १ ॥

तदेवाह भगवन्निति व्रणयुक्तत्वादिंद्रयुद्धेवज्रप्रहारजव्रणयुक्तत्वात्परिश्रांतस्तथापक्षनाशफलकानुचितकर्मकरणजलज्जयाआकुलितेंद्रियश्चाहंप्रतिभाषितुंसम्यगुत्तरंदातुंनशक्नोमि
तथापिकथंचिद्ब्रवीमीतिशेषः ॥ २ ॥ संघर्षात्पतनविषयस्पर्धातः गर्वमोहितौइंद्रजयगर्वमोहितौ ॥ ३ ॥ पणंबध्वाप्रतिज्ञांकृत्वा प्रतिज्ञामेवाह रविरिति रविर्यावदस्तंमहागिरिंयायात्त
तःप्रागावाभ्यांरविरनुयातव्योऽनुप्राप्तव्यइतिप्रतिज्ञा ॥ ४ ॥ युगपत्प्राप्तावाकाशमितिशेषः अपश्यावदृष्टवंतौ ॥ ५ ॥ क्वचिदूर्ध्वदिक्प्रदेशविशेषे ॥ ६ ॥ आकाशंआकाशपथादर्वाक्

भगवन्व्रणयुक्तत्वाल्लज्जयाचाकुलेंद्रियः ॥ परिश्रांतोनशक्नोमिवचनंपरिभाषितुं ॥ २ ॥ अहंचैवजटायुश्चसंघर्षाद्गर्वमोहितौ ॥ आकाशंपतितौदूरा
ज्जिज्ञासंतौपराक्रमं ॥ ३ ॥ कैलासशिखरेबध्वामुनीनामग्रतःपणं ॥ रविःस्यादनुयातव्योयावदस्तंमहागिरिं ॥ ४ ॥ अप्यावांयुगपत्प्राप्तावपश्यावम
हीतले ॥ रथचक्रप्रमाणानिनगराणिपृथक्पृथक् ॥ ५ ॥ क्वचिद्वादित्रघोषश्चक्वचिद्भूषणनिःस्वनः ॥ गायंतीःस्मांगनाबह्वीःपश्यावोरक्तवाससः ॥ ६ ॥
तूर्णमुत्पत्यचाकाशमादित्यपदमास्थितौ ॥ आवामालोकयावस्तद्वनंशाद्वलसंस्थितं ॥ ७ ॥ उपलैरिवसंछन्नादृश्यतेभूःशिलोच्चयैः ॥ आपगाभिश्चसं
वीतासूत्रैरिववसुंधरा ॥ ८ ॥ हिमवांश्चैवविंध्यश्चमेरुश्चसुमहागिरिः ॥ भूतलेसंप्रकाशंतेनागाइवजलाशये ॥ ९ ॥ तीव्रःस्वेदश्चखेदश्चभयंचासीत्त
दावयोः ॥ समाविशतमोहश्चततोमूर्छाचदारुणा ॥ १० ॥ नचदिग्ज्ञायतेयाम्यानचाग्नेयीनवारुणी ॥ युगांतेनियतोलोकोहतोदग्धइवाग्निना ॥ ११ ॥
मनश्चमेहतंभूयश्चक्षुःप्राप्यतुसंश्रयं ॥ यत्नेनमहताह्यस्मिन्मनःसंधायचक्षुषी ॥ १२ ॥ यत्नेनमहताभूयोभास्करःप्रतिलोकितः ॥ तुल्यःपृथ्वीप्रमाणेन
भास्करःप्रतिभातिनौ ॥ १३ ॥

नंभूवर्तिवनं शाद्वलसंस्थितंशाद्वलानांबालतृणवद्देशानामिवसंस्थानंयस्यतत् ॥ ७ ॥ उपलैःसूक्ष्मपाषाणैः ॥ ८ ॥ नागाःगजाः ॥ ९ ॥ तदासवितरिमध्यंप्राप्तेमोहोदिङ्मोहस्ततोमोहा
दनंतरंदारुणामूर्छा सेंद्रियमनउपप्लवोमूर्छा ॥ १० ॥ मोहमूर्छेएवप्रकाशयति नचेति युगांतेनियतोनियतदाहोपिलोकआवाभ्यांतत्कालेग्निनादग्धोहतइवदृष्टोभूत् ॥ ११ ॥ मनश्चमे
भूयोभ्यधिकंसंश्रयंदर्शनाश्रयंचक्षुःप्राप्यतेनसहहतंसौरतेजसाप्रतिहतदर्शनशक्तिकमभूत् अस्मिन्सूर्येपुनश्चक्षुषीमनश्चसंधाय ॥ १२ ॥ कथंसूर्योदृष्टइत्यत्रतत्प्रकारमाह तुल्यइति पृ
थ्व्यत्रजंबूद्वीपावच्छिन्नाबोध्या ॥ १३ ॥

ततःसूर्यदर्शनानंतरं अनापृच्छ्यमोहवशादितिशेषः तंदृष्ट्वेति मोहात्पततंजटायुंदृष्ट्वा आकाशादात्मानंमुक्तवानिति सूर्यसमीपवर्त्याकाशप्रदेशादात्मानंस्वशरीरंजटायुरक्षणार्थंमुक्तवान् पक्षौविस्तार्यपतितवानित्यर्थः॥१४॥प्रमादाज्जटायुपरित्राणविषयचित्ताभिषंगात् तत्रतस्मिन्काले निर्दग्धोनिर्दग्धपक्षः अथवायुपथात्पतन्नहमाशंकेअनुमितवान् ननुप्रत्यक्षतोदृष्टवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ सर्वथामर्तुमेवेच्छन्शिखरात्पतिष्येइत्याहेतिशेषः ॥ १७॥ साकमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकष

जटायुर्मामनापृच्छ्यनिपपातमहींततः॥ तंदृष्ट्वातूर्णमाकाशादात्मानंमुक्तवानहं ॥ १४ ॥ पक्षाभ्यांचमयागुप्तोजटायुर्नप्रदह्यत॥ प्रमादात्तत्रनिर्दग्धःपतन्वायुपथादहं॥ १५॥ आशंकेतंनिपतितंजनस्थानेजटायुषं ॥ अहंतुपतितोविंध्येदग्धपक्षोजडीकृतः ॥ १६ ॥ राज्याच्चहीनोभ्रात्राचपक्षाभ्यांविक्रमेणच॥ सर्वथामर्तुमेवेच्छन्पतिष्येशिखराद्गिरेः॥ १७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकषष्टितमः सर्गः॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥एवमुक्त्वामुनिश्रेष्ठमरुदंभृशदुःखितः॥ अथध्यात्वामुहूर्तंचभगवानिदमब्रवीत्॥ १॥ पक्षौचतेप्रपक्षौचपुनरन्यौभविष्यतः॥ चक्षुषीचैवप्राणाश्चविक्रमश्चबलंचते॥ २॥ पुराणेसुमहत्कार्यंभविष्यंहिमयाश्रुतं॥ दृष्टंमेतपसाचैवश्रुत्वाचविदितंमम॥ ३॥ राजादशरथोनामकश्चिदिक्ष्वाकुवर्धनः॥तस्यपुत्रोमहातेजारामोनामभविष्यति ॥ ४॥ अरण्यंचसहभ्रात्रालक्ष्मणेनगमिष्यति ॥ तस्मिन्नर्थेनियुक्तःसन्पित्रासत्यपराक्रमः॥ ५॥ नैर्ऋतोरावणोनामतस्यभार्यांहरिष्यति॥ राक्षसेंद्रोजनस्थानेअवध्यःसुरदानवैः॥६॥ साचकामैःप्रलोभ्यंतीभक्ष्यैर्भोज्यैश्चमैथिली॥ नभोक्ष्यतिमहाभागादुःखमग्नायशस्विनी॥ ७॥ परमान्नंचवैदेह्याज्ञात्वादास्यतिवासवः॥यदन्नममृतप्रख्यंसुराणामपिदुर्लभं॥ ८॥

ष्टितमःसर्गः ॥ ६१ ॥ कतकरीत्याद्विषष्टितमः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ पक्षप्रपक्षौसूक्ष्मपक्षमहापक्षौ प्राणाःपुष्टप्राणाः चक्षुषीउद्भूतशक्तिके ॥ २॥ पुराणेनारदादिभिरुच्यमानेभविष्यरामचरितरूपेपुराणेश्रुत्वाविदितंतपसादृष्टंच ॥ ३ ॥ किंतत्तत्राह राजेत्यादि ॥ ४ ॥ तस्मिन्नर्थेअरण्यगमनरूपे ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रलोभ्यंतीप्रलोभ्यमाना ॥ ७॥ परमान्नं पायसं ज्ञात्वानिराहारतामितिशेषः, वासवःदास्यति स्वपुरुषद्वारेतिशेषः ॥ ८ ॥

इंद्रादिंद्रपुरुषात्नतुरावणपुरुषादितिविज्ञाय अभूतलस्पर्शित्वादिरूपैर्देवचिन्हैःरामआगत्यएनंहत्वात्वांनयिष्यतिसंवत्सरतृप्तिकरमिदमन्नंभुक्त्वादेवकार्यसिद्ध्येमनुष्यभावंधृतवत्याप्राणाधर्तव्याःदेवैरपिमनुष्यभावेआहारंविनाजीवितुंनशक्यतेइत्यादिवचनैश्चनिश्चित्येत्यर्थः निर्वपिष्यतिदास्यति ननुत्रेतायामस्थिप्राणवासस्योक्तत्वाज्जीवितुंशक्यतएवेतिचेन्न तथासत्यपिक्षीणतायांदेहवैरूप्येरावणस्यानुरागभंगेनतत्पुण्याक्षयेतस्यवधोनस्यादितिरूपलावण्याद्यहानायतद्दानेनादोषात् रावणस्यतुतथैवरूपादिदर्शनेनमद्दत्ताहाराग्रहणेपिवन्यफलादीन्याहारंकरोतीतिबुध्यातस्यांनामनुष्यत्वनिश्चयः एतेनाहारंविनापिपूर्वरूपादिसत्वज्ञानेनतस्यतस्याममनुष्यत्वबुद्धौतत्संबंधाद्रामेपितत्त्वबुद्धौरामतोरावणवधोनस्यादित्यपास्तं ॥ ९ ॥ दानमंत्रः यदीति यदिजीवतितदाप्युपतिष्ठतु कालांतरेदेवत्वंगच्छतोःप्राप्नुवतोरपिउपतिष्ठत्वितिशेषः ॥ १० ॥ तत्रलंकायांगंतुंएष्यंतिआगमिष्यंति इहेतिशेषः ॥ ११ ॥ नगंतव्यं इमंदे

तदन्नंमैथिलीप्राप्यविज्ञायेंद्रादिदंत्विति॥ अग्रमुद्धृत्यरामायभूतलेनिर्वपिष्यति ॥९॥ यदिजीवतिमेभर्तालक्ष्मणोवापिदेवरः॥ देवत्वंगच्छतोर्वापितयोरन्नमिदंत्विति॥ १०॥ एष्यंतिप्रेषितास्तत्ररामदूताःप्लवंगमाः॥ आख्येयाराममहिषीत्वयातेभ्योविहंगम ॥ ११ ॥ सर्वथातुनगंतव्यमीदृशःक्वगमिष्यसि॥ देशकालौप्रतीक्षस्वपक्षौत्वंप्रतिपत्स्यसे॥ १२॥उत्सहेयमहंकर्तुमद्यैवत्वांसपक्षकं॥इहस्थस्त्वंहिलोकानांहितंकार्यंकरिष्यसि॥ १३॥त्वयापिखलुतत्कार्यंतयोश्चनृपपुत्रयोः॥ ब्राह्मणानांगुरूणांचमुनीनांवासवस्यच ॥ १४ ॥ इच्छाम्यहमपिद्रष्टुंभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ नेच्छेचिरंधारयितुंप्राणांस्त्यक्ष्येकलेवरं॥ महर्षिस्त्वब्रवीदेवंदृष्टतत्त्वार्थदर्शनः॥ १५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेद्विषष्टितमःसर्गः ॥६२॥ ॥ ७ ॥ ॥एतैरन्यैश्चबहुभिर्वाक्यैर्वाक्यविशारदः॥ मांप्रशस्याभ्यनुज्ञाप्यप्रविष्टःसस्वमालयं॥ १॥

शंविहायेतिशेषः ॥ १२ ॥ उत्सहेयंयदित्वयादेवकार्यायेहस्थातव्यंस्यादितिशेषः पक्षवत्त्वेहिचापल्याद्गंतव्यमेवेतोन्यत्रत्वयेतिभावः ॥ १३ ॥ लोकानामेवेत्येवनअपितुतयोर्नृपपुत्रयोस्तत्कार्यंदूतानांसीताबोधनरूपंत्वयापिकार्यंतवापिकर्तुमर्हं तवापिदेवांशत्वेनत्वद्धितमपितदितिभावः तत्कार्यस्यलोकसंबंधित्वंदर्शयति ब्राह्मणानामिति तत्कार्यमितिशेषः ॥१४॥ इच्छाम्यहमिति दृष्टतत्त्वार्थदर्शनःदृष्टंसिद्धंतत्त्वार्थदर्शनंयस्यसः महर्षिरेवंभाव्यर्थमब्रवीदतोहेतोरहमपिभ्रातरौरामलक्ष्मणौद्रष्टुमिच्छामि यदिमहर्षिरेवंमांप्रतिनावक्ष्यत्तदाप्राणांश्चिरंधारयितुंनेच्छेनैच्छंअपितुकलेवरंत्यक्ष्येइत्यैच्छमित्यर्थइतिकतकः अन्येतु निशाकरवाक्यमेवेदं अहंपदार्थोपिसएवेत्याहुः ॥ १५ ॥ मयमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरा०रा०ति० वा०आ०कि०द्विषष्टितमःसर्गः॥६२ ॥कतकरीत्यात्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ एतैरिति मांप्रशस्य भाविदेवकार्यसाधकत्वेनस्तुत्वाअभ्यनुज्ञाप्यआमंत्र्य॥१॥

पर्वतकंदरादहंशनैःशनैर्विसर्पित्वानिःसृत्य विंध्यंविंध्यशिखरं ॥ २ ॥ एतस्यकालस्यमुनिसंवादानंतरकालस्यसाग्रंवर्षशतंगतं शतशब्दोनंतवाची तेनकिंचिदधिकाष्टवर्षसहस्राणीत्यर्थः प्रागुक्तथैवतेनोक्तेः ॥ ३ ॥ वितर्कैर्विचारैः संतापःपक्षादिहीनजीवनजः ॥ ४ ॥ निवर्तये स्मेतिशेषः ममप्राणानांरक्षणेनेनयामेबुद्धिर्दत्तेत्यन्वयः ॥ ५ ॥ रावणस्यवीर्यंबुध्यतामयापुत्रवीर्यादल्पमितिजानता ॥ ६ ॥ कथंनत्रातेतिसंतर्जितः ननुसीतेत्यज्ञानादरक्षणमतआह तस्याइति हारामहालक्ष्मणेत्येवमात्मकंतस्याविलपितंश्रुत्वा तौरामलक्ष्मणौसीताविनाकृतौ

कंदरात्तुविसर्पित्वापर्वतस्यशनैःशनैः ॥ अहंविंध्यंसमारुह्यभवतःप्रतिपालये ॥ २ ॥ अद्यत्वेतस्यकालस्यवर्षंसाग्रशतंगतं ॥ देशकालप्रतीक्षोस्मिहृदिकृत्वामुनेर्वचः ॥ ३ ॥ महाप्रस्थानमासाद्यस्वर्गतेतुनिशाकरे ॥ मांनिर्दहतिसंतापोवितर्कैर्बहुभिर्वृतं ॥ ४ ॥ उदितांमरणेबुद्धिंमुनिवाक्यैर्निवर्तये ॥ बुद्धिर्यातेनमेदत्ताप्राणानांरक्षणेमम ॥ ५ ॥ सामेपनयतेदुःखंदीप्तेवाग्निशिखातमः ॥ बुध्यताचमयावीर्यंरावणस्यदुरात्मनः ॥ ६ ॥ पुत्रःसंतर्जितोवाग्भिर्नत्रातामैथिलीकथं ॥ तस्याविलपितंश्रुत्वातौचसीताविप्रयोजितौ ॥ ७ ॥ नमेदशरथस्नेहात्पुत्रेणोत्पादितंप्रियं ॥ तस्यत्वेवंब्रुवाणस्यसंहतैर्वानरैःसह ॥ ८ ॥ उत्पेततुस्तदापक्षौसमक्षंवनचारिणां ॥ सदृष्ट्वास्वांतनुंपक्षैरुद्गतैररुणच्छदैः ॥ ९ ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेवानरांश्चेदमब्रवीत् ॥ निशाकरस्यराजर्षेःप्रसादादमितौजसः ॥ १० ॥ आदित्यरश्मिनिर्दग्धौपक्षौपुनरुपस्थितौ ॥ यौवनेवर्तमानस्यममासीद्यःपराक्रमः ॥ ११ ॥ तमेवाद्यावगच्छामिबलंपौरुषमेवच ॥ सर्वथाक्रियतांयत्नःसीतामधिगमिष्यथ ॥ १२ ॥ पक्षलाभोममायंवःसिद्धिप्रत्ययकारकः ॥ इत्युक्त्वातान्हरीन्सर्वान्संपातिःपतगोत्तमः ॥ १३ ॥ उत्पपातगिरेःशृंगाज्जिज्ञासुःखगमोगतिं ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाप्रतिसंहृष्टमानसाः ॥ बभूवुर्हरिशार्दूलाविक्रमाभ्युदयोन्मुखाः ॥ १४ ॥

इतिसिद्धानांवचःश्रुत्वाऽनयाविनाकृतौरामलक्ष्मणा वितिसुज्ञानंएषारामपत्नीतिचसुज्ञानमितिभावः ॥ ७ ॥ तस्माद्दशरथस्नेहादवश्यकर्तव्यंप्रियंमेपुत्रेणनोत्पादितं ॥ ८ ॥ अरुणच्छदैररुणवर्णपत्रैः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सिद्धिप्रत्ययःकार्यसिद्धिविश्वासः ॥ १३ ॥ गतिंजिज्ञासुः उत्थितपक्षैःप्राग्वत्खगतिंविज्ञातुमिच्छुः विक्रमसाध्येऽभ्युदयेसीताधिगमनरूपेउन्मुखाः ॥ १४ ॥

प्रतिलब्धंप्राप्तंपौरुषंपौरुषप्रवृत्तिकालोयैस्ते अभिजिदभिमुखांअभिजिन्नक्षत्रसंमुखांदिशंदक्षिणां यद्वाऽभिजित् बाहुलकात्कर्मणिक्विप् अभिजेतव्योरावणःसंमुखोयस्यांतांदिशं ॥ १५ मयमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कतकरित्याचतुषष्टितमः ॥ ६४ ॥ आख्याताःआख्यातसीतावृत्तांताः संगताःमिलिताः ॥ १ ॥ रावणक्षयंरावणनाशंरावणगृहंचोद्दिश्योक्तंवचनंश्रुत्वा ॥ २ ॥ तंदेशंसागरतीररूपंदेशमभिगम्य यत्रेत्यादिः यत्रमहतोलोकस्यस

अथपवनसमानविक्रमाःप्लवगवराःप्रतिलब्धपौरुषाः ॥ अभिजिदभिमुखांदिशंययुर्जनकसुतापरिमार्गणोन्मुखाः ॥ १५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०कि०त्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आख्यातागृध्रराजेनसमुत्प्लुत्यप्लवंगमाः ॥ संगताःप्रीतिसंयुक्ताविनेदुःसिंहविक्रमाः ॥ १ ॥ संपातेर्वचनंश्रुत्वाहरयोरावणक्षयं ॥ हृष्टाःसागरमाजग्मुःसीतादर्शनकांक्षिणः ॥ २ ॥ अभिगम्यतुतंदेशंददृशुर्भीमविक्रमाः ॥ कृत्स्नंलोकस्यमहतःप्रतिबिंबमवस्थितं ॥ ३ ॥ दक्षिणस्यसमुद्रस्यसमासाद्योत्तरांदिशं ॥ सन्निवेशंततश्चक्रुर्हरिवीरामहाबलाः ॥ ४ ॥ प्रसुप्तमिवचान्यत्रक्रीडंतमिवचान्यतः ॥ क्वचित्पर्वतमात्रैश्चजलराशिभिरावृतं ॥ ५ ॥ संकुलंदानवेंद्रैश्चपातालतलवासिभिः ॥ रोमहर्षकरंदृष्ट्वाविषेदुःकपिकुंजराः ॥ ६ ॥ आकाशमिवदुष्पारंसागरंप्रेक्ष्यवानराः ॥ विषेदुःसहिताःसर्वेकथंकार्यमितिब्रुवन् ॥ ७ ॥ विषण्णांवाहिनींदृष्ट्वासागरस्यनिरीक्षणात् ॥ आश्वासयामासहरीन्भयार्तान्हरिसत्तमः ॥ ८ ॥ नविषादेमनःकार्यंविषादोदोषवत्तरः ॥ विषादोहंतिपुरुषंबालंक्रुद्धइवोरगः ॥ ९ ॥ योविषादंप्रसहतेविक्रमेसमुपस्थिते ॥ तेजसातस्यहीनस्यपुरुषार्थोनसिद्ध्यति ॥ १० ॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायामंगदोवानरैःसह ॥ हरिवृद्धैःसमागम्यपुनर्मंत्रममंत्रयत् ॥ ११ ॥ सावानराणांध्वजिनीपरिवार्यांगदंबभौ ॥ वासवंपरिवार्येवमरुतांवाहिनीस्थिता ॥ १२ ॥

चंद्रार्कग्रहस्यकृत्स्नंप्रतिबिंबंस्थितंतंसमुद्रंददृशुः प्रतिबिंबमवस्थितमितिप्राचीनःपाठः प्रतिबिंबमिवस्थितमित्याधुनिकपाठोनयुक्तः कृत्स्नलोकप्रतिबिंबभावाप्रसिद्धेः ॥ ३ ॥ तस्यचदक्षिणसमुद्रस्योत्तरांदिशमाश्रित्यसन्निवेशंअवस्थितिस्थलंचक्रुः ॥ ४ ॥ प्रसुप्तमिवचान्यत्र निस्तरंगप्रदेशे अन्यत अन्यत्रः पर्वतमात्रैस्तत्सदृशैर्जलराशिभिरूर्मिभिः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ब्रुवन्नब्रुवन् ॥ ७ ॥ हरिसत्तमःअंगदः ॥ ८ ॥ विषादोदोषवत्तरइत्यस्यविवरणंविषादोहंतीत्यादि ॥ ९ ॥ विषादंप्रसहतेप्रसह्यविषादेप्रवर्तते तेजसाहीनस्य विषादवशादितिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ अनुमान्यअभिपूज्य ॥ १४ ॥ सत्यसंधंसत्यासंधासीताप्रत्यर्पणप्रतिज्ञायस्यतादृशं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ व्यपदेशकुलेविगतोःपदेशःकलंकोयस्मा त्तादृशेकुले पूजिताराज्ञामहाबलत्वेनसत्कृताः॥२१॥ संगःप्रतिबंधः ब्रुवध्वंब्रूध्वं ॥२२॥ खरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकां

कोन्यस्तांवानरींसेनांशक्तःस्तंभयितुंभवेत्॥ अन्यत्रवालितनयादन्यत्रचहनूमतः॥१३॥ ततस्तान्हरिवृद्धांश्चतच्चसैन्यमरिंदमः॥ अनुमान्यांगदःश्री मान्वाक्यमर्थवदब्रवीत्॥ १४॥ कइदानींमहातेजालंघयिष्यतिसागरं॥ कःकरिष्यतिसुग्रीवंसत्यसंधमरिंदमं॥ १५॥ कोवीरोयोजनशतंलंघयेत प्लवंगमः॥ इमांश्चयूथपान्सर्वान्मोचयेत्कोमहाभयात्॥ १६॥ कस्यप्रसादाद्दारांश्चपुत्रांश्चैवगृहाणिच॥ इतोनिवृत्ताःपश्येमसिद्धार्थाःसुखिनोवयं ॥ १७॥ कस्यप्रसादाद्रामंचलक्ष्मणंचमहाबलं॥ अभिगच्छेमसंहृष्टाःसुग्रीवंचवनौकसं॥ १८॥ यदिकश्चित्समर्थोवःसागरप्लवनेहरिः॥ सददात्वि हनःशीघ्रंपुण्यामभयदक्षिणां॥ १९॥ अंगदस्यवचःश्रुत्वानकश्चित्किंचिदब्रवीत्॥ स्तिमितेवाभवत्सर्वासातत्रहरिवाहिनी॥२०॥ पुनरेवांगदःप्राह तान्हरीन्हरिसत्तमः॥ सर्वेबलवतांश्रेष्ठाभवंतोदृढविक्रमाः॥ व्यपदेशकुलेजाताःपूजिताश्चाप्यभीक्ष्णशः॥ २१॥ नहिवोगमनेसंगःकदाचित्कस्यचि द्भवेत्॥ ब्रुवध्वंयस्ययाशक्तिःप्लवनेप्लवगर्षभाः॥२२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः॥६४॥

अथांगदवचःश्रुत्वातेसर्वेवानरर्षभाः॥ स्वंस्वंगतौसमुत्साहमूचुस्तत्रयथाक्रमं॥ १ ॥ गजोगवाक्षोगवयःशरभोगंधमादनः॥ मैंदश्चद्विविदश्चैवअं गदोजांबवांस्तथा॥ २॥ आबभाषेगजस्तत्रप्लवेयंदशयोजनं॥ गवाक्षोयोजनान्याहगमिष्यामीतिविंशतिं॥ ३ ॥ शरभोवानरस्तत्रवानरांस्तानुवा चह॥ त्रिंशतंतुगमिष्यामियोजनानांप्लवंगमाः॥ ४॥ ऋषभोवानरस्तत्रवानरांस्तानुवाचह॥ चत्वारिंशद्गमिष्यामियोजनानांनसंशयः॥५॥ वानरां स्तुमहातेजाअब्रवीद्गंधमादनः॥ योजनानांगमिष्यामिपंचाशत्तुनसंशयः॥ ६ ॥

डेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ कतकस्तुपंचषष्टितमः ॥६५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ त्रिंशदित्यर्थेत्रिंशतमित्यार्षं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥७॥ ८ ॥ पराक्रमेगमने ॥ ९ ॥ वृद्धतमस्तेषामितिनिर्धारणेषष्ठी ॥ १० ॥ स्मस्मःइत्यर्थः ॥ ११ ॥ एवंगतेकृच्छ्रप्राप्तौ यदर्थंकृतनिश्चयौअस्मत्प्रतिष्ठिततयैतद्विषयेकृतनिश्चयौ॥१२॥ सांप्रतंकालंसंप्रतिकाले ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ एतावताप्लवनेन ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ काममिति शतसहस्रमपियोजनानांगंतुंत्वंकामंसमर्थस्तथापित्वामिनस्तव

मैंदस्तुवानरस्तत्रवानरांस्तानुवाचह॥ योजनानांपरंषष्टिमहंप्लवितुमुत्सहे ॥७॥ ततस्तत्रमहातेजाद्विविदःप्रत्यभाषत ॥ गमिष्यामिनसंदेहःसप्ततिं योजनान्यहं॥ ८॥ सुषेणस्तुमहातेजाःसत्ववान्कपिसत्तमः॥ अशीतिंप्रतिजानेऽहंयोजनानांपराक्रमे॥ ९॥ तेषांकथयतांतत्रसर्वांस्ताननुमान्यच॥ ततोवृद्धतमस्तेषांजांबवान्प्रत्यभाषत॥ १०॥ पूर्वमस्माकमप्यासीत्कश्चिद्गतिपराक्रमः॥ तेवयंवयसःपारमनुप्राप्ताःस्मसांप्रतं ॥ ११ ॥ किंतुनैवंग तेशक्यमिदंकार्यमुपेक्षितुं॥ यदर्थंकपिराजश्चरामश्चकृतनिश्चयौ॥ १२॥सांप्रतंकालमस्माकंयागतिस्तांनिबोधत॥ नवतिंयोजनानांतुगमिष्यामि नसंशयः॥ १३॥ तांश्चसर्वान्हरिश्रेष्ठान्जांबवानिदमब्रवीत्॥ नखल्वेतावदेवासीद्गमनेमेपराक्रमः॥१४॥मयावैरोचनेयज्ञेप्रभविष्णुःसनातनः॥ प्रदक्षिणीकृतःपूर्वंक्रममाणस्त्रिविक्रमः॥ १५॥ सइदानीमहंवृद्धःप्लवनेमंदविक्रमः॥ यौवनेचतदासीन्मेबलमप्रतिमंपरं ॥ १६ ॥ संप्रत्येतावदे वाद्यशक्यंमेगमनेस्वतः॥ नैतावताचसंसिद्धिःकार्यस्यास्यभविष्यति॥ १७॥ अथोत्तरमुदारार्थमब्रवीदंगदस्तदा ॥ अनुमान्यतदाप्राज्ञोजांबवंतं महाकपिं॥ १८॥ अहमेतद्गमिष्यामियोजनानांशतंमहत्॥ निवर्तनेतुमेशक्तिःस्यान्नवेतिननिश्चितं॥ १९ ॥ तमुवाचहरिश्रेष्ठंजांबवान्वाक्यकोवि दः॥ ज्ञायतेगमनेशक्तिस्तवहर्यक्षसत्तम॥ २०॥ कामंशतसहस्रंवानत्वेषविधिरुच्यते॥ योजनानांभवान्शक्तोगंतुंप्रतिनिवर्तितुं॥ २१॥ नहिप्रेष यितातातस्वामीप्रेष्यःकथंचन॥ भवतायंजनःसर्वःप्रेष्यःप्लवगसत्तम॥ २२॥

एषविधिःप्लवनंनयुक्तमित्युच्यतेऽस्माभिरितिशेषः इममेवार्थंप्रपंचयति योजनानामिति शतसहस्रमितिशेषः गंतुंप्रतिनिवर्तितुंचशक्तइत्यर्थः ॥ २१ ॥ प्रेषयितास्वामीनप्रेष्यः प्रेष्यैरिति शेषः ॥ २२ ॥

भवान्कलत्रं कलत्रवद्दृढस्नीयत्वबुध्यायावत्स्वप्राणबलंपरिपाल्यइत्यर्थः स्वामिभावेस्वामित्वे एतेनलोकेकलत्रस्यभर्तासंसारव्यवहारविषयेआज्ञाप्यस्तत्प्रभुत्वंचकलत्रस्येतिदर्शितं तस्मात्स्वामीसैन्यस्यकलत्रवत्परिपाल्यः स्वामिनाचकलत्रेणभर्तेवसैन्येमाज्ञाप्यं एषागतिःलोकस्येतिशेषः ॥ २३ ॥ तदेवस्पष्टमाह तस्मात्कलत्रवदिति ॥ २४ ॥ नयोनिश्चयः गुणा गुणभूताः अप्रधानभूताइतियावत् तादृशाःफलोदयाःफलोत्पत्तयःसिद्ध्यंति ॥ २५ ॥ साधनपदस्यैवव्याख्या हेतुरिति ॥ २६ ॥ गुरुर्युवराजत्वात् ॥ २७ ॥ २८ ॥ यद्यहंनगमिष्यामि अन्यश्चनगमिष्यतितदापुनर्मरणमेवज्यायइतिभावः ॥ २९ ॥ तस्यधीमतोहरिपतेःसंदेशमकृत्वाप्राणानांपरिरक्षणंनपश्यामि तत्रापिलंकायामपिगत्वाआगमनशक्त्यभावात्तन्नपश्यामी

भवान्कलत्रमस्माकंस्वामिभावेव्यवस्थितः ॥स्वामीकलत्रंसैन्यस्यगतिरेषापरंतप ॥ २३ ॥ अपिवैतस्यकार्यस्यभवान्मूलमरिंदम ॥ तस्मात्कलत्रव त्तातप्रतिपाल्यःसदाभवान् ॥ २४ ॥ मूलमर्थस्यसंरक्ष्यमेषकार्यविदांनयः ॥ मूलेहिसतिसिद्ध्यंतिगुणाःसर्वेफलोदयाः ॥ २५ ॥ तद्भवानस्यकार्यस्य साधनंसत्यविक्रम ॥ बुद्धिविक्रमसंपन्नोहेतुरत्रपरंतप ॥ २६ ॥ गुरुश्चगुरुपुत्रश्चत्वंहिनःकपिसत्तम ॥ भवंतमाश्रित्यवयंसमर्थाह्यर्थसाधने ॥ २७ ॥ उक्तवाक्यंमहाप्राज्ञंजांबवंतंमहाकपिः ॥ प्रत्युवाचोत्तरंवाक्यंवालिसूनुरथांगदः ॥ २८ ॥ यदिनाहंगमिष्यामिनान्योवानरपुंगवः ॥ पुनःखल्विदम स्माभिःकार्यप्रायोपवेशनं ॥ २९ ॥ नह्यकृत्वाहरिपतेःसंदेशंतस्यधीमतः ॥ तत्रापिगत्वाप्राणानांनपश्येपरिरक्षणं ॥ ३० ॥ सहिप्रसादेचात्यर्थंकोपे चहरिरीश्वरः ॥ अतीत्यतस्यसंदेशंविनाशोगमनेभवेत् ॥ ३१ ॥ तत्तथाह्यस्यकार्यस्यनभवत्यन्यथागतिः ॥ तद्भवानेवदृष्टार्थःसंचिंतयितुमर्हति ॥ ३२ ॥ सोंगदेनतदावीरःप्रत्युक्तःप्लवगर्षभः ॥ जांबवानुत्तमंवाक्यंप्रोवाचेदंततोंगदं ॥ ३३ ॥ तस्यतेवीरकार्यस्यनकिंचित्परिहास्यते ॥ एषसंचोदयाम्येनं यःकार्यंसाधयिष्यति ॥ ३४ ॥

त्यन्वयः ॥ ३० ॥ सुग्रीवःप्रसादेऽत्यर्थंकोपेचेश्वरः निग्रहानुग्रहाधिकृतइतिभावः गमनेकिष्किंधागमने ॥ ३१ ॥ तत्तस्मादस्यकार्यस्यसमुद्रलंघनस्यगतिःप्राप्तिरन्यथायथानभवति असिद्धायथानभवतिहिनिश्चयेनतथाभवानेवतदुद्दिश्यसंचिंतयितुमर्हति यतोभवान्दृष्टार्थः बुद्धिमत्त्वाच्चिरवृद्धत्वाच्चापरोक्षीकृतसमस्तकृत्याकृत्यतत्त्वार्थइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ कार्यस्यनपरिहास्यते शेषेषष्ठी अनुष्ठानमितिशेषोवा एषःएषोहमित्यर्थः एनंतं ॥ ३४ ॥ ॥९३॥

एकांतमाश्रित्येति यूथाद्बहिःक्वचिदितिशेषः ॥ ३५ ॥ मडमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरा०रा०वा०आ०कि०पंचषष्टितमःसर्गः ॥६५ ॥ कतकरित्या ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ अनेकेति ॥ १ ॥ एवमब्रवीदित्येवंशब्दार्थोवीरवानरेति वानरलोकस्यवीरेत्यन्वयः निर्धारणेषष्ठी यद्वा हेवीरवानरलोकस्यकृत्यमुद्दिश्यकिंनजल्पसीत्यन्वयः ॥ २ ॥ बलेनचसमइत्यनुकर्षः ॥३॥ अरिष्टनेमिनःकाश्यपस्य नांतत्वमार्षं सर्वपक्षिणामुत्तमोगरुत्मानिवभवान्सर्वोत्तमोविख्यातइत्यन्वयः ॥ ४ ॥ महाबलइत्येकत्रबलंशारीरंपरत्रांतरमितिभेदः ॥ ५ ॥ भुजवीर्यबलंतवेति

ततःप्रतीतंप्लवतांवरिष्ठमेकांतमाश्रित्यसुखोपविष्टं ॥ संचोदयामासहरिप्रवीरोहरिप्रवीरंहनुमंतमेव ॥ ३५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकी येआदिकाव्येकि०पंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अनेकशतसाहस्रींविषण्णांहरिवाहिनीं ॥ जांबवान्समुदीक्ष्यैवंहनूमंतमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ वीरवानरलोकस्यसर्वशास्त्रविदांवर ॥ तूष्णीमेकांतमाश्रित्यहनूमन्किंनजल्पसि ॥ २ ॥ हनूमन्हरिराजस्यसुग्रीवस्यसमोह्यसि ॥ रामलक्ष्मणयोश्चा पितेजसाचबलेनच ॥ ३ ॥ अरिष्टनेमिनःपुत्रोवैनतेयोमहाबलः ॥ गरुत्मानिवविख्यातउत्तमःसर्वपक्षिणां ॥ ४ ॥ बहुशोहिमयादृष्टःसागरेसमहाब लः ॥ भुजंगानुद्धरन्पक्षीमहाबाहुर्महाबलः ॥ ५ ॥ पक्षयोर्यद्बलंतस्यभुजवीर्यबलंतव ॥ विक्रमश्चापितेजश्चनतेतेनापहीयते ॥ ६ ॥ बलंबुद्धिश्चतेज श्चसत्त्वंचहरिपुंगव ॥ विशिष्टंसर्वभूतेषुकिमात्मानंनसज्जसे ॥ ७ ॥ अप्सराप्सरसांश्रेष्ठाविख्यातापुंजिकस्थला ॥ अंजनेतिपरिख्यातापत्नीकेसरिणो हरेः ॥ ८ ॥ विख्यातात्रिषुलोकेषुरूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ अभिशापादभूत्तातकपित्वेकामरूपिणी ॥ ९ ॥ दुहितावानरेंद्रस्यकुंजरस्यमहात्मनः ॥ मानुषं विग्रहंकृत्वारूपयौवनशालिनी ॥ १० ॥ विचित्रमाल्याभरणाकदाचित्क्षौमधारिणी ॥ अचरत्पर्वतस्याग्रेप्रावृडंबुदसंन्निभे ॥ ११ ॥

प्राचीनपाठेतस्यपक्षयोर्यद्बलंतवचयद्भुजवीर्यबलंउभयंतुल्यमितिशेषः तेविक्रमश्चतेजश्चतेनगरुत्मतानापहीयतेनन्यूनोभवति ॥ ६ ॥ विशिष्टंआत्मानंअभिजनबलपराक्रमवैभवविशि ष्टमात्मानंकिंनसज्जसे समुद्रलंघनायकिंनसज्जीकरोषीत्यर्थः ॥ ७ ॥ तदेवबोधयति अप्सराप्सरसामिति अप्सराइत्येकवचनांतोपि संधिरार्षः अप्सराइत्याबंतआर्षइत्यन्ये पुंजिकस्थले तिनाम्नायाविख्यातासैवकेसरिणःपत्नीअंजनेतिनाम्नाख्याता ॥ ८ ॥ तस्यावानरपत्नीत्वेहेतुः अभिशापादिति ऋषिशापाद्वानरीजन्मा कपित्वेकपिशरीरत्वेपीत्यर्थः कामरूपिणी देव तास्वभावानुवृत्तेरितिभावः ॥ ९ ॥ कुत्रतज्जन्मेत्यत्राह दुहितेति ॥ १० ॥ अंबुदसन्निभेइतिपर्वताग्रविशेषणं ॥ ११ ॥

रक्तादशां:प्रांततंतवोयस्यतत् ॥ १२ ॥ सुसंहतौसुसंश्लिष्टौसहितौपरस्परसंसक्तौ पीनौचस्तनौददर्श ॥ १३ ॥ पवनःकाममोहितआसीदितिशेषः ॥ १४ ॥ मारुतस्तांपर्यष्वजत म न्मथाविष्टसर्वांगः कामाक्रांतकृत्स्नज्ञानकर्मेंद्रियः अतएवतांगतात्मा तद्गर्भप्रविष्टात्मतेजाबभूव देवत्वाद्विनापियोनिसंबंधंनिजतेजःप्रवेशनमितिबोध्यं ॥ १५ ॥ एकःपतिर्यस्यास्तद्व्रतंतं धर्मं ॥ १६ ॥ त्वांनहिंसामि योनिसंबंधेनतावकमेकपत्नीव्रतंननाशयामि अनेनबलात्परपुरुषेणालिंगनादावपिनपातिव्रत्यभंगःकिंतुयोनिभोगेनैवेतिसूचितं ॥ १७ ॥ यद्यस्मात्त्वांपरि ष्वज्यमनसामानसभोगेनैवत्वांगतोस्मिस्वतेजसात्वद्गर्भंप्राप्तोस्मितस्मादीदृशस्तेपुत्रोभविष्यति ॥ १८ ॥ मयामारुतेन ॥ १९ ॥ ततस्तुष्टामनसामहादैवततेजःसंक्रमकथनात् गुहायांत

तस्यावस्त्रंविशालाक्ष्याःपीतंरक्तदशंशुभं ॥ स्थितायाःपर्वतस्याग्रेमारुतोपहरच्छनैः ॥ १२ ॥ सददर्शततस्तस्यावृत्तावूरूसुसंहतौ ॥ स्तनौचपीनौस हितौसुजातंचारुचाननं ॥ १३ ॥ तांबलादायतश्रोणींतनुमध्यांयशस्विनीं ॥ दृष्ट्वैवशुभसर्वांगींपवनःकाममोहितः ॥ १४ ॥ सतांभुजाभ्यांदीर्घाभ्यां पर्यष्वजतमारुतः ॥ मन्मथाविष्टसर्वांगोगतात्मातामनिंदितां ॥ १५ ॥ सातुतत्रैवसंभ्रांतासुव्रतावाक्यमब्रवीत् ॥ एकपत्नीव्रतमिदंकोनाशयितुमि च्छति ॥ १६ ॥ अंजनायावचःश्रुत्वामारुतःप्रत्यभाषत ॥ नत्वांहिंसामिसुश्रोणिमाभूत्तेमनसोभयं ॥ १७ ॥ मनसाऽस्मिगतोयत्त्वांपरिष्वज्ययशस्वि नि ॥ वीर्यवान्बुद्धिसंपन्नस्तवपुत्रोभविष्यति ॥ १८ ॥ महासत्त्वोमहातेजामहाबलपराक्रमः ॥ लंघनेप्लवनेचैवभविष्यतिमयासमः ॥ १९ ॥ एवमु क्ताततस्तुष्टाजननीतेमहाकपे ॥ गुहायांत्वांमहाबाहोप्रजज्ञेप्लवगर्षभ ॥ २० ॥ अभ्युत्थितंततःसूर्यंबालोदृष्ट्वामहावने ॥ फलंचेतिजिघृक्षुस्त्वमुत्प त्याभ्युत्पतोदिवं ॥ २१ ॥ शतानित्रीणिगत्वाथयोजनानांमहाकपे ॥ तेजसातस्यनिर्धूतोनविषादंगतस्ततः ॥ २२ ॥ त्वामप्युपगतंतूर्णमंतरिक्षंमहा कपे ॥ क्षिप्तमिंद्रेणतेवज्रंकोपाविष्टेनतेजसा ॥ २३ ॥

त्सर्वतगुहायांतदानीमेवेतिभावः ॥ २० ॥ फलमिति जिघृक्षुरुत्पत्यउत्प्लुत्यदिवमभ्युत्पतःउत्प्लुत्याभ्युत्थितोदिवमितिपाठांतरेउत्प्लुत्यदिवमभ्युत्थितइतियोजना उदयकालिकभास्कर स्याम्रफलवद्रक्तवृत्तत्वात्फलबुद्धिविषयत्वं यथाजातमात्राऽजादिबालानांप्राचीनवासनयास्तनपानादौप्रवृत्तिस्तथैवास्यजातमात्रस्यवानरोचितफलादानप्रवृत्तिरितिबोध्यं ॥ २१ ॥ तस्यरवेस्तेजसानिर्धूतःक्षिप्तोपि ततःवायुबलवत्त्वान्नविषादंगतः ॥ २२ ॥ तूर्णंशीघ्रमंतरिक्षमुपगतंप्राप्तंत्वांदृष्ट्वाइंद्रेणतेतवशरीरेवज्रंक्षिप्तं ॥ २३ ॥

तदातस्मिन्काले ॥ २४ ॥ त्रैलोक्यंनववौनगच्छतिस्म ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ वज्रस्यनिपातेनचाद्रिरौनिपातेनच विरुजंतज्जनितपीडाभाववंतं तेनाप्यनुत्पादितव्यथमितियावत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ मारुतस्यौरसइतितथादर्शितंप्राक् ॥ ३० ॥ कपिराजःसुग्रीवः ॥ ३१ ॥ त्रिविक्रमेत्रिविक्रमावतारसमये ॥ ३२ ॥ देवशासनात्संचिताः याभिःसागरेप्रक्षिप्यअमृतंनिर्मथ्यंनिर्मथ

तदाशैलाग्रशिखरेवामोहनुरभज्यत ॥ ततोऽभिनामधेयंतेहनुमानितिकीर्तितं ॥ २४ ॥ ततस्त्वांनिहतंदृष्ट्वावायुर्गंधवहःस्वयं ॥ त्रैलोक्यंभृशसंक्रुद्धोन ववौवैप्रभंजनः ॥ २५ ॥ संभ्रांताश्चसुराःसर्वेत्रैलोक्येक्षुभितेसति ॥ प्रसादयंतिसंक्रुद्धंमारुतंभुवनेश्वराः ॥ २६ ॥ प्रसादितेचपवनेब्रह्मातुभ्यंवरंददौ ॥ अशस्त्रवध्यतांतातसमरेसत्यविक्रम ॥ २७ ॥ वज्रस्यचनिपातेनविरुजंत्वांसमीक्ष्यच ॥ सहस्रनेत्रःप्रीतात्माददौतेवरमुत्तमं ॥ २८ ॥ स्वच्छंदतश्चम रणंतवस्यादितिवैप्रभो ॥ सत्वंकेसरिणःपुत्रःक्षेत्रजोभीमविक्रमः ॥ २९ ॥ मारुतस्यौरसःपुत्रस्तेजसाचापितत्समः ॥ त्वंहिवायुसुतोवत्सप्लवनेचा पितत्समः ॥ ३० ॥ वयमद्यगतप्राणाभवानस्मासुसांप्रतं ॥ दाक्ष्यविक्रमसंपन्नःकपिराजइवापरः ॥ ३१ ॥ त्रिविक्रमेमयातातसशैलवनकान ना ॥ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवीपरिक्रांताप्रदक्षिणं ॥ ३२ ॥ तदाचौषधयोऽस्माभिःसंचितादेवशासनात् ॥ निर्मथ्यममृतंयाभिस्तदानींनोमहद्बलं ॥ ३३ ॥ सइदानीमहंवृद्धःपरिहीनपराक्रमः ॥ सांप्रतंकालमस्माकंभवान्सर्वगुणान्वितः ॥ ३४ ॥ तद्विजृंभस्वविक्रांतप्लवतामुत्तमोह्यसि ॥ त्वद्वीर्यंद्रष्टुकामाहि सर्वावानरवाहिनी ॥ ३५ ॥ उत्तिष्ठहरिशार्दूललंघयस्वमहार्णवं ॥ पराहिसर्वभूतानांहनूमन्यागतिस्तव ॥ ३६ ॥ विपण्णाहरयःसर्वेहनुमन्किमुपेक्ष से ॥ विक्रमस्वमहावेगविष्णुस्त्रीन्विक्रमानिव ॥ ३७ ॥

नेनलभ्यं ॥ ३३ ॥ सांप्रतंकालमितिसप्तम्यर्थेद्वितीया अस्माकमितिनिर्धारणेषष्ठी अस्मिन्कालेऽस्माकंमध्येभवानेवसर्वगुणान्वितइत्यर्थः ॥ ३४ ॥ तद्विजृंभस्वनिःसीमनिजबलविजृंभ णंकुरु ॥ ३५ ॥ उत्तिष्ठलंघयस्वेत्यत्रहेतुः पराहीति हेहनूमन्पराश्रेष्ठतरायातवगतिर्लंकाद्वीपगमनंसासर्वभूतानामुपकारायनकेवलमस्माकमेवेतिशेषः ॥ ३६ ॥ विपण्णाअर्थस्यस्वासाध्य त्वाद्दीनाः किमुपेक्षसे तानितिशेषः ॥ ३७ ॥

कपीनामृषभेण कपिशब्दोब्रच्छत्रिन्यायेनऋक्षसाधारणः रूपंसमुद्रतरणोचितमहाविग्रहं प्रकृतेस्तद्वश्यत्वाद्रूपमहत्त्वस्वल्पत्वकरणंनानुपपन्नं एवंजांबवताहनुमदभिजनपराक्रमादिज्ञा
पनंतस्यसहजबलाविर्भावाय तथाज्ञापनंहितस्यतदाविर्भावकारणमितिदैवकृतःसमयः यद्यपिइतरदिक्प्रेषितवानराणामपिसमस्समुद्रपरवर्त्युदयास्ताचलादिपर्यंतगमनमुपदिष्टंतथापि
तन्मार्गेसमुद्रमध्ये विंशतित्रिंशदादियोजनेषुपर्वतानांसत्वात्तदवलंबेनप्लवनेनतथाकष्टमिहतुनिरवलंबशतयोजनप्लवनमन्यासाध्यमितिभावः अत्रत्यामध्यपर्वतास्तुराक्षसैर्भक्षणार्थमाजिनादु
र्गसिद्धये प्लवाश्वमज्जिताः अतएवात्रसुग्रीवेणतेनोक्ताः अतएवचत्वारिंशेसर्गेपूर्वदिक्प्रेषितवानरान्प्रतिसमुद्रांतरगतदेशमुपक्रम्यगिरिभिर्येचगम्यंतेप्लवनेनचेत्युक्तं॥३८॥जलमानः कतक

ततःकपीनामृषभेणचोदितःप्रतीतवेगःपवनात्मजःकपिः॥प्रहर्षयंस्तांहरिवीरवाहिनींचकाररूपंपवनात्मजस्तदा॥३८॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामाय
णेवाल्मीकीयेआ०कि०षट्षष्टितमःसर्गः॥६६॥ ॥७॥ ॥तंदृष्ट्वाजृंभमाणंतेक्रमितुंशतयोजनं॥वेगेनापूर्यमाणंचसहसावानरोत्तमं॥१॥
सहसाशोकमुत्सृज्यप्रहर्षेणसमन्विताः॥विनेदुस्तुष्टुवुश्चापिहनूमंतंमहाबलं॥२॥ प्रहृष्टाविस्मिताश्चापितेवीक्षंतसमंततः॥ त्रिविक्रमंकृतोत्साहं
नारायणमिवप्रजाः॥३॥संस्तूयमानोहनुमान्व्यवर्धतमहाबलः॥समाविध्यचलांगूलंहर्षाद्बलमुपेयिवान्॥४॥तस्यसंस्तूयमानस्यवृद्धैर्वानरपुं
गवैः॥तेजसापूर्यमाणस्यरूपमासीदनुत्तमं॥५॥यथाविजृंभतेसिंहोविवृतेगिरिगह्वरे॥मारुतस्यौरसःपुत्रस्तथासंप्रतिजृंभते॥ ६॥अशोभतमु
खंतस्यजृंभमाणस्यधीमतः॥अंबरीषोपमंदीप्तंविधूमइवपावकः॥७॥हरीणामुत्थितोमध्यात्संप्रहृष्टतनूरुहः॥अभिवाद्यहरीन्वृद्धान्हनूमानिदम
ब्रवीत्॥८॥आरुजन्पर्वताग्राणिहुताशनसखोनिलः॥बलवानप्रमेयश्चवायुराकाशगोचरः॥९॥

रीत्यासप्तषष्टितमःसर्गः॥६७॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकि०षट्षष्टितमःसर्गः॥६६॥ ७॥ ॥अथगृहीतमहाविग्रहस्यहनूमतोवान
रबलाश्वासनायनिजबलप्रख्यापनपूर्वंसमुद्रलंघनायमहेंद्रपर्वतारोहणमाह तमिति जृंभमाणंवर्धमानं तेवानराः ॥ १ ॥ २ ॥ कृतोत्साहं त्रिलोकीविक्रमणेइतिशेषः ॥ ३ ॥ समावि
ध्यास्फाल्य ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अंबरीषंभ्राष्ट्रंतदुपमं अतएवदीप्तंप्रज्वलत् अंगारवर्णप्रतप्तभ्राष्ट्रोपममितियावत् स्वयंचविधूमःपावकइवाशोभत अंबरीषोपमंदीप्तंविधूमइवपावकइति
प्राचीनःपाठः ॥ ७ ॥ ८ ॥ आरुजन्अत्यंतंभिंदमानः हुताशनस्यसखाउच्यमानगुणोयोवायुर्गमनशीलोऽनिलोस्ति ॥ ९ ॥

तस्यमारुतस्याहमौरसःपुत्रःप्लवनेनगुणेनतत्समोस्मि ॥ १० ॥ मेरुंगिरिमसंगेनमध्येविश्रामायकंचित्क्षणमपिस्थितिराहित्येनैवसहस्रशःपरिगंतुमुत्सहे एकेनैववेगेनसहस्रवारंप्रदक्षिणंक
र्तुंशक्नोमीत्याशयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ समुत्थितःअतिक्रांतवेलः ॥ १३ ॥ पक्षिसेवितंपक्षिराजंवैनतेयमाकाशेपतंतमहमपिसहस्रशःपरिगंतुंशक्तः तस्यैकपातंयावदहंसहस्रवारंपतितुंशक्त
इतियावत् ॥ १४ ॥ उदयगिरेःप्रस्थितंअनस्तमितमेवगंतुंगत्वास्प्रष्टुमुत्सहे ॥ १५ ॥ ततस्तंस्पृष्ट्वापुनःप्रत्यावृत्त्यभूपर्यंतमागत्यभुवमस्पृष्ट्वैवपुनस्तदभिमुखंगंतुमुत्सहे प्रवेगेनप्रस्तुतेकयत्ने

तस्याहंशीघ्रवेगस्यशीघ्रगस्यमहात्मनः॥मारुतस्यौरसःपुत्रःप्लवनेनास्मितत्समः॥१०॥उत्सहेयंहिविस्तीर्णमालिखंतमिवांबरं॥मेरुंगिरिमसंगेन
परिगंतुंसहस्रशः॥११॥बाहुवेगप्रणुन्नेनसागरेणाहमुत्सहे॥समाप्लावयितुंलोकंसपर्वतनदीह्रदं॥ १२॥ ममोरुजंघावेगेनभविष्यतिसमुत्थि
तः॥समुत्थितमहाग्राहःसमुद्रोवरुणालयः॥१३॥पन्नगाशनमाकाशेपतंतंपक्षिसेवितं॥वैनतेयमहंशक्तःपरिगंतुंसहस्रशः॥१४॥उदयात्प्रस्थि
तंवापिज्वलंतंरश्मिमालिनं॥अनस्तमितमादित्यमहंगंतुंसमुत्सहे॥१५॥ततोभूमिमसंस्पृश्यपुनरागंतुमुत्सहे॥प्रवेगेनैवमहताभीमेनप्लवगर्षभाः
॥१६॥उत्सहेयमतिक्रांतुंसर्वानाकाशगोचरान्॥सागरान्शोषयिष्यामिदारयिष्यामिमेदिनीं॥१७॥पर्वतांश्चूर्णयिष्यामिप्लुवमानःप्लवंगमः॥हरिष्या
म्युरुवेगेनप्लुवमानोमहार्णवं॥१८॥लतानांविविधंपुष्पंपादपानांचसर्वशः॥अनुयास्यतिमामद्यप्लवमानंविहायसा॥ १९॥ भविष्यतिहिमेपं
थाःस्वातेःपंथाइवांबरे॥चरंतंघोरमाकाशमुत्पतिष्यंतमेवच॥ २०॥ द्रक्ष्यंतिनिपतंतंचसर्वभूतानिवानराः॥ महामेरुप्रतीकाशंमांद्रक्ष्यध्वंप्लवंग
माः॥ २१॥दिवमावृत्यगच्छंतंग्रसमानमिवांबरं॥विधमिष्यामिजीमूतान्कंपयिष्यामिपर्वतान्॥सागरंशोषयिष्यामिप्लवमानःसमाहितः॥२२॥

न एवंचशतयोजनगमनागमनयोर्नकश्चित्प्रयासइतिध्वनितं ॥ १६ ॥ आकाशगोचरायहर्क्षादयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ लतानांविविधंपुष्पंपादपानांचपुष्पंहरिष्यामीत्यन्वयः तच्चपुष्पंवायु
वेगेनाहृतंमामनुयास्यति ॥१९॥ स्वातेःपंथाइति स्वातिपथःछायापथइत्युच्यते सतुप्रकीर्णबहुनक्षत्रः ममपंथाअपिप्रकीर्णबहुपुष्पकः चरंतंमार्गमध्ये इतिआकाशंप्रतिउत्पतिष्यंतमेव
॥ २० ॥ निपतंतं परेपारेइतिशेषः द्रक्ष्यंति अनेनोत्पतनपतनयोरेककालत्वोक्त्याऽतिवेगःसूचितः ॥ २१ ॥ अंबरंग्रसमानमिवमांद्रक्ष्यध्वमित्यन्वयः ॥ २२ ॥

वैनतेयस्यवेति त्रयाणामेवैषासर्वभूतातिशायिनीशक्तिर्नान्यस्येतिभावः प्लुतंमांतौऋतेयदनुव्रजेत्तद्भूतंनपश्यामि ॥२३ ॥ विद्युदुपमयाशैघ्र्येणबहुदेशव्याप्तिर्ध्वन्यते ॥ २४ ॥ तदाभिवि क्रमावतारकाले ॥ २५ ॥ सतांहिसंदेहपदेषुवस्तुषुप्रमाणमंतःकरणप्रवृत्तयइतिन्यायेनाह बुध्येति निश्चयात्मकांतःकरणेनेत्यर्थः तथामेमनश्चेष्टामनोव्यापारोनुमानरूपः किंपश्यामि किंविषयाचतेमनश्चेष्टेत्यत्राह द्रक्ष्यामीति॥२६॥ वेगजवौपर्यायौ अयुतमित्यनेनाप्रमेयबलत्वंप्रकाश्यतेनतुपरिच्छेदः वस्तुतस्तदभावात् रावणोपिवक्ष्यति नमारुतेरस्तिगतिप्रमाणमिति

वैनतेयस्यवाशक्तिर्ममवामारुतस्यवा॥ ऋतेसुपर्णराजानंमारुतंवामहाबलं॥ नतद्भूतंप्रपश्यामियन्मांप्लुतमनुव्रजेत् ॥ २३ ॥ निमेषांतरमात्रेण निरालंबनमंबरं॥ सहसानिपतिष्यामिघनाद्विद्युदिवोत्थिता॥ २४॥ भविष्यतिहिमेरूपंप्लवमानस्यसागरं ॥ विष्णोःप्रक्रममाणस्यतदात्रीन्विक्रमा निव॥ २५॥ बुद्ध्याचाहंप्रपश्यामिमनश्चेष्टाचमेतथा॥ अहंद्रक्ष्यामिवैदेहींप्रमोदध्वंप्लवंगमाः॥ २६॥ मारुतस्यसमोवेगेगरुडस्यसमोजवे ॥ अयु तंयोजनानांतुगमिष्यामीतिमेमतिः॥ २७॥ वासवस्यसवज्रस्यब्रह्मणोवास्वयंभुवः॥ विक्रम्यसहसाहस्तादमृतंतदिहानये ॥ २८॥ लंकांवापिसमु त्क्षिप्यगच्छेयमितिमेमतिः॥ तमेवंवानरश्रेष्ठंगर्जंतममितप्रभं॥ २९॥ प्रहृष्टाहरयस्तत्रसमुदैक्षंतविस्मिताः॥ तच्चास्यवचनंश्रुत्वाज्ञातीनांशोकना शनं॥ ३०॥ उवाचपरिसंहृष्टोजांबवान्प्लवगेश्वरः॥ वीरकेसरिणःपुत्रवेगवन्मारुतात्मज॥३१॥ ज्ञातीनांविपुलःशोकस्त्वयाताततनाशितः॥ तव कल्याणरुचयःकपिमुख्याःसमागताः॥ ३२ ॥ मंगलान्यर्थसिद्ध्यर्थंकरिष्यंतिसमाहिताः॥ ऋषीणांचप्रसादेनकपिवृद्धमतेनच॥ ३३॥ गुरूणांच प्रसादेनसंप्लवत्वंमहार्णवं॥ स्थास्यामश्चैकपादेनयावदागमनंतव ॥ ३४ ॥ त्वद्गतानिचसर्वेषांजीवनानिवनौकसां ॥ ततस्तुहरिशार्दूलस्तानुवाच वनौकसः॥ ३५॥

॥ २७ ॥ वासवस्येति वासवहस्तेस्वर्गिभोग्यममृतंब्रह्मणोहस्तेचयोगिभोग्यममृतं तदानयनवचोऽत्युक्त्यलंकारपरं ॥ २८ ॥ समुत्क्षिप्यस्वस्थानादुत्पाटनपूर्वकंगृहीत्वा यद्वाततःपरतोपि गच्छेयमित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ वेगवन्निति संबुद्धिः ॥ ३१ ॥ त्वत्संबंधिन्यांकल्याणवृद्धौरुचिराभिलाषोयेषांते यद्वातवकल्याणंवांछितारः ॥ ३२ ॥ वृद्धमतंआशीर्वादः ॥ ३३ ॥ त वयावदागमनंएकपादेनस्थास्यामः त्वरयाप्रियंश्रोतुंएकपादेनस्थित्वातपश्चरिष्यामइत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

प्लवनेसतिममवेगंनकोपिधारयिष्यति शिलासंकटंशिलासमूहः अतएवएतानिस्थिराणिशिखराणीत्यन्वयः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ धातुनिष्यंदःधातुसमूहः ॥ ३८ ॥ मारुतप्रख्यःतत्सदृशः ॥ ३९ ॥ मृगैःसेवितंशाद्वलंतृणवद्देशोयस्य ॥ ४० ॥ सलिलोत्पीडोनिर्झरः ॥ ४१ ॥ उच्छ्रितोमहाबलोहनूमान्महेंद्रस्यमहद्भिःशृंगैर्विचचारशृंगाच्छृंगांतरंजगाम ॥ ४२ ॥ ररास स्वव

कोपिलोकेनमेवेगंप्लवनेधारयिष्यति॥ एतानीहनगस्यास्यशिलासंकटशालिनः ॥ ३६ ॥ शिखराणिमहेंद्रस्यस्थिराणिचमहांतिच ॥ येषुवेगंगमि ष्यामिमहेंद्रशिखरेष्वहं॥ ३७॥ नानाद्रुमविकीर्णेषुधातुनिष्यंदशोभिषु॥ एतानिममवेगंहिशिखराणिमहांतिच ॥ ३८ ॥ प्लवतोधारयिष्यंतियोज नानामितःशतं॥ ततस्तुमारुतप्रख्यःसहरिर्मारुतात्मजः॥ आरुरोहनगश्रेष्ठंमहेंद्रमरिमर्दनः ॥ ३९ ॥ वृतंनानाविधैःपुष्पैर्मृगसेवितशाद्वलं ॥ लता कुसुमसंबाधंनित्यपुष्पफलद्रुमं॥ ४० ॥ सिंहशार्दूलसहितंमत्तमातंगसेवितं॥ मत्तद्विजगणोद्घुष्टंसलिलोत्पीडसंकुलं॥ ४१ ॥ महद्भिरुच्छ्रितःशृंगैर्म हेंद्रस्यमहाबलः॥ विचचारहरिश्रेष्ठोमहेंद्रसमविक्रमः॥ ४२॥ बाहुभ्यांपीडितस्तेनमहाशैलोमहात्मना॥ ररासिंहाभिहतोमहान्मत्तइवद्विपः॥ ४३॥ मुमोचसलिलोत्पीडान्विप्रकीर्णशिलोच्चयः॥ वित्रस्तमृगमातंगःप्रकंपितमहाद्रुमः॥ ४४॥ नानागंधर्वमिथुनैःपानसंसर्गकर्कशैः॥ उत्पतद्भिर्विहंगै श्चविद्याधरगणैरपि॥ ४५॥ त्यज्यमानमहासानुःसन्निलीनमहोरगः॥ शैलशृंगशिलोत्पातस्तदाभूत्समहागिरिः॥ ४६॥ निःश्वसद्भिस्तदातैस्तुभुजगै रर्धनिःसृतैः॥ सपताकइवाभातिसतदाधरणीधरः ॥ ४७ ॥ ऋषिभिस्त्राससंभ्रांतैस्त्यज्यमानःशिलोच्चयः॥ सीदन्महतिकांतारेसार्थहीनइवाध्वगः ॥ ४८॥ सवेगवान्वेगसमाहितात्माहरिप्रवीरःपरवीरहंता॥ मनःसमाधायमहानुभावोजगामलंकांमनसामनस्वी॥ ४९॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः॥ ६७॥ ॥ ७॥ ॥ इतिकिष्किंधाकांडंसमाप्तं॥ अतःपरंसुंदरकांडंतस्यायमाद्यःश्लो कः॥ ततोरावणनीतायाःसीतायाःशत्रुकर्षणः॥ इयेषपदमन्वेष्टुंचारणाचरितेपथि॥ १॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

तिप्राणिशब्देनेतिशेषः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ पानेसंसर्गेचकर्कशैरत्यासक्तैः गंधर्वाणांतथात्वंचस्वभावः ॥ ४५ ॥ शैलशृंगस्यशिलानामुत्पातःपतनंयस्मिन्सः॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ मनसाजगाम तत्स्मारेत्यर्थः ॥ ४९॥ धधमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७॥ कतकरीत्याऽष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८॥ सरामःप्रीयतांमह्यमंतर्यामीकुजाधवः शबरीस्वपदंनीतायेनपंपावलोकिता ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ग्रंथसंख्या ॥ ४३५० ॥ मूल ॥ २३५० ॥ व्याख्या ॥ २००० ॥

॥ इति श्रीवाल्मीकिरामायणेकिष्किंधाकांडं समाप्तं ॥

SATARA HIGH SCHOOL

॥ अथ श्रीवाल्मीकिरामायणे सुंदरकांडप्रारंभः ॥

SATARA HIGH SCHOOL

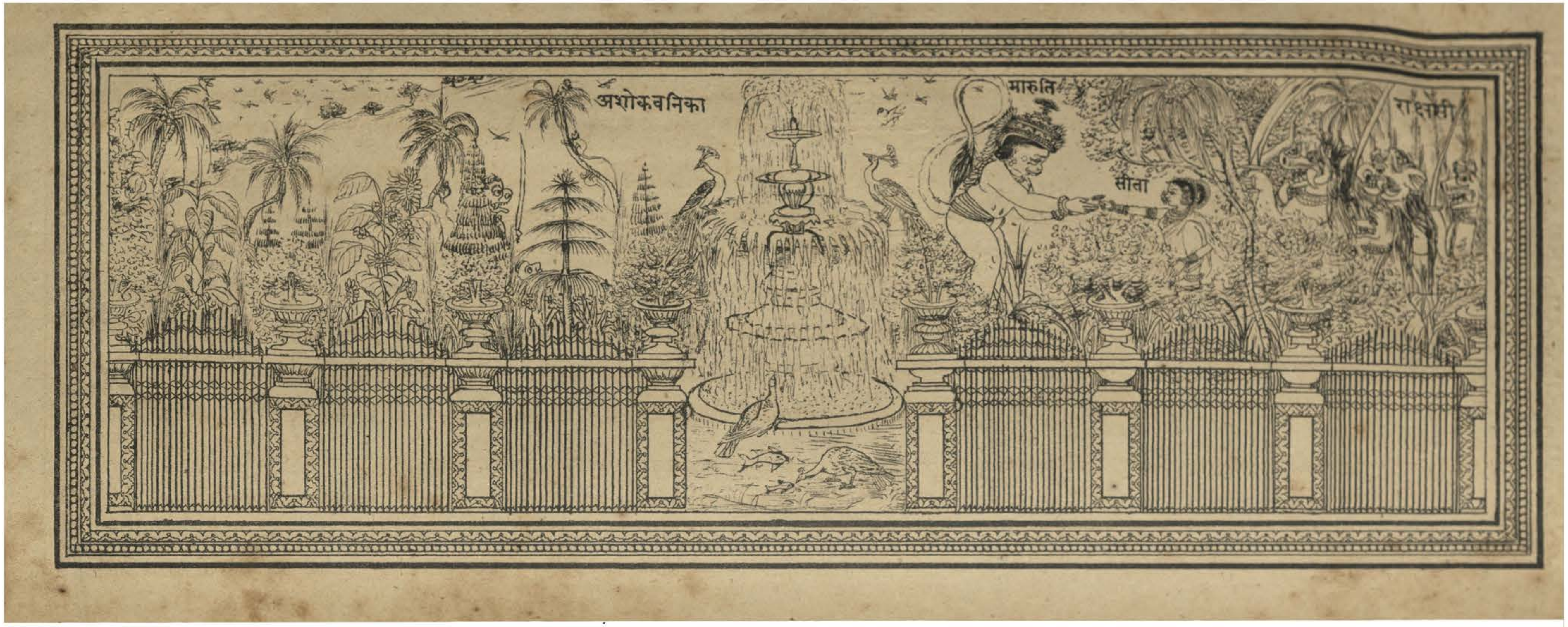

श्रीगणेशायनमः ॥ सुंदरेयस्यदासोब्धिंतीर्त्वाद्दृष्ट्वाचमैथिलीं ॥ दृष्टासीतेत्यभ्यवोचत्तंरामंनौमिचिद्घनं ॥ १ ॥ अथसमुद्रकूर्दनमिच्छतिस्म ततइति ततःशत्रुकर्षणोहनुमान्रावण नीतायाःरावणहृतायाःसीतायाःपदमवस्थितिस्थानंअन्वेष्टुंचारणैर्देवजातिविशेषैराचरितेक्रियमाणसंचारेपथिआकाशमार्गेगमनायइयेष ॥ १ ॥ निष्प्रतिद्वंद्वंसहायांतररहितंप्रतिबंधर हितंच अन्यैर्दुष्करंकर्मलंघनपूर्वंसीतान्वेषणकर्म समुदग्रमुन्नतंशिरोग्रीवाचयस्यसः अतएवगवांपतिर्वृषइवआबभौ ॥ २ ॥ वैदूर्यवर्णशाद्वलप्रदेशस्यसमुद्रजलवत्श्यामत्वमृदुत्वा भ्यामुरसाप्लवनसदृशक्रियाकालिकोरःपेषणेनप्रवृद्धःकेसरीवविचचार ॥ ३ ॥ ४ ॥ नीललोहितोरक्तश्यामः मांजिष्ठःकृष्णपांडुरइतिकतकः मांजिष्ठःपाटलइत्यन्ये पद्मवर्णःप्रसिद्धः

श्रीरामचंद्रायनमः॥ ॥ततोरावणनीतायाःसीतायाःशत्रुकर्षणः॥ इयेषपदमन्वेष्टुंचारणाचरितेपथि॥१॥ दुष्करंनिष्प्रतिद्वंद्वंचिकीर्षन्कर्मवानरः॥ समुदग्रशिरोग्रीवोगवांपतिरिवाबभौ॥ २॥ अथवैदूर्यवर्णेषुशाद्वलेषुमहाबलः॥ धीरःसलिलकल्पेषुविचचारयथासुखं ॥ ३॥ द्विजान्वित्रासयन् धीमानुरसापादपान्हरन्॥ मृगांश्चसुबहून्निघ्नन्प्रवृद्धइवकेसरी॥ ४॥ नीललोहितमांजिष्ठपद्मवर्णैःसितासितैः ॥ स्वभावसिद्धैर्विमलैर्धातुभिःसम लंकृतं॥ ५॥ कामरूपिभिराविष्टमभीक्ष्णंसपरिच्छदैः॥ यक्षकिन्नरगंधर्वैर्देवकल्पैःसपन्नगैः॥ ६॥ सतस्यगिरिवर्यस्यतलेनागवरायुते ॥ तिष्ठन्क पिवरस्तत्रह्रदेनागइवाबभौ॥ ७॥ ससूर्यायमहेंद्रायपवनायस्वयंभुवे ॥ भूतेभ्यश्चांजलिंकृत्वाचकारगमनेमतिं ॥८॥ अंजलिंप्राङ्मुखंकुर्वन्पव नायात्मयोनये॥ ततोहिववृधेगंतुंदक्षिणोदक्षिणांदिशं॥ ९॥ प्लवगप्रवरैर्दृष्टःप्लवनेकृतनिश्चयः॥ ववृधेरामवृद्ध्यर्थंसमुद्रइवपर्वसु ॥ १० ॥ निष्प्र माणशरीरःसन्लिलंघयिषुरर्णवं॥ बाहुभ्यांपीडयामासचरणाभ्यांचपर्वतं ॥ ११ ॥

सितासितैःकल्माषैःकृष्णपांडुरैरितियावत् स्वभावसिद्धैःशैलस्वभावसिद्धैरुक्तरूपैर्धातुभिःसमलंकृतं कामरूपित्वादिविशेषणवद्भिर्यक्षादिभिरभीक्ष्णमाविष्टंयत्तस्यगिरिवर्यस्यतलंतत्र नागवरैरासमंतायुतेतिष्ठन्सकपिःह्रदेनागइवआबभौ गिरौह्रदसाम्यंश्यामलत्वेन ॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ स्वयंभुवेपवनायपूयतेयेनस्वज्ञानेनयोगिवृंदंसपवनोभगवान्प्रत्यक्तत्त्वभूतोरामः एतेनसकलविघ्ननिवारणायेष्टदेवताप्रार्थनापूर्वयात्राकर्तव्येतिसदाचारोबोधितः ॥ ८ ॥ आत्मयोनयेपवनाय स्वजनकवायवेइत्यर्थः ॥ दक्षिणःकुशलः ॥ ९॥ रामवृद्ध्यर्थंरामाभ्युदया य ॥ १० ॥ निष्प्रमाणशरीरःपरिच्छेदातिक्रांतदेहः पीडयामाससलिलंघयिषासन्नाहवशतः ॥ ११ ॥

एकेनपीडनव्यापारेणमुहूर्तपर्यंतंचलनं अशातयत् पर्वतःकर्ताचलनंकरणं ॥ १२ ॥ पुष्पमयोयथा पुष्पप्रचुरःस्वयमिवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ उत्तमवीर्येणतेनपीड्यमानःसपर्वतःसलिलं प्रसुस्राव ॥ १४ ॥ उक्तार्थस्यैवविवरणं पीड्यमानइति 'कांचनांजनराजतीस्तदाभारीतीःस्रोतःप्रकारान्निर्वर्तयामास तदाभत्वमुपाधिकृतं ॥ १५ ॥ किंचसशैलःसमनःशिलाविशालाःशिलामुमोचनिपीडनात् अतएवमध्यमेनमध्यभागेनार्चिषाज्वालयाजुष्टोयोनलस्तस्यधूमराजिरिवबभावित्यर्थः यस्येत्यध्याहारः धूमराजिरिवेतिन्हस्वपाठः तीर्थस्तुमध्यमे

सचचालाचलश्चाशुमुहूर्तंकपिपीडितः ॥ तरूणांपुष्पिताग्राणांसर्वंपुष्पमशातयत् ॥ १२ ॥ तेनपादपमुक्तेनपुष्पौघेणसुगंधिना ॥ सर्वतःसंवृतःशैलोबभौपुष्पमयोयथा ॥ १३ ॥ तेनचोत्तमवीर्येणपीड्यमानःसपर्वतः ॥ सलिलंसंप्रसुस्रावमदमत्तइवद्विपः ॥ १४ ॥ पीड्यमानस्तुबलिनामहेंद्रस्तेन पर्वतः ॥ रीतीर्निर्वर्तयामासकांचनांजनराजतीः ॥ १५ ॥ मुमोचचशिलाःशैलोविशालाःसमनःशिलाः ॥ मध्यमेनार्चिषाजुष्टोधूमराजिरिवानलः ॥ १६ ॥ हरिणापीड्यमानेनपीड्यमानानिसर्वतः ॥ गुहाविष्टानिसत्वानिविनेदुर्विकृतैःस्वरैः ॥ १७ ॥ समहान्सत्वसन्नादःशैलपीडानिमित्तजः ॥ पृथिवींपूरयामासदिशश्चोपवनानिच ॥ १८ ॥ शिरोभिःपृथुभिर्नागाव्यक्तस्वस्तिकलक्षणैः ॥ वमंतःपावकंघोरंददंशुर्दशनैःशिलाः ॥ १९ ॥ तास्तदासविषैर्दष्टाःकुपितैस्तैर्महाशिलाः ॥ जज्वलुःपावकोद्दीप्ताबिभिदुश्चसहस्रधा ॥ २० ॥ यानित्वौषधजालानितस्मिन्जातानिपर्वते ॥ विषघ्नान्यपिनागानांनशेकुःशमितुंविषं ॥ २१ ॥ भिद्यतेऽयंगिरिर्भूतैरितिमत्वातपस्विनः ॥ त्रस्ताविद्याधरास्तस्मादुत्पेतुःस्त्रीगणैःसह ॥ २२ ॥ पानभूमिगतंहित्वाहैममासनभाजनं ॥ पात्राणिचमहार्हाणिकरकांश्चहिरण्मयान् ॥ २३ ॥ लेह्यानुच्चावचान्भक्ष्यान्मांसानिविविधानिच ॥ आर्षभाणिचचर्माणिखड्गांश्चकनकत्सरून् ॥ २४ ॥

नार्चिषामध्यमाख्ययाऽग्निजिह्वयाजुष्टोविशिष्टोग्निर्धूमराजीरिवधूमनिचयानिवेत्यर्थः धूमराजीरिवेतिचपाठ इत्याह ॥ १६ ॥ हरिणाहनुमतापीड्यमानेनपर्वतेनपीड्यमानानिसत्वानि ॥ १७ ॥ समहासत्वेतिपाठेमहासत्वामहाजंतवस्तेषांसन्नादइतितीर्थः समहान्सत्वसन्नादइतिपाठांतरं ॥ १८ ॥ स्वस्तिकःफणास्थनीलरेखातच्चिन्हैःशिरोभिरुपलक्षिताःददंशुः पीडाजनितक्रोधवशात् ॥ १९ ॥ सविषैस्तैःसर्पैर्दष्टाःसत्यःपावकोद्दीप्ताइवजज्वलुः विभिदुर्भिन्नाबभूवुश्च ॥ २० ॥ शमितुंशमयितुं ॥ २१ ॥ भूतैर्ब्रह्मरक्षःप्रभृतिमहाभूतैः ॥ २२ ॥ हित्वेत्यत्रविद्याधराःकर्तारः ॥ २३ ॥ आर्षभाणिऋषभचर्मनिर्मितानिचर्माणिफलकानि त्सरुःखड्गमुष्टिः ॥ २४ ॥

कृताःकंठेषुगुणाःस्रजोयैस्ते क्षीबामत्ताः पुष्करंपद्मं ॥ २५ ॥ पारिहार्यशब्दःश्रेष्ठवाचीतिकतकः पारिहार्योवलयइतितीर्थः एतदग्रेश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तंकचिदितिकतकः ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ तेषांतपस्विनांआकाशचारितपस्विनांवाचःएषपर्वतसंकाशइत्यादिश्लोकद्वयरूपाःश्रुत्वाविद्याधरास्तमप्रमेयंददृशुः तद्वाक्श्रवणात्पूर्वंतुभूतैरयंगिरिर्भिद्यतइतिज्ञातवंतः ॥ २९ ॥ दुधुवेचसहनूमान् ॥ ३० ॥ आनुपूर्व्याद्वृत्तंत्रिवलयंलांगूलंविचिक्षेपेत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ आविद्धंआस्फालितंभुग्नंच ॥ ३२ ॥ बाहूसंस्तंभयामासेत्युत्प्लवनसन्नाहाभिनयः बाह्वोःसंस्तं

कृतकंठगुणाःक्षीबारक्तमाल्यानुलेपनाः ॥ रक्ताक्षाःपुष्कराक्षाश्चगगनंप्रतिपेदिरे ॥ २५ ॥ हारनूपुरकेयूरपारिहार्यधराःस्त्रियः ॥ विस्मिताःसस्मितास्तस्थुराकाशेरमणैःसह ॥ २६ ॥ "दर्शयंतोमहाविद्यांविद्याधरमहर्षयः ॥ सहितास्तस्थुराकाशेवीक्षांचक्रुश्चपर्वतं ॥ १ ॥ शुश्रुवुश्चतदाशब्दमृषीणांभावितात्मनां ॥ चारणानांचसिद्धानांस्थितानांविमलेंऽबरे ॥ २ ॥" एषपर्वतसंकाशोहनुमान्मारुतात्मजः ॥ तितीर्षतिमहावेगःसमुद्रंवरुणालयं ॥ २७ ॥ रामार्थंवानरार्थंचचिकीर्षन्कर्मदुष्करं ॥ समुद्रस्यपरंपारंदुष्प्रापंप्राप्तुमिच्छति ॥ २८ ॥ इतिविद्याधरावाचःश्रुत्वातेषांतपस्विनां ॥ तमप्रमेयंददृशुःपर्वतेवानरर्षभं ॥ २९ ॥ दुधुवेचसरोमाणिचकंपेचानलोपमः ॥ ननादचमहानादंसुमहानिवतोयदः ॥ ३० ॥ आनुपूर्व्याच्चवृत्तंतल्लांगूलंलोमभिश्चितं ॥ उत्पतिष्यन्विचिक्षेपपक्षिराजइवोरगं ॥ ३१ ॥ तस्यलांगूलमाविद्धमतिवेगस्यपृष्ठतः ॥ ददृशेगरुडेनेवह्रियमाणोमहोरगः ॥ ३२ ॥ बाहूसंस्तंभयामासमहापरिघसन्निभौ ॥ आससादकपिःकट्यांचरणौसंचुकोचच ॥ ३३ ॥ संहृत्यचभुजौश्रीमांस्तथैवचशिरोधरां ॥ तेजःसत्त्वंतथावीर्यमाविवेशसवीर्यवान् ॥ ३४ ॥ मार्गमालोकयन्दूरादूर्ध्वंप्रणिहितेक्षणः ॥ रुरोधहृदयेप्राणानाकाशमवलोकयन् ॥ ३५ ॥ पद्भ्यांदृढमवस्थानंकृत्वासकपिकुंजरः ॥ निकुच्यकर्णौहनुमानुत्पतिष्यन्महाबलः ॥ ३६ ॥

भनंनामपर्वतोपरिदृढप्रतिष्ठापनं कपिःकट्यांकटिप्रदेशेआससादकायप्रसारणात्कृशोभूत् उरःशिरसोरूर्ध्वप्रसारणेसपृष्ठचरणभागस्याधःसंकोचनेतथात्वंकटिदेशस्येतिबोध्यं ॥ ३३ ॥ भुजौसंहृत्यअंसप्रदेशेसंकुच्य शिरोधरांग्रीवांकंठदेशेसंकुच्य तेजःपराभिभवसामर्थ्यं सत्वंबलंशारीरं वीर्यमांतरंबलं ॥ ३४ ॥ दूरान्मार्गमालोकयन् अतएवोर्ध्वप्रणिहितेक्षणः हृदये प्राणप्रतिष्ठास्थाने ॥ ३५ ॥ कर्णौनिकुच्यसंकुच्य उत्पतनसन्नाहवशाद्धिकर्णसंकोचोभवति ॥ ३६ ॥

श्वसनस्यवायोरिवविक्रमोवेगोयस्यसः ॥ ३७ ॥ तद्वद्गमिष्यामि अनेनतद्वदेवगत्वाकृतकार्यआगमिष्यामीतिसूचितं तस्यैवप्रपंचोनहीत्यादि ॥ ३८ ॥ अनेनैवएवंविधेनैव ॥ ३९ ॥
आनयिष्यामिआनेष्यामि सीतयासह मिलित्वेतिशेषः ॥ ४० ॥ समुत्पाट्येति ओषधिपर्वतोत्पाटनवदितिभावः ॥ ४१॥ अविचारयन्लंघनक्लेशलेशमप्यगणयन् तस्यैवप्रपंचनंसुपर्ण
मित्यादि॥ ४२॥वेगाद्धनूमतिसमुत्पततिसतितेनगरोहिणःपर्वतस्थवृक्षाःसर्वान्विटपान्सर्वाःशाखाःसंहृत्यसंक्षिप्यवेगात्समुत्पेतुः ॥४३ ॥मत्ताःकोयष्टिभायेपुतान् कोयष्टिकोयष्टिभौपर्या

वानरान्वानरश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत् ॥ यथाराघवनिर्मुक्तःशरःश्वसनविक्रमः ॥ ३७ ॥ गच्छेत्तद्वद्गमिष्यामिलंकांरावणपालितां ॥ नहिद्रक्ष्यामि
यदितांलंकायांजनकात्मजां॥ ३८॥ अनेनैवहिवेगेनगमिष्यामिसुरालयं ॥ यदिवात्रिदिवेसीतांनद्रक्ष्यामिकृतश्रमः ॥ ३९ ॥ बध्वाराक्षसराजा
नमानयिष्यामिरावणं ॥ सर्वथाकृतकार्योहमेष्यामिसहसीतया ॥ ४० ॥ आनयिष्यामिवालंकांसमुत्पाट्यसरावणां ॥ एवमुक्कातुहनुमान्वान
रोवानरोत्तमः ॥ ४१ ॥ उत्पपाताथवेगेनवेगवानविचारयन्॥ सुपर्णमिवचात्मानंमेनेसकपिकुंजरः॥ ४२॥ समुत्पततिवेगात्तुवेगात्तेनगरोहिणः॥
संहृत्यविटपान्सर्वान्समुत्पेतुःसमंततः॥ ४३॥ समत्तकोयष्टिभकान्पादपान्पुष्पशालिनः॥ उद्वहन्नुरुवेगेनजगामविमलेऽम्बरे ॥ ४४॥ उरुवेगोत्थि
तावृक्षामुहूर्तंकपिमन्वयुः॥ प्रस्थितंदीर्घमध्वानंस्वबंधुमिवबांधवाः ॥ ४५॥ तमूरुवेगोन्मथिताःसालाश्चान्येनगोत्तमाः ॥ अनुजग्मुर्हनूमंतंसैन्या
इवमहीपतिं॥ ४६॥ सुपुष्पिताग्रैर्बहुभिःपादपैरन्वितःकपिः ॥ हनूमान्पर्वताकारोबभूवाद्भुतदर्शनः ॥ ४७ ॥ सारवंतोऽथयेवृक्षान्यमज्जंल्लवणांभ
सि॥ भयादिवमहेंद्रस्यपर्वतावरुणालये॥ ४८॥ सनानाकुसुमैःकीर्णःकपिःसांकुरकोरकैः॥ शुशुभेमेघसंकाशःखद्योतैरिवपर्वतः ॥ ४९॥ विमु
क्तास्तस्यवेगेनमुक्कापुष्पाणितेद्रुमाः॥ व्यवशीर्यंतसलिलेनिवृत्ताःसुहृदोयथा॥५०॥

यौ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ सालाःसर्जवृक्षाः सैन्यशब्दोर्धर्चादिः ॥ ४६ ॥
पर्वताकारः तत्त्वंबृहत्त्वेनपुष्पितवृक्षवत्त्वेनच ॥ ४७ ॥ सारवंतोगुरुत्वातिशययुक्ताःखदिरादयस्तेगुरुत्वाल्लवणांभसिन्यमज्जन् अर्थादन्येलघवःसहैवगताइतिबोध्यं महेंद्रस्यभयात्पक्ष
च्छेदभयात्पर्वताइवन्यमज्जन् ॥ ४८ ॥ नानाकुसुमैःस्वानुयायिद्रुमीयैः सांकुरकोरकैः कानिचित्कुसुमान्यंकुरितानिकानिचित्कोरकरूपाणिकानिचिद्विकसितानीत्यर्थः ॥ ४९ ॥
तस्यहनूमतोवेगेनविमुक्तास्ततोविभक्तास्तेवृक्षाःसलिलेव्यवशीर्यंत आर्षोडभावः सुहृदोयथा बंधुप्रस्थापनार्थंगताःसुहृदोयथातान्प्रस्थाप्यनिवर्ततेनेतद्वत् ॥ ५० ॥

अपतदितिच्छेदः ॥ यदपतत्तल्लघुत्वेनोपपन्नंउपपत्तिमत् ॥ ५१ ॥ सर्ववर्णानांविद्युत्सुसत्त्वान्नानावर्णपुष्पोघानबद्धस्यसविद्युद्गणमेघोपमा ॥ ५२ ॥ रामाभिःरमणीयाभिः ॥ ५३ ॥
॥ ५४ ॥ विवृतवक्त्रत्वात्पिबन्निवेति अधोवक्त्रत्वेइयमुत्प्रेक्षा ऊर्ध्ववक्त्रत्वेआकाशंपिपासुरिवेति ॥ ५५ ॥ विप्रकाशेतेविशेषेणप्रकाशेतेस्म अनलौदावानलौ ॥ ५६ ॥ पिंगेपिंगलवर्णेप
रिमंडलेपरितोबद्धप्रभामंडलेस्थितौचंद्रसूर्याविवएकगिरौउदयेपिंगलमंडलतयाऽवस्थितौचंद्रसूर्याविवेत्यर्थः ॥५७ ॥ नासिकयायुक्तमितिशेषः संध्याकालिकंसूर्यमंडलंयथातथावभा

लघुत्वेनोपपन्नंतद्विचित्रंसागरेऽपतत्॥ द्रुमाणांविविधंपुष्पंकपिवायुसमीरितं ॥ ५१ ॥ पुष्पौघेणसुगंधेननानावर्णेनवानरः ॥ बभौमेघइवोद्यन्वै
विद्युद्गणविभूषितः॥ ५२॥ तस्यवेगसमुद्भूतैःपुष्पैस्तोयमदृश्यत॥ ताराभिरिवरामाभिरुदिताभिरिवांबरं ॥ ५३ ॥ तस्यांबरगतौबाहूददृशातेप्रसा
रितौ॥ पर्वताग्राद्विनिष्क्रांतौपंचास्याविवपन्नगौ॥ ५४॥ पिबन्निवबभौचापिसोर्मिजालंमहार्णवं॥ पिपासुरिवचाकाशंददृशेसमहाकपिः॥५५॥
तस्यविद्युत्प्रभाकारेवायुमार्गानुसारिणः॥ नयनेविप्रकाशेतेपर्वतस्थाविवानलौ॥ ५६॥ पिंगेपिंगाक्षमुख्यस्यबृहतीपरिमंडले॥ चक्षुषीसंप्रकाशे
तेचंद्रसूर्याविवस्थितौ॥ ५७॥ मुखंनासिकयातस्यताम्रयाताम्रमाबभौ॥ संध्ययासमभिस्पृष्टंयथास्यात्सूर्यमंडलं॥ ५८॥ लांगूलंचसमाविद्धंप्लव
मानस्यशोभते॥ अंबरेवायुपुत्रस्यशक्रध्वजइवोच्छ्रितं॥ ५९॥ लांगूलचक्रोहनुमान्शुक्लदंष्ट्रोऽनिलात्मजः ॥ व्यरोचतमहाप्राज्ञःपरिवेषीवभास्क
रः॥ ६०॥ स्फिग्देशेनातिताम्रेणरराजसमहाकपिः॥ महताद्दारितेनेवगिरिर्गैरिकधातुना॥ ६१॥ तस्यवानरसिंहस्यप्लवमानस्यसागरं॥ कक्षांतर
गतोवायुर्जीमूतइवगर्जति॥ ६२॥ खेयथानिपतत्युल्काउत्तरांताद्विनिःसृता ॥ दृश्यतेसानुबंधाचतथासकपिकुंजरः ॥ ६३ ॥ पतत्पतंगसंकाशो
व्यायतःशुशुभेकपिः॥ प्रवृद्धइवमातंगःकक्ष्ययाबध्यमानया॥ ६४॥

वित्यर्थः॥५८॥५९॥शुक्लदंष्ट्रत्वंस्वरूपकथनमात्रंनतुपरिवेषिभास्करोपमोपयोगि ॥ ६०॥ स्फिक्देशेनकटिप्रदेशेन तन्मात्रस्यातिताम्रत्ववर्णनादन्यत्राल्पतद्वर्णत्वं अतएवदारितगैरिकधा
तुयुक्तगिर्युपमा ॥६१ ॥ जीमूतेइतिसप्तम्यंतमितिकतकः गर्जतिजगर्ज ॥ ६२ ॥ उत्तरांतादुत्तरोर्ध्वदिग्भागात् सानुबंधासूक्ष्मोल्कांतरानुबद्धा इदंविशेषणंपुच्छसाहित्यात् ॥ ६३ ॥
पतत्पतंगसंकाशःगच्छत्सूर्यसंकाशःव्यायतोदीर्घःकपिर्वस्त्रेणबध्यमानयाकक्ष्ययागजमध्यबंधनरज्ज्वायुक्तःप्रवृद्धोमातंगइवबभौ कक्ष्याप्रकोष्ठेहर्म्यादेःकांच्यांमध्येभबंधनेइति॥ ६४॥

उपरिष्टात्खेगच्छतास्वशरीरेणाधःसागरेवगाढयास्वस्यच्छाययाप्रतिबिंबेनलक्षितःसःसागरेमारुताविष्टानौरिवासीत् नौश्चोपरिविद्यमानपदार्थेनसहसागरेवायुवशाद्वेगेनचंचलागच्छतीतितदुपमा ॥ ६५ ॥ सोन्मादइवसापस्मारइव घूर्णनफेनवमनविक्रोशनादिविकारसाम्यात् ॥ ६६ ॥ ऊर्मिजालानामभिघ्नन् कर्मणःशेषत्वविवक्षयाषष्ठी तान्यभिघ्नन्नितियावत् शैलसदृशेन अनेनसागरोर्मीणामत्युन्नतत्वंसूचितं ॥ ६७ ॥ कपिवातःकपिनोत्थापितोवातः मेघवातोमेघमंडलगोवातः ॥ ६८ ॥ रोदसीद्यावापृथिव्यौविकिरन्निवपृथक्क्षिपन्निव ॥ ६९ ॥ अतीत्यातीत्यगमनाद्गिणयन्निवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ७० ॥ तस्यवेगेनसमुद्धुटंऊर्ध्वक्षिप्तंअतएवसजलदंजलदसहचरंमेघमंडलपर्यंतमूर्ध्वगतंअंबरस्थंजलमाततंविततंशरदभ्रमिवशरन्मेघइवब्र

उपरिष्टाच्छरीरेणच्छाययाचावगाढया ॥ सागरेमारुताविष्टानौरिवासीत्तदाकपिः ॥ ६५ ॥ यंयंदेशंसमुद्रस्यजगामसमहाकपिः ॥ सतुतस्यांगवेगेनसोन्मादइवलक्ष्यते ॥ ६६ ॥ सागरस्योर्मिजालानामुरसाशैलवर्ष्मणा ॥ अभिघ्नंस्तुमहावेगःपुप्लुवेसमहाकपिः ॥ ६७ ॥ कपिवातश्चबलवान्मेघवातश्चनिर्गतः ॥ सागरंभीमनिर्ह्रादंकंपयामासतुर्भृशं ॥ ६८ ॥ विकर्षन्नूर्मिजालानिबृहंतिलवणांभसि ॥ पुप्लुवेकपिशार्दूलोविकिरन्निवरोदसी ॥ ६९ ॥ मेरुमंदरसंकाशानुद्गतान्सुमहार्णवे ॥ अत्यक्रामन्महावेगस्तरंगान्गणयन्निव ॥ ७० ॥ तस्यवेगसमुद्धुष्टंजलंसजलदंतदा ॥ अंबरस्थंविबभ्राजेशरदभ्रमिवाततं ॥ ७१ ॥ तिमिनक्रझषाःकूर्मादृश्यंतेविवृतास्तदा ॥ वस्त्रापकर्षणेनेवशरीराणिशरीरिणां ॥ ७२ ॥ क्रममाणंसमीक्ष्याथभुजगाःसागरंगमाः ॥ व्योम्नितंकपिशार्दूलंसुपर्णमिवमेनिरे ॥ ७३ ॥ दशयोजनविस्तीर्णात्रिंशद्योजनमायता ॥ छायावानरसिंहस्यजवेचारुतराऽभवत् ॥ ७४ ॥ श्वेताभ्रघनराजीववायुपुत्रानुगामिनी ॥ तस्यसाशुशुभेछायापतितालवणांभसि ॥ ७५ ॥ शुशुभेसमहातेजामहाकायोमहाकपिः ॥ वायुमार्गेनिरालंबेपक्षवानिवपर्वतः ॥ ७६ ॥ येनासौयातिबलवान्वेगेनकपिकुंजरः ॥ तेनमार्गेणसहसाद्रोणीकृतइवार्णवः ॥ ७७ ॥

भ्रौ शुक्लत्वादितिभावः ॥ ७१ ॥ विवृताःवेगाज्जलोत्सारणेनव्यक्तदेहाः वस्त्रापकर्षणेनवस्त्रापहारेण शरीराणिअवयवाः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ छायाप्रमाणवर्णनेनतच्छरीरप्रमाणमपिवर्णितप्रायं इयंमाध्याह्निकीच्छाया ॥ ७४ ॥ श्वेताभ्रघनराजीवश्वेताभ्रयुक्तमेघपंक्तिवत्तस्यच्छायाशुशुभे शुक्लदंष्ट्रादिनानावर्णत्वादुक्तोपमानिर्वाहः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ द्रोणीहर्म्यादौजलनिर्गमकाष्ठयंत्रंतज्जलधारायुक्तइवकृतोद्रोणीकृतः मेघेषुतदाघातेनतेभ्योजलस्रवणादितिभावः ॥ ७७ ॥

आपतंत्यस्मिन्नित्यापातोमार्गः पांडुरत्वादिगुणकानिमेघजालानिप्रकर्षन्मारुतोयथातथाबभूवेतिशेषः ॥ ७८ ॥ कपिनाकृष्यमाणानिमहाभ्राणिचकाशिरे मारुतेनाकृष्यमाणानीवेतिशेषः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ तत्रप्लवगे ॥ ८१ ॥ तंनहितनापेत्यन्वयः वायुःसिषेवे श्रमापनयनायेतिभावः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ कपिवरंविगतक्लमंवीक्ष्यनागादयस्तुष्टुवुः ॥ ८४ ॥ इक्ष्वाकुकुलस्यस्वोत्पादकस्यमानंसत्कारमर्थयतेतथाभूतः ॥ ८५ ॥ विवक्षतांवागिंद्रियवत्प्राणिनां सर्ववाच्यःसर्वैवाच्यंनिंदायस्मिंस्तादृशोभविष्यामि सर्वनिंदास्पदंभविष्यामीत्यर्थः ॥ ८६ ॥

आपातेपक्षिसंघानांपक्षिराजइवव्रजन् ॥ हनूमान्मेघजालानिप्रकर्षन्मारुतोयथा ॥ ७८ ॥ पांडुरारुणवर्णानिनीलमंजिष्ठकानिच ॥ कपिनाकृष्यमाणानिमहाभ्राणिचकाशिरे ॥ ७९ ॥ प्रविशन्नभ्रजालानिनिष्पतंश्चपुनःपुनः ॥ प्रच्छन्नश्चप्रकाशश्चचंद्रमाइवदृश्यते ॥ ८० ॥ प्लवमानंतुतंदृष्ट्वाप्लवगंत्वरितंतदा ॥ ववृषुस्तत्रपुष्पाणिदेवगंधर्वदानवाः ॥ ८१ ॥ तताप नहितंसूर्यःप्लवंतंवानरेश्वरं ॥ सिषेवेचतदावायूरामकार्यार्थसिद्धये ॥ ८२ ॥ ऋषयस्तुष्टुवुश्चैनंप्लवमानंविहायसा ॥ जगुश्चदेवगंधर्वाःप्रशंसंतोवनौकसं ॥ ८३ ॥ नागाश्चतुष्टुवुर्यक्षारक्षांसिविविधानिच ॥ प्रेक्ष्यसर्वेकपिवरंसहसाविगतक्लमं ॥ ८४ ॥ तस्मिन्प्लवगशार्दूलेप्लवमानेहनूमति ॥ इक्ष्वाकुकुलमानार्थीचिंतयामाससागरः ॥ ८५ ॥ साहाय्यंवानरेंद्रस्ययदिनाहंहनूमतः ॥ करिष्यामिभविष्यामिसर्ववाच्योविवक्षतां ॥ ८६ ॥ अहमिक्ष्वाकुनाथेनसागरेणविवर्धितः ॥ इक्ष्वाकुसचिवश्चायंतन्नार्हत्यवसादितुं ॥ ८७ ॥ तथामयाविधातव्यंविश्रमेतयथाकपिः ॥ शेषंचमयिविश्रांतःसुखीसोऽतितरिष्यति ॥ ८८ ॥ इतिकृत्वामतिंसाध्वींसमुद्रश्छन्नमंभसि ॥ हिरण्यनाभंमैनाकमुवाचगिरिसत्तमं ॥ ८९ ॥ त्वमिहासुरसंघानांदेवराज्ञामहात्मना ॥ पातालनिलयानांहिपरिघःसन्निवेशितः ॥ ९० ॥ त्वमेषांज्ञातवीर्याणांपुनरेवोत्पतिष्यतां ॥ पातालस्याप्रमेयस्यद्वारमावृत्यतिष्ठसि ॥ ९१ ॥

उक्तमेवविवृणोति अहमिति तत्तस्मादेषःअवसादितुंअवसत्तुंश्रमंगंतुंनार्हति सागरेणविवर्धितइत्युक्त्याकश्चिद्देशःसगरखातस्याप्येतत्संबद्धइतिज्ञायते ॥ ८७ ॥ शेषंमार्गशेषं ॥ ८८ ॥ अंभसिस्वांभसिच्छन्नंहिरण्यनाभंहिरण्यप्रधानंतन्मयमितियावत् नाभिःप्रधानेकस्तूर्यामिति ॥ ८९ ॥ परिघइति पक्षच्छेदभयात्समुद्रप्रवेशानंतरंपातालस्थराक्षसनिरोधार्थंद्वारनिरोधकपरिघवन्मैनाकःस्थापितइत्यर्थः ॥ ९० ॥ ज्ञातवीर्याणांदेवराजेनेतिशेषः एषामसुराणां ॥ ९१ ॥

शक्तिस्तेअस्तीतिशेषः तस्मात्पिहितपातालमुखएवसन्नूर्द्ध्वशक्त्यावर्धमानःसन्नूर्ध्वमुत्तिष्ठ ॥ ९२ ॥ उपर्येतितवोपरिप्रदेशंप्राप्नोति तस्माद्विश्रामायत्वमुत्तिष्ठेतिपूर्वेणान्वयः एतदुत्तरं ह
नूमान्रामकार्यार्थीभीमकर्माखमाप्लुतः श्रमंचप्लवगेंद्रस्यसमीक्ष्योत्थातुमर्हसीतिप्राचीनःपांक्तःपाठः अत्रखमाप्लुतइत्यनंतरंकेचित्श्लोकाःप्रक्षिप्ताःपरैरितिकतकः यतोरामकार्यार्थी
यतश्चश्राम्यतितततस्तस्यश्रमंसमीक्ष्योत्थातुमर्हसि ॥ ९३ ॥ लवणांभसोवचोनिशम्येत्यर्थः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ एतदुत्तरंशातकुंभमयैरित्यादि अत्रापिद्वित्रश्लोकप्रक्षेपःपरेषां हि

तिर्यगूर्ध्वमधश्चैवशक्तिस्तेशैलवर्धितुं॥ तस्मात्संचोदयामित्वामुत्तिष्ठगिरिसत्तम॥ ९२॥ सएपकपिशार्दूलस्त्वामुपर्येतिवीर्यवान्॥ हनूमान्रामका
र्यार्थीभीमकर्माखमाप्लुतः॥ श्रमंचप्लवगेंद्रस्यसमीक्ष्योत्थातुमर्हसि॥ ९३॥ हिरण्यगर्भोमैनाकोनिशम्यलवणांभसः॥ उत्पपातजलात्तूर्णंमहाद्रुम
लतावृतः॥ ९४॥ ससागरजलंभित्वाबभूवात्युच्छ्रितस्तदा॥ यथाजलधरंभित्वादीप्तरश्मिर्दिवाकरः॥ ९५॥ समहात्मामुहूर्तेनपर्वतःसलिलावृ
तः॥ दर्शयामासशृंगाणिसागरेणनियोजितः॥ ९६॥ शातकुंभमयैःशृंगैःसकिन्नरमहोरगैः॥ आदित्योदयसंकाशैरुल्लिखद्भिरिवांबरं॥ ९७॥ त
स्यजांबूनदैःशृंगैःपर्वतस्यसमुत्थितैः॥ आकाशंशस्त्रसंकाशमभवत्कांचनप्रभं॥ ९८॥ जातरूपमयैःशृंगैर्भ्राजमानैर्महाप्रभैः॥ आदित्यशतसंका
शःसोऽभवद्गिरिसत्तमः॥ ९९॥ समुत्थितमसंगेनहनूमानग्रतःस्थितं॥ मध्येलवणतोयस्यविघ्नोयमितिनिश्चितः॥ १००॥ सतमुच्छ्रितमत्यर्थंम
हावेगोमहाकपिः॥ उरसापातयामासजीमूतमिवमारुतः॥ १०१॥ सतदासादितस्तेनकपिनापर्वतोत्तमः॥ बुध्वातस्यहरेर्वेगंजहर्षचननादच
॥१०२॥ तमाकाशगतंवीरमाकाशेसमुपस्थितः॥ प्रीतोहृष्टमनावाक्यमब्रवीत्पर्वतःकपिं॥ १०३॥मानुषंधारयन्रूपमात्मनःशिखरेस्थितः॥ दुष्करं
कृतवान्कर्मत्वमिदंवानरोत्तम॥ १०४॥ निपत्यममशृंगेषुसुखंविश्रम्यगम्यतां॥ राघवस्यकुलेजातैरुदधिःपरिवर्धितः॥ १०५॥

रण्यनाभत्वविवरणंशातकुंभमयैरिति आदित्योदयसंकाशैरिति उपलक्षितइतिशेषः ॥ ९७ ॥ शस्त्रसंकाशंशस्त्रवत्श्याममाकाशंकांचनप्रभमभवत् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ असंगेनअविलंबेन
॥ १०० ॥ पातयामास तमत्यर्थमुच्छ्रितंदृष्ट्वातच्छृंगंपातयामासेत्यर्थः ॥ १०१ ॥ सादितोऽवसादितोऽधःकृतइतियावत् जहर्षचननादचेतिप्राचीनःपाठः बलवैभवंदृष्ट्वाजहर्षस्तोत्था
नप्रयोजनावेदनायननादशब्दंकृतवान् ननंदेतित्वाधुनिककल्पितःपाठः ॥ १०२ ॥ तदेवविवृणोति तमिति ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ राघवस्यकुलेजातैःसगरपुत्रैः ॥ १०५ ॥

कृतमुपकारः ॥१०६॥ सोयंराघवकुलजःसागरस्तत्प्रतिकारार्थीतत्कुलप्रत्युपकारार्थी त्वत्तःसक्रियमाणाद्द्वारभूतात्संमानंराघवकुलपूजामर्हति त्वन्निमित्तंत्वत्सत्कारार्थंप्रचोदितःप्रेरितः
॥ १०७ ॥ प्रेरणाप्रकारोयोजनानामिति योजनानांशतमपिप्रक्रमितुंखमाप्लुतएषकपिःशेषंप्रक्रांतावशेषंतवसानुषुविश्रांतःसन्प्रक्रमतामितियतःप्रेरितोस्मिअतोमयितिष्ठ स्थित्वाविश्र
म्यपश्चाद्गम्यतामितियोजना अत्रतिष्ठत्वमित्यर्धंप्रक्षिप्तमितिकेचित् ॥ १०८ ॥ तत्तस्माद्यदिदंकंदादिमयिबहुदृश्यतेतदास्वाद्येत्यन्वयः ॥ १०९ ॥ अस्माकमपिसंबंधः त्वत्साहाय्यकर

सत्वांरामहितेयुक्तंप्रत्यर्चयतिसागरः॥ कृतेचप्रतिकर्तव्यमेषधर्मःसनातनः॥ १०६॥ सोयंतत्प्रतिकारार्थीत्वत्तःसंमानमर्हति॥ त्वन्निमित्तमनेनाहं
बहुमानात्प्रचोदितः॥ १०७॥ योजनानांशतंचापिकपिरेषखमाप्लुतः॥ तवसानुषुविश्रांतःशेषंप्रक्रमतामिति॥ १०८॥ तिष्ठत्वंहरिशार्दूलमयिवि
श्रम्यगम्यतां॥ तदिदंगंधवत्स्वादुकंदमूलफलंबहु॥ १०९॥ तदास्वाद्यहरिश्रेष्ठविश्रांतोथगमिष्यसि॥ अस्माकमपिसंबंधःकपिमुख्यत्वयाऽस्तिवै॥ प्र
ख्यातस्त्रिषुलोकेषुमहागुणपरिग्रहः॥ ११०॥ वेगवंतःप्लुवंतोयेप्लवगामारुतात्मज॥ तेषांमुख्यतमंमन्येत्वामहंकपिकुंजर॥ १११॥ अतिथिःकिलपू
जार्हःप्राकृतोपिविजानता॥ धर्मंजिज्ञासमानेनकिंपुनर्यादृशोभवान्॥ ११२॥ त्वंहिदेववरिष्ठस्यमारुतस्यमहात्मनः॥ पुत्रस्तस्यैववेगेनसदृशःकपिकुं
जर॥ ११३॥ पूजितेत्वयिधर्मज्ञेपूजांप्राप्नोतिमारुतः॥ तस्मात्त्वंपूजनीयोमेशृणुचाप्यत्रकारणं॥ ११४॥ पूर्वंकृतयुगेतातपर्वताःपक्षिणोऽभवन्॥
तेपिजग्मुर्दिशःसर्वागरुडाइववेगिनः॥ ११५॥ ततस्तेषुप्रयातेषुदेवसंघाःसहर्षिभिः॥ भूतानिचभयंजग्मुस्तेषांपतनशंकया॥ ११६॥ ततःक्रुद्धः
सहस्राक्षःपर्वतानांशतक्रतुः॥ पक्षांश्चिच्छेदवज्रेणततःशतसहस्रशः॥ ११७॥ समामुपगतःक्रुद्धोवज्रमुद्यम्यदेवराट्॥ ततोहंसहसाक्षिप्तःश्वसने
नमहात्मना॥ ११८॥ अस्मिन्लवणतोयेचप्रक्षिप्तःप्लवगोत्तम॥ गुप्तपक्षःसमग्रश्चतवपित्राभिरक्षितः॥ ११९॥

णप्रयोजकइतिशेषः तंसंबंधंवक्तुमाह प्रख्यातइति भवान्महागुणपरिग्रहः बहुव्रीहिरयं अतस्त्रिषुलोकेषुप्रख्यातः ॥ ११० ॥ तादृशंत्वांयेवेगवंतःप्लवगाःसंतितेषांमुख्यतमंमन्ये॥ १११॥
भवान्यादृशस्तादृशःपूज्यइतिकिंपुनरितियोजना ॥ ११२ ॥ विवक्षितप्राशस्त्यमेवाह त्वंहीति ॥ ११३ ॥ हनूमद्द्वारकमारुतपूजायांकारणांतरमप्याह शृणुचापीति ॥ ११४ ॥११५॥
॥ ११६ ॥ ११७ ॥ क्षिप्तःआकाशमुत्क्षिप्तः ॥ ११८ ॥ ११९ ॥

ततउक्तकारणादेषसंबंधःपूजाप्रयोजकःस्वरक्षकपुत्रत्वरूपः ॥ १२० ॥ अस्मिन्कार्येप्रत्युपकाररूपेएवंगतेसतिचिरात्प्राप्तेसतिमयासमुद्रेणचेतिशेषः त्वंपूजास्वीकारेणतयोःप्रीतिकर्तुमर्हसि ॥ १२१ ॥ मान्यस्यवायुसंबंधात्तवपूज्यस्यममप्रीतिंकुरुइतिशेषः ॥ १२२ ॥ मन्युःपूजानंगीकारजंदैन्यं ॥१२३॥१२४॥ शैलमालभ्यस्पृष्ट्वा प्रहसन्निवेति एतावत्प्लवनेपिश्रममारोप्यवृथायंप्रयासएतयोरितिप्रहासः ॥ १२५॥ उपपन्नाभिस्तत्कालेयुक्ताभिः॥१२६॥ अथऊर्ध्वंयत्रदेशेस्थितस्ततोपिबहूर्ध्वं पितुःपंथानंवायुमार्गं ॥१२७॥ भूयऊर्ध्वंततोपिबहुऊर्ध्व

ततोहंमानयामित्वांमान्योसिमममारुते॥त्वयाममैषसंबंधःकपिमुख्यमहागुणः॥१२०॥ अस्मिन्नेवंगतेकार्येसागरस्यममैवच॥प्रीतिंप्रीतमनाःकर्तुंत्वमर्हसिमहामते॥१२१॥श्रमंमोक्षयपूजांचगृहाणहरिसत्तम॥प्रीतिंचममान्यस्यप्रीतोस्मितवदर्शनात्॥१२२॥एवमुक्तःकपिश्रेष्ठस्तंनगोत्तममब्रवीत्॥ प्रीतोस्मिकृतमातिथ्यंमन्युरेषोपनीयतां ॥ १२३ ॥ त्वरतेकार्यकालोमेअहश्चाप्यतिवर्तते ॥ प्रतिज्ञाचमयादत्तानस्थातव्यमिहांतरा ॥ १२४ ॥इत्युक्त्वापाणिनाशैलमालभ्यहरिपुंगवः॥ जगामाकाशमाविश्यवीर्यवान्प्रहसन्निव ॥१२५॥सपर्वतसमुद्राभ्यांबहुमानादवेक्षितः॥पूजितश्चोपपन्नाभिराशीर्भिरभिनंदितः॥ १२६ ॥ अथोर्ध्वंदूरमाप्लुत्यहित्वाशैलमहार्णवौ॥ पितुःपंथानमासाद्यजगामविमलेंबरे॥ १२७॥भूयश्चोर्ध्वंगतिंप्राप्यगिरिंतमवलोकयन्॥ वायुसूनुर्निरालंबोजगामकपिकुंजरः॥ १२८॥ तद्द्वितीयंहनुमतोदृष्ट्वाकर्मसुदुष्करं॥ प्रशशंसुःसुराःसर्वेसिद्धाश्चपरमर्षयः॥ १२९॥ देवताश्चाभवन्हृष्टास्तत्रस्थास्तस्यकर्मणा॥ कांचनस्यसुनाभस्यसहस्राक्षश्चवासवः॥१३०॥ उवाचवचनंधीमान्परितोषात्सगद्गदं॥ सुनाभंपर्वतश्रेष्ठंस्वयमेवशचीपतिः॥१३१॥हिरण्यनाभशैलेंद्रपरितुष्टोस्मितेभृशं॥ अभयंतेप्रयच्छामिगच्छसौम्ययथासुखं॥१३२॥ साह्यंकृतंतेसुमहद्विश्रांतस्यहनूमतः॥ क्रमतोयोजनशतंनिर्भयस्यभयेसति॥ १३३॥

तंगिरिमधःप्रदेशवर्तिनमवलोकयन् ॥१२८॥ तद्द्वितीयंकर्मअविश्रम्यैवपुनरत्यूर्ध्वपतनरूपंकर्म ॥१२९॥ तत्रस्थाःमैनाकस्थाःगगनस्थावा तस्यकांचनस्यकांचनमयस्यसुनाभस्यशोभनमध्यस्यमैनाकस्यकर्मणाजलादुत्थानरूपेणदेवताइंद्रश्चतुष्टः ॥ १३० ॥ १३१ ॥ अभयंस्वकृतपक्षच्छेदशंकाजनितभयाभावं ॥ १३२ ॥ निर्भयस्यापिभयेसतीवोपचारार्थंसाह्यंकृतंयतोऽतःपरितुष्टइत्यन्वयः ॥ १३३ ॥

॥१३४॥१३५॥ अवस्थितः जलांतरमग्नइत्यर्थः सागरंमैनाकाधिष्ठितसागरप्रदेशं ॥ १३६ ॥ अथदेवैर्लंकांप्रविष्टस्यहनुमतःकार्यक्षमबलपरीक्षणार्थंसुरसाप्रवर्तनंततइत्यादि ॥१३७॥ ॥ १३८॥ नभःस्पृशमितिपुंस्त्वमार्षं वक्त्रशब्दोर्धर्चादिर्वा ॥ १३९ ॥ बलंज्ञानबलंउपायबलंचपराक्रमंचज्ञातुमिच्छामहे तदेवविदृणोति त्वामिति ॥ १४० ॥ १४१ ॥ भयस्यचभयावहमितिपाठेसर्वलोकभयस्यापीत्यर्थः ॥१४२॥ ईश्वरैर्देवैः ॥१४३॥ एषवरःपुरआगतस्यवदनप्रवेशरूपः इत्युक्तेतिशेषः सत्वरात्वरासहिता सासुरसा॥१४४॥ प्रहृष्टवदनःदत्तभक्षणवरायाअपिसकाशान्निस्तारोपायज्ञानजोहर्षः ॥ १४५ ॥ कार्यविषक्तस्यमायामृगवधेप्रसक्तस्य बद्धवैरस्यशूर्पणखाविरूपकरणादिकर्मणेतिशेषः ॥ १४६ ॥ रामसाह्यकरणेहेतुः रामस्यविषयवासिनीति तस्यसर्वाधिपतित्वात् ॥ १४७ ॥ रामंचेति दृष्ट्वावृत्तांतंचविज्ञाप्येतिशेषः ॥ १४८ ॥

रामस्यैषहितायैवयातिदाशरथेःकपिः॥ सत्क्रियांकुर्वताशक्त्यातोषितोस्मिदृढंत्वया॥ १३४॥ सतत्प्रहर्षमलभद्विपुलंपर्वतोत्तमः॥ देवतानांपतिंदृष्ट्वापरितुष्टंशतक्रतुं॥१३५॥ सवैदत्तवरःशैलोबभूवावस्थितस्तदा॥ हनूमांश्चमुहूर्तेनव्यतिचक्रामसागरं॥१३६॥ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः॥ अब्रुवन्सूर्यसंकाशांसुरसांनागमातरं॥१३७॥ अयंवातात्मजःश्रीमान्प्लवतेसागरोपरि॥ हनूमान्नामतस्यत्वंमुहूर्तंविघ्नमाचर॥ १३८॥राक्षसंरूपमास्थायसुघोरंपर्वतोपमं॥ दंष्ट्राकरालंपिंगाक्षंवक्त्रंकृत्वानभःस्पृशं ॥ १३९॥ बलमिच्छामहेज्ञातुंभूयश्चास्यपराक्रमं॥ त्वांविजेष्यत्युपायेनविषादंवागमिष्यति॥१४०॥ एवमुक्तातुसादेवीदैवतैरभिसत्कृता॥ समुद्रमध्येसुरसाबिभ्रतीराक्षसंवपुः॥१४१॥ विकृतंचविरूपंचसर्वस्यचभयावहं॥ प्लवमानंहनूमंतमावृत्येदमुवाचह॥१४२॥ ममभक्ष्यःप्रदिष्टस्त्वमीश्वरैर्वानरर्षभ॥ अहंत्वांभक्षयिष्यामिप्रविशेदंममाननं॥१४३॥वरएषपुरादत्तोममधात्रेतिसत्वरा॥ व्यादायवक्त्रंविपुलंस्थितासामारुतेःपुरः॥ १४४॥ एवमुक्तःसुरसयाप्रहृष्टवदनोब्रवीत्॥ रामोदाशरथिर्नामप्रविष्टोदंडकावनं ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रावैदेह्याचापिभार्यया ॥ १४५ ॥ अस्यकार्यविषक्तस्यबद्धवैरस्यराक्षसैः॥ तस्यसीताहृताभार्यारावणेनयशस्विनी ॥ १४६॥ तस्याःसकाशंदूतोहंगमिष्येरामशासनात्॥ कर्तुमर्हसिरामस्यसाह्यंविषयवासिनि॥१४७॥ अथवामैथिलींदृष्ट्वारामंचाक्लिष्टकारिणं॥ आगमिष्यामितेवक्त्रंसत्यंप्रतिशृणोमिते ॥ १४८ ॥

कश्चिदपिमांनातिवर्तेत् अभक्षितोनगच्छेदित्यर्थः परस्मैपदमार्षं ॥ १४९ ॥ तंप्रयांतंपुनरागच्छामीत्युक्त्यावरदानंश्रुत्वापिप्रयाणोन्मुखं हनुमतस्तस्यबलंजिज्ञासमानासुरसावाक्यमब्र
वीत ॥ १५० ॥ निविश्येति प्रविश्यैवगंतव्यंयदिशक्तिरस्तीत्यर्थः इत्यब्रवीदित्यन्वयः ॥ १५१ ॥ १५२ ॥ दशयोजनमायतां आयतवक्त्रामित्यर्थः ॥ १५३ ॥ चकारसुरसाप्यास्यं
विंशद्योजनमायतमित्यनंतरंतद्दृष्ट्वाव्यादितंत्वास्यमितिप्राचीनःपाठः तद्दृष्ट्वामेघसंकाशमित्यादिशतयोजनमायतमित्यंतश्लोकास्तुप्रक्षिप्ताइतिकतकः ॥ १५४ ॥ व्यादितंव्यात्तं दीर्घ

एवमुक्ताहनुमतासुरसाकामरूपिणी ॥ अब्रवीन्नातिवर्तेन्मांकश्चिदेषवरोमम ॥ १४९ ॥ तंप्रयांतंसमुद्वीक्ष्यसुरसावाक्यमब्रवीत् ॥ बलंजिज्ञासमना
सानागमाताहनूमतः ॥ १५० ॥ निविश्यवदनंमेऽद्यगंतव्यंवानरोत्तम ॥ वरएषपुरादत्तोममधात्रेतिसत्वरा ॥ १५१ ॥ व्यादायविपुलंवक्त्रंस्थितासामा
रुतेःपुरः ॥ एवमुक्तःसुरसयाक्रुद्धोवानरपुंगवः ॥ १५२ ॥ अब्रवीत्कुरुवैवक्त्रंयेनमांविषहिष्यसि ॥ इत्युक्त्वासुरसांक्रुद्धोदशयोजनमायतां ॥ १५३ ॥
दशयोजनविस्तारोहनूमानभवत्तदा ॥ चकारसुरसाप्यास्यंविंशद्योजनमायतं ॥ १५४ ॥ तद्दृष्ट्वाव्यादितंत्वास्यंवायुपुत्रःसबुद्धिमान् ॥ दीर्घजिह्वं
सुरसयासुभीमंनरकोपमं ॥ १५५ ॥ "तद्दृष्ट्वामेघसंकाशंविंशद्योजनमायतं ॥ हनुमांस्तुततःक्रुद्धस्त्रिंशद्योजनमायतः ॥ चकारसुरसावक्त्रंचत्वारिंश
त्तथोच्छ्रितं ॥ बभूवहनुमान्वीरःपंचाशद्योजनोच्छ्रितः ॥ चकारसुरसावक्त्रंषष्टियोजनमुच्छ्रितं ॥ तदैवहनुमान्वीरःसप्ततियोजनोच्छ्रितः ॥ चकार
सुरसावक्त्रमशीतियोजनोच्छ्रितं ॥ हनूमाननलप्रख्योनवतियोजनोच्छ्रितः ॥ चकारसुरसावक्त्रंशतयोजनमायतं ॥ "ससंक्षिप्यात्मनःकायंजीमूत
इवमारुतिः ॥ तस्मिन्मुहूर्तेहनुमान्बभूवांगुष्ठमात्रकः ॥ १५६ ॥ सोभिपद्याथतद्वक्त्रंनिष्पत्यचमहाबलः ॥ अंतरिक्षेस्थितःश्रीमानिदंवचनमब्रवीत्
॥ १५७ ॥ प्रविष्टोस्मिहितेवक्त्रंदाक्षायणिनमोस्तुते ॥ गमिष्येयत्रवैदेहीसत्यश्चासीद्वरस्तव ॥ १५८ ॥ तंदृष्ट्वावदनान्मुक्तंचंद्रंराहुमुखादिव ॥ अब्रवी
त्सुरसादेवीस्वेनरूपेणवानरं ॥ १५९ ॥ अर्थसिद्ध्यैहरिश्रेष्ठगच्छसौम्ययथासुखं ॥ समानयचवैदेहींराघवेणमहात्मना ॥ १६० ॥

जिह्वत्वादिगुणविशिष्टंव्यात्तंतत्तस्याआस्यंदृष्ट्वेत्यन्वयः ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ १५७ ॥ इदंवचनमितीदंशब्दार्थःप्रविष्टइति दाक्षायणिदक्षप्रजापतिसंताने अतएवनतिः सत्यआसीत्
सत्योजातइत्यर्थः वदनप्रवेशरूपत्वात्तस्य ॥ १५८ ॥ १५९ ॥ अथसाऽनुगृह्णाति अर्थसिद्ध्यैइति राघवेणत्वद्विज्ञापितवृत्तांतेनसमानयसंगमय ॥ १६० ॥

तत्तृतीयंसुरसावक्त्रान्निष्क्रमणरूपं ॥ १६१ ॥ १६२ ॥ वारिधारासेवितत्वादिविशेषणकेचंद्रसूर्यपथेजगामेत्यन्वयएकोनसप्ततितमेन पतगैःपक्षिभिः कैशिकंगाननृत्यविद्यातदाचार्यैस्तुंबु
रुप्रभृतिगंधर्वैश्चरितेसेविते ऐरावतंऋजुदीर्घमिंद्रधनुरितितीर्थः गजविशेषइत्यन्ये ॥ १६३ ॥ पतगोरगाःपक्षिसर्पाः ॥ १६४ ॥ वज्राशनिसमस्पर्शैस्तद्वत्प्राणहरैःपावकैःपंचाग्निभिरिवस्वर्ग
जिद्भिरधिष्ठिते समाघातैरितिपाठेताभ्यांतुल्यआघातोऽभिघातोयेषांतैरित्यर्थः ॥ १६५ ॥ चित्रभानुना पंचाग्निभिन्नोयमग्निश्चित्रभानुः ॥ १६६ ॥ विश्वेविश्वाश्रये विश्वावसुर्गंधर्वराजः

तत्तृतीयंहनुमतोदृष्ट्वाकर्मसुदुष्करं ॥ साधुसाध्विितिभूतानिप्रशशंसुस्तदाहरिं ॥ १६१ ॥ ससागरमनाधृष्यमभ्येत्यवरुणालयं ॥ जगामाकाशमावि
श्यवेगेनगरुडोपमः ॥ १६२ ॥ सेवितेवारिधाराभिःपतगैश्चनिषेविते ॥ चरितेकैशिकाचार्यैरैरावतनिषेविते ॥ १६३ ॥ सिंहकुंजरशार्दूलपतगोर
गवाहनैः ॥ विमानैःसंपतद्भिश्चविमलैःसमलंकृते ॥ १६४ ॥ वज्राशनिसमस्पर्शैःपावकैरिवशोभिते ॥ कृतपुण्यैर्महाभागैःस्वर्गजिद्भिरधिष्ठिते
॥ १६५ ॥ वहताहव्यमत्यंतंसेवितेचित्रभानुना ॥ ग्रहनक्षत्रचंद्रार्कतारागणविभूषिते ॥ १६६ ॥ महर्षिगणगंधर्वनागयक्षसमाकुले ॥ विविक्तेवि
मलेविश्वेविश्वावसुनिषेविते ॥ १६७ ॥ देवराजगजाक्रांतेचंद्रसूर्यपथेशिवे ॥ वितानेजीवलोकस्यविमलेब्रह्मनिर्मिते ॥ १६८ ॥ बहुशःसेवितेवीरैर्वि
द्याधरगणैर्वृते ॥ जगामवायुमार्गेचगरुत्मानिवमारुतिः ॥ १६९ ॥ हनुमान्मेघजालानिप्राकर्षन्मारुतोयथा ॥ कालागुरुसवर्णानिरक्तपीतसितानिच
॥ १७० ॥ कपिनाकृष्यमाणानिमहाभ्राणिचकाशिरे ॥ प्रविशन्नभ्रजालानिनिष्पतंश्चपुनःपुनः ॥ १७१ ॥ प्रावृषींदुरिवाभातिनिष्पतन्प्रविशंस्तथा ॥
प्रदृश्यमानःसर्वत्रहनूमान्मारुतात्मजः ॥ १७२ ॥ भेजेऽम्बरंनिरालंबंपक्षयुक्तइवाद्रिराट् ॥ प्लवमानंतुतंदृष्ट्वासिंहिकानामराक्षसी ॥ १७३ ॥ मनसा
चिंतयामासप्रवृद्धाकामरूपिणी ॥ अद्यदीर्घस्यकालस्यभविष्याम्यहमाशिता ॥ १७४ ॥ इदंममहासत्वंचिरस्यवशमागतं ॥ इतिसंचिंत्यमनसाच्छा
यामस्यसमाक्षिपत् ॥ १७५ ॥ छायायांगृह्यमाणायांचिंतयामासवानरः ॥ समाक्षिप्तोस्मिसहसापंगूकृतपराक्रमः ॥ १७६ ॥

॥ १६७ ॥ देवराजानांगजाःपुंडरीकादयः वितानेअवकाशावरणवस्त्रेचांदवाइतिप्रसिद्धे ॥ १६८ ॥ १६९ ॥ १७० ॥ १७१ ॥ १७२ ॥ १७३ ॥ आशिताकृतभोजना ॥ १७४ ॥
समाक्षिपज्जग्राह छायाग्रहणेनतद्वस्तुनिरोधशक्तिस्तस्याब्रह्मदत्ता ॥ १७५ ॥ पंगूकृतःस्तब्धगतिःपराक्रमोयस्य ॥ १७६ ॥

महानौर्यथापंगूकृतपराक्रमास्तब्धगतिःप्रतिलोमेनवातेनक्रियते गम्यदेशगतिनिरोधएवात्रस्तब्धगतित्वं यद्वा तेनयथाविपरीतगतिवारणाययंत्रैःस्तब्धगतिःकार्यतेनतथाहंकेनचित्स्तब्धगतिःकृतः ॥ १७७ ॥ महासत्वंस्त्रीरूपंप्राणिनं ॥१७८॥१७९॥ अर्थतत्त्वेनच्छायाग्रहणरूपार्थक्रियया ॥१८० ॥ पातालांबरसन्निभंपातालाकाशमध्यभागसदृशं ॥ १८१॥ १८२॥ कायमात्रंस्वशरीरकवलनपर्याप्तंशरीरप्रमाणमित्यर्थइतितीर्थः मात्रशब्दोल्पवाचीतिकतकः मर्माणिचभेदनार्थंददर्शेत्यन्वयः तस्यावक्त्रे आत्मानंमुहुःसंक्षिप्यअधिकंसंकुच्यनिपपातेत्यन्वयः ॥ १८३ ॥१८४ ॥१८५ ॥ मनःसंपातविक्रमःमनोवेगतुल्यवेगः दिष्ट्यादैवानुग्रहेण दृष्ट्येतिपाठेसूक्ष्मदर्शनेनेत्यर्थः धृत्यासहजधैर्येण दाक्षिण्येनकालोचितकृत्यचातुर्येणच

प्रतिलोमेनवातेनमहानौरिवसागरे॥ तिर्यगूर्ध्वमधश्चैववीक्षमाणस्तदाकपिः॥ १७७॥ ददर्शसमहासत्वमुत्थितंलवणांभसि॥ तद्दृष्ट्वाचिंतयामासमारुतिर्विकृताननं॥ १७८॥ कपिराज्ञायथाख्यातंसत्वमद्भुतदर्शनं॥ छायाग्राहिमहावीर्यंतदिदंनात्रसंशयः ॥ १७९ ॥ सतांबुद्ध्वार्थतत्त्वेनसिंहिकांमतिमान्कपिः॥ व्यवर्धतमहाकायःप्रावृषीवबलाहकः॥ १८० ॥ तस्यसाकायमुद्वीक्ष्यवर्धमानंमहाकपेः॥ वक्त्रंप्रसारयामासपातालांबरसन्निभं॥ १८१ ॥ घनराजीवगर्जंतीवानरंसमभिद्रवत्॥ सददर्शततस्तस्याविकृतंसुमहन्मुखं॥ १८२॥ कायमात्रंचमेधावीमर्माणिचमहाकपिः॥ सतस्याविकृतेवक्त्रेवज्रसंहननःकपिः॥ १८३॥ संक्षिप्यमुहुरात्मानंनिपपातमहाकपिः॥ आस्येतस्यानिमज्जंतंददृशुःसिद्धचारणाः ॥ १८४ ॥ ग्रस्यमानंयथाचंद्रंपूर्णंपर्वणिराहुणा॥ ततस्तस्यानखैस्तीक्ष्णैर्मर्माण्युत्कृत्यवानरः॥१८५॥ उत्पपाताथवेगेनमनःसंपातविक्रमः॥ तांतुदिष्ट्याचधृत्याचदाक्षिण्येननिपात्यसः॥ १८६॥ कपिप्रवीरोवेगेनववृधेपुनरात्मवान्॥ हृतहृत्साहनुमतापपातविधुरांऽभसि॥ स्वयंभुवैवहनुमान्सृष्टस्तस्यानिपातने॥ १८७॥ तांहतांवानरेणाशुपतितांवीक्ष्यसिंहिकां॥ भूतान्याकाशचारीणितमूचुःप्लवगोत्तमं ॥ १८८ ॥

तांनिपात्यनिहत्यवेगेनोत्पपात ॥ १८६॥ ननुप्रथमप्रवृत्तवेगस्यसुरसादिभिःकुंठीभावेसतिकथंपुनराकाशगमनंतत्राह आत्मवान्वायोरिवस्वाधीनएवतद्गमनविषयोयत्नः प्रथमंतुआकाशमार्गप्राप्तिमात्रायमहेंद्रपर्वतालंबनमितरजनप्रतारणायवेत्याहुः हृतहृत्तूध्वस्तहृदयलक्षणप्राणस्थाना अतएवविधुराप्राणशून्या अंभसिपपात अत्रकविरुत्प्रेक्षते तस्याश्छायाग्रहणमात्रेणभक्षणादिशक्तिमत्याःसिंहिकायानिपातनेनिपातनिमित्तंरावणनाशायस्वात्मरूपरामवत्स्वस्वरूपोहनुमान्सृष्टः ॥ १८७ ॥ १८८ ॥

महत्सत्वंमहाबलाराक्षसीरावणवदशक्यसंहारात्वयासंहृतेत्यर्थः अरिष्टंबाधारहितं रिषहिंसायां॥१८९॥ निर्बाधकर्मसाधनहेतुमाह यस्यत्विति॥ १९०॥सतैःसंपूजितःतैःपूर्वोक्तभूतैःप्रतिपन्नप्रयोजनैःअभिमतंसाधयेत्यनुमत्याऽनुगृहीतकार्यः॥ १९१॥प्राप्तभूयिष्ठःप्राप्तकल्पःपारोयेनसः॥ १९२॥ पतन्नेवगच्छन्नेवमलयोपवनानि अनेनोत्तरतीरइवदक्षिणतीरेपिमलयाख्यःपर्वतोस्तीतिगम्यते॥ १९३॥सागरंदक्षिणतीरसमीपवर्तिसागरं अनूपःकच्छदेशः सागरस्यपत्नीनांलंकाद्वीपादागत्यसागरंप्रविशंतीनांनदीनांमुखानिसंगमस्थानानिविलोकयत्व्यलोकयत्॥१९४॥आत्मानंस्वशरीरंमहत्त्वादाकाशंनिरुंधंतमिव मतिकर्तव्यनिश्चयं॥ १९५॥कौतूहलमाश्चर्यधियादिदृक्षामित्यर्थः ॥ १९६ ॥ प्रकृतिंनिजमाकारंवीतमोहःवीतोनष्टोवासनावशादा

भीममद्यकृतंकर्ममहत्सत्वंत्वयाहतं॥ साधयार्थमभिप्रेतमरिष्टंप्लवतांवर॥ १८९॥ यस्यत्वेतानिचत्वारिवानरेंद्रयथातव॥ धृतिर्दृष्टिर्मतिर्दाक्ष्यंसकर्मसुनसीदति ॥ १९० ॥ सतैःसंपूजितःपूज्यःप्रतिपन्नप्रयोजनैः॥ जगामाकाशमाविश्यपन्नगाशनवत्कपिः ॥ १९१ ॥ प्राप्तभूयिष्ठपारस्तुसर्वतःपरिलोकयन्॥ योजनानांशतस्यांतेवनराजींददर्शसः ॥ १९२ ॥ ददर्शचपतन्नेवविविधद्रुमभूषितं॥ द्वीपंशाखामृगश्रेष्ठोमलयोपवनानिच॥ १९३॥ सागरंसागरानूपान्सागरानूपजान्द्रुमान्॥सागरस्यचपत्नीनांमुखान्यपिविलोकयन्॥ १९४॥ समहामेघसंकाशंसमीक्ष्यात्मानमात्मवान्॥ निरुंधंतमिवाकाशंचकारमतिमान्मतिं॥१९५॥ कायवृद्धिंप्रवेगंचममदृक्ष्वैवराक्षसाः॥ मयिकौतूहलंकुर्युरितिमेनेमहामतिः॥१९६॥ ततःशरीरंसंक्षिप्यतन्महीधरसन्निभं॥ पुनःप्रकृतिमापेदेवीतमोहइवात्मवान्॥ १९७॥ तद्रूपमतिसंक्षिप्यहनूमान्प्रकृतौस्थितः॥ त्रीन्क्रमानिवविक्रम्यबलिवीर्यहरोहरिः॥ १९८ ॥ सचारुनानाविधरूपधारीपरंसमासाद्यसमुद्रतीरं॥ परैरशक्यंप्रतिपन्नरूपःसमीक्षितात्मासमवेक्षितार्थः॥ १९९ ॥ ततःसलंबस्यगिरेःसमृद्धेविचित्रकूटेनिपपातकूटे॥ सकेतकोद्दालकनारिकेलेमहाभ्रकूटप्रतिमोमहात्मा॥ २०० ॥

गतःकामादिमोहोयस्यसः आत्मवान्जीवन्मुक्तयोगीप्रकृतिंभगवदनन्यतत्त्वतालक्षणस्वभावमित्यर्थः॥ १९७॥अतिसंक्षिप्यअतिसंकोच्य त्रीन्क्रमान्पदानिविक्रम्यप्रक्षिप्यबलेर्वीर्यस्यहरोहारिरिवप्रकृतौस्थितः॥ १९८॥चारुनानाविधरूपधारीनानावर्णाकृतिरूपधारी तत्तत्स्थानेषुस्पष्टं परैरशक्यंसमुद्रतीरमासाद्येत्यन्वयः समीक्षितात्मासमालोकितातिप्रमाणस्वशरीरः समवेक्षितार्थःआलोचितानंतरकार्यः प्रतिपन्नरूपःअंगीकृतस्वल्पदेहोभूदितिशेषः ॥ १९९ ॥ लंबस्यलंबाख्यस्य विचित्राणिकूटानिअवांतरशिखराणियस्यतादृशेकूटेप्रधानशिखरे उद्दालकःश्लेष्मातकः ॥ २०० ॥

गिरिवर्यमूर्ध्निस्थितामितिशेषः उपसंहरति कपिस्त्विति सकपिरुच्यमानविशेषणंसागरमतिक्रम्यतस्मिन्लंबाख्यपर्वतेमृगादीन्व्यथयन्पीडयन्निपपात निपत्यचततःप्राचीनंरूपंविधूयमहोदधेस्तीरेऽमरावतीमिवस्थितांलंकांददर्श॥२०१॥२०२॥ रनरमानः इतिरामाभि०वा०सुंदरकांडेप्रथमःसर्गः॥१॥ ॥ ५ ॥ त्रिकूटस्यलंबापरपर्यायस्यपर्वतस्यतटेस्थितःस्वस्थोभूत्वा लंकांददर्श ॥ १ ॥ पुष्पमयःपुष्पमयवानरइव ॥ २ ॥ अनिःश्वसन्श्रमजश्वासरहितः तदेवाह नग्लानिमिति कविवाक्यमेतत् ॥ ३ ॥ अहंयोजनानांबहूनिशतान्यपिक्रमेयंक्रामेयंक्र

ततस्तुसंप्राप्यसमुद्रतीरंसमीक्ष्यलंकांगिरिवर्यमूर्ध्नि ॥ कपिस्तुतस्मिन्निपपातपर्वतेविधूयरूपंव्यथयन्मृगद्विजान्॥ २०१ ॥ ससागरंदानवपन्नगायुतंबलेनविक्रम्यमहोर्मिमालिनं॥ निपत्यतीरेचमहोदधेस्तदाददर्शलंकाममरावतीमिव ॥ २०२ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेप्रथमःसर्गः॥ १ ॥ ॥५॥ ॥५॥ ससागरमनाधृष्यमतिक्रम्यमहाबलः॥ त्रिकूटस्यतटेलंकांस्थितःस्वस्थोददर्शह॥ १ ॥ ततःपादपमुक्तेनपुष्पवर्षेणवीर्यवान्॥ अभिवृष्टस्ततस्तत्रबभौपुष्पमयोहरिः ॥ २ ॥ योजनानांशतंश्रीमांस्तीर्त्वाप्युत्तमविक्रमः ॥ अनिःश्वसन्कपिस्तत्रनग्लानिमधिगच्छति॥ ३॥ शतान्यहंयोजनानांक्रमेयंसुबहून्यपि ॥ किंपुनःसागरस्यांतंसंख्यातंशतयोजनं ॥ ४ ॥ सतुवीर्यवतांश्रेष्ठःप्लवतामपिचोत्तमः॥ जगामवेगवाल्लंकांलंघयित्वामहोदधिं ॥ ५ ॥ शाद्वलानिचनीलानिगंधवंतिवनानिच ॥ मधुमंतिचमध्येनजगामनगवंतिच॥ ६ ॥ शैलांश्चतरुसंछन्नान्वनराजीश्चपुष्पिताः ॥ अभिचक्रामतेजस्वीहनूमान्प्लवगर्षभः ॥ ७ ॥ सतस्मिन्नचलेतिष्ठन्वनान्युपवनानिच॥ सनगाग्रेस्थितांलंकांददर्शपवनात्मजः॥ ८॥ सरलान्कर्णिकारांश्चखर्जूरांश्चसुपुष्पितान्॥ प्रियालान्मुचुलिंदांश्चकुटजान्केतकानपि॥ ९॥ प्रियंगून्गंधपूर्णांश्चनीपान्सप्तच्छदांस्तथा॥ असनान्कोविदारांश्चकरवीरांश्चपुष्पितान्॥ १० ॥

मितुंशक्तः शतयोजनमितिसंख्यातंसागरस्यांतंपरंपारंक्रामेयमितिकागणनाममेतिमन्यतेस्मेतिशेषः हनुमदभिप्रायानुवादःकवेः ॥ ४ ॥ जगामलंकां पर्वतशिखरादवरुह्येतिशेषः ॥५॥ मध्येनजगाम मध्यमार्गेणवनादीन्पश्यन्जगाम नगवंतिवृक्षवंति प्राशस्त्येमतुप् ॥६ ॥ शैलान्लंबगिरिपादरूपान् ॥ ७ ॥ सतस्मिन्लंबपर्वतेतिष्ठन्लंकायावनान्युपवनानिचददर्श अपिचसपवनात्मजस्तांलंकांनगाग्रेपर्वताग्रस्थितांददर्श ॥ ८ ॥ अस्यैवप्रपंचःसरलानित्यादि मुचुलिंदाजंबीराइत्याहुः ॥ ९ ॥ गंधपूर्णान्गंधाढ्यान् ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ रावणतपोबलात्तस्यांसर्वेवृक्षाःसर्वदापुष्पिताइतिनकश्चिद्विरोधः आक्रीडाःक्रीडापर्वताइतिकतकः साधारणोद्यानान्याक्रीडाइत्यन्ये राज्ञामसाधारणान्युद्यानान्याक्रीडाइतितीर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ समासाद्यलंकांलंकासमीपंप्राप्यवक्ष्यमाणविशेषणांलंकांददर्शेत्यन्वयः ॥ १४ ॥ सीतापहारणात्सीतांलंकायामपहृत्यस्थापनाद्धेतोरित्यर्थः राक्षसाश्चरक्षणेकरणभूताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रतोल्यःरथ्याः तासांपांडुरत्वमुच्चत्वंचतत्रत्यसौधसंबंधकृतं अट्टालकाःप्राकारशिरांसि पताकाध्वजपटस्तद्युक्तध्वजशोभितां ॥ २१७ ॥ लतापंक्तिःतदाकारचित्रविशेषास्तयाविराजितैःशोभमानैस्तोरणैर्युक्तांदेवइंद्रःदेवपुरींअमरावतीमिव अनेनपरनगरादिकृतक्षोभाभावःसूचितइतिबोध्यं ॥ १८ ॥ गिरिमूर्धस्थत्वादाकाशगपुरोपमे

पुष्पभारनिबद्धांश्चतथामुकुलितानपि॥ पादपान्विहगाकीर्णान्पवनाधूतमस्तकान् ॥ ११ ॥ हंसकारंडवाकीर्णावापीःपद्मोत्पलावृताः ॥ आक्रीडान्विविधान्रम्यान्विविधांश्चजलाशयान्॥ १२ ॥ संततान्विविधैर्वृक्षैःसर्वर्तुफलपुष्पितैः॥ उद्यानानिचरम्याणिददर्शकपिकुंजरः॥ १३॥ समासाद्यचलक्ष्मीवाँल्लंकांरावणपालितां॥ परिखाभिःसपद्माभिःसोत्पलाभिरलंकृतां॥ १४॥ सीतापहारणात्तेनरावणेनसुरक्षितां॥ समंताद्विचरद्भिश्चराक्षसैरुग्रधन्वभिः ॥ १५॥ कांचनेनावृतांरम्यांप्राकारेणमहापुरीं॥ गृहैश्चगिरिसंकाशैःशारदांबुदसन्निभैः॥ १६॥ पांडुराभिःप्रतोलीभिरुच्चाभिरभिसंवृतां ॥ अट्टालकशताकीर्णांपताकाध्वजशोभितां॥ १७॥ तोरणैःकांचनैर्दिव्यैर्लतापंक्तिविराजितैः॥ ददर्शहनुमाल्लंकांदेवोदेवपुरीमिव ॥१८॥ गिरिमूर्ध्निस्थितांलंकांपांडुरैर्भवनैःशुभैः॥ ददर्शसकपिःश्रीमान्पुरीमाकाशगामिव ॥ १९॥ पालितांराक्षसेंद्रेणनिर्मितांविश्वकर्मणा॥ प्लवमानामिवाकाशेददर्शहनुमान्कपिः॥ २० ॥ वप्रप्राकारजघनांविपुलांबुवनांबरां॥ शतघ्नीशूलकेशांतामट्टालकावतंसकां ॥ २१ ॥ मनसेवकृतांलंकांनिर्मितांविश्वकर्मणा॥ द्वारमुत्तरमासाद्यचिंतयामासवानरः ॥ २२ ॥

यतालंकायाः ॥ १९ ॥ गिरिमूर्धस्थत्वादेवाकाशेप्लवमानामिव लंकांद्रष्टुर्हनूमतइवतद्वर्णनप्रसक्तस्यकवेरप्याश्चर्यमग्नतयाददर्शेतिपुनरुक्तिर्नदोषाय विस्मयेनपुनःपुनर्ददर्शेतिवातात्पर्यं ॥ २० ॥ लंकांस्त्रीत्वेनवर्णयति वप्रेति वप्रःप्राकाराभ्यंतरवेदिकातद्युक्तप्राकारजघनां विपुलांबुःसमुद्रःवनानिचांबरंवासोयस्यास्तां अत्रांबुशब्देनपरिखांतर्जलमितितीर्थः ॥ २१ ॥ विश्वकर्मणानिर्मितातेनापिमनसाकृतामिवस्थितां द्वारमुत्तरमासाद्यसमुद्रदक्षिणतटेप्लवनेनतस्यैवप्रथमंप्राप्तेः चिंतावक्ष्यमाणप्रकारा ॥ २२ ॥

कैलासोनिलयःस्थानंयस्यालकाद्वारस्यतत्प्रख्यमुत्तरद्वारं उच्छ्रितैर्भवनोत्तमैरंबरमालिखंतमिव आकाशंध्रियमाणमिवआकाशधारणंकुर्वदिव ॥ २३ ॥ एतदग्रे संपूर्णाराक्षसैर्घोरैर्गुहामाशीविषैरिवेतिपाठः इतरत्प्रक्षिप्तमितिकतकः राक्षसैःसंपूर्णानगरीमहतींगुप्तिरिपुंरावणंचसागरंचनिरीक्ष्यचिंतयामास सादरंचिंतयामासेत्यर्थः ॥ २४ ॥ चिंताप्रकारःआगत्यापीति अपिनाआगमनस्यैवाशक्यतासूचिता एषैवसागरनिरीक्षणेनसूचिता सुरैरपिजेतुमशक्यायदतः ॥ २५ ॥ इमांत्विति अविषमांनविद्यतेविषमायतस्तां प्राप्यापीत्यपिनापरात्तीरात्तदागमनमेवाशक्यमितिसूच्यते किंकरिष्यतिराघवः प्रायोराघवस्यापिदुःसाध्येत्यर्थः ॥ २६ ॥ अवकाशोनेति उपचितार्थत्वाद्बलदर्पपराक्रमसंपन्नत्वात्सुस्निग्धदृढप्रकृतित्वाच्चनसामा

कैलासनिलयप्रख्यमालिखंतमिवांबरं ॥ ध्रियमाणमिवाकाशमुच्छ्रितैर्भवनोत्तमैः ॥ २३ ॥ संपूर्णाराक्षसैर्घोरैर्गुहामाशीविषैरिव ॥ तस्याश्चमहतींगुप्तिंसागरंचनिरीक्ष्यसः ॥ रावणंचरिपुंघोरंचिंतयामासवानरः ॥ २४ ॥ आगत्यापीहहरयोभविष्यंतिनिरर्थकाः ॥ नहियुद्धेनवैलंकाशक्याजेतुंसुरैरपि ॥ २५ ॥ इमांत्वविषमांलंकांदुर्गांरावणपालितां ॥ प्राप्यापिसुमहाबाहुःकिंकरिष्यतिराघवः ॥ २६ ॥ अवकाशोनसाम्नस्तुराक्षसेष्वभिगम्यते ॥ नदानस्यनभेदस्यनैवयुद्धस्यदृश्यते ॥ २७ ॥ चतुर्णामेवहिंगतिर्वानराणांतरस्विनां ॥ वालिपुत्रस्यनीलस्यममराज्ञश्चधीमतः ॥ २८ ॥ यावज्जानामिवैदेहींयदिजीवतिवानवा ॥ तत्रैवचिंतयिष्यामिदृष्ट्वातांजनकात्मजां ॥ २९ ॥ ततःसचिंतयामासमुहूर्तंकपिकुंजरः ॥ गिरेःशृंगेस्थितस्तस्मिन्रामस्याभ्युदयंततः ॥ ३० ॥ अनेनरूपेणमयानशक्यारक्षसांपुरी ॥ प्रवेष्टुंराक्षसैर्गुप्ताक्रूरैर्बलसमन्वितैः ॥ ३१ ॥ महौजसोमहावीर्याबलवंतश्चराक्षसाः ॥ वंचनीयामयासर्वेजानकींपरिमार्गता ॥ ३२ ॥ लक्ष्यालक्ष्येणरूपेणरात्रौलंकापुरीमया ॥ प्राप्तकालंप्रवेष्टुंमेकृत्यंसाधयितुंमहत् ॥ ३३ ॥

दीनामवकाशइतिभावः ॥ २७ ॥ पूर्वमागत्यापीहहरयइत्युक्तमिदानींसर्ववानरागमनासंभवएवेत्याह चतुर्णामेवेति ॥ २८ ॥ ननुजानकीजीवनज्ञानेतन्मोक्षणायबलाबलादिचिंताऽतस्तद्दर्शनचिंतैवप्रथमंयुक्तेत्याह यावज्जानामीति यावत्पुरेतिलट् ज्ञास्येइत्यर्थः तत्रैवजानकीदर्शनविषयेएव प्रथममितिशेषःप्रथमंतांदृष्ट्वापश्चाद्यच्चिंत्यंतत्तदानीमेवचिंतयामीतिशेषः ॥ २९ ॥ रामस्याभ्युदयंतदभ्युदयरूपसीतान्वेषणोपायं ॥ ३० ॥ चिंताप्रकारोऽनेनेति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ लक्ष्यंकार्यप्रवृत्त्यानुमेयंतच्चतदलक्ष्यंचेंद्रियागोचरमित्यर्थः महत्कृत्यंसीतान्वेषणरूपंसाधयितुंतेनरूपेणलंकापुरींप्रवेष्टुंप्राप्तकालंउचितं ॥ ३३ ॥

तेनरूपेणाप्यन्वेषणंकथंघटेतेतिपुनश्चिंतयति तांपुरीमिति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ नेति रहितेएकांतेकथंपश्येयमित्यन्वयः ॥ ३६ ॥ ननुसीतादर्शनेकिमर्थमेकांतापेक्षातत्राह भूताश्चेति भूतार्थाःसिद्धप्रायकार्याणिविक्लवंकातरंअविमृश्यकारिणंदूतमासाद्यदेशकालाभ्यांउचितप्रवृत्तिहीनाभ्यांविरोधिताःसंतःसूर्योदयेतमइवविनश्यंति अतोऽसहायेनमयैतादृशेदेशेकालेकार्येचगुप्तमेवप्रवर्तितव्यमितिभावः ॥ ३७ ॥ नकेवलंकार्यहानिःकिंत्वन्यदपिस्यादित्याह अर्थानर्थांतरेइति अर्थानर्थांतरेकार्याकार्यविषयेनिश्चितापिस्वामिनासचिवैःसहनिश्चितापिबुद्धिर्नशोभते विक्लवंदूतमासाद्येतिशेषः तदेवद्रढयति घातयंतीति एवंसतिलोकोमत्स्वामिनंबुद्धिशून्यमपिजानीयादित्याशयः ॥ ३८ ॥ यदेवमतःकार्यंराजकार्यंनविनश्येत् वैक्लव्यंबुद्धि

तांपुरींतादृशींदृष्ट्वादुराधर्षांसुरासुरैः ॥ हनूमांश्चिंतयामासविनिःश्वस्यमुहुर्मुहुः ॥ ३४ ॥ केनोपायेनपश्येयंमैथिलींजनकात्मजां ॥ अदृष्टोराक्षसेंद्रेणरावणेनदुरात्मना ॥ ३५ ॥ नविनश्येत्कथंकार्यंरामस्यविदितात्मनः ॥ एकामेकस्तुपश्येयंरहितेजनकात्मजां ॥ ३६ ॥ भूताश्चार्थाविनश्यंतिदेशकालविरोधिताः ॥ विक्लवंदूतमासाद्यतमःसूर्योदयेयथा ॥ ३७ ॥ अर्थानर्थांतरेबुद्धिर्निश्चितापिनशोभते ॥ घातयंतीहकार्याणिदूताःपंडितमानिनः ॥ ३८ ॥ नविनश्येत्कथंकार्यंवैक्लव्यंनकथंभवेत् ॥ लंघनंचसमुद्रस्यकथंनुनभवेद्वृथा ॥ ३९ ॥ मयिदृष्टेतुरक्षोभीरामस्यविदितात्मनः ॥ भवेद्व्यर्थमिदंकार्यंरावणानर्थमिच्छतः ॥ ४० ॥ नहिशक्यंक्वचित्स्थातुमविज्ञातेनराक्षसैः ॥ अपिराक्षसरूपेणकिमुतान्येनकेनचित् ॥ ४१ ॥ वायुरप्यत्रनाज्ञातश्चरेदितिमतिर्मम ॥ नह्यत्राविदितंकिंचिद्रक्षसांभीमकर्मणां ॥ ४२ ॥ इहाहंयदितिष्ठामिस्वेनरूपेणसंवृतः ॥ विनाशमुपयास्यामिभर्तुरर्थश्चहास्यति ॥ ४३ ॥ तदहंस्वेनरूपेणरजन्यांह्रस्वतांगतः ॥ लंकामभिपतिष्यामिराघवस्यार्थसिद्धये ॥ ४४ ॥

हीनता तत्प्रसिद्धिःस्वस्यस्वस्वामिनश्च ॥ ३९ ॥ रावणानर्थंरावणवधं ॥ ४० ॥ अदर्शनेनसंचारश्चसर्वथाऽशक्यइत्याह नहीति ॥ ४१ ॥ रक्षसामविदितंरक्षोभिरविदितंनकिंचिदस्तिकृत्रिमरूपमितिशेषः अतःप्राकृतसहजकपिरूपेणैवस्थातव्यमितिभावः ॥ ४२ ॥ किंचयावदस्तमयंस्वगोपनमेवोचितमित्याह इहेति स्वेनरूपेणसंवृतःसन्युक्तःसन्इहान्हिदेशेचयदितिष्ठामितदास्पष्टंपरैरवगम्यमानत्वात्विनाशमुपयास्यामिभर्तुरर्थहानिश्च तस्मादास्तमयमत्रैवक्वचिद्गिरिगुहायांनिःशंकंस्थित्वारजन्यामपिस्वेनरूपेणैवपरंतुह्रस्वतांगतोभूत्वालंकामभिपतिष्यामीत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

प्रथमतःपुरींप्रविश्यततःसर्वंभवनंरावणगृहंप्रविश्य ॥ ४५ ॥ ४६॥ वृषान्मूषकान्दशतीतिवृषदंशकोमार्जारस्तन्मात्रस्तत्प्रमाणः ॥ ४७ ॥ प्रविवेशपुरीमितिप्रवेशपूर्वकान्वेषणसंक्षेपोक्तिः ॥४८॥ तृतीयांतैरुपलक्षितामितिशेषः ॥ ४९ ॥ सप्तेति भूमीनांसमूहैःसप्तसंख्यावयवयुक्तैरुपलक्षितां स्फटिकसंकीर्णैःस्फटिकरत्नखचितैःस्थलैरित्यर्थः स्थलंभूः तलैरितिपाठेप्ययमेवार्थः तैस्तैःप्रासादैरितिशेषः ॥ ५० ॥ रक्षसांतोरणानिरक्षोगृहद्वारस्थतोरणानि ॥ ५१ ॥ अचिंत्यामशक्यान्वेषणचिंतां अयंविषादहेतुः अद्भुताकारामितिहर्षहेतुः ॥ ५२ ॥ पांडुराःसुधाधवलाआविद्धापरस्परसंविद्धाविमानानांसप्तभूमिकप्रासादानांमालाऽस्यामस्तितां प्रविवेशेतिशेषः ॥५३॥ मध्यगतःखमध्यगतः अनेकसहस्रेत्यनेनपूर्णत्वं अनेकेत्यस्यैवसहस्रमित्यने

रावणस्यपुरींरात्रौप्रविश्यसुदुरासदां ॥ प्रविश्यभवनंसर्वंद्रक्ष्यामिजनकात्मजां ॥ ४५ ॥ इतिनिश्चित्यहनुमान्सूर्यस्यास्तमयंकपिः ॥ आचकांक्षेतद्वीरोवैदेह्यादर्शनोत्सुकः ॥ ४६ ॥ सूर्येचास्तंगतेरात्रौदेहंसंक्षिप्यमारुतिः ॥ वृषदंशकमात्रोथवभूवाद्भुतदर्शनः ॥ ४७॥ प्रदोषकालेहनुमांस्तूर्णमुत्पत्त्यवीर्यवान् ॥ प्रविवेशपुरींरम्यांप्रविभक्तमहापथां ॥ ४८ ॥ प्रासादमालावितताांस्तंभैःकांचनसन्निभैः ॥ शातकुंभनिभैर्जालैर्गंधर्वनगरोपमां ॥ ४९ ॥ सप्तभौमाष्टभौमैश्चसददर्शमहापुरीं ॥ स्थलैःस्फटिकसंकीर्णैःकार्तस्वरविभूषितैः ॥ तैस्तैःशुशुभिरेतानिभवनान्यत्ररक्षसां ॥ ५० ॥ कांचनानिविचित्राणितोरणानिचरक्षसां ॥ लंकामुद्योतयामासुःसर्वतःसमलंकृतां ॥ ५१ ॥ अचिंत्यामद्भुताकारांदृष्ट्वालंकांमहाकपिः ॥ आसीद्विषण्णोहृष्टश्चवैदेह्यादर्शनोत्सुकः ॥ ५२ ॥ सपांडुराविद्धविमानमालिनींमहार्हजांबूनदजालतोरणां ॥ यशस्विनींरावणबाहुपालितांक्षपाचरैर्भीमबलैःसुपालितां ॥ ५३ ॥ चंद्रोपिसाचिव्यमिवास्यकुर्वंस्तारागणैर्मध्यगतोविराजन् ॥ ज्योत्स्नावितानेनवितत्यलोकानुत्तिष्ठतेनेकसहस्ररश्मिः ॥ ५४ ॥

नविवरणं उत्तिष्ठते आर्षस्तङ् ज्योत्स्नावितानेनलोकान्वितत्यआवार्यसम्यगवलोकनसाधनतयाअस्यहनूमतःसाचिव्यंसाहाय्यंकुर्वन्निव ननुखमध्यगतस्यप्रदोषेउदयोदृष्ट्यांनतदापूर्णत्वंपूर्णस्यतुनखमध्यगतस्योदयइतिचेन्न शुक्लैकादश्यांखमध्यसमीपगतत्वेनमध्यगतत्वोपचारात्पूर्णत्वंचपूर्णकल्पत्वेनव्यवहृतं यद्वाअनेकन्यूनाःसहस्रंरश्मयोयस्येतिमध्यमपदलोपितत्पुरुषगर्भोबहुव्रीहिः अतएवरात्रिशेषेहनूमत्यशोकवनिकास्थेसीतासविधेरावणस्यागमनकालेदीपिकावर्णनंकृतं तेनहितदाचंद्रास्तानुमानं साचेयंमार्गशीर्षस्य फाल्गुनेलंकांप्रविष्टायाःसीतायाःवर्ततेदशमोमासोद्वौतुशेषौप्लवंगमेतिहनूमंतंप्रतिवचनात् हरणदिनेएवचसीतायालंकाप्रवेशनंरामभयादितिस्पष्टमेव ॥ ५४ ॥

पोप्लूयमानंभृशंप्लवमानं ॥ ५५ ॥ शममानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिं० वा० सुं० द्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ लंबशिखरेउन्नतशिखरेलंबेलंबाख्यपर्वते अतएवलंबतोयदसन्निभे सत्वंसत्वगुणमपेक्षितबलंच रजस्तमःप्रधानरक्षोजयायसत्वगुणाश्रयणं मेधावीकालोचितविचारज्ञः ॥ १ ॥ २ ॥ सागरोपमनिर्घोषांसागरशब्दसदृशरक्षःशब्दवतीं ॥ ३ ॥ विटपावतीअलकापुरी निर्यूहोमत्तवारणः चारुस्तोरणस्थनिर्यूहोयस्यास्तां पांडुरेसुधाधवलेद्वारेतोरणंयस्यांतां ॥ ४ ॥ भुजगैराचरितांकृतसंचारां भोगवतींसर्पनगरीं सविद्युद्भिर्घनैर्व्याप्तां ज्योतिषांग्रहर्क्षादीनांगणैर्निषेवितामित्युत्तरान्वयि ॥ ५ ॥ चंडमारुतानांपरिवहादीनांशब्दोयस्यांतादृशीममरावतीमिवस्थितां अत्रामराःसंत्यस्या

शंखप्रभंक्षीरमृणालवर्णमुद्गच्छमानंव्यवभासमानं ॥ ददर्शचंद्रंसकपिप्रवीरःपोप्लूयमानंसरसीवहंसं ॥ ५५ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ सलंबशिखरेलंबेलंबतोयदसन्निभे ॥ सत्वमास्थायमेधावीहनुमान्मारुतात्मजः ॥ १ ॥ निशिलंकांमहासत्वोविवेशकपिकुंजरः ॥ रम्यकाननतोयाढ्यांपुरींरावणपालितां ॥ २ ॥ शारदांबुधरप्रख्यैर्भवनैरुपशोभितां ॥ सागरोपमनिर्घोषांसागरानिलसेवितां ॥ ३ ॥ सुपुष्टबलसंपुष्टांयथैवविटपावतीं ॥ चारुतोरणनिर्यूहांपांडुरद्वारतोरणां ॥ ४ ॥ भुजगाचरितांगुप्तांशुभांभोगवतीमिव ॥ तांसविद्युद्घनाकीर्णांज्योतिर्गणनिषेवितां ॥ ५ ॥ चंडमारुतनिर्ह्रादांयथाचाप्यमरावतीं ॥ शातकुंभेनमहताप्राकारेणाभिसंवृतां ॥ ६ ॥ किंकिणीजालघोषाभिःपताकाभिरलंकृतां ॥ आसाद्यसहसाहृष्टःप्राकारमभिपेदिवान् ॥ ७ ॥ विस्मयाविष्टहृदयःपुरीमालोक्यसर्वतः ॥ जांबूनदमयैर्द्वारैर्वैडूर्यकृतवेदिकैः ॥ ८ ॥ मणिस्फटिकमुक्ताभिर्मणिकुट्टिमभूषितैः ॥ तप्तहाटकनिर्यूहैराजतामलपांडुरैः ॥ ९ ॥ वैडूर्यकृतसोपानैःस्फाटिकांतरपांसुभिः ॥ चारुसंजवनोपेतैःखमिवोत्पतितैःशुभैः ॥ १० ॥

मित्यमरावतीद्यौः असंज्ञायामपिमतौबह्वचइत्यार्षोदीर्घः नत्विहेंद्रपुरीअमरावती उक्तलक्षणाभावात् लंकायाउक्तद्युसादृश्यंचसालंकाररराक्षसवत्त्वात् बलवद्घोषबाहुल्याच्चेतिकतकः शातकुंभेनस्वर्णमयेन ॥ ६ ॥ किंकिणीजालैःक्षुद्रघंटिकासमूहैःशब्दोयासांताभिः ॥ ७ ॥ वैडूर्यमणिभिःकृतावेदिकाश्चत्वरायेषुतादृशैर्द्वारैः ॥ ८ ॥ मणिस्फटिकमुक्ताभिश्चकृतवेदिकैर्द्वारैःसर्वतउपलक्षितां कुट्टिमोनिबद्धाभूः निर्यूहोमत्तवारणः राजतामलपांडुरैःरजतमयामलपांडुरोपरिप्रदेशैः सर्वत्रद्वारंविशेष्यं वैडूर्यमणिभिःकृतानिसोपानानियेषुतैःस्फाटिकाःस्फटिकरचिताअंतर्मध्यप्रदेशाअपांसवश्चयेषुतैर्द्वारैः चारुसंजवनैःसभाभिरुपेतैर्द्वारैः खमुत्पतितैरिवशुभैर्गृहैरुपलक्षितैर्द्वारैः ॥ १० ॥

संघुष्टैःकृतघोषैर्द्वारैः ॥ ११ ॥ वस्वोकसाराअलकातत्सदृशीं ह्रस्वआर्षः जांबूनदमयद्वारत्वादिनासादृश्यं खमिवोत्पतितांगिरिमूर्ध्निप्रतिष्ठितत्वात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अनेनधर्षयि तुमशक्यांकिंसर्वथानेत्याह कुमुदेत्यादि प्रसिद्धाप्रकर्षेणसिद्धगतिका ॥ १५ ॥ कुशपर्वणइतिकुशपर्वसदृशलोमवतइत्यर्थःकंऋक्षस्यविशेषणं अतिदीर्घकठोरलोमावृतत्वात् कपिमुख्य स्येतिविशेषणंचतस्यैव ममचैवगतिरस्यामितिशेषः ॥ १६ ॥ रामस्यपराक्रमंलक्ष्मणस्यविक्रांतंशौर्यंचसमीक्ष्येदृश्यपितदीयबाणैरीपत्करध्वंसेतिविचार्यप्रीतिमानभूत्अविषण्णोभून्

क्रौंचबर्हिणसंघुष्टैराजहंसनिषेवितैः ॥ तूर्याभरणनिर्घोषैःसर्वतःपरिनादितां ॥ ११ ॥ वस्वोकसारप्रतिमांसमीक्ष्यनगरींततः ॥ खमिवोत्पतितांलं कांजहर्षहनुमान्कपिः ॥ १२ ॥ तांसमीक्ष्यपुरींलंकांराक्षसाधिपतेःशुभां ॥ अनुत्तमामृद्धिमतींचिंतयामासवीर्यवान् ॥ १३ ॥ नेयमन्येननगरीश क्याधर्षयितुंबलात् ॥ रक्षितारावणबलैरुद्यतायुधपाणिभिः ॥ १४ ॥ कुमुदांगदयोर्वापिसुषेणस्यमहाकपेः ॥ प्रसिद्धेयंभवेद्भूमिर्मैंदद्विविदयोरपि ॥ १५ ॥ विवस्वतस्तनूजस्यहरेश्चकुशपर्वणः ॥ ऋक्षस्यकपिमुख्यस्यममचैवगतिर्भवेत् ॥ १६ ॥ समीक्ष्यचमहाबाहोराघवस्यपराक्रमं ॥ लक्ष्मण स्यचविक्रांतमभवत्प्रीतिमान्कपिः ॥ १७ ॥ तांरत्नवसनोपेतांगोष्ठागारावतंसिकां ॥ यंत्रागारस्तनीमृद्धांप्रमदामिवभूषितां ॥ १८ ॥ तांनष्टतिमि रांदीपैर्भास्वरैश्चमहाग्रहैः ॥ नगरींराक्षसेंद्रस्यसददर्शमहाकपिः ॥ १९ ॥ अथसाहरिशार्दूलंप्रविशंतंमहाकपिं ॥ नगरीस्वेनरूपेणददर्शपवनात्मजं ॥ २० ॥ सातंहरिवरंदृष्ट्वालंकारावणपालिता ॥ स्वयमेवोत्थितातत्रविकृताननदर्शना ॥ २१ ॥ पुरस्तात्तस्यवीरस्यवायुसूनोरतिष्ठत ॥ मुंचमानाम हानादमब्रवीत्पवनात्मजं ॥ २२ ॥ कस्त्वंकेनचकार्येणइहप्राप्तोवनालय ॥ कथयस्वेहयत्तत्त्वंयावत्प्राणाधरंतिते ॥ २३ ॥ नशक्यंखल्वियंलंकाप्रवे ष्टुंवानरत्वया ॥ रक्षितारावणबलैरभिगुप्तासमंततः ॥ २४ ॥

॥ १७ ॥ रत्नवसनोपेतांरत्नप्राकारवाससंच गोष्ठान्यागाराणिचावतंसोयस्यास्तां गोष्ठंगोशाला इदंवाजिशालादेरप्युपलक्षणं यंत्राणिप्राकारोपरिस्थापितानिक्षेपण्यादीनितद्गृहस्तनीं ॥ १८ ॥ तांप्रसिद्धांलंकां भास्वरैश्चमहाग्रहैः चाश्चंद्रकिरणैः ॥ १९ ॥ सानगरीस्वेनरूपेणाधिष्ठातृदेवतारूपेणयुक्तादादर्श ॥ २० ॥ स्वयमेवोत्थिता अनन्यप्रेरितेतियावत् ॥ २१ ॥ अ तिष्ठतदेवतारूपंप्रकाशितवती ॥ २२ ॥ वनालयवानर तत्त्वंसत्यं ॥ २३ ॥ त्वयाएषाप्रवेष्टुंनशक्यं क्षुद्रुपहंतुंशक्यमितिवत् नशक्येतिपाठस्तुसुगमएव ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ अथतयापृष्टोहनूमांस्तांप्रतितत्प्रश्नोत्तरकथनंप्रतिज्ञायसुरसावदेषापूज्यावासिंहिकावद्वध्यावेतिनिर्णेतुंपृच्छति कात्वमिति ॥ २६ ॥ २७ ॥ आज्ञाप्रतीक्षानियोगपरिपालिका ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ अथापिकात्वंतत्राह अहंहीति स्वयंस्वदेवतास्वरूपेणेत्यर्थः ॥ ३० ॥ यत्नवान्लंकाधिष्ठातृत्वेनावगतत्वात्तद्विजयोपायेयत्नवान् ॥ ३१ ॥ स्त्रीरूपविकृतांविकृतस्त्रीरूपां अथ लब्धप्रश्नोत्तरस्तत्प्रश्नोत्तरमाह आबभाषेइति ॥ ३२ ॥ द्रक्ष्यामीत्यर्थमिहसंप्राप्तइत्यन्वयः दर्शनंप्रयोजनमुद्दिश्येत्यर्थः ॥ ३३ ॥ वनंकृत्रिमंकाननमकृत्रिमं ॥ ३४ ॥ भूयोधिकंपरुषा

अथतामब्रवीद्वीरोहनूमानग्रतःस्थितां ॥ कथयिष्यामितत्तत्त्वंयन्मांत्वंपरिपृच्छसे ॥ २५ ॥ कात्वंविरूपनयनापुरद्वारेऽवतिष्ठसे ॥ किमर्थंचापिमां क्रोधान्निर्भर्त्सयसिदारुणे ॥ २६ ॥ हनुमद्वचनंश्रुत्वालंकासाकामरूपिणी ॥ उवाचवचनंक्रुद्धापरुषंपवनात्मजं ॥ २७ ॥ अहंराक्षसराजस्यरावण स्यमहात्मनः ॥ आज्ञाप्रतीक्षादुर्धर्षारक्षामिनगरीमिमां ॥ २८ ॥ नशक्यंमामवज्ञायप्रवेष्टुंनगरीमिमां ॥ अद्यप्राणैःपरित्यक्तःस्वप्स्यसेनिहतोमया ॥ २९ ॥ अहंहिनगरीलंकास्वयमेवप्लवंगम ॥ सर्वतःपरिरक्षामिअतस्तेकथितंमया ॥ ३० ॥ लंकायावचनंश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ यत्नवान्सह रिश्रेष्ठःस्थितःशैलइवापरः ॥ ३१ ॥ सतांस्त्रीरूपविकृतांदृष्ट्वावानरपुंगवः ॥ आबभाषेऽथमेधावीसत्ववान्प्लवगर्षभः ॥ ३२ ॥ द्रक्ष्यामिनगरींलंकांसा ट्टप्राकारतोरणां ॥ इत्यर्थमिहसंप्राप्तःपरंकौतूहलंहिमे ॥ ३३ ॥ वनान्युपवनानीहलंकायाःकाननानिच ॥ सर्वतोगृहमुख्यानिद्रष्टुमागमनंहिमे ॥ ३४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वालंकासाकामरूपिणी ॥ भूयएवपुनर्वाक्यंबभाषेपरुषाक्षरं ॥ ३५ ॥ मामनिर्जित्यदुर्बुद्धेराक्षसेश्वरपालितां ॥ नशक्यंत्वद्यतेद्रष्टुंपु रीयंवानराधम ॥ ३६ ॥ ततःसहरिशार्दूलस्तामुवाचनिशाचरीं ॥ दृष्ट्वापुरीमिमांभद्रेपुनर्यास्येयथागतं ॥ ३७ ॥ ततःकृत्वामहानादंसावैलंकाभयंक रं ॥ तलेनवानरश्रेष्ठंताडयामासवेगिता ॥ ३८ ॥ ततःसहरिशार्दूलोलंकयाताडितोभृशं ॥ ननादसुमहानादंवीर्यवान्मारुतात्मजः ॥ ३९ ॥ ततःसंव र्तयामासवामहस्तस्यसोंऽगुलीः ॥ मुष्टिनाऽभिजघानैनांहनूमान्क्रोधमूर्छितः ॥ ४० ॥

क्षरंवाक्यंपुनर्बभाषेइतिसंबंधः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अनिर्जित्यद्रष्टुंनशक्यमित्युक्तेपिकस्यापिवस्तुनोऽग्रहणपूर्वकंकेवलंदर्शनमात्रेतवकाक्षतिरित्याशयेनाह ततःसइति सहनूमान् ॥ ३७ ॥ वेगितासंजातवेगा ॥ ३८ ॥ महानादंननादेतिनिर्भयत्वद्योतनं ॥ ३९ ॥ अंगुलीःसंवर्तयामास मुष्टिबबंधेत्यर्थः ॥ ४० ॥

वामहस्तमुष्टिवधेआशयमाह स्त्रीचेति तेनप्रहारेण वाममुष्टिकृतसदयताडनेनापीत्यर्थः विकृताननदर्शनाविकृतवक्रदृष्टिः ॥ ४१॥ ४२ ॥ उद्विग्नाभीता अगर्वितंगर्वरहितं ॥ ४३ ॥ प्रा यस्त्वमाप्राणनाशंकुर्वित्यर्थः तत्रहेतुः समयेइति स्त्रीनहंतव्येतिशास्त्रमर्यादायामित्यर्थः ॥ ४४ ॥ यद्यप्यहंलंकाधिष्ठातृदेवतात्वात्दुर्जयातथापित्वयानिर्जिता ॥ ४५ ॥ इदंचतथ्यंशृ णु त्वदनुग्रहार्थमुच्यमानमित्यर्थः वरदानंदत्तंकृतमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ रक्षसांभयमिति एवंचमज्जयोयंसर्वरक्षोजयसूचकइतिभावः ॥ ४७ ॥ नतस्यास्तिव्यतिक्रमः भगवद्दत्तवरस्यराव

स्त्रीचेतिमन्यमानेननातिक्रोधःस्वयंकृतः॥ सातुतेनप्रहारेणविह्वलांगीनिशाचरी॥ पपातसहसाभूमौविकृताननदर्शना ॥ ४१ ॥ ततस्तुहनुमान्वीर स्तांदृष्ट्वाविनिपातितां॥ कृपांचकारतेजस्वीमन्यमानःस्त्रियंचतां ॥ ४२॥ ततोवैभृशमुद्विग्नालंकासागद्गदाक्षरं ॥ उवाचागर्वितंवाक्यंहनूमंतंप्लवंग मं॥ ४३॥ प्रसीदसुमहाबाहोत्रायस्वहरिसत्तम॥ समयेसौम्यतिष्ठंतिसत्ववंतोमहाबलाः ॥ ४४॥ अहंतुनगरीलंकास्वयमेवप्लवंगम ॥ निर्जिताहं त्वयावीरविक्रमेणमहाबल॥ ४५॥ इदंचतथ्यंशृणुमेब्रुवंत्यावैहरीश्वर॥ स्वयंस्वयंभुवादत्तंवरदानंयथामम ॥ ४६॥ यदात्वांवानरःकश्चिद्विक्रमा द्वशमानयेत्॥ तदात्वयाहिविज्ञेयंरक्षसांभयमागतं ॥ ४७ ॥ सहिमेसमयःसौम्यप्राप्तोद्यतवदर्शनात्॥ स्वयंभूविहितःसत्योनतस्यास्तिव्यतिक्रमः ॥ ४८ ॥ सीतानिमित्तंराज्ञस्तुरावणस्यदुरात्मनः॥ रक्षसांचैवसर्वेषांविनाशःसमुपागतः ॥ ४९ ॥ तत्प्रविश्यहरिश्रेष्ठपुरींरावणपालितां॥ विधत्स्व सर्वकार्याणियानियानीहवांछसि॥ ५०॥ प्रविश्यशापोपहतांहरीश्वरःपुरींशुभांराक्षसमुख्यपालितां॥ यदृच्छयात्वंजनकात्मजांसतींविमार्गसर्व त्रगतोयथासुखं॥ ५१॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आदि०सुं०तृतीयःसर्गः॥ ३॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥ सनिर्जित्यपुरींलंकांश्रेष्ठां तांकामरूपिणीं॥ विक्रमेणमहातेजाहनूमान्कपिसत्तमः॥ १॥

णस्यस्वकृताधिक्षेपक्षुभितनंदिकेश्वरशापात्तुसद्यःप्राप्तोविनाशःस्वयंभूवरवशाद्वानरास्कंदनपर्यंतंप्रतिबद्धइतिकथात्रानुसंधेयेतितीर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ विधत्स्वअनुतिष्ठ ॥ ५० ॥ शा पोपहतांसत्यसंकल्पभगवद्वचनेननंदिकेश्वरशापेनचप्रापितनाशकालांहरीश्वरस्त्वंप्रविश्ययदृच्छयासर्वत्ररावणांतःपुरपर्यंतंयथासुखंगतःसन्सतीमप्रच्युतपातिव्रत्यांजानकींविमार्गअन्वे षय अनेनचवचनेनसीताऽकल्मषात्पुरेवर्ततइत्युपदिष्टं ॥ ५१ ॥ काममानः इतिरामाभि०वा०सुं०तृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ सइति ॥ १ ॥

प्राकारमद्वारेणावपुप्लुवे शत्रोःपुरंग्रामंगृहंवाअद्वारेणप्रविशेच्छत्रुविनाशायेतिनीतिस्मृतेरितिभावः ॥ २ ॥ अद्वारेणप्रवेशेपिसव्यंपादंवामपादंप्रथमतश्चक्रे यतःसतुप्रथमनिक्षिप्तवामपा दस्तुशत्रुणांमूर्धन्येवनिहितोभवतितथाविजयप्रदोभवतीतिभावः उक्तंच प्रयाणकालेस्वगृहप्रवेशेविवाहकालेपिचदक्षिणांघ्रिं कृत्वाऽग्रतःशत्रुपुरप्रवेशेवामंनिदध्याच्चरणंनृपालयमिति ॥ ३ ॥ महापथंराजमार्गं ॥ ४ ॥ हसितैरट्टहासैरुत्पन्नायेउत्कृष्टनिनदास्तुर्यघोषैःपुरस्कृतास्तैरुपलक्षितां ॥ ५ ॥ वज्राणामंकुशानांनिकाशाःप्रतिमायेपुगृहेपुतैर्बभासे वज्रनिर्मितानि जालानिगवाक्षाणितद्विभूषितैर्गृहैः ॥ ६ ॥ पद्मादिसंज्ञकंसंस्थितंसंस्थानंयेषांतैः ॥७॥ वर्धमानगृहैःवर्धमाननामकसंस्थानवद्गृहैः चतुःशालंचतुर्द्वारंसर्वतोभद्रसंज्ञितं पश्चिमद्वाररहितंनं

अद्वारेणमहावीर्यःप्राकारमवपुप्लुवे॥ निशिलंकांमहासत्त्वोविवेशकपिकुंजरः॥ २॥ प्रविश्यनगरींलंकांकपिराजहितंकरः॥ चक्रेऽथपादंसव्यंचश त्रूणांसतुमूर्धनि ॥ ३॥ प्रविष्टःसत्त्वसंपन्नोनिशायांमारुतात्मजः॥ समहापथमास्थायमुक्तपुष्पविराजितं ॥ ४ ॥ ततस्तुतांपुरींलंकांरम्यामभिय यौकपिः॥ हसितोत्कृष्टनिनदैस्तुर्यघोषपुरस्कृतैः॥ ५॥ वज्रांकुशनिकाशैश्चवज्रजालविभूषितैः॥ गृहमेघैःपुरीरम्याबभासेद्यौरिवांबुदैः ॥ ६॥ प्रज ज्वालतदालंकारक्षोगणगृहैःशुभैः॥ सिताभ्रसदृशैश्चित्रैःपद्मस्वस्तिकसंस्थितैः ॥ ७॥ वर्धमानगृहैश्चापिसर्वतःसुविभूषितैः॥ तांचित्रमाल्याभर णांकपिराजहितंकरः॥ ८॥ राघवार्थेचरन्श्रीमान्ददर्शचननंदच ॥ भवनाद्भवनंगच्छन्ददर्शकपिकुंजरः ॥ ९ ॥ विविधाकृतिरूपाणिभवनानित तस्ततः॥ शुश्रावरुचिरंगीतंत्रिस्थानस्वरभूषितं॥ १०॥ स्त्रीणांमदनविद्धानांदिविचाप्सरसामिव॥ शुश्रावकांचीनिनदंनूपुराणांचनिःस्वनं॥ ११॥ सोपाननिनदांश्चापिभवनेषुमहात्मनां॥ आस्फोटितनिनादांश्चक्ष्वेडितांश्चततस्ततः ॥ १२॥

यावत्तांद्वयंतुतत् दक्षिणद्वाररहितंवर्धमानंधनप्रदं प्राग्द्वाररहितंस्वस्तिकाख्यंपुत्रधनप्रदमित्युक्तेः हितंकरइत्यार्षः ॥ ८ ॥ चरंस्तांददर्शेत्यन्वयः ॥ ९ ॥ विविधाकृतिरूपाणिविविधाआ काराःरूपाणिवर्णाश्चयेषांतानिभवनानिददर्शेतिपूर्वेणान्वयः त्रिस्थानस्वरभूषितंउरःकंठशिरोरूपस्थानत्रयजैर्मंद्रमध्यतारस्वरैर्भूषितं ॥ १० ॥ ११ ॥ सोपाननिनदान्सोपानसंचरत्को ताजनकांचीमंजीरनिनदान् यद्वा सोपानेषुपदाघातजशब्दान् आस्फोटितंविलासार्थंकरास्फालनंतज्जन्यनिनादान् क्ष्वेडितान्सिंहनिनादान् ॥ १२ ॥

मंत्रान्वेदमंत्रान् स्वाध्यायेऽदृष्टार्थैनिरतान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ मध्यमेगुल्मेमध्यमकक्ष्याप्रदेशे चरानूनगरवृत्तांतावेदकमूढचारान् दीक्षितजटिलमुंडाग्रहिविनियतयः गोजिनंगवाजिनंतद्वाससोंऽबरवाससोविवाससः ननुलंकायाभारतखंडाद्बहिर्भावेनकर्मभूमित्वाभावात्कथंतत्ररक्षसांदीक्षितत्वमितिचेन्न नित्यकर्मस्त्वन्यदेशेप्यधिकारात् रावणादेस्तपोमाहात्म्यात्तत्र काम्यकर्मसिद्धिरपीत्यन्यत् यथात्वष्टुरमेंद्रमेवसोममाजह्रेइत्यादिशतपथोक्तरीत्या एतेनदेवानामीषद्विकृतानपियज्ञान्दर्शयतीतिभाष्यरीत्याचांगवैकल्येप्यनुष्ठितात्कर्मणोवृत्रोत्पत्तिरूपकामनासिद्धिस्तथाप्रकृतेदेशरूपांगवैकल्येपितत्सिद्धिः रक्षसामपिदेवयोनित्वात् ॥ १५ ॥ अरिष्टनिवारणपूर्वकमनुष्ठाननिर्वाहायदर्भमुष्टिप्रहरणत्वंकेषांचित् यथावज्रंहरेःपाणौतथा

शुश्रावजपतांतत्रमंत्रान्रक्षोगृहेषुवै॥ स्वाध्यायनिरतांश्चैवयातुधानान्ददर्शसः ॥ १३॥ रावणस्तवसंयुक्तान्गर्जतोराक्षसानपि ॥ राजमार्गंसमावृत्यस्थितंरक्षोगणंमहत्॥ १४॥ ददर्शमध्यमेगुल्मेराक्षसस्यचरान्बहून्॥ दीक्षितान्जटिलान्मुंडान्गोजिनांबरवाससः ॥ १५॥ दर्भमुष्टिप्रहरणानग्निकुंडायुधांस्तथा॥ कूटमुद्गरपाणींश्चदंडायुधधरानपि ॥ १६ ॥ एकाक्षानेकवर्णांश्चलदेकपयोधरान् ॥ करालान्भुग्नवक्त्रांश्चविकटान्वामनांस्तथा॥ १७॥ धन्विनःखड्गिनश्चैवशतघ्नीमुसलायुधान्॥ परिघोत्तमहस्तांश्चविचित्रकवचोज्ज्वलान् ॥ १८ ॥ नातिस्थूलान्नातिकृशान्नातिदीर्घातिह्रस्वकान्॥ नातिगौरान्नातिकृष्णान्नातिकुब्जान्नवामनान्॥१९॥ विरूपान्बहुरूपांश्चसुरूपांश्चसुवर्चसः॥ ध्वजिनःपताकिनश्चैवददर्शविविधायुधान्॥ २०॥ शक्तिवृक्षायुधांश्चैवपट्टिशाशनिधारिणः॥ क्षेपणीपाशहस्तांश्चददर्शसमहाकपिः॥ २१॥ स्रग्विणस्त्वनुलिप्तांश्चवराभरणभूषितान्॥ नानावेषसमायुक्तान्यथास्वैरचरान्बहून्॥ २२॥ तीक्ष्णशूलधरांश्चैववज्रिणश्चमहाबलान्॥ शतसाहस्रमव्यग्रमारक्षंमध्यमंकपिः॥ २३॥

विप्रकरेकुशाइतिस्मृतेः कृत्याद्युत्पादनद्वाराशत्रुमारकतयाऽग्निकुंडानामायुधत्वं कूटोयस्कारकूटःआयुधविशेषः ॥१६॥ एकपयोधरान्परभागेसूक्ष्मसन्निवेशस्तेनापिरहितान् विकटान् विकटांगान् ॥१७॥१८॥ नातिदीर्घातिह्रस्वाकारान् वृत्तभंगोरेफहकारसंयोगपरोगुरुर्लघुकार्यकारीतिन ॥ १९ ॥ छंदोभंगआर्षः ॥ २० ॥ वृक्षायुधाःवकलकुटाद्यायुधाः पट्टिशाशनीआयुधविशेषे क्षेपणीभिंदिपालः ॥ २१ ॥ यथास्वैरचरान्यथेष्टंस्वैरविहारंगतान् ॥ २२॥ अव्यग्रंसावधानं आरक्षंआसमंतादंतःपुररक्षकंसैन्यं मध्यमंमध्यमकक्ष्यास्थितं ॥२३॥

अंतःपुराग्रतःरावणांतःपुरगृहस्याग्रतः तद्गृहंआरक्षावस्थितिगृहंदृष्ट्वा सःप्रकृतःप्रसिद्धःकपिः॥२४॥राक्षसेंद्रस्यगृहमुच्यमानविशेषणंददर्श पुंडरिकावतंसाभिःश्वेतपद्मभूषिताभिः॥२५॥ ॥ २६ ॥ विमानैःपुष्पकादिभिः विचित्रवर्णादिमत्त्वादद्भुतत्वंहयानां हयमजैर्हयाकारैर्गजैः स्वल्पगजैरितियावत् ॥ २७ ॥ द्वारमित्यस्यददर्शेतिशेषः ॥ २८ ॥ विवेशआससाद ॥ २९॥ हेमतप्तवर्णस्वर्णतत्सहितेनजांबूनदेनषोडशवर्णस्वर्णेननिर्मितंचक्रवालंप्राकारमंडलंयस्य महार्हमुक्तामणिभिर्भूषितोंतःशिरोभागोयस्य पराध्यार्भ्यामुत्तमाभ्यांकालागुरुचंदनाभ्यामर्हो

रक्षोधिपतिनिर्दिष्टंददर्शांतःपुराग्रतः॥ सतदातद्गृहंदृष्ट्वामहाहाटकतोरणं॥ २४॥ राक्षसेंद्रस्यविख्यातमद्रिमूर्ध्निप्रतिष्ठितं॥ पुंडरीकावतंसाभिःपरिखाभिःसमावृतं॥ २५॥ प्राकारावृतमत्यंतंददर्शसमहाकपिः॥ त्रिविष्टपनिभंदिव्यंदिव्यनादविनादितं ॥ २६॥ वाजिह्रेषितसंघुष्टमद्भुतैश्चहयैस्तथा॥ रथैर्यानैर्विमानैश्चतथाहयगजैःशुभैः॥ २७॥ वारणैश्चचतुर्दंतैःश्वेताभ्रनिचयोपमैः॥ भूषितैरुचिरद्वारंमत्तैश्चमृगपक्षिभिः॥ २८॥ रक्षितंसुमहावीर्यैर्यातुधानैःसहस्रशः॥ राक्षसाधिपतेर्गुप्तमाविवेशगृहंकपिः ॥ २९॥ सहेमजांबूनदचक्रवालंमहार्हमुक्तामणिभूषितांतं॥ परार्ध्यकालागुरुचंदनार्हंसरावणांतःपुरमाविवेश॥ ३०॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुर्थःसर्गः॥४॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥ "चंद्रोपिसाचिव्यमिवास्यकुर्वंस्तारागणैर्मध्यगतोविराजन्॥ ज्योत्स्नावितानेननिपत्यलोकानुत्तिष्ठतेनेकसहस्ररश्मिः॥ १ ॥ शंखप्रभाक्षीरमृणालवर्णमुद्गम्यमानंव्यवभासमानं॥ ददर्शचंद्रंसकपिप्रवीरःपोप्लूयमानंसरसीवहंसं॥ २॥" ततःसमध्यंगतमंशुमंतंज्योत्स्नावितानंमुहुरुद्वमंतं॥ ददर्शधीमान्भुविभानुमंतंगोष्ठेवृषंमत्तमिवभ्रमंतं॥ १॥ लोकस्यपापानिविनाशयंतंमहोदधिंचापिसमेधयंतं॥ भूतानिसर्वाणिविराजयंतंददर्शशीतांशुमथाभियांतं॥ २॥

र्हणंपूजायस्यतदंतःपुरमाविवेश सहनुमान् ॥ ३० ॥ नगमानः इतिरामाभि०वा०सुं०चतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ अग्रेश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तं ॥ १ ॥ २ ॥ ततःअंतःपुरप्रवेशोत्तरंरात्रेःप्रथमयामस्यसमाप्तिकल्पत्वमत्रेतिबोध्यं मध्यंगतंव्योममध्यंताराम‌ध्यंचप्राप्तं अंशुमंतंशीतांशुं भानुमंतंसूर्ययोगेनप्रकाशवत्किरणवंतं गोष्ठेभ्रमंतंमत्तंवृषमिव ॥ १ ॥ पापानिपापजनकदुःखानिनाशयंतं लोकाल्हादजनकत्वात् समेधयंतंवर्धयंतं विराजयंतंप्रकाशयंतं अभितोयांतंअंतःपुरदर्शनसाधनत्वेनखमध्यंप्राप्तं ॥ २ ॥

भुविमंदरस्थाभातिअधिकसन्निधानाभवति पुष्करस्थाअब्हीतिशेषः सेदानींनिशाकरस्थेतिपर्यायालंकारः पादचतुष्टयेस्थाइत्येकपदयमकंच भुविमंदरेप्रदोषेसागरेऽधिकलक्ष्मीसंनिधानमृषिवचनादेवावसेयं ॥ ३ ॥ हंसोयथेति किंचिदाधारप्रतिष्ठितशुक्लवस्तुत्वमात्रेणांबरस्थचंद्रेसादृश्यमितिकतकः कुंजरोप्यत्रश्वेतएव अंबरमपितत्किरणैरेवश्वेतमितिबोध्यं अंबरस्थोंबरमध्यस्थः ॥ ४ ॥ परिपूर्णशृंगः परिपूर्णकलंकरूपहरिणशृंगइत्यर्थः जांबूनदबद्धेतिस्वरूपकथनमात्रं ॥ ५॥ विनष्टःशीतांबुतुषाररूपःशीतलजलबिंदुसंपर्करूपःपंकोयस्यतं तत्त्वंचवर्षाकालस्यातीतत्वाद्वस्तुतोहिमकालेपिविनष्टःशीतलजलबिंदुसंपर्करूपःपंकोयस्यतमित्यर्थः हिमालयस्यातिदूरत्वादितिभावः विनष्टेतिद्वितीयार्थेप्रथमामंगीकृत्येदं महाग्रहग्रस्यमर्य

याभातिलक्ष्मीर्भुविमंदरस्थायथाप्रदोषेषुचसागरस्था॥ तथैवतोयेषुचपुष्करस्थाररराजसाचारुनिशाकरस्था॥ ३ ॥ हंसोयथाराजतपंजरस्थःसिंहोयथामंदरकंदरस्थः॥ वीरोयथागर्वितकुंजरस्थश्चंद्रोऽपिबभ्राजतथांबरस्थः ॥ ४ ॥ स्थितःककुद्मानिवतीक्ष्णशृंगोमहाचलःश्वेतइवोर्ध्वशृंगः॥ हस्तीवजांबूनदबद्धशृंगोविभातिचंद्रःपरिपूर्णशृंगः॥ ५॥ विनष्टशीतांबुतुषारपंकोमहाग्रहग्राहविनष्टपंकः॥ प्रकाशलक्ष्म्याश्रयनिर्मलांकोरराजचंद्रोभगवान्शशांकः॥ ६॥ शिलातलंप्राप्ययथामृगेंद्रोमहारणंप्राप्ययथागजेंद्रः॥ राज्यंसमासाद्ययथानरेंद्रस्तथाप्रकाशोविरराजचंद्रः ॥ ७ ॥ प्रकाशचंद्रोदयनष्टदोषःप्रवृद्धरक्षःपिशिताशदोषः॥ रामाभिरामेरितचित्तदोषःस्वर्गप्रकाशोभगवान्प्रदोषः॥ ८ ॥तंत्रीस्वराःकर्णसुखाःप्रवृत्ताःस्वपंतिनार्यःपतिभिःसुवृत्ताः॥ नक्तंचराश्चापितथाप्रवृत्ताविहर्तुमत्यद्भुतरौद्रवृत्ताः॥ ९॥

स्यग्राहेणकिरणसंक्रमेणविनष्टोविनाशितःपंकस्तमोयेनसः अतएवप्रकाशलक्ष्म्याश्रयेणहेतुना निर्मलांकःव्यक्तस्फुरल्लांछनः रराजगगनमध्यंप्राप्येतिशेषः ॥ ६ ॥ शिलातलंगुहाबहिःस्थं ॥ ७॥ प्रकाशयुक्तचंद्रस्योदयेनऊर्ध्वमागमनेननष्टोनाशितोंतर्गृहेपिदोषस्तिमिरजोयेनतथाभूतःप्रदोषोरजनीमुखंयामादूर्ध्वतनं प्रवृद्धावर्धितारक्षसांपिशिताशनरूपादोषायेन पिशितभक्षणस्यदोषत्वमविहितजीवहिंसाहेतुत्वात् रामाणामभिरामविषयकोरमणविषयकईरितोनिरस्तश्चित्तदोषःप्रणयकलहरूपोयेन स्वर्गस्यसुखस्यप्रकाशोयतःअतएवभगवान्पूज्योरराजेत्यनुकर्षः ॥ ८ ॥ सुवृत्ताःभेदग्रहाविषयाः स्ववृत्ताइतिपाठेस्वंस्वीयंसहजपातिव्रत्यलक्षणंवृत्तंचारित्रंयासांताः नक्तंचराउलूकादयोराक्षसाश्चतथाविहर्तुंप्रवृत्ताः ॥ ९ ॥

ऐश्वर्यादिमत्ताःप्रमत्तामद्यादिनायेषुतानिअतएवसमाकुलानिरक्षसांगृहाणि रथाश्वेतिसर्वयानोपलक्षणं भद्रासनंस्वर्णपीठं ॥ १० ॥ आक्षिपंतिउत्तरप्रत्युत्तरंकुर्वंति अधिविक्षिपंतिपरस्परमित्यनुकर्षः मत्तप्रलापानधिकंविक्षिपंतिमुंचंतिभर्त्सयंतिवामत्तानिरक्षांसीत्याकर्षः अधिक्षिपंतितिरस्कुर्वंति ॥ ११ ॥ वक्षांसिविक्षिपंतिपरस्परमास्फालयंति गात्राणांहस्तादीनांकांतासुक्षेपोन्यासः चित्राणिरूपाणिनानाविधवेषान्विक्षिपंतिकुर्वंतिकांताप्रीतयेसंपादयंति धनुषांविक्षेपोविस्फारणं ईदृशानिरक्षांसिददर्श शत्रंतान्येतानि ॥ १२ ॥ समालभंत्यःचं

मत्तप्रमत्तानिसमाकुलानिरथाश्वभद्रासनसंकुलानि ॥ वीरश्रियाचापिसमाकुलानिददर्शधीमान्सकपिःकुलानि ॥ १० ॥ परस्परंचाधिकमाक्षिपंतिभुजांश्चपीनानधिविक्षिपंति ॥ मत्तप्रलापानधिविक्षिपंतिमत्तानिचान्योन्यमधिक्षिपंति ॥ ११॥ रक्षांसिवक्षांसिचविक्षिपंतिगात्राणिकांतासुचविक्षिपंति ॥ रूपाणिचित्राणिचविक्षिपंतिदृढानिचापानिचविक्षिपंति ॥ १२॥ ददर्शकांताश्चसमालभंत्यस्तथापरास्तत्रपुनःस्वपंत्यः॥ सुरूपवक्राश्चतथाहसंत्यःक्रुद्धाःपराश्चापिविनिःश्वसंत्यः ॥ १३ ॥ महागजैश्चापितथानदद्भिःसुपूजितैश्चापितथासुसद्भिः ॥ रराजवीरैश्चविनिःश्वसद्भिर्ह्रदाभुजंगैरिवनिःश्वसद्भिः ॥ १४ ॥ बुद्धिप्रधानान्रुचिराभिधानान्संश्रद्दधानान्जगतःप्रधानान् ॥ नानाविधानान्रुचिराभिधानान्ददर्शतस्यांपुरियातुधानान् ॥ १५ ॥ ननंददृष्ट्वासचतान्सुरूपान्नानागुणानात्मगुणानुरूपान् ॥ विद्योतमानान्सचतान्सुरूपान्ददर्शकांश्चिच्चपुनर्विरूपान्॥ १६॥ ततोवरार्हाःसविशुद्धभावास्तेषांस्त्रियस्तत्रमहानुभावाः॥ प्रियेषुपानेषुचसक्तभावाददर्शताराइवसुस्वभावाः ॥ १७ ॥स्त्रियोज्वलंतीस्त्रपयोपगूढानिशीथकालेरमणोपगूढाः॥ ददर्शकाश्चित्प्रमदोपगूढायथाविहंगाविहगोपगूढाः॥ १८॥

दनादीनीतिशेषः द्वितीयार्थेइमाःप्रथमाः तत्रासंस्ताश्चददर्शेतिशेषोवा ॥ १३ ॥ सुसद्भिःसुतरांसंतोविभीषणादयः रराजपुरमितिशेषः विनिःश्वसद्भिःस्वापेक्षितयोद्धलाभात् ॥ १४ ॥ बुद्धिःप्रधानंप्रधानगुणोयेषां रुचिरमभिधानंवचनंयेषां सम्यक्श्रद्दधानानास्तिकान् रुचिराभिधानान्रुचिरनाम्नः नानाप्रकारंविधानंवेषादेर्येषांतान् ॥ १५॥ आत्मगुणानुरूपान्तदुचितव्यवहारवतः कांश्चित्पुनर्विरूपानपिविद्योतमानान्सुरूपानिवददर्शेत्यर्थः ॥ १६ ॥ वरार्हाःश्रेष्ठविभूषणादियोग्याउत्तमोत्तमरूपाश्च भावाःकटाक्षादयः अनुभावःप्रभावः भावोंतःकरणं तारास्तारकाः ॥ १७ ॥ ज्वलंतीःरूपसंपदाज्वलंतीरिव त्रपालज्जा प्रमदेनहर्षेणोपगूढाःसंबद्धाः यथाविहंगाःविहंगीरिवेत्यर्थः इंद्रनीलमणिमयोर्ध्वगेहेषुनीलतमःसदृशेषुशयनात्तत्सादृश्यं ॥ १८ ॥

भर्तुःपराउत्कृष्टत्वेनाभिमताः धर्मपराःभर्तृसेवालक्षणधर्मतत्पराः निविष्टाऊढाः निवेशःशिबिरोद्वाहविन्यासेष्वितिकोशः मदनउपविष्टोयासुमदनाश्रयाइत्यर्थः ॥ १९ ॥ अप्रावृताःउत्तरीयहीनाः कांचनराजिवर्णाःकनकरेखाकाराः पराध्यार्उत्तमाः तपनीयवर्णाःतप्तस्वर्णवर्णाः शशलक्ष्माचंद्रः कांतप्रहीणाःप्रियवियुक्ताः रुचिरांगवर्णाःसुंदरदेहकांतयः प्रथमंददर्श ॥ २० ॥ प्रियान्प्राप्यप्रीतियुक्ताआसन् सुमनोभिःपुष्पैरभिरामाःअतएवहृष्टाः परमयाशोभयाऽभिरामाःस्वस्वकांतमनोहरारामागृहेषुददर्श प्रसमीक्ष्यरामाइतिपाठे प्रियान्प्राप्य तान्समीक्ष्यप्रीतियुक्ताःरामास्तैःप्रियैरम्यमाणाः अतएवगृहेषुहृष्टाःरामाददर्शेतिशेषः ॥ २१ ॥ चहीपादपूरकौ वक्त्रमालाःवक्त्रसमूहः वक्राःवक्रप्रेक्षणाः सुपक्ष्माःशोभनपक्ष्मयुक्तानेत्रमालाददर्श शतव्हदानांमालाइवभूषणानांमालाददर्श वक्राक्षिक्ष्माइतिपाठेऽक्षिपदमधिकं वक्रपक्ष्माइत्येवोचितं पक्ष्मसुवक्रत्वमपिकिमित्यपिचिंत्यं ॥ २२ ॥ पथिस्थितेधर्ममार्गस्थे नत्वेवददर्शेत्यन्वयः साधुजातामितिलताविशेषणं मनसाभिजातांधात्रामनसासृष्टां ॥ २३ ॥ सनातनेवर्त्मनिअविच्छेदप्रवृत्तेपातिव्रत्यमार्गे राममीक्षतेध्यायतिरामेक्षणीतां मदनेनरामविषयेणाभिविष्टांव्याप्तां श्रीमद्भर्तुर्मनोऽनुप्रविष्टां अनेनपरस्परानुरागोध्वनितः ॥ २४ ॥ उष्णार्दितांविरहतापपीडितां अनुसृतास्त्रेणप्रवृत्तबाष्पेणसहवर्तमानःकंठोयस्यास्तां अत्रङीषार्षः कंठामितिवापाठः पुरारामसन्निधिकाले वराणामुत्तमभूषणानामर्होऽतएवोत्तमनिष्कउत्तमभूषणःकंठोयस्यास्तां अभिरक्तोमधुरस्वरःकंठोयस्यास्तां नीलकंठीमयूरी ॥ २५ ॥

अन्याःपुनर्हर्म्यतलोपविष्टास्तत्रप्रियांकेसुसुखोपविष्टाः ॥ भर्तुःपराधर्मपरानिविष्टाददर्शधीमान्मदनोपविष्टाः ॥ १९ ॥ अप्रावृताःकांचनराजिवर्णाःकाश्चित्पराध्यार्स्तपनीयवर्णाः ॥ पुनश्चकाश्चिच्छशलक्ष्मवर्णाःकांतप्रहीणारुचिरांगवर्णाः ॥ २० ॥ ततःप्रियान्प्राप्यमनोभिरामान्सुप्रीतियुक्ताःसुमनोभिरामाः ॥ गृहेषुहृष्टाःपरमाभिरामाहरिप्रवीरःसददर्शरामाः ॥ २१ ॥ चंद्रप्रकाशाश्चहिवक्त्रमालावक्राःसुपक्ष्माश्चसुनेत्रमालाः ॥ विभूषणानांचददर्शमालाःशतव्हदानामिवचारुमालाः ॥ २२ ॥ नत्वेवसीतांपरमाभिजातांपथिस्थितेराजकुलेप्रजातां ॥ लतांप्रफुल्लामिवसाधुजातांददर्शतन्वींमनसाभिजातां ॥ २३ ॥ सनातनेवर्त्मनिसन्निविष्टांरामेक्षणींतांमदनाभिविष्टां ॥ भर्तुर्मनःश्रीमदनुप्रविष्टांस्त्रीभ्यःपराभ्यश्चसदाविशिष्टां ॥ २४ ॥ उष्णार्दितांसानुसृतास्रकंठींपुरावराहोत्तमनिष्ककंठीं ॥ सुजातपक्ष्मामभिरक्तकंठींवनेप्रवृत्तामिवनीलकंठीं ॥ २५ ॥

अव्यक्ताअभ्रादिनाऽस्पष्टारेखारेखाकारोयस्यास्तां प्रदिग्धांरूषितां क्षतप्ररूढांक्षतेनप्ररूढामुत्पन्नांवर्णरेखांबाणव्रणचिन्हंतद्वद्रामस्येदानींरावणस्यवा ॥ २६ ॥ चिरस्यचिरमित्यर्थेऽव्ययं चिरमन्विष्याप्यपश्यन्अचिरस्यसद्यःमंदइवअन्वेषणाद्यकुशलइवदुःखोपहतोबभूव अत्रसर्गेयमकालंकारः ॥ २७ ॥ सारमानः इतिरामाभि०वा०सुं०पंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ७॥ विमानेषुसप्तभूमिप्रासादेषु लाघवेनशैघ्र्येण ॥ १ ॥ राक्षसेंद्रनिवेशनमाससाद ॥ २ ॥ चकाशेचंद्रसाहित्याद्यक्तान्वेषणक्रियोबभूवेत्यर्थः ॥ ३ ॥ रूप्यकंरजतंतेनोपहितैःशोभार्थंलिखितैः ॥ ४ ॥ गजास्थितैर्गजारूढैः महामात्रैर्हस्तिपकैः उपस्थितंयुक्तं असंहार्यैरप्रतिहतवेगैः स्यंदनयायिभिःस्यंदनवाहकैःप्रशस्ताश्वैरित्यर्थः ॥ ५ ॥ सिंहव्याघ्रतनुत्राणत्वादिरथविशेषणं दंतादिविकारादांतादयःतत्स्थप्रतिमास्ताधरद्भिरितिशेषः घोषवत्त्वंकिंकिणीभिः ॥ ६ ॥ महतांरथानामावापःस्थानंसमंताद्यस्मिंस्तत् महारथानां एकोदशसहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्विनां शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चसमहारथउच्यतेइत्युक्तलक्षणमहारथानांमहासनंसदावासस्थानं ॥ ७ ॥ दृश्यैर्दर्शनीयैरतएवपरमोदारैःअतिसुंदरैः ॥ ८ ॥ अंतपालैःपर्यंतरक्षकैः ॥ ९ ॥

अव्यक्तरेखामिवचंद्रलेखांपांसुप्रदिग्धामिवहेमरेखां ॥ क्षतप्ररूढामिववर्णरेखांवायुप्रभुग्नामिवहेमरेखां ॥ २६ ॥ सीतामपश्यन्मनुजेश्वरस्यरामस्यपत्नींवदतांवरस्य ॥ बभूवदुःखोपहतश्चिरस्यप्लवंगमोमंदइवाचिरस्य ॥ २७ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आदि०सुं०पंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥७॥

सनिकामंविमानेषुविचरन्कामरूपधृक् ॥ विचचारकपिर्लंकांलाघवेनसमन्वितः ॥ १ ॥ आससादचलक्ष्मीवान्राक्षसेंद्रनिवेशनं ॥ प्राकारेणार्कवर्णेनभास्वरेणाभिसंवृतं ॥ २ ॥ रक्षितंराक्षसैर्भीमैःसिंहैरिवमहद्वनं ॥ समीक्षमाणोभवनंचकाशेकपिकुंजरः ॥ ३ ॥ रूप्यकोपहितैश्चित्रैस्तोरणैर्हेमभूषणैः ॥ विचित्राभिश्चकक्ष्याभिर्द्वारैश्चरुचिरावृतं ॥ ४ ॥ गजास्थितैर्महामात्रैःशूरैश्चविगतश्रमैः ॥ उपस्थितमसंहार्यैर्हयैःस्यंदनयायिभिः ॥ ५ ॥ सिंहव्याघ्रतनुत्राणैर्दांतकांचनराजतीः ॥ घोषवद्भिर्विचित्रैश्चसदाविचरितंरथैः ॥ ६ ॥ बहुरत्नसमाकीर्णंपराध्यार्सनभूषितं ॥ महारथसमावापंमहारथमहासनं ॥ ७ ॥ दृश्यैश्चपरमोदारैस्तैस्तैश्चमृगपक्षिभिः ॥ विविधैर्बहुसाहस्रैःपरिपूर्णंसमंततः ॥ ८ ॥ विनीतैरंतपालैश्चरक्षोभिश्चसुरक्षितं ॥ मुख्याभिश्चवरस्त्रीभिःपरिपूर्णंसमंततः ॥ ९ ॥

राक्षसेंद्राणांमहापार्श्वादीनांनिवेशनानियस्मिंस्तत् भूषणशब्दैःसमुद्रस्वनसदृशनिःस्वनं ॥ १० ॥ तद्राजगुणसंपन्नैःतैःप्रसिद्धैराजभवनगुणैश्छत्रचामरादिभिःसंपन्नं वरचंदनैश्चसंपन्न मित्यनुकर्षः ॥ ११ ॥ पर्वसुसुतःसोमोयस्मिन्यज्ञार्थैतत्पर्वसुतं राक्षसैःसदापूजितंस्वपूजनीयदेवताकं ॥ १२ ॥ परिच्छदोऽलंकारः महात्मनोरावणस्यमहद्वेश्मददर्शेत्यन्वयः ॥ १३ ॥

मुदितप्रमदारत्नंराक्षसेंद्रनिवेशनं॥ वराभरणसंह्रादैःसमुद्रस्वननिःस्वनं ॥ १० ॥ तद्राजगुणसंपन्नंमुख्यैश्चवरचंदनैः ॥ महाजनसमाकीर्णंसिंहै रिवमहद्वनं॥ ११ ॥ भेरीमृदंगाभिरुतंशंखघोषविनादितं ॥ नित्यार्चितंपर्वसुतंपूजितंराक्षसैःसदा ॥ १२॥ समुद्रमिवगंभीरंसमुद्रसमनिःस्वनं॥ महात्मनोमहद्वेश्ममहारत्नपरिच्छदं॥ १३ ॥ महारत्नसमाकीर्णंददर्शसमहाकपिः॥ विराजमानंवपुषागजाश्वरथसंकुलं॥ १४॥ लंकाभरणमित्ये वसोऽमन्यतमहाकपिः॥ चचारहनुमांस्तत्ररावणस्यसमीपतः॥ १५॥ गृहाद्गृहंराक्षसानामुद्यानानिचसर्वशः॥ वीक्षमाणोप्यसंत्रस्तःप्रासादांश्च चचारसः॥ १६॥ अवप्लुत्यमहावेगः प्रहस्तस्यनिवेशनं॥ ततोऽन्यत्पुप्लुवेवेश्ममहापार्श्वस्यवीर्यवान् ॥ १७ ॥ अथमेघप्रतीकाशंकुंभकर्णनिवेश नं॥ विभीषणस्यचतथापुप्लुवेसमहाकपिः॥ १८॥ महोदरस्यचतथाविरूपाक्षस्यचैवहि॥ विद्युज्जिह्वस्यभवनंविद्युन्मालेस्तथैवच॥ १९ ॥ वज्रदं ष्ट्रस्यचतथापुप्लुवेसमहाकपिः ॥ शुकस्यचमहावेगःसारणस्यचधीमतः॥२०॥ तथाचेंद्रजितोवेश्मजगामहरियूथपः॥ जंबुमालेःसुमालेश्चजगा महरिसत्तमः॥ २१ ॥ रश्मिकेतोश्चभवनंसूर्यशत्रोस्तथैवच॥ वज्रकायस्यचतथापुप्लुवेसमहाकपिः॥ २२ ॥ धूम्राक्षस्याथसंपातेर्भवनंमारुतात्म जः॥ विद्युद्रूपस्यभीमस्यघनस्यविघनस्यच ॥ २३ ॥ शुकनाभस्यचक्रस्यशठस्यकपटस्यच ॥ ह्रस्वकर्णस्यदंष्ट्रस्यलोमशस्यचरक्षसः ॥ २४ ॥ युद्धोन्मत्तस्यमत्तस्यध्वजग्रीवस्यसादिनः॥ विद्युज्जिह्वद्विजिह्वानांतथाहस्तिमुखस्यच॥ २५॥ करालस्यविशालस्यशोणिताक्षस्यचैवहि ॥ प्लव मानःक्रमेणैवहनुमान्मारुतात्मजः ॥ २६ ॥

॥ १४ ॥ अमन्यततद्रावणवेश्मेतिशेषः रावणस्यरावणभवनस्य समीपतस्तत्प्राकारप्रदेशेषु ॥ १५ ॥ गृहाद्गृहंराजवेश्ममहाप्राकारांतर्वर्तिप्रधानरक्षसामेकस्यगृहादपरंगृहमित्यर्थः ॥ १६ ॥ अस्यैवप्रपंचोऽवप्लुत्येत्यादि ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ विद्युज्जिह्वद्विजिह्वानामितिबहुवचनमार्षं तयोरित्यर्थः विद्युज्जिह्वेंद्रजिह्वानामितिवापाठांतरं॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ उपशायिन्यः उपशायोपशायश्चपर्यायशयनार्थकाः पर्यायेणशयनस्थानरक्षिकाइत्यर्थइत्याहुः ॥ २९ ॥ गुल्मान्राक्षसीसमूहान् ॥ ३० ॥ हरीन्अश्वान् ॥ ३१ ॥ परगजारुजान्शत्रुगजान्आरुजंतिभंजयंतितान् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मेघस्तनितनिर्घोषत्वादिविशिष्टान्गजान्ददर्शेत्यन्वयः सहस्रंवाहिनीःअनेकसेनाः ॥ ३४ ॥ हेमजालैरविच्छिन्नाः सर्वतोभूषिताइतिशिबिकाविशेषणं ॥ ३५ ॥ शिबिकाःददर्शेत्यनुकर्षः चित्रशालागृहाणिचित्रयुक्तशालावंतिगृहाणि ॥ ३६ ॥ दारुनिर्मिताःक्रीडापर्वताःदारुपर्वतकानि क्लीबत्वमार्षं

तेषुतेषुमहार्हेषुभवनेषुमहायशाः॥ तेषामृद्धिमतामृद्धिंददर्शसमहाकपिः ॥ २७॥ सर्वेषांसमतिक्रम्यभवनानिसमंततः ॥ आससादाथलक्ष्मीवा न्राक्षसेंद्रनिवेशनं॥ २८॥ रावणस्योपशायिन्योददर्शहरिसत्तमः॥ विचरन्हरिशार्दूलोराक्षसीर्विकृतेक्षणाः ॥ २९ ॥ शूलमुद्गरहस्ताश्चशक्तितोम रधारिणः॥ ददर्शविविधान्गुल्मांस्तस्यरक्षःपतेर्गृहे ॥ ३० ॥ राक्षसांश्चमहाकायान्नानाप्रहरणोद्यतान्॥ रक्तान्श्वेतान्सितांश्चापिहरींश्चापिमहाज वान्॥ ३१ ॥ कुलीनान्रूपसंपन्नान्गजान्परगजारुजान्॥ शिक्षितान्गजशिक्षायामैरावतसमान्युधि ॥ ३२ ॥ निहंतॄन्परसैन्यानांगृहेतस्मिन्दद र्शसः॥ क्षरतश्चयथामेघान्स्रवतश्चयथागिरीन्॥ ३३॥ मेघस्तनितनिर्घोषान्दुर्धर्षान्समरेपरैः॥ सहस्रंवाहिनीस्तत्रजांबूनदपरिष्कृताः॥ ३४॥ हे मजालैरविच्छिन्नास्तरुणादित्यसन्निभाः॥ ददर्शराक्षसेंद्रस्यरावणस्यनिवेशने ॥ ३५॥ शिबिकाविविधाकाराःसकपिर्मारुतात्मजः॥ लतागृहा णिचित्राणिचित्रशालागृहाणिच॥ ३६॥ क्रीडागृहाणिचान्यानिदारुपर्वतकानिच ॥ कामस्यगृहकंरम्यंदिवागृहकमेवचं ॥ ३७॥ ददर्शराक्षसेंद्र स्यरावणस्यनिवेशने॥ समंदरसमप्रख्यंमयूरस्थानसंकुलं॥ ३८॥ ध्वजयष्टिभिराकीर्णंददर्शभवनोत्तमं ॥ अनंतरत्ननिचयंनिधिजालंसमंततः॥ धीरनिष्ठितकर्मांगंगृहंभूतपतेरिव॥ ३९॥

कामस्यगृहकंरतिगृहकं दिवागृहकंदिनविहारगृहं सर्वत्रात्यंतस्वार्थिकःकन् ॥ ३७ ॥ मयूरस्थानैःक्रीडामयूरस्थानैःसंकुलंव्याप्तं ॥ ३८॥ निधिजालं निधिजालवदित्यर्थः धीरनिष्ठित कर्मांगंधीरैर्निर्भयस्थिरचित्तैर्निष्ठितंनिर्वर्तितंकर्मणोनिधिरक्षादिकर्मणोंगंमहिषादिबलिरूपंयस्मिन् कश्चित्तुकर्मांतमितिपठित्वाधीरैर्निष्ठितस्यअनुष्ठितस्यकर्मणस्तपोरूपस्यांतःफलरूप मित्यर्थमाह भूतपतेर्महेश्वरस्ययक्षेश्वरस्यवा ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ मध्वासवयोरवांतरभेदस्ताभ्यांकृतक्लेदमार्द्रमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ घोषवद्भिर्मृदंगातिरिक्तैरपिघोषवद्भिर्वाद्यैर्विनादितं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ भावमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ अथरावणप्रधानगृहंवर्णयति सद्दति व्यासक्तानिसंबद्धानिवैदूर्यखचितानिचसुवर्णजालानिस्वर्णगवाक्षाणियस्मिंस्तत् सविहंगजालमितिगृहमेघयोर्विशेषणं ॥ १ ॥ प्रधानैःप्रशस्तैःशंखादिभिःशालंतेशोभंतेताद्दशीर्निवेशनानांशालाअवांतरगृहाणिददर्श पुनश्चविशाला

अर्चिर्भिश्चापिरत्नानांतेजसारावणस्यच॥ विरराजचतद्वेश्मरश्मिवानिवरश्मिभिः ॥ ४० ॥ जांबूनदमयान्येवशयनान्यासनानिच॥ भाजनानिचशुभ्राणिददर्शहरियूथपः॥ ४१ ॥ मध्वासवकृतक्लेदंमणिभाजनसंकुलं॥ मनोरममसंबाधंकुबेरभवनंयथा ॥ ४२॥ नूपुराणांचघोषेणकांचीनांनिःस्वनेनच॥ मृदंगतलनिर्घोषैर्घोषवद्भिर्विनादितं॥ ४३॥ प्रासादसंघातयुतंस्त्रीरत्नशतसंकुलं॥ सुव्यूढकक्ष्यंहनुमान्प्रविवेशमहागृहं ॥ ४४॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषष्ठःसर्गः॥ ६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ सवेश्मजालंबलवान्ददर्शव्यासक्तवैदूर्यसुवर्णजालं॥ यथामहत्प्रावृषिमेघजालंविद्युत्पिनद्धंसविहंगजालं॥ १ ॥ निवेशनानांविविधाश्चशालाःप्रधानशंखायुधचापशालाः॥ मनोहराश्चापिपुनर्विशालाददर्शवेश्माद्रिषुचंद्रशालाः ॥ २॥ गृहाणिनानावसुराजितानिदेवासुरैश्चापिसुपूजितानि॥ सर्वैश्चदोषैःपरिवर्जितानिकपिर्ददर्शस्वबलार्जितानि॥ ३ ॥ तानिप्रयत्नाभिसमाहितानिमयेनसाक्षादिवनिर्मितानि॥ महीतलेसर्वगुणोत्तराणिददर्शलंकाधिपतेर्गृहाणि ॥ ४॥ ततोददर्शोच्छ्रितमेघरूपंमनोहरंकांचनचारुरूपं॥ रक्षोधिपस्यात्मबलानुरूपंगृहोत्तमंह्यप्रतिरूपरूपं ॥ ५॥ महीतलेस्वर्गमिवप्रकीर्णंश्रियाज्वलंतंबहुरत्नकीर्णं॥ नानातरूणांकुसुमावकीर्णंगिरेरिवाग्रंरजसावकीर्णं॥ ६॥

श्चंद्रशालाददर्श वेश्माद्रिषुऔन्नत्यादद्रितुल्यवेश्मसु चंद्रशालाःशिरोगृहाणि चंद्रकांतमणिबद्धशालावा ॥ २ ॥ वसुधनं स्वबलेत्यत्रस्वशब्दोरावणवाची कुबेराद्रावणेनलंकायाआच्छिद्यगृहीतत्वात् यद्वा स्वशब्दोहनुमद्वाची स्वबलेनार्जितानिलब्धप्रवेशानि ॥ ३ ॥ प्रयत्नेनाभितःसम्यगाहितानियथायोगंस्थापितानिप्रयत्नाभिसमाहितानि विश्वकर्मकृतान्यपिमाययाविचित्ररचनादक्षेणमयेननिर्मितानीव ॥ ४ ॥ गृहोत्तमंप्रधानगृहेष्वप्युत्तमं अप्रतिरूपरूपंनिरुपमरूपं ॥ ५ ॥ प्रकीर्णंपातितं रत्नकीर्णंरत्नपूर्णं रजसापुष्परजसा ॥ ६ ॥ ॥१७॥

नारीप्रवेकैर्नारीश्रेष्ठैः इवश्चार्थे तडिद्भिरर्च्यमानंयुज्यमानमंभोधरंमेघमिव हंसश्रेष्ठैर्वाह्यमानमुह्यमानंविमानमिव ॥ ७ ॥ नानावर्णैरयुक्तोपितद्युक्तःकृतोयुक्तीकृतःसचासौचारुमेघश्चतद्वद्विचित्रंविमानंपुष्पकाख्यं ॥ ८ ॥ यत्रपुष्पकेमहीअनेकजनानामाधारस्थानंपर्वतराज्यापूर्णं पर्वतादयश्चात्रमणिस्वर्णादिनिर्मिताः नत्विदंचित्ररूपमितिभ्रमितव्यं अनंतवानरसेनायानिर्बाधंतत्रावस्थानस्यवक्ष्यमाणत्वात् किंचस्वामीच्छानुसारेणसंकोचविकासौतस्यवक्ष्यतिस्वेच्छयाहनुमद्देहवत् वितानंसमूहः एकावलीअत्रालंकारः ॥ ९ ॥ कृतानिअस्ययत्रेत्यादिशेषः ॥ १० ॥ पुष्पाह्वयंनामददर्शेत्यन्वयः वेश्मोत्तमानांदेववेश्मभूतविमानानांमध्येउच्चमानंसौभाग्यपरमकाष्ठांप्राप्तं ॥ ११ ॥ कृताश्चेति तत्रविमानेइतिशेषः नानावसुभिःरू

नारीप्रवेकैरिवदीप्यमानंतडिद्भिरंभोधरमर्च्यमानं ॥ हंसप्रवेकैरिववाह्यमानंश्रियायुतंखेसुकृतंविमानं ॥ ७॥ यथानगाग्रंबहुधातुचित्रंयथानभश्चग्रहचंद्रचित्रं॥ ददर्शयुक्तीकृतचारुमेघचित्रंविमानंबहुरत्नचित्रं ॥ ८ ॥ महीकृतापर्वतराजिपूर्णाशैलाःकृतावृक्षवितानपूर्णाः॥ वृक्षाःकृताःपुष्पवितानपूर्णाःपुष्पंकृतंकेसरपत्रपूर्णं ॥ ९ ॥ कृतानिवेश्मानिचपांडुराणितथासुपुष्पाअपिपुष्करिण्यः ॥ पुनश्चपद्मानिसकेसराणिवनानिचित्राणिसरोवराणि॥ १० ॥ पुष्पाह्वयंनामविराजमानंरत्नप्रभाभिश्चविघूर्णमानं॥ वेश्मोत्तमानामपिचोच्चमानंमहाकपिस्तत्रमहाविमानं॥ ११ ॥ कृताश्चवैदूर्यमयाविहंगारूप्यप्रवालैश्चतथाविहंगाः ॥ चित्राश्चनानावसुभिर्भुजंगाजात्यानुरूपास्तुरगाःशुभांगाः॥ १२॥ प्रवालजांबूनदपुष्पपक्षाःसलीलमावर्जितजिह्मपक्षाः ॥ कामस्यसाक्षादिवभांतिपक्षाःकृताविहंगाःसुमुखाःसुपक्षाः ॥ १३ ॥ नियुज्यमानाश्चगजाःसुहस्ताःसकेसराश्चोत्पलपत्रहस्ताः ॥ बभूवदेवीचकृतासुहस्तालक्ष्मीस्तथापद्मिनिपद्महस्ता ॥ १४ ॥ इतीवतद्गृहमभिगम्यशोभमानंसविस्मयोनगमिवचारुकंदरं॥ पुनश्चतत्परमसुगंधिसुंदरंहिमात्ययेनगमिवचारुकंदरं॥ १५॥

प्यस्वर्णाद्यैः जात्यानुरूपाजातितुरंगसदृशाः तुरगविशेषणंचैतत् ॥ १२ ॥ प्रवालजांबूनदकृतानिपुष्पाणिपक्षेषुयेषां आवर्जिताःसंकुचिताजिह्मावक्राःपक्षायेषांते साक्षात्कामस्यपक्षाइवयेषांपक्षाभांति तदुद्दीपकत्वात् तादृशाउच्यमानगुणाविहंगास्तत्रकृताः ॥ १३॥ नियुज्यमानाःव्याप्रियमाणाः वक्ष्यमाणायालक्ष्म्याअभिषेकेइतिशेषः हस्तःशुंडा पद्माकरविहारिगजाकारनिर्माणात्सकेसरत्वमुत्पलपत्रहस्तत्वंचतेषांतादृशागजास्तत्रकृताबभूवुरितिशेषः पद्मिनिपद्मवत्सरसि ॥ १४॥ इतीवएवंप्रकारंचारुकंदरंचारुगुहंनगमिवपर्वतमिवचारुदर्शनंतत्गृहमभिगम्यसविस्मयोबभूवेतिशेषः हिमात्ययेवसंतेपरमसुगंधिचारुकंदरंनगमिववृक्षमिव कंदरोत्रकोटरः पुनश्चाभिगम्यसविस्मयोभूदितिशेषः परिच्छेदानवममादिनिभावः ॥ १५॥

अभिपत्याभिपत्यचरन्संचरन् पतिगुणवेगनिर्जितांपतिगुणवेगेनपतिगुणनिरंतरध्यानेननिर्जितांनिर्जितदुःखां अदृश्यअदृष्टवादुःखिताभूदितिशेषः आर्षोल्यप् ॥ १६ ॥ बहुविधभावि तात्मनःनानाप्रकारेणसर्वजगत्पूजितस्वभावस्य स्वभाववाचीआत्मशब्दः कृतात्मनःशिक्षितांतःकरणस्य सुवर्त्मनःशोभननीतिमार्गवर्तिनः सचक्षुषःश्रुतिस्मृतिन्यायरूपचक्षुःसहितस्य ॥ १७ ॥ सकमानः इतिश्रीरामाभि०वा०सुंदरकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ५ ॥ अथविशिष्यपुष्पकंवर्णयितुमाह सइति मणिरत्नैर्मणिश्रेष्ठैश्चित्रितंप्रतप्तजांबूनदजालानांतन्मयग वाक्षाणांकृत्रिमंकृतिर्यस्मिंस्तत्तस्यभवनस्यरावणगृहस्यमध्येमहद्विमानंपुष्पकंददर्श ॥ १ ॥ अप्रमेयप्रतिकारकृत्रिमंअप्रमेयैरपरिच्छेद्यसौंदर्यादिभिःप्रतिकारैःप्रतिमादिभिःकृत्रिमंनि र्वृत्तचित्रशोभं पाठांतरंत्वसांप्रदायिकमितिकतकः विश्वकर्मणाचस्वयंसाध्वितिकृतं मन्निर्मितेष्विदमतिसाध्वित्यनुमोदितमित्यर्थः दिवमाकाशंगतेवायुपथेप्रतिष्ठितं वायुपथस्यैवादित्य

ततःसतांकपिरभिपत्यपूजितांचरन्पुरींदशमुखबाहुपालितां ॥ अदृश्यतांजनकसुतांसुपूजितांसुदुःखितांपतिगुणवेगनिर्जितां ॥ १६॥ ततस्तदा बहुविधभावितात्मनःकृतात्मनोजनकसुतांसुवर्त्मनः॥ अपश्यतोभवदतिदुःखितंमनःसचक्षुषःप्रविचरतोमहात्मनः ॥ १७॥ इत्यार्षेश्रीम० वा०आदि०सुं०सप्तमःसर्गः॥ ७॥ ॥ ५॥ सतस्यमध्येभवनस्यसंस्थितोमहद्विमानंमणिरत्नचित्रितं ॥ प्रतप्तजांबूनदजालकृत्रिमंददर्शधी मान्पवनात्मजःकपिः॥ १ ॥ तदप्रमेयप्रतिकारकृत्रिमंकृतंस्वयंसाध्विति विश्वकर्मणा ॥ दिवंगतेवायुपथेप्रतिष्ठितंव्यराजतादित्यपथस्यलक्ष्मतत् ॥ २॥ नतत्रकिंचिन्नकृतंप्रयत्नतोनतत्रकिंचिन्नमहार्घरत्नवत्॥ नतेविशेषानियताःसुरेष्वपिनतत्रकिंचिन्नमहाविशेषवत् ॥ ३ ॥ तपःसमाधान पराक्रमार्जितंमनःसमाधानविचारचारिणं॥ अनेकसंस्थानविशेषनिर्मितंततस्ततस्तुल्यविशेषनिर्मितं॥ ४॥

पथत्वात्तस्यचिन्हभूतं ॥ २ ॥ तत्रतादृशंकिंचिन्नयत्प्रयत्नतोनकृतं अपितुसर्वंप्रयत्नकृतमेवेत्यर्थः यदवयवजातंमहार्घरत्नवन्नबहुमूल्यरत्नवन्नतादृशंकिंचिदपितत्रन येविशेषारचनावि शेषास्तत्रनियताःप्रतिष्ठितास्तेसुरेषुसुरविमानेष्वपिन महाविशेषोगुणाधिक्यं ॥ ३ ॥ तपसाउपवासादिनासमाधानेनभगवतिचित्तसमाधानेनलब्धोयःपराक्रमस्तेनरावणार्जितं मनःस माधानेनयत्रविचारोगमनस्यतत्रसंचरणशीलंमनःसंकल्पितदेशगमनशीलं संस्थानविशेषारचनाविशेषाः ततस्ततस्तस्मात्तस्मादाहृतेनतुल्येनदिव्यविमाननिर्माणोचितेनविशेषेणविशि ष्टपदार्थेननिर्मितं ॥ ४ ॥

मनःसमाधायस्वामिमनोनुरुध्यतुशीघ्रगामित्वादिधर्मकं दुरासदं पापिभिरितिशेषः दुरावरमितिपाठेशत्रुभिर्दुर्निवारमित्यर्थः महर्द्धिनां दीर्घाभावश्छांदसः एवंतुल्यगामिनमित्यत्रपुंस्त्वं विमानशब्दोर्धर्चादिर्वा अग्र्यमुदांमहासुखानांपुण्यकृतामेवालयंआस्पदं इवशब्दएवार्थे अत्रतस्याचेतनत्वेपितदभिमानिदेवतायाश्चित्तज्ञत्वादिबोध्यं ॥ ५ ॥ विशेषंगनिविशेषमालं ब्य-विशेषेव्योमलक्षणदेशविशेषेसंस्थितं विचित्राणामाश्चर्यवस्तूनांकूटंसमवायभूतं बहुभिःकूटैःशालाभिर्मंडितं गिरेर्विचित्रावांतरशृंगवच्छिखरमिव ॥ ६ ॥ उच्यमानविशेषणाभूत गणायद्वहंतितद्विमानंतत्रददर्शेत्यन्वयः विवृत्तानिविघूर्णानिविध्वस्तानित्यक्तनिमेषाणिविशालानिलोचनानियेषां निशाचराःनिशास्वप्यहरविशेषंचरंतिते ॥ ७ ॥ वसंतपुष्पोत्करचारु

मनःसमाधायतुशीघ्रगामिनंदुरासदंमारुततुल्यगामि॥ महात्मनांपुण्यकृतांमहर्द्धिनांयशस्विनामग्र्यमुदामिवालयं ॥ ५ ॥ विशेषमालंब्यविशेष संस्थितंविचित्रकूटंबहुकूटमंडितं॥ मनोभिरामंशरदिंदुनिर्मलंविचित्रकूटंशिखरंगिरेर्यथा॥ ६ ॥ वहंतियत्कुंडलशोभिताननामहाशनाव्योमच रानिशाचराः॥ विवृत्तविध्वस्तविशाललोचनामहाजवाभूतगणाःसहस्रशः ॥७॥ वसंतपुष्पोत्करचारुदर्शनंवसंतमासादपिचारुदर्शनं ॥ सपुष्प कंतत्रविमानमुत्तमंददर्शतद्वानरवीरसत्तमः॥८॥ इत्यार्षेश्री०वा०आदिकाव्येसुं०अष्टमःसर्गः ॥८॥ ॥ ५ ॥ तस्यालयवरि ष्ठस्यमध्येविमलमायतं॥ ददर्शभवनश्रेष्ठंहनूमान्मारुतात्मजः॥ १ ॥ अर्धयोजनविस्तीर्णमायतंयोजनंमहत् ॥ भवनंराक्षसेंद्रस्यबहुप्रासादसंकु लं॥ २ ॥ मार्गमाणस्तुवैदेहींसीतामायतलोचनां ॥ सर्वतःपरिचक्रामहनूमानरिसूदनः॥ ३ ॥ उत्तमंराक्षसावासंहनूमानवलोकयन् ॥ आससादा थलक्ष्मीवान्राक्षसेंद्रनिवेशनं॥ ४ ॥ चतुर्विषाणैर्द्विरदैस्त्रिविषाणैस्तथैवच॥ परिक्षिप्तमसंबाधंरक्ष्यमाणमुदायुधैः ॥ ५ ॥ राक्षसीभिश्चपत्नीभीरा वणस्यनिवेशनं॥ आहृताभिश्चविक्रम्यराजकन्याभिरावृतं॥ ६॥

दर्शनंवसंतकालिकपुष्पसमूहेनचारुदर्शनं ॥ ८ ॥ हमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ५ ॥ तस्येति आलयवरिष्ठस्यलंकामध्यवर्तिनोगृहसमूहवतोमहागृहस्य ॥ १ ॥ अर्धयोजनविस्तीर्णंतिर्यक्प्रमाणं ॥ २ ॥ ३ ॥ आवासंबहुराक्षससाधारणंवासस्थानं राक्षसेंद्रनिवेशनंतन्मात्रवास स्थानं ॥ ४ ॥ परिक्षिप्तंयुक्तं ईदृशगजादिसत्त्वेप्यसंबाधत्वेनातिविस्तृतत्वंसूच्यते ॥ ५॥ राक्षसीभिःराक्षसजातिजाभिःपत्नीभिरावृतं तथाविक्रम्याहृताभीराजकन्याभिश्चावृतं॥६॥

पन्नगैर्युतंसागरमिवतत्संस्थतिस्म ॥ ७ ॥ लक्ष्मीःशोभा रावणगृहेलंकायां ॥ ८ ॥ ऋद्धिरैश्वर्यं तद्विशिष्टाततोप्यधिका ॥ ९ ॥ तस्यहर्म्यस्यअर्धयोजनविस्तीर्णत्वादिधर्मणः वेश्मसर्व्वी कशयनगृहमितिकतकः वेश्मपुष्पकाख्यमितितीर्थः अत्रतीर्थव्याख्याज्यायसी निर्यूहोमत्तवारणः ॥ १० ॥ पुनर्हनुमदारोहणशेषतयापुष्पकंवर्णयति ब्रह्मणोर्थेइति भगवतोलीलाफलकमित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ कार्तस्वरहिरण्येस्वर्णजातिविशेषौ रूप्यस्वर्णेइतिकश्चित् ईहामृगोदकस्तत्प्रतिमायुक्तैः ॥ १३ ॥ कूटागारैर्गुप्तस्वल्पगृहैः शुभागारैर्विहारयोग्यगृहैः

तन्नक्रमकराकीर्णतिमिंगिलझषाकुलं ॥ वायुवेगसमाधूतंपन्नगैरिवसागरं ॥ ७॥ याहिवैश्रवणेलक्ष्मीर्याचंद्रेहरिवाहने ॥ सारावणगृहेरम्यानित्यमेवानपायिनी ॥ ८ ॥ याचराज्ञःकुबेरस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ तादृशीतद्विशिष्टावाऋद्धीरक्षोगृहेष्विह ॥ ९ ॥ तस्यहर्म्यस्यमध्यस्यवेश्मचान्यत्सुनिर्मितं ॥ बहुनिर्यूहसंयुक्तंददर्शपवनात्मजः ॥ १० ॥ ब्रह्मणोर्थेकृतंदिव्यंदिवियद्विश्वकर्मणा ॥ विमानंपुष्पकंनामसर्वरत्नविभूषितं ॥ ११ ॥ परेणतपसालेभेयत्कुबेरःपितामहात् ॥ कुबेरमोजसाजित्वालेभेतद्राक्षसेश्वरः ॥ १२ ॥ ईहामृगसमायुक्तैःकार्तस्वरहिरण्मयैः ॥ सुकृतैराजितंस्तंभैःप्रदीप्तमिवचश्रिया ॥ १३ ॥ मेरुमंदरसंकाशैरुल्लिखद्भिरिवांबरं ॥ कूटागारैःशुभागारैःसर्वतःसमलंकृतं ॥ १४ ॥ ज्वलनार्कप्रतीकाशैःसुकृतंविश्वकर्मणा ॥ हेमसोपानयुक्तंचचारुप्रवरवेदिकं ॥ १५ ॥ जालवातायनैर्युक्तंकांचनैःस्फाटिकैरपि ॥ इंद्रनीलमहानीलमणिप्रवरवेदिकं ॥ १६ ॥ विद्रुमेणविचित्रेणमणिभिश्चमहाधनैः ॥ निस्तुलाभिश्चमुक्ताभिस्तलेनाभिविराजितं ॥ १७ ॥ चंदनेनचरक्तेनतपनीयनिभेनच ॥ सुपुण्यगंधिनायुक्तमादित्यतरुणोपमं ॥ १८ ॥ विमानंपुष्पकंदिव्यमारुरोहमहाकपिः ॥ तत्रस्थःसर्वतोगंधंपानभक्ष्यान्नसंभवं ॥ १९ ॥ दिव्यंसंमूर्छितंजिघ्रन्रूपवंतमिवानिलं ॥ सगंधस्तंमहासत्वंबंधुर्बंधुमिवोत्तमं ॥ २० ॥

॥ १४ ॥ चार्व्यःसुंदराःप्रवराःश्रेष्ठावेदिकायस्मिंस्तत् ॥ १५ ॥ जालवातायनयोःकांचनकार्तस्वरयोर्मध्वासवयोश्चकंचिद्भेदंपरिकल्प्यनिर्वाहः एवमिंद्रनीलमहानीलयोरपि ॥ १६ ॥ निस्तुलाभिर्वर्तुलाभिर्निरुपमाभिर्वा तलेनकुट्टिमप्रदेशेन ॥ १७ ॥ आदित्यतरुणोपमंतरुणादित्यसदृशं ॥ १८ ॥ तत्रस्थःपुष्पकविमानस्थः ॥ १९ ॥ संमूर्छितंव्याप्तंगंधवहमनिलमपितद्गंधेनरूपवंतमिवगंधद्रव्यरूपमिव तद्वायुसंबंधात्सगंधःस्वयंमहासत्वंउत्तमंबंधुंबंधुरिवजिघ्रन्नभूत् गंधापरोक्ष्यात्तद्वहवायुरप्यपरोक्षइवाभूत् ॥ २० ॥ ॥१९॥

यत्रसरावणस्तत्रस्थानेइतएहीत्युवाचेव उक्तगुणवायुःकर्ता दिव्यगंधेनरावणशयनगृहंज्ञातवानित्यर्थः ततस्तस्मात्पुष्पकादवरुह्यगंधानुमितांतांरावणशयनशालांप्रस्थितस्तांशालांददर्श यत्तुपुष्पकस्यैवसाशालाततइत्यस्यतदनंतरमित्यर्थइतितच्चित्यं प्रस्थितइतिपदस्वारस्यात् अर्धयोजनविस्तीर्णमित्यादिनामूलालयप्रदर्शनोपक्रमाच्च मूलालयंदृष्ट्वातद्बहिःस्थंपुष्पकमन्विष्यतत्स्थएवरावणशयनगृहंतद्गहवर्त्यनुमायपुष्पकादवरुह्यतंप्रतिस्थितस्तांददर्शेत्येवन्याय्यमितिकतकः यत्त्वित्यादिनोक्ताव्याख्यैवयुक्तेतिममभाति अवतीर्यविमानाच्चहनुमान्मारुतात्मजइत्यग्रेउपसंहारात् ॥ २१ ॥ महाकांतांअतिरमणीयामित्यर्थकंशालाविशेषणं कांतांकमनीयां तांशालामेवविशिनष्टि मणीत्यादिनाश्रियःसंजननीमिवेत्यंतेन मणिकृतसो

इतएहीत्युवाचेवतत्रयत्रसरावणः ॥ ततस्तांप्रस्थितःशालांददर्शमहतींशिवां ॥ २१ ॥ रावणस्यमहाकांतांकांतामिववरस्त्रियं ॥ मणिसोपानविकृतांहेमजालविराजितां ॥ २२ ॥ स्फाटिकैरावृततलांदंतांतरितरूपिकां ॥ मुक्तावज्रप्रवालैश्चरूप्यचामीकरैरपि ॥ २३ ॥ विभूषितांमणिस्तंभैःसुबहुस्तंभभूषितां ॥ समैर्ऋजुभिरत्युच्चैःसमंतात्सुविभूषितैः ॥ २४ ॥ स्तंभैःपक्षैरिवात्युच्चैर्दिवंसंप्रस्थितामिव ॥ महत्याकुथयास्तीर्णांपृथिवीलक्षणांकया ॥ २५ ॥ पृथिवीमिवविस्तीर्णांसराष्ट्रगृहशालिनीं ॥ नादितांमत्तविहगैर्दिव्यगंधाधिवासितां ॥ २६ ॥ परार्ध्यास्तरणोपेतांरक्षोधिपनिषेवितां ॥ धूम्रामगुरुधूपेनविमलांहंसपांडुरां ॥ २७ ॥ पत्रपुष्पोपहारेणकल्माषीमिवसुप्रभां ॥ मनसोमोदजननींवर्णस्यापिप्रसाधिनीं ॥ २८ ॥

पानानिविशेषेणकृतानियस्यां ॥ २२ ॥ तलंकुट्टिमभूः दंतांतरितरूपिकामिति दंतैरंतरितानिमध्येमध्येनिर्मितानिरूपाणियस्यांसा चामीकरैरपिअंतरितरूपिकामित्यनुकर्षः ॥ २३ ॥ बहुत्वबोधनायपुनःस्तंभानुवादः बहुत्वंचविपुलत्वं समंतात्सुविभूषितैः रत्नादिभिरितिशेषः ॥ २४ ॥ अत्युच्चैःपक्षैरिवात्युच्चैःस्तंभैर्दिवंसंप्रस्थितामिवेत्युत्प्रेक्षात्र कुथयाविशालविचित्रकंबलास्तरणेन पृथिवीलक्षणंचतुरस्रत्वं ॥ २५ ॥ सराष्ट्रगृहशालिनीमितिपृथिवीविशेषणं ॥ २६ ॥ हंसपांडुरांहंसवत्पांडुरां ॥ २७ ॥ कल्माषीशबलवर्णावसिष्ठगौः अनेनसर्वानंददायित्वं रिपूणामधृष्यत्वंचसर्वमनोरथपूरकत्वंचसूच्यते वर्णस्यदेहकांतेःप्रसाधिनींसंपादिकां ॥ २८ ॥

तांशालांददर्शेतिपूर्वेणसंबंधः पंचभिरिंद्रियार्थैःशब्दस्पर्शरूपरसगंधैः पंचेंद्रियाणिश्रोत्रत्वक्चक्षूरसनघ्राणानि तर्पयामासहनुमंतमितिशेषः रावणपालिता शालेतिशेषः स्वर्गोज्योतिष्टो मादिकफलभोगभूमिः देवलोकोवायुवरुणादिलोकः इंद्रस्यपुरीअमरावती ॥ २९ ॥ ३० ॥ परागांधर्वीसिद्धिस्तन्मायेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ प्रध्यायतोध्याननिष्ठान् धूर्तोक्षदेवनस्तत्रातिसमर्थोमहाधूर्तः महाधूर्तेनदेवनेनपराजितोहिधूर्तोधननाशाद्ध्यायन्निवास्ते कांचनान्दीपान्कांचनदीपस्तंभस्थदीपान् विपुलदीपापेक्षुद्रदीपप्रभाइवरावणतेजोभिभूतानपश्यदित्यर्थः ॥३२॥प्रदीप्ताअग्निज्वालाज्वालिता अनेनाग्निमोऽग्निदाहःसूचितः ॥३३॥ कुथासीनंआस्तीर्णकुथायांशयानं ॥३४॥ बलवत्प्रसुप्तमपश्यदित्यनुकर्षः ॥३५॥ तत्प्रसुप्तंप्रसुप्तजनंरावणगृहं

तांशोकनाशनींदिव्यांश्रियःसंजननीमिव ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थैस्तुपंचपंचभिरुत्तमैः ॥ २९ ॥ तर्पयामासमातेवतदारावणपालिता ॥ स्वर्गोयंदेवलोकोयमिंद्रस्यापिपुरीभवेत् ॥ ३० ॥ सिद्धिर्वेयंपराहिस्यादित्यमन्यतमारुतिः ॥ ३१ ॥ प्रध्यायतइवापश्यत्प्रदीपांस्तत्रकांचनान् ॥ धूर्तानिवमहाधूर्तैर्देवनेनपराजितान् ॥ ३२ ॥ दीपानांचप्रकाशेनतेजसारावणस्यच ॥ अर्चिर्भिर्भूषणानांचप्रदीप्तेत्यभ्यमन्यत ॥ ३३ ॥ ततोऽपश्यत्कुथासीनंनानावर्णांबरस्रजं ॥ सहस्रंवरनारीणांनानावेषविभूषितं ॥ ३४ ॥ परिवृत्तेऽर्धरात्रेतुपाननिद्रावशंगतं ॥ क्रीडित्वोपरतंरात्रौप्रसुप्तंबलवत्तदा ॥ ३५ ॥ तत्प्रसुप्तंविरुरुचेनिःशब्दांतरभूषितं ॥ निःशब्दहंसभ्रमरंयथापद्मवनंमहत् ॥ ३६ ॥ तासांसंवृतदांतानिमीलिताक्षीणिमारुतिः ॥ अपश्यत्पद्मगंधीनिवदनानिसुयोषितां ॥ ३७ ॥ प्रबुद्धानीवपद्मानितासांभूत्वाक्षपाक्षये ॥ पुनःसंवृतपत्राणिरात्राविवबभुस्तदा ॥ ३८ ॥ इमानिमुखपद्मानिनियतंमत्तषट्पदाः ॥ अंबुजानीवफुल्लानिप्रार्थयंतिपुनःपुनः ॥ ३९ ॥ इतिवाऽमन्यतश्रीमानुपपत्त्यामहाकपिः ॥ मेनेहिगुणतस्तानिसमानिसलिलोद्भवैः ॥ ४० ॥ सातस्यशुशुभेशालाताभिःस्त्रीभिर्विराजिता ॥ शरदीवप्रसन्नाद्यौस्ताराभिरभिशोभिता ॥ ४१ ॥ सचताभिःपरिवृतःशुशुभेराक्षसाधिपः ॥ यथाह्युडुपतिःश्रीमांस्ताराभिरिवसंवृतः ॥ ४२ ॥

निःशब्दांतरैर्निर्गतस्वस्वशब्दैर्नूपुररसिजिन्यादिभिर्भूषितं ॥ ३६ ॥ निद्रितत्वात्संवृतानिसंवृतपक्ष्माणितादृशानिचतानिदांतानिग्लानानि मीलिताक्षीणिअतिसंवृतपक्ष्माणि स्वर्गदेवलोकादेरिवसंवृतमीलितयोरपिभेदोबोध्यः यद्वा संवृतदांतानीत्यस्यैवव्याख्यानंनिमीलिताक्षीणीति यद्वासंवृतत्वमोष्ठयोः ॥३७॥ क्षपाक्षयेपद्मानीवप्रबुद्धानिभूत्वापुनःरात्रौसंवृतपत्राणिपद्मानीवबभूवुरित्यन्वयः ॥३८॥ मुखानिदृष्ट्वाहनुमतोजातांसंभावनामाह इमानीति फुल्लानिप्रार्थयंतीत्यन्वयः नियतंनित्यं ॥३९॥ उपपत्त्यायुक्त्या सलिलोद्भवैःपद्मैः ॥४०॥४१॥४२॥

पुण्यशेषसमावृतास्तद्युक्ताः संगताःएकदेशमिलिताः अनेनसौंदर्यात्युक्तिरूपोत्युक्त्यलंकारः ॥४३॥ तदेवाह ताराणामिति प्रभादेहकांतिः वर्णोरूपं प्रसादस्त्वौज्ज्वल्यं ॥४४॥ व्यावृत्ताःकचाःपीनस्रजश्चयासांताश्चप्रकीर्णानिइतस्ततःश्लथानिवरभूषणानियासांताः पानव्यायामकालेषुपानानंतरकालिकगाननृत्यरत्यादिक्रीडाकालेषुउक्तगुणाःअतएवश्रमान्निद्रोपहतचेतसः ॥४५॥ उक्तंभूषणप्रकिरणमेवप्रपंचयति व्यावृत्तेति उद्भ्रांताःस्वस्थानात्स्खलितानूपुरायासांताः पार्श्वेएकस्मिन्गलिताविस्रस्ताहारायासांताः ॥४६॥ मुक्ताहारैर्वृताःछिन्नमुक्ताहाराः व्याविद्धंविक्षिप्तंरशनादामकांचीगुणोयासांताः एवंभूषणबंधराहित्येनशयनेउपमा वाहिताःकिशोर्यइव कृतभारवहनाःश्रांताःकिशोर्योवडवायथाअध्वश्रमापनयनायलुंठने

याश्च्यवंतेंऽबरात्ताराःपुण्यशेषसमावृताः ॥ इमास्ताःसंगताःकृत्स्नाइतिमेनेहरिस्तदा ॥ ४३ ॥ ताराणामिवसुव्यक्तंमहतीनांशुभार्चिषां ॥ प्रभावर्णप्रसादाश्चविरेजुस्तत्रयोषितां ॥ ४४ ॥ व्यावृत्तकचपीनस्रक्प्रकीर्णवरभूषणाः ॥ पानव्यायामकालेषुनिद्रोपहतचेतसः ॥ ४५ ॥ व्यावृत्ततिलकाःकाश्चित्काश्चिदुद्भ्रांतनूपुराः ॥ पार्श्वेगलितहाराश्चकाश्चित्परमयोषितः ॥ ४६ ॥ मुक्ताहारवृताश्चान्याःकाश्चित्प्रस्रस्तवाससः ॥ व्याविद्धरशनादामाःकिशोर्यइववाहिताः ॥ ४७ ॥ अकुंडलधराश्चान्याविच्छिन्नमृदितस्रजः ॥ गजेंद्रमृदिताःफुल्लालताइवमहावने ॥ ४८ ॥ चंद्रांशुकिरणाभाश्चहाराःकासांचिदुद्गताः ॥ हंसाइवबभुःसुप्ताःस्तनमध्येषुयोषितां ॥ ४९ ॥ अपरासांचवैदूर्याःकादंबाइवपक्षिणः ॥ हेमसूत्राणिचान्यासांचक्रवाकाइवाभवन् ॥ ५० ॥ हंसकारंडवोपेताश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ आपगाइवतारेजुर्जघनैःपुलिनैरिव ॥ ५१ ॥

नव्यत्यस्तपल्ययनबंधाःशेरतेतद्वत् ॥ ४७ ॥ अकुंडलधराःकुंडलधरणरहिताः गलितकुंडलाइतियावत् विच्छिन्नाआमृदिताश्चस्रजोयासांताः अत्ररेजुरित्यनुकर्षः ॥ ४८ ॥ अंशवःप्रभाः किरणास्तदाधाराः अंशवःसूक्ष्मरश्मयःकिरणाःस्थूलरश्मयइत्यन्य वैपरीत्येनस्थिताः हाराःमुक्ताहाराः ॥ ४९ ॥ वैदूर्याःवैदूर्यमणिमालाः कादंबाःकलहंसाः अत्रकादंबशब्देनकारंडवपदवाच्योजलकाकउच्यते अन्यथावैदूर्योपमानत्वमसंगतंस्यात् हेमसूत्राणिच अत्रापिस्तनमध्योद्गतानीत्यनुकर्षः चक्रवाकानांपीतत्वसादृश्यादुपमानत्वं ॥ ५० ॥ स्त्रीपुनानावर्णभूषणानिहंसादिस्थानीयानि स्त्रीकटीपुरोभागोजघनं ॥ ५१ ॥

किंकिणीजालसंकाशाः तद्वन्मुकुलितनंयनाःतत्स्थानेचनद्यांमुकुलितकुमुदानि हेमविपुलांबुजत्वेनवक्रनिगरणं उपमानेतुननिगरणं किंकिणीजालसंबाधाइतिपाठेकिंकिणीजालसंबाधत्वमुभयत्रापिस्पष्टमेव शब्दवत्त्वसाधर्म्यात्किंकिणीशब्देनलहरीणामप्युक्तेः भावाविलासाएवस्वामिकसुरतभावोवाग्राहोयासांताः यशोऽतिगुणवत्त्वकृतयशएवतीरंयासांताः यशःशब्देनलक्षणयाकांतिरित्यन्ये सुप्तानार्योनद्यइवबभुः ॥५२॥ भूषणराजयःविमर्दजनितरेखाः भूषणराशयइतिपाठेप्ययमेवार्थोलक्षणादिनाबोध्यः ॥५३॥ वक्त्राणामुपर्युपरीत्यन्वयः ॥५४॥व्याधूयमानमंशुकांतमुत्प्रेक्षते ताइति विधेयमपेक्ष्यस्त्रीलिंग निर्देशः पत्नीनांअर्थाद्रावणस्य अनेकवर्णवत्सुवर्णतंतुनिर्मितवाससांपताकाइवेत्यन्वयः ॥ ५५ ॥ शुभार्चिषांकासांचिद्योषितांकुंडलानिमुखमारुतसंकंपैर्मुखमारुतसंसर्गकृतचलनैर्मंदंमंदंववल्गुः तेनकुंडलानामतिलघुतातेनतासांसौकुमार्यातिशयोव्यंग्यः ॥५६॥शर्करासवःआसवविशेषस्तद्योगात्तद्गं

किंकिणीजालसंकाशास्ताहेमविपुलांबुजाः॥ भावग्राहायशस्तीराःसुप्तानद्यइवाबभुः॥ ५२ ॥ मृदुष्वंगेषुकासांचित्कुचाग्रेषुचसंस्थिताः ॥ बभूवुर्भूषणानीवशुभाभूषणराजयः ॥ ५३ ॥ अंशुकांताश्चकासांचिन्मुखमारुतकंपिताः ॥ उपर्युपरिवक्त्राणांव्याधूयंतेपुनःपुनः॥ ५४॥ ताःपताका इवोद्धूताःपत्नीनांरुचिरप्रभाः ॥ नानावर्णसुवर्णानांवक्त्रमूलेषुरेजिरे ॥ ५५ ॥ ववल्गुश्चात्रकासांचित्कुंडलानिशुभार्चिषां ॥ मुखमारुतसंकंपैर्मंदंमंदंचयोषितां ॥ ५६ ॥ शर्करासवगंधःसप्रकृत्यासुरभिःसुखः ॥ तासांवदननिःश्वासःसिषेवेरावणंतदा ॥ ५७॥ रावणाननशंकाश्चकाश्चिद्रावणयोषितः ॥ मुखानिचसपत्नीनामुपाजिघ्रन्पुनःपुनः ॥ ५८ ॥ अत्यर्थंसक्तमनसोरावणेतावरस्त्रियः ॥ अस्वतंत्राःसपत्नीनांप्रियमेवाचरंस्तदा ॥ ५९ ॥ बाहूउपनिधायान्याःपारिहार्यविभूषिताः ॥ अंशुकानिचरम्याणिप्रमदास्तत्रशिश्यिरे॥ ६० ॥

धःप्रकृत्याचसुरभिरतएवसुखस्तासांवदननिःश्वासोरावणंसिषेवे यद्वाप्रकृत्याअसुरभिरपिवायुरितिशेषः तासांवदननिःश्वासस्तद्युक्तः अर्शआद्यजंतं अतएवशर्करासवगंधोरावणंसिषेवे ॥ ५७ ॥ रावणाननशंकाःमदनिद्राभयजचित्तवैवश्यात् सपत्नीनांचसपत्नीनामपिमुखान्युपाजिघ्रन् ॥५८ ॥ ननुसपत्नीभिःकृतंमुखाघ्राणंताःकथमसहंतेत्यतआह अत्यर्थमिति अत्यासक्तेरेवास्वतंत्राःमदपारवश्याच्चतथाभूताःवरस्त्रियःसपत्नीभिराघ्रातमुखाअपिसपत्नीनांप्रियमेवाचरन् ताअपितासांमुखानिरावणमुखशंकयोपाजिघ्रन्नित्यर्थः ॥ ५९ ॥ पारिहार्योवलयः उपनिधायउपधानंकृत्वा अंशुकानिचउपनिधायेत्यनुकर्षः ॥ ६० ॥

अन्येत्यादिश्लोकद्वयेशिश्यिरइतिपदंयथायोगंवचनविपरिणामेनयोज्यं उपनिधायेतिपदंच ॥ ६१ ॥ स्नेहोत्ररावणीयः ॥ ६२ ॥ एकीकृतभुजाःपरस्परसंबद्धभुजाः ॥६३॥ अतएवाह अन्योन्येति मालापुष्पमालां उपमेयेमत्तषट्पदस्थानीयाःकचभारानेत्रद्वंद्वानिच ॥ ६४ ॥ लतानांवनमिवेत्यन्वयः अन्योन्यसंबंधेनमालाकारेणग्रथितमिव ॥ ६५ ॥ प्रतिवेष्टितावृक्षाणांनायकानांचशोभनाःस्कंधायेनतत् अन्योन्यंधावंतोयेभ्रमरास्तैराकुलं स्त्रीणामपिपद्मिनीत्वात्भ्रमराकुलत्वं केशपाशनेत्रादयोवातासुभ्रमराः स्त्रीवनंस्त्रीसमूहः ॥ ६६ ॥ तासांयोषितामुचितेषुस्थानेषुसुव्यक्तंप्रतिष्ठितानामपिभूषणांगांबरस्रजांविवेकमाधातुंकर्तुंनशक्यं अपरिमितत्वात् भूषणभूष्ययोरैकरूप्यात्परस्परसंग्रथितत्वेनसुप्तत्वाच्चइमानिअस्याभूष

अन्यावक्षसिचान्यस्यास्तस्याःकाचित्पुनर्भुजं ॥ अपरात्वंकमन्यस्यास्तस्याश्चाप्यपराकुचौ ॥ ६१ ॥ ऊरुपार्श्वकटीपृष्ठमन्योन्यस्यसमाश्रिताः॥ परस्परनिविष्टांग्योमदस्नेहवशानुगाः ॥ ६२ ॥ अन्योन्यस्यांगसंस्पर्शात्प्रीयमाणाःसुमध्यमाः॥ एकीकृतभुजाःसर्वाःसुषुपुस्तत्रयोषितः ॥ ६३ ॥ अन्योन्यभुजसूत्रेणस्त्रीमालाग्रथिताहिसा ॥ मालेवग्रथितासूत्रेशुशुभेमत्तषट्पदा ॥ ६४ ॥ लतानांमाधवेमासिफुल्लानांवायुसेवनात् ॥ अन्योन्यमालाग्रथितंसंसक्तकुसुमोच्चयं ॥ ६५ ॥ प्रतिवेष्टितसुस्कंधमन्योन्यभ्रमराकुलं॥ आसीद्वनमिवोद्धूतंस्त्रीवनंरावणस्यतत् ॥ ६६॥ उचितेष्वपिसुव्यक्तंनतासांयोषितांतदा॥ विवेकंशक्यमाधातुंभूषणांगांबरस्रजां॥ ६७॥ रावणेसुखसंविष्टेताःस्त्रियोविविधप्रभाः ॥ ज्वलंतःकांचनादीपाःप्रेक्षंतोनिमिषाइव ॥ ६८ ॥ राजर्षिविप्रदैत्यानांगंधर्वाणांचयोषितः॥ रक्षसांचाभवन्कन्यास्तस्यकामवशंगताः ॥ ६९॥ युद्धकामेनताःसर्वारावणेनहृताःस्त्रियः॥ समदांमदनेनैवमोहिताःकाश्चिदागताः॥ ७० ॥

णानिइमान्यन्यस्याइतिविवेकःकर्तुमशक्यइतिभ्रांतिमानलंकारोत्रव्यंग्यः ॥ ६७ ॥ सुखसंविष्टेसुखसुप्ते कांचनाःकांचनस्तंभाःदीपाःदीपस्थाग्निपुरुषाःकर्तारः स्त्रियःकर्म अनेनरावणेजाग्रतितेषामपितद्दर्शनेभयंसूचितं ॥६८॥ राजर्षयोविप्रदैत्याश्च अस्यब्रह्मराक्षसत्वादस्तिविप्रकन्याविवाहेऽधिकारः कामवशंगताःसत्यस्तस्ययोषितोऽभवन् अनेनतासामप्यनुरागः सूचितः ॥ ६९ ॥ अस्यबहुस्त्रीप्राप्तिर्बलात्स्वारस्याच्चेत्याह युद्धेत्यादि सर्वाइतिबाहुल्याभिप्रायं आसांहरणेएतद्बंधुभिर्युद्धंभविष्यतीतियुद्धकामनापूर्वंहृताः काश्चित्समदास्तरुण्योमदनमोहिताःस्वयमेवैनंवृतवत्यः ॥ ७० ॥

अस्यैवविवरणंननत्रकाश्विदिति वीर्योपपन्नेनापितेनतत्रतासुमध्येकाश्वित्प्रमदाःप्रसह्यनहृताःकिंतुगुणेननिरतिशयैश्वर्यवीर्यसौंदर्यादिगुणेनस्वतएवलब्धाः तत्रलंकायामन्यकामाचना हृता अन्यपूर्वाचनाहृना कथमेवंप्रत्यक्षापलापस्तत्राह विनेति वरार्हांश्रेष्ठरामार्हां ॥ ७१ ॥ उपचारःउत्तमांबरभूषणमालादिः कांतस्यरावणस्यकामनीयामनोज्ञाननतादृशीचन॥७२॥ अथसीताप्येतत्स्वयंनर्गतानवेतिविकल्प्यायेरावणस्यभद्रमेवेतिबुद्धिर्हनूमतोजातेत्याह बभूवेति साधुबुद्धेर्हरीश्वरस्येतिबुद्धिर्बभूव इमामहाराक्षसराजभार्याःयथातद्धुक्ताःराघवधर्मप त्न्यपिईदृशीएतदंतर्गताएनद्धुक्ताचयदिस्यात्तदाऽत्यरावणस्यसुजातंभद्रमेवभवति रावणभुक्तेतिमयानिवेदितेसतिसीतायांमृतायामिवराघवस्योपेक्षणाद्रावणवधयत्नाप्रसक्तेरितिभावः ॥ ७३ ॥ यदीत्यनेनसूचितमस्यपक्षस्यात्यंतासंभावितत्वमाह पुनश्चेति पक्षांतरंचसोचिंतयद्विचारेणनिश्चितवानित्यर्थः चिंताप्रकारः हिप्रसिद्धमेतत् यत्सीतादेवीगुणतःपातिव्रत्यादि

नतत्रकाश्वित्प्रमदाःप्रसह्यवीर्योपपन्नेनगुणेनलब्धाः ॥ नचान्यकामापिनचान्यपूर्वाविनावरार्हांजनकात्मजांतु ॥ ७१ ॥ नचाकुलीनानचहीनरूपानादक्षिणानानुपचारयुक्ता ॥ भार्याऽभवत्तस्यनहीनसत्वानचापिकांतस्यनकामनीया ॥ ७२ ॥ बभूवबुद्धिस्तुहरीश्वरस्ययदीदृशीराघवधर्मपत्नी॥इमामहाराक्षसराजभार्याःसुजातमस्येतिहिसाधुबुद्धेः ॥ ७३ ॥ पुनश्चसोचिंतयदात्तरूपोध्रुवंविशिष्टागुणताहिसीता ॥ अथायमस्यांकृतवान्महात्मालंकेश्वरःकष्टमनार्यकर्म॥ ७४ ॥इत्यार्षे० श्रीरामा० वा० आदि० सुं० नवमःसर्गः॥९॥ ॥५॥ ॥५॥ तत्रदिव्योपमंमुख्यंस्फाटिकंरत्नभूषितं॥ अवेक्षमाणोहनुमान्ददर्शशयनासनं॥ १ ॥

गुणैर्विशिष्टा अथयतइत्यर्थे यतोमहात्मामहाबलोलंकेश्वरः निरवधिकैश्वर्यवैशिष्ट्यमनेनसूचितं ईदृशोऽस्यांजानक्यांअनार्यकर्मापहरणरूपंकर्मआत्तरूपःपरिगृहीतमायारूपःसन्कष्टंसक्लेशंयथाभवतितथाकृतवान् यद्येषाऐश्वर्यादौसरागास्यात्तदास्वरसतएवनयनंस्यात् नचतदस्ति अस्माभिस्तद्विक्रोशनादेवरावणेनक्लेशपूर्वनयनस्यचानुभवादित्याशयः आर्तरूपइतिपाठे आर्तंसंजातपीडंरूपंयस्येत्यर्थेहनुमद्विशेषणं आंतरपीडासूचकरूपइत्यर्थः ॥७४॥ वसमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेसुंदरकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ तत्रशालायां दिव्योपमंदिविभवेनस्वर्गवर्तिपदार्थेनैवोपमायस्यतत् शयनस्यासनंपल्यंकप्रतिष्ठापनवेदिका अवेक्षमाणःइतस्ततःपश्यन् ॥ १ ॥

तस्यैववर्णनंदांतेत्यादि गजदंतमयानिस्वर्णमयानिचचित्राणिचित्रयुतानिअंगानिपादादिरूपाणियेषांतैर्महार्हास्तरणोपेतैर्बहुमूल्यास्तरणयुक्तैः वैदूर्यैरित्युपलक्षणं वैदूर्यपद्मरागादिनिर्मितैर्वरासनैःस्त्रीशयनपल्यंकैर्महाधनैर्बहुमूल्यैरुपपन्नं॥२॥३॥ परमासनंपल्यंकंतस्यैकदेशेददर्श अशोकपुष्पमालायुक्तं यद्वायत्सन्निधानेशोकाभावस्तादृशमालायुतं चित्रभानुरग्निः॥४॥ वालव्यजनंचामरं ननुसंभोगगृहेतत्रापिनिद्राणस्यकथंवालव्यजनवीजनंकथंचहनुमतस्ताभिरदर्शनमितिचेन्न यंत्रनिर्मितस्त्रीप्रतिमादिभिस्तत्रापितत्संभवात् ॥ ५ ॥ आविकाजिनंऊर्णायुचर्म तद्धिपरममृदुलं तेनसंवृतंसंवृतपर्यंतप्रदेशं माल्यंपुष्पं ॥ ६ ॥ तस्मिन्प्रसुप्तमितिशेषः महारजतंस्वर्णंतत्तंतुनिर्मितवासोधारिणं ॥ ७ ॥ रावणस्यतद्वित्स्थानीयंसौवर्णवासः ॥८॥

दांतकांचनचित्रांगैर्वैदूर्यैश्चवरासनैः॥ महार्हास्तरणोपेतैरुपपन्नंमहाधनैः॥ २ ॥ तस्यचैकतमेदेशेदिव्यमालोपशोभितं॥ ददर्शपांडुरंछत्रंताराधिपतिसन्निभं॥ ३ ॥ जातरूपपरिक्षिप्तंचित्रभानोःसमप्रभं॥ अशोकमालाविततंददर्शपरमासनं॥ ४ ॥ वालव्यजनहस्ताभिर्वीज्यमानंसमंततः ॥ गंधैश्चविविधैर्जुष्टंवरधूपेनधूपितं॥ ५॥ परमास्तरणास्तीर्णमाविकाजिनसंवृतं॥ दामभिर्वरमाल्यानांसमंतादुपशोभितं ॥ ६॥ तस्मिन्जीमूतसंकाशंप्रदीप्तोज्ज्वलकुंडलं॥ लोहिताक्षंमहाबाहुंमहारजतवाससं ॥ ७॥ लोहितेनानुलिप्तांगंचंदनेनसुगंधिना॥ संध्यारक्तमिवाकाशेतोयदंसतडिद्गुणं॥ ८॥ वृतमाभरणैर्दिव्यैःसुरूपंकामरूपिणं॥ सवृक्षवनगुल्माढ्यंप्रसुप्तमिवमंदरं॥ ९ ॥ क्रीडित्वोपरतंरात्रौवराभरणभूषितं॥ प्रियंराक्षसकन्यानांराक्षसानांसुखावहं॥ १० ॥ पीत्वाप्युपरतंचापिददर्शसमहाकपिः ॥ भास्वरेशयनेवीरंप्रसुप्तंराक्षसाधिपं ॥ ११ ॥ निःश्वसंतंयथानागंरावणंवानरोत्तमः॥आसाद्यपरमोद्विग्नःसोपासर्पत्सुभीतवत्॥ १२॥अथारोहणमासाद्यवेदिकांतरमाश्रितः॥क्षीबंराक्षसशार्दूलंप्रेक्षतेस्ममहाकपिः॥ १३॥

सवृक्षवनगुल्माढ्यंपुष्पसहितवृक्षवनगुल्माढ्यंमंदरमिवस्थितं बाहवोयस्यवृक्षाःनासादयोगुल्माः ॥ ९ ॥ १० ॥ पीत्वाप्युपरतं अपिनाक्रीडित्वाप्युपरतं ॥ ११ ॥ यथानागंगजमिवनिःश्वसंतंरावणंआसाद्यप्राप्यपरमोद्विग्नःअयंपापीदेवींहृतवानित्येतत्समीपेवस्थानमनुचितमितिखिन्नचित्तोऽपासर्पत् सुभीतवत्सुभीतोयथाभयहेतोःपिशाचादेःसंमुखेस्थातुशक्तोऽपसर्पतितद्वत् ॥ १२ ॥ आरोहणंसोपानं वेदिकांतरंसोपानवेदिकांतरंसोपानपर्वमध्यं ॥ १३ ॥

यस्यगंधेनान्येगजाःपलायंतेसगंधगजः मत्तगजेननितरांसंविष्टंअधिष्ठितंमहत्प्रस्रवणमिव ॥ १४ ॥ महात्मनःमहाशरीरस्य विक्षिप्तौप्रसारितौ ॥ १५ ॥ आपीडनेयुद्धेकृतव्रणौकृतव्रणकिणौ वज्रेणोल्लिखितौक्षतौपीनांसौययोस्तौ वज्रचक्रयोरप्यसाध्यमृत्युरिनिभावः ॥ १६ ॥ समौसुजातौचांसौ संगतौदृढसंधिबंधौ स्वंगुलीयकलक्षितौशोभनांगुलीयकगुप्तितौ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शशस्यक्षतजंरक्तमतिलोहितवर्णं ॥ १९ ॥ उत्तमस्त्रीणांविमृदितंविमर्दनमालिंगनादिययोस्तौ ॥ २० ॥ ददर्शअत्यादरेणददर्श नातःपुनरुक्तिः महाहीमहासर्पौ अत्र

शुशुभेराक्षसेंद्रस्यस्वपतःशयनंशुभं ॥ गंधहस्तिनिसंविष्टंयथाप्रस्रवणंमहत् ॥ १४ ॥ कांचनांगदसन्नद्धौददर्शसमहात्मनः ॥ विक्षिप्तौराक्षसेंद्रस्य भुजाविंद्रध्वजोपमौ ॥ १५ ॥ ऐरावतविषाणाग्रैरापीडनकृतव्रणौ ॥ वज्रोल्लिखितपीनांसौविष्णुचक्रपरिक्षतौ ॥ १६ ॥ पीनौसमसुजातांसौसंगतौबलसंयुतौ ॥ सुलक्षणनखांगुष्ठौस्वंगुलीयकलक्षितौ ॥ १७ ॥ संहतौपरिघाकारौवृत्तौकरिकरोपमौ ॥ विक्षिप्तौशयनेशुभ्रेपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ १८ ॥ शशक्षतजकल्पेनसुशीतेनसुगंधिना ॥ चंदनेनपरार्ध्येनस्वनुलिप्तौस्वलंकृतौ ॥ १९ ॥ उत्तमस्त्रीविमृदितौगंधोत्तमनिषेवितौ ॥ यक्षपन्नगगंधर्वदेवदानवराविणौ ॥ २० ॥ ददर्शसकपिस्तस्यबाहूशयनसंस्थितौ ॥ मंदरस्यांतरेसुप्तौमहाहीरुषिताविव ॥ २१ ॥ ताभ्यांसपरिपूर्णाभ्यामुभाभ्यां राक्षसेश्वरः ॥ शुशुभेऽचलसंकाशःशृंगाभ्यामिवमंदरः ॥ २२ ॥ चूतपुन्नागसुरभिर्बकुलोत्तमसंयुतः ॥ मृष्टान्नरससंयुक्तःपानगंधपुरस्सरः ॥ २३ ॥ तस्यराक्षसराजस्यनिश्चक्राममहामुखात् ॥ शयानस्यविनिःश्वासःपूरयन्निवतद्गृहं ॥ २४ ॥ मुक्तामणिविचित्रेणकांचनेनविराजता ॥ मुकुटेनापवृत्तेनकुंडलोज्ज्वलिताननं ॥ २५ ॥ रक्तचंदनदिग्धेनतथाहारेणशोभिना ॥ पीनायतविशालेनवक्षसाभिविराजता ॥ २६ ॥

द्विभुजत्वकथनायुद्धादिकालेएवविंशतिभुजत्वंदशशीर्षत्वंचेतिबोध्यं ॥ २१ ॥ २२ ॥ बकुलोत्तमसंयुतःउत्तमबकुलगंधयुतः अयंपुरुषविशेषश्वासधर्मइतिकतकः चूतादिसुरभित्वंतु तदधिवासितवस्तुसेवनात् मृष्टान्नरससंयुक्तःषड्रसोत्तमान्नगंधोपेतः पानंमधु राक्षसत्वादेववामाचारेणपूजाकरणान्मधुपानं ॥ २३ ॥ २४ ॥ अपवृत्तेननिद्रावशात्पर्यस्तेनविराजतामुकुटेनउपलक्षितमितिशेषः शोभिनाहारेणशोभनहारवतावक्षसोपलक्षितमितिशेषः ॥ २६ ॥

अपविद्धेनपर्यस्तेन पांडुरेणक्षौमेणपरिधानीयेनकटेरधःसंवीतं पीतेनोत्तरीयेणसुसंवीतमित्यर्थः ॥ २७ ॥ तोयांतेतोयमध्ये ॥ २८ ॥ कांचनैःकांचनस्तंभगैः चतुर्दिशंचतुर्दिक्षुदीप्यमानं अत्यंतसंयोगेद्वितीया विद्युल्लतैरिवेतिपाठेपुंस्त्वमार्षं ॥ २९ ॥ उक्तगुणंरावणंददर्श पादमूलगास्तत्पत्नीश्चददर्श रक्षःपतेर्गृहइत्युत्तरान्वयि ॥ ३० ॥ अम्लानमाल्याभरणादेवकन्याइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ राक्षसेंद्रभुजावंकंचगच्छंतितास्तथाप्रियाइतियावत् धारिण्यःधारिणीः निषण्णाःशयिताः ॥ ३२ ॥ बाहूपधानत्वादंगदानामपिश्रवणांतदर्शनंबोध्यं ॥ ३३ ॥ विमानं

पांडुरेणापविद्धेनक्षौमेणक्षतजेक्षणं ॥ महार्हेणसुसंवीतंपीतेनोत्तरवाससा ॥ २७ ॥ माषराशिप्रतीकाशंनिःश्वसंतंभुजंगवत् ॥ गांगेमहतितोयांते प्रसुप्तमिवकुंजरं ॥ २८ ॥ चतुर्भिःकांचनैर्दीपैर्दीप्यमानंचतुर्दिशं ॥ प्रकाशीकृतसर्वांगंमेघंविद्युद्गणैरिव ॥ २९ ॥ पादमूलगताश्चापिददर्शसुमहात्मनः ॥ पत्नीःसप्रियभार्यस्यतस्यरक्षःपतेर्गृहे ॥ ३० ॥ शशिप्रकाशवदनावरकुंडलभूषणाः ॥ अम्लानमाल्याभरणाददर्शहरियूथपः ॥ ३१ ॥ नृत्यवादित्रकुशलाराक्षसेंद्रभुजांकगाः ॥ वराभरणधारिण्योनिषण्णाददर्शकपिः ॥ ३२ ॥ वज्रवैदूर्यगर्भाणिश्रवणांतेपुयोपितां ॥ ददर्शतापनीयानि कुंडलान्यंगदानिच ॥ ३३ ॥ तासांचंद्रोपमैर्वक्त्रैःशुभैर्ललितकुंडलैः ॥ विराजतविमानंतन्नभस्तारागणैरिव ॥ ३४ ॥ मदव्यायामखिन्नास्ता राक्षसेंद्रस्ययोषितः ॥ तेषुतेष्ववकाशेषुप्रसुप्तास्तनुमध्यमाः ॥ ३५ ॥ अंगहारैस्तथैवान्याकोमलैर्नृत्यशालिनी ॥ विन्यस्तशुभसर्वांगीप्रसुप्तावरवर्णिनी ॥ ३६ ॥ काचिद्वीणांपरिष्वज्यप्रसुप्तासंप्रकाशते ॥ महानदीप्रकीर्णेवनलिनीपोतमाश्रिता ॥ ३७ ॥ अन्याकक्षगतेनैवमड्डुकेनासितेक्षणा ॥ प्रसुप्ताभामिनीभातिबालपुत्रेववत्सला ॥ ३८ ॥ पटहंचारुसर्वांगीन्यस्यशेतेशुभस्तनी ॥ चिरस्यरमणंलब्ध्वापरिष्वज्येवकामिनी ॥ ३९ ॥ काचिद्वीणांपरिष्वज्यसुप्ताकमललोचना ॥ वरंप्रियतमंगृह्यसकामेवहिकामिनी ॥ ४० ॥

मंचकविशेषः पुष्पकमित्यन्ये विराजतव्यराजत ॥ ३४ ॥ मदव्यायामेनरतिजेन ॥ ३५ ॥ कोमलैःअकर्कशैः अंगहारैःअंगविक्षेपैः नृत्यशालिनीतिवासनाबलेननृत्याभिनयोपेततयासुप्तवतीत्यर्थः विशेषेणन्यस्तंशुभंयेषुधात्रातादृशानिसर्वाण्यंगानियस्याः ॥ ३६ ॥ महानदीप्रकीर्णामहानद्यांप्रकीर्णपुष्पपत्रादैवात्संगतंपोतंप्लवमाश्रितानलिनीपद्मिनीव पोतस्थानेऽत्रवीणा ॥ ३७ ॥ मड्डुकोवाद्यभेदः ॥ ३८ ॥ न्यस्यआलिंग्येत्यर्थः ॥ ३९ ॥ काचिदिति ॥ ४० ॥

विपंचीवीणाविशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ मदकृतश्रमामदवती अर्शआयचू वादनेनकृतश्रगाच ॥ ४३ ॥ डिंडिमंपरिगृह्यआलिंग्यआसक्तडिंडिमापृष्ठदेशसंबद्धान्यडिंडिमा तरुणंरमणंव त्संपुत्रंचपरिगृह्यप्रसुप्तेव ॥ ४४ ॥ आडंबरंवाद्यभेदः भुजसंभोगेनभुजाश्लेषेणपीडितंआश्लिष्टंकृत्वा ॥ ४५ ॥ कलशींजलसंभृतामपविद्ध्यपर्यस्य स्वपर्यस्तकलशोदकार्द्रशरीरानारी वसंतेपरिमार्जिताग्लानिपरिहारायकृतजलसेकापुष्पशबलाशबलपुष्पमालेवभाति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ आतोद्यानिवाद्यानि ॥ ४९ ॥ अथप्रधानमहिषीदर्शनं तासामिति एकां

विपंचींपरिगृह्यान्यानियतानृत्यशालिनी ॥ निद्रावशमनुप्राप्तासहकांतेवभामिनी ॥ ४१ ॥ अन्याकनकसंकाशैर्मृदुपीनैर्मनोरमैः ॥ मृदंगंपरिविद्ध्यांगैःप्रसुप्तामत्तलोचना ॥ ४२ ॥ भुजपाशांतरस्थेनकक्षगेनकृशोदरी ॥ पणवेनसहानिंद्यासुप्तामदकृतश्रमा ॥ ४३ ॥ डिंडिमंपरिगृह्यान्यातथैवासक्तडिंडिमा ॥ प्रसुप्तातरुणंवत्समुपगुह्येवभामिनी ॥ ४४ ॥ काचिदाडंबरंनारीभुजसंभोगपीडितं ॥ कृत्वाकमलपत्राक्षीप्रसुप्तामदमोहिता ॥ ४५ ॥ कलशीमपविद्ध्यान्याप्रसुप्ताभातिभामिनी ॥ वसंतेपुष्पशबलामालेवपरिमार्जिता ॥ ४६ ॥ पाणिभ्यांचकुचौकाचित्सुवर्णकलशोपमौ ॥ उपगुह्याबलासुप्तानिद्राबलमुपागता ॥ ४७ ॥ अन्याकमलपत्राक्षीपूर्णेंदुसदृशानना ॥ अन्यामालिंग्यसुश्रोणींनिद्रावशमुपागता ॥ ४८ ॥ आतोद्यानिविचित्राणिपरिष्वज्यवरस्त्रियः ॥ निपीड्यचकुचैःसुप्ताःकामिन्यःकामुकानिव ॥ ४९ ॥ तासामेकांतविन्यस्तेशयानांशयनेशुभे ॥ ददर्शरूपसंपन्नामथतांसकपिःस्त्रियं ॥ ५० ॥ मुक्तामणिसमायुक्तैर्भूषणैःसुविभूषितां ॥ विभूषयंतीमिवचस्वश्रियाभवनोत्तमं ॥ ५१ ॥ गौरींकनकवर्णाभामिष्टामंतःपुरेश्वरीं ॥ कपिर्मंदोदरींतत्रशयानांचारुरूपिणीं ॥ ५२ ॥ सतांदृष्ट्वामहाबाहुर्भूषितांमारुतात्मजः ॥ तर्कयामाससीतेतिरूपयौवनसंपदा ॥ हर्षेणमहतायुक्तोननंदहरियूथपः ॥ ५३ ॥

तविन्यस्तेतासांशयनात्पृथग्विन्यस्ते तांस्त्रियंवक्ष्यमाणगुणांस्त्रियं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ गौरींपीतामतएवकनकवर्णाभां इष्टांरावणस्यातिप्रियां अंतःपुरस्त्रीणामीश्वरीं कपिर्मंदोदरींददर्शेत्यन्वयः ॥ ५२ ॥ तर्कयामाससंभावयामास पृथगेकांतेपरममंचेअतिरूपायादर्शनात्प्रायेणेयंसीतेतिसंभावनाहनूमतः तदेवाह रूपयौवनसंपदा नत्वौचित्यालोचनंकृतवानितिभावः हर्षोमुखविकासादिः आनंदोमानसः ॥ ५३ ॥

आनंदंकार्यद्वाराह आस्फोटयामासेति आस्फोटपुच्छचुंबनादिजातिधर्मः जगाम स्तंभानित्यनुकर्षः सर्वाअप्येताश्चेष्टाउपांश्विति बोध्यं एवंचेष्टायांहेतुःस्वांकपीनांप्रकृतिंनिदर्शयन्निति ॥ ५४ ॥ वाममानः इतिरामाभि० श्रीरा० रामा० वा० आदि० सुं० दशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ अवधूयचतांबुद्धिंसीतासंभावनयाप्रवृत्तांकापेयविषयांबुद्धिंअवधूयत्यक्त्वाअवस्थितःस्थिरतास्वभावेप्रतिष्ठितःसीतांप्रतितद्विषयामितरामन्यांचिंतांपूर्वचिंताविघटिकांजगाम ॥ १ ॥ तामेवचिंतामभिनयति नरामेणेति ॥ २ ॥ अन्यंनरंपुरुषमुपस्थातुमंगीकर्तुंनार्हतिनाध्यवस्यति तत्रहेतुर्नहिरामेति ॥ ३ ॥ यदेवमतोन्येयमनुभूतेतिनिश्चित्यतत्रगृहेपानभूमौपानशालायांचचार पुनःसम्यगन्वेषणायेतिशेषः ॥ ४ ॥ अथपानभूमौदर्श

आस्फोटयामासचुचुंबपुच्छंननंदचिक्रीडजगौजगाम ॥ स्तंभानरोहन्निपपातभूमौनिदर्शयन्स्वांप्रकृतिंकपीनां ॥ ५४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आदि०सुं० दशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अवधूयचतांबुद्धिंबभूवावस्थितस्तदा ॥ जगामचापरांचिंतांसीतांप्रतिमहाकपिः ॥ १ ॥ नरामेणवियुक्तासास्वप्तुमर्हतिभामिनी ॥ नभोक्तुंनाप्यलंकर्तुंनपानमुपसेवितुं ॥ २ ॥ नान्यंनरमुपस्थातुंसुराणामपिचेश्वरं ॥ नहिरामसमःकश्चिद्विद्यतेत्रिदशेष्वपि ॥ ३ ॥ अन्येयमितिनिश्चित्यभूयस्तत्रचचारसः ॥ पानभूमौहरिश्रेष्ठःसीतासंदर्शनोत्सुकः ॥ ४ ॥ क्रीडितेनापराःक्लांतागीतेनचतथापराः ॥ नृत्येनचापराःक्लांताःपानविप्रहतास्तथा ॥ ५ ॥ मुरजेषुमृदंगेषुचेलिकासुचसंस्थिताः ॥ तथास्तरणमुख्येषुसंविष्टाश्चापराःस्त्रियः ॥ ६ ॥ अंगनानांसहस्रेणभूषितेनविभूषणैः ॥ रूपसंलापशीलेनयुक्तगीतार्थभाषिणा ॥ ७ ॥ देशकालाभियुक्तेनयुक्तवाक्याभिधायिना ॥ रताधिकेनसंयुक्तांददर्शहरियूथपः ॥ ८ ॥

नप्रकारः क्रीडितेनेति क्रीडितेनाक्षादिक्रीडयाक्लांताःसत्यस्तथैवनिद्रिताइतिशेषः विप्रहताःअतिनिद्रिताःस्त्रियोददर्शेतिशेषः ॥ ५ ॥ मुरजेषुमृदंगेषु चेलिकासु चेलिकावाद्यविशेषद्त्याहुः तेषुप्रसक्ताएवसंस्थिताःस्थिताएवनिद्रिताःसंविष्टाःसुप्ताददर्शेतिशेषः आकर्षोवा ॥ ६ ॥ रूपसंलापशीलेननिद्रोद्भ्रमवशात्तस्यास्तस्यारूपविषयोयःसंलापोवर्णनंतच्छीलेन युक्तंयथाभवतितथागीतार्थस्यभाषणशीलेन ॥ ७ ॥ देशकालाभियुक्तेनतद्विषयपरिज्ञानकुशलेन युक्तवाक्यस्यदेशकालोचितवाक्यस्याभिधानशीलेन एतत्सर्वंनिद्रोद्भ्रमवशादेवबोध्यं रताधिकेनउत्तमक्रीडावतासंयुक्तांपानभूमिंददर्श ॥ ८ ॥

अन्यत्रापीत्यादिश्लोकद्वयंनव्याःप्रमादान्नपठंति अन्यत्रापिपानभूमिन्नेरावणशयनगृहे वहिःस्थांपानभूमिंदृष्ट्वापुनरभ्यंतरेशयनस्थानेआगत्यान्वेषणं रूपविषयोयःसंलापोवर्णनंत त्पूर्वंशयानानांयुवतीनांवरस्त्रीणांसहस्रमुच्यमानगुणंददर्श ॥ ९ ॥ तत्पूर्वदृष्टं रताविरतसंसुप्तंरतांतेऽविरतसुप्तंगाढसुप्तं ॥ १० ॥ तासांमध्येइति ॥ ११ ॥ सइति ॥ १२ ॥ सर्वैःकराव णगृहेपुनःसम्यगन्विष्यपुनर्बहिःपानभूमिमागत्यविचिनोति सर्वकामैरिति पूर्वंनृत्यादियुक्ततत्स्थस्त्रीमात्रदर्शनं इदानींतस्याःसर्वकामोपेतत्वदर्शनं ॥ १३ ॥ तदेवप्रपंचयति मृगाणामि ति ॥ १४ ॥ १५ ॥ पुनःपुनर्वराहादिमृगादिकथनंबहुस्थलवर्तितयाभूयस्त्वप्रकाशनाय वाध्रीणसःपक्षिविशेषः कृष्णग्रीवोरक्तशिराःश्वेतपक्षोविहंगमः सवैवाध्रीणसःप्रोक्तइतिविष्णु

अन्यत्रापिवरस्त्रीणांरूपसंलापशायिनां ॥ सहस्रंयुवतीनांतुप्रसुप्तंसददर्शह ॥ ९ ॥ देशकालाभियुक्तंतुयुक्तवाक्याभिधायितत् ॥ रताविरतसंसुप्तंदद र्शहरियूथपः ॥ १० ॥ तासांमध्येमहाबाहुःशुशुभेराक्षसेश्वरः ॥ गोष्ठेमहतिमुख्यानांगवांमध्येयथावृषः ॥ ११ ॥ सराक्षसेंद्रःशुशुभेताभिःपरिवृतः स्वयं ॥ करेणुभिर्यथाऽरण्येपरिकीर्णोमहाद्विपः ॥ १२ ॥ सर्वकामैरुपेतांचपानभूमिंमहात्मनः ॥ ददर्शकपिशार्दूलस्तस्यरक्षःपतेर्गृहे ॥ १३ ॥ मृगा णांमहिषाणांचवराहाणांचभागशः ॥ तत्रन्यस्तानिमांसानिपानभूमौददर्शसः ॥ १४ ॥ रौक्मेषुचविशालेषुभाजनेष्वप्यभक्षितान् ॥ ददर्शकपि शार्दूलोमयूरान्कुक्कुटांस्तथा ॥ १५ ॥ वराहवाध्रीणसकान्दधिसौवर्चलायुतान् ॥ शल्यान्मृगमयूरांश्चहनुमानन्ववैक्षत ॥ १६ ॥ क्रुकलान्विविधांश्छा गान्छशकानर्धभक्षितान् ॥ महिषानेकशल्यांश्चच्छेदांश्चकृतनिष्ठितान् ॥ १७ ॥ लेह्यानुच्चावचान्पेयान्भोज्यान्युच्चावचानिच ॥ तथाम्ललवणोत्तं सैर्विविधैरागखांडवैः ॥ १८ ॥ महानूपुरकेयूरैरपविद्धैर्महाधनैः ॥ पानभाजनविक्षिप्तैःफलैश्चविविधैरपि ॥ १९ ॥

धर्मोक्तेः छागविशेषोवा त्रिःपिबंत्विद्रियक्षीणंश्वेतंवृद्धप्रजापतिं वाध्रीणसंचतंप्राहुर्याज्ञिकाःश्राद्धकर्मणीतिस्मृतेः मुखकर्णौचपानसमयेजलंस्पृशंतियस्यसःत्रिःपिबः वाध्रीणसःखड्ग मृगइतिहलायुधः दध्नासौवर्चलेनलवणविशेषेणचआयुतान्संस्कृतान् ॥ १६ ॥ कृकलकुकरौसमौपक्षिविशेषवाचकौ एकशल्यामत्स्यविशेषाः कृतनिष्ठितान्कृतंनिष्ठितंनिष्ठानंपाको येषांतान् ॥ १७ ॥ अम्लरसोलवणरसश्चउत्तंसोजिह्वाजाड्यपरिहारकर्तायेषुभक्ष्यमाणेषुतैः रागखांडवैः सितामध्वादिमधुरोद्राक्षादाडिमजोरसः विरलश्चेत्कृतोरागःसांद्रश्चेत्खांडवः स्मृतइत्युक्तैः केशरादिभिःकृतवर्णाःषड्रसोपेताःपूपारागखांडवाइत्यन्ये ॥ १८ ॥ महाधनैर्बहुमूल्यैः ॥ १९ ॥

सुश्लिष्टैःसुकृतसंधिबंधैः ॥ २० ॥ उक्तैःसौवर्णरत्नमयशयनासनैःपानभूमिःप्रदीप्तेवोपलक्ष्यते बहुप्रकारैःबहूपादानभेदैरतएवविविधैर्विविधरसवद्भिः वरसंस्कारेणश्रेष्ठसंस्कारकद्रव्ययोगे नसंस्कृतैः ॥ २१ ॥ कुशलसंयुक्तैर्निपुणपाचकपक्वैर्मांसैःसहोच्यमानगुणाःसुराददर्श तत्रदिव्याःसुराःवृक्षेभ्यःकदंबादिभ्यःस्वतःप्रादुर्भूताः कृतसुराःशौंडिकैरुत्पादिताः ॥ २२ ॥ कृतसु रावांतरभेदानाह शर्करासवेत्यादि शर्करोपादानकआसवःशर्करासवः मधूपादानकोमाध्वीकः द्राक्षोपादानकइत्यन्ये मधूकपुष्पादिजःपुष्पासवः खर्जूरफलादिजःफलासवः वासचूर्णैः सुगंधद्रव्यचूर्णैर्मृष्टाअधिवासिताःदृष्टाइतिशेषः ॥ २३ ॥ अथभूमिवर्णनं बहुषुदेशेषुसंस्थितैर्माल्यैःसंतताव्याप्ताभूमिःशुशुभे उच्यमानविशेषणैःकरकैर्घटैश्चसंतता ॥ २४ ॥ राजता

कृतपुष्पोपहाराभूरधिकांपुष्यतिश्रियं ॥ तत्रतत्रचविन्यस्तैःसुश्लिष्टशयनासनैः ॥ २० ॥ पानभूमिर्विनावह्निंप्रदीप्तेवोपलक्ष्यते ॥ बहुप्रकारैर्वि विधैर्वरसंस्कारसंस्कृतैः ॥ २१ ॥ मांसैःकुशलसंयुक्तैःपानभूमिगतैःपृथक् ॥ दिव्याःप्रसन्नाविविधाःसुराःकृतसुराअपि ॥ २२ ॥ शर्करासवमा ध्वीकाःपुष्पासवफलासवाः ॥ वासचूर्णैश्चविविधैर्मृष्टास्तैस्तैःपृथक्पृथक् ॥ २३ ॥ संतताशुशुभेभूमिर्माल्यैश्चबहुसंस्थितैः ॥ हिरण्मयैश्चकलशै र्भाजनैःस्फाटिकैरपि ॥ २४ ॥ जांबूनदमयैश्चान्यैःकरकैरभिसंवृता ॥ राजतेषुचकुंभेषुजांबूनदमयेषुच ॥ २५ ॥ पानश्रेष्ठंतथाभूरिकपिस्तत्रदद र्शह ॥ सोऽपश्यच्छातकुंभानिसीधोर्मणिमयानिच ॥ २६ ॥ तानितानिचपूर्णानिभाजनानिमहाकपिः ॥ क्वचिदर्धावशेषाणिक्वचित्पीतान्यशेषतः ॥ २७ ॥ क्वचिन्नैवप्रपीतानिपानानिसददर्शह ॥ क्वचिद्भक्ष्यांश्चविविधान्क्वचित्पानंविभागतः ॥ २८ ॥ क्वचिदर्धावशेषाणिपश्यन्वैविचचारह ॥ शयनान्यत्रनारीणांशून्यानिबहुधापुनः ॥ परस्परंसमाश्लिष्यकाश्चित्सुप्तावरांगनाः ॥ २९ ॥ काचिच्चवस्त्रमन्यस्याअपहृत्योपगुह्यच ॥ उप गम्याबलासुप्तानिद्राबलपराजिता ॥ ३० ॥

दिषुकुंभेषु ॥ २५ ॥ पानश्रेष्ठांसंभृतप्रशस्तपानां सीधोर्मद्यस्यभाजनानीत्यन्वयः ॥ २६ ॥ भाजनानिपानभाजनानि अर्धावशेषाणिअर्धावशिष्टपानानि पीतानिपीतासवानि ॥ २७ ॥ नैवप्रपीतानिपूर्णासवान्येव-पानानिपानभाजनानि विभागतःविभागेनपानंददर्श इदममुकमिदममुकमितिविभज्यददर्शेत्यर्थः ॥ २८ ॥ शून्यानिपतिशून्यानि अतएवपरस्परंसमा श्लिष्येति ॥ २९ ॥ अपहृत्यबलाद्गृहीत्वाउपगुह्यप्रावृत्य उपगम्यतच्छयनस्थानंप्राप्य तांचपश्यन्विचचारेतिसंबंधः ॥ ३० ॥

गात्रजंगात्रस्थं ॥ ३१ ॥ अथपानभूमितोपिबहिरागत्यतत्रस्थितेपुष्पकेप्रवृत्तिकालइवनिर्गमकालेपिबहुगंधोवायुरन्यस्त्रियश्चानुभूताइत्याह चंदनस्यचेत्यादि पानभूम्यादिकमपिपुष्पकस्थमेवेत्यन्ये सीधुर्मद्यं ॥ ३२ ॥ स्नानानांचंदनानामितिपाठेस्नानार्हचंदनानामित्यर्थः विविधंगंधमुद्वहन्प्रववौ अतएवसुरभिर्गंधोविमानेमूर्छितोव्याप्तः ॥ ३३ ॥ तत्राग्याःबहिः प्रतिष्ठितपुष्पकेइत्यर्थः ॥ ३४ ॥ राक्षसालयेआंतरमध्यबहिःकक्षोपलक्षितेसर्वत्र निद्रावशत्वान्मदनेनतद्धेतुकरत्याद्धैमूर्छितंक्रांतंतासांरूपंप्रसुप्तानांरात्रौमुकुलितानांपद्मिनीनांनलिनीनांयथारूपंतथैवासीत् एवंप्रकारेणददर्श ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ततोनिरीक्षणानंतरं नेक्षेतनग्नांपरस्त्रियमितिशास्त्रस्मरणादितिशेषः तदेवाह धर्मेति धर्मलोपनिमित्तंयत्साध्वसंभयंतेन

तासामुच्छ्वासवातेनवस्त्रंमाल्यंचगात्रजं ॥ नात्यर्थंस्पंदतेचित्रंप्राप्यमंदमिवानिलं ॥ ३१ ॥ चंदनस्यचशीतस्यसीधोर्मधुरसस्यच ॥ विविधस्यचमाल्यस्यपुष्पस्यविविधस्यच ॥ ३२ ॥ बहुधामारुतस्तस्यगंधंविविधमुद्वहन् ॥ स्नानानांचंदनानांचधूपानांचैवमूर्छितः ॥ ३३ ॥ प्रववौसुरभिर्गंधोविमानेपुष्पकेतदा ॥ श्यामावदातास्तत्रान्याःकाश्चित्कृष्णावरांगनाः ॥ ३४ ॥ काश्चित्कांचनवर्णांग्यःप्रमदाराक्षसालये ॥ तासांनिद्रावशत्वाच्चमदनेनविमूर्छितं ॥ ३५ ॥ पद्मिनीनांप्रसुप्तानांरूपमासीद्यथैवहि ॥ एवंसर्वमशेषेणरावणांतःपुरंकपिः ॥ ३६ ॥ ददर्शसमहातेजानददर्शचजानकीं ॥ ३७ ॥ निरीक्षमाणश्चततस्ताःस्त्रियःसमहाकपिः ॥ जगाममहतींशंकांधर्मसाध्वसशंकितः ॥ ३८ ॥ परदारावरोधस्यप्रसुप्तस्यनिरीक्षणं ॥ इदंखलुममात्यर्थंधर्मलोपंकरिष्यति ॥ ३९ ॥ नहिमेपरदाराणांदृष्टिर्विषयवर्तिनी ॥ अयंचात्रमयादृष्टःपरदारपरिग्रहः ॥ ४० ॥ तस्यप्रादुरभूच्चिंतापुनरन्यामनस्विनः ॥ निश्चितैकांतचित्तस्यकार्यनिश्चयदर्शिनी ॥ ४१ ॥

नशंकितोभीतइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ धर्मलोपंदर्शयति परदारेति परदारावरोधस्य दारशब्दःस्त्रीसामान्यवाची अवरोधशब्दःस्वधर्मयुक्तकुलस्त्रीवाची प्रसुप्तस्य अनेननग्नप्रायत्वंसूचितं तत्समयेवसनानांविपर्यासात् ॥ ३९ ॥ मेदृष्टिःपरदाराणामद्ययावद्विषयवर्तिनीन किंचपरदारपरिग्रहस्तद्वान्अतिपापीरावणश्चदृष्टः तादृशदर्शनमपिधर्मलोपकारीतिभावः ॥ ४० ॥ अथपुनर्विचारेणतदलोपबुद्धिरप्युत्पन्नेत्याह तस्येति अन्यांचितापूर्वचिताविरोधिनी निश्चितेप्रमाणप्रतिपन्नेएकांतेसिद्धांतेतद्विषयज्ञानेचित्तंयस्यसः अतएवसाचिताकार्यनिश्चयदर्शिनीकर्तव्याकर्तव्यनिर्णयसमर्था ॥ ४१ ॥

तांचितामभिनयति काममिति विश्वस्ताइतरालोकनशंकारहिताः वैकृत्यंविकारः स्वार्थेष्यञ् नोपपद्यतेनप्राप्नोति ॥ ४२ ॥ ततःकिंतत्राह मनोहीति शुभाशुभास्ववस्थासुपुण्यपापकर्मसुइंद्रियाणांप्रवर्तनेमनोहेतुः मनसोऽसत्सदर्थरागद्वेषतइंद्रियप्रवृत्तिर्हिपापाय इयंतुममप्रवृत्तिर्नपापाय यतस्तन्मेमनःसुष्ठुव्यवस्थितंपरदारेषुनरागवत् पुण्यपापव्यवस्थायांचस्वचित्तमेवसाक्षीतिभावः ॥ ४३ ॥ किंच राजाज्ञानुष्ठानरूपसेवकीयपरमधर्मान्यथानुपपत्त्यापिनदोषइत्याह नान्यत्रेति तत्रहेतुः स्त्रियोहीति सदासंपरिमार्गणेमार्गणव्यवहारेलोकैरितिशेषः ॥ ४४ ॥ सजातीयेष्वेवमार्गणंप्रसिद्धमित्याह यस्येति सत्त्वस्यप्राणिनः यायोनिःयासमानजातिः परिमार्गते लोकइतिशेषः तत्रैवोपपत्तिमाह नशक्यमिति एतेनरावणदर्शनजोपिदोषःपरिहृतः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अपक्रम्यरावणांतःपुरबहिःकक्षातइतिशेषः ॥ ४८ ॥ तांसीतामन्यत्रविचेतुंप्रचक्रमे ॥ ४९ ॥ धावमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडे एकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥७॥ ॥७॥

कामंदृष्टामयासर्वाविश्वस्तारावणस्त्रियः ॥ नतुमेमनसाकिंचिद्वैकृत्यमुपपद्यते ॥ ४२ ॥ मनोहिहेतुःसर्वेषामिंद्रियाणांप्रवर्तने ॥ शुभाशुभास्ववस्थासुतच्चमेसुव्यवस्थितं ॥ ४३ ॥ नान्यत्रहिमयाशक्यावैदेहीपरिमार्गितुं ॥ स्त्रियोहिस्त्रीषुदृश्यंतेसदासंपरिमार्गणे ॥ ४४ ॥ यस्यसत्त्वस्ययायोनिस्तस्यांतत्परिमार्गते ॥ नशक्यंप्रमदानष्टामृगीषुपरिमार्गितुं ॥ ४५ ॥ तदिदंमार्गितंतावच्छुद्धेनमनसामया ॥ रावणांतःपुरंसर्वंदृश्यतेनचजानकी ॥ ४६ ॥ देवगंधर्वकन्याश्चनागकन्याश्चवीर्यवान् ॥ अवेक्षमाणोहनुमान्नैवापश्यतजानकीं ॥ ४७ ॥ तामपश्यन्कपिस्तत्रपश्यंश्चान्यावरस्त्रियः ॥ अपक्रम्यतदावीरःप्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ ४८ ॥ सभूयःसर्वतःश्रीमान्मारुतिर्यत्नमाश्रितः ॥ आपानभूमिमुत्सृज्यतांविचेतुंप्रचक्रमे ॥ ४९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा०वा० आदि०सुं०एकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥७॥ सतस्यमध्येभवनस्यसंस्थितोलतागृहांश्चित्रगृहान्निशागृहान् ॥ जगामसीतांप्रतिदर्शनोत्सुकोनचैवतांपश्यतिचारुदर्शनां ॥ १ ॥ सचिंतयामासततोमहाकपिःप्रियामपश्यन्रघुनंदनस्यतां ॥ ध्रुवंनसीताध्रियतेयथानमेविचिन्वतोदर्शनमेतिमैथिली ॥ २ ॥ साराक्षसानांप्रवरेणबालास्वशीलसंरक्षणतत्परासती ॥ अनेननूनंप्रतिदुष्टकर्मणाहताभवेदार्यपथेपरेस्थिता ॥ ३ ॥

अथबहुदुःखचिंताकुलोऽन्विष्टमेवपुनःपुनरन्वेषयतिस्मेत्याह सतस्येति तस्यभवनस्य रावणभवनस्य निशागृहाःरात्रिनिवासगृहाः तान्विचेतुंजगाम ॥ १ ॥ नध्रियतेनजीवतिस्म ध्रुवंनुसीताम्रियतइतिक्वचित्पाठः तत्रहेतुर्यथेति यतइत्यर्थः ॥ २ ॥ स्वशीलंपातिव्रत्यं प्रतिदुष्टकर्मणाप्रतिइष्टंदुष्टंकर्मयस्यतेन सकलसज्जनानर्थकारिणेत्यर्थः आर्यपथेआर्याणांपतिव्रतानांमार्गे ॥ ३ ॥

रावणस्यानुरागात्स्त्रीवधदोषाद्वातद्वधेऽप्रवृत्तावपिस्वयमेवभयान्नष्टेत्याह विरूपेति दीर्घाणिविरूपाणिदर्शनानियासांताः दीर्घपदेनकर्मधारयोवा राक्षसराजयोषितस्तदाज्ञाकारिणीः ॥ ४ ॥ पौरुषंसमुद्रलंघनरूपपराक्रमसाध्यंप्रयोजनं कालंविलंघ्यसुग्रीवकृतंकालमतिक्रम्यसुग्रीवसमीपंगम्यतेययासागतिर्मार्गोनास्ति तत्रहेतुःसुतीक्ष्णेति ॥ ५ ॥ ६ ॥ अस्तुसुग्रीवसमीपगमनवार्ताअंगदादिसमीपगमनमपिदुर्लभमित्याह किन्विति किनुवक्ष्यंतीतिर्चितांकृत्वापुनर्विचार्ययद्वक्तव्यंतत्स्वयमेवानुवदति गत्वेत्यादि वदस्वइतिवक्ष्यंतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ किंप्रवक्ष्यामितान्प्रतीतिशेषः नकिमपीत्यर्थः यदेवमतोध्रुवमिति कालस्यसुग्रीवकल्पितस्य व्यतिवर्तनेअतिक्रमे ॥ ८ ॥ किंवावक्ष्यतिमांधिक्करिष्यतीत्यर्थः समागतामिलिताअन्येवानराश्च

विरूपरूपाविकृताविवर्चसोमहाननादीर्घविरूपदर्शनाः॥ समीक्ष्यताराक्षसराजयोषितोभयाद्विनष्टाजनकेश्वरात्मजा॥४॥ सीतामदृष्ट्वात्यनवाप्य
पौरुषंविलंघ्यकालंसहवानरैश्चिरं॥ नमेऽस्तिसुग्रीवसमीपगागतिःसुतीक्ष्णदंडोबलवांश्चवानरः॥५॥ दृष्टमंतःपुरंसर्वंदृष्टाराक्षसयोषितः॥ नसीता
दृश्यतेसाध्वीवृथाजातोममश्रमः॥ ६ ॥ किंनुमांवानराःसर्वेगतंवक्ष्यंतिसंगताः॥ गत्वातत्रत्वयावीरकिंकृतंतद्वदस्वनः॥ ७॥ अदृष्ट्वाकिंप्रवक्ष्यामि
तामहंजनकात्मजां॥ ध्रुवंप्रायमुपासिष्येकालस्यव्यतिवर्तने॥ ८॥ किंवावक्ष्यतिवृद्धश्चजांबवानंगदश्चसः॥ गतंपारंसमुद्रस्यवानराश्चसमागताः
॥ ९॥ अनिर्वेदःश्रियोमूलमनिर्वेदःपरंसुखं॥ भूयस्तत्रविचेष्यामिनयत्रविचयःकृतः ॥ १० ॥ अनिर्वेदोहिसततंसर्वार्थेषुप्रवर्तकः॥ करोतिसफ
लंजंतोःकर्मयच्चकरोतिसः॥ ११ ॥ तस्मादनिर्वेदकरंयत्नंचेष्टेऽहमुत्तमं॥ अदृष्टांश्चविचेष्यामिदेशान्रावणपालितान्॥ १२॥ आपानशालाविचि
तास्तथापुष्पगृहाणिच॥ चित्रशालाश्चविचिताभूयःक्रीडागृहाणिच॥१३॥ निष्कुटांतररथ्याश्चविमानानिचसर्वशः॥ इतिसंचिंत्यभूयोपिविचेतुमु
पचक्रमे॥ १४॥ भूमीगृहांश्चैत्यगृहान्गृहातिगृहकानपि॥ उत्पतन्निपतंश्चापितिष्ठन्गच्छन्पुनःक्वचित्॥ १५॥

धिक्करिष्यंति ॥ ९ ॥ एवंक्षणमात्रंनिर्विद्यपुनरुत्साहमवलंब्याह अनिर्वेदइति निर्वेदःकरणग्रामस्यप्रवृत्तिवैमुख्यंतदभावउत्साहः ॥ १० ॥ यत्कर्मसकरोतितत्कर्मसफलंकरोति ॥ ११॥ अनिर्वेदकरंउत्साहजननंयत्नंचित्तस्थैर्यंचेष्टेकरोमि ॥ १२ ॥ १३ ॥ निष्कुटांतररथ्याःगृहाराममध्यगतावीथीः विमानानिपुष्पकादीनि ॥ १४ ॥ भूमीगृहान्भूबिलगृहान् गृहातिगृहकाःगृहोपरिगृहाइतिकतकः गृहानतीत्यानतिदूरेस्वैरविहारार्थंनिर्मितगृहाइतितीर्थः विचेतुमुपचक्रमेइत्यनुकर्षः उत्पतन्नुन्नतमारुहन् निपतनमवरोहः ॥ १५ ॥

निष्पतनंनिष्क्रमणं अवघट्टनंसंवरणं ॥ १६ ॥ यंसकपिर्नजगामसतादृशश्चतुरंगुलमात्रोप्यवकाशोनविद्यते ॥ १७ ॥ प्राकारांतरवीथ्यःप्राकारमध्यवर्तिमंत्रिकुमारादिगृहवीथ्यः चैत्यश्चतुष्पथवर्तिवृक्षः श्वभ्राःगर्ताः ॥ १८ ॥ १९ ॥ राघवनंदिनीरामप्रिया ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रमथ्यनागकन्याबलाद्धृताइत्यनेनबंदीकृतानांग्रहणंपूर्वंतूढानांनागकन्यानांग्रहणमतोनपुन

अपवृण्वंश्चद्वाराणिकपाटान्यवघट्टयन्॥ प्रविशन्निष्पतंश्चापिप्रपतन्नुत्पतन्निव॥ १६॥ सर्वमप्यवकाशंसविचचारमहाकपिः॥ चतुरंगुलमात्रो
पिनावकाशःसविद्यते॥ रावणांतःपुरेतस्मिन्यंकपिर्नजगामसः॥ १७॥ प्राकारांतरवीथ्यश्चवेदिकाश्चैत्यसंश्रयाः॥ श्वभ्राश्चपुष्करिण्यश्चसर्वंतेना
वलोकितं॥ १८॥ राक्षस्योविविधाकाराविरूपाविकृतास्तथा॥ दृष्टाहनुमतातत्रनतुसाजनकात्मजा ॥ १९ ॥ रूपेणाप्रतिमालोकेपराविद्याधरस्त्रि
यः॥ दृष्टाहनुमतातत्रनतुराघवनंदिनी॥ २०॥ नागकन्यावरारोहाःपूर्णचंद्रनिभाननाः॥ दृष्टाहनुमतातत्रनतुसाजनकात्मजा॥ २१ ॥ प्रमथ्यराक्षसें
द्रेणनागकन्याबलाद्धृताः॥ दृष्टाहनूमतातत्रनसाजनकनंदिनी॥ २२॥ सोऽपश्यंस्तांमहाबाहुःपश्यंश्चान्यावरस्त्रियः॥ विषसादमहाबाहुर्हनूमान्मारु
तात्मजः॥ २३॥ उद्योगंवानरेंद्राणांप्लवनंसागरस्यच॥ व्यर्थंवीक्ष्यानिलसुतश्चिंतांपुनरुपागतः॥ २४॥ अवतीर्यविमानाच्चहनूमान्मारुतात्मजः॥
चिंतामुपजगामाथशोकोपहतचेतनः॥ २५॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा०वा०आदि०सुं०द्वादशःसर्गः॥ १२॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ विमानात्तुसुसं
क्रम्यप्राकारंहरियूथपः॥ हनूमान्वेगवानासीद्यथाविद्युद्घनांतरे ॥ १॥ संपरिक्रम्यहनुमान्रावणस्यनिवेशनान्॥ अदृष्ट्वाजानकींसीतामब्रवीद्वच
नंकपिः॥ २॥ भूयिष्ठंलोलितालंकारामस्यचरताप्रियं॥ नहिपश्यामिवैदेहींसीतांसर्वांगशोभनां॥ ३॥

रुक्तिः॥ २२॥ २३॥ २४॥ अवतीर्यविमानाच्चेति पुनरारुह्यावरुह्यचेत्यर्थः विमानएवैतत्सर्वंदर्शनमितितत्त्वं॥ २५॥ मरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि० सुंदरकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२॥ ॥ ७ ॥ वेगवान्हनूमान्विमानात्प्राकारंसंक्रम्यघनांतरेयथाविद्युत्तशोभाआसीत्तथासीत् प्राकारस्येंद्रनीलकृतत्वमनेनध्वन्यते ॥ १॥ रावणस्यनिवेशनान्गृहान्संपरिक्रम्यपुनःपरिक्रमणेनदृष्ट्वाजानकींचादृष्ट्वाअब्रवीत् आत्मनैवेतिबोध्यं ॥ २ ॥ भूयिष्ठंलोलिताबहुशोन्विष्टा ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ नन्वनुपलब्धिप्रमाणादभावनिश्चयएवास्त्वतआह इहेति रावणनिवेशनेएवाख्याता तद्वचश्चप्रमाणं दृश्यतेतुन किमिदमिति ॥ ५ ॥ बहुप्रकारंचिंतयति किंत्विति पूर्वंदृष्टांमंदोदरीसौंदर्यादिगुणैःपुनःसीतात्वेनसंभाव्यतन्निरासकवाक्यं रावणेनबलाद्धृताविवशासतीसीताउपतिष्ठेत रावणमितिशेषः रावणंदुष्टचारिणमितिपाठेतुयथाश्रुतमेव इदंकिनुकुत्सितंनु यतःसामैथिलीसासीतालांगलपद्धतिजत्वेनायोनिजा वैदेहीजगत्प्रशस्तविदेहवंशसंबद्धा जनकात्मजाब्रह्मवित्पुत्री ॥ ६ ॥ तद्दर्शनंकुतस्तत्रहेतूनुत्प्रेक्षते क्षिप्रमिति एतेपक्षादुःखाति

पल्वलानितटाकानिसरांसिसरितस्तथा॥ नद्योऽनूपवनांताश्चदुर्गाश्चधरणीधराः॥ ४ ॥ लोलितावसुधासर्वानचपश्यामिजानकीं॥ इहसंपातिना सीतारावणस्यनिवेशने॥ आख्यातागृध्रराजेननचसादृश्यतेतुकिं॥ ५॥ किंतुसीताऽथवैदेहीमैथिलीजनकात्मजा ॥ उपतिष्ठेतविवशारावणेनहृता बलात्॥ ६॥ क्षिप्रमुत्पततोमन्येसीतामादायरक्षसः॥ बिभ्यतोरामबाणानामंतरापतिताभवेत् ॥ ७॥ अथवाह्रियमाणायाःपथिसिद्धनिषेविते॥ मन्येपतितमार्यायाहृदयंप्रेक्ष्यसागरं॥ ८॥ रावणस्योरुवेगेनभुजाभ्यांपीडितेनच॥ तयामन्येविशालाक्ष्यात्यक्तंजीवितमार्यया ॥ ९ ॥ उपर्युपरिसानूनंसागरंक्रमतस्तदा॥ विचेष्टमानापतितासमुद्रेजनकात्मजा ॥ १० ॥ आहोक्षुद्रेणचानेनरक्षंतीशीलमात्मनः॥ अबंधुर्भक्षितासीतारावणेन तपस्विनी॥ ११॥ अथवाराक्षसेंद्रस्यपत्नीभिरसितेक्षणा॥ अदुष्टादुष्टभावाभिर्भक्षितासाभविष्यति॥ १२॥ "संपूर्णचंद्रप्रतिमंपद्मपत्रनिभेक्षणं॥ रामस्यध्यायतीवक्त्रंपंचत्वंकृपणागता॥ १॥ हारामलक्ष्मणेत्येवहाऽयोध्येतिचभामिनी॥ विलप्यबहुवैदेहीन्यस्तदेहाभविष्यति॥ २॥"

शयात्संपातिवचनविस्मरणमूलकाः बिभ्यतःकराद्भ्रष्टेतिशेषः रामबाणानां आघातादितिशेषः शेषेषष्ठीवा ॥ ७ ॥ रामपरोक्षंतथाभयायोगात्पक्षांतरमथवेति हृदयंपतितंमनउत्क्रांतं मनउत्क्रमणस्यैवमरणत्वात् ॥ ८ ॥ पीडितेनपीडनेन ॥ ९ ॥ विचेष्टमानाविलुठंती ॥ १० ॥ ननुसर्वमेतदसंभावितंरावणेनसर्वापायरहितंहरणस्येषत्करत्वादतःपक्षांतरमाह आहोइति अथवेत्यर्थः ॥ ११ ॥ ननुबहुभक्षणसामग्रीमत्त्वादनुरागवत्त्वाच्चतेनभक्षणमसंभावितमतआह अथवेति सापत्न्यदुःखादितिभावः ॥ १२ ॥ एतदुत्तरंश्लोकद्वयंसंपूर्णचंद्रेत्यादिप्रक्षिप्तमितिकतकः ॥ १ ॥ २ ॥

ननुसपत्नीभिरप्यशक्यंभक्षणंरावणेनस्वभोगार्थमानीतत्वादतआह अथवेति निहितागुप्ततयास्थापिताइतिमन्ये नायमपिपक्षोयुक्तइत्याह भृशमिति एवमपिसाबालापंजरस्थासारिकेवभृशंमुहुर्मुहुःरामेतिलालप्यतेलालप्येत नचतदृश्यतेइतिभावः ॥ १३ ॥ ननुतर्हिरावणसमीपएवभवेत्संपातिवचनप्रामाण्यात्मयातुसम्यङ्नान्विष्टमित्याशंक्याह जनकस्येति तस्मादेतदप्ययुक्तमितिभावः ॥ १४ ॥ नन्वनेनविचारेणालंयथानुभूतंनिवेद्यतांतत्राह विनष्टेति अस्यकचिद्वर्ततइतिशेषः णशअदर्शनइतिधात्वनुसाराददृष्टासतीकचिदस्तीतिवक्तुमशक्यमक्षमं सर्वतोन्विष्टत्वात् प्रणष्टाप्रगतंनष्टमदर्शनंयस्याःसादृष्टेत्यर्थः एतदपिनवक्तुंक्षमं स्वयमदृष्टत्वात् एवंमृतेत्यपिवक्तुंनशक्यं तत्साधकदृढतरप्रमाणाभावात् तस्माद्रामस्याग्रेकिमपिवक्तुंनशक्यंदृश्यदेशेमाययाऽदर्शनंविनाशःअदृश्यदेशेऽवस्थापनंप्रणाशइतितुतीर्थः ॥ १५ ॥ तदेवस्पष्टयति निवेद्यमानेइति नदृष्टेतिनिवेद्यमानेदोषोवक्ष्यमाणरामप्राणत्यागरूपः अनिवे

अथवानिहितामन्येरावणस्यनिवेशने ॥ भृशंलालप्यतेबालापंजरस्थेवसारिका ॥ १३ ॥ जनकस्यकुलेजातारामपत्नीसुमध्यमा ॥ कथमुत्पलपत्राक्षीरावणस्यवशंव्रजेत् ॥ १४॥ विनष्टावाप्रणष्टावामृतावाजनकात्मजा ॥ रामस्यप्रियभार्यस्यननिवेदयितुंक्षमं ॥ १५ ॥ निवेद्यमानेदोषःस्याद्दोषःस्यादनिवेदने ॥ कथंनुखलुकर्त्तव्यंविषमंप्रतिभातिमे ॥ १६॥ अस्मिन्नेवंगतेकार्येप्राप्तकालंक्षमंचकिं ॥ भवेदितिमतिंभूयोहनुमान्प्रविचारयन् ॥ १७॥ यदिसीतामदृष्ट्वाऽहंवानरेंद्रपुरीमितः ॥ गमिष्यामिततःकोमेपुरुषार्थोभविष्यति ॥ १८॥ ममेदंलंघनंव्यर्थंसागरस्यभविष्यति ॥ प्रवेशश्चैवलंकायाराक्षसानांचदर्शनं ॥ १९ ॥ किंवावक्ष्यतिसुग्रीवोहरयोवापिसंगताः॥ किष्किंधामनुसंप्राप्तौवादशरथात्मजौ ॥ २०॥ गत्वातुयदिकाकुत्स्थंवक्ष्यामिपरुषंवचः॥ नदृष्टेतिमयासीताततस्त्यक्ष्यतिजीवितं॥ २१॥ परुषंदारुणंतीक्ष्णंक्रूरमिंद्रियतापनं॥ सीतानिमित्तंदुर्वाक्यंश्रुत्वासनभविष्यति॥ २२॥

दनेस्वामिवंचनारूपोदोषः तस्मान्निवेदनानिवेदनरूपमुभयमपिविषमंदुरनुष्ठेयंप्रतिभाति ॥ १६ ॥ एतदनंतरंकविवाक्यमस्मिन्निति कार्येएवंगतेसति दुर्निरूपेसतीत्यर्थः प्राप्तकालंकालोचितंकिंक्षमंकिंवक्तुंयुक्तंभवेदितिभूयोमतिंतद्विषयंपक्षंविचारयन्नभूदितिशेषः ॥ १७ ॥ विचारमेवप्रपंचयति यदीति कोभविष्यतिनकोपीत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ वक्ष्यतिअसाध्वेववक्ष्यतीत्यर्थः ॥ २० ॥ नदृष्टेत्यप्रियंयदिवक्ष्यामि ततस्तच्छ्रवणानंतरं ॥ २१ ॥ परुषंकर्णकठोरं अतएवदारुणंभयंकरंतीक्ष्णमसह्यं क्रूरमुग्रं इंद्रियाणांतापनंसंतापकं सीतानिमित्तंसीताविषयं सरामः ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ततःदिविस्थरामदर्शनात् ॥ २६ ॥ २७ ॥ वालिजेनवालिमरणजेन पंचत्वमागतापंचत्वंप्राप्तुंनिश्चयवती ॥ २८ ॥ तस्मात्तदनंतरं ॥ २९ ॥ ३० ॥ यशस्विना कपिनाथेनसांत्वादिभिर्लालिताःप्राणांस्त्यक्ष्यंति ॥ ३१ ॥ निरोधेषुगुहादिसंवृतदेशेषु ॥ ३२ ॥ सपुत्रदाराइत्यादेःकपिकुंजराइतिविशेष्यं ॥ ३३ ॥ शस्त्रंशस्त्रघातंप्रचरिष्यंतिकरिष्यंति

तंतुरुद्धगतंदृष्ट्वापंचत्वगतमानसं ॥ भृशानुरक्तमेधावीनभविष्यतिलक्ष्मणः ॥ २३ ॥ विनष्टौभ्रातरौश्रुत्वाभरतोपिमरिष्यति ॥ भरतंचमृतंदृष्ट्वा शत्रुघ्नोनभविष्यति ॥ २४ ॥ पुत्रान्मृतान्समीक्ष्याथनभविष्यंतिमातरः ॥ कौसल्याचसुमित्राचकैकेयीचनसंशयः ॥ २५ ॥ कृतज्ञःसत्यसंधश्चसुग्रीवःप्लवगाधिपः ॥ रामंतथागतंदृष्ट्वाततस्त्यक्ष्यतिजीवितं ॥ २६ ॥ दुर्मनाव्यथितादीनानिरानंदातपस्विनी ॥ पीडिताभर्तृशोकेनरुमात्यक्ष्यति जीवितं ॥ २७ ॥ वालिजेनतुदुःखेनपीडिताशोककर्शिता ॥ पंचत्वमागताराज्ञीताराऽपिनभविष्यति ॥ २८ ॥ मातापित्रोर्विनाशेनसुग्रीवव्यसने नच ॥ कुमारोऽप्यंगदस्तस्माद्विजहिष्यतिजीवितं ॥ २९ ॥ भर्तृजेनतुदुःखेनअभिभूतावनौकसः ॥ शिरांस्यभिहनिष्यंतितलैर्मुष्टिभिरेवच ॥ ३० ॥ सांत्वेनानुप्रदानेनमानेनचयशस्विना ॥ लालिताःकपिनाथेनप्राणांस्त्यक्ष्यंतिवानराः ॥ ३१ ॥ नवनेषुनशैलेषुननिरोधेषुवापुनः ॥ क्रीडामनुभविष्यंतिसमेत्यकपिकुंजराः ॥ ३२ ॥ सपुत्रदाराःसामात्याभर्तृव्यसनपीडिताः ॥ शैलाग्रेभ्यःपतिष्यंतिसमेषुविषमेषुच ॥ ३३ ॥ विषमुद्बंधनंवापिप्रवेशंज्वलनस्यवा ॥ उपवासमथोशस्त्रंप्रचरिष्यंतिवानराः ॥ ३४ ॥ घोरमारोदनंमन्येगतेमयिभविष्यति ॥ इक्ष्वाकुकुलनाशश्चनाशश्चैववनौकसां ॥ ३५ ॥ सोहंनैवगमिष्यामिकिष्किंधांनगरीमितः ॥ नहिशक्ष्याम्यहंद्रष्टुंसुग्रीवंमैथिलींविना ॥ ३६ ॥ मय्यगच्छतिचेहस्थेधर्मात्मानौमहारथौ आशयातौधरिष्येतेवानराश्चतरस्विनः ॥ ३७ ॥ हस्तादानोमुखादानोनियतोवृक्षमूलिकः ॥ वानप्रस्थोभविष्यामिअदृष्ट्वाजनकात्मजां ॥ ३८ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अगच्छतिगमनरहिते आशयासीतावृत्तांतश्रवणप्रत्याशया धरिष्येतेप्राणानितिशेषः ॥ ३७ ॥ हस्तादानःहस्तपतितफलादिग्राहकस्तद्भोजीतियावत् एवंमुखादानोमुखपतितभोजी नियतोनियतेंद्रियः वृक्षमूलिकोवृक्षमूलनिवासी ॥ ३८ ॥ ॥२९॥

अरणीसुतमग्निं ॥ ३९ ॥ उपविष्टस्यप्रायमुपविष्टस्य लिंगिनंप्राणलिंगिनंलिंगशरीरवंतंवाआत्मानंसाधयिष्यतःशरीरेणवियोजयिष्यतः लिंगिनीमितिपाठेप्राणलिंगिनींचितिचैतन्यमित्यर्थः ॥ ४० ॥ इदंवक्ष्यमाणं आपःअपइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ सीतामपश्यतोममयशस्विनीयशःसंपादिका मृतस्यख्यातिर्यशः सुजातमूलासुजातकारणवतीकीर्तिरूपामाला जीवतःसाकीर्तिः चिरात्रायेत्यव्ययं चिरायेत्यर्थः चिरायभग्ना आत्यंतिकलयंगतेत्यर्थः तीर्थस्तुचिररात्रीयंममेतिपाठंप्रकल्प्यसीतान्वेषणोपयुक्तत्वेनशोभनमूलासीतान्वेषणसौकर्यापादकचंद्रिकया सुभगासीतान्वेषणसहकारिणीतिसर्वैःक्रियमाणाकीर्तिरेवमालायस्याःसेयंचिररात्रीचिरकालविशिष्टादीर्घारात्रिःस्वस्यलंकाप्रवेशरात्रिःप्रभग्नानिष्फलाजाताइत्यर्थः अनेनरामकार्य

सागरानूपजेदेशेबहुमूलफलोदके ॥ चितिंकृत्वाप्रवेक्ष्यामिसमिद्धमरणीसुतं ॥ ३९ ॥ उपविष्टस्यवासम्यग्लिंगिनंसाधयिष्यतः ॥ शरीरंभक्षयिष्यंतिवायसाःश्वापदानिच ॥ ४० ॥ इदमप्यृषिभिर्दृष्टंनिर्याणमितिमेमतिः ॥ सम्यगापःप्रवेक्ष्यामिनचेत्पश्यामिजानकीं ॥ ४१ ॥ सुजातमूलासुभगाकीर्तिमालायशस्विनी ॥ प्रभग्नाचिररात्रायममसीतामपश्यतः ॥ ४२ ॥ तापसोवाभविष्यामिनियतोवृक्षमूलिकः ॥ नेतःप्रतिगमिष्यामितामदृष्ट्वासितेक्षणां ॥ ४३ ॥ यदितुप्रतिगच्छामिसीतामनधिगम्यतां ॥ अंगदःसहितःसर्वैर्वानरैर्नभविष्यति ॥ ४४ ॥ विनाशेबहवोदोषाजीवन्प्राप्नोतिभद्रकं ॥ तस्मात्प्राणान्धरिष्यामिध्रुवोजीवतिसंगमः ॥ ४५ ॥ एवंबहुविधंदुःखंमनसाधारयन्बहु ॥ नाध्यगच्छत्तदापारंशोकस्यकपिकुंजरः ॥ ४६ ॥ ततोविक्रममासाद्यधैर्यवान्कपिकुंजरः ॥ रावणंवावधिष्यामिदशग्रीवंमहाबलं ॥ ४७ ॥

सहकारिणीस्वेच्छयारात्रिरप्यात्मानंवर्धितवतीतिसूच्यतइत्याह ॥ ४२ ॥ तापसःजटाकाषायादिचिह्नोयतिः ॥ ४३ ॥ अदृष्ट्वागमनेनिश्चितमासन्नंदोषमाह यदित्विति नभविष्यतिन जीविष्यति ॥ ४४ ॥ एवमगमनेनिश्चितेमरणजीवितयोःकिंश्रेयस्तत्राह विनाशइति दोषाबहवःप्रागुक्ताः चिरंमदगमनेसीताविनाशनिश्चयेनरामादयोनश्युरेव आत्मघातादयश्च जीवंस्तुममात्माभद्रकंप्राप्नोति वक्ष्यमाणनानाविधोपायाश्रयणेनतस्मात्प्राणान्धरिष्यामि यतोमयिजीवतिसतिसंगमःसुखसंगमोरामादीनांध्रुवःसंभावितइत्यर्थः काव्यलिंगमत्रालंकारः तीर्थस्त्वत्रजीवितसंगमइतिपाठंकल्पयामास ॥ ४५ ॥ इतःपरंकविवाक्यं एवमित्यादि ॥ ४६ ॥ कपिकुंजरइत्यस्यइतिचिंतयामासेतिशेषः ध्रुवोजीवतिसंगमइत्युक्तेराशयंहनूमानाह रावणंवेति ॥ ४७ ॥

ननुरावणवधेनकिंसाधितंस्यात्तत्राह प्रतीति प्रत्याचीर्णवैरनिर्यातनंकृतंभविष्यतीत्यर्थः एवंकृत्वागमनेसर्वेषांसुखमित्याशयः ॥ ४८ ॥ ननुमयाहृतइतीदंवचोऽविश्वसनीयंस्यात्सीताऽलाभे नरामदुःखानिवृत्तिश्चेत्यतःपक्षांतरमथवेति एवंसतितल्लाभोपिसंभाव्यतइत्याशयः ॥ ४९ ॥ रावणस्यबलाद्यानयनेपिसीतांराक्षसाहन्युरितितदलाभएवेत्यतःशोकपरीतःपक्षांतरंचिंतयामास यावत्सीतामिति वर्तमानसमीपेलट् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ नन्वत्रावस्थितिनिश्चयेपुनःपुनरन्वेषणंसफलंस्यादतआह संपातिवचनादिति तद्वचनविश्वासादेवेत्यर्थः तत्तुतत्पक्षमरोहान्निश्चितंप्रमाणं ननुतद्वचनविश्वासादेवरामंप्रतिसीतात्रास्तीत्युक्त्वाशीघ्रंसएवात्रानेयः किमनेनकालविलंबेनेत्यत्राह रामंयदीति रावणेहतेपिमयेवअन्विष्यमाणानदृश्येतरामेणापि तदद‍र्श

काममस्तुहृतासीताप्रत्याचीर्णंभविष्यति ॥ ४८ ॥ अथवैनंसमुत्क्षिप्यउपर्युपरिसागरं ॥ रामायोपहरिष्यामिपशुंपशुपतेरिव ॥ ४९ ॥ इतिचिंतासमापन्नःसीतामनधिगम्यतां ॥ ध्यानशोकपरीतात्माचिंतयामासवानरः ॥ ५० ॥ यावत्सीतांनपश्यामिरामपत्नींयशस्विनीं ॥ तावदेतांपुरींलंकांविचिनोमिपुनःपुनः ॥ ५१ ॥ संपातिवचनाच्चापिरामंयद्यानयाम्यहं ॥ अपश्यन्राघवोभार्यांनिर्दहेत्सर्ववानरान् ॥ ५२ ॥ इहैवनियताहारोवत्स्यामिनियतेंद्रियः ॥ नमत्कृतेविनश्येयुःसर्वेतेनरवानराः ॥ ५३ ॥ अशोकवनिकाचापिमहतीयंमहाद्रुमा ॥ इमामधिगमिष्यामिनहीयंविचितामया ॥ ५४ ॥ वसूनूरुद्रांस्तथादित्यानश्विनौमरुतोपिच ॥ नमस्कृत्वागमिष्यामिरक्षसांशोकवर्धनः ॥ ५५ ॥ जित्वातुराक्षसान्देवीमिक्ष्वाकुकुलनंदिनीं ॥ संप्रदास्यामिरामायसिद्धीमिवतपस्विने ॥ ५६ ॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाचिंताविग्रथितेंद्रियः ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्हनूमान्मारुतात्मजः ॥ ५७ ॥ नमोस्तुरामायसलक्ष्मणायदेव्यैचतस्यैजनकात्मजायै ॥ नमोस्तुरुद्रेंद्रयमानिलेभ्योनमोस्तुचंद्राग्निमरुद्गणेभ्यः ॥ ५८ ॥

नेरामःसर्ववानरनाशंकरिष्यतीतिभावः ॥ ५२ ॥ तस्मादिहैवनियताहारोवत्स्यामि विनश्येयुः सीतामदृष्ट्वामद्गमनानंतरमितिभावः ॥ ५३ ॥ एवंचिंताकुलोऽनन्विष्टदेशंदृष्ट्वासंपातिवचनात्तत्रसीतास्थितिंनिश्चिन्वानआहाशोकेति ॥ ५४ ॥ तत्राप्यप्राप्तिशंकयातद्दर्शनप्रतिबंधकदुरितक्षयायदेवानुकूल्यंसंपादयति वसूनिति चाद्रामादीन् ॥ ५५ ॥ तपस्विनेसिद्धीमिव तपःफलमिव तपःप्रसन्नादेवतेतिशेषः ॥ ५६ ॥ चिंतयाविग्रथितानिसंबद्धानिव्याकुलानिइंद्रियाणियस्यसः ॥ ५७ ॥ प्रतिज्ञातंनमस्कारमनुतिष्ठति नमोस्तुरामायेति अनेनरामस्यभगवदवतारत्वंसूचितं रुद्रादिनमस्कारेणविराजोभगवतोनतिः ॥ ५८ ॥

स्वामित्वात्सूर्यांशत्वाच्चसुग्रीवनतिः अशोकवनिकांगतः मनसेतिशेषः अशोकवनिकांप्रतीतिपाठेगतइत्यध्याहारः ॥ ५९ ॥ उत्तरंगमनोत्तरकर्तव्यकृत्यं ॥ ६० ॥ चिंताहेतुंदर्शयति ध्रुवमिति वनाकुलाकाननावृता संस्काराःखननसेकादिरूपवृक्षसंस्काराः अत्रध्रुवंरक्षोबहुलेत्युत्प्रेक्षयाचंद्रास्तःसूचितः अन्यथातत्प्रकाशेननिश्चयएवस्यात् ॥ ६१ ॥ अत्राशोकवनिकायांविहिताःनियुक्ताः विश्वात्मावायुः ॥ ६२ ॥ मयाआत्मा शरीरमित्यर्थः रावणस्यअर्थेइत्यनुकर्षः रावणकर्तृकदर्शनपरिहारायेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ पुनःसर्वात्मनाकार्यसिद्धयेस्मरति ब्रह्मेत्यादि देवाभगवदवयवदेवाः तानेवदर्शयति अग्निश्चेत्यादि सिद्धिंदिशंत्वित्यन्वयः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ भूतानांप्रभुःप्रजापतिः दास्यंति तेषामप्यस्यार्थस्येष्टत्वादितिभावः पूर्वप्रार्थना

सतेभ्यस्तुनमस्कृत्वासुग्रीवायचमारुतिः ॥ दिशःसर्वाःसमालोक्यसोशोकवनिकांप्रति ॥ ५९ ॥ सगत्वामनसापूर्वमशोकवनिकांशुभां ॥ उत्तरंचिंतयामासवानरोमारुतात्मजः ॥ ६० ॥ ध्रुवंतुरक्षोबहुलाभविष्यतिवनाकुला ॥ अशोकवनिकापुण्यासर्वसंस्कारसंस्कृता ॥ ६१ ॥ रक्षिणश्चात्रविहितानूनंरक्षंतिपादपान् ॥ भगवानपिविश्वात्मानातिक्षोभंप्रवायति ॥ ६२ ॥ संक्षिप्तोयंमयात्माचरामार्थेरावणस्यच ॥ सिद्धिंदिशंतुमेसर्वेदेवाःसर्षिगणास्त्विह ॥ ६३ ॥ ब्रह्मास्वयंभूर्भगवान्देवाश्चैवतपस्विनः ॥ सिद्धिमग्निश्चवायुश्चपुरुहूतश्चवज्रभृत् ॥ ६४ ॥ वरुणःपाशहस्तश्चसोमादित्यौतथैवच ॥ अश्विनौचमहात्मानौमरुतःसर्वएवच ॥ ६५ ॥ सिद्धिंसर्वाणिभूतानिभूतानांचैवयःप्रभुः ॥ दास्यंतिममयेचान्येप्यदृष्टाःपथिगोचराः ॥ ६६ ॥ तदुन्नसंपांडुरदंतमव्रणंशुचिस्मितंपद्मपलाशलोचनं ॥ द्रक्ष्येकदार्यावदनंकदान्वहंप्रसन्नताराधिपतुल्यवर्चसं ॥ ६७ ॥ क्षुद्रेणहीनेननृशंसमूर्तिनासुदारुणालंकृतवेषधारिणा ॥ बलाभिभूताह्यबलातपस्विनीकथंनुमेदृष्टिपथेऽद्यसाभवेत् ॥ ६८ ॥ इत्यार्षेश्री॰ वा॰ आदि॰ सुं॰ कां॰ त्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

इदानींतुतन्निश्चयः पथिगोचराअदृष्टाअपिपथिमार्गेगोचरत्वेनसिद्धिदत्वेनशास्त्रेऽदृष्टाःअनुक्ताःअपिनादृष्टाश्चयेतेऽपिसिद्धिंदास्यंति ॥ ६६ ॥ उच्छ्रितानासायस्मिंस्तत्पांडुरंवियोगवशात् अव्रणमनवद्यं ॥ ६७ ॥ सुदारुणोप्यलंकृतवेषधारीविश्वसनीयवेषधारीतेन ॥ ६८ ॥ हृचमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडे त्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥३१॥ ध्यात्वाउत्प्लवनंनिश्चित्यतांसीतांमनसाऽधिगम्यध्यात्वातस्यरावणस्यवेश्मनःवेश्मप्राकारात्प्राकारंवनप्राकारंअवप्लुतःउत्प्लवनेनप्राप्तः ॥ १ ॥ संहृष्टसर्वांगःपुलकितसर्वांगः वसंता
दौवसंतादिसर्वर्तुषुसन्निहितैःपुष्पैःपुष्पिताग्रान् ॥ २ ॥ भव्यान्युज्जफलान् उद्दालकान्वृक्षविशेषाः नागवृक्षान्नागकेसरवृक्षान् कपिमुखान्कपिमुखाकारफलवतः चूतविशेषणमेतत्॥३॥
ज्यामुक्तःरामेणेतिशेषः॥ ४ ॥ विचित्रांविचित्रपर्यंतां राजतैःरजतादिसंस्कृतैस्तद्वर्णैर्वा ॥ ५॥ चित्रकाननांचित्रद्रुमखंडां उदितादित्यसंकाशां पुष्पैरितिशेषः ॥ ६ ॥ पुष्पोपगफलो
पगैःपुष्पफलयुतैः ॥ ७ ॥ कालेसर्वस्मिन्नपि प्रहृष्टमनुजांमुखविकासादिलिंगकहर्षवज्जनां मृगादीन्मदेनाकुलयतितां प्रहृष्टमनुजेकालेइतिपदद्वयेसप्तम्यंतपाठे तादृक्कालेवसंतप्राग्

समुहूर्तमिवध्यात्वामनसाचाधिगम्यतां॥ अवप्लुतोमहातेजाःप्राकारंतस्यवेश्मनः॥ १ ॥ सतुसंहृष्टसर्वांगःप्राकारस्थोमहाकपिः॥ पुष्पिताग्रान्वसं
तादौददर्शविविधान्द्रुमान्॥ २ ॥ सालानशोकान्भव्यांश्चचंपकांश्चसुपुष्पितान्॥ उद्दालकान्नागवृक्षांश्चूतान्कपिमुखानपि॥ ३ ॥ तथाम्रवणसंपन्नां
ल्लताशतसमन्वितान्॥ ज्यामुक्तइवनाराचःपुप्लुवेवृक्षवाटिकां ॥ ४ ॥ सप्रविश्यविचित्रांतांविहगैरभिनादितां ॥ राजतैःकांचनैश्चैवपादपैःसर्वतो
वृतां ॥ ५ ॥ विहगैर्मृगसंघैश्चविचित्रांचित्रकाननां ॥ उदितादित्यसंकाशांददर्शहनुमान्बली॥ ६ ॥ वृतैर्नानाविधैर्वृक्षैःपुष्पोपगफलोपगैः ॥ कोकि
लैर्भृंगराजैश्चमत्तैर्नित्यनिषेवितां ॥ ७ ॥ प्रहृष्टमनुजांकालेमृगपक्षिमदाकुलां ॥ मत्तबर्हिणसंघुष्टांनानाद्विजगणायुतां ॥ ८ ॥ मार्गमाणोवरारोहां
राजपुत्रीमनिंदितां ॥ सुखप्रसुप्तान्विहगान्बोधयामासवानरः ॥ ९ ॥ उत्पतद्भिर्द्विजगणैःपक्षैर्वातैःसमाहताः ॥ अनेकवर्णाविविधामुमुचुःपुष्पवृष्
यः ॥ १० ॥ पुष्पावकीर्णःशुशुभेहनूमान्मारुतात्मजः ॥ अशोकवनिकामध्येयथापुष्पमयोगिरिः ॥ ११ ॥ दिशःसर्वाभिधावंतंवृक्षखंडगतंकपिं ॥
दृष्ट्वासर्वाणिभूतानिवसंतइतिमेनिरे॥ १२ ॥

भवे तत्सन्निहितेकालेइत्यर्थः ॥ ८ ॥ बोधयामास शाखाचंक्रमणेनेतिभावः ॥ ९ ॥ पक्षैरुत्पतद्भिरित्यन्वयः समाहताःवृक्षाइतिशेषः पुष्पवृष्टयःपुष्पवृष्टीः ॥ १० ॥ ११ ॥ सर्वाभि ॥३१॥
धावंतमितिसंधिरार्षः वसंतइतिमेनिरेइति अन्यस्येहवनेऽशक्यप्रवेशत्वाद्वसंतएववृक्षसंचारोचितंकपिरूपमास्थायचरतीतिमेनिरेइत्यर्थः एतेनद्रष्टॄणांतस्मिन्विमतिनिवृत्तिरीश्वरानुग्रहा
दितिसूचितं ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ बहुप्रकारंकंपिताः ॥ १४ ॥ निर्धूतपत्राणिशिखराण्यग्राणिचयेषांते धूर्ताअक्षधूर्ताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्कंधमात्रस्याश्रयाःनतुपुष्पादीनां अतएवागमाःअसेव्याः मारुतेनत
त्पुत्रेणहनूमता विनिर्धुताइतिह्रस्वआर्षइतिकतकस्तद्वृथा ह्रस्वस्यापिधुञःसत्त्वात् ॥ १७ ॥ वर्णकोविलेपनं निपीतःशुभदंतयुक्तःओष्ठोयस्याःसा ॥ १८ ॥ लांगूलहस्तैरित्यत्रैकत्वा

वृक्षेभ्यःपतितैःपुष्पैरवकीर्णापृथग्विधैः ॥ रराजवसुधातत्रप्रमदेवविभूषिता ॥ १३ ॥ तरस्विनातेतरवस्तरसाबहुकंपिताः ॥ कुसुमानिविचित्राणि
ससृजुःकपिनातदा ॥ १४ ॥ निर्धूतपत्रशिखराःशीर्णपुष्पफलद्रुमाः ॥ निक्षिप्तवस्त्राभरणाधूर्ताइवपराजिताः ॥ १५ ॥ हनूमतावेगवताकंपितास्तेन
गोत्तमाः ॥ पुष्पपत्रफलान्याशुमुमुचुःफलशालिनः ॥ १६ ॥ विहंगसंघैर्हीनास्तेस्कंधमात्राश्रयाद्रुमाः ॥ बभूवुरगमाःसर्वेमारुतेनविनिर्धुताः ॥ १७ ॥
विधूतकेशीयुवतिर्यथाम्रदितवर्णका ॥ निपीतशुभदंतोष्ठीनखैर्दंतैश्चविक्षता ॥ १८ ॥ तथालांगूलहस्तैस्तुचरणाभ्यांचमर्दिता ॥ तथैवाशोकवनि
काप्रभग्नवरपादपा ॥ १९ ॥ महालतानांदामानिव्यधमत्तरसाकपिः ॥ यथाप्रावृषिवेगेनमेघजालानिमारुतः ॥ २० ॥ सतत्रमणिभूमीश्चराजती
श्चमनोरमाः ॥ तथाकांचनभूमीश्चविचरन्ददृशेकपिः ॥ २१ ॥ वापीश्चविविधाकाराःपूर्णाःपरमवारिणा ॥ महार्हैर्मणिसोपानैरुपपन्नास्ततस्ततः
॥ २२ ॥ मुक्ताप्रवालसिकताःस्फाटिकांतरकुट्टिमाः ॥ कांचनैस्तरुभिश्चित्रैस्तीरजैरुपशोभिताः ॥ २३ ॥ बुद्धपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥
नत्यूहरुतसंघुष्टाहंससारसनादिताः ॥ २४ ॥ दीर्घाभिर्द्रुमयुक्ताभिःसरिद्भिश्चसमंततः ॥ अमृतोपमतोयाभिःशिवाभिरुपसंस्कृताः ॥ २५ ॥ लताश
तैरवतताःसंतानकुसुमावृताः ॥ नानागुल्मावृतवनाःकरवीरकृतांतराः ॥ २६ ॥ ततोंबुधरसंकाशंप्रवृद्धशिखरंगिरिं ॥ विचित्रकूटंकूटैश्चसर्वतःपरि
वारितं ॥ २७ ॥

भावआर्षः ॥ १९ ॥ दामानिजालानि ॥ २० ॥ २१ ॥ उच्यमानविशिष्टावापीर्ददर्श श्लोकपंचकमेकंवाक्यं ॥ २२ ॥ मुक्ताप्रवालरूपाएवसिकतायासां आंतरकुट्टिमाःअभ्यंतरनि
बद्धभूमियुताः ॥ २३ ॥ नत्यूहोदात्यूहः ॥ २४ ॥ द्रुमयुक्ताभिःतीरद्रुमयुक्ताभिः वापीनांसरिदुपस्कृतत्वंनित्यंपूर्णजलत्वाय ॥ २५ ॥ संतानःकल्पवृक्षः गुल्मावृतवनाः वनंजलं कर
वीरैःकृतमंतरंगवाक्षस्थानीयंयासांताः ॥ २६ ॥ ततोवापीदर्शनानंतरं ॥ २७ ॥

जगतिलोके रम्यंसुंदरवस्तुभ्योपिपरमसुंदरं तीर्थस्तुजगतीपर्वतमित्यर्थः ह्रस्वआर्षः नृत्पर्वतमितियावदितिव्याचक्षाणउपेक्ष्यएव ॥ २८ ॥ निपतितांनिःसृतां समुत्पत्त्यकोपादुत्थायप तितांभूमिशयितां ॥२९॥ जलेनपतितायैःपादपैः परिणाहवशादधःप्रसृतशाखाद्वारेणजलनिपतितापत्वंवृक्षाणांकूलात्पातेनवा प्रियंप्रतिक्रुद्धांप्रियसमीपादन्यत्रजिगमिषुंप्रियबंधुभिः सखीभिर्वार्यमाणांप्रमदामिव ॥ ३० ॥ अतएवकांतस्यप्रसन्नांपुनरुपस्थितांकांतामिवपुनरावृत्ततोयांवृक्षाग्रप्रतिघातात्परावृत्तजलांददर्श ॥ ३१ ॥ तस्यपर्वतस्य पद्मिन्यःपद्मिनीःअ

शिलागृहैरवतलंनानावृक्षसमावृतं ॥ ददर्शकपिशार्दूलोरम्यंजगतिपर्वतं॥२८॥ददर्शचनगात्तस्मान्नदींनिपतितांकपिः॥ अंकादिवसमुत्पत्यप्रिय स्यपतितांप्रियां॥ २९॥ जलेनपतिताग्रैश्चपादपैरुपशोभितां॥ वार्यमाणामिवक्रुद्धांप्रमदांप्रियबंधुभिः ॥३०॥ पुनरावृत्ततोयांचददर्शसमहाक पिः॥प्रसन्नामिवकांतस्यकांतांपुनरुपस्थितां॥३१॥तस्यादूरात्सपद्मिन्योनानाद्विजगणायुताः॥ ददर्शकपिशार्दूलोहनूमान्मारुतात्मजः॥३२॥कृत्रि मांदीर्घिकांचापिपूर्णांशीतेनवारिणा॥ मणिप्रवरसोपानांमुक्तासिकतशोभितां॥ ३३॥ विविधैर्मृगसंघैश्चविचित्रांचित्रकाननां ॥ प्रासादैःसुम हद्भिश्चनिर्मितैर्विश्वकर्मणा॥ ३४॥ काननैःकृत्रिमैश्चापिसर्वतःसमलंकृतां॥ येकेचित्पादपास्तत्रपुष्पोपगफलोपगाः ॥ ३५॥ सच्छत्राःसवितर्दी काःसर्वेसौवर्णवेदिकाः॥ लताप्रतानैर्बहुभिःपर्णैश्चबहुभिर्वृतां ॥ ३६ ॥ कांचनींशिंशपामेकांददर्शसमहाकपिः॥ वृतांहेममयीभिस्तुवेदिकाभिः समंततः॥ ३७॥ सोपश्यद्भूमिभागांश्चनगप्रस्रवणानिच॥ सुवर्णवृक्षानपरान्ददर्शशिखिसन्निभान्॥ ३८ ॥ तेषांद्रुमाणांप्रभयामेरोरिवमहाक पिः॥ अमन्यततदावीरःकांचनोस्मीतिसर्वतः॥ ३९॥

कृत्रिमदीर्घिकाः ॥ ३२ ॥ उच्यमानविशेषणांकृत्रिमांदीर्घिकामपिददर्श सिकतशोभितामित्यत्रह्रस्वआर्षः ॥ ३३ ॥ प्रासादैरित्यस्ययुतामितिशेषः ॥ ३४ ॥ येकेचित्तत्रवृक्षास्तेसर्वे पिपुष्पफलोभययुताएवेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सच्छत्राःछत्राकारसंस्थानवंतः तेनशीतलच्छायत्वंसूचितं सवितर्दीकाःसवेदिकाः सौवर्णवेदिकाःराजतादिमहावेदिकोपरिकृतसौवर्णवेदिका इत्यर्थः लतेत्यर्धमुत्तरान्वयि ॥ ३६ ॥ एकांमुख्यां वृक्षांतरसंबंधरहितांच कांचनींतद्वर्णां शिंशपां पिच्छिलागुरुशिंशपाइतिकोशः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मेरोःप्रभयादिवाकरइव तेषांद्रुमा णांप्रभयाकांचनोस्मीत्यमन्यत कांचनवर्णमात्मशरीरंवीक्षतेस्मेत्यर्थः ॥ ३९ ॥

तान्कांचनानिति किंकिण्यस्तेषुफलादिवत्सहजाः अतएवविस्मयमागमत् ॥ ४० ॥ तेषांतरुधर्ममप्याह सुपुष्पिताग्रानिति तरुणाःकोमलाःअंकुराःपल्लवाश्चयेषांतान्दृष्ट्वाविस्मयंप्राप्त इत्यन्वयः तांयस्याःपर्यंतवृक्षाएवंभूतास्तामारुह्यचिंतयामासेतिशेषः ॥ ४१ ॥ इतइति आगतामितिशेषः तदेवस्पष्टयति इतश्चेतश्चेति ॥ ४२ ॥ रम्येयमशोकवनिकादुरात्मनोरावण स्यैवदृढंध्रुवं राक्षसांतरस्यैवंविधतदसंभवात् ॥४३॥ नलिनीचेयंरम्या साचराजमहिषीत्वाद्रम्यप्रिया अतएवेमांनलिनींनूनमेष्यति ॥४४॥ अरामारामवियुक्ता राजमहिषीत्वादेवउद्या नवनसंचारकुशला ॥ ४५ ॥ अयमेवार्थआदरेणबुद्धिस्थैर्यार्थंत्रिरावर्त्यते अथवेति सर्वथेत्यर्थः नतुपक्षांतरमिदंतत्त्वासंभवात् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अशोकवनिकांतःशिंशपाप्रदेशेसीता

तान्कांचनान्वृक्षगणान्मारुतेनप्रकंपितान् ॥ किंकिणीशतनिर्घोषान्दृष्ट्वाविस्मयमागमत् ॥ ४० ॥ सुपुष्पिताग्रान्रुचिरांस्तरुणांकुरपल्लवान्॥ तामारुह्यमहावेगःशिंशपांपर्णसंवृतां ॥ ४१ ॥ इतोद्रक्ष्यामिवैदेहींरामदर्शनलालसां ॥ इतश्चेतश्चदुःखार्तांसंतपंतींयदृच्छया॥ ४२॥ अशोकव निकाचेयंदृढंरम्यादुरात्मनः॥ चंदनैश्चंपकैश्चापिबकुलैश्चविभूषिता ॥ ४३ ॥ इयंचनलिनीरम्याद्विजसंघनिषेविता ॥ इमांसाराजमहिषीनूनमेष्य तिजानकी॥ ४४॥ साऽरामाराजमहिषीराघवस्यप्रियासदा ॥ वनसंचारकुशलाध्रुवमेष्यतिजानकी ॥ ४५॥ अथवामृगशावाक्षीवनस्यास्यवि चक्षणा॥ वनमेष्यतिसाऽद्येहरामचिंतासुकर्शिता॥ ४६॥ रामशोकाभिसंतप्तासादेवीवामलोचना॥ वनवासरतानित्यमेष्यतेवनचारिणी॥४७॥ वनेचराणांसततंनूनंस्पृहयतेपुरा ॥ रामस्यदयिताचार्याजनकस्यसुतासती ॥ ४८॥ संध्याकालमनाःश्यामाध्रुवमेष्यतिजानकी॥ नदींचेमांशुभ जलांसंध्यार्थेवरवर्णिनी ॥ ४९॥ तस्याश्चाप्यनुरूपेयमशोकवनिकाशुभा॥ शुभायाःपार्थिवेंद्रस्यपत्नीरामस्यसंमता॥ ५०॥

याआगमनेहेत्वंतरमुन्नयति वनेचराणामिति मृगपक्ष्यादीनामित्यर्थः ॥ ४८ ॥ संध्यादिनरात्र्योःसंधिरूपानुष्ठानकालोयस्यकर्मणस्तत्रमनोयस्याःसा तथासंध्यार्थेसंध्याकालक्रिय माणस्नानाद्यर्थे पूर्ववदेवात्राप्युक्तस्यैवार्थस्यावृत्तिः रात्रिशेषेहनुमतोऽस्यवचसःप्रवृत्तेःसंध्याशब्देनात्रप्रातःकालोविवक्षितः तत्रकर्तव्यस्नानादौचास्येवस्त्रीणामप्यधिकारइतिकथंस्त्री णांसंध्यावंदनमितिपरास्तंवेदितव्यं किंचसम्यग्भगवद्ध्यानस्यैवसंध्यापदार्थत्वेनास्येवतत्रस्त्रियाअधिकारः गायत्रीमंत्रेणतदर्थस्मरणपूर्वकध्यानेतुद्विजस्यैवाधिकारइत्यन्यत् ॥ ४९ ॥ यारामस्यपत्नीसंमताचपतिव्रतेतिसर्वजनस्यतस्याःशुभायाःइयंनदीअशोकवनिकाचअनुरूपायोग्या ॥ ५० ॥

॥५१॥ प्रतीक्षमाणः सीताया आगमनमिति शेषः अवेक्षमाण इतस्ततोऽवलोकयन् पर्णघने सुपुष्पिते शिंशपावृक्षे निलीनः सन्सर्वं वनं ददर्शेत्यन्वयः ॥५२॥ रममाणः इति रामाभिरामे श्रीरामीयेरामायणतिलके वाल्मीकीये आदि० सुंदरकांडे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥ ॥९॥ ॥९॥ वीक्षमाण इतस्ततोवलोकयन् तत्रस्थः शिंशपास्थः मार्गमाणः मैथिलीहेतुनाऽधोदृष्ट्वा महीमवेक्षमाणः सर्वांतां अशोकवनिकामन्ववैक्षत ॥ १॥ तां विशिनष्टि संतानकेति संतानकलताभिः सहितैः पादपैरित्यर्थः ॥२॥ तां स ददर्शेत्यन्वयः नंदनसंकाशां तद्वच्चंदनद्राक्षायनेकोपादेयवस्तुमतीं ॥३॥ बद्धासनैः कुथैरास्तरणैश्चोपेतां उपर्युपरिभूमियुक्ता गृहा बद्धभूमिगृहाः ॥४॥ सर्वर्तुषु कुसुमानि येषां तैः पादपैर्युक्तां सूर्योदयप्रभां उद्यत्सूर्यसमकांतिं ॥५॥ तत्रस्थः शिंशपास्थो मा

यदि जीवति सा देवी ताराधिपनिभानना ॥ आगमिष्यति साऽवश्यमिमां शीतजलां नदीं ॥ ५१ ॥ एवं तु गत्वा हनुमान्महात्मा प्रतीक्षमाणो मनुजेंद्रपत्नीं ॥ अवेक्षमाणश्च ददर्श सर्वं सुपुष्पिते पर्णघने निलीनः ॥ ५२ ॥ इत्यार्षे० श्रीम० वा० आदि० सुं० चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥ ॥९॥ ॥ स वीक्षमाणस्तत्रस्थो मार्गमाणश्च मैथिलीं ॥ अवेक्षमाणश्च महीं सर्वां तामन्ववैक्षत ॥ १ ॥ संतानकलताभिश्च पादपैरुपशोभितां ॥ दिव्यगंधरसोपेतां सर्वतः समलंकृतां ॥ २ ॥ तां स नंदनसंकाशां मृगपक्षिभिरावृतां ॥ हर्म्यप्रासादसंबाधां कोकिलाकुलनिःस्वनां ॥ ३ ॥ कांचनोत्पलपद्माभिर्वापीभिरुपशोभितां ॥ बद्धासनकुथोपेतां बद्धभूमिगृहायुतां ॥ ४ ॥ सर्वर्तुकुसुमै रम्यैः फलवद्भिश्च पादपैः ॥ पुष्पितानामशोकानां श्रिया सूर्योदयप्रभां ॥ ५ ॥ प्रदीप्तामिव तत्रस्थो मारुतिः समुदैक्षत ॥ निष्पत्रशाखां विहगैः क्रियमाणामिवासकृत् ॥ ६ ॥ विनिष्पतद्भिः शतशश्चित्रैः पुष्पावतंसकैः ॥ समूलपुष्परचितैरशोकैः शोकनाशनैः ॥ ७ ॥ पुष्पभारातिभारैश्च स्पृशद्भिरिव मेदिनीं ॥ कर्णिकारैः कुसुमितैः किंशुकैश्च सुपुष्पितैः ॥ ८ ॥ स देशः प्रभया तेषां प्रदीप्त इव सर्वतः ॥ पुन्नागाः सप्तपर्णाश्च चंपकोद्दालकास्तथा ॥ ९ ॥

रुतिरशोकपुष्पैः प्रदीप्तामिवोदैक्षतेत्युत्प्रेक्षा असकृच्छतशो विनिष्पतद्भिश्चित्रैः पुष्पाण्यवतंसवत्प्रतीयमानानि येषां तैर्विहगैर्निबिडशाखामपि निष्पत्रशाखां क्रियमाणां बहुपक्षिपक्षपिहितपर्णतया पत्ररहितशाखामिवेत्यर्थः तथा उच्यमानविशेषणैरशोकैः पुष्पभारेण पुष्पसमूहेन जनितातिभारैरत एवातिभारवशादतिप्रह्वशाखतया भूमिस्पृशद्भिः कर्णिकारैः किंशुकैश्च युतः स देशस्तेषां प्रभया प्रदीप्त इव ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ नीलांजननिभा इति एवमुक्त्याऽशोकानामनेकवर्णपुष्पवत्त्वं सूचितं विबुधोद्यानं नंदनं यथा नंदनं आल्हादकं तद्वदाह्लादकं चैत्ररथं कुबेरवनं यथा चित्रं तद्वच्चित्रं ॥ ११ ॥ तदुभयमप्यतिवृत्तमिव अतिक्रम्येव स्थितं पुष्परूपज्योतिर्गणैरायुतं ॥ १२ ॥ पुष्परूपैः रत्नशतैः ॥ १३ ॥ मृगादिभिः स्वीयैर्नानाविधैः शब्दैः रम्यं कृतं एवं विशेषणकमुद्यानमशोकवनिकांतर्गतं ददर्शेत्यनुकर्षः ॥ १४ ॥ शैलेंद्रो हिमवान् तस्यां पूर्ववर्णितायां ॥ १५ ॥ चैत्यं वर्तुलाकारत्वाद्बुद्धायतनमिव प्रासादं स्तंभसहस्रेणाधारभूतेन स्थितं ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रांशुभावत्वादुच्च

विवृद्धमूला बहवः शोभंते स्म सुपुष्पिताः ॥ शातकुंभनिभाः केचित्केचिदग्निशिखप्रभाः ॥ १० ॥ नीलांजननिभाः केचित्तत्राशोकाः सहस्रशः ॥ नंदनं विबुधोद्यानं चित्रं चैत्ररथं यथा ॥ ११ ॥ अतिवृत्तमिवाचिंत्यं दिव्यं रम्यं श्रियायुतं ॥ द्वितीयमिव चाकाशं पुष्पज्योतिर्गणायुतं ॥ १२ ॥ पुष्परत्नशतैश्चित्रं पंचमं सागरं यथा ॥ सर्वर्तुपुष्पैर्निचितं पादपैर्मधुगंधिभिः ॥ १३ ॥ नानानिनादैरुद्यानं रम्यं मृगगणद्विजैः ॥ अनेकगंधप्रवहं पुण्यगंधं मनोहरं ॥ १४ ॥ शैलेंद्रमिव गंधाढ्यं द्वितीयं गंधमादनं ॥ अशोकवनिकायां तु तस्यां वानरपुंगवः ॥ १५ ॥ स ददर्शाविदूरस्थं चैत्यप्रासादमूर्जितं ॥ मध्ये स्तंभसहस्रेण स्थितं कैलासपांडुरं ॥ १६ ॥ प्रवालकृतसोपानं तप्तकांचनवेदिकं ॥ मुष्णंतमिव चक्षूंषि द्योतमानमिव श्रिया ॥ १७ ॥ निर्मलं प्रांशुभावत्वादुल्लिखंतमिवांबरं ॥ ततो मलिनसंवीतां राक्षसीभिः समावृतां ॥ १८ ॥ उपवासकृशां दीनां निःश्वसंतीं पुनः पुनः ॥ ददर्श शुक्लपक्षादौ चंद्ररेखामिवामलां ॥ १९ ॥ मंदप्रख्यायमानेन रूपेण रुचिरप्रभां ॥ पिनद्धां धूमजालेन शिखामिव विभावसोः ॥ २० ॥ पीतेनैकेन संवीतां क्लिष्टेनोत्तमवाससा ॥ सपंकामनलंकारां विपद्मामिव पद्मिनीं ॥ २१ ॥ पीडितां दुःखसंतप्तां परिक्षीणां तपस्विनीं ॥ ग्रहेणांगारकेणेव पीडितामिव रोहिणीं ॥ २२ ॥ अश्रुपूर्णमुखीं दीनां कृशामनशनेन च ॥ शोकध्यानपरां दीनां नित्यं दुःखपरायणां ॥ २३ ॥

स्वभावत्वात् ततस्तद्दर्शनानंतरं मलिनवासः संवीतत्वादिविशेषणवतीं सीतां दूरादेव तन्मूलस्थां ददर्शेत्यनुकर्षः ॥ १८ ॥ १९ ॥ मंदप्रख्यायमानेन इदमिदमिति इदंतदिनिवाकथंचिद्दृश्यमानेन रूपेण स्वरूपेणोपलक्षितां ॥ २० ॥ क्लिष्टेन जीर्णेन पांसुष्वास्तरणेन वा क्लिष्टेन सपंकां मलवच्छरीरां पद्मिनी लक्ष्मीर्लता च ॥ २१ ॥ अंगारकेणेव तत्तुल्येन ग्रहेण केतुनापीडितां रोहिणीमिव ॥ २२ ॥ २३ ॥

प्रियंजनंरामलक्ष्मणसुग्रीवादिरूपंजनं श्वगणेनशुनांगणेन ॥ २४ ॥ जघनंपृष्ठभागंगतयाप्राप्तयैकयाहरणदिनकृतैकसंस्कारवत्या यद्वा पुरोभागीयवेणीद्वयराहित्येनपृष्ठलंबयैकयावे
ण्यानीलनागाभयानीलसर्पतुल्ययावेण्योपलक्षितां अनेनतत्स्पर्शेऽन्यस्यमरणमेवेतिसूचितं मेघापायेनीलयावनराज्योपलक्षितांमहीमिवस्थितां ॥ २५ ॥ २६ ॥ उपपादिभिःसीता
त्वनिश्चयोपपादनसमर्थैः तत्कारणंप्रत्यभिज्ञानमाह ह्रियमाणेति यथारूपादृष्टायादृग्वेषवर्णादिमतीअनुभूतातथारूपेयं भेदेहिप्रत्यभिज्ञानमनुपपन्नमितिभावः ॥ २७ ॥ पूर्णचंद्रा
ननत्वादिगुणवतींनिरीक्ष्यतस्यबुद्धिःसंदिदिहेइत्यष्टत्रिंशत्श्लोकेनान्वयः सुभ्रूंसुभ्रुवं ॥ २८ ॥ सर्वादिशोवितिमिराःकुर्वती नीलकंठींसौभाग्यसूचकेंद्रनीलमणिमयकंठस्थभूषणप्रभ

प्रियंजनमपश्यंतींपश्यंतींराक्षसीगणं ॥ स्वगणेनमृगींहीनांश्वगणेनावृतामिव ॥ २४ ॥ नीलनागाभयावेण्याजघनंगतयैकया ॥ नीलयानीरदा
पायेवनराज्यामहीमिव ॥ २५ ॥ सुखार्हांदुःखसंतप्तांव्यसनानामकोविदां ॥ तांविलोक्यविशालाक्षीमधिकंमलिनांकृशां ॥ २६ ॥ तर्कयामास
सीतेतिकारणैरुपपादिभिः ॥ ह्रियमाणातदातेनरक्षसाकामरूपिणा ॥ २७ ॥ यथारूपाहिदृष्टासातथारूपेयमंगना ॥ पूर्णचंद्राननांसुभ्रूंचारुवृत्त
पयोधरां ॥ २८ ॥ कुर्वतींप्रभयादेवींसर्वावितिमिरादिशः ॥ तांनीलकंठींबिंबोष्ठींसुमध्यांसुप्रतिष्ठितां ॥ २९ ॥ सीतांपद्मपलाशाक्षींमन्मथस्य
रतिंयथा ॥ इष्टांसर्वस्यजगतःपूर्णचंद्रप्रभामिव ॥ ३० ॥ भूमौसुतनुमासीनांनियतामिवतापसीं ॥ निःश्वासबहुलांभीरुंभुजगेंद्रवधूमिव ॥ ३१ ॥
शोकजालेनमहताविततेननराजतीं ॥ संसक्तांधूमजालेनशिखामिवविभावसोः ॥ ३२ ॥ तांस्मृतीमिवसंदिग्धामृद्धिंनिपतितामिव ॥ विहता
मिवचश्रद्धामाशांप्रतिहतामिव ॥ ३३ ॥ सोपसर्गांयथासिद्धिंबुद्धिंसकलुषामिव ॥ अभूतेनापवादेनकीर्तिंनिपतितामिव ॥ ३४ ॥

यातद्वर्णकंठां सुप्रतिष्ठितांसुप्रतिष्ठितसर्वावयवसंस्थानां ॥ २९ ॥ चंद्रप्रभासादृश्यंसर्वानंदकरत्वेन ॥ ३० ॥ नियतांभूशयनादिरूपनियमवतीं तापसीमिवभूमावासीनां भुजगेंद्रवधूसा
दृश्यंदुष्प्रधृष्यत्वेनरक्षःकुलनाशकत्वेनच ॥ ३१ ॥ नराजतींअराजतीं विभावसोःशिखामिवपातिव्रत्यतेजसाज्वलंतीं ॥ ३२ ॥ स्मृतीमिवेतिदीर्घआर्षः संदिग्धामर्थसंदेहवतीं ऋद्धिमै
श्वर्यं निपतितामन्यायवशादितिभावः विहतांनास्तिकबुद्ध्येतिभावः प्रतिहतांस्वविषयालाभादितिभावः ॥ ३३ ॥ सोपसर्गांसविघ्नां सकलुषांरागद्वेषादिकालुष्यवतीं अभूतेनापवादे
नकेवलमारोपितेनकलंकेन ॥ ३४ ॥

रामोपरोधःरामसेवाप्रतिबंधः ॥ ३५ ॥ कृष्णानिवक्राणिचअक्षिपक्ष्माणियत्रतेन ॥ ३६ ॥ संस्कारस्नानराहित्यान्मलपंकधरत्वं त्वगादिमलरूपःपंकः नक्षत्रराजश्चंद्रः ॥ ३७ ॥ संदि
दिहेप्रत्यभिज्ञाबाधकात्कार्श्यमालिन्यादितिरोहितरूपत्वात्संदेहः आम्नायोऽभ्यासः ॥ ३८ ॥ बाधकस्याकिंचित्करत्वमाह दुःखेनेति दुःखबोध्यत्वेहेतुरनलंकृतामिति संस्कारेणेति
स्नानानुलेपनादिरंगसंस्कारः वाचोव्याकरणज्ञानादिजःसंस्कारः देव्याअर्थांतरगतत्वंदेशांतरगतत्वं वाचस्तुविवक्षितार्थादन्यार्थबोधकत्वं वाचोर्थोयथाव्याकरणाद्यभ्यासदुःखेनव्युत्प
त्तिसंपाद्यबुध्यतेतद्वत्सीतांकष्टेनबुबुधे ॥ ३९ ॥ कारणैरुपपादयन्सीतानिश्चयहेतुभिरुपपत्तिमंतंसंपादयन् ॥ ४० ॥ इदानींसीतात्वोपपादकमाह वैदेह्याइति तदास्वप्रस्थानसमये गात्रशो

रामोपरोधव्यथितांरक्षोगणनिपीडितां ॥ अबलांमृगशावाक्षींवीक्षमाणांततस्ततः ॥ ३५ ॥ बाष्पांबुपरिपूर्णेनकृष्णवक्राक्षिपक्ष्मणा ॥ वदनेनाप्रस
न्नेननिःश्वसंतींपुनःपुनः ॥ ३६ ॥ मलपंकधरांदीनांमंडनार्हाममंडितां ॥ प्रभांनक्षत्रराजस्यकालमेघैरिवावृतां ॥ ३७ ॥ तस्यसंदिदिहेबुद्धिस्तथासी
तांनिरीक्ष्यच ॥ आम्नायानामयोगेनविद्यांप्रशिथिलामिव ॥ ३८ ॥ दुःखेनबुबुधेसीतांहनूमाननलंकृतां ॥ संस्कारेणयथाहीनांवाचमर्थांतरंगतां
॥ ३९ ॥ तांसमीक्ष्यविशालाक्षींराजपुत्रीमनिंदितां ॥ तर्कयामाससीतेतिकारणैरुपपादयन् ॥ ४० ॥ वैदेह्यायानिचांगेपुतदारामोन्वकीर्तयत् ॥ ता
न्याभरणजालानिगात्रशोभीन्यलक्षयत् ॥ ४१ ॥ सुकृतौकर्णवेष्टौचश्वदंष्ट्रौचसुसंस्थितौ ॥ मणिविद्रुमचित्राणिहस्तेष्वाभरणानिच ॥ ४२ ॥

भीनीतिपाठःकतकसंमतः येष्वंगेषुयान्याभरणजालान्यकीर्तयत्तान्याभरणजालानितत्तद्गात्रशोभीन्यलक्षयदितिप्रत्यभिज्ञाप्रामाण्यंसिद्धं तीर्थस्तुशाखाशोभीनीतिपाठंप्रकल्प्यराम
विश्लेषसमयेभूषणधारणस्यानुचितत्वाद्वैदेह्याभूषणानिस्वांगेभ्यउन्मुच्यशाखायांन्यस्तानीतिगम्यतइतिव्याचख्यौ तत्तुउत्तरश्लोकयोर्हस्तेष्वितितथाश्यामानिचिरयुक्तत्वादितिपदस्वर
सविरुद्धं किंचैवंतदंगेरामोक्ताभरणाभावादसीतात्वमेवस्यात् ॥ ४१ ॥ अथकस्मिन्गात्रेकिमाभरणंदृश्यतेतत्राह सुकृताविति सुकृतौनिर्मितौ कर्णवेष्टौकुंडले श्वदंष्ट्रौकर्णाभरणविशेषौ
त्रिकर्णकापरनामानौ सुसंस्थितौकर्णरूपांगेसुप्रतिष्ठितौउपलक्षयेइतिशेषः हस्तेषुहस्तावयवेषुचयानिमणिविद्रुमचित्राण्याभरणानिरामेणोक्तानितथैवसुस्थितानिउपलक्षये ॥४२॥

चिरयुक्तत्वात् चिरकालमसंस्कृतदेहस्थितत्वेनासंस्कृतत्वात् श्यामान्यपिश्यामवर्णान्यपितथासंस्थानवंतिरामोक्तसन्निवेशवंति यानिरामोन्वकीर्तयत्तान्येवेमानीतिमन्ये ॥ ४३ ॥ इतो प्येवमित्याह तत्रेति रामोपदिष्टेषुयान्याभरणानिअवहीनानिपतितानि ऋष्यमूकादावित्यर्थः ॥ ४४ ॥ कानित्यक्तानीतित्वयावगतानितत्राह पीतमिति कनकपट्टाभत्वेनस्वर्णतंतुमा त्रनिष्पन्नत्वंतस्यसूच्यते नगासक्तंवृक्षासक्तं ॥ ४५ ॥ ऋष्यमूकेवस्त्रभूषणत्यागोप्यनयैवकृतइत्याह अनयैवेति ॥ ४६ ॥ इदंवसनं अंतरीयवस्त्रमित्यर्थः चिरधृतत्वाक्लिष्टवत्तरंशयना दिनाम्रदितंतथापितद्वर्णं सपीतोरागः अनूनमप्रच्युतं क्लीबत्वमार्षं अर्धर्चादिर्वावर्णशब्दः तथाश्रीमच्छोभावत् यथेतरत्अस्मद्गृहीतमुत्तरीयमित्यर्थः ॥ ४७ ॥ एवंजातनिश्चयआह

श्यामानिचिरयुक्तत्वात्तथासंस्थानवंतिच ॥ तान्येवैतानिमन्येऽहंयानिरामोऽन्वकीर्तयत् ॥ ४३ ॥ तत्रयान्यवहीनानितान्यहंनोपलक्षये ॥ यान्यस्या नावहीनानितानीमानिनसंशयः ॥ ४४ ॥ पीतंकनकपट्टाभंस्रस्तंतद्वसनंशुभं ॥ उत्तरीयंनगासक्तंतदादृष्टंप्लवंगमैः ॥ ४५ ॥ भूषणानिचमुख्यानिदृष्टा निधरणीतले ॥ अनयैवापविद्धानिस्वनवंतिमहांतिच ॥ ४६ ॥ इदंचिरगृहीतत्वाद्वसनंक्लिष्टवत्तरं ॥ तथाप्यनूनंतद्वर्णंतथाश्रीमद्यथेतरत् ॥ ४७ ॥ इयं कनकवर्णांगीरामस्यमहिषीप्रिया ॥ प्रणष्टापिसतीयस्यमनसोनप्रणश्यति ॥ ४८ ॥ इयंसायत्कृतेरामश्चतुर्भिरिहतप्यते ॥ कारुण्येनानृशंस्येनशो केनमदनेनच ॥ ४९ ॥ स्त्रीप्रणष्टेतिकारुण्यादाश्रितेत्यानृशंस्यतः ॥ पत्नीनष्टेतिशोकेनप्रियेतिमदनेनच ॥ ५० ॥ तस्यादेव्यायथारूपमंगप्रत्यंगसौ ष्ठवं ॥ रामस्यचयथारूपंतस्येयमसितेक्षणा ॥ ५१ ॥

इयमिति प्रणष्टादर्शनमप्राप्तापियस्यरामस्यमनसस्तुनप्रणश्यतिनादृष्टाभवति नित्यंसन्निहिताभवतीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ साइयमेव केचत्वारस्तत्राह कारुण्येनेति ॥ ४९ ॥ परितापहेतुका रुण्यादिस्वयमेवदर्शयति स्त्रीति प्रणष्टापरेणपीडितामयाचसतीसानरक्षिता आपदिस्त्रियोरक्ष्याइत्युक्तेस्तदकरणकृतकारुण्यात्परितापः वनंप्रस्थितमपिमामाश्रितासाचनरक्षितेतिआनृ शंस्यतः आश्रितसंरक्षणस्वभावत्वेनतदकरणात्परितापः पत्नीसर्वधर्मसाधनभूतानष्टेतिधर्मनाशचिंताशोकेनपरितापः प्रियेतिपरमरूपलावण्यादिमतीपरमसुखसाधनभूतानष्टेतिपूर्वसं भोगादिस्मरणजमदनेनसर्वसिद्धसर्वेंद्रियपरितापः ॥ ५० ॥ अस्यायथारूपादितथारामस्ययथारामस्यरूपादितथाअस्याअपि अतःसोस्यायोग्यइयंचतस्ययोग्येत्यर्थः अनेनोभयो रन्योन्यमानुरूप्यंदर्शितं ॥ ५१ ॥

अथान्योन्यानुरागमाह अस्यादेव्याइति येनास्याश्चित्तंरामेसक्तंतस्यचास्यांतेनेयंसचजीवति चित्तसन्निधानेनवियोगाभावादितिभावः मुहूर्तमपीत्यस्यान्यथेत्यादिः नजीवेदितिच शेषः ॥ ५२ ॥ दुष्करमिति अत्रतेनेतिवर्तते तेनचित्तसन्निधानेन दुष्करंकिंकृतवांस्तत्राह धारयतीति वर्तमानसामीप्येलट् दधारेत्यर्थः ॥ ५३ ॥ सीतामेवमेवंगुणांतथामलिनवासः संवीतत्वोपवासकृशत्वशोकध्यानपरायणत्वादिपातिव्रत्यधर्मवतींदृष्ट्वाहृष्टःसन्रामंसस्मार स्मृतंचतंप्रशशंस एवंपातिव्रत्यगुणवत्पत्नीलाभेनभाग्योत्तरोरामः ईदृश्यावियोगेनेदृशीपी डाईदृशीप्राप्तयेउद्यमश्चोचितएवेति चात्सीतांचप्रशशंस बलवताभव्येनप्रभुणाहृतापियाएवंपातिव्रत्यातदेषैवसर्वोत्तमेत्येवंप्रशशंस ॥ ५४ ॥ वममानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीये रामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सीतांप्रशस्य प्रशंसाचप्रागुक्तरूपा चिंतापरः सीताविषयदुःखेनेतिभावः ॥ १ ॥ सीतामाश्रित्यसीतामुद्दिश्य ॥ २ ॥ गुरुभिर्विनीतस्यशिक्षितस्यलक्ष्मणस्य गुरुप्रियागुरोःरामस्यपत्नीत्वात् तद्वदेवपरमोपास्यत्वेनाभीष्टासीताअयोनिजानिःसीमपातिव्रत्यारामपत्न्यपि

अस्यादेव्यामनस्तस्मिंस्तस्यचास्यांप्रतिष्ठितं ॥ तेनेयंसचधर्मात्मामुहूर्तमपिजीवति ॥ ५२ ॥ दुष्करंकृतवान्रामोहीनोयदनयाप्रभुः ॥ धारयत्यात्म नोदेहंनशोकेनावसीदति ॥ ५३ ॥ एवंसीतांतथादृष्ट्वाहृष्टःपवनसंभवः ॥ जगाममनसारामंप्रशशंसचतंप्रभुं ॥ ५४ ॥ इत्यार्षेश्री० रा० आ० सुं० पंचद शःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ प्रशस्यतुप्रशस्तव्यांसीतांतांहरिपुंगवः ॥ गुणाभिरामंरामंचपुनश्चिंतापरोभवत् ॥ १ ॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाबाष्पपर्याकुलेक्ष णः ॥ सीतामाश्रित्यतेजस्वीहनूमान्विललापह ॥ २ ॥ मान्यागुरुविनीतस्यलक्ष्मणस्यगुरुप्रिया ॥ यदिसीताहिदुःखार्ताकालोहिदुरतिक्रमः ॥ ३ ॥

यदिदुःखार्तादुःखपीडितातर्हिकालोदुरतिक्रमइतिहिनिश्चितमित्यर्थः दुःखोपायघटकत्वस्यकालएवप्रसिद्धत्वादितिभावः ननुनदुःखंसुखंवाकालमात्रजन्यं कर्मानुष्ठानवैफल्या पत्तेः तत्सापेक्षकालजन्यत्वेपिईश्वरावतारसीतारामयोःकर्माभावात्कथंदुःखमितिचेन्न वस्तुतस्तुतयोर्दुःखाभावेपिलोकानुग्रहायगृहीतमनुष्यदेहयोस्तेषांमनुष्यत्वाभावबुद्धिप्रतिबंधा यनटवद्व्यवहारमभिनयतोःसुखदुःखादिकालिकमुखविकासाद्यभिनयेनतन्मायामोहितस्यैवदेवांशस्यहनूमतोऽभिनीतकार्यदर्शनेनतत्कारणानुमानाद्दुःखार्तत्वायुक्तेःसामंजस्यात्यथा चपरेणोद्बोधनंविनाहनूमतःस्वबलपराक्रमांशेमोहस्तथाऽनयोर्भगवत्स्वरूपत्वेइदानींतस्यमोहइतिवक्तुंशक्यत्वात्पश्चात्तुभगवदिच्छयैवतत्यतयोःस्वरूपज्ञानेपिनकिंचिदवद्यं ॥ ३ ॥

नन्वेवंविधदुःखातिशयेजीवनहानिरेवस्यादतआह रामस्येति सलक्ष्मणोरामएवंविधेदुर्मेस्थितामपिमांदिव्यास्त्रैःसमुद्रमपियेनकेनाप्युपायेनोल्लंघ्यागत्यात्रायास्यतीतितस्यव्यवसाय ज्ञापराक्रमज्ञासतीनात्यंतंक्षुभ्यतेनैराश्यमूलकंप्राणत्यागसंपादकंक्षोभंनप्राप्नोतीत्यर्थः जलदागमेवर्षाकालेपिगंगायथाइतरक्षुद्रनदीवद्दुर्धरवेगंनप्राप्नोतितद्वत् ॥ ४ ॥ तुल्यशीलवयोवृत्तांरामतुल्यस्वभाववयश्चारित्रां अभिजनःकुलं लक्षणंसामुद्रिकोक्तं अतएवसीतायारामस्यपुरुषांतरेऽन्यंतरेचाप्रवृत्तिःस्वभावमूलेतिसूचितं॥ ५॥मनसारामंजगाम अस्याःसएवानुरूपइतिसस्मारेत्यर्थः नवहेमाभांनवांतरुणींहेमाभांचेत्यर्थः ॥६॥ अस्याहेतोःसर्वात्मनास्वसदृश्याःप्राप्त्यर्थमित्यर्थः॥ ७ ॥दूषणांतरक्षोनिपातश्चैतदासक्त्याशूर्पणखानिरासमूलत्वादन्वेषणप्रति

रामस्यव्यवसायज्ञालक्ष्मणस्यचधीमतः॥ नात्यर्थंक्षुभ्यतेदेवीगंगेवजलदागमे॥ ४॥ तुल्यशीलवयोवृत्तांतुल्याभिजनलक्षणां॥ राघवोऽर्हतिवैदेहींतंचेयमसितेक्षणा॥ ५॥ तांदृष्ट्वानवहेमाभांलोककांतामिवश्रियं॥ जगाममनसारामंवचनंचेदमब्रवीत्॥ ६॥ अस्याहेतोर्विशालाक्ष्याहतोवालीमहाबलः॥ रावणप्रतिमोवीर्येकबंधश्चनिपातितः॥ ७॥ विराधश्चहतःसंख्येराक्षसोभीमविक्रमः॥ वनेरामेणविक्रम्यमहेंद्रेणेवशंबरः॥ ८॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांभीमकर्मणां॥ निहतानिजनस्थानेशरैरग्निशिखोपमैः॥ ९॥ खरश्चनिहतःसंख्येत्रिशिराश्चनिपातितः॥ दूषणश्चमहातेजारामेणविदितात्मना॥ १०॥ ऐश्वर्यंवानराणांचदुर्लभंवालिपालितं॥ अस्यानिमित्तेसुग्रीवःप्राप्तवाँल्लोकविश्रुतः॥ ११॥ सागरश्चमयाक्रांतःश्रीमान्नदनदीपतिः॥ अस्याहेतोर्विशालाक्ष्याःपुरीचेयंनिरीक्षिता॥ १२॥ यदिरामःसमुद्रांतांमेदिनींपरिवर्तयेत्॥ अस्याःकृतेजगच्चापियुक्तमित्येवमेमतिः॥ १३॥ राज्यंवात्रिषुलोकेषुसीतावाजनकात्मजा॥ त्रैलोक्यराज्यंसकलंसीतायानाप्नुयात्कलां॥ १४॥ इयंसाधर्मशीलस्यजनकस्यमहात्मनः॥ सुतामैथिलराजस्यसीताभर्तृदृढव्रता॥ १५॥ उत्थितामेदिनींभित्वाक्षेत्रेहलमुखक्षते॥ पद्मरेणुनिभैःकीर्णाशुभैःकेदारपांसुभिः॥ १६॥

बंधसंभावनामूलकत्वाच्चैतन्मूलएवशंबरोयंप्रद्युम्नहतादन्यएव महेंद्रपदेनतत्तुल्यप्रद्युम्नेलक्षणावा॥८॥९॥ १०॥अस्यानिमित्ते सप्तम्यर्थेषष्ठी अस्यांनिमित्तभूतायांसत्यामित्यर्थइतितीर्थः॥ ११॥ १२॥परिवर्तयेत्अधरोत्तरंकुर्यात्संहरेदितियावत्॥ १३॥एवंमतेर्युक्तत्वमुपपादयति राज्यंवेति त्रैलोक्यराज्यसीताप्राप्त्योःकतरदुत्कृष्टमितिविचारेआद्यंद्वितीयकोटिशतांशेनसादृश्यमपिनार्हतीत्यर्थः॥ १४॥ आधिक्यमेवोपपादयति इयमिति अनेनकुलं भर्तृदृढव्रतेत्यनेनचारित्र्यातिशयः मेदिनींभित्वेत्यनेनायोनिजतयाऽमानुषदिव्यरूपत्वंदर्शितं॥ १५॥ १६॥

॥३६॥

आर्यशीलस्यपूज्यशीलस्य अनेनमहाकुलीनपाणिग्रहणंदर्शितं ॥ १७ ॥ यच्छेषतयैवंप्राशस्त्यंदर्शितंतस्यकालस्यदुरतिक्रमत्वमाह इयंसेति राक्षसीवशमागता कालप्राबल्यादितिभावः फलमतउपपत्तेरितिव्याससूत्रेणापिकालात्मनोभगवतएवकर्मफलप्रापणसामर्थ्यंदर्शितं ॥ १८ ॥ भर्तृस्नेहबलात्कृताबलात्प्रवर्तिता ॥ १९ ॥ भर्तृशुश्रूषणापरा सन्नंतात्त्वार्थेणिचिण्यासश्रंथेतियुच् ॥ २० ॥ पूर्ववदेवाह सेयमिति यातनांराक्षसीभिःसंपाद्यमानतीव्रदुःखं अनर्थानामापदां ॥ २१ ॥ शीलसंपन्नांईदृशदुःखेपिचारित्र्यप्रच्यवरहितां प्रमथि

विक्रांतस्यार्यशीलस्यसंयुगेष्वनिवर्तिनः॥ स्नुषादशरथस्यैषाज्येष्ठाराज्ञोयशस्विनी॥ १७॥ धर्मज्ञस्यकृतज्ञस्यरामस्यविदितात्मनः॥ इयंसादयिताभार्याराक्षसीवशमागता॥ १८॥ सर्वान्भोगान्परित्यज्यभर्तृस्नेहबलात्कृता॥ अचिंतयित्वाकष्टानिप्रविष्टानिर्जनंवनं॥ १९॥ संतुष्टाफलमूलेनभर्तृशुश्रूषणापरा॥ यापरांभजतेप्रीतिंवनेऽपिभवनेयथा॥ २०॥ सेयंकनकवर्णांगीनित्यंसुस्मितभाषिणी॥ सहतेयातनामेतामनर्थानामभागिनी॥ २१॥ इमांतुशीलसंपन्नांद्रष्टुमिच्छतिराघवः॥ रावणेनप्रमथितांप्रपामिवपिपासितः॥ २२॥ अस्यानूनंपुनर्लाभाद्राघवःप्रीतिमेष्यति॥ राजाराज्यपरिभ्रष्टःपुनःप्राप्येवमेदिनीं॥ २३॥ कामभोगैःपरित्यक्ताहीनाबंधुजनेनच॥ धारयत्यात्मनोदेहंतत्समागमकांक्षिणी॥ २४॥ नैषापश्यतिराक्षस्योनेमान्पुष्पफलद्रुमान्॥ एकस्थहृदयानूनंराममेवानुपश्यति॥ २५॥ भर्तानामपरंनार्याःशोभनंभूषणादपि॥ एषाहिरहितातेनशोभनार्हानशोभते॥ २६॥ दुष्करंकुरुतेरामोहीनोयदनयाप्रभुः॥ धारयत्यात्मनोदेहंनदुःखेनावसीदति॥ २७॥ इमामसितकेशांतांशतपत्रनिभेक्षणां॥ सुखार्हांदुःखितांज्ञात्वाममापिव्यथितंमनः॥ २८॥

तांप्रमथितामपि प्रपापानीयशाला ॥ २२ ॥ २३ ॥ काम्यंतइतिकामाःभुज्यंतइतिभोगाःस्रक्चंदनादयस्तैस्त्यक्ता तत्समागमकांक्षिणी एतिजीवंतमानंदोनरंवर्षशतादपीतिन्यायेनेतिभावः ॥ २४॥ राक्षस्यःराक्षसीरित्यर्थः एकस्मिन्लक्ष्येतिष्ठतितादृशंहृदयंयस्याःसा किंतदेकंलक्ष्यंतत्राह नूनंराममेवेति॥ २५॥ राममेवेत्यत्रबीजमाह भर्तानामेति शोभनंशोभा ॥ २६॥ एतदेकहृदयत्वज्ञानादेवरामःप्रभुर्यज्जीवनरूपंदुःखेनावसादनाभावरूपंचदुष्करंकुरुते ॥ २७ ॥ ममापितिर्यग्योनेरपिविषयानभिज्ञस्यापि ॥ २८ ॥

क्षितितुल्याक्षमायस्याःसा दृष्टिमात्रेणरावणस्याभस्मीकरणात् संरक्ष्यतेपरैरनपहारायगोप्यतइत्यर्थः॥ २९ ॥कृपणांशोच्यां॥ ३०॥ नकेवलमशोकएवशोकजनकश्चंद्रोपीत्याह हिमेति हिमव्यपायेनवसंतसमीपप्राक्कालेनोपलक्षितः यद्वा लंकायांहिमव्यपायेनशीताभावेनाभ्युत्थितोतिप्रकाशतयास्थितः अतएवनैकसहस्ररश्मिः अभ्युत्थितःउदयंप्राप्तः शीतरश्मिश्चशोकंजनयतीत्यनुकर्षः॥ ३१॥सीतेयमित्येवइयंसीतैवेतिजातबुद्धिस्तामेवबुद्धिंसंश्रित्यततःपरानुष्ठेयचिकीर्षयातस्मिन्शिंशपावृक्षेएवनिषसाद तद्वात्रिशेषंपरदिनंचस्थितइत्यर्थः एवंचसरावणांतःपुरासर्वापिलंकायामत्रयेणसमुद्रलंघनदिनरात्रावेवविचितातुर्येयामेऽशोकवनिकाप्रवेशइतिबोध्यं॥ ३२॥रागमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआ

क्षितिक्षमापुष्करसन्निभेक्षणायारक्षिताराघवलक्ष्मणाभ्यां॥ साराक्षसीभिर्विकृतेक्षणाभिःसंरक्ष्यतेसंप्रतिवृक्षमूले॥ २९॥ हिमहतनलिनीवनष्टशोभाव्यसनपरंपरयानिपीड्यमाना॥ सहचररहितेवचक्रवाकीजनकसुताकृपणांदशांप्रपन्ना॥ ३०॥ अस्याहिपुष्पावनताग्रशाखाःशोकंदृढंवैजनयंत्यशोकाः॥ हिमव्यपायेनचशीतरश्मिरभ्युत्थितोनैकसहस्ररश्मिः॥ ३१॥ इत्येवमर्थंकपिरन्ववेक्ष्यसीतेयमित्येवतुजातबुद्धिः॥ संश्रित्यतस्मिन्निषसादवृक्षेबलीहरीणामृषभस्तरस्वी॥ ३२॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषोडशःसर्गः॥ १६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

ततःकुमुदखंडाभोनिर्मलंनिर्मलोदयः॥ प्रजगामनभश्चंद्रोहंसोनीलमिवोदकं॥ १॥ साचिव्यमिवकुर्वन्सप्रभयानिर्मलप्रभः॥ चंद्रमारश्मिभिःशीतैःसिषेवेपवनात्मजं॥ २॥ सददर्शततःसीतांपूर्णचंद्रनिभाननां॥ शोकभारैरिवन्यस्तांभारैर्नावमिवांभसि॥ ३॥ दिदृक्षमाणोवैदेहींहनूमान्मारुतात्मजः॥ सददर्शविदूरस्थाराक्षसीर्घोरदर्शनाः॥ ४॥

दिकाव्येसुंदरकांडेषोडशःसर्गः॥ १६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ततस्तद्दिनापगमोत्तरं कुमुदखंडंकुमुदसमुहस्तदाभःश्वैत्येन निर्मलंनभोजगाम नभसोनिर्मलत्वंस्वच्छनीलवर्णत्वं अतएवाह हंसोनीलमुदकमिवेति नभसोनीलत्वंप्रतीत्याकविसंप्रदायेनचबोध्यं नभोजगामकिंचिन्नभउपरिभागंजगामेत्यर्थः॥ १॥ साचिव्यमिव सीतादर्शनादौप्रभयास्वकांत्यासाचिव्यमिवसाहायकमिव दिवाक्वचिदेकांतप्रदेशेस्थितत्वान्निद्राव्याकुलत्वाच्चनसम्यग्राक्षसीनांसीतायाश्चदर्शनं रात्रौचंद्रोदयेसतितुपुनःसमीपदेशेआगत्यस्थितस्यसम्यक्सर्वदर्शनं॥ २॥ शोकभारैर्न्यस्तांअधोनीतामिवनिमज्जमानामिव॥ ३॥ दिदृक्षमाणःप्रकटतयातांद्रष्टुमिच्छुः॥ ४॥

कर्णप्रावरणामिति विशालकर्णी मस्तकोच्छ्वासनासिकांऊर्ध्वमुखनासां॥ ५॥ अतिकायोत्तमांगींअतिप्रवृद्धोपरिभागदेहवर्ती तनुदीर्घशिरोधरां अस्थूलदीर्घग्रीवामित्यर्थः शारीरकेशैःकंबलधारिणीमिव॥ ६॥ चिबुकेसंबद्धःओष्ठोयस्यास्तां॥ ७॥ विकटांवक्रशरीरां करालांभयंकरकृष्णवर्णां॥ ८॥ विकृतत्वादिगुणाश्रयाराक्षस्यस्तत्रस्थितास्तादर्दर्शेतिवक्ष्यमाणेनान्वयः कूटोयस्कारकूटाभआयुधविशेषः॥ ९॥ निखातशिरसःकबंधवदुरःप्रदेशगतशिरसः॥ १०॥ हरिकर्णीःसिंहकर्णीः॥ ११॥ गजसन्निभनासाःशुंडादंडोपेतनासाः॥ १२॥

एकाक्षीमेककर्णांचकर्णप्रावरणांतथा॥ अकर्णांशंकुकर्णांचमस्तकोच्छ्वासनासिकां॥ ५॥ अतिकायोत्तमांगींचतनुदीर्घशिरोधरां॥ ध्वस्तकेशींतथाकेशींकेशकंबलधारिणीं॥ ६॥ लंबकर्णललाटांचलंबोदरपयोधरां॥ लंबोष्ठींचिबुकोष्ठींचलंबास्यांलंबजानुकां॥ ७॥ ह्रस्वांदीर्घांचकुब्जांचविकटांवामनांतथा॥ करालांभुग्नवक्त्रांचपिंगाक्षींविकृताननां॥ ८॥ विकृताःपिंगलाःकालीःक्रोधनाःकलहप्रियाः॥ कालायसमहाशूलकूटमुद्गरधारिणीः॥ ९॥ वराहमृगशार्दूलमहिषाजशिवामुखाः॥ गजोष्ट्रहयपादाश्चनिखातशिरसोऽपराः॥ १०॥ एकहस्तैकपादाश्चखरकर्ण्यश्वकर्णिकाः॥ गोकर्णीर्हस्तिकर्णीश्चहरिकर्णीस्तथापराः॥ ११॥ अतिनासाश्चकाश्चिच्चतिर्यक्श्वासाअनासिकाः॥ गजसन्निभनासाश्चललाटोच्छ्वासनासिकाः॥ १२॥ हस्तिपादामहापादागोपादाःपादचूलिकाः॥ अतिमात्रशिरोग्रीवाअतिमात्रकुचोदरीः॥ १३॥ अतिमात्रास्यनेत्राश्चदीर्घजिह्वाननास्तथा॥ अजामुखीर्हस्तिमुखीर्गोमुखीःसूकरीमुखीः॥ १४॥ हयोष्ट्रखरवक्त्राश्चराक्षसीर्घोरदर्शनाः॥ शूलमुद्गरहस्ताश्चक्रोधनाःकलहप्रियाः॥ १५॥ करालधूम्रकेशिन्योराक्षसीर्विकृताननाः॥ पिबंतिसततंपानंसुरामांससदाप्रियाः॥ १६॥ मांसशोणितदिग्धांगीर्मांसशोणितभोजनाः॥ तादर्दर्शकपिश्रेष्ठोरोमहर्षणदर्शनाः॥ १७॥ स्कंधवंतमुपासीनाःपरिवार्यवनस्पतिं॥ तस्याधस्ताच्चतांदेवींराजपुत्रीमनिंदितां॥ १८॥ लक्षयामासलक्ष्मीवान्हनूमान्जनकात्मजां॥ निष्प्रभांशोकसंतप्तांमलसंकुलमूर्धजां॥ १९॥

पादचूलिकाःपादेसंलग्नाचूडाशिरःकेशायासांताः पादेवाचूडाकाराःकेशायासांताः अतिमात्रंअतिप्रमाणं॥ १३॥ १४॥ १५॥ सुरामांससदाप्रियाःसुरामांसेसदाप्रियेयासांताः॥ १६॥ ॥ १७॥ स्कंधवंतंप्रशस्तशाखोपशाखावंतंवृक्षंशिंशपावृक्षंपरिवार्यतन्मूलादीषद्दूरेआसीनाःस्थितास्तस्याधस्तात्तन्मूलसमीपे॥ १८॥ १९॥

दिवश्च्युतांभूमौपतितांताराामिव चारित्रव्यपदेशःपातिव्रत्यजकीर्तिः भर्तृदर्शनंदुर्गतंदुर्लभंयस्यास्तां ॥ २० ॥ उत्तमभूषणजशोभाहीनामपिभर्तृवात्सल्येनतत्प्रियत्वेनशोभावतीं विना कृतांरहितां ॥ २१ ॥ पयोदांतिवर्षांते अनेनदुःखस्यात्यल्पावशिष्टत्वंसूच्यते ॥ २२ ॥ असंस्पर्शाद्भर्तृस्पर्शाभावात् अतएवायुक्तांवीणावादकवादनक्रियारहितांवल्लकींवीणामिवस्थितां अयुक्तांरक्षसांवशेरक्षोधीनत्वेऽयोग्यां ॥ २३ ॥ शोकसागरमाप्लुतांतत्रमग्नां ताभिःराक्षसीभिः सग्रहांक्रूरग्रहाविष्टां ॥ २४ ॥ अकुसुमलतासादृश्यमाभरणत्यागात् वपुषास्वरू

क्षीणपुण्यांच्युतांभूमौतारांनिपतितामिव ॥ चारित्रव्यपदेशाढ्यांभर्तृदर्शनदुर्गतां ॥ २० ॥ भूषणैरुत्तमैर्हीनांभर्तृवात्सल्यभूषितां ॥ राक्षसाधिपसंरुद्धांबंधुभिश्चविनाकृतां ॥ २१ ॥ वियूथांसिंहसंरुद्धांबद्धांगजवधूमिव ॥ चंद्ररेखांपयोदांतेशारदाभ्रैरिवावृतां ॥ २२ ॥ क्लिष्टरूपामसंस्पर्शादयुक्तामिववल्लकीं ॥ सतांभर्तृहितेयुक्तामयुक्तांरक्षसांवशे ॥ २३ ॥ अशोकवनिकामध्येशोकसागरमाप्लुतां ॥ ताभिःपरिवृतांतत्रसग्रहामिवरोहिणीं ॥ २४ ॥ ददर्शहनुमांस्तत्रलतामकुसुमामिव ॥ सामलेनचदिग्धांगीवपुषाचाप्यलंकृता ॥ मृणालीपंकदिग्धेवविभातिचनभातिच ॥ २५ ॥ मलिनेनतुवस्त्रेणपरिक्लिष्टेनभामिनीं ॥ संवृतांमृगशावाक्षींददर्शहनुमान्कपिः ॥ २६ ॥ तांदेवींदीनवदनामदीनांभर्तृतेजसा ॥ रक्षितांस्वेनशीलेनसीतामसितलोचनां ॥ २७ ॥ तांदृष्ट्वाहनुमान्सीतांमृगशावनिभेक्षणां ॥ मृगकन्यामिवत्रस्तांवीक्षमाणांसमंततः ॥ २८ ॥ दहंतीमिवनिःश्वासैर्वृक्षान्पल्लवधारिणः ॥ संघातमिवशोकानांदुःखस्योर्मिमिवोत्थितां ॥ २९ ॥ तांक्षामांसुविभक्तांगींविनाभरणशोभिनीं ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेमारुतिःप्रेक्ष्यमैथिलीं ॥ ३० ॥ हर्षजानिचसोऽश्रूणितांदृष्ट्वामदिरेक्षणां ॥ मुमोचहनुमांस्तत्रनमश्चक्रेचराघवं ॥ ३१ ॥

पीयसहजसौंदर्येण कारकदीपकमत्रालंकारःसमुच्चयश्च ॥ २५ ॥ २६ ॥ भर्तृतेजसाभर्तृपराक्रमानुसंधानेनादीनहृदयां ॥ २७ ॥ २८ ॥ दुःखस्यदुःखसागरस्य अत्राधेयेनाधारनिगरणं ॥ २९ ॥ क्षामांकृशां विनाभरणशोभिनींआभरणानुग्रहमनपेक्ष्यैवसौंदर्येणशोभमानां ॥ ३० ॥ राघवंनमश्चक्रेइति भगवतोराघवस्यानुग्रहादेवेयंमयादृष्टेतिपुनःपुनःस्तत्वान मस्कारः ॥ ३१ ॥

संवृतोभवत्राक्षसीनांदर्शनपरिहारायसूक्ष्मरूपमवलंब्यवृक्षमूलसमीपशाखासुनिलीनोभवत् ॥३२॥ अरोगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि० सुंदरकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ५ ॥ तथेति किंचिच्छेषाअपरयाममात्रशेषा विचिन्वतस्तस्याःस्पष्टदर्शनायराक्षसीनिद्रारूपमवसरमन्वेषयतः ॥१॥ विरात्रेरात्रिविपर्यासे अपररात्रइत्यर्थः ब्रह्मरक्षसांब्रह्मवेदस्तज्ज्ञरक्षसां तदेवस्पष्टीकृतं षडंगेत्यादिना ॥२॥३॥ निद्रावशादेवस्रस्तमाल्यांबरधरः ॥४॥ भृशंनियुक्तःगाढाभिनिवेशितचित्तः कामंकामवेगं ईदृशेपुतीर्थस्यान्यथायोजनंभ्रांत्यैव रक्षसस्तमोगुणाविष्टस्यभगवन्मायामोहितस्याकृत्येष्वेवप्रवृत्तेः तथाक्रियमाणंभगवद्ध्यानमपिपापभोगोत्तरंजन्मांतरेउत्तमफलायेतिबोध्यं अतएवऋक्षा

नमस्कृत्वाथरामायलक्ष्मणायचवीर्यवान् ॥ सीतादर्शनसंहृष्टोहनुमान्संवृतोऽभवत् ॥ ३२ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ५ ॥ तथाविप्रेक्षमाणस्यवनंपुष्पितपादपं ॥ विचिन्वतश्चवैदेहींकिंचिच्छेषानिशाऽभवत् ॥ १ ॥ षडंगवेदविदुषांक्रतुप्रवरयाजिनां ॥ शुश्रावब्रह्मघोषान्सविरात्रेब्रह्मरक्षसां ॥ २ ॥ अथमंगलवादित्रैःशब्दैःश्रोत्रमनोहरैः ॥ प्राबोध्यतमहाबाहुर्दशग्रीवोमहाबलः ॥ ३ ॥ विबुध्यतुमहाभागोराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ स्रस्तमाल्यांबरधरोवैदेहीमन्वचिंतयत् ॥ ४ ॥ भृशंनियुक्तस्तस्यांचमदनेनमदोत्कटः ॥ नतुतंराक्षसःकामंशशाकात्मनिगूहितुं ॥ ५ ॥ ससर्वाभरणैर्युक्तोबिभ्रच्छ्रियमनुत्तमां ॥ तांनगैर्विविधैर्जुष्टांसर्वपुष्पफलोपगैः ॥ ६ ॥ वृतांपुष्करिणीभिश्चनानापुष्पोपशोभितां ॥ सदामत्तैश्चविहगैर्विचित्रांपरमाद्भुतैः ॥ ७ ॥ ईहामृगैश्चविविधैर्वृतांदृष्टिमनोहरैः ॥ वीथीःसंप्रेक्षमाणश्चमणिकांचनतोरणां ॥ ८ ॥ नानामृगगणाकीर्णांफलैःप्रपतितैर्वृतां ॥ अशोकवनिकामेवप्राविशत्संततद्रुमां ॥ ९ ॥

श्वमेधनाम्नोराज्ञोदानस्तावकोऋङ्मंत्रः नयुष्मेवाजबंधवोनिनित्सुश्चनमर्त्यः अवद्यमधिदीधरत्इति तस्यार्थः वाजमित्यन्ननाम अन्नदानेनयेसर्वेषांबंधवस्तेषांसंबोधनंहेवाजबंधवः युष्मेयुष्मासुअधि सप्तम्यर्थानुवादीअधिः निनित्सुश्चननिंदनेच्छाशीलोपिमर्त्यःअवद्यंनदीधरत्नधारयति भगवदनुसंधानेनैवनिष्पापत्वादिति एवंचभगवतोनिदावरुद्धभावेनध्यानमपिनरकभोगोत्तरंजन्मांतरेउत्तमफलायातएवास्यमरणोत्तरंचतुर्थचतुर्युग्यांचेदिराजकुलेजन्म चतुर्विंशतिचतुर्युग्यांरामावतारइतिहरिवंशोक्तेस्तावत्पर्यंतंचैतत्पापफलभोगइत्यर्थायातमितिबोध्यं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ वीथीःअशोकवनिकामार्गगमनवीथीः ॥ ८ ॥ ९ ॥

अंगनाःशतमात्रमित्यवधारणेइतिकतकः देवादियोषितोमहेंद्रमिवपौलस्त्यंरावणंअनुव्रजन् अडभावआर्षः ॥ १० ॥ कांचनीःकांचनदंडाः वालव्यजनहस्ताइत्यस्यान्वयजन्निति शेषः तालवृंतानीत्यस्यजगृहुरिति अनेनलंकायांहेमंतशिशिरयोरपिशीताभावोध्वनितः ॥ ११ ॥ भृंगारैःकलशैः धत्तूरकुसुमसदृशजलपात्रैरित्यर्थइतितीर्थः मंडलाग्रावृत्तपर्यंताबृसी रासनविशेषान् तपस्विनामिमेतृणादिनाअस्यतुस्वर्णेनेतिविशेषः ॥ १२ ॥ पानस्यपूर्णांपानेनपूर्णां शेषेषष्ठी भ्राजतींदेदीप्यमानां दक्षिणाअनुकूला ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ व्यावि

अंगनाःशतमात्रंतुतंव्रजंतमनुव्रजन् ॥ महेंद्रमिवपौलस्त्यंदेवगंधर्वयोषितः ॥ १० ॥ दीपिकाःकांचनीःकाश्चिज्जगृहुस्तत्रयोषितः ॥ वालव्यजनहस्ताश्चतालवृंतानिचापराः ॥ ११ ॥ कांचनैश्चैवभृंगारैर्जुह्नुःसलिलमग्रतः ॥ मंडलाग्राबृसीश्चैवगृह्यान्याःपृष्ठतोययुः ॥ १२ ॥ काचिद्रत्नमयींपात्रींपूर्णांपानस्यभ्राजतीं ॥ दक्षिणादक्षिणेनैवतदाजग्राहपाणिना ॥ १३ ॥ राजहंसप्रतीकाशंछत्रंपूर्णशशिप्रभं ॥ सौवर्णदंडमपरागृहीत्वापृष्ठतोययौ ॥ १४ ॥ निद्रामदपरीताक्ष्योरावणस्योत्तमस्त्रियः ॥ अनुजग्मुःपतिंवीरंघनंविद्युल्लताइव ॥ १५ ॥ व्याविद्धहारकेयूराःसमामृदितवर्णकाः ॥ समागलितकेशांताःसस्वेदवदनास्तथा ॥ १६ ॥ घूर्णंत्योमदशेषेणनिद्रयाचशुभाननाः ॥ स्वेदक्लिष्टांगकुसुमाःसमाल्याकुलमूर्धजाः ॥ १७ ॥ प्रयांतंनैर्ऋतपतिंनार्योमदिरलोचनाः ॥ बहुमानाच्चकामाच्चप्रियभार्यास्तमन्वयुः ॥ १८ ॥ सचकामपराधीनःपतिस्तासांमहाबलः ॥ सीतासक्तमनामंदोमंदांचितगतिर्बभौ ॥ १९ ॥ ततःकांचीनिनादंचनूपुराणांचनिःस्वनं ॥ शुश्रावपरमस्त्रीणांकपिर्मारुतनंदनः ॥ २० ॥ तंचाप्रतिमकुर्वाणमचिंत्यबलपौरुषं ॥ द्वारदेशमनुप्राप्तंददर्शहनुमान्कपिः ॥ २१ ॥ दीपिकाभिरनेकाभिःसमंतादवभासितं ॥ गंधतैलावसिक्ताभिर्ध्रियमाणाभिरग्रतः ॥ २२ ॥

द्धाःस्थानादीषच्चलिताः सम्यगामृदितोमृष्टोवर्णकोनुलेपनंयासांताः ॥ १६ ॥ समाल्याःसपुष्पाआकुलामूर्धजायासांताः ॥ १७ ॥ मदिरलोचनाःमदकरवीक्षणाः बहुमानाद्भर्तृकृतसंमानात् कामात्स्वीयात् ॥ १८ ॥ मंदोदुर्मतिः मंदंयथातथांचितागतिर्यस्य ॥ १९ ॥ २० ॥ द्वारदेशंअशोकवनिकाप्राकारदेशं ॥ २१ ॥ दीपिकाभिर्भासितं रात्रिशेषसत्त्वात् द्वादश्यांयामावशिष्टरात्रौचंद्रस्यास्तगमनाच्च ॥ २२ ॥

जिह्मादिगुणकेईक्षणेयस्यतं समक्षंप्रत्यक्षंकंदर्पमिवस्थितं अपविद्धशरासनंत्यक्तेक्षुचापं ॥२३॥ अमृतंपयः मथितपयःफेनवच्छुक्लाआभायस्यतत् अरजःधौतं सपुष्पंपुष्पमालासहितं विमुक्तंविशिष्टमुक्तावंतं यद्वा स्थानात्च्युतंअंगदेसक्तंवस्त्रंअवकर्षंतंअंगदादाकृष्ययथास्थानेस्थापयंतं सपुष्पमवकर्षंतमित्येवपाठः तीर्थस्तुएतद्योजनाशक्त्यासलीलमवकर्षंतमितिपाठं कल्पयति ॥२४॥ पत्रविटपेनिबिडपत्रशाखायां विज्ञातुंअयममुकइतिविशेषेणज्ञातुं निध्यातुमितिपाठेप्ययमेवार्थः ॥२५॥ २६ ॥ प्रमदानांक्रीडार्हंवनंप्रमदावनं ॥ २७॥ शंकुकर्णनामातद्वनरक्षीराक्षसःतेनविश्रवसःपुत्रोराक्षसोरावणोदृष्टः नान्येनकेनापिपुरुषेणेत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ यःपुरमध्येपुराशेतेशयितःसोयमेवेत्यन्वयः तस्माद्रावणोयमितिसंचिंत्यअवप्लुतः

कामदर्पमदैर्युक्तंजिह्मताम्रायतेक्षणं ॥ समक्षमिवकंदर्पमपविद्धशरासनं ॥ २३ ॥ मथितामृतफेनाभमरजोवस्त्रमुत्तमं ॥ सपुष्पमवकर्षंतंविमुक्तंसक्तमंगदे ॥ २४ ॥ तंपत्रविटपेलीनःपत्रपुष्पशतावृतः ॥ समीपमुपसंक्रांतंविज्ञातुमुपचक्रमे ॥ २५ ॥ अवेक्षमाणस्तुतदाददर्शकपिकुंजरः ॥ रूपयौवनसंपन्नारावणस्यवरस्त्रियः ॥ २६ ॥ ताभिःपरिवृतोराजासुरूपाभिर्महायशाः ॥ तन्मृगद्विजसंघुष्टंप्रविष्टःप्रमदावनं ॥ २७ ॥ क्षीबोविचित्राभरणःशंकुकर्णोमहाबलः ॥ तेनविश्रवसःपुत्रःसदृष्टोराक्षसाधिपः ॥ २८ ॥ वृतःपरमनारीभिस्ताराभिरिवचंद्रमाः ॥ तंददर्शमहातेजास्तेजोवंतंमहाकपिः ॥ २९ ॥ रावणोऽयंमहाबाहुरितिसंचिंत्यवानरः ॥ सोऽयमेवपुराशेतेपुरमध्येगृहोत्तमे ॥ अवप्लुतोमहातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ ३० ॥ सतथाऽप्युग्रतेजाःसनिर्धूतस्तस्यतेजसा ॥ पत्रेगुह्यांतरेसक्तोमतिमान्संवृतोऽभवत् ॥ ३१ ॥ सतामसितकेशांतांसुश्रोणींसंहतस्तनीं ॥ दिदृक्षुरसितापांगीमुपावर्ततरावणः ॥ ३२ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०सुंदरकांडेऽष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

स्वाश्रितशाखायाअत्यूर्ध्वशाखांतरेइतिशेषः ॥३० ॥ यद्यपिसःसमुद्रलंघनकर्तासमारुतात्मजोहनूमानुग्रतेजास्तथापितस्यरावणस्यतेजसानिर्धूतस्तस्यपुरोवस्थातुमशक्नुवन्पत्रेपत्रबहुलेअतएवगुह्यांतरेशाखांतरेसक्तःस्थितस्तत्राप्यत्यल्पशरीरतयासंवृतोगुप्तोऽभवत् सर्वमायातिरस्कारकमायावतस्तस्यदृष्टयेमाययाअल्पशरीरादिमत्त्वेनस्थातुमशक्यत्वादेवंकरणं॥३१॥ उपावर्ततसमीपंप्राप्तः ॥ ३२ ॥ रंगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेऽष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

ततःहनूमतःप्लवनानंतरं तस्मिन्नेवकालेअपररात्ररूपेआगमनकालएवरावणंदृष्ट्वाततोनंतरंप्रावेपत ॥ १ ॥ २ ॥ रुदत्युपविष्टाऽभूत् भीतस्वभावोक्त्यास्वभावोक्तिरत्रालंकारः ॥ ३ ॥ सन्नांशीर्णां शीर्णनौस्थंजनमिवेत्यर्थः ॥४॥ असंवृतायांआस्तरणरहितायां संशितव्रतांरावणवधायतीक्ष्णंव्रतमिवकुर्वाणां ॥ ५॥ मलेनमंडनस्थानेषुदिग्धांगीरूपितांगी चित्रांगीमितिपठित्वामलरूपेणमंडनेनचित्रांगींकर्बुरामित्यर्थंतीर्थआह संन्यासित्वादुचितैवतस्यमलेपिमंडनत्वबुद्धिः ईदृशींयांददर्शसापंकदिग्धामृणालीवविभाति नविभातिच स्वरूपशोभयातिमला वरणाच्चनविभातीत्यर्थः ॥ ६ ॥ संकल्पस्तच्चिंतनंतद्रूपाश्वसंयुक्तैर्मनोरथैःरामसमीपंयांतीमिव ॥७॥ अपश्यंतीतामिव ॥८॥ आविष्टांमंत्राद्यवरुद्धां धूप्यमानांसंतप्यमानां धूमवर्णेनके

तस्मिन्नेवततःकालेराजपुत्रीत्वनिंदिता ॥ रूपयौवनसंपन्नंभूषणोत्तमभूषितं ॥ १ ॥ ततोदृष्ट्वैववैदेहीरावणंराक्षसाधिपं ॥ प्रावेपनवरारोहाप्रवाते कदलीयथा ॥ २ ॥ ऊरुभ्यामुदरंछाद्यबाहुभ्यांचपयोधरौ ॥ उपविष्टाविशालाक्षीरुदतीवरवर्णिनी ॥ ३ ॥ दशग्रीवस्तुवैदेहींरक्षितांराक्षसीगणैः ॥ ददर्शदीनांदुःखार्तांनावंसन्नामिवार्णवे ॥ ४ ॥ असंवृतायामासीनांधरण्यांसंशितव्रतां ॥ छिन्नांप्रपतितांभूमौशाखामिववनस्पतेः ॥५॥ मलमंडनदिग्धांगींमंडनार्हाममंडनां ॥ मृणालीपंकदिग्धेवविभातिनविभातिच ॥६॥ समीपंराजसिंहस्यरामस्यविदितात्मनः ॥ संकल्पहयसंयुक्तैर्यांतीमिवमनोरथैः ॥ ७ ॥ शुष्यंतींरुदतीमेकांध्यानशोकपरायणां ॥ दुःखस्यांतमपश्यंतींरामांराममनुव्रतां ॥ ८ ॥ चेष्टमानामथाविष्टांपन्नगेंद्रवधूमिव ॥ धूप्यमानांग्रहेणेवरोहिणींधूमकेतुना ॥ ९ ॥ वृत्तशीलेकुलेजातामाचारवतिधार्मिके ॥ पुनःसंस्कारमापन्नांजातामिवचदुष्कुले ॥ १० ॥ सन्नामिव महाकीर्तिंश्रद्धामिवविमानितां ॥ प्रज्ञामिवपरिक्षीणामाशांप्रतिहतामिव ॥ ११ ॥ आयतीमिवविध्वस्तामाज्ञांप्रतिहतामिव ॥ दीप्तामिवदिशंकालेपूजामपहतामिव ॥ १२ ॥ पौर्णमासीमिवनिशांतमोग्रस्तेंदुमंडलां ॥ पद्मिनीमिवविध्वस्तांहतशूरांचमूमिव ॥ १३ ॥

तुना ॥ ९ ॥ वृत्तमाचारःशीलंसत्स्वभावस्तद्युतेविहितकर्मानुष्ठानवतिचकुलेजातां तादृशएवकुलेपुनःसंस्कारंपाणिग्रहणसंस्कारमापन्नामपिदुष्कुलेजातामुत्पन्नांतत्रैवप्राप्तसंस्कारामिवचमलिनांस्थितां स्त्रीणांविवाहस्यैवोपनयनवद्वितीयजन्मस्थानत्वादितिभावः ॥ १० ॥ सन्नांक्षीणां विमानितांअनादृतां ॥ ११ ॥ आयतीधनादिप्राप्तिः आज्ञाराज्ञइतिशेषः कालेउत्पातकालेपूजांदेवपूजां ॥ १२ ॥ पौर्णमासीतत्संबंधिनीं तमःराहुः ॥ १३ ॥

प्रभांरविप्रकाशं तमोंधकारः परामृष्टांवेदवेदीरहितपतितैराक्रांतां ॥ १४ ॥ उत्कृष्टानित्रुटितानिपर्णानिकमलानियस्याःसा ॥ १५ ॥ विस्रावितांरोधोभंगादिनाअन्यतःप्रापितजलां अतएवशुष्कां मृजयाअंगशुद्ध्याहीनां ॥ १६ ॥ १७ ॥ गृहीतांधृतां पश्चात्स्तंभेलाडितांबद्धां कश्चित्तुगृहीतामालितामितिपठित्वा आलितांआलानितामित्यर्थमाह ॥ १८ ॥ अयत्नतइति केशसंस्काराभावादयत्नतः सिद्धयेतिशेषः ॥ १९ ॥ अल्पाहारांजलमात्राहारां अस्नातयाअन्नस्यग्रहीतुमशक्यत्वात् देवराजतःपायसलाभेनतदनपेक्षणाच्च ॥ २० ॥ तपोधनत्वादेवरघुमुख्यस्यसकाशाद्दशग्रीवपराभवंआयाचमानांप्रार्थयंतीं अतएवभावेनांतरध्यानेनदेवतामिव एवार्थेइव स्वकुलदेवतामेवोद्दिश्यप्रांजलिकृतनमस्कारां ॥ २१ ॥ क्रोधेनरोद

प्रभामिवतमोध्वस्तामुपक्षीणामिवापगां ॥ वेदीमिवपरामृष्टांशांतामग्निशिखामिव ॥ १४ ॥ उत्कृष्टपर्णकमलांवित्रासितविहंगमां ॥ हस्तिहस्तपरामृष्टामाकुलामिवपद्मिनीं ॥ १५ ॥ पतिशोकातुरांशुष्कांनदींविस्रावितामिव ॥ परयामृजयाहीनांकृष्णपक्षेनिशामिव ॥ १६ ॥ सुकुमारींसुजातांगींरत्नगर्भगृहोचितां ॥ तप्यमानामिवोष्णेनमृणालीमचिरोद्धृतां ॥ १७ ॥ गृहीतांलाडितांस्तंभेयूथपेनविनाकृतां ॥ निःश्वसंतींसुदुःखार्तां गजराजवधूमिव ॥ १८ ॥ एकयादीर्घयावेण्याशोभमानामयत्नतः ॥ नीलयानीरदापायेवनराज्यामहीमिव ॥ १९ ॥ उपवासेनशोकेनध्यानेनचभयेनच ॥ परिक्षीणांकृशांदीनामल्पाहारांतपोधनां ॥ २० ॥ आयाचमानांदुःखार्तांप्रांजलिंदेवतामिव ॥ भावेनरघुमुख्यस्यदशग्रीवपराभवं ॥ २१ ॥ समीक्षमाणांरुदतीमनिंदितांसुपक्ष्मताम्रायतशुक्ललोचनां ॥ अनुव्रतांराममतीवमैथिलींप्रलोभयामासवधायरावणः ॥ २२ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आदि० सुं० एकोनविंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ सतांपरिवृतांदीनांनिरानंदांतपस्विनीं ॥ साकारैर्मधुरैर्वाक्यैर्न्यदर्शयतरावणः ॥ १ ॥ मांदृष्ट्वानागनासोरुगूहमानास्तनोदरं ॥ अदर्शनमिवात्मानंभयान्नेतुंत्वमिच्छसि ॥ २ ॥

नेनवाताम्रप्रांतेआयतेशुक्लेचलोचनेयस्यास्तां वधायतावन्मात्रफलकमेवनतुस्वेष्टफलकमितितात्पर्यं ॥ २२ ॥ आखरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनविंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ परिवृतांराक्षसीभिरितिशेषः साकारैःसाभिप्रायैः आकारस्त्विंगिताकृती न्यदर्शयत्स्वाभिप्रायमितिशेषः ॥ १ ॥ नागोगजः स्तनोदरंगूहमानाभयादिव भयादेवात्मानंस्वशरीरमदर्शनंनेतुमिच्छसि तत्किमितिशेषः ॥ २ ॥

नैवंभीतिर्मत्तस्तेयुक्तेत्याह कामयेइत्यादि ॥ ३ ॥ किमिदानींमदतिरिक्तपुरुषांतरजंतवभयमुतममस्पर्शेधर्महानिजं नाथइत्याह नेहेति मत्तःमदागमनात्समुत्थितंपुरुषांतरागमनसंभा वनयाजातंभयंव्यपसर्पतु अन्येषामभावात् ॥ ४ ॥ नात्यइत्याह स्वधर्मइति तंस्वधर्ममाह गमनंवेति आनुकूल्यंसंपाद्येतिशेषः संप्रमथ्यबलात्कृत्य एवंस्वधर्मत्वान्ममनाधर्मः बलात्का रेचास्वतंत्रत्वात्स्त्रियाअपिनदोषइतिभावः ॥ ५ ॥ एवंचएवमपिबलात्कारपक्षेतवममचदोषाभावेपितस्यपक्षस्यरसाभाससंपादकत्वात् अतएवमकामांअनेनप्रकारेणमयिकामरहि तांत्वांमद्विन्नेच्छावर्तीचनचनतुस्प्रक्ष्यामि एवंचैतदकामांत्वामितिपाठेएतद्रक्षोधर्मत्वं एवंचएवमेवमद्दुक्तरीतिकमेव तथाप्युक्तप्रकारेणत्वामकामांनस्प्रक्ष्यामीत्यर्थः नन्वेवंसतिदुःसहा

कामयेत्वांविशालाक्षिबहुमन्यस्वमांप्रिये ॥ सर्वांगगुणसंपन्नेसर्वलोकमनोहरे ॥ ३ ॥ नेहकिंचिन्मनुष्यावाराक्षसाःकामरूपिणः ॥ व्यपसर्पतुते सीतेभयंमत्तःसमुत्थितं ॥ ४ ॥ स्वधर्मोरक्षसांभीरुसर्वदैवनसंशयः ॥ गमनंवापरस्त्रीणांहरणंसंप्रमथ्यवा ॥ ५ ॥ एवंचैवमकामांत्वांनचस्प्रक्ष्यामि मैथिलि ॥ कामंकामःशरीरेमेयथाकामंप्रवर्ततां ॥ ६ ॥ देविनेहभयंकार्यंमयिविश्वसिहिप्रिये ॥ प्रणयस्वचतत्त्वेनमैवंभूःशोकलालसा ॥ ७ ॥ एकवेणीअधःशय्याध्यानंमलिनमंबरं ॥ अस्थानेप्युपवासश्चनैतान्यौपयिकानिते ॥ ८ ॥ विचित्राणिचमाल्यानिचंदनान्यगुरूणिच ॥ विविधा निचवासांसिदिव्यान्याभरणानिच ॥ ९ ॥ महार्हाणिचपानानिशयनान्यासनानिच ॥ गीतंनृत्यंचवाद्यंचलभमांप्राप्यमैथिलि ॥ १० ॥ स्त्रीरत्नम सिमैवंभूःकुरुगात्रेषुभूषणं ॥ मांप्राप्यहिकथंवास्यास्त्वमनर्हासुविग्रहे ॥ ११ ॥ इदंतेचारुसंजातंयौवनंव्यतिवर्तते ॥ यदतीतंपुनर्नैतिस्रोतःस्रोत स्विनामिव ॥ १२ ॥ त्वांकृत्वोपरतोमन्येरूपकर्तासविश्वकृत् ॥ नहिरूपोपमात्वन्यातवास्तिशुभदर्शने ॥ १३ ॥

कामपीडातवस्यात्तत्राह काममिति कामोमन्मथःयथाकामंयथेच्छंकामंतद्विषयेच्छांप्रवर्ततांप्रवर्त्तयत्वित्यर्थः ॥ ६ ॥ अतःसर्वथाभयंनकार्यमित्याह देवीति देविसर्वतःपुरपूज्येइहम यिमद्विषयेप्रणयस्वसमानंनंकुरु संमाननेनयतेरात्मनेपदं ॥ ७ ॥ अधःशय्याभूशयनं नौपयिकानिनपुरुषार्थोपयुक्तानि ॥ ८ ॥ मांप्राप्यविचित्रमाल्यादीनिलभस्वेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ अन र्हाभूषणानामितिशेषः सुविग्रहेइतिसंबुद्धिः ॥ ११ ॥ अतिवर्त्ततेअतिक्रम्यगच्छति स्रोतस्विनोजलप्रवाहाः स्रोतस्तेनप्रवहज्जलं अतोभुंक्ष्वभोगानितिशेषः ॥ १२ ॥ रूपकर्तादिव्यरू पस्रष्टात्वांकृत्वानिर्मायउपरतोदिव्यरूपनिर्माणाद्विरतइतिमन्ये उत्प्रेक्षायांहेतुः हियतस्तवरूपोपमानास्ति यदिपुनःसउत्तमरूपनिर्माणेयतेतनतथापितवोपमेत्याशयः ॥ १३ ॥

कोनातिवर्तेत क्षुभ्येतेत्यर्थः कःपुमानतिवर्तेतेतिपाठेकामवशतामतिक्रम्यकोवर्तेतेत्यर्थः ॥ १४ ॥ निबद्ध्यतेबद्धंजायते ॥ १५ ॥ मोहंनैतद्दशाभविष्यामीतिबुद्धिं ॥ १६ ॥ १७ ॥ तव हेतोस्त्वत्प्रीत्यर्थं ॥ १८ ॥ प्रतिबलोयुद्धेजेता ॥ १९ ॥ प्रत्यनीकेषुप्रतिसैनिकभावेषु ॥ २० ॥ प्रतिकर्मप्रसाधनं अलंकरणमितियावत् ॥ २१ ॥ प्रतिकर्मणायुक्तंतेरूपंपश्यामिभाविक मत्रालंकारः दाक्षिण्येनमद्विषयककृपयाप्रतिकर्माभिसंयुक्ता भवेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ललस्वईप्सांकुरु मत्प्रसादान्मयिप्रसादात् ललंत्याःमदीप्साजनितप्रभावेणवर्धमानायाः

त्वांसमासाद्यवैदेहिरूपयौवनशालिनीं ॥ कःपुनर्नातिवर्तेतसाक्षादपिपितामहः ॥ १४ ॥ यद्यत्पश्यामितेगात्रंशीतांशुसदृशानने ॥ तस्मिंस्तस्मिन्पृथु श्रोणिचक्षुर्ममनिबद्ध्यते ॥ १५ ॥ भवमैथिलिभार्यामेमोहमेतंविसर्जय ॥ बह्वीनामुत्तमस्त्रीणांममाग्रमहिषीभव ॥ १६ ॥ लोकेभ्योयानिरत्नानिसं प्रमथ्याहृतानिमे ॥ तानितेभीरुसर्वाणिराज्यंचैवददामिते ॥ १७ ॥ विजित्यपृथिवींसर्वांनानानगरमालिनीं ॥ जनकायप्रदास्यामितवहेतोर्विला सिनि ॥ १८ ॥ नेहपश्यामिलोकेऽन्यंयोमेप्रतिबलोभवेत् ॥ पश्यमेसुमहद्वीर्यमप्रतिद्वंद्वमाहवे ॥ १९ ॥ असकृत्संयुगेभग्नामयाविमृदितध्वजाः ॥ अ शक्ताःप्रत्यनीकेषुस्थातुंममसुरासुराः ॥ २० ॥ इच्छमांक्रियतामद्यप्रतिकर्मतवोत्तमं ॥ सुप्रभाण्यवसज्जंतांतवांगेभूषणानिहि ॥ २१ ॥ साधुपश्या मितेरूपंसुयुक्तंप्रतिकर्मणा ॥ प्रतिकर्माभिसंयुक्तादाक्षिण्येनवरानने ॥ २२ ॥ भुंक्ष्वभोगान्यथाकामंपिबभीरुरमस्वच ॥ यथेष्टंचप्रयच्छत्वंपृथिवीं वाधनानिच ॥ २३ ॥ ललस्वमयिविस्रब्धाधृष्टमाज्ञापयस्वच ॥ मत्प्रसादाल्ललंत्याश्चललतांबांधवस्तव ॥ २४ ॥ ऋद्धिंममानुपश्यत्वंश्रियंभद्रेयश स्विनि ॥ किंकरिष्यसिरामेणसुभगेचीरवासिना ॥ २५ ॥ निक्षिप्तविजयोरामोगतश्रीर्वनगोचरः ॥ व्रतीस्थंडिलशायीचशंकेजीवतिवानवा ॥ २६ ॥ नहिवैदेहिरामस्त्वांद्रष्टुंवाप्युपलभ्यते ॥ पुरोबलाकैरसितैर्मेघैर्ज्योत्स्नामिवावृतां ॥ २७ ॥

॥ २४ ॥ ऋद्धिंपराक्रमादिसंपदं श्रियंधनादिसंपदं ॥ २५ ॥ निक्षिप्तविजयःनिरस्तविजयसाधनः अतएवगतश्रीत्वादिगुणः जीवनस्यैवसंदेहेपराक्रमादिसंभावनादूरतइत्यर्थः ॥ २६ ॥ द्रष्टुंवापि प्राप्तिस्तुदूरतरेत्यर्थः उपलभ्यते व्यत्ययेनश्यन्प्रत्ययः समर्थोभवतीत्यर्थः उपलप्स्यतइतिपाठेसमर्थोभविष्यतीत्यर्थः पुरोबलाकैःअग्रेसरबलाकैः ॥ २७ ॥

इंद्रहस्तगतांकीर्तिंकीर्तितुल्यांभार्यामिंद्रदत्तांनारदमुखेनप्रार्थनयायथाहिरण्यकशिपुःप्राप्तवान् नैवंत्वांरामःप्राप्स्यतीतिभावः इयंचकथाभागवतेप्रसिद्धेतितीर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्वेषु दारेषुमंदोदर्यामपि ॥ ३० ॥ ऐश्वर्यमाधिपत्यं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रदिशदेहि अभितोमेदिनीमपिइष्टेभ्योदेहि ललईप्सावतीभव ललंतुप्राप्तसमस्तेप्सिताभवंतु प्रक्षिप्तोयं ॥३५॥३६॥ तालमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि० सुंदरकांडेविंशःसर्गः ॥२०॥ ॥७॥ तस्येति दीनमितिक्रियाविशेषणं ॥ १ ॥ पतिमेवचिंतयं

नचापिममहस्तात्त्वांप्राप्तुमर्हतिराघवः॥ हिरण्यकशिपुःकीर्तिमिंद्रहस्तगतामिव ॥ २८॥ चारुस्मितेचारुदतिचारुनेत्रेविलासिनि ॥ मनोहरसिमे भीरुसुपर्णःपन्नगंयथा॥ २९ ॥ क्लिष्टकौशेयवसनांतन्वीमप्यनलंकृतां॥ त्वांदृष्ट्वास्वेषुदारेषुरतिंनोपलभाम्यहं ॥ ३० ॥ अंतःपुरनिवासिन्यःस्त्रियः सर्वगुणान्विताः॥ यावत्योममसर्वासामैश्वर्यंकुरुजानकि ॥ ३१ ॥ ममह्यसितकेशांतेत्रैलोक्यप्रवरस्त्रियः ॥ तास्त्वांपरिचरिष्यंतिश्रियमप्सरसोयथा॥ ३२ ॥ यानिवैश्रवणेसुभ्रुरत्नानिचधनानिच ॥ तानिलोकांश्चसुश्रोणिमयाभुंक्ष्वयथासुखं ॥ ३३ ॥ नरामस्तपसादेविनबलेनचविक्रमैः॥ न धनेनमयातुल्यस्तेजसायशसापिवा॥ ३४॥ पिबविहररमस्वभुंक्ष्वभोगान्धननिचयंप्रदिशामिमेदिनींच ॥ मयिललललनेयथासुखंत्वंत्वयिचसमेत्यललंतुबांधवास्ते॥ ३५ ॥ कुसुमिततरुजालसंततानिभ्रमरयुतानिसमुद्रतीरजानि ॥ कनकविमलहारभूषितांगीविहरमयासहभीरुकाननानि ॥३६॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदि० सुं० विंशःसर्गः॥२०॥ ॥७॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासीतारौद्रस्यरक्षसः॥ आर्तादीनस्वरादीनंप्रत्युवाचततःशनैः ॥ १ ॥ दुःखार्तारुदतीसीतावेपमानातपस्विनी॥ चिंतयंतीवरारोहापतिमेवपतिव्रता ॥ २ ॥ तृणमंतरतःकृत्वाप्रत्युवाचशुचिस्मिता॥ निवर्तयमनोमत्तःस्वजनेप्रीयतांमनः॥ ३॥

तीप्रत्युवाचेतिसंबंधः ॥ २ ॥ तृणमंतरतःकृत्वा परपुरुषस्यसाक्षात्संभाषणानर्हत्वात् भूम्यांकिंचिदंतर्धायमूत्रादिविसर्जनवत्तृणांतरेणतस्यमुखेप्रत्युत्तरदानं कथमस्यदुरात्मनोरजस्तमोभिभूतस्यमयिदुराशेतिशुचिस्मिता प्रत्युवाचेतिपुनरभिधानंप्रकारविशेषकथनार्थं एतेनतृणीकृतप्राणतयातृणतुल्यतयारावणस्यग्रहणाच्चनिर्भयप्रत्युत्तरदानमितिबोध्यं तदेवाह निवर्तयेति मत्तोमनोनिवर्तय स्वजनेप्रीयतांप्रीतिंकुरु स्वजनःस्वभार्यादिः क्रुद्धोक्त्यामनःपदादेःपौनरुक्त्यंनदोषभाक् वर्णनीयमयीभावाच्चकवेरपितादृशंनदोषाय ॥ ३ ॥

सिद्धिंब्रह्मलोकप्राप्तिं एकपत्न्यापतिव्रतया अकार्यंपरपुरुषस्पर्शरूपं ॥ ४ ॥ तंप्राप्तयाविवाहसंबंधेनेतिशेषः ॥ ५॥ पृष्ठतःकृत्वापराङ्मुखस्थित्वा औपयिकीभोगयोग्या तत्रहेतुःसतीपरभार्येति॥६॥ धर्मंसाध्वितिपश्य साधूनांव्रतंचर यथातवमंदोदर्याःपरपरिग्रहेणदुःखमेवमन्येषामपिस्वदाराणांपरपरिग्रहेदुःखमितिज्ञात्वाअन्येषांदारारक्ष्याःपरिहार्याः॥७॥ यथास्वदाराणांस्वस्मिन्नेवरत्येहामुत्रसुखमितिस्वस्यनिश्चयस्तथापरेषामपीत्यर्थैआत्मानमेवदृष्टांतीकृत्यस्वेष्वेवदारेषुरम्यतां अन्यथोभयोरपिधर्मलोपइतिभावः विपक्षेबाधकांतरमप्याह अतुष्टमिति निकृतिप्रज्ञंनिकृतिर्न्यक्कारःसाधुकृतधिक्कारस्तदास्पदप्रज्ञं पराभवमजयरूपं ॥ ८ ॥ इहलंकानगरेसंतःइहलोकपरलोकहितवक्तारोनवानैवसंति सत्सुवातेषुतान्नानुवर्तसेतत्समी

नमांप्रार्थयितुंयुक्तस्त्वंसिद्धिमिवपापकृत्॥ अकार्यंनमयाकार्यमेकपत्न्याविगर्हितं॥४॥ कुलंसंप्राप्तयापुण्यंकुलेमहतिजातया॥ एवमुक्त्वातुवैदेही रावणंतंयशस्विनी॥५॥ रावणंपृष्ठतःकृत्वाभूयोवचनमब्रवीत्॥ नाहमौपयिकीभार्यापरभार्यासतीतव॥६॥ साधुधर्ममवेक्षस्वसाधुसाधुव्रतंचर॥ यथातवतथान्येषांरक्ष्यादारानिशाचर॥७॥ आत्मानमुपमांकृत्वास्वेषुदारेषुरम्यतां ॥ अतुष्टंस्वेषुदारेषुचपलंचपलेंद्रियं ॥ नयंतिनिकृतिप्रज्ञंपरदाराःपराभवं॥८॥ इहसंतोनवासंतिसतोवानानुवर्तसे॥ यथाहिविपरीतातेबुद्धिराचारवर्जिता ॥ ९ ॥ वचोमिथ्याप्रणीतात्मापथ्यमुक्तंविचक्षणैः॥ राक्षसानामभावायत्वंवानप्रतिपद्यसे॥ १० ॥ अकृतात्मानमासाद्यराजानमनयेरतं॥ समृद्धानिविनश्यंतिराष्ट्राणिनगराणिच ॥ ११ ॥ तथैवत्वां समासाद्यलंकारत्नौघसंकुला॥ अपराधात्तवैकस्यनचिराद्विनशिष्यति ॥ १२॥

पंनमन्वृच्छसि गतोपिवानपृच्छसि यथातेविपरीताबुद्धिःआचारवर्जिताविहितकर्मविमुखीअविहितसंमुखीच ॥ ९ ॥ सत्पुरुषतउपदेशसत्त्वेपिसमूलोन्मूलनचिकीर्षुर्दैववशात्त्वंग्रणोपीत्याह वचइति विचक्षणैर्भाविकार्यपर्यालोचनचतुरैःपथ्यंहितोदर्कंवचउक्तमपिमिथ्याप्रणीतात्मातद्वचोमिथ्याऽवस्तुभूतमसारभूतमित्यश्रद्धयाप्रणीतःप्राप्तआत्माबुद्धिर्येनतादृशोराक्षसानामभावायनाशायनप्रतिपद्यसेनपरिगृह्णासि ॥१०॥ ननुमयासज्जनोपदेशाग्रहेकुतोराक्षसनाशप्रसंगइत्यत्रोत्तरंवक्तुंलोकस्थितिमाह अकृतेति अकृतात्मानंसदुपदेशापाहिबुद्धिं ॥११॥ तथैवेति राजापराधतोऽशेषप्रजानाशस्यलोकप्रसिद्धत्वादितिभावः ॥ १२ ॥

किंच सज्जनोपदेशमशृण्वतोनाशंसज्जनोनुमोदतइत्याह स्वकृतैरिति स्वकृतैर्दुष्कृतैर्हन्यमानस्यावश्यंप्राप्तनाशस्यादीर्घदर्शिनोभाव्यनर्थदर्शनासमर्थस्यविनाशेउपस्थितेभूतानिसर्वं प्राणिनोनंदंति ॥ १३ ॥ एवंनिराकृतास्त्वयाक्लेशिताःसर्वेजनाः एतद्व्यसनंस्वबुद्धिप्राप्तनाशं ॥ १४ ॥ ऐश्वर्यंकुरुइत्यादियदुक्तंरावणेनप्रलोभनायतत्त्वत्याख्याति शक्येति अनन्याप्रि न्त्वाभाववती ॥ १५ ॥ प्रलोभनाशक्यत्वमेवस्पष्टयति उपधायेति उपधानंकृत्वेति सहशयित्वेतियावत् कस्यचिदतत्त्वभूतस्य ॥ १६ ॥ औपयिकीयोग्या व्रतस्नातस्यब्रह्मचर्यव्रत पूर्वकंकृतसमावर्तनस्ययथाशास्त्रंमत्पाणिग्रहणंकृतवतःविदितात्मनःज्ञातस्वतत्त्वस्यज्ञातपुरुषार्थसाधनस्यचतस्यैवाहंयोग्या विप्रस्यविद्येवब्रह्मविद्येव ब्रह्मविद्यायथाब्राह्मणस्यैवासा धारणंस्वंन्यायप्राप्तंतद्वत् संन्यासेतस्यैवाधिकाराद्ब्रह्मविद्यायांब्राह्मणस्यैवाधिकारइतिभावः अन्येतुविप्रपदंत्रैवर्णिकपरं त्रैवर्णिकस्यैवब्रह्मविद्यायामधिकारः अतएवधीरस्येतिकेचि

स्वकृतैर्हन्यमानस्यरावणादीर्घदर्शिनः॥ अभिनंदंतिभूतानिविनाशेपापकर्मणः ॥ १३॥ एवंत्वांपापकर्माणंवक्ष्यंतिनिकृताजनाः॥ दिष्ट्यैतद्व्यसनं प्राप्तोरौद्रइत्येवहर्षिताः॥ १४॥ शक्यालोभयितुंनाहमैश्वर्येणधनेनवा॥ अनन्याराघवेणाहंभास्करेणयथाप्रभा ॥ १५ ॥ उपधायभुजंतस्यलोक नाथस्यसत्कृतं॥ कथंनामोपधास्यामिभुजमन्यस्यकस्यचित्॥ १६॥ अहमौपयिकीभार्यातस्यैवचधरापतेः॥ व्रतस्नातस्यविद्येवविप्रस्यविदिता त्मनः॥ १७॥ साधुरावणरामेणमांसमानयदुःखितां॥ वनेवासितयासार्धंकरेण्वेवगजाधिपं ॥ १८ ॥ मित्रमौपयिकंकर्तुंरामःस्थानंपरीप्सता॥ वधंचानिच्छताघोरंत्वयासौपुरुषर्षभः॥ १९ ॥ विदितःसर्वधर्मज्ञःशरणागतवत्सलः॥ तेनमैत्रीभवतुतेयदिजीवितुमिच्छसि॥ २० ॥ प्रसादयस्व त्वंचैनंशरणागतवत्सलं॥ मांचास्मैप्रयतोभूत्वानिर्यातयितुमर्हसि॥ २१ ॥

त्पाठइत्याहुः ॥ १७ ॥ हेरावणमांरामेणसमानय तदेवतेसाधु वनेवासितयाकामुक्याकरेण्वासार्धंगजाधिपमिव उपमानोपमेयवाक्ययोर्वैषम्यंतुक्रुद्धविरहिण्युक्तित्वान्नदोषावहं क रेणुंगजाधिपेनेतितुवक्तुमुचितं ॥ १८ ॥ बुद्ध्यंतरंचोपदिशति मित्रमिति स्थानंपरीप्सतालंकांरिरक्षयिषताआत्मनोवधंचघोरंसकलकुटुंबपीडाकरमनिच्छतात्वयापुरुषर्षभोऽसौरामोमित्रं कर्तुमौपयिकंयुक्तं ॥ १९ ॥ कथमेवमपराद्धस्यमेतेनमैत्रीतत्राह विदितइति यतःसर्वधर्मज्ञइति शत्रुरपिशरणागतोरक्षणीयइतिधर्मज्ञत्वेनशरणागतवत्सलत्वेनचविदितःप्रसिद्धःअत स्तेनमैत्रीभवतु तेनमैत्रीप्राप्तकालेत्यर्थः ॥ २० ॥ अतएनंशरणागतवत्सलंत्वंप्रसादयस्वमांचास्मैनिर्यातयितुंदातुमर्हसि ॥ २१ ॥

संप्रदायेति मामितिशेषः ॥ २२ ॥ मत्प्रत्यर्पणंविनासर्वथातवजीवनंनास्तीत्याह वर्जयेदिति त्वद्विधप्राणान्ननाशयेदित्यर्थः राघवोनतुवर्जयेन्नाशयेदेव ॥ २३ ॥ महास्वनंमहांतंनादं नादोहिकश्चिच्छब्दधर्मःप्रतिशब्दरूपः श्रोष्यसि यदिमांनददासीतिभावः ॥ २४ ॥ रामलक्ष्मणलक्षितास्तन्नामांकाइत्यर्थः ॥ २५ ॥ कंकवाससोबाणाः असंपातमनवकाशं असंबाध मितिपाठेराक्षससंमर्दरहितं ॥ २६ ॥ राक्षसेंद्ररूपान्महासर्पान् उद्धरणशैघ्र्येउपमावैनतेयइवेति ॥ २७ ॥ नचापिममहस्तात्त्वांप्राप्तुमर्हतिराघवइत्यस्योत्तरमाह अपनेष्यतीति ॥ २८ ॥ हतस्थानेहतास्पदे ॥ २९ ॥ नरसिंहयोःशून्यमाश्रमंप्रविश्ययत्कृतंतदसाधुवृत्तिकिलेत्यर्थः गोचरंगतयोःमायामृगवृत्तांतंज्ञातुंगतयोः गोचरंवनप्रदेशंगतयोरितिवार्थः ॥ ३० ॥ यस्मा

एवंहितेभवेत्स्वस्तिसंप्रदायरघूत्तमे ॥ अन्यथात्वंहिकुर्वाणःपरांप्राप्स्यसिचापदं ॥ २२ ॥ वर्जयेद्वज्रमुत्सृष्टंवर्जयेदंतकश्चिरं ॥ त्वद्विधंनतुसंक्रुद्धो लोकनाथःसराघवः ॥ २३ ॥ रामस्यधनुषःशब्दंश्रोष्यसित्वंमहास्वनं ॥ शतक्रतुविसृष्टस्यनिर्घोषमशनेरिव ॥ २४ ॥इहशीघ्रंसुपर्वाणोज्वलिता स्याइवोरगाः ॥ इषवोनिपतिष्यंतिरामलक्ष्मणलक्षिताः ॥ २५ ॥ रक्षांसिनिहनिष्यंतःपुर्यामस्यांनसंशयः ॥ असंपातंकरिष्यंतिपतंतःकंकवास सः॥ २६॥ राक्षसेंद्रमहासर्पान्सरामगरुडोमहान्॥ उद्धरिष्यतिवेगेनवैनतेयइवोरगान्॥ २७॥ अपनेष्यतिमांभर्तात्वत्तःशीघ्रमरिंदमः॥ असुरेभ्यः श्रियंदीप्तांविष्णुस्त्रिभिरिवक्रमैः॥ २८॥ जनस्थानेहतस्थानेनिहतेरक्षसांबले॥ अशक्तेनत्वयारक्षःकृतमेतदसाधुवै॥ २९॥ आश्रमंतत्तयोःशून्यंप्र विश्यनरसिंहयोः ॥ गोचरंगतयोर्भ्रात्रोरपनीतात्वयाऽधम ॥ ३० ॥ नहिगंधमुपाघ्रायरामलक्ष्मणयोस्त्वया ॥ शक्यंसंदर्शनेस्थातुंशुनाशार्दूलयो रिव॥ ३१ ॥तस्यतेविग्रहेताभ्यांयुगग्रहणमस्थिरं॥ वृत्रस्येवेंद्रबाहुभ्यांबाहोरेकस्यविग्रहे॥ ३२॥ क्षिप्रंतवसनाथोमेरामःसौमित्रिणासह ॥ तोय मल्पमिवादित्यःप्राणानादास्यतेशरैः॥ ३३॥

द्रामलक्ष्मणयोःगंधमुपाघ्रायशार्दूलयोःसंदर्शनेशुनेवसमक्षंस्थातुंत्वयानशक्यं ॥ ३१ ॥ तस्यअधमबलस्याधमकृत्यस्यचतेअग्रेपिताभ्यांविग्रहेकलहेप्रसक्तेसतियुगगहणंसहायसंप त्तिरस्थिरा जनस्थानबलसहायसंपत्तिवत् तस्मात्तेनयुद्धेतवनिग्रहएव वृत्रसंबंधिनएकस्यबाहोर्द्वाभ्यामिंद्रबाहुभ्यांयुद्धेवृत्रबाहुपराजयवत् वज्रच्छिन्नैकबाहुर्वृत्रोबहुकालमिंद्रेणसहै कबाहुनायुद्धंकृतवान्पराजितश्चेतिभागवतेप्रसिद्धं ॥ ३२ ॥ मेनाथःसरामइत्यन्वयः ॥ ३३ ॥

कुबेरस्यालयंकैलासं कैलासवरुणसभेऊर्ध्वाधस्थसकललोकोपलक्षणं कालहतस्त्वमशनेःसंबंधान्महाद्रुमइवदाशरथेःसंबंधाद्विमोक्षसे प्राणानितिशेषः विमोक्ष्यसेइतिपांक्तःपाटइति
कतकः ॥ ३४ ॥ वगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रियदर्शनांसीतांप्रतिअनु
नयोक्तिंकृत्वाततोविप्रियमाहेतिसंबंधः ॥ १॥ लोकेस्त्रीणांसांत्वयितापुमान्यथायथासांत्वयतितथातथातत्तत्सांत्वानुसारेणसस्त्रीणांवश्यइष्टोभवति त्वयितुयथायथाहंप्रियंवक्ताऽभुवंन
थातथात्वयापरिभूतएवास्मीतिशेषः॥२॥ एवंचत्वद्विषयेन्यायप्राप्तमुत्पन्नंक्रोधंक्रोधकार्यंवधंत्वद्विषयेसमुत्थितःकामोनियच्छतिनिरुणद्धि तत्रदृष्टांतः द्रवतइति अमार्गमासाद्यद्रवतो

गिरिंकुबेरस्यगतोथवालयंसभांगतोवावरुणस्यराज्ञः ॥ असंशयंदाशरथेर्विमोक्ष्यसेमहाद्रुमःकालहतोऽशनेरिव ॥ ३४॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वा० आदि० सुंदरकांडेएकविंशःसर्गः॥ २१॥ ॥ ७॥ सीतायावचनंश्रुत्वापरुषंराक्षसेश्वरः॥ प्रत्युवाचततःसीतांविप्रियंप्रियदर्शनां॥ १॥ य
थायथासांत्वयितावश्यःस्त्रीणांतथातथा॥ यथायथाप्रियंवक्तापरिभूतस्तथातथा॥ २ ॥ सन्नियच्छतिमेक्रोधंत्वयिकामःसमुत्थितः॥ द्रवतोमार्ग
मासाद्यहयानिवसुसारथिः॥ ३॥ वामःकामोमनुष्याणांयस्मिन्किलनिबध्यते॥ जनेतस्मिंस्त्वनुक्रोशःस्नेहश्चकिलजायते॥ ४॥ एतस्मात्कारणान्न
त्वांघातयामिवरानने॥ वधार्हामवमानार्हांमिथ्याप्रव्रजनेरतां॥ ५॥ परुषाणिहिवाक्यानियानियानिब्रवीषिमां॥ तेषुतेषुवधोयुक्तस्तवमैथिलिदा
रुणः॥ ६॥ एवमुक्त्वातुवैदेहींरावणोराक्षसाधिपः॥ क्रोधसंरंभसंयुक्तःसीतामुत्तरमब्रवीत्॥ ७॥ द्वौमासौरक्षितव्यौमेयोऽवधिस्तेमयाकृतः॥ त
तःशयनमारोहममत्वंवरवर्णिनि॥ ८॥

धावतोहयान्सुसारथिरिव ॥३॥ ननुविपरीतंक्रोधएवकिंनकामंरुणद्धिइत्यत्रकामस्यौत्कट्यादित्याह वामइति क्रूरइत्यर्थः सव्येक्रौर्येसुंदरेचवामइतिकोशः कामक्रौर्यमेवाह यस्मिन्नि
ति परमक्रोधविषयेपियत्रजनेकामोनिबद्ध्यतेतत्रजनेअनुक्रोशोदयास्नेहश्चजायते तस्मात्क्रोधात्कामउत्कटक्रूरत्ववानित्यर्थः ॥ ४ ॥ एतस्मादिति उत्कटकामविषयत्वादित्यर्थः मि
थ्याप्रव्रजनेनिष्प्रयोजनमेवभोगत्यागरूपप्रव्रजनमार्गेरतां मिथ्याप्रव्रजितेइतिपाठेरामेरतामित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अवधिःमासान्द्वादशभामिनीत्यारण्यकांडोक्तस्तन्मध्येद्वौमासा
ववशिष्टौतौमयारक्षणीयौ यद्यपिवर्ततेदशमोमासोद्वौतुशेषौप्लवंगमेतिसीतावक्ष्यतितथाप्यल्पांतरत्वान्मासद्वयरक्षणोक्तिरविरुद्धा ॥ ८ ॥

प्रातराशःप्रातःकालिकंभोजनं ॥ ९ ॥ देवगंधर्वकन्याःसीतावद्देवबलादाहृताइत्यर्थः ॥ १० ॥ ओष्ठप्रकारैःवराकोयंकिंकरिष्यतिनभेतव्यमित्येवमोष्ठापोत्क्षेपणैः नेत्रैर्द्राङ्निमीलनो
न्मीलनवद्भिः वक्त्रैःमुखचलनैः सीतामाश्वासयामासुः ॥ ११ ॥ आत्महितंरावणात्मनोहितं वृत्तेनसदाचारेणशौटीर्येणपतिशौर्येणचसंजातगर्वं ॥ १२ ॥ अस्मिन्नगरेतेतवनिःश्रेयसिअ
भ्युदयसंपादनेस्थितोजनोनूनंनकश्चिदस्ति यस्मात्त्वामस्माद्विगर्हितात्कर्मणोनकोपिनिवारयति ॥ १३ ॥ मनसाऽपिकःप्रार्थयेत्किंपुनर्वचसेतिभावः ॥ १४ ॥ यत्पापंममशयनमारोहे
त्यादिरूपं क्वगतोमोक्ष्यसे तत्साध्यसमूलनाशस्यत्वयापरिहारोशक्यइत्यर्थः ॥ १५ ॥ दृप्तोमातंगःशशश्चयदावनेदैवात्सहितौयुयुत्सूभवतःतयोश्चशशोयथाऽतिक्षुद्रस्तथारामेणसंयुगे

द्वाभ्यामूर्ध्वंतुमासाभ्यांभर्तारंमामनिच्छतीं॥ ममत्वांप्रातराशार्थेसूदाश्छेत्स्यंतिखंडशः॥ ९॥ तांभर्त्स्यमानांसंप्रेक्ष्यराक्षसेंद्रेणजानकीं॥ देवगंध
र्वकन्यास्ताविषेदुर्विकृतेक्षणाः॥ १०॥ ओष्ठप्रकारैरपरानेत्रैर्वक्त्रैस्तथापराः॥ सीतामाश्वासयामासुस्तर्जितांतेनरक्षसा॥ ११॥ ताभिराश्वासिता
सीतारावणंराक्षसाधिपं॥ उवाचात्महितंवाक्यंवृत्तशौटीर्यगर्वितम्॥ १२॥ नूनंनतेजनःकश्चिदस्मिन्निःश्रेयसिस्थितः॥ निवारयतियोनत्वांकर्म
णोस्माद्विगर्हितात्॥ १३॥ मांहिधर्मात्मनःपत्नींशचीमिवशचीपतेः॥ त्वदन्यस्त्रिषुलोकेषुप्रार्थयेन्मनसापिकः॥ १४॥ राक्षसाधमरामस्यभार्याम
मिततेजसः॥ उक्तवानसियत्पापंक्वगतस्तस्यमोक्ष्यसे॥ १५॥ यथादृप्तश्चमातंगःशशश्चसहितौवने॥ तथाद्विरदवद्रामस्त्वंनीचशशवत्स्मृतः॥ १६॥
सत्वमिक्ष्वाकुनाथंवैक्षिपन्निहनलज्जसे॥ चक्षुषोविषयेतस्यनयावदुपगच्छसि॥ १७॥ इमेतेनयनेक्रूरेविकृतेकृष्णपिंगले॥ क्षितौनपतितेकस्मा
न्मामनार्यनिरीक्षतः॥ १८॥ तस्यधर्मात्मनःपत्नींस्नुषांदशरथस्यच॥ कथंव्याहरतोमांतेनजिह्वापापशीर्यति॥ १९॥ असंदेशात्तुरामस्यतपसश्चा
नुपालनात्॥ नत्वांकुर्मिदशग्रीवभस्मभस्मार्हतेजसा॥ २०॥

त्वंशशवत्क्षुद्रःरामोगजवदित्यर्थः ॥ १६ ॥ सत्वंरामादतिक्षुद्रः क्षिपन्निंदन् इहतदसन्निधौ यावन्नोपगच्छसितावदिहनिंदन्नलज्जसेइत्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ननुनपतिते
नशीर्यतीत्युक्तिर्यदिपातिव्रत्यमूलातर्हितथानिग्रहंकस्मान्नकरोषीत्यत्राह असंदेशादिति शापविषयेरामाज्ञाभावात् शापसामर्थ्येपितपोनुपालनाद्धेतोरपिभस्मार्हेणभस्मजनकत्वशक्ति
मतातेजसास्वीयपातिव्रत्यतेजसानभस्मकुर्मिकरोमि ॥ २० ॥

अहंतस्यरामस्यभार्यात्वयाऽपहर्तुंनशक्याऽथापिअयंविधिरपहरणरूपविधिस्तववधार्थायदैवेनविहितोत्रनसंशयः ॥ २१ ॥ शूरेणेत्याद्युपहासोक्तिः अपोह्यमारीचमाययाऽपसार्यक स्माद्वारचौर्यंत्वयाकृतं तस्मादत्यंतमशूरस्त्वमित्युपहासः चिदितिपादपूरणे ॥ २२ ॥ २३ ॥ सिंहसत्वगतिःसिंहवत्सत्वंपराक्रमोगतिश्चयस्यसः सिंहसंहननइतिपाठांतरं ॥ २४ ॥ चलम ग्रंयस्यतादृशमुकुटवान् ॥ २५ ॥ श्रोणीसूत्रेणकटिसूत्रेण रशनयेत्यर्थः इंद्रनीलनद्धमुखारक्तमणियुक्तत्वाच्चतस्यमेचकत्वं भुजंगोवासुकिः सहिनीलवर्णइत्याहुः ॥ २६ ॥ ताभ्यांश

नापहर्तुमहंशक्यातस्यरामस्यधीमतः॥ विधिस्तववधार्थायविहितोनात्रसंशयः॥ २१ ॥ शूरेणधनदभ्रात्रावलैःसमुदितेनच ॥ अपोह्यरामंकस्मा च्चिद्दारचौर्यंत्वयाकृतं॥ २२॥ सीतायावचनंश्रुत्वारावणोराक्षसाधिपः॥ विवृत्यनयनेक्रूरेजानकीमन्ववैक्षत ॥ २३॥ नीलजीमूतसंकाशोमहाभु जशिरोधरः॥ सिंहसत्त्वगतिःश्रीमान्दीप्तजिह्वोग्रलोचनः॥ २४ ॥ चलाग्रमुकुटप्रांशुश्चित्रमाल्यानुलेपनः ॥ रक्तमाल्यांबरधरस्तप्तांगदविभूषणः ॥ २५॥ श्रोणीसूत्रेणमहतामेचकेनसुसंवृतः॥ अमृतोत्पादनेनद्धोभुजंगेनेवमंदरः॥ २६॥ ताभ्यांसपरिपूर्णाभ्यांभुजाभ्यांराक्षसेश्वरः ॥ शुशुभेऽ चलसंकाशःशृंगाभ्यामिवमंदरः॥ २७॥ तरुणादित्यवर्णाभ्यांकुंडलाभ्यांविभूषितः॥ रक्तपल्लवपुष्पाभ्यामशोकाभ्यामिवाचलः ॥ २८ ॥ सकल्प वृक्षप्रतिमोवसंतइवमूर्तिमान्॥ श्मशानचैत्यप्रतिमोभूषितोपिभयंकरः॥ २९ ॥ अवेक्षमाणोवैदेहींकोपसंरक्तलोचनः ॥ उवाचरावणःसीतांभु जंगइवनिःश्वसन्॥ ३०॥ अनयेनाभिसंपन्नमर्थहीनमनुव्रते॥ नाशयाम्यहमद्यत्वांसूर्यःसंध्यामिवौजसा ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वामैथिलींराजारावणः शत्रुरावणः॥ संददर्शततःसर्वाराक्षसीर्घोरदर्शनाः ॥ ३२ ॥ एकाक्षीमेककर्णांचकर्णप्रावरणांतथा ॥ गोकर्णींहस्तिकर्णींचलंबकर्णीमकर्णिकां ॥ ३३॥ हस्तिपद्यश्वपद्यौचगोपदींपादचूलिकां॥ एकाक्षीमेकपादींचपृथुपादीमपादिकां॥ ३४ ॥

सिद्धपराक्रमाभ्यां भुजद्वयमेवसर्वदा युद्धादौस्वेच्छयादशभुजत्वमितिद्विवचनं वामदक्षेषुभुजत्वजात्यैकवचनमित्यन्ये ॥ २७॥ २८ ॥ वसंतइवभूषितोपिश्मशानचैत्यप्रतिमःतदुभय वत्परिहार्यदर्शनः चैत्यंबुद्धायतनं अतएवभयंकरः ॥ २९ ॥ ३० ॥ अनयेनअनीत्यायुक्तं अर्थहीनंप्रयोजनहीनंव्रतंरामंवा अनुव्रतेइतिसंबोधनं ईदृशींत्वांनाशयामि सूर्यउदितःसं ध्यांतत्कालिकमंधकारमिव ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ एकाक्षीतिद्विरुपादानंव्यक्तिभेदात् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥३५॥३६॥भोराक्षस्योयूयंप्रत्येकंतथाकुरुतसर्वामिलित्वावातथाकुरुत प्रतिलोमानुलोमैःप्रतिकूलानुकूलव्यवहारैः॥३७॥आवर्जयतआनुकूल्यंसंपादयत ॥ ३८ ॥ प्रतिगर्जतप्रत्यगर्ज त् उपगम्यसमीपमागम्य ततःअतिसंतर्जनंदृष्ट्वा सीतायांदययेतिशेषः ॥ ३९ ॥ परिष्वज्यपरिष्वंगेनप्रहारादिप्रवृत्तिंनिरुध्य ॥ ४० ॥ अमरश्रेष्ठाःइंद्रादयोभोगसत्तमान्विदधतिनानु

अतिमात्रशिरोग्रीवाभतिमात्रकुचोदरीं॥ अतिमात्रास्यनेत्रांचदीर्घजिह्वानखामपि॥ ३५॥ अनासिकांसिंहमुखींगोमुखींसूकरीमुखीं॥ यथाम द्वशगासीताक्षिप्रंभवतिजानकी॥ ३६॥ तथाकुरुतराक्षस्यःसर्वाःक्षिप्रंसमेत्यवा॥ प्रतिलोमानुलोमैश्वसामदानादिभेदनैः ॥ ३७॥ आवर्जयत वैदेहींदंडस्योद्यमनेनच॥ इतिप्रतिसमादिश्यराक्षसेंद्रःपुनःपुनः॥ ३८॥ काममन्युपरीतात्माजानकींप्रतिगर्जत ॥ उपगम्यततःक्षिप्रंराक्षसीधान्य मालिनी॥ ३९॥ परिष्वज्यदशग्रीवमिदंवचनमब्रवीत्॥ मयाक्रीडमहाराजसीतयाकिंतवानया॥ ४०॥ विवर्णयाकृपणयामानुष्याराक्षसेश्वर ॥ नूनमस्यांमहाराजनदेवाभोगसत्तमान्॥ ४१ ॥ विदधत्यमरश्रेष्ठास्तवबाहुबलार्जितान्॥ अकामांकामयानस्यशरीरमुपतप्यते ॥ ४२॥ इच्छतीं कामयानस्यप्रीतिर्भवतिशोभना॥ एवमुक्तस्तुराक्षस्यासमुत्क्षिप्तस्ततोबली ॥ प्रहसन्मेघसंकाशोराक्षसःसन्यवर्तत॥ ४३॥ प्रस्थितःसदशग्रीवः कंपयन्निवमेदिनीं॥ ज्वलद्भास्करसंकाशंप्रविवेशनिवेशनं॥ ४४॥देवगंधर्वकन्याश्वनागकन्याश्वतास्ततः॥ परिवार्यदशग्रीवंप्रविशुस्तागृहोत्तमं ॥४५॥समैथिलींधर्मपरामवस्थितांप्रवेपमानांपरिभर्त्स्यरावणः ॥ विहायसीतांमदनेनमोहितःस्वमेववेश्मप्रविवेशरावणः॥४६॥इत्यार्षे०श्रीम वा०आदि०सुं०द्वाविंशःसर्गः २२॥ ५॥ ५॥इत्युक्त्वामैथिलींराजारावणःशत्रुरावणः॥संदिश्यचततःसर्वाराक्षसीर्निर्जगामह॥ १॥ निष्क्रांतेराक्ष सेंद्रेतुपुनरंतःपुरंगते॥ राक्षस्योभीमरूपास्ताःसीतांसमभिदुद्रुवुः॥ २॥

मन्यंते देवहतेयमदृष्टहीनेतिभावः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ समुत्क्षिप्तःअन्यतोपसारितः प्रहसन् धान्यमालिन्याउचितव्यवहारदर्शनेनअवशप्राप्तस्त्रीप्रहारापकीर्तिपरिहारेणचप्रसन्नइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ प्रविशुःप्रविविशुः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ उद्भावमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ५ ॥ शत्रून्रावयतिहाहाशब्दंकारयतिसशत्रुरावणः॥ १ ॥ २ ॥

ततःपरंरावणगमनादनंतरं लोकोक्तौवापरमिति ॥ ३ ॥ भार्यात्वंभार्याभावंनबहुमन्यसे मोहादितिशेषः ॥ ४ ॥ ततःसर्वसाधारणैतद्वाक्यप्रयोगोत्तरमेकजटाविशिष्याब्रवीत् करतलो
दरीं अतुंदिलामित्यर्थः ॥ ५ ॥ मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुरित्यनुक्रांतषट्प्रजापतीनांचतुर्थःपुलस्त्यः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तस्यपुत्रइत्यनेनकुलीनत्वंसूचितं ॥ ८ ॥ किंकिमर्थं ततः

ततःसीतामुपागम्यराक्षस्यःक्रोधमूर्छिताः ॥ परंपरुषयावाचावैदेहीमिदमब्रुवन् ॥ ३ ॥ पौलस्त्यस्यवरिष्ठस्यरावणस्यमहात्मनः ॥ दशग्रीवस्य
भार्यात्वंसीतेनबहुमन्यसे ॥ ४ ॥ ततस्त्वेकजटानामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ आमंत्र्यक्रोधताम्राक्षीसीतांकरतलोदरीं ॥ ५ ॥ प्रजापतीनांषण्णां
तुचतुर्थोऽयंप्रजापतिः ॥ मानसोब्रह्मणःपुत्रःपुलस्त्यइतिविश्रुतः ॥ ६ ॥ पुलस्त्यस्यतुतेजस्वीमहर्षिर्मानसःसुतः ॥ नाम्नासविश्रवानामप्रजापतिस
मप्रभः ॥ ७ ॥ तस्यपुत्रोविशालाक्षिरावणःशत्रुरावणः ॥ तस्यत्वंराक्षसेंद्रस्यभार्याभवितुमर्हसि ॥ ८ ॥ मयोक्तंचारुसर्वांगिवाक्यंकिंनानुमन्य
से ॥ ततोहरिजटानामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ विवृत्त्यनयनेकोपान्मार्जारसदृशेक्षणा ॥ येनदेवास्त्रयस्त्रिंशद्देवराजश्चनिर्जितः ॥ १० ॥ तस्य
त्वंराक्षसेंद्रस्यभार्याभवितुमर्हसि ॥ वीर्योत्सिक्तस्यशूरस्यसंग्रामेष्वनिवर्तिनः ॥ बलिनोवीर्ययुक्तस्यभार्यात्वंकिन्नलिप्ससे ॥ ११ ॥ प्रियांबहुम
तांभार्यांत्यक्त्वाराजामहाबलः ॥ सर्वासांचमहाभागांत्वामुपैष्यतिरावणः ॥ १२ ॥ समृद्धंस्त्रीसहस्रेणनानारत्नोपशोभितं ॥ अंतःपुरंतदुत्सृज्यत्वा
मुपैष्यतिरावणः ॥ १३ ॥ अन्यातुविकटानामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ असकृद्भीमवीर्येणनागागंधर्वदानवाः ॥ निर्जिताःसमरेयेनसतेपार्श्वमु
पागतः ॥ १४ ॥ तस्यसर्वसमृद्धस्यरावणस्यमहात्मनः ॥ किमर्थंराक्षसेंद्रस्यभार्यात्वंनेच्छसेधमे ॥ १५ ॥ ततस्तांदुर्मुखीनामराक्षसीवाक्यमब्रवी
त् ॥ यस्यसूर्योनतपतिभीतोयस्यसमारुतः ॥ नवातिस्मायतापांगिकिंत्वंतस्यनतिष्ठसे ॥ १६ ॥ पुष्पवृष्टिंचतरवोमुमुचुर्यस्यवैभयात् ॥ शैलाःसुस्रु
वुःपानीयंजलदाश्चयदेच्छति ॥ १७ ॥

कुलनिरूपणानंतरं ॥ ९ ॥ येनेत्यनेनपराक्रमातिशयसूचनं ॥ १० ॥ नलिप्ससेनेच्छसीत्यर्थः ॥ ११ ॥ सर्वासांमध्येबहुमतांमहाभागांअतिभाग्यवतींमंदोदरीमपित्यक्त्वात्वामुपैष्यति
॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ यस्यभीतःसूर्योनतपतीत्यर्थः नतिष्ठसे वशेइतिशेषः ॥ १६ ॥ यदेच्छतितदासुस्रुवुरित्यर्थः ॥ १७ ॥

भार्यार्थेभार्यात्वनिमित्तं ॥ १८ ॥ साधुकथितंसाधुगृहाण नभविष्यसिमारयामइत्यर्थः ॥ १९ ॥ धायमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआ०सुंदरकांडे
त्रयोविंशःसर्गः ॥२३॥ ततइति ॥१॥२॥ प्रत्याहरनिवर्तय एवंत्वदभीष्टरामसंगमरूपंवस्तुजातुकदाचिदप्यतःपरंनभविष्यति अत्ररामागमनस्यतववातत्रगमनस्यप्रसक्त्यभावादितिभावः
यद्वातःपरंजातुकदाचिदप्येवंभावश्चेद्भवतीनभविष्यति मारयामइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नेत्राभ्यामुपलक्षितेतिशेषः इदंवचनंयुष्मद्वचोऽनंगीकारेमारणंचेच्छीघ्रंतदेवक्रियतामित्यर्थः

तस्यनैर्ऋतराजस्यराजराजस्यभामिनि ॥ किंत्वंनकुरुषेबुद्धिंभार्यार्थेरावणस्यहि ॥ १८ ॥ साधुतेतत्त्वतोदेविकथितंसाधुभामिनि ॥ गृहाणसुस्मि
तेवाक्यमन्यथानभविष्यसि ॥ १९ ॥ इत्यार्षेश्री०वा०आदि० सुं०त्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ५ ॥ ततःसीतांसमस्तास्ताराक्षस्योवि
कृताननाः ॥ परुषंपरुषानर्हामूचुस्तद्वाक्यमप्रियं ॥ १ ॥ किंत्वमंतःपुरेसीतेसर्वभूतमनोरमे ॥ महार्हशयनोपेतेनवासमनुमन्यसे ॥ २ ॥ मानुषेमा
नुषस्यैवभार्यात्वंबहुमन्यसे ॥ प्रत्याहरमनोरामान्नैवंजातुभविष्यति ॥ ३ ॥ त्रैलोक्यवसुभोक्तारंरावणंराक्षसेश्वरं ॥ भर्तारमुपसंगम्यविहरस्वय
थासुखं ॥ ४ ॥ मानुषीमानुषंतंतुराममिच्छसिशोभने ॥ राज्याद्भ्रष्टमसिद्धार्थंविक्लवंतमनिंदिते ॥ ५ ॥ राक्षसीनांवचःश्रुत्वासीतापद्मनिभेक्षणा ॥
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ यदिदंलोकविद्विष्टमुदाहरतसंगताः ॥ नैतन्मनसिवाक्यंमेकिल्बिषंप्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥ नमानुषी
राक्षसस्यभार्याभवितुमर्हति ॥ कामंखादतमांसर्वानकरिष्यामिवोवचः ॥ ८ ॥ दीनोवाराज्यहीनोवायोमेभर्तासमेगुरुः ॥ तंनित्यमनुरक्तास्मियथा
सूर्यंसुवर्चला ॥ ९ ॥ यथाशचीमहाभागाशक्रंसमुपतिष्ठति ॥ अरुंधतीवसिष्ठंचरोहिणीशशिनंयथा ॥ १० ॥ लोपामुद्रायथागस्त्यंसुकन्याच्यव
नंयथा ॥ सावित्रीसत्यवंतंचकपिलंश्रीमतीयथा ॥ ११ ॥ सौदासंमदयंतीवकेशिनीसगरंयथा ॥ नैषधंदमयंतीवभैमीपतिमनुव्रता ॥ १२ ॥ तथा
हमिक्ष्वाकुवरंरामंपतिमनुव्रता ॥ सीतायावचनंश्रुत्वाराक्षस्यःक्रोधमूर्छिताः ॥ भर्त्सयंतिस्मपरुषैर्वाक्यैरावणचोदिताः ॥ १३ ॥

कंवक्ष्यमाणं ॥ ६ ॥ लोकविद्विष्टंलोकविद्विष्टपरपुरुषसंगार्थकं संगताःसमेताः किल्बिषंकिल्बिषजनकार्थकं ॥ ७ ॥ ८ ॥ गुरुरुपास्यदेवता सुवर्चलासूर्यपत्नी सूर्याभिमुखपुष्पवती
काचिदोषधिरित्यन्यः ॥ ९ ॥ अतिदुःखसमयेपिदृढव्रतत्वद्योतनायानेकसाध्वीनामुपन्यासोदृष्टांतविधयेत्याहुः ॥ १० ॥ ११ ॥ भैमीदमयंतीनैषधंपतिंयथानुव्रता ॥ १२ ॥ १३ ॥

अवलीनश्छन्नः निर्वाक्योमौनी शिंशपाद्रुमेस्थितइतिशेषः सीतांतर्जयंतीःराक्षसीस्तद्वाक्यान्यशृणोत् ॥१४॥ वेपमानांतामभिक्रम्यतत्समीपमागत्यसंरब्धाःक्रुद्धास्ताराक्षस्योदशनच्छदान्लिलिहुःलेहनंकुर्वंतिस्म ॥ १५ ॥ परश्वधान्गृहीत्वोचुश्चनेयंरावणंभर्तारमर्हति अपितुत्वस्माकंभक्षणमेवार्हतीतिभावः ॥१६॥ भर्त्स्यमानाएवंप्रकारेणपीड्यमानाभूदितिशेषः तांशिंशपांहनूमदधिष्ठितशिंशपांअत्यंतंतन्मूलसमीपमित्यर्थः ॥ १७ ॥ ततस्तन्मूलगमनानंतरं ॥ १८ ॥ १९ ॥ निर्णतोदरीअतिनिम्नोदरी ॥ २० ॥ अतिक्रांतंअतिमात्राचरणं श्रीरपिसमैवज्या

अवलीनःसनिर्वाक्योहनुमान्शिंशपाद्रुमे ॥ सीतांसंतर्जयंतीस्ताराक्षसीरशृणोत्कपिः ॥ १४ ॥ तामभिक्रम्यसंरब्धावेपमानांसमंततः ॥ भृशंसंलिलिहुर्दीप्तान्प्रलंबान्दशनच्छदान् ॥ १५ ॥ ऊचुश्चपरमक्रुद्धाःप्रगृह्याशुपरश्वधान् ॥ नेयमर्हतिभर्तारंरावणंराक्षसाधिपं ॥ १६ ॥ साभर्त्स्यमानाभीमाभीराक्षसीभिर्वरांगना ॥ साबाष्पमपमार्जंतीशिंशपांतामुपागमत् ॥ १७ ॥ ततस्तांशिंशपांसीताराक्षसीभिःसमावृता ॥ अभिगम्यविशालाक्षीतस्थौशोकपरिप्लुता ॥ १८ ॥ तांकृशांदीनवदनांमलिनांबरवासिनीं ॥ भर्त्सयांचक्रिरेभीमाराक्षस्यस्ताःसमंततः ॥ १९ ॥ ततस्तुविनतानामराक्षसीभीमदर्शना ॥ अब्रवीत्कुपिताकाराकरालानिर्णतोदरी ॥ २० ॥ सीतेपर्याप्तमेतावद्भर्तुःस्नेहःप्रदर्शितः ॥ सर्वत्रातिकृतंभद्रेव्यसनायोपकल्पते ॥ २१ ॥ परितुष्टास्मिभद्रंतेमानुषस्तेकृतोविधिः ॥ ममापितुवचःपथ्यंब्रुवंत्याःकुरुमैथिलि ॥ २२ ॥ रावणंभजभर्तारंभर्तारंसर्वरक्षसां ॥ विक्रांतमापतंतंचसुरेशमिववासवं ॥ २३ ॥ दक्षिणंत्यागशीलंचसर्वस्यप्रियवादिनं ॥ मानुषंकृपणंरामंत्यक्त्वारावणमाश्रय ॥ २४ ॥ दिव्यांगरागावैदेहिदिव्याभरणभूषिता ॥ अद्यप्रभृतिलोकानांसर्वेषामीश्वरीभव ॥ २५ ॥ अग्नेःस्वाहायथादेवीशचीवेंद्रस्यशोभने ॥ किंतेरामेणवैदेहिकृपणेनगतायुषा ॥ २६ ॥ एतदुक्तंचमेवाक्यंयदित्वंनकरिष्यसि ॥ अस्मिन्मुहूर्तेसर्वास्त्वांभक्षयिष्यामहेवयं ॥ २७ ॥ अन्यातुविकटानामलंबमानपयोधरा ॥ अब्रवीत्कुपितासीतांमुष्टिमुद्यम्यतर्जती ॥ २८ ॥ बहून्यप्रतिरूपाणिवचनानिसुदुर्मते ॥ अनुक्रोशान्मृदुत्वाच्चसोढानितवमैथिलि ॥ २९ ॥

यसीतिलोकोक्तेरितिभावः व्यसनंदुःखं ॥ २१ ॥ मानुषोमनुष्यज्ञात्युचितोविधिरनुष्ठानंतेत्वयाकृतं एतावदेवालमित्यर्थः ॥ २२ ॥ सुरेशंवासवमिव ॥ २३ ॥ कृपणंदीनं ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ २७ ॥ तर्जतीतर्जयंती ॥ २८ ॥ अनुक्रोशोदया मृदुत्वमल्पप्रमाणत्वं ॥ २९ ॥

कालपुरस्कृतंकालोचितंनोवाक्यंनचकुरुषे नैतत्तेहितमितिशेषः तदेवोपपादयति आनीतासीति ॥ ३० ॥ गृहेरुद्धाचासि अस्माभिरभिरक्षितारक्षितनिरोधा ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रीतिस्नेहं रावणेप्रहर्षमानंदं नित्यदैन्यतांनिरंतरदीनत्वं स्वार्थेष्यञ् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ व्यतिक्रामेत् यौवनमितिशेषः उद्यानानिचरेत्युत्तरस्थेनान्वयः तेषुक्रीडेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उत्पाटनं स्थानादपकर्षणं ॥ ३७ ॥ यदीत्यर्धपूर्वान्वयि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ गर्भिण्याःगर्भकृतइच्छाविशेषोदौर्हृदं यकृत्दक्षिणभागस्थःकालखंडाख्योमांसविशेषः स्त्रायुःस्त्रियांकालखंडयकृती

नचनःकुरुषेवाक्यंहितंकालपुरस्कृतं ॥ आनीतासिसमुद्रस्यपारमन्यैर्दुरासदं ॥ ३० ॥ रावणांतःपुरेघोरेप्रविष्टाचासिमैथिलि ॥ रावणस्यगृहेरुद्धाअस्माभिस्त्वभिरक्षिता ॥ ३१ ॥ नत्वांशक्तःपरित्रातुमपिसाक्षात्पुरंदरः ॥ कुरुष्वहितवादिन्यावचनंममपमैथिलि ॥ ३२ ॥ अलमश्रुनिपातेनत्यजशोकमनर्थकं ॥ भजप्रीतिंप्रहर्षंचत्यजंतीनित्यदैन्यतां ॥ ३३ ॥ सीतेराक्षसराजेनपरिक्रीडयथासुखं ॥ जानीमहेयथाभीरुस्त्रीणांयौवनमध्रुवं ॥ ३४ ॥ यावन्नतेव्यतिक्रामेत्तावद्दुःखमवाप्नुहि ॥ उद्यानानिचरम्याणिपर्वतोपवनानिच ॥ ३५ ॥ सहराक्षसराजेनचरत्वंमदिरेक्षणे ॥ स्त्रीसहस्राणितेदेविवशेस्थास्यंतिसुंदरि ॥ ३६ ॥ रावणंभजभर्तारंभर्तारंसर्वरक्षसां ॥ उत्पाट्यवातेहृदयंभक्षयिष्यामिमैथिलि ॥ ३७ ॥ यदिमेव्याहृतंवाक्यंनयथावत्करिष्यसि ॥ ततश्चंडोदरीनामराक्षसीक्रूरदर्शना ॥ ३८ ॥ भ्रामयंतीमहच्छूलमिदंवचनमब्रवीत् ॥ इमांहरिणशावाक्षींत्रासोत्कंपपयोधरां ॥ ३९ ॥ रावणेनहृतांदृष्ट्वादौर्हृदोमेमहानयं ॥ यकृत्प्लीहमहत्क्रोडंहृदयंचसबंधनं ॥ ४० ॥ गात्राण्यपितथाशीर्षंखादेयमितिमेमतिः ॥ ततस्तुप्रघसानामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ "कंठमस्यानृशंसायाःपीडयामःकिमास्यते ॥ निवेद्यतांततोराज्ञेमानुषीसामृतेतिच ॥ नात्रकश्चिच्चसंदेहःखादतेनिमवक्ष्यति ॥ ततस्त्वजामुखीनामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥" विशस्येमांततःसर्वान्समान्कुरुतपिंडकान् ॥ विभजामततःसर्वाविवादोमेनरोचते ॥ ४२ ॥ पेयमानीयतांक्षिप्रंमाल्यंचविविधंबहु ॥ ततःशूर्पणखानामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ ४३ ॥

चसमेउभेइतिकोशः प्लीहंहृदयवामभागस्थोगुल्माख्योमांसविशेषः यद्यपितद्वाचकःप्लीहाइत्याकारांतस्तथाप्यदंतत्वमार्षं महत्क्रोडंभुजांतरं अथोत्पीडमितिपाठउत्पीडंहृदयोपरिस्थितमांसबंधनं हृदयंनाडीबंधनसहितंमुकुलाकारंहृत्पुंडरीकाख्यं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ प्रघसावाक्यंविशस्येमामिति मध्येश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः पिंडकान्मांसखंडान् विवादः अनया सहेतिशेषः ॥ ४२ ॥ शूर्पणखेयमन्या ॥ ४३ ॥

अजामुखसदृशमुखवत्याप्रघसयेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ निकुंभिलानामलंकायाःपश्चिमभागवर्तिनीभद्रकालीतांनृत्यामःतत्समीपंगत्वानृत्यामः सुरसुतोपमादेवकन्योपमारोदितिअरुदत ॥ ४५ ॥ अर्णवमानः इतिरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि०सुंदरकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ७ ॥परुषंवदंतीनांवचः श्रुत्वेतिशेषः ॥ १ ॥ पूर्वसर्गोक्तगीर्न्योक्ता मनस्विनीपातिव्रत्येदृढमनाः ॥ २ ॥ कामंखादतेति अयंसर्वःसीताप्रलापोगृहीतमनुष्यशरीरतयानटवदनुकरणरूपइतिबोध्यं ॥ ३ ॥ शर्मनलेभेइवशोकार्तेव ॥ ४ ॥ आत्मनां

अजामुख्यायदुक्तंवैतदेवममरोचते ॥ सुराचानीयतांक्षिप्रंसर्वशोकविनाशिनी ॥ ४४ ॥ मानुषंमांसमासाद्यनृत्यामोऽथनिकुंभिलां ॥ एवंनिर्भर्त्स्यमानासासीतासुरसुतोपमा ॥ राक्षसीभिर्विरूपाभिर्धैर्यमुत्सृज्यरोदिति ॥ ४५॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आदि०सुं०चतुर्विंशःसर्गः ॥२४॥ ॥७॥
अथतासांवदंतीनांपरुषंदारुणंबहु ॥ राक्षसीनामसौम्यानांरुरोदजनकात्मजा ॥ १ ॥ एवमुक्तातुवैदेहीराक्षसीभिर्मनस्विनी ॥ उवाचपरमत्रस्ताबाष्पगद्गदयागिरा ॥ २ ॥ नमानुषीराक्षसस्यभार्याभवितुमर्हति ॥ कामंखादतमांसर्वानकरिष्यामिवोवचः ॥ ३ ॥ साराक्षसीमध्यगतासीतासुरसुतोपमा ॥ नशर्मलेभेशोकार्तारावणेनेवभर्त्सिता ॥ ४ ॥ वेपतेस्माधिकंसीताविशंतीवांगमात्मनः ॥ वनेयूथपरिभ्रष्टामृगीकोकैरिवार्दिता ॥ ५ ॥ सात्वशोकस्यविपुलांशाखामालंब्यपुष्पितां ॥ चिंतयामासशोकेनभर्तारंभग्नमानसा ॥ ६ ॥ सास्नापयंतीविपुलौस्तनौनेत्रजलस्रवैः ॥ चिंतयंतीनशोकस्यतदांऽतमधिगच्छति ॥ ७ ॥ सावेपमानापतिताप्रवातेकदलीयथा ॥ राक्षसीनांभयत्रस्ताविवर्णवदनाऽभवत् ॥ ८ ॥ तस्याःसादीर्घबहुलावेपंत्याःसीतयातदा ॥ ददृशेकंपितावेणीव्यालीवपरिसर्पती ॥ ९ ॥ सानिःश्वसंतीशोकार्ताकोपोपहतचेतना ॥ आर्ताव्यसृजदश्रूणिमैथिलीविललापच ॥ १० ॥ हारामेतिचदुःखार्ताहापुनर्लक्ष्मणेतिच ॥ हाश्वश्रूर्ममकौसल्येहासुमित्रेतिभामिनी ॥ ११ ॥ लोकप्रवादःसत्योयंपंडितैःसमुदाहृतः ॥ अकालेदुर्लभोमृत्युःस्त्रियावापुरुषस्यवा ॥ १२ ॥

गंविशंतीव भीत्याअतिसंकुचितशरीराकमठवद्भूदित्यर्थः कोकैर्वृकैः ॥ ५ ॥ अशोकस्यअशोकवनिकासंबंधिनःशिंशपावृक्षस्य तत्समीपवर्तिनोऽशोकस्यैववा ॥ ६ ॥ ७ ॥ राक्षसीनां राक्षसीभ्यः ॥ ८ ॥ सीतयेतिषष्ठ्यर्थेतृतीया परिसर्पतीपरितःप्रसर्पती ॥ ९ ॥ १० ॥ हासुमित्रेतीत्यत्रेकारलोपआर्षः ॥ ११ ॥ अकालेदैवाविहितस्वेच्छाकाले ॥ १२ ॥

यत्राहमिति यस्मादहमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तोयहतंनदीपूररुग्णं ॥ १५ ॥ पद्मदलंविकसितंपद्मंतस्यपत्रमिवाक्षिणीयस्यतं ॥ १६ ॥ तीक्ष्णंविषंवत्सनाभादिकमास्वाद्यस्थितस्येवमेममजीवनंदुर्लभं ॥ १७ ॥ १८ ॥ जीवितंत्यक्तुमिच्छामितदपिनशक्यमितिशेषः रामोपिनासाद्यतेच ॥ १९ ॥ एवंपरवशतयादुःखानुभवेहेतुमाह धिगिति मनुष्यस्यविषोद्बंधनादिनादेहत्यागेऽपरमार्थप्राप्तेःपरमदुःखस्यापिसोढव्यत्वादप्रयोजकोमनुष्यदेहइत्यर्थः राक्षस्यादिपरतंत्रतांचमनुष्यत्वप्रयुक्तांधिक् यत्यत्रमनुष्यदेहे आत्मच्छंदेनात्मेच्छयाजीवितंपरित्यक्तुंनशक्यं ॥ २० ॥ नारीमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

यत्राहमाभिःक्रूराभीराक्षसीभिरिहार्दिता ॥ जीवामिहीनारामेणमुहूर्तमपिदुःखिता ॥ १३ ॥ एषाल्पपुण्याकृपणाविनशिष्याम्यनाथवत् ॥ समुद्रमध्येनौःपूर्णावायुवेगैरिवाहता ॥ १४ ॥ भर्तारंतमपश्यंतीराक्षसीवशमागता ॥ सीदामिखलुशोकेनकूलंतोयहतंयथा ॥ १५ ॥ तंपद्मदलपत्राक्षंसिंहविक्रांतगामिनं ॥ धन्याःपश्यंतिमेनाथंकृतज्ञंप्रियवादिनं ॥ १६ ॥ सर्वथातेनहीनायारामेणविदितात्मना ॥ तीक्ष्णंविषमिवास्वाद्यदुर्लभंममजीवनं ॥ १७ ॥ कीदृशंतुमहापापंमयादेहांतरेकृतं ॥ येनेदंप्राप्यतेघोरंमहादुःखंसुदारुणं ॥ १८ ॥ जीवितंत्यक्तुमिच्छामिशोकेनमहतावृता ॥ राक्षसीभिश्वरक्ष्यंत्यारामोनासाद्यतेमया ॥ १९ ॥ धिगस्तुखलुमानुष्यंधिगस्तुपरवश्यतां ॥ नशक्यंयत्परित्यक्तुमात्मच्छंदेनजीवितं ॥ २० ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रसक्ताश्रुमुखीत्वेवंब्रुवतीजनकात्मजा ॥ अधोगतमुखीबालाविलप्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥ उन्मत्तेवप्रमत्तेवभ्रांतचित्तेवशोचती ॥ उपावृत्ताकिशोरीवविचेष्टंतीमहीतले ॥ २ ॥ राघवस्यप्रमत्तस्यरक्षसाकामरूपिणा ॥ रावणेनप्रमथ्याहमानीताक्रोशतीबलात् ॥ ३ ॥

प्रसक्तानिप्रवृत्तान्यश्रूणिमुखेयस्याःसा एवंब्रुवतीवक्ष्यमाणरीत्याब्रुवती विलप्तुंविलपितुं ॥ १ ॥ उन्मत्ताभूताविष्टा प्रमत्तापित्तोद्रेकादिना भ्रांतचित्तेवदिङ्मोहादिनामूर्छितचित्तेव शोचतीशोचंती उपावृत्ताश्रमापनयनायपरिवर्तनशीलाकिशोरीवबडवेव ॥ २ ॥ कामरूपिणारक्षसामारीचेनप्रमत्तस्यअसन्निधानंप्राप्तस्यराघवस्यसंबंधिनीअहंरावणेनप्रमथ्यप्रर्षाद्यक्रोशंतीबलादानीतास्मि ॥ ३ ॥

किंच राक्षसीवशमापन्ना भर्त्स्यमानाराक्षसीभिः चिंतयंतीरामं ॥ ४ ॥ अर्थैःधनैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ असतीअसतीवत्परगृहस्थां जीवामिजीवितंरक्षामीत्यर्थः पाकंपचतीतिवत्प्रयोगः ॥७॥ एतदुत्तरं चरणेनेति मध्येद्वौश्लोकौप्रक्षिप्तौ सव्येनवामेन ॥ ८ ॥ प्रत्याख्यानंमयाक्रियमाणंनिराकरणंनजानाति काममोहादितिशेषः नृशंसस्वभावेनक्रूरस्वभावेन मांप्रार्थयितुंराक्षसीद्वारास्वानुकूलांकर्तुं ॥ ९ ॥ छिन्नारज्जुवत् भिन्नाभित्तिवत् प्रभिन्नाघटवत् दीप्ताअग्नौदीप्तशूल्यमांसवत् प्रदीपिताप्रदीप्तागृहादिवत् वश्चिरंप्रलापेनकिं रावणंनोपतिष्ठेयमित्येवनि

राक्षसीवशमापन्नाभर्त्स्यमानाचदारुणं ॥ चिंतयंतीसुदुःखार्तानाहंजीवितुमुत्सहे ॥ ४ ॥ नहिमेजीवितेनार्थोनैवार्थैर्नचभूषणैः ॥ वसंत्याराक्षसीमध्येविनारामंमहारथं ॥ ५॥ अश्मसारमिदंनूनमथवाप्यजरामरं ॥ हृदयंममयेनेदंनदुःखेनविशीर्यते ॥ ६ ॥ धिङ्मामनार्यामसतींयाहंतेनविनाकृता ॥ मुहूर्तमपिजीवामिजीवितंपापजीविका ॥ ७॥ चरणेनापिसव्येननस्पृशेयंनिशाचरं ॥ रावणंकिंपुनरहंकामयेयंनिशाचरं ॥ ८॥ प्रत्याख्यानंनजानातिनात्मानंनात्मनःकुलं ॥ योनृशंसस्वभावेनमांप्रार्थयितुमिच्छति ॥ ९ ॥ छिन्नाभिन्नाप्रभिन्नावादीप्तावाग्नौप्रदीपिता ॥ रावणंनोपतिष्ठेयंकिंप्रलापेनवश्चिरं ॥ १० ॥ ख्यातःप्राज्ञःकृतज्ञश्चसानुक्रोशश्चराघवः ॥ सद्वृत्तोनिरनुक्रोशःशंकेमद्भाग्यसंक्षयात् ॥ ११ ॥ राक्षसानांजनस्थानेसहस्राणिचतुर्दश ॥ एकेनैवनिरस्तानिसमांकिंनाभिपद्यते ॥ १२ ॥ “ निरुद्धारावणेनाहमल्पवीर्येणरक्षसा ॥ समर्थःखलुमेभर्तारावणंहंतुमाहवे ॥ विराधोदंडकारण्येयेनराक्षसपुंगवः ॥ रणेरामेणनिहतःसमांनाभ्यवपद्यते ॥ ” कामंमध्येसमुद्रस्यलंकेयंदुष्प्रधर्षणा ॥ नतुराघवबाणानांगतिरोधोभविष्यति ॥ १३ ॥ किंनुतत्कारणंयेनरामोदृढपराक्रमः ॥ रक्षसापहृतांभार्यामिष्टांयोनाभिपद्यते ॥ १४ ॥

श्चयसत्त्वात् ॥ १० ॥ अथस्वापत्स्थैर्यैकारणानिसंभावयति ख्यातइति प्रसिद्धःप्रशस्तगुणः ईदृशोपिराघवोमद्भाग्यसंक्षयादेवमयिनिरनुक्रोशोदयाहीनः संपन्नइतिशेषः इतिशंके ॥ ११ ॥ नचतस्यमद्विमोक्षणाशक्तिरित्याह राक्षसानामिति नाभिपद्यतेनप्राप्नोति ॥ १२ ॥ एतदुत्तरंकामंमध्येइति मध्येश्लोकौप्रक्षिप्ताविति कतकः काममन्येषांदुष्प्रधर्षणाभवतु नतुरामबाणानांगतिरोधोभविष्यति आब्रह्मलोकंरामबाणगत्यप्रतिरोधस्यभार्गवादिविषयेप्रसिद्धतरत्वादितिभावः एतेनातिदुर्गस्थानस्थितत्वान्नमोक्षणमित्यपास्तं ॥ १३ ॥ १४ ॥

तस्मादत्रमत्स्थित्यज्ञानमेवमद्विमोक्षणप्रवृत्त्यभावेकारणमित्याह इहस्थामिति मर्षयिष्यतीत्यत्रकाकुः जानंश्चेद्धवेत्तदामर्षयिष्यतिअपितुनसहिष्यत्येवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ संभावितंज्ञानकारणंचविहतमित्याह इतेति इतेत्यधिगत्यज्ञात्वायोमांराघवायनिवेदयेत्सोपीत्यन्वयः ॥ १६ ॥ अभ्यवपद्यताअनुगृह्णानेन रावणवधेतिष्ठतारावणवधार्थंयतता रावणद्वंद्वेइतिपाठे रावणेनसहद्वंद्वयुद्धेइत्यर्थः ॥ १७ ॥ मामिति इहस्थांमां ॥ १८ ॥ १९ ॥ यथाहमिदानीमेवंरुदतीवर्तेभूयोमत्तोधिकंमृतभर्तृकत्वाद्राक्षस्योरुदत्योभविष्यंतीत्यत्रनसंशयइत्यर्थः ॥ २० ॥

इहस्थांमांनजानीतेशंकेलक्ष्मणपूर्वजः ॥ जानन्नपिसतेजस्वीधर्षणांमर्षयिष्यति ॥ १५ ॥ हृतेतिमांयोधिगत्यराघवायनिवेदयेत् ॥ गृध्रराजोपिसरणेरावणेननिपातितः ॥ १६ ॥ कृतंकर्ममहत्तेनमांतदाभ्यवपद्यता ॥ तिष्ठतारावणवधेवृद्धेनापिजटायुषा ॥ १७ ॥ यदिमामिहजानीयाद्वर्तमानांहिराघवः ॥ अद्यबाणैरभिक्रुद्धःकुर्याल्लोकमराक्षसं ॥ १८ ॥ निर्दहेच्चपुरींलंकांनिर्दहेच्चमहोदधिं ॥ रावणस्यचनीचस्यकीर्तिनामचनाशयेत् ॥ १९ ॥ ततोनिहतनाथानांराक्षसीनांगृहेगृहे ॥ यथाहमेवंरुदतीतथाभूयोनसंशयः ॥ २० ॥ अन्विष्यरक्षसांलंकांकुर्याद्रामःसलक्ष्मणः ॥ नहिताभ्यांरिपुर्दृष्टोमुहूर्तमपिजीवति ॥ २१ ॥ चिताधूमाकुलपथागृध्रमंडलमंडिता ॥ अचिरेणैवकालेनश्मशानसदृशीभवेत् ॥ २२ ॥ अचिरेणैवकालेनप्राप्स्याम्येनंमनोरथं ॥ दुष्प्रस्थानोयमाभातिसर्वेषांवोविपर्ययः ॥ २३ ॥ यादृशानितुदृश्यंतेलंकायामशुभानितु ॥ अचिरेणैवकालेनभविष्यतिहतप्रभा ॥ २४ ॥ नूनंलंकाहतेपापेरावणेराक्षसाधिपे ॥ शोषमेष्यतिदुर्धर्षाप्रमदाविधवायथा ॥ २५ ॥ पुण्योत्सवसमृद्धाचनष्टभर्त्रीसराक्षसा ॥ भविष्यतिपुरीलंकानष्टभर्त्रीयथांगना ॥ २६ ॥ नूनंराक्षसकन्यानांरुदतीनांगृहेगृहे ॥ श्रोष्यामिनचिरादेवदुःखार्तानामिहध्वनिं ॥ २७ ॥

ननुज्ञानेखल्विदंसंभाव्यतेज्ञानमेवतुदुर्लभंतत्राह अन्विष्येति अचिंत्यसामर्थ्यत्वाद्दैवानुग्रहाच्चलंकामप्यन्विष्यमांज्ञात्वारक्षसांकुर्यात् विनाशमितिशेषः विनाशस्यैषत्करत्वमाह नहीति ॥ २१ ॥ निश्चितएवायमर्थइत्याह चितेति भवेल्लंकेतिशेषः ॥ २२ ॥ रक्षोऽनर्थवन्ममार्थोपिनिश्चितएवेत्याह अचिरेणेति युष्माकमनर्थोपिनिश्चितइतिचराक्षसीःप्रत्याह दुष्प्रस्थानइति दुर्निमित्तप्रवृत्तिरयंविपर्ययःएतद्विपरीतज्ञानमितिभाति ॥ २३ ॥ तामेवाह यादृशानीति यादृशानिदृश्यंतेतैरेवहतप्रभाभविष्यतीतिज्ञायतइत्यर्थः ॥ २४ ॥ शोषंऐश्वर्यादेरितिशेषः ॥ २५ ॥ पुण्योत्सवसमृद्धाचअद्येतिशेषः ॥ २६ ॥ ध्वनिंरोदनशब्दं दुःखार्तानामिवेतिपाठः ॥ २७ ॥

सांधकाराअलक्ष्मीसहिता ॥ २८ ॥ यदिराक्षसस्यनिवेशनेवर्तमानांयांमांरामोजानीयात्तदालंकापुरीरामसायकैर्निर्दग्धाभविष्यतीत्यन्वयः ॥ २९ ॥ ननुलंकानाशेऽपिममजीवनंकथंस्यादितिचिंतयति अनेनेति समयोद्वादशमासरूपः तस्यकालःकिंचिदधिकमासद्वयावशिष्टत्वादत्यासन्नकालइत्यर्थः ॥ ३० ॥ अस्मिन्कालेदुष्टेनरावणेनसकालोमेमृत्युर्विहितोवर्ततइत्यर्थः ननुततःपरमपिस्त्रीत्वात्त्वांनहिंस्युस्तत्राह अकार्यमिति येराक्षसाअकार्यंइदंकर्तव्यमिदमकर्तव्यमितिनजानंतितेनैर्ऋताःपापकारिणःस्युः ॥ ३१ ॥ अपिचसांप्रतंसंपादितात्परदाराहरणलक्षणात्अधर्मात्तुअधर्मादेवयोयंमहोत्पातोवर्ततेतेनएतेसर्वथानभविष्यंति नञोत्रानुकर्षइतिकतकः यदेवमतोनैतइतियतोनविजानंतिनगणयंति ॥ ३२ ॥ राक्षसस्त

सांधकाराहतद्योताहतराक्षसपुंगवा ॥ भविष्यतिपुरीलंकानिर्दग्धारामसायकैः ॥ २८ ॥ यदिनामसशूरोमांरामोरक्तांतलोचनः ॥ जानीयाद्वर्तमानांयांराक्षसस्यनिवेशने ॥ २९ ॥ अनेनतुनृशंसेनरावणेनाधमेनमे ॥ समयोयस्तुनिर्दिष्टस्तस्यकालोयमागतः ॥ ३० ॥ सचमेविहितोमृत्युरस्मिन्दुष्टेनवर्तते ॥ अकार्यंयेनजानंतिनैर्ऋताःपापकारिणः ॥ ३१ ॥ अधर्मात्तुमहोत्पातोभविष्यतिहिसांप्रतं ॥ नैतेधर्मंविजानंतिराक्षसाःपिशिताशनाः ॥ ३२ ॥ ध्रुवंमांप्रातराशार्थेराक्षसःकल्पयिष्यति ॥ साहंकथंकरिष्यामितंविनाप्रियदर्शनं ॥ ३३ ॥ रामंरक्तांतनयनमपश्यंतीसुदुःखिता ॥ क्षिप्रंवैवस्वतंदेवंपश्येयंपतिनाविना ॥ ३४ ॥ नाजानाज्जीवतींरामःसमांभरतपूर्वजः ॥ जानंतौतुनकुर्यातांनोर्व्यांहिपरिमार्गणं ॥ ३५ ॥ नूनंममैवशोकेनसवीरोलक्ष्मणाग्रजः ॥ देवलोकमितोयातस्त्यक्त्वादेहंमहीतले ॥ ३६ ॥ धन्यादेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ ममपश्यंतियेवीरंरामंराजीवलोचनम् ॥ ३७ ॥

स्मादयंरावणोपिमांध्रुवंप्रातराशार्थंकल्पयिष्यति साहंकथंकरिष्यामिप्राप्तविशसनकालातत्कालइतिशेषः ॥ ३३ ॥ उक्तमेवाह राममिति कथंकरिष्यामीतिशेषः ॥ ३४ ॥ तदेवंवीरतरस्यरामस्यस्वानन्वेषणेकारणान्युत्प्रेक्षते नाजानादिति सरामोलक्ष्मणश्चप्रायेणमांजीवतींजीवंतींनाजानात् यदिजानीयातांतदाजानंतौतौउर्व्यांभूमौपरिमार्गणंनकुर्यातामितिनकिंतुकुर्यातामेवातोमृतेतिमत्वातूष्णींतिष्ठतइतिभावः ॥ ३५ ॥ अथवामद्वियोगेनरामोदेहंन्यस्तवानित्याह नूनमिति ॥ ३६ ॥ एवंचेदेवलोकस्थाधन्याइत्याह धन्याइति ममवीरमित्यन्वयः ॥ ३७ ॥

ननुत्वज्जीवनाभावनिश्चयप्रमाणोपलंभंविनाकथंरामेणदेहस्त्यक्तइत्यतःपक्षांतरमाह अथवेति धर्मकामस्यहिभार्ययार्थः अयंतुनतथा तदेवाह धीमतःआत्मानात्मविवेकवतः अतएवपरमात्मनःपरमात्मब्रह्मात्मनास्थितस्यजीवन्मुक्तस्यतस्यमयानार्थः अनेनवैराग्यादप्रवृत्तिरितिसूचितं ॥ ३८ ॥ सर्वदाजीवन्मुक्तेनांगीकारएवनकृतःस्यात् तादृशेकृतेंगीकारेत्वेवंविधस्त्यागोऽनुचितइत्यतोदूरवासात्स्नेहनाशेनाप्रवृत्तिरित्याह दृश्यमानइति सौहृदंप्रीतिः नास्त्यदृश्यतः ममादृश्यत्वान्मयितन्नास्तिनष्टमित्यर्थः अयमपिपक्षोऽसंगतःईदृशगुणवताकृतघ्नतेर्नाशनायोगादित्याह नाशयंतीति कृतघ्नाएवप्रपन्नजनस्नेहमसन्निकर्षान्नाशयंतिनैवंरामोऽकृतघ्नत्वात्स्वस्यप्रकृतित्वेनप्राकृतप्रपंचभोक्तृत्वेनचतस्याकृतघ्नतौचित्यंवनवासादौसंगदानाच्च ॥ ३९

अथवानहितस्यार्थोधर्मकामस्यधीमतः ॥ मयारामस्यराजर्षेर्भार्ययापरमात्मनः ॥ ३८ ॥ दृश्यमानेभवेत्प्रीतिःसौहृदंनास्त्यदृश्यतः ॥ नाशयंतिकृतघ्नास्तुनरामोनाशयिष्यति ॥ ३९ ॥ किंवामय्यगुणाःकेचित्किंवाभाग्यक्षयोहिमे ॥ याहिसीतावरार्हेणहीनारामेणभामिनी ॥ ४० ॥ श्रेयोमेजीवितान्मर्तुंविहीनायामहात्मना ॥ रामादक्लिष्टचारित्राच्छूराच्छत्रुनिबर्हणात् ॥ ४१ ॥ अथवान्यस्तशस्त्रौतौवनेमूलफलाशनौ ॥ भ्रातरौहिनरश्रेष्ठौचरंतौवनगोचरौ ॥ ४२ ॥ अथवाराक्षसेंद्रेणरावणेनदुरात्मना ॥ छद्मनाघातितौशूरौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ ४३ ॥ साहमेवंविधेकालेमर्तुमिच्छामिसर्वतः ॥ नचमेविहितोमृत्युरस्मिन्दुःखेतिवर्तति ॥ ४४ ॥

अतःपक्षांतरं किंवेति मयितदुपेक्षाहेतवःकेचनागुणादोषाःस्युः अयमपिपक्षोनयुक्तः स्वापरिज्ञातस्वापचाराभावात् तस्मात्प्राग्भवीयदुष्कर्मजोभाग्यक्षयएवहेतुरित्याह किंवेति अतोक्लिष्टचारित्रादिगुणाद्रामाद्याहंत्राणार्हासीताख्याभामिनीएतावत्पर्यंतंसाहियतइदानींवरार्हेणोत्तमवस्तुयोग्येनरामेणहीनास्मिअतस्तस्याममतेनमहात्मनाहीनायामर्तुंश्रेयःमरणंज्यायः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ भाग्यक्षयनिश्चयस्यकर्तुमशक्यत्वात्पक्षांतरमथवेति शस्त्रग्रहणमूलत्वात्सर्वथानर्थस्यहिंसारहितेतपस्येवयावज्जीवंवर्तितव्यमितिधियान्यस्तशस्त्रौजातौ ॥ ४२ ॥ इदमप्यसंभावितंरक्षोभिःकृतवैरेणक्षत्रियेणतत्त्यागायोगादतःपक्षांतरमथवेति छद्मवंचना सारक्षसांप्रसिद्धैव ॥ ४३ ॥ अतिवर्ततिअतिशयेनवर्तमाने ॥ ४४ ॥

अथतस्याद्दुःखनाशकारणंविवेकज्ञानमेवेत्याह धन्याइति सत्यंब्रह्मसंमतमात्मत्वेनयेषांते अनेनसंसारतरणसामर्थ्यंदर्शितं अतएवजितात्मानोजितांतःकरणाः अतएवमहात्मानःप्राप्तम हात्मैक्याः अतएवमहाभागाःपूर्वजन्मार्जितनिष्कामधर्मरूपमहाभाग्यवंतः मुनयोध्यानशीलास्तेधन्याः तत्रहेतुः येषांकर्मजन्येप्रियाप्रियेनस्तः ॥ ४५ ॥ प्रियाप्रियाभावंविवृणोति प्रियादिति येषांमुक्तानांप्रियाद्वियुज्यमानाद्दुःखंनसंभवेत् अप्रियात्संयुज्यमानादधिकंप्रियवियोगादप्यधिकंदुःखंनभवेत् अप्रियादधिकंभयमितिपाठेसंयुज्यमानादप्रियादधिकंमहद्भ यमपिनभवेदित्यर्थः ताभ्यांप्रियवियोगजदुःखाप्रियसंयोगजदुःखभयाभ्यांतराभ्यांयेवियुज्यंतेतेषांमहात्मनांमामिकानमस्क्रियास्तु तेषांनमस्कारेणतत्तुल्यताममापिस्यादित्याशयः ॥४६॥रामेणत्यक्ताअन्विष्यनमोचिताप्रियेणैवसंतोषेणैवप्राणांस्त्यक्ष्यामि रामेणत्यक्तायाःप्राणत्यागस्यैवपरमप्रियत्वात्॥४७॥छविमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके

धन्याःखलुमहात्मानोमुनयःसत्यसंमताः॥ जितात्मानोमहाभागायेषांनस्तःप्रियाप्रिये ॥४५॥ प्रियान्नसंभवेद्दुःखमप्रियादधिकंभवेत् ॥ ताभ्यां हितेवियुज्यंतेनमस्तेषांमहात्मनां ॥ ४६ ॥ साहंत्यक्ताप्रियेणैवरामेणविदितात्मना॥ प्राणांस्त्यक्ष्यामिपापस्यरावणस्यगतावशं ॥ ४७ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुं० षड्विंशःसर्गः॥ २६॥ ॥ ७॥ इत्युक्ताःसीतयाघोरंराक्षस्यःक्रोधमूर्छिताः॥ काश्चिज्जग्मुस्तदाख्यातुंरा वणस्यदुरात्मनः॥ १ ॥ ततःसीतामुपागम्यराक्षस्योभीमदर्शनाः॥ पुनःपरुषमेकार्थमनर्थार्थमथाब्रुवन् ॥ २ ॥ अद्येदानींतवानार्येसीतेपापविनि श्चये॥ राक्षस्योभक्षयिष्यंतिमासमेतद्यथासुखं॥ ३ ॥ सीतांताभिरनार्याभिर्दृष्ट्वासंतर्जितांतदा॥ राक्षसीत्रिजटावृद्धाप्रबुद्धावाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥ आत्मानंखादतानार्यानसीतांभक्षयिष्यथ॥ जनकस्यसुतामिष्टांस्नुषांदशरथस्यच॥ ५॥

वाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ७ ॥ इत्युक्ताःमरिष्येइत्युक्ताः तदाख्यातुंमरणनिश्चयंकथयितुं ॥१॥ एकार्थंवाक्यमितिशेषः अनर्थार्थंस्वेषामनर्थमात्रप्रयोज नकं ॥ २ ॥ तदेववाक्यमाह अद्येदानीमिति अद्यदिनेइदानीमस्मिन्क्षणेपापनिश्चयेकृतमरणनिश्चयेऽस्मासुरक्षिकास्विदानींतदसंभवान्मासंमासमात्रं इदमवधिकालोपलक्षणं भयाति शयार्थमेवमुक्तिः यथासुखंस्थितायास्तदनंतरंरावणाज्ञयाएतत्तवशरीरंराक्षस्योभक्षयिष्यंति॥३॥ आनार्याभिःक्रूराभिः वृद्धाधर्मज्ञानयोगवयोभिर्वृद्धा प्रबुद्धेत्यनेनतावत्पर्यंतंसुप्तवती तिगम्यते॥ ४ ॥ आत्मानंस्वशरीरंभक्षयिष्यथेति अवधिकालात्परमपीतिशेषः॥ ५ ॥ ॥५१॥

कुतोवगतमेतत्तत्राह स्वप्नइति दारुणःक्रूरः राक्षसानामभावायदृष्टः तथारोमहर्षणःअत्यद्भुतोरोमांचकरोन्योस्याभर्तुर्भवायदृष्टइत्यर्थः ॥ ६ ॥ पूर्वंक्रोधमूर्छिताः पश्चात्रिजटावचना द्भीताइत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ कालेप्रातःकाले स्वप्नसंश्रितंप्रातःकालदृष्टस्वप्नदृष्टार्थविषयकं अनेनस्वप्नस्यशीघ्रफलदत्वंसूचितं तत्रसीतायाःपीडानिवृत्तयेतदभ्युदयसूचकंस्वप्नंप्रथममाह गजदंतेति शिबिकांवाजिसहस्रयुक्तत्वविशेषणाद्विमानमित्यर्थः तामास्थायगच्छन्मयादृष्टः समागतःसहितः ॥ ९ ॥ १० ॥ सागरेणक्षीरसागरेण परिक्षिप्तमावृतं ॥ ११ ॥ संगतातत्रै वपर्वतइतिशेषः एतेनलंकायामेवरामस्यसीतादर्शनंसूचितं स्वप्नांतरमाह राघवश्चेति पुनःस्वप्नांतरइत्यर्थः ॥ १२ ॥ चकासशुशुभे ॥ १३ ॥ जानकींपर्युपस्थितौजानकीसमीपंप्राप्तौ

स्वप्नोह्यद्यमयादृष्टोदारुणोरोमहर्षणः ॥ राक्षसानामभावायभर्तुरस्याभवायच ॥ ६ ॥ एवमुक्तास्त्रिजटयाराक्षस्यःक्रोधमूर्छिताः ॥ सर्वाएवाब्रु वन्भीतास्त्रिजटांतामिदंवचः ॥ ७॥ कथयस्वत्वयादृष्टःस्वप्नोयंकीदृशोनिशि॥ तासांश्रुत्वातुवचनंराक्षसीनांमुखोद्गतं ॥८॥ उवाचवचनंकालेत्रि जटास्वप्नसंश्रितं ॥ गजदंतमयींदिव्यांशिबिकामंतरिक्षगां॥ ९ ॥ युक्तांवाजिसहस्रेणस्वयमास्थायराघवः॥ शुक्लमाल्यांबरधरोलक्ष्मणेनसमाग तः ॥ १० ॥ स्वप्नेचाद्यमयादृष्टासीताशुक्लांबरावृता ॥ सागरेणपरिक्षिप्तंश्वेतपर्वतमास्थिता ॥ ११ ॥ रामेणसंगतासीताभास्करेणप्रभायथा॥ रा घवश्चपुनर्दृष्टश्चतुर्दंतंमहागजं॥ १२॥ आरूढःशैलसंकाशंचकाससहलक्ष्मणः॥ ततस्तुसूर्यसंकाशौदीप्यमानौस्वतेजसा॥ १३॥ शुक्लमाल्यांबरध रौजानकींपर्युपस्थितौ ॥ ततस्तस्यनगस्याग्रेह्याकाशस्थस्यदंतिनः ॥ १४ ॥ भर्त्रापरिगृहीतस्यजानकीस्कंधमाश्रिता ॥ भर्तुरंकात्समुत्पत्यनतः कमललोचना ॥ १५ ॥ चंद्रसूर्यौमयादृष्टौपाणिभ्यांपरिमार्जती ॥ ततस्ताभ्यांकुमाराभ्यामास्थितःसगजोत्तमः ॥ १६॥ सीतयाचविशालाक्ष्या लंकायाउपरिस्थितः॥ पांडुरर्षभयुक्तेनरथेनाष्टयुजास्वयं॥ १७॥

नगस्यश्वेतपर्वतस्य दंतिनःस्कंधमाश्रितौ तदुक्तं आरोहणंगोवृषकुंजराणांप्रासादशैलाग्रवनस्पतीनां ध्रुवमर्थलाभदमिति ॥ १४ ॥ प्रथमंभर्तुरंकेगत्वाततःसमुत्पत्त्यसंकृद्र्षभर्त्रापरिगृ हीतस्यधृतालानस्यगजस्यस्कंधमाश्रिता ॥ १५ ॥ सूर्याचंद्रमसौपाणिभ्यांपरिमार्जती तदुक्तं आदित्यमंडलंवापिचंद्रमंडलमेववा स्वप्नेगृह्णातिहस्ताभ्यांमहद्राज्यंसमाप्नुयादिति॥१६॥ पांडुरर्षभेति पांडुरवृषभाष्टकयुक्तेनरथेन ॥ १७ ॥

शुक्लमाल्यांबरधरोरामोलक्ष्मणेनसहेहागतइत्यन्वयः अन्यत्रस्वमांतरे ॥ १८ ॥ आरुह्यपुष्पकमित्येतद्वाविस्पष्टमेवदृष्टं ॥ १९ ॥ अत्रमध्येसांडंभुवनमित्यादयोबहवःश्लोकारामानुज संप्रदायपुस्तकेषुदृश्यंतेतेप्रक्षिप्ताइतिकतकादयोन्येच अथरावणानर्थसूचकःस्वमः रावणश्चेति मुंडःमुंडितमुंडः ॥ २० ॥ पिबन्निति तैलमितिशेषः करवीरकृतस्रजइतिविमानादित्यस्य विशेषणं करवीरेत्यारभ्यस्वमांतरं ॥ २१ ॥ रथेनेत्यादिस्वमांतरं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ मलानिपंकानिचयस्मिंस्तत्तिमिरं ॥ २६ ॥ अकर्दमंजलकर्दमेनापरिहितं ॥ २७ ॥

शुक्लमाल्यांबरधरोलक्ष्मणेनसहागतः ॥ ततोन्यत्रमयादृष्टोरामःसत्यपराक्रमः ॥ १८ ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयासहवीर्यवान् ॥ अरुह्यपुष्पकंदिव्यंविमानंसूर्यसन्निभं ॥ १९ ॥ उत्तरांदिशमालोच्यप्रस्थितःपुरुषोत्तमः ॥ रावणश्चमयादृष्टोमुंडस्तैलसमुक्षितः ॥ २० ॥ रक्तवासाःपिबन्मत्तःकरवीरकृतस्रजः ॥ विमानात्पुष्पकादद्यरावणःपतितःक्षितौ ॥ २१ ॥ कृष्यमाणःस्त्रियामुंडोदृष्टःकृष्णांबरःपुनः ॥ रथेनखरयुक्तेनरक्तमाल्यानुलेपनः ॥ २२ ॥ पिबंस्तैलंहसन्नृत्यन्भ्रांतचित्ताकुलेंद्रियः ॥ गर्दभेनययौशीघ्रंदक्षिणांदिशमाश्रितः ॥ २३ ॥ पुनरेवमयादृष्टोरावणोराक्षसेश्वरः ॥ पतितोविशिराभूमौगर्दभाद्भयमोहितः ॥ २४ ॥ सहसोत्थायसंभ्रांतोभयार्तोमदविह्वलः ॥ उन्मत्तरूपोदिग्वासादुर्वाक्यंप्रलपन्बहु ॥ २५ ॥ दुर्गंधंदुःसहंघोरंतिमिरंनरकोपमं ॥ मलपंकंप्रविश्याशुमग्नस्तत्रसरावणः ॥ २६ ॥ प्रस्थितोदक्षिणामाशांप्रविष्टोऽकर्दमंह्रदं ॥ कंठेवध्वादशग्रीवंप्रमदारक्तवासिनी ॥ २७ ॥ कालीकर्दमलिप्तांगीदिशंयाम्यांप्रकर्षति ॥ एवंतत्रमयादृष्टःकुंभकर्णोमहाबलः ॥ २८ ॥ रावणस्यसुताःसर्वेमुंडास्तैलसमुक्षिताः ॥ वराहेणदशग्रीवःशिंशुमारेणचेंद्रजित् ॥ २९ ॥ उष्ट्रेणकुंभकर्णश्चप्रयातोदक्षिणांदिशं ॥ एकस्तत्रमयादृष्टःश्वेतच्छत्रोविभीषणः ॥ चतुर्भिःसचिवैःसार्धंवैहायसमुपस्थितः ॥ ३० ॥ समाजश्चमहान्दृष्टोगीतवादित्रनिःस्वनः ॥ पिबतांरक्तमाल्यानांरक्षसांरक्तवाससां ॥ ३१ ॥ लंकाचेयंपुरीरम्यासवाजिरथकुंजरा ॥ सागरेपतितादृष्टाभग्नगोपुरतोरणा ॥ ३२ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ वैहायसंखेचरत्वं ॥ ३० ॥ एतदग्रेश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः गीतवादित्रनिःस्वनइतिबहुव्रीहिः अयमपिविभीषणविषयोभाव्यर्थःस्पष्टमनुभूतः पिबतांतैलादिपिबतांरक्षसांवासभूतालंकासागरेपतितेत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

भस्मरुक्षायांभस्मनारुक्षायां ॥ ३३ ॥ निवसनंन्यग्भूतंकुत्सितंवस्त्रमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ यद्येवमतोपगच्छततत्क्लेशदानंत्यक्त्वान्यतोऽपसरत राघवश्चसीतामाप्नोत्येवपश्यध्वं अनपगमेबाधकमाह घातयेदिति युष्मान्सीताक्लेशदात्रीः ॥ ३५ ॥ भर्त्सितांयुष्मत्कृतभर्त्सनादिमतींनानुमंस्यतिनानुमंस्यतेनक्षमिष्यते अतस्तत्कर्त्रीर्वाघातयेदितिभावः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ हे राक्षस्यः किंविवक्षयाकुत्सितभर्त्सनादिवचनेच्छयाअलमितिशेषः तत्रहेतुः राघवादिति ॥ ३९ ॥ नन्वेवंक्लेशिताकथमस्माकंप्रसन्नास्यात्तत्राह प्रणिपातेति ॥ ४० ॥ सीतायाअभ्युद

पीत्वातैलंप्रमत्ताश्चप्रहसंत्योमहास्वनाः ॥ लंकायांभस्मरुक्षायांसर्वाराक्षसयोषितः ॥ ३३ ॥ कुंभकर्णादयश्चेमेसर्वेराक्षसपुंगवाः ॥ रक्तंनिवसनंगृह्यप्रविष्टागोमयह्रदं ॥ ३४ ॥ अपगच्छतपश्यध्वंसीतामाप्नोतिराघवः ॥ घातयेत्परमामर्षीयुष्मान्सार्धंहिराक्षसैः ॥ ३५ ॥ प्रियांबहुमतांभार्यांवनवासमनुव्रतां ॥ भर्त्सितांतर्जितांवापिनानुमंस्यतिराघवः ॥ ३६ ॥ तदलंक्रूरवाक्यैश्चसांत्वमेवाभिधीयतां ॥ अभियाचामवैदेहीमेतद्धिममरोचते ॥ ३७ ॥ यस्याह्येवंविधःस्वप्नोदुःखितायाःप्रदृश्यते ॥ सादुःखैर्बहुभिर्मुक्ताप्रियंप्राप्नोत्यनुत्तमं ॥ ३८ ॥ भर्त्सितामपियाचध्वंराक्षस्यःकिंविवक्षया ॥ राघवाद्धिभयंघोरंराक्षसानामुपस्थितं ॥ ३९ ॥ प्रणिपातप्रसन्नाहिमैथिलीजनकात्मजा ॥ अलमेपापरित्रातुंराक्षस्योमहतोभयात् ॥ ४० ॥ अपिचास्याविशालाक्ष्यानकिंचिदुपलक्षये ॥ विरूपमपिचांगेषुनसूक्ष्ममपिलक्षणं ॥ ४१ ॥ छायावैगुण्यमात्रंतुशंकेदुःखमुपस्थितं ॥ अदुःखार्हामिमांदेवींवैहायसमुपस्थितां ॥ ४२ ॥ अर्थसिद्धिंतुवैदेह्याःपश्याम्यहमुपस्थितां ॥ राक्षसेंद्रविनाशंचविजयंराघवस्यच ॥ ४३ ॥ निमित्तभूतमेतत्तुश्रोतुमस्यामहत्प्रियं ॥ दृश्यतेचस्फुरच्चक्षुःपद्मपत्रमिवायतं ॥ ४४ ॥

यसूचकंप्रत्यक्षनिमित्तमपिदर्शयति अपिचेति द्वितीयमपिचेतिपादपूरणे विरूपंलक्षणंसूक्ष्ममपिकिंचिन्नोपलक्षयइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ किंतुस्नानानुलेपनाद्यभावमूलकशोभावैगुण्यमात्रात्मकंदुःखमुपस्थितमितिउत्प्रेक्षते नतुमुखवैवर्ण्यदक्षिणाक्षिस्पंदादिदुर्निमित्तलेशोपीत्यर्थः वैहायसमुपस्थितांस्वमेतथादृष्टां ॥ ४२ ॥ अतएवास्याअर्थसिद्धिंइष्टसिद्धिमुपस्थितांपश्यामि रावणनाशंरामविजयंचपश्यामि ॥ ४३ ॥ अपिचास्यामहत्प्रियंश्रोतुंनिमित्तभूतंमत्स्वमवत्सूचकमेतत्स्फुरच्चक्षुश्चदृश्यते वाममितिशेषः ॥ ४४ ॥

ह्षितःपुलकितः वेतिवाक्यालंकारे अदक्षिणोवामः ॥ ४५ ॥ वेपन्वेपमानः स्फुरन्नित्यर्थः राघवमस्याःपुरःस्थितमिवसूचयति ॥ ४६ ॥ पक्षीकाकादिःशाखानिलयंशाखास्थनीडंप्र विष्टोवारंवारमुत्तमसांत्ववादीउत्तमशांतस्वरवादीसुस्वागतांशोभनस्यस्वागतंप्राप्तिर्यस्यांतादृशींवाचंकथयन्पुनःपुनश्चोदयतीवशोभनप्राप्तिंसूचयतीव शोभनमागतंप्रत्युद्गच्छेतिसीतांपु नःपुनःप्रेरयतीववा ॥ ४७ ॥ तत्त्रिजटोक्तं ॥ ४८ ॥ आह्वमानः इतिरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तविंशःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ५ ॥ पुनर्दुःखपारमदृष्ट्वैवसीताप्रलापः सेति ॥ १ ॥ विसृष्टाबालाकन्येव महादुर्भिक्षक्षोभवशात्बालकन्यायाःपरित्यागः ॥ २ ॥ यस्मादपुण्यापुण्यरहिता ॥ ३ ॥ ४ ॥ नन्वेवंप्राणत्या

ईषच्चह्षितोवास्यादक्षिणायाह्यदक्षिणः ॥ अकस्मादेववैदेह्याबाहुरेकःप्रकंपते ॥ ४५॥ करेणुहस्तप्रतिमःसव्यश्चोरुरनुत्तमः॥ वेपन्कथयतीवा स्याराघवंपुरतःस्थितं ॥ ४६ ॥ पक्षीचशाखानिलयंप्रविष्टःपुनःपुनश्चोत्तमसांत्ववादी॥ सुस्वागतांवाचमुदीरयाणःपुनःपुनश्चोदयतीवह्ष्टः॥४७॥ ततःसाह्रीमतीबालाभर्तुर्विजयहर्षिता॥ अवोचद्यदितत्तथ्यंभवेयंशरणंहिवः॥४८॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०सुं०सप्तविंशःसर्गः॥२७॥ ॥५॥ साराक्षसेंद्रस्यवचोनिशम्यतद्रावणस्याप्रियमप्रियार्ता॥ सीतावितत्रासयथावनांतेसिंहाभिपन्नागजराजकन्या॥ १॥ साराक्षसीमध्यगताचभीरु र्वाग्भिर्भृशंरावणतर्जिताच॥ कांतारमध्येविजनेविसृष्टाबालेवकन्याविललापसीता ॥ २ ॥ सत्यंबतेदंप्रवदंतिलोकेनाकालमृत्युर्भवतीतिसंतः ॥ यत्राहमेवंपरिभर्त्स्यमानाजीवामियस्मात्क्षणमप्यपुण्या ॥ ३ ॥ सुखाद्विहीनंबहुदुःखपूर्णमिदंतुनूनंहृदयंस्थिरंमे ॥ विदीर्यतेयन्नसहस्रधाद्यवज्राह तंशृंगमिवाचलस्य॥ ४ ॥ नैवास्तिनूनंममदोषमत्रवध्याहमस्याप्रियदर्शनस्य॥ भावंनचास्याहमनुप्रदातुमलंद्विजोमंत्रमिवाद्विजाय ॥ ५॥

गेआत्महननदोषःस्यादतआह नैवेति अत्रेदृशेविषयेप्राणत्यागेपिनदोषमस्ति दोषमितिक्लीबत्वमार्षं यतोहमस्यवध्या एवंचदुर्मरणजनितदोषस्यदुर्वारत्वेनदोषाभावोक्तिरितिभावः आत्मघातिब्राह्मणहतयोर्दाहादावनधिकारश्रवणस्यतुल्यत्वादितिबोध्यं नन्वेवंरावणांगीकारएवक्रियतामतआह भावमिति अद्विजायशूद्रायद्विजोमंत्रमिवाहंस्वीयंभावमांतरमस्या नुप्रदातुंअनुकूलतयासमर्पयितुंनालंनसमर्था एवंचपातिव्रत्यस्यप्राणत्यागेनरक्षणात्सर्वदोषनिस्तारइतिभावः ॥ ५ ॥

ननुतथाप्यात्मघातेऽतिदोषात्सोऽयुक्तइत्याशंक्य सत्यं विचित्रवधाद्बिभेमीत्याह तस्मिन्ननागच्छतीति तस्मिन्रामेऽनागच्छतिसति अवधिकालादर्वागितिशेषः ममांगानिजीवंत्याएव छेत्स्यति निरुद्धायाविशसनेदृष्टांतः गर्भेति शल्यंशस्त्रंतेनकृणत्तीतिशल्यकृंतःआंबष्ठवैद्यः आर्षत्वात्साधु सयथागर्भस्थजंतुंव्याधिरूपंजीवंतंकृणत्तितद्वत् एतत्श्लोकद्वयंकतकेनइत्थं व्याख्यातं अन्यायप्राप्तवधेऽपिममदोषोनेत्याह नैवेति यद्यप्यस्याहंवध्याभवामिममदोषोनैवं भावाप्रदानेनपातिव्रत्यरक्षणात्सर्वदोषनिस्तारइत्यर्थः किंचमरणप्राप्तिःपाक्षिकीत्याह त स्मिन्निति अनागच्छत्येववधप्रसक्तिर्नान्यथेतिभावः अनागमनपक्षेप्राप्तविशसनेदृष्टांतः गर्भस्येति ॥ ६ ॥ चिरायभर्तृवियोगदुःखितायामेइदंविशसनदुःखमपिवतागमिष्यति यतो द्वौमासौविशसनावधिभूतौकतिपयदिनावधिकावपिअभिगमिष्यतःशीघ्रंगमिष्यतःकिल तत्रवधप्राप्तौदृष्टांतः बद्धस्येति तस्करस्यवधइवेतिशेषः ॥ ७ ॥ सहश्वश्रूभ्यांसहयामेजनन्य

तस्मिन्ननागच्छतिलोकनाथेगर्भस्यजंतोरिवशल्यकृंतः॥ नूनंममांगान्यचिरादनार्यःशरैःशितैश्छेत्स्यतिराक्षसेंद्रः ॥ ६ ॥ दुःखंबतेदंननुदुःखिता यामासौचिरायाभिगमिष्यतोद्वौ॥ बद्धस्यवध्यस्ययथानिशांतेराजोपरोधादिवतस्करस्य ॥ ७ ॥ हारामहालक्ष्मणहासुमित्रेहाराममातःसहमेजन न्यः॥ एषाविपद्याम्यहमल्पभाग्यामहार्णवेनौरिवमूढवाता॥ ८॥ तरस्विनौधारयतामृगस्यसत्त्वेनरूपंमनुजेंद्रपुत्रौ॥ नूनंविशस्तौममकारणात्तौसिं हर्षभौद्वाविववैद्युतेन ॥ ९ ॥ नूनंसकालोमृगरूपधारीमामल्पभाग्यांलुलुभेतदानीं॥ यत्रार्यपुत्रौविससर्जमूढारामानुजंलक्ष्मणपूर्वजंच ॥ १० ॥ हा रामसत्यव्रतदीर्घबाहोहापूर्णचंद्रप्रतिमानवक्र॥ हाजीवलोकस्यहितःप्रियश्चवध्यांनमांवेत्सिहिराक्षसानां॥ ११ ॥ अनन्यदेवत्वमियंक्षमाचभूमौ चशय्यानियमश्चधर्मे॥ पतिव्रतात्वंविफलंममेदंकृतंकृतघ्नेष्विवमानुषाणां॥ १२॥

स्ताश्वहायुष्मानदृष्ट्वास्त्वैवाहंविपद्यामि मूढवातामोहास्पदमहावात्यादिवातयुक्ता ॥ ८ ॥ मृगस्यरूपंधारयतासत्त्वेनराक्षसरूपजीवेनममकारणाद्विशस्तौनूनं वैद्युतेनविद्युत्संबंधिते जसा ॥ ९ ॥ सर्वंचेदंदुःखंस्वकृतानर्थमूलमित्याह नूनमिति लुलुभेविमोहयतिस्म अहंविससर्जविसृष्टवती अपरोक्षेपिचित्तविक्षेपादिनापारोक्ष्यमारोप्यलिट् ॥ १० ॥ हारामेत्यादौ हेराममांहा अहंशोचेइत्यर्थः हाजीवममप्राणरूप हितःहितकारःप्रियश्चेत्यस्यत्वमितिशेषः ॥ ११ ॥ धर्मोरक्षतीतिसर्वाविवादसिद्धमपिमांप्रतिनिष्फलमित्याह अनन्यदेवत्वमिति पत्ये कदेवत्वमित्यर्थः इयंक्षमाशापेनसंहारशक्तावपिएवंपीडासहनरूपा पत्यतिरिक्तेकामासक्तिराहित्यंपतिव्रतात्वं कृतमुपकृतं ॥ १२ ॥

उक्तमेवार्थंदुःखातिशयादावर्तयति मोघंहीति त्वयाहीनातवसंगमनेचनिराशा॥ १३ ॥ इदानींतयोरवधमेवनिश्चित्यमन्वाशात्तयोर्नकोपिनाशोऽपितुममैवेत्याह पितुरिति पितुर्वचनम
कृत्वावनान्निवृत्तिर्नमध्येव्रतत्यागोनेत्याह चरितव्रतश्चेति ॥ १४ ॥ विनाशायमरणांतदुःखाय अल्पभाग्यांमांधिक् ॥ १५॥ वेश्मनिराक्षसस्येत्येतदनंतरमेकःश्लोकःप्रक्षिप्तः ॥ १६ ॥
यमस्यमूलंसमीपं ॥ १७ ॥ तस्याःनगस्यशाखांगृहीत्वोपस्थितायाः ॥ १८ ॥ विशोकानिविशोककराणि धैर्याजितानिधैर्यस्यार्जितमर्जनंसंपादनंयैस्तानिलोकेप्रवराणिप्रसिद्धानि

मोघंहिधर्मश्चरितोममायंतथैकपत्नीत्वमिदंनिरर्थकं॥ यात्वांनपश्यामिकृशाविवर्णाहीनात्वयासंगमनेनिराशा ॥ १३ ॥ पितुर्निदेशंनियमेनकृत्वा
वनान्निवृत्तश्चरितव्रतश्च॥ स्त्रीभिस्तुमन्येविपुलेक्षणाभिःसंरंस्यसेवीतभयःकृतार्थः ॥ १४ ॥ अहंतुरामत्वयिजातकामाचिरंविनाशायनिबद्धभा
वा॥ मोघंचरित्वाथतपोव्रतंचत्यक्ष्यामिधिग्जीवितमल्पभाग्यां॥ १५॥ संजीवितंक्षिप्रमहंत्यजेयंविषेणशस्त्रेणशितेनवापि ॥ विषस्यदातानतुमे
स्तिकश्चिच्छस्त्रस्यवावेश्मनिराक्षसस्य॥ १६॥ "इतीवदेवीबहुधाविलप्यसर्वात्मनारामनुस्मरंती॥प्रवेपमानापरिशुष्कवक्त्रानगोत्तमंपुष्पितमा
ससाद"॥ शोकाभितप्ताबहुधाविचिंत्यसीताथवेणीग्रथनंगृहीत्वा॥ उद्बद्ध्यवेण्युद्ग्रथनेनशीघ्रमहंगमिष्यामियमस्यमूलं॥ १७॥ उपस्थितासामृदुस
र्वगात्रीशाखांगृहीत्वाचनगस्यतस्य॥ तस्यास्तुरामंपरिचिंतयंत्यारामानुजंस्वंचकुलंशुभांग्याः ॥ १८॥ तस्याविशोकानितदाबहूनिधैर्याजितानिप्र
वराणिलोके॥ प्रादुर्निमित्तानितदाबभूवुःपुरापिसिद्धान्युपलक्षितानि॥ १९॥ इत्यार्षे०श्रीम०वा०आ०सुं०अष्टाविंशःसर्गः ॥ २८॥ तथा
गतांतांव्यथितामनिंदितांव्यतीतहर्षांपरिदीनमानसां॥ शुभांनिमित्तानिशुभानिभेजिरेनरंश्रियाजुष्टमिवोपसेविनः ॥ १ ॥ तस्याःशुभंवाममराल
पक्ष्मराज्यावृतंकृष्णविशालशुक्लं॥ प्रास्पंदतैकंनयनंसुकेश्यामीनाहतंपद्ममिवाभिताम्रं॥ २॥

पुरापिसिद्धानिसंवादीनिनिमित्तानिप्रादुर्बभूवुः ॥ १९ ॥ धयमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेअष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥७॥
तथेति उपसेविनःसेवकास्तइव ॥ १ ॥ अरालयावक्रयापक्ष्मराज्यावृतं पक्ष्मणोऽरालयावक्ररोमराज्यावृतमित्यर्थः तथाकृष्णंकनीनिकामात्रेऽन्यत्रविशालशुक्लत्वयुक्तं अभितस्ताम्रं
प्रांतरक्तं एकंवामं ॥ २ ॥

अध्युषितःकृतसंपर्कः॥ ३ ॥ संहतयोःश्लिष्टयोस्तयोरूर्वोर्मध्येवामऊरुरित्यर्थः ॥ ४ ॥ हेमरूपितत्वाद्धेमसमानवर्णं ईषद्रजोध्वस्तमिवईषन्मलिनमिव चिरमपरिवर्तनात् शिखरंदाडि
मबीजंतदग्रतुल्यदंत्याः शिखरंशैलवृक्षाग्रेकक्षायगृहकोटिषु पक्वेदाडिमबीजेचेतिविश्वः परिस्रंसतपर्यस्रंसतआसनादधःपपात ॥ ५ ॥ साधुसिद्धैःसम्यक्संबंधिभिः संवादिभिरितिपा
ठांतरं ॥ ६ ॥ शोभनेअक्षिणीभ्रुवौकेशांताअलकाश्चयत्रतत् सितशुक्लदंष्ट्रंस्फटिकादिसितपदार्थवत्शुक्लादंष्ट्रायत्रतत्संबद्धशुक्लदंष्ट्रावदितिच॥ ७ ॥ हर्षेणविबुद्धंसत्वंचित्तंयस्याः वदनेन

भुजश्चचार्वंचितवृत्तपीनःपरार्ध्यकालागुरुचंदनार्हः॥ अनुत्तमेनाध्युषितःप्रियेणचिरेणवामःसमवेपताशु ॥ ३॥ गजेंद्रहस्तप्रतिमश्चपीनस्तयोर्द्व
योःसंहतयोःसुजातः॥ प्रस्पंदमानःपुनरूरुरस्यारामंपुरस्तात्स्थितमाचचक्षे ॥ ४ ॥ शुभंपुनर्हेमसमानवर्णमीषद्रजोध्वस्तमिवातुलाक्ष्याः ॥ वासः
स्थितायाःशिखराग्रदंत्याःकिंचित्परिस्रंसतचारुगात्र्याः॥ ५॥ एतैर्निमित्तैरपरैश्चसुभ्रूःसंचोदिताप्रागपिसाधुसिद्धैः॥वातातपक्लांतमिवप्रणष्टंवर्षे
णबीजंप्रतिसंजहर्ष॥ ६॥ तस्याःपुनर्बिंबफलोपमोष्ठंस्वक्षिभ्रुकेशांतमरालपक्ष्म॥ वक्त्रंबभासेसितशुक्लदंष्ट्रंराहोर्मुखाच्चंद्रइवप्रमुक्तः ॥ ७॥ सावी
तशोकाव्यपनीततंद्राशांतज्वराहर्षविबुद्धसत्वा॥ अशोभतार्यावदनेनशुक्लेशीतांशुनारात्रिरिवोदितेन ॥ ८॥ इत्यार्षे श्री०वा०आदि०सुं०एकोन
त्रिंशःसर्गः॥ २९॥ ॥७॥ ॥७॥ हनुमानपिविक्रांतःसर्वंशुश्रावतत्त्वतः॥ सीतायास्त्रिजटायाश्चराक्षसानांचगर्जितं ॥ १॥ अवेक्षमा
णस्तांदेवींदेवतामिवनंदने॥ ततोबहुविधांचिंतांचिंतयामासवानरः ॥ २ ॥ यांकपीनांसहस्राणिसुबहून्ययुतानिच ॥ दिक्षुसर्वासुमार्गंतेसेयमा
सादितामया॥ ३॥ चारेणतुसुयुक्तेनशत्रोःशक्तिमवेक्षता॥ गूढेनचरताताावदवेक्षितमिदंमया॥ ४॥ राक्षसानांविशेषश्चपुरीचेयंनिरीक्षिता॥ रा
क्षसाधिपतेरस्यप्रभावोरावणस्यच॥ ५॥

करणेन शुक्लेशुक्लपक्षे ॥८॥ अजमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः ॥२९॥ ॥७॥ विक्रांतःशूरः सी
तायाःत्रिजटायाःस्वप्नकथनमितिशेषः ॥ १ ॥ चिंतांचिंतयामास चिंतांचकारेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ चारेणचारात्मनाप्रवर्तमानेन इदंवक्ष्यमाणं ॥ ४ ॥ राक्षसानांविशेषस्तारतम्यंमैश्व
र्यादिकृतं अस्यरावणस्यप्रभावश्चावेक्षितः ॥ ५ ॥

अप्रमेयस्यअपरिच्छेद्यस्वरूपस्यअपरिच्छेद्यगुणस्यच सर्वसत्वदयावतःसर्वसत्वंबलंदयाचयस्य सर्वसत्वेषुदयावतइतिवा दयावत्त्वादेवसीतार्थेत्रैलोक्यानाशनंरामस्य समाश्वासयितुं युक्तमितिशेषः ॥ ६ ॥ आश्वासयामि वर्तमानसामीप्येभविष्यतिलट् नहिनापि ॥ ७ ॥ दोषवत्कार्यहानिदोषवत् ॥ ८ ॥ तदेवाह गतेहीति तत्ररामसमीपे ॥ ९॥ आश्वासयितुंसीतासंदेशकथनेन तथाइयमप्याश्वासयितुंन्याय्येतिशेषः ॥ १० ॥ सीतासमाश्वासनंचकष्टमित्याह निशाचरीणामिति तासांप्रत्यक्षंसीतायाअभिभाषणमक्षममयोग्यं अतइदंकार्यंकथंकर्तव्यमित्येवंकृच्छ्रगतोहमस्मि ॥ ११ ॥ कालविलंबश्चाश्वासनस्यायुक्तइत्याहानेनेति ॥ १२ ॥ संभाषणंचावश्यकमित्याह रामस्त्विति मामुद्दिश्यसीताकिमब्रवीदितिचेद्रामोमांपृच्छे

यथातस्याप्रमेयस्यसर्वसत्वदयावतः ॥ समाश्वासयितुंभार्यांपतिदर्शनकांक्षिणीं ॥ ६ ॥ अहमाश्वासयाम्येनांपूर्णचंद्रनिभाननां ॥ अदृष्टदुःखांदुःखस्यांनत्यंतमधिगच्छतीं ॥ ७ ॥ यदिह्यहंसतीमेनांशोकोपहतचेतनां ॥ अनाश्वास्यगमिष्यामिदोषवद्गमनंभवेत् ॥ ८ ॥ गतेहिमयितत्रेयंराजपुत्री यशस्विनी ॥ परित्राणमपश्यंतीजानकीजीवितंत्यजेत् ॥ ९ ॥ यथाचसमहाबाहुःपूर्णचंद्रनिभाननः ॥ समाश्वासयितुंन्याय्यःसीतादर्शनलालसः ॥ १० ॥ निशाचरीणांप्रत्यक्षमक्षमंचाभिभाषितं ॥ कथंनुखलुकर्तव्यमिदंकृच्छ्रगतोह्यहं ॥ ११ ॥ अनेनरात्रिशेषेणयदिनाश्वास्यतेमया ॥ सर्वथा नास्तिसंदेहःपरित्यक्ष्यतिजीवितं ॥ १२ ॥ रामस्तुयदिपृच्छेन्मांकिंमांसीताब्रवीद्वचः ॥ किमहंतंप्रतिब्रूयामसंभाष्यसुमध्यमां ॥ १३ ॥ सीतासंदेशरहितंमामितस्त्वरयागतं ॥ निर्दहेदपिकाकुत्स्थःक्रोधतीव्रेणचक्षुषा ॥ १४ ॥ यदिवोद्योजयिष्यामिभर्तारंरामकारणात् ॥ व्यर्थमागमनंतस्यससैन्यस्यभविष्यति ॥ १५ ॥ अंतरंत्वहमासाद्यराक्षसीनामवस्थितः ॥ शनैराश्वासयाम्यद्यसंतापबहुलामिमां ॥ १६ ॥ अहंह्यतितनुश्चैववानरश्चविशेषतः ॥ वाचंचोदाहरिष्यामिमानुषीमिहसंस्कृतां ॥ १७ ॥

दित्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यद्येनामसंभाष्यैवभर्तारंस्वस्वामिनंसुग्रीवंरामकारणाद्यदिवोद्योजयिष्यामिउद्योगंकारयिष्यामितर्हितदागमनंव्यर्थंस्यात् अनाश्वासितयासीतयाततःप्रागेवदेहत्यागादितिभावः ॥ १५ ॥ अंतरमवकाशंतासामनवधानसमयं ॥ १६ ॥ तत्राश्वासनोपायंनिश्चिनोति अहंहीति अतितनुःअतिसूक्ष्मवानरतनुरेवसन्मानुषींमनुष्यशरीरसाध्यां संस्कृतांव्याकरणसंस्कारवतीं ॥ १७ ॥

संस्कृतकथनेदोषमाशंक्यमनुष्यभाषयैवव्यवहर्तव्यमितिनिश्चिनुते यदीति ॥ १८ ॥ तदेवाह अवश्यमेवेति ॥ १९ ॥ अथरक्षांतरितेनैवेयंमयावक्तव्येतिनिश्चयंकुर्वन्पुरतोगत्वाऽभिभाषणेदोषपरंपरामुपन्यस्यति सेयमिति मेरूपंवानरीयंपुरतोदृष्ट्वाभाषितंचमानुषंश्रुत्वाविरुद्धव्यापारदर्शनाद्रावणोयमितिमत्वात्रासंगमिष्यति ॥ २० ॥ किंततस्तत्राह ततोजातेति शब्दंआर्तशब्दं ॥ २१ ॥ समेयात्मत्संमुखोगच्छेन्मिलितोभवेद्वा ॥ २२ ॥ संपरिक्षिप्यसर्वतश्चक्षुर्विक्षेपेणज्ञात्वा ॥ २३ ॥ शाखाःपरिधावंतंमांदृष्ट्वेत्यन्वयः ॥ २४ ॥ ताभिरप्रधर्षणार्थं

यदिवाचंप्रदास्यामिद्विजातिरिवसंस्कृतां ॥ रावणंमन्यमानामांसीताभीताभविष्यति ॥ १८ ॥ अवश्यमेववक्तव्यंमानुषंवाक्यमर्थवत् ॥ मया सांत्वयितुंशक्यानान्यथेयमनिंदिता ॥ १९ ॥ सेयमालोक्यमेरूपंजानकीभाषितंतथा ॥ रक्षोभिस्त्रासितापूर्वंभूयस्त्रासमुपैष्यति ॥ २० ॥ ततोजातपरित्रासाशब्दंकुर्यान्मनस्विनी ॥ जानानामांविशालाक्षीरावणंकामरूपिणं ॥ २१ ॥ सीतयाचकृतेशब्देसहसाराक्षसीगणः ॥ नानाप्रहरणोघोरःसमेयादंतकोपमः ॥ २२ ॥ ततोमांसंपरिक्षिप्यसर्वतोविकृताननाः ॥ वधेचग्रहणेचैवकुर्युर्यत्नंमहाबलाः ॥ २३ ॥ तंमांशाखाःप्रशाखाश्चस्कंधांश्चोत्तमशाखिनां ॥ दृष्ट्वाचपरिधावंतंभवेयुःपरिशंकिताः ॥ २४ ॥ ममरूपंचसंप्रेक्ष्यवनेविचरतोमहत् ॥ राक्षस्योभयवित्रस्ताभवेयुर्विकृतस्वराः ॥ २५ ॥ ततःकुर्युःसमाह्वानंराक्षस्योरक्षसामपि ॥ राक्षसेंद्रनियुक्तानांराक्षसेंद्रनिवेशने ॥ २६ ॥ तेशूलशरनिस्त्रिंशविविधायुधपाणयः ॥ आपतेयुर्विमर्देस्मिन्वेगेनोद्वेगकारणात् ॥ २७ ॥ संरुद्धस्तैस्तुपरितोविधमेराक्षसंबलं ॥ शक्नुयांनतुसंप्राप्तुंपरंपारंमहोदधेः ॥ २८ ॥ मांवागृह्णीयुराप्लुत्य बहवःशीघ्रकारिणः ॥ स्यादियंचागृहीतार्थाममचग्रहणंभवेत् ॥ २९ ॥ हिंसाभिरुचयोहिंस्युरिमांवाजनकात्मजां ॥ विपन्नंस्यात्ततःकार्यंरामसुग्रीवयोरिदं ॥ ३० ॥

परिगृहीतंममहद्रूपंसंप्रेक्ष्यभयवित्रस्ताःभयेनमद्दर्शनजशरीरकंपादियुताःसत्यस्त्रस्तचित्ताःविकृतस्वराभवेयुः नकेवलमयंशाखामृगोऽपितुकश्चनकामरूपीशत्रुपक्ष्यइतिशंकिताःस्युरित्यर्थः ॥ २५ ॥ ततःकिंतत्राह ततःकुर्युरिति राक्षसेंद्रनिवेशनेरक्षणायराक्षसेंद्रेणनियुक्तानामाह्वानंकुर्युः ॥ २६ ॥ उद्वेगकारणात्आसामुद्वेगरूपान्निमित्तादस्मिन्देशेवेगेनविमर्दंविमर्दायापतेयुरित्यर्थः ॥ २७ ॥ नशक्नुयां युद्धश्रांत्येतिभावः ॥ २८ ॥ अगृहीतार्थामत्तोऽज्ञातमदागमनप्रयोजना ॥ २९ ॥ इमांवेति एतदर्थंकिलायमागतइत्याशयेनेतिशेषः ॥ ३० ॥

कार्यविपदमेवोपपादयति उद्देशेसमुल्लंघनप्राप्यदेशे नष्टमार्गेप्रकारांतरेणैतत्प्राप्तिसंपादकमार्गरहिते ॥ ३१ ॥ विशस्तेहते ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ नतुशक्ष्यामि युद्धश्रांत्येतिभावः ॥ ३४ ॥ किंचयुद्धेजयोपिसंदिग्धइत्याह असत्यानीति अनिश्चितजयानि संशयःसंशयितजयफलकयुद्धव्यापारःअरुचिहेतुः प्राज्ञत्वमेवदर्शयति कश्चेति निःसंशयंनिर्णीतफलकं प्राज्ञोमादृशः ससंशयंसंशयितफलकं नकोपीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सीताभिभाषणे पुरतःस्थित्वेतिशेषः ॥ ३६ ॥ भूताःसिद्धप्रायाः भूताइत्यादिश्लोकावत्रैवकांडेद्वितीयसर्गेव्याख्यातौ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

उद्देशेनष्टमार्गेस्मिन्राक्षसैःपरिवारिते ॥ सागरेणपरिक्षिप्तेगुप्तेवसतिजानकी ॥ ३१ ॥ विशस्तेवागृहीतेवारक्षोभिर्मयिसंयुगे ॥ नाशंपश्यामिरामस्यसहायंकार्यसाधने ॥ ३२ ॥ विमृशंश्चनपश्यामियोहतेमयिवानरः ॥ शतयोजनविस्तीर्णंलंघयेतमहोदधिं ॥ ३३ ॥ कामंहंतुंसमर्थोस्मिसहस्राण्यपिरक्षसां ॥ नतुशक्ष्याम्यहंप्राप्तुंपरंपारंमहोदधेः ॥ ३४ ॥ असत्यानिचयुद्धानिसंशयोमेनरोचते ॥ कश्चनिःसंशयंकार्यंकुर्यात्प्राज्ञःससंशयं ॥ ३५ ॥ एषदोषोमहान्हिस्यान्ममसीताभिभाषणे ॥ प्राणत्यागश्चवैदेह्याभवेदनभिभाषणे ॥ ३६ ॥ भूताश्चार्थाविरुध्यंतिदेशकालविरोधिताः ॥ विक्लवंदूतमासाद्यतमःसूर्योदयेयथा ॥ ३७ ॥ अर्थानर्थांतरेबुद्धिर्निश्चितापिनशोभते ॥ घातयंतिहिकार्याणिदूताःपंडितमानिनः ॥ ३८ ॥ नविनश्येत्कथंकार्यंवैक्लव्यंनकथंमम ॥ लंघनंचसमुद्रस्यकथंनुनवृथाभवेत् ॥ ३९ ॥ कथंनुखलुवाक्यंमेशृणुयान्नोद्विजेतच ॥ इतिसंचिंत्यहनुमांश्चकारमतिमान्मतिं ॥ ४० ॥ राममक्लिष्टकर्माणंसुबंधुमनुकीर्तयन् ॥ नैनामुद्वेजयिष्यामितद्बंधुगतचेतनां ॥ ४१ ॥ इक्ष्वाकूणांवरिष्ठस्यरामस्यविदितात्मनः ॥ शुभानिधर्मयुक्तानिवचनानिसमर्पयन् ॥ ४२ ॥ श्रावयिष्यामिसर्वाणिमधुरांप्रब्रुवन्गिरं ॥ श्रद्धास्यतियथासीतातथासर्वंसमादधे ॥ ४३ ॥ इतिसबहुविधंमहाप्रभावोजगतिपतेःप्रमदामवेक्षमाणः ॥ मधुरमवितथंजगादवाक्यंद्रुमविटपांतरमास्थितोहनूमान् ॥ ४४ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ३९ ॥ शृणुयात्सीतेतिशेषः ॥ ४० ॥ सुबंधुंसीतायाइतिशेषः सचासौबंधुश्चेतितद्बंधुःतद्बंधौरामेगताचेतनाचित्तंयस्याःसा ॥ ४१ ॥ वचनानिसमर्पयन्रामसंदेशवचनान्युच्चारयन् ॥ ४२ ॥ यथेयंश्रद्धास्यतितथासर्वंसमादधेसम्यगभिधास्ये ॥ ४३ ॥ जगतिपतेरितिह्रस्वआर्षः ॥४४॥ अभवमानः इतिरामाभि॰श्रीरा॰रामा॰वा॰आ॰सुं॰त्रिंशःसर्गः ॥३०॥

चितांचितयित्वाचिंतांकृत्वाकर्तव्यमर्थंनिश्चित्येतियावत् संश्रवेसम्यक्श्रवणयोग्येसमीपदेशे यत्रोक्तंसीतैवशृणुयान्नान्यइत्यर्थः व्याजहारवृत्तांतमितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ मुख्यस्यराजवंशेषुश्रेष्ठस्य लक्ष्मिवर्धनइतिह्रस्वआर्षः ॥ ३ ॥ पार्थिवव्यंजनैःछत्रचामरादिभिर्बाह्यैःसामुद्रिकोक्तैःशारीरैश्चराजचिह्नैर्युक्तः सुखदःमित्राणां ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सत्याभिसंधस्य सत्यसंकल्पस्य ॥ ७ ॥ मृगयामुद्दिश्यधावता ॥ ८ ॥ जनस्थानवधंखरदूषणौनिहतौचश्रुत्वारावणेनामर्षापहृतावैरेणापहृतातु ॥ ९ ॥ माययामृगरूपेणमारीचेनकरणेनरामंवंचयित्वे

एवंबहुविधांचिंतांचिंतयित्वामहामतिः ॥ संश्रवेमधुरंवाक्यंवैदेह्याव्याजहारह ॥ १ ॥ राजादशरथोनामरथकुंजरवाजिमान् ॥ पुण्यशीलोमहाकीर्तिरिक्ष्वाकूणांमहायशाः ॥ २ ॥ अहिंसारतिरक्षुद्रोघृणीसत्यपराक्रमः ॥ मुख्यस्येक्ष्वाकुवंशस्यलक्ष्मीवाँल्लक्ष्मिवर्धनः ॥ ३ ॥ पार्थिवव्यंजनैर्युक्तःपृथुश्रीःपार्थिवर्षभः ॥ पृथिव्यांचतुरंतायांविश्रुतःसुखदःसुखी ॥ ४ ॥ तस्यपुत्रःप्रियोज्येष्ठस्ताराधिपनिभाननः ॥ रामोनामविशेषज्ञःश्रेष्ठःसर्वधनुष्मतां ॥५॥ रक्षितास्वस्यवृत्तस्यस्वजनस्यापिरक्षिता ॥ रक्षिताजीवलोकस्यधर्मस्यचपरंतपः ॥६॥ तस्यसत्याभिसंधस्यवृद्धस्यवचनात्पितुः ॥ सभार्यःसहचभ्रात्रावीरःप्रव्रजितोवनं ॥ ७ ॥ तेनतत्रमहारण्येमृगयांपरिधावता ॥ राक्षसानिहताःशूरावहवःकामरूपिणः ॥८॥ जनस्थानवधंश्रुत्वानिहतौखरदूषणौ ॥ ततस्त्वमर्षापहृताजानकीरावणेनतु ॥ ९ ॥ वंचयित्वावनेरामंमृगरूपेणमायया ॥ समार्गमाणस्तांदेवींरामःसीतामनिंदितां ॥ १० ॥ आससादवनेमित्रंसुग्रीवंनामवानरं ॥ ततःसवालिनंहत्वारामःपरपुरंजयः ॥ ११ ॥ आयच्छत्कपिराज्यंतुसुग्रीवायमहात्मने ॥ सुग्रीवेणाभिसंदिष्टाहरयःकामरूपिणः ॥ १२ ॥ दिक्षुसर्वासुतांदेवींविचिन्वंतःसहस्रशः ॥ अहंसंपातिवचनाच्छतयोजनमायतं ॥ १३ ॥ तस्याहेतोर्विशालाक्ष्याःसमुद्रंवेगवान्प्लुतः ॥ यथारूपांयथावर्णांयथालक्ष्मवतींचतां ॥ १४ ॥ अश्रौषंराघवस्याहंसेयमासादितामया ॥ विररामैवमुक्त्वासवाचंवानरपुंगवः ॥ १५ ॥ जानकीचापितच्छ्रुत्वाविस्मयंपरमंगता ॥ ततःसावक्रकेशांतासुकेशीकेशसंवृतं ॥ उन्नम्यवदनंभीरुःशिंशपामन्ववैक्षत ॥ १६ ॥

त्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्याहेतोस्तदन्वेषणहेतोः यथारूपांयादृग्रूपांयादृग्वर्णांयादृक्चिह्नवतींचतांसीतां ॥ १४ ॥ राघवस्यमुखादहमश्रौषं सेयमासादितादृष्टा इहेतिशेषः ॥ १५ ॥ केशसंवृतं असंस्कारतःप्रकीर्णत्वात् ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ दयमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥३१॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ लीनंदृष्ट्वाअस्फुरंतंदृष्ट्वा चलितमानसाअदृष्टरूपोयमपिमायामृगोवेतिचलितचित्ता पुनःसम्यङ्निरीक्ष्योच्यमानविशेषणंकपिंददर्श वेष्टितंपरिहितमर्जुनवर्णवस्त्रंयेनतं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वानरस्य निर्धारणेष ष्ठी जातावेकवचनं वानराणांमध्येइदंसत्वंजीवः भीमंप्राकृतप्राणिभयावहं अतएवतैर्दुरासदंदुर्निरीक्ष्यंचेतिमत्वापुनरपिमायैवेयमितिभयान्मुमोह ॥ ४ ॥ अथभयमोहितासतीभृशं

निशम्यसीतावचनंकपेश्चदिशश्चसर्वाःप्रदिशश्चवीक्ष्य ॥ स्वयंप्रहर्षंपरमंजगामसर्वात्मनाराममनुस्मरंती ॥ १७ ॥ सातिर्यगूर्ध्वंचतथाप्यधस्तान्निरी क्षमाणातमचिंत्यबुद्धिं ॥ ददर्शपिंगाधिपतेरमात्यंवातात्मजंसूर्यमिवोदयस्थं ॥ १८ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएक त्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततःशाखांतरेलीनंदृष्ट्वाचलितमानसा ॥ वेष्टितार्जुनवस्त्रंतंविद्युत्संघातपिंगलं ॥ १ ॥ साददर्शकपिंत त्रप्रश्रितंप्रियवादिनं ॥ फुल्लाशोकोत्कराभासंतप्तचामीकरेक्षणम् ॥ २ ॥ साथदृष्ट्वाहरिश्रेष्ठंविनीतवदवस्थितम् ॥ मैथिलीचिंतयामासविस्मयंपर मंगता ॥ ३ ॥ अहोभीममिदंसत्वंवानरस्यदुरासदं ॥ दुर्निरीक्ष्यमिदंमत्वापुनरेवमुमोहसा ॥ ४ ॥ विललापभृशंसीताकरुणंभयमोहिता ॥ रामरामे तिदुःखार्तालक्ष्मणेतिचभामिनी ॥ ५ ॥ रुरोदसहसासीतामंदमंदस्वरासती ॥ साथदृष्ट्वाहरिवरंविनीतवदुपागतं ॥ मैथिलीचिंतयामासस्वप्नोयमि तिभामिनी ॥ ६ ॥ सावीक्षमाणापृथुभग्नवक्त्रंशाखामृगेंद्रस्ययथोक्तकारं ॥ ददर्शपिंगप्रवरंमहार्हंवातात्मजंबुद्धिमतांवरिष्ठं ॥ ७ ॥ सातंसमीक्ष्यैवभृ शंविपन्नागतासुकल्पेवबभूवसीता ॥ चिरेणसंज्ञांप्रतिलभ्यचैवंविचिंतयामासविशालनेत्रा ॥ ८ ॥

करुणंदीनंविललाप विलापप्रकारोरामेत्यादि ॥ ५ ॥ मंदमंदस्वरा अस्यदैवगत्यावास्तवत्वेराक्षस्योमाजानंत्वित्यतिमंदस्वररोदनं विनीतवद्विनीततयोपस्थितं स्वप्नः जाग्रत्कल्पःस्वप्न इत्यर्थः ॥ ६ ॥ स्वप्नत्वंचितापूर्वकमेवपुनर्दर्शनमुपन्यस्यति सेति किमिदंवाक्यंराक्षस्यःश्रुतवत्यइतिपरितोवीक्षमाणासा पृथुभग्नंवज्रप्रहाराद्वक्त्रंयस्यतं शाखामृगेंद्रस्ययथोक्तकारंकामा ज्ञाकरं यद्वा यथोक्तवेष्टितार्जुवस्त्राद्याकारं छांदसोऽह्रस्वः पिंगप्रवरंकपिश्रेष्ठमितिनिश्चयेनददर्श ॥ ७ ॥ सातंकपिरूपंरावणमित्येवसमीक्ष्यभृशंविसंज्ञाचित्तक्षोभाद्गतासुकल्पेव ॥ ८ ॥ ॥५७॥

एवंचितयामासेत्यत्रैवंशब्दार्थःस्वप्नइत्यादि दृश्यमानोयंस्वप्नोमयाविकृतएवदृष्टः कुतस्तत्राह शाखामृगइत्यादि एवंदुःस्वप्नंमत्वास्वस्तिप्रार्थयते जनकस्यतद्वंश्यस्य ॥ ९ ॥ अथस्व प्नेहेत्वभावान्नायंस्वप्नइत्याह स्वप्नोहीति स्वप्नस्यनिद्रामूलत्वान्निद्रायाश्चसुखमूलत्वाद्रामवियोगेनचमेसुखाभावादितिभावः ॥ १० ॥ सदारामेतिविचिंत्यवाचातमेवब्रुवंत्यहंतस्य चिंतनादेरनुरूपंयथातथाशृणोमि श्रूयमाणांचकथांतथातेनप्रकारेणतदर्थामेवचिंताद्यनुरूपार्थामेवपश्यामि ॥ ११ ॥ उक्तमेवार्थंविवृणोति अहंहीति ॥ १२ ॥ अथमनोरथमात्रमेत दितिसंभाव्यतदपिनेतिनिश्चिनोति मनोरथइति मनोराज्यमित्यर्थः सनेत्याह तथापीति तथैवेत्यर्थः यथामनोरथोन्नीतोर्थस्तंतथैवबुध्यापिनिश्चयात्मकांतःकरणवृत्त्यापिविषयीकृतं तर्कयामि मनोराज्यंसंकल्पविकल्पपरंचंचलवृत्तिरूपंबुद्धिस्तुनिश्चयात्मिकास्थिराचेतिविरुद्धमित्यर्थः ननुतर्हिमनोराज्यत्वमेवास्तुइतरदेवारोपितंतत्राह किंकारणमिति मनोराज्यत्वा

स्वप्नोमयायंविकृतोद्यदृष्टःशाखामृगःशास्त्रगणैर्निषिद्धः ॥ स्वस्त्यस्तुरामायसलक्ष्मणायतथापितुर्मेजनकस्यराज्ञः ॥ ९ ॥ स्वप्नोहिनायंनहिमेस्तिनि द्राशोकेनदुःखेनचपीडितायाः ॥ सुखंहिमेनास्तियतोविहीनातेनेंदुपूर्णप्रतिमाननेन ॥ १० ॥ रामेतिरामेतिसदैवबुद्ध्याविचिंत्यवाचाब्रुवतीतमे व ॥ तस्यानुरूपंचकथांतदर्थामेवंप्रपश्यामितथाशृणोमि ॥ ११ ॥ अहंहितस्याद्यमनोभवेनसंपीडितातद्गतसर्वभावा ॥ विचिंतयंतीसततंतमेव तथैवपश्यामितथाशृणोमि ॥ १२ ॥ मनोरथःस्यादितिचिंतयामितथापिबुद्ध्यापिवितर्कयामि ॥ किंकारणंतस्यहिनास्तिरूपंसुव्यक्तरूपश्चवदत्ययं मां ॥ १३ ॥ नमोस्तुवाचस्पतयेसवज्रिणेस्वयंभुवेचैवहुताशनाय ॥ अनेनचोक्तंयदिदंममाग्रतोवनौकसातच्चतथास्तुनान्यथा ॥ १४ ॥ इत्यार्षेश्री मद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

भावइतिशेषः उत्तरंतस्यहिमनोराज्यभूतार्थस्यनास्तिरूपंअनुभवार्हंरूपंनास्तीतिहिप्रसिद्धं प्रकृतेतुदृश्यंरूपमस्तीत्याह सुव्यक्तेति योमांवदतिसुव्यक्तरूपोदृश्यते सुव्यक्तरूपंचवदति य तइत्यर्थः मनोराज्यार्थोदृष्टनष्टोबाह्येंद्रियजस्थिरानुभवानर्होतोऽवास्तवएवायमितिभावः ॥ १३ ॥ एवंहनुमद्वचसोवास्तवत्वंनिर्णीयानाप्तप्रणीतत्वेनमिथ्यार्थकत्वस्यापिसंभवात्तद्व्या वृत्तयेदेवान्प्रणमति नमोस्त्विति वाचस्पतित्वेनवाचःसत्यत्वसंपादनयोग्यता वज्रिणोपिबृहस्पतितःसत्यवाग्रूपशब्दपारायणग्रंथरूपमंत्रलाभात्तदुपासकत्वेनवाचःसत्यत्वसंपादनयोग्य ता स्वयंभुवेसत्यादिरूपब्रह्मणे वागधिष्ठातृदेवतात्वाच्चाग्नयेनतिः ॥ १४ ॥ वायुमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥

सइति अत्यूर्ध्वशाखातःसीतासंमुखशाखायामवतीर्य द्रुमशब्दस्तदवयवपरः अतएवाग्रेद्रुमाश्रितमितिवक्ष्यति कृपणःमातुःसीतायादुःखदर्शनाद्दीनः दूरात्प्रणिपत्य ततउपसृत्यसमीपमागत्य ॥ १ ॥ राक्षसीनांनिशाजागरतोनिद्राजाड्यात्रिजटास्वप्नश्रवणजन्यभयेनालत्राणायसीतैकशरणत्वेनोपेक्षणाच्चदैवानुग्रहाच्चाप्रत्यूहःसीताहनूमतोःसंलापइतिबोध्यं ॥ २ ॥ अर्थलिंगैःसीतेतिनिश्चयेपितयैवसाक्षाद्वाचयितुमजानानइवपृच्छति कान्विति ॥ ३ ॥ विप्रकीर्णंभिन्नघटादिवप्रसृतं ॥ ४ ॥ कान्वित्यादिश्लोकद्वयोक्तार्थस्यैवप्रपंचः सुराणामिति सुरादिजातिमध्येत्वंकाकिंजातीया ॥ ५ ॥ देवताप्रतिभासि दिव्यरूपलक्षणवत्त्वादितिभावः ॥ ६ ॥ कांत्यारोहिणीत्वाशंका श्रेष्ठैःसर्वैर्गुणैरधिका एतदग्रेकात्वंभवसिकल्याणित्वमनिंदि

सोवतीर्यद्रुमात्तस्माद्विद्रुमप्रतिमाननः ॥ विनीतवेषःकृपणःप्रणिपत्योपसृत्यच ॥ १ ॥ तामब्रवीन्महातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ शिरस्यंजलिमाधायसीतांमधुरयागिरा ॥ २ ॥ कानुपद्मपलाशाक्षिक्लिष्टकौशेयवासिनि ॥ द्रुमस्यशाखामालंब्यतिष्ठसित्वमनिंदिता ॥ ३ ॥ किमर्थंतवनेत्राभ्यांवारिस्रवतिशोकजं ॥ पुंडरीकपलाशाभ्यांविप्रकीर्णमिवोदकं ॥ ४ ॥ सुराणामसुराणांचनागगंधर्वरक्षसां ॥ यक्षाणांकिन्नराणांचकात्वंभवसिशोभने ॥ ५ ॥ कात्वंभवसिरुद्राणांमरुतांवावरानने ॥ वसूनांवावरारोहेदेवताप्रतिभासिमे ॥ ६ ॥ किन्नुचंद्रमसाहीनापतिताविबुधालयात् ॥ रोहिणीज्योतिषांश्रेष्ठाश्रेष्ठासर्वगुणाधिका ॥ ७ ॥ "कात्वंभवसिकल्याणित्वमनिंदितलोचने" ॥ कोपाद्वायदिवामोहाद्भर्तारमसितेक्षणे ॥ वसिष्ठंकोपयित्वात्वंवाऽसिकल्याण्यरुंधती ॥ ८ ॥ कोनुपुत्रःपिताभ्राताभर्तावातेसुमध्यमे ॥ अस्माल्लोकादमुंलोकंगतंत्वमनुशोचसि ॥ ९ ॥ रोदनादतिनिश्वासाद्भूमिसंस्पर्शनादपि ॥ नत्वादेवीमहंमन्येराज्ञःसंज्ञावधारणात् ॥ १० ॥

तलोचनेइत्यर्धंप्रक्षिप्तं ॥ ७ ॥ कोपाद्वेति अत्रापिकिंन्वितिसंबध्यते कोपादिनावसिष्ठंकोपयित्वाइहागताकल्याण्यरुंधतीकिंनुवाऽसि पातिव्रत्यादरुंधतीत्वशंका ॥ ८ ॥ अथशोककारणंपुत्रादिवियोगोन्यद्वेतिपृच्छति कोनुपुत्रइति अस्माल्लोकादमुंलोकंपरलोकंगतंयंत्वमनुशोचसिसःपुत्रादिःकोन्वितियोजना ॥ ९ ॥ इदानींदेवयोनित्वशंकांस्वयमेवनिवर्तयति रोदनादिति अश्रुसंबंधोभूस्पर्शश्चदेवानांनास्तीतिश्रुतं तद्वत्त्वात्वांदेवींनमन्ये किंच राज्ञोरामस्यसंज्ञावधारणान्नामग्रहणात् ॥ १० ॥

भूमिपालस्यरामस्यमहिषीतिमेमतिः यतोव्यंजनानिराममहिषीत्वप्रकाशकानितेसामुद्रिकलक्षणानिचलक्षयेऽतोरावणेनजनस्थानाद्बलात्प्रमथिताप्रमथ्यहृतायदिसीतात्वंतदापृच्छतोममाचक्ष्वतत्त्वंब्रूहितेभद्रमस्तु ॥ ११ ॥ १२ ॥ अनुक्तेपित्वत्समीपनिश्चयोममास्तीतिप्रौढ्याऽह यथाहीति अपरोक्षानुभवविषयामित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अहंनाम्नासीताइ

व्यंजनानिहितेयानिलक्षणानिचलक्षये ॥ महिषीभूमिपालस्यराजकन्याचमेमता ॥ ११ ॥ रावणेनजनस्थानाद्बलात्प्रमथितायदि ॥ सीतात्वमसिभद्रंतेतन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ १२ ॥ यथाहितववैदैन्यंरूपंचाप्रतिमानुषं ॥ तपसाचान्वितोवेषस्त्वंराममहिषीध्रुवं ॥ १३ ॥ सातस्यवचनंश्रुत्वारामकीर्तनहर्षिता ॥ उवाचवाक्यंवैदेहीहनूमंतंद्रुमाश्रितं ॥ १४ ॥ पृथिव्यांराजसिंहानांमुख्यस्यविदितात्मनः ॥ स्नुषादशरथस्याहंशत्रुसैन्यप्रणाशिनः ॥ १५ ॥ दुहिताजनकस्याहंवैदेहस्यमहात्मनः ॥ सीतेतिनाम्नाचोक्ताहंभार्यारामस्यधीमतः ॥ १६ ॥ समाद्वादशतत्राहंराघवस्यनिवेशने ॥ भुंजानामानुषान्भोगान्सर्वकामसमृद्धिनी ॥ १७ ॥ ततस्त्रयोदशेवर्षेराज्येचेक्ष्वाकुनंदनं ॥ अभिषेचयितुंराजासोपाध्यायःप्रचक्रमे ॥ १८ ॥ तस्मिन्संभ्रियमाणेतुराघवस्याभिषेचने ॥ कैकेयीनामभर्तारमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ नपिबेयंनखादेयंप्रत्यहंममभोजनं ॥ एषमेजीवितस्यांतोरामोयद्यभिषिच्यते ॥ २० ॥ यत्तदुक्तंत्वयावाक्यंप्रीत्यानृपतिसत्तम ॥ तच्चेन्नवितथंकार्यंवनंगच्छतुराघवः ॥ २१ ॥ सराजासत्यवाग्देव्यावरदानमनुस्मरन् ॥ मुमोहवचनंश्रुत्वाकैकेय्याःक्रूरमप्रियं ॥ २२ ॥ ततस्तंस्थविरोराजासत्यधर्मेव्यवस्थितः ॥ ज्येष्ठंयशस्विनंपुत्रंरुदन्राज्यमयाचत ॥ २३ ॥ सपितुर्वचनंश्रीमानभिषेकात्परंप्रियं ॥ मनसापूर्वमासाद्यवाचाप्रतिगृहीतवान् ॥ २४ ॥ दद्यान्नप्रतिगृह्णीयात्सत्यंब्रूयान्नचानृतं ॥ अपिजीवितहेतोर्हिरामःसत्यपराक्रमः ॥ २५ ॥

ति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ नामप्रसिद्धमित्यर्थः ॥ १९ ॥ प्रत्यहंयन्ममभोजनंभोज्यंवस्तुतन्नपिबेयंनखादेयमित्यन्वयः ॥ २० ॥ तद्देवासुरेयुद्धेवरदानरूपं ॥ २१ ॥ २२ ॥ राज्यमयाचतभरतायदातुमितिशेषः ॥ २३ ॥ अभिषेकादपिपरमधिकंप्रियंयथाभवतितथामनसापूर्वमंगीकृत्यवाचाप्यंगीकृतवान् ॥ २४ ॥ सीतारामंस्तौति दद्यादिति ॥ २५ ॥

समादिशद्दृढप्रकारंरक्षणायनिवेदितवान् ॥ २६ ॥ तस्याग्रतःप्रस्थितावनचारिणीअभूवमितिशेषः ॥ २७ ॥ २८ ॥ भर्तुर्दशरथस्य पुराअदृष्टमितिच्छेदः ॥ २९ ॥ ३० ॥ जीवितानुग्र
हःजीवितानुग्रहकरःकालःकृतःपरिच्छिन्नः ॥ ३१ ॥ अपगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ५ ॥
दुःखाद्दुःखाभिभूतायाइत्यलुगार्षः दुःखपरंपराखिन्नायाइत्यर्थः ॥ १ ॥ तवसमीपमितिशेषः ॥ २ ॥ ब्राह्मणमस्त्रंयोवेद अनेनसर्वास्त्रपारगत्वमुक्तं तदस्त्रदेवतायाब्रह्मणःसर्वजगत्समष्टि

सविहायोत्तरीयाणिमहार्हाणिमहायशाः ॥ विसृज्यमनसाराज्यंजनन्यैमांसमादिशत् ॥ २६ ॥ साहंतस्याग्रतस्तूर्णंप्रस्थितावनचारिणी ॥ नहिमेतेन
हीनायावासःस्वर्गेपिरोचते ॥ २७ ॥ प्रागेवतुमहाभागःसौमित्रिर्मित्रनंदनः ॥ पूर्वजस्यानुयात्रार्थेकुशचीरैरलंकृतः ॥ २८ ॥ तेवयंभर्तुरादेशंबहु
मान्यदृढव्रताः ॥ प्रविष्टाःस्मपुरादृष्टंवनंगंभीरदर्शनं ॥ २९ ॥ वसतोदंडकारण्येतस्याहममितौजसः ॥ रक्षसापहृताभार्यारावणेनदुरात्मना ॥ ३० ॥
द्वौमासौतेनमेकालोजीवितानुग्रहःकृतः ॥ ऊर्ध्वंद्वाभ्यांतुमासाभ्यांततस्त्यक्ष्यामिजीवितं ॥ ३१ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
सुंदरकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥५॥ ॥५॥ ॥५॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाहनूमान्हरिपुंगवः ॥ दुःखाद्दुःखाभिभूतायाः
सांत्वमुत्तरमब्रवीत् ॥ १ ॥ अहंरामस्यसंदेशाद्देविदूतस्तवागतः ॥ वैदेहिकुशलीरामःसत्वांकौशलमब्रवीत् ॥ २ ॥ योब्राह्ममस्त्रंवेदांश्चवेदवेदविदांव
रः ॥ सत्वांदाशरथीरामोदेविकौशलमब्रवीत् ॥ ३ ॥ लक्ष्मणश्चमहातेजाभर्तुस्तेऽनुचरःप्रियः ॥ कृतवाञ्छोकसंतप्तःशिरसातेभिवादनं ॥ ४ ॥
सातयोःकुशलंदेवीनिशम्यनरसिंहयोः ॥ प्रतिसंहृष्टसर्वांगीहनूमंतमथाब्रवीत् ॥ ५ ॥ कल्याणीबतगाथेयंलौकिकीप्रतिभातिमा ॥ एतिजीवंत
मानंदोनरंवर्षशतादपि ॥ ६ ॥

त्ववत्तदस्त्रस्यापिसर्वास्त्रसमष्टित्वात् वेदांश्चेत्यनेनसर्वकर्ममार्गपारगत्वं वेदविदांवरइत्यनेनज्ञानमार्गपारगत्वमुक्तं ॥ ३ ॥ ४ ॥ संहृष्टसर्वांगीपुलकितसर्वांगी ॥ ५ ॥ असंभावितमपि
रामप्रसंगंजीवितधारणेनप्राप्तत्वात्तत्संवादिनींलौकिकींगाथांस्तौति कल्याणीति गाथायाःसंवादित्वदर्शनजोहर्षोबतेत्यनेनसूच्यते कल्याणीसत्यार्थेतिमामांप्रतिभाति मज्ज्ञानविषया
भवतीत्यर्थः गाथांपठति एतीति जीवंतमेवेत्येवातोबहुदुःखंसोढ्वापिजीवितव्यमितिभावः ॥ ६ ॥

तस्मिंस्तस्मिन्कालेरामलक्ष्मणकुशलवचःश्रवणकालेतयोःरामलक्ष्मणयोःसमागमकालइवसीतायास्तेनवचसाअद्भुताअचिंत्यस्वरूपाप्रीतिरुत्पादिता किंच तयोःसीताहनूमतोस्तस्मि
न्समागमेपरस्परस्याद्भुताप्रीतिरुत्पादिता देवीदृष्टेतिहनूमतःप्रीतिः रामदूतोदृष्टइतिदेव्याःप्रीतिः अतस्तौविश्वस्तौभूत्वापरस्परेणालापंचक्रतुः ॥ ७ ॥ तद्वचनंकल्याणीत्यादिसीतावचनं
समीपमुपचक्रमेतच्छाखातोप्यर्वाचीनांशाखामवरुह्यसमीपंगंतुंयत्नवानभूदित्यर्थः ॥ ८ ॥ परिशंकतेपरिशंकतेस्म रामकुशलकथनेनविश्वस्तापिरावणमायाबाहुल्यस्मरणेनाविश्वा
सादितिभावः ॥ ९ ॥ यदस्ययदनेनकथितंकथनंकृतंवार्ताकृताइदंधिग्धिक् कथितमितिभावेनिष्ठा तत्रहेतुमाह रूपांतरमिति यःपूर्वंमाययामामपाहरत्सएवरावणोरूपांतरंप्राप्यवर्ततइ

तयोःसमागमेतस्मिन्प्रीतिरुत्पादिताऽद्भुता ॥ परस्परेणचालापंविश्वस्तौतौप्रचक्रतुः ॥ ७ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ सीतायाः
शोकतप्तायाःसमीपमुपचक्रमे ॥ ८ ॥ यथायथासमीपंसहनूमानुपसर्पति ॥ तथातथारावणंसातंसीतापरिशंकते ॥ ९ ॥ अहोधिक्धिक्कृतमिदं
कथितंहियदस्यमे ॥ रूपांतरमुपागम्यसएवायंहिरावणः ॥ १० ॥ तामशोकस्यशाखांतुविमुक्त्वाशोककर्शिता ॥ तस्यामेवानवद्यांगीधरण्यांसमु
पाविशत् ॥ ११ ॥ अवंदतमहाबाहुस्ततस्तांजनकात्मजां ॥ साचैनंभयसंत्रस्ताभूयोनैनमुदैक्षत ॥ १२ ॥ तंदृष्ट्वावंदमानंचसीताशशिनिभान
ना ॥ अब्रवीद्दीर्घमुच्छ्वस्यवानरंमधुरस्वरा ॥ १३ ॥ मायांप्रविष्टोमायावीयदित्वंरावणःस्वयं ॥ उत्पादयसिमेभूयःसंतापंतन्नशोभनं ॥ १४ ॥ स्वं
परित्यज्यरूपंयःपरिव्राजकरूपवान् ॥ जनस्थानेमयादृष्टस्त्वंसएवहिरावणः ॥ १५ ॥ उपवासकृशांदीनांकामरूपनिशाचर ॥ संतापयसिमांभूयः
संतापंतन्नशोभनं ॥ १६ ॥ अथवानैतदेवंहियन्मयापरिशंकितं ॥ मनसोहिममप्रीतिरुत्पन्नातवदर्शनात् ॥ १७ ॥

त्यर्थः ॥ १० ॥ अशोकस्यअशोकवनस्थशिंशपावृक्षस्येत्यर्थः ॥ ११ ॥ तांधरण्युपविष्टांअवंदतनमस्कृतवान् एनंदृष्ट्वाभयसंत्रस्ताभूयःपुनरेनंनापश्यत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ भूयःसंतापं
यदुत्पादयसितन्नशोभनं ॥ १४ ॥ नवैवंरूपकरणमपिसुकरमेवेत्याह स्वंपरित्यज्येति ॥ १५ ॥ १६ ॥ एवंरावणदौरात्म्याद्धनूमंतंरावणमाशंक्यतद्दर्शनजनितमात्मनोमनःप्रसादमालो
च्यतांशंकांनिराचष्टे अथवेति यन्मयापरिशंकितंरावणत्वमेतदेवंनयतस्तवदर्शनान्ममनसःप्रीतिरुत्पन्ना रावणत्वेहिसानोत्पद्येतेतिभावः ॥ १७ ॥

तवमयिरामदूतत्वनिश्चयःकथंस्यादितिचेत्तत्राह यदीति पृच्छामीति रामकथामितिशेषः तदेवाह प्रियारामकथाहीति ॥ १८ ॥ चित्तंहरसिचित्तंशिथिलयसिविश्वासहेतुसंपादनादि तिभावः रयोनदीवेगः ॥ १९ ॥ रामदूतदर्शनंनेदंतदाममनस्यात्रासंभावितत्वात्प्रायेणायंस्वमोथापिमेअसौसुखावहइत्याहाहोइति याचिरात्दताहमेवराघवेणप्रेषितंवनौकसंपश्यामि नाम अस्वमत्वेत्वन्यासामपिदर्शनंस्यादित्याशयः ॥ २० ॥ अथरामादिदर्शनस्वरूपस्वमोपिमेनजायतइतिखिद्यति स्वप्नेपीति मत्सरीमत्सरेणमत्समीपंसोपिनायातीतिभावः ॥ २१ ॥ स्वमत्वमस्यनेत्याह नाहंस्वप्नमिति प्राप्तश्चाभ्युदयइति तथामनःसंतोषोदयात्प्राप्तप्रायइत्यर्थस्तस्मान्नस्वमः ॥ २२ ॥ पुनरुत्प्रेक्षते किन्विति चित्तमोहोनिरंतररामध्यानजनितस्तत्रेपि

यदिरामस्यदूतस्त्वमागतोभद्रमस्तुते ॥ पृच्छामित्वांहरिश्रेष्ठप्रियारामकथाहिमे ॥ १८ ॥ गुणान्रामस्यकथयप्रियस्यममवानर ॥ चित्तंहरसिमे सौम्यनदीकूलंयथारयः ॥ १९ ॥ अहोस्वप्नस्यसुखतायाहमेवंचिराद्धृता ॥ प्रेषितंनामपश्यामिराघवेणवनौकसं ॥ २० ॥ स्वप्नेऽपियद्यहंवीरंराघवं सहलक्ष्मणं ॥ पश्येयंनावसीदेयंस्वप्नोपिममममत्सरी ॥ २१ ॥ नाहंस्वप्नमिमंमन्येस्वप्नेदृष्ट्वाहिवानरं ॥ नशक्योभ्युदयःप्राप्तुंप्राप्तश्चाभ्युदयोमम ॥ २२ ॥ किन्नुस्याच्चित्तमोहोयंभवेद्वातगतिस्त्वियं ॥ उन्मादजोविकारोवास्यादयंमृगतृष्णिका ॥ २३ ॥ अथवानायमुन्मादोमोहोप्युन्मादलक्षणः ॥ संबु ध्येचाहमात्मानमिमंचापिवनौकसं ॥ २४ ॥ इत्येवंबहुधासीतासंप्रधार्यबलाबलं ॥ रक्षसांकामरूपत्वान्मेनेतंराक्षसाधिपं ॥ २५ ॥ एतांबुद्धिंतदा कृत्वासीतासातनुमध्यमा ॥ नप्रतिव्याजहाराथवानरंजनकात्मजा ॥ २६ ॥

तद्दूतदर्शनसंभाषणादिविषयोभ्रमः वातगतिर्भूतावेशादिजनितोभ्रमः उन्मादोविरहिणांपित्तोद्रेकरूपावस्थाविशेषजोभ्रमः मृगतृष्णिकातद्वत्प्रत्यक्षोभ्रमः ॥ २३ ॥ बाधराहित्याद्भ्रमचतुष्टय मपिनिरस्यति अथवेति मोहोप्युन्मादस्यलक्षणमिवलक्षणंयस्यसः एवंचोन्मादनिराकरणात्सोपिनिरस्तः अर्थतोभूतावेशोपिनिरस्तः यतोहमात्मानमिमंसमीपस्थंवनौकसंचसंबुध्येस म्यक्जानामि निर्बाधंजानामीत्यर्थः उक्तानांसर्वेषामविवेकलक्षणत्वान्ममविवेकसत्त्वात्तेऽसंभाविताः मृगतृष्णाभ्रमोऽपिदूरत्वदोषाज्जायतेवानरश्चसमीपएवेतिसपक्षोप्ययुक्तइतिभावः ॥ २४ ॥ बलाबलं दलंरक्षसांकामरूपबलं अबलंरामदूतस्यवानरस्यात्रागमनसामर्थ्याभावः ॥ २५ ॥ २६ ॥

निश्चितंरावणत्वनिश्चयं श्रोत्रानुकूलैर्वचनैःरामगुणकथनरूपैः विश्वासार्थंगुणान्रामस्यकथयतिसीतोक्तेरितिभावः संप्रहर्षयन्वक्ष्यमाणंवचःकथयामासेतिशेषः ॥ २७ ॥ राजाध नधान्यादिप्रदानेनसर्वलोकस्यरंजकः ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्थानक्रोधेउचितक्रोधविषये क्रोधौचित्येप्रहर्तेतियावत् ॥ ३० ॥ तंराघवमाश्रमादपकृष्यशून्येआश्रमेयेनापनीतातस्यरक्षस

सीतायानिश्चितंबुद्ध्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ श्रोत्रानुकूलैर्वचनैस्तदातांसंप्रहर्षयन् ॥ २७ ॥ आदित्यइवतेजस्वीलोककांतःशशीयथा ॥ राजासर्व स्यलोकस्यदेवोवैश्रवणोयथा ॥ २८ ॥ विक्रमेणोपपन्नश्चयथाविष्णुर्महायशाः ॥ सत्यवादीमधुरवाग्देवोवाचस्पतिर्यथा ॥ २९ ॥ रूपवान्सुभगः श्रीमान्कंदर्पइवमूर्तिमान् ॥ स्थानक्रोधेप्रहर्ताचश्रेष्ठोलोकेमहारथः ॥ ३० ॥ बाहुच्छायामवष्टब्धोयस्यलोकोमहात्मनः ॥ अपकृम्याश्रमपदान्मृग रूपेणराघवं ॥ ३१ ॥ शून्येयेनापनीतासितस्यद्रक्ष्यसितत्फलं ॥ अचिराद्रावणंसंख्येयोवधिष्यतिवीर्यवान् ॥ ३२ ॥ क्रोधप्रमुक्तैरिपुभिर्ज्वलद्भिरि वपावकैः ॥ तेनाहंप्रेषितोदूतस्त्वत्सकाशमिहागतः ॥ ३३ ॥ त्वद्वियोगेनदुःखार्तःसत्वांकौशलमब्रवीत् ॥ लक्ष्मणश्चमहातेजाःसुमित्रानंदवर्धनः ॥ ३४ ॥ अभिवाद्यमहाबाहुःसत्वांकौशलमब्रवीत् ॥ रामस्यचसखादेविसुग्रीवोनामवानरः ॥ ३५ ॥ राजावानरमुख्यानांसत्वांकौशलमब्रवीत् ॥ नित्यंस्मरतितेरामःससुग्रीवःसलक्ष्मणः ॥ ३६ ॥ दिष्ट्याजीवसिवैदेहिराक्षसीवशमागता ॥ नचिराद्द्रक्ष्यसेरामंलक्ष्मणंचमहारथं ॥ ३७ ॥ मध्येवा नरकोटीनांसुग्रीवंचामितौजसं ॥ अहंसुग्रीवसचिवोहनूमान्नामवानरः ॥ ३८ ॥ प्रविष्टोनगरींलंकांलंघयित्वामहोदधिं ॥ कृत्वामूर्ध्निपदंदान्यासंरा वणस्यदुरात्मनः ॥ ३९ ॥ त्वांद्रष्टुमुपयातोहंसमाश्रित्यपराक्रमं ॥ नाहमस्मितथादेवियथामामवगच्छसि ॥ विशंकात्यज्यतामेपाश्रद्धस्ववदतोमम ॥ ४० ॥

इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

स्तत्फलंत्वदपहारपापफलंतेनानुभूयमानंद्रक्ष्यसि तदेवाह अचिरादिति नचिरादितिपाठांतरं योवधिष्यतितेनेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ यथामामवगच्छसिमायावीरावणइतिनतथाहमस्मि ॥ ४० ॥ अनुघमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥

तांत्विति आदित्यइवेत्यादिकां ॥ १ ॥ २ ॥ तानिरामलक्ष्मणचिह्नानि भूयोधिकंविशिष्यसमाचक्ष्वयेनमांशोकोनसंमाविशेत् ॥ ३ ॥ संस्थानमवयवसन्निवेशः रूपमाकारोनीलपीतादिवर्णश्च ॥ ४ ॥ ५ ॥ जानंतीदिष्ट्यादैवेनरामदूतंमांजानंतीयदिपृच्छसिरावणशंकांत्यक्त्वेतित्वयायानिसंस्थानादीनिपृष्टानियथाचमयालक्षितानिदृष्टानितानिसर्वाणिवदतोमत्तःशृणु ॥ ६ ॥ ७ ॥ रूपदाक्षिण्यसंपन्नःप्रसूतइति जन्मनासहैवोक्तावक्ष्यमाणाश्चगुणाजाताइत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ रामोभामिनिलोकस्येति सर्वस्यकर्ताहर्ताभर्ताचेतिशेषः अनेन सृष्टिस्थितिसंहारकर्तृत्वरूपंब्रह्मलक्षणंरामस्योक्तंगूढं एवंज्ञानंतरक्षणंभगवतैवस्वमायातिरस्करिणीनिरासादितिबोध्यं लोकस्यमर्यादानांवर्णाश्रममर्यादानांकर्ता भगवदवतारत्वात् कार

तांतुरामकथांश्रुत्वावैदेहीवानरर्षभात्॥ उवाचवचनंसांत्वमिदंमधुरयागिरा ॥ १ ॥ क्वतेरामेणसंसर्गःकथंजानासिलक्ष्मणं॥ वानराणांनराणांच कथमासीत्समागमः ॥ २ ॥ यानिरामस्यचिह्नानिलक्ष्मणस्यचवानर ॥ तानिभूयःसमाचक्ष्वनमांशोकःसमाविशेत्॥ ३॥ कीदृशंतस्यसंस्थानंरूपंतस्यचकीदृशं॥ कथमूरूकथंबाहूलक्ष्मणस्यचशंसमे॥ ४॥ एवमुक्तस्तुवैदेह्याहनूमान्मारुतात्मजः॥ ततोरामंयथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे॥ ५॥ जानंतीवतदिष्ट्यामांवैदेहिपरिपृच्छसि ॥ भर्तुःकमलपत्राक्षिसंस्थानंलक्ष्मणस्यच ॥ ६॥ यानिरामस्यचिह्नानिलक्ष्मणस्यचयानिवै॥ लक्षितानि विशालाक्षिवदतःशृणुतानिमे॥ ७॥ रामःकमलपत्राक्षःपूर्णचंद्रनिभाननः॥ रूपदाक्षिण्यसंपन्नःप्रसूतोजनकात्मजे ॥ ८॥ तेजसादित्यसंकाशःक्षमयापृथिवीसमः॥ बृहस्पतिसमोबुद्ध्यायशसावासवोपमः ॥ ९ ॥ रक्षिताजीवलोकस्यस्वजनस्यचरक्षिता॥ रक्षितास्वस्यवृत्तस्यधर्मस्यचपरंतपः॥ १०॥ रामोभामिनिलोकस्यचातुर्वर्ण्यस्यरक्षिता॥ मर्यादानांचलोकस्यकर्ताकारयिताचसः॥ ११॥ अर्चिष्मानर्चितोत्यर्थंब्रह्मचर्यव्रतेस्थितः॥ साधूनामुपकारज्ञःप्रचारज्ञश्चकर्मणां ॥ १२॥

यिताकालात्मना अवतीर्णरूपेणचातुर्वर्ण्यरक्षिताच ॥ ११ ॥ अतएवार्चिष्मान्आदित्यरूपःसन् अर्चितस्त्रैवर्णिकैरितिशेषः ब्रह्मचर्यव्रतेगृहस्थोचितपर्वादिवर्जनपूर्वकमृतुगमनलक्षणेस्थितः वस्तुतस्तुगार्हस्थ्येपिअस्खलितरेताः मनःसंकल्पेनैवदेव्यारतिप्रीतेःसंतानस्यचसंपादनमितिभावः साधूनामुपकारज्ञःउपकर्तव्यकालज्ञः कर्मणांस्वरूपस्यानुष्ठानस्यचतत्त्वज्ञाता ॥ १२ ॥

ब्राह्मणानांवसिष्ठादीनां ॥ १३ ॥ यजुर्वेदविनीतश्चचादन्येषामपिसंग्रहः विनीतोनिरतः ॥ १४ ॥ एवमात्मगुणानुक्त्वादेहगुणानाह विपुलांसइति ॥ १५॥ समःविस्तारायामसमः ॥१६॥ त्रिस्थिरःत्रिषुस्थानेषुस्थिरः ऊरुश्चमणिबंधश्चमुष्टिश्चनृपतेःस्थिराइत्युक्तेः त्रिषुप्रलंबः प्रलंबायस्यसधनीत्रयोभ्रूमुष्कबाहवइतिसामुद्रिकोक्तेः मुष्कोवृषणः त्रिषुसमः समत्र्यवयवइत्यर्थः केशाग्रंवृषणंजानुसमंयस्यसभूपतिरित्युक्तेः त्रिषुचोन्नतः नाभ्यंतःकुक्षिवक्षोभिरुन्नतैःक्षितिपोभवेत् त्रिताम्रःत्रिषुताम्रः नेत्रांतनखपाण्यंघ्रितलैस्ताम्रस्त्रिभिःसुखी त्रिषुस्निग्धः स्निग्धाभवंतिवैयेषांपादरेखाःशिरोरुहाः तथालिंगमणिस्तेषांमहाभाग्यंविनिर्दिशेत् त्रिषुगंभीरः स्वरेगतौचनाभौचगंभीरस्त्रिषुशस्यते ॥ १७ ॥ त्रिवलीमान्उदरेकंठेउभयत्रवावली

राजनीत्यांविनीतश्चब्राह्मणानामुपासकः॥ ज्ञानवान्शीलसंपन्नोविनीतश्चपरंतपः ॥ १३॥ यजुर्वेदविनीतश्चवेदविद्भिःसुपूजितः॥ धनुर्वेदेचवेदेचवेदांगेषुचनिष्ठितः ॥ १४ ॥ विपुलांसोमहाबाहुःकंबुग्रीवःशुभाननः॥ गूढजत्रुःसुताम्राक्षोरामोनामजनैःश्रुतः ॥ १५॥ दुंदुभिस्वननिर्घोषःस्निग्धवर्णःप्रतापवान॥ समःसुविभक्तांगोवर्णंश्यामंसमाश्रितः ॥ १६॥ त्रिस्थिरस्त्रिप्रलंबश्चत्रिसमस्त्रिषुचोन्नतः॥ त्रिताम्रस्त्रिषुचस्निग्धोगंभीरस्त्रिषुनित्यशः॥ १७॥ त्रिवलीमांस्त्र्यवनतश्चतुर्व्यंगस्त्रिशीर्षवान्॥ चतुष्कलश्चतुर्लेखश्चतुष्किष्कुश्चतुःसमः॥ १८॥

त्रयवान् त्रिषुअवनतःनिम्नः निम्नत्वंनिमग्नत्वं तच्चनिमग्नपादतलमध्यत्वंनिमग्नपादरेखात्वंनिमग्नस्तनचूचुकत्वंच चतुर्व्यंगश्चतुर्ह्रस्वः ग्रीवाप्रजननंपृष्ठंह्रस्वेजंघेचपूजिते त्रिशीर्षवान्आवर्तत्रययुक्तशीर्षः आवर्तत्रययुक्तंयस्यशिरःक्षितिभृतामयंनाथः चतुष्कलःचतस्रःकलाःचतुर्वेदप्राप्तिसूचकांगुष्ठमूलरेखायस्यसः मूलेंगुष्ठस्यरेखानांचतस्रस्तिस्रएववा एकाद्वेवायथायोगंवेदरेखाद्विजन्मनां चतुर्लेखःललाटेचतूरेखायुक्तः ललाटेयस्यदृश्यंतेचतुस्त्रिद्व्येकरेखिकाः शतद्वयंशतंषष्टिस्तस्यायुर्विंशतिःक्रमात् चतुष्किष्कुः किष्कुश्चतुर्विंशत्यंगुलात्मकोहस्तःचतुर्हस्तप्रमाणः षण्णवत्यंगुलोत्सेधइतियावत् चतुःसमः बाहुजानूरुगंडानिचत्वार्यथसमानिचेति बाहूरूजानुगंडौसमावित्यर्थः ॥ १८ ॥

चतुर्दशसमद्वंद्वइति समपरिमाणचतुर्दशांगद्वंद्वः तदुक्तं भ्रुवौनासापुटेनेत्रेकर्णावोष्ठौचचूचुकौ कूर्परेमणिबंधौचजानुनीवृषणौकटी करौपादौस्फिजौयस्यसमौज्ञेयःसभूपतिः स्कंधौगंडौ तथादंताऊरूज्ञेयौचजत्रुणीत्यन्यत्रपाठः चतुर्दंष्ट्रइति चतस्रोदंष्ट्रादंतपंक्तिद्वयेप्रतिपार्श्वंशास्त्रोक्तलक्षणायस्यसः तच्च स्निग्धाघनाश्चदशनाःसुतीक्ष्णदंष्ट्राःशुभाश्चतस्रइति दंष्ट्राणातीक्ष्णत्वं क्रमुकादिखंडनसमर्थत्वं चतुर्गतिरिति सिंहशार्दूलगजवृषभैश्चतुर्भिस्तुल्यागतिर्यस्यसः महोष्ठहनुनासश्चेति महत्प्रशस्तमोष्ठहनुनासंयस्यसः तत्रौष्ठस्यप्राशस्त्यंबिंबफलादिवदरुणत्वेस तिमांसलत्वं हनोस्तुपरिपूर्णमांसलोन्नतत्वं नासिकायास्तुदीर्घोन्नतरुचिरपुटत्वं पंचस्निग्धइति पंचवाग्वक्त्रनखलोमत्वचंस्निग्धंयस्यसः अष्टवंशवान् प्रशस्ताष्टवंशाख्यावयववान् वंश शब्देनदैर्घ्यंविवक्षितं बाहूचनलकावूरूजंघेचेत्यष्टवंशकाः नलकावंगुल्यावितितीर्थः ॥ १९ ॥ दशपद्मः मुखनेत्रास्यजिह्वोष्ठतालुस्तननखंकरौ पादौचदशपद्मानिपद्माकाराणियस्यचे ति आस्यमोष्ठमध्यं दशबृहत् तानितु उरःशिरोललाटंचग्रीवाबाहूंसनाभयः पादौपृष्ठंश्रुतीचैवविशालास्तेसुखप्रदाइति त्रिभिःश्रीयशस्तेजोभिर्व्याप्तोयुक्तः द्विशुक्लवान् द्वौशुद्धौतुशु

चतुर्दशसमद्वंद्वश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्गतिः ॥ महोष्ठहनुनासश्चपंचस्निग्धोष्टवंशवान् ॥ १९ ॥ दशपद्मोदशबृहत्त्रिभिर्व्याप्तोद्विशुक्लवान् ॥ षडुन्नतोनवतनु स्त्रिभिर्व्याप्नोतिराघवः ॥ २० ॥ सत्यधर्मरतःश्रीमान्संग्रहानुग्रहेरतः ॥ देशकालविभागज्ञःसर्वलोकप्रियंवदः ॥ २१ ॥ भ्राताचास्यचद्वैमात्रःसौ मित्रिरमितप्रभः ॥ अनुरागेणरूपेणगुणैश्चापितथाविधः ॥ २२ ॥

भौशुक्लौवंशौमातुःपितुस्तथेत्युक्तेः षडुन्नतः तानिच कक्षःकुक्षिश्चवक्षश्चघ्राणस्कंधललाटिकाः सर्वभूतेषुनिर्दिष्टाउन्नतास्तुसुखप्रदाइति पूर्वंत्र्युन्नतस्निग्धत्वमुक्तंअत्रपंचस्निग्धत्वंषडुन्न तत्वंचोभयमपिमतभेदादविरुद्धंएवंनानामतप्रदर्शनंरामस्यनानामतसंमतसर्वलक्षणयुक्तत्वसूचनाय नवतनुःनवसुसूक्ष्मः तानिच सूक्ष्माण्यंगुलिपर्वाणिकेशरोमनखत्वचः शेफश्चये षांसूक्ष्माणितेनरादीर्घजीविनइतिप्रोक्तंषट्कं मृदुश्मश्रुत्वंसूक्ष्मदृष्टित्वंसूक्ष्मबुद्धित्वंचेतिनवसूक्ष्मत्वं दृष्टेःसौक्ष्म्यंरत्नपरीक्षांतसूक्ष्मदर्शनचातुर्यं बुद्धेःसूक्ष्मत्वंतत्त्वसाक्षात्कारसमर्थत्वं त्रि भिर्व्याप्नोतिधर्मार्थकामैःकालंयथोचितंव्याप्नोति त्रिवर्गसेवीत्यर्थः ॥ २० ॥ संग्रहानुग्रहे संग्रहोधनबलादीनां अनुग्रहस्ताभ्यांप्रजारक्षणं तदुभयनिष्ठः ॥ २१ ॥ द्वैमात्रः राममात्रपे क्षयाद्वितीयामाताद्विमातातस्याअपत्यमित्यर्थः भिन्नोदरभ्रातेत्यर्थः वैमात्रइतिपाठांतरं ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ अस्माभिःसुग्रीवमंत्रिभिरित्यर्थः उक्तमेवविस्तरेणाह त्वामेवेति ॥ २४ ॥ मृगपतिंशाखामृगपतिंसुग्रीवं पूर्वजेनवालिनाअवरोपितंराज्याद्भ्रंशितं ॥ २५ ॥ २६ ॥ परिचर्यामहे तद्गुश्यनावार्षौ परिचरामइत्यर्थः अवरोपितंराज्येनहीनंकृतं पाणिनौपाणीइतियावत् ॥ २७ ॥ २८ ॥ अभिप्लुतःउत्प्लुत्यारूढः ॥ २९ ॥ ३० ॥ मयापरिज्ञाततत्त्वार्थौमयाविज्ञाता

ससुवर्णच्छविःश्रीमान्रामःश्यामोमहायशाः ॥ तावुभौनरशार्दूलौत्वद्दर्शनकृतोत्सवौ ॥ २३ ॥ विचिन्वंतौमहींकृत्स्नामस्माभिःसहसंगतौ ॥ त्वामेव मार्गमाणौतौविचरंतौवसुंधरां ॥ २४ ॥ ददर्शतुर्मृगपतिंपूर्वजेनावरोपितं ॥ ऋष्यमूकस्यमूलेतुबहुपादपसंकुले ॥ २५ ॥ भ्रातुर्भयार्तमासीनंसुग्रीवं प्रियदर्शनम् ॥ वयंचहरिराजंतंसुग्रीवंसत्यसंगरं ॥ २६ ॥ परिचर्यामहेराज्यात्पूर्वजेनावरोपितं ॥ ततस्तौचीरवसनौधनुःप्रवरपाणिनौ ॥ २७ ॥ सतौ दृष्ट्वानरव्याघ्रौधन्विनौवानरर्षभः ॥ २८ ॥ अभिप्लुतोगिरेस्तस्यशिखरंभयमोहितः ॥ ततःसशिखरेतस्मिन्वानरेंद्रोव्यवस्थितः ॥ २९ ॥ तयोःसमीपं मामेवप्रेषयामाससत्वरं ॥ तावहंपुरुषव्याघ्रौसुग्रीववचनात्प्रभू ॥ ३० ॥ रूपलक्षणसंपन्नौकृतांजलिरुपस्थितः ॥ तौपरिज्ञाततत्त्वार्थौमयाप्रीतिसम न्वितौ ॥ ३१ ॥ पृष्ठमारोप्यतंदेशंप्रापितौपुरुषर्षभौ ॥ निवेदितौचतत्त्वेनसुग्रीवायमहात्मने ॥ ३२ ॥ तयोरन्योन्यसंभाषाद्भृशंप्रीतिरजायत ॥ तत्रतौ कीर्तिसंपन्नौहरीश्वरनरेश्वरौ ॥ ३३ ॥ परस्परकृताश्वासौकथयापूर्ववृत्तया ॥ तंततःसांत्वयामाससुग्रीवंलक्ष्मणाग्रजः ॥ ३४ ॥ स्त्रीहेतोर्वालिनाभ्रात्रा निरस्तंपुरुतेजसा ॥ ततस्त्वन्नाशजंशोकंरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ३५ ॥ लक्ष्मणोवानरेंद्रायसुग्रीवायन्यवेदयत् ॥ सश्रुत्वावानरेंद्रस्तुलक्ष्मणेनेरितंव चः ॥ ३६ ॥ तदासीन्निष्प्रभोत्यर्थंग्रहग्रस्तइवांशुमान् ॥ ततस्त्वद्गात्रशोभीनिरक्षसाह्रियमाणया ॥ ३७ ॥ यान्याभरणजालानिपातितानिमहीतले ॥ तानिसर्वाणिरामायआनीयहरियूथपाः ॥ ३८ ॥ संहृष्टादर्शयामासुर्गतिंतुनविदुस्तव ॥ तानिरामायदत्तानिमयैवोपहृतानिच ॥ ३९ ॥

शेषवृत्तांतौविज्ञापिताशेषवृत्तांतौच ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पूर्ववृत्तयास्वीयस्वीयवृत्तांतगोचरया ॥ ३४ ॥ स्त्रीहेतोःसुग्रीवस्त्रीपरिग्रहार्थं पुरुमहत्तेजोयस्यतेन त्वन्नाशजंत्वदपहारजं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निष्प्रभःखिन्नचित्तः त्वद्गात्रंशोभयितुंशीलंयेषांतानि ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ दर्शयामासुःसुग्रीवाज्ञयेतिशेषः ॥ ३९ ॥

गयैवोपहृतानिच प्रथममितिशेषः अवकीर्णानिभूमौपातनात्किंचिद्विशीर्णानि तानिदत्तानि गृहीत्वाशोकात्तस्मिन्विहतचेतसि प्रथमार्थेसप्तमी विहतचेताः मूर्छितचेताअभूदित्यर्थः ॥ ४० ॥ देवप्रकाशेनदेवावतारेणातएवदेवेनपरिदेवितंप्रादीपयत् आभरणदर्शनमितिशेषः ॥ ४१ ॥ शायितंशोकाद्भूमौपतितं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अग्निपर्वतःसंवर्ताख्यकालाग्निनिवास

स्वनवंत्यवकीर्णानितस्मिन्विहतचेतसि॥तान्यंकेदर्शनीयानिकृत्वाबहुविधंतदा॥४०॥ तेनदेवप्रकाशेनदेवेनपरिदेवितं॥प्रादीपयद्दाशरथेस्तदाशो कहुताशनं॥४१॥ शायितंचचिरंतेनदुःखार्तेनमहात्मना॥ मयापिविविधैर्वाक्यैःकृच्छ्रादुत्थापितःपुनः॥४२॥ तानिदृष्ट्वामहार्हाणिदर्शयित्वामुहुर्मु हुः॥ राघवःसहसौमित्रिःसुग्रीवेसंन्यवेशयत्॥ ४३॥ सतवादर्शनादार्येराघवःपरितप्यते॥ महताज्वलतानित्यमग्निनेवाग्निपर्वतः॥ ४४॥ त्वत्कृ तमनिद्राचशोकश्चिंताचराघवं॥ तापयंतिमहात्मानमग्न्यगारमिवाग्नयः॥ ४५॥ तवादर्शनशोकेनराघवःपरिचाल्यते॥ महताभूमिकंपेनमहानि वशिलोच्चयः॥ ४६॥काननानिसुरम्याणिनदीप्रस्रवणानिच॥॥ चरन्नरतिमाप्नोतित्वामपश्यन्नृपात्मजे॥ ४७॥ सत्वांमनुजशार्दूलःक्षिप्रंप्राप्स्य तिराघवः॥ समित्रबांधवंहत्वारावणंजनकात्मजे॥ ४८॥ सहितौरामसुग्रीवावुभावकुरुतांतदा॥ समयंवालिनंहंतुंतवचान्वेषणंप्रति॥ ४९॥ तत स्ताभ्यांकुमाराभ्यांवीराभ्यांसहरीश्वरः॥ किष्किंधांसमुपागम्यवालीयुद्धेनिपातितः॥ ५०॥ ततोनिहत्यतरसारामोवालिनमाहवे॥ सर्वर्क्षहरिसंघा नांसुग्रीवमकरोत्पतिं॥ ५१॥ रामसुग्रीवयोरैक्यंदेव्येवंसमजायत॥ हनूमंतंचमांविद्धितयोर्दूतमुपागतं॥५२॥ स्वंराज्यंप्राप्यसुग्रीवःस्वानानीयम हाकपीन्॥ त्वदर्थंप्रेषयामासदिशोदशमहाबलान्॥५३॥ आदिष्टावानरेंद्रेणसुग्रीवेणमहौजसः॥ अद्रिराजप्रतीकाशाःसर्वतःप्रस्थितामहीं॥५४॥ ततस्तेमार्गमाणावैसुग्रीववचनातुराः॥ चरंतिवसुधांकृत्स्नांवयमन्येचवानराः॥५५॥ अंगदोनामलक्ष्मीवान्वालिसूनुर्महाबलः॥प्रस्थितःकपिशार्दू लस्त्रिभागबलसंवृतः॥ ५६॥

भूतःपर्वतोऽग्निपर्वतः तत्रमाल्यवतःशृंगेदृश्यतेहव्यवाट्सदा नाम्नासंवर्तकोनामकालाग्निर्भरतर्षभेतिभीष्मपर्वणिभारतोक्तेः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७॥ ४८ ॥ सहितौसख्यंप्राप्तौ समयंप्रतिज्ञां ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सुग्रीववचनातुराःसुग्रीवाज्ञाभीताः ॥५५॥ त्रिभागबलसंवृतःसेनायास्त्रिष्वंशेष्वेकांशसेनापरिवृतइत्यर्थः ॥ ५६ ॥

विंध्येविप्रणष्टानांबिलमध्येऽदर्शनंप्राप्तानां गताइति समयात्परेपीतिशेषः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ निराशानांत्वत्प्राप्त्याशारहितानां स्वामिसंदेशात्तत्संदिष्टकालात्ययाद्धे

तेषांनोविप्रणष्टानांविंध्येपर्वतसत्तमे॥ भृशंशोकपरीतानामहोरात्रगणागताः॥५७॥ तेवयंकार्यनैराश्यात्कालस्यातिक्रमेणच॥ भयाच्चकपिरा जस्यप्राणांस्त्यक्तुमुपस्थिताः॥५८॥ विचित्यगिरिदुर्गाणिनदीप्रस्रवणानिच॥ अनासाद्यपदंदेव्याःप्राणांस्त्यक्तुंव्यवस्थिताः॥ ५९॥ ततस्तस्य गिरेर्मूर्ध्निवयंप्रायमुपास्महे॥दृष्ट्वाप्रायोपविष्टांश्चसर्वान्वानरपुंगवान्॥ ६०॥ भृशंशोकार्णवेमग्नःपर्यदेवयदंगदः॥तवनाशंचवैदेहिवालिनश्च तथावधं॥ ६१॥ प्रायोपवेशमस्माकंमरणंचजटायुषः॥ तेषांनःस्वामिसंदेशान्निराशानांमुमूर्षतां॥ ६२॥ कार्यहेतोरिहायातःशकुनिर्वीर्यवान्म हान्॥ गृध्रराजस्यसोदर्यःसंपातिर्नामगृध्रराट्॥ ६३॥ श्रुत्वाभ्रातृवधंकोपादिदंवचनमब्रवीत्॥ यवीयान्केनमेभ्राताहतःक्वचनिपातितः॥ ६४॥ एतदाख्यातुमिच्छामिभवद्भिर्वानरोत्तमाः॥ अंगदोऽकथयत्तस्यजनस्थानेमहद्वधं॥ ६५॥ रक्षसाभीमरूपेणत्वामुद्दिश्ययथार्थतः॥ जटायोस्तुवधं श्रुत्वादुःखितःसोरुणात्मजः॥ ६६॥ त्वामाहसवरारोहेवसंतींरावणालये॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासंपातेःप्रीतिवर्धनं॥ ६७॥ अंगदप्रमुखाःसर्वेततः प्रस्थापितावयं॥ विंध्यादुत्थायसंप्राप्ताःसागरस्यांतमुत्तमं॥ ६८॥ त्वद्दर्शनेकृतोत्साहाहृष्टाःपुष्टाःप्लवंगमाः॥ अंगदप्रमुखाःसर्वेवेलोपांतमुपाग ताः॥ ६९॥ चिंतांजग्मुःपुनर्भीमांत्वद्दर्शनसमुत्सुकाः॥ अथाहंहरिसैन्यस्यसागरंदृश्यसीदतः॥ ७०॥ व्यवधूयभयंतीव्रंयोजनानांशतंप्लुतः॥ लं काचापिमयारात्रौप्रविष्टाराक्षसाकुला॥ ७१॥ रावणश्चमयादृष्टस्त्वंचशोकनिपीडिता॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयथावृत्तमनिंदिते॥ ७२॥ अभि भाषस्वमांदेविदूतोदाशरथेरहं॥ तन्मांरामकृतोद्योगंत्वन्निमित्तमिहागतं॥ ७३॥

तोर्मुमूर्षतां ॥ ६२ ॥ कार्यहेतोःकार्यसिद्ध्यर्थमिवायातः दैवादितिशेषः ॥ ६३ ॥ क्वदेशेइतिशेषः ॥ ६४ ॥ आख्यातुमित्यसमानकर्तृकेपितुमुन्नार्षः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७॥ अंतंतटं ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ प्लुतःप्लुतवान् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

पवनात्मजत्वेनलंघनसामर्थ्यं ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ एकःसंप्राप्तोर्थाच्छेषाःसमुद्रतीरएवासते कामरूपिणा अनेनरावणांतःपुराद्यन्वेषणसामर्थ्यंसूचितं ॥ ७६ ॥ त्वन्नाशंत्वददर्शनं ॥ ७७ ॥ अधिगमोदर्शनं ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ तिर्यग्देहस्यतवकथंपवनात्मजत्वमितिशंकामपनयन्नाह माल्यवान्नामेति ॥ ८० ॥ गोकर्णंतदाख्यं दिष्टःशंबसादनाख्यामुरवधायाज्ञप्तः उद्धरन्नुद्ध

सुग्रीवसचिवंदेविबुध्यस्वपवनात्मजं॥ कुशलीतवकाकुत्स्थःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ७४॥ गुरोराराधनेयुक्तोलक्ष्मणःशुभलक्षणः ॥ तस्यवीर्यवतोदे
विभर्तुस्तवहितेरतः॥ ७५॥ अहमेकस्तुसंप्राप्तःसुग्रीववचनादिह॥ मयेयमसहायेनचरताकामरूपिणा ॥ ७६ ॥ दक्षिणादिगनुक्रांतात्वन्मार्गवि
चयैषिणा ॥ दिष्ट्याहंहरिसैन्यानांत्वन्नाशमनुशोचतां ॥ ७७ ॥ अपनेष्यामिसंतापंतवाधिगमशासनात् ॥ दिष्ट्याहिनममव्यर्थंसागरस्येहलंघनं
॥ ७८ ॥ प्राप्स्याम्यहमिदंदेवित्वद्दर्शनकृतंयशः॥ राघवश्चमहावीर्यःक्षिप्रंत्वामभिपत्स्यते॥ ७९॥ सपुत्रबांधवंहत्वारावणंराक्षसाधिपं ॥ माल्यवा
न्नामवैदेहिगिरीणामुत्तमोगिरिः॥ ८० ॥ ततोगच्छतिगोकर्णंपर्वतंकेसरीहरिः॥ सचदेवर्षिभिर्दिष्टःपितामममहाकपिः ॥ तीर्थेनदीपतेःपुण्येशंब
सादनमुद्धरन् ॥ ८१ ॥ यस्याहंहरिणःक्षेत्रेजातोवातेनमैथिलि ॥ हनूमानितिविख्यातोलोकेस्वेनैवकर्मणा ॥ ८२ ॥ विश्वासार्थंतुवैदेहिभर्तुरुक्ता
मयागुणाः ॥ अचिरात्त्वामितोदेविराघवोनयिताध्रुवं ॥ ८३ ॥ एवंविश्वासितासीताहेतुभिःशोककर्शिता ॥ उपपन्नैरभिज्ञानैर्दूतंतमधिगच्छति
॥ ८४ ॥ अतुलंचगताहर्षंप्रहर्षेणतुजानकी ॥ नेत्राभ्यांवक्रपक्ष्माभ्यांमुमोचानंदजंजलं॥ ८५॥ चारुतद्वदनंतस्यास्ताम्रशुक्लायतेक्षणं ॥ अशोभत
विशालाक्ष्याराहुमुक्तइवोडुराट्॥ ८६॥ हनूमंतंकपिंव्यक्तंमन्यतेनान्यथेतिसा॥ अथोवाचहनूमांस्तामुत्तरंप्रियदर्शनां ॥ ८७॥ एतत्तेसर्वमाख्या
तंसमाश्वसिहिमैथिलि॥ किंकरोमिकथंवातेरोचतेप्रतियाम्यहं॥ ८८॥

तवान् अवधीदित्यर्थः भूतेपिलटःशतार्षः ॥ ८१ ॥ स्वेनैवउत्पत्तिकालप्रवृत्तेनकर्मणापराक्रमेण ॥ ८२ ॥ भर्तुस्त्वद्भर्तूरामस्य नयितानेता ॥ ८३ ॥ उपपन्नैर्वास्तवैः अभिज्ञानैरामल
क्ष्मणचिह्नैः अधिगच्छतिअध्यगच्छत् ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अन्यथानेति मायाकपिर्नेत्यर्थः ॥ ८७ ॥ सर्वमुत्तरंसर्वप्रत्युत्तरमाख्यातमित्यन्वयः अथसीतायैचिकीर्षितंपृच्छति किं
करोमीति वर्तमानसामीप्येलटौ प्रतियामिप्रतियास्येरामसमीपं किंकरोमिकिंकरिष्ये कथंवारोचते चिकीर्षितमितिशेषः ॥ ८८ ॥

नहिरावणआत्मानंकथमपिकपिपुत्रइतिब्रूयादितिज्ञापनपूर्वकंकपित्वनिश्चयायपुनःस्वजन्मानुवादः हतेसुरइति ततःशंबसादनासुरवधप्रीतमहर्षेःप्रसादतइत्यर्थः तत्प्रतिमोवायुसदृशइ
त्यर्थः ॥ ८९ ॥ हृद्मानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५॥ ॥ ७॥ अथदृढतरविश्वासायरामांगुलीयकंदातुमाह
भूयइति प्रत्ययोविश्वासः ॥ १॥ वानरोहंनान्यः रामस्यनामनामाक्षराणितैरंकितंचिह्नितं ॥ २॥ क्षीणंदुःखरूपंपापफलंयस्याःसा असिशीघ्रमेवभविष्यसि ॥ ३॥ विभूषितंविभूषणं भर्ता

हतेसुरेसंयतिशंबसादनेकपिप्रवीरेणमहर्षिचोदनात् ॥ ततोस्मिवायुप्रभवोहिमैथिलिप्रभावतस्तत्प्रतिमश्चवानरः॥८९॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचत्रिंशःसर्गः॥ ३५॥ ॥ ७॥ भूयएवमहातेजाहनूमान्पवनात्मजः॥ अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यंसीता
प्रत्ययकारणात् ॥ १ ॥ वानरोहंमहाभागेदूतोरामस्यधीमतः ॥ रामनामांकितंचेदंपश्यदेव्यंगुलीयकं ॥ २ ॥ प्रत्ययार्थंतवानीतंतेनदत्तंमहात्म
ना॥ समाश्वसिहिभद्रंतेक्षीणदुःखफलात्यसि ॥ ३॥ गृहीत्वाप्रेक्षमाणासाभर्तुःकरविभूषितं ॥ भर्तारमिवसंप्राप्तंजानकीमुदिताभवत् ॥ ४॥ चा
रुतद्वदनंतस्यास्ताम्रशुक्लायतेक्षणं ॥ बभूवहर्षोदग्रंचराहुमुक्तइवोडुराट् ॥ ५ ॥ ततःसाह्रीमतीबालाभर्तुःसंदेशहर्षिता॥ परितुष्टाप्रियंकृत्वाप्रशशं
समहाकपिं ॥ ६ ॥ विक्रांतस्त्वंसमर्थस्त्वंप्राज्ञस्त्वंवानरोत्तम॥ येनेदंराक्षसपदंत्वयैकेनप्रधर्षितं ॥ ७॥ शतयोजनविस्तीर्णःसागरोमकरालयः॥
विक्रमश्लाघनीयेनक्रमतागोष्पदीकृतः ॥ ८ ॥ नहित्वांप्राकृतंमन्येवानरंवानरर्षभ॥ यस्यतेनास्तिसंत्रासोरावणादपिसंभ्रमः ॥ ९॥ अर्हसेचक
पिश्रेष्ठमयासमभिभाषितुं ॥ यद्यसिप्रेषितस्तेनरामेणविदितात्मना ॥ १० ॥ प्रेषयिष्यतिदुर्धर्षोरामोनत्यपरीक्षितं॥ पराक्रममविज्ञायमत्सकाशं
विशेषतः॥ ११ ॥ दिष्ट्याचकुशलीरामोधर्मात्मासत्यसंगरः॥ लक्ष्मणश्चमहातेजाःसुमित्रानंदवर्धनः॥ १२॥

रंप्राप्तेवेत्यन्वयः ॥४॥ बभूवहर्षोदग्रंचेतिपाठः ॥५॥ ह्रीमतीअंगुलीयसान्निध्येभर्तृसान्निध्यादिवकिंचिल्लज्जावती प्रियंकृत्वाआदरंकृत्वा ॥६॥ विक्रांतःशूरः समर्थोदेशकालोचितकृत्य
चतुरः प्राज्ञःधर्मार्थविषयकसर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः पदंस्थानं ॥ ७ ॥ क्रमताक्रामता ॥ ८ ॥ संत्रासः समुद्रादितिशेषः रावणादपिसंभ्रमःचित्तक्षोभः ॥ ९ ॥ यदियस्मात्तेनप्रेषितोसित
स्मात्मयासमभिभाषितुंसंभाषणंकर्तुमर्हसेअर्हसि ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

ननुतद्दूतागमनेनतद्वचसाचकुशलावगतेःकिंपुनर्दिष्ट्येत्यादितत्प्रश्नेनेनिशंकायांप्रश्नाशयंदर्शयति कुशलीयदीति यदिकुशलीत्वयाकथ्यतेतदामत्कृतेसागरमेखलांमहींकिंनदहतीत्यर्थः ॥ १३॥ ननुकेवलंमहीमेवेतिकिमुच्यतेइत्याशयेनपक्षांतरमथवेति तथाशक्तिमंतौयदितर्हिकिमितितूष्णींतिष्ठतस्तत्राह ममैवेति दुःखानांदुःखहेतुपापानांविपर्ययोनाशोनाद्यापिसंवृत्तइ त्यर्थः ॥ १४ ॥ ममदुःखक्षयईषत्करःअपितुतस्यसुखावस्थानमेवमृग्यमित्याशयेनाह कच्चिदिति उत्तराणिकार्याणिमद्विमोचनफलानि ॥ १५ ॥ नदीनोनसंभ्रांतइत्यनुषंगः पुरुषका र्याणिपुरुषकारान् ॥ १६ ॥ द्विविधंसौम्यासौम्यरूपप्रकारद्वयवत् त्रिविधोपायंधर्मार्थकामलक्षणत्रिविधपुरुषार्थानांप्राप्त्युपायभूतमुपायंसामाद्युपायमपिसेवतेकच्चित् तथामित्रेषुच

कुशलीयदिकाकुत्स्थःकिंनसागरमेखलां॥ महींदहतिकोपेनयुगांताग्निरिवोत्थितः ॥ १३ ॥ अथवाशक्तिमंतौतौसुराणामपिनिग्रहे ॥ ममैवतुन दुःखानामस्तिमन्येविपर्ययः ॥ १४॥ कच्चिन्नव्यथतेरामः कच्चिन्नपरितप्यते॥ उत्तराणिचकार्याणिकुरुतेपुरुषोत्तमः ॥ १५॥ कच्चिन्नदीनःसंभ्रां तःकार्येषुचनमुह्यति ॥ कच्चित्पुरुषकार्याणिकुरुतेनृपतेःसुतः ॥ १६ ॥ द्विविधंत्रिविधोपायमुपायमपिसेवते ॥ विजिगीषुःसुहृत्कच्चिन्मित्रेषुच परंतपः॥ १७॥ कच्चिन्मित्राणिलभतेमित्रैश्चाप्यभिगम्यते॥ कच्चित्कल्याणमित्रश्चमित्रैश्चापिपुरस्कृतः ॥ १८ ॥ कच्चिदाशास्तिदेवानांप्रसादंपा र्थिवात्मजः॥ कच्चित्पुरुषकारंचदैवंचप्रतिपद्यते ॥ १९ ॥ कच्चिन्नविगतस्नेहोविवासान्मयिराघवः ॥ कच्चिन्मांव्यसनादस्मान्मोक्षयिष्यतिराघवः ॥ २० ॥ सुखानामुचितोनित्यमसुखानामनूचितः ॥ दुःखमुत्तरमासाद्यकच्चिद्रामोनसीदति ॥ २१ ॥ कौसल्यायास्तथाकच्चित्सुमित्रायास्तथैव च॥ अभीक्ष्णंश्रूयतेकच्चित्कुशलंभरतस्यच॥ २२॥

विजिगीषुःसुहृत्कच्चित् विजिगीषुःसुहृदितिबहुव्रीहिः तत्पुरुषश्चेतिकतकः सुहृत्परंतपोरामोविजिगीषुःसंस्त्रिविधोपायंसामदानभेदरूपमुपायंदंडोपायंचमित्रेषुचचादमित्रेषुचद्विविधंय थाभवतितथासेवतेकच्चित् मित्रेषुसामदानेअमित्रेषुभेददंडौचेत्येवंविभज्यप्रयुंक्तेकच्चिदित्यर्थइतितीर्थः ॥ १७ ॥ मित्राणिलभतेस्वयत्नेनामित्रैश्चस्वयत्नतोभिगम्यते कल्याणमित्रःसौ म्यमित्रः मित्रैःपुरस्कृतोबहुमतःकच्चित् ॥ १८ ॥ आशास्तिआशास्तेप्रार्थयतइत्यर्थः ॥ १९ ॥ विवासाद्विदूरवासात् ॥ २० ॥ अनूचितइतिच्छांदसोदीर्घः उत्तरंदुःखं दुःखाद्दुःखमि त्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥

मन्निमित्तेनमद्वियोगनिमित्तेनशोकेनकच्चित्परितप्यतइतिशेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ रौद्रेणअमोघक्रूरेण ॥ २७ ॥ हेमसमानवर्णंहेमवर्णवत्स्पृहणीयशोभं ॥ २८ ॥ धर्मा पदेशाद्धर्मोद्देशात् धर्ममुद्दिश्येतियावत् नभीर्नशोकः ममनयनान्नभीः राज्यत्यागान्नशोकः भयंचमद्रक्षानिमित्तं यस्यव्यथावनवासखेदश्चनासीत्सइदानींधैर्यंकरोतिकच्चित् ॥ २९ ॥ धैर्यत्यागेमद्वियोगएवहेतुरित्याह नचास्येति मातापित्रादौनास्यमत्समोपिस्नेहः अधिकस्तुकुतः ममतच्छक्तिरूपत्वात् वस्तुतस्तयोस्तस्याभावाच्चहनूमन्नहमपितावज्जिजीविषेयं प्रवृ

मन्निमित्तेनमानार्हःकच्चिच्छोकेनराघवः॥ कच्चिन्नान्यमनारामःकच्चिन्मांतारयिष्यति॥ २३॥ कच्चिदक्षौहिणींभीमांभरतोभ्रातृवत्सलः॥ ध्वजि नींमंत्रिभिर्गुप्तांप्रेषयिष्यतिमत्कृते॥ २४॥ वानराधिपतिःश्रीमान्सुग्रीवःकच्चिदेष्यति॥ मत्कृतेहरिभिर्वीरैर्वृतोदंतनखायुधैः॥ २५॥ कच्चिच्चलक्ष्म णःशूरःसुमित्रानंदवर्धनः॥ अस्त्रविच्छरजालेनराक्षसान्विधमिष्यति॥ २६॥ रौद्रेणकच्चिदस्त्रेणरामेणनिहतंरणे॥ द्रक्ष्याम्यल्पेनकालेनरावणंससु हृज्जनं॥ २७॥ कच्चिन्नतद्धेमसमानवर्णंतस्याननंपद्मसमानगंधि॥ मयाविनाशुष्यतिशोकदीनंजलक्षयेपद्ममिवातपेन॥ २८॥ धर्मापदेशात्त्यज तःस्वराज्यंमांचाप्यरण्यंनयतःपदातेः॥ नासीद्यथायस्यनभीर्नशोकःकच्चित्सधैर्यंहृदयेकरोति ॥ २९ ॥ नचास्यमातानपितानचान्यःस्नेहाद्विशिष्टो स्तिमयासमोवा॥ तावद्ध्यहंदूतजिजीविषेयंयावत्प्रवृत्तिंशृणुयांप्रियस्य॥ ३०॥ इतीवदेवीवचनंमहार्थंतंवानरेंद्रंमधुरार्थमुक्त्वा॥ श्रोतुंपुनस्तस्यव चोभिरामंरामार्थयुक्तंविरराममरामा॥ ३१॥ सीतायावचनंश्रुत्वामारुतिर्भीमविक्रमः॥ शिरस्यंजलिमाधायवाक्यमुत्तरमब्रवीत्॥ ३२॥ नत्वामि हस्थांजानीतेरामःकमललोचनः॥ तेनत्वांनानयत्याशुशचीमिवपुरंदरः॥ ३३॥ श्रुत्वैवचवचोमह्यंक्षिप्रमेष्यतिराघवः॥ चमूंप्रकर्षन्महतींहर्यृक्ष गणसयुतां॥ ३४॥ विष्टंभयित्वाबाणौघैरक्षोभ्यंवरुणालयं॥ करिष्यतिपुरींलंकांकाकुत्स्थःशांतराक्षसां॥ ३५॥

त्तिंवार्तांप्रवृत्तिमार्गैरतिंच निवृत्तिमार्गरतौममापिकार्याक्षमत्वेनादर्शनरूपोनाशएवेतिभावः ॥ ३० ॥ रामार्थयुक्तंरामप्रयोजनयुक्तं रामरूपाभिधेयेनयुक्तंतद्बोधकमितिवा ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ नजानीतेनजानीतइव अनुह्लाददैत्यनीतांशचींपुरंदरइव ॥ ३३ ॥ महांमत्तः ॥ ३४ ॥ विष्टंभयित्वासंस्तभ्य सेतुंबध्वेतियावत् ॥ ३५ ॥

तत्रतत्कर्मप्रवृत्तौअंतराविघ्नत्वेनयदिमृत्युप्रभृतयोपिस्थास्यंतितदातानपिवधिष्यति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ स्वोक्तेर्थेदेव्याविश्वासार्थंस्ववासस्थानमंदरादिभिःस्वजीवनसाधनैर्मूलफलैश्चशप
थंकरोति मंदरेणचेति दर्दुरःपर्वतविशेषः ॥ ३८ ॥ यथारामस्यमुखंद्रक्ष्यसितथामंदरादिभिःशपेइत्यन्वयः ॥ ३९ ॥ प्रस्रवणेगिरौविद्यमानमपीहद्रक्ष्यसीत्यर्थः नागपृष्ठस्यमूर्धनिऐ
रावतोपरिस्थितमिंद्रमिवमत्पृष्ठगंरामंद्रक्ष्यसीत्यर्थः नाकपृष्ठस्येतिपाठः स्वर्गस्योपरीत्यर्थइतितीर्थः ॥ ४० ॥ सुविहितमारण्यकशास्त्रबोधितं भक्तंओदनं पंचमंकालंप्राप्येतिशेषः प्रातः
संगवमध्याह्नापराह्नात्पंचमंसायान्हंप्राप्येत्यर्थः यद्वाप्रातःसायंप्रातःसायमितिकालचतुष्टयंत्यक्त्वापंचमेप्रातःकालइत्यर्थः दिनद्वयमतीत्यभुंक्तेइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ प्रायो

तत्रयद्यंतरामृत्युर्यदिदेवामहासुराः ॥ स्थास्यंतिपथिरामस्यसतानपिवधिष्यति ॥ ३६ ॥ तवादर्शनजेनार्येशोकेनपरिपूरितः ॥ नशर्मलभतेरामःसिं
हार्दितइवद्विपः ॥ ३७ ॥ मंदरेणचतेदेविशपेमूलफलेनच ॥ मलयेनचविंध्येनमेरुणादर्दुरेणच ॥ ३८ ॥ यथासुनयनंवल्गुबिंबोष्ठंचारुकुंडलं ॥ मुखं
द्रक्ष्यसिरामस्यपूर्णचंद्रमिवोदितं ॥ ३९ ॥ क्षिप्रंद्रक्ष्यसिवैदेहिरामंप्रस्रवणेगिरौ ॥ शतक्रतुमिवासीनंनागपृष्ठस्यमूर्धनि ॥ ४० ॥ नमांसंराघवोभुंक्ते
नचैवमधुसेवते ॥ वन्यंसुविहितंनित्यंभक्तमश्नातिपंचमं ॥ ४१ ॥ नैवदंशान्नमशकान्नकीटान्नसरीसृपान् ॥ राघवोपनयेद्गात्रात्त्वद्गतेनांतरात्मना
॥ ४२ ॥ नित्यंध्यानपरोरामोनित्यंशोकपरायणः ॥ नान्यच्चिंतयतेकिंचित्सतुकामवशंगतः ॥ ४३ ॥ अनिद्रःसततंरामःसुप्तोपिचनरोत्तमः ॥ सीतेति
मधुरांवाणींव्याहरन्प्रतिबुध्यते ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वाफलंवापुष्पंवायच्चान्यत्स्त्रीमनोहरं ॥ बहुशोहाप्रियेत्येवंश्वसंस्त्वामभिभाषते ॥ ४५ ॥ सदेविनित्यंपरित
प्यमानस्त्वामेवसीतेत्यभिभाषमाणः ॥ धृतव्रतोराजसुतोमहात्मातवैवलाभायकृतप्रयत्नः ॥ ४६ ॥ सारामसंकीर्तनवीतशोकारामस्यशोकेनसमा
नशोका ॥ शरन्मुखेनांबुदशेषचंद्रानिशेववैदेहसुताबभूव ॥ ४७ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आदि० सुं० षट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ९ ॥

ऽनिद्रएव कथंचित्सुप्तोऽपिसीतेतिवदन्नेवप्रतिबुध्यते ॥ ४४ ॥ स्त्रीमनोहरंस्त्रीसन्निधानेमनोहरंस्त्रीणांमनोहरंवा श्वसन्दीर्घोच्छ्वासंत्यजन् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ रामसंकीर्तनेनअनिद्रःसततं
रामइत्यादिनावीतशोका नमांसंराघवोभुंक्तेइत्युक्तेनरामशोकेनसमानशोका अंबुदशेषश्चंद्रोयस्यांसाशरत् लुप्तषष्ठीकं शरदोनिशेवप्रकाशा प्रकाशयुक्तशरन्निशेवहर्षशोकवतीबभूव
॥ ४७ ॥ इच्छाभिमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

वचनंहनुमतइत्यादि ॥ १ ॥ यच्चअनन्यमनाइतिवाक्यमाख्यायतेतदमृतं यच्चशोकपरायणइतिवाक्यमाख्यायतेतद्विषं ॥ २ ॥ ऐश्वर्येव्यसनेइतिचविषयसप्तमी ॥ ३ ॥ विधिर्दैवं अ
संहार्यःअशक्यप्रतिक्रियः अत्रस्त्रीयमेवदुःखंदृष्टांतयति ॥ ४ ॥ हतनौःपुरुषःपरिक्रांतःकृतपराक्रमोबाहुभ्यांप्लवमानोयथासागरेपारमतिक्लेशेनाधिगच्छतितथाराघवोऽपिकथंचित्त
मधिगमिष्यति ॥ ५ ॥ ६ ॥ सःरामः ॥ ७ ॥ ८ ॥ निर्यातनंपुनःसमर्पणं नचतत् तस्मिन्नित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ कन्याअजातपुरुषसंबंधा एतद्बिभीषणानुनयनं इदमेवापेरामश्रुतंवि

सासीतावचनंश्रुत्वापूर्णचंद्रनिभानना ॥ हनूमंतमुवाचेदंधर्मार्थसहितंवचः ॥ १ ॥ अमृतंविषसंपृक्तंत्वयावानरभाषितं ॥ यच्चनान्यमनारामोयच्च
शोकपरायणः ॥ २ ॥ ऐश्वर्येवासुविस्तीर्णेव्यसनेवासुदारुणे ॥ रज्ज्वेवपुरुषंबध्वाकृतांतःपरिकर्षति ॥ ३ ॥ विधिर्नूनमसंहार्यःप्राणिनांप्लवगोत्तम
सौमित्रिंमांचरामंचव्यसनैःपश्यमोहितान् ॥ ४ ॥ शोकस्यास्यकथंपारंराघवोधिगमिष्यति ॥ प्लवमानःपरिक्रांतोहतनौःसागरेयथा ॥ ५ ॥ राक्षसा
नांवधंकृत्वासूदयित्वाचरावणं ॥ लंकामुन्मथितांकृत्वाकदाद्रक्ष्यतिमांपतिः ॥ ६ ॥ सवाच्यःसंत्वरस्वेतियावदेवनपूर्यते ॥ अयंसंवत्सरःकालस्तावद्धि
ममजीवितं ॥ ७ ॥ वर्ततेदशमोमासोद्वौतुशेषौप्लवंगम ॥ रावणेननृशंसेनसमयोयःकृतोमम ॥ ८ ॥ विभीषणेनचभ्रात्रामममनिर्यातनंप्रति ॥ अनु
नीतःप्रयत्नेननचतत्कुरुतेमतिं ॥ ९ ॥ ममप्रतिप्रदानंहिरावणस्यनरोचते ॥ रावणंमार्गतेसंख्येमृत्युःकालवशंगतं ॥ १० ॥ ज्येष्ठाकन्याकलानामवि
भीषणसुताकपे ॥ तयाममैतदाख्यातंमात्राप्रहितयास्वयं ॥ ११ ॥ अविंध्योनाममेधावीविद्वान्राक्षसपुंगवः ॥ धृतिमाञ्छीलवान्वृद्धोरावणस्यसु
संमतः ॥ १२ ॥ रामक्षयमनुप्राप्तंरक्षसांप्रत्यचोदयत् ॥ नचतस्यसदुष्टात्माशृणोतिवचनंहितं ॥ १३ ॥ आशंसेयंहरिश्रेष्ठक्षिप्रंमांप्राप्स्यतेपतिः ॥ अं
तरात्माहिमेशुद्धस्तस्मिंश्चबहवोगुणाः ॥ १४ ॥ उत्साहःपौरुषंसत्वमानृशंस्यंकृतज्ञता ॥ विक्रमश्चप्रभावश्चसंतिवानरराघवे ॥ १५ ॥

भीषणस्यनिःशंकपरिग्रहाभिषेकयोर्बीजं ॥ ११ ॥ १२ ॥ रामक्षयंरक्षसांरामात्क्षयंप्राप्तमित्यर्थः ॥ १३ ॥ पतिःप्राप्स्यतइत्यत्रहेतुः अंतरात्मेति तस्मिन्रामे ॥ १४ ॥ उत्साहःकार्येषु
स्थिरप्रयत्नरूपउद्योगः पौरुषंतज्जन्यःपुरुषव्यापारः सत्वंबलं आनृशंस्यमक्रूरता श्रितजनदाक्षिण्यमितियावत् विक्रमःशौर्यं प्रभावोदिव्यास्त्रसंपज्जन्योमहिमा ॥ १५ ॥

तत्सत्तानुमापककार्यमाह चतुर्दशेति ॥ १६ ॥ व्यसनैर्व्यसनदातृभीराक्षसैस्तुलयितुमुपमितुं तस्यतत्त्वंचममप्रत्यक्षमेवेत्याह अहंतस्येति तद्रूपत्वादितिगूढं ॥ १७ ॥ शरजालेत्यादिपरं परितरूपकमिदं ॥ १८ ॥ १९ ॥ मद्यंममत्तोवा ॥ २० ॥ तवरामसंगमेरामस्येहानयनंव्यर्थमेव प्रकारांतरेणैवतस्यसंभवादित्याह अथवेति सोहंराक्षसाद्राक्षसकृतादस्माद्दुःखान्मो

चतुर्दशसहस्राणिराक्षसानांजघानयः॥ जनस्थानेविनाभ्रात्राशत्रुःकस्तस्यनोद्विजेत्॥ १६ ॥ नसशक्यस्तुलयितुंव्यसनैःपुरुषर्षभः ॥ अहंतस्यानुभावज्ञाशक्रस्येवपुलोमजा॥ १७॥ शरजालांशुमाञ्छूरःकपेरामदिवाकरः॥ शत्रुरक्षोमयंतोयमुपशोषंनयिष्यति॥ १८॥ इतिसंजल्पमानांतांरामार्थेशोककर्शितां॥ अश्रुसंपूर्णवदनामुवाचहनुमान्कपिः॥ १९ ॥ श्रुत्वैवचवचोमत्तंक्षिप्रमेष्यतिराघवः ॥ चमूंप्रकर्षन्महतींहर्यृक्षगणसंकुलां ॥ २० ॥ अथवामोचयिष्यामित्वामद्यैवसराक्षसात्॥ अस्माद्दुःखादुपारोहममपृष्ठमनिंदिते॥ २१ ॥ त्वांतुपृष्ठगतांकृत्वासंतरिष्यामिसागरं॥ शक्तिरस्तिहिमेवोढुंलंकामपिसरावणां॥ २२ ॥ अहंप्रस्रवणस्थायराघवायाद्यमैथिलि॥ प्रापयिष्यामिशक्रायहव्यंहुतमिवानलः॥ २३॥ द्रक्ष्यस्यद्यैववैदेहिराघवंसहलक्ष्मणं॥ व्यवसायसमायुक्तंविष्णुंदैत्यवधेयथा ॥ २४॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहमाश्रमस्थंमहाबलं॥ पुरंदरमिवासीनंनगराजस्यमूर्धनि ॥ २५॥ पृष्ठमारोहमेदेविमाविकांक्षस्वशोभने॥ योगमन्विच्छरामेणशशांकेनेवरोहिणी ॥ २६ ॥ कथयंतीवशशिनासंगमिष्यसिरोहिणी ॥ मत्पृष्ठमधिरोहत्वंतराकाशंमहार्णवं॥ २७॥ नहिमेसंप्रयातस्यत्वामितोनयतोंगने ॥ अनुगंतुंगतिंशक्ताःसर्वेलंकानिवासिनः ॥ २८ ॥ यथैवाहमिहप्राप्तस्तथैवाहमसंशयं॥ यास्यामिपश्यवैदेहित्वामुद्यम्यविहायसं॥ २९॥

चयिष्यामीत्यन्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ दैत्यवधेव्यवसाययुक्तंविष्णुमिवस्थितं ॥ २४ ॥ नगराजस्यश्रेष्ठस्यप्रस्रवणगिरेरित्यर्थः ॥ २५ ॥ माविकांक्षस्वमोपेक्षांकुर्वित्यर्थः ॥ २६ ॥ कथयंतीवसंगतव्योरामइतिवचनंकथयंतीव शशिनारोहिणीवसंगमिष्यसीत्यन्वयः एतद्वचनसमकालमेवरामसमीपंप्रापयिष्यामीत्यर्थः यथातद्वचनेनप्रयासएवमनायासेनत्वांनयामीत्यर्थोवा आकाशंतन्मार्गमवलंब्यमहार्णवंतरेत्यन्वयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ त्वामुद्यम्यपृष्ठेकृत्वाविहायसंयास्यामिपश्य ॥ २९ ॥

हर्षविस्मितसर्वांगीहर्षपुलकितसर्वांगी ॥ ३० ॥ तदेवदृश्यमानमेव ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ नवंपरिभवंअल्पशरीरोशक्तइत्येवंरूपं ॥ ३३ ॥ कामतःइच्छाकृतं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तस्मात्पादपात् शिशपातः शरीरवृद्धौतद्द्वारजातशाखाभंगध्वनिनाराक्षस्योज्ञास्यंतीतिततआप्लुतिः ॥ ३६ ॥ अग्रतोव्यवतस्थेयोग्यपुरोदेशेस्थितः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सनाथांसरावणां नयितुंनेतुं ॥ ३९॥ अवस्थाप्यतांसमर्थोयमितिनिश्चीयतां विकांक्षयासंदेहेनालं विशोकंकुरुमत्पृष्ठेनतत्रगत्वेतिशेषः ॥ ४० ॥ ४१॥ विजानामि एवंविधत्वद्रूपदर्शनात्प्रागप्यनुमानादितिभावः ॥ ४२॥ तदे

मैथिलीतुहरिश्रेष्ठाच्छ्रुत्वावचनमद्भुतं ॥ हर्षविस्मितसर्वांगीहनूमंतमथाब्रवीत् ॥ ३० ॥ हनूमन्दूरमध्वानंकथंमांनेतुमिच्छसि ॥ तदेवखलुतेमन्येकपित्वंहरियूथप ॥ ३१ ॥ कथंचाल्पशरीरस्त्वंमामितोनेतुमिच्छसि ॥ सकाशंमानवेंद्रस्यभर्तुर्मेप्लवगर्षभ ॥ ३२ ॥ सीतायास्तुवचःश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ चिंतयामासलक्ष्मीवान्नवंपरिभवंकृतं ॥ ३३ ॥ नमेजानातिसत्त्वंवाप्रभावंवासितेक्षणा ॥ तस्मात्पश्यतुवैदेहीयद्रूपंममकामतः ॥ ३४ ॥ इतिसंचिंत्यहनुमांस्तदाप्लवगसत्तमः ॥ दर्शयामाससीतायाःस्वरूपमरिमर्दनः ॥ ३५ ॥ सतस्मात्पादपाद्धीमानाप्लुत्यप्लवगर्षभः ॥ ततोवर्धितुमारेभेसीताप्रत्ययकारणात् ॥ ३६ ॥ मेरुमंदरसंकाशोबभौदीप्तानलप्रभः ॥ अग्रतोव्यवतस्थेचसीतायावानरर्षभः ॥ ३७॥ हरिःपर्वतसंकाशस्ताम्रवक्त्रोमहाबलः ॥ वज्रदंष्ट्रनखोभीमोवैदेहीमिदमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ सपर्वतवनोद्देशांसाट्टप्राकारतोरणां ॥ लंकामिमांसनाथांवानयितुंशक्तिरस्तिमे ॥ ३९ ॥ तदवस्थाप्यतांबुद्धिरलंदेविविकांक्षया॥ विशोकंकुरुवैदेहिराघवंसहलक्ष्मणं॥ ४० ॥ तंदृष्ट्वाचलसंकाशमुवाचजनकात्मजा॥ पद्मपत्रविशालाक्षीमारुतस्यौरसंसुतं॥ ४१ ॥ तवसत्त्वंबलंचैवविजानामिमहाकपे॥ वायोरिवगतिश्चापितेजश्चाग्नेरिवाद्भुतं ॥ ४२॥ प्राकृतोन्यःकथंचेमांभूमिमागंतुमर्हति ॥ उदधेरप्रमेयस्यपारंवानरयूथप ॥ ४३ ॥ जानामिगमनेशक्तिंनयनेचापितेमम ॥ अवश्यंसंप्रधार्याशुकार्यसिद्धिरिवात्मनः॥ ४४॥ अयुक्तंतुकपिश्रेष्ठमयागंतुंत्वयासह॥ वायुवेगसवेगस्यवेगोमांमोहयेत्तव॥ ४५॥

वानुमानंदर्शयति प्राकृतइति ॥ ४३ ॥ तवेवममाप्यात्मनःकार्यसिद्धिरवश्यंसंप्रधार्याविचार्या त्वयातुस्वबलवैभवेनविचारिताकार्यसिद्धिः ॥ ४४ ॥ भवत्यास्तर्हिकोविचारस्तत्राह अयुक्तंत्विति ॥ ४५ ॥

उपर्युपरिसागरं सागरस्योपरीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इतोऽपिगमनमयुक्तंत्वयासहेत्याह नचेति कलत्रवतिस्त्रियासहगंतरि संदेहः राक्षसानामितिशेषः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ संशयंप्राणसंशयं तैस्त्वंपरिवृतोभवेः ततस्त्वंसंशयंप्राप्तोभवेरितित्वंशब्दद्वयनिर्वाहः ॥ ५० ॥ तत्रहेतूनाह सायुधाइति व्योम्नि निरालंबप्रदेशइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ कथंचिन्महतायत्नेन सांपराये युद्धेजयेयुः तस्याव्यवस्थितत्वादितिभावः ॥ ५३ ॥ अथत्वंजेष्यसिएवमपिपतनेमहाननर्थइत्याह अथवेति पतेयंतवपृष्ठादितिशेषः तत्रहेतुर्विमुखस्येति युद्धपारवश्यान्मद्रक्षणविमुख

अहमाकाशमासक्ताउपर्युपरिसागरं ॥ प्रपतेयंहितेपृष्ठाद्भूयोवेगेनगच्छतः ॥ ४६ ॥ पतितासागरेचाहंतिमिनक्रझषाकुले ॥ भवेयमाशुविवशा यादसामन्नमुत्तमं ॥ ४७॥ नचशक्ष्येत्वयासार्द्धंगंतुंशत्रुविनाशन ॥ कलत्रवतिसंदेहस्त्वयिस्यादप्यसंशयं ॥ ४८ ॥ ह्रियमाणांतुमांदृष्ट्वाराक्षसा भीमविक्रमाः ॥ अनुगच्छेयुरादिष्टारावणेनदुरात्मना ॥ ४९ ॥ तैस्त्वंपरिवृतःशूरैःशूलमुद्गरपाणिभिः ॥ भवेस्त्वंसंशयंप्राप्तोमयावीरकलत्रवान् ॥ ५० ॥ सायुधाबहवोव्योम्निराक्षसास्त्वंनिरायुधः ॥ कथंशक्ष्यसिसंयातुंमांचैवपरिरक्षितुं ॥ ५१ ॥ युध्यमानस्यरक्षोभिस्ततस्तैःक्रूरकर्मभिः ॥ प्रपतेयंहितेपृष्ठाद्भयार्ताकपिसत्तम ॥ ५२ ॥ अथरक्षांसिभीमानिमहांतिबलवंतिच ॥ कथंचित्सांपरायेत्वांजयेयुःकपिसत्तम ॥ ५३॥ अथवायुध्यमानस्यपतेयंविमुखस्यते ॥ पतितांचगृहीत्वामांनयेयुःपापराक्षसाः ॥ ५४ ॥ मांवाहरेयुस्त्वद्धस्ताद्विशसेयुरथापिवा ॥ अनवस्थौहिदृश्येते युद्धेजयपराजयौ ॥ ५५ ॥ अहंवापिविपद्येयंरक्षोभिरभितर्जिता ॥ त्वत्प्रयत्नोहरिश्रेष्ठभवेन्निष्फलएवतु ॥ ५६ ॥ कामंत्वमपिपर्याप्तोनिहंतुंसर्वराक्षसान् ॥ राघवस्ययशोहीयेत्त्वयाशस्तैस्तुराक्षसैः ॥ ५७॥ अथवादायरक्षांसिन्यसेयुःसंवृतेहिमां ॥ यत्रतेनाभिजानीयुर्हरयोनापिराघवः ॥ ५८ ॥ आरंभस्तुमदर्थोयंततस्तवनिरर्थकः ॥ त्वयाहिसहरामस्यमहानागमनेगुणः ॥ ५९ ॥

स्येत्यर्थः ॥ ५४ ॥ विशसेयुःरामविषयकद्वेषवशात्तत्संतोषनाशार्थमित्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ यशोहीयेत्स्वयंप्रत्याहर्तुमशक्तइत्यपयशोवृद्धिःस्यादितिभावः शस्तैर्हिंसितैः ॥ ५७ ॥ राक्षसैःस्वग्रहणपक्षेदोषांतरमाह अथवेति संवृतेगुप्ते ॥ ५८ ॥ आरंभःसमुद्रतरणादिरूपः एवंस्वगमनपक्षेदोषमुक्त्वाराघवानयनपक्षएवगुणवानित्याह त्वयाहीति ॥ ५९ ॥

रामेणमद्प्राप्तौसर्वनाशप्रसंगइत्याह मयिजीवितमिति भ्रातृणांलक्ष्मणादीनां राजकुलस्यसुग्रीवकुलस्य ॥ ६० ॥ प्राणसंग्रहंप्राणसंबंधं ॥ ६१ ॥ हनूमतासहगमनाभावेकारणांतरमाह भर्तुरिति रावणगात्रस्पर्शस्तुनस्वतइत्याह यदहमिति ॥ ६२ ॥ अनीशास्त्रीत्वात्स्वयमसमर्था विवशाविचेष्टा विनाथाअसन्निहितरामलक्ष्मणा ह्रासीतेलक्ष्मणेतिमारीचवाक्यंश्रुत्वारामानर्थशंकयालक्ष्मणस्यापिप्रस्थापनादितिभावः ॥ ६३ ॥ तत्तस्यसदृशंस्वमहिम्ना सगणंशत्रुंहत्वामन्नयनं सगणरावणवधार्थमेवावतारात् तस्यचमद्गमनेऽसंभवात् एवंचस्वका

मयिजीवितमायत्तंराघवस्यामितौजसः ॥ भ्रातृणांचमहाबाहोतवराजकुलस्यच ॥ ६० ॥ तौनिराशौमदर्थंचशोकसंतापकर्शितौ ॥ सहसर्वर्क्षहरिभिस्त्यक्ष्यतःप्राणसंग्रहं ॥ ६१ ॥ भर्तुर्भक्तिंपुरस्कृत्यरामादन्यस्यवानर ॥ नाहंस्प्रष्टुंस्वतोगात्रमिच्छेयंवानरोत्तम ॥ ६२ ॥ यदहंगात्रसंस्पर्शंरावणस्यगताबलात् ॥ अनीशाकिंकरिष्यामिविनाथाविवशासती ॥ ६३ ॥ यदिरामोदशग्रीवमिहहत्वासराक्षसं ॥ मामितोगृह्यगच्छेततत्तस्यसदृशंभवेत् ॥ ६४ ॥ श्रुताश्चदृष्टाहिमयापराक्रमामहात्मनस्तस्यरणावमर्दिनः ॥ नदेवगंधर्वभुजंगराक्षसाभवंतिरामेणसमाहिसंयुगे ॥ ६५ ॥ समीक्ष्यतंसंयतिचित्रकार्मुकंमहाबलंवासवतुल्यविक्रमं ॥ सलक्ष्मणंकोविषहेतराघवंहुताशनंदीप्तमिवानिलेरितं ॥ ६६ ॥ सलक्ष्मणंराघवमाजिमर्दनंदिशागजंमत्तमिवव्यवस्थितं ॥ सहेतकोवानरमुख्यसंयुगेयुगांतसूर्यप्रतिमंशरार्चिषं ॥ ६७ ॥ समेकपिश्रेष्ठसलक्ष्मणंप्रियंसयूथपंक्षिप्रमिहोपपादय ॥ चिरायरामंप्रतिशोककर्शितांकुरुष्वमांवानरवीरहर्षितां ॥ ६८ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ० सुंदरकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ७ ॥
ततःसकपिशार्दूलस्तेनवाक्येनतोषितः ॥ सीतामुवाचतच्छ्रुत्वावाक्यंवाक्यविशारदः ॥ १ ॥

र्यानिष्पत्त्यागतायामपिक्रुध्येदितिगूढं ॥ ६४ ॥ तादृशबलंचतस्यमयासुविदितमित्याह श्रुताश्चेति विश्वामित्रयज्ञादौकृताःवालिवधादयश्चश्रुताः अन्येदृष्टाः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अथनिश्चितंकर्तव्यमाह समेइति सयूथपंससुग्रीवंउपपादयानय चिरकालंशोककर्शितांरामस्यात्रागमनेनहर्षितांकुरुष्व समूलसकलनाशेनेतिभावः ॥ ६८ ॥ दंचमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेनवाक्येनसीतयोक्तेनवाक्येन ॥ १ ॥

स्त्रीस्वभावस्यभीरुत्वादेः साध्वीनांपतिव्रतानां विनयस्यवृत्तस्यसदृशंयुक्तरूपंअतिशयेनयुक्तं ॥ २ ॥ वचनस्ययुक्तरूपतांप्राशस्त्यंदर्शयति स्त्रीत्वादिति शतयोजनंसागरंव्यतिवर्तितुंतर्तुं विस्तीर्णंअतिबृहच्छरीरमपिमामधिष्ठायेत्यन्वयः स्त्रीत्वंनतुसमर्थंहीतिपाठेत्वंस्त्रीनतुसमर्थं नसमर्थेत्यर्थः लिंगव्यत्ययआर्षइतितीर्थः स्त्रीणांभीरुस्वभावत्वादितिभावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ईदृशं वचनंत्वयासहनयास्यामीत्येतद्वचनं त्वद्भिन्नेदृश्यामापदिईदृशंवचःकाब्रूयात् ॥ ५ ॥ चेष्टितंव्यापारोविलापादिरूपः ॥ ६ ॥ कारणैर्बहुभिरुपपन्नंयत्त्वयामद्यतोभाषितंतद्रामापेउष्य मानगुणकेनमयाईरितंकाकुत्स्थोनिरवशेषतःश्रोष्यतइत्यन्वयइतिकतकः ॥ ७ ॥ रामसमीपनयनोक्तौहेतुमाह लंकायाइति रामेणपत्यालंकायादुष्प्रवेशत्वान्महोदधेर्दुस्तरत्वाच्चात्म

युक्तरूपंत्वयादेविभाषितंशुभदर्शने ॥ सदृशंस्त्रीस्वभावस्यसाध्वीनांविनयस्यच ॥ २ ॥ स्त्रीत्वान्नत्वंसमर्थासिसागरंव्यतिवर्तितुं ॥ मामधिष्ठायवि
स्तीर्णंशतयोजनमायतं ॥ ३ ॥ द्वितीयंकारणंयच्चब्रवीषिविनयान्विते ॥ रामादन्यस्यनार्हामिसंसर्गमितिजानकि ॥ ४ ॥ एतत्तेदेविसदृशंपत्न्यास्तस्य
महात्मनः ॥ कान्यन्यात्वामृतेदेविब्रूयाद्वचनमीदृशं ॥ ५ ॥ श्रोष्यतेचैवकाकुत्स्थःसर्वंनिरवशेषतः ॥ चेष्टितंयत्त्वयादेविभाषितंचममाग्रतः ॥ ६ ॥ का
रणैर्बहुभिर्देविरामप्रियचिकीर्षया ॥ स्नेहप्रस्कन्नमनसामयैतत्समुदीरितं ॥ ७ ॥ लंकायादुष्प्रवेशत्वाद्दुस्तरत्वान्महोदधेः ॥ सामर्थ्यादात्मनश्चैवम
यैतत्समुदीरितं ॥ ८ ॥ इच्छामित्वांसमानेतुमद्यैवरघुनंदिना ॥ गुरुस्नेहेनभक्त्याचनान्यथातदुदाहृतम् ॥ ९ ॥ यदिनोत्सहसेयातुंमयासार्धमनिंदिते ॥
अभिज्ञानंप्रयच्छत्वंजानीयाद्राघवोहियत् ॥ १० ॥ एवमुक्ताहनुमतासीतासुरसुतोपमा ॥ उवाचवचनंमंदंबाष्पप्रग्रथिताक्षरं ॥ ११ ॥ इदंश्रेष्ठम
भिज्ञानंब्रूयास्त्वंतुममप्रियं ॥ शैलस्यचित्रकूटस्यपादेपूर्वोत्तरेपदे ॥ १२ ॥

नःसामर्थ्यसत्त्वाच्च ॥ ८ ॥ इच्छामीत्यादिसमुदीरितं मयेतिशेषः रघुनंदिनारघूंस्तद्वंश्यान्नंदयतितेनरामेणसमानेतुमित्यन्वयः तदपिगुरोरामस्यस्नेहेनत्वयिभक्त्याचोक्तं नतुनिजबलगर्वा दित्यर्थः ॥ ९ ॥ यदीति उक्तरीत्या अयुक्तत्वपर्यालोचनयेत्यर्थः ॥ १० ॥ एवमुक्ताप्रत्यभिज्ञांदेहीत्युक्ता मंदमुपांशु एकांतवृत्तांतस्मरणजोबाष्पः ॥ ११ ॥ इदंरहस्यवृत्तांतकथनरूपं र हस्यवृत्तांतत्वादेवान्याज्ञातत्वेनश्रेष्ठं तदेवाह शैलस्येति पूर्वोत्तरेईशानदिक्स्थेपादेप्रत्यंतपर्वतरूपेपदेस्थाने ॥ १२ ॥

मंदाकिन्यविदूरतःमंदाकिनीसमीपे सिद्धाश्रितेबहुमूलादिमतिदेशेतापसाश्रमवासिन्याममयद्वृत्तंतच्छ्रेष्ठमभिज्ञानंत्वंब्रूयाइतिसंबंधः ॥ १३ ॥ समुपाविष्टोभूः ॥ १४ ॥ ततोनंतरं सः त्वदनुभवसिद्धः समायुक्तःविकाराभियुक्तःसन् पर्यतुंडयत् स्तानांतरेइतिशेषः यद्वामांससमायुक्तः मांसेच्छायुक्तइत्यर्थः ॥ १५ ॥ तत्रैवपरिलीयतेवार्यमाणोपिनदेशांतरंगच्छतिस्म नचमांसान्मांसविदारणाद्भक्षार्थीउपारमत् यद्ययंवस्तुतोनमांसार्थीत्युच्यतेतदेत्थंयोज्यं सवायसोमांसाद्भक्षार्थीव इवाध्याहारः ल्यब्लोपेपंचमी मांसमुपगृह्यभक्षार्थीव यद्वा मांसभो जनेभक्षार्थीवपुनःपुनर्विलेखनान्नविरराम ॥ १६ ॥ अथपक्षिणेक्रुद्धायांमयिरशनांवासोदार्ढ्यायोत्कर्षंत्यांतदानींवसनेस्रंसमानेसतित्वयाहंस्रस्तवसनादृष्टाततस्त्वयाविहसिता तदा

तापसाश्रमवासिन्याःप्राज्यमूलफलोदके ॥ तस्मिन्सिद्धाश्रितेदेशेमंदाकिन्यविदूरतः ॥ १३ ॥ तस्योपवनखंडेपुनानापुष्पसुगंधिपु ॥ विहृत्यसलि
लेक्लिन्नोममांकेसमुपाविशः ॥ १४ ॥ ततोमांससमायुक्तोवायसःपर्यतुंडयत् ॥ तमहंलोष्ठमुद्यम्यवारयामिस्मवायसं ॥ १५ ॥ दारयन्सचमांकाक
स्तत्रैवपरिलीयते ॥ नचाप्युपारमन्मांसाद्भक्षार्थीबलिभोजनः ॥ १६ ॥ उत्कर्षंत्यांचरशनांक्रुद्धायांमयिपक्षिणे ॥ स्रंसमानेचवसनेततोदृष्टात्वया
ह्यहं ॥ १७ ॥ त्वयाविहसिताचाहंक्रुद्धासंलज्जितातदा ॥ भक्ष्यगृद्धेनकाकेनदारितात्वामुपागता ॥ १८ ॥ ततःश्रांताहमुत्संगमासीनस्यतवाविशं ॥
क्रुध्यंतीवप्रहृष्टेनत्वयाहंपरिसांत्विता ॥ १९ ॥ बाष्पपूर्णमुखीमंदंचक्षुषीपरिमार्जती ॥ लक्षिताहंत्वयानाथवायसेनप्रकोपिता ॥ २० ॥ परिश्रमाच्च
सुप्ताहेराघवांकेस्म्यहंचिरं ॥ पर्यायेणप्रसुप्तश्चममांकेभरताग्रज ॥ २१ ॥ सतत्रपुनरेवाथवायसःसमुपागमत् ॥ ततःसुप्तप्रबुद्धांमांराघवांकात्स
मुत्थितां ॥ वायसःसहसागम्यविररादस्तनांतरे ॥ २२ ॥

तत्परिहासकालेक्रुद्धासम्यक्लज्जिताच भक्ष्यगृद्धेनभक्ष्यलुब्धेनेवकाकेनदारितासतीत्वामुपागता ॥ १७ ॥ १८ ॥ तदनंतरंवायसापसारणेनश्रांताहमासीनस्यतेउत्संगमाविशं ततःप रिहासमात्रंकृत्वातूष्णींतिष्ठतिभवतिक्रुद्ध्यंतीअहंप्रहृष्टेनत्वयापरिसांत्विता ॥ १९ ॥ अतएवबाष्पपरिपूर्णमुखीचक्षुषीचमंदंपरिमार्जती हेनाथवायसेनप्रकोपितेतित्वयालक्षितास्मि ॥ २० ॥ अथहेराघवाहंतवांकेपरिश्रमात्सुप्तास्मि भरताग्रजत्वंचपर्यायेणममांकेसुप्तः ॥ २१ ॥ सतत्रेति त्वयिस्वपतिमयिजाग्रत्यामित्यर्थः सुप्तप्रबुद्धांराघवांकेसुप्त्वाततःप्रबुद्धामत एवराघवांकादुत्थितांवायसःपुनरागम्यस्तनांतरेविररादव्यलिखत् ॥ २२ ॥

एतदंतमभिज्ञानवचनानुवादः अथहनूमतेशेषवृत्तांतकथनं ततइति ततःपुनःपुनर्विलेखनाद्धेतोर्मुक्तैःशोणितबिंदुभिःरामःसमुत्थितोभूत्सुखसुप्तोपीतिशेषः ॥ २३ ॥ तदास्तनयोर्वितुन्नां मांदृष्ट्वाक्रुद्धः अनेनपूर्वपर्यायेकेवलंरामःकाकचेष्टाबुद्ध्यापरिहासमेवकृतवानितिसूचितं ॥ २४ ॥ २५ ॥ वीक्षमाणइतस्ततःप्रांतदेशमित्यर्थः ॥ २६ ॥ देविकोसावेवंविधोवायमइति हनूमतःशंकायामाह पुत्रइति शक्रपुत्रोजयंतः सतुवायसोवायसरूपधारीत्यर्थः धरांतरंगतःभूमिबिलंप्राप्तः शीघ्रगतौपवनस्यसमः धरांतरचारित्वंतुपवनादस्यविशेषः नहिवायुस्तत्संचारीतिकतकः ॥ २७ ॥ कोपेनसंवर्तितेविवर्तितेईक्षणेयेनसः ॥ २८ ॥ दर्भसंस्तरात्संस्तरणार्थगृहीतदर्भमुष्टेरेकमितिशेषः योजयद्ब्रह्मास्त्रदेवतामंत्रेणायोजयदित्यर्थः ॥ २९ ॥३०॥ वि

पुनःपुनरथोत्पत्यविरराद्समांभृशं ॥ ततःसमुत्थितोरामोमुक्तैःशोणितबिंदुभिः ॥ २३ ॥ समांदृष्ट्वामहाबाहुर्वितुन्नांस्तनयोस्तदा ॥ आशीविषइव क्रुद्धःश्वसन्वाक्यमभाषत ॥ २४ ॥ केनतेनागनासोरुविक्षतंवैस्तनांतरं ॥ कःक्रीडतिसरोषेणपंचवक्त्रेणभोगिना ॥ २५ ॥ वीक्षमाणस्ततस्तंवैवाय संसमवैक्षत ॥ नखैःसरुधिरैस्तीक्ष्णैर्मामेवाभिमुखंस्थितं ॥ २६ ॥ पुत्रःकिलसशक्रस्यवायसःपततांवरः ॥ धरांतरंगतःशीघ्रंपवनस्यगतौसमः ॥ २७ ॥ ततस्तस्मिन्महाबाहुःकोपसंवर्तितेक्षणः ॥ वायसेकृतवान्क्रूरांमतिंमतिमतांवरः ॥ २८ ॥ सदर्भसंस्तराद्गृह्यब्रह्मणोस्त्रेणयोजयत् ॥ सदीप्त इवकालाग्निर्जज्वालाभिमुखोद्विजं ॥ २९ ॥ सतंप्रदीप्तंचिक्षेपदर्भंतंवायसंप्रति ॥ ततस्तुवायसंदर्भःसोंबरेनुजगामह ॥ ३० ॥ अनुसृष्टस्तदाकाको जगामविविधांगतिं ॥ त्राणकामइमंलोकंसर्वंवैविचचारह ॥ ३१ ॥ सपित्राचपरित्यक्तःसर्वैश्चपरमर्षिभिः ॥ त्रीन्लोकान्संपरिक्रम्यतमेवशरणं गतः ॥ ३२ ॥ सतंनिपतितंभूमौशरण्यःशरणागतं ॥ वधार्हमपिकाकुत्स्थःकृपयापर्यपालयत् ॥ ३३ ॥ परिद्यूनंविवर्णंचपतमानंतमब्रवीत् ॥ मोघमस्त्रंनशक्यंतुब्राह्मंकर्तुंतदुच्यतां ॥ ३४ ॥ ततस्तस्याक्षिकाकस्यहिनस्तिस्मसदक्षिणं ॥ दत्वातुदक्षिणंनेत्रंप्राणेभ्यःपरिरक्षितः ॥ ३५ ॥ सरामायनमस्कृत्वाराज्ञेदशरथायच ॥ विसृष्टस्तेनवीरेणप्रतिपेदेस्वमालयं ॥ ३६ ॥

विधांगतिंजगामेत्येतद्विवृणोति त्राणेति इमंलोकंभूलोकादिसत्यलोकांतं ॥ ३१ ॥ पित्रापरित्यक्तः स्वर्गेपीतिशेषः पित्रेत्युपलक्षणंब्रह्मांतानां ॥ ३२ ॥ पर्यपालयत् प्राणरक्षणेनेतिशेषः ॥ ३३ ॥ परिद्यूनंक्षीणशक्तिं ब्राह्ममस्त्रंमोघंकर्तुंनशक्यमतस्तदुच्यतां तत्संहार्यंवस्तुभार्गववदुच्यतामित्यर्थः ॥ ३४ ॥ सदक्षिणाक्षिअस्यसंहार्यंभवत्वित्युक्तः परिरक्षितःपरिरक्षितवानात्मानमितिशेषः ॥ ३५ ॥ सजयंतः ॥ ३६ ॥

एवंहनूमतेरामैकसंवेद्यमभिज्ञानमुक्त्वासंदेशांतरमाह ॥ मत्कृतेइति कस्मात्क्षमसेइत्यवांतरवाक्यांतेइत्युक्तवतीतिब्रूहीतिवाक्यशेषोद्रष्टव्यइतिकतकः बुद्धिस्थंराममेवसोपालंभंसंबोध्य प्रार्थयतेइतितीर्थः त्वत्तस्त्वत्सकाशाद्योमामांअहरत्तद्धृतवान् ॥ ३७ ॥ मममहोत्साहरूपांमयिकृपांकुरु त्वयानाथवत्यपिमल्लक्षणानारीअनाथेवदृश्यतेइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ आनृशंस्यंदया नचशक्योयमर्थइतिचेत्तत्राह जानामीति ॥ ३९ ॥ अपारवारंमर्यादारहितं देशकालादिपरिच्छेदहीनमित्यर्थः जानामीत्यनुकर्षः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अथहनूमंतंसामान्यतोरामवै

मत्कृतेकाकमात्रेपिब्रह्मास्त्रंसमुदीरितं ॥ कस्माद्योमाहरत्त्वत्तःक्षमसेतंमहीपते ॥ ३७ ॥ सकुरुष्वमहोत्साहांकृपांमयिनरर्षभ ॥ त्वयानाथवतीनाथ अनाथाइवदृश्यते ॥ ३८ ॥ आनृशंस्यंपरोधर्मस्त्वत्तएवमयाश्रुतं ॥ जानामित्वांमहावीर्यंमहोत्साहंमहाबलं ॥ ३९ ॥ अपारवारमक्षोभ्यंगांभीर्यात्सागरोपमं ॥ भर्तारंससमुद्रायाधरण्यावासवोपमं ॥ ४० ॥ एवमस्त्रविदांश्रेष्ठोबलवान्सत्ववानपि ॥ किमर्थमस्त्रंरक्षस्सुनयोजयसिराघव ॥ ४१ ॥ ननागानापिगंधर्वानसुरानमरुद्गणाः ॥ रामस्यसमरेवेगंशक्ताःप्रतिसमीहितुं ॥ ४२ ॥ तस्यवीर्यवतःकच्चिद्यद्यस्तिमयिसंभ्रमः ॥ किमर्थंनशरैस्तीक्ष्णैःक्षयंनयतिराक्षसान् ॥ ४३ ॥ भ्रातुरादेशमादायलक्ष्मणोवापरंतपः ॥ कस्यहेतोर्नमांवीरःपरित्रातिमहाबलः ॥ ४४ ॥ यदितौपुरुषव्याघ्रौवाय्विंद्रसमतेजसौ ॥ सुराणामपिदुर्धर्षौकिमर्थंमामुपेक्षतः ॥ ४५ ॥ ममैवदुष्कृतंकिंचिन्महदस्तिनसंशयः ॥ समर्थावपितौयन्मांनावेक्षेतेपरंतपौ ॥ ४६ ॥ वैदेह्यावचनंश्रुत्वाकरुणंसाश्रुभाषितं ॥ अथाब्रवीन्महातेजाहनूमान्हरियूथपः ॥ ४७ ॥ त्वच्छोकविमुखोरामोदेविसत्येनतेशपे ॥ रामेदुःखाभिपन्नेतुलक्ष्मणःपरितप्यते ॥ ४८ ॥ कथंचिद्भवतीदृष्टानकालःपरिशोचितुं ॥ इमंमुहूर्तंदुःखानामंतंद्रक्ष्यसिशोभने ॥ ४९ ॥ तावुभौपुरुषव्याघ्रौराजपुत्रौमहाबलौ ॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहौलोकान्भस्मीकरिष्यतः ॥ ५० ॥

भवमाह ननागाइति प्रतिसमीहितुंप्रतिभटतयास्थित्वानिरोद्धुमित्यर्थः प्रतिसमाधितुमितिपाठांतरं तत्रार्षत्वंशरणं उक्तएवार्थः ॥ ४२ ॥ ममसंभ्रमइतिपाठेममप्रामयेसंभ्रमइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कस्माद्राक्षसभयंनकरोतीत्यस्योत्तरं त्वच्छोकेति त्वद्वियोगजशोकेनसर्वकार्यविमुखइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ यतःकथंचिद्भवतीदृष्टाअतइमंमुहूर्तंमारभ्यतेपरिदेवितुंकालोन कुतस्तत्राह यतोदुःखानांअंतंद्रक्ष्यसि ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ नियोगसारंब्रूहीत्याह ब्रूहीति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ममार्थेमत्प्रतिनिधित्वेनेत्यर्थः लक्ष्मणःपूर्वंमारीचवधायगतेरामेतत्पृष्ठगमनायसम्यक्कृतपारुष्यइतिज्ञात्वातस्यविमोचनप्रत्यंयुपेक्षामाभूदितिविशिष्यकुशलप्रश्नंब्रूहीत्याह स्रजश्चेति दुर्लभमित्यत्रत्यक्त्वेत्यनुकर्षः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥५७॥ समाचरत्पर्यचरत् दुर्वाक्यैरतिपीडांप्रापितोवीरोमांक्रियमाणकिंचिद्धरिष्यमाणां वर्तमानसामीप्येलट् नवेद यदिवेदमयितथाप्रलपंत्यामपिनिकटेएवतिष्ठेदतोमद्दुरदृष्टवशान्नावेदीदित्यर्थः ॥ ५८ ॥ शक्तःसमर्थः नबहुभाषिता मितभाषीत्यर्थः राज

हत्वाचसमरेक्रूरंरावणंसहबांधवं॥राघवस्त्वांविशालाक्षिस्वांपुरींप्रतिनेष्यति॥ ५१ ॥ ब्रूहियद्राघवोवाच्योलक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ सुग्रीवोवापितेजस्वीहरयोवासमागताः॥ ५२ ॥ इत्युक्तवतितस्मिंश्चसीतापुनरथाब्रवीत्॥ कौसल्यालोकभर्तारंसुषुवेयंमनस्विनी॥ ५३ ॥ तंममार्थेसुखंपृच्छशिरसाचाभिवादय॥ स्रजश्चसर्वरत्नानिप्रियायाश्चवरांगनाः॥ ५४ ॥ ऐश्वर्यंचविशालायांपृथिव्यामपिदुर्लभं ॥ पितरंमातरंचैवसंमान्याभिप्रसाद्यच॥ ५५ ॥ अनुप्रव्रजितोरामंसुमित्रायेनसुप्रजाः॥ आनुकूल्येनधर्मात्मात्यक्त्वासुखमनुत्तमं ॥ ५६ ॥ अनुगच्छतिकाकुत्स्थंभ्रातरंपालयन्वने ॥ सिंहस्कंधोमहाबाहुर्मनस्वीप्रियदर्शनः॥ ५७ ॥ पितृवद्वर्ततेरामेमातृवन्मांसमाचरत् ॥ ह्रियमाणांतदावीरोनतुमांवेदलक्ष्मणः ॥ ५८ ॥ वृद्धोपसेवीलक्ष्मीवान्शक्तोनबहुभाषिता ॥ राजपुत्रप्रियश्रेष्ठःसदृशःश्वशुरस्यमे ॥ ५९ ॥ मत्तःप्रियतरोनित्यंभ्रातारामस्यलक्ष्मणः ॥ नियुक्तोधुरियस्यांतुतामुद्वहतिवीर्यवान्॥ ६० ॥ यंदृष्ट्वाराघवोनैववृत्तमार्यमनुस्मरत्॥ सममार्थायकुशलंवक्तव्योवचनान्मम॥ ६१ ॥ मृदुर्नित्यंशुचिर्दक्षःप्रियोरामस्यलक्ष्मणः॥ यथाहिवानरश्रेष्ठदुःखक्षयकरोभवेत्॥ ६२ ॥ त्वमस्मिन्कार्यनिर्वाहेप्रमाणंहरियूथप॥ राघवस्त्वत्समारंभान्मयियत्नपरोभवेत्॥ ६३ ॥ इदंब्रूयाश्चमेनाथंशूरंरामंपुनःपुनः॥ जीवितंधारयिष्यामिमासंदशरथात्मज॥ ६४ ॥

पुत्रस्यरामस्यप्रियेषुश्रेष्ठः अतिप्रियइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ तदेवाह मत्तइति मत्तोपीत्यर्थः यस्यांधुरियत्रकार्ये ॥ ६० ॥ वृत्तंप्रमीतं पितृवद्रक्षकत्वात्तत्स्मरणाभावः अनुस्मरत्अन्वस्मरत् ममार्थायमत्प्रयोजनोन्मुखाय ममवचनाद्वक्तव्यः सीतात्वांकुशलंपृच्छतीतिवक्तव्यइत्यर्थः ॥ ६१ ॥ हिनिश्चये यथादुःखक्षयकरोभवेद्दुःखक्षयहेतुप्रवृत्तिपरोभवेत्तथावाच्यइत्यनुकर्षः ॥ ६२ ॥ किंबहुनास्यकार्यस्यनिर्वाहेत्वंप्रमाणं यथाकार्यनिर्वाहोभवतितथाकुर्वित्यर्थः यतएवंअतोराघवइति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ॥७२॥

ऊर्ध्वंमासादिति रावणदत्तावध्यवशिष्टंकिंचिदधिकंमासद्वयमपिनसहिष्यइतिभावः तत्समाप्तौत्वदनागमनेअनार्योनार्यमेवाचरेदतोर्वागेवमरणंज्यायइतिशीघ्रमागमनायैवमुक्तिरितिबोध्यं निकृत्याराक्षसीकर्तृकनिग्रहेणोपरुद्धां पातालादिवकौशिकींपातालमग्नांभुवंभगवानिवत्रातुमर्हसि गायत्र्याःसांख्यायनगोत्रत्ववद्भूःकौशिकीतिकतकः कौशिकींदेवेंद्रश्रीः पुराकिलवृत्रवधाभिभूतस्येंद्रस्यलक्ष्मींपातालंप्रविष्टांदेवप्रार्थितोनारायणउद्धृत्यपुनरिंद्रायप्रायच्छदितिपुराणगाथेतितीर्थः ॥ ६५ ॥ चूडामणिंशिरोरत्नं ॥ ६६ ॥ अंगुल्यायोजयामासदधार चूडामण्यधिष्ठानहेमपुष्पस्यकेशप्रवेशार्थंयद्रंध्रंतत्रांगुलिप्रवेशयामासेत्यर्थः ननुतदासूक्ष्मरूपत्वात्तत्रभुजासंजनमेवोचितमतआह नहीति अस्यभुजःसूक्ष्मोऽपिनप्राभवत्तद्रंध्रेनप्राविशदित्यर्थः. निषेधस्यप्रसक्तिमूलकत्वात्प्रसक्तेश्चसूक्ष्मरूपएवसंभवात् पूर्वंदेव्यैप्रदर्शितंमहद्रूपंविहायसूक्ष्मरूपेणैवस्थितइतिगम्यतइतितीर्थः कतकस्तु अंगुल्यायोजयामा

ऊर्ध्वंमासान्नजीवेयंसत्येनाहंब्रवीमिते॥ रावणेनोपरुद्धांमांनिकृत्यापापकर्मणा॥ त्रातुमर्हसिवीरत्वंपातालादिवकौशिकीं ॥ ६५ ॥ ततोवस्त्रगतंमुक्त्वादिव्यंचूडामणिंशुभं॥ प्रदेयोराघवायेतिसीताहनुमतेददौ॥ ६६ ॥ प्रतिगृह्यततोवीरोमणिरत्नमनुत्तमं ॥ अंगुल्यायोजयामासनह्यस्यप्राभवद्भुजः॥ ६७ ॥ मणिरत्नंकपिवरःप्रतिगृह्याभिवाद्यच॥ सीतांप्रदक्षिणंकृत्वाप्रणतःपार्श्वतःस्थितः॥ ६८ ॥ हर्षेणमहतायुक्तःसीतादर्शनजेनसः॥ हृदयेनगतोरामंलक्ष्मणंचसलक्षणं॥ ६९ ॥ मणिवरमुपगृह्यतंमहार्हंजनकनृपात्मजयाधृतंप्रभावात्॥ गिरिवरपवनावधूतमुक्तःसुखितमनाःप्रतिसंक्रमंप्रपेदे॥ ७० ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा०वा०आदि०सुं०अष्टत्रिंशःसर्गः॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

स सूक्ष्मवासोबद्धमंगुल्यांदृढंबबंधेत्यर्थः अस्यबंधनेभुजोनप्राभवत् व्यक्ततयासर्वानुभवप्रसंगात् गोपनीयत्वाच्चभुजोनोचितोभूदित्यर्थइत्याह ॥ ६७ ॥ पार्श्वतःस्थितःसीतासमीपेस्थितः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ महार्हंबहुमूल्यं प्रभावात्सामर्थ्यविशेषात् राक्षसीभिर्यथानज्ञायतेतथाधृतं गिरिवरपवनावधूतमुक्तःपर्वतश्रेष्ठोर्ध्वभागीयपवनकंपितः पश्चात्तेनकंपेनमुक्तःसद्वसुखितमनाः अयमपिपूर्वंसीतायाअदर्शनेनदुःखवशात्कंपितस्ततस्तद्दर्शनेनततःकंपान्मुक्तोतःसुखितमनाःप्रतिसंक्रमंलंकादुर्गप्राकारंप्राप्तुंप्रपेदे यत्नमारभतेत्यर्थः ॥ ७० ॥ नाथमानः
इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडे अष्टत्रिंशःसर्गः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

रामस्याभिज्ञातंरामेणाभिज्ञातमित्यर्थः ॥ १ ॥ त्रयाणांसंस्मरिष्यति कर्मणिशेषेषष्ठी त्रीनाह जनन्याइति अयंमणिर्विवाहकालेमज्जनन्याहस्तान्मत्पित्रादायदशरथहस्तेममशिरोभूषणतयादत्तइतिममजनन्याश्चमत्पितुर्दशरथस्यचेतित्रयाणांस्मारकइतिभावः ॥ २ ॥ सत्वमस्मिन्समुत्साहेभूयश्चोदितोभविष्यसितदत्रकार्यसमुत्साहप्रचोदितःसन्यदुत्तरंउत्तरकर्तव्यंतच्चिंतय ॥ ३ ॥ ममकाचिंतनेशक्तिरितिचेत्तत्राह त्वमिति नियोगोनिर्वाहः यस्तस्यरामस्ययत्नोदुःखक्षयकरोभवेत्तंचिंतय ॥ ४ ॥ यत्नमास्थायेति यत्नंरामप्रवृत्त्यर्थमित्यर्थः ॥ ५ ॥

मणिंदत्वाततःसीताहनूमंतमथाब्रवीत्॥ अभिज्ञानमभिज्ञातमेतद्रामस्यतत्त्वतः ॥ १ ॥ मणिंदृष्ट्वातुरामोवैत्रयाणांसंस्मरिष्यति ॥ वीरोजनन्याममचराज्ञोदशरथस्यच ॥ २ ॥ सभूयस्त्वंसमुत्साहचोदितोहरिसत्तम॥ अस्मिन्कार्यसमुत्साहेप्रचिंतययदुत्तरं ॥ ३ ॥ त्वमस्मिन्कार्यनियोगेप्रमाणंहरिसत्तम॥ तस्यचिंतययोयत्नोदुःखक्षयकरोभवेत्॥ ४ ॥ हनूमन्यत्नमास्थायदुःखक्षयकरोभव ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायमारुतिर्भीमविक्रमः ॥ ५ ॥ शिरसावंद्यवैदेहींगमनायोपचक्रमे॥ ज्ञात्वासंप्रस्थितंदेवीवानरंपवनात्मजं ॥ ६ ॥ बाष्पगद्गदयावाचामैथिलीवाक्यमब्रवीत् ॥ हनूमन्कुशलंब्रूयाःसहितौरामलक्ष्मणौ ॥ ७॥ सुग्रीवंचसहामात्यंसर्वान्वृद्धांश्चवानरान्॥ ब्रूयास्त्वंवानरश्रेष्ठकुशलंधर्मसंहितं ॥ ८ ॥ यथाचसमहाबाहुर्मांतारयतिराघवः॥ अस्माद्दुःखांबुसंरोधात्त्वंसमाधातुमर्हसि ॥ ९ ॥ जीवंतींमांयथारामःसंभावयतिकीर्तिमान् ॥ तत्त्वयाहनुमन्वाच्यंवाचाधर्ममवाप्नुहि ॥ १० ॥ नित्यमुत्साहयुक्तस्यवाचःश्रुत्वामयेरिताः ॥ वर्धिष्यतेदाशरथेःपौरुषंमदवाप्तये ॥ ११ ॥ मत्संदेशयुतावाचस्त्वत्तःश्रुत्वैवराघवः॥ पराक्रमेमतिंवीरोविधिवत्संविधास्यति ॥ १२ ॥ सीतायास्तद्वचःश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः॥ शिरस्यंजलिमाधायवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १३ ॥ क्षिप्रमेष्यतिकाकुत्स्थोहर्यृक्षप्रवरैर्वृतः॥ यस्तेयुधिविजित्यारीन्शोकंव्यपनयिष्यति ॥ १४ ॥ नहिपश्यामिमर्त्येषुनासुरेषुसुरेषुवा ॥ यस्तस्यवमतोबाणान्स्थातुमुत्सहतेग्रतः॥ १५॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अंबूनिसंरुध्यंतेयस्मिन्नित्यंबुसंरोधःसमुद्रः दुःखरूपात्समुद्रादित्यर्थः यथातारयतितथासमाधातुंयत्नंकर्तुं ॥ ९ ॥ वाचावाक्कृतसाहाय्येन ॥ १० ॥ ११ ॥ उक्तमेवआदरायपुनराह मत्संदेशयुताइति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ वमतोबाणान्विसृजतइत्यर्थः ॥ १५ ॥

पर्जन्यइंद्रः ॥ १६ ॥ महींसाधितुमर्हति जेतुमुपभुंक्तेइत्यर्थः किमर्थंतत्राह त्वन्निमित्तइति त्वत्प्राप्तिप्रयोजनइत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ भर्तृस्नेहान्वितंरामस्नेहान्वितंवाक्यंहनूमद्वाक्यंसौहार्दाद्रामप्रेम्णाअनुमानयत्अपूजयत् ॥ १९ ॥ २० ॥ मोक्षणंभवेत् अद्यस्थित्वाश्वोगमनेइतिशेषः ॥ २१ ॥ ततोहीति ततोपीत्यर्थः एकाहवासोत्तरंगमनेपिपुनरागमनायतुसंदेहएव तत्संदेहेसतिममप्राणानामपिसंदेहएव ॥ २२ ॥ तदाह तवेति तथाचमज्जीवनमसंभावितमेवपुनरनागमनेइतिभावः दुःखाद्दुःखपरामृष्टांअतिदुःखप्राप्तां दीपनेकर्ताशोकः ॥२३॥

अप्यर्कमपिपर्जन्यमपिवैवस्वतंयमं॥ सहिसोढुंरणेशक्तस्तवहेतोर्विशेषतः॥ १६॥ सहिसागरपर्यंतांमहींसाधितुमर्हति॥ त्वन्निमित्तोहिरामस्यजयोजनकनंदिनि॥ १७॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासम्यक्सत्यंसुभाषितं॥जानकीबहुमेनेतंवचनंचेदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ ततस्तंप्रस्थितंसीतावीक्षमाणापुनःपुनः॥ भर्तृस्नेहान्वितंवाक्यंसौहार्दादनुमानयत्॥ १९॥ यदिवामन्यसेवीरवसैकाहमरिंदम ॥ कस्मिंश्चित्संवृतेदेशेविश्रांतःश्वोगमिष्यसि॥ २० ॥ ममचैवाल्पभाग्यायाःसान्निध्यात्तववानर ॥ अस्यशोकस्यमहतोमुहूर्तंमोक्षणंभवेत्॥ २१ ॥ ततोहिहरिशार्दूलपुनरागमनायतु ॥ प्राणानामपिमंदेहोममस्यान्नात्रसंशयः॥ २२ ॥ तवादर्शनजःशोकोभूयोमांपरितापयेत्॥ दुःखाद्दुःखपरामृष्टांदीपयन्निववानर॥ २३ ॥ अयंचवीरसंदेहस्तिष्ठतीवममाग्रतः॥ सुमहांस्त्वत्सहायेषुहर्यृक्षेषुहरीश्वरः ॥ २४ ॥ कथन्नुखलुदुष्पारंतरिष्यतिमहोदधिं॥ तानिहर्यृक्षसैन्यानितौवानरवरात्मजौ ॥ २५ ॥ त्रयाणामेवभूतानांसागरस्येहलंघने॥ शक्तिःस्याद्वैनतेयस्यतववामारुतस्यवा॥ २६॥ तदस्मिन्कार्यनिर्योगेवीरवंदुरतिक्रमे॥ किंपश्यसिसमाधानंत्वंहिकार्यविदांवरः॥ २७॥ काममस्यत्वमेवैकःकार्यस्यपरिसाधने॥ पर्याप्तःपरवीरघ्नयशस्यस्तेफलोदयः॥ २८॥

अयंसंदेहोममाग्रतःपुरस्तादिवतिष्ठति कोयंतत्राह त्वत्सहायेष्विति साक्षात्साधकस्यतवसहायभूतेषुमिलितेषुहर्यृक्षेषु हरीश्वरःसुग्रीवःकथमुदधिंतरिष्यति सैन्यानिकथंतरिष्यंतितौवाकथंतरिष्यतइत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ एवंसंदेहेबीजमाह त्रयाणामेवेति ॥ २६ ॥ किंसमाधानंपश्यसिकंकार्यसिद्ध्युपायंपश्यसि ॥ २७ ॥ ननुकिंतैरागतैरहमेवपर्याप्तोस्यकार्यस्येत्यत्राह काममिति त्वयाकार्यसाधनेतवयशस्योयशस्करःफलोदयोजयरूपफलप्राप्तिर्भवति नतुरामस्येत्यर्थः ॥ २८ ॥

कितर्ह्युचितंतत्राह बलैरिति समग्रैर्बलैःसहागत्यरावणंसंयुगेजित्वाविजयीसन्मांगृहीत्वायायात्तत्तस्यरामस्यसदृशंभवेत्.॥ २९॥ आदरात्पुनराह बलैस्त्विति ॥ ३०॥ विक्रांतंपराक्रमः ॥ ३१॥ तदुक्तंसीतावाक्यं प्रश्रयःस्नेहः शेषंशिष्टंप्रकृतोत्तरंवाक्यमब्रवीत् ॥ ३२ ॥ तदेववाक्यमाह देवीति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कथमेष्यतीत्यतआह तस्यविक्रमेति मनःसंकल्पवद्दनि दूरपतनशीलाः ॥ ३५ ॥ तदेवस्पष्टमाह येषामिति नसज्जतेनप्रतिबद्धाभवति ॥ ३६ ॥ सागरैर्धराधरैश्चसहिता ॥ ३७ ॥ प्रत्यवरोहीनबलपराक्रमः ॥ ३८ ॥ अहंतदपेक्षयाप्यूनबलो

बलैःसमग्रैर्युधिमांरावणंजित्यसंयुगे॥ विजयीस्वपुरंयायात्तत्तस्यसदृशंभवेत्॥२९॥ बलैस्तुसंकुलांकृत्वालंकांपरबलार्दनः॥ मांनयेद्यदिकाकुत्स्थस्तत्तस्यसदृशंभवेत्॥ ३०॥ तद्यथातस्यविक्रांतमनुरूपंमहात्मनः॥ भवेदाहवशूरस्यतथात्वमुपपादय॥ ३१॥ तदर्थोपहितंवाक्यंप्रश्रितंहेतुसंहितं॥ निशम्यहनुमान्शेषंवाक्यमुत्तरमब्रवीत्॥ ३२॥ देविहर्यृक्षसैन्यानामीश्वरःप्लवतांवरः॥ सुग्रीवःसत्यसंपन्नस्तवार्थेकृतनिश्चयः॥ ३३॥ सवानरसहस्राणांकोटीभिरभिसंवृतः॥ क्षिप्रमेष्यतिवैदेहिराक्षसानांनिबर्हणः॥ ३४॥ तस्यविक्रमसंपन्नाःसत्ववंतोमहाबलाः॥ मनःसंकल्पसंपातानिदेशेहरयःस्थिताः॥ ३५॥ येषांनोपरिनाधस्तान्नतिर्यक्सज्जतेगतिः॥ नचकर्मसुसीदंतिमहत्स्वमिततेजसः॥ ३६॥ असकृत्तैर्महोत्साहैःससागरधराधरा॥ प्रदक्षिणीकृताभूमिर्वायुमार्गानुसारिभिः॥ ३७॥ मद्विशिष्टाश्चतुल्याश्चसंतितत्रवनौकसः॥ मत्तःप्रत्यवरःकश्चिन्नास्तिसुग्रीवसन्निधौ॥ ३८॥ अहंतावदिहप्राप्तःकिंपुनस्तेमहाबलाः॥ नहिप्रकृष्टाःप्रेष्यंतेप्रेष्यंतेहीतरेजनाः॥ ३९॥ तदलंपरितापेनदेविशोकोव्यपैतुते॥ एकोत्पातेनतेलंकामेष्यंतिहरियूथपाः॥ ४०॥ ममपृष्ठगतौतौचचंद्रसूर्याविवोदितौ॥ त्वत्सकाशंमहासंघौनृसिंहावागमिष्यतः॥ ४१॥ तौहिवीरौनरवरौसहितौरामलक्ष्मणौ॥ आगम्यनगरींलंकांसायकैर्विधमिष्यतः॥ ४२॥ सगणंरावणंहत्वाराघवोरघुनंदनः॥ त्वामादायवरारोहेस्वपुरींप्रतियास्यति॥ ४३॥

पीत्यर्थः तेषांस्वाधिकबलत्वंलोकन्यायेनदृढंबोधयति नहीति ॥ ३९ ॥ एकोत्पातेनएकोत्प्लवनेन ॥ ४० ॥ ननुभवत्वेवंहरीणामागमनंराघवयोःकथंतत्राह ममेति महासंघौमहासमुदाययुक्तौ ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ रघूणामानंदजनकमपत्यं ॥ ४३ ॥

कालकांक्षिणीदिवसगणनतत्परा ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ यूथान्यनेकशःद्रक्ष्यसीतिशेषः ॥ ५० ॥ रामस्यसर्वथात्वत्प्राप्तिर्चिंतैवास्तेइत्याह सत्विति ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ सौमित्रिणासमःकश्चित्कोपिनास्तीतिशेषः ॥ ५३ ॥ मत्संगमकालमात्रंमयारामस्ययःसंगमस्तत्कालमात्रंप्रतीक्षस्वेत्यर्थः ॥५४॥ वशमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामा

तदाश्वसिहिभद्रंतेभवत्वंकालकांक्षिणी॥ नचिराद्द्रक्ष्यसेरामंप्रज्वलंतमिवानलं॥ ४४॥ निहतेराक्षसेंद्रेचसपुत्रामात्यबांधवे॥ त्वंसमेष्यसिरामेणशशांकेनेवरोहिणी॥ ४५॥ क्षिप्रंत्वंदेविशोकस्यपारंद्रक्ष्यसिमैथिलि॥ रावणंचैवरामेणद्रक्ष्यसेनिहतंबलात्॥ ४६॥ एवमाश्वास्यवैदेहींहनूमान्मारुतात्मजः॥ गमनायमतिंकृत्वावैदेहींपुनरब्रवीत्॥ ४७॥ तमरिघ्नंकृतात्मानंक्षिप्रंद्रक्ष्यसिराघवं॥ लक्ष्मणंचधनुष्पाणिंलंकाद्वारमुपागतं॥ ४८॥ नखदंष्ट्रायुधान्वीरान्सिंहशार्दूलविक्रमान्॥ वानरान्वारणेंद्राभान्क्षिप्रंद्रक्ष्यसिसंगतान्॥ ४९॥ शैलांबुदनिकाशानांलंकामलयसानुषु॥ नर्दतांकपिमुख्यानामार्येयूथान्यनेकशः॥ ५०॥ सतुमर्मणिघोरेणताडितोमन्मथेषुणा॥ नशर्मलभतेरामःसिंहार्दितइवद्विपः॥ ५१॥ रुदमादेविशोकेनमाभूत्तेमनसोभयं॥ शचीवभर्त्राशक्रेणसंगमेष्यसिशोभने॥ ५२॥ रामाद्विशिष्टःकोन्योस्तिकश्चित्सौमित्रिणासमः॥ अग्निमारुतकल्पौतौभ्रातरौतवसंश्रयौ॥ ५३॥ नास्मिंश्चिरंवत्स्यसिदेविदेशेरक्षोगणैरध्युषितेऽतिरौद्रे॥ नतेचिरादागमनंप्रियस्यक्षमस्वमत्संगमकालमात्रं॥ ५४॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः॥ ३९॥ ॥ ९॥ श्रुत्वातुवचनंतस्यवायुसूनोर्महात्मनः॥ उवाचात्महितंवाक्यंसीतासुरसुतोपमा॥ १॥ त्वांदृष्ट्वाप्रियवक्तारंसंप्रहृष्यामिवानर॥ अर्धसंजातसस्येववृष्टिंप्राप्यवसुंधरा॥ २॥ यथातंपुरुषव्याघ्रंगात्रैःशोकाभिकर्शितैः॥ संस्पृशेयंसकामाहंतथाकुरुदयांमयि॥ ३॥

यणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ ९ ॥ आत्महितंआत्मदुःखोद्धारप्रयोजनं ॥ १ ॥ अर्धसंजातानिअर्धवयःप्राप्तानिततःपरंजलाभावादासन्नशोषाणिसस्यानियस्याःसायथादैवात्संपन्नवृष्ट्यासंपन्नसस्याभवतितथाहमपिप्राप्तजीवितनाशाऽमृतोपमात्त्वद्दर्शनाद्धृतजीवितेतिभावः ॥ २ ॥ सकामातत्स्पर्शेच्छावती ॥ ३ ॥

अभिज्ञानंचूडामण्यात्मकंदद्याःदेहि तथाकोपात्काकस्यैकाक्षिशातनीमिषीकांक्षिप्त्वाकाकोरक्षितइत्यपरमभिज्ञानंदद्याःश्रावयेत्यर्थः ॥ ४ ॥ अथाभिज्ञानांतरमाहसंदेशरूपेण मनःशि लायाइति पूर्वतनेतिलकेनष्टेसतित्वयारामेणममगंडपार्श्वेमनःशिलातिलकोनिवेशितः तंकिल स्वकृततिलकमित्यर्थः स्मर्तुमर्हसिइतिमयोक्तमितिब्रूहीतिशेषः ॥ ५ ॥ अथकेवलसंदे शांतरमाह सवीर्यवानिति अनुमन्यसेसहसेइत्यर्थः ॥ ६ ॥ दिव्यएषचूडामणिरेतावत्कालंसुपरिरक्षितः एतंव्यसनेत्वामिवदृष्ट्वाप्रहृष्यामि एतत्सन्निधानेरक्षोभिभवासंभवादितिभावः ॥ ७ ॥ सएषनिर्यातितोदत्तस्त्वत्त्वत्यभिज्ञानार्थमितिशेषः अतःशीघ्रमागमनेएवकुशलमन्यथापरंमदुःखमितिभावः ॥ ८ ॥ त्वत्कृतेत्वत्प्राप्तिप्रत्याशया मर्षयामिसहामि ॥ ९ ॥ १० ॥

अभिज्ञानंचरामस्यदद्याहरिगणोत्तम ॥ क्षिप्तामिषीकांकाकस्यकोपादेकाक्षिशातनीं ॥ ४ ॥ मनःशिलायास्तिलकोगंडपार्श्वेनिवेशितः ॥ त्वयाप्रण ष्टेतिलकेतंकिलस्मर्तुमर्हसि ॥ ५ ॥ सवीर्यवान्कथंसीतांहृतांसमनुमन्यसे ॥ वसंतींरक्षसांमध्येमहेंद्रवरुणोपम ॥ ६ ॥ एषचूडामणिर्दिव्योमयासुपरि रक्षितः ॥ एतंदृष्ट्वाप्रहृष्यामिव्यसनेत्वामिवानघ ॥ ७ ॥ एषनिर्यातितःश्रीमान्मयातेवारिसंभवः ॥ अतःपरंनशक्ष्यामिजीवितुंशोकलालसा ॥ ८ ॥ असह्यानिचदुःखानिवाचश्चहृदयच्छिदः ॥ राक्षसैःसहसंवासंत्वत्कृतेमर्षयाम्यहं ॥ ९ ॥ धारयिष्यामिमासंतुजीवितंशत्रुसूदन ॥ मासादूर्ध्वंनजी विष्येत्वयाहीनानृपात्मज ॥ १० ॥ घोरोराक्षसराजोयंदृष्टिश्चनसुखामयि ॥ त्वांचश्रुत्वाविषज्जंतंनजीवेयमपिक्षणं ॥ ११ ॥ वैदेह्यावचनंश्रुत्वाक रुणंसाश्रुभाषितं ॥ अथाब्रवीन्महातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ १२ ॥ त्वच्छोकविमुखोरामोदेविसत्येनतेशपे ॥ रामेशोकाभिभूतेतुलक्ष्मणःपरित प्यते ॥ १३ ॥ दृष्टाकथंचिद्भवतीनकालःपरिदेवितुं ॥ इमंमुहूर्तंदुःखानामंतंद्रक्ष्यसिभामिनि ॥ १४ ॥

यतोयंघोरस्तस्यदृष्टिश्चचाद्बुद्धिर्नसुखाअवधिकालादूर्ध्वंकृतविनाशनिश्चयाअतस्तत्पूर्वमेवमरणौचित्यादवधिकालस्याधिकत्वेऽपिमासादूर्ध्वमेवनजीविष्यामि किंच त्वांविषज्जंतंविलं बंकुर्वंतंयदिश्रृणुयांतदातथाश्रुत्वामासादर्वागेवक्षणमपिनजीवेयमित्युक्तमितिब्रूहीतिशेषः ॥ ११ ॥ वचनमुक्तसंदेशरूपं ॥ १२ ॥ त्वच्छोकविमुखःत्वत्स्थित्यपरिज्ञानजशोकेनत्वदुद्धा रप्रवृत्तिविमुखोनतुज्ञात्वेतिसत्येनतेशपे ॥ १३ ॥ कथंचिद्भवतीदृष्टाअतःपरंशोचितुंनकालः इमंमुहूर्तंअस्मिन्नचिरकालेइत्यर्थः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ यत्त्वभिज्ञानंरामएवविशिष्यजानीयाद्यच्चतस्यप्रीतिसंजननंतद्भूयःपुनरधिकंचदातुमर्हसि ॥ १७ ॥ १८ ॥ श्रद्धेयंविश्वसनीयं ॥ १९ ॥ उत्पातेउत्प्लवनेकृतोत्साहं ॥२०॥२१॥ अनामयमारोग्यं ॥२२॥ त्वंसमाधातुमित्यस्यतथेत्यादिः समाधानंसंविधानं अथापिसमहाबाहुरितिपाठेयथेत्यपिपूरणीयमेव यद्यपिश्रुतदवृत्तांतःस्वयमेवयतिष्यतितथा पित्वमपियथामांशीघ्रंतारयसितथासंविधानंकुर्वित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ तत्कार्यंलंकागमनप्रयोजनं अल्पशेषं देवीदर्शनरूपस्यमहतःप्रधानकृत्यस्यनिष्पन्नत्वात्परबलदर्शनरूपस्या

तावुभौपुरुषव्याघ्रौराजपुत्रावनिंदितौ ॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहौलंकांभस्मीकरिष्यतः ॥ १५ ॥ हत्वातुसमरेरक्षोरावणंसहबांधवैः ॥ राघवौत्वांविशाला क्षिस्वांपुरींप्रतिनेष्यतः ॥ १६ ॥ यत्तुरामोविजानीयादभिज्ञानमनिंदिते ॥ प्रीतिसंजननंभूयस्तस्यत्वंदातुमर्हसि ॥ १७ ॥ साब्रवीद्दत्तमेवाहोमया भिज्ञानमुत्तमं ॥ एतदेवहिरामस्यदृष्ट्वायत्नेनभूषणं ॥ १८ ॥ श्रद्धेयंहनुमन्वाक्यंतववीरभविष्यति ॥ सतंमणिवरंगृह्यश्रीमान्प्लवगसत्तमः ॥ १९ ॥ प्रणम्यशिरसादेवींगमनायोपचक्रमे ॥ तमुत्पातकृतोत्साहमवेक्ष्यहरियूथपं ॥ २० ॥ वर्धमानंमहावेगमुवाचजनकात्मजा ॥ अश्रुपूर्णमुखीदी नाबाष्पगद्गदयागिरा ॥ २१ ॥ हनूमन्सिंहसंकाशौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ सुग्रीवंचसहामात्यंसर्वान्ब्रूयाअनामयम् ॥ २२ ॥ यथाचसमहाबाहुर्मां तारयतिराघवः ॥ अस्माद्दुःखांबुसंरोधात्त्वंसमाधातुमर्हसि ॥ २३ ॥ इदंचतीव्रंममशोकवेगंरक्षोभिरेभिःपरिभर्त्सनंच ॥ ब्रूयास्तुरामस्यगतःस मीपंशिवश्चतेध्वास्तुहरिप्रवीर ॥ २४ ॥ सराजपुत्र्याप्रतिवेदितार्थःकपिःकृतार्थःपरिहृष्टचेताः ॥ तदल्पशेषंप्रसमीक्ष्यकार्यंदिशंह्युदीचींमनसा जगाम ॥ २५ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ सचवाग्भिः प्रशस्ताभिर्गमिष्यन्पूजितस्तया ॥ तस्माद्देशादपाक्रम्यचिंतयामासवानरः ॥ १ ॥ अल्पशेषमिदंकार्यंदृष्टेयमसितेक्षणा ॥ त्रीनुपायानतिक्रम्यच तुर्थइहदृश्यते ॥ २ ॥

नुषंगिकत्वादल्पशेषत्वमित्याशयः ॥ २५ ॥ मखमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ५ ॥ तस्माद्देशादपाक्रम्यसीतासमीपात्किंचिद्दूरंगत्वा ॥ १ ॥ चिंतयामासेत्युक्तांचिंतांदर्शयति अल्पशेषमिति इयंसीतादृष्टेतीदंप्रधानकार्यंनिष्पन्नमिति आनुषंगिकंपरबलदर्शनमवशिष्ट मित्यल्पशेषत्वं इहकार्येपरबलज्ञानलक्षणेत्रीनुपायान्सामादीनतिक्रम्यचतुर्थोदंडएवसाधनत्वेनदृश्यते ॥ २ ॥

तत्रयुक्तिमाह नेति ऋजुषुसामफलायनशूरेषुतदाह रक्षस्स्विति बलदर्पिताभेदसाध्यान भेदउपायः बलवंतोहिकुतोप्यनिष्टंनगणयंतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ अस्यकार्यस्यपरबलाशयपरिज्ञान रूपस्य सर्वातिशायिपराक्रमवतोममपराजयएवनास्तीत्याशयेनाह पराक्रमादृतेइति विनिश्चयःनिश्चितोपायः स्वबलप्रकाशनेप्रयोजनांतरमप्यस्तीत्याह हतेति अद्यहताःप्रवीराःश्रेष्ठाःयेषांतेराक्षसाःयद्यस्मात्इहभाविनिरणेमार्दवंएकेनैवैवंपराक्रमःकृतस्तादृशैरनेकैःकथमस्माकंजयाशेतिरणप्रवृत्तिराहित्यंप्राप्नुयुः अतःपराक्रमात्परबलस्यमनोभंगरूपंकार्यंसिद्ध्यतीत्याशयः ॥ ४ ॥ ननुस्वामिसंदिष्टकार्यातिरिक्तकार्यकरणेदोषः स्वामिनाहिअभिगम्यतुवैदेहींनिलयंरावणस्यचेत्येतावदेवसंदिष्टमित्याशंक्य संदिष्टकार्याविरोधेनस्वामिहितकार्यांतरसाधनंदूतस्यालंकारइत्याह कार्येइति कार्येप्रधानकार्येनिर्वृत्ते सकार्यंकर्तुमर्हति नतुसंदिष्टमात्रस्यकथंचित्साधकइत्याशयः ॥ ५ ॥ उक्तमेवविवृणोति नहीति यस्तुस्वल्पस्यापिकर्मणः

नसामरक्षस्सुगुणायकल्पतेनदानमर्थोपचितेषुयुज्यते ॥ नभेदसाध्याबलदर्पिताजनाःपराक्रमस्त्वेषममेहरोचते ॥ ३ ॥ नचास्यकार्यस्यपराक्रमादृतेविनिश्चयःकश्चिदिहोपपद्यते ॥ हतप्रवीराश्चरणेतुराक्षसाःकथंचिदीयुर्यदिहाद्यमार्दवं ॥ ४ ॥ कार्येकर्मणिनिर्वृत्तेयोबहून्यपिसाधयेत्॥ पूर्वकार्याविरोधेनसकार्यंकर्तुमर्हति॥ ५॥ नह्येकःसाधकोहेतुःस्वल्पस्यापीहकर्मणः ॥ योह्यर्थंबहुधावेदससमर्थोर्थसाधने ॥ ६॥ इहैवतावत्कृतनिश्चयोह्यहंव्रजेयमद्यप्लवगेश्वरालयं ॥ परात्मसंमर्दविशेषतत्त्ववित्ततःकृतंस्यान्ममभर्तृशासनं ॥ ७॥ कथंनुखल्वद्यभवेत्सुखागतंप्रसह्ययुद्धंममराक्षसैःसह॥ तथैवखल्वात्मबलंचसारवत्समानयेन्मांचरणेदशाननः॥ ८॥

अतिशयितयत्नेनसिद्धिहेतुर्भवतिअसावेकोमुख्यःसाधकोहेतुर्नभवतिअपितुयोह्यर्थंप्रयोजनमल्पेनयत्नेनबहुधाकर्तुंवेदसएवार्थसाधनेसमर्थः ॥ ६ ॥ तस्मादन्यदपिस्वाम्यभीष्टंकृत्वैवगंतव्यमित्याह इहैवेति यद्यप्यहंइहैवसीतान्वेषणएवतावत्प्रथमंकृतनिश्चयस्तथापियदिपरात्मसंमर्दविशेषतत्त्ववित्परस्यात्मनःस्वस्यचसंमर्देयुद्धेयोविशेषस्तत्तत्त्वविद्भूत्वायदिप्लवगेश्वरालयंसुग्रीवालयंव्रजेयंततस्तदाभर्तृशासनंसम्यक्कृतंस्यात् अन्यथाराक्षसबलंकीदृशमितिपृष्टेनिरुत्तरःस्यामितिभावः ॥ ७ ॥ एवंनिश्चितार्थोयुद्धप्रवृत्तिप्रकारंचिंतयति कथंन्विति अद्यखलुममेहागतमागमनंसुखागतंसुखफलकमागमनंकथंभवेत् तथाराक्षसैःसहप्रसह्यस्वयमेवबलात्कृत्ययुद्धंचकथंममभवेत् तथातथैवकरणेसतिसारवदूर्जितंस्वबलंमांचसदशाननःकथंमानयेत्श्लाघयेत् यद्वा तथैवखलुयुद्धकरणेखलुदशाननःआत्मबलंमांचसारवत्समानयेत्सम्यक्परिच्छिंद्यादित्यर्थेनयुद्धफलमुक्तं ॥ ८ ॥

ततोमद्बलवशादेवमांरणेसमासाद्यवर्तमानंसबलंसयायिनंससारथिं अंतर्भावितण्यर्थाद्यातेर्णिनौयापयितायायीसारथिस्तेनसहितंरावणंज्ञात्वात्द्धदिस्थितंतस्यमतमभीष्टंबलंचसुखेनअक्लेशतोमत्वाज्ञात्वापुनरितोव्रजेव्रजिष्ये सबलंसयायिनमितिपाठः सबलप्रयायिनमित्याधुनिककल्पितःपाठः ॥ ९ ॥ अथप्रसह्यरणप्रवर्तनोपायंचिंतयति इदमिति अस्येदंवनंनेत्रमनःकांतंभवति अतइदंविध्वंसयामि ॥ १० ॥ ११ ॥ समानेष्यतिमांप्रतियुद्धायप्रापयिष्यति महद्युद्धंमन्मनस्तोषकृत् ॥ १२ ॥ ततोहरीश्वरालयंगमिष्यामीतिचिंतयामासेत्यन्वयः॥ १३॥ ततःएवंनिश्चयानंतरं ॥ १४ ॥ १५ ॥ पर्वताग्रैःक्रीडापर्वताग्रैः उपलक्षितमितिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ व्याकुलंस्रस्तमावरणंयासांताःअतएवविह्वलाःस्त्रियइवतालतारेजुः ॥ १८ ॥ सा

ततःसमासाद्यरणेदशाननंसमंत्रिवर्गंसबलंसयायिनं ॥ हृदिस्थितंतस्यमतंबलंचसुखेनमत्वाहमितःपुनर्व्रजे ॥ ९ ॥ इदमस्यनृशंसस्यनंदनोपममुत्तमं॥ वनंनेत्रमनःकांतंनानाद्रुमलतायुतं॥ १०॥ इदंविध्वंसयिष्यामिशुष्कंवनमिवानलः॥ अस्मिन्भग्नेततःकोपंकरिष्यतिसरावणः॥ ११॥ ततोमहत्साश्वमहारथद्विपंबलंसमानेष्यतिराक्षसाधिपः॥ त्रिशूलकालायसपट्टिशायुधंततोमहद्युद्धमिदंभविष्यति ॥ १२ ॥ अहंचतैःसंयतिचंडविक्रमैःसमेत्यरक्षोभिरभंगविक्रमः॥ निहत्यतद्रावणचोदितंबलंसुखंगमिष्यामिहरीश्वरालयं ॥ १३॥ ततोमारुतवत्क्रुद्धोमारुतिर्भीमविक्रमः॥ ऊरुवेगेनमहताद्रुमान्क्षेप्तुमथारभत्॥ १४॥ ततस्तद्धनुमान्वीरोबभंजप्रमदावनं॥ मत्तद्विजसमाघुष्टंनानाद्रुमलतायुतं ॥ १५ ॥ तद्वनंमथितैर्वृक्षैर्भिन्नैश्चसलिलाशयैः॥ चूर्णितैःपर्वताग्रैश्चबहुधाप्रियदर्शनैः ॥ १६ ॥ नानाशकुंतविरुतैःप्रभिन्नसलिलाशयैः ॥ ताम्रैःकिसलयैःक्लांतैःक्लांतद्रुमलतायुतैः॥ १७॥ नबभौतद्वनंतत्रदावानलहतंयथा॥ व्याकुलावरणारेजुर्विह्वलाइवतालताः ॥ १८ ॥ लतागृहैश्चित्रगृहैश्चसादितैर्व्यालैर्मृगैरार्तरवैश्चपक्षिभिः॥ शिलागृहैरुन्मथितैस्तथागृहैःप्रनष्टरूपंतदभून्महद्वनं ॥ १९॥ साविह्वलाशोकलताप्रतानावनस्थलीशोकलताप्रताना॥ जातादशास्यप्रमदावनस्यकपेर्बलाद्धिप्रमदावनस्य॥ २०॥

दितैर्विशीर्णैः व्यालैःशार्दूलैः ॥ १९ ॥ प्रमदावनस्यअंतःपुरविहारोचितवनस्य स्यादेतदेवप्रमदवनमंतःपुरोचितमित्यमरः दशास्यप्रमदानांस्त्रीणांकामसंवर्धनद्वाराअवनस्यरक्षकस्यास्यवनस्यसाविह्वलाशोकलताप्रतानाचंचलाशोकलतासमूहवतीवनस्थलीतृणगुल्मलताजलाशयादियुक्ताभूमिःकपेर्बलात्शोच्यतइतिशोकःशोच्यलताप्रतानाजाता दृष्टृचित्तशोकजनिकाजातेत्यर्थः॥ २० ॥

जगतीपतेःराज्ञोरावणस्य व्यलीकमप्रियं ॥ २१ ॥ आयरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥४१॥ ॥५॥
ततइति ॥ १ ॥ प्रतिपेदिरेप्राप्तानि ॥ २ ॥ गतायांनिद्रायां वनभंगध्वनिनेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ जनकात्मजांपप्रच्छुः तस्यानिर्निद्रतयावस्थानंमत्वेतिभावः ॥ ५ ॥ त्वयाऽनेनकथंसंवादः
कृतइतिचपप्रच्छुः यद्यपितानिद्रितावनभंगध्वनिनाजागरिताइतिसंवादज्ञानस्यैवाभावात्तत्कथंप्रश्नोनिरवसरस्तथापिनिद्रामध्येकिंचिज्जागरेणईषत्संवादश्रवणेपिदेवमाययापुनर्निद्रे

ततःसकृत्वाजगतीपतेर्महान्महद्व्यलीकंमनसोमहात्मनः॥ युयुत्सुरेकोबहुभिर्महाबलैःश्रियाज्वलंस्तोरणमाश्रितःकपिः ॥ २१ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामा
यणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ ५ ॥ ततःपक्षिनिनादेनवृक्षभंगस्वनेनच ॥ बभूवुस्त्राससं
भ्रांताःसर्वेलंकानिवासिनः ॥ १ ॥ विद्रुताश्चभयत्रस्ताविनेदुर्मृगपक्षिणः ॥ रक्षसांचनिमित्तानिक्रूराणिप्रतिपेदिरे ॥ २॥ ततोगतायांनिद्रायांरा
क्षस्योविकृताननाः॥ तद्वनंददृशुर्भग्नंतंचवीरंमहाकपिं॥ ३॥ सतादृष्ट्वामहाबाहुर्महासत्वोमहाबलः॥ चकारसुमहद्रूपंराक्षसीनांभयावहं ॥ ४ ॥ त
तस्तुगिरिसंकाशमतिकायंमहाबलं॥ राक्षस्योवानरंदृष्ट्वापप्रच्छुर्जनकात्मजां॥ ५॥ कोयंकस्यकुतोवायंकिंनिमित्तमिहागतः ॥ कथंत्वयासहाने
नसंवादःकृतइत्युत॥ ६॥ आचक्ष्वनोविशालाक्षिमाभूत्तेसुभगेभयं॥ संवादमसितापांगित्वयाकिंकृतवानयं ॥ ७॥ अथाब्रवीत्तदासाध्वीसीता
सर्वांगशोभना॥ रक्षसांकामरूपाणांविज्ञानेकागतिर्मम॥ ८॥ यूयमेवास्यजानीतयोयंयद्वाकरिष्यति ॥ अहिरेवअहेःपादान्विजानातिनसंशयः
॥ ९॥ अहमप्यतिभीतास्मिनैवजानामिकोन्वयं॥ वेद्मिराक्षसमेवैनंकामरूपिणमागतं ॥ १० ॥ वैदेह्यावचनंश्रुत्वाराक्षस्योविद्रुताद्रुतं॥ स्थिताः
काश्चिद्गताःकाश्चिद्रावणायनिवेदितुं॥ ११ ॥रावणस्यसमीपेतुराक्षस्योविकृताननाः॥ विरूपंवानरंभीमंरावणायन्यवेदिपुः॥ १२॥

तितत्प्रश्नोपपत्तिरित्याहुः सीतायास्तद्दर्शनेपिनिर्भयप्रसन्नमुखतयावस्थानदर्शनादयंकश्चिदेतत्परिचितएतद्वृत्तांतज्ञानार्थमेवप्रायेणागतइतिसंभाव्यानयासंवादकरणंचसंभाव्यतत्प्रश्न
निर्वाहइतिकतकः ॥ ६ ॥ अथविशिष्यसंवादंपृच्छंति संवादमिति ॥ ७ ॥ कागतिःउपायः ॥ ८ ॥ युष्माकमेवैतत्स्वरूपज्ञानमुचितमित्यत्रन्यायमाह अहिरेवेति ॥ ९ ॥ १० ॥ वैदेह्या
वचनंअज्ञानप्रतिपादकं अनेनात्मत्राणादौमृषावादोनदोषायेतिध्वनितं काश्चिद्विद्रुताःकाश्चिद्दृढंस्थिताएवकाश्चिद्रावणायनिवेदितुंगताः ॥ ११ ॥ १२ ॥

सीतयाकृतसंवादत्वज्ञानंयथातथोक्तं ॥ १३ ॥ ननिवेदयितुमिच्छति प्रायेणेयंतंजानातीतितासामाशयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रमृष्टंनाशितं ॥ १६ ॥ उद्देशःप्रदेशः ॥ १७ ॥ कःश्रमइति
महावनंभग्नवतस्तस्यश्रमोऽसंभावितइत्यर्थः अतःसाजानक्येवतेनाभिरक्षिता तदाश्रयवृक्षाभंगेनेतिशेषः ॥ १८ ॥ तस्यैवार्थस्यस्थिरीकरणायपुनःप्रतिपादनं चार्विति तेनाभिरक्षि
तः सीतारक्षणार्थमितिशेषः ॥ १९ ॥ आज्ञातुमाज्ञापयितुं सीतासंभाषितेत्यनेनसापराधमहत्वंबोधितं ॥ २० ॥ तद्भाषणस्यापराधत्वमुपपादयति मनइति त्यक्तजीवितस्त्यक्तजीविता

अशोकवनिकामध्येराजन्भीमवपुःकपिः॥ सीतयाकृतसंवादस्तिष्ठत्यमितविक्रमः॥ १३॥ नचतंजानकीसीताहरिंहरिणलोचना ॥ अस्माभिर्बहु
धापृष्टानिवेदयितुमिच्छति ॥ १४ ॥ वासवस्यभवेद्दूतोदूतोवैश्रवणस्यवा ॥ प्रेषितोवापिरामेणसीतान्वेषणकांक्षया ॥ १५॥ तेनैवाद्भुतरूपेणय
त्तत्तवमनोहरं ॥ नानामृगगणाकीर्णंप्रमृष्टंप्रमदावनं ॥ १६॥ नतत्रकश्चिदुद्देशोयस्तेननविनाशितः ॥ यत्रसाजानकीदेवीसतेननविनाशितः
॥ १७॥ जानकीरक्षणार्थंवाश्रमाद्वानोपलक्ष्यते ॥ अथवाकःश्रमस्तस्यसैवतेनाभिरक्षिता॥ १८॥ चारुपल्लवपत्राढ्यंयंसीतास्वयमास्थिता॥ प्र
वृद्धःशिंशपावृक्षःसचतेनाभिरक्षितः ॥ १९ ॥ तस्योग्ररूपस्योग्रत्वंदंडमाज्ञातुमर्हसि ॥ सीतासंभाषितायेनवनंतेनविनाशितं ॥ २० ॥ मनःपरि
गृहीतांतांतवरक्षोगणेश्वर॥ कःसीतामभिभाषेतयोनस्यात्त्यक्तजीवितः ॥ २१ ॥ राक्षसीनांवचःश्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः ॥ चिताग्निरिवजज्वाल
कोपसंवर्तितेक्षणः ॥ २२ ॥ तस्यक्रुद्धस्यनेत्राभ्यांप्रापतन्नश्रुबिंदवः ॥ दीप्ताभ्यामिवदीपाभ्यांसार्चिपःस्नेहबिंदवः ॥ २३॥ आत्मनःसदृशान्वीरा
न्किंकरान्नामराक्षसान् ॥ व्यादिदेशमहातेजानिग्रहार्थंहनूमतः ॥ २४ ॥ तेषामशीतिसाहस्रंकिंकराणांतरस्विनां ॥ निर्ययुर्भवनात्तस्मात्कूटमुद्गर
पाणयः॥ २५॥ महोदरामहादंष्ट्राघोररूपामहाबलाः॥ युद्धाभिमनसःसर्वेहनूमद्ग्रहणोन्मुखाः॥ २६ ॥ तेकपिंतंसमासाद्यतोरणस्थमवस्थितं॥ अ
भिपेतुर्महाभागाःपतंगाइवपावकं॥ २७॥ तेगदाभिर्विचित्राभिःपरिघैःकांचनांगदैः॥ आजग्मुर्वानरश्रेष्ठंशरैरादित्यसन्निभैः॥ २८॥

शः राजपरिग्रहभाषणंपुंसोपराधइतिभावः ॥ २१ ॥ संवर्तितेविवर्तितेईक्षणेनेत्रेयेनसः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अशीतिःसाहस्रं स्वार्थेण् कूटःअयस्कारः कूटसदृशापआयुधविशेषः
॥ २५॥ २६ ॥ अवस्थितंयुद्धायसन्नद्धं ॥ २७ ॥ कांचनांगदैःकांचनपट्टबंधैः ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ क्षितावाविध्यलांगूलमितिस्वभावोक्तिरलंकारः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अनुनादिनाप्रतिध्वनिमता ॥ ३२ ॥ जयतिसर्वोत्कर्षेणवर्तते ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रतिबलंप्रतिस्पर्द्धार्हंबलवत् ॥ ३५ ॥ मिषतामित्यनादरेषष्ठी ॥ ३६ ॥ सन्नादशब्देनआस्फोटशब्दजप्रतिध्वनिनासिंहनादेनच ॥ ३७ ॥ स्वामिनोरामस्यसंदेशेननामग्रहणेनकस्यायंभटइतिसंदेहरहिताः किंच

मुद्गरैःपट्टिशैःशूलैःप्रासतोमरपाणयः ॥ परिवार्यहनूमंतंसहसातस्थुरग्रतः ॥ २९ ॥ हनूमानपितेजस्वीश्रीमान्पर्वतसन्निभः ॥ क्षितावाविध्यलांगू
लंननादचमहाध्वनिं ॥ ३० ॥ सभूत्वातुमहाकायोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ पुच्छमास्फोटयामासलंकांशब्देनपूरयन् ॥ ३१ ॥ तस्यास्फोटितशब्देनम
हताचानुनादिना ॥ पेतुर्विहंगागगनादुच्चैश्चेदमघोषयत् ॥ ३२ ॥ जयत्यतिबलोरामोलक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ राजाजयतिसुग्रीवोराघवेणाभिपालि
तः ॥ ३३ ॥ दासोहंकोसलेंद्रस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ हनूमान्शत्रुसैन्यानांनिहंतामारुतात्मजः ॥ ३४ ॥ नरावणसहस्रंमेयुद्धेप्रतिबलंभवेत् ॥ शिला
भिश्चप्रहरतःपादपैश्चसहस्रशः ॥ ३५ ॥ अर्दयित्वापुरींलंकामभिवाद्यचमैथिलीं ॥ समृद्धार्थोगमिष्यामिमिषतांसर्वरक्षसां ॥ ३६ ॥ तस्यसन्नाद
शब्देनतेभवन्भयशंकिताः ॥ ददृशुश्चहनूमंतंसंध्यामेघमिवोन्नतं ॥ ३७ ॥ स्वामिसंदेशनिःशंकास्ततस्तेराक्षसाःकपिं ॥ चित्रैःप्रहरणैर्भीमैरभिपे
तुस्ततस्ततः ॥ ३८ ॥ सतैःपरिवृतःशूरैःसर्वतःसमहाबलः ॥ आससादायसंभीमंपरिघंतोरणाश्रितं ॥ ३९ ॥ सतंपरिघमादायजघानरजनीचरान् ॥
सपन्नगमिवादायस्फुरंतंविनतासुतः ॥ ४० ॥ विचचारांबरेवीरःपरिगृह्यचमारुतिः ॥ सूदयामासवज्रेणदैत्यानिवसहस्रदृक् ॥ ४१ ॥ सहत्वाराक्ष
सान्वीरःकिंकरान्मारुतात्मजः ॥ युद्धाकांक्षीमहावीरस्तोरणंसमवस्थितः ॥ ४२ ॥ ततस्तस्माद्भयान्मुक्ताःकतिचित्तत्रराक्षसाः ॥ निहतान्किंकरा
न्सर्वान्रावणायन्यवेदयन् ॥ ४३ ॥

स्वामिसंदेशेनरावणाज्ञयाऽतिघोरेणाप्यनेनयोद्धव्यमेवेतिनिश्चयात्पक्षांतरशंकारहिताःप्रहरणैरायुधैरभिपेतुः प्राहरन्नित्यर्थः ॥ ३७ ॥ तोरणाश्रितंतोरणसमीपेस्थापितं ॥ ३९ ॥ सप्र
सिद्धोविनतासुतःपन्नगमादायेवसहनूमांस्तंपरिघमादायेतियोजना ॥ ४० ॥ परिगृह्य परिघमितिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ कतिचिद्धताऽवशेषाद्विचाः ॥ ४३ ॥

प्रहस्तपुत्रोजंबुमाली ॥ ४४ ॥ अवभमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ अथ
रावणसंदिष्टसेनांतरागमनात्पूर्वंतूष्णींस्थित्वानकिंचित्प्रयोजनमितिविचार्यप्रासादभंगादिचिकीर्षति ततइति ध्यानंविचारः चैत्यप्रासादोरक्षःकुलदेवताप्रासादः ॥ १ ॥ एवंप्रमदवनवत्

सराक्षसानांनिहतंमहाबलंनिशम्यराजापरिवृत्तलोचनः ॥ समादिदेशाप्रतिमंपराक्रमेप्रहस्तपुत्रंसमरेसुदुर्जयं ॥ ४४ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येसुं० द्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ततःसकिंकरान्हत्वाहनूमान्ध्यानमास्थितः ॥ वनंभग्नंमयाचैत्यप्रासादोनविनाशितः ॥ १ ॥
तस्मात्प्रासादमप्येवमिमंविध्वंसयाम्यहं ॥ इतिसंचिंत्यहनुमान्मनसादर्शयन्बलं ॥ २ ॥ चैत्यप्रासादमुत्प्लुत्यमेरुशृंगमिवोन्नतं ॥ आरुरोहहरिश्रेष्ठोह
नूमान्मारुतात्मजः ॥ ३ ॥ आरुह्यगिरिसंकाशंप्रासादंहरियूथपः ॥ बभौससुमहातेजाःप्रतिसूर्यइवोदितः ॥ ४ ॥ संप्रधृष्यतुदुर्धर्षंचैत्यप्रासादमुन्नतं ॥
हनूमान्प्रज्वलँल्लक्ष्म्यापारियात्रोपमोभवत् ॥ ५ ॥ सभूत्वासुमहाकायःप्रभावान्मारुतात्मजः ॥ धृष्टमास्फोटयामासलंकांशब्देनपूरयन् ॥ ६ ॥ तस्या
स्फोटितशब्देनमहताश्रोत्रघातिना ॥ पेतुर्विहंगमास्तत्रचैत्यपालाश्चमोहिताः ॥ ७ ॥ अस्त्रविज्जयतांरामोलक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ राजाजयतिसुग्रीवो
राघवेणाभिपालितः ॥ ८ ॥ दासोहंकोसलेंद्रस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ हनूमान्शत्रुसैन्यानांनिहंतामारुतात्मजः ॥ ९ ॥ नरावणसहस्रंमेयुद्धेप्रतिब
लंभवेत् ॥ शिलाभिश्चप्रहरतःपादपैश्चसहस्रशः ॥ १० ॥ धर्षयित्वापुरींलंकामभिवाद्यचमैथिलीं ॥ समृद्धार्थोगमिष्यामिमिषतांसर्वरक्षसां ॥ ११ ॥
एवमुक्तामहाकायश्चैत्यस्थोहरियूथपः ॥ ननादभीमनिर्ह्रादोरक्षसांजनयन्भयं ॥ १२ ॥ तेननादेनमहताचैत्यपालाःशतंययुः ॥ गृहीत्वाविविधान
स्त्रान्प्रासान्खड्गान्परश्वधान् ॥ १३ ॥ विसृजंतोमहाकायामारुतिंपर्यवारयन् ॥ तेगदाभिर्विचित्राभिःपरिघैःकांचनांगदैः ॥ १४ ॥ आजग्मुर्वानरश्रे
ष्ठंबाणैश्चादित्यसन्निभैः ॥ आवर्तइवगंगायास्तोयस्यविपुलोमहान् ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ प्रासादमुत्प्लुत्यारुरोह ॥ ३ ॥ ४ ॥ संप्रधृष्यभंक्त्वा पारियात्रःपर्वतविशेषः औन्नत्यंसाधारणोधर्मः ॥ ५ ॥ धृष्टंनिर्भयं ॥ ६ ॥ विहंगाश्चैत्यपालाश्चमोहिताःपेतुः ॥ ७ ॥ ८ ॥
॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ शतंययुः अनेकेइत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

परिक्षिप्येत्यंशेतोयस्यावर्तइवेतिदृष्टांतः ॥ १६ ॥ महान्मारुतात्मजइत्यन्वयः ॥ १७ ॥ उत्पाटयित्वातंशतधारंस्तंभंभ्रामयामास तत्रचभ्राम्यमाणेस्तंभांतरेणघट्टनवशादग्निःसमभवत्ते नप्रासादश्चाप्यदह्यत ॥ १८ ॥ ततःसराक्षसशतंहत्वादह्यमानंप्रासादंदृष्ट्वाचांतरिक्षेस्थितइदंवचोऽब्रवीत् ॥ १९ ॥ २० ॥ एतदुक्तिप्रयोजनंचराक्षसहृदयपीडा ॥ २१ ॥ २२ ॥ ओघब

परिक्षिप्यहरिश्रेष्ठंसबभौरक्षसांगणः ॥ ततोवातात्मजःक्रुद्धोभीमरूपंसमास्थितः ॥ १६ ॥ प्रासादस्यमहांस्तस्यस्तंभंहेमपरिष्कृतं ॥ उत्पाटयित्वावे गेनहनूमान्मारुतात्मजः ॥ १७ ॥ ततस्तंभ्रामयामासशतधारंमहाबलः ॥ तत्रचाग्निःसमभवत्प्रासादश्चाप्यदह्यत ॥ १८ ॥ दह्यमानंततोदृष्ट्वाप्रासा दंहरियूथपः ॥ सराक्षसशतंहत्वावज्रेणेंद्रइवासुरान् ॥ १९ ॥ अंतरिक्षस्थितःश्रीमानिदंवचनमब्रवीत् ॥ मादृशानांसहस्राणिविसृष्टानिमहात्मनां ॥ २० ॥ बलिनांवानरेंद्राणांसुग्रीववशवर्तिनां ॥ अटंतिवसुधांकृत्स्नांवयमन्येचवानराः ॥ २१ ॥ दशनागबलाःकेचित्केचिद्दशगुणोत्तराः ॥ केचि न्नागसहस्रस्यबभूवुस्तुल्यविक्रमाः ॥ २२ ॥ संतिचौघबलाःकेचित्संतिवायुबलोपमाः ॥ अप्रमेयबलाःकेचित्तत्रासन्हरियूथपाः ॥ २३ ॥ ईदृग्विधै स्तुहरिभिर्वृतोदंतनखायुधैः ॥ शतैःशतसहस्रैश्चकोटिभिश्चायुतैरपि ॥ २४ ॥ आगमिष्यतिसुग्रीवःसर्वेषांवोनिषूदनः ॥ नेयमस्तिपुरीलंकानयूयं नचरावणः ॥ यस्यत्विक्ष्वाकुवीरेणबद्धंवैरंमहात्मना ॥ २५ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ संदिष्टोराक्षसेंद्रेणप्रहस्तस्यसुतोबली ॥ जंबुमालीमहादंष्ट्रोनिर्जगामधनुर्धरः ॥ १ ॥ रक्तमाल्यांबरधरःस्रग्वीरुचिरकुंडलः ॥ महान्विवृत्तनयनश्चंडः समरदुर्जयः ॥ २ ॥ धनुःशक्रधनुःप्रख्यंमहद्रुचिरसायकं ॥ विस्फारयाणोवेगेनवज्राशनिसमस्वनं ॥ ३ ॥ तस्यविस्फारघोषेणधनुषोमहतादिशः ॥ प्रदिशश्चनभश्चैवसहसासमपूर्यत ॥ ४ ॥ रथेनखरयुक्तेनतमागतमुदीक्ष्यसः ॥ हनूमान्वेगसंपन्नोजहर्षचननादच ॥ ५ ॥

लाःओघसंख्यातगजबलाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अमरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥५॥ अथजंबुमाल्यागमनंतद्वधश्च संदिष्टइति ॥ १ ॥ २ ॥ धनुर्विस्फारयाणःविस्फारयमाणः विस्फारोज्याघोषः ॥ ३ ॥ समपूर्यत दिगादिसमुदायापेक्षमेकवचनं ॥ ४ ॥ जहर्षस्वबलानु रूपशत्रुप्राप्त्या ॥ ५ ॥

तोरणविटंकःतोरणस्तंभयोरुपरितिर्यक्प्रतिष्ठापितकपोतपालिकादारु ॥ ६ ॥ कर्णीअंकुशाकारायशरविशेषः ॥ ७ ॥ अंबुजंरक्तांबुजं ॥ ८ ॥ तत्तस्यरक्तं स्वक्तइतिशेषः रक्तेनक्षतजे नरंजितंमुखमाकाशेकांचनबिंदुभिःरक्ताशोकपुष्परसबिंदुभिःसिक्तंमहापद्मंमहत्तररक्तपद्ममिवेत्यभूतोपमेयं अशोकःकांचनाढ्यः ॥ ९ ॥ १० ॥ ताडयामासविभेद ॥ ११ ॥ विपन्नं

तंतोरणविटंकस्थंहनूमंतंमहाकपिं ॥ जंबुमालीमहातेजाविव्याधनिशितैःशरैः ॥ ६ ॥ अर्धचंद्रेणवदनेशिरस्येकेनकर्णिना ॥ बाह्वोर्विव्याधनाराचै र्दशभिस्तुकपीश्वरं ॥ ७ ॥ तस्यतच्छुशुभेताम्रंशरेणाभिहतंमुखं ॥ शरदीवांबुजंफुल्लंविद्धंभास्कररश्मिना ॥ ८ ॥ तत्तस्यरक्तंरक्तेनरंजितंशुशुभेमुखं ॥ यथाकाशेमहापद्मंसिक्तंकांचनबिंदुभिः ॥ ९ ॥ चुकोपबाणाभिहतोराक्षसस्यमहाकपिः ॥ ततःपार्श्वेतिविपुलांददर्शमहतींशिलां ॥ १० ॥ तरसातां समुत्पाट्यचिक्षेपजववद्बली ॥ तांशरैर्दशभिःक्रुद्धस्ताडयामासराक्षसः ॥ ११ ॥ विपन्नंकर्मतद्दृष्ट्वाहनूमांश्चंडविक्रमः ॥ सालंविपुलमुत्पाट्यभ्राम यामासवीर्यवान् ॥ १२ ॥ भ्रामयंतंकपिंदृष्ट्वासालवृक्षंमहाबलं ॥ चिक्षेपसुबहून्बाणान्जंबुमालीमहाबलः ॥ १३ ॥ सालंचतुर्भिश्चिच्छेदवानरंपं चभिर्भुजे ॥ उरस्येकेनबाणेनदशभिस्तुस्तनांतरे ॥ १४ ॥ सशरैःपूरिततनुःक्रोधेनमहतावृतः ॥ तमेवपरिघंगृह्यभ्रामयामासवेगितः ॥ १५ ॥ अति वेगोतिवेगेनभ्रामयित्वामहोत्कटः ॥ परिघंपातयामासजंबुमालेर्महोरसि ॥ १६ ॥ तस्यचैवशिरोनास्तिनबाहूजानुनीनच ॥ नधनुर्नरथोनाश्वास्त त्रादृश्यंतनेषवः ॥ १७ ॥ सहतस्तरसातेनजंबुमालीमहारथः ॥ पपातनिहतोभूमौचूर्णितांगइवद्रुमः ॥ १८ ॥ जंबुमालिंसुनिहतंकिंकरांश्चमहाबलान् ॥ चुक्रोधरावणःश्रुत्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ १९ ॥ सरोषसंवर्तितताम्रलोचनःप्रहस्तपुत्रेनिहतेमहाबले ॥ अमात्यपुत्रानतिवीर्यविक्रमान्समादिदेशा शुनिशाचरेश्वरः ॥ २० ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंद०चतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ततस्तेराक्षसेंद्रेणचोदितामंत्रिणःसु ताः ॥ निर्ययुर्भवनात्तस्मात्सप्तसप्तार्चिवर्चसः ॥ १ ॥

व्यर्थीकृतं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नाश्वाःरथेनखरयुक्तेनेत्युक्तेरश्वशब्देनात्रखराउच्यंते ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अनरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरा मायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥५॥ ॥५॥ सप्तार्चिवर्चसःअग्नितुल्यतेजसः आर्षोरेफलोपः ॥ १ ॥

महद्बलंमहतीसेनापरीवारोयेषां कृतास्त्रास्त्रेतिआर्षःसंधिः कृतास्त्राःशिक्षितास्त्राःअस्त्रविदांश्रेष्ठाःपरस्परजयैषिणःअहमहमिकयास्वस्वोत्कर्षापेक्षिणः ॥ २ ॥ ध्वजवद्भिर्विशिष्टध्वजदंड युक्तैः पताकिभिःप्रशस्तपताकावद्भिर्महारथैर्निर्ययुरितिसंबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ शोकसंभ्रांताः निश्चितमरणबुध्द्येतिशेषः ॥ ५ ॥ परस्परसंघर्षाः अहमेवाग्रेइतिपरस्परमभिमानात् तोरण स्थमवस्थितं तत्रस्थितंनिश्चलमित्यर्थः ॥ ६ ॥ सृजंतोविसृजंतः ॥ ७ ॥ संवृताकारःअदृश्यइतियावत् ॥ ८ ॥ वंचयामासस्वस्पर्शरहितांश्चकार तत्रोपायःआशुचरइति स्थिरलक्ष्यंहि

महद्बलपरीवाराधनुष्मंतोमहाबलाः ॥ कृतास्त्रास्त्रविदांश्रेष्ठाःपरस्परजयैषिणः ॥ २ ॥ हेमजालपरिक्षिप्तैर्ध्वजवद्भिःपताकिभिः ॥ तोयदस्वननिर्घोषै र्वाजियुक्तैर्महारथैः ॥ ३ ॥ तप्तकांचनचित्राणिचापान्यमितविक्रमाः ॥ विस्फारयंतःसंहृष्टास्तडित्वंतइवांबुदाः ॥ ४ ॥ जनन्यस्तास्ततस्तेषांविदित्वा किंकरान्हतान् ॥ बभूवुःशोकसंभ्रांताःसबांधवसुहृज्जनाः ॥ ५ ॥ तेपरस्परसंघर्षास्तप्तकांचनभूषणाः ॥ अभिपेतुर्हनूमंतंतोरणस्थमवस्थितं ॥ ६ ॥ सृजंतोबाणवृष्टिंतेरथगर्जितनिःस्वनाः ॥ प्रावृट्कालइवांभोदाविचेरुर्नैर्ऋतांबुदाः ॥ ७ ॥ अवकीर्णस्ततस्ताभिर्हनूमान्शरवृष्टिभिः ॥ अभवत्संवृता कारःशैलराडिववृष्टिभिः ॥ ८ ॥ सशरान्वंचयामासतेषामाशुचरःकपिः ॥ रथवेगांश्चवीराणांविचरन्विमलेंबरे ॥ ९ ॥ सतैःक्रीडन्धनुष्मद्भिर्व्योम्निवी रःप्रकाशते ॥ धनुष्मद्भिर्यथामेघैर्मारुतःप्रभुरंबरे ॥ १० ॥ सकृत्वानिनदंघोरंत्रासयंस्तांमहाचमूं ॥ चकारहनुमान्वेगंतेपुरक्षःसुवीर्यवान् ॥ ११ ॥ तले नाभिहनत्कांश्चित्पादैःकांश्चित्परंतपः ॥ मुष्टिभिश्चाहनत्कांश्चिन्नखैःकांश्चिद्व्यदारयत् ॥ १२ ॥ प्रममाथोरसाकांश्चिदूरुभ्यामपरानपि ॥ केचित्तस्यै वनादेनतत्रैवपतिताभुवि ॥ १३ ॥ ततस्तेष्ववपन्नेषुभूमौनिपतितेषुच ॥ तत्सैन्यमगमत्सर्वंदिशोदशभयार्दितं ॥ १४ ॥ विनेदुर्विस्वरंनागानिपेतुर्भु विवाजिनः ॥ भग्ननीडध्वजच्छत्रैर्भूश्चकीर्णाभवद्रथैः ॥ १५ ॥ स्रवतारुधिरेणाथस्रवंत्योदर्शिताःपथि ॥ विविधैश्चस्वनैर्लंकाननादविकृतंतदा ॥ १६ ॥

सुवेधंभवति रथवेगांश्चवंचयामास ॥ ९ ॥ धनुर्मद्भिरितिपाठेआर्षरुत्वं धनुष्मद्भिरैंद्रधनुर्युक्तैः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ भयार्दितंसत्दशदिशोदुद्रावेतिशेषः ॥ १४ ॥ नीडंरथस्थं रथ्यधिष्ठानस्थानं ॥ १५ ॥ स्रवंत्योनद्यः ननादप्रतिध्वनिनारक्षोराक्षसीध्वनिनाच ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ असूयमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ५ ॥ संवृताकारःनिगृहीतांतर्गतभयः उ त्तमांमतिंधैर्यविषयां ॥ १ ॥ २ ॥ हनूमद्ग्रहणेसंदिदेश व्यग्रान्सर्वत्रकार्येत्वरावतः ॥ ३ ॥ यातगच्छत ॥ ४ ॥ यत्तैःसावधानैः किंचात्रदेशकालविरोधिकर्मनकार्यमित्याह देशकालाविरो धितंतदविरुद्धंतदुचितमितियावत् समाधेयंकार्यं ॥ ५ ॥ यत्तैर्भाव्यमित्यत्रहेतुमाह नहीति तस्यकर्मणातंप्रतितर्कयंस्तंकपिनमन्ये किंतर्हिमन्यसेतत्राह सर्वथेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ महतोभूतस्ये

सतान्प्रवृद्धान्विनिहत्यराक्षसान्महाबलश्चंडपराक्रमःकपिः ॥ युयुत्सुरन्यैःपुनरेवराक्षसैस्तदेववीरोभिजगामतोरणं ॥ १७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामा यणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ हतान्मंत्रिसुतान्बुध्वावानरेणमहात्मना ॥ रावणःसंवृता कारश्चकारमतिमुत्तमां ॥ १ ॥ सविरूपाक्षयूपाक्षौदुर्धर्षंचैवराक्षसं ॥ प्रघसंभासकर्णंचपंचसेनाग्रनायकान् ॥ २ ॥ संदिदेशदशग्रीवोवीरान्नयवि शारदान् ॥ हनूमद्ग्रहणेव्यग्रान्वायुवेगसमान्युधि ॥ ३ ॥ यातसेनाग्रगाःसर्वेमहाबलपरिग्रहाः ॥ सवाजिरथमातंगाःसकपिःशास्यतामिति ॥ ४ ॥ यत्तैश्चखलुभाव्यंस्यात्तमासाद्यवनालयं ॥ कर्मचापिसमाधेयंदेशकालाविरोधितं ॥ ५ ॥ नत्यहंतंकपिंमन्येकर्मणाप्रतितर्कयन् ॥ सर्वथातन्महद्भू तंमहाबलपरिग्रहं ॥ ६ ॥ वानरोयमितिज्ञात्वानहिशुद्ध्यतिमेमनः ॥ नैवाहंतंकपिंमन्येयथेयंप्रस्तुताकथा ॥ ७ ॥ भवेदिंद्रेणवासृष्टमस्मदर्थंतपोब लात् ॥ सनागयक्षगंधर्वदेवासुरमहर्षयः ॥ ८ ॥ युष्माभिःप्रहितैःसर्वैर्मयासहविनिर्जिताः ॥ तैरवश्यंविधातव्यंव्यलीकंकिंचिदेवनः ॥ ९ ॥ तदेवना त्रसंदेहःप्रसह्यपरिगृह्यतां ॥ यातसेनाग्रगाःसर्वेमहाबलपरिग्रहाः ॥ १० ॥ सवाजिरथमातंगाःसकपिःशास्यतामिति ॥ नावमन्योभवद्भिश्चकपि र्धीरपराक्रमः ॥ ११ ॥ दृष्टाहिहरयःशीघ्रंमयाविपुलविक्रमाः ॥ वालीचसहसुग्रीवोजांबवांश्चमहाबलः ॥ १२ ॥

हकःप्रसंगस्तत्राह भवेदिति सनागेति नागादिसहितादेवादयइत्यर्थः ॥ ८ ॥ प्रहितैःसर्वैर्युष्माभिःसहमयाविनिर्जिताअतस्तैरवश्यंनोऽस्माकंकिंचिद्व्यलीकंअप्रियंविधातव्यंविधातुंप्राप्त कालं ॥ ९ ॥ तस्मात्तदेवतत्सृष्टभूतमेवपरिगृह्यतांबध्वाआनीयतां ॥ १० ॥ सवाजिरथेत्यादिपुनर्वचनंस्थैर्यार्थं ॥ ११ ॥ सर्वथामहद्भूतमित्यत्रहेतुंनिश्चायकमाह दृष्टाइति ॥ १२ ॥

ननुत्वद्दृष्टान्यतमएवायंनेत्याह नैवेति यथास्यभीमागतिःसमुद्रप्लवनरूपातथातेषांनैव यथाचास्यतेजआदितथातेषांन ॥ १३ ॥ रूपपरिकल्पनंयथेप्सितरूपपरिग्रहः ॥ १४ ॥ प्रय त्नमित्यार्षंक्लीबत्वं कामंयद्यपीत्यर्थः ॥ १५ ॥ नयज्ञेननीतिज्ञेन आत्मास्वदेहः युद्धसिद्धिर्युद्धेजयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सत्वंचित्तं ॥ २० ॥ दिक्षुसर्वास्ववस्थिताः द्राक् तत्समीपमागंतुंचकिताइतिभावः ॥ २१ ॥ तीक्ष्णामर्मच्छिदः पीतमुखाःफलभागेस्वर्णभूषिताः उत्पलपत्राभाएवनतुतत्पीडार्हाइत्यर्थः ॥ २२ ॥ स्वयंनदन् तेननादेनदिशोनादयन्नित्य

नीलःसेनापतिश्चैवयेचान्येद्विविदादयः॥ नैवतेषांगतिर्भीमानतेजोनपराक्रमः॥ १३ ॥ नमतिर्नबलोत्साहोनरूपपरिकल्पनं॥ महत्सत्वमिदंज्ञेयंक पिरूपंव्यवस्थितं ॥ १४ ॥ प्रयत्नंमहदास्थायक्रियतामस्यनिग्रहः॥ कामंलोकास्त्रयःसेंद्राःससुरासुरमानवाः ॥ १५ ॥ भवतामग्रतःस्थातुंनपर्याप्ता रणाजिरे॥ तथापितुनयज्ञेनजयमाकांक्षतारणे॥ १६ ॥ आत्मारक्ष्यःप्रयत्नेनयुद्धसिद्धिर्हिचंचला॥ तेस्वामिवचनंसर्वेप्रतिगृह्यमहौजसः ॥ १७॥ समुत्पेतुर्महावेगाहुताशसमतेजसः॥ रथैश्चमत्तैर्नागैश्चवाजिभिश्चमहाजवैः ॥ १८ ॥ शस्त्रैश्चनिशितैस्तीक्ष्णैःसर्वैश्चोपहिताबलैः ॥ ततस्तुददृशुर्वी रादीप्यमानंमहाकपिं ॥ १९ ॥ रश्मिमंतमिवोद्यंतंस्वतेजोरश्मिमालिनं॥ तोरणस्थंमहावेगंमहासत्वंमहाबलं॥ २० ॥ महामतिंमहोत्साहंमहाकायं महाभुजं॥ तंसमीक्ष्यैवतेसर्वेदिक्षुसर्वास्ववस्थिताः ॥ २१ ॥ तैस्तैःप्रहरणैर्भीमैरभिपेतुस्ततस्ततः॥ तस्यपंचायसास्तीक्ष्णाःसिताःपीतमुखाःशराः॥ शिरस्युत्पलपत्राभादुर्धरेणनिपातिताः ॥ २२ ॥ सतैःपंचभिराविद्धःशरैःशिरसिवानरः॥ उत्पपातनदन्व्योम्निदिशोदशविनादयन् ॥ २३ ॥ ततस्तुदु र्धरोवीरःसरथःसज्जकार्मुकः॥ किरन्शरशतैर्नैकैरभिपेदेमहाबलः ॥ २४ ॥ सकपिर्वारयामासतंव्योम्निशरवर्षिणं ॥ वृष्टिमंतंपयोदांतेपयोदमिव मारुतः॥ २५ ॥ अर्द्यमानस्ततस्तेनदुर्धरेणानिलात्मजः॥ चकारनिनदंभूयोव्यवर्धतचवीर्यवान् ॥ २६ ॥ सदूरंसहसोत्पत्यदुर्धरस्यरथेहरिः॥ निप पातमहावेगोविद्युद्राशिर्गिराविव ॥ २७ ॥

र्थः उत्पपात तोरणादितिशेषः ॥ २३ ॥ अभिपेदेप्राप्तः २४ ॥ कपिर्व्योम्निस्थितत्वात्तंस्वनादेनहुंकारादिरूपेणवारयामास पयोदांतेजलदात्ययवर्षाकालांते ॥ २५ ॥ २६ ॥ रथेनिपपा तेत्यन्वयः ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ताभ्यांकर्तृभ्यांमुद्गराभ्यांकरणाभ्यामभिहत. ॥ ३० ॥ निहत्यवज्रवक्षस्त्वाद्यथाकृत्य ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ एकतोवस्थितावित्यन्वयः परस्परसाहाय्यबुद्ध्यैकदेशे स्थितावित्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ विक्षतैर्गात्रैरुपलक्षितः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥३८॥३९॥४०॥ ध्वजिनीपतीन्सेनापतीन् परिगृह्याश्रित्य स्थितइतिशेषः कृतक्षणोलब्धावसरः ॥ ४१ ॥ यव

ततःसमथिताष्टाश्वंरथंभग्नाक्षकूबरं॥ विहायन्यपतद्भूमौदुर्धरस्त्यक्तजीवितः॥ २८ ॥ तंविरूपाक्षयूपाक्षौदृष्ट्वानिपतितंभुवि ॥ तौजातरोषौदुर्धर्षा वुत्पेततुररिंदमौ॥ २९ ॥ सताभ्यांसहसोत्प्लुत्यविष्ठितोविमलेंऽबरे॥ मुद्गराभ्यांमहाबाहुर्वक्षस्यभिहतःकपिः ॥ ३० ॥ तयोर्वेगवतोर्वेगंनिहत्यमम् हाबलः॥ निपपातपुनर्भूमौसुपर्णइववेगितः॥ ३१ ॥ ससालवृक्षमासाद्यसमुत्पाट्यचवानरः॥ तावुभौराक्षसौवीरौजघानपवनात्मजः॥ ३२ ॥ त तस्तांस्त्रीन्हतान्ज्ञात्वावानरेणतरस्विना॥ अभिगम्यमहावेगःप्रहस्यप्रघसोबली॥३३॥ भासकर्णश्चसंक्रुद्धःशूलमादायवीर्यवान्॥ एकतःकपिशार्दू लंयशस्विनमवस्थितौ॥ ३४ ॥ पट्टिशेनशिताग्रेणप्रघसःप्रत्यपोथयत् ॥ भासकर्णश्चशूलेनराक्षसःकपिकुंजरं ॥ ३५ ॥ सताभ्यांविक्षतैर्गात्रैरसृ ग्दिग्धतनूरुहः॥ अभवद्वानरःक्रुद्धोबालसूर्यसमप्रभः ॥ ३६ ॥ समुत्पाट्यगिरेःशृंगंसमृगव्यालपादपं ॥ जघानहनुमान्वीरोराक्षसौकपिकुंजरः॥ गिरिशृंगसुनिष्पिष्टौतिलशस्तौबभूवतुः॥ ३७॥ ततस्तेष्ववसन्नेषुसेनापतिषुपंचसु॥ बलंतदवशेषंतुनाशयामासवानरः॥ ३८ ॥ अश्वैरश्वान्गजै र्नागान्योधैर्योधान्रथैरथान् ॥ सकपिर्नाशयामाससहस्राक्षइवासुरान्॥ ३९ ॥ हयैर्नागैस्तुरंगैश्चभग्नाक्षैश्चमहारथैः॥ हतैश्चराक्षसैर्भूमीरुद्धमार्गा समंततः॥ ४० ॥ ततःकपिस्तान्ध्वजिनीपतीन्रणेनिहत्यवीरान्सबलान्सवाहनान्॥ तथैववीरःपरिगृह्यतोरणंकृतक्षणःकालइवप्रजाक्षये॥ ४१ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सेनापतीन्पंचसनुप्रमापि तान्हनूमतासानुचरान्सवाहनान्॥ निशम्यराजासमरोद्धतोन्मुखंकुमारमक्षंप्रसमैक्षताक्षं॥ १ ॥

मानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रमापितान्मारितान् समरोद्धतोन्मुखंसमरोद्ध तश्चासौसमरायोन्मुखश्चतं अक्षंसमक्षमवस्थितमक्षाख्यंकुमारंनिशम्यदृष्ट्वाप्रसमैक्षतदृष्ट्यायुद्धार्थमाज्ञापयामासेत्यर्थः ॥ १ ॥

तदेवाह सइति सदसियज्ञशालायांद्विजातिमुख्यैर्हविषोदीरितःप्रेरितःपावकइवसमुत्पपात ॥ २ ॥ महान्सइत्यन्वयः जांबूनदजालेनतत्समूहेनसंततंव्याप्तं ॥ ३ ॥ उक्तमेवार्थंविशिष्या ह ततइति तपःसंग्रहस्यतपोनुष्ठानस्यसंचयेनसमृद्ध्यार्जितं ॥ ४ ॥ अतएवव्योमचरं असंगचारिणं पर्वतादिष्वपीतिभावः समाहितंसज्जं तूणइषुधिः अष्टसुदिक्षुअसिभिःसहनिबद्धाबंधु राःरथफलकायस्मिंस्तं यथाक्रमंयथास्थानमावेशितंशक्तितोमरंयस्मिंस्तं ॥ ५ ॥ प्रतिपूर्णवस्तुनायुद्धपरिकरवस्तुना शशिसूर्यवर्चसातद्रश्मिवर्चसा हेमदामसहितेनवस्तुनाविराजमानं

सतस्यदृष्ट्यर्पणसंप्रचोदितःप्रतापवान्कांचनचित्रकार्मुकः ॥ समुत्पपाताथसदस्युदीरितोद्विजातिमुख्यैर्हविषेवपावकः ॥ २ ॥ ततोमहान्बालदिवाक रप्रभंप्रतप्तजांबूनदजालसंततं ॥ रथंसमास्थाययौसवीर्यवान्महाहरिंतंप्रतिनैर्ऋतर्षभः ॥ ३ ॥ ततस्तपःसंग्रहसंचयार्जितंप्रतप्तजांबूनदजालचि त्रितं ॥ पताकिनंरत्नविभूषितध्वजंमनोजवाष्टाश्ववरैःसुयोजितं ॥ ४ ॥ सुरासुराधृष्यमसंगचारिणंतडित्प्रभंव्योमचरंसमाहितं ॥ सतूणमष्टासिनि बद्धबंधुरंयथाक्रमावेशितशक्तितोमरं ॥ ५ ॥ विराजमानंप्रतिपूर्णवस्तुनासहेमदाम्नाशशिसूर्यवर्चसा ॥ दिवाकराभंरथमास्थितस्ततःसनिर्जगामा मरतुल्यविक्रमः ॥ ६ ॥ सपूरयन्खंचमहींचसाचलांतुरंगमातंगमहारथस्वनैः ॥ बलैःसमेतैःसहतोरणस्थितंसमर्थमासीनमुपागमत्कपिं ॥ ७ ॥ सतं समासाद्यहरिंहरीक्षणोयुगांतकालाग्निमिवप्रजाक्षये ॥ अवस्थितंविस्मितजातसंभ्रमंसमैक्षताक्षोबहुमानचक्षुषा ॥ ८ ॥ सतस्यवेगंचकपेर्महा त्मनःपराक्रमंचारिषुरावणात्मजः ॥ विचारयन्स्वंचबलंमहाबलोयुगक्षयेसूर्यइवाभिवर्धत ॥ ९ ॥ सजातमन्युःप्रसमीक्ष्यविक्रमंस्थितःस्थिरःसंय तिदुर्निवारणं ॥ समाहितात्माहनुमंतमाहवेप्रचोदयामासशितैःशरैस्त्रिभिः ॥ १० ॥ ततःकपिंतंप्रसमीक्ष्यगर्वितंजितश्रमंशत्रुपराजयोचितं ॥ अ वैक्षताक्षःसमुदीर्णमानसंसबाणपाणिःप्रगृहीतकार्मुकः ॥ ११ ॥

॥ ६ ॥ तोरणस्थितंतोरणाश्रयं आसीनमुपविष्टं ॥ ७ ॥ हरीक्षणःसिंहवत्क्रूरदृष्टिः युगांतकालाग्निवत्प्रजाक्षयेवस्थितं हरिंसमासाद्यतमैवैक्षत विस्मितंचतंजातसंभ्रमंच बालोयंमांयो द्धुमिच्छतीतिविस्मयः रावणपुत्रत्वाच्चतत्रजातादरत्वं ॥ ८ ॥ अभिवर्धत तेजसाअभ्यवर्धतेत्यर्थः ॥ ९ ॥ स्थिरःस्थितःसः प्रसमीक्ष्यविक्रमंसंदर्शनीयपराक्रमं संयतिरणेदुःखंनिवारणं यस्यतंत्रिभिःशरैःप्रचोदयामासयुद्धायप्रेरयामास ॥ १० ॥ ११ ॥

निष्कमुरोभूषणं आशुपराक्रमःतीक्ष्णपौरुषइतियावत् समागमोयुद्धं संभ्रमप्रदोभयप्रदः ॥ १२ ॥ भूमिर्भूमिस्थप्राणिजातंरराස वीर्यप्रवृत्तंसंयुगंवीक्ष्येतिशेषः ॥ १३ ॥ समाधिर्लक्ष्य दर्शनं संयोगःशरसंधानं विमोक्षःसंहितस्यत्यागस्तेषांतत्त्ववित् अताडयत्अपातयत् ॥ १४ ॥ अस्रग्दिग्धश्चासौविवृत्तनेत्रश्च विवृत्तलोचनइतिपाठेअवसरोचितचक्षुरित्यर्थः नवोदि तादित्यसन्निभः रक्तवर्णइत्यर्थः शरांशुमान्स्वमस्तकस्थशररूपांशुमान् अंशुमालाधृत्सूर्यइवव्यराजत ॥ १५ ॥ आपूर्यतव्यवर्धत ॥ १६ ॥ मंदरायस्थत्वेनमध्यंदिनस्थत्वंलक्ष्यते ॥ १७ ॥

सहेमनिष्कांगदचारुकुंडलःसमाससादाशुपराक्रमःकपिं ॥ तयोर्बभूवाप्रतिमःसमागमःसुरासुराणामपिसंभ्रमप्रदः ॥ १२ ॥ ररासभूमिर्नतता पभानुमान्ववौनवायुःप्रचचालचाचलः ॥ कपेःकुमारस्यचवीर्यसंयुगंननादचद्यौरुदधिश्चचुक्षुभे ॥ १३ ॥ सतस्यवीरःसुमुखान्पतत्रिणःसुवर्ण पुंखान्सविषानिवोरगान् ॥ समाधिसंयोगविमोक्षतत्त्वविच्छरानथत्रीन्कपिमूर्ध्न्यताडयत् ॥ १४ ॥ सतैःशरैर्मूर्ध्निसमंनिपातैःक्षरन्नसृग्दिग्धविवृ त्तनेत्रः ॥ नवोदितादित्यनिभःशरांशुमान्व्यराजतादित्यइवांशुमालिकः ॥ १५ ॥ ततःप्लवंगाधिपमंत्रिसत्तमःसमीक्ष्यतंराजवरात्मजंरणे ॥ उद ग्रचित्रायुधचित्रकार्मुकंजहर्षचापूर्यतचाहवोन्मुखः ॥ १६ ॥ समंदराग्रस्थइवांशुमालीविवृद्धकोपोबलवीर्यसंवृतः ॥ कुमारमक्षंसबलंसवाह नंददाहनेत्राग्निमरीचिभिस्तदा ॥ १७ ॥ ततःसबाणासनशक्रकार्मुकःशरप्रवर्षोयुधिराक्षसांबुदः ॥ शरान्मुमोचाशुहरीश्वराचलेबलाहकोवृष्टिमि वाचलोत्तमे ॥ १८ ॥ कपिस्ततस्तंरणचंडविक्रमंप्रवृद्धतेजोबलवीर्यसायकं ॥ कुमारमक्षंप्रसमीक्ष्यसंयुगेननादहर्षाद्घनतुल्यनिःस्वनः ॥ १९ ॥ सबा लभावाद्युधिवीर्यदर्पितःप्रवृद्धमन्युःक्षतजोपमेक्षणः ॥ समाससादाप्रतिमंरणेकपिंगजोमहाकूपमिवावृतंतृणैः ॥ २० ॥ सतेनबाणैःप्रसभंनिपा तितैश्चकारनादंघननादनिःस्वनः ॥ समुत्सहेनाशुनभःसमारुजन्भुजोरुविक्षेपणघोरदर्शनः ॥ २१ ॥ तमुत्पतंतंसमभिद्रवद्बलीसराक्षसानांप्रवरः प्रतापवान् ॥ रथीरथिश्रेष्ठतरःकिरञ्छरैःपयोधरःशैलमिवाश्मवृष्टिभिः ॥ २२ ॥

बाणासनमेवशक्रकार्मुकंयस्यसः ॥ १८ ॥ तेजआदिसायकांताःप्रवृद्धायस्य ॥ १९ ॥ तृणैरावृतंमहाकूपंगजपाननार्थकृतगर्तं ॥ २० ॥ घननादनिःस्वनःमेघशब्दसदृशशब्दः समुत्स हेनसमुत्साहेन ह्रस्वआर्षः भुजयोरूर्वोर्विक्षेपणेनघोरंदर्शनंयस्यसः ॥ २१ ॥ समभिद्रवत्अभ्यद्रवत् ॥ २२ ॥

शरान्विमोक्षयन्व्यर्थीकुर्वन् तदुपायःशरांतरइति ॥ २३ ॥ २४ ॥ एवंशरान्व्यर्थीकुर्वतोऽपिभुजांतरभेदरूपकर्मविशेषतत्त्वज्ञः पराक्रमविशेषेणचिंतयामास ॥ २५ ॥ चिंताप्रकारः अबालवदिति सर्वाहवकर्मशालिनःसर्वप्रकाराहवकर्मशालिनः अत्रास्मिन्कालेऽस्यप्रमापणेमेमतिर्नजायते प्रमापणेमारुतिरत्रजायतेइतिपाठेऽयंजनइतिवक्तृस्वस्यैवहनुमतामारुतिरिति निर्देशः ॥ २६ ॥ समाहितोऽवहितः अतिसहोऽतिरणक्लेशसहः कर्मगुणोदयाद्रणकर्मणोगुणोदयोत्कर्षस्यदर्शनाद्धेतोःपूजितइत्यर्थः ॥ २७ ॥ पराक्रमविषयोत्साहेनविवृद्धमानसंय

सताञ्छरांस्तस्यहरिर्विमोक्षयंश्चचारवीरःपथिवायुसेविते ॥ शरांतरेमारुतवद्विनिष्पतन्मनोजवःसंयतिभीमविक्रमः ॥ २३ ॥ तमात्तबाणासनमाहवोन्मुखंखमास्तृणंतंविविधैःशरोत्तमैः ॥ अवैक्षताक्षंबहुमानचक्षुषाजगामचिंतांसचमारुतात्मजः ॥ २४ ॥ ततःशरैर्भिन्नभुजांतरःकपिःकुमारवर्येणमहात्मनानदन् ॥ महाभुजःकर्मविशेषतत्त्वविद्विचिंतयामासरणेपराक्रमं ॥ २५ ॥ अबालवद्बालदिवाकरप्रभःकरोत्ययंकर्ममहान्महाबलः ॥ नचास्यसर्वाहवकर्मशालिनःप्रमापणेमेमतिरत्रजायते ॥ २६ ॥ अयंमहात्माचमहांश्चवीर्यतःसमाहितश्चातिसहश्चसंयुगे ॥ असंशयंकर्मगुणोदयादयंसनागयक्षैर्मुनिभिश्चपूजितः ॥ २७ ॥ पराक्रमोत्साहविवृद्धमानसःसमीक्षतेमांप्रमुखोग्रतःस्थितः ॥ पराक्रमोह्यस्यमनांसिकंपयेत्सुरासुराणामपिशीघ्रकारिणः ॥ २८ ॥ नखल्वयंनाभिभवेदुपेक्षितःपराक्रमोह्यस्यरणेविवर्धते ॥ प्रमापणंत्वस्यममाद्यरोचतेनवर्धमानोग्निरुपेक्षितुंक्षमः ॥ २९ ॥ इतिप्रवेगंतुपरस्यतर्कयन्स्वकर्मयोगंचविधायवीर्यवान् ॥ चकारवेगंतुमहाबलस्तदामतिंचचक्रेस्यवधेतदानीं ॥ ३० ॥ सतस्यतानष्टवरान्महाहयान्समाहितान्भारसहान्विवर्तने ॥ जघानवीरःपथिवायुसेवितेतलप्रहारैःपवनात्मजःकपिः ॥ ३१ ॥ ततस्तलेनाभिहतोमहारथःसतस्यपिंगाधिपमंत्रिनिर्जितः ॥ सभग्ननीडःपरिवृत्तकूबरःपपातभूमौहतवाजिरंबरात् ॥ ३२ ॥ सतंपरित्यज्यमहारथोरथंसकार्मुकःखड्गधरःखमुत्पतन् ॥ ततोभियोगादृषिरुग्रवीर्यवान्विहायदेहंमरुतामिवालयं ॥ ३३ ॥

स्यतादृशःसन्मांसमीक्षतेनतुकातर्येणेत्यर्थः प्रमुखःवीरमुख्यः ॥ २८ ॥ उपेक्षितोयंननाभिभवेत् अभिभवेदेवेत्यर्थः स्वकर्मयोगंस्वस्यकर्मणियोगंज्ञानबलविशेषावस्थानलक्षणमुपायं ॥ २९ ॥ ३० ॥ विवर्तनेनानाविधमंडलगमने समाहितान्शिक्षितान्वायुसेवितेपथिस्थितःस्थितांश्च ॥ ३१ ॥ नीडंरथ्यधिष्ठानस्थानं ॥ ३२ ॥ मरुतामालयंस्वर्गमुत्पतन्नृषिरिव ॥ ३३ ॥

पतत्रीति गरुडवायुसिद्धसेवितेतंसमेत्यतंपादयोर्जग्राहेत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ समाविध्यभ्रामयित्वा गृह्णइव असंधिल्यपावार्षौ गृहीत्वेवेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ चक्रचरैर्ज्योतिश्चक्रचरैर्महादिभिःसमेत्यसमागतैर्जातविस्मयैर्निरीक्षितइत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ वज्रिसुतोपमंजयंततुल्यं कृतक्षणःपुनर्युद्धेकृतोत्साहः ॥ ३८ ॥ अहलमानः इतिरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिल

कपिस्ततस्तंविचरंतमंबरेपतत्रिराजानिलसिद्धसेविते ॥ समेत्यतंमारुतवेगविक्रमःक्रमेणजग्राहचपादयोर्दृढं ॥ ३४ ॥ सतंसमाविध्यसहस्रशःकपिर्महोरगंगृह्यइवांडजेश्वरः ॥ मुमोचवेगात्पितृतुल्यविक्रमोमहीतलेसंयतिवानरोत्तमः ॥ ३५ ॥ सभग्नबाहूरुकटीपयोधरःक्षरन्नसृङ्निर्मथितास्थिलोचनः ॥ संभिन्नसंधिःप्रविकीर्णबंधनोहतःक्षितौवायुसुतेनराक्षसः ॥ ३६ ॥ महाकपिर्भूमितलेनिपीड्यतंचकाररक्षोधिपतेर्महद्भयं ॥ महर्षिभिश्चक्रचरैःसमागतैःसमेत्यभूतैश्चसयक्षपन्नगैः ॥ सुरैश्चसेंद्रैर्भृशजातविस्मयैर्हतेकुमारेसकपिर्निरीक्षितः ॥ ३७ ॥ निहत्यतंवज्रिसुतोपमंरणेकुमारमक्षंक्षतजोपमेक्षणं ॥ तदेववीरोभिजगामतोरणंकृतक्षणःकालइवप्रजाक्षये ॥ ३८ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततस्तुरक्षोधिपतिर्महात्माहनूमताक्षेनिहतेकुमारे ॥ मनःसमाधायसदेवकल्पंसमादिदेशेंद्रजितंसरोषः ॥ १ ॥ त्वमस्त्रविच्छस्त्रभृतांवरिष्ठःसुरासुराणामपिशोकदाता ॥ सुरेषुसेंद्रेषुचदृष्टकर्मापितामहाराधनसंचितास्त्रः ॥ २ ॥ त्वदस्त्रबलमासाद्यससुराःसमरुद्गणाः ॥ नशेकुःसमरेस्थातुंसुरेश्वरसमाश्रिताः ॥ ३ ॥ नकश्चित्त्रिषुलोकेषुसंयुगेनगतश्रमः ॥ भुजवीर्याभिगुप्तश्चतपसाचाभिरक्षितः ॥ देशकालप्रधानश्चत्वमेवमतिसत्तमः ॥ ४ ॥

केवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मनःसमाधायपुत्रनाशखिन्नमपिचेतोधीरतयाऽप्रकाशितभयंप्रतिष्ठाप्य ॥ १ ॥ पितामहाराधनेनसंचितास्त्रः प्राप्तब्रह्मास्त्रोसीत्यर्थः ॥ २ ॥ सुरेश्वरसमाश्रिताअपिरणेस्थातुंनशेकुः ॥ ३ ॥ कश्चित्त्वदन्योनगतश्रमोन सर्वेप्राप्तश्रमाइत्यर्थः भुजवीर्याभिगुप्तस्तपसाभिरक्षितोदेशकालप्रधानश्चमत्यासत्तमःप्रशस्ततरश्चत्वमेवेत्यन्वयः ॥ ४ ॥

समरेषुकर्तव्यानांकर्मणांमध्येऽशक्यंनास्ति कर्मणाइत्येवपाठःसांप्रदायिकइतिकतकः मतिपूर्वमंत्रणेशास्त्रानुरूपबुद्धिपूर्वकर्तव्यराजकार्यविचारे तेऽकार्यंनास्ति कार्यासाधकविचारो नास्तीत्यर्थः त्रिषुसंग्रहेषुत्रिष्वपिलोकेषु भोक्तृभिःकर्मणासंगृह्यंतइतिसंग्रहालोकास्तेषु तेऽस्त्रबलंसहजंचबलंयेनवेदसकश्चिदपिनास्ति सर्वप्रसिद्धबलद्वयबलवानित्यर्थः ॥ ५ ॥ ममानुरूपंमत्सदृशं रणावमर्देयुद्धसंघर्षे त्वांसमासाद्यप्राप्यमेमनोजयविषयेनिश्चितार्थंसत्श्रमंविषादंनगच्छति त्वद्बलंस्मृत्वाश्वसिमीत्यर्थः ॥ ६ ॥ प्रकृतमाह निहताइति ॥ ७ ॥ हेअरिनि

नतेस्त्यशक्यंसमरेषुकर्मणांनतेस्त्यकार्यंमतिपूर्वमंत्रणे ॥ नसोस्तिकश्चित्त्रिषुसंग्रहेषुनवेदयस्तेऽस्त्रबलंबलंच ॥ ५ ॥ ममानुरूपंतपसोबलंचतेपराक्रमश्चास्त्रबलंचसंयुगे ॥ नत्वांसमासाद्यरणावमर्देमनःश्रमंगच्छतिनिश्चितार्थं ॥ ६ ॥ निहताःकिंकराःसर्वेजंबुमालीचराक्षसः ॥ अमात्यपुत्रावीराश्चपंचसेनाग्रगामिनः ॥ ७ ॥ बलानिसुसमृद्धानिसाश्वनागरथानिच ॥ महोदरश्चशयितःकुमारोक्षश्चसूदितः ॥ नतुतेष्वेवमेसारोयस्त्वय्यरिनिपूदन ॥ ८ ॥ इदंचदृष्ट्वानिहतंमहद्बलंकपेःप्रभावंचपराक्रमंच ॥ त्वमात्मनश्चापिनिरीक्ष्यसारंकुरुष्ववेगंस्वबलानुरूपं ॥ ९ ॥ बलावमर्दैस्त्वयिसन्निकृष्टेयथागतेशाम्यतिशांतशत्रुः ॥ तथासमीक्ष्यात्मबलंपरंचसमारभस्वास्त्रभृतांवरिष्ठ ॥ १० ॥

षूदनत्वयिमेयःसारःउत्कर्षबुद्धिःसतेषुनत्वेवेत्यन्वयः यद्वा मेसारःसर्वजगज्जयसामर्थ्यंसत्वय्येवत्वत्साहाय्यनिमित्तएवनतुतेषु नतुतत्साहाय्यनिमित्तकइत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ गतेयुद्धाय निर्गतेत्वयिसन्निकृष्टेसतिबलावमर्दैरनेकबलप्रमथनैर्हेतुभिःशांतशत्रुरुपशांतबलःशत्रुर्यथाशाम्यतिक्षीणोभवतितथात्मबलंपरबलंचसमीक्ष्यारभस्व बलावमर्दैरितिशांतशत्रुरितिचपाठेइतिकतकः बलावमर्दइतिशांतशत्रोइतिचपठित्वाहेऽस्त्रभृतांवरिष्ठत्वयियुद्धायगतेसन्निकृष्टेहनूमत्समीपंप्राप्तेबलावमर्दःसेनानाशोयथाशाम्यतिनभवतितथारभस्वेत्यर्थइतितीर्थः ॥ १० ॥

अथतत्रसेनादिपरिग्रहोव्यर्थइत्याह नवीरेति हेवीरसेनानमाह्नायतस्तागणशःसंघशश्च्यवंतिपलायंतेनश्यंतिच तथा विशालसारमतितैक्ष्ण्यकाठिन्यवत्अतएववज्रंतत्तुल्यमायुधजालमादायापिनप्रयोजनं गणशःप्रयुक्तस्यतस्यापिप्रच्यवादेव मणशोच्यवंतीत्यत्रोत्वमार्षं कुतस्तत्राह नेति मरुतोपत्यस्यमारुतस्यगतेःसामर्थ्यस्यप्रमाणंपरिच्छेदएतावद्बलंनिग्रहीतुंशक्तइतिपरिच्छेदोनास्ति अतोलोकेनिखिलमपिबलंतस्याकिंचित्करमित्यर्थः किंचाग्निकल्पोग्नितुल्योसौकरणेनशस्त्रादिरूपेणहंतुंनशक्यः जयत्यतिबलोरामइत्येतद्घोषणसमयेहनूमाञ्छत्रुसैन्यानांनिहंतामारुतात्मजइत्युक्तेरिहरावणस्यमारुतस्येत्युक्तिर्नासमंजसा पराक्रमातिशयदर्शनादुत्प्रेक्षामात्रेणतुकिंचिद्भूनमितिप्रागुक्तं केचित्तु गणान्शोचयतीतिगणशोकहनूमांस्तस्मिन्सेनाःनावंतिततोनरक्षंतीत्यर्थइतिवदंति तत्रावतेस्त्रायतिसमानार्थत्वात्पंचमीप्राप्तौसप्तम्यार्षी तवोत्ववत् एवंविशालसारमित्यत्रविशअलसारमितिच्छेदंकुर्वंति अलसारंकुंठसारंवज्रंतत्तुल्यमप्यायुधमादायनविशरणंनप्रविशेतिचव्याचक्षते अलतेर्धातोःपर्याप्त्यर्थत्वेनपर्याप्तसारमितिव्याख्यातुंयोग्यं कुंठेत्यर्थस्यततोऽलाभात् ॥ ११ ॥ किंबलावष्टंभेनगंत

नवीरसेनागणशोच्यवंतिनवज्रमादायविशालसारं ॥ नमारुतस्यास्तिगतिप्रमाणंनचाग्निकल्पःकरणेनहंतुं ॥ ११ ॥ तमेवमर्थंप्रसमीक्ष्यसम्यक्स्वकर्मसाम्याद्धिसमाहितात्मा ॥ स्मरंश्चदिव्यंधनुषोस्त्यवीर्यंव्रजाक्षतंकर्मसमारभस्व ॥ १२ ॥ नखल्वियंमतिश्रेष्ठयत्त्वांसंप्रेपयाम्यहं ॥ इयंचराजधर्माणांक्षत्रस्यचमतिर्मता ॥ १३ ॥ नानाशास्त्रेषुसंग्रामेवैशारद्यमरिंदम ॥ अवश्यमेवबोद्धव्यंकाम्यश्चविजयोरणे ॥ १४ ॥

व्यमितिशंकायांतत्सविशेषमुपदिशति तमिति तंमदुक्तमर्थंएवमेवप्रसमीक्ष्यएवमेवतत्त्वमितिनिश्चित्यस्वकर्मसाम्यात्स्वेनैवकर्मणःप्रकृतकार्यस्यसाम्यात्सिद्धेःसंपादनीयत्वात्त्वंसमाहितात्मासमाहितचित्तोभूत्वाऽस्यविषयेदिव्यंधनुषोवीर्यंदिव्यास्त्रमोक्षसामर्थ्यंस्मरन्निश्चिन्वन्व्रज गत्वाचाक्षतंपरकीयप्रहारहीनंयथाभवतितथाशत्रुपराभवकर्मारभस्व ॥ १२ ॥ हेमतिश्रेष्ठप्रशस्तबुद्धेअहंत्वामतिप्रियंपुत्रमीदृशेसंकटेप्रेषयामि इयंप्रेषणानोचितास्वलु अथापिइयंमतिःराजधर्माणामस्माकंतथाक्षत्रस्यक्षत्रियस्यचमतैवशास्त्रतःसंमतैव ॥ १३ ॥ अथराज्ञःक्षत्रियस्यचकृत्यमाह नानेति नानाशास्त्रेषुधर्मार्थनीत्यादिशास्त्रेषुसंग्रामेचवैशारद्यं संपाद्यमितिशेषः यस्यरणेविजयःकाम्योभवतितेनोक्तंनानाशास्त्रमवश्यंबोद्धव्यमेवेत्यर्थः यद्वा परस्यनानाशास्त्रेषुयद्वैशारद्यमस्तितद्योद्धाअवश्यमेवबोद्धव्यं बुद्ध्वापिरणेस्वस्यविजयःप्रार्थ्यएव अहंजेष्याम्येवेतिबुद्ध्यायुद्धमारभ्यमेवनतुतादृशशत्रोरपिनिवर्तितव्यमित्यर्थः केचित्तुनानाशास्त्रैरितियोद्धव्यमितिचपठित्वानानाशास्त्रकरणकसंग्रामेवैशारद्यंसामर्थ्यंतवास्तिअतस्त्वयाऽवश्यंयोद्धव्यमेवरणेजयश्चप्रार्थनीयएवेतिव्याचक्षते ॥ १४ ॥

दक्षसुताःदेवाः प्रदक्षिणंचकार भर्तारंराजानंरावणं रणायअतित्वरेणातित्वरयागंतुंकृतबुद्धिः ॥ १५॥ स्वगणैरन्यैःसभास्थैराक्षसैः युद्धेउद्धतश्चासौकृतोत्साहश्चसंप्रपद्यतसंगोपयत ॥ १६ ॥ पर्वणीति वर्धमानइतिशेषः ॥ १७ ॥ पक्षिराजोपमैरन्योन्यतुल्यवेगैश्च व्यालैःसर्पैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ शितशल्यांस्तीक्ष्णाग्रान् ॥ २१ ॥ संयतितद्विषयेजातहर्षे दिश

ततःपितुस्तद्वचनंनिशम्यप्रदक्षिणंदक्षसुतप्रभावः ॥ चकारभर्तारमतित्वरेणरणायवीरःप्रतिपन्नबुद्धिः ॥ १५ ॥ ततस्तैःस्वगणैरिष्टैरिंद्रजित्प्रतिपूजितः ॥ युद्धोद्धतकृतोत्साहःसंग्राममंसंप्रपद्यत ॥ १६ ॥ श्रीमान्पद्मविशालाक्षोराक्षसाधिपतेःसुतः ॥ निर्जगाममहातेजाःसमुद्रइवपर्वणि ॥ १७ ॥ स पक्षिराजोपमतुल्यवेगैर्व्यालैश्चतुर्भिःसतुतीक्ष्णदंष्ट्रैः ॥ रथंसमायुक्तमसह्यवेगःसमारुरोहेंद्रजिदिंद्रकल्पः ॥ १८ ॥ सरथीधन्विनांश्रेष्ठःशस्त्रज्ञोऽस्त्रविदांवरः ॥ रथेनाभिययौक्षिप्रंहनूमान्यत्रसोऽभवत् ॥ १९ ॥ सतस्यरथनिर्घोषंज्यास्वनंकार्मुकस्यच ॥ निशम्यहरिवीरोसौसंप्रहृष्टतरोऽभवत् ॥ २० ॥ इंद्रजिच्चापमादायशितशल्यांश्चसायकान् ॥ हनूमंतमभिप्रेत्यजगामरणपंडितः ॥ २१ ॥ तस्मिंस्ततःसंयतिजातहर्षेरणायनिर्गच्छतिबाणपाणौ ॥ दिशश्चसर्वाःकलुषाबभूवुर्मृगाश्चरौद्राबहुधाविनेदुः ॥ २२ ॥ समागतास्तत्रतुनागयक्षामहर्षयश्चक्रचराश्चसिद्धाः ॥ नभःसमावृत्यचपक्षिसंघाविनेदुरुच्चैःपरमप्रहृष्टाः ॥ २३ ॥ आयांतंसरथंदृष्ट्वातूर्णमिंद्रध्वजंकपिः ॥ ननादचमहानादंव्यवर्धतचवेगवान् ॥ २४ ॥ इंद्रजित्सरथंदिव्यमाश्रितश्चित्रकार्मुकः ॥ धनुर्विस्फारयामासतडिदूर्जितनिःस्वनं ॥ २५ ॥ ततःसमेतावतितीक्ष्णवेगौमहाबलौतौरणनिर्विशंकौ ॥ कपिश्चरक्षोधिपतेस्तनूजःसुरासुरेंद्राविवबद्धवैरौ ॥ २६ ॥ सतस्यवीरस्यमहारथस्यधनुष्मतःसंयतिसंमतस्य ॥ शरप्रवेगंव्यहनत्प्रवृद्धश्चचारमार्गेपितुरप्रमेयः ॥ २७ ॥ ततःशरानायततीक्ष्णशल्यान्सुपत्रिणःकांचनचित्रपुंखान् ॥ मुमोचवीरःपरवीरहंतासुसंततान्वज्रसमानवेगान् ॥ २८ ॥ ततःसतत्स्यंदननिःस्वनंचमृदंगभेरीपटहस्वनंच ॥ विकृष्यमाणस्यचकार्मुकस्यनिशम्यघोषंपुनरुत्पपात ॥ २९ ॥

श्चेत्युत्पातवर्णनं रौद्रामृगाःक्रोष्टुप्रभृतयः ॥ २२ ॥ चक्रचरायहाःपरमप्रहृष्टाविनेदुरितिशुभनिमित्तं ॥ २३ ॥ इंद्रध्वजंइंद्राकारचिह्नवत्ध्वजं ॥ २४ ॥ तडिदूर्जितनिःस्वनंतडिन्निभमूर्जितस्वनंच ॥ २५ ॥ २६ ॥ व्यहनत्वंचितवान् ॥ २७ ॥ सुपत्रिणःकंकादिपक्षयुक्तान् सुसंततान्अविरतान् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥८४॥

अभिलक्ष्यस्यअभिमतलक्ष्यस्य लक्ष्यसंग्रहंलक्ष्यत्वेनसंग्रहणं मोक्षयन्मोघीकुर्वन्व्यर्थीकुर्वन्नितियावत् शराणामंतरेषुव्यावर्तत परिवर्ततेस्मेत्यर्थः ॥ ३० ॥ अभिवर्ततअभ्यवर्तत ततःशरमोक्षसमयेपुनरुत्पपात ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ निर्विषहौदुःसहवेगौ ॥ ३३ ॥ अमोघेषुशरेषुसंपतत्स्वपि लक्ष्येलक्ष्यभूतेहनूमति विहन्यमानेशरेभ्यःस्वयमेवमुच्यमाने शरैरभिद्यमानेसतीत्यर्थः हंतेर्गत्यर्थात्कर्मकर्तरिशानच् समाधिसंयोगेनध्यानकारणेनतत्स्वरूपज्ञानायसमाहितात्माएकाग्रचित्तः ॥ ३४ ॥ ततोध्यानानंतरं अवध्योयमितिध्यानेनज्ञात्वा निग्रहार्थंबंधनार्थंबंधनमुद्दिश्य कथंनिगच्छेत्कथंनिश्चेष्टोभवेदितिमतिंविचारंचकार ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ब्रह्मास्त्रेणाप्यवध्यतांज्ञात्वातदस्त्रेणतंनिजग्राहबबंध ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सहनुमान्स्वस्यतदस्त्रबं

शराणामंतरेष्वाशुव्यावर्ततमहाकपिः ॥ हरिस्तस्याभिलक्ष्यस्यमोक्षयँल्लक्ष्यसंग्रहं ॥ ३० ॥ शराणामग्रतस्तस्यपुनःसमभिवर्तत ॥ प्रसार्यहस्तौहनुमानुत्पपातानिलात्मजः ॥ ३१ ॥ तावुभौवेगसंपन्नौरणकर्मविशारदौ ॥ सर्वभूतमनोग्राहिचक्रतुर्युद्धमुत्तमं ॥ ३२ ॥ हनूमतोवेदनराक्षसोंतरंनमारुतिस्तस्यमहात्मनोंऽतरं ॥ परस्परंनिर्विषहौबभूवतुःसमेत्यतौदेवसमानविक्रमौ ॥ ३३ ॥ ततस्तुलक्ष्येसविहन्यमानेशरेष्वमोघेषुचसंपतत्सु ॥ जगाममचिंतांमहतींमहात्मासमाधिसंयोगसमाहितात्मा ॥ ३४ ॥ ततोमतिंराक्षसराजसूनुश्चकारतस्मिन्हरिवीरमुख्ये ॥ अवध्यतांतस्यकपेःसमीक्ष्यकथंनिगच्छेदितिनिग्रहार्थं ॥ ३५ ॥ ततःपैतामहंवीरःसोऽस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ संदधेसुमहातेजास्तंहरिप्रवरंप्रति ॥ ३६ ॥ अवध्योयमितिज्ञात्वातमस्त्रेणास्त्रतत्त्ववित् ॥ निजग्राहमहाबाहुंमारुतात्मजमिंद्रजित् ॥ ३७ ॥ तेनबद्धस्ततोस्त्रेणराक्षसेनसवानरः ॥ अभवन्निर्विचेष्टश्चपपातचमहीतले ॥ ३८ ॥ ततोथबुद्ध्वासतदस्त्रबंधंप्रभोःप्रभावाद्विगताल्पवेगः ॥ पितामहानुग्रहमात्मनश्चविचिंतयामासहरिप्रवीरः ॥ ३९ ॥ ततःस्वायंभुवैर्मंत्रैर्ब्रह्मास्त्रंचाभिमंत्रितं ॥ हनूमांश्चिंतयामासवरदानंपितामहात् ॥ ४० ॥

धंब्रह्मास्त्रबंधंकृतंबुद्ध्वापिप्रभोर्ब्रह्मणःप्रभावाद्वरदानाद्विगताल्पवेगःविगतःअप्राप्तःअल्पोऽपिवेगःपीडायेनतादृशः अभीतचित्तइतियावत् आत्मनःपितामहानुग्रहंमुहूर्तमात्रेणमदस्त्रनिरोधमुक्तिरित्येवंरूपं ॥ ३९ ॥ उक्तमेवार्थंस्पष्टयति ततइति स्वायंभुवैःस्वयंभूदैवत्यैरनेकविधैर्मंत्रैरभिमंत्रितंतत्सिद्धंभवतितादृशंब्रह्मास्त्रंतत्कृतनिरोधंबुद्ध्वापितामहाल्लब्धंवररूपंदानंभागुक्तरूपंचिंतयामास ॥ ४० ॥

लोकगुरोःप्रभावान्मेहनूमतोस्यास्त्रबंधस्यविमोक्षणेशक्तिर्नास्तीत्येवंध्यानेनज्ञात्वा एवमनुभूयमानप्रकारेण ममानेनविहितआत्मयोनेरस्त्रबंधोमयानुवर्तितव्यएषमुहूर्तमात्रंसोढव्यएव ॥ ४१ ॥ विमोक्षशक्तिमुहूर्तानंतरभाविनींतांचिंतयित्वामुहूर्तमात्रंपितामहाज्ञामनुवर्ततेस्म ॥ ४२ ॥ भयंनजायते तत्रहेतुः पितामहेत्यादि आदित्यपासप्रदत्तिसमयएवत्रयानुग्रहःप्रागुक्तः ॥४३॥ मेमहद्गुणदर्शनमस्तीतिशेषः राक्षसेंद्रेणसंवादइति ॥४४॥ निश्चितार्थः उक्तरीत्येतिभावः समीक्ष्यकारीविचारपूर्वकंकार्यकर्ता अभिगतैरभिसृत्यगतैःपरैःप्रसभबलाद्गृहीत्वा परिभर्त्स्यमानःसन्ननाद पीडितइवेतिभावः ॥ ४५ ॥ शणवल्कैस्तज्जन्यरज्जुभिःसंहितैरज्जुरूपेणकृतैर्द्रुमचीरैर्द्रुमवल्कलैः ॥ ४६ ॥ कौतूहलान्मांद्रष्टुंव्यवस्येदितिनिश्चितार्थःनिश्चितकार्य

नमेस्यबंधस्यचशक्तिरस्तिविमोक्षणेलोकगुरोःप्रभावात् ॥ इत्येवमेवंविहितोऽस्त्रबंधोमयात्मयोनेरनुवर्तितव्यः ॥ ४१ ॥ सवीर्यमस्त्रस्यकपिर्विचार्यपितामहानुग्रहमात्मनश्च ॥ विमोक्षशक्तिंपरिचिंतयित्वापितामहाज्ञामनुवर्ततेस्म ॥ ४२ ॥ अस्त्रेणापिहिबद्धस्यभयंममनजायते ॥ पितामहमहेंद्राभ्यांरक्षितस्यानिलेनच ॥ ४३ ॥ ग्रहणेचापिरक्षोभिर्महन्मेगुणदर्शनं ॥ राक्षसेंद्रेणसंवादस्तस्माद्गृह्णंतुमांपरे ॥ ४४ ॥ सनिश्चितार्थःपरवीरहंतासमीक्ष्यकारीविनिवृत्तचेष्टः ॥ परैःप्रसह्याभिगतैर्निगृह्यननादतैस्तैःपरिभर्त्स्यमानः ॥ ४५ ॥ ततस्तेराक्षसादृष्ट्वाविनिश्चेष्टमरिंदमं ॥ बबंधुःशणवल्कैश्चद्रुमचीरैश्चसंहतैः ॥ ४६ ॥ सरोचयामासपरैश्चबंधंप्रसह्यवीरैरभिगर्हणंच ॥ कौतूहलान्मांयदिराक्षसेंद्रोद्रष्टुंव्यवस्येदितिनिश्चितार्थः ॥ ४७ ॥ सबद्धस्तेनवल्केनविमुक्तोस्त्रेणवीर्यवान् ॥ अस्त्रबंधःसचान्यंहिनबंधमनुवर्तते ॥ ४८ ॥ अथेंद्रजित्तंद्रुमचीरबद्धंविचार्यवीरःकपिसत्तमंतं ॥ विमुक्तमस्त्रेणजगामचिंतामन्येनबद्धोप्यनुवर्ततेस्त्रं ॥ ४९ ॥

तत्त्वःसन्नस्यतत्संभाषणापेक्षितत्वात्बंधादिकंरोचयामास ॥ ४७ ॥ अस्त्रबंधमोक्षोपितदैवाजायतइत्याह सइति वल्केनवल्कलेनतज्जन्यरज्ज्वैवबद्धः अस्त्रेणतुविमुक्तः कुतस्तत्राह अस्त्रबंधोमंत्रबंधोन्यंबंधंनानुवर्ततेइतरबंधेनसहनतिष्ठति तस्मिन्सतिमंत्रबंधोनश्यतीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ इममर्थमिंद्रजिदपिज्ञातवानित्याह अथेति अस्त्रेणविमुक्तंविचार्यज्ञात्वा अन्येनबद्धोपिहनुमानस्त्रमनुवर्ततेअस्त्रेणबद्धइववर्ततइत्यपिविचार्यचिंतांजगामेतिसंबंधः नान्येनबंधेस्त्रनुवर्ततेस्त्रमितिपाठेचिंतास्वरूपमिदं राक्षसैःस्वकृतबंधनवशात्स्वेदंजगामेत्यर्थः ॥ ४९ ॥

चिंतामाह अहोइति पाठांतरेचिंतांतरमिदं मयाकृतंमहत्कर्मनिरर्थंकृतंराक्षसैर्यतस्तैर्मंत्रगतिर्नविमृष्टानविचारिता अन्यबंधेमंत्रबंधोनश्यतीतिनज्ञातमित्यर्थः पुनरस्त्रंतदेवप्रयोज्यंतत्राह अस्त्रेब्राह्मेविहतेपुनरन्यदस्त्रंतदस्त्रप्रयोगांतरंनप्रवर्ततेऽतःसर्वेवयंसंशयिताःसंशयितजयाएव मुक्तोयंसर्वानपिहन्यादितिभावः ॥ ५० ॥ अस्त्रविमोक्षंराद्रुमोक्षवदरोक्षतयाज्ञातवानपिहनूमान्नतथाज्ञापयतीत्याह अस्त्रेणेति अवबुध्यतेअंतर्भावितण्यर्थतयानावबोधयतिस्म अस्त्रमोक्षंनप्रकाशयतिस्मेत्यर्थः तैर्बंधैर्लौकिकबंधैः अतएवकृष्यमाणत्वादिगुणकः राक्षसेंद्रस

अहोमहत्कर्मकृतंनिरर्थंनराक्षसैर्मंत्रगतिर्विमृष्टा ॥ पुनश्चनास्त्रेविहतेस्त्रमन्यत्प्रवर्ततेसंशयिताःस्मसर्वे ॥ ५० ॥ अस्त्रेणहनुमान्मुक्तोनात्मानमवबुध्यते ॥ कृष्यमाणस्तुरक्षोभिस्तैश्चबंधैर्निपीडितः ॥ ५१ ॥ हन्यमानस्ततःक्रूरैराक्षसैःकालमुष्टिभिः ॥ समीपंराक्षसेंद्रस्यप्राकृष्यतसवानरः ॥ ५२ ॥ अथेंद्रजित्तंप्रसमीक्ष्यमुक्तमस्त्रेणबद्धंद्रुमचीरसूत्रैः ॥ व्यदर्शयत्तत्रमहाबलंतंहरिप्रवीरंसगणायराज्ञे ॥ ५३ ॥ तंमत्तमिवमातंगंबद्धंकपिवरोत्तमं ॥ राक्षसाराक्षसेंद्रायरावणायन्यवेदयन् ॥ ५४ ॥ कोयंकस्यकुतोवापिकिंकार्यंकोऽभ्युपाश्रयः ॥ इतिराक्षसवीराणांदृष्ट्वासंजज्ञिरेकथाः ॥ ५५ ॥ हन्यतांदह्यतांवापिभक्ष्यतामितिचापरे ॥ राक्षसास्तत्रसंक्रुद्धाःपरस्परमथाब्रुवन् ॥ ५६ ॥ अतीत्यमार्गंसहसामहात्मासतत्ररक्षोधिपपादमूले ॥ ददर्शराज्ञःपरिचारवृद्धान्गृहंमहारत्नविभूषितंच ॥ ५७ ॥ सददर्शमहातेजारावणःकपिसत्तमं ॥ रक्षोभिर्विकृताकारैःकृष्यमाणमितस्ततः ॥ ५८ ॥ राक्षसाधिपतिंचापिददर्शकपिसत्तमः ॥ तेजोबलसमायुक्तंतपंतमिवभास्करं ॥ ५९ ॥ सरोषसंवर्तितताम्रदृष्टिर्दशाननस्तंकपिमन्ववेक्ष्य ॥ अथोपविष्टान्कुलशीलवृद्धान्समादिशत्तंप्रतिमुख्यमंत्रीन् ॥ ६० ॥ यथाक्रमंतैःसकपिश्चपृष्टःकार्यार्थमर्थस्यचमूलमादौ ॥ निवेदयामासहरीश्वरस्यदूतःसकाशादहमागतोस्मि ॥ ६१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

मीपंप्राकृष्यत ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ कस्यसुतइतिशेषः कोऽभ्युपाश्रयःकस्याश्रयेणैवंनिर्भयइत्यर्थः ॥ ५५ ॥ यत्ररावणःस्थितस्तत्रत्याराक्षसाएवमब्रुवन्नित्यर्थः ॥ ५६ ॥ परिचारवृद्धान्वृद्धान्परिचारकानित्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ वक्ष्यमाणसंक्षेपोऽथेति मंत्रीन्मंत्रिणइत्यर्थः ॥ ६० ॥ कार्यंकर्तव्यमर्थस्तत्प्रयोजनंच समाहारद्वंद्वः अर्थस्यमूलमुक्तप्रयोजनप्रवर्तकं उत्तराशयस्तुदूत्यंकृत्यंप्रेरकःसुग्रीवइति ॥ ६१ ॥ यतिमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥

तस्यइंद्रजितः यत्तुरावणस्येति तन्न तेनहनूमतिकस्यापिकर्मणोऽकृतत्वादितिकतकः पुत्रद्वारास्वबंधनकर्मणेत्यर्थइतितीर्थः ॥ १ ॥२॥ वज्रसंयोगेनतद्वद्दनेनसंयुक्तैर्घटितैर्महार्हमणिविग्रहैःबहुमूल्यमणिप्रधानस्वरूपैः ॥ ३ ॥ भक्तिभिःशैवत्रिपुंड्रवद्रचनाविशेषैः ॥ ४ ॥ विचित्रमाश्चर्यभूतैर्दशनच्छदैःप्रलंबंलंबदशनच्छदवंतं ॥ ५॥ शिरोभिर्दशभिरिति हनुमतोदर्शन

ततःसकर्मणातस्यविस्मितोभीमविक्रमः॥ हनूमान्क्रोधताम्राक्षोरक्षोधिपमवैक्षत॥ १ ॥ भ्राजमानंमहार्हेणकांचनेनविराजता॥ मुक्ताजालवृतेनाथमुकुटेनमहाद्युतिं॥ २॥ वज्रसंयोगसंयुक्तैर्महार्हमणिविग्रहैः॥ हैमैराभरणैश्चित्रैर्मनसेवप्रकल्पितैः॥ ३॥ महार्हक्षौमसंवीतरक्तचंदनरूषितं॥ स्वनुलिप्तंविचित्राभिर्विविधाभिश्चभक्तिभिः॥ ४॥ विचित्रंदर्शनीयैश्चरक्ताक्षैर्भीमदर्शनैः ॥ दीप्ततीक्ष्णमहादंष्ट्रंप्रलंबंदशनच्छदैः ॥ ५ ॥ शिरोभिर्दशभिर्वीरोभ्राजमानंमहौजसं॥ नानाव्यालसमाकीर्णैःशिखरैरिवमंदरं॥ ६॥ नीलांजनचयप्रख्यंहारेणोरसिराजता ॥ पूर्णचंद्राभवक्त्रेणसबालार्कमिवांबुदं ॥ ७॥ बाहुभिर्बद्धकेयूरैश्चंदनोत्तमरूषितैः॥ भ्राजमानांगदैर्भीमैःपंचशीर्षैरिवोरगैः ॥ ८ ॥ महतिस्फाटिकेचित्रेरत्नसंयोगचित्रिते॥ उत्तमास्तरणास्तीर्णेसूपविष्टंवरासने ॥ ९ ॥ अलंकृताभिरत्यर्थंप्रमदाभिःसमंततः ॥ वालव्यजनहस्ताभिरारात्समुपसेवितं॥ १०॥ दुर्धरेणप्रहस्तेनमहापार्श्वेनरक्षसा॥ मंत्रिभिर्मंत्रतत्त्वज्ञैर्निकुंभेनचमंत्रिणा ॥ ११ ॥ उपोपविष्टंरक्षोभिश्चतुर्भिर्बलदर्पितं॥ कृत्स्नंपरिवृतंलोकंचतुर्भिरिवसागरैः ॥१२॥ मंत्रिभिर्मंत्रतत्त्वज्ञैरन्यैश्चशुभदर्शिभिः॥ आश्वास्यमानंसचिवैःसुरैरिवसुरेश्वरं॥१३॥ अपश्यद्राक्षसपतिंहनूमानतितेजसं॥वेष्टितंमेरुशिखरेसतोयमिवतोयदं॥ १४॥ सतैःसंपीड्यमानोपिरक्षोभिर्भीमविक्रमैः॥ विस्मयंपरमंगत्वारक्षोधिपमवैक्षत॥१५॥ भ्राजमानंततोदृष्ट्वाहनूमान्राक्षसेश्वरं॥ मनसाचिंतयामासतेजसातस्यमोहितः॥ १६॥ अहोरूपमहोधैर्यमहोसत्वमहोद्युतिः॥ अहोराक्षसराजस्यसर्वलक्षणयुक्तता॥१७॥

कालेरणेइवभीषणरूपकरणादितिबोध्यं ॥ ६ ॥ हारेणोपलक्षितं ॥ ७ ॥ केयूरांगदयोरवांतरविशेषऊह्यः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ चतुर्भिःसागरैःपरिवृतंकृत्स्नंलोकंभूमंडलमिवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ मंत्रीबुद्धिसहायः सचिवःकार्यसहायः ॥ १३ ॥ १४ ॥ रक्षोधिपमवैक्षत नतुरक्षःकृतपीडामित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

सर्वसंपत्तिमतोप्यधर्मवतोमहान्दोषइत्याह यदीति बलवानेवंविधसमृद्धरप्युन्मूलनक्षमोऽधर्मोयद्यस्मिन्नस्यात्तदायंराक्षसेश्वरःशक्रस्यसुरलोकस्यापिविष्णुवद्रक्षितास्यात् यद्वाऽधर्मइत्यर्शआद्यजंतं अयंबलवान्राक्षसेश्वरोयद्यधर्मवान्नस्यात्तदाशक्रस्येत्यादिप्राग्वत् अधर्महतत्वात्तुस्वप्रजानामपिनाशकएवेतिभावः ॥ १८ ॥ केनबिभ्यतीतिपाठे के नइतिपदच्छेदः ॥१९॥२०॥ नरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ ५ ॥ आविष्टःआसीदितिशेषः ॥ १ ॥ ते

यद्यधर्मोनबलवान्स्यादयंराक्षसेश्वरः॥ स्यादयंसुरलोकस्यसशक्रस्यापिरक्षिता॥ १८॥ अस्यक्रूरैर्नृशंसैश्चकर्मभिर्लोककुत्सितैः ॥ सर्वेबिभ्यतिखल्वस्माल्लोकाःसामरदानवाः॥ १९॥ अयंह्युत्सहतेक्रुद्धःकर्तुमेकार्णवंजगत्॥ इतिचिंतांबहुविधामकरोन्मतिमान्कपिः ॥ दृष्ट्वाराक्षसराजस्यप्रभावममितौजसः॥ २० ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनपंचाशःसर्गः॥ ४९॥ ॥ ५॥ तमुद्वीक्ष्यमहाबाहुःपिंगाक्षंपुरतःस्थितं॥ रोषेणमहताविष्टोरावणोलोकरावणः॥ १ ॥ शंकाहतात्माद्ध्यौसकपींद्रंतेजसावृतं॥ किमेषभगवान्नंदीभवेत्साक्षादिहागतः ॥ २ ॥ येनशप्तोस्मिकैलासेमयाप्रहसितेपुरा ॥ सोयंवानरमूर्तिःस्यात्किंस्विद्बाणोपिवाऽसुरः॥ ३॥ सराजारोषताम्राक्षःप्रहस्तंमंत्रिसत्तमं॥ कालयुक्तमुवाचेदंवचोविपुलमर्थवत्॥ ४॥ दुरात्मापृच्छ्यतामेषकुतःकिंवास्यकारणं॥ वनभंगेचकोस्यार्थोराक्षसानांचतर्जने ॥ ५॥ मत्पुरीमप्रधृष्यांवैगमनेकिंप्रयोजनं॥ आयोधनेवाकिंकार्यंपृच्छ्यतामेषदुर्मतिः॥ ६॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाप्रहस्तोवाक्यमब्रवीत्॥ समाश्वसिहिभद्रंतेनभीःकार्यात्वयाकपे॥ ७॥ यदितावत्त्वमिंद्रेणप्रेषितोरावणालयं॥ तत्त्वमाख्याहिमातेभूद्भयंवानरमोक्ष्यसे॥ ८॥ यदिवैश्रवणस्यत्वंयमस्यवरुणस्यच ॥ चाररूपमिदंकृत्वाप्रविष्टोनःपुरीमिमां॥ ९॥

जसावृतंदृष्ट्वेतिशेषः शंकाहतात्मेत्युक्तांशंकामेवाह नंदीवानरमुखएषप्रमथगणाधिपः ॥ २ ॥ शप्तःमन्मुखसदृशमुखैस्तवनाशोभविष्यतीतिशापः बलिसुतोबाणोवामहेश्वरभक्तत्वान्नंदिनाप्रेषितइतिशंका ॥ ३ ॥ कालयुक्तंकालोचितं ॥४॥ कुतआगतइतिशेषः किंवाकारणंकोवास्यप्रेषकइत्यर्थः ॥ ५ ॥ मत्पुरीमुद्दिश्येतिशेषः आयोधनेकिंकरादिभिर्युद्धे यद्वामत्पुरीगमनेमत्पुरीप्राप्तावित्यर्थः आर्षःषष्ठ्यभावः ॥ ६ ॥ ७ ॥ मोक्ष्यसे बंधनादितिशेषः ॥ ८ ॥ चाररूपंचाराणांप्रच्छन्नवेषत्वाच्छद्मकृतवानररूपं ॥ ९ ॥

कुतएवंचितातत्राह नहीति वानरमितीदमर्थार्ण्णंतं ॥ १० ॥ ११ ॥ अथवेति अथचेत्यर्थः यन्निमित्तोयत्प्रयोजनस्तत्कथयस्वेतिसंबंधः एवमुक्तः प्रहस्तेनेतिशेषः रक्षोगणेश्वरंप्रहस्तम लक्षीकृत्यरावणमेवतथाकृत्वाब्रवीदित्युत्तरेणान्वयः ॥१२॥ वरुणस्यवादूतइतिशेषः धनदेनविष्णुनाचनमेसख्यमतस्ताभ्यांचोदितोनास्मि ॥१३॥ एषावानराकृतिर्ममजातिरेवजन्मकृतै व अतोवानरएवाहमिहागतः वानरस्यात्रागमनेकिंप्रयोजनंतत्राह दर्शनइति राक्षसेंद्रस्यतवदर्शनेदर्शननिमित्तमिहागतइत्यर्थः तदिदंतवदर्शनंदुर्लभंप्रकारांतरेणाशक्यलाभमितिज्ञा त्वातवदर्शनार्थैवनंविनाशितं अयंदर्शनोपायोभवत्येवेत्याह ततःवनभंगाद्धेतोरित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ इदानींयुद्धप्रयोजनमाह रक्षणार्थमिति प्रतियुद्धाःमयाप्रतिभटतयास्थित्वाकृत

विष्णुनाप्रेषितोवापिदूतोविजयकांक्षिणा ॥ नहितेवानरंतेजोरूपमात्रंतुवानरं ॥ १० ॥ तत्त्वतःकथयस्वाद्यततोवानरमोक्ष्यसे ॥ अनृतंवदतश्चा पिदुर्लभंतवजीवितं ॥ ११ ॥ अथवायन्निमित्तस्तेप्रवेशोरावणालये ॥ एवमुक्तोहरिवरस्तदारक्षोगणेश्वरं ॥ १२ ॥ अब्रवीन्नास्मिशक्रस्ययमस्य वरुणस्यच ॥ धनदेननमेसख्यंविष्णुनानास्मिचोदितः ॥ १३ ॥ जातिरेवममत्वेषावानरोहमिहागतः ॥ दर्शनेराक्षसेंद्रस्यतदिदंदुर्लभंमया ॥ १४ ॥ वनंराक्षसराजस्यदर्शनार्थेविनाशितं ॥ ततस्तेराक्षसाःप्राप्तावलिनोयुद्धकांक्षिणः ॥ १५ ॥ रक्षणार्थंचदेहस्यप्रतियुद्धामयारणे ॥ अस्त्रपाशैर्नश क्योहंबद्धुंदेवासुरैरपि ॥ १६ ॥ पितामहादेषवरोममापिहिसमागतः ॥ राजानंद्रष्टुकामेनमयास्त्रमनुवर्तितं ॥ १७ ॥ विमुक्तोप्यहमस्त्रेणराक्षसैस्त्व भिवेदितः ॥ केनचिद्रामकार्येणआगतोस्मितवांतिकं ॥ १८ ॥

युद्धाः नन्वेवंभाविबंधाद्यपर्यालोच्यकथंयुद्धंकृतंतत्राहास्त्रेति अस्त्रैर्ब्रह्मास्त्रादैः पाशैर्यमपाशादैः एवंचेतरपाशकथापिदूरापास्तेत्युक्तं देवासुरैर्मिलितैरपीत्यर्थः ॥ १६ ॥ कुतस्तवैवंबलंत त्राह पितामहादिति तदनुग्रहादित्यर्थः ममापिनतुकेवलंतवैवेत्यर्थः एषवरइति बलविशेषरूपइत्यर्थः तर्हिकथंबंधनमुपगतंतत्राह राजानमिति अस्त्रंब्रह्मास्त्रं अनुवर्तितंनिवृत्तमप्यनुव र्तितमिव ॥ १७ ॥ तदेवाह विमुक्तइति विमुक्तोपिसास्त्रइवअभिवेदितःआनीयतवज्ञापितः एवंपीडामनुभूयममदर्शनेकिंप्रयोजनंतत्राह केनचिदिति रामकार्येणेतिपाठःपांक्तः ॥१८॥

रामस्यतवचकःसंबंधस्तत्राह दूतइति ननुरामदूतेनापिसीतान्वेषणमेवकार्यंएवंप्रयासेनमद्दर्शनेकिंफलंतत्राह श्रूयतामिति वचनंसंदेशवचनं तत्कथनार्थमयंप्रयासइतिभावः ॥ १९ ॥ धयमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचाशःसर्गः ॥५०॥ ॥७॥ अथसुग्रीवसंदेशकथनव्याजेनसामदंडान्यतरविषयत्वनिश्च यायन्यायानुसारीनवेतिजिज्ञासति तमित्यादि ॥ १ ॥ भ्राताहरीशइतिस्नेहप्रकाशिकालोकोक्तिः कुशलमब्रवीदप्राक्षीदित्यर्थः ॥ २ ॥ क्षमंसुखसंपादकं ॥३॥ अथसंदेशंवक्तुमुपोद्घातो

दूतोहमितिविज्ञायराघवस्यामितौजसः ॥ श्रूयतामेववचनंममपथ्यमिदंप्रभो ॥ १९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०सुं०पंचाशःसर्गः ॥५०॥ ॥७॥ तंसमीक्ष्यमहासत्वंसत्ववान्हरिसत्तमः ॥ वाक्यमर्थवदव्यग्रस्तमुवाचदशाननं ॥ १ ॥ अहंसुग्रीवसंदेशादिहप्राप्तस्तवांतिके ॥ राक्षसेशहरीशस्त्वां भ्राताकुशलमब्रवीत् ॥ २ ॥ भ्रातुःशृणुसमादेशंसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ धर्मार्थसहितंवाक्यमिहचामुत्रचक्षमं ॥३॥ राजादशरथोनामरथकुंजरवा जिमान् ॥ पितेवबंधुर्लोकस्यसुरेश्वरसमद्युतिः ॥ ४ ॥ ज्येष्ठस्तस्यमहाबाहुःपुत्रःप्रियतरःप्रभुः ॥ पितुर्निदेशान्निष्क्रांतःप्रविष्टोदंडकावनं ॥ ५ ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयासहभार्यया ॥ रामोनाममहातेजाधर्म्यंपंथानमाश्रितः ॥ ६ ॥ तस्यभार्याजनस्थानेभ्रष्टासीतेतिविश्रुता ॥ वैदेहस्यसु ताराज्ञोजनकस्यमहात्मनः ॥ ७ ॥ मार्गमाणस्तुतांदेवींराजपुत्रःसहानुजः ॥ ऋष्यमूकमनुप्राप्तःसुग्रीवेणचसंगतः ॥ ८ ॥ तस्यतेनप्रतिज्ञातंसीता याःपरिमार्गणं ॥ सुग्रीवस्यापिरामेणहरिराज्यंनिवेदितुं ॥ ९ ॥ ततस्तेनमृधेहत्वाराजपुत्रेणवालिनं ॥ सुग्रीवःस्थापितोराज्येहर्यृक्षाणांगणेश्वरः ॥ १० ॥ त्वयाविज्ञातपूर्वश्चवालीवानरपुंगवः ॥ सतेननिहतःसंख्येशरेणैकेनवानरः ॥ ११ ॥ ससीतामार्गणेव्यग्रःसुग्रीवःसत्यसंगरः ॥ हरीन्संप्रे षयामासदिशःसर्वाहरीश्वरः ॥ १२ ॥ तांहरीणांसहस्राणिशतानिनियुतानिच ॥ दिक्षुसर्वासुमार्गंतेह्यधश्चोपरिचांबरे ॥ १३ ॥

राजेति पितेवबंधुः रक्षकइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ भ्रष्टाम्रतापहृतावेतिविशिष्यनज्ञातमित्यर्थः ॥ ७ ॥ तांमार्गमाणःसरामःऋष्यमूकंप्राप्तःसुग्रीवेणसंगतश्च अनेनैवज्ञायतेनेदंसुग्रीवसं देशवाक्यं तदाहिमयाचैवसुसंगतइत्येववदेत् ॥ ८ ॥ निवेदितुंप्रतिज्ञातमित्यनुकर्षः ॥९॥१०॥ त्वयाविज्ञातपूर्वोवालीतिरावणंप्रतिमर्मोक्तिः तेनरामबलातिशयबोधनं ॥११॥१२॥१३॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ त्वांदिदृक्षुरिहागतइतिपाठः त्वांसुग्रीवभ्रातररावणं तस्मिन्दृष्टेसर्वलोकवृत्तांतज्ञःससीतागतिंवक्ष्यतीतिसुग्रीवेणोक्तत्वात्त्वांदिदृक्षुरिहागतः दैवात्संगृपरिगंगापातवत्तवगृहेभ्रमतामयाजानकीदृष्टा ॥ १६ ॥ अतःपरंयद्वक्तव्यंमित्रपक्षस्यतद्वदामीत्याह तद्भवानिति दृष्टधर्मार्थःधर्मार्थतत्त्वसाक्षात्कारवान् तपःकृतपरिग्रहःतपोबलजातधनधान्यादिपरिग्रहः यतएतादृशस्त्वमतःपरदारानुपरोद्धुंनार्हसि दृष्टधर्मार्थतत्त्वत्वादेवमहाप्राज्ञत्वं ॥१७॥ नन्वनेनममकाहानिस्तत्राह नहीति धर्मविरुद्धत्वादेवबह्वपायेषुबह्वनर्थकारणेषु ननुसर्वापायप्रतीकारसमर्थस्यकिमनयाबिभीषिकयेत्यतआह मूलघातिषु समूलंनष्टस्यकथंप्रतीकारसामर्थ्यमितिभावः ॥१८॥ मूलघातित्वमेवप्रपंचयति कश्चेति ॥१९॥ विप्रेतविप्रते व्यलीकमपराधं॥२०॥ तत्तस्मात्रिकालहितं सीतादानेनपूर्वापराधनाशात्वर्तमानैश्वर्याविरोधात्भाविशुभहेतुत्वाच्चत्रिकालहितत्वं अर्थानुयायिनीतिशास्त्रानुगतं वाक्यंमयोच्यमानं नरशार्दूलेतिपा

वैनतेयसमाःकेचित्केचित्तत्रानिलोपमाः ॥ असंगगतयःशीघ्राहरिवीरामहाबलाः ॥ १४ ॥ अहंतुहनुमान्नाममारुतस्यौरसःसुतः ॥ सीतायास्तुकृतेतूर्णंशतयोजनमायतं ॥ १५ ॥ समुद्रंलंघयित्वैवत्वांदिदृक्षुरिहागतः ॥ भ्रमताचमयादृष्टागृहेतेजनकात्मजा ॥ १६ ॥ तद्भवान्दृष्टधर्मार्थस्तपःकृतपरिग्रहः ॥ परदारान्महाप्राज्ञनोपरोद्धुंत्वमर्हसि ॥ १७ ॥ नहिधर्मविरुद्धेषुबह्वपायेषुकर्मसु ॥ मूलघातिषुसज्जंतेबुद्धिमंतोभवद्विधाः ॥ १८ ॥ कश्चलक्ष्मणमुक्तानांरामकोपानुवर्तिनां ॥ शराणामग्रतःस्थातुंशक्तोदेवासुरेष्वपि ॥ १९ ॥ नचापित्रिषुलोकेषुराजन्विद्येतकश्चन ॥ राघवस्यव्यलीकंयःकृत्वासुखमवाप्नुयात् ॥ २० ॥ तत्रिकालहितंवाक्यंधर्म्यमर्थानुयायिच ॥ मन्यस्वनरशार्दूलजानकीप्रतिदीयतां ॥ २१ ॥ दृष्टाहीयंमयादेवीलभ्यंयदिहदुर्लभं ॥ उत्तरंकर्मयच्छेषंनिमित्तंतत्रराघवः ॥ २२ ॥ लक्षितेयंमयासीतातथाशोकपरायणा ॥ गृहेयांनाभिजानासिपंचास्यामिवपन्नगीं ॥ २३ ॥ नेयंजरयितुंशक्यासासुरैरमरैरपि ॥ विषसंसृष्टमत्यर्थंभुक्तमन्नमिवौजसा ॥ २४ ॥

ठः पाठइतिकतकः पुरुषश्रेष्ठइत्यर्थः तदेववाक्यमाह जानकीप्रतिदीयतामिति ॥२१॥ अत्रसीतानास्तीत्यपन्हवस्त्वशक्यइत्याह दृष्टाहीति यतस्त्वद्गृहेमयादृष्टाऽतोपलापोऽशक्यइतिभावः किंचयद्वानरकोटिभिरपिदुर्लभंसीतादर्शनंतन्मयालब्धं अतःशेषंशिष्टंयदुत्तरंकर्मसीतानयनरूपंतत्रतत्साधनेराघवःसएवनिमित्तंकारणं मत्कृत्यंत्वन्विष्यनिवेदनमात्रमितिभावः ॥ २२ ॥ पुनारावणहितमाह लक्षितेति पन्नगीमिवस्वनाशिकांयांनजानासिसामयाशोकपरायणालक्षिता तदीयशोकाग्निनैवपन्नगीविषाग्निनेवत्वन्नगरंदग्धंभविष्यतीतिभावः॥२३॥ ओजसाआहारशक्तिबलेन ॥ २४ ॥

तपःसंतापेनतपःकरणेनयोलब्धोधर्मपरिग्रहोधर्मसाध्यःपरिग्रहऐश्वर्यंआत्मप्राणपरिग्रहश्चआत्मप्राणानांचिरकालंपरिग्रहआयुर्वृद्धिश्चसपरदारपरिग्रहरूपपरमाधर्मेणनाशयितुंनन्याय्यः ॥ २५ ॥ अपिचयांदेवाद्यवध्यतांमन्यसेतत्रापितपोजन्यसुकृतमेवकारणमतोधर्महानिर्नकार्येतिवदति अवध्यतामिति तत्रापिअयंमहानयमेवतपोमयधर्मस्कंधएवहेतुरित्यर्थः ॥ २६ ॥ किंचदेवाद्यवध्यस्यापिप्राणत्राणंदुष्करमित्याह सुग्रीवइति यस्माद्वरग्रहणवेलायांत्वच्छंकितहंतृभ्योऽन्यएवायंरामश्चातस्तस्मात्सुग्रीवात्तेप्राणत्राणेसामर्थ्यंनास्तीतिभावः ॥ २७ ॥ ननुतपोबलान्मेसर्वतोजयोभविष्यतीत्यतआह नत्विति यःपुमानधर्मफलसंहितबलवत्तयाफलोन्मुखाधर्मसंबद्धस्तंपुरुषंधर्मोपसंहारमपिधर्मोपसंग्रहवंतमपिनत्वन्वेति धर्मफलमितिशेषः किंतुतदेवफलंफलोन्मुखाधर्ममेवान्वेति ननुधर्मबलादधर्मनाशोभविष्यतीत्यत्राह धर्मश्चेति उत्कटोऽधर्मोत्तरभावीधर्मःअधर्मस्यनाशनः चादुत्कटाधर्मोधर्मनाशकः

तपःसंतापलब्धस्तेसोयंधर्मपरिग्रहः ॥ नसनाशयितुंन्याय्यआत्मप्राणपरिग्रहः ॥ २५ ॥ अवध्यतांतपोभिर्यांभवान्समनुपश्यति ॥ आत्मनःसासुरैर्देवैर्हेतुस्तत्राप्ययंमहान् ॥ २६ ॥ सुग्रीवोनचदेवोयंनयक्षोनचराक्षसः ॥ मानुषोराघवोराजन्सुग्रीवश्चहरीश्वरः ॥ तस्मात्प्राणपरित्राणंकथंराजन्करिष्यसि ॥ २७ ॥ नतुधर्मोपसंहारमधर्मफलसंहितं ॥ तदेवफलमन्वेतिधर्मश्चाधर्मनाशनः ॥ २८ ॥ प्राप्तंधर्मफलंतावद्भवतानात्रसंशयः ॥ फलमस्याप्यधर्मस्यक्षिप्रमेवप्रपत्स्यसे ॥ २९ ॥ जनस्थानवधंबुद्ध्वावालिनश्चवधंतथा ॥ रामसुग्रीवसख्यंचबुद्ध्यस्वहितमात्मनः ॥ ३० ॥

एवंचास्याधर्मस्यत्वत्कृतसकलधर्मापेक्षयोत्कटत्वादुत्तरकालत्वाच्चायमेवत्वयाप्राक्संचितस्यसकलधर्मस्यनाशकइतिभावः केचित्तुधर्मोपसंहारमधर्मफलसंहितमितिपाठः धर्मोपसंहारंधर्ममुपसंक्रियतेनेनेतिधर्मफलंसुखंतदधर्मफलसंहितंनसंभवति अधर्मफलेनदुःखेनसहानुभवंनभवति तत्तस्मादेवफलमन्वेति धर्मोधर्मफलंसुखमेवान्वेति एवमधर्मोदुःखंदुःखरूपंफलमेवान्वेति अग्रेधर्मोनाधर्मनाशनइतिपाठः पूर्वकृतोधर्मोऽधर्मस्येदानींकृतस्यननाशनश्चादधर्मोपिधर्मनाशनोनेत्यर्थइतिवदंति तत्रार्थसामंजस्यंव्युत्पन्नैर्विभाव्यं ॥ २८ ॥ ननुकिंमेधर्मोव्यर्थएवनेत्याह प्राप्तमिति तावत्प्रथमं इतःपूर्वमितियावत् अस्यपरदारहरणरूपस्य क्षिप्रमेवप्रपत्स्यसे अत्युत्कटैःपुण्यपापैरितिन्यायादितिभावः ॥ २९ ॥ अतःस्वहितंचिंतयेत्याह जनस्थानेति सख्यंचबुद्ध्वाआत्मनोहितंबुद्ध्यस्वेत्यन्वयः ॥ ३० ॥

नन्वेवंकटुवादिनस्तवकोरक्षकइतिचेत्तत्राह कामममिति यथेष्टमित्यर्थः तर्हिकुतस्तन्नाशंनकरोषीत्यत्राह तस्ययस्याहंदूतस्तस्यरामस्यएषःमत्कर्तृकलंकानाशविषयोनिश्चयोन स्वा म्याज्ञांविनातदनुष्ठानमशक्यमितिभावः ॥ ३१ ॥ तदीयनिश्चयाभावंस्पष्टयति रामेणेति स्वामिनास्वकर्तव्यत्वेनप्रतिज्ञातस्यार्थस्यसेवकेनानुष्ठानमयुक्तंकर्तुमितिभावः ॥ ३२ ॥ उक्त मेवार्थंदार्ढ्यायपुनरप्याह अपकुर्वन्निति ॥ ३३ ॥ कालरात्रीमहाप्रलयकर्त्रीभगवतःशक्तिः ॥ ३४ ॥ विग्रहःशरीरं स्कंधावसक्तेनस्कंधसंबद्धकरणेन आत्मनिआत्मत्राणे ॥ ३५ ॥ द

कामंखल्वहमप्येकःसवाजिरथकुंजरां ॥ लंकांनाशयितुंशक्तस्तस्यैषतुननिश्चयः ॥ ३१ ॥ रामेणहिप्रतिज्ञातंहर्यृक्षगणसन्निधौ ॥ उत्सादनममित्रा
णांसीतायैस्तुप्रधर्षिता ॥ ३२ ॥ अपकुर्वन्हिरामस्यसाक्षादपिपुरंदरः ॥ नसुखंप्राप्नुयादन्यःकिंपुनस्त्वद्विधोजनः ॥ ३३ ॥ यांसीतेत्यभिजानामियें
यंतिष्ठतितेगृहे ॥ कालरात्रीतितांविद्धिसर्वलंकाविनाशिनीं ॥ ३४ ॥ तदलंकालपाशेनसीताविग्रहरूपिणा ॥ स्वयंस्कंधावसक्तेनक्षेममात्मनिचिं
त्यतां ॥ ३५ ॥ सीतायास्तेजसादग्धांरामकोपप्रदीपितां ॥ दह्यमानामिमांपश्यपुरींसाट्टप्रतोलिकां ॥ ३६ ॥ स्वानिमित्राणिमंत्रींश्चज्ञातीन्भ्रातॄन्सु
तान्हितान् ॥ भोगान्दारांश्चलंकांचमाविनाशमुपानय ॥ ३७ ॥ सत्यंराक्षसराजेंद्रशृणुष्ववचनंमम ॥ रामदासस्यदूतस्यवानरस्यविशेषतः ॥ ३८ ॥
सर्वांल्लोकान्सुसंहृत्यसभूतान्सचराचरान् ॥ पुनरेवतथास्रष्टुंशक्तोरामोमहायशाः ॥ ३९ ॥ देवासुरनरेंद्रेषुयक्षरक्षोरगेषुच ॥ विद्याधरेषुनागेषु
गंधर्वेषुमृगेषुच ॥ ४० ॥ सिद्धेषुकिन्नरेंद्रेषुपतत्रिषुचसर्वतः ॥ सर्वत्रसर्वभूतेषुसर्वकालेषुनास्तिसः ॥ ४१ ॥ योरामंप्रतियुध्येतविष्णुतुल्यपराक्र
मं ॥ सर्वलोकेश्वरस्येहकृत्वाविप्रियमीदृशं ॥ रामस्यराजसिंहस्यदुर्लभंतवजीवितं ॥ ४२ ॥ देवाश्चदैत्याश्चनिशाचरेंद्रगंधर्वविद्याधरनागयक्षाः ॥
रामस्यलोकत्रयनायकस्यस्थातुंनशक्ताःसमरेषुसर्वे ॥ ४३ ॥

ह्यमानां वर्तमानसमीपेलट् प्रतोलिकावीथिः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ विशेषतःनिष्कृष्योच्यमानंवचनमित्यर्थः रामदासस्येत्यादिविशेषणत्रयेणराममहिमवेत्तृत्वंस्वस्यपरोक्तवाक्यानुवादपूर्वंहि तोपदेशाधिकारंनररक्षोतिरिक्तजात्यंतरत्वेनापक्षपाततोन्याय्यवक्तृत्वंचसूचितं ॥ ३८ ॥ सभूतान्सर्वजातीयप्राणिसहितान् अनेनजगत्स्थित्युत्पत्तिसंहारकर्तृत्वंबोधितं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सर्वत्रदेशे ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ उक्तमेवार्थंदार्ढ्यायपुनराह देवाश्चेति ॥ ४३ ॥

रामद्रुहोदेवताभिरपिनत्राणमित्याह ब्रह्मेत्यादि ब्रह्मास्वयंभूरित्यनेनहिरण्यगर्भःसर्वादिरुक्तः चतुराननस्ततःप्राप्तस्रष्टृत्वाधिकारः त्रिनेत्रस्त्रिपुरांतकोरुद्रोवेत्यनेनसंहाराधिकारी सुरनाय कोमहेंद्रोमहैश्वर्यवानिंद्रउपेंद्रोविष्णुःपालनाधिकारी एवंत्रिमूर्तिभिरपिरक्षानसिद्ध्यति रामस्यैवत्रिमूर्तित्वात् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ मघमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिल केवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ५ ॥ सइति ॥ १ ॥ दौत्यंस्वीयंदूतकर्मयथावन्निवेदितवतोहनूमतोऽवध्यत्वंमत्वारावणाज्ञप्तंवधंनानुमेने

ब्रह्मास्वयंभूश्चतुराननोवारुद्रस्त्रिनेत्रस्त्रिपुरांतकोवा ॥ इंद्रोमहेंद्रःसुरनायकोवास्थातुंनशक्तायुधिराघवस्य ॥ ४४ ॥ ससौष्ठवोपेतमदीनवादिनःक
पेर्निशम्याप्रतिमोऽप्रियंवचः ॥ दशाननःकोपविवृत्तलोचनःसमादिशत्तस्यवधंमहाकपेः ॥ ४५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि
काव्येसुंदरकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ सतस्यवचनंश्रुत्वावानरस्यमहात्मनः ॥ आज्ञापयद्वधंतस्यरावणः
क्रोधमूर्च्छितः ॥ १ ॥ वधेतस्यसमाज्ञप्तेरावणेनदुरात्मना ॥ निवेदितवतोदौत्यंनानुमेनेविभीषणः ॥ २ ॥ तंरक्षोधिपतिंक्रुद्धंतच्चकार्यमुपस्थितं ॥ वि
दित्वाचिंतयामासकार्यंकार्यविधौस्थितः ॥ ३ ॥ निश्चितार्थस्ततःसाम्नापूज्यंशत्रुजिदग्रजं ॥ उवाचहितमत्यर्थंवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ ४ ॥ क्षमस्वरोषं
त्यजराक्षसेंद्रप्रसीदमेवाक्यमिदंशृणुष्व ॥ वधंनकुर्वंतिपरावरज्ञादूतस्यसंतोवसुधाधिपेंद्राः ॥ ५ ॥ राजन्धर्मविरुद्धंचलोकवृत्तेश्चगर्हितं ॥ तववा
सदृशंवीरकपेरस्यप्रमापणं ॥ ६ ॥ धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चराजधर्मविशारदः ॥ परावरज्ञोभूतानांत्वमेवपरमार्थवित् ॥ ७ ॥ गृह्यंतेयदिरोषेणत्वादृशोपि
विचक्षणाः ॥ ततःशास्त्रविपश्चित्त्वंश्रमएवहिकेवलं ॥ ८ ॥ तस्मात्प्रसीदशत्रुघ्नराक्षसेंद्रदुरासद ॥ युक्तायुक्तंविनिश्चित्यदूतदंडोविधीयतां ॥ ९ ॥ वि
भीषणवचःश्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः ॥ कोपेनमहताविष्टोवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १० ॥

॥ २ ॥ तच्चकार्यंदूतवधरूपं कार्यविधौउचितकृत्यसंपादनेस्थितः निश्चितबुद्धिरित्यर्थः ॥ ३ ॥ शत्रुजितंचतमग्रजंच ॥ ४ ॥ प्रतिज्ञांत्यजरोषंक्षमस्वेत्यन्वयः परावरज्ञाःसर्वकार्यविषय कोत्कर्षापकर्षज्ञाःसंतोदूतस्यवधंनकुर्वंति ॥ ५ ॥ लोकवृत्तेर्लौकिकव्यवहारस्य प्रमापणंवधः ॥ ६ ॥ कृतज्ञत्वेनापकारिण्येववधोन्याय्योनतादृशेस्मिन् ॥ ७ ॥ त्वादृशइतिकिन्नंतबहुव चनं शास्त्रविपश्चित्त्वंशास्त्रपांडित्यसंपादनश्रमःकेवलंश्रमएवव्यर्थप्रयासएवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ दूतदंडःदूतेविहितोदंडः ॥ ९ ॥ १० ॥

पापकारिणंराजद्रोहिणं ॥ ११ ॥ अधर्मस्यमूलंअधर्ममूलं दाषोऽपकीर्तिरूपः ॥ १२ ॥ समयेषुस्वस्वामिनियोगानुष्ठानकालेषु ॥ १३ ॥ १४ ॥ मौंड्यंमुंडनं लक्षणसन्निपातःदूतयोग्यांकनसंभूतइतितीर्थः वैरूप्यादीनामेकैकंवा तथालक्षणानांसन्निपातःसर्वानुष्ठानंवेत्यर्थइत्यन्ये नोऽस्माकंश्रुतोपिनास्ति दर्शनंतुदूरापास्तमितिभावः ॥ १५ ॥ परावरप्रत्ययनिश्चिता

नपापानांवधेपापंविद्यतेशत्रुसूदन॥ तस्मादिमंवधिष्यामिवानरंपापकारिणं ॥ ११ ॥ अधर्ममूलंबहुदोषयुक्तमनार्यजुष्टंवचनंनिशम्य ॥ उवाच वाक्यंपरमार्थतत्त्वंविभीषणोबुद्धिमतांवरिष्ठः॥ १२ ॥ प्रसीदलंकेश्वरराक्षसेंद्रधर्मार्थतत्त्वंवचनंशृणुष्व ॥ दूतानवध्याःसमयेषुराजन्सर्वेषुसर्वत्रवदंतिसंतः॥ १३ ॥ असंशयंशत्रुरयंप्रवृद्धःकृतंह्यनेनाप्रियमप्रमेयं॥ नदूतवध्यांप्रवदंतिसंतोदूतस्यदृष्टाबहवोहिदंडाः॥ १४॥ वैरूप्यमंगेषुकशाभिघातोमौंड्यंतथालक्षणसन्निपातः॥ एतान्हिदूतेप्रवदंतिदंडान्वधस्तुदूतस्यननःश्रुतोस्ति॥ १५॥ कथंचधर्मार्थविनीतबुद्धिःपरावरप्रत्ययनिश्चितार्थः भवद्विधःकोपवशेहितिष्ठेत्कोपंनगच्छंतिहिसत्त्ववंतः॥ १६ ॥ नधर्मवादेनचलोकवृत्तेनशास्त्रबुद्धिग्रहणेषुवापि ॥ विद्येतकश्चित्तववीरतुल्यस्त्वंह्युत्तमःसर्वसुरासुराणां॥ १७॥ "पराक्रमोत्साहमनस्विनांचसुरासुराणामपिदुर्जयेन॥ त्वयाप्रमेयेणसुरेंद्रसंघाजिताश्चयुद्धेष्वसकृन्नरेंद्राः॥ १ ॥ इत्थंविधस्यामरदैत्यशत्रोःशूरस्यवीरस्यतवाजितस्य॥ कुर्वंतिवीरामनसाप्यलीकंप्राणैर्विमुक्तानतुभोःपुराते॥ २॥" नचाप्यस्यकपेर्घातेकंचित्पश्याम्यहंगुणं॥ तेष्वयंपात्यतांदंडोयैरयंप्रेषितःकपिः॥ १८॥ साधुर्वायदिवाऽसाधुःपरैरेषसमर्पितः ॥ ब्रुवन्परार्थंपरवान्नदूतोवधमर्हति ॥ १९ ॥ अपिचास्मिन्हतेनान्यंराजन्पश्यामिखेचरं॥ तस्मान्नास्यवधेयत्नःकार्यःपरपुरंजय॥ भवान्सेंद्रेषुदेवेषुयत्नमास्थातुमर्हति॥ २०॥

र्थःउत्कर्षापकर्षज्ञानेननिश्चितकार्यः ॥ १६ ॥ किंच त्वंनोपदेश्योऽस्माकमित्याह नेति शास्त्राणांबुद्ध्यानिश्चयात्मिकयाग्रहणेष्वित्यर्थः ॥ १७ ॥ एतदुत्तरंश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः नचाप्यस्यकपेरिति ॥ १८ ॥ समर्पितःप्रेषितः ॥ १९ ॥ नान्यंपश्यामि योत्रागच्छेदित्यर्थः ॥ २० ॥

नन्वस्मिन्हतेऽन्यस्यानागमनेचकाममक्षतिर्विपरीतमिष्टमेवेदंतत्राह अस्मिन्विनष्टेइति तौराजपुत्रौयोयोद्धाउद्योजयेत्तंनपश्यामि ननुतदुद्योगाभावोपिममेष्टएवनेत्याह युद्धप्रियेतिसंबोधनेनरणपराक्रमविजयकीर्तीतवेष्टेकिलतेउभेअप्येतद्विनाशेनश्यतइत्याशयः रावणस्यरजःप्रकृतित्वात्तत्प्रकृत्यनुसारेणयुद्धादिव्यापारेणप्रलोभनं तत्प्रीत्यर्थमेवदुर्विनीतावित्यायुक्तिः ॥२१॥ हेनैर्ऋतानांमनोनंदन सुरासुराणामपिदुर्जयेनत्वया पराक्रमेयउत्साहस्तत्रप्रशस्तमनोवतांनैर्ऋतानांमनःयुद्धायप्रवृत्तंनिर्नाशयितुंनयुक्तं नैर्ऋतानामित्यत्रमनइत्यत्रचतंत्रंयद्वातादृशानांनैर्ऋतानांमनोनंदनतादृशेनत्वयायुद्धापत्तिर्युद्धागमोनाशयितुंनयुक्तमित्यर्थः ॥ २२ ॥ ननुयुद्धेकदाचिद्विपरीतमपिसंभाव्येतत्राह हिताश्चेति समाहिताःदानादिभिर्व

अस्मिन्विनष्टेनहिभूतमन्यंपश्यामियस्तौनरराजपुत्रौ ॥ युद्धाययुद्धप्रियदुर्विनीतावुद्योजयेद्वैभवताविरुद्धौ ॥ २१ ॥ पराक्रमोत्साहमनस्विनांचसुरासुराणामपिदुर्जयेन ॥ त्वयामनोनंदननैर्ऋतानांयुद्धायनिर्नाशयितुंनयुक्तं ॥ २२ ॥ हिताश्चशूराश्चसमाहिताश्चकुलेषुजाताश्चमहागुणेषु ॥ मनस्विनःशस्त्रभृतांवरिष्ठाःकोपप्रशस्ताःसुभृताश्चयोधाः ॥ २३ ॥ तदेकदेशेनबलस्यतावत्केचित्तवादेशकृतोद्ययांतु ॥ तौराजपुत्रावुपगृह्यमूढौपरेषुतेभावयितुंप्रभावं॥ २४ ॥ निशाचराणामधिपोनुजस्यविभीषणस्योत्तमवाक्यनिष्टं॥ जग्राहबुद्ध्यासुरलोकशत्रुर्महाबलोराक्षसराजमुख्यः ॥ २५॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्विपंचाशःसर्गः॥ ५२॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वादशग्रीवोमहात्मनः॥ देशकालहितंवाक्यंभ्रातुरुत्तरमब्रवीत्॥ १॥ सम्यगुक्तंहिभवतादूतवध्याविगर्हिता ॥ अवश्यंतुवधायान्यःक्रियतामस्यनिग्रहः॥ २॥ कपीनांकिललांगूलमिष्टंभवतिभूषणं॥ तदस्यदीप्यतांशीघ्रंतेनदग्धेनगच्छतु॥ ३॥

शीकृताः सुभृताःसम्यक्पालिताः तादृशभृत्यवतोजयएवभावीतिभावः ॥ २३ ॥ तत्तस्मादुपगृह्यआयांत्वितिशेषः परेषुतेप्रभावंभावयितुंप्रकाशयितुंयुक्तमितिशेषः ॥ २४ ॥ उत्तमवाक्यनिष्टंतत्प्रतिपाद्यमर्थतत्त्वंजग्राह ॥ २५ ॥ तरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्विपंचाशःसर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्यविभीषणस्य ॥ १ ॥ दूतवध्यादूतवधः आर्षमिदंसाधु ॥ २ ॥ दग्धेनदाहकृतेनोपलक्षितोगच्छतु स्वस्वामिसमीपमितिशेषः ॥ ३ ॥

ततःस्वीयसमीपगमनानंतरं सुमित्राणिसमसुखदुःखाः ज्ञातयोभ्रात्रादयः बांधवाःसंबंधिनः सुहृज्जनाःस्निग्धजनास्तत्तद्धिताबांधवाइत्यर्थः ॥ ४ ॥ अथरावणःस्वपुरदुर्गमहाबलमहैश्व
र्याणिपरेभ्यःप्रकाशयितुंसर्वपुरपरावर्तनंदीप्तपुच्छस्याज्ञापयदित्याह आज्ञापयदिति परिणीयतामित्याज्ञापयदितियोजना ॥ ५ ॥ वेष्टंते अवेष्टयंनेत्यर्थः ॥ ६ ॥ शुष्कमिंति आरण्य
कायथाशुष्कमिंधनमासाद्यहुताशनमुत्पादयंतितथाजीर्णपटवेष्टितलांगूलंतैलेनपरिषिच्यतत्रतेग्निमुपपादयन्उदपादयन्नित्यर्थइतिकतकः हुताशनइतिपाठेदृष्टांतोयं उपपादयन्नि
त्यस्यसमयोजयन्नित्यर्थइत्यन्ये तान्बध्वानेतॄन् ॥ ७ ॥८॥ संगतैर्मिलितैराक्षसैःसभूयोनिबद्धइतिशेषः ॥९॥ अथबंधसंहारशक्तावपिसनोचितइत्यचिंतयदित्याह कृतवानिति ॥१०॥
तांमतिमभिनयति काममिति निबद्धस्यापिनिबद्धवदवस्थितस्यापिमेनशक्ताःसर्वथाबंधनादावितिशेषः तदेवसमर्थयति छित्वेति ॥११॥ तर्हिकुतोनहन्यंतेतत्राह यदीति भर्तूरामस्यहि

ततःपश्यंत्वमुंदीनमंगवैरूप्यकर्शितं॥ सुमित्रज्ञातयःसर्वेबांधवाःससुहृज्जनाः ॥ ४ ॥ आज्ञापयद्राक्षसेंद्रःपुरंसर्वंसचत्वरं ॥ लांगूलेनप्रदीप्तेनर
क्षोभिःपरिणीयतां॥ ५ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराक्षसाःकोपकर्कशाः ॥ वेष्टंतेतस्यलांगूलंजीर्णैःकार्पासिकैःपटैः ॥ ६ ॥ संवेष्ट्यमानेलांगूलेव्यवर्धत
महाकपिः॥ शुष्कमिंधनमासाद्यवनेष्विवहुताशनं॥ ७ ॥ तैलेनपरिषिच्याथतेग्निंतत्रोपपादयन्॥ लांगूलेनप्रदीप्तेनराक्षसांस्तानताडयत्॥ ८ ॥
रोषामर्षपरीतात्माबालसूर्यसमाननः॥ सभूयःसंगतैःक्रूरैराक्षसैर्हरिपुंगवः॥ ९ ॥ सहस्त्रीबालवृद्धाश्चजग्मुःप्रीतिंनिशाचराः ॥ निबद्धःकृतवान्वीर
स्तत्कालसदृशींमतिं॥ १० ॥ कामंखलुनमेशक्तानिबद्धस्यापिराक्षसाः ॥ छित्वापाशान्समुत्पत्यहन्यामहमिमान्पुनः॥ ११ ॥ यदिभर्तृहितार्थायच
रंतंभर्तृशासनात्॥ निबध्नंतेदुरात्मानोनतुमेनिष्कृतिःकृता ॥ १२ ॥ सर्वेषामेवपर्याप्तोराक्षसानामहंयुधि ॥ किंतुरामस्यप्रीत्यर्थंविषहिष्येहमीदृशं
॥ १३ ॥ लंकाचारयितव्यामेपुनरेवभवेदिति॥ रात्रौनहिसुदृष्टामेदुर्गकर्मविधानतः॥ १४॥

तार्थायहितनिमित्तंचरंतंमांभर्तूरावणस्यशासनाद्यदिएतेमांनिबध्नंतेनिबध्नंतुकेवलं नतुमेनिष्कृतिःकृतामयाकृतस्यप्रतिक्रियातुनकृता ॥ १२ ॥ यदितांवधरूपांचिकीर्षेयुस्तदासर्वान्हनि
ष्याम्येवेत्याह सर्वेषामिति यदिपर्याप्तस्तर्हिकियतांशत्रुवधस्तत्राह रामस्येति प्रीत्यर्थंसर्वराक्षसवधजप्रीत्यविघ्नार्थं ईदृशंबंधनादिकं ॥१३॥ फलांतरार्थमपिसोढव्यमेवेत्याह लंकेति ए
तैरावणाज्ञयापुनरेवसकलालंकाचारयितव्याचारणेनदर्शयितव्याऽतोविषहिष्ये ननुदृष्टायाःकिंपुनर्दर्शनेनतत्राह रात्राविति दुर्गकर्मविधानतःदुर्गस्यदुर्गमत्वरूपकर्मविधानाद्धेतोर्दुर्गी
शेइतिशेषः ॥ १४ ॥

निशाक्षयेइत्यनेनसीतासंभाषणार्थंकतिपयदिनवासोगम्यते तथाहि फाल्गुनेरावणेनसीतापहारः आश्विनशुक्लसमाप्तौहनुमत्प्रेरणयापक्षावधिदानेनवानरान्प्रतिदूतप्रेषणं ततःकार्तिक
शुक्लप्रतिपदिअन्वेषणार्थंवानरप्रस्थानं मार्गशुक्लदशम्यांसंपातिदर्शनं तदासुग्रीवदत्तमासावधेर्गतत्वस्यवानरैरुक्तिः अग्रेएकादश्यांहनूमतोलंकागमनं तद्रात्रिशेषेसीतादर्शनं ततोद्वाद
श्यांदिनेस्थित्वारात्रौसीतायाःसम्यग्दर्शनं तद्रात्रिशेषेतत्ररावणागमनं तत्ररावणेनमासान्द्वादशभामिनीतिस्वदत्तावधौमासद्वयावशेषवचनेकतिपयदिनाधिक्यंतुमासत्वानवच्छिन्नत्वे
नाल्पांतरत्वान्नविवक्षितं ततस्त्रयोदश्यांप्रातःसीतयासहकथालापः तद्दिनेएवाशोकवनिकाभंगादि चतुर्दश्यामक्षांतवधोलंकादाहश्च पूर्णिमायांवा पूर्ववासंतिकवृक्षाणांपुष्पितत्वोक्ति
स्तुतद्वर्षेक्षयमासेनोपपादिताउत्पातेनच लक्ष्मणस्यसुग्रीवनिकटेप्रेषणसमयेरामेणमासचतुष्टयरूपकृतावधेरपगमोक्तिस्तुप्रागुपपादितरहस्येतिदिक् पुच्छस्योद्दीपनेनचेत्यस्योत्तरश्लोके

अवश्यमेवद्रष्टव्यामयालंकानिशाक्षये॥ कामंबध्नंतुमेभूयःपुच्छस्योद्दीपनेनच ॥ १५ ॥ पीडांकुर्वंतिरक्षांसिनमेस्तिमनसःश्रमः ॥ ततस्तेसंवृता
कारंसत्त्ववंतंमहाकपिं॥ १६ ॥ परिगृह्ययुर्हृष्टाराक्षसाःकपिकुंजरं॥ शंखभेरीनिनादैश्चघोषयंतःस्वकर्मभिः ॥ १७॥ राक्षसाःक्रूरकर्माणश्चारयं
तिस्मतांपुरीं॥ अन्वीयमानोरक्षोभिर्ययौसुखमरिंदमः ॥ १८॥ हनूमांश्चारयामासराक्षसानांमहापुरीं ॥ यथापश्यद्विमानानिविचित्राणिमहाक
पिः॥ १९ ॥ संवृतान्भूमिभागांश्चसुविभक्तांश्चचत्वरान्॥ रथ्याश्चगृहसंबाधाःकपिःशृंगाटकानिच ॥ २० ॥ तथारथ्योपरथ्याश्चतथैवचगृहांतरा
न्॥ चत्वरेषुचतुष्केषुराजमार्गेतथैवच॥ २१ ॥ घोषयंतिकपिंसर्वेचारइत्येवराक्षसाः॥ दीप्यमानेततस्तस्यलांगूलाग्रेहनूमतः ॥ २२ ॥ राक्षस्यस्ता
विरूपाक्ष्यःशंसुर्देव्यास्तदप्रियं॥ यस्त्वयाकृतसंवादःसीतेताम्रमुखःकपिः॥ २३॥

नान्वयः ॥ १५ ॥ मनसःश्रमोमनःखेदोनमेस्तिइतिचिंतयामासेत्यन्वयः ततएवंतस्यचिंतानंतरमित्यर्थः ॥ १६ ॥ स्वकर्मभिःराजद्रोहिणोदुष्टस्यैवंदंडइत्येवमादिभिर्घोषवंतः पूर्ववृत्तांत
स्यसर्वान्प्रतिप्रकटंप्रतिपादनंघोषणं ॥ १७ ॥ १८ ॥ चारयामास स्वार्थेणिच् चरणेनददर्शेत्यर्थः ॥ १९ ॥ चत्वरान्द्वारसमीपेबहिर्वेद्धान् गृहैःसंबाधाःनिबिडाः शृंगाटकानिचतुष्पथा
न् ॥ २० ॥ उपरथ्याःस्वल्पवीथ्यः गृहांतरान्गृहद्वयमध्यभागान् चतुष्केषुचतुष्पथेषु ॥ २१ ॥ चारीकइतिपाठेपिचारइत्येवार्थः आर्षसाधुत्वं चारशब्दात्स्वार्थेआर्षईकः ॥ २२ ॥ त
स्यहनूमतोलांगूलाग्रेदीप्यमानेतदप्रियंदेव्याःशंसुःशशंसुः ॥ २३ ॥

परिणीयतेपरितोनीयते आत्मापहरणोपमंतादृग्दुःखजनकं ॥ २४ ॥ उपागमत्ध्यानेनोपासितवती यद्वातत्रसमीपेज्वलमानमग्निमुपासितवती ॥ २५ ॥ प्रयताशुद्धिमती ॥ २६ ॥ ए
कपत्नीत्वंपातिव्रत्यं शीतोभव हुताशनेतिशेषः अस्याःसीताछायात्वेपिस्वस्मिंस्तदभेदबुद्धिसत्त्वान्नैतदुक्त्यसंगतिः ततःसीतोपासनानंतरं तीक्ष्णार्चिरप्यनलःप्रदक्षिणशिखोजज्वाल
॥ २७ ॥ तथासीतायाःकपेःशिवंस्वकृतंशंसन्निवाभूत् किंच हनूमज्जनकोनिलोवायुःपुच्छानलयुतोपिदेव्याःसंमुखेस्वास्थ्यकरःकपेःस्वास्थ्यसूचकःसन्प्रालेयानिलशीतलोववौ॥२८॥
सर्वतःप्रदीप्तोग्निरित्यन्वयः ॥ २९ ॥ लांगूलाग्रेशिशिरस्यहिमस्यसंपातःपिंडइवप्रतिष्ठितइत्यन्वयः ॥ ३० ॥ तत्रोपपत्तिंचिंतयति अथवेति यद्यस्मात्प्लवतामयासरितांपतौरामप्रभवात्

लांगूलेनप्रदीप्तेनसएषपरिणीयते॥ श्रुत्वातद्वचनंक्रूरमात्मापहरणोपमं ॥ २४॥ वैदेहीशोकसंतप्ताहुताशनमुपागमत् ॥ मंगलाभिमुखीतस्यसात
दासीन्महाकपेः॥ २५॥ उपतस्थेविशालाक्षीप्रयताहव्यवाहनं॥ यद्यस्तिपतिशुश्रूषायद्यस्तिचरितंतपः॥ २६॥ यदिवास्त्येकपत्नीत्वंशीतोभवहनूम
तः॥ ततस्तीक्ष्णार्चिरव्यग्रःप्रदक्षिणशिखोनलः॥ २७॥ जज्वालमृगशावाक्ष्याःशंसन्निवशुभंकपेः ॥ हनूमज्जनकश्चैवपुच्छानलयुतोनिलः ॥ व
वौस्वास्थ्यकरोदेव्याःप्रालेयानिलशीतलः॥ २८॥ दह्यमानेचलांगूलेचिंतयामासवानरः॥ प्रदीप्तोग्निरयंकस्मान्नमांदहतिसर्वतः ॥ २९ ॥ दृश्यते
चमहाज्वालःकरोतिचनमेरुजं॥ शिशिरस्येवसंपातोलांगूलाग्रेप्रतिष्ठितः॥ ३० ॥ अथवातदिदंव्यक्तंयद्दृष्टंप्लवतामयां॥ रामप्रभावादाश्चर्यंपर्वतः
सरितांपतौ॥ ३१ ॥ यदितावत्समुद्रस्यमैनाकस्यचधीमतः ॥ रामार्थंसंभ्रमस्तादृक्किमग्निर्नकरिष्यति ॥ ३२ ॥ सीतायाश्चानृशंस्येनतेजसाराघव
स्यच॥ पितुश्चममसख्येननमांदहतिपावकः॥ ३३॥ भूयःसचिंतयामासमुहूर्तंकपिकुंजरः॥ कथमस्मद्विधस्येहबंधनंराक्षसाधमैः ॥ ३४ ॥ प्रति
क्रियास्ययुक्तास्यात्सतिमत्थंपराक्रमे॥ ततश्छित्वाचतान्पाशान्वेगवान्वैमहाकपिः॥ ३५॥

समुद्रेपर्वतरूपमाश्चर्यंदृष्टं ततोरामप्रभावादेवेदमपीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ननुसमुद्रप्रेरणेनमैनाकोत्थानंप्रयुज्यतेऽग्नेस्तुस्वभाववैपरीत्यंकुतस्तत्राह यदीति तावदितिवाक्यालंकारे रामार्थंरामो
पकारार्थंतादृक्संभ्रमोयदिआदरपूर्वकंत्वरायदितदारामेणनित्यमुपासितोग्नीरामोपकारार्थंकथमपिशैत्यंकिंनकरिष्यतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ आनृशंस्यमाश्रितजनदया ॥ ३३ ॥ चिंतया
मास अनंतरकर्तव्यमितिशेषः ॥ ३४ ॥ प्रतिक्रियालंकादहनरूपा मह्यंमम ॥ ३५ ॥

उत्पपातपुच्छाग्निनाबंधनेनचसहैवेतिशेषः ॥ ३६ ॥ विभक्तरक्षःसंबाधंरक्षःसंमर्दरहितं ॥ ३७ ॥ शैलसंकाशोमहान्भूत्वाह्रस्वतांप्राप्तइत्यनेनदेहसौक्ष्म्यात्स्वयमेवबंधगलनमुक्तं एवंरी
त्याबंधनान्यवशातयत्दूरीकृतवान् विमुक्त्यनंतरंपुनःपर्वताकारोऽभवत् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अर्चिमालीत्यत्रनीरेफतार्षी ॥ ४० ॥ अनवमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणति
लकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वीक्षमाणइति ॥ १ ॥ यदेषांभूयःसंतापजननंभवेत्तादृशमवशिष्टंसांप्रतंकर्तव्यंकिमितिकार्यशे

उत्पपाताथवेगेननननादचमहाकपिः॥ पुरद्वारंततःश्रीमान्शैलशृंगमिवोन्नतं॥ ३६॥ विभक्तरक्षःसंबाधमाससादानिलात्मजः॥ सभूत्वाशैलसंका
शःक्षणेनपुनरात्मवान्॥ ३७॥ ह्रस्वतांपरमांप्राप्तोबंधनान्यवशातयत्॥ विमुक्तश्चाभवच्छ्रीमान्पुनःपर्वतसन्निभः ॥ ३८ ॥ वीक्षमाणश्चददृशेप
रिघंतोरणाश्रितं॥ सतंगृह्यमहाबाहुःकालायसपरिष्कृतं॥ रक्षिणस्तान्पुनःसर्वान्सूदयामासमारुतिः ॥ ३९ ॥ सतान्निहत्वारणचंडविक्रमःसमीक्ष
माणःपुनरेवलंकां॥ प्रदीप्तलांगूलकृतार्चिमालीप्रकाशितादित्यइवार्चिमाली॥४०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडे
त्रिपंचाशःसर्गः॥ ५३ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वीक्षमाणस्ततोलंकांकपिःकृतमनोरथः॥ वर्धमानसमुत्साहःकार्यशेषमचिंतयत्॥ १ ॥
किंनुखल्ववशिष्टंमेकर्तव्यमिहसांप्रतं॥ यदेषांरक्षसांभूयःसंतापजननंभवेत् ॥ २ ॥ वनंतावत्प्रमथितंप्रकृष्टाराक्षसाहताः॥ बलैकदेशःक्षपितःशेषं
दुर्गविनाशनं॥ ३॥ दुर्गेविनाशितेकर्मभवेत्सुखपरिश्रमं॥ अल्पयत्नेनकार्येस्मिन्ममस्यात्सफलःश्रमः॥ ४ ॥ योह्ययंममलांगूलेदीप्यतेहव्यवाह
नः॥ अस्यसंतर्पणंन्याय्यंकर्तुमेभिर्गृहोत्तमैः॥ ५ ॥ ततःप्रदीप्तलांगूलःसविद्युदिवतोयदः ॥ भवनाग्रेषुलंकायाविचचारमहाकपिः॥ ६॥ गृहाद्गृहं
राक्षसानामुद्यानानिचवानरः॥ वीक्षमाणोह्यसंत्रस्तःप्रासादांश्चचचारसः॥ ७॥

षमचिंतयदित्यर्थः ॥ २ ॥ तदेवनिश्चिनोति शेषंदुर्गविनाशनमिति ॥ ३ ॥ कर्मसमुद्रलंघनादि सुखपरिश्रमंसफलप्रयासं तपश्चर्यादिवदित्यर्थः उक्तमेवविवृणोति अल्पेति अस्मिन्सी
तान्वेषणप्रवृत्तिरूपेकार्येयोमयाकृतःश्रमःसत्वल्पेनयत्नेनस्वल्पयत्नेनसाध्येनकरिष्यमाणलंकादाहेनसफलोभविष्यति ॥ ४॥ तदेवाह योहीति न्याय्यंस्वस्यपीडायाअकरणादितिभावः
॥ ५ ॥ तोयदःसंध्यातोयदः हनूमतोरक्तवर्णत्वात् ॥ ६ ॥ उद्यानानिगृहारामाः ॥ ७ ॥

प्रहस्तस्यप्रधानमंत्रित्वादादौतद्गृहेऽग्निप्रक्षेपः प्रथमंतत्संभावनस्यौचित्यात् ॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥भवनंददाहेत्यनुकर्षः॥१४॥१५॥ विभीषणेनस्वस्यवधतोरक्षणाद्विभीषणगृहंव र्जयित्वाप्रतिगृहंक्रममाणइत्यन्वयः ॥ १६ ॥ पूर्वंरावणाद्भीतोप्यग्निःसीतातेजःसंबंधेननिःशंकंददाहेत्युक्तंप्राक् ॥ १७ ॥१८॥१९ ॥२०॥ श्वसनेनसंयोगात्सीताश्वासमिश्रितवायुसंयो

अवप्लुत्यमहावेगःप्रहस्तस्यनिवेशनं॥ अग्निंतत्रविनिक्षिप्यश्वसनेनसमोबली ॥ ८ ॥ ततोन्यत्पुप्लुवेवेश्ममहापार्श्वस्यवीर्यवान्॥ मुमोचहनुमान ग्निंकालानलशिखोपमं॥ ९॥ वज्रदंष्ट्रस्यचतथापुप्लुवेसमहाकपिः ॥ शुकस्यचमहातेजाःसारणस्यचधीमतः ॥ १० ॥ तथाचेंद्रजितोवेश्मददाह हरियूथपः॥ जंबुमालेःसुमालेश्चददाहभवनंततः॥ ११ ॥ रश्मिकेतोश्चभवनंसूर्यशत्रोस्तथैवच ॥ ह्रस्वकर्णस्यदंष्ट्रस्यरोमशस्यचरक्षसः ॥ १२ ॥ युद्धोन्मत्तस्यमत्तस्यध्वजग्रीवस्यरक्षसः॥ विद्युज्जिह्वस्यघोरस्यतथाहस्तिमुखस्यच॥ १३॥ करालस्यविशालस्यशोणिताक्षस्यचैवहि॥ कुंभकर्ण स्यभवनंमकराक्षस्यचैवहि॥ १४॥ नरांतकस्यकुंभस्यनिकुंभस्यमहात्मनः॥ यज्ञशत्रोश्चभवनंब्रह्मशत्रोस्तथैवच॥ १५॥ वर्जयित्वामहातेजावि भीषणगृहंप्रति॥ क्रममाणःक्रमेणैवददाहहरिपुंगवः ॥ १६ ॥ तेषुतेषुमहार्हेषुभवनेषुमहायशाः ॥ गृहेष्वृद्धिमतामृद्धिंददाहकपिकुंजरः ॥ १७ ॥ सर्वेषांसमतिक्रम्यराक्षसेंद्रस्यवीर्यवान्॥ आससादाथलक्ष्मीवान्रावणस्यनिवेशनं ॥ १८ ॥ ततस्तस्मिन्गृहेमुख्येनानारत्नविभूषिते॥ मेरुमंदरसं काशेनानामंगलशोभिते ॥ १९ ॥ प्रदीप्तमग्निमुत्सृज्यलांगूलाग्रेप्रतिष्ठितं ॥ ननादहनुमान्वीरोयुगांतजलदोयथा॥ २०॥ श्वसनेनचसंयोगादति वेगोमहाबलः॥ कालाग्निरिवजज्वालप्रावर्धतहुताशनः॥२१॥ प्रदीप्तमग्निंपवनस्तेषुवेश्मसुचारयन्॥ तानिकांचनजालानिमुक्तामणिमयानिच ॥ २२॥ भवनानिव्यशीर्यंतरत्नवंतिमहांतिच ॥ तानिभग्नविमानानिनिपेतुर्वसुधातले ॥ २३ ॥ भवनानीवसिद्धानामंबरात्पुण्यसंक्षये॥ संजज्ञे तुमुलःशब्दोराक्षसानांप्रधावतां॥ २४॥

गात् अतएववायोरपिनिर्भयता ॥ २१ ॥ चारयन्निति हेतौशता यतश्चारयतिस्मततश्चारणाद्धेतोस्तानिव्यशीर्यंतेत्यन्वयः ॥ २२ ॥ भग्नविमानानिभग्नप्रासादानि ॥ २३ ॥ २४ ॥

भग्नोत्साहाश्चतेउज्झितश्रियश्चेत्यर्थः हाइतितुमुलःशब्दःसंजज्ञेइत्यन्वयः ॥ २५ ॥ पेतुरग्नावितिशेषः ॥ २६ ॥ अभ्रेभ्योमेघेभ्यः ॥ २७ ॥ अग्निसंबद्धाद्भवनाद्धेमरजतादिधातून्स्यंद मानान्ददर्श यथाकाष्ठतृणादिदाहादग्निर्नतृप्यतितथाराक्षसवधेक्रियमाणेहनूमान्किंचिदीषदपिनतृप्यति ॥ २८ ॥ वसुंधरानेति मृतराक्षसानांशयनायलंकाभूमिर्नपर्याप्ताभूदितिशेषः ॥ २९ ॥ ३० ॥ लंकापुरपर्वताग्रेलंकापुराधारभूतत्रिकूटाचलशिखरे चूडावलयंशिखासमूहं प्राप्तोभूदितिशेषः ॥ ३१ ॥ विधूमरश्मिर्विधूमज्वालः रक्षःशरीररूपाज्येनसमर्पितासंपा

स्वेस्वेगृहपरित्राणेभग्नोत्साहोज्झितश्रियां॥ नूनमेषोग्निरायातःकपिरूपेणहाइति ॥ २५॥ क्रंदंत्यःसहसापेतुस्तनंधयधराःस्त्रियः॥ काश्चिदग्निपरी तांग्योहर्म्येभ्योमुक्तमूर्धजाः॥ २६॥ पतंत्योरेजिरेऽभ्रेभ्यःसौदामन्यइवांबरात्॥ वज्रविद्रुमवैदूर्यमुक्तारजतसंहतान् ॥ २७ ॥ विचित्रान्भवनाद्धा तून्स्यंदमानान्ददर्शसः॥ नाग्निस्तृप्यतिकाष्ठानांतृणानांचयथातथा॥ २८॥ हनूमान्राक्षसेंद्राणांवधेकिंचिन्नतृप्यति॥ नहनूमद्विशस्तानांराक्षसा नांवसुंधरा॥ २९॥ हनूमतावेगवतावानरेणमहात्मना॥ लंकापुरंप्रदग्धंतद्रुद्रेणत्रिपुरंयथा॥ ३०॥ ततःसलंकापुरपर्वताग्रेसमुत्थितोभीमपराक्र मोग्निः॥ प्रसार्यचूडावलयंप्रदीप्तोहनूमतावेगवतोपसृष्टः॥ ३१॥ युगांतकालानलतुल्यरूपःसमारुतोग्निर्ववृधेदिवस्पृक्॥ विधूमरश्मिर्भवनेपुस क्तोरक्षःशरीराज्यसमर्पितार्चिः॥३२॥ आदित्यकोटीसदृशःसुतेजालंकांसमस्तांपरिवार्यतिष्ठन्॥ शब्दैरनेकैरशनिप्ररूढैर्भिंदन्निवांडंप्रबभौमहाग्निः ॥ ३३॥ तत्रांबरादग्निरतिप्रवृद्धोरूक्षप्रभःकिंशुकपुष्पचूडः॥ निर्वाणधूमाकुलराजयश्चनीलोत्पलाभाःप्रचकाशिरेऽभ्राः ॥ ३४ ॥ वज्रीमहेंद्रस्त्रिद शेश्वरोवासाक्षाद्यमोवावरुणोऽनिलोवा॥ रौद्रोग्निरर्कोधनदश्चसोमोनवानरोयंस्वयमेवकालः॥ ३५॥ किंब्रह्मणःसर्वपितामहस्यलोकस्यधातुश्च तुराननस्य॥ इहागतोवानररूपधारीरक्षोपसंहारकरःप्रकोपः॥ ३६॥

दिताअर्चिर्ज्वालाविशेषोयस्यसः ॥ ३२ ॥ तिष्ठन्नभूदितिशेषः अशनिप्ररूढैरशनिवत्प्रगल्भैः महाग्निःप्रलयाग्निः ॥ ३३ ॥ आंबरादंबरपर्यंतं रूक्षप्रभःक्रूरकांतिः किंशुकपुष्पवच्चूडाशि खायस्यसः निर्वाणानामधोविच्छिन्नानांखेएववर्तमानानांधूमानामाकुलाराजयोनीलोत्पलाभाअभ्राकाराःसत्यःप्रचकाशिरे ॥ ३४ ॥ वज्रित्वत्रिदशेश्वरत्वविशिष्टोमहेंद्रइत्यर्थः रौ द्रोग्निःरुद्रतृतीयनयनसंबंध्यग्निः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ विशिष्टामहाबलाःप्रहस्तादयइत्यर्थः समीक्ष्यइत्येवमूचुरित्यन्वयः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सुपुण्यमतिशयितमर्जितंपुण्यं ॥ ४० ॥ परिवृत्तयोधापर्यस्तयोधा ॥ ४१ ॥ स्वयंभुरोषोपहतां स्वदिनांतइतिशेषः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ गृहाग्र्याणांगृहश्रेष्ठानांशृंगाग्रतलेप्रासादाग्रभूमौ प्रदीप्तलांगूलेनकृतार्चिर्मालायस्यास्तिसः ॥ ४८ ॥

किंवैष्णवंवाकपिरूपमेत्यरक्षोविनाशायपरंसुतेजः ॥ अचिंत्यमव्यक्तमनंतमेकंस्वमाययासांप्रतमागतंवा ॥ ३७॥ इत्येवमूचुर्बहवोविशिष्टारक्षोगणास्तत्रसमेत्यसर्वे ॥ सप्राणिसंघांसगृहांसवृक्षांदग्धांपुरींतांसहसासमीक्ष्य ॥ ३८ ॥ ततस्तुलंकासहसाप्रदग्धासराक्षसासाश्वरथासनागा ॥ सपक्षिसंघासमृगासवृक्षारुरोददीनातुमुलंसशब्दं ॥ ३९ ॥ हातातहापुत्रककांतमित्रहाजीवितेशांगहतंसुपुण्यं ॥ रक्षोभिरेवंबहुधाब्रुवद्भिःशब्दःकृतोघोरतरःसुभीतः ॥ ४० ॥ हुताशनज्वालसमावृतासाहतप्रवीरापरिवृत्तयोधा ॥ हनूमतःक्रोधबलाभिभूताबभूवशापोपहतेवलंका ॥ ४१ ॥ ससंभ्रमंत्रस्तविषण्णराक्षसांसमुज्ज्वलज्ज्वालहुताशनांकितां ॥ ददर्शलंकांहनुमान्महामनाःस्वयंभुरोषोपहतामिवावनिं ॥ ४२ ॥ भंक्त्वावनंपादपरत्नसंकुलंहत्वातुरक्षांसिमहांतिसंयुगे ॥ दग्ध्वापुरींतांगृहरत्नमालिनींतस्थौहनूमान्पवनात्मजःकपिः ॥ ४३ ॥ सराक्षसांस्तान्सुबहूंश्चहत्वावनंचभंक्त्वाबहुपादपंतत् ॥ विसृज्यरक्षोभवनेषुचाग्निंजगामरामंमनसामहात्मा ॥ ४४ ॥ ततस्तुतंवानरवीरमुख्यंमहाबलंमारुततुल्यवेगं ॥ महामतिंवायुसुतंवरिष्ठंप्रतुष्टुवुर्देवगणाश्चसर्वे ॥ ४५ ॥ देवाश्चसर्वेमुनिपुंगवाश्चगंधर्वविद्याधरपन्नगाश्च ॥ भूतानिसर्वाणिमहांतितत्रजग्मुःपरांप्रीतिमतुल्यरूपां ॥४६॥ भंक्त्वावनंमहातेजाहत्वारक्षांसिसंयुगे ॥ दग्ध्वालंकापुरींभीमांरराजसमहाकपिः ॥ ४७॥ गृहाग्र्यशृंगाग्रतलेविचित्रेप्रतिष्ठितोवानरराजसिंहः ॥ प्रदीप्तलांगूलकृतार्चिमालीव्यराजतादित्यइवार्चिमाली ॥ ४८ ॥ लंकांसमस्तांसंपीड्यलांगूलाग्निंमहाकपिः ॥ निर्वापयामासतदासमुद्रेहरिपुंगवः ॥ ४९ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ दृष्ट्वालंकांप्रदग्धांतांविस्मयंपरमंगताः ॥ ५० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुःपंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

समुद्रेनिर्वापयामास लांगूलप्रक्षेपणेनेतिशेषः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ नममानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुःपंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥

संदीप्यमानामिति ॥ १ ॥ कुत्साचात्मन्यजायतेत्युक्तांकुत्सामाह लंकामिति किंस्वित्कर्मकृतं कुत्सितमेवकृतमित्यर्थः ॥ २ ॥ उक्तकुत्सितकार्यमूलंकोपइतिनिश्चित्यतद्रहितान्स्तौति धन्याइति दुःखातिशयादेवमहात्मपदपौनरुक्त्यंनदोषाय ॥ ३ ॥ क्रुद्धःपापंनकुर्याद्यइतिपाठेक्रुद्धोयःकश्चित्पापंकुर्यान्न नञिकाकुः अपितुकुर्यादेव अकरणमशक्यमेवेत्यर्थः तदेवदर्शयति क्रुद्धोहन्यादिति ॥ ४ ॥ नजानातीत्येतदेवस्पष्टयति नाकार्यमिति क्रुद्धस्याकार्यमयुक्तबुद्ध्याऽकरणीयंनकिंचिदप्यस्तिअतोगुरुहननायपिकरोत्येवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ धि

संदीप्यमानांवित्रस्तांत्रस्तरक्षोगणांपुरीं ॥ अवेक्ष्यहनुमाँल्लंकांचिंतयामासवानरः ॥ १ ॥ तस्याभूत्समहांस्त्रासःकुत्साचात्मन्यजायत ॥ लंकांप्रदहताकार्मंकिंस्वित्कृतमिदंमया ॥ २ ॥ धन्याःखलुमहात्मानोयेबुद्ध्याकोपमुत्थितं ॥ निरुंधंतिमहात्मानोदीप्तमग्निमिवांभसा ॥ ३ ॥ क्रुद्धःपापंनकुर्यात्कःक्रुद्धोहन्याद्गुरूनपि ॥ क्रुद्धःपरुषयावाचानरःसाधूनधिक्षिपेत् ॥ ४॥ वाच्यावाच्यंप्रकुपितोनविजानातिकर्हिचित् ॥ नाकार्यमस्तिक्रुद्धस्यनावाच्यंविद्यतेक्वचित् ॥ ५ ॥ यःसमुत्पतितंक्रोधंक्षमयैवनिरस्यति ॥ यथोरगस्त्वचंजीर्णांसवैपुरुषउच्यते ॥ ६॥ धिगस्तुमांसुदुर्बुद्धिंनिर्लज्जंपापकृत्तमं ॥ अचिंतयित्वातांसीतामग्निदंस्वामिघातकं ॥ ७ ॥ यदिदग्धात्वियंसर्वानूनमार्यापिजानकी ॥ दग्धातेनमयाभर्तुर्हतंकार्यमजानता ॥ ८ ॥ यदर्थमयमारंभस्तत्कार्यमवसादितं ॥ मयाहिदहतालंकांनसीतापरिरक्षिता ॥ ९ ॥ ईषत्कार्यमिदंकार्यंकृतमासीन्नसंशयः ॥ तस्यक्रोधाभिभूतेनमयामूलक्षयःकृतः ॥ १० ॥ विनष्टाजानकीव्यक्तंनह्यदग्धःप्रदृश्यते ॥ लंकायाःकश्चिदुद्देशःसर्वाभस्मीकृतापुरी ॥ ११ ॥ यदितद्विहतंकार्यंमयाप्रज्ञाविपर्ययात् ॥ इहैवप्राणसंन्यासोममापिह्यद्यरोचते ॥ १२ ॥

गस्तुमामित्यनेनोक्तंस्वधिक्कारमाह यदीति इयंलंकासर्वापिनूनंदग्धैव यदिजानक्यप्यत्रत्यादग्धास्यात्तदातेनअजानतामयाभर्तुःकार्यंहतंभवेत् ॥ ८ ॥ एतदेवविवृणोति यदर्थमिति ॥ ९ ॥ एतत्कार्यंलंकादाहरूपंईषत्कार्यमिवअप्रयाससाध्यकार्यमिवकृतमनुष्ठितमासीत् अत्रनसंशयः भर्तुःकार्यंतुमयासर्वथानाशितमेवेत्याह तस्येति क्रोधाभिभूतेनमयासीतामपरिरक्षताकृतस्यसीतादर्शनरूपस्यकार्यस्यमूलक्षयःकृतः ॥ १० ॥ ननुसीताविनाशनिश्चयस्तेकथंतत्राह विनष्टेति ॥ ११ ॥ १२ ॥

वडवामुखेग्नावित्यन्वयः दध्मिददामि ॥ १३ ॥ १४ ॥ तदेवेदंकपित्वमनवस्थितमव्यवस्थितकार्यकारीतित्रिषुलोकेषुप्रसिद्धंदर्शितं रोषदोषाद्रक्षोविषयक्रोधदोषात् ॥ १५ ॥ राजसंर जोगुणमूलं भावंचेष्टाविशेषं अनीशंकार्यासमर्थं अतएवानवस्थितमव्यवस्थितफलजनकंधिक् यद्यस्मादीश्वरेणापिसमर्थेनापिमयारागाद्रजोगुणमूलक्रोधवशात्सीतानरक्षिताअतो धिक् ॥ १६ ॥ उभौरामलक्ष्मणौ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ साक्षादुपलब्धानिअपरोक्षमनुभूतशुभफलानिउपपेदिरे जातानिदृष्ट्वापुनरचिंतयदित्यर्थः ॥ २१ ॥ चिंतामेववर्णय

किमग्नौनिपताम्यद्यआहोस्विद्वडवामुखे ॥ शरीरमिहसत्वानांदद्मिसागरवासिनां ॥ १३॥ कथंनुजीवताशक्योमयाद्रष्टुंहरीश्वरः ॥ तौवापुरुषशा र्दूलौकार्यसर्वस्वघातिना ॥ १४ ॥ मयाखलुतदेवेदंरोषदोषात्प्रदर्शितं ॥ प्रथितंत्रिषुलोकेषुकपित्वमनवस्थितं ॥ १५॥ धिगस्तुराजसंभावमनीश मनवस्थितं ॥ ईश्वरेणापियद्रागान्मयासीतानरक्षिता ॥ १६॥ विनष्टायांतुसीतायांतावुभौविनशिष्यतः ॥ तयोर्विनाशेसुग्रीवःसबंधुर्विनशि ष्यति ॥ १७॥ एतदेववचःश्रुत्वाभरतोभ्रातृवत्सलः ॥ धर्मात्मासहशत्रुघ्नःकथंशक्ष्यतिजीवितुं ॥ १८॥ इक्ष्वाकुवंशेधर्मिष्ठेगतेनाशमसंशयः ॥ भविष्यंतिप्रजाःसर्वाःशोकसंतापपीडिताः ॥ १९ ॥ तदहंभाग्यरहितोलुप्तधर्मार्थसंग्रहः ॥ रोषदोषपरीतात्माव्यक्तंलोकविनाशनः ॥ २० ॥ इति चिंतयतस्तस्यनिमित्तान्युपपेदिरे ॥ पूर्वमप्युपलब्धानिसाक्षात्पुनरचिंतयत् ॥ २१ ॥ अथवाचारुसर्वांगीरक्षितास्वेनतेजसा ॥ ननशिष्यतिकल्या णीनाग्निरग्नौप्रवर्तते ॥ २२ ॥ नहिधर्मात्मनस्तस्यभार्याममिततेजसः ॥ स्वचरित्राभिगुप्तांतांस्प्रष्टुमर्हतिपावकः ॥ २३ ॥ नूनंरामप्रभावेणवैदे ह्याःसुकृतेनच ॥ यन्मांदहनकर्मायंनादहद्धव्यवाहनः ॥ २४ ॥ त्रयाणांभरतादीनांभ्रातॄणांदेवताचया ॥ रामस्यचमनःकांतासाकथंविनशिष्य ति ॥ २५॥ यद्वादहनकर्मायंसर्वत्रप्रभुरव्ययः ॥ नमेदहतिलांगूलंकथमार्यांप्रधक्ष्यति ॥ २६॥

ति अथवेति नाग्निरग्नौप्रवर्ततेइति अग्निरग्निंनदहतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३॥ दहनकर्माभस्मीकरणसहजस्वभावःयद्यतस्तत्प्रभावान्मांतत्सेवकंनादहत्ततएवतांस्प्रष्टुमपिनार्हतीत्यर्थः॥२४॥ त्रयाणांभरतलक्ष्मणशत्रुघ्नानांदेवतात्वात्तस्यामग्न्यप्रवृत्तेरामभयाच्चेतिभावः ॥ २५ ॥ सर्वत्रप्रभुरपियत्सेवकत्वान्मेलांगूलंनदहतिततस्तांकथंधक्ष्यति ॥ २६ ॥

देवीप्रभावात्सिंधौमद्विश्रांतिनिमित्तंगिरिदर्शनहेतुनातिप्रभाववतींतांनदहतीत्याह पुनश्चेति ॥ २७ ॥ विनिर्दहेत् दाहविषयवाक्यप्रयोगेणेतिशेषः तथाचिंतयंश्चारणानांवाक्यंशुश्रा वेतियोजना ॥ २९ ॥ दुर्विगाहंकेनाप्यसह्यमित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ विस्मयआश्चर्यं अद्भुतःअभूतपूर्वः ॥ ३२ ॥ तत्कालसंभवस्तत्कालजातचारणवाक्यजः ॥ ३३ ॥ दृष्टार्थैर्दृष्टप्रत्य

पुनश्चाचिंतयत्तत्रहनूमान्विस्मितस्तदा ॥ हिरण्यनाभस्यगिरेर्जलमध्येप्रदर्शनं ॥ २७॥ तपसासत्यवाक्येनअनन्यत्वाच्चभर्तरि ॥ असौविनिर्दहे दग्निंनतामग्निःप्रधक्ष्यति ॥ २८ ॥ सतथाचिंतयंस्तत्रदेव्याधर्मपरिग्रहं ॥ शुश्रावहनुमांस्तत्रचारणानांमहात्मनां ॥ २९ ॥ अहोखलुकृतंकर्मदुर्विगाहं हनूमता ॥ अग्निंविसृजतातीक्ष्णंभीमंराक्षससद्मनि ॥ ३० ॥ प्रपलायितरक्षःस्त्रीबालवृद्धसमाकुला ॥ जनकोलाहलाध्माताक्रंदतीवाद्रिकंदरैः ॥ ३१ ॥ दग्धेयंनगरीलंकासाट्टप्राकारतोरणा ॥ जानकीनचदग्धेतिविस्मयोद्भुतएवनः ॥ ३२ ॥ इतिशुश्रावहनुमान्वाचंताममृतोपमां ॥ बभूवचा स्यमनसोहर्षस्तत्कालसंभवः ॥ ३३ ॥ सनिमित्तैश्चदृष्टार्थैःकारणैश्चमहागुणैः ॥ ऋषिवाक्यैश्चहनुमानभवत्प्रीतमानसः ॥ ३४ ॥ ततःकपिःप्राप्तम नोरथार्थस्तामक्षतांराजसुतांविदित्वा ॥ प्रत्यक्षतस्तांपुनरेवदृष्ट्वाप्रतिप्रयाणायमतिंचकार ॥ ३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिका व्येसुंदरकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ततस्तुशिंशपामूलेजानकींपर्यवस्थितां ॥ अभिवाद्याब्रवीद्दिष्ट्यापश्यामित्वामिहाक्ष तां ॥ १ ॥ ततस्तंप्रस्थितंसीतावीक्षमाणापुनःपुनः ॥ भर्तुःस्नेहान्वितावाक्यंहनूमंतमभाषत ॥ २॥ यदित्वंमन्यसेतातवसैकाहमिहानघ ॥ क्वचित्सुसं वृतेदेशेविश्रांतःश्वोगमिष्यसि ॥ ३ ॥ ममचैवाल्पभाग्यायाःसान्निध्यात्तववानर ॥ शोकस्यास्याप्रमेयस्यमुहूर्तंस्याद्विपक्षयः ॥ ४ ॥ गतेहिहरिशा र्दूलपुनःसंप्राप्तयेत्वयि ॥ प्राणेष्वपिनविश्वासोममवानरपुंगव ॥ ५ ॥

यैर्निमित्तैर्दक्षिणाक्षिस्पंदनादिभिःकारणैःसीतारामप्रभावपातिव्रत्यादिरूपैर्ऋषिवाक्यैश्चारणवाक्यैः ॥ ३४ ॥ विदित्वाचारणादिवाक्यैःपुनरेवपुनरपिप्रत्यक्षतोदृष्ट्वाप्रतिप्रयाणायकि ष्किंधांप्रतिगंतुंमतिंचकार ॥ ३५ ॥ मगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ततआर भ्यपुनर्मध्येनसागरमित्यंताःसार्धचतुर्विंशतिश्लोकाःप्राग्व्याख्यातप्रायाएव ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥अरिष्टंतदाख्यं नीलाभिर्वनराजिभिः सपरिधानमिवेतिशेषः॥२६॥

अदर्शनंचतेवीरभूयोमांदारयिष्यति ॥ दुःखाद्दुःखतरंप्राप्तांदुर्मनःशोककर्शितां ॥ ६ ॥ अयंचवीरसंदेहस्तिष्ठतीवममाग्रतः ॥ सुमहत्सुसहायेषुहर्यृ
क्षेषुमहाबलः ॥ ७ ॥ कथंनुखलुदुष्पारंसंतरिष्यंतिसागरं ॥ तानिहर्यृक्षसैन्यानितौवानरवरात्मजौ ॥ ८ ॥ त्रयाणामेवभूतानांसागरस्यातिलंघने ॥
शक्तिःस्याद्वैनतेयस्यतववामारुतस्यवा ॥ ९ ॥ तदत्रकार्यनिर्बंधेसमुत्पन्नेदुरासदे ॥ किंपश्यसिसमाधानंत्वंहिकार्यविशारदः ॥ १० ॥ काममस्यत्वमे
वैकःकार्यस्यपरिसाधने ॥ पर्याप्तःपरवीरघ्नयशस्यस्तेबलोदयः ॥ ११ ॥ बलैस्तुसंकुलांकृत्वालंकांपरबलार्दनः ॥ मांनयेद्यदिकाकुत्स्थस्तत्तस्यसदृशं
भवेत् ॥ १२ ॥ तद्यथातस्यविक्रांतमनुरूपंमहात्मनः ॥ भवत्याहवशूरस्यतथात्वमुपपादय ॥ १३ ॥ तदर्थोपहितंवाक्यंप्रश्रितंहेतुसंहितं ॥ निशम्यह
नुमान्वीरोवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १४ ॥ देविहर्यृक्षसैन्यानामीश्वरःप्लवतांवरः ॥ सुग्रीवःसत्वसंपन्नस्तवार्थेकृतनिश्चयः ॥ १५ ॥ सवानरसहस्राणां
कोटीभिरभिसंवृतः ॥ क्षिप्रमेष्यतिवैदेहिसुग्रीवःप्लवगाधिपः ॥ १६ ॥ तौचवीरौनरवरौसहितौरामलक्ष्मणौ ॥ आगम्यनगरींलंकांसायकैर्विधमि
ष्यतः ॥ १७ ॥ सगणंराक्षसंहत्वानचिराद्रघुनंदनः ॥ त्वामादायवरारोहेस्वांपुरींप्रतियास्यति ॥ १८ ॥ समाश्वसिहिभद्रंतेभवत्वंकालकांक्षिणी ॥ क्षि
प्रंद्रक्ष्यसिरामेणनिहतंरावणंरणे ॥ १९ ॥ निहतेराक्षसेंद्रेचसपुत्रामात्यबांधवे ॥ त्वंसमेष्यसिरामेणशशांकेनेवरोहिणी ॥ २० ॥ क्षिप्रमेष्यतिकाकु
त्स्थोहर्यृक्षप्रवरैर्युतः ॥ यस्तेयुधिविनिर्जित्यशोकंव्यपनयिष्यति ॥ २१ ॥ एवमाश्वास्यवैदेहींहनूमान्मारुतात्मजः ॥ गमनायमतिंकृत्वावैदेहीमभ्य
वादयत् ॥ २२ ॥ राक्षसान्प्रवरान्हत्वानामविश्राव्यचात्मनः ॥ समाश्वास्यचवैदेहींदर्शयित्वापरंबलं ॥ २३ ॥ नगरीमाकुलांकृत्वावंचयित्वाचराव
णं ॥ दर्शयित्वाबलंघोरंवैदेहीमभिवाद्यच ॥ २४ ॥ प्रतिगंतुंमनश्चक्रेपुनर्मध्येनसागरं ॥ ततःसकपिशार्दूलःस्वामिसंदर्शनोत्सुकः ॥ २५ ॥ आरुरोह
गिरिश्रेष्ठमरिष्टमरिमर्दनः ॥ तुंगपद्मकजुष्टाभिर्नीलाभिर्वनराजिभिः ॥ २६ ॥

सोत्तरीयमिवकंठासक्तोत्तरीयधारिणमिव बोध्यमानमिवरविकिरणस्पर्शेनसर्वेषांतत्रत्यवस्तूनांविकासादितिभावः ॥ २७ ॥ उद्धूतैर्लोचनसदृशैर्धातुभिरुन्मिषंतमिवेत्युत्प्रेक्षा प्राधीत
मिवउच्चैःप्रारब्धाध्ययनमिव तत्स्वनानांमहत्त्वात् ॥ २८ ॥ प्रगीतमिवप्रारब्धगानमिव तत्स्वनानांमंदत्वात् ॥ २९ ॥ प्रपातजलनिर्घोषैःप्रपातेभ्योभृगुदेशेभ्यःपतज्जलशब्दैःप्राकुष्टमि
वारब्धाक्रोशमिव सर्वत्रादिकर्मणिक्तर्तरिक्तइत्याहुः शरद्घनैःसप्तपर्णादिशारदवृक्षसंघैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नीहारकृतगंभीरैःनीहारवशेनतत्तद्दर्शनात्तत्कृतगंभीरत्वंगह्वराणां ध्यायंतमिवमु

सोत्तरीयमिवांभोदैःश्रृंगांतरविलंबिभिः ॥ बोध्यमानमिवप्रीत्यादिवाकरकरैःशुभैः ॥ २७ ॥ उन्मिषंतमिवोद्धूतैर्लोचनैरिवधातुभिः ॥ तोयौघनिः
स्वनैर्मंद्रैःप्राधीतमिवसर्वतः ॥ २८ ॥ प्रगीतमिवविस्पष्टंनानाप्रस्रवणस्वनैः ॥ देवदारुभिरुद्धूतैरूर्ध्वबाहुमिवस्थितं ॥ २९ ॥ प्रपातजलनिर्घोषैः
प्राकुष्टमिवसर्वतः ॥ वेपमानमिवश्यामैःकंपमानैःशरद्घनैः ॥ ३० ॥ वेणुभिर्मारुतोद्धूतैःकूजंतमिवकीचकैः ॥ निःश्वसंतमिवामर्षाद्घोरैराशीविषो
त्तमैः ॥ ३१ ॥ नीहारकृतगंभीरैर्ध्यायंतमिवगह्वरैः ॥ मेघपादनिभैःपादैःप्रक्रांतमिवसर्वतः ॥ ३२ ॥ जृंभमाणमिवाकाशेशिखरैरभ्रमालिभिः ॥
कूटैश्चबहुधाकीर्णंशोभितंबहुकंदरैः ॥ ३३ ॥ सालतालैश्चकर्णैश्चवंशैश्चबहुभिर्वृतं ॥ लतावितानैर्विततैःपुष्पवद्भिरलंकृतं ॥ ३४ ॥ नानामृगगणैः
कीर्णंधातुनिष्पंदभूषितं ॥ बहुप्रस्रवणोपेतंशिलासंचयसंकटं ॥ ३५ ॥ महर्षियक्षगंधर्वकिन्नरोरगसेवितं ॥ लतापादपसंबाधंसिंहाधिष्ठितकंद
रं ॥ ३६ ॥ व्याघ्रादिभिःसमाकीर्णंस्वादुमूलफलद्रुमं ॥ आरुरोहानिलसुतःपर्वतंप्लवगोत्तमः ॥ ३७ ॥ रामदर्शनशीघ्रेणप्रहर्षेणाभिचोदितः ॥ तेनपा
दतलक्रांतारम्येषुगिरिसानुषु ॥ ३८ ॥ सघोषाःसमशीर्यंतशिलाश्चूर्णीकृतास्ततः ॥ सतमारुह्यशैलेंद्रंव्यवर्धतमहाकपिः ॥ ३९ ॥ दक्षिणादुत्तरंपारं
प्रार्थयन्लवणांभसः ॥ अधिरुह्यततोवीरःपर्वतंपवनात्मजः ॥ ४० ॥

द्वितेंद्रियद्वारंध्यानारूढमिवस्थितमित्यर्थः मेघपादाःमेघप्ररोहास्तन्निभैःपादैःप्रत्यंतपर्वतैःप्रक्रांतमिवारब्धगमनमिव ॥ ३२ ॥ अभ्रमालाभिःशिखरैर्जृंभमाणमिवगात्रमोटनंकुर्वाणमि
व कूटैःश्रृंगैः ॥ ३३ ॥ लतारूपैर्विस्तृतैर्वितानैः ॥ ३४ ॥ धातुनिष्पंदैर्धातुनिर्गमैर्भूषितं शिलासंचयेनशिलासमूहेनसंकटंनीरंध्रं ॥ ३५ ॥ लताभिःपादपैश्चसंबाधंव्याप्तं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
रामदर्शनेशीघ्रेणातिवेगवतोत्कटेनेतियावत् तेनहनूमता ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रार्थयन्गमनप्राप्यत्वेनेच्छन् अधिरुह्यततोप्यूर्ध्वंगत्वा ॥ ४० ॥

सहनुमान्मारुतआकशमिवोत्तरांदिशंप्रपेदेमनसाशाप ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ कंपविशिष्टशिखरपतद्द्रुमोपलक्षितोवसुधांप्राविशदित्यन्वयः ॥ ४३ ॥ शक्रायुधंवज्रं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ त्रस्ताअ
तएवव्याविद्धानिव्यत्यस्तानिवसनानियासांताः ॥ ४६ ॥ व्यवेष्टंतकुंडलीकृतशरीराअजायंत व्यचेष्टंतेतिपाठेपीडयाऽलुठन्नित्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ सवृक्षशिखरैरुदग्रउन्नतोरसातलंप्र
विवेश अंशेनभूसमशिखराग्रवृक्षोजातइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ तदेवदर्शयति दशेति ॥ ५० ॥ कल्लोलैरास्फाल्यतेस्पृश्यतेतादृशोवेलांतस्तीरप्रांतोयस्यतंसागरंलिलंघयिषुर्नभउत्पपातेतिसंबं

ददर्शसागरंभीमंभीमोरगनिषेवितं ॥ समारुतइवाकाशंमारुतस्यात्मसंभवः ॥ ४१ ॥ प्रपेदेहरिशार्दूलोदक्षिणादुत्तरांदिशं ॥ सतदापीडितस्तेन
कपिनापर्वतोत्तमः ॥ ४२ ॥ ररासविविधैर्भूतैःप्राविशद्वसुधातलं ॥ कंपमानैश्चशिखरैःतपद्भिरपिचद्रुमैः ॥ ४३ ॥ तस्योरुवेगोन्मथिताःपादपाःपुष्प
शालिनः ॥ निपेतुर्भूतलेभग्नाःशक्रायुधहताइव ॥ ४४ ॥ कंदरोदरसंस्थानांपीडितानांमहौजसां ॥ सिंहानांनिनदोभीमोनभोभिंदन्हिशुश्रुवे ॥ ४५ ॥
त्रस्तव्याविद्धवसनाव्याकुलीकृतभूषणाः ॥ विद्याधर्यःसमुत्पेतुःसहसाधरणीधरात् ॥ ४६ ॥ अतिप्रमाणाबलिनोदीप्तजिह्वामहाविषाः ॥ निपीडि
तशिरोग्रीवाव्यवेष्टंतमहाहयः ॥ ४७ ॥ किन्नरोरगगंधर्वयक्षविद्याधरास्तथा ॥ पीडितंतंनगवरंत्यक्त्वागगनमास्थिताः ॥ ४८ ॥ सचभूमिधरःश्री
मान्बलिनातेनपीडितः ॥ सवृक्षशिखरोदग्रःप्रविवेशरसातलं ॥ ४९ ॥ दशयोजनविस्तारस्त्रिंशद्योजनमुच्छ्रितः ॥ धरण्यांसमतांयातःसबभूवध
राधरः ॥ ५० ॥ सलिलंघयिषुर्भीमंसलिलंलवणार्णवं ॥ कल्लोलास्फालवेलांतमुत्पपातनभोहरिः ॥ ५१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये
आदिकाव्येसुंदरकांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ आप्लुत्यचमहावेगःपक्षवानिवपर्वतः ॥ भुजंगयक्षगंधर्वप्रबुद्ध
कमलोत्पलं ॥ १ ॥ सचंद्रकुमुदंरम्यंसार्ककारंडवंशुभं ॥ तिष्यश्रवणकादंबमभ्रशैवलशाद्वलं ॥ २ ॥

धः ॥ ५१ ॥ यशमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ आप्लु
त्यउत्प्लुत्याधारंगगनमर्णवत्वेनवर्णयति भुजंगेत्यादि भुजंगादयएवविकसितानिकमलादीनियस्मिन् ॥ १ ॥ चंद्ररूपेणकुमुदेनश्वेतोत्पलेनसहितं अर्करूपकारंडवाख्यजलपक्षिसहितं
अभ्राणिमेघाएवशैवलानिशाद्वलानिचयत्रतं ॥ २ ॥

लोहितांगोभौमः महाग्रहोमहाग्राहः स्वातीरूपोहंसोविलासितःकृतविलासोयत्रतत् ॥३॥ वातसंघातोवात्यातज्जालंतत्समूहएवोर्मयोयत्रतत् चंद्रकिरणरूपशीतलजलयुक्तं मतुबार्थः
अत्रसावयवरूपकं गगनस्यार्णवत्वेनचंद्रादीनांकुमुदादित्वेनचरूपणात् ॥ ४ ॥ ताराधिपमुल्लिखन्निव नखैरितिशेषः हरन्निवगृह्णन्निव ॥ ५ ॥ ६ ॥ महाभ्राणीत्यस्यकपिनाकृष्यमा

पुनर्वसुमहामीनंलोहितांगमहाग्रहं ॥ ऐरावतमहाद्वीपंस्वातीहंसविलासितं ॥ ३ ॥ वातसंघातजालोर्मिचंद्रांशुशिशिरांबुमत् ॥ हनूमानपरिश्रां
तःपुप्लुवेगगनार्णवं ॥ ४ ॥ ग्रसमानइवाकाशंताराधिपमिवोल्लिखन् ॥ हरन्निवसनक्षत्रंगगनंसार्कमंडलं ॥ ५ ॥ अपारमपरिश्रांतश्चांबुधिंसम
गाहत ॥ हनूमान्मेघजालानिविकर्षन्निवगच्छति ॥ ६ ॥ पांडुरारुणवर्णानिनीलमांजिष्ठकानिच ॥ हरितारुणवर्णानिमहाभ्राणिचकाशिरे ॥ ७ ॥
प्रविशन्नभ्रजालानिनिष्क्रमंश्चपुनःपुनः ॥ प्रकाशश्चाप्रकाशश्चचंद्रमाइवदृश्यते ॥ ८ ॥ विविधाभ्रघनापन्नगोचरोधवलांबरः ॥ दृश्यादृश्यतनुर्वी
रस्तथाचंद्रायतेंबरे ॥ ९ ॥ तार्क्ष्यायमाणोगगनेसबभौवायुनंदनः ॥ दारयन्मेघवृंदानिनिष्पतंश्चपुनःपुनः ॥ १० ॥ नदन्नादेनमहतामेघस्वनमहास्वनः ॥
प्रवरान्राक्षसान्हत्वानामविश्राव्यचात्मनः ॥ ११ ॥ आकुलांनगरींकृत्वाव्यथयित्वाचरावणं ॥ अर्दयित्वामहावीरान्वैदेहीमभिवाद्यच ॥ १२ ॥ आ
जगाममहातेजाःपुनर्मध्येनसागरं ॥ पर्वतेंद्रंसुनाभंचसमुपस्पृश्यवीर्यवान् ॥ १३ ॥ ज्यामुक्तइवनाराचोमहावेगोभ्युपागमत् ॥ सकिंचिदारात्संप्रा
प्तःसमालोक्यमहागिरिं ॥ १४ ॥ महेंद्रमेघसंकाशोननादसमहाकपिः ॥ सपूरयासकपिर्दिशोदशसमंततः ॥ १५ ॥ नदन्नादेनमहतामेघस्वनमहा
स्वनः ॥ सतंदेशमनुप्राप्तःसुहृद्दर्शनलालसः ॥ १६ ॥ ननादसुमहानादंलांगूलंचाप्यकंपयत् ॥ तस्यनानद्यमानस्यसुपर्णाचरितेपथि ॥ १७ ॥ फल
तीवास्यघोषेणगगनंसार्कमंडलम् ॥ येतुतत्रोत्तरेकूलेसमुद्रस्यमहाबलाः ॥ १८ ॥

णानीतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रविशन्नित्युक्तमेवार्थंभंग्यंतरेणाह विविधेति विविधेष्वभ्रघनेष्वापन्नोगोचरोमार्गोयेनसः प्रवेशनिष्क्रमाभ्यांदृश्यादृश्यतनुः अयंश्लोकःप्रक्षिप्तइतिभाति
॥ ९ ॥ १० ॥ मेघस्वनवन्महास्वनोयस्यसः ॥ ११ ॥ १२ ॥ सुनाभंमैनाकं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ लांगूलंचाप्यकंपयदितिस्वभावोक्तिः ॥ १७ ॥ फलतीवविशीर्यतीव ॥ १८ ॥

येपूर्वसंविष्ठितास्तेतोयदनिःस्वनमिवऊरुवेगंतज्जन्यंघोषंशुश्रुवुरित्यन्वयः ॥१९॥ वानरेंद्रस्यनिर्घोषंतदीयसिंहनादं ॥२०॥ सुहृद्दर्शनकांक्षिणःतेनशब्देनहनूमानेवैतीतिनिश्चित्यतद्दर्शन लालसाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ बाहूरुवेगंतज्जन्यशब्दं निनादंचकंठशब्दंच ॥ २४ ॥ नगाग्रात्स्वाश्रयादूर्ध्वदेशस्थानिनगाग्राणीत्यर्थः ॥ २५ ॥ तेशाखांगृह्यगृहीत्वाऊर्ध्वदृशाहनूमन्निरीक्षणेपतनभियाशाखांगृहीत्वाधृत्वापादपाग्रेषुतदग्रशाखासुस्थिताः वासांसिसमाविध्यंतप्राकंपयंत नृत्यांतरइवेतिभावः प्रकाशानिनिर्मलतयाप्रकर्षेणशोभंतेनादृशानिवासांसि

पूर्वसंविष्ठिताःशूरावायुपुत्रदिदृक्षवः॥ महतोवायुनुन्नस्यतोयदस्येवनिःस्वनम्॥ शुश्रुवुस्तेतदाघोषमूरुवेगंहनूमतः ॥ १९ ॥ तेदीनमनसःसर्वेशुश्रुवुःकाननौकसः॥ वानरेंद्रस्यनिर्घोषंपर्जन्यनिनदोपमम् ॥ २० ॥ निशम्यनदतोनादंवानरास्तेसमंततः॥ बभूवुरुत्सुकाःसर्वेसुहृद्दर्शनकांक्षिणः ॥ २१ ॥ जांबवान्सहरिश्रेष्ठःप्रीतिसंहृष्टमानसः॥ उपामंत्र्यहरीन्सर्वानिदंवचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥ सर्वथाकृतकार्योसौहनूमान्नात्रसंशयः ॥ नह्यस्याकृतकार्यस्यनादएवंविधोभवेत्॥ २३ ॥ तस्यबाहूरुवेगंचनिनादंचमहात्मनः॥ निशम्यहरयोहृष्टाःसमुत्पेतुर्यतस्ततः॥ २४॥ तेनगाग्रान्नगाग्राणिशिखराच्छिखराणिच॥ प्रहृष्टाःसमपद्यंतहनूमंतंदिदृक्षवः॥ २५॥ तेप्रीताःपादपाग्रेषुगृह्यशाखामवस्थिताः ॥ वासांसिचप्रकाशानिसमाविध्यंतवानराः॥ २६॥ गिरिगह्वरसंलीनोयथागर्जतिमारुतः॥ एवंजगर्जबलवान्हनूमान्मारुतात्मजः॥२७॥ तमभ्रघनसंकाशमापतंतंमहाकपिं॥ दृष्ट्वातेवानराःसर्वेतस्थुःप्रांजलयस्तदा॥ २८॥ ततस्तुवेगवान्वीरोगिरेर्गिरिनिभःकपिः॥ निपपातगिरेस्तस्यशिखरेपादपाकुले ॥ २९॥ हर्षेणापूर्यमाणोसौरम्येपर्वतनिर्झरे॥ छिन्नपक्षइवाकाशात्पपातधरणीधरः ॥ ३० ॥ ततस्तेप्रीतमनसःसर्वेवानरपुंगवाः ॥ हनूमंतंमहात्मानंपरिवार्योपतस्थिरे॥ ३१ ॥ परिवार्यचतेसर्वेपरांप्रीतिमुपागताः॥ प्रहृष्टवदनाःसर्वेतमागतमुपागमन्॥ ३२॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ अभ्रंमेघस्तदुपरियोमेघस्तत्संकाशं अत्युन्नतमेघसमूहसदृशमित्यर्थमन्ये स्वजीवनदातृत्वेनस्वपूज्यत्वात्प्रांजलयःस्थिताः ॥ २८ ॥ ततोगिरेररिष्टाख्याद्गिरेःप्लुतःकपिस्तस्यमहेंद्रस्यगिरेःशिखरेनिपपात अनेनाविश्रममागमनंध्वनितं ॥२९॥ छिन्नपक्षोधरणीधरइवाकाशात्पपात हर्षेणापूर्यमाणःपूर्यमाणहृदयः पर्वतनिर्झरेनिर्झरप्रवर्तकेशिखरेइत्यर्थमेके श्रमनिवृत्तयेजलएवपतितइत्यन्ये ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ शाखानयनंहनूमतआसनार्थं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ताभ्यांजांबवदंगदाभ्यांप्रसादितःप्रसन्नदृष्ट्याकारितात्मनिरीक्षणः॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ आय

उपायनानिचादायमूलानिचफलानिच॥ प्रत्यर्चयन्हरिश्रेष्ठंहरयोमारुतात्मजं ॥ ३३ ॥ विनेदुर्मुदिताःकेचित्केचित्किलकिलांतथा॥ हृष्टाःपादपशाखाश्चआनिन्युर्वानरर्षभाः॥ ३४॥ हनूमांस्तुगुरून्वृद्धान्जांबवत्प्रमुखांस्तदा ॥ कुमारमंगदंचैवसोवंदतमहाकपिः ॥ ३५ ॥ सताभ्यांपूजितःपूज्यःकपिभिश्चप्रसादितः॥ दृष्टादेवीतिविक्रांतःसंक्षेपेणन्यवेदयत् ॥ ३६॥ निषसादचहस्तेनगृहीत्वावालिनःसुतं ॥ रमणीयेवनोद्देशेमहेंद्रस्यगिरेस्तदा॥ ३७॥ हनूमानब्रवीत्पृष्टस्तदातान्वानरर्षभान ॥ अशोकवनिकासंस्थादृष्टासाजनकात्मजा ॥ ३८ ॥ रक्ष्यमाणासुघोराभीराक्षसीभिरनिंदिता॥ एकवेणीधराबालारामदर्शनलालसा॥ ३९ ॥ उपवासपरिश्रांतामलिनाजटिलाकृशा॥ ततोदृष्टेतिवचनंमहार्थममृतोपमं॥ ४० ॥ निशम्यमारुतेःसर्वेमुदितावानराभवन्॥ क्ष्वेडंत्यन्येनदंत्यन्येगर्जंत्यन्येमहाबलाः॥ ४१॥ चक्रुःकिलकिलामन्येप्रतिगर्जंतिचापरे॥ केचिदुच्छ्रितलांगूलाःप्रहृष्टाःकपिकुंजराः॥ ४२॥ आयतांचितदीर्घाणिलांगूलानिप्रविव्यधुः॥ अपरेतुहनूमंतंश्रीमंतंवानरोत्तमं ॥ ४३ ॥ आप्लुत्यगिरिशृंगेषुसंस्पृशंतिस्महर्षिताः॥ उक्तवाक्यंहनूमंतमंगदस्तुतदाब्रवीत्॥ ४४॥ सर्वेषांहरिवीराणांमध्येवाचमनुत्तमां॥ सत्त्वेवीर्येनतेकश्चित्समोवानरविद्यते ॥ ४५॥ यदवप्लुत्यविस्तीर्णंसागरंपुनरागतः॥ जीवितस्यप्रदातानस्त्वमेकोवानरोत्तम॥४६॥ त्वत्प्रसादात्समेष्यामःसिद्धार्थाराघवेणह॥ अहोस्वामिनितेभक्तिरहोवीर्यमहोधृतिः॥ ४७॥ दिष्ट्यादृष्टात्वयादेवीरामपत्नीयशस्विनी॥ दिष्ट्यात्यक्ष्यतिकाकुत्स्थःशोकंसीतावियोगजं॥ ४८॥ ततोंगदंहनूमंतंजांबवंतंचवानराः॥ परिवार्यप्रमुदिताभेजिरेविपुलाःशिलाः ॥ ४९ ॥ उपविष्टागिरेस्तस्यशिलासुविपुलासुते ॥ श्रोतुकामाःसमुद्रस्यलंघनंवानरोत्तमाः ॥ ५० ॥ दर्शनंचापिलंकायाःसीतायारावणस्यच॥ तस्थुःप्रांजलयःसर्वेहनूमद्वदनोन्मुखाः॥ ५१ ॥

तांचितदीर्घाणि आयामोविस्तारः स्थौल्यमित्यन्ये ॥ ४३ ॥ गिरिशृंगेषुआप्लुत्य तेभ्यआप्लुत्येत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ समेष्यामःसंगताभविष्यामः अहोइति तवस्वामिभक्त्यादिकमाश्चर्यमित्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

विविधैर्देवैरुपास्यमानइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ कीर्तिमताहनूमतायशस्विनांगदेनेत्यर्थः ज्वलितंयुक्तं ॥ ५३ ॥ गममानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ९ ॥ हनूमत्प्रमुखाःपरस्परंमिलिताइतिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ कार्यविषयंवृत्तांतं ॥ ३ ॥ कथंवृत्तःकीदृग्व्यापारः ॥ ४ ॥ ५ ॥

तस्थौतत्रांगदःश्रीमान्वानरैर्बहुभिर्वृतः ॥ उपास्यमानोविविधैर्दिविदेवपतिर्यथा ॥ ५२ ॥ हनूमताकीर्तिमतायशस्विनातथांगदेनांगदनद्धबाहुना ॥ मुदातदाध्यासितमुन्नतंमहन्महीधराग्रंज्वलितंश्रियाभवत् ॥ ५३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ततस्तस्यगिरेःशृंगंमहेंद्रस्यमहाबलाः ॥ हनूमत्प्रमुखाःप्रीतिंहरयोजग्मुरुत्तमां ॥ १ ॥ प्रीतिमत्सूपविष्टेषुवानरेषुमहात्मसु ॥ तंततःप्रतिसंहृष्टःप्रीतियुक्तंमहाकपिं ॥ २ ॥ जांबवान्कार्यवृत्तांतमपृच्छदनिलात्मजं ॥ कथंदृष्टात्वयादेवीकथंवातत्रवर्तते ॥ ३ ॥ तस्यांचापिकथंवृत्तःक्रूरकर्मादशाननः ॥ तत्त्वतःसर्वमेतन्नःप्रब्रूहित्वंमहाकपे ॥ ४ ॥ संमार्गिताकथंदेवीकिंचसाप्रत्यभाषत ॥ श्रुतार्थाश्चिंतयिष्यामोभूयःकार्यविनिश्चयं ॥ ५ ॥ यश्चार्थस्तत्रवक्तव्योगतैरस्माभिरात्मवान् ॥ रक्षितव्यंचयत्तत्रतद्भवान्व्याकरोतुनः ॥ ६ ॥ सनियुक्तस्ततस्तेनसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ नमस्यन्शिरसादेव्यैसीतायैप्रत्यभाषत ॥ ७ ॥ प्रत्यक्षमेवभवतांमहेंद्राग्रात्खमाप्लुतः ॥ उदधेर्दक्षिणंपारंकांक्षमाणःसमाहितः ॥ ८ ॥ गच्छतश्चहिमेघोरंविघ्नरूपमिवाभवत् ॥ कांचनंशिखरंदिव्यंपश्यामिसुमनोहरं ॥ ९ ॥ स्थितंपंथानमावृत्यमेनेविघ्नंचतंनगं ॥ उपसंगम्यतंदिव्यंकांचनंनगमुत्तमं ॥ १० ॥ कृतामेमनसाबुद्धिर्भेत्तव्योयंमयेतिच ॥ प्रहतस्यमयातस्यलांगूलेनमहागिरेः ॥ ११ ॥ शिखरंसूर्यसंकाशंव्यशीर्यतसहस्रधा ॥ व्यवसायंचतंबुद्ध्वासहोवाचमहागिरिः ॥ १२ ॥

चिंतनीयनिश्चयमेवाह यश्चेति रक्षितव्यंरामसन्निधौगोपनीयं अवक्तव्यमितियावत् अवक्तव्यंचयत्तच्चिंतयिष्यामोतस्तत्पृष्टंसर्वमात्मवान्भवान्व्याकरोतु ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विघ्नरूपमिवेत्युक्तंतदेवाह कांचनमिति पश्यामि दृष्टमित्यर्थः तदाश्चर्यत्वादद्यापिपश्यामीत्यर्थः ॥ ९ ॥ मेने लिडुत्तमपुरुषैकवचनं उपसंगम्यप्राप्य ॥ १० ॥ ११ ॥ व्यवसायंस्वभेदनरूपं ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ छंदतःस्वेच्छयेत्यर्थः चरितंप्रजाबाधनरूपं ॥ १५ ॥ १६ ॥ मोचनप्रकारमाह मारुतेनेति साह्येसाहाय्ये ॥ १७ ॥ तत्रहेतुर्धर्मभृतांश्रेष्ठत्वादि ॥ १८ ॥ उद्धृतंअपंचलितं ॥ १९ ॥ सशैलोमानुषेणवपुष्मताप्रशस्तेनशरीरेणमहाशैलोंतर्हितःशैलेनशिलारूपेणचमहोदधावंतर्हितइत्यन्वयः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रदिष्टोविहितइत्यर्थः विहितःप्रापित

पुत्रेतिमधुरांवाणींमनःप्रल्हादयन्निव ॥ पितृव्यंचापिमांविद्धिसखायंमातरिश्वनः ॥ १३ ॥ मैनाकमितिविख्यातंनिवसंतंमहोदधौ ॥ पक्षवंतःपुरातत्रबभूवुःपर्वतोत्तमाः ॥ १४ ॥ छंदतःपृथिवींचेरुर्बाधमानाःसमंततः ॥ श्रुत्वानगानांचरितंमहेंद्रःपाकशासनः ॥ १५ ॥ वज्रेणभगवान्पक्षौंचिच्छेदैषांसहस्रशः ॥ अहंतुमोचितस्तस्मात्तवपित्रामहात्मना ॥ १६ ॥ मारुतेनतदावत्सप्रक्षिप्तोवरुणालये ॥ राघवस्यमयासाह्येवर्तितव्यमरिंदम ॥ १७ ॥ रामोधर्मभृतांश्रेष्ठोमहेंद्रसमविक्रमः ॥ एतच्छ्रुत्वामयातस्यमैनाकस्यमहात्मनः ॥ १८ ॥ कार्यमावेद्यचगिरेरुद्धृतंवैमनोमम ॥ तेनचाहमनुज्ञातोमैनाकेनमहात्मना ॥ १९ ॥ सचाप्यंतर्हितःशैलोमानुषेणवपुष्मता ॥ शरीरेणमहाशैलःशैलेनचमहोदधौ ॥ २० ॥ उत्तमंजवमास्थायशेषमध्वानमास्थितः ॥ ततोहंसुचिरंकालंजवेनाभ्यगमंपथि ॥ २१ ॥ ततःपश्याम्यहंदेवींसुरसांनागमातरं ॥ समुद्रमध्येसादेवीवचनंचेदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ ममभक्ष्यःप्रदिष्टस्त्वममरैर्हरिसत्तम ॥ ततस्त्वांभक्षयिष्यामिविहितस्त्वंहिमेसुरैः ॥ २३ ॥ एवमुक्तःसुरसयाप्रांजलिःप्रणतःस्थितः ॥ विवर्णवदनोभूत्वावाक्यंचेदमुदीरयन् ॥ २४ ॥ रामोदाशरथिःश्रीमान्प्रविष्टोदंडकावनं ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयाचपरंतपः ॥ २५ ॥ तस्यसीताहृताभार्यारावणेनदुरात्मना ॥ तस्याःसकाशंदूतोहंगमिष्येरामशासनात् ॥ २६ ॥ कर्तुमर्हसिरामस्यसाहाय्यंविषयेसति ॥ अथवामैथिलींदृष्ट्वारामंचाक्लिष्टकारिणं ॥ २७ ॥ आगमिष्यामितेवक्त्रंसत्यंप्रतिशृणोमिते ॥ एवमुक्तामयासातुसुरसाकामरूपिणी ॥ २८ ॥ अब्रवीन्नातिवर्तेतकश्चिदेषवरोमम ॥ एवमुक्तःसुरसयादशयोजनमायतः ॥ २९ ॥

इत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सकाशंसमीपं ॥ २६ ॥ विषयेसतितदीयदेशेसतिविद्यमाने मैथिलीदर्शननिवेदनार्थंरामंचदृष्ट्वा ॥ २७ ॥ २८ ॥ नातिवर्तेतनातिक्रमेत मांप्राप्तोमदाहारतांप्राप्तोनगच्छेदित्यर्थः ॥ २९ ॥

अर्धगुणविस्तारःअर्धस्यदशयोजनार्धस्यपंचयोजनस्यगुणआवृत्तिस्तद्विस्तारः दशयोजनविस्तारइतियावत् पूर्वंदशयोजनविस्तारोक्त्यानुगुण्येनैवंव्याख्यातं ॥ ३० ॥ ह्रस्वंस्वशरीर मितिशेषः तदेवाहांगुष्ठसंमितइति देहइतिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ समानयमेलय ॥ ३३ ॥ साधुसाध्वीति अत्रदीर्घआर्षः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ येनगतिर्विहतातांकिंचिन्नपश्यामिनापश्यमि त्यन्वयः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अवस्थितंनिश्चेष्टं तथाप्यसंभ्रांतंभयहीनंमांलक्षीकृत्येदंवाक्यमहमुक्तइत्यन्वयः ॥ ३९ ॥ ममेप्सितोभक्षस्त्वमतोमेदेहंप्रीणयेत्यन्वयः ॥ ४० ॥ प्रत्यगृ

ततोर्धगुणविस्तारोबभूवाहंक्षणेनतु ॥ मत्प्रमाणाधिकंचैवव्यादितंतुमुखंतया ॥ ३० ॥ तद्दृष्ट्वाव्यादितंत्वास्यंह्रस्वंह्यकरवंपुनः ॥ तस्मिन्मुहूर्तेचपुनर्बभूवांगुष्ठसंमितः ॥ ३१ ॥ अभिपत्याशुतद्वक्त्रंनिर्गतोहंततःक्षणात् ॥ अब्रवीत्सुरसादेवीस्वेनरूपेणमांपुनः ॥ ३२ ॥ अर्थसिद्ध्यैहरिश्रेष्ठगच्छसौम्ययथासुखं ॥ समानयचवैदेहींराघवेणमहात्मना ॥ ३३ ॥ सुखीभवमहाबाहोप्रीतास्मितववानर ॥ ततोहंसाधुसाध्वीतिसर्वभूतैःप्रशंसितः ॥ ३४ ॥ ततोंतरिक्षंविपुलंप्लुतोहंगरुडोयथा ॥ छायामेनिगृहीताचनचपश्यामिकिंचन ॥ ३५ ॥ सोहंविगतवेगस्तुदिशोदशविलोकयन् ॥ नकिंचित्तत्रपश्यामियेनमेविहतागतिः ॥ ३६ ॥ अथमेबुद्धिरुत्पन्नाकिंनामगमनेमम ॥ ईदृशोविघ्नउत्पन्नोरूपमत्रनदृश्यते ॥ ३७ ॥ अधोभागेतुमेदृष्टिःशोचतःपतितातदा ॥ तत्राद्राक्षमहंभीमांराक्षसींसलिलेशयां ॥ ३८ ॥ प्रहस्यचमहानादमुक्तोहंभीमयातया ॥ अवस्थितमसंभ्रांतमिदंवाक्यमशोभनं ॥ ३९ ॥ क्वासिगंतामहाकायक्षुधितायाममेप्सितः ॥ भक्षःप्रीणयमेदेहंचिरमाहारवर्जितं ॥ ४० ॥ बाढमित्येवतांवाणींप्रत्यगृह्णामहंततः ॥ आस्यप्रमाणादधिकंतस्याःकायमपूरयं ॥ ४१ ॥ तस्याश्चास्यंमहद्भीमंवर्धतेममभक्षणे ॥ नतुमांसानुबुबुधेममवाविकृतंकृतं ॥ ४२ ॥ ततोहंविपुलंरूपंसंक्षिप्यनिमिषांतरात् ॥ तस्याहृदयमादायप्रपतामिनभस्स्थलं ॥ ४३ ॥

ह्णांअंगीकृतवान् तस्याआस्यप्रमाणादधिकंभवतियथातथाआत्मनःकायमपूरयंअवर्धयं ॥ ४१ ॥ मांसानबुबुधे अयंकामरूपीसर्वविघ्ननिर्दलनइतिमांनज्ञातवतीत्यर्थः ममकृतंविकृतं मयाकृतंविकृतंविकारस्वरूपंवक्ष्यमाणसूक्ष्मरूपत्वंचनबुबुधे ॥ ४२ ॥ तदेवाह ततइति आदायकर्तित्वा प्रपतामिप्रापतं ॥ ४३ ॥

विसृष्टभुजाविप्रकीर्णभुजा ॥ ४४ ॥ सिंहिकाहनुमताहतेतिखगतानांवाचःशृणोमिश्रुताः ॥ ४५॥ आत्ययिकंजातकालविलंबं कृत्यंसीतादर्शनं स्मरन्नेवमहदध्वानंगत्वाउदधेर्दक्षिणंतीरंपश्यामिदृष्टवान् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ मांजिघांसंतीं ज्वलदग्नितुल्यकेशपाशां ॥ ४९ ॥ सुभैरवांअतिशयेनभयंकररूपां प्रविशंप्राविशं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सर्वरात्रंसर्वांरात्रीं अल्पशेषायांरात्रावशोकवनिकायांदर्शनादेवमुक्तिः ॥ ५२ ॥ उपलक्षयेउपालक्षयं ॥ ५३ ॥ विकृष्टेनविप्रकृष्टोर्ध्वभागेन अत्युच्चेनेतियावत् तादृशेनप्रासादेनावृतांकिंचित्स्थानंमयादृष्टं

साविसृष्टभुजाभीमापपातलवणांभसि ॥ मयापर्वतसंकाशानिकृत्तहृदयासती ॥ ४४ ॥ शृणोमिखगतानांचवाचःसौम्यामहात्मनां ॥ राक्षसीसिंहिकाभीमाक्षिप्रंहनुमताहता ॥ ४५ ॥ तांहत्वापुनरेवाहंकृत्यमात्ययिकंस्मरन् ॥ गत्वाचमहदध्वानंपश्यामिनगमंडितं ॥ ४६ ॥ दक्षिणंतीरमुदधेर्लंकायत्रगतापुरी ॥ अस्तंदिनकरेयातेरक्षसांनिलयंपुरीं ॥ ४७ ॥ प्रविष्टोहमविज्ञातोरक्षोभिर्भीमविक्रमैः ॥ तत्रप्रविशतश्चापिकल्पांतघनसप्रभा ॥ ४८ ॥ अट्टहासंविमुंचंतीनारीकाप्युत्थितापुरः ॥ जिघांसंतींततस्तांतुज्वलदग्निशिरोरुहां ॥ ४९ ॥ सव्यमुष्टिप्रहारेणपराजित्यसुभैरवां ॥ प्रदोषकालेप्रविशंभीतयाहंतयोदितः ॥ ५० ॥ अहंलंकापुरीवीरनिर्जिताविक्रमेणते ॥ यस्मात्तस्माद्विजेतासिसर्वरक्षांस्यशेषतः ॥ ५१ ॥ तत्राहंसर्वरात्रंतुविचरन्जनकात्मजां ॥ रावणांतःपुरगतोनचापश्यंसुमध्यमां ॥ ५२ ॥ ततःसीतामपश्यंस्तुरावणस्यनिवेशने ॥ शोकसागरमासाद्यनपारमुपलक्षये ॥ ५३ ॥ शोचताचमयादृष्टंप्राकारेणाभिसंवृतं ॥ कांचनेनविकृष्टेनगृहोपवनमुत्तमं ॥ ५४ ॥ सप्राकारमवप्लुत्यपश्यामिबहुपादपं ॥ अशोकवनिकामध्येशिंशपापादपोमहान् ॥ ५५ ॥ तमारुह्यचपश्यामिकांचनंकदलीवनं ॥ अदूराच्छिंशपावृक्षात्पश्यामिवरवर्णिनीं ॥ ५६ ॥ श्यामांकमलपत्राक्षीमुपवासकृशाननां ॥ तदेकवासःसंवीतांरजोध्वस्तशिरोरुहां ॥ ५७ ॥ शोकसंतापदीनांगींसीतांभर्तृहितेस्थितां ॥ राक्षसीभिर्विरूपाभिःक्रूराभिरभिसंवृतां ॥ ५८ ॥

॥ ५४ ॥ ततःप्राकारमवप्लुत्यबहुपादपंगृहोपवनमुद्यानंपश्यामिअपश्यं महान्पादपोदृष्टइतिशेषः ॥ ५५ ॥ पश्यामीतिप्राग्वत् कांचनंतद्वर्णं अदूराच्छिंशपावृक्षात्शिंशपावृक्षस्यसमीपे ॥ ५६ ॥ तदेकवासःसंवीतांतेनहरणकालेकिष्किंधायांपूर्वंदृष्टेनैवैकवाससासंवीतां ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

व्याघ्रीपरिवृतांहरिणीमिवतामपश्यमितिसंबंधः राक्षसीमध्येताभिरेवतर्ज्यमानासासदुःखामयाकथंचिदासादितेत्यन्वयः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ रावणाद्विनिवृत्तोविनिर्वर्तितोर्थःसुखभोगरू पोयया मर्तव्येमरणे ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ शृणोमिश्रुतवान् रावणस्यनिवेशनेतत्समीपे यद्वानिवेशनेसीतासमीपंप्रवेशनकाले ॥ ६३ ॥ प्रत्यसंहरंसूक्ष्ममकरवं गहनेपर्णसमूहगूढप्रदेशे

मांसशोणितभक्ष्याभिर्व्याघ्रीभिर्हरिणींयथा ॥ सामयाराक्षसीमध्येतर्ज्यमानामुहुर्मुहुः ॥ ५९ ॥ एकवेणीधरादीनाभर्तृचिंतापरायणा ॥ भूमिशय्या विवर्णांगीपद्मिनीवहिमागमे ॥ ६० ॥ रावणाद्विनिवृत्तार्थामर्तव्येकृतनिश्चया ॥ कथंचिन्मृगशावाक्षीतूर्णमासादितामया ॥ ६१ ॥ तांदृष्ट्वातादृशीं नारींरामपत्नींयशस्विनीं ॥ तत्रैवशिंशपावृक्षेपश्यन्नहमवस्थितः ॥ ६२ ॥ ततोहलहलाशब्दंकांचीनूपुरमिश्रितं ॥ शृणोम्यधिकगंभीरंरावणस्यनि वेशने ॥ ६३ ॥ ततोहंपरमोद्विग्नःस्वरूपंप्रत्यसंहरं ॥ अहंचशिंशपावृक्षेपक्षीवगहनेस्थितः ॥ ६४ ॥ ततोरावणदाराश्चरावणश्चमहाबलः ॥ तंदेश मनुसंप्राप्तोयत्रसीताऽभवत्स्थिता ॥ ६५ ॥ तंदृष्ट्वाथवरारोहासीतारक्षोगणेश्वरं ॥ संकुच्योरूस्तनौपीनौबाहुभ्यांपरिरभ्यच ॥ ६६ ॥ वित्रस्तांपरमो द्विग्नांवीक्षमाणामितस्ततः ॥ त्राणंकंचिदपश्यंतींवेपमानांतपस्विनीं ॥ ६७ ॥ तामुवाचदशग्रीवःसीतांपरमदुःखितां ॥ अवाक्शिराःप्रपतितोबहु मन्यस्वमामिति ॥ ६८ ॥ यदिचेत्त्वंतुमांदर्पान्नाभिनंदसिगर्विते ॥ द्विमासानंतरंसीतेपास्यामिरुधिरंतव ॥ ६९ ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यरावणस्यदुरा त्मनः ॥ उवाचपरमक्रुद्धासीतावचनमुत्तमं ॥ ७० ॥ राक्षसाधमरामस्यभार्याममिततेजसः ॥ इक्ष्वाकुवंशनाथस्यस्नुषांदशरथस्यच ॥ ७१ ॥ अवा च्यंवदतोजिह्वाकथंनपतितातव ॥ किंस्विद्वीर्यंतवानार्ययोमांभर्तुरसन्निधौ ॥ ७२ ॥ अपहृत्यागतःपापतेनादृष्टोमहात्मना ॥ नत्वंरामस्यसदृशोदा स्येप्यस्यनयुज्यसे ॥ ७३ ॥ अजेयःसत्यवाक्शूरोरणश्लाघीचराघवः ॥ जानक्यापरुषंवाक्यमेवमुक्तोदशाननः ॥ ७४ ॥ जज्वालसहसाकोपाच्चिता स्थइवपावकः ॥ विवृत्त्यनयनेक्रूरेमुष्टिमुद्यम्यदक्षिणं ॥ ७५ ॥

स्थितः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ परिरभ्यचेति वित्रस्तेवबभूवेतिशेषः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ किंस्वित्कुत्सितमित्यर्थः ॥ ७२ ॥ तदसन्निधौअपहृत्यतेनादृष्टइतिलंकामागतः अन्यथातद्दैवतेहननंस्यादित्यर्थः सादृश्यसंभावनाऽपिदूरापास्तेत्याह दास्येपीति ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ चितास्थपावकत्वेनास्पृश्यतासूचिता ॥ ७५ ॥

हाहाकृतंहाहेतिकृतं ॥ ७६ ॥ मंदोदरीनामेति पूर्वंधान्यमालिन्याप्रतिषिद्धमित्युक्तं इदानींमंदोदर्येत्यभिधानादुभाभ्यामपीतिकल्पनीयं यद्वा मंदोदर्याएवनामांतरंधान्यमालिनीत्युक्तं ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ निरर्थकमासीदितिशेषः ॥ ८२ ॥ सीताव्यवसितंमहत् मर्तव्यंनतुत्वमंगीकर्तव्यइत्येतद्रूपं ॥ ८३ ॥ विहताशाःरावणानुकूल्यमस्माभिरवश्यंसंपा द्यमितितासामाशा अतएवतद्विषयेनिरुद्यमाः परिक्लिश्य पूर्वव्यापारकृतःक्लेशः ॥ ८४ ॥ विलप्यप्रशुशोचविलापपूर्वकंशोकंचकार ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ रक्षोविनाशकत्वाद्रोमहर्षणः

मैथिलींहंतुमारब्धःस्त्रीभिर्हाहाकृतंतदा ॥ स्त्रीणांमध्यात्समुत्पत्यतस्यभार्यादुरात्मनः ॥ ७६ ॥ वरामंदोदरीनामतयासप्रतिषेधितः ॥ उक्तश्चमधुरांवा णींतयासमदनार्दितः ॥ ७७ ॥ सीतयातवकिंकार्यंमहेंद्रसमविक्रम ॥ मयासहरमस्वाद्यमद्विशिष्टानजानकी ॥ ७८ ॥ देवगंधर्वकन्याभिर्यक्षकन्या भिरेवच ॥ सार्धंप्रभोरमस्वेतिसीतयाकिंकरिष्यसि ॥ ७९ ॥ ततस्ताभिःसमेताभिर्नारीभिःसमहाबलः ॥ उत्थाप्यसहसानीतोभवनंस्वंनिशाचरः ॥ ८० ॥ यातेतस्मिन्दशग्रीवेराक्षस्योविकृताननाः ॥ सीतांनिर्भर्त्सयामासुर्वाक्यैःक्रूरैःसुदारुणैः ॥ ८१ ॥ तृणवद्भाषितंतासांगणयामासजानकी ॥ गर्जितं चतथातासांसीतांप्राप्यनिरर्थकं ॥ ८२ ॥ वृथागर्जितनिश्चेष्टाराक्षस्यःपिशिताशनाः ॥ रावणायशशंसुस्ताःसीताव्यवसितंमहत् ॥ ८३ ॥ ततस्ताःसहि ताःसर्वाविहताशानिरुद्यमाः ॥ परिक्लिश्यसमस्तास्तानिद्रावशमुपागताः ॥ ८४ ॥ तासुचैवप्रसुप्तासुसीताभर्तृहितेरता ॥ विलप्यकरुणंदीनाप्रशुशोच सुदुःखिता ॥ ८५ ॥ तासांमध्यात्समुत्थाप्यत्रिजटावाक्यमब्रवीत् ॥ आत्मानंखादतक्षिप्रंनसीतामसितेक्षणां ॥ ८६ ॥ जनकस्यात्मजांसाध्वींस्नुषांदश रथस्यच ॥ स्वप्नोह्यद्यमयादृष्टोदारुणोरोमहर्षणः ॥ ८७ ॥ रक्षसांचविनाशायभर्तुरस्याजयायच ॥ अलमस्मान्परित्रातुंराघवाद्राक्षसीगणं ॥ ८८ ॥ अभियाचामवैदेहीमेतद्धिममरोचते ॥ यदिह्येवंविधःस्वप्नोदुःखितायाःप्रदृश्यते ॥ ८९ ॥ सादुःखैर्विविधैर्मुक्तासुखमाप्नोत्यनुत्तमं ॥ प्रणिपातप्रस न्नाहिमैथिलीजनकात्मजा ॥ ९० ॥ अलमेषापरित्रातुंराक्षस्योमहतोभयात् ॥ ततःसाह्रीमतीबालाभर्तुर्विजयहर्षिता ॥ ९१ ॥

॥ ८७ ॥ राक्षसीगणमस्मान्राक्षसीरूपानस्मान्परित्रातुमलमेषासीतेतिशेषः ॥ ८८ ॥ अभियाचाम स्वरक्षणमितिशेषः ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ततस्त्रिजटावाक्यानंतरं कैतावद्भाग्यमितिल ज्जिता तत्कथितस्वप्नसूचितरामविजयहर्षिता ॥ ९१ ॥

तत्त्रिजटावाक्यंयदितथ्यंतदाअवश्यंशरणंभवेयमित्यवोचदितिसंबंधः ॥ ९२ ॥ चिंतयामासेतिलिडुत्तमः ईदृश्याअपीदृशंदुःखमितिचिंतांकृतवानित्यर्थः मेमनोनचनिर्वृतंनर्षितार हितंजातं विधिःप्रकारः॥ ९३ ॥ ममस्तुतोमयास्तुतः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ तुभ्यंभर्त्रातवभर्त्रा ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ त्वयाज्ञप्तंत्वत्कर्तृकमाज्ञापनं उत्तरंसमुद्रोत्तरकूलस्थं यद्वा

अवोचयदितत्तथ्यंभवेयंशरणंहिवः॥ तांचाहंतादृशींदृष्ट्वासीतायादारुणांदशां॥ ९२॥ चिंतयामासविश्रांतोनचमेनिर्वृतंमनः ॥ संभाषणार्थंच मयाजानक्याश्चिंतितोविधिः॥ ९३॥ इक्ष्वाकुकुलवंशस्तुस्तुतोममपुरस्कृतः॥ श्रुत्वातुगदितांवाचंराजर्षिगणभूषितां॥९४॥ प्रत्यभाषतमांदेवीवा ष्पैःपिहितलोचना ॥ कस्त्वंकेनकथंचेहप्राप्तोवानरपुंगव ॥ ९५ ॥ काचरामेणतेप्रीतिस्तन्मेशंसितुमर्हसि ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाअहमप्यब्रुवंवचः ॥ ९६॥ देविरामस्यभर्तुस्तेसहायोभीमविक्रमः॥ सुग्रीवोनामविक्रांतोवानरेंद्रोमहाबलः ॥ ९७॥ तस्यमांविद्धिभृत्यंत्वंहनूमंतमिहागतं ॥ भर्त्राहं प्रहितस्तुभ्यंरामेणाक्लिष्टकर्मणा॥ ९८॥ इदंतुपुरुषव्याघ्रःश्रीमान्दाशरथिःस्वयं॥ अंगुलीयमभिज्ञानमदात्तुभ्यंयशस्विनि॥ ९९॥ तदिच्छामित्वया ज्ञप्तंदेविकिंकरवाण्यहं ॥ रामलक्ष्मणयोःपार्श्वंनयामित्वांकिमुत्तरं ॥ १०० ॥ एतच्छ्रुत्वाविदित्वाचसीताजनकनंदिनी॥ आहरावणमुत्पाट्यराघ वोमांनयत्विति ॥ १ ॥ प्रणम्यशिरसादेवीमहमार्यामनिंदितां॥ राघवस्यमनोह्लादमभिज्ञानमयाचिषं ॥ २ ॥ अथमामब्रवीत्सीतागृह्यतामयमु त्तमः॥ मणिर्येनमहाबाहूरामस्त्वांबहुमन्यते॥ ३ ॥ इत्युक्त्वातुवरारोहामणिप्रवरमुत्तमं॥ प्रायच्छत्परमोद्विग्नावाचामांसंदिदेशह ॥ ४॥ ततस्तस्यै प्रणम्याहंराजपुत्र्यैसमाहितः॥ प्रदक्षिणंपरिक्राममिहाभ्युद्गतमानसः ॥ ५ ॥ उत्तरंपुनरेवाहनिश्चित्यमनसातदा ॥ हनूमन्ममवृत्तांतंवक्तुमर्हसिरा घवे॥ ६॥ यथाश्रुत्वैवनचिरात्तावुभौरामलक्ष्मणौ॥ सुग्रीवसहितौवीरावुपेयातांतथाकुरु॥ ७॥

किमुत्तरंप्रत्युत्तरंकिंब्रूहीतिशेषः ॥ १०० ॥ उत्पाट्यसमूलंनाशयित्वा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ संदिदेशकाकवृत्तांततिलककरणंचराममात्रैकवेद्यंकथयामासेत्यर्थः ॥ ४ ॥ इहाभ्युद्गतमानसः इहागंतुंनिश्चितमानसःममवृत्तांतंत्वयानुभूतंमद्विषयंरावणराक्षसीवृत्तांतं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

यद्यस्मादन्यथाअनागमनेद्वौमासौममजीवितंभवेत् अनाथवत्म्रियेराक्षसीकृतवधेनेतिभावः ॥८॥ उत्तरंकार्यशेषंलंकानाशनरूपं ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ समागम्यमिलित्वा॥१२॥

यदन्यथाभवेदेतद्द्वौमासौजीवितंमम॥ नमांद्रक्ष्यतिकाकुत्स्थोम्रियेसाहमनाथवत् ॥८॥ तच्छ्रुत्वाकरुणंवाक्यंक्रोधोमामभ्यवर्तत ॥ उत्तरंचमया दृष्टंकार्यशेषमनंतरं॥ ९॥ ततोऽवर्धतमेकायस्तदापर्वतसन्निभः॥ युद्धाकांक्षीवनंतस्यविनाशयितुमारभे॥ ११०॥ तद्भग्नंवनखंडंतुभ्रांतत्रस्तमृग द्विजं ॥ प्रतिबुध्यनिरीक्षंतेराक्षस्योविकृताननाः ॥ ११ ॥ मांचदृष्ट्वावनेतस्मिन्समागम्यततस्ततः ॥ ताःसमभ्यागताःक्षिप्रंरावणायाचचक्षिरे ॥ १२॥ राजन्वनमिदंदुर्गंतवभग्नंदुरात्मना॥ वानरेणह्यविज्ञायतववीर्यंमहाबल ॥ १३॥ तस्यदुर्बुद्धिताराजंस्तवविप्रियकारिणः ॥ वधमाज्ञाप यक्षिप्रंयथासौनपुनर्व्रजेत् ॥ १४॥ तच्छ्रुत्वाराक्षसेंद्रेणविसृष्टाबहुदुर्जयाः ॥ राक्षसाःकिंकरानामरावणस्यमनोनुगाः ॥ १५ ॥ तेषामशीतिसाह स्रंशूलमुद्गरपाणिनां॥ मयातस्मिन्वनोद्देशेपरिघेणनिषूदितं ॥ १६॥ तेषांतुहतशिष्टायेतेगतालघुविक्रमाः॥ निहतंचमयासैन्यंरावणायाचचक्षि रे॥ १७॥ ततोमेबुद्धिरुत्पन्नाचैत्यप्रसादमुत्तमं॥ तत्रस्थान्राक्षसान्हत्वाशतंस्तंभेनवैपुनः॥ १८॥ ललामभूतोलंकायामयाविध्वंसितोरुषा ॥ ततः प्रहस्तस्यसुतंजंबुमालिनमादिशत्॥१९॥ राक्षसैर्बहुभिःसार्धंघोररूपैर्भयानकैः॥ तमहंबलसंपन्नंराक्षसंरणकोविदं॥१२०॥परिघेणातिघोरेणसू दयामिसहानुगं॥ तच्छ्रुत्वाराक्षसेंद्रस्तुमंत्रिपुत्रान्महाबलान् ॥ २१ ॥ पदातिबलसंपन्नान्प्रेषयामासरावणः॥ परिघेणैवतान्सर्वान्नयामियमसाद नं ॥ २२ ॥ मंत्रिपुत्रान्हतान्श्रुत्वासमरेलघुविक्रमान् ॥ पंचसेनाग्रगाञ्छूरान्प्रेषयामासरावणः॥ २३॥ तानहंसहसैन्यान्वैसर्वानेवाभ्यमृदयं॥ ततःपुनर्दशग्रीवःपुत्रमक्षंमहाबलं॥ २४॥ बहुभीराक्षसैःसार्धंप्रेषयामाससंयुगे॥ तंतुमंदोदरीपुत्रंकुमारंरणपंडितं ॥ २५॥ सहसाखंसमुद्यंतंपाद योश्चगृहीतवान्॥ तमासीनंशतगुणंभ्रामयित्वाव्यपेषयं॥ २६॥

॥ १३ ॥ तस्यदुर्बुद्धितेतिबहुव्रीहेस्तल् नपुनर्व्रजे स्वदेशमितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ चैत्यप्रासादंविनाशयितुमितिशेषः ॥ १८ ॥ ललामभूतश्चैत्यप्रासादइतिशेषः॥१९॥ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

द्वितीयंप्रेषितपुत्रापेक्षयाद्वितीयं ॥ २७ ॥ २८ ॥ महताप्रत्ययेनविश्वासेन ॥ २९॥१३० ॥ प्रबध्वाप्रबद्ध्यराक्षसेभ्यआर्पयदितिशेषः बध्नंतिअबध्नन् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सीतार्थमितिकथितमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ तस्याःसीतायाः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ समयंप्रतिज्ञां ॥ ३९॥१४० ॥ संप्लवतांसम्यक्प्लवतांप्रभुरहमितिशेषः ॥ ४१ ॥ तस्यरामस्य तेनरामसा

तमक्षमागतंभग्नंनिशम्यसदशाननः ॥ ततश्चेंद्रजितंनामद्वितीयंरावणःसुतं ॥ २७ ॥ व्यादिदेशसुसंक्रुद्धोबलिनंयुद्धदुर्मदं ॥ तच्चाप्यहंबलंसर्वंतं
चराक्षसपुंगवं ॥ २८ ॥ नष्टौजसंरणेकृत्वापरंहर्षमुपागतः ॥ महतापिमहाबाहुःप्रत्ययेनमहाबलः ॥ २९ ॥ प्रहितोरावणेनैषसहवीरैर्मदोद्धतैः ॥
सोऽविषह्यंहिमांबुद्ध्वास्वसैन्यंचावमर्दितं ॥ १३० ॥ ब्रह्मणोस्त्रेणसतुमांप्रबध्वाचातिवेगिनः ॥ रज्जुभिश्चापिबध्नंतिततोमांतत्रराक्षसाः ॥ ३१ ॥ रा
वणस्यसमीपंचगृहीत्वामामुपागमन् ॥ दृष्ट्वासंभाषितश्चाहंरावणेनदुरात्मना ॥ ३२ ॥ पृष्टश्चलंकागमनंराक्षसानांचतंवधं ॥ तत्सर्वंचरणेनत्र
सीतार्थमुपजल्पितं ॥ ३३ ॥ तस्यास्तुदर्शनाकांक्षीप्राप्तस्त्वद्भवनंविभो ॥ मारुतस्यौरसःपुत्रोवानरोहनुमानहं ॥ ३४ ॥ रामदूतंचमांविद्धिसु
ग्रीवसचिवंकपिं ॥ सोहंदौत्येनरामस्यत्वत्सकाशमिहागतः ॥ ३५ ॥ शृणुचापिसमादेशंयदहंप्रब्रवीमिते ॥ राक्षसेशहरीशस्त्वांवाक्यमाहसमा
हितं ॥ ३६ ॥ सुग्रीवश्चमहाभागस्त्वांकौशलमब्रवीत् ॥ धर्मार्थकामसहितंहितंपथ्यमुवाचह ॥ ३७ ॥ वसतोऋष्यमूकेमेपर्वतेविपुलद्रुमे ॥ रा
घवोरणविक्रांतोमित्रत्वंसमुपागतः ॥ ३८ ॥ तेनमेकथितंराजन्भार्यामेरक्षसाहृता ॥ तत्रसाहाय्यहेतोर्मेसमयंकर्तुमर्हसि ॥ ३९ ॥ वालिनाहृत
राज्येनसुग्रीवेणसहप्रभुः ॥ चक्रेऽग्निसाक्षिकंसख्यंराघवःसहलक्ष्मणः ॥ १४० ॥ तेनवालिनमाहत्यशरेणैकेनसंयुगे ॥ वानराणांमहाराजःकृतःसं
प्लवतांप्रभुः ॥ ४१ ॥ तस्यसाहाय्यमस्माभिःकार्यंसर्वात्मनात्विह ॥ तेनप्रस्थापितस्तुभ्यंसमीपमिहधर्मतः ॥ ४२ ॥ क्षिप्रमानीयतांसीतादीयतांरा
घवस्यच ॥ यावन्नहरयोवीराविधमंतिबलंतव ॥ ४३ ॥

हाय्यस्यकर्तव्यत्वेनतुभ्यंसमीपंतवसमीपंप्रस्थापितोदूतइतिशेषः दूतप्रेषणंविनाप्रथममेवयुद्धस्याधर्मत्वादितिभावः ॥ ४२ ॥ सीतादानाभावेबाधकमाह यावदिति ॥ ४३ ॥

वानराणामिति एवंचलंकानाशनेवानराअसमर्थानइतिमंतव्यमितिभावः राघवाणामितिपाठेमनुष्योऽसमर्थइतिनमंतव्यमितिभावः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ मत्प्रभावंवरदानंलब्ध्वावध्यत्वरूपं ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ नैवं अयमवध्यइत्यर्थः एषनिश्चयःएतद्वधनिश्चयः संलक्ष्यतेविचार्यते ॥४८॥ वेदितव्यंनिवेदनीयं एवंचैवमुक्तिर्दूतस्यनापराधइत्यर्थः ॥४९॥१५०॥५१॥५२॥ हनं

वानराणांप्रभावोयंनकेनविदितःपुरा ॥ देवतानांसकाशंचयेगच्छंतिनिमंत्रिताः ॥ ४४ ॥ इतिवानरराजस्त्वामाहेत्यभिहितोमया ॥ मामैक्षतततो
रुष्टश्चक्षुषाप्रदहन्निव ॥ ४५ ॥ तेनवध्योहमाज्ञप्तोरक्षसारौद्रकर्मणा ॥ मत्प्रभावमविज्ञायरावणेनदुरात्मना ॥ ४६ ॥ ततोविभीषणोनामतस्यभ्रा
तामहामतिः ॥ तेनराक्षसराजश्चयाचितोममकारणात् ॥ ४७ ॥ नैवंराक्षसशार्दूलत्यज्यतामेषनिश्चयः ॥ राजशास्त्रव्यपेतोहिमार्गःसंलक्ष्यतेत्वया
॥ ४८ ॥ दूतवध्यानदृष्टाहिराजशास्त्रेषुराक्षस ॥ दूतेनवेदितव्यंचयथाभिहितवादिना ॥ ४९ ॥ सुमहत्यपराधेपिदूतस्यातुलविक्रम ॥ विरूपकरणं
दृष्टंनवधोस्तिहिशास्त्रतः ॥ १५० ॥ विभीषणेनैवमुक्तोरावणःसंदिदेशतान् ॥ राक्षसानेतदेवाद्यलांगूलंदह्यतामिति ॥ ५१ ॥ ततस्तस्यवचःश्रुत्वामम
पुच्छंसमंततः ॥ वेष्टितंशणवल्कैश्चपट्टैःकार्पासकैस्तथा ॥ ५२ ॥ राक्षसाःसिद्धसंनाहास्ततस्तेचंडविक्रमाः ॥ तदादीप्यंतमेपुच्छंहनंतःकाष्ठमुष्टिभिः
॥ ५३ ॥ बद्धस्यबहुभिःपाशैर्यंत्रितस्यचराक्षसैः ॥ नमेपीडाभवेत्काचिद्दिदृक्षोर्नगरींदिवा ॥ ५४ ॥ ततस्तेराक्षसाःशूराबद्धंमामग्निसंवृतं ॥ अघोष
यन्राजमार्गेनगरद्वारमागताः ॥ ५५ ॥ ततोहंसुमहद्रूपंसंक्षिप्यपुनरात्मनः ॥ विमोचयित्वातंबंधंप्रकृतिस्थःस्थितःपुनः ॥ ५६ ॥ आयसंपरिघंगृह्यता
निरक्षांस्यसूदयं ॥ ततस्तन्नगरद्वारंवेगेनप्लुतवानहं ॥ ५७ ॥ पुच्छेनचप्रदीप्तेनतांपुरींसाट्टगोपुरां ॥ दहाम्यहमसंभ्रांतोयुगांताग्निरिवप्रजाः ॥ ५८ ॥
विनष्टाजानकीव्यक्तंनह्यदग्धःप्रदृश्यते ॥ लंकायाःकश्चिदुद्देशःसर्वाभस्मीकृतापुरी ॥ ५९ ॥ दहताचमयालंकांदग्धासीतानसंशयः ॥ रामस्यचम
हत्कार्यंमयेदंविफलीकृतं ॥ १६० ॥ इतिशोकसमाविष्टश्चिंतामहमुपागतः ॥ ततोहंवाचमश्रौषंचारणानांशुभाक्षरां ॥ ६१ ॥ जानकीनचदग्धेतिवि
स्मयोदंतभाषिणां ॥ ततोमेबुद्धिरुत्पन्नाश्रुत्वातामद्भुतांगिरम् ॥ ६२ ॥

तोमामितिशेषः आर्षमेतत् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ विस्मयकारीयउदंतोवृत्तांतस्तद्भाषिणांतंवदतां ॥ ६२ ॥

उपलक्षितं तददहनमितिशेषः निमित्तैःशुभसूचकैः निमित्तान्याह दीप्यमानेत्यादि ॥ ६३ ॥ दृष्टार्थैर्दृष्टसंवादैःमहागुणैःकारणैर्मत्प्रवृत्तिकारणैःसीतारामरूपैः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ आरेभे लिङ्गुत्तमः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ झषकमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेअष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ एतदिति उत्तरंपराक्रमयुक्तत्वात्सर्वतोऽधिकं ॥ १ ॥ संभ्रमआदरउत्साहइत्यर्थः सीतायाःशीलंसद्वृत्तंपातिव्रत्यंआसाद्यदृष्ट्वाराघवोद्योगादेःसाफल्यज्ञानेनममनःप्रीणितंतुष्टं ममच

अदग्धाजानकीत्येवनिमित्तैश्चोपलक्षितं ॥ दीप्यमानेतुलांगूलेनमांदहतिपावकः ॥ ६३ ॥ हृदयंचप्रहृष्टंमेवाताःसुरभिगंधिनः ॥ तैर्निमित्तैश्चदृष्टार्थैःकारणैश्चमहागुणैः ॥ ६४ ॥ ऋषिवाक्यैश्चदृष्टार्थैरभवंहृष्टमानसः ॥ पुनर्दृष्टाचवैदेहीविसृष्टश्चतयापुनः ॥ ६५ ॥ ततःपर्वतमासाद्यतत्रारिष्टमहंपुनः ॥ प्रतिप्लवनमारेभेयुष्मद्दर्शनकांक्षया ॥ ६६ ॥ ततःश्वसनचंद्रार्कसिद्धगंधर्वसेवितं ॥ पंथानमहमाक्रम्यभवतोदृष्टवानिह ॥ ६७ ॥ राघवस्यप्रसादेनभवतांचैवतेजसा ॥ सुग्रीवस्यचकार्यार्थंमयासर्वमनुष्ठितं ॥ ६८ ॥ एतत्सर्वंमयातत्रयथावदुपपादितं ॥ तत्रयन्नकृतंशेषंतत्सर्वंक्रियतामिति ॥ ६९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेअष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ५ ॥ एतदाख्यायतत्सर्वंहनूमान्मारुतात्मजः ॥ भूयःसमुपचक्रामवचनंवक्तुमुत्तरं ॥ १ ॥ सफलोराघवोद्योगःसुग्रीवस्यचसंभ्रमः ॥ शीलमासाद्यसीतायाममचप्रीणितंमनः ॥ २ ॥ आर्यायाःसदृशंशीलंसीतायाःप्लवगर्षभाः ॥ तपसाधारयेल्लोकान्क्रुद्धावानिर्दहेदपि ॥ ३ ॥ सर्वथातिप्रकृष्टोसौरावणोराक्षसेश्वरः ॥ यस्यतांस्पृशतोगात्रंतपसानविनाशितम् ॥ ४ ॥ नतदग्निशिखाकुर्यात्संस्पृष्टापाणिनासती ॥ जनकस्यसुताकुर्याद्यत्क्रोधकलुषीकृता ॥ ५ ॥

प्रवणंमनइतिपाठेपिप्रवणंसंतोषप्रवणमित्यर्थः ॥ २ ॥ सदृशंपतिव्रतानामरुंधत्यादीनांसदृशमित्यर्थः ॥ ३ ॥ तर्हिरावणंकिमितिनादहदित्यतआह सर्वथेति अतिप्रकृष्टःमहातपःसंपन्न इत्यर्थः तांसीतांस्पृशतोपियस्यगात्रंतपसाननाशितमितिसंबंधः ॥ ४ ॥ नैतावतासीताशीलंदुर्बलमित्याशंक्यमित्याह नेति यत्क्रुद्धासीताकुर्यात्तत्स्पृष्टाग्निशिखापिनकुर्यात् इयंतुभर्तुःपराक्रमकीर्तयेनाद्यापिक्रुद्ध्यतीतिभावः अक्रुद्धायाअपिस्पर्शमात्रेणप्राप्तोनाशस्तुरावणतपसानिवारितइतिध्येयं ॥ ५ ॥

इदानींभृत्यजयस्यापिस्वामिसंबंधित्वसत्त्वेनवयमेवसीतापातिव्रत्यंसहायमासाद्यरावणंजित्वादेव्यासहराघवौद्रक्ष्यामहइत्याह जांबवदिति जांबवदादीननुज्ञाप्यानुज्ञांकुर्वंत्वितिसंप्रार्थ्य अस्मिन्कार्येसीतान्वेषणरूपे एवंगतेउक्तप्रकारंप्राप्ते तत्प्रकारविशिष्टेचभवतांनिवेदितेसति तौपार्थिवात्मजौवैदेह्यासंद्रष्टुंन्याय्यमित्यब्रवीदितिशेषः ॥ ६ ॥ तयासहदर्शनेउपपत्तिमाह अहमिति एवंचराक्षसान्हत्वादेव्यानयनंकृत्वादेव्यासहैवतौद्रक्ष्यामइत्यर्थः ॥ ७ ॥ कृतास्त्रैर्देवांशत्वादस्त्रप्रयोगसमर्थैः ॥ ८ ॥ उक्तमेवार्थंसंभ्रमेणपुनराह अहंत्विति अहमेवे

जांबवत्प्रमुखान्सर्वाननुज्ञाप्यमहाकपीन् ॥ अस्मिन्नेवंगतेकार्येभवतांचनिवेदिते ॥ न्याय्यंस्मसहवैदेह्याद्रष्टुंतौपार्थिवात्मजौ ॥ ६ ॥ अहमेकोपिपर्याप्तःसराक्षसगणांपुरीं ॥ तांलंकांतरसाहंतुंरावणंचसराक्षसं ॥ ७ ॥ किंपुनःसहितोवीरैर्बलवद्भिःकृतात्मभिः ॥ कृतास्त्रैःप्लवगैःशक्तैर्भवद्भिर्विजयैपिभिः ॥ ८ ॥ अहंतुरावणंयुद्धेससैन्यंसपुरःसरं ॥ सहपुत्रंवधिष्यामिसहोदरयुतंयुधि ॥ ९ ॥ ब्राह्ममस्त्रंचरौद्रंचवायव्यंवारुणंतथा ॥ १० ॥ यदिशक्रजितोस्त्राणिदुर्निरीक्ष्याणिसंयुगे ॥ तान्यहंनिहनिष्यामिविधमिष्यामिराक्षसान् ॥ ११ ॥ भवतामभ्यनुज्ञातोविक्रमोमेरुणद्धितं ॥ मयाऽतुलाविसृष्टाहिशैलवृष्टिर्निरंतरा ॥ १२ ॥ देवानपिरणेहन्यात्किंपुनस्तान्निशाचरान् ॥ भवतामननुज्ञातोविक्रमोमेरुणद्धिमां ॥ १३ ॥ सागरोप्यतियाद्वेलांमंदरःप्रचलेदपि ॥ नजांबवंतंसमरेकंपयेदरिवाहिनी १४ ॥ सर्वराक्षससंघानांराक्षसायेचपूर्वजाः ॥ अलमेकोपिनाशायवीरोवालिसुतःकपिः ॥ १५ ॥ प्लवगस्योरुवेगेननीलस्यचमहात्मनः ॥ मंदरोप्यवशीर्येतकिंपुनर्युधिराक्षसाः ॥ १६ ॥ सदेवासुरयक्षेषुगंधर्वोरगपक्षिषु ॥ मैंदस्यप्रतियोद्धारंशंसतद्विविदस्यवा ॥ १७ ॥ अश्विपुत्रौमहावेगावेतौप्लवगसत्तमौ ॥ एतयोःप्रतियोद्धारंनपश्यामिरणाजिरे ॥ १८ ॥

त्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ यद्यपिदुर्निरीक्ष्याणितथापितान्यहंनिहनिष्यामिब्रह्मणोवरदानान्निवारयामि पराक्रमैस्तैरेवराक्षसान्विधमिष्यामिनिहनिष्यामि ॥ ११ ॥ रुणद्धिरोत्स्यति ॥ १२ ॥ भवतामननुज्ञातःअनुज्ञांविनामेविक्रमोराक्षसवधप्रवृत्तिर्मांरुणद्धीत्यर्थः अतःपूर्वमेवमयानपराक्रांतमित्यर्थः ॥ १३ ॥ इदानींसर्वेपिभवंतस्तद्वधेसमर्थाइत्याह . सागरोपीति ॥ १४ ॥ येचपूर्वजाराक्षसास्तेषांनाशायैकोपीत्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

मयैवनिहतानिहतप्राया एवंचसर्वैर्मिलित्वानाशनीयेतिकिंवाच्यमितिभावः नामेति सुग्रीवादेरितिशेषः ॥ १९ ॥ तदेवाह जयतीति ॥ २० ॥ २१ ॥ सीतादुःखविमर्शेपिसंप्रत्येवस मानेतुमुचितेत्याशयेनतद्दशांवर्णयति अशोकेत्यादि ॥ २२ ॥ २३ ॥ अचिंतयंतीयोग्यत्वेनागणयंती अगणनेहेतुः पतिव्रतेति अगणनाच्चावष्टब्धानिरुद्धा अस्तीतिशेषः ॥ २४ ॥ रामेणरामप्रीत्या अनन्यचिंतापौलोमीवनहुषरुद्धापौलोमीव ॥ २५ ॥ तदेकवासइतिव्याख्यातं राक्षसीभिस्तर्ज्यमानादृष्टेत्युत्तरेणान्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कथंचिदादौतूर्ष्णी

मयैवनिहतालंकादग्धाभस्मीकृतापुरी॥राजमार्गेषुसर्वेषुनामविश्रावितंमया ॥ १९ ॥ जयत्यतिबलोरामोलक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ राजाजयतिसुग्रीवोराघवेणाभिपालितः॥ २० ॥ अहंकोसलराजस्यदासःपवनसंभवः॥ हनूमानितिसर्वत्रनामविश्रावितंमया ॥ २१ ॥ अशोकवनिकामध्ये रावणस्यदुरात्मनः॥ अधस्ताच्छिंशपामूलेसाध्वीकरुणमास्थिता ॥ २२ ॥ राक्षसीभिःपरिवृताशोकसंतापकर्शिता ॥ मेघरेखापरिवृताचंद्ररेखेव निष्प्रभा॥ २३ ॥ अचिंतयंतीवैदेहीरावणंबलदर्पितं॥ पतिव्रताचसुश्रोणीअवष्टब्धाचजानकी ॥ २४ ॥ अनुरक्ताहिवैदेहीरामेसर्वात्मनाशुभा॥ अनन्यचिंतारामेणपौलोमीवपुरंदरे॥ २५ ॥ तदेकवासःसंवीतारजोध्वस्तातथैवच॥सामयाराक्षसीमध्येतर्ज्यमानामुहुर्मुहुः ॥ २६ ॥ राक्षसीभिर्विरूपाभिर्दृष्टाहिप्रमदावने॥एकवेणीधरादीनाभर्तृचिंतापरायणा॥ २७॥ अधःशय्याविवर्णांगीपद्मिनीवहिमोदये ॥ रावणाद्विनिवृत्तार्थामर्तव्यकृतनिश्चया॥ २८ ॥ कथंचिन्मृगशावाक्षीविश्वासमुपपादिता॥ततःसंभाषिताचैवसर्वमर्थंप्रकाशिता ॥ २९ ॥ रामसुग्रीवसख्यंचश्रुत्वाप्रीतिमुपागता॥ नियतःसमुदाचारोभक्तिर्भर्तरिचोत्तमा॥ ३० ॥ यन्नहंतिदशग्रीवंसमहात्मादशाननः॥ निमित्तमात्रंरामस्तुवधेतस्यभविष्यति॥३१॥ साप्रकृत्यैवतन्वंगीतद्वियोगाच्चकर्शिता॥प्रतिपत्पाठशीलस्यविद्येवतनुतांगता॥ ३२॥

रामकथाप्रस्तावेन सर्वमर्थंरामसुग्रीववृत्तांतं ॥ २९ ॥ तदेवाह रामसुग्रीवसख्यंचेति नियतःसमुदाचारोदृढपातिव्रत्यंभर्तरिउत्तमाभक्तिश्चास्ति ॥ ३० ॥ इयत्यापिसामग्र्यायद्दशाननं शापादिनानहंतितत्सदशाननोमहात्मातपोबलेनशापाऽयोग्यइतिभावः अथापिसीतावरोधजन्यपापेनमृतप्रायएवसइत्याह निमित्तमात्रमिति अतोस्माभिरपिसुशक्यवधएवसइतिभावः ॥ ३१ ॥ तत्रापकारणमाह सेति ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ बलमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६० ॥ तस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ दृष्टादेवीनानीताइतितत्ररामसमीपेनिवेदितुंनयुक्तमिवपश्यामि ॥ ८ ॥ तुल्योस्तीतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ अन्यत्कर्तव्यंकिमस्ति काकुरत्र अपितुजानकीग्रहण

एवमास्तेमहाभागासीताशोकपरायणा॥ यदत्रप्रतिकर्तव्यंतत्सर्वमुपकल्प्यतां॥३३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः॥५९॥ ॥६०॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वावालिसूनुरभाषत॥ अश्विपुत्रौमहावेगौबलवंतौप्लवंगमौ॥१॥ पितामहवरोत्सेकात्परमंदर्पमास्थितौ॥ अश्विनोर्माननार्थंहिसर्वलोकपितामहः॥ २॥ सर्वबाध्यत्वमतुलमनयोर्दत्तवान्पुरा॥ वरोत्सेकेनमत्तौचप्रथ्यमहतींचमूं॥३॥ सुराणाममृतंवीरौपीतवंतौमहाबलौ॥एतावेवहिसंक्रुद्धौसवाजिरथकुंजरां॥४॥ लंकांनाशयितुंशक्तौसर्वेतिष्ठंतुवानराः॥अहमेकोपिपर्याप्तःसराक्षसगणांपुरीं॥५॥तांलंकांतरसाहंतुंरावणंचमहाबलं॥किंपुनःसहितोवीरैर्बलवद्भिःकृतात्मभिः॥६॥ कृतास्त्रैःप्लवगैःशक्तैर्भवद्भिर्विजयैषिभिः॥वायुसूनोर्बलेनैवदग्धालंकेतिनःश्रुतं॥७॥दृष्टादेवीनचानीताइतितत्रनिवेदितुं॥नयुक्तमिवपश्यामिभवद्भिःख्यातपौरुषैः॥८॥नहिवःप्लवनेकश्चिन्नापिकश्चित्पराक्रमे॥तुल्यःसामरदैत्येषुलोकेषुहरिसत्तमाः॥९॥जित्वालंकांसरक्षौघांहत्वातंरावणंरणे॥सीतामादायगच्छामःसिद्धार्थाहृष्टमानसाः॥१०॥ तेष्वेवंहतशेषेषुराक्षसेषुहनूमता॥ किमन्यदत्रकर्तव्यंगृहीत्वायामजानकीं ॥ ११ ॥ रामलक्ष्मणयोर्मध्येन्यस्यामजनकात्मजां ॥ किंव्यर्लीकैस्तुतान्सर्वान्वानरान्वानरर्षभान्॥ १२॥ वयमेवहिगत्वातान्हत्वाराक्षसपुंगवान्॥ राघवंद्रष्टुमर्हामःसुग्रीवंसहलक्ष्मणम्॥१३॥ तमेवंकृतसंकल्पंजांबवान्हरिसत्तमः॥ उवाचपरमप्रीतोवाक्यमर्थवदर्थवित्॥१४॥नैषाबुद्धिर्महाबुद्धेयद्ब्रवीषिमहाकपे॥ विचेतुंवयमाज्ञप्तादक्षिणांदिशमुत्तमां॥ १५॥

पूर्वकगमनादन्यन्नकिमपीत्यर्थ. ॥ ११ ॥ न्यस्यामस्थापयाम तान्सर्वान्किष्किंधायामागतान्वानरान्व्यलीकैरप्रियैर्दुःखैर्योजयित्वेतिशेषः तथाकृत्वाकिंफलमितिशेषः किंपरिक्लेश्यतानितिपाठांतरं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ नैषाबुद्धिर्युक्तेतिशेषः तत्रहेतुमाह विचेतुमिति ॥ १५ ॥

प्रथमंजयएवदुर्लभःकथंचिज्जयेपियदिनरोचयेत्तदाकार्यनाशइतिभावः ॥ १६ ॥ अरुचौहेतुः कुलंव्यपदिशन्निति प्रतिज्ञायेतिच अग्रतःकपिमुख्यानामित्यन्वयः ॥ १७ ॥ अरुचौ फलवैपरीत्यंदर्शयति विफलमिति ॥ १८ ॥ अस्यकार्यस्यनिवेदनेमतिःकृत्वेतिशेषः ॥ १९ ॥ अथजांबवानंगदक्रोधपरिहारायतन्मतंबहुमान्यमुखद्वावेननिवर्तयति नतावदिति हेरा जपुत्रयथाभवान्पश्यतिविचारयतिएषामतिर्नोस्माकमक्षमानकिंतुयुक्तैव यथारामस्यमतिर्निविष्टाअवस्थितातथाकार्यसिद्धिंभवान्पश्यत्वित्यर्थः ॥ २० ॥ नरमानः इतिश्रीरामाभि

नानेतुंकपिराजेननैवरामेणधीमता ॥ कथंचिन्निर्जितांसीतामस्माभिर्नाभिरोचयेत् ॥ १६ ॥ राघवोनृपशार्दूलःकुलंव्यपदिशन्स्वकं ॥ प्रतिज्ञाय स्वयंराजासीताविजयमग्रतः ॥ १७ ॥ सर्वेषांकपिमुख्यानांकथंमिथ्याकरिष्यति ॥ विफलंकर्मचकृतंभवेत्तुष्टिर्नतस्यच ॥ १८ ॥ वृथाचदर्शि तंवीर्यंभवेद्वानरपुंगवाः ॥ तस्माद्गच्छामवैसर्वेयत्ररामःसलक्ष्मणः ॥ सुग्रीवश्चमहातेजाःकार्यस्यास्यनिवेदने ॥ १९ ॥ नतावदेपामतिरक्षमानोय थाभवान्पश्यतिराजपुत्र ॥ यथातुरामस्यमतिर्निविष्टातथाभवान्पश्यतुकार्यसिद्धिं ॥ २० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदिकाव्येसुंद रकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ७१ ॥ ततोजांबवतोवाक्यमगृह्णंतवनौकसः ॥ अंगदप्रमुखावीराहनूमांश्चमहाकपिः ॥ १ ॥ प्रीतिमंतस्ततःस र्वेवायुपुत्रपुरःसराः ॥ महेंद्राग्रात्समुत्पत्यपुप्लुवुःप्लवगर्षभाः ॥ २ ॥ मेरुमंदरसंकाशामत्ताइवमहागजाः ॥ छादयंतइवाकाशंमहाकायामहाबलाः ॥ ३ ॥ सभाज्यमानंभूतैस्तमात्मवंतंमहाबलं ॥ हनूमंतंमहावेगंवहंतइवदृष्टिभिः ॥ ४ ॥ राघवेचार्थनिर्वृत्तिंकर्तुंचपरमंयशः ॥ समाधायसमृद्धार्थाः कर्मसिद्धिभिरुन्नताः ॥ ५ ॥ प्रियाख्यानोन्मुखाःसर्वेसर्वेयुद्धाभिनंदिनः ॥ सर्वेरामप्रतीकारेनिश्चितार्थामनस्विनः ॥ ६ ॥

रामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥७१॥ अगृह्णंतयुक्तियुक्तत्वेनामन्यंत ॥१॥ पुप्लुवुःप्लवंतोजग्मुः॥२॥ आकाशंछादयंतइवेत्युत्प्रेक्षा ॥३॥ सभाज्यमानंपूज्यमानं भूतैःसिद्धादिभिः दृष्टिभिर्वहंतइव प्रीतिपूर्वकानिमिषदर्शनाद्दृष्टीनांवाहकत्वोत्प्रेक्षा ॥४॥ राघवेकार्यनिर्वृत्तिंकार्यसिद्धिंसमाधायनिश्चित्यतस्यात्मनश्चपरमं यशःकर्तुंचनिश्चित्यपुप्लुवुरितिसंबंधः कर्मसिद्धिभिःसीतादर्शनलंकादहनकर्मभिरुन्नताःउन्नतचित्ताः ॥ ५ ॥ रामप्रतीकारेरामकर्तव्येरावणप्रतीकारेनिश्चितार्थाअभूवन्नितिशेषः॥६॥

वनंसुग्रीवस्यमधुवनं ॥ ७ ॥ ८ ॥ दधिमुखस्तन्नामा ॥ ९ ॥ परमोत्कटास्तत्रत्यमधुपानादावत्युत्कटोत्कंठावंतः महावनाख्यंवनमित्यर्थः ॥ १० ॥ मधुपिंगलाःमधुपिंगलवर्णाः॥११॥ अनुमान्यकृतानुमतिकान्कृत्वा निसर्गमाज्ञां ॥ १२ ॥ निसृष्टाःकृताज्ञाः ॥ १३ ॥ भक्षयंतअभक्षयन्नित्यर्थः ॥ १४ ॥ अनुमताःमधुपानादौकृतानुमतिकाः हर्षमुदोर्बाह्याभ्यंतरत्वकृ

प्लवमानाःखमाप्लुत्यततस्तेकाननौकसः ॥ नंदनोपममासेदुर्वनंद्रुमशतायुतं ॥ ७ ॥ यत्तन्मधुवनंनामसुग्रीवस्याभिरक्षितं ॥ अधृष्यंसर्वभूतानांसर्व भूतमनोहरं ॥ ८ ॥ यद्रक्षतिमहावीरःसदादधिमुखःकपिः ॥ मातुलःकपिमुख्यस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ ९ ॥ तेतद्वनमुपागम्यबभूवुःपरमोत्कटाः ॥ वान रावानरेंद्रस्यमनःकांतंमहावनं ॥ १० ॥ ततस्तेवानराहृष्टादृष्ट्वामधुवनंमहत् ॥ कुमारमभ्ययाचंतमधूनिमधुपिंगलाः ॥ ११ ॥ ततःकुमारस्तान्वृद्धान् जांबवत्प्रमुखान्कपीन् ॥ अनुमान्यददौतेषांनिसर्गंमधुभक्षणे ॥ १२ ॥ तेनिसृष्टाःकुमारेणधीमतावालिसूनुना ॥ हरयःसमपद्यंतद्रुमान्मधुकराकुला न् ॥ १३ ॥ भक्षयंतसुगंधीनिमूलानिचफलानिच ॥ जग्मुःप्रहर्षंतेसर्वेबभूवुश्चमदोत्कटाः ॥ १४ ॥ ततश्चानुमताःसर्वेसुसंहृष्टावनौकसः ॥ मुदिताश्चत तस्तेचप्रनृत्यंतिततस्ततः ॥ १५ ॥ गायंतिकेचित्प्रहसंतिकेचिन्नृत्यंतिकेचित्प्रणमंतिकेचित् ॥ पठंतिकेचित्प्रचरंतिकेचित्प्लवंतिकेचित्प्रलपंतिकेचित् ॥ १६ ॥ परस्परंकेचिदुपाश्रयंतिपरस्परंकेचिदतिब्रुवंति ॥ द्रुमाद्द्रुमंकेचिदभिद्रवंतिक्षितौनगाग्रान्निपतंतिकेचित् ॥ १७ ॥ महीतलात्केचिदुदीर्ण वेगामहाद्रुमाग्राण्यभिसंपतंति ॥ गायंतमन्यःप्रहसन्नुपैतिरुदंतमन्यःप्ररुदन्नुपैति ॥ १८ ॥ तुदंतमन्यःप्रणुदन्नुपैतिसमाकुलंतत्कपिसैन्यमासीत् ॥ नचात्रकश्चिन्नबभूवमत्तोनचात्रकश्चिन्नबभूवदृप्तः ॥ १९ ॥ ततोवनंतत्परिभक्ष्यमाणंद्रुमांश्चविध्वंसितपत्रपुष्पान् ॥ समीक्ष्यकोपाद्दधिवक्त्रनामा निवारयामासकपिःकपींस्तान् ॥ २० ॥ सतैःप्रवृद्धैःपरिभर्त्स्यमानोवनस्यगोप्ताहरिवृद्धवीरः ॥ चकारभूयोमतिमुग्रतेजावनस्यरक्षांप्रतिवानरेभ्यः ॥ २१ ॥ उवाचकांश्चित्परुषाण्यभीतमसक्तमन्यांश्चतलैर्जघान ॥ समेत्यकैश्चित्कलहंचकारतथैवसाम्नोपजगामकांश्चित् ॥ २२ ॥

तोभेदः ॥ १५ ॥ तत्रबाह्यमानंदसूचकमाह गायंतीति ॥ १६ ॥ अतिब्रुवंतिविवादंकुर्वंति नगाग्राद्वृक्षाग्रात् ॥ १७ ॥ गानरोदनहासामधुपानमत्तधर्माः ॥ १८ ॥ तुदंतंव्यथयंतं समा कुलंउत्कटमत्तचेष्टं दृप्तोतिमत्तः ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रवृद्धैःप्रवृद्धमदैः ॥ २१ ॥ २२ ॥

मदादप्रतिवार्योनिवारयितुमशक्योवेगोयेषांतैः तेनदधिमुखेनबलात्प्रतिवार्यमाणैः प्रधर्षणेदोषंराजदंडमनवेक्ष्य अतएवत्यक्तभयैःसमेत्यप्रकुष्यतेस्म ॥ २३ ॥ समापयंतःमृतकल्पंकुर्वंतः महावनंनिर्विषयंनिर्गतमधुफलादिभोज्यं ॥ २४ ॥ वरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकषष्टितमःसर्गः ॥ ६१ ॥ ॥७॥ पुनरुक्तमेवविस्तरेणाह तानिति ॥ १ ॥ आवर्जयिष्यामिनिवारयिष्यामि ॥२॥३॥ ईदृशंएतन्मात्रार्थकं ॥४॥५॥ यत्रमधुवनंयत्रमार्गेगमनेनमधुवनंप्राप्यतेतेनमार्गेणजग्मुः ॥६॥ तेपट

सतैर्मदादप्रतिवार्यवेगैर्बलाच्चतेनप्रतिवार्यमाणैः॥ प्रधर्षणेत्यक्तभयैःसमेत्यप्रकुष्यतेचाप्यनवेक्ष्यदोषं ॥ २३ ॥ नखैस्तुदंतोदशनैर्दशंतस्तलैश्चपादैश्चसमापयंतः ॥ मदात्कपिंतेकपयःसमंतान्महावनंनिर्विषयंचचक्रुः ॥ २४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकषष्टितमःसर्गः॥ ६१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ तानुवाचहरिश्रेष्ठोहनूमान्वानरर्षभः॥ अव्यग्रमनसोयूयंमधुसेवतवानराः॥ १ ॥ अहमावर्जयिष्यामियुष्माकंपरिपंथिनः॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंहरीणांप्रवरोंगदः ॥ २ ॥ प्रत्युवाचप्रसन्नात्मापिबंतुहरयोमधु ॥ अवश्यंकृतकार्यस्यवाक्यंहनुमतोमया॥ ३ ॥ अकार्यमपिकर्तव्यंकिमंगपुनरीदृशं॥ अंगदस्यमुखाच्छ्रुत्वावचनंवानरर्षभाः॥ ४ ॥ साधुसाध्वितिसंहृष्टावानराःप्रत्यपूजयन्॥ पूजयित्वांगदंसर्वेवानरावानरर्षभं॥ ५ ॥ जग्मुर्मधुवनंयत्रनदीवेगइवद्रुमं॥ तेप्रविष्टामधुवनंपालानाक्रम्यशक्तितः॥ ६॥ अतिसर्गाच्चपटवोदृष्ट्वाश्रुत्वाचमैथिलीं॥ पपुःसर्वेमधुतदारसवत्फलमाददुः ॥ ७॥ उत्पत्त्यचततःसर्वेवनपालान्सामागतान् ॥ तेताडयंतःशतशःसक्तामधुवनेतदा॥ ८॥ मधूनिद्रोणमात्राणिबाहुभिःपरिगृह्यते॥ पिबंतिकपयःकेचित्संघशस्तत्रहृष्टवत् ॥ ९॥ घ्नंतिस्मसहिताःसर्वेभक्षयंतितथापरे॥ केचित्पीत्वापविध्यंतिमधूनिमधुपिंगलाः॥ १० ॥ मधूच्छिष्टेनकेचिच्चजघ्नुरन्योन्यमुत्कटाः ॥ अपरेवृक्षमूलेषुशाखागृत्यव्यवस्थिताः ॥ ११ ॥ अत्यर्थंचमदग्लानाःपर्णान्यास्तीर्यशेरते॥ उन्मत्तवेगाःप्लवगामधुमत्ताश्चहृष्टवत्॥ १२॥

वोहनूमांश्चमैथिलींदृष्ट्वाअन्येतन्मुखात्तांलंकास्थांश्रुत्वामहत्कार्यकरणेनभयराहित्यादतिसर्गादंगदानुज्ञानान्मधुवनंप्रविष्टाःपालान्बलादाक्रम्यबल्वामधुपपूरसवत्फलंचाददुर्भक्षणार्थमितिशेषः ॥७॥ मधुवनेसक्ताभक्षणार्थेलग्नाः ॥८॥९॥ अपविद्ध्यंतिप्रक्षिपंतिमधूनिमधुपटलानि ॥ १०॥११ ॥ उन्मत्तवेगाः उन्मत्तानांवेगोयेषांते यद्वातिशयितवेगाइत्यर्थः ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ इतरद्रोदनं ॥ १४ ॥ केचिदन्यत्कृत्वाअन्यद्धदंति केचिदुक्तवचनार्थंविद्यमानंपरित्यज्यान्यमेवबुध्यंते ॥ १५ ॥ प्रतिषिद्धाःताडनादिनानिरस्ताः जानुभिःप्रघृष्टाःजानुघुगृहीत्वाआकृष्टाः देवमार्गंअपानद्वारमितितीर्थः देवमार्गंदर्शिताः पादौगृहीत्वोर्ध्वंप्रक्षिप्ताइत्यर्थः कर्णौअंगुलिभिर्धृत्वोर्ध्वीकृताइतिवार्थइत्यन्ये ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तान्स्वसंबंधिनःपा

क्षिपंत्यपितथान्योन्यंस्खलंतिचतथापरे॥ केचित्क्ष्वेडान्प्रकुर्वंतिकेचित्कूजंतिहृष्टवत् ॥ १३ ॥ हरयोमधुनामत्ताःकेचित्सुप्तामहीतले॥ धृष्टाःकेचिद्धसंत्यन्येकेचित्कुर्वंतिचेतरत्॥ १४॥ कृत्वाकेचिद्वदंत्यन्येकेचिद्बुध्यंतिचेतरत्॥ येप्यत्रमधुपालाःस्युःप्रेष्यादधिमुखस्यतु॥ १५॥ तेपितैर्वानरैर्भीमैःप्रतिषिद्धादिशोगताः ॥ जानुभिश्चप्रघृष्टाश्चदेवमार्गंचदर्शिताः ॥ १६ ॥ अब्रुवन्परमोद्विग्नागत्वादधिमुखंवचः॥ हनूमतादत्तवरैर्हतंमधुवनंबलात् ॥ १७॥ वयंचजानुभिर्घृष्टादेवमार्गंचदर्शिताः॥ १८॥ तदादधिमुखःक्रुद्धोवनपस्तत्रवानरः ॥ हतंमधुवनंदृष्ट्वासांत्वयामासतान्हरीन्॥ १९॥ एतगच्छतगच्छमोवानरानतिदर्पितान्॥ बलेनावारयिष्यामिप्रभुंजानान्मधूत्तमं ॥ २० ॥ श्रुत्वादधिमुखस्येदंवचनंवानरर्षभाः॥ पुनर्वीरामधुवनंतेनैवसहिताययुः॥ २१ ॥ मध्येचैषांदधिमुखःसुप्रगृह्यमहातरुं ॥ समभ्यधावन्वेगेनसर्वेतेचप्लवंगमाः ॥ २२ ॥ तेशिलाःपादपांश्चैवपाषाणानपिवानराः॥ गृहीत्वाभ्यागमन्क्रुद्धायत्रतेकपिकुंजराः॥ २३ ॥ बलान्निवारयंतश्चआसेदुर्हरयोहरीन् ॥ संदष्टौष्ठपुटाःक्रुद्धाभर्त्सयंतोमुहुर्मुहुः ॥ २४॥ अथदृष्ट्वादधिमुखंक्रुद्धंवानरपुंगवाः॥ अभ्यधावंतवेगेनहनुमत्प्रमुखास्तदा॥ २५॥ सवृक्षंतंमहाबाहुमापतंतंमहाबलं॥ वेगवंतंविजग्राहबाहुभ्यांकुपितोंगदः॥ २६॥ मदांधोनकृपांचक्रेआर्यकोयंममेतिसः॥ अथैनंनिष्पिपेपाशुवेगेनवसुधातले॥ २७॥ सभग्नबाहूरुमुखोविह्वलःशोणितोक्षितः॥ प्रमुमोहमहावीरोमुहूर्तंकपिकुंजरः॥ २८॥ सकथंचिद्विमुक्तस्तैर्वानरैर्वानरर्षभः॥ उवाचैकांतमागत्यस्वान्भृत्यान्समुपागतान्॥ २९॥ एतगच्छतगच्छामोभर्तानोयत्रवानरः॥ सुग्रीवोविपुलग्रीवःसहरामेणतिष्ठति॥ ३०॥ सर्वंचैवांगदेदोषंश्रावयिष्यामपार्थिवे ॥ अमर्षीवचनंश्रुत्वाघातयिष्यतिवानरान्॥ ३१ ॥ इष्टंमधुवनंह्येतत्सुग्रीवस्यमहात्मनः॥ पितृपैतामहंदिव्यंदेवैरपिदुरासदं॥ ३२॥

लान् ॥ १९ ॥ एतआगच्छत अग्रेइतिशेषः गच्छामः वयमप्यागच्छामइत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ सर्वेतेचसमभ्यधावन्नितिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ हरयःपालाः हरीन्हनुमदादीन् ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आर्यकःसुग्रीवमातुलत्वात्पूज्यः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ भर्ताराजा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ नृपाज्ञापरिपंथिनःतदाज्ञाविरुद्धकर्तारः अमर्षप्रभवोऽक्षमाजन्यः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ समप्रतिष्ठांसमतलां जगतींभूमिं दृष्ट्वेत्यनुकर्षः ॥३७ ॥ ३८ ॥ तौसर्ववानरपूज्यौ चरणावित्यन्वयः ॥ ३९ ॥ झलमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ५ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ किं

सवानरानिमान्सर्वान्मधुलुब्धान्गतायुषः ॥ घातयिष्यतिदंडेनसुग्रीवःससुहृज्जनान् ॥३३॥ वध्यात्ह्येतेदुरात्मानोनृपाज्ञापरिपंथिनः ॥ अमर्षप्रभवोरोषःसफलोमेभविष्यति ॥ ३४ ॥ एवमुक्त्वादधिमुखोवनपालान्महाबलः ॥ जगामसहसोत्पत्यवनपालैःसमन्वितः ॥ ३५॥ निमेषांतरमात्रेणसहिप्राप्तोवनालयः ॥ सहस्रांशुसुतोधीमान्सुग्रीवोयत्रवानरः ॥३६॥ रामंचलक्ष्मणंचैवदृष्ट्वासुग्रीवमेवच ॥ समप्रतिष्ठांजगतीमाकाशान्निपपातह ॥३७॥ सनिपत्यमहावीरःसर्वैस्तैःपरिवारितः ॥ हरिर्दधिमुखःपालैःपालानांपरमेश्वरः ॥३८॥ सदीनवदनोभूत्वाकृत्वाशिरसिचांजलिं ॥ सुग्रीवस्याशुतौमूर्ध्नाचरणौप्रत्यपीडयत् ॥ ३९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ५ ॥ ततोमूर्ध्नानिपतितंवानरंवानरर्षभः ॥ दृष्ट्वैवोद्विग्नहृदयोवाक्यमेतदुवाचह ॥ १ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकस्मात्त्वंपादयोःपतितोमम ॥ अभयंतेप्रदास्यामिसत्यमेवाभिधीयतां ॥ २ ॥ किंसंभ्रमाद्धितंकृत्स्नंब्रूहियद्वक्तुमर्हसि ॥ कच्चिन्मधुवनेस्वस्तिश्रोतुमिच्छामिवानर ॥३ ॥ ससमाश्वासितस्तेनसुग्रीवेणमहात्मना ॥ उत्थायसमहाप्राज्ञोवाक्यंदधिमुखोब्रवीत् ॥ ४ ॥ नैवर्क्षजरताराजन्नत्वयानचवालिना ॥ वनंनिसृष्टपूर्वंतेनाशितंतत्तुवानरैः ॥ ५ ॥ न्यवारयमहंसर्वान्सहैभिर्वनचारिभिः ॥ अचिंतयित्वामांहृष्टाभक्षयंतिपिबंतिच ॥ ६ ॥ एभिःप्रधर्षणायांचवारितंवनपालकैः ॥ ममाप्यचिंतयन्देवभक्षयंतिवनौकसः ॥ ७॥ शिष्टमत्रापविद्ध्यंतिभक्षयंतितथापरे ॥ निवार्यमाणास्तेसर्वेभ्रुकुटिंदर्शयंतिहि ॥ ८ ॥इमेहिसंरब्धतरास्तदातैःसंप्रधर्षितः ॥ निवार्यतेवनात्तस्मात्क्रुद्धैर्वानरपुंगवैः ॥ ९ ॥ ततस्तैर्बहुभिर्वीरैर्वानरैर्वानरर्षभाः ॥ संरक्तनयनैःक्रोधाद्धरयःसंप्रधर्षिताः ॥ १० ॥

संभ्रमात्कस्यभयादिहागतोसीतिशेषः यत्कृत्स्नंहितंतद्ब्रूहि यतस्त्वंसर्वमुचितमनुचितंचवक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ ४ ॥ नैवनिसृष्टपूर्वंवानरेभ्योयथेच्छभोगायकदापिनानुज्ञातं ॥५॥६ ॥ एभिर्हनुमदाद्यैःप्रधर्षणायामारब्धायांवनपालकैर्वारितं मामपि अपिनेतरान्पालकान्अचिंतयन्अचिंतयंतः॥७॥ भ्रुकुटिंवक्रेभ्रुवौ॥८॥इमेमदीयाःसंरब्धतराःनिवारणायातियत्नवंतः॥ ९॥ १०॥

॥ ११ ॥ १२ विज्ञाप्यमानं दधिमुखेनेतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ यत्यथावनमभिपन्नाःनाशयितुंप्रवृत्ताः ॥ १७ ॥ वारयंतः हेतौशता वारणाद्धेतोर्जानुभिराहताःपालाःप्राप्ताः ॥ १८ ॥ देवीदृष्टेत्यत्रनसंदेहस्तत्राप्यन्येननकिंतुहनूमतेत्यर्थः ॥ १९ ॥ अन्यःहनूमतोन्यइत्यर्थः हरिपुंगवेहनूमतिकार्यसिद्धिर्मतिश्च ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ उपयु

पाणिभिर्निहताःकेचित्केचिज्जानुभिराहताः ॥ प्रकृष्टाश्चतदाकामंदेवमार्गंचदर्शिताः ॥ ११ ॥ एवमेतेहताःशूरास्त्वयितिष्ठतिभर्तरि ॥ कृत्स्नंमधुवनंचैवप्रकामंतैश्चभक्ष्यते ॥ १२ ॥ एवंविज्ञाप्यमानंतंसुग्रीवंवानरर्षभं ॥ अपृच्छत्तंमहाप्राज्ञोलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ १३ ॥ किमयंवानरोराजन्वनपःप्रत्युपस्थितः ॥ किंचार्थमभिनिर्दिश्यदुःखितोवाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ लक्ष्मणंप्रत्युवाचेदंवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ १५ ॥ आर्यलक्ष्मणसंप्राहवीरोदधिमुखःकपिः ॥ अंगदप्रमुखैर्वीरैर्भक्षितंमधुवानरैः ॥१६॥ नैषामकृतकार्याणामीदृशःस्याद्व्यतिक्रमः ॥ वनंयदभिपन्नास्तेसाधितंकर्मतद्ध्रुवं ॥ १७॥ वारयंतोभृशंप्राप्ताःपालाजानुभिराहताः ॥ तथानगणितश्चायंकपिर्दधिमुखोबली ॥ १८ ॥ पतिर्ममवनस्यायमस्माभिःस्थापितःस्वयं ॥ दृष्टादेवीनसंदेहोनचान्येनहनूमता ॥ १९ ॥ नह्यन्यःसाधनेहेतुःकर्मणोस्यहनूमतः ॥ कार्यसिद्धिर्हनुमतिमतिश्चहरिपुंगवे ॥ २० ॥ व्यवसायश्चवीर्यंचश्रुतंचापिप्रतिष्ठितं ॥ जांबवान्यत्रनेतास्यादंगदश्चमहाबलः ॥ २१ ॥ हनूमांश्चाप्यधिष्ठातानतत्रगतिरन्यथा ॥ अंगदप्रमुखैर्वीरैर्हतंमधुवनंकिल ॥ २२ ॥ विचित्यदक्षिणामाशामागतैर्हरिपुंगवैः ॥ आगतैश्चप्रहृष्टंतद्यथामधुवनंहितैः ॥२३॥ धर्षितंचवनंकृत्स्नमुपयुक्तंतुवानरैः ॥ पातितावनपालास्तेतदाजानुभिराहताः ॥ २४ ॥ एतदर्थमयंप्राप्तोवक्तुंमधुरवागिह ॥ नाम्नादधिमुखोनामहरिःप्रख्यातविक्रमः ॥ २५ ॥ दृष्टासीतामहाबाहोसौमित्रेपश्यतत्त्वतः ॥ अभिगम्ययथासर्वेपिबंतिमधुवानराः ॥२६॥ नचाप्यदृष्ट्वावैदेहींविश्रुताःपुरुषर्षभ ॥ वनंदत्तवरंदिव्यंधर्षयेयुर्वनौकसः ॥ २७॥ ततःप्रहृष्टोधर्मात्मालक्ष्मणःसहराघवः ॥ श्रुत्वाकर्णसुखांवाणींसुग्रीववदनाच्च्युतां ॥ २८ ॥ प्राहृष्यतभृशंरामोलक्ष्मणश्चमहायशाः ॥ श्रुत्वादधिमुखस्यैवंसुग्रीवस्तुप्रहृष्यच ॥ २९ ॥

क्तंभुक्तं॥ २४ ॥ २५ ॥ यथामधुपिबंतितथासीतादृष्टेत्यन्वयः ॥ २६ ॥ दत्तवरंवरत्वेनदेवैरस्माकंदत्तं ॥ २७ ॥ २८ ॥ एकःसुग्रीवशब्दःशोभनग्रीवपरः ॥ २९ ॥

कृतकर्म्मभिः साधितकृत्यैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तान्द्रष्टुमिच्छामि सीताधिगमेतत्प्राप्तौकृतंप्रयत्नंचश्रोतुमिच्छामि ॥ ३२ ॥ अथसुग्रीवःस्वोद्योगसाफल्यदर्शनाद्दृशंननंदेत्याह प्रीतीति प्री
त्यासंतोषेणस्फीतांक्षौविकसितनेत्रौ संप्रहृष्टौपुलकितगात्रौसिद्धार्थाविवदृष्ट्वासंप्रहृष्टैःपुलकितैरंगैरुपलक्षितःकार्यसिद्धिंबाहोरासन्नांहस्तप्राप्तामिवविदित्वाननंद ॥ ३३ ॥ गंडमानः
इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ सुग्रीवेणेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ विमदत्वसूचकंमेहमाना

वनपालंपुनर्वाक्यंसुग्रीवःप्रत्यभाषत ॥ प्रीतोस्मिसोहंयद्भुक्तंवनंतैःकृतकर्मभिः ॥ ३० ॥ धर्षितंमर्षणीयंचचेष्टितंकृतकर्मणां ॥ गच्छशीघ्रंमधुवनं
संरक्षस्वत्वमेवहि ॥ शीघ्रंप्रेषयसर्वांस्तान्हनूमत्प्रमुखान्कपीन् ॥ ३१ ॥ इच्छामिशीघ्रंहनुमत्प्रधानान्शाखामृगांस्तान्मृगराजदर्पान् ॥ प्रष्टुंकृतार्थान्स
हराघवाभ्यांश्रोतुंचसीताधिगमेप्रयत्नं ॥ ३२ ॥ प्रीतिस्फीताक्षौसंप्रहृष्टौकुमारौदृष्ट्वासिद्धार्थौवानराणांचराजा ॥ अंगैःप्रहृष्टैःकार्यसिद्धिंविदित्वाबा
ह्वोरासन्नामतिमात्रंननंद ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ सुग्रीवेणे
वमुक्तस्तुहृष्टोदधिमुखःकपिः ॥ राघवंलक्ष्मणंचैवसुग्रीवंचाभ्यवादयत् ॥ १ ॥ सप्रणम्यचसुग्रीवंराघवौचमहाबलौ ॥ वानरैःसहितःशूरैर्दिवमेवो
त्पपातह ॥ २ ॥ सयथैवागतःपूर्वंतथैवत्वरितंगतः ॥ निपत्यगगनाद्भूमौतद्वनंप्रविवेशह ॥ ३ ॥ सप्रविष्टोमधुवनंददर्शहरियूथपान् ॥ विमदानुद्धता
न्सर्वान्मेहमानान्मधूदकं ॥ ४ ॥ सतानुपागमद्वीरोबध्वाकरपुटांजलिं ॥ उवाचवचनंश्लक्ष्णमिदंहृष्टवदंगदं ॥ ५ ॥ सौम्यरोषोनकर्तव्योयदेभिःपरि
वारणं ॥ अज्ञानाद्रक्षिभिःक्रोधाद्भवंतःप्रतिषेधिताः ॥ ६ ॥ श्रांतोदूरादनुप्राप्तोभक्षयस्वस्वकंमधु ॥ युवराजस्त्वमीशश्चवनस्यास्यमहाबल ॥ ७ ॥
मौर्ख्यात्पूर्वंकृतोरोषस्तद्भवान्क्षंतुमर्हति ॥ यथैवहिपितातेभूत्पूर्वंहरिगणेश्वरः ॥ ८ ॥ तथात्वमपिसुग्रीवोनान्यस्तुहरिसत्तम ॥ आख्यातंहिमयागत्वा
पितृव्यस्यतवानघ ॥ ९ ॥ इहोपयानंसर्वेषामेतेषांवनचारिणां ॥ भवदागमनंश्रुत्वासहैभिर्वनचारिभिः ॥ १० ॥

न्मधूदकमिति मेहमानान्मूत्रयतः मधुपरिणामभूतमुदकंमधूदकं एवंमूत्रणान्मधूनांजीर्णताबोधिता अतएवविमदान् ॥ ४ ॥ ५ ॥ एभिःरक्षिभिरज्ञानात्क्रोधाच्चभवंतःप्रतिषेधितादितिय
देतत्परिवारणंप्रतिरोषोनकर्तव्यइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ रोषःकृतोमदीयैरितिशेषः ॥ ८ ॥ तथासुग्रीवस्त्वमपित्वंचहरीश्वरः ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ शंकेदधिमुखस्यपराक्त्यागमनात् ॥ १३ ॥ किंचायंहर्षादाख्याति सुग्रीवसंदेशमितिशेषः तेनचहेतुनाजानामिरामेणश्रुतोयंवृत्तांतइति तत्तस्मादकार्येवनविध्वंसनरू
पेकृतेसतीहस्थातुंनोऽस्माकंनक्षमंनयुक्तं ॥ १४ ॥ किंशेषंनकिमपिशिष्टमित्यर्थः गमनमुचितमितिशेषः ॥ १५ ॥ कर्तव्येकर्तव्येर्थे भवद्भिःपरवानहं भवदधीनइत्यर्थः ॥ १६ ॥ यद्य
पिअहंयुवराजोस्मियुष्मानाज्ञापयितुंनेशश्च तत्रहेतुः कृतकर्माणोयूयं कृतकर्माणोयुष्मानित्यर्थेआर्षमिदं तथापिअतःपरंबलाद्धर्षयितुंनयुक्तं ॥ १७ ॥ १८ ॥ अहंप्रभुरितिशेषः

प्रहृष्टोनतुरुष्टोसौवनंश्रुत्वाप्रधर्षितं ॥ प्रहृष्टोमांपितृव्यस्तेसुग्रीवोवानरेश्वरः ॥ ११ ॥ शीघ्रंप्रेषयसर्वांस्तानितिहोवाचपार्थिवः ॥ श्रुत्वादधिमुखस्यैत
द्वचनंश्लक्ष्णमंगदः ॥ १२ ॥ अब्रवीत्तान्हरिश्रेष्ठोवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ शंकेश्रुतोयंवृत्तांतोरामेणहरियूथपाः ॥ १३ ॥ अयंचहर्षादाख्यातितेन
जानामिहेतुना ॥ तत्क्षमंनेहनःस्थातुंकृतेकार्येपरंतपाः ॥ १४ ॥ पीत्वामधुयथाकामंविक्रांतावनचारिणः ॥ किंशेषंगमनंतत्रसुग्रीवोयत्रवानरः
॥ १५ ॥ सर्वेयथामांवक्ष्यंतिसमेत्यहरिपुंगवाः ॥ तथास्मिकर्ताकर्तव्येभवद्भिःपरवानहं ॥ १६ ॥ नाज्ञापयितुमीशोहंयुवराजोस्मियद्यपि ॥ अयुक्तं
कृतकर्माणोयूयंधर्षयितुंबलात् ॥ १७ ॥ ब्रुवतश्चांगदस्यैवंश्रुत्वावचनमुत्तमं ॥ प्रहृष्टमनसोवाक्यमिदमूचुर्वनौकसः ॥ १८ ॥ एवंवक्ष्यतिकोराज
न्प्रभुःसन्वानरर्षभ ॥ ऐश्वर्यमदमत्तोहिसर्वोहमितिमन्यते ॥ १९ ॥ तवचेदंसुसदृशंवाक्यंनान्यस्यकस्यचित् ॥ सन्नतिर्हितवाख्यातिभविष्यच्छुभ
योग्यतां ॥ २० ॥ सर्वेवयमपिप्राप्तास्तत्रगंतुंकृतक्षणाः ॥ सयत्रहरिवीराणांसुग्रीवःपतिरव्ययः ॥ २१ ॥ त्वयाह्यनुक्तैर्हरिभिर्नैवशक्यंपदात्पदं ॥ क्वचि
द्गंतुंहरिश्रेष्ठब्रूमःसत्यमिदंतुते ॥ २२ ॥ एवंतुवदतांतेषामंगदःप्रत्यभाषत ॥ साधुगच्छामइत्युक्त्वाखमुत्पेतुर्महाबलाः ॥ २३ ॥ उत्पतंतमनूत्पेतुःसर्वेतेह
रियूथपाः ॥ कृत्वाकाशंनिराकाशंयंत्रोत्क्षिप्ताइवोपलाः ॥ २४ ॥ अंगदंपुरतःकृत्वाहनूमंतंचवानरं ॥ तेऽम्बरंसहसोत्पत्यवेगवंतःप्लवंगमाः ॥ २५ ॥

॥ १९ ॥ सन्नतिर्विनयः भविष्यच्छुभयोग्यतांभाविनींभाग्योन्नतिं आख्यातिसूचयति ॥ २० ॥ अत्रदेशेप्राप्तावयंयत्रसुग्रीवस्तत्रगंतुंकृतक्षणाःकृतोत्साहाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ महाब
लास्तेगच्छामइत्युक्त्वाखमुत्पेतुरित्यन्वयः ॥ २३ ॥ तत्रक्रममाह उत्पतंतमिति निराकाशंनिरवकाशं यंत्रेत्यादिनादूरोत्पातेनशीघ्रगमनंसूचितं ॥ २४ ॥ सहसोत्पत्यवातेरिताघनाइववि
नदंतोजग्मुरितिशेषः शीघ्रगत्यासादृश्यं ॥ २५ ॥

समनुप्राप्तेनिकटमागते सुग्रीवोराममुवाचेत्यन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ दृष्टत्वेहेतुर्नेति अंगदप्रहर्षश्चहेत्वंतरं ॥ २८ ॥ विनिपातितेअसाधिते ॥ २९ ॥ यद्यपीति अकृतकृत्यानामन्येषांवा नराणांकपिस्वभावचांचल्यादीदृशमधुवनभंगादिरूपउपक्रमोव्यापारोयद्यपिस्यात्तथाप्ययंमदोदीनवदनत्वादिगुणकोभवेत् ॥ ३० ॥ कुतस्तत्राह पितृपैतामहंपितृपितामहक्रमागतं ॥ ३१ ॥ कौसल्यासुप्रजाः सीतास्थितिपरिज्ञानेनभवतोजीवनलाभादिदानींकौसल्यासुपुत्रवत्यभूदितिभावः तत्रापिहनूमतैवनतुततोन्येनेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अस्यकर्मणःसाधनेतद्विधोह्

विनदंतोमहानादंघनवातेरितायथा॥ अंगदेसमनुप्राप्तेसुग्रीवोवानरेश्वरः॥ २६॥ उवाचशोकसंतप्तंरामंकमललोचनं ॥ समाश्वसिहिभद्रंतेदृष्टादेवीनसंशयः॥ २७॥ नागंतुमिहशक्यंतैरतीतसमयैरिह॥ अंगदस्यप्रहर्षाच्चजानामिशुभदर्शन॥ २८॥ नमत्सकाशमागच्छेत्कृत्येहिविनिपातिते॥ युवराजोमहाबाहुःप्लवतामंगदोवरः॥ २९॥ यद्यप्यकृतकृत्यानामीदृशःस्यादुपक्रमः॥ भवेत्तुदीनवदनोभ्रांतविप्लुतमानसः ॥ ३० ॥ पितृपैतामहंचैतत्पूर्वकैरभिरक्षितं॥ नमेमधुवनंहन्याददृष्ट्वाजनकात्मजां ॥ ३१ ॥ कौसल्यासुप्रजारामसमाश्वसिहिसुव्रत ॥ दृष्टादेवीनसंदेहोनचान्येनहनूमता॥ ३२॥ नह्यस्यकर्मणोहेतुःसाधनेतद्विधोभवेत्॥ हनूमतीहसिद्धिश्चमतिश्चमतिसत्तम ॥ ३३॥ व्यवसायश्चशौर्यंचश्रुतंचापिप्रतिष्ठितं॥ जांबवान्यत्रनेतास्यादंगदश्चहरीश्वरः॥ ३४॥ हनूमांश्चाप्यधिष्ठातानतत्रगतिरन्यथा॥ माभूश्चिंतासमायुक्तःसंप्रत्यमितविक्रम ॥ ३५॥ यदाहिदर्पितोदग्राःसंगताःकाननौकसः॥ नैषामकृतकार्याणामीदृशःस्यादुपक्रमः ॥ ३६ ॥ वनभंगेनजानामिमधूनांभक्षणेनच ॥ ततःकिलकिलाशब्दंशुश्रावासन्नमंबरे॥ ३७॥ हनूमत्कर्मदृप्तानांनदतांकाननौकसां॥ किष्किंधामुपयातानांसिद्धिंकथयतामिव ॥ ३८ ॥ ततःश्रुत्वानिनादंतंकपीनांकपिसत्तमः॥ आयतांचितलांगूलःसोभवद्धृष्टमानसः॥ ३९॥ आजग्मुस्तेपिहरयोरामदर्शनकांक्षिणः॥ अंगदंपुरतःकृत्वाहनूमंतंचवानरं ॥ ४० ॥ तेंऽगदप्रमुखावीराःप्रहृष्टाश्चमदान्विताः॥ निपेतुर्हरिराजस्यसमीपेराघवस्यच॥ ४१॥

तुरपरोनभवेन्नास्ति इहहनूमतिएतत्कार्यसाधिकासिद्धिर्ब्रह्मवरजन्यामतिश्चास्ति हियतः व्यवसायउद्यमः नेताप्रधानः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अधिष्ठाताकार्यकरणोद्योगवान् ॥ ३५ ॥ यदाहि यतइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ आयतांचितलांगूलइतिस्वभावोक्त्यलंकारः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

नियतांपातिव्रत्यसंपन्नां अक्षतांशरीरेणकुशलिनीं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥४५॥ अणभमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ नियमोरावणकृतावधिरूपः दशमोवर्ततेमासोद्वौतुशेषौप्लवंगमेतिसीतोक्तेः तंचेतिशेषः ॥ ३ ॥ रामसन्निधौस्थितादितिशेषः ॥ ४ ॥५॥

हनूमांश्चमहाबाहुःप्रणम्यशिरसाततः॥ नियतामक्षतांदेवींराघवायन्यवेदयत्॥ ४२॥ दृष्टादेवीतिहनुमद्वदनादमृतोपमं॥ आकर्ण्यवचनंरामोहर्षमापसलक्ष्मणः॥ ४३॥ निश्चितार्थंततस्तस्मिन्सुग्रीवंपवनात्मजे॥ लक्ष्मणःप्रीतिमान्प्रीतोबहुमानादवैक्षत॥ ४४ ॥ प्रीत्याचपरमोपेतोराघवःपरवीरहा॥ बहुमानेनमहताहनूमंतमवैक्षत॥ ४५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः॥ ६४॥ ॥७॥

ततःप्रस्रवणंशैलंतेगत्वाचित्रकाननं॥ प्रणम्यशिरसारामंलक्ष्मणंचमहाबलं॥ १ ॥ युवराजंपुरस्कृत्यसुग्रीवमभिवाद्यच ॥ प्रवृत्तिमथसीतायाःप्रवक्तुमुपचक्रमे॥ २॥ रावणांतःपुरेरोधंराक्षसीभिश्चतर्जनं॥ रामेसमनुरागंचयथाचनियमःकृतः॥ ३ ॥ एतदाख्यायतेसर्वंहरयोरामसन्निधौ॥ वैदेहीमक्षतांश्रुत्वारामस्तूत्तरमब्रवीत्॥ ४ ॥ क्वसीतावर्ततेदेवीकथंचमयिवर्तते॥ एतन्मेसर्वमाख्यातवैदेहींप्रतिवानराः॥ ५॥ रामस्यगदितंश्रुत्वाहरयोरामसन्निधौ॥ चोदयंतिहनूमंतंसीतावृत्तांतकोविदं॥ ६॥ श्रुत्वातुवचनंतेषांहनूमान्मारुतात्मजः॥ प्रणम्यशिरसादेव्यैसीतायैतांदिशंप्रति॥ ७॥ उवाचवाक्यंवाक्यज्ञःसीतायादर्शनंयथा॥ तंमणिंकांचनंदिव्यंदीप्यमानंस्वतेजसा॥ ८ ॥ दत्वारामायहनुमांस्ततःप्रांजलिरब्रवीत्॥ समुद्रंलंघयित्वाहंशतयोजनमायतं॥ ९॥ अगच्छंजानकींसीतांमार्गमाणोदिदृक्षया॥ तत्रलंकेतिगनरीरावणस्यदुरात्मनः ॥ १० ॥ दक्षिणस्यसमुद्रस्यतीरेवसतिदक्षिणे॥ तत्रसीतामयादृष्टारावणांतःपुरेसती॥ ११ ॥ त्वयिसंन्यस्यजीवंतीरामाराममनोरथं॥ दृष्टामेराक्षसीमध्येतर्ज्यमानामुहुर्मुहुः॥१२॥

चोदयंतिप्रेरयंतिस्म ॥ ६ ॥ सीतायैप्रणम्य तांदिशंप्रतिचप्रणम्येत्याकर्षः ॥ ७ ॥ यथायेनप्रकारेणसीतायादर्शनंजातंतत्परंवाक्यमुवाचेत्यर्थः॥८ ॥ ९॥ देव्यादिदृक्षयातांमार्गमाणोऽगच्छं ॥ १० ॥ तीरेदक्षिणसमुद्रसंबंधिद्वीपसन्नद्धतीरे ॥ ११ ॥ हेरामरामासासीतात्वयिमनोरथंसम्यकून्यस्यत्वदतिरिक्तविषयमनोरथाभाववतीभूत्वाजीवंतीधृतप्राणामयादृष्टा ॥ १२ ॥
* वचनव्यत्ययआर्षइतिभाति

सुखोचितादेवीत्वयाविनादुःखमापद्यतेइत्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अधःशय्याभूशयना ॥ १५ ॥ १६ ॥ सर्वमर्थंरामसुग्रीवसख्यादि दर्शिताज्ञापिता ॥ १७ ॥ नियतइति समुदाचा
रोगोत्रास्खलनादिव्यवहारोभक्तिश्चत्वयित्वय्येवसदानियतोनान्यत्रेत्यर्थः ॥१८॥ उग्रेणतपसात्वद्भक्त्याचयुक्ता ॥१९॥२०॥ यथादृष्टंराक्षसीतर्जनादितद्विज्ञाप्यइत्यन्वयः॥२१॥ उप

राक्षसीभिर्विरूपाभीरक्षिताप्रमदावने॥ दुःखमापद्यतेदेवीत्वयावीरसुखोचिता॥ १३॥ रावणांतःपुरेरुद्धाराक्षसीभिःसुरक्षिता॥एकवेणीधरादी
नात्वयिचिंतापरायणा॥ १४॥ अधःशय्याविवर्णांगीपद्मिनीवहिमागमे॥ रावणाद्विनिवृत्तार्थामर्तव्यकृतनिश्चया ॥ १५ ॥ देवीकथंचित्काकुत्स्थ
त्वन्मनामार्गितामया॥ इक्ष्वाकुवंशविख्यातिंशनैः कीर्तयतानघ॥ १६॥ सामयानरशार्दूलशनैर्विश्वासितातदा॥ ततःसंभाषितादेवीसर्वमर्थंचद
र्शिता॥१७॥ रामसुग्रीवसख्यंचश्रुत्वाहर्षमुपागता॥ नियतःसमुदाचारोभक्तिश्चास्याःसदात्वयि॥१८॥ एवंमयामहाभागदृष्टाजनकनंदिनी ॥ उग्रे
णतपसायुक्तात्वद्भक्त्यापुरुषर्षभ॥ १९॥ अभिज्ञानंचमेदत्तंयथावृत्तंतवांतिके॥ चित्रकूटेमहाप्राज्ञवायसंप्रतिराघव॥ २० ॥ विज्ञाप्यःपुनरप्ये
षरामोवायुसुतत्वया॥ अखिलेनयथादृष्टमितिमामाहजानकी॥२१॥ अयंचास्मैप्रदातव्योयत्नात्सुपरिरक्षितः॥ ब्रुवतावचनान्येवंसुग्रीवस्योपशृ
ण्वतः॥ २२॥ एषचूडामणिःश्रीमान्मयातेयत्नरक्षितः॥ मनःशिलायास्तिलकंतत्स्मरस्वेतिचाब्रवीत्॥ २३॥ एषनिर्यातितःश्रीमान्मयातेवारिसंभ
वः॥ एनंदृष्ट्वाप्रमोदिष्येव्यसनेत्वामिवानघ॥ २४॥ जीवितंधारयिष्यामिमासंदशरथात्मज॥ ऊर्ध्वंमासान्नजीवेयंरक्षसांवशमागता॥ २५॥इ
तिमामब्रवीत्सीताकृशांगीधर्मचारिणी॥ रावणांतःपुरेरुद्धामृगीवोत्फुल्ललोचना॥ २६ ॥ एतदेवमयाख्यातंसर्वंराघवयद्यथा॥ सर्वथासागरजले
संतारःप्रविधीयतां॥ २७॥

ण्वतःसुग्रीवस्यसमक्षंदातव्यइत्यब्रवीदितिशेषः ॥ २२ ॥ एषइति दत्तस्तंपश्य यन्मनःशिलायास्तिलकंत्वयाकृतंतत्स्मरस्वेतिचाब्रवीत् ॥ २३ ॥ एषवारिसंभवोमणिर्निर्यातितःप्रेषितः
एनंएतत्त्वत्प्रेषितमंगुलीयकं ॥ २४ ॥ मासाद्धियमानाद्दशमादूर्ध्वमित्यर्थः ॥ २५॥ २६ ॥ संतारःसंतारोपायः प्रविधीयतांप्रविचार्यतां ॥ २७ ॥

॥२८॥ जरमाणः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥६५॥ ॥श्री॥ एवमिति ॥१॥२॥ वत्सस्येत्यत्रापिदर्शनादितिसंब
ध्यते तथास्नेहात्स्रवतीत्यनुकर्षः ॥ ३ ॥ मेश्वशुरेणजनकेनवधूकालेवधूत्वसंपादकेकालेविवाहकालेवैदेह्याःशिरोभूषणायसीतामातृहस्ताद्गृहीत्वादशरथहस्तेदत्तं तच्चतस्मिन्कालेयथा
धिकंशोभतेतथामूर्ध्निबद्धमित्यर्थः ॥ ४ ॥ जनकस्याप्येतदागमःकुतस्तत्राह अयंहीति प्रवरैःश्रेष्ठैर्देवैःपूजितः ॥ ५ ॥ तथाययासीतादर्शनंअवगतःप्राप्तस्तथातातस्यदशरथस्यप्राप्तःतद्ध

तौजाताश्वासौराजपुत्रौविदित्वातच्चाभिज्ञानंराघवायप्रदाय॥ देव्याचाख्यातंसर्वमेवानुपूर्व्याद्वाचासंपूर्णंवायुपुत्रःशशंस॥२८॥ ॥इत्यार्षेश्रीम
द्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचषष्टितमःसर्गः॥ ६५॥ ॥श्री॥ ॥ एवमुक्तोहनुमतारामोदशरथात्मजः॥ तंमणिंहृदये
कृत्वारुरोदसहलक्ष्मणः॥ १ ॥ तंतुदृष्ट्वामणिश्रेष्ठंराघवःशोककर्शितः॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यांसुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ २॥ यथैवधेनुःस्रवतिस्नेहाद्वत्स
स्यवत्सला॥ तथाममापिहृदयंमणिश्रेष्ठस्यदर्शनात्॥ ३॥ मणिरत्नमिदंदत्तंवैदेह्याःश्वशुरेणमे॥ वधूकालेयथाबद्धमधिकंमूर्ध्निशोभते ॥ ४ ॥ अ
यंहिजलसंभूतोमणिःप्रवरपूजितः॥ यज्ञेपरमतुष्टेनदत्तःशक्रेणधीमता॥ ५॥ इमंदृष्ट्वामणिश्रेष्ठंतथातातस्यदर्शनं॥ अद्यास्म्यवगतःसौम्यवैदेहस्य
तथाविभोः॥६॥ अयंहिशोभतेतस्याःप्रियायामूर्ध्निमेमणिः॥ अद्यास्यदर्शनेनाहंप्राप्तांतामिवचिंतये॥७॥ किमाहसीतावैदेहीब्रूहिसौम्यपुनःपुनः॥
परासुमिवतोयेनसिंचंतीवाक्यवारिणा॥८॥ इतस्तुकिंदुःखतरंयमिमंवारिसंभवं॥ मणिंपश्यामिसौमित्रेवैदेहीमागतंविना॥ ९॥ चिरंजीवतिवै
देहीयदिमासंधरिष्यति॥ क्षणंवीरनजीवेयंविनातामसितेक्षणां॥ १० ॥ नयमामपितंदेशंयत्रदृष्टाममप्रिया॥ नतिष्ठेयंक्षणमपिप्रवृत्तिमुपलभ्य
च॥ ११॥ कथंसामसुश्रोणीभीरुभीरुःसतीतदा॥ भयावहानांघोराणांमध्येतिष्ठतिरक्षसां॥ १२॥

स्तेजनकेनदानात्तस्यस्मरणं तथावैदेहस्यराज्ञोजनकस्यसपत्नीकस्यदर्शनंप्राप्तइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७॥ परासुंमूर्च्छितंमांजीवनायवाक्यवारिणासिंचंतीकिमाहतद्ब्रूहि ॥ ८ ॥ वैदेहींविना
आगतंमणिंपश्यामिइतःकिंदुःखतरं ॥ ९ ॥ यदिमासंधरिष्यतिजीविष्यतितदाचिरंजीवतिजीविष्यतीत्यर्थः तांविनायथाहंनजीवेयंतथामांविनासापिनजीविष्यतीत्यर्थः ॥ १०॥ प्रवृत्ति
मुपलभ्यक्षणमपिनतिष्ठेयंस्थातुंनशक्यमित्यर्थः ॥ ११ ॥ भीरुभीरुःअत्यंतभीरुः ॥ १२ ॥

अंबुदैरावृतस्तिमिरोन्मुक्तःशारदश्चंद्रइवतस्यावदनंनराजति ॥ १३ ॥ एतेनतद्वाक्यश्रवणरूपेण ॥ १४ ॥ मधुरामधुराकारा ॥ १५ ॥ आणकमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ १ ॥ यथातथंयथापूर्ववृत्तंतथोक्तवती ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ रादितंदारितमित्यर्थः॥८॥

शारदस्तिमिरोन्मुक्तोनूनंचंद्रइवांबुदैः ॥ आवृतोवदनंतस्यानविराजतिसांप्रतं ॥ १३ ॥ किमाहसीताहनुमंस्तत्त्वतःकथयस्वमे ॥ एतेनखलुजीविष्ये भेषजेनातुरोयथा ॥ १४ ॥ मधुरामधुरालापाकिमाहममभामिनी ॥ मद्विहीनावरारोहाहनुमन्कथयस्वमे ॥ दुःखादुःखतरंप्राप्यकथंजीवतिजानकी ॥ १५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ एवमुक्तस्तुहनुमान्राघवेणमहात्मना ॥ सीतायाभाषितंसर्वंन्यवेदयतराघवे ॥ १ ॥ इदमुक्तवतीदेवीजानकीपुरुषर्षभ ॥ पूर्ववृत्तमभिज्ञानंचित्रकूटेयथातथं ॥ २ ॥ सुखसुप्तात्वयासार्धंजानकीपूर्वमुत्थिता ॥ वायसःसहसोत्पत्त्यविददारस्तनांतरं ॥ ३ ॥ पर्यायेणचसुप्तस्त्वंदेव्यंकेभरताग्रज ॥ पुनश्चकिलपक्षीसदेव्याजनयतिव्यथां ॥ ४ ॥ ततःपुनरुपागम्यविददारभृशंकिल ॥ ततस्त्वंबोधितस्तस्याःशोणितेनसमुक्षितः ॥ ५ ॥ वायसेनचतेनैवंसततंबाध्यमानया ॥ बोधितःकिलदेव्यात्वंसुखसुप्तःपरंतप ॥ ६ ॥ तांचदृष्ट्वामहाबाहोदारितांचस्तनांतरे ॥ आशीविषइवक्रुद्धस्ततोवाक्यंत्वमूचिवान् ॥ ७ ॥ नखाग्रैःकेनतेभीरुरादितं वैस्तनांतरं ॥ कःक्रीडतिसरोषेणपंचवक्त्रेणभोगिना ॥ ८ ॥ निरीक्षमाणःसहसावायसंसमुदैक्षथाः ॥ नखैःसरुधिरैस्तीक्ष्णैस्तामेवाभिमुखंस्थितं ॥ ९ ॥ सुतःकिलसशक्रस्यवायसःपततांवरः ॥ धरांतरगतःशीघ्रंपवनस्यगतौसमः ॥ १० ॥ ततस्तस्मिन्महाबाहोकोपसंवर्तितेक्षणः ॥ वायसेत्वंव्यधाःक्रूरांमतिंमतिमतांवर ॥ ११ ॥ सदर्भंसंस्तराद्गृह्यब्रह्मास्त्रेणन्ययोजयः ॥ सदीप्तइवकालाग्निर्जज्वालाभिमुखंखगं ॥ १२ ॥ सत्वंप्रदीप्तंचिक्षेपदर्भंतंवायसंप्रति ॥ ततस्तुवायसंदीप्तःसदर्भोनुजगामह ॥ १३ ॥ भीतैश्चसंपरित्यक्तःसुरैःसर्वैश्चवायसः ॥ त्रीन्लोकान्संपरिक्रम्यत्रातारंनाधिगच्छति ॥ १४ ॥ पुनरप्यागतस्तत्रत्वत्सकाशमरिंदम ॥ त्वंतंनिपतितंभूमौधरण्यांशरणागतं ॥ १५ ॥

॥ ९ ॥ धरांतरगतःपातालस्थः ॥ १० ॥ व्यधाःअकृथाः ॥ ११ ॥ दर्भसंस्तरादेकंकुशंगृह्यगृहीत्वेत्यर्थः ॥ १२ ॥ चिक्षेपचिक्षेपिथ आर्षःप्रयोगः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

परिपालयःपर्यपालयः शरीरावधेनेतिभावः इत्येवेतिहेतोः ॥ १६ ॥ ततस्तदागमनोत्तरं हिनस्तिस्मअहिनः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हेरामरणेतवत्वांप्रतिसमासितुंनशक्ताः तथातद्वत्कवदित्यर्थः संभ्रमआदरः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ त्वच्छोकविमुखःत्वच्छोकेनकार्यांतरविमुखः ॥२५॥ भवतीमयादृष्टाअतःपरंपरिशोचितुंनकालस्तवयोग्यइतिशेषः

वधार्हमपिकाकुत्स्थकृपयापरिपालयः ॥ मोघमस्त्रंनशक्यंतुकर्तुमित्येवराघव ॥ १६ ॥ ततस्तस्याक्षिकाकस्यहिनस्तिस्मसदक्षिणं ॥ वायसस्त्वांनमस्कृत्यराज्ञोदशरथस्यच ॥ १७ ॥ विसृष्टस्तुतदाकाकःप्रतिपेदेस्वमालयं ॥ एवमस्त्रविदांश्रेष्ठःसत्त्ववाञ्छीलवानपि ॥ १८ ॥ किमर्थमस्त्रंरक्षःसुनयोजयसिराघव ॥ नदानवानगंधर्वानासुरानमरुद्गणाः ॥ १९ ॥ तवरामरणेशक्तास्तथाप्रतिसमासितुं ॥ तववीर्यवतःकच्चिन्मयियद्यस्तिसंभ्रमः ॥ २० ॥ क्षिप्रंसुनिशितैर्बाणैर्हन्यतांयुधिरावणः ॥ भ्रातुरादेशमाज्ञायलक्ष्मणोवापरंतपः ॥ २१ ॥ सकिमर्थंनरवरोनमांरक्षतिराघवः ॥ शक्तौतौपुरुषव्याघ्रौवाय्वग्निसमतेजसौ ॥ २२ ॥ सुराणामपिदुर्धर्षौकिमर्थंमामुपेक्षतः ॥ ममैवदुष्कृतंकिंचिन्महदस्तिनसंशयः ॥ २३ ॥ समर्थौसहितौयन्मांनरक्षेतेपरंतपौ ॥ वैदेह्यावचनंश्रुत्वाकरुणंसाधुभाषितं ॥ २४ ॥ पुनरप्यहमार्यातामिदंवचनमब्रुवं ॥ त्वच्छोकविमुखोरामोदेविसत्येनतेशपे ॥ २५ ॥ रामेदुःखाभिभूतेचलक्ष्मणःपरितप्यते ॥ कथंचिद्भवतीदृष्टानकालःपरिशोचितुं ॥ २६ ॥ इदंमुहूर्तंदुःखानामंतंद्रक्ष्यसिभामिनि ॥ तावुभौनरशार्दूलौराजपुत्रौपरंतपौ ॥ २७ ॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहौलंकांभस्मीकरिष्यतः ॥ हत्वाचसमरेरौद्रंरावणंसहबांधवं ॥ २८ ॥ राघवस्त्वांवरारोहेस्वपुरींनयिताध्रुवं ॥ यत्तुरामोविजानीयादभिज्ञानमनिंदिते ॥ २९ ॥ प्रीतिसंजननंतस्यप्रदातुंतत्त्वमर्हसि ॥ साभिवीक्ष्यदिशःसर्वावेण्युद्ग्रथनमुत्तमं ॥ ३० ॥ मुक्त्वावस्त्राद्ददौमह्यंमणिमेतंमहाबल ॥ प्रतिगृह्यमणिंदोर्भ्यांतवहेतोरघुप्रिय ॥ ३१ ॥ शिरसासंप्रणम्यैनामहमागमनेत्वरे ॥ गमनेचकृतोत्साहमवेक्ष्यवरवर्णिनी ॥ ३२ ॥ विवर्धमानंचहिमामुवाचजनकात्मजा ॥ अश्रुपूर्णमुखीदीनाबाष्पगद्गदभाषिणी ॥ ३३ ॥

चिरंलंकायांआसितुंनकालोयोग्यइतिपाठांतरेऽर्थः ॥ २६ ॥ इदंमुहूर्तंअस्मिन्नेवमुहूर्तेइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वेण्युद्ग्रथनंवेण्यामुद्ग्रंथनयोग्यं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ त्वरेत्वरावान् जातइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ विवर्धमानंसमुद्रतरणायेतिशेषः ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ कालेनोपनिपीडितापरायत्तेतिशेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अघवमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके वाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥७॥ तवस्नेहान्मयिसौहृदात्सुहृद्भावान्मामनुमान्यसंमान्यससंभ्रमोगंतुंसत्वरोहमुत्तरंकार्यंप्रतिपुनःपुनरुक्तः ॥ १ ॥

ममोत्पतनसंभ्रांताशोकवेगसमाहता ॥ मामुवाचततःसीतासभाग्योसिमहाकपे ॥ ३४ ॥ यद्द्रक्ष्यसिमहाबाहुंरामंकमललोचनं ॥ लक्ष्मणंचमहाबाहुंदेवरंमेयशस्विनं ॥ ३५ ॥ सीतयाप्येवमुक्तोहमब्रुवंमैथिलींतथा ॥ पृष्ठमारोहमेदेविक्षिप्रंजनकनंदिनि ॥ ३६ ॥ यावत्तेदर्शयाम्यद्यससुग्रीवंसलक्ष्मणं ॥ राघवंचमहाभागेभर्तारमसितेक्षणे ॥ ३७ ॥ साब्रवीन्मांततोदेवीनैषधर्मोमहाकपे ॥ यत्तेपृष्ठंसिषेवेहंस्ववशाहरिपुंगव ॥ ३८ ॥ पुराचयदहंवीरस्पृष्टागात्रेषुरक्षसा ॥ तत्राहंकिंकरिष्यामिकालेनोपनिपीडिता ॥ ३९ ॥ गच्छत्वंकपिशार्दूलयत्रतौनृपतेःसुतौ ॥ इत्येवंसासमाभाष्यभूयःसंदेष्टुमास्थिता ॥ ४० ॥ हनूमन्सिंहसंकाशौतावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ सुग्रीवंचसहामात्यंसर्वान्ब्रूयाअनामयं ॥ ४१ ॥ यथाचसमहाबाहुर्मांतारयतिराघवः ॥ अस्माद्दुःखांबुसंरोधात्तत्त्वमाख्यातुमर्हसि ॥ ४२ ॥ इदंचतीव्रंममशोकवेगंरक्षोभिरेभिःपरिभर्त्सनंच ॥ ब्रूयास्तुरामस्यगतःसमीपंशिवश्चतेध्वास्तुहरिप्रवीर ॥ ४३ ॥ एतत्तवार्यानृपसंयतासासीतावचःप्राहविषादपूर्वं ॥ एतच्चबुद्ध्वागदितोयथात्वंश्रद्धस्वसीतांकुशलांसमग्रां ॥ ४४ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ अथाहमुत्तरंदेव्यापुनरुक्तःससंभ्रमं ॥ तवस्नेहान्नरव्याघ्रसौहार्दादनुमान्यच ॥ १ ॥ एवंबहुविधंवाच्योरामोदाशरथिस्त्वया ॥ यथामांप्राप्नुयाच्छीघ्रंहत्वारावणमाहवे ॥ २ ॥ यदिवामन्यसेवीरवसैकाहमरिंदम ॥ कस्मिंश्चित्संवृतेदेशेविश्रांतःश्वोगमिष्यसि ॥ ३ ॥ ममचाप्यल्पभाग्यायाःसान्निध्यात्तववानर ॥ अस्यशोकविपाकस्यमुहूर्तंस्याद्विमोक्षणं ॥ ४ ॥

यथामांप्राप्नुयात्तथायतस्वेतिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ एकदिनवासफलमाह ममचेति तवसान्निध्यादल्पभाग्यायाममास्यमहतःशोकविपाकस्यशोकरूपस्यपापफलस्यमुहूर्तंमोक्षणंस्यादित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ॥११३॥

पुनरागमनायप्रतीक्षमाणायाममप्राणानामपिसंदेहःस्यादितियोजना ॥ ५ ॥ ६ ॥ उत्तरकार्यविषयामुक्तिमाह अयंचेति असंशयःबाधकसंशयरहितः ॥ ७ ॥ संदेहमेवाह कथंन्विति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ यद्यपित्वमेवपर्याप्तःसकलराक्षसवधपूर्वमन्मोचनइतिशेषः तथापिईदृशोबलोदयस्तवैवयशस्योयशोवर्धकःस्यात् ॥ ११ ॥ यदितुरामोरावणंहत्वामांनयेत्तदा

गतेहित्वयिविक्रांतपुनरागमनायवै ॥ प्राणानामपिसंदेहोममस्यान्नात्रसंशयः ॥ ५ ॥ तवादर्शनजंचापिभयंमांपरितापयेत् ॥ दुःखाद्दुःखपराभूतांदुर्गतांदुःखभागिनीं ॥ ६ ॥ अयंचवीरसंदेहस्तिष्ठतीवममाग्रतः ॥ सुमहांस्त्वत्सहायेनहर्यृक्षेषुअसंशयः ॥ ७ ॥ कथंनुखलुदुष्पारंतरिष्यंतिमहोदधिं ॥ तानिहर्यृक्षसैन्यानितौवानरवरात्मजौ ॥ ८ ॥ त्रयाणामेवभूतानांसागरस्येहलंघने ॥ शक्तिःस्याद्वैनतेयस्यवायोर्वातवचानघ ॥ ९ ॥ तदस्मिन्कार्यनिर्योगेवीरैवंदुरतिक्रमे ॥ किंपश्यसिसमाधानंब्रूहिवाक्यविदांवर ॥ १० ॥ काममस्यत्वमेवैकःकार्यस्यपरिसाधने ॥ पर्याप्तःपरवीरघ्नयशस्यस्तेबलोदयः ॥ ११ ॥ बलैःसमग्रैर्यदिमांहत्वारावणमाहवे ॥ विजयीस्वपुरींरामोनयेत्तत्स्याद्यशस्करं ॥ १२ ॥ यथाहंतस्यवीरस्यवनादुपधिनाहृता ॥ रक्षसातद्भयादेवतथानार्हतिराघवः ॥ १३ ॥ बलैस्तुसंकुलांकृत्वालंकांपरबलार्दनः ॥ मांनयेद्यदिकाकुत्स्थस्तत्तस्यसदृशंभवेत् ॥ १४ ॥ तद्यथातस्यविक्रांतमनुरूपंमहात्मनः ॥ भवत्याहवशूरस्यतथात्वमुपपादय ॥ १५ ॥ तदर्थोपहितंवाक्यंप्रश्रितंहेतुसंहितं ॥ निशम्याहंततःशेषंवाक्यमुत्तरमब्रुवं ॥ १६ ॥ देविहर्यृक्षसैन्यानामीश्वरःप्लवतांवरः ॥ सुग्रीवःसत्त्वसंपन्नस्त्वदर्थेकृतनिश्चयः ॥ १७ ॥ तस्यविक्रमसंपन्नाःसत्त्ववंतोमहाबलाः ॥ मनःसंकल्पसदृशानिदेशेहरयःस्थिताः ॥ १८ ॥ येषांनोपरिनाधस्तान्नतिर्यक्सज्जतेगतिः ॥ नचकर्मसुसीदंतिमहत्स्वमिततेजसः ॥ १९ ॥ असकृत्तैर्महाभागैर्वानरैर्बलसंयुतैः ॥ प्रदक्षिणीकृताभूमिर्वायुमार्गानुसारिभिः ॥ २० ॥ मद्विशिष्टाश्चतुल्याश्चसंतितत्रवनौकसः ॥ मत्तःप्रत्यवरःकश्चिन्नास्तिसुग्रीवसन्निधौ ॥ २१ ॥ अहंतावदिहप्राप्तःकिंपुनस्तेमहाबलाः ॥ नहिप्रकृष्टाःप्रेष्यंतेप्रेष्यंतेहीतरेजनाः ॥ २२ ॥

तन्नयनंतस्ययशस्करंस्यात् अतस्तेनैवागत्यमोचनंयुक्तमितिभावः ॥ १२ ॥ उपधिनाछलेन ॥ १३ ॥ १४ ॥ यथातस्यानुरूपंविक्रांतंभवतितथात्वमेवोपपादय ॥ १५ ॥ शेषंस्पष्टं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

मन्युर्दैन्यं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ पूर्वमुक्तयामदुक्त्याश्रुतेनत्वच्छोकेनातिपीडिताप्यदीनभाषिणीसामयाशिवाभिर्वाग्भिरभिप्रसादिताशांतिदुःखनिर्वृत्तउवाह
प्रापेत्यर्थः ॥ २९ ॥ धीरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेऽष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सुंदरेसुंदरासीतामक्ष

तदलंपरितापेनदेविमन्युरपैतुते ॥ एकोत्पातेनतेलंकामेष्यंतिहरियूथपाः ॥ २३ ॥ ममपृष्ठगतौतौचचंद्रसूर्याविवोदितौ ॥ त्वत्सकाशंमहाभागेनृसिं
हावागमिष्यतः ॥ २४ ॥ अरिघ्नंसिंहसंकाशंक्षिप्रंद्रक्ष्यसिराघवं ॥ लक्ष्मणंचधनुष्मंतंलंकाद्वारमुपागतं ॥ २५ ॥ नखदंष्ट्रायुधान्वीरान्सिंहशार्दूलवि
क्रमान् ॥ वानरान्वारणेंद्राभान्क्षिप्रंद्रक्ष्यसिसंगतान् ॥ २६ ॥ शैलांबुदनिकाशानांलंकामलयसानुषु ॥ नर्दतांकपिमुख्यानांनचिराच्छ्रोष्यसेस्वनं
॥ २७ ॥ निवृत्तवनवासंचत्वयासार्धमरिंदमं ॥ अभिषिक्तमयोध्यायांक्षिप्रंद्रक्ष्यसिराघवम् ॥ २८ ॥ ततोमयावाग्भिरदीनभाषिणीशिवाभिरिष्टा
भिरभिप्रसादिता ॥ उवाहशांतिंममैथिलात्मजातवातिशोकेनतथातिपीडिता ॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदर
कांडेचतुर्विंशत्साहस्रिकायांसंहितायामष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इतिसुंदरकांडंसंपूर्णम् ॥ अतःपरंयुद्ध
कांडंभविष्यति ॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंयथावदभिभाषितं ॥ रामःप्रीतिसमायुक्तोवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥

तांमारुतेर्मुखात् ॥ श्रुत्वाल्हष्टस्तथैवास्तुसरामःसततंल्हदि ॥ १ ॥ मनोभिरामंनयनाभिरामंश्रोत्राभिरामंवचसोभिरामं ॥ एवंसदासर्वगतोभिरामंवंदेसदादाशरथिंचरामं ॥ १ ॥ श्रीरामरा
मरामेतिरमेरामेमनोरमे ॥ सहस्रनामतत्तुल्यंरामनामवरानने ॥ १ ॥ रामरामतवनामनिर्मलंचिंतयामिभवबंधमुक्तये ॥ वंदितंसुरनरेंद्रमौलिभिर्ध्यायितंमनसियोगिभिःसदा ॥ १ ॥ ॥
मूल ॥ २७५० ॥ व्याख्या ॥ २८०० ॥ एकंदरग्रंथसंख्या ॥ ५५५० ॥

॥ इति श्रीवाल्मीकीये रामायणे सुंदरकांडं समाप्तं ॥

SATARA HIGH SCHOOL
81346
00011254

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 18 July, 2018